

Copyright C

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

ISBN 973-9130-08-9

CUVÎNT ÎNAINTE

Cu ajutorul lui Dumnezeu, vede din nou lumina tiparului manualul de Istoria Bisericii Române, în trei volume, întocmit de Părintele Profesor Mircea Păcurariu de la Institutul Teologic din Sibiu.

În învățămîntul nostru teologic, studiul Istoriei Bisericii ortodoxe strămoșești ocupă un loc aparte, nu numai pentru rolul său didactic, ci și pentru că el contribuie la cultivarea sentimentelor de dragoste de neam și de Biserica ortodoxă națională în sufletul viitorilor slujitori ai altarelor străbune. De-a lungul zbuciumatei sale istorii de două mii de ani, Biserica Ortodoxă s-a identificat în permanență cu idealurile spirituale și naționale ale poporului român pe care-l păstorea. Învățătura creștină — predicată inițial de Sfîntul Apostol Andrei în teritoriul dintre Dunăre și Mare — s-a răspîndit treptat pe pămîntul românesc de astăzi o dată cu formarea poporului român, încît se poate vorbi de două procese paralele : creștinarea și etnogeneza. În acest sens, regretatul arheolog Radu Vulpe sesiza faptul că «toate popoarele din jurul Daciei își cunosc data precisă cînd au devenit creștine, cu anul și uneori chiar ziua, căci toate au adoptat noua religie tîrziu, din calcule politice, minuțios chibzuite. Poporul nostru, însă, n-o poate preciza, deoarece n-are certificat de botez. S-a născut creștin, în mod spontan, natural, o dată cu formarea romanității sale, la a cărei desăvîrșire creștinismul popular și-a adus contribuția cea mai ele seamă. Noi sîntem romani fiindcă sîntem creștini și creștini, fiindcă sîntem romani» (voi. De la Dunăre 3a Mare, Galați, ed. II, 1979, p. 21).

De la creștinarea și formarea sa ea neam, poporul român a avut în Biserica sa ortodoxă un permanent îndrumător nu numai în probleme spirituale, ci și în cele de ordin cultural-artistice, social-umanitar și național-patriotic.

Biserica a fost aceea care a îndrumat veacuri în șir activitatea culturală din țările românești, prin școli, manuscrise și cărți tipărite. În mînăstirile și schiturile noastre, ctitorite de domnitori sau de smeriți călugări, a înflorit nu numai cultura, ci și arta românească, cu toate formele ei de manifestare : arhitectură, pictură, sculptură, broderie, muzică. În incinta unor mînăstiri au luat ființă primele așezăminte de asistență socială : spitale, azile pentru bătrîni și bolnavi.

Prin slujitorii ei, ierarhi, preoți de mir și călugări, Biserica strămoșească a sprijinit poporul pe care-l păstorea în toate luptele lui pentru

eliberare națională, pentru dreptate socială și mai ales pentru realizarea unității sale de stat.

In afară de aceasta, Biserica Ortodoxă Română, alături de domnitorii Țării Românești și ai Moldovei, a sprijinit efectiv lupta popoarelor creștine din sud-estul Europei pentru eliberarea lor de sub dominația otomană.

Iată atâtea motive care ne obligă să cunoaștem cit mai temeinic trecutul Bisericii noastre strămoșești, cu toate opresiunile pe care le-a îndurat din partea unor cîrmuitori de alt neam și lege — mai ales în teritoriile intracarpatică, în Dobrogea, Bucovina și Basarabia —, cu toate realizările ei, cu toată munca statornică și devotată pe care a depus-o în slujba fiilor ei duhovnicești.

Binecuvîntăm strădania autorului de a da la lumină o ediție nouă a manualului său de Istorie a Bisericii Ortodoxe Române, mult îmbunătățită față de cea dintîi, precum și pe aceia care se vor osteni să culeagă învățăminte folositoare de suflet creștinesc și românesc din paginile ei.

Praznicul Sfințelor Paști din anul 1991

f T E O C T I S T

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

CUVÎNTUL AUTORULUI

Epuizarea într-un timp foarte scurt a primei ediții a manualului universitar de Istoria Bisericii Române, ca și huna primire de care s-a bucurat din partea studenților teologi și a altor iubitori ai trecutului românesc ne face să dăm acum la tipar o nouă ediție, mult îmbunătățită față de cea dinții. Am ținut mereu seama de rezultatele la care au ajuns cercetările istorice efectuate în ultimul deceniu, dar am procedat și la unele schimbări în structura materialului expus.

Nădăjduim ca și această ediție să fie primită cu interes de toți aceia care doresc să cunoască trecutul atât de bogat în fapte al poporului român și al Bisericii sale strămoșești, Strădania autorului va fi astfel pe deplin răsplătită.

Adresez și pe această cale cele mai sincere și fiești mulțumiri Prea Fericitului Părinte Patriarh TEOCTIST pentru bunăvoința de a fi acceptat tipărirea acestui manual în Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

Un cuvânt de caldă mulțumire adresez personalului de specialitate din cadrul Institutului Biblic și de Misiune, ca și ostenitorilor din serviciul Tipografiei.

AUTORUL

A B R E V I E R I

- Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, seria, tomul
- Arhivele Basarabiei, Chișinău
- Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice — Transilvania, Cluj
- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol din Iași
- Anuarul Institutului de Istorie din Cluj
- Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
- Buletinul Monumentelor Istorice, București
- Biserica Ortodoxă Română, București
- Cercetări de Lingvistică, București
- Glasul Bisericii, București
- Limbă și Literatură, București
- Limba Română, București
- Mitropolia Ardealului, Sibiu
- > Mitropolia Banatului, Timișoar^
- Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
- Mitropolia Olteniei, Craiova
- Revista Bibliotecilor, București
- Revue des Etudes Sud-Est Europeennes, Bucarest
- Revista Istorică, București
- Revista Istorică Română, București
- Revista Muzeelor și Monumentelor, București
- Revista de Pedagogie, București
- Revue Roumaine d'Hisloire, Bucarest
- Revista Societății Istorice-Arheologice-Bisericești, Chișinău
- Revista Teologică, Sibiu
- Studii și Cercetări de Bibliologie, București
- Studii și Cercetări de Documentare și Bibliologie, București
- Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
- Studii și Cercetări de Istorie Literară, București
- Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor, București
- Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
- Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
- Studii și Cercetări Lingvistice, București
- ~* Studii de Limbă Literară și Filologie, București ~
- Studii și Materiale de Istorie Medie, București
- Studii Teologice, București

I n t r o d u c e r e

OBIECTUL, DEFINIȚIA, ÎNSEMNĂTATEA, SCOPUL, METODA DE CERCETARE ȘI PERIODIZAREA ISTORIEI BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Î,

Înainte de a intra în tratarea cursului de Istoria Bisericii Ortodoxe Române, este necesar să facem o *introducere* în această disciplină istorică-teologică. Ea este de două feluri : *inirdjjjccre formală* sau *tehnică* și *introducere materială*. Prima se ocupă cu obiectul, definiția, însemnătatea, scopul, metoda de cercetare, împărțirea, disciplinele auxiliare, izvoarele și literatura Istoriei Bisericii Române, deci cu probleme formale, tehnice și metodologice. Introducerea materială constituie primul capitol din cadrul cursului, în care este prezentată apariția creștinismului în lume, precum și starea politică, economică și socială a Daciei în vremea pătrunderii noii învățături creștine pe teritoriul ei, Cu alte cuvinte, introducerea formală inițiază în obiectul, natura și metodele de lucru ale studiului, pe când introducerea materială face pregătirea pentru înțelegerea capitolelor următoare.

Obiectul. Un alt lucru ce se impune de la început este acela de a lămuri însăși noțiunea de *istorie*. Cuvântul grecesc *îtopîa* însemna cercetare, informare și chiar povestire. Verbul *is-zopk*» însemna a căuta să știi, a ști, a cunoaște, ceea ce arată și dorința de a ști, dar și cunoașterea însăși. Romanii au adoptat cuvântul *historia*, cam cu aceeași accepțiune de povestire, descriere. Din grecește și latinește, cuvântul a pătruns apoi în multe alte limbi, atât ca *intîmplare* cât și ca *povestire*.

În sens *obiectiv*, istoria este viața din trecut, totalitatea faptelor sau istoria ca fapt, iar în istoria bisericească, viața din trecut •ii In sens *subiectiv* sau *tehnic*, istoria este *cercetarea și eștu- iințilică a faptelor istorice, adică studiul vieții istorice.*

Sur singura ființă istorică este omul, ca ființă rațională, activă, capabil de organizare, de cultură și progres social. Jj^- știință, poate să se ocupe atât de dezvoltarea în timp a între- ii a .cit Și ^{cu a une}i părți din ea, aflată pe un anumit teri- L numai cu dezvoltarea unui singur popor.

semenea, istoria poate avea ca obiect numai o anumită institu- ;1, ea poate avea ca obiect și B i s e r i c a, fie Biserica întregă, ; Biserici naționale, fie anumite confesiuni creștine. Deci, se rbi de o *Istorie a Bisericii universale*, iar în cadrul acesteia, de a *Bisericii Române.*

ia Bisericii Ortodoxe Române cercetează și expune începuturile Qului pe teritoriul Patriei noastre, organizarea Bisericii Orto- nâne în epoca medievală, mișcările culturale și artistice care ășurat în cadrul Bisericii, viața și activitatea ierarhilor mai i.jjtarea, morală, culturală și materială a preoțimii în trecut și •ei ei la luptele poporului nostru pentru dreptate socială și națională, legăturile Bisericii Ortodoxe Române cu celelalte Drtodoxe sau eterodoxe și cu statul, în decursul veacurilor, teie de ajjă bisericească ..ele, fapte urmărite pe întreg teri- fiei_jK>asJxe.. li!aifi__ac_esie.a....alcătuiesc *obiectul - Istoriei Bise- ăne.*

za celor enunțate mai sus, putem da următoarea d e f i n i ț i e :
a Bisericii Ortodoxe^Române.asie., disciplina teologică și isto- același timp — care cercetează critic și înfățișează sistematic tină la români șj dezvoltarea pe care a luat-o Biserica româ- cursul veacurilor, în toate locurile care alcătuiesc Patria necum și raporturile ei cu celelalte Biserici și confesiuni

o altă definiție, Istoria Bisericii Ortodoxe Române este disci- studiază și descrie viața și acțiunea Bisericii Ortodoxe în ră, atât în dezvoltarea ei internă, cât și în raporturile ei ex- ^e din definiția de mai sus că această disciplină *prin obiect* din *teologic*, iar *prin metodă* face parte din *istorie*.

Denumirea disciplinei nu este aceeași la toți istoricii. Unii au denumit-o *Istoria bisericească a românilor* (Filaret Sciiban, Ioan Lupăș), *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor* (N. Iorga), *Istoria vieții bisericești a românilor* (S. Reli), alții, mai simplu: *Istoria Bisericii Române* {Nicolae Dobrescu și manualul universitar al lui Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Fiiipașcu). Considerăm mai potrivită denumirea din urmă sau cea de *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*.

Însemnătatea studiului Istoriei Bisericii Ortodoxe Române reiese din însuși rolul pe care l-a îndeplinit Biserica. În trecutul poporului nostru.

1. Cum este și firesc, Biserica a avut — și are și în prezent — un *rpXjjeiigu'os-moral* sau *duhovnicesc*, anume de a sădi în sufletele „credincioșilor credința în Dumnezeu... și drag.QS.tea-.Iață-da-.aprQaj2ele_t în demnându-i să fie întru toate următori ai învățăturilor Mîntuitorului. Prin învățătura și prin slujitorii ei, Biserica a întărit și a mîngîiat sufletește pe strămoșii noștri, *_jM^cjjt^din_e,i_ijjp.ni cxeș[m[, .oameni~evla.* „vioși, religioși, cu frică de Dumnezeu și cu dragoste.. față de semenii. Cu toate că în trecut majoritatea preoților noștri au fost oameni fără o pregătire cărturărească deosebită, ei au izbutit să facă acest lucru prin pilda vieții lor, fiind oameni cu o viață morală înaltă și însuși flețiți de o evlavie ad *încă_uEsj£jşxplicăbil atuncî~cle~"ce~ău fost unii" ierarhi, preoți și credincioși care au avut o credință atît de puternică încît și-au jertfit ^viăța pentru Hristos ş:T*"pentru Ortodoxie (ex. martirii din secolul IV în Dobrpgga^Sfinții Ierarjif^i^e IoresrşT'Sa"\"ăT3î¥n~covici, Cuvioșii MărturisitorijSofroiie^ Visarion și Oprea" în TrănsiF"vania, în secolele XVII—XVIII, Sfîntul CalinkT'de la Cernica" în seTM "colul XIXIF alții)" ~* "....."..... "....."....."*

2. Biserica noastră a îndeplinit apoi un însemnat *rol cultural*, care s-a manifestat sub felurite forme :

a) *Cele dinții manuscrise* copiate pe pămîntul țării noastre (Nicolae de la TismaTî7"lnlniuscrfsele din timpul lui Ștefan cel Mare etc.), la început în slavonește și apoi în românește, au fost texte de slujbă și de învățătură bisericească. Tot așa și *primele cărți tipărite*, în slavonește și în românește (Macarie, Dimitrie Liubavici, Filip Moldoveanul, diaconul Coresi etc-), au fost cele de slujbă bisericească. Se înțelege că și aceia care se osteneau cu copierea manuscriselor sau cu tipărirea de cărți făceau parte, de regulă, din cler. Primele tipografii au fost înființate tot sub îndrumarea Bisericii; se poate spune că ea

K>lea.

rin traducerea și tipărirea de cărți bisericești în românește (dia-Coresi, mitropoliții Simion Ștefan al Transilvaniei, Varlaam și ;ei ai Moldovei, Ștefan și Antim Ivireanul ai Ungrovlahiei etc.j, IUS *bazele limbii literare românești*, înțeleasă de românii de pre-iii. încetul cu încetul, limba cărților bisericești a ajuns să fie i frumoasă, mai mlădioasă, mai plină de expresivitate, mai apro-:le limba literară de azi.

in tipărirea de cărți bisericești care circulau în toate ținu-locuite de români s-a ajuns implicit și la *întărirea^ conștiinței de l naționala* la românii din Muntenia, Moldova și Transilvania, st lucru au contribuit mai'cu seamă frumoasele prefețe ale ve-noastre cărți bisericești, adresate tuturor românilor (*Cazania laam, Noul Testament* de la Alba Iulia ș.a.).

Primele lucrări j;u caracter laic s-au scris tot prin osteneala lîjîforîai Bisericii. Astfel, primele cronici s-au scris de călugări și pe lîngă mînăstiri și biserici (*Letopisețul de la Putna, Croni-iscopilor Macarie și Eftimie, a călugărului Azarie*, în Moldova, *ralul lui Mihail Moxa* în Țara Românească, *Istoria bisericii Nicolae din Șcheii Brașovului* de protopopul Radu Tempea II, isilvania, *Cronica Banatului* de protopopul Nicolae Stoica din a ș.a). Primele încercări de versificare în românește se dato-tropoiitului Dosoftei al Moldovei (*Psaltirea în versuri, Poemul gic despre domnii Moldovei*, traducerea unei drame în versuri, ceste).

Primele școli — elementare, medii sau superioare — au apărut ita bisericilor" și a mînăstirilor noastre, pregătind dieci pentru riile domnești sau copiiști de manuscrise. In dezvoltarea cul-mânești au avut un rol deosebit școala de pe lîngă biserica Nicolae din Șcheii Brașovului (secolul XV), școala de la mî-Sfinții Trei Ierarhi din Iași, înființată de Vasile Lupu, școala întul Sava din București, de Constantin Brîncoveanu și atîtea secolele XVIII și XIX. în condițiile de viața clin Transilvania, de cele din Muntenia și Moldova, Biserica a fost aceea care izat școli elementare («poporale») aproape în fiecare sat, pre-primele gimnazii (licee) românești.

>rganizînd primele școli, era firesc ca și *primele manuale șco-* ie scrise tot de oamenii Bisericii : *Bucoavna* de la Alba Iulia *Bucoavna* mitropolitului Iacob Putneanu din 1755, *Aritmetica*

și *Geografia* episcopului Amfilohie al Hotinului (1795), mai târziu manualele școlare scrise la îndemnul mitropoliților Veniamin Costachi al Moldovei și Andrei Șaguna al Transilvaniei.

e) Biserica din Transilvania a contribuit la dezvoltarea presei românești, prin *Telegraful Român* la Sibiu (1853), *Biserica și Școala la KfSxTȚIBJ?*, *Sionul Românesc* la Viena (1862) ș.a., a sprijinit înființarea de asociații culturale și artistice românești (de pildă *Astra*, înființată la stăruințele lui Andrei Șaguna, în 1861).

Iată dar că Biserica a îndeplinit, în trecut, un însemnat rol cultural, fiind un factor de progres în acest domeniu.

3. Biserica a adus o contribuție însemnată și la dezvoltarea *artelor și științelor românești*. Ridicarea de lăcașuri de închinare a dus la înflorirea arhitecturii, picturii, sculpturii, broderiei, argintăriei etc- Unii ierarhi au avut un rol hotărâtor în această privință, sfătuind pe domnitori să ridice lăcașuri de închinare, alții rânduind ei înșiși pictarea unor mănăstiri, ca Teofan I și Grigorie Roșea la Voroneț, sau chiar ctitorind biserici și mănăstiri, dintre care unele sînt printre cele mai interesante sub raport arhitectonic și pictural. De pildă, episcopul Macarie al Romanului a ctitorit mănăstirea Rîșca, mitropoliții Gheorghe Movilă — Sucevița, Anastasie Crimca — Dragomirna, Antim Ivireanul — mănăstirea Antim, episcopul Calinic al Rîmnicului — Frăsineiul etc.

4. Biserica a organizat și primele așezăminte de *asistență socială*. Bolnițele de pe lângă mănăstiri nu "erau altceva decît un fel de spitale sau azile pentru călugării bătrîni și bolnavi, dar și pentru oamenii din popor, care îndurau aceleași suferințe. Sînt cunoscute spitalele de la Putna, Argeș, Bistrița Olteniei, Cozia (secolul XVI), spitalele de la Dragomirna, Sadova, Hurezi, spitalul din Suceava, fondat de mitropolitul Anastasie Crimca (secolul XVII), cele de la Colțea, Antim și Pantelimon din București, Sfîntul Samuil din Focșani, apoi spitalul și farmacia de la Precista Mare din Roman, înființate de egumenii Gherasim și Vartolomeu Putneanul, ajutați și de Veniamin Costachi, pe atunci episcop la Roman (toate în secolul XVIII), spitalul din Tg. Neamț, înființat de starețul Neonil de la Neamț (secolul XIX) ș.a. "">

5. Biserica din Transilvania și-a adus contribuția la îndrumarea poporului în *probleme economice-agricole* sau *meșteșugărești*, prin publicarea de lucrări de popularizare a cunoștințelor agricole, prin înființarea de bănci populare, cooperative, tovărășii agricole, asociații de meseriași, școli de meserii etc.

6. Slujitorii Bisericii au avut un rol de seamă în cultivarea *dragostei de patrie* sau a patriotismului în sufletele credincioșilor. Mitropoliții

fici ai domnitorilor și, uneori, locțiitori de domni. Alteori vlă-
r două țări erau trimiși în fruntea unor solii diplomatice peste
;aia al Rădăuților, Eftimie II al Ungrovlahiei, Luca al Buzău-
1 al Râmnicului, Varlaam al Moldovei etc). orii Bisericii
(ierarhi, călugări sau preoți de mir) au participat ile și
răscoalele cu caracter național și social ale poporului e
pildă, unii au luptat în oastea lui Mihai Viteazul, protopopul
dru din Borșa Maramureșului a distrus o oaste tătărăscă în
ăstoriților săi (1717), mulți preoți s-au alăturat răscoalei con-
^orea, Cloșca și Crișan (1784). Iar în secolul XIX, preoțimea,
idă de un fierbinte patriotism, a fost alături de popor în toate
e de seamă din istoria sa : Mișcarea revoluționară condusă de
adimirescu în 1821, Revoluțiile din 1843, Unirea Principate-
59, Războiul de independență din 1877, Procesul Memorandu-
594, Răscoala țăranilor din 1907 și apoi Unirea Transilvaniei
lia la 1 Decembrie 1918.

>erica Ortodoxă Română a *susținut și alte Biserici creștine*,
pe cele căzute sub donunație otomană. Ea și-a îndeplinit acest
ipărirea de cărți în limbile greacă, slavă, arabă, georgiană și
Iar mai ales prin ajutoarele materiale acordate, aproape o ju-
; mileniu, bisericilor, mănăstirilor, școlilor și așezămintelor de
in Balcani și Orientul Apropiat. Astfel, în Țara Românească
ja, au funcționat câteva tipografii grecești sprijinite de dom-
raihii români, la Cetățuia-Iași, București, Snagov, Râmnic,
3. Antim Ivireanui a tipărit cărți în limba arabă, pentru cre-
din Patriarhia Antiohiei, iar unul din ucenicii săi a fost trimis
(Georgia, Gruzia), unde a tipărit cărți în limba georgiană, la
L secolul al XVIII-lea s-au tipărit alte câteva cărți arabe la
curești. în 1806 s-a tipărit la Râmnic prima carte în limba bul-
la 1828, prima ediție a *Telrcievanghelului bulgar*, la București,
înd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea pînă în a doua
a secolului trecut, actele timpului oferă știri prețioase de-
ribuția Țării Românești și a Moldovei, precum și a Bisericii ro-
a susținerea celor 20 de mănăstiri mari și a multor schituri
ntele Athos. Cu ajutor românesc s-au zidit aici biserici noi,
chilii, la care se adaugă danii în bani, manuscrise, icoane,
vase liturgice, precum și așa-numitele «închinări» de mînăs-
lești către cele de la Athos. De aceleași ajutoare s-au bucu-
tirea Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai, mănăstirile de la Me-
dm alte regiuni din Grecia, din insulele grecești, Patriarhiile

din L. onstantmopoi, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, unele așezăminte bisericești din Bulgaria, Serbia și Ucraina. Aceste ajutoare românești au avut un rol pozitiv în istorie, pentru că, ocrotind Bisericiile naționale din țările aflate sub stăpîniri politice străine, au sprijinit în săși lupta acestor popoare pentru cultură și independență națională. Din toate acestea, se desprinde constatarea că Biserica și-a adus un aport însemnat la sporirea patrimoniului cultural și artistic al țării, la înfăptuirea idealurilor poporului român de unitate statală și independență națională, dar și la sprijinirea luptei de eliberare națională a popoarelor din Balcani și Orientul Apropiat. Iată de ce se impune obligația pentru fiecare slujitor al altarului de a cunoaște cît mai temeinic trecutul Bisericii sale.

Scopul. Studiul Istoriei Bisericii Ortodoxe Române în învățămîntul teologic urmărește, în primul rînd, pregătirea cît mai temeinică a viitorilor slujitori ai Bisericii strămoșești. Cunoașterea trecutului Bisericii, ai cărei slujitori vor fi și studenții teologi, va constitui pentru ei un imbold puternic de a munci cu și mai multă rîvnă, pentru ca să fie îa înălțimea înaintașilor, ale căror pilde vrednice de urmat le înfățișează studiul Istoriei Bisericii Române. Cunoașterea trecutului Bisericii noastre va îndemna pe viitorii ei preoți sa o iubească din toată puterea sufletului lor, să se dăruiască cu și mai multă rîvnă slujirii aproapelui și — împreună cu credincioșii pe care-i vor păstori — să jertfească totul pentru binele și fericirea Bisericii și a țării.

Marele istoric *Nicolae Iorga* (1871—1940) scria : «Nimic nu poate fi mai folositor pentru ca preoții noștri să înlătore anumite ispite, pentru ca ei să cultive anumite îndeletniciri potrivite cu demnitatea și chemarea lor, nimic nu poate fi mai priincios pentru a-i face să înțeleagă marea misiune culturală, socială și națională care li se impune, legătura strînsă ce trebuie sa păstreze cu poporul, cultul de artă și carte cu care sînt datori, mîndria la care au drept îndată ce vor urma bunele tradiții, decît priveliștea unei vieți organizate, aproape milenare, în cursul căreia mitropoliții, episcopii, egumenii și așa de adeseori și smeriții călugări ori umilii preoți de mir au dat poporului, ei singuri aproape, toată învățătura, au înzestrat neamul cu o limbă literară, cu o literatură sfîntă, cu o artă în legătură cu gustul și nevoile lui, au sprijinit statul fără să se lase a fi înghițiți de dînsul, au călăuzit neamul pe drumurile pămîntului fără a-și desface ochii de la cer și au ridicat mai sus toate ramurile gospodăriei românești — dînd istoriei noastre cărturari, caligrafii, sculptori în lemn, argintari, oameni de stat, ostași, mu-3

~i sfinți» (JN. iorgci, neia(a ia JO1W.1JU. "io^in-11 'uiHuiHOfn, ea. u, 1929, p. 4—5).

toda de. cercetare. Spre a putea întocmi în mod științific un curs *TuTBisericii Ortodoxe Române* sau o altă lucrare de acest gen, esar să cunoaștem, întâi de toate, care sînt cerințele fundamentare trebuie să le îndeplinească orice lucrare istorică : *Să se întemeieze pe izvoare*, adică orice informație trebuie să amenteze pe un izvor, pe o mărturie istorică : document, cro-scriptie etc. Fără existența și cercetarea acestora nu se poate orie științifică, de aceea s-a și spus pe drept cuvînt : pas de nts, pas d'histoire.

>d *fie critică*, adică faptele care ne sînt prezentate de izvoare să ise unei interpretări, unei tratări critice, spre a se vedea ce poa- mit și ce trebuie respins. Adeseori izvoarele cuprind și greșeli, ucu se întîmplă mai ales în cazul cronicilor, căci cronicarul. ;înd și epoci mai îndepărtate de el, n-a avut posibilitatea să se ze temeinic, așa cum sa făcut asupra timpului sau a epocii în răit el însuși. Alteori, simpatiile sau antipatiile personale îl fac inte faptele în alt chip decît așa cum s-au întîmplat în reali- stul criticii este tocmai de a înlătura greșelile și de a restabili l istoric.

:ic;< istorică este de două feluri: externă și internă. Cea exter- ilește autenticitatea sau falsul documentului, prin constatarea ii, a locului și timpului în care s-a scris. Critica internă sau de tare face analiza documentului respectiv, pentru a stabili înțe- i exact și gradul de încredere pe care îl merită. Istoricul bise- rebuie să supună acestei critici nu numai documentele, ci și ?i studiile obișnuite, căci adeseori scrisul teologilor este in- de interese confesionale.

â fie jelectiv,ă, adică din mulțimea faptelor consemnate în iz- storicul să aleagă numai pe cele care au importanță pentru is- țională sau bisericească a unui popor, cele care au dus la ri profunde în istorie, care au rămas în conștiința contempo- ?i a urmașilor. Deci nu orice fapte petrecute în trecut prezintă Dntu istorie, nu toate formează obiectul istoriei. a *fie genetică*, adică istoricul să nu se mărginească la cunoaș-Dtelor din studiul documentelor, ci pentru înțelegerea lor, el tre-le privească în geneza și evoluția lor, studiind cauzele, anteo- legăturile și urmările lor. Orice fapt istoric are antecedentele

și urmările lui, fiind condiționat, în desfășurarea sa, de stările existente. Istoricul trebuie să cunoască toate acestea, pentru ca să poată explica și prezenta faptele în logica lor, în adevărata lor lumină.

5. Să fie *obiectivă, adică nepărtinitoare sau imparțială*. Istoricul trebuie să fie lipsit de prejudecăți personale, să expună cinstit, sincer, să dorească să spună adevărul, să nu fie condus de interese personale sau de altă natură, aplicând principiul istoricului roman Tacitus : «sine ira et studio» (fără ură și părtinire). Obiectivitatea nu trebuie să ducă însă la dependență față de părerile altora, sau la teama de a recunoaște adevărul istoric.

6- Să fie *sistematică*, adică faptele să fie prezentate într-o anumită rânduială în timpul lor, în legătură strânsă între ele, arătând înlănțuirea lor firească, închegînd un tot unitar. Deci istoricul coordonează și prezintă faptele într-un tot, alegînd pe cele de interes istoric și integrîndu-le în mersul istoriei, la locul și după importanța lor. O simplă îngrămădire de date, o masă informă de fapte, în care adevărul nu iese la iveală, iar împrejurările care au generat faptele nu reies din expunere, nu este istorie.

7. Să fie *expusă pe înțelesul cititorului*, într-o formă atrăgătoare, cu talent literar. Un istoric nu se poate mărgini numai la erudiție, la critici judicioase de documente, ci trebuie să aibă darul expunerii, al coordonării și al unificării, darul de a prezenta trecutul într-o formă atrăgătoare, de a-l învia, de a ne prezenta o epocă și oamenii ei ca pe ceva viu, ceva ce a fost reintegrat în viață. Cu alte cuvinte, istoricul trebuie să îmbine în chip armonios erudiția și obiectivitatea cu frumusețea expunerii; deci să satisfacă și adevărul, dar și binele și frumosul.

Periodizarea sau împărțirea Istoriei Bisericii Ortodoxe Române este o necesitate metodică, pentru studiu. Imensa materie a istoriei Bisericii noastre nu poate fi stăpînită și prezentată deodată în totalitatea și complexul ei de succesiune și de cuprins. De aceea ea se împarte în interes de studiu.

Împărțirea studiului nostru este de două feluri : logică (sau după conținut) și cronologică (sau după timp). Prima constă în împărțirea mulțimii de fapte istorice în diferite categorii, pe tipuri, după caracteristicile lor comune. Cealaltă este împărțirea pe perioade istorice, caracterizate prin anumite tendințe sau însușiri.

Deși istoria este într-o evoluție continuă, ea variază cu fiecare generație de oameni, schimbîndu-și treptat aspectul. Marile înnoiri istorice, ideile noi, descoperirile, invențiile, revoluțiile politice și sociale

schimbare în desfășurarea istoriei, o îndrumă spre noi tenalizări. Tot așa, în viața Bisericii se observă mișcare, schimbogățire, care permite împărțirea cronologică a istoriei sale. drul disciplinei noastre se aplică ambele împărțiri : logică și :ă. Adică, materia se tratează studiind pe capitole diferite te, manifestări spirituale etc, în cadrul epocilor stabilite prin i cronologică. Deci cele două criterii se folosesc împreună, i- se cunoașterea tuturor formelor de manifestare ale Bisericii Desigur, în împărțirea cronologică trebuie să se țină seama >ărțirea istoriei României, căci istoria Bisericii s-a dezvoltat l istoria poporului român, condiționându-se reciproc. ;za celor spuse mai sus, socotim că întreaga istorie a Bisericii Române poate fi împărțită în următoarele cinci perioade :

o a da înjJLLa^ începe cu raspândirea învățaturii creștine pe de formare a poporului român (secolul II) și se sfârșește în lui 600, odată cu pătrunderea slavilor pe teritoriul Patriei iste perioada de organizare a primelor comunități creștine și r instituții bisericești superioare. în această perioadă nu avem i românească propriu-zisă, ci una «daco-romană», adică a pă- L'porului român. Subîmpărțirile din această perioadă se¹ pot ologic sau geografic (Ia sud și la nord de Dunăre).

0 C4 d a a d o u a se ocupă cu istoria JBisericii noastre în se- [—XIV- Este perioada primelor formațiuni politice românești, cu unificarea lor în cele două state românești independente, ânească și Moldova. Pe plan bisericesc se continuă lucrarea zare și de unificare bisericească încheiată cu recunoașterea a Mitropoliilor Ungrovlahiei și Moldovei de către Patriarhia l (1359 și 1401). Subîmpărțirile se pot face cronologic și

o a da a t r e i a (secolele "~ XIV—XVIII), corespunde, pe :ic, cu «epocă medievală» (feudală). In acest timp s-a desă- anizarea canonică a Bisericii din Țara Românească, Moldova vania, a înflorit cultura bisericească în limba slavonă și ro- inuscrise, tipărituri, opere originale etc), s-a dezvoltat arta că (arhitectură, pictură, sculptură, broderie), a înflorit mo- s-au încheiat legături cu alte Biserici Ortodoxe surori, care iutate material de domnii din Țara Românească și Moldova. , m Transilvania, Biserica Ortodoxă a ieșit biruitoare în lupta olicismul și calvinismul. începând cu această perioadă, pe

lîngă subîmpărțirile de ordin cronologic, se fac și subîmpărțirile de ordin geografic cunoscute: Țara Românească, Moldova și Transilvania. Cronologic, această perioadă poate fi subîmpărțită astfel:

a) Secolele XIV—XV, adică de la întemeierea Țării Românești și a Moldovei pînă la sfîrșitul domniilor lui Vlad Călugărul (1495), respectiv Ștefan cel Mare (1504);

b) Secolul al XVI-lea, adică de la Radu cel Mare (1495—1508) și Bogdan III (1504—1517) pînă la prima unire politică a tuturor românilor, realizată de Mihai Viteazul în 1599—1600.

o) De la Mihai Viteazul pînă la sfîrșitul domniilor «pămîntene» (1711/1716).

d) Epoca «domniilor fanariote», adică din 1711 în Moldova și 1716 în Țara Românească, pînă în 1821, la revoluția națională-socială condusă de Tu dor Viadimirescu.

În Transilvania, secolele XIV—XVIII se caracterizează prin lupta Bisericii Ortodoxe românești de aici — socotită «tolerată» — pentru a putea supraviețui, în condițiile unei intense acțiuni prozelitiste catolice, calvine și unite. Subperioadele nu diferă prea mult de cele din Țara Românească și Moldova:

a) De la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la 1541, corespunzînd cu epoca «voievodatului» autonom în a doua sa etapă; se caracterizează prin lupta de apărare a Ortodoxiei împotriva catolicismului;

b) Din 1541 pînă în 1688/1691, care corespunde pe plan politic cu epoca «principatului autonom al Transilvaniei», pe plan bisericesc se caracterizează prin lupta Ortodoxiei împotriva acțiunii prozelitiste calvine;■

¹ c) Din 1701 pînă în 1810, corespunzînd pe plan politic cu trecerea Transilvaniei în stăpînirea Habsburgilor (1688); pe plan bisericesc o parte a românilor transilvăneni au fost siliți să îmbrățișeze unirea cu Roma, urmată cu desființarea vechii Mitropolii a Transilvaniei (se încheie în anul 1810, cînd a fost restabilită ierarhia națională ortodoxă), întreg secolul al XVIII-lea se caracterizează prin ample acțiuni de apărare a Ortodoxiei în fața uniatismului.

P e r i o a d a a p a t r a, de la începutul secolului al XIX-lea pînă în 1 OT^r^oTe^pun^ncTcu""epura modernă din istoria Patriei. Se pot folosi subîmpărțirile: a) 1821—1859, epoca domniilor pămîntene și b) 1859—1918, epoca unificării politice și bisericești în noul stat România, cînd au avut loc o serie de reforme bisericești și s-a proclamat autocefalia Bisericii noastre.

isilvania, perioada respectivă poate fi subîmpărțită în: a) epoca de refacere a Bisericii Ortodoxe Române după asu- secolul al XVIII-lea din partea autorităților habsburgice ; 118 epoca lui Andrei Șaguna și a urmașilor lui sau epoca ii bisericești ortodoxe, împreună cu o seamă de realizări, ndițiilor vitrege de viață de pînă în 1918.

> a da a _£Ja.£Lfi.â< de la 1918 pînă azi, este epoca contem- Jisericii Ortodoxe Române, de la făurirea Statului național ar fi decembrie 1918) pînă azi. Se poate subîmpărți crono- \ ^918 _1948, epoca organizării Bisericii Ortodoxe Române :uprinsul României și ridicarea ei la rangul de Patriarhie și 18 pînă în 1989, cu arhipăstoria patriarhilor Justinian, eoctist, marcată prin numeroase îngrădiri impuse Bisericii statului totalitar și ateu.

B I B L I O G R A F I E

- LENOPOL, *Les principes iondamentaux de l'histoire*. Paris, 1899 ; ERNST *Lehrbnch der historischen Methode und der Geschichtesphilosophic*, ed VI, > p.; CH. V. LANGLOIS, *Introduction aux eiuces hsloriques*, ed." III, CONSTANTIN C. GIURESCU, *Introducere în studiile istorice* (metodo- ±), Curs ținut la Facultatea de Litere clin București, în 1929—30, Bucu- 422 p. (litografiat); N. Iorga, *Introducere în studiile istorice*, București, 1TANTIN I. ANDREESCU, *Știință și tehnică în istorie*, în rev «Hrisovul», , p. 5—59; AURELIAN SACERDOȚEANU, *îndrumări în cercetări isterice*, 343, 384 p.; L. HALPHEN, *Introduction d l'histoire*, 2-e edition. Paris, I IRENEE MARROU, *L'rtloite ct ses met hades*. Paris, 1960; WILHELNF *fiührung in des Studium des Geschichte*, zweit verbesserle Auflage, Frank- 161, XVI-j-419 p.; *L'histoire et ses metliodcs*, sous la direction de Charles ruges, 1967, XVIII+ 1773 p.; LEON E. HALKIN, *Initiation à ia critiqu- i-e edition*, Paris, 1963; JACQUES GOFF, ROGER CHARTIER et JACQUES nouveWe *histoire*, sous la direction de... Paris, 1978, 575 p.; POMPILIU *voluția gmdirii istorice românești*, Cluj, 1970, L + 478 p.; IOAN LUPAS, 'I. Introducere, ediție îngrijită, notu-ș; comentarii de Acad. Ștefan Pascu Teodor, Chvj-Napoca, 1977, 259 p.; ALEXANDRU TA.NASE hi VICTOR !afe și cunoaștere în istoric, București, 1980, 276 p.; JERZY TOPOLSK[, : istoriei. Traducere de Aura Țapu, București, 1987, 474 p. ; ELENA PUHA CRISTIAN, *Conștiința istorică. Originea și trăsăturile conștiinței istorice bucurești*, 1989, 255 p.
- X)LAE DOBRESCU, *Lecția de deschidere a cursului de Istoria Bisericii București*, 1908, 20 p. ; NICOLAE DOBRESCU, *Rolul Bisericii în trecuse*. București, 1909, 20 p.; TEODOR M. POPESCU, *Rolul istoriei în înțe- ■stinismului*, București, 1927; TEODOR M. POPESCU, *Contesionalism .fi e m istoria bisericească*, în «Revista de istorie bisericească», Craiova, an. t3, p. 19—30 . TEODOR M POPESCU, *îndrumări metodice pentru studenții i>T an. VIII, nr. 7—8, 1956, p. 490—530; MARIO^ RUFFINI, *Vopera delta Idossa Romena nella creazione della lingua litteraria nazionale*, în nOrieti-tiana Periodica», Roma, an. XXXII, fasc. I, 1966, p. 181—223; ANTONIE ^LA Clerici ortodocși ctitori de limbă și cu/tură românească, București, în voi. *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1981, p. 63-154).*

CTIINȚELE AUXILIARE ALE
ISTORIEI BISERICII ORTODOXE ROMANE

~ ~ scoate faptele istorice din izvoare autentice și
 Pentru ca sa poată *■ icepere și fără părtinire, un istoric bi-
 apoi să le înfățișeze cu dep Q serie de tUscipime înrudite. înainte ae
 sericesc trebuie să cunoș* ^ teologie și de istorie. Dintre dis-
 toate se cer cunoștințe ten ^ cunoască mai ales Istoria bisen-
 ciplinele teologice, este Una noastră este o ramură a ei, iar
 ceașcă universală, într^ ^ rînd Jstorja romdnilor, căci viața
 dintre studiile istorice, j £ ^^ stdns legată de viața poporului
 Bisericii Ortodoxe a fost. ■ g f. studiată sepa^rat de istoria
 român, încît istoria BiS^{eriLJ}
 poporului român. istorice, va trebui să cunoască Bizantino-
 dis_{C1}P^e milor pe care le-a avUt Biserica
 a ^

Dintre celea ^ m i l o r pe care le a avUt B
 îogia, pentru cunoașterea ^^ ecumenică ^, dar și cu BiSe-
 noastră cu Bizanțul - f m pentru cunoașterea istoriei popoa-
 ricile de limbă greacă; ăturilor de tot felul pe care le-au avui
 relor slave învecinate V « opoareJor învecinate, cu care poporul
 tarile noastre cu ele, # ^ veacudlor (de pildă, istoria Ungariei
 nostru a avut legături l» . ntm o mai bună cunoaștere a
 și a fostului imperiu ^ din\ 'x^ silvania). Se înțelege că istoricul
 istoriei Bisericii roma** limbile greacăi latina și slavă, în care
 bisericesc trebuie sa cun documentele care constituie azi
 au fost redactate multe Românești.
 izvoarele studiului IstoH necesar ca istoricul bisericesc sa aibă
 in afară de acestea, -te Q ^^ ^^ ^^ ^^ omd
 temeinice cunoștințe « es m că anumite capitole Q^I
 nești și Istoria drept^ Bisericii ortodoxe Române. De pil-
 aceste discipline aparți* » agja Do Softei, Antim Ivireanul etc. sin,
 dă, marii ierarhi cărtu^ ^ . ^ Ortodoxe Române, dar și m-
 sludiați *_ TMTM^* * mi xomâne vechi. Tot așa, arta bisericeasca
 tr-un curs de Istoria li^ (arhitectU) ră. pictură, sculptură, broderie,
 medievală cu toate ra^nl « l nu se studiază numai în ca drul unw
 argintărie, miniaturisUC - ^ ^ de { & ț ä _

^ u ^ uiril; ^^ feudale care au fos
 sulpămintului românes. Approbatae et Compilatae
 Transilvania (Triparti^{cul})

curs de Istoria artei, ci *
Vechile noastre (vilele) care au circulat pe tot cupn-
âes lTMu^Pu^J; feuda^{le} care au fost în uz în
t

ționeșj, trebuie să fie studiate și de istoricul bisericesc, pentru
ște organizarea bisericească din trecut, instanțele de jude-
îricească, atribuțiile judecătorești ale clerului etc. ti

fără de acestea, Istoria Bisericii Ortodoxe Române face apel
nțele auxiliare sau ajutătoare pe care le folosește istoria laică,
n prin acestea totalitatea disciplinelor care studiază izvoarele
tare și elaborează metodologia cercetării acestora.

grafia istorică (vj f/j = pământ, Țpâcpoj = scriu, descriu) se ocupă
yarea.iapteiQr,rr'cu"ideutific.area de locuri, transmise "dlTtexte, -
au petrecut anumite fapte. Pentru a fhțeTeg^TirTrlal^TMt5itrr6~un
ric, el trebuie pus în legătură cu *locul* în care s-a petrecut,
irea cetăților sau a ținuturilor — cu numirile lor vechi — în
luat naștere primele comunități creștine, în care au pățimit
irtiri, în care s-au clădit vechi biserici ori s-au înființat scaune
e, nu se poate face decât cu ajutorul geografiei bisericești.

>cul cel mai lesnicios care ne stă la îndemână este studiul hăr-
:laselor istorice, în care sînt trecute orașe, sate sau ținuturi le-
storia poporului și a Bisericii noastre (*Cartografia* este tehnica
s a întocmi hărți, iar o ramură a acesteia este Cartografia is-

gătură cu geografia trebuie pusă și *toponimia* sau *toponomaș-*
studiază originea, sensul, forma și evoluția numelor proprii
. Unele din acestea pot ajuta la cunoașterea unor stări de M-
iricești (de pildă toponimicele Mînăstire, Chilie etc. arată că
sta în trecut o așezare monahală).

grafia istorică (Șejxo? = popor, Țpd<pct> = scriu) este disciplina
iază statistic probleme referitoare la numărul, mișcarea, struc-
partiția geografică a populației umane. în istoria bisericească,
iatistici (numite și «conscriptii» sau «catagrafii») ne ajută să
a numărul preoților și al credincioșilor într-o anumită perioa-
Ti și emigrările unora dintre ei dintr-o țară românească în alta.

logia (xpovo? = timp;, .Jid-ro? ==_ cuvînt, vorbire) este discipli-
tudiază diferitele forme în care s-a măsurat și socotit timpul,
apoi la sistemul după care ne orientăm astăzi. Altfel spus,
i are ca obiect stabilirea exactă a datelor la care s-au petre-

ite evenimente istorice ori s-au emis documente. Se înțelege
nu poate fi studiată fără să țină seama de cronologie, care

;
întregul ei schelet. Desigur, prea multe date ar face-o greu

de urmărit, dar nu-i mai puțin adevărat că și lipsa lor nu creează o imagine completă a istoriei.

Pentru a face o muncă utilă studiului istoriei bisericești, este necesar să cunoaștem și principiile sistemului cronologic practicat în zilele noastre, dar și pe cele ale feluritelor sisteme de datare anterioare, ca să putem înțelege și raporta la cronologia actuală elementele cronologice care constituie datele documentelor vechi. Trebuie avut mereu în vedere faptul că numai un document cu o dată precisă de apariție poate fi pus în circulație științifică, pe când un document cu emitentul și data de redactare necunoscute nu folosește la nimic.

Trecând peste diferitele sisteme cronologice, adică de măsurare a timpului și împărțirea lui în ani, luni, săptămâni și zile, vom indica, în cele ce urmează, principalele «ere» folosite în cursul veacurilor. O serie de «ere» s-au folosit în lumea veche păgînă și mai târziu: era ebraică (3761 î.Hr.), • era babiloniană, pornind de la anul 747 î.Hr. , - era olimpiadelor, la greci (de 4 ani, de la 776 î.Hr.) ; era romană sau de la întemeierea Romei (ab Urbe condita, 753 sau 754 î.Hr.) , • era seleucidă (312 î.Hr., de la întemeierea statului seleucid); era lui Dioclețian (sau a martirilor, de la 284 d.Hr., anul urcării pe tron a lui Dioclețian) , • era hegirei (622, 16 iulie, data refugiului lui Mahomed de la Mecca la Medina).

Pentru studiul nostru ne interesează două «ere» :■

a) *Era bizantină*, numită și *co_nstaintinopolitana* sau, jide la Adam». A fost folosită mai întâi în secolul VII d.Hr. în câteva lucrări și a intrat apoi în cancelaria împăraților bizantini, de unde a trecut la slavii sud-dunăreni, la ruși (au folosit-o pînă pe la 1700, sub Petru I) și la români (Țara Românească și Moldova). începutul ei convențional s-a fixat la 1 septembrie 5509 î.Hr., numărînd deci pînă la anul 1 î.Hr. 5503 ani de la facerea lumii. Această eră a fost întrebuințată de obicei în datarea documentelor noastre scrise în limbile Slavă, greacă sau română, fiind folosită pînă prin secolul al XVIII-lea. Pentru a transforma datele erei bizantine în anii erei noastre, trebuie să se scadă 5508 ani din anii «de la facere», dacă datele sînt cuprinse între 1 ianuarie și 31 august, sau 5509 ani, dacă datele sînt între 1 septembrie și 31 decembrie.

b) *Era creștină*, stabilită în secolul VI de călugărul Dionisie cei Mic __ ('Exigius),,originar din .Scythia Minor, adică din Dobrogea, El a numărat anii da la nașterea lui Hristos, dar cu o eroare de aproximativ 4 ani, socotind" că acest eveniment major din istoria omenirii s-a petrecut în*** anul 754 sau 753 de la întemeierea Romei. Cu toată eroarea calculului sau, acest sistem cronologic s-a impus, dar numai după trederea a două

de la moartea lui, cleci încă din evul mediu, la cele mai multe ; europene, după care s-a generalizat — în epoca modernă — i în state necreștine. în documente apare sub diferite forme : întuirii», «anul Domnului», «anul de la naștere)), «anul de la în- ».

ceea ce privește calendarul, Biserica creștină a adoptat calenda- în numit așa după numele în paratului Iulius Caesar, care a făcut ;cută reformă calendaristică în anul 46 î.Hr. Neexistînd o concor- eplină între calendarul astronomic (ceresc) și cel iulian, Biserica - catolică a făcut o reformă calendaristică în 1582, în timpul rigorie XIII, în sensul că a desființat decalajul de 10 zile existent între cele două calendare și s-a ajuns la o echivalență aproape i între anul «civil» și cel solar. Reforma aceasta s-a numit gre- după numele papei (stilul nou). Noul calendar a fost adoptat numeroase state ale lumii. Bisericile Ortodoxe s-au folosit însă ndarul iulian (vechi) pînă după primul război mondial, cînd, în tr-o conferință ținută la Constantinopol, s-a hotărît o nouă «în- 2» a calendarului iulian, mai desăvîrșită față de cea din 1582. Bisericile Ortodoxe au adoptat noul calendar iulian îndreptat a noastră l-a adoptat din 1924).

teologia (dpxcuo? = vechi, 6 ÂOÏO? = cuvînt) esteștiința care se :u sesizarea, descoperirea, studierea și vailorifioarea istorică a elor păstrate în pămînt — sau, uneori, la suprafața lui —, în i reconstituirii trecutului. După o altă definiție — mai concisă — gia este știința care se ocupă cu urmele trecutului, reprezen- n monumente.

;i arheologia ca disciplină aparte a științei istorice datează de a prima jumătate a secolului al XIX-lea, ea a luat în ultimul avînt deosebit, încît putem vorbi azi de mai multe ramuri ale *arheologia preistorică* — studiază urmele materiale ale celor :hi locuitori ai pămîntului; 2. *clasică* — monumentele lumii an- iro-babiloniene, egiptene, grecești, romane — inclusiv cele ro- pe teritoriul României; 3. *medievală* (feudală) — monumen- ■ilui mediu (azi se vorbește și de o arheologie prefeudală); 4. a • monumentele epocii respective. Pe lîngă acestea, putem de o *arheologie creștină*, care se ocupă cu studierea antichită- monumentelor și artei vechi creștine. Pe plan bisericesc univer- pot distinge două perioade: a) înainte de Constantin cel Mare cînd elementele arheologiei creștine provin în cea mai mare

parie din necropolele subterane, catacombele sau cimitirele care s-au descoperit în ținuturile imperiului roman , - b) după Constantin cel Mare, cînd obiectul arheologiei îl constituie lăcașurile de cult creștine (bazilici). Astfel de bazilici au rămas și pe teritoriul țării noastre, îndeosebi în Dobrogea. Pe bună dreptate, o parte din *arheologia medievală* de la noi ar putea fi numită *arheologie creștină sau bisericească*, din moment ce majoritatea monumentelor care intră în sfera ei de cercetare sînt de interes bisericesc.

Epigrafia (siti =pe; 7pâ<po> = scriu) este știința care se ocupă, cu căutare și transcrierea exactă, descrierea și interpretarea inscripțiilor pe un material dur, sau — mai concis — este știința care se ocupă cu descrierea și transcrierea inscripțiilor în limba greacă și inscripțiilor în limba latină). Epigrafia antică (clasică) și medievală sînt auxiliare prețioase ale studiului Istoriei Bisericii Române. Cea clasică — cu inscripții în limbile greacă și latină — este legată mai mult de începuturile creștinismului la noi (de cînd au rămas numeroase inscripții, mai cu seamă funerare). Cea medievală, cu inscripții în limbile slavonă, greacă și română, are ca obiect de studiu feluritele inscripții din evul mediu scrise pe piatră, cărămidă, lemn, tencuială, ceramică etc. sau brodate pe veșminte și alte obiecte de cult (clopote, potire etc). Se înțelege că epigrafistul trebuie să cunoască și limba inscripțiilor respective.

Paleografia (TOXAOUO? = vechi ; -ț-pâcptw = scriu), termen pus în circulație de învățatul francez Bernard Montfaucon, în lucrarea sa *Paleographia graeca* (1708). Paleografia este disciplina științifică auxiliară a istoriei care se ocupă cu studierea izvoarelor scrise vechi, de cunoașterea, descifrarea și transcrierea acestora. Ea arată cum se poate citi corect un text vechi, cum se poate data un text vechi lipsit de dată și cum se poate deosebi un text fals de un text autentic. Se ocupa numai cu studiul a două categorii de texte — manuscrise și documente — scrise pe pergament sau hîrtie, spre deosebire de epigrafie, care studiază scrisul numai pe materiale tari, ca piatra, lemnul, metalul etc. Mai nou, tinde să se formeze o nouă disciplină, *codicologia* (codex-is), care se ocupă numai de manuscrisele vechi. Paleograful nu se poate limita numai la citirea sau descifrarea unui text, ci el trebuie să cunoască și *materialul* pe care s-a scris, cu *ce* s-a scris (instrumentul de scris), precum și *cum* s-a scris (majuscul, minuscul etc.)-

Pentru Istoria Bisericii Române interesează îndeosebi *paleografia slavo-română* (are ca obiect textele slave scrise în secolele X—XVIII pe teritoriul patriei noastre sau în alte regiuni, dar scrise de români

erjivesc pe români), *paleografia greacă* (texte scrise în gre-
e teritoriul patriei noastre) și *paleografia chirilică-românească*
omânești scrise în alfabetul chirilic, pînă în 1863). Pentru Tran-
se poate vorbă de o *paleografie latină*, întrucît majoritatea
emanate de regii maghiari erau scrise în această limbă. Dat
otul că în cancelariile noastre s-a scris în mai multe limbi (sla-
jică latină), paleograful român va trebui să aibă cunoștințe su-
și din limbile respective.

lomaica (lat. diploma) este o disciplină auxiliară înrudită cu
^fiă~^care"* analizează ^conținutul actelor, verifică autenticitatea
iune în evidență" elementele care **pot** ajuta cercetareaTSro«eă.,
5 cînd paleografia se ocupă cu studierea caracterelor externe
elor scrise pe pergament sau hîrtie, diplomatica s,e ocupă ;și cu
particularităților interne, deci are un cîmp do cercetare mai
altă deosebire între ele este și aceea că pe cînd paleografia are
:t de studiu două mari categorii de texte — manuscrisele și do-
;le —, în obiectul diplomatiei intră numai o parte din textele
.te sub numele de documente, și anume *actele* cu caracter **jii-**

egătr.ră cu paleografia și diplomatica stă și *arhivistică* (archi-
isciplină auxiliară care se ocupă cu organizarea arhivelor, adică
iteior de acte privitoare la o familie, o instituție, un ținut sau
storicul bisericesc trebuie să cunoască atît organizarea unei ar-t
și depozitele mari arhivistice — din țară și de peste hotare — s
își poate culege materialul necesar pentru lucrările sale. iscipliină
apropiată de paleografie și diplomatică este *-ehagisiica lografia*,
adică studiul pecetijor sau ștampilelor care se aplicau (grec.
acppaȚtarjs, lat. sigillum = pecete)- Interesează și pecetele 3r,
mînăstirilor, parohiilor sau cele personale ale unor demnitari **ști**.

° disciplină auxiliară a istoriei, care se ocupă cu
stemelor statelor, caselor domnitoare, familiilor nobiliare, orga-
r, orașelor etc. O ramură a ei este heraldica bisericească, pen-
u existat — și există — și steme folosite de înalții ierarhi, de
eparhiale sau alte instituții bisericești. Stemele ierarhilor apar,
la, pe foile unor cărți tipărite din dispoziția lor. Cuprindeau fie
a hramului instituției respective, cu simboluri creștine (crucea,
itra etc) și cu inițialele ierarhului, dar și reprezentări de fac-

tură heraldică propriu-zisă, laice. Se cunosc stemele mitropolițiilor Petru Movilă, Ștefan, Antim Ivireanul, Andrei Șaguna etc.

Bibliologia—Cto ȘiȘXtov = carte ; XOŢO? = cuvînt, studiu) se ocupă cu studiul scrisului și al cărții, ca fenomen al vieții social-culturale, cu istoria ei, tehnica de reproducere (scris, tipar), hîrtia, legătura, punerea în circulație și conservarea cărții. Pe un istoric bisericesc îl interesează, în primul rînd, vechile noastre tipărituri bisericești, precum și studiile care s-au scris asupra acestora. Ele au fost publicate în marea lucrare *Bibliografia românească veche* (4 voi. București, 1903—1944) a lui Ioan Bianu, Nerva Hodoș (voi. I—III) și Dan Simonescu (voi. IV) ,• *Bibliografia românească modernă* (1831—1918) este în curs de publicare (au apărut trei volume), sub îngrijirea lui Gabriel Ștrempel.

Filologia și **lingvistica**. Filologia este știința care se ocupă cu studiul textelor vechi și al operelor literare, din punctul de vedere al limbii, al influențelor suferite, al modului în care s-au transmis, al autenticității lor, precum și cu editarea lor, iar lingvistica se ocupă cu studiul limbii și al legilor ei de dezvoltare. Deci lingvistica este o ramură a filologiei. Cu ajutorul acestora, istoricul bisericesc poate studia vechiul grai bisericesc — întâlnit. în tipăriturile vechi —, dar poate culege și dovezi privitoare la originea și vechimea creștinismului românesc.

Etnografia și folclorul. Etnografia (T6 SOVOS-OO; = popor, neam ; fp<x<po) = scriu) — disciplina" istorico-geografică — studiază felul de viață al popoarelor, originea și răspîndirea lor teritorială, urmărind evoluția lor materială și spirituală (cultură și artă populară, obiceiuri etc). Folclorul sau folcloristica (din engl. folklore ,• folk = popor și iore = înțelepciune) este disciplina care studiază creațiile și tradițiile populare.

în alt sens, prin folclor înțelegem totalitatea tradițiilor, a obiceiurilor și a producțiilor artistice, literare, muzicale, coregrafice, create și răspîndite de popor. Amîndouă interesează și disciplina noastră, întrucît multe din creațiile cultural-artistice ale poporului român în trecut erau legate de credința sa ortodoxă (ex. obiceiurile la naștere, nuntă, înmormîntări). Ele au fost cercetate de preoții folcloriști Simion Florea Marian, Teodor Bălășel, G. Durai ti escu-Bistrița și de alții — clerici sau mireni.

BIBLIOGRAFIE

- T IAN SACERDOȚEANU, *Științele auxiliare ale istoriei*, în voi. *Îndrumări i istorice*, București, 1945, p. 7—26; AURELIAN SACERDOȚEANU, *Sarcilor auxiliare ale istoriei*, în «Revista Arhivelor», IX, 1, 1966, p. 17—46; j SACERDOȚEANU, *Arhivistică*, București, 1970, 331 p.; *Dicționar al oec'ialc ale istoriei*, București, 1982, 268 p.
- nenie privind istoria României. *Introducere*, voi. I—II, București, 1956, (studii: Damian P. Bogdan, *Din paleografia slavo-română*; Sigismund ograția latină cu reierie la Transilvania (sec. XII—XV); Emil Vîrtosu, *graiia chirilică românească*; Al. Elian, *Elemente ele paleograii greco-ronascu și Francisc Pali, Elemente de cronologie*; Damian P. Bogdan, *Dislavo-română*; Francisc Pali, *Diplomatica latină cu reierire la Transilvania*, su *Din sigilogralia Moldovei și a Țării Românești*; Sigismund Jako, *Sigilore'iorirc la Transilvania*); EMIL VIRTOSU, *Paleogruia română-chirilică*, 1963 346 p.; AURELIAN SACERDOȚEANU, *Orientări în paleograia ro-*:*Revista Arhivelor*», XI, nr. 1, 1968, p. 3—34; SIGISMUND JAKO și RADU ;CU, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971, 184 p. (toate indică și î mai veche).
-)NAT *Geografia ca mijloc de cunoaștere în istoric*, în «Studii», revistă de XX, 'nr. 6, 1967, p. 1145—1161.
-)LAE DRĂGANU, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, II + 178 p.; D. CON-îSCU, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1964, 470 p.; IORGU IOR-onimia românească, București, 1964, XXV + 528 p!; E. PETROVICI, *Topo-istoirie*, în RRH, an. IV, nr. 1, 1965, p. 3—13; AL. GRAUR, *Nume de Jocuri*, 1972, 223 p.
- 3ĂRBAT, *Statistica și monografia în c/adrul metodei istorice*, în «Observa-il-economic», Brașov, an. XIII, nr. 4—6, 1946, p. 480—507. ETEGAN, *Demografia, știință socială independentă*, în «Revista de Statisti-IV, nr 4, 1966, p. 100—104; ȘTEFAN ȘTEFANESCU, *Istorie și demoqralie, **, revistă de istorie, an. XX, nr. 5, 1967, p. 933—946; AL. PESCARU, *Ele-demogralic*, București, 1968, 203 p.; L. MOLDO VAN, *Registrelle parohiale lvunia*, în «Revista de Statistică», an. XVII, nr. 11, 1968, p. 52—60; ȘTEFAN 'opulație și societate. Sub redacția... Cluj, 1972, 356 p.; ȘTEFAN ȘTEFĂ-jerr.ograiia, dimensiune a istoriei, Timișoara, 1974, 171 p. IAN METZULESCU, *Pagini de istorie religioasă reprezentate în cartogra-ogralie*, sec X/V—XVII, G.B., an. XX, 1961, nr. 5—6, p. 528—588; STELIAN SCU, *Reprezentări și inscripții religioase aliate pe steagurile din trecutul nănăști*, în G.B., an. XX, 1962, nr. 9—10; DAN CERNOVODEANU, *Hera-nicească în țările române*, în B.O.R., an. XCIII, 1975, nr. 7—8, p. 162—968; MARIA DOGARU, *Sigiliile, mărturii ale trecutului isto?ic. Album sigilo-curești*, 1976, 182 p. 3AN PĂSCU, *Istorie și etnografie*, în «Anuarul Muzeului Etnografic al fran-II, 1959—1961, p. 13—21; HENRI H. STAHL, *Etnografic și istorie*, în «Re-Stnograii și Folclor», XI, nr. 1, 1966, p. 3—52; OVIDIU BIRLEA, *Folclor și «Revista de Etnografie și Folclor», an. XI, 1966, nr. 1, p. 13—25; ALEXAN-TEI, *Etnografia și arhivistică*, în «Anuarul Muzeului Etnografic al Transilva-l—1973, p 21—47; ION VLADUȚIU, *Etnografia românească. Istorie, cultură* ■ București, 1973, 508 p.*

IZVOARELE ISTORIEI BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

arătat în primul capitol că pentru a putea întocmi o bună lu-3 istorie bisericească ea trebuie — între altele — să fie înteme-îzvoare. Ce înțelegem prin izvor istoric ? In mod obișnuit se

spune că este o știre sau o informație care relatează sau amintește un fapt istoric, înțelegînd prin aceasta, de regulă, o informație scrisă. După o definiție mai științifică și mai corespunzătoare, *prin jzyqr istoric se orice tel care poate servi la cunoașterea pot împărți, după originea, caracterul și forma lor, în mai multe categorii: originâie"(nurnTte""șT" cîfirecte) și dern~âle~Țsa\r indTrecte); QîcîaTe"și particulare; scrise'și' nescrise:*

Cunoașterea și folosirea izvoarelor are o importanță majoră pentru studiul istoriei în general, pentru că ele sînt mărturii materiale și spirituale despre existența, rolul și importanța oamenilor în istorie, precum și a instituțiilor sau ideilor oare au contribuit la progresul material și spiritual al omenirii. Istoria nu se poate cunoaște și scrie fără studiul critic al izvoarelor. Studiul lor formează, de" regula, "obiectul cercetărilor erudiților, ale specialiștilor în cunoașterea și valorificarea lor. O parte din izvoarele scrise (deci cele documentare propriu-zise) au fost editate pînă acum, altele sînt inedite, păstrîndu-se în diferite arhive și biblioteci.

Izvoarele Istoriei Bisericii Ortodoxe Române se pot grupa în mai multe categorii :

I. PERIOADA INTIIA (SECOLELE II—VI)

Pentru această perioadă Istoria Bisericii Române are multe categorii de izvoare comune cu Istoria Bisericii universale, începînd cu Sfînta Scriptură și continuînd cu literatura patristică și postpatristică. Iată izvoarele principale pentru această perioadă și împărțirea lor :

A. Izvoare nescrise sau arheologice

În cazul disciplinei noastre, interesează monumentele și alte materiale arheologice paleocreștine (bazilici, obiecte de cult etc), descoperite mai cu seamă în Dobrogea (fosta Scythia Minor), dar și în alte părți ale țării, de arheologii români : Grigore Tocilescu, Vasile Pârvan, Constantin Daicoviciu, Ion Barnea, Dumitru Tudor ș.a. Rezultatele cercetărilor lor au apărut în diferite publicații de specialitate sau în lucrări aparte (rev. *Dacia, Studii și Cercetări de Istorie Veche, Materiale și Cercetări Arheologice, Acta Musei Napocensis, Arheologia Moldovei* — Iași, *Pontica* — Constanța, *Sargetia* — Deva, *Acta Musei Iorolissensis* — Zalău ș.a.).

~~*

B. Izvoare scrise

oare epigrafice (inscripții vechi creștine). Ieșit la iveală tot uri arheologice sau prin descoperiri întâmplătoare, materialul constituie un izvor scris foarte prețios pentru studiul nostru, lulte inscripții (mai ales funerare) cuprind nume de creștini. icat pînă acum doua. mari colecții de inscripții : a) *Corpus In-m Graecamm* (CIG) a lui Aug. Boeckh (4 voi. 1823—1877), apoi cu colecția intitulată *Inscripções Graecae* (IG) în mai lume , • b) *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) în 16 voi. *m* îndeosebi CIL voi. III cu 2 tomuri (Berlin, 1873), care cuprinșii latine descoperite în fosta provincie Dacia și în Scythia obrogea). Nu de mult au fost publicate *Inscripțiile Dacici ro-* vol. București, 1975—1977. Cele creștine au fost studiate ele irvan în *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dcico-ic*, 1911, de Ion Barnea în studiul sau *Creștinismul în Scythia pa inscripții* (ST, VI, nr. 1—2, 1954, p. 65—112) și de Emilian *Inscripții grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite i/a*. București, 1976.

oare aghiografice (actele martirilor și viețile sfinților) au fost nea publicate în diferite colecții. Cele mai cunoscute sînt: J. ; et socii, *Acta sanctoruin*, Anvers, din 1643, ediție nouă la 54—1910 (64 voi.), cu completări în *Analecta Bollandiana* (în- in 1882) ; *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, editat 'lyte Delehay, Bruxelles, 1902 ; H. Leolercq, *Les martyrs*, Pa— 1911, 11 voi.; Rudolf»Knopf și Gustav Kriiger, *Ausgewählle traci*ten*, ed. III, Tiibingen, 1929, ed. IV de G. Ruhbach, i, 1965; *Biblioteca Hagiographica Latina*, ed. Socii Bollandiani, bruxelles, 1949 ; *Biblioteca Hagiographica Graeca*, ecl. Francois ;d. III, t. I—III, Bruxelles, 1957 ; Herbert Musurillo, *The Acts iri&tian Martyrs*, Oxford, 1972, ed. II, 1979.

voarc patristice (operele Sfinților Părinți și scriitori bisericești). de seamă colecție de asemenea lucrări este a abatelui francez Paul Migne : *Patrologiae cursus completus*, în două serii : a) 'tina (de la Tertulian, sec. II—III, pînă la papa Inocențiu III, cu 221 volume (ultimele 4 sînt indice), Paris, 1844—1864 și b) raeca (de la Părinții apostolici pînă la sinodul de la Ferrara

Florența 1438—1439), cu 161 voi., text grec și traducere latina, Faaris, 1857—1866. Această colecție uriașă, de 382 volume, nu aduce lucruri noi sub raport editorial, fiindcă ea reeditează cele mai bune ediții patristice anterioare. De atunci încoace au apărut numeroase alte colecții patristice, fie în limbile originale, fie în traducere. Menționăm, între altele, colecția intitulată *Sources chretiennes* inaugurată de iezuitul Victor Fontoynot (1880—1958), avînd ca fondatori pe iezuiții Henri de Lubac și Jean Danielou. Primul volum a apărut la Paris, în 1942 și de atunci pînă azi au apărut peste 350 de volume (azi colecția este condusă de Claude Montdesert). Operele patristice apar în original și traducere franceză. La această operă colaborează catolici, protestanți și ortodocși, clerici și laici, de neamuri diferite : francezi, belgieni, italieni, olandezi, englezi, elvețieni, germani, austrieci, americani, ruși, libanezi, armeni.

În Biserica noastră a fost inaugurată, în 1979, din inițiativa răposatului patriarh Iustin Moiescu, o masivă colecție de scrieri patristice în traducere românească sub titlul «Părinți și scriitori bisericești», preconizată în 90 de volume (cu studii introductive și comentarii). Au apărut peste 20 de volume, în traducerea unor renumiți teologi și clasiști : Dumitru Stăniloae, Ioan Coman, Dumitru Fecioru, Ioan Rănușanu, Nicolae Neaga, Teodor Bodogae, Nicolae Barbu ș.a.

Pentru studiul nostru ne interesează operele istoricilor bisericești : Eusebiu de Cezareea, Socrate, Sozomen și Teodoret al Cirului, precum și unele scrisori ale Sfîntului Vasile cel Mare care cuprind referiri la viața creștină în ținuturile dunărene. În același timp, ne interesează și lucrările Părinților și scriitorilor bisericești daco-romani (Sf. Niceta de Remesiana, Sf. Ioan Casian, cuviosul Dionisie Exiguul ș.a.).

În aceste Acte martirice sau Vieți de sfinți găsim și unele relatări privitoare la cei ce au primit cununa muceniei în părțile Dunării de Jos, îndeosebi la începutul secolului IV, în timpul persecuției împăratului Dioclețian (traduse în românește în *Actele martirice*, voi. XI din colecția «Părinți și scriitori bisericești», București, 1982).

La noi s-au publicat *Vieți de sfinți* încă din sec. XVII. Amintim cele 4 volume publicate de mitropolitul Dosoftei al Moldovei, sub titlul: *Viața și petrecerea svintilor*, Iași, 1682—1686 ; *Viețile sfinților*, în 12 volume, publicate la mînaștirea Neamț, în 1807—1815, retipărite la București—Căldărușani, 1835—1836, 12 voi. și alte ediții mai noi. Episcopul Gherasim Timus a publicat un *Dicționar aghiografic*, București, 1898, iar preotul profesor Iiviu Stan, o lucrare despre *Sfinții români*, Sibiu, 1945. În 1987 a apărut, la București, un volum masiv intitulat

riâni și apărători ai legii strămoșești, cu colaborarea mai multor

ctele sinoadelor au fost de asemenea publicate în mai multe
Consemnăm colecția Jui J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum
amplissima Collectio* (până la sinodul de la Ferrara — Floren-
rol., Florența — Veneția, 1759—1798, reeditată și continuată
[902 de J. B. Martin, și L. Petit, în 53 de volume, Paris-Leipzig,
27, • Ed. Schwartz, *Acta Conciliorum oecumenicorum*, Stras-iris-
Leipzig din 1914, 13 voi. ; J. Alberigo, P. P. Joannou, C. P.
Prodi și H. Jedin, *Conciliorum oecumenicorum decreta*, im
Breisgau — Bale, 1962. Texte și studii se găsesc la C. J. *histoire
des conciles d'apres les documents originaux*, Nouvelle m
francaise corrigee et augmentee par H. Lclercq, voi. î— ;
1907—1910 (reproducere fototehnică, New York, 1973). >anele
formulate de Sinoadele ecumenice și particulare au fost —
între alții — de G. Ralli și M. Potli, *Sintagma dunmezeieș-
'intelor canoane*, 6 voi., Atena, 1852—1859 (grecește). La noi, au
ate canoane în *Pravila cec mică*, Govora, 1640, *Pravila cea
Ja Tîrgoviște*, 1652, *Pidalionul de la Neamț*, 1844, *Enhiridion
me* de Andrei Șaguna, Sibiu, 1871, *Canoanele cu comentarii,
ii* Milaș, 2 voi., Arad, 1930—1931, traducere din sîrbește.
iri'e de credință și Simboalele Sinoadelor ecumenice au fost
i, dintre ortodocși, de profesorii Ioan (Irineu) Mihălcescu
1904) și Ioan Karmiris (ed. II, 2 voi. Atena, 1961—1962).
icît unele din actele Sinoadelor și canoanele lor conțin referiri
ituriile dunărene, acest&a intră între izvoarele studiului Istoriei
Ortodoxe Române. De un real folos pentru cercetări este și
lui Le Quien, *Oriens Christianus*, Paris, 1740, 3 voi., cu date
i asupra vechilor episcopii sud-dunărene din sec. IV—VI, fo-
de Petru Maior în *Istoria Bisericii românilor*, Buda, 1813. Tot
el Farlati, *Ulyricum sacrum*, continuat de J. Coleti, *Martyrolo-
/ricum*, 8 voi., Veneția, 1780—1819.

ționâni că fragmentele din lucrările Sfinților Părinți și scriitori
ti, din Actele martirice și din hotărârile Sinoadelor ecumenice
e la viața creștină de pe teritoriul Patriei noastre au fost edi-
•aduse în românește și în culegerea intitulată *Fontes Historiae
manae (Izvoarele istoriei României)*, voi. II, București, 1970.

A. Izvoare nescrise (arheologice)

Sînt importante cu deosebire pentru perioada a doua (secolele VII—XIV), cînd izvoarele scrise sînt mai sărace. Arheologia feudală este o disciplină științifică relativ nouă, la noi, după al doilea război mondial. Săpăturile arheologice, efectuate întii la vechile centre romano-bizantine din Dobrogea, extinse apoi asupra întregului teritoriu al țării, au dat la iveală — pe lingă numeroase așezări și cetăți — urme de biserici și de cimitire creștine. Astfel de săpături s-au făcut la Dinogetia-Garv n, Capidava, Păcuiul lui Soare  n Dobrogea, Dridu și Bucov  n Muntenia, Morești, Someșeni, Moldovenești, Dăbica  n Transilvania, spre a ne rezuma numai la c teva din ele. Datorită acestor săpături arheologice, cunoaștem diferite urme ale culturii românești din secolele IX—X și originile îndepărtate ale artei noastre medievale, legăturile noastre culturale cu Rusia kieveană și dominația bizantină la Dunărea de Jos. Cercetările arheologice medievale au fost publicate în diferite monografii sau periodice de specialitate.

B. Izvoare scrise

1. *Izvoare epigrafiice*. Inscripțiile medievale care ni s-au păstrat sînt scrise pe piatră, pe cărămidă sau tencuială, pe lemn, pe vase de ceramică, pe obiecte de metal (altele sînt brodate pe diferite veșminte liturgice). Ele ne ajută la datarea construcțiilor și a obiectelor, aduc informații cu privire la meșteri și chiar știri de istorie social-politică (ex. piatra de morm nt a lui Radu de la Afumați, cronica murală de la Bucovăț ș.a.).

Cele mai de seamă contribuții la publicarea inscripțiilor sînt următoarele : episcopul Melchisedec Ștefănescu, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 m n stiri și biserici antice din Bucovina*, București, 1885 ; episcopul Ghenadie En oeanu, *Vizite canonice însoțite de note istorico-arheologice*. București, 1892 ,• Eugen Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, Wien, 1903.  n trecut, cel mai de seamă aport în această privință l-a adus Nicolae Iorga, care, în *Inscripții din bisericile României* (2 voi., București, 1905—1908) și în *Scrisori, și inscripții ardelenene și maramureșene* (2 voi., București, 1906, constituind voi. XII și XIII din colecția sa *Studii și documente*), a publicat peste 2000 de inscripții medievale. Tot atunci Ion B rlea a publicat * nsemn ri din hi-*

laramureşului (Bucureşti, 1909). Numeroase inscripţii din bise-
■năstirile noastre au fost publicate în *Buletinul Comisiunii
işelor Istorice* (1908—1948) sau în alte publicaţii de specialitate,
trebuie menţionate : *Repertoriul monumentelor şi obiectelor
in timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, precum şi volu-
zripiile medievale ale României. *Oraşul Bucureşti*, 1, 1359—
ureşti, 1965.

/oare documentare sau diplomatice. Sub acest nume se înţeleg
diferite categorii, ieşite din activitatea practică a instituţiilor
oanelor particulare, care urmăreau satisfacerea unor interese
Sînt cele mai importante pentru istoria evului mediu, căci ele
tiri privitoare la toate problemele de seamă ale epocii. După
de emitere, documentele se împart în interne, adică emise
le cancelarii de pe teritoriul ţării noastre (domneşti în Ţara
scă şi Moldova, voievodale sau ale principatului în Transilva-
elariile bisericeşti etc), şi externe, deci emise de cancelariile
sau Biserici, dar care se referă la istoria ţării noastre : can-
apală, cancelaria regilor poloni — pentru Moldova, cancelaria
aghiari — pentru Transilvania, cancelaria Patriarhiei din Con-
ol sau a altor scaune patriarhale din Răsărit, arhivele din
Athos şi alte «Locuri Sfinte» — pentru Biserica din Ţara Ro-
i şi Moldova.

ru disciplina noastră, principala sursă de informaţie o consti-
imentede interne, O parte din vechile acte interne (slavo-româ-
jmâneşti, iar în Transilvania latineşti sau în alte limbi) se pas
că inedite în Arhivele Statului din Bucureşti, în diferite arhive
îşi, Bacău, Cluj, Sibiu, Craiova etc.) sau în arhivele eparhiale,
externe, în arhive din afara hotarelor ţării (Budapesta, Viena,
Moscova, Muntele Athos, Ierusalim, Constantinopol ş.a.).
:e din ele au fost însă publicate, începînd din secolul trezut şi
Primii care au întreprins editarea de documente slavo-române
îneşti au fost : Iurii Venelin (Iurko Huţa), într-o lucrare publi-

'etersburg în 1840; Mihail Kogălniceanu (*Arhiva românească*,!,
0) ; Nicolae Bălcescu şi August Treboniu Laurian (*Magazinul
entru Dacia*, 5 voi., Bucureşti, 1845—1847). Aceştia au fost ur-
Theodor Codrescu (*Uricariul, cuprinzător de hrisoave, anafo-
tate şi alte acte de ale Moldo-Valahiei*, 26 voi., Iaşi, 1852—
alexandru Papiu Ilarian (*Tezaur de monumente istorice pentru* '■'
I—III, Buc, 1862—1864) ,• Bogdan Petriceicu Hasdeu (*Arhiva*

istorică a României, I—III, București, 1864—1867) ; Vasile Alexandrescu-Urechia (*Istoria românilor*, 15 voi., București, 1897—1902, numită impropriu așa, căci este o culegere de documente privind perioada 1774—1822, criticabilă) ; Nicolae Iorga (*Studii și documente cu privire la istoria românilor*, 31 (34) voi., București, 1901—1916, neunitarii, dar totuși una din culegerile de bază); Gheorghe Ghibănescu (*Ispisoace și zapise, Documente slavo-române*, 6 (13), voi. Iași, 1906—1933 și *Surete și izvoade*, 25 voi., Iași, 1906—1933) , - Ioan Bogdan (*Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*; I, 1413—1508, București, 1905 și *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 2 voi., București, 1913) ; Stoica Nicolaescu (*Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI*, București, 1905); Gr. G. Tocilescu (*534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1364—1603*, București-Viena, 1906); Minai Gostăchescu (*Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*; 2 voi., Iași, 1931—1932, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, *Documentele moldovenești de la Bogdan Voievod*, Iași, 1940, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță Voievod*, Iași, 1943) , • Damiiian P, Bogdan (*Acte moldovenești dinaintea de Ștefan cel Mare*, București, 1938; *Acte moldovenești din anii 1426—1502*, București, 1947); P. P. Panaitesciu (*Documentele Țării Românești, I. Documente interne*, 1369—1490, București, 1938); Andrei Veress (*Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, li voi., București, 1929—1939). Pe lângă acestea, pînă în prezent cele mai de seamă colecții de izvoare documentare au fost publicate sub egida Academiei Române. Prima dintre acestea a fost marea culegere de izvoare documentare externe, intitulată *Documente privitoare la istoria românilor*, numită îndeobște *Colecția Hurmuzaki*, după numele lui Eudoxiu Hurmuzaki, care a oferit primul fond de documente. Au apărut 45 de volume (36 -\ 9 supl.), între anii 1876—1942. La publicarea documentelor, în afară de E. Hurmuzaki, au contribuit Alexandru Odobescu, Ioan Slavici, Nicolae Densușianu, Nicolae Iorga, Ion Nistor și alții. Tipărită în condiții științifice diferite, colecția cuprinde un prețios material de informație, greu de consultat însă din lipsa unui index analitic. Colecția a fost continuată de o nouă serie, din care au apărut 4 volume, sub îngrijirea acad. Andrei Oțetea (1962—1974).

În sfîrșit, o altă categorie de documente privind evul mediu este corpus-ul de documente medievale interne publicat tot de Academie, între anii 1951—1960, sub titlul *Documente privind istoria României*, în

sparate, pentru Moldova (11 voi., București, 1951—1957), Țara ească (11 voi. + 2 voi. index, București, 1951—1960) și Transil-6 voi., București, 1951—1955)- Culegerea este precedată de două « de *Introducere*, cu informații prețioase asupra disciplinelor au-ale istoriei, și două volume de indici. Lacuna principală a cule-^spective este aceea că nu a publicat decât traduaerea docuraen->ruițind publicarea originalelor. Din această cauză, în 1966 cule-i început să fie retipărită într-o serie nouă, sub (titlul *Documenta iae Historica*, în care suit publicate și actele în original (au mii multe volume pentru Țara Românească, Moldova și Tran-a).

■ecția Generală a Arhivelor Statului a publicat, în ultimii ani, volume cuprinzând indici cronologici cu rezumate ale documen-rovenite de la diferite cancelarii domnești, episcopii, mînastiri și i din Țara Românească și Moldova, deosebit de utile pentru stu-stru. De pildă : *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția lor Centrale*, 5 voi. (1387—1720), București, 1957—1975; *Mitropo-ii Românești* (1365—1890), 2 voi. (1961), *Episcopia Rîmnic* (1951), *na Argeș* (1954), *Episcopia Buzău* (1958); alte 20 de volume cu e documente de la peste o sută de mînastiri din Țara Românească v cele din București). Diferite Arhive de Stat județene au publi-■ un *îndrumător* pentru documentele aflate în depozitele respec-și, Brașov, Maramureș, Hunedoara ș.a.).

jem aminti și cîteva colecții de documente care se referă fie la lită perioadă, fie la anumite evenimente. Menționăm aici cule-ui Constantin Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub .i*, 4 voi., București, 1913—1947 , - colecția lui D. A. Sturdza, Dimi-Sturdza, C. Colescu-Va*tic, Ghenadie Petrescu și J. J. Scupiew-titulul *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, București 1889—1909 (cu excepția voi. I, celelalte se referă la a 1841—1859); colecția *Anul 1848 în Principatele Române. ACte mente*, 6 voi., București, 1902—1910 ; *Documente privitoare la •voluționar 1848 în Moldova*, București, 1960; *Documente pri-mi revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962 ; Sil-gomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din sania în 1848—1849*, 4 voi., Cluj-Sibiu, 1944—1946; *Documente istoria României. Răscoala din 1821*, 5 voi., București, 1959—*documente privind unirea Principatelor*, 3 voi., București, 1959—*documente privind istoria României. Războiul pentru indepen-^l0 voi.*, București, 1952—1955; *Răscoala țaranilor din 1907. Do-*

cumcete, 3 voi., București, 1948—1949; 1918 la români. DeMvîrșirea unității național-statale a poporului -român, 6 voi., București, 1983-^—

■ '!.■ Pentru Transilvania, ne interesează și alte colecții de izvoare, în primul rînd datorită faptului că acestea cuprind multe documente bisericești Amintim între ele: Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine și românești pentru istoria Bisericii Române, mai ales unite*, Blaj, 1855 și *Arhiyul pentru filologie și istorie*, Blaj, 1869—1872; Ioan Micu Moldovah, *Acte sinodale ale Bisericii Române de Alba Iulia și Făgăraș*, 2 voi., Blaj, 1869—1872; Ilarion Pușcarin, *Documente pentru limbă și istorie*, 2 vol.i Sibiu, 1889—1897; Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei*, 5 voi., Brașov, 1901—1906; Teodor V. Păcățian, *Gartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, 8 voi., Sibiu, 1904—1915; Ioan Lupaș, *Documente istorice .transilvane*, Cluj, 1940.

1., Adăugăm cîteva colecții de documente de interes regional privind celelalte ținuturi românești: Preotul Ioan Antonovici, *Documente-, bîriădene*, 5 voi., Bîrlad-Huși, 1911—1926; Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, 6 voi., Cernăuți, 1933—1942; *Documente putnene*, 2 voi., focșani, 1929—1931; *Documente privitoare la tirgul și ținutul Lăpușnel*, București, 1937; *Documente privitoare ia tirgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, toate de Aurel Sava; V. Puiu, Ștefan Berechet, Constahtiri Tomescu, Ștefan Ciobanu și L. T. Boga, *Documente basarabene*, 2 voi.;' Chișinău, 1928—1938; George Potra, *Documente privitoare la istoha orașului București (1594—1821)*, București, 1961; Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, București, 1975.

v fii afară de acestea, mai pot fi amintite unele colecții sau culegeri care cuprind material privitor la Biserica noastră, de natură externă și publicate de cercetători străini. Cităm aici pe Fr. Miklosich și JosepK Miiller cu *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, 1315—,1402, 2 voi., Viena, 1860—1862 și Colecția *Les Regestes des Actes du Pqtriarcat de Consiantinopl. Les Ades des Patriarches*. Fasc. I (381—715) și fasc. II (715¹—1042), Istanbul, 1932—1936 (de V. Grurhel); fasc. III (1042—1206) și 'fas-c/TV (1206—1310), Paris, 1947—1971 (de V. Laurent). Privesc începuturile Mitropoliilor Ungrovlahiei și Moldovei. Părțile privitoare la urmări au fost reproduse în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, voi. IV *Scriitori și acte bizantine, secolele IV—XV*, București, 1982.

Au fost publicate și o parte din documentele aflate în arhivele mînăstirilor din Muntele Athos — din care multe privitoare' la relațiile 3or cu Țara Românească și Moldova. La noi a publicat astfel de acte

qui Athos, 1378—1685, București, 1937.

Ite acte din arhive străine a publicat preotul Paul Mihail: *Mărtu-nănești din Bulgaria și Grecia*, Chișinău, 1933, *Documente și zaldovenești de la Constantinopol*, Iași, 1948; I. C. Filitti: *Din le Vaticanului I. Documente privitoare la episcopatele catolice 'incipate*; II. *Documente politice*, 2 voi., București, 1913—1914; imitriu —■ Snagov: *Români în arhivele Romei*, București, 1973 etc.

Vechile statistici bisericesti (în Transilvania cunoscute și sub î de conscripții, iar în Țara Românească și Moldova, catagrafii). ntocmite din dispoziția autorităților civile sau bisericesti și din tem cunoaște numărul preoților și diaconilor (unele dau și humă-dincioșilor) la o anumită dată. In secolul trecut s-au întocmit mai catagrafii pentru Mitropolia Ungrovlahiei (1610, publicata de Jiculae M. Popescu), Eparhia Rîmnicului (publicate de preotul Miescu), Eparhia Argeșului (publicată de Ion Ionașcu). Pentru vania, prezintă un interes major statistica (conscripția) făcută da strația austriacă în 1761—1762 (publicată de Virgil Ciobanu în spublicată de Matei Voileanu în același an), cu indicarea n'ume-otilor și credincioșilor ortodocși și uniți precum și a bisericilor, statistică a Episcopiei ortodoxe a Transilvaniei făcută în 1805, carea numărului familiilor și a numelui preotului (sau preoților) parohii, publicată de Eugen Gagyî in 1911, republicată de Ma-leanu în 1928 ș.a. De pe la sfișitul secolului trecut eparhiile din v.auia. publicau — în Calendarele îor anuale — așa numitele Șc-e, cu indicarea numărului credincioșilor, a numelui preotului >i uneori a învățătorului confesional din fiecare parohie.

zvoare *narative* (*anale, cronici, biografii, memorii, note de că-* etc). Sînt acele izvoare care au fost scrise cu scopul de a țrans-mașilor cunoștința unor fapte cu caracter istoric. Ele tind să in mintea cititorului cărora le sînt destinate imagini asupra pre-Și a trecutului. Autorii lor judecă faptele istorice sau chiar pentru a le consemna, dar ei prezintă, odată cu faptele, și anu-erese (de grupare politică, de familie sau personale, de coinuni-lică sau bisericescă), ceea ce impune ca ele să fie supuse — 'lelalte categorii de izvoare, de altfel — unei critici, ale cărei fac obiectul metodologiei istorice.

...

...)< uvuaieiB narative poi ii împărțite in mai multe grupe: „-„:”

a) *Anale și cronici în limba slavonă*. Analele, considerate ca prima expresie a istoriografiei românești, au apărut relativ târziu în țările române, în secolul XV. Redactate în limba slavonă, pe lângă curtea domnească sau mânăstiri, aceste anale s-au alcătuit după modelul unor anale de limbă slavă și mai ales bizantine (o parte din marea operă a cronicarilor bizantini fusese tradusă în limbile slave, prin urmare era bine cunoscută analiștilor și cronicarilor români). Din ele putem culege și anumite informații cu caracter bisericesc. Astfel, prima scriere cu caracter laic la noi, redactată la curtea lui Ștefan cel Mare, *Letopisețul de când s-a început cu voia lui Dumnezeu Țara Moldovei*, numit de I. Bogdan *Letopisețul de la Bistrița*, iar de P. P. Panaitescu *Letopisețul anonim al Moldovei*, cu variantele sale (*Letopisețul de la Putna*, cu două versiuni, *Cronica moldo-polonă*, *Cronica moldo-germană*, *Cronica moldo-rusă*), cuprinde și câteva știri privind Biserica în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.

Cunoscuții cronicari moldoveni din secolul al XVI-lea, episcopul *Măcar ic* al Romanului și continuatorii săi, episcopul *Eitimie* al Rădăușilor și călugărul *Azarie*, de asemenea au relatat în cronicile lor și unele fapte din trecutul Bisericii pe care au slujit-o. Toate au fost publicate de Ioan Bogdan (*Cronice inedite atingătoare de istoria romanilor*, București, 1895) și republicate de P. P. Panaitescu (*Cronicile slavo-române din secolele XV—XV7*, București, 1959).

b) *Cronicile în limba română*. Știri privind trecutul Bisericii noastre găsim și în marile cronici din Moldova și Țara Românească din secolul XVII, scrise în românește : *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche (publicat de P. P. Panaitescu, mai nou de Mircea Scarlat); *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace* al lui Miron Costin' (publicat de P. P. Panaitescu, ultima ediție în 1979); *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte* ale lui Ion Neculce (publicate de Iorgu Iordan, în ultima ediție de Gabriel Ștrempel, în 1982), - *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir (ultima ediție în 1974). Astfel de știri întâlnim și în cronicile muntene: *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini*, numită și *Letopisețul cantacuzinesc* (publicată de Dan Simonescu și Constantin Grecescu în 1960), *Istoriile domnilor Țării Românești* a lui Radu Popescu (publicată de Constantin Grecescu în 1963), *Viața lui Constantin Vodă Brncoveanu* a lui Radu Greceanu (publicată de Aurora Ilieș în 1970).

onicile bisericesti. In Transilvania primele cronici românești nunțat caracter bisericesc, lucru explicabil daca ne gîndim la lici Biserica ținea locul unei organizații de stat pentru români, mică românească transilvăneană este a *protopopului Vasile* ;rica Sfîntul Niocolae din Șcheii Brașovului (-j- 1659), cu știri nare privitoare ia această biserică, pentru anii 1392—1633, ai a fost continuată, mai tîrziu, de un alt slujitor al aceleiași rotopopul *Radu Tempea II* (-j- 1742), care a scris *Istoria sfintei Șhcilor Brașovului* (publicată în 1899 de Sterie Stinghe și e Oct- Schiau și Livia Bot). Lucrarea lui face trecerea de la i istorie, întrucît se bazează și pe numeroase documente istoate în arhiva bisericii Sfîntul Nicolae din Șchei. Tot în seco- un ieronomah cu numele Efrem a scris o cronică versificată, *Plingerea sfintei mînăstiri a Silvașului* (Prislopului), cu in: isupra înmînăstirii și asupra acțiuni de apărare a Ortodoxiei în nia în secolul XVIII (publicată de Dan Simonescu în *Cronici hi românești versificate*, București, 1967). Pentru toate croise la noi se poate consulta *Repertoriul manuscriselor de cro- ne (secolele XV—XVIII) privind istoria României*, întocmit m Crăciun și Aurora Ilieș, București, 1963.%

colul XVIII s-au redactat cîteva cronici cu caracter exclusiv' : și în Țara Românească și Moldova. Menționăm pe arhimah- rtolomei Măzăreanu, egumen la Putna și apoi la Solea, auto- ' *Istorie a mînăstirii Putna a unei Istorie a lui Ștefan cel Mare*

iețile de sfinți. Deși sînt opere cu caracter aghiografic, : totuși iă și unele informații privind istoria noastră bisericească. Așa l cu *Viața Simțului Ioan cel Nou de la Suceava*, scrisă de un gorie după aducerea moaștelor-sfîntului la Suceava., In Țara scă amintim *Viața și traml Sfinției Sale părintelui nostru Ni,* arhul Țarigradului, scrisă de Gavriil"Protul, prin anii 1517.-7 îndemnul lui Neagoe Basarab. A fost scrisă în greaca bizan- >oi tradusă în slavonește și românește. Nu este numai o operă :ica, ci și una istorică, întrucît cuprinde informații din viața iomni munteni din primele două decenii ale secolului XVI, i date privitoare la istoria Bisericii muntene, legate mai ales l Nifon, fost patriarh al Constantinopolului și reorganizator al ericesți din Țara Românească, și de ctitoria lui Neagoe Basa- l Argeș (publicată de Tit Sîmedrea în 1937 și Vasiie Grecu în 'ublicată de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu în 1969).

e) *Vechile manuscrise slavonești, românești și grecești*, este vorba de cărțile vechi scrise sau copiate înainte de răspîndirea largă a tiparului la noi. O parte din ele au fost studiate în mai multe lucrări : *Catalogul manuscriptelor românești din Biblioteca Academiei*, 3 voi., ied.-de I. 'Bianu, R. Caracas și G. Nicoîaiasa, București-Craiova, 1907—1931/voi. IV, de Gabriel Ștrempel, Florica Moisil și Elena Stoianovici-Donat, București, 1967 ,■■ *Catalogul manuscriptelor grecești*, 2 voi., red. de Constantin Litzica (I) și Nestor Camariano (II), București, 1909—1940; Emil Turdeanu, -*Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1943 ; Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, 1944; *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei*, red. de P. P. Panaitescu, voi. I, București, 1959; Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, voi. I, București, 1959 ; G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, 1978—1987, 3 voi.

li) *Vechile tipărituri slavonești, românești și grecești* au fost bibliografiate de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Sirnonescu, sub titlul *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, 4 voi., București, 1903—1944. Sînt publicate foile de titlu, unele prefețe, traducerea unor prefețe în românește etc. Întregiri și îndreptări se găsesc la Daniela Poe-nariU, ^*Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, 1973. Pentru perioada modernă notăm *Bibliografia românească modernă* (1831 — 1918), sub egida Academiei Române (coordonarea generală Gabriel Ștrempel; a apărut voi. I, A—C, în 1984, voi. II, D—K, 1986 și voi. m;t--Q 1989).

Cronicile, manuscrisele și tipăriturile ne interesează în primul find peritru studierea culturii noastre bisericești, a nivelului de pregătire a clerului român în vrecut. • ■''

g) *Vechile noastre pravile* (izvoare juridice). Interesează pentru cunoașterea legiuirilor bisericești din epoca medie și modernă, a orga nizării bisericești, a atribuțiilor judecătorești ale cleruluiși chiar pen tru cunoașterea stării religioase-morale a clerului și credincioșilor în epoca respectivă. Menționăm aci : *Pravila ritorului Lucaci* (1581), *Pra vila de la Govora* (1640), *Pravila lui Vasile Lupu* (1646), -*Pravila cea Mate sau îndreptarea legii de la Tîrgoviște* (1652), *Pidalionul* (Neamț, 1844) etc. Pentru Transilvania interesează colecțiile de legiuri medieva le : *Tripartitul lui Werbb'czi* și *Approbatæ et Compilatae Constitutio* nes-*,³ cu prevederi umilitoare pentru Biserica românească, precum și pentru clerul și credincioșii ei. .). .11<(. . ■ †

nsemnarue ae caiaiorie. Într-un stadiu nostru interesează și categoria de izvoare, întrucât cuprind multe știri privitoare la fericească. Menționăm însemnările deosebit de prețioase ale onului Pavel din Alep asupra călătoriilor patriarhului Macarie al Ierusalimului în țările române pe la mijlocul secolului al XVII-lea, scrise în arabă (publicate în trad. rom. de Emilia Cioran în 1900, alta în Vasile Radu în trad. franceză, 3 voi., Paris, 1927—1949), însemnările călătoriei ale mitropolitului Neofit Cretanul al Ungrovlahiei, începutul secolului al XVIII-lea, însemnările unor călugări ruși și) bună parte din însemnările care privesc țările noastre — și Biserica — au fost publicate de N. Iorga, *Istoria românilor prin* ed. II, 4 voi. București, 1928—1929 (reeditată într-un singur a București în 1981); G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și a*, București, 1947; *Călători străini despre țările române*, București, 1938—1983 (au apărut 8 volume).

Condici de hirotoniri de arhieriei sînt de asemenea prețioase alese pentru determinarea începutului păstoririi lor. S-au pînă acum: *Condica Sîntă a Mitropoliei Ungrovlahiei*, de Vasile Enăceanu, în 1886, *Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldo-Nicolae Iorga*, în 1924. Condici de hirotonii de preoți au publicate de Gh. Negulescu (Ungrovlahia), mitropolitul Tit Simedrea (Ră-

...

Condici pomelnice ale unor mitropolii, episcopii, mînăstiri sau sau pomelnice de ierarhi prezintă numele ctitorilor și binecunoscuților lăcașurilor de închinare respective. Ne ajută la stabilirea unor ierarhi, stareți sau preoți de mir (unele pomelnice de mîini bisericești au fost publicate de prof. Aurelian Sacerdoțeanu). În perioadele IV și V interesează și alte categorii de izvoare

Correspondența este un izvor prețios pentru cunoașterea trecutului mai ales în perioada modernă și contemporană. Au fost în numeroase scrisorile trimise sau primite de unii ierarhi sau sînt interesante din cler, din care putem cunoaște felurite aspecte ale bisericești de altădată (de exemplu, corespondența episcopului al Rîmnicului, apoi mitropolit, publicată de N. Iorga, a lui Ștefan al Romanului, de preotul Paul Mihail, a lui Andrei Ștefan preotul profesor Teodor Bodogae, a patriarhului Miron Cristea, a mitropolitului Miron Romanul, de mitropolitul Antonie Plămădeală).

i) *iviemonue* sau însemnările zilnice ale unor personalități bisericesti, sau chiar ale unor laici care au avut legături cu Biserica, de asemenea constituie un izvor util de informații tot pentru perioada modernă (de pildă *Memoriile* mitropolitului Andrei Șaguna, Sibiu, 1923 sau ale consilierului arhiepiscopesc Nicolae Cristea din Sibiu).

m) *Reportajele și articolele în presa bisericească* (uneori și laică) constituie un izvor prețios pentru viața bisericească din secolele XIX și XX. Interesează îndeosebi reportajele privitoare la alegerea, hirotonia, înscăunarea, decesul unor ierarhi, date despre unii teologi și preoți de valoare, fapte de seamă din viața întregii Bisericii Ortodoxe Române, a eparhiilor, a unor mînăstiri sau parohii (a se vedea *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, 2 voi.,- s-au publicat și cî-ieva bibliografii analitice ale principalelor periodice românești).

Toate aceste categorii de izvoare contribuie la o mai bună cunoaștere a faptelor și la o prezentare cît mai corectă a lor. Firește, așa cum am spus și în alt loc, ele trebuie supuse unei critici și selecții, pentru a reține numai esențialul și mai ales ceea ce este demn de crezare.

BIBLIOGRAFIE

AURELIAN SACERDOȚEANU, *îndrumări în cercetări istorice*, București, 1945, p. 65—128 (capitolele : Ceva despre un corpus al izvoarelor istoriei românilor și Izvoarele istoriei românilor); *Istoria României*, voi. I, București, 1960, p. XXXIX—LXVII (cap. Izvoare); *Istoria României*, voi. II, București, 1962, p. XVII—XL (cap. Izvoare); I. CRĂCIUN și A. ILIEȘ, *Repertoriu! manuscrinelor de cronici interne privind istoria României*, București, 1963, 503 p. ; PAUL SIMIONESCU, *Un guide bibliographique pour l'histoire du Moyen-Age et des temps modernes de la Roumanie*. în «Romanian Studies», I. Leiden, 1970, p. 178—225 (deosebit de util); B. THEODORESCU, *Istoria bibliografiei române*, București, 1972, 431 p. *Bibliografia istorică a României*. II. Sec. XIX, tom. I, București, 1972, XXXV + 512 p. și III, sec. XIX, tom 5, București 1974, 371 p.; *Bibliografia istorică a României*, I, 1944—1969, București, 1970, XL + 386 p.; IV, 1969—1974, București, 1975, 514 p.; V. 1974—1979, București, 1980, 454 p.; VI, 1979—1984, București, 1985, 532 p.; *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, 471 p.

LITERATURA ISTORIEI BISERICII ORTODOXE ROMÂNE (BIBLIOGRAFIE GENERALA)

Pe lângă izvoarele amintite, este necesar să cunoaștem studiile și lucrările de istorie bisericească apărute pînă în prezent. De aceea, în cele ce urmează vom face o prezentare generală a principalelor studii de Istoria Bisericii Ortodoxe Române sau, altfel spus, vom face un scurt istoric al istoriografiei Bisericii noastre.

ia Bisericii Ortodoxe Române este o disciplină relativ recentă, introdus ca materie de studiu de sine stătătoare în școlile teologice (medii sau superioare) abia de pe la începutul secolului XIX (până atunci se studia în cadrul Istoriei bisericești unite). Este firesc atunci ca studiile sau lucrările de Istoria Bisericii Ortodoxe Române să fi apărut destul de târziu. arătat și în paginile precedente că se întâlnesc știri de interes c în unele vieți de sfinți, care au avut oarecare legături cu poporul român, precum și în analele și cronicile slave și românești. în ; de viață în care a trăit poporul român din Transilvania, au ci primele cronici românești cu un pronunțat caracter bisericesc *protopopului Vasile* (-j- 1659), de la biserica Sfântul Nicolai Șcheii Brașovului, cu știri privitoare la această biserică, *Is-rtei biserici a Șcheilor Brașovului* a protopopului Radu Tem-1742), care folosea și documente inedite, cronica rimată *intîngerea sfintei minăstiri a Silvașului* (Prislopului) de iero-Efrem și altele mai puțin însemnate. în Moldova pot fi menționate lucrări de istorie bisericească locală, datorate arhimandritului Măzăreanu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

*ele lucrări de istorie bisericească propriu-zise se datorează ; a așilor «iluminismului românesc». Astfel, Saniul Micu (1745—1782) este autorul crării de istorie bisericească la noi. Este vorba de volumul IV al sale *Istoria, lucrurile și întimplările românilor*, intitulat : *Is-iricească a Episcopiei românești din Ardeal*, (rămasă în manuscris) ocupa cu încreștinarea strămoșilor noștri, .apoi prezenta ire mitropoliei Transilvaniei pîriă la 1701, despre «uniația» din 1700 și.,despre vlădicii români uniți din. secolul al XVIII-lea. uțin timp după el, un alt reprezentant al iluminismului românesc*

Transilvania, *Petru Maior* (c. 1756—1821), a izbutit să tipărească prima istorie bisericească la noi, sub titlul : *Istoria Bisericii românești a cestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre*, 3.

3. Chiar din titlu se vede că el se ocupa de viața bisericească românilor. În partea întâia înfățișa începuturile creștinismului românesc, iar în partea a doua, viața bisericească românilor de pretutindeni, stăruind asupra vieții bisericești a r transilvăneni. Se remarcă faptul că, deși erau uniți, Samuil și Petru Maior înfățișează Biserica Ortodoxă drept adevărata biserică a românilor, neascunzînd nemulțumirea credincioșilor față de

Deși au folosit numeroase documente (Maior reproduce o serie din ele în limba originală), multe din afirmațiile lor au fost infirmate de cercetările istorice ulterioare. Totuși ei au meritul de netăgăduit de a fi scris primele istorii bisericești ale tuturor românilor, iar Petru Maior are în plus meritul că a tipărit-o. Din aceste motive, putem să-i socotim pe amândoi ca «părinți» ai studiilor de Istoria Bisericii Române.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu înființarea seminariilor teologice (Socola-Iași — 1803, Sibiu — 1811, Acrad ■— 1822, București, Buzău și Argeș — 1836, Râmnic — 1837 etc), s-a făcut tot mai mult simțită nevoia unor manuale didactice corespunzătoare pentru școlile noastre teologice. În Țara Românească, *Alexandru Geanoglu-Lesviodax*, fost secretar al Mitropoliei Ungrovlahiei, a tradus din grecește *Istoria bisericească* a lui Ștefan Comită, care, la orîndul ei, era un rezumat al cunoscutei *Istории bisericești* a mitropolitului Meletie al Atenei, pe care a completat-o cu unele informații privitoare la viața bisericească a românilor din Muntenia și Moldova. A apărut sub titlul : *Istorie bisericească pe scurt, cuprinzătoare de cele mai vrednice de știut întâmplări a sfintei Biserici răsăritene* (București, 1845).

În Transilvania, marele ierarh *Andrei Șaguna* (1808—1873) a scris un manual intitulat *Istoria Bisericii Ortodoxe răsăritene universale de la întemeierea ei pînă în zilele noastre*, în 2 volume, Sibiu, 1860. Volumul II se ocupa cu Istoria Bisericii românești, îndeosebi a celei din Transilvania începând cu secolul XV (această parte a fost tradusă și publicată în nemțește de Zaharia Boiu și Ioan Popescu sub titlul : *Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Osterreich*, Sibiu, 1862).

În Banat, preotul *Nicolae Tincu-Velia* (1816—1867) publica tot pe atunci o *Istorie bisericească politico-națională a românilor peste tot* (Sibiu, 1865), stăruind asupra istoriei politice și bisericești a românilor bănățeni.

În Moldova, primul manual a fost al arhierelui *Filaret Scriban* (1811—1873) : *Istoria bisericească a românilor pe scurt* (Iași, 1870), bazată mai ales pe izvoare și lucrări rusești. Se ocupa de istoria vieții bisericești a românilor din toate cele «trei țări» : Moldova, Muntenia și Transilvania.

Amintim și lucrarea profesorului rus *Evghenie Golubinski* de la Academia duhovnicească din Moscova, *Istoria Bisericii ortodoxe bulgară, sîrbă și română* (Moscova, 1871), din care a apărut o parte și în traducere românească, sub titlul : *Privire scurtă asupra Istoriei Bisericii*

■ *ortodoxe* (Iași, 1879, trad. I. Caraciveanu). Este o lucrare plină de amănunt și cu teza eronată că am fost creștinați de în secolul IX.

În aceste manuale și-au avut meritul lor, slujind mult timp în teologia noastră, astăzi nu mai pot fi folosite, fiind depășite lucrările făcute în cei mai bine de o sută de ani care au trecut de viața lor.

> Aceste încercări de sinteză, s-a trecut la alcătuirea unor *luceci ale de istorie bisericească*, la monografii, care priveau numai aspecte sau persoane din istoria Bisericii noastre. Multe din lucrări se bazau pe un prețios material arhivistic inedit, încât — rezerve — mai pot să fie folosite și azi.

Vechea Românie trebuie să-l menționăm, în primul rând, faptul episcop *Melchisedec Ștețnescu* al Romanului, membru al Bisericii Române (1823—1892) cu lucrările: *Cronica Hușilor și a Bisericii* (1869), *Cronica Romanului și a Episcopiei* (2 vol., 1874—1875), *Episcopia și starea actuală a Bisericii din România* (1883), *Biserica noastră în luptă cu protestantismul, în special cu calvinismul în veacul al XIX-lea* (1890), precum și monografiile închinatelor unor vlădici: *Antim al II-lea, FiJaret al II-lea, Dionisie Romano etc.* Așadar, prin episcopul Meșter, s-a ajuns la monografia istorică, fie a unei instituții, fie a unei personalități, el fiind unul din cei mai de seamă istorici ai Bisericii.

care a deschis drumul spre alte cercetări de acest gen. alt episcop, *Ghenadie Enăceanu* de la Râmnic (1835—1898), ne-a lăsat multe lucrări privitoare la Biserica din Țara Românească, în-sempunând *Creștinismul în Dacia și creștinarea românilor* (1875), și editarea lucrării *Condica sfântă a Mitropoliei Ungrovlahiei*. Profesorul *Constantin Erbiceanu* (1838—1913), de la Facultatea de Teologie din București și membru al Academiei Române, deși s-a ocupat mai mult de cultura greacă în țările române, a scris și *Istoria Bisericii Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași* (1885), precum și biografiile unor contemporani cu el. Arhiepiscopul *Narcis Crețulescu* (1835—1906) a ocupat cu trecutul unor mănăstiri moldovene (o *Istorie a mănăstirilor*, în 9 volume, i-a rămas în manuscris). Fostul mitropolit *Athanasie Mironescu* (1858—1931), membru onorar al Academiei Române, a colaborat — ca episcop la Râmnic — la alcătuirea unei *Episcopii Râmnicului Nou-Ștețnescu* (1906), iar mai târziu a scris *Episcopii Cernica* (1930). Preotul birlădean *Ioan Antonovici*

(1856—1931), mai târziu episcop la Huși sub numele de Iacob, membru onorar al Academiei Române, a publicat cinci volume de *Documente bnlădene* (1911—1926), precum și diferite monografii de mînăstiri și schituri din părțile Bîrladului.

Desigur, în această perioadă au mai apărut și alte lucrări de istorie, între care și multe monografii, dar fără o valoare științifică deosebită. Multe s-au publicat în revistele «Biserica Ortodoxă Română» din București (din 1874), «Revista Teologică» de la Iași (1883—1887) ș.a.

în Bucovina a activat marele istoric *Eusebiu Popovici* (1838—1922), care, în cunoscutele sale prelegeri de *Istorie bisericească universală* (trad. rom. de Athanasie Mironescu, 4 voi., 1925—1928), a tratat și numeroase probleme privitoare la trecutul Bisericii românești. Preotul *Dimitrie Dan* (1856—1927), membru corespondent al Academiei Române, a scris cîteva lucrări privitoare la trecutul Bisericii din Moldova de nord, între care și *Cronica Episcopiei din Rădăuți* (1912) și monografiile unor mînăstiri.

Iri Tr ansi l vani a, centrul studiilor de istorie bsiericească a devenit Sibiu, unde era și sediul Mitropoliei ortodoxe. Se remarcă faptul că aici încep să apară lucrări cu caracter monografic, închinatelor unor instituții și personalități. Intre istoricii de aici, din a doua jumătate a secolului trecut și primele decenii ale secolului nostru, se numără *Nicolae Popea* (1826—1908), mai târziu episcop la Caransebeș și membru al Academiei Române, autorul primei monografii despre *Arhiepiscopul și mitropolitul Andrei Șaguna* (Sibiu, 1870) ; arhimandritul (mai târziu arhierul) *Ilar ion Pușcariu* (1842—1922), cu cele două volume de *Documente pentru limbă și istorie* (Sibiu, 1889—1897) și cu o temeinică monografie despre *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania* (Sibiu, 1900), privind mai ales restaurarea ei din 1864.

La Arad—Oradea trebuie amintit arhimandritul *Vasile Mangra* (1850—1918), mai târziu mitropolit al Ardealului, membru al Academiei Române, cu lucrările *Mitropolitul Sava II Brancovici* (Arad, 1906), *Ierarhia și Mitropolia Bisericii Române din Transilvania și Ungaria* (Sibiu, 1908) etc.

în Banat, reținem pe protopopul Lugoșului *Gheorghe Popovici* (1862—1927) cu o lucrare asupra dezbinării din 1701 (*Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopod I*, Lugoj, 1901).

În *Biserica unită* din Transilvania, au scris studii de istorie bisericească canonicii *Timotei Cipariu* (1805—1887) și *Ioan Micu Moldovan* (1833—1915), amîndoi membri ai Academiei Române. Primul a publi-

toscuta lucrare *Acte și fragmente latine și românești pentru istoria Bisericii române mai ales unite* (Blaj, 1855), cu multe reproduceri imente, iar între 1869—1872 a publicat *Arhivul pentru filologie ic*, în care au apărut, de asemenea, multe documente care inter-Biserica. I. M. Moldovan a editat două volume de *Acte sino-e Bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș* (Blaj, 1869—1872). Pă ei, a început în Biserica unită o nouă fază în studiile de istoricească, în care predomina stilul polemic, tendențios. Acestui îi aparțin istoricii de la Blaj *Alexandru Grama* (cu lucrările *istoricii românești unite cu Roma și Instituțiile calvinești în Biserica unită din Ardeal*) și mai ales *Augustin Bunea* (1857—1909), cu *Vechile episcopii românești ale Vadului, Geagiului, Silvașului și Țărdăriei* (1902), *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novac* (1902), *Ierarhia românească din Ardeal și Ungaria* (1904), *Mitrofan Bălan* (1906) ș.a. Cum era și firesc, tezele eronate ale ea au fost combătute de istoricii ortodocși, în primii ani ai secolului al XX-lea se remarcă o reînviere a lor de istorie în general, datorită marilor istorici *Alexandru Xeni* (1847—1920), *Dimitrie Onciul* (1856—1923), *Ioan Bogdan* (1864—1940), *Nicolae Iorga* (1871—1940), *Vasile Pârvan* (1882—1927) și *Constantin Giurescu* (1875—1918), prin care se pun bazele istoriografiei «pozitivistice». Cercetările acestora au dat un nou impuls și studiilor de istorie bisericească. Teologii și istoricii Bisericii încep cercetări sistematice în arhivele românești și străine (București, Sibiu, Budapesta, Viena, Carloviț, Moscova, Kiev, Muntele Athos etc), descoperind noi aspecte din trecutul bogat în fapte al Bisericii noastre. Acum t lucrarea de sinteză a lui Nicolae Iorga: *Istoria Bisericii române a vieții religioase a românilor* (ed. I, 1908—1909, ed. II, 1929—1930) —■ cu toate greșelile ei de amănunt — poate fi folosită și azi. În ea se mai adaugă alte aproximativ 500 de lucrări ale sale preferite aspecte din trecutul Bisericii noastre, un număr redus, raportăm la cele aproximativ 24.000 de titluri de lucrări scrise aici o operă aproape incredibilă prin proporții. Între ele, se învârtă privitoare la viața bisericească a românilor transilvăneni *preoți din Ardeal*, 1902, • *Ștefan cel Mare, (Aihai Viteazul și Mitropolitul Ardealului*, 1904), cele închinare unor vlădici de altădată (*Anania, Filaret II, Veniamin Costachi* ș.a.), cele privitoare la vechea literatură bisericească (*Istoria literaturii religioase a românilor* 1904, 1908, 1909), monografiile unor mănăstiri (*Hurezi, Neamț* etc), și cele privitoare la legăturile noastre cu Bisericile ortodoxe

din Răsărit (Constantinopol, Alexandria, Ierusalim, Athos), punînd în lumină rolul țărilor române în susținerea lor (ex. lucrarea *Byzance apres Byzance*, trad. rom. 1971).

Un teolog care a scris studii deosebit de valoroase în domeniul nostru a fost *Nicoiaie Dobrescu* (1875—1914), primul titular al catedrei de Istoria Bisericii Române la Facultatea de Teologie din București și membru corespondent al Academiei Române. A făcut studii temeinice de specializare, precum și cercetări în arhivele din București, Budapesta și Viena, după care a cules un valoros material documentar inedit. A adus contribuții prețioase la istoria Bisericii din Țara Românească și Moldova în secolele XIV—XV, prin lucrările : *intemeierea Mitropoliilor și a celor dinții mînăstiri din țară* (1906) și *Din istoria Bisericii Române în veacul al XV-lea* (1910), care n-au fost depășite de cercetările ulterioare. Se mai adaugă la acestea un valoros studiu, cu multe anexe documentare, privind *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece* (1906). Prelegerile sale universitare, la un nivel academic foarte ridicat pentru acel timp, au rămas numai litografiate. A publicat, în schimb, un manual pentru seminariile teologice (azi depășit), precum și diferite alte lucrări, fie în reviste, fie aparte. Deci, putem spune că Nicoiaie Dobrescu a fost primul nostru mare istoric bisericesc, a cărui muncă a stat la baza cercetărilor ulterioare, și care a format cîtiva alți cercetători.

«Elevii» săi au activat mai ales între cele două războaie mondiale și au adus multe elemente noi în orientarea istoriografiei și o lărgire evidentă a problemelor abordate. Dintre aceștia, pot fi amintiți: preotul *Nicuiaie M. Popescu* (1881—1963), urmașul său la catedră și membru al Academiei Române, autorul lucrărilor: *Niton II patriarhul Constantinopolului* (1914), *Patriarhii Țarigradului prin țările românești* (1914), *Preoți de mir adormiți în Domnul* (1942) și altele ; profesorii fostei Facultăți de Teologie din Chișinău, *Constantin Tomescu* (cu lucrarea *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei*, 1927) și *Toma G. Bulat* (1887—1979) cu mai multe studii privitoare la Biserica din Muntenia și Moldova ,• preotul *Constantin Bohulescu* (1882—1959), cu zeci de lucrări. între care : *Fete bisericești în războaie, răzvrătiri și revoluții* (1930), *Din viața mitropolitului Veniamin Costachi* (1933) ; preotul *Dumitru Furtună* din Dorohoi (1890—1965), care de asemenea are foarte multe lucrări, între care: *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea și Ucenicii starețului Paisie în mînăstirile Cernica și Căldărușani*; mitropolitul *TU Simeonia* (1886—1971), care a editat *Viața Sfîntului Niton* a lui Gavriil Protul și *Pripielec* lui Pilotei Monahul.

osta Facultate de Teologie din Cernăuți —• Suceava, titularul de Istoria Bisericii Române, profesorul *Simeon Reli* (1882— a ocupat îndeosebi cu trecutul Bisericii din Moldova de nord l stăpînirii austriece, în 1942 a tipărit primul volum din prele-le sub titlul : *Istoria vieții bisericești a românilor*. La Chișinău, Iași, s-a remarcat preotul *Paul Mihail*, cu contribuții privind eiațiilor bisericești româno-ruse și izvoarele medievale ale îaționale.

ransilvania, la începutul secolului nostru și apoi în perioada că, studiile de istorie bisericească au cunoscut o perioadă de La Sibiu și apoi la Cluj, au activat marii istorici transilvăneni >aș (1880—1967) și *Silviu Dragomir* (1888—1962). I. Lupaș a țitire 1905—1909 — primele cursuri sistematice de Istoria Bise-lâne la Institutul Teologic din Sibiu. Intre numeroasele sale lu-impune monografia *Mitropolitul Andrei Șaguna* (Sibiu, ed. I, II, 1911), premiată de Academia Română, la care se adaugăări despre Șaguna, despre viața bisericească a românilor tran-mai ales în secolul al XVIII-lea,- despre unii vlădici de sea-918 și-a tipărit lecțiile ținute la Sibiu, sub titlul: *Istoria bise-a românilor ardeleni*. Multe din studiile sale de istorie biseri-;nt cuprinse în cele cinci volume de *Studii, conferințe și cornu-torice*, tipărite între anii 1928—1946, pe cînd era profesor la taftea din Cluj și membru al Academiei Române. u *Dragomir* a fost, de asemenea, profesor la Institutul Teologic i (1911—1919), apoi la Universitatea din Oluj și membru al ei Române. Este autorul lucrării *Istoria dezrobirii religioase « r din Ardeal în secolul XVIII* (2 voi., Sibiu, 1920—1930), în zintă, în mod critic și obiectiv, întreg procesul de dezbinare că a românilor transilvăneni din 1698—1701, precum și lupta și credincioșilor pentru apărarea Ortodoxiei în secolul XVIII, te primul care a cercetat *Relațiile bisericești ale românilor cu secolele XVII și XVIII*, în două lucrări (1912 și 1914). storic ardelen cu lucrări deosebit de valoroase a fost *Ștefan*⁸⁸⁷—1977), care a alcătuit prima sinteză temeinică sub titlul • *isericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania* (voi. Sibiu, 1935). Alte două lucrări de sinteză se ocupă cu *Zugren'ii r românești* (Cluj, 1929) și cu *Mănăstirile românești din Tran-* (Sibiu, 1936), iar altele cu felurite probleme legate de viața scă a românilor transilvăneni. Tot la Cluj ^au activat preoții¹ *Stanca* (1884—1946), *Horea Mureșan* (1907—1962) și alții.

La Arad, putem aminti pe consilierul eparhial *Gheorghe Ciuhandu* (1875—1947), cu lucrări privitoare la viața bisericească a românilor din acele părți: *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț* (1935), *Românii din eîmpia Aradului de acum două veacuri* (1940) ș.a. La Brașov a lucrat preotul *Candid Mușlea* (1886—1965) cu *Istoria bisericii Sfîntul Nicoiaie din Șcheii Brașovului* (2 voi., Brașov 1943—1946) și alte lucrări de istorie bisericească locală.

În Biserica unită, consemnăm studiile de istorie și istorie bisericească ale lui *Zenovie Păclișanu*, *Elie Dăianu*, *Ștefan Manciușlea și Alexandru Cziplu*, sau cele de istoria culturii datorate lui *Nicoiaie Comșa*.

Pe lângă acești ierarhi, profesori de teologie și preoți — din care am amintit numai o parte —, în perioada interbelică au adus contribuții apreciabile la o mai bună cunoaștere a istoriei Bisericii noastre și a vechii culturi românești o serie de profesori de la Universitățile din București, Iași, Cluj și Cernăuți, precum și diferiți alți cercetători din afara Bisericii. Consemnăm aici pe *Vasile Pârvan* (începuturile vieții creștine), *Ioan Bianu*, *Nicoiaie Caitoian*, *Ștefan Ciobanu*, *Sextil Pușcariu*, *Dan Simohescu*, *Gheorghe Bogdan-Duică*, *Petre P. Panaitescu și Emil Turdeanu* (toți cu probleme de istoria vechii culturi românești), *Nicoiaie Iorga*, *Alexandru Lapedatu*, *Ilie Minea*, *Ioan Nistor*, *Ioan Filitti*, *Gheorghe Bratianu*, *Constantin C. Giurescu*, *Aurelian Sacerdoțeanu*, *Ioan Moga* (istorie), *Demostene Russo și Vasile Grecu* (bizantinologie), *Mărcu Bczcr* (legături cu Bisericele răsăritene), *Ștefan Berechet* (vechiul drept), *Gebige Balș*, *Nicoiaie Ghica-Budești* (istoria artei-arhitectură), *Ion D. Ștelăriescu*, *Victor Brătulescu*, *Coriolan Petranu*, *Virgil Vătășianu* (istoria iartei-pictură) și mulți alții.

Tot în perioada interbelică au apărut numeroase reviste de specialitate,, în care se întîlnesc și contribuții privitoare la istoria Bisericii sau a vechii culturi, a artei bisericești : *Revista Istorică* a lui Nicoiaie Iorga (1915—1946) și *Revista Istorică Română* (1931—1947), *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* (1908—1945) la București, *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania* (1926—1938) și *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (1921—1945) ambele la Cluj, *Cercetări Istorice* (1925—1947) la Iași, *Codrul Cosminului* la Cernăuți (1924—1939), *Arhivele Olteniei* la Craiova (1922—1943), *Arhivele Basarabiei* la Chișinău (1929—1939). Se creează Institute specializate: *Institutul de studii sud-est europene* (1914), *Institutul de Istorie Națională din Cluj*, *Institutul de Istoria românilor A. D. Xenopol* din Iași ș.a.

cercetările istoricilor citați mai sus, trecutul Bisericii noastre să fie tot mai bine cunoscut, ieșind la lumină rolul multiplu pe, îndeplinit ea în viața poporului român.

pot fi trecute cu vederea câteva contribuții ale unor istorici ■are s-au ocupat cu istoria vieții noastre, bisericești. Intre ei nenționat francezul catolic *Jacques Zeiller*, profesor la Univer- in Fribourg — Elveția, cu o lucrare fundamentală asupra vieții în provinciile romane dunărene (*Les origines chretiennes dans inces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, reeditată la 1967), apoi pe fostul arhiepiscop catolic ai Bucureștilor, *Ray- etzhammer*, cu lucrări privitoare la viața creștină în fosta pro- omană Scythia Minor, și pe preotul catolic francez *Vitālien* cu lucrări privitoare la raporturile bisericești româno-bizan-

î 1948, cele mai temeinice lucrări le-au publicat profesorii ouă Institute teologice. La București au activat preo- sori *Gheorghe Moisescu* (1906—1974), cu studii privind 'cato- în Moldova pînă la sfîrșitul secoLului al XIV-lea, școlile' din de Munte, istoria unor mănăstiri ,• *Alexandru Ciurea* (Mitro- îon Gheucă și Iacob Stamati, episcopul Calinic cel; Sfânt, rea preoțimii la mișcările naționale și sociale din 1821, .1359 mărturisirea de credință a spătarului Nicolae Milescu); *Niculae cu* {istoria mănăstirilor Snagov, Argeș și Sf. Gheorghe Nou, a iei Ungrovlahiei și a Episcopiiilor Rîmnicului și Argeșului, a [ui teologic din București); *Ioan Răniureanu* (inceputurile oreș- li la noi, sinoadele din provinciile romane sud-dunărene); *nan* (scriitorii bisericești din epoca străromână), bizantinologul 'u *Eliau* (probleme privitoare la raporturile româno-bizanțirie) ,• *Popescu* (creștinismul în Dobrbgea în primele Veacuri).! ' ibiu notăm pe preoții profesori -.*Ștefan Lupșa* (1905—1964), cu vind istoria românilor bihoreni, «Uniația» din 1698—1701; Bi- a Ardeal în secolul XVIII; *Milan Șesan* (1910—1981), cu studii Jriginea și timpul primelor traduceri româneși ale Sf. Scrip- ron *Vlad* (istoria Mitropoliei Transilvaniei, a Institutului Teo- y Sibiu); *Teodor Bodogae* (Ajutoareleș românești la mănăMi- Muntele Athos, Sinodul de la Iași, studii despre Andrei Șa- oți aceștia au publicat însă o serie de lucrări și înainte,de. tam aici și manualul uniA^ersitar de *Istoria Bisericii Române* îucurești, 1957), întocmit de preoții profesori Gheorghe Moi- afan Lupșa și Alexandru Filipașcu. ■ ' asb i.m

i i • Mi ti opoli tul. *Ni'colae Mladin* • al Ardealului (1914—1986) s-a ocupat de Salmuil Micu Klein-teologul {Sibiu, 1957} și Biserica Ortodoxă Română una și aceeași în toate timpurile (1968). Mitropolitul Ardealului *Antonie Plămădeală* a publicat o serie, de lucrări de istoria culturii: *Dascăli de cuget și de simțire românească* {București, 1951}, *Pagini din Ir-o arhivă inedită* (București, 1984), *Lazăr Leon Asachi în cultura românească* (Sibiu, 1985), *Mitropolitul Miron Romanul* (Sibiu, 1986), *Calendar de inimă românească* (Sibiu, 1988), o serie de studii în revistele centrale bisericești și în «Mitropolia Ardealului». Mitropolitul *Nestor Vorriicescu* al Olteniei s-a ocupat de *Scrierile patristice în Biserica Ortodoxă Română pînă în secolul XVII*. (Craiova, 1983 și 1984), de *Mitropolitul Soironie Miclescu* (Craiova, 1985), la care se adaugă numeroase studii publicate în revistele «Mitropolia Moldovei: și Sucevei» sau «Mitropolia Olteniei). Mai mulți membri ai Sf. Sinod de asemenea au puș în lumină fie activitatea unor ierarhi, fie alte aspecte din trecutul eparhiei pe care o cîrmuiesc : Patriarhul *Teoctist Arăpașu* ca Mitropolit, al Moldovei și. Sucevei, Mitropolitul *Nicolae Corneanu* al Banatului, Episcopii *Gherasim Cristea* al Rîmnjcului, *Epifanie Norocel* al Buzăului ș.a.

,M Ierarhii și profesorii amintiți aci, ca și alți preoți cu preocupări istorice, cu numeroși laici au publicat sute de studii privitoare la trecutul Bisericii și culturii românești. în cele trei reviste «centrale» bisericești: «*Biserica Ortodoxă Română*», «*Studii Teologice*» și «*Ortodoxia*», sau în cele cinci reviste «mitropolitane» : «*Glasul Bisericii*», «*Mitropolia Moldovei și Sucevei*», «*Mitropolia Ardealului*^», «*Mitropolia Olteniei*» și «*Mitropolia Banatului*». Intre teologii care au publicat studii în revistele centrale și în «*Glasul Bisericii*», consemnăm pe următorii: mitropolitul Tit Simedrea, episcopul Epifajie Norocel, profesorii Institutului teologic din București, amintiți mai sus, profesorul Toma Bulat, Ion Iufu (manuscrisele slave), preoții Ioan Răuțescu, Gabriel Cocora, Constantin Voicescu, Ilie Georgescu, Ioan Spiru, teologul Teodor Manolache, apoi istoricii laici : Constantin C. Giurescu, Dan Sirnonescu, Aurelian Sacerdoțeanu, Virgil Molin, Ion Barnea, George Potra, Niclăe Stoicescu, Tudor Mateescu, Ștefan Andreescu, Ioana Cristache-Panaît (artă, vechile tipărituri), I. D. Ștefănescu (artă), Victor Brătuiescu (artă) și mulți alții.

: La «*Mitropolia Moldovei și Sucevei*»: preoții Paul Mihail, Scarlat Porcescu, Ilie Gheorghîță, diac. Ioan Ivan, episcopul Irineu Crăciun-

politul Nestor Vornicescu, apoi istoricii laici: Nicolae Cori-
ae Grigoraș, Alexandru Gonța, Constantin Turcu, Constantin
D. Lăudat, Gavriil Istrate, Ștefan Gorovei și alții.

litropolia Ardealului» : mitropolitul Antonie Plămădeală¹ și
Institutului teologic menționați mai sus, preotul Chirii Pis-
iscrișe slave), Atanasie Popa (manuscrite românești), Ștefan
soțul Ioan Beju, profesorul american Keith Hitchins și alții.
itropolia Olteniei» : mitropolitul Nestor Vornicescu, profeso-
Bulat, arhim. Grigore Urîțescu, preoții Ioan Popescu-Gilieni,
cu, Dumitru Bălașa, Dimitrie Buzatu, Marin Braniște, Alexan-
ilescu-Bîrda, precum și istoricii laici : Dan Simonescu, Aure-
doțeanu, Radu Crețeanu, Ștefan Andreescu, Corneliu Ta-

itropolia Banatului» reținem pe preoții : Gheorghe Cotoșman,
reșianu, Gheorghe Litiu, Vasile Muntean, Gheorghe Naghi și
ici: I. D. Suci, Constantin Rudneanu, Eugen Arădeanul etc.
pe toate eparhiile au publicat studii privind monumentele
L. De pildă: șase volume sub titlul *Arta creștină în România*
rfe), *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei*
Arhiepiscopia Sibiului — Pagini de istorie, Mitropolia Olte-
de ani de la întemeiere, Mănăstiri din Banat, Documente prf-
istoria Mitropoliei Banatului (2 voi.), *Monumente istorice*
bi-i Arhiepiscopia Clujului, De la Dunăre la Mare (Galați),
Spi-și istorie la Intorsura Carpaților (la Buzău, 2 voi.),
Bisericile n județul Bacău și Istoria Episcopiei Romanului,
Monumente iericești din eparhia Oradiei, Bisericile de lemn
din eparhia ș.a. Au apărut, de asemenea, câteva monografii
închinat ii de seamă, unele scrise chiar de actualii cîrmuitori
ai epâr-ective (Miron Cristea, Iacob Putneanu,
Melchisedec Ște-Jman Ciorogariu, Nicolae Ivan),
monografiile unor eparhii . (1977), *Dunărea de Jos* (1977 și
1981), *Sibiu* (1981), *Roman ău* (1986), *Arad* (1989).

astă listă impresionantă de nume și lucrări, menționăm și
esori din învățămîntul universitar de stat sau cercetători la
titute, cu lucrări în volume sau studii publicate în reviste de
, îndeosebi cele privitoare la istoria culturii românești, prin
și o seamă de probleme de istorie bisericască. Așa

sînt: Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu, Dan Simonescu, Vasile Netea, Gabriel Țepelea, Nicolae Stoicescu, Ștefan Ștefăoiescu, Virgil Cîndea, Alexandru Dușu, Gabriel Ștrempel, Dan Zamfirescu (toți din București), Ștefan Pascu, Pompiliu Teodor (Cluj-Napoca), Nicolae Grigoraș, Victor Spinei, Ștefan Gorovei (Iași), Gheorghe Cronț (vechiul drept), Florian Dudaș (circulația vechilor tipărituri), sau istoricii de artă : Vasile Drăguț, Răzvan Theodorescu, Sorin Ulea, Cristian Moisescu, Măria Ana Musicescu, Teodora Voinescu, Corma Nicolescu, Ioana Cristache-Panait, Marius Porumb și alții. În istoria muzicii psaltice a adus contribuții prețioase Sebastian Barbu Bucur.

În chip deosebit trebuie notate lucrările lui Nicolae Stoicescu, deosebit de utile în cercetări de istorie bisericească: *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București* (1961, 362 p.), *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Țara Românească* (2 voi. 1970, 799 p.), *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova* (1974, 984 p.), *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat* (1973, 192 p.).

O serie de istorici străini au abordat probleme de istoria culturii sau a Bisericii românești, ca profesorii *Mario Ruffini* de la Universitatea din Torino (cultura veche), *Keith Hitchins* de la Universitatea din Illinois-S.U.A. (o serie de studii despre Andrei Șaguna și altele), preotul *Ernst Christoph Suttner* de la Facultatea de Teologie romano-catolică a Universității din Viena, preotul profesor Wylhelm Nyssen din Koln (vechile monumente de artă bisericească), cercetătoarea germană *Krista Zach*, istoricii de origine română *Francisc Pali* (mai multe studii despre Inochentie Micu), *Petre Ș. Năsturel* (relațiile româno-athonite etc), preotul *Ioan Dură* de la parohia ortodoxă română din Olanda și alții.

Între revistele de specialitate care interesează disciplina noastră notăm : *Studii*, *revista de istorie*, *Revue roumaine d'histoire*, *Rcvue des etudes sud-est europeennes*, *Romanoslavica*, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie* din Cluj-Napoca, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»* din Iași, publicațiile periodice ale unor muzee județene (*Apulum-Albei Iulia*, *Sargetia-Deva*, *Banafica-Reșița*, *Cris/a-Oradea*, *Cu/nidava-Brașov*, *Ponfica-Constanța*, *Ziridava-Ara.d* etc).

*

De la Istoriile bisericești ale lui Samuil Micu și Petru Maior au trecut aproape două veacuri. În acest răstimp, istoriografia noastră bisericească a fost într-un permanent progres, punînd în lumină viața,

; activitatea pe care a desfășurat-o în trecut Biserica Ortodoxă. O serie de probleme așteaptă încă noi cercetări și apropierea și descoperirea altor aspecte ale rolului major îndeplinit de viața **poporului român timp de aproape două milenii.**

BIBLIOGRAFIE

: *Bibliografia istorică a României*: I, 1944—1969, București, 1969, XI + 969 p.; V, 1974—1979, București, 1980, 79 + 1984, București, 1985, 532 p.; VII, București, 1990.

kmVBEANU, Preocupări și studii de teologie istorică și patristică, în de ani în viața Bisericii Ortodoxe Române, București, 1968, p. 284—305 da 1948—1968); POMPILIU TEODOR, *Evoluția gândirii istorice române*, L + 477 p. (cu o foarte bună introducere); ALEXANDRU I. CIUREA & CURARIU, *Istoriografia Bisericii române și problemele ei actuale*, în XIX, nr. 3—4, 1971, p. 355—381 (și în voi. *De la teologie orthodoxe origins à nos jours*, Bucarest, 1974, p. 121—157); LUCIAN BOIA, *Evolution de la théologie orthodoxe romaine*, București, 1976, 377 p.; *Enciclopedia istoriografiei române*, 1978, 471 p.; AL. ZUB, *Istorie și istorici în România interbelică*, P-

PERIOADA

ÎN TÎA

(secolele II —VI)

I

ÎNCEPUTURILE VIETII CREȘTINE PE TERITORIUL ȚĂRII NOASTRE

Întru a înțelege ..cîi.._m4i~ bine problema răspîndirii noii în vățăuri creștine pe teritoriul țării noastre, trebuie să cunoaștem mai întîi situația de atunci a acestui teritoriu, precum și a celor învecinate. Se știe că în secolele II—I î.Hr., romanii începuseră cucerirea treptată a unor reninni &¹¹jCL-(*ifⁿppTJ^f situat*» în vecinătatea Daciei. Astfel în 168 î.Hr. au cucerit Macedonia și Epirul, transformate în **148** în provincie romană. În 146 și-a pierdut independența Grecia, anexată în curînd la Macedonia. În anul 155 a avut loc ocuparea teritoriilor de pe țărmurile Adriaticei locuite de dalmați (în Iugoslavia de azi) ; în anul 59 î.Hr. acest*TTieTift!rri~atrîo^^ provincie, sub numele de *Illyricum*. În anul 32 î.Hr. sub numele de Illyricum se înțelegeau toate ținuturile stăpînite de romani din Munții Raetiei pînă la granițele Macedoniei, iar în anii 12—10 î.Hr. hotarele acestei provincii au fost extinse spre nord^ pînă la Dunăre.

În anul 16 î.Hr. au fost subjugate populațiile locale din *Noricum*, aproximativ Austria de azi, țara formînd un «regnum» pînă la Marcus Aurelius (161—180), apoi s-a transformat în provincie.

După anul 9 d.Hr. s-a constituit provincia *Pannonia*, care cuprindea teritorii ce fac azi parte din estul Austriei, Ungaria și nordul Iugoslaviei. Sub împăratul Traian provincia a fost împărțită în Pajmonia Superior, la vest, și Pannonia Inferior, spre est (pe malul drept al Dunării, în Ungaria și în nordul Iugoslaviei de azi).

În anul 15 d.Hr. s-a creat noua provincie romană *Moesia*, în sudul Dunării, cu teritoriul din Iugoslavia și Bulgaria da-azi. În anul 46 d.Hr. desființîndu-se regatul clientelar al tracilor, romanii an^Jnfi|nțal provincia *Thracia*, care se întindea de la **Marea Egee pînă în Munții Haemus**

Moesia a rămas acum numai cu teritoriile dintre Munții ; Dunăre, inclusiv Dobrogea, intrată sub supraveghere militară mai de mult. În anul 106 d.Hr., împăratul Domițian a împărțit provincia în Moesia Superior sau Prima (cuprindea Iugoslavia și o fișie din Bulgaria nord-vestică de azi) și Moesia Inferior (Bulgaria dintre Dunăre și Balcani, precum și Dobrogea de azi) de Moesia Inferior, formând provincia Scythia Minor.

În anul 82 d.Hr., regatul dac devenise o mare putere — și în același timp un mare pericol pentru Statul roman — sub Burebista (c. 80—40 î.Hr.). Este cunoscut de geograful antic Strabo «spaima romanilor». Vasta lui regat se întindea de la Carpații Meridionali și Munții Șlovaniei până la gura Bugului și din Carpații nordici până la Balcani, dar în sfârșit sub urmașii săi: Deceneu, marele preot și sfetnicul regelui Burebista, Comosicus, Scorilo (tatăl lui Decebal) și Durasus. Părți din Dacia, desprinse din statul lui Burebista erau acum deiferite «regi», în care trebuie să vedem șefi de unități sau de mici state începătoare. Timp de 150 de ani după moartea lui Burebista, dacii au luptat împotriva primejdiei romane, organizând multe incursiuni în sudul Dunării, la care au răspuns și romanii prin expediții de represalii.

În anul 106 d.Hr., Dacia a cunoscut o mare înflorire artistică și spirituală. Civilizația dacică și-a găsit cea mai bună expresie în așezările și cetățile din Munții Orăștiei, unde se găsește un puternic sistem de fortificații (cetățile de la Costești, Blidaru, Roșie, Banița), care aveau ca scop apărarea marilor așezări de țară (Grădiștea Muncelului), centrul regilor daci. În anul 106 d.Hr., amenințării romane tot mai mari, tronul regatului dac a fost ocupat de Decebal (87—106 d.Hr.), un talentat conducător de război și diplomat, care a purtat lupte grele cu împăratul Domițian (81 și Traian (98—117). Cu acesta, Decebal a avut două războaie, în 101—102, încheiat cu victoria romanilor la Tapae (Porțile de Anap) și cu înaintarea lor până la Sarmizegetusa, iar al doilea, în 106, încheiat cu ocuparea și distrugerea Sarmizegetusei, cu sinuciderea lui Decebal și cu desființarea statului dac și crearea provinciei Dacia.

Provincia nu cuprindea însă întreg teritoriul fostului stat dacic. Ținuturi ca Maramureșul, Crișana, Moldova și Cîmpia muntelui erau ocupate de romani, ci au continuat să fie locuite de da-

cii liberi (dacii mari, costobocii, carpii). Dobrogea de azi făcea parte din Moesia Inferior, iar sub Dioclețian (284—305) devine provincie sub numele de Scythia Minor. Deci, noua provincie cuprindea Transilvania propriu-zisă, Oltenia, o fișie din Muntenia (în stînga Oltului) și Barro-XXciiprins între Mureș și Tisa). Dacia era o *provincie imperială*, subordonată direct împăratului, care" o adTffrnTstra printr-un guvernator, cu titlul de «legatus Augusti pto praetore». Capitala provinciei era rtoul oraș (întemeiat prin anul 108—110) Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica, numită sub Hadrian (TT7—138) și Sarmizegetusa. Sub împăratul Hadrian Dacia a fost împărțită în două provincii : Dacia Inferior și Dacia Superior, apoi, tot sub el s-a făcut a doua reorganizare, desprinzînd din Dacia Superior o nouă provincie : Dacia Porolissensis (de la localitatea Porolissum). A treia reorganizare administrativă s-a făcut sub împăratul Marcus Aurelius (161—180), formîndu-se trei provincii : Dacia Apulensis, Dacia Porolissensis și Dacia Malvensis, după numele orașelor lor principale.

JDacia, fiind un bastion înaintat al imperiului, adine înfipt în lumea «barbară», avea nevoie pentru apărare de numeroase trupe. Se apreciază că în tot timpul stăpînirii romane, armata aflată în Dacia număra 30—40.000 de oameni, deci cam o zecime din totalul trupelor romane. Intre trupele de aici trebuie menționate *Legiunea XIII Gemina*, așezată încă din 106 la Apulum (Alba Iulia), și *Legiunea VMacedonica*, adusă prin 167—168 de la Troesmis (Iglița}_Ja_P^otaissa (Turda). în interiorul provinciei mai erau dispuse caestre ale unor trupe auxiliare (cohorțe, ale, numen), pentru supravegherea ordinii interioare.

În afară de militari, au fost aduși în Dacia numeroși coloniști : funcționari, agricultori, din diferite părți ale imperiului («ex toto orbe romano», după expresia istoricului Eutropius, din a doua jumătate a secolului IV), dar mai ales din provinciile sud-dunărene învecinate și din Orientul apropiat. Colonizarea în Dacia a fost *organizată* de statul roman, în scopul întăririi elementului roman aici. Caracterul organizat și masiv al colonizării a făcut ca populația dacă autohtonă să sufere o puternică influență romană. într-un timp relativ scurt dacii s-au romanizat, însușindu-și cultura, obiceiurile, unele credințe religioase și limba cuceritorilor. În anii 271—275, cînd a avut loc retragerea administrației romane în sudul Dunării, provincia era locuită de o populație romanizată.

Localitățile mai importante ale provinciei erau : Jjjgrn,a (Orșova). Ad Jfelgdiam (Mehadia), Drobeta (Turnu Seyerm), Romula^ (Reșca), Ti^ biscum (Jupa — lîngă Caransebeș), Sarmizegetusa, Apulum (Alba Iulia).'

n (Zlatna), Patavissa sau Potaisa (Turda), Napoca (Cluj), Po- (Moigrad). Este interesant că toate acestea sînt vechile d P " " •ice, pe care și le-au însușit și cuceritorii (de asemenea sînt :i numirile de rîuri: Maris, Samus, Alutus, Crisius, Tibiscus ,• onimia și hidronimia vin în sprijinul tezei continuității popîP cice). Satele erau de două feluri : *pagi*, comune mai iple așezări rurale ; cele mai de seamă erau : Alburnus Maior 4ontană), Micia (Vețel), Germisara (Cigmău), Aquae (Călan), i (Celei) și altele.

^271—275, datorită numeroaselor atacuri venite din partea lor», ca și crizei economice care se făcea simțită în imperiu., îm- A.urelian (270—275) s-a văzut nevoit să retragă trupele și ad- ;ia romană în sudul-Dunării. Acolo s-a creat — între cele două — o nouă provincie, cu numele de Dacia, împărțită curînd în acia Ripensis, lîngă Dunăre (cu capitala Ratiaria), și Dacia Me- :a, mai la sud (cu capitala Sardica). Mai tîrziu, din cea din l desprins mica provincie Dardania. Marea masă a populației ite din Dacia Txaiană — care se aprecia a fi fost de aproxima- ilion — a rămas însă pe loc, ajungînd sub stăpînirea vremel- lor populații migratoare: goți, huni, gepizi, avari și slavi.

tindirea creștinismului în Dacia. Noua învățătură a lui Iisus a fost cunoscută de timpuriu în Dacia, dar mai ales în teritcp e Dunăre și Mare, viitoarea provincie Schythia Minor (numită rită faptului că prin secolul IV î.Hr. s-ău infiltrat aici anumite 2 «sciți», populație nomadă venită dinspre Răsărit și stabilită î din nordul Mării Negre încă de prin secolele VIII—VII î.Hr.). jorîrea Duhului Sfînt și întemeierea Bisericii creștine la Ieru- ziuza Cincizecimii, Sfinții Apostoli și apoi ucenicii lor au" în- Tarea de propovăduire a noii învățături, potrivit poruncii date itorul însuși înainte de înălțarea Sa la cer (Matei XXVIII, T Jcrarea misionară a Sfinților Apostoli și a ucenicilor lor au ri prea puține. Doar despre bogata activitate misionara a Sfîrr- •stol Pavel, desfășurată între neamurile păgîne, se cunosc știri înzătoare, așa cum sînt înfățișate în cartea «Faptele Apostoli- VIII—XXVIII).

îndirea creștinismului în Peninsula Balcanică (Macedonia, Gre- cum) s-a făcut de către *Stintul Apostol Pavel* și ucenicii săi^ care-l afirmă el însuși în unele epistole. De pildă, în Epistola ii.Șcrisăjn, anul 58, arăta că «a împlinit propovăduirea ^ la Iliria (Rom. XV, 19). Prin anii 65—66, a pe-

trecut o iarnă întreagă în Nicopolis (în Epir, în nordul Greciei), unde-1 Tit, episcopul Cretei (Tit III, 12). In toamna anului 66, îl informa pe un alt ucenic al său, Timotei, episcopul Efesului, clTn pfopovacluia cuvîntul lui Dumnezeu în T)almația (II Tim. IV, 10): După tradiție, Biserica din Sirmium a fost întemeiată de Epenet și Andronic, amintiți de Sfîntul Apostol Pavel în Epistola către Romani (XVI, 5). Reiese că regiunile sud-dunărene învecinate cu noi au fost evanghelizate direct de Sfîntul Apostol Pavel și de ucenicii săi.

PotrivitimejtraditiL. consemnate de Sfîntul Ipolit (c. 170—c. 236), *Sfîntul Apostol Andrei* «a vestit (cuvîntul Evangheliei) sciților și tra-~cilor»7 Episcopul Eusebiu din Cezareea Palestinei (265—339/40), cel mai de seamă istoric din veacurile primare, în *Istoria sa bisericească* scria că *Sfîntul Apostol Andrei* a propovăduit și în Dacia Pontică, viitoarea provincie romană Scythia Minor (Dobrogea de azi). «Cînd Sfîntii Apostoli și ucenici ai Mîntuitorului nostru — scria el — s-au împrăștiat peste tot pămîntul locuit, Toma, după spusele tradiției, a luat (spre evanghelizare) țara părților, Andrei Sciția, Ioan Asia, unde și-a petrecut toată viața pînă ce a murit în Efes ; Petru a predicat iudeilor împrăștiați în Pont, Galatia, Bitinia, Capadocia și Asia... Ce să mai spun de Pavel, care, după ce a predicat Evanghelia lui Hristos de la Ierusalim pînă în părțile Iliriei, a suferit martiriul la Roma sub Nero ? Acestea sînt spuse întocmai de Origen, în cartea a treia a Comentariilor sale ia Facere». Cei mai mulți istorici identifică Sciția de care vorbește Eusebiu, din Cezareea cu teritoriul dintre Dunăre și Mare (Dacia Pontică), viitoarea provincie romană Scythia Minor. La această concluzie ne duce. faptul că poetul Ovidiu (43 î.Hr.—17/18 d.Hr.), se plîngea în *Tristele și Ponticele* sale că a fost exilat la Tomis printre «sciți». Geograful grec Strabo (c. 58 î.Hr.—c. 21 d.Hr.), în lucrarea *sa Geografia*, înțelegea prin Sciția tot Dobrogea ([itxpâ Ixu&îa). De fapt, cum am arătat și mai sus, sub Dioclețian Dobrogea a devenit provincia Scythia Minor. Nu trebuie tjeicul_cu_vederea^nici,,faptul că în acest timp țarmul Mării Negre, (Pontul Euxin) era împînzit de o serie de vechi colonii grecești, ceea ce ne face să credem că acestea au solicitat lucrarea misionară a unuia dintre primii propovăduitori ai noii învățături creștine. Din Epistolă Sfîntului Apostol Pavel către Coloseni (III, 11) ar reieși că și «sciții» au putut auzi cuvîntul lui Dumnezeu.

Tradiția că Sfîntul Apostol Andrei a predicat la sciți a fost reluată mai tîrziu și de alți scriitori bisericești. De pildă, călugărul Epilanie (sec. VIII) în *Viața Sfîntului Apostol Andrei*, afirmă că între popoarele evanghelizate de el se numărau și sciții. De asemenea, în *Sinaxarul*

Constantinopolitane se precizează că Sfântul Andrei «a predicit, Tracia și Scythia». După un alt izvor, păstrat în același Sintul Apostol Andrei ar fi hirotonit ca episcop la Odysos sau Varna de azi) pe ucenicul său *Ampliat*, pe care Biserica Ortodoxă răznuiește în fiecare an la 31 octombrie. Probabil este Amintit de Sfântul Apostol Pavel în Epistola către Romani. În schimb, Epifanie monahul scria că Sfântul Apostol Andrei a nit în provinciile din nordul Asiei Mici, în Tracia și Moesia, l ca episcop la Odysos pe *Apion*. ■

mai târziu, istoricul bizantin Nichifor Calist (sec- XIV) scria Apostol Andrei a trecut din provinciile Asiei Mici (Capadocia și Bitinia) în «pustiurile scitice», care puteau fi situate în laior (în nordul Mării Negre, adică în sudul U.R.S.S.), sau mai n Scythia Minor (Dacia Pontică). După ce a predicat în ceaici, din Scythia Minor, locuite de greci, romani și geto-daci, ptat spre sud, ajungând în orașul Patras, în Grecia, unde a martir, fiind răstignit pe o cruce în formă de X. Chiar dacă ge prin Sciția din textul lui Eusebiu nordul Mării Negre (așa :iția Mare), Sfântul Apostol Andrei tot ar fi trecut prin Dobro- plecând spre sud, calea i-ar fi fcțst mult mai lesnicioasă pe armul apusean al Mării Negre, decît să-i facă înconjurul toc- Caucaz. Tradiția că Sfântul Andrei a predicat si în provinciile

<

ii Asiei Mici și în Tracia, a fost consemnată, pentru prima oi de mitropolitul Dosoftei în *Viețile sfinților* pe luna noiembrie ziua prăznuirii sale.

rijinul evanghelizării Daciei Pontice de către Sfântul Apostol n și unele colinde și creații folclorice dobrogene și din stingă careamințesc de trecerea sa prin aceste teritorii, ca și unele Le_șpeștera Sfântul Andrei — existentă și azi în hotarul comunei in, în sudul Dobrogei —, pîrîiașul Sfântul Andrei ș.a.). El"va fi

j

iscopi și în cetățile de pe țărmurile Pontului Euxin, în speță în

[

?a cum au făcut Sfântul Pavel și ceilalți Apostoli, după cum cartea Faptele Apostolilor- *Deci o parte din teritorul Patriei i fost evanghelizat chiar de un ucenic al Mintuitorului Iișus >fîntul Apostol Andrei. Cu alte cuvinte, creștinismul românesc*

r

ii apostolică.

,

1

răspîndirea creștinismului în nordul Dunării, în nu există mărturii literar-istorice sau arheologice isigure.

^{nu} exclude însă posibilitatea existenței unor: , eres-*

tim J^olați, chiajr. SLÎll J2rimele irei secole creștine. în lipsa dovezilor istorice, arheologice, se recurge la câteva argumente de ordin logic-istoric.

Ținând seama de relațiile comerciale ale cetăților grecești, din Dacia' Pontică (Tomis, Histria, Callatis, Dionysopolis, Duxostorum, Axio-polis etc), dar și ale dacilor cu centrele economice-politice din Asia Mică, Siria, Palestina, Egipt, insulele grecești, Macedonia, Tracia, Grecia, în care creștinismul era larg răspândit, în urma propovăduirii Sfinților Apostoli și a ucenicilor lor, se poate presupune că învățătura creștină a fost cunoscută sporadic și în Dacia, încă de la sfârșitul secolului I.

După cucerirea Daciei de către romani, învățătura creștină s-a putut răspândi în nordul Dunării pe mai multe căi :

1. *Prin coloniști.* După cucerirea și transformarea Daciei în provincie romană, a avut loc o colonizare organizată a ei, prin aducerea de elemente romanizate, care vorbeau limba latină. Proveneau îndeosebi din provinciile din sudul Dunării, romanizate mai de mult: Dalmația, cele două Moesii, Pannonia, Tracia, dar și din ținuturi mai îndepărtate : Grecia, Asia Mică, Siria, Egipt, Gallia etc, se pare puțini și din Italia. Fără îndoială că între acești coloniști au fost și creștini, mai ales că unii din ei erau aduși din Asia Mică și Siria, unde creștinismul fusese propovăduit chiar de către unii din Sfinții Apostoli, îndeosebi de Sfinții Apostoli Petru, Pavel și Ioan, apoi din Iliria, care fusese de asemenea evanghelizată încă din secolul I. N-ar fi exclus ca unii coloniști creștini să fi venit în Dacia anume pentru a scăpa de persecuțiile la care erau supuși în regiunile din care plecaseră. Trebuie reținut și faptul ca acești coloniști erau recrutați mai mult dintre orașeni, ori se știe ca învățătura creștină s-a răspândit mai întâi în orașe și mult mai târziu în mediul rural (cuvântul *paganus*, care în românește a dat păgîn, indica pe locuitorul de la țară, necreștinat, dintr-un pagus — sat).

2. *Prin ostași din armata romană.* În Dacia au fost aduse și nu meroase unități militare pentru apărarea noii provincii : Legiunea XIII Gemina, la Apulum, și Legiunea V Macedonica, la Potaissa, precum și numeroase trupe auxiliare. Printre acești soldați desigur au fost și unii creștini. Avem mai multe mărturii că în armata romană existau și creștini. Amintim doar că *Faptele Apostolilor* relatează că primul roman încreștinat a fost un militar, sutașul Corneliu (Fapte X). Unele din trupele staționate în Dacia erau aduse din teritorii în care învățătura creștină era cunoscută încă din secolul I. De pildă, Legiunea V Mace-

i a fost adusă, spre sfârșitul secolului I, din Palestina, la Troesrtlița — Turcoaia) în Dobrogea, iar de acolo la Potaissa (167—176) — *Ulpia Nova* Illyricorum, staționată în castrul de la Brîncovenești (Iureș), era adusă din Iliria, provincie încreștinată încă din secolul II, de către Sfântul Apostol Pavel și ucenicii săi.

Existența unor creștini în unitățile militare din Scythia Minor este atestată și de faptul că în cursul persecuțiilor lui Dioclețian și Licin în începutul secolului IV, au pățit pentru Hristos și mulți ostași desigur, toți acești militari, cu rîvna caracteristică primilor creștini, au căutat să aducă la Hristos și pe alți soldați, dar și pe unii războinici din orașele sau satele în apropierea cărora erau așezați. Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că soldații romani, după satisfacerea termenului militar de aproximativ 25 de ani, erau lăsați la vatră, ca veterani (din care avem românescul bătrîn), se stabileau acolo, unde li se acorda un lot de pămînt și se căsătoreau, contribuind astfel la romanizarea provinciei. Dacă ei erau creștini, desigur căsătoria puneau bazele unor familii creștine.

³rin *sclavi*. Nu este exclus "ca între sclavii coloniștilor înstăriți funcționarilor de stat să fi fost și unii creștini, care au împărtășit cuiva învățătură și altor frați ai lor de suferință sau unora dintre războinicii Daciei — autohtoni, coloniști sau veterani. Cazuri de sclavi creștini îi cunoaștem și din Noul Testament (ex. Onisim din Epistola la Colosim).

Existența în *negustori*. Arătăm mai sus că orașele grecești de la Marea Neagră și dacii, aveau stîmne legături economice cu Asia Mică, Egiptul, Macedonia, Tracia, Iliria, unde învățătura creștină a fost propovăduită de Sfinții Apostoli sau de ucenicii lor. Intre războinicii care vindeau sau cumpărau mărfuri în părțile noastre, au fost și creștini, care au făcut cunoscută învățătura creștină și localnicii s-a continuat lucrarea de încreștinare pornită pe la sfârșitul secolului I, Nume de negustori încreștinați se cunosc tot din Noul Testament (Lidia și «casa sa», în Filipi, Fapte XVI, 14—15).

în *captivi aduși de goți în Dacia*. Pe la mijlocul secolului III, pînă la Dunăre goții, popor de origine germanică. Stabiliți pe teritoriile noastre, dar în afara granițelor provinciei romane, iar în 275 și în fosta Dacie Traiana, mai mult sub forma unor tabere în mijlocul populației autohtone, goții au făcut de aici mai mulți urșiuni în sudul Dunării și chiar în Asia Mică, aducînd nu numai războinici din aceste regiuni. între ei erau și mulți creștini, precum

și preoți, care, după ce au fost așezați în nordul Dunării, au propovăduit și daco-iromamlor de aici cuvântul lui Dumnezeu (de pildă, bunicii marelui lor misionar Ulfila erau greci, originari din Capadocia). Aceste lucruri sînt relatate și în *Istoria bisericească* a lui Filostorgius (368—425). Iar poetul Commodan amintea de prizonierii aduși de carpi în Dacia, în diferitele lor incursiuni pe la mijlocul secolului III,- între aceștia vor fi fost și creștini.

Pe lîngă aceste argumente de ordin logic-istoric, se pot prezenta și cîteva mărturii ale unui scriitor creștin din primele secole asupra răspîndirii creștinismului în Dacia, fără să le considerăm însă ca dovezi sigure. Astfel, *Sfîntul Iustin Martirul și Filosoful* (j- 165), în lucrarea sa *Dialogul cu iudeul Triton*, scria că «nu există nici un neam... din cei ce trăiesc în căruțe și în corturi și crescînd vite, la care să nu se facă rugăciuni în numele lui Hristos cel răstignit». Apologetul *Tertulian* din Cartagina (c. 160—c.240) scria în lucrarea sa intitulată *împotriva iudeilor* (*Liber adversus Judaeos*) că Hristos «stăpînește» și «în ținuturile sarmaților, dacilor, germanilor și sciților». Din aceste cuvinte nu putem trage concluzia că neamurile respective — în totalitatea lor — credeau în Hristos, ci doar că numele Său era cunoscut unora din ei. Cam în același timp, marele teolog *Origen* din Alexandria (c. 185—254) scria că *foarte mulți (plurimi)* dintre britani, germani, daci, sarmați și sciți n-au auzit cuvîntul Evangheliei (Comentariul 39 la Evanghelia de la Matei, XXIV, 14). Deducem de aici că unii dintre aceștia totuși l-au auzit.

Din cele expuse pînă aici, reiese că învățătura creștină a putut fi cunoscută în Dacia încă din secolele II—III, iar în Dobrogea de azi, din a doua jumătate a secolului I. Ea s-a răspîndit prin zelul misionar al primilor creștini — inclusiv preoți — care au sădit-o în sufletele semenilor nu numai prin puterea cuvîntului, ci mai ales prin exemplul vieții lor și uneori chiar prin sîngele vărsat pentru ea. Lipsa de mărturii epigrafice și arheologice se datorește faptului că noua învățătură creștină era considerată — în statul roman — ca «religio illicita», adică nepermisă, deci creștinii nu-și ridicau asemenea monumente, pentru ca să nu-și atragă prigoana autorităților de Stat. Se adaugă apoi și faptul — îndeobște cunoscut — că primii creștini se recrutau mai ales dintre oamenii săraci, care n-aveau posibilitatea să ridice asemenea monumente. Inexistența unor astfel de mărturii s-ar putea datora fie distrugerii lor de unele populații migratoare, fie nedescoperirii lor pînă în prezent. Învățătura creștină era mărturisită de adepți izolați, care n-au fost convertiți la noua învățătură prin misionari oficiali, din inițiativa

n dispoziția unei autorități superioare, ci prin predică de la om mai ales prin preoți sau creștini veniți din sudul Dunării, pe jniintite. Cu alte cuvinte, strămoșii noștri n-au primit creștinis-*icial*, așa cum îl vor primi mai târziu popoarele slave înconjură-*ci* l-au acceptat 'treptat, ca o consecință firească a comunității limbă și de civilizație romanică. «Românismul și creștinismul sînt născute și crescute în chip fireesc, încet și tainic, în Dacia iian», cum afirma Vasile Pârvan (*Contribuții epigrafice*, p. 201).

■ spre o creștinare masivă a daco-romanilor putem vorbi numai 71_ 275, la părăsirea Daciei de către Aurelian. Odată cu legiu-*administrația* imperiului s-a retras peste Dunăre și religia staitu-*ică* religia «oficială» prin excelență, deci creștinii puteau de-*.ainte* să-și mărturisească nestînjeniți învățatura, fără teamă de ■omane care considerau creștinismul ca religie nepermisă. Nu-*a* se explică faptul că în jurul anilor 300, în cursul persecuției clețian, continuată sub Licinius, se întîlnesc o seamă de martiri le Dunării de Jos, mai ales în Scythia Minor. Așa se explică și țta mai multor scaune episcopale pe malul drept al Dunării și în ea, în prima jumătate a secolului IV, care vor fi avut sub cîr-*lor* duhovnicească și credincioși dacoromâni din nordul Dună-te acestea dovedesc că învățatura creștină avea rădăcini adînc în pămîntul românesc, căci desigur acei martiri s-au recrutat Jei mai de mult botezați, iar crearea de scaune episcopale preexistentă unei vieți creștine îndelungate.

Organizație bisericească incipientă a trebuit să ia naștere odată stituirea primelor nuclee creștine pe pămîntul Daciei. Nu se oncepe propovăduirea învățaturii creștine fără cult și fără slu-*rganizare*)- Din *Faptele Apostolilor* se desprinde constaltarea că deni unde se răspîndea noua învățatură se căutau și case co-*ătoare* pentru adunarea credincioșilor la rugăciune, frîngerea predică (cf. Fapte II, 46; XX, 7—8 și 11): In condițiile grele e trecea creștinismul la începutul istoriei sale, săvîrșirea cul-*case* particulare era singura formă posibilă. De altfel, acest făceau și unele grupări religioase păgîne, care nu aveau posi-i de a-și ține adunările într-un templu propriu. Săvîrșirea cultu-*.** la concluzia că existau preoți și diaconi, cum ne sugerează ea *Faptele Apostolilor* și unele epistole (cf. Fapte, VI, 1—6, -• XXI, 18; I Tim. V, 17; Tit I, 5—9; Iacov V, 14). Paiimii preoți ni desig»r proveneau dintre coloniști, mai ales dintre greci, dar dacoromâni. Din moment ce Sfîntul Apostol Andrei a predi-

cat în teritoriul dintre Dunăre și Mare, trebuie să admitem că el a lăsat acolo preoți și diaconi, poate chiar și episcopi, căci în primele veacuri fiecare cetate putea să-și aibă propriul ei episcop.

În încheierea acestor considerații, se impune întrebarea : ce religie păgînă a fost înlocuită în Dacia de credința în Hristos ? Unii istorici au arătat că «legea» lui Zamolxis, zeul suprem al daco-geților, era mult apropiată, prin morala ei, de creștinism, fapt care a ușurat introducerea noii învățături creștine. În afară de aceasta, numeroasele culte aduse de coloniști din locurile lor de origine (divinități romane italice, grecești, celtice, orientale și chiar africane, după cum ne arată aproape o treime din totalul inscripțiilor din Dacia) nu aveau rădăcini în conștiința locuitorilor, unele din ele fiind impuse de autorități, îndeosebi cultul împăratului. De aceea, ele au putut să fie foarte ușor înlocuite cu noua credință în Iisus Hristos.

Poporul de jos avea credințele lui, care erau mai mult obiceiuri sau datini locale în legătură cu calendarul agricol și păstoresc, care au putut fi înlocuite foarte ușor cu învățătura creștină. De fapt, urme din cultul popular păgîn adaptate la creștinism s-au păstrat pînă aproape în zilele noastre (ex. jertfa cocoșilor albi care se dau preotului la înmormîntare închipuie jertfa adusă pe altarul zeilor). Se remarcă deci faptul că la noi schimbarea de religie nu s-a făcut prin lupte, ca în alte părți, cu dărîmarea de temple și sfărîmarea de idoli, căci «poporul de la sate, păstrîndu-și vechile obiceiuri, nu vedea o contradicție între vechea și noua credință ; el s-a plecat în fața soliei noi care i se aducea și a pășit în biserică, aducînd cu dînsul în fața altarelor și riturile sale preistorice» (P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p- 103). Iar arheologul Radu Vulpe scria : «Poporul nostru s-a născut creștin în mod spontan, natural, odată cu formarea romanității sale, la a cărei desăvîrșire creștinismul popular și-a adus contribuția cea mai de seamă. Noi sîntem români fiindcă sîntem creștini și sîntem creștini fiindcă sîntem români».

Concluzii : Pe baza celor scrise pînă aici, putem trage concluzia că învățătura creștină a fost cunoscută în Dacia din primele trei secole ale erei noastre, fiind adusă de coloniști, militari, negustori și sclavi. Toți au fost un factor puternic de romanizare și creștinare, în teritoriul dintre Dunăre și Mare noua credință a fost propovăduită de Sfîntul Apostol Andrei. Ea era mărturisită de credincioși singuratici, în ascuns, de teama legilor romane care o declarau «religie nepermisă». Generalizarea creștinismului s-a făcut apoi, pe cale lentă, în secolul IV.

BIBLIOGRAFIE

ia Traiană: *Istoria României*, voi. I, Editura Academiei, București, 1969, p. 34. MIHAIL MACREA, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969,

aîndirea creștinismului în Balcani: ADOLF VON HARNACK, in *und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, 2 ia 1906 (ed. IV, 1924); VASILE PARVAN, *Contribuții epigraice la istoria il'ui dacoromân*, București, 1911, XVI + 223 p. ; JACQUES ZEILLER, *les uetiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, 1 p. - 1 h.; edizione anastatica, Roma, 1967 (lucrare fundamentală); SPINKA, *A history oi Christianity in the Balkans*, Chicago, 1933, 202 p.; STIN FLICHE et VICTOR MARTIN, *Histoire de l'Eglise depuis les origines s jours*. Publie sous la direction de... voi. I—IV, Paris, 1945—1947.

jîndirea creștinismului în Dacia: GHENADIE ENACEANU, *ii în Dacia și creștinarea românilor*. București, 1975, VIII + 249 -f VII ă faptele pînă la întemeierea principatelor ; acum depășită); CAROL *iteva momente din începuturile Bisericii Române*, Blaj, 1902, 110 + IV [ioasă, azi depășită); N. DOBRESCU, *Introducerea creștinismului la ro-Cursurile de vară din Vălenii de Munte*, 1909—1910, Vălenii de Munte, 3—125; C. NICOLAESCU-PLOPȘOR, *Vechimea creștinismului în Dacia*, 933; I. POPESCU SPINENI, *Vechimea creștinismului la români*, Confe-jrești, 1934, 44 p. (criticabilă); ANTON D. VELCU, *Contribuții la stu-nismului daco-roman, sec. I—IV*, București, (1934), 74 p. (criticabilă, vezi i lui E. CONDURACHI în B.O.R., an. LV, 1937, nr. 5—6, p. 350—363)-, JELI, *Originea și vechimea creștinismului la români*, Cernăuți, 1937, 56 p. i «Candela», an. XLVII, 1936, p. 17—20); C. DAICOVICIU, *In jurul 'lui în Dacia, în «Studii, revistă de istorie»*, an. I, nr. 1, 1948, p. 122— ige teza încreștinării înainte de sec. IV); MILAN ȘESAN, *Creștinismul atic*, în MA, an. III, 1958, nr. 11—12, p. 813—828; E. LOZOVAN, *Aux i christianisme daco-scythique*, în *Franz Altheim-Geschichte der Hunnen*, id. Berlin, 1962, p. 146—165 ; D. M. PIPPIDI, *In jurul izvoarelor literare i'smu.'ui daco-roman*, în voi. *Contribuții la istoria veche a României*, ed. II, 1967, p. 497—516; IOAN RĂMUREANU, *Noi considerații privind i creștinismului la traco-geto-daci*, în «Ortodoxia», an. XXVI, 1974, nr. 1, 3 (și în voi. *Roumanie. Pages d'histoire*, I, nr. 3—4, 1976, p. 64—84); ȘERBĂNESCU, *Creștinarea românilor*, în «Almanahul parohiei ortodoxe .Baden-Baden» pe anul 1976, p. 62—73. MIRCEA ELIADE, *De ia Zalmoxis ; -Han, Studii comparative despre religiile și iolclorul Daciei și Europei* Trad. de Măria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, 1980, 256 p.: IOAN NIU, *Le christianisme chez ies Thraco-Phrygiens de l'Asie Mineure et chez Os o-Daces de la Peninsule Balkanique*, în *Actes du Il-e Congres International ogie 1976 — // Histoire et Archeologie*, București, 1980, p. 435—444 (și IFANIE NOROCEL, *Siintul Apostol Andrei în tradiția românilor — măr-himii și a continuității noastre pe aceste meleaguri*, în G.B., an XXXVIII, 1—12. P- 1157—1174 (și în voi. *Pagini din istoria veche a creștinismului Buzău*, 1986, p. 19—46).

re religia get o-dacilor vezi: AL. SĂNDULESCU, *Religiunea i- Studiu asupra credinței religioase la daci înainte de a îmbrățișa crești-urești*, 1929, 64 p.; I. I. RUSSU, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici m* «Anuarul Inst. Studii clasice», 5, 1944—1948, p. 61—139; EMILIAN VA-roblema religiei geto-dacilor în lumina noilor cercetări istorice și arheo-«Ortodoxia», an. V, 1953, nr. 4, p. 634—050; IOAN G. COMAN, *Scriitori din epoca străromână*, București, 1979, p. 20—55.

MĂRTURII LINGVISTICE PENTRU ORIGINEA ȘI VECHIMEA CREȘTINISMULUI LA ROMÂNII

tnogeneza poporului român a început odată cu colonizarea Daciei și cu romanizarea elementului autohton daco-moesic și a continuat, atât prin asimilarea treptată a elementului slav și a celorlalte elemente etnice neromane, așezate în spațiul carpato-dunărean, cât și prin admigrarea unor elemente romanice din sudul Dunării.

În ce privește limba română, «prin origine, structură și vocabular, este o limbă latină, singura urmașă directă a latinei vorbite în mod neîntrerupt în provinciile dunărene ale imperiului roman» (Al. Rosetti). Ea reprezintă «forma pe care a luat-o cu vremea, într-o anumită regiune, limba latină, în urma nenumăratelor schimbări și influențe pe care le-a ■suferit» (G. Ivănescu). Își are originea în latina populară (vorbită) adoptată de strămoșii noștri daco-geți de la coloniștii romani cu care s-au amestecat, la care s-au adăugat elementele păstrate din idiomul geto-dac, iar mai târziu, elemente lexicale din graiul slavilor așezați în Dacia și în sudul Dunării. Dar ceea ce au adăugat slavii, și într-o măsură foarte redusă alte popoare, n-a putut schimba caracterul inițial și fundamental al limbii noastre.

Acest caracter de limbă romanică îl dau morfologia, sintaxa, precum și elementele fundamentale ale lexicului (cele de întrebuințare permanentă), toate fiind de origine latină. După acad. Al. Rosetti, limba română reprezintă *faza actuală a latinei vorbite* în provinciile dunărene romanizate, adică în Dacia, Pannonia, Dardania și Moesia, esite «transformarea, potrivit împrejurărilor și influențelor externe, a *latinei vorbite* în părțile orientale ale imperiului roman». Limba română, precum și poporul român s-au format pe un întins spațiu geografic, atât la

BIBLIOGRAFIE

ia T r a i a n ă : *Istoria României*, voi. I, Editura Academiei, București, 1969, p. 53-64; MIHAIL MACREA, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969,

și îndirarea creștinismului în Balcani: ADOLF VON HARNACK, *n und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, 2 ia 1906 (ed. IV, 1924); VASILE PARVAN, *Contribuții epigrafiice la istoria ilui dacoromân*, București, 1911, XVI + 223 p.; JACQUES ZÉILLER, *Les irediennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, r p. | 1 h.; edizione anastatica, Roma, 1967 (lucrare fundamentală); r SPINKA, *A history of Christianity in the Balkans*, Chicago, 1933, 202 p.; STIN FLICHE et VICTOR MARTIN, *Histoire de l'Eglise depuis les origines s jours*. Publie sous la direction de... voi. I—IV, Paris, 1945—1947.

> îndirarea creștinismului în Dacia: GHENADIE ENACEANU, *ii în Dacia și creștinarea romanilor*, București, 1975, VIII + 249 + VII ă faptele pînă la întemeierea principatelor; acum depășită); CAROL îteva momente din începuturile Bisericii Române. Blaj, 1902, 110 + IV ;ioasă, azi depășită); N. DOBRESCU, *Introducerea creștinismului la ro-*Cursurile de vară din Vălenii de Munte», 1909—1910, Vălenii de Munte, 3—125; C. NICOLAESCU-PLOPȘOR, *Vechimea creștinismului în Dacia*, 933; I. POPESCU SPINENI, *Vechimea creștinismului la români*, Confe-îrești, 1934, 44 p. (criticabilă); ANTON D. VELCU, *Contribuții la stu-lismului daco-roman, sec. I—IV*, București, (1934), 74 p. (criticabilă, vezi

lui E. CONDURACHI în B.O.R., an. LV, 1937, nr. 5—6, p. 350—363); ELI, *Originea și vechimea creștinismului la români*, Cernăuți, 1937, 56 p. 1 «Candela», an. XLVII, 1936, p. 17—20); C. DĂICOVICIU, *In jurul iui în Dacia, în «Studii, revistă de istorie», an. I, nr. 1, 1948, p. 122—*ige teza încreștinării înainte de sec. IV); MILAN ȘESAN, *Creștinismul atic*, în MA, an. III, 1958, nr. 11—12, p. 813—828; E. LOZOVAN, *Aux i christianisme daco-scYthique*, în *Franz Altheim-Geschichte der Hunnen*, id, Berlin, 1962, p. 146—165; D. M. PIPPIDI, *în jurul izvoarelor literare ismalui daco-roman*, în voi. *Contribuții la istoria veche a României*, ed. II, 1967, p. 497—516; IOAN RĂMUREANU, *Noi considerații privind i creștinismului la traco-geto-daci*, în «Ortodoxia», an. XXVI, 1974, nr. 1, i (și în voi. *Roumanie. Pages d'histoire*, I, nr. 3—4, 1976, p. 64—84); ȘERBĂNESCU, *Creștinarea românilor*, în «Almanahul parohiei ortodoxe

Baden-Baden» pe anul 1976, p. 62—73. MIRCEA ELIADE, *De la Zalmoxis ■-Han, Studii comparative despre religiile si lolclorul Daciei și Europei* frad. de Măria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, 1980, 256 p.: IOAN MU, *Ie christianisme chez les Thraco-Phrygiens de l'Asie Mineure et chez l's o-Daces de la Peninsule Balkanique*, în *Acies du Il-e Congres International ogie 1976 — 11 Histoire et Archeologie*, București, 1980, p. 435—444 (și IFANIE NOROCEL, *Siintul Apostol Andrei în fradifia românilor — măr-himii și a continuității noastre pe aceste meleaguri*, în G.B., an. XXXVIII, 1 12, p. 1157—H74 (și în vol. *pagini din istoria veche a creștinismului* Buzău, 1986, p. 19—46).

¹⁴ religia geto-dacilor vezi: AL. SÂNDULESCU, *Religiunea ^r- Studii asupra credinței religioase la daci înainte de a îmbrățișa crești-:urești*, 1929, 64 p.; I. I. RUSSU, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici* în «Anuarul Inst. Studii clasice», 5, 1944—1948, p. 61—139; EMILIAN VA-
roblema religiei geto-dacilor în lumina noilor cercetări istorice și arheo-«Ortodoxia», an. V, 1953, nr. 4, p. 634—650; IOAN G.. COMAN, *Scriptori «n epoca străromână*, București, 1979, p. 20—55.

II

MĂRTURII LINGVISTICE PENTRU ORIGINEA ȘI VECHIMEA CREȘTINISMULUI LA ROMÂNI

tnogeneza poporului român a început odată cu colonizarea Daciei și cu romanizarea elementului autohton daco-moesic și a continuat, atât prin asimilarea treptată a elementului slav și a celorlalte elemente etnice neromane, așezate în spațiul carpato-dunărean, cât și prin admigrarea unor elemente romanice din sudul Dunării.

În ce privește limba română, «prin origine, structură și vocabular, este o limbă latină, singura urmașă directă a latinei vorbite în mod neîntrerupt în provinciile dunărene ale imperiului roman» (Al. Rosetti). Ea reprezintă «forma pe care a luat-o cu vremea, într-o anumită regiune, limba latină, în urma nenumăratelor schimbări și influențe pe care le-a suferit» (G. Ivănescu). Își are originea în latina populară (vorbită) adoptată de strămoșii noștri daco-geți de la coloniștii romani cu care s-au amestecat, la care s-au adăugat elementele păstrate din idiomul geto-dac, iar mai târziu, elemente lexicale din graiul slavilor așezați în Dacia și în sudul Dunării. Dar ceea ce au adăugat slavii, și într-o măsură foarte redusă alte popoare, n-a putut schimba caracterul inițial și fundamental al limbii noastre.

Acest caracter de limbă romanică îl dau morfologia, sintaxa, precum și elementele fundamentale ale lexicului (cele de întrebuințare permanentă), toate fiind de origine latină. După acad. Al. Rosetti, limba română reprezintă *taza actuală a latinei vorbite* în provinciile dunărene romanizate, adică în Dacia, Pannonia, Dardania și Moesia, este «transformarea, potrivit împrejurărilor și influențelor externe, a *latinei vorbite* în părțile orientale ale imperiului roman». Limba română, precum și poporul român s-au format pe un întins spațiu geografic, atât la

ît și la sudul Dunării mijlocii sau de jos, în cadrul așa nuraimități dunărene>' sau, după o altă formulare, în teritoriul «caranic», care cuprindea fosta provincie Dacia cu teritoriile răafara ei (răsăritul Munteniei, Moldova), precum și zona sud-ă învecinată, de-a lungul Dunării, adică Pannonia, Dardania, Superior și Moesia Inferior, Dacia Ripensis și Dacia Mediterrovincii romanizate care au stat Întotdeauna în strînse leDacia (B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, N. Iorga, O. Densusianu, riu, P. P. Panaitescu, Al. Rosetti, C. C. Giurescu). cercetătorii — istorici, filologi și teologi — sînt de acord că de bază ale credinței creștine sînt redade în limba noastră inte de origine latină. Argumentul lingvistic constituie o do-plus în ce privește pătrunderea creștinismului la noi încă din stăpînirii Daciei de către romani și în cea imediat următoare, îenii de organizare bisericească i-am împrumutat mai tîrziu de Lucrul este explicabil dacă ne gîndim la faptul că în toate pro-romane cuprinse sub numele de Ilyricum, inclusiv în Dacia lăreană, învățătura creștină a fost propovăduită în limba latină. ninologia creștină de origine latină din limba noastră arată că toate numirile de bază ale credinței și unele forme ale cultului u fost create pînă în secolul IV. Este semnificativ faptul că în ea «Tatăl nostru» peste 90% din cuvinte sînt de origine la:epție făcînd greșeală, ispită, mîntuiește. Același lucru îl obi în Simbolul credinței, formulat la primele două Sinoade eculin anii 325 și 381.

etînd aceste cuvinte, putem constata că unele din ele au fost din lumea romană păgînă, dar au primit un sens nou, al creștine, iar altele au fost create pe loc, anume pentru exprima>r noțiuni de credință. Vom analiza pe rînd termenii principali iță de origine latină.

ermeni din lumea romană păgînă. Cuvîntul *biserică* (în limba i'echie băsearecă, bisearică, beserică), derivă din latinescul *ba-rîndul* său format din grecescul *paadixr*, = ȘaaoAeuC = îmge și olxta = casă. După istoricul bisericesc Nicolae Dobrescu 914), explicația pătrunderii acestui cuvînt în limba română ar >area : romanii întelegeau prin «basilica» un edificiu în care se decata, un fel de judecătorie, în care dreptatea se împărțea te împăratului. Cînd împăratul Constantin cel Mare (306—337) libertate creștinismului, prin așa numitul «edict de la Medio-din anul 313, a cedat creștinilor, pentru săvîrșirea cultului,

edificiile vechilor judecătories, numite basilicae, întrucît ei nu voiau. să se închine lui Dumnezeu în fostele temple păgîne. Astfel, fostele judecătories au devenit lăcaşuri de închinare creştine.

După relatările Sfîntului Luca din Faptele Apostolilor, primii creştini săvîrşeau rugăciunea şi frîngerea pîinii într-o încăpere din casele particulare (cf. Fapte II, 46; XX, 7—8 şi 11). Cu timpul, s-au construit încăperi anume în acest scop, tot în case particulare, care s-au numit «împărăteşti» (ŞaaiXixat; ^aaiXix-q ofxîa = casă împărătească).

Construirea unor asemenea lăcaşuri de închinare s-a generalizat, încît sub împăratul Constantin cel Mare lăcaşul de cult creştin era cunoscut, în latineşte, sub numele de basilica, de origine grecească, după cum am arătat mai sus. De fapt, scriitorul bisericesc Isidor de Sevilla (c. 560—636) scria în lucrarea sa despre «*Etimologii*» următoarele : «La început se numeau basilici locuinţele regilor (împăraţilor), de unde îşi au şi numele, căci ŃkatÂsu? însemnează rege (împărat), iar basilicile sînt locuinţe împărăteşti. Acum însă se numesc basilici locaşurile dumnezeieşti, pentru că acolo se aduc închinare şi jertfe lui Dumnezeu, înDăratul tuturor» (cartea XLV, cap. IV, 11). Deci, din acest cuvînt, la început de origine grecească, trecut apoi în limba latină, s-a format şi cel românesc de biserică. Cu timpul, noţiunea s-a extins de la lăcaşul de cult asupra întregii comunităţi creştine. Desigur, acest cuvînt a pătruns în Dacia în secolul IV, din provinciile romane din sudul Dunării, el fiind folosit numai în cadrul romanităţii orientale (bisea-rică în aromână, băserică în meglenoromână şi baserike în istroromână).

În imperiul roman de Apus se folosea, din secolul III — paralel cu basilica —, şi cuvîntul specific creştin ecclesia (-/; kxY.Xrjsia), folosit în Răsărit încă din secolele II—III. Cu sprijinul autorităţii centrale bisericeşti, termenul basilica a fost înlocuit treptat şi a rămas cel de ecclesia (popular eclesia), din care s-au format — în limbile romanice apusene — termenii eglise (franc), chiesa (ital.), iglesia (spân.), igreja (portugh.). De remarcat că în Apus acest termen s-a extins de la comunitatea sau adunarea credincioşilor La locaşul de cult (deci invers decît în cazul cuvîntului basilica). Limbile germanice au derivate din grecescul xopiaxov (kirche — germ. church — engl., kyrkan — suedeză).

Dumnezeu (arom. Dumnidzău) provine din Domine Deus, iar în vechea formă populară fără i, Domne Deus, veche invocăţie păgînă, adoptată şi de creştini pentru unicul lor Dumnezeu. -!..■>■-.

inică (arom. și meglenorom. duminică, istrorom. dumireke) în dies dominica, adică ziua Domnului, termen care a înlocuit - ea săptămînală pîgînă dies solis (ziua soarelui), ologia cuvîntului *Crăciun* (arom. crătsun, meglenorom. cărt-alosit în popor, necunoscut în cărțile de cult — este încă nelă-)upă părerea celor mai mulți cercetători, între care : Pericle Vasile Pârvan, Sextil Pușcariu, Teodor Capidan, Nicolae

p. P. Panaitescu ș.a., provine din latinescul *calatio* (acuz. m). La romani prin «calatio» se înțelegea convocarea poporului preoții pîgîni în fiecare zi întîi a lunii, pentru anunțarea lor din luna respectivă, și — prin extindere — însăși sărbătoarea mai însemnată *calatio* era desigur cea de la 1 ianuarie. Nu știut că pînă către sfîrșitul secolului IV, Nașterea Domnului odată cu Bobotează la 6 ianuarie, zi în care se obișnuia să anunțarea sărbătorilor de peste an (Pastile și celelalte). Și de curînd creștinați din Dacia și din sudul Dunării această sărbătorilor li se părea apropiată de sărbătoarea *calatio*, lit cu acest termen sărbătoarea creștină a Nașterii Domnului, la sfîrșitul secolului IV sărbătoarea Nașterii Domnului a fost 3 25 decembrie, cercetători (între care Aron și Ovid Densușianu, Al Rosetti,

ș.a.) derivă cuvîntul *Crăciun* din etimonul *creatio* (acuz. creație în lat. vulg. *creation*, *creatiun*), deci ziua «creării» sau a «faclisns. Deși s-ar putea obiecta că aceasta ar fi o concepție are socotea că Fiul este o creatură a Tatălui), se poate răspoporul care a creat termenul nu putea cunoaște — și nu nici acum — asemenea subtilități teologice. Merită să fie rețut că în concepția populară (îndeosebi în colinde) *Crăciun*, *răciun* sau *Moș Crăciun* este una și aceeași persoană cu Iisus *Moș Crăciun*» este un personaj creat pe pămînt românesc. în 1 stă la masă cu Dumnezeu, cu Maica Domnului, cu Sfîntul ■zătorul și cu alte personaje biblice sau aghiografice. El sade î unde vine încărcat cu dărtiri pentru copii. Pentru a evita o ■ acuzație de arianism, Biserica noastră a înlocuit acest ter-ilar cu acela de sărbătoarea «Născutului» (tot de origine la-¹ apare în *Evanghelia învățătoare* din 1642 și în *Cazania* lui din 1643. Cuvîntul *Crăciun* este specific limbii noastre, căci >manice apusene folosesc termeni derivați din *Dies Natalis is Domini* (franc. Noel, ital. Natale etc.)-

Tot de origine latină este și cuvântul *colindă* (cu variantele cărindă, corindă), provenit din etimonul popular *colendae* (cult, calendae), prima zi a lunii la romani (de aici și calendar sau cărindar). Calendele din ianuarie, deci de la începutul anului (mutat de la 1 martie la 1 ianuarie de Caius Iulius Caesar) se sărbătoreau cu cântări, urări și petreceri, pe care creștinismul nu le-a putut înlătura, ci le-a adoptat și le-a dat un caracter creștin. Așa au apărut «colindele» creștine, ca semn al bucuriei pentru marile sărbători ale Nașterii și Botezului Domnului.

Floriile (forma veche populară *Hurii*) poartă numele unei sărbători păgâne de primăvară, Floralia (în latina vulgară Florilia), adică sărbătoarea zeiței Flora sau a florilor, care se prăznuia primăvara, fiind apropiată ca dată de Intrarea Mîntuitorului în Ierusalim. În Cazania lui Varlaam, în Didahiile lui Antim Ivireanul și chiar în unele ediții vechi ■ale cărților de slujbă apare sub forma : Duminica florilor. În Apus sînt termeni diferiți : Dimanche des Rameaux (franc, popular Pâques fleuries), Domenica delle Palme (ital.) etc.

Rusaliele își au numele de la vechea sărbătoare păgînă Rosalia, zi a pomenirii morților, prăznuită în timpul primăverii, cînd înfloreau trandafirii (roșă, în aromână : arusale, în meglenoromână : rusală). Și pentru că Pogorîrea Duhului Sfînt se prăznuia cam în același timp, creștinii daco-romani i-au atribuit numele vechii sărbători păgîne. Celelalte popoare romanice (catolice) folosesc derivate din ■resvr/p'.oafq = cincizecime (franc. Pentecote ; ital. Pentecoste).

Cuvîntul *Paști* este de origine ebraică (pascha, de la pesah, în grec. ratata)- Cuvîntul românesc derivă însă din latinește (dies pascharum), ca și francezul pâques, dovadă că amîndouă limbile îl au numai la plural (grecii, italienii, slavii etc. îl folosesc numai la singular ; în ■arom. paste, paști ; meglenorom, paste; istrorom. paste).

Cuvîntul *sărbătoare* (arom., la fel •, meglenorom., sîrbatoare) derivă din dies servatoria, prescurtare din conservatoria, zi închinată zeilor care apărau trupește și sufletește pe om (servo-are = a păzi, a ține). Cultul zeilor «conservatori» — deci păzitori — s-a moștenit, într-o altă formă, și în creștinism, în cultul sfinților și al martirilor, considerați și ei ca apărători ai credinciosului în orice fel de suferințe, trupești și sufleștești. Astfel, întocmai ca dies dominica, a intrat și acest cuvînt în terminologia creștină românească- De menționat că în limbile romanice apusene pentru sărbătoare se folosesc termeni derivați din latinescul iestum (franc, fete ,■ ital. festa).

,v;

ntul *păgîn* (arom., pîngîn) vine din latinescul *paganus*, om de răitor într-un pagus (sat). în mersul său biruitor creștinismul ; în primele trei secole mai mult în orașe, în timp ce la țara se religia pagină. De aceea, în secolul IV, cînd creștinismul a ique oficială, cuvîntul *paganus* (locuitor de la țară) a devenii cu aderent al vechii religii (o lege din 368 a împăratului Val o numește «*religio paganorum*»). Cu același înțeles a itreput ■ limbi romanice (la noi *paganus*, în sensul său profan, a fost cu *terrānus* — țăran —, derivat din *terra*). ntul *lege* (arom., leadze) derivă din *lex* (acuz. *legem*). în graiul or, în graiul vechi bisericesc, ca și în cel popular de azi, are de religie, credință. După părăsirea Daciei, sub Aurelian, men nu și-a mai păstrat înțelesul său obișnuit (juridic)- Limbile apusene folosesc derivate din *fides* (foi în franc. ,• *fede* în ital.) i părerea unor cercetători, cuvîntul *popă* este tot de origine >pa era slujitorul templului păgîn, care tăia și fierbea intesti-ificiilor).

ie origine latină păgînă sînt și unele cuvinte privitoare la cul-lor : *cimitir* (din *coemeterium*), a *comînda* (*commando*-are = a întru pomenirea cuiva; *comind* sau *comindare*, pomană, ter-lic), *morw.înt* (din *monumen-tum* ■, în latina vulgară *monimen-■minte* (ossamenta), *priveghere* (din *pervigilare*), a *răposa* (din *ire*) și altele.

îrmeni cu înțeles exclusiv creștin. *Creștin* (arom. și megl., erivă din forma latină vulgară *chrestianus*. Cuvîntul acesta e chi, căci de îndată ce îmbrățișa cineva noua religie era numit s, de la forma *Chrestus*, *Crestus*, cum se numea Mîntuitorul în Igară. Scriitorii bisericești Tertulian (o 160—240) și Lactanțiu - după 317) mustrau pe' cei neștiutori pentru că foloseau cu-hrestianus și Crest, ceea ce înseamnă că acest cuvînt era folo-ămoșii noștri încă din timpul vieții celor doi scriitori. Mențio-iptul că pînă azi, în unele părți ale țării, cuvîntul creștin, ca și înt sinonime cu cel de soț, bărbat. ui a *boteza* (respectiv subst. *botez* în texte vechi: *boteziune*)

din latinescul *baptisto*-are, la rîndul său derivat din grecescul *cufund* în apă (în arom., *pătezd* ,• megl., *bates* ; istr., *botez*). grecesc a trecut curînd în limba latină, în care se simțea ne-u cuvînt potrivit pentru exprimarea acestei taine. în limba i mtrat desigur încă de la primele convertiri, **din** latinește fi mtrat din limba greacă, s-ar fi păstrat v inițial)-

Menționăm și faptul că unii termeni de credință au fost făuriți pe loc, cu ajutorul poporului de limbă latină. Așa avem cuvintele *înviere* (din *in* și substantivul *viere*, formă populară din verbul *vivo-vivere*, a trăi, în sensul de revenire la viață), deci o noțiune teologică fundamentală a doctrinei creștine, pe care românii o exprimă cu ajutorul mijloacelor proprii furnizate de limba lor, *credință* (din *credo-ere*, vulg. *credentia*), *credeu* (pentru simbolul de credință niceo-constantinopolitan, din același *credo-ere*), *făcătorul lumii* (din *facio-ere* și *lumen-inis* = lumină, în sensul de «univers»), *împărăția lui Dumnezeu* (*imperator* = împărat, *impexium* = împărăție), *față* (în înțelesul de «persoană-») dumnezeiască, din *facies-ei*), *ființă* (a lui Dumnezeu, din *fio-eri*, vulg. *fientia*), *Tată* (pentru Dumnezeu, din latinescul familiar *tata* ; celelalte limbi romanice au derivate din *Pater*), *Fiu* (al lui Dumnezeu, din *filius* ,• tot așa *fin*, vulg. *filianus* = fiu spiritual, derivat din *filius*), *Treime* (*tres*, pi. *tria*), *Fecioară* (Maica Domnului, din vulg. *fetiola* = fată, dar și vârgură din vulg. *virgula* ; celelalte limbi romanice folosesc derivate din *virgo*), *martur* (pentru martir, din latinescul *martyr-is*, luat la rîndul său din grecescul *μαρτυρ-ος*, care avea înțelesul de martor ; în latina bisericească — apoi la noi — a primit înțelesul de mărturisitor al dreptei credințe, «martor» al învățaturii creștine), *Bobotează*, formație populară străromână, din apă — botează, păstrată pînă aproape de zilele noastre în regiunile de munte (în franc, *epiphanie* ; în ital., *epifania*, derivate din grecescul *σφαιρα* = arătare), *cișlegi* (intervalul dintre posturi — din *caseum ligare*, încetarea mîncării de caș, brînză și lapte), *păresimi* (postul Paștilor, din *quadragessima* = patruzeci), *înălțare* (*in-altare*, vulg. *inaltiare*), *adormire* (*addormio-ire*), a se *împelița* (pentru a se întrupa, termen folosit pînă prin secolul XVII, din *pellis* = piele), a *împărtăși*, *împărtășanie* (*in* și *partio-ire*), *Iertare* (*libero-are* și *liberto-are* = a elibera un sclav), *lăcaș* (de închinare, din *locus* sau vulg. *locelius*), *răscumpărare* (*rās* și *comparo-are*), *suflet* (din *suflo-are* = a sufla, vulg. *sufflitus*), *poporan* (din *popularis-e*, cu sensul de enoriaș, termen arhaic ; în trecut se folosea în Transilvania și verbul a *poporî*, în înțelesul de a păstori). După opinia unor teologi, cuvintele a *mîntui*, *mîntuire*, ar veni din latinescul *manes* (sufletele morților și tueor-tueri = a păstra (în arom. *minduire*). Cuvîntul *preot* vine din *presbiter* luat din grecescul *πρεσβυτερος*, trecut în latina vulgară sub forma *prebiter* (arom., *preft*; istr., *preut*); *episcop* din *episcopus* (gr. *ἐπίσκοπος*) care în textele vechi apare sub forma *piscup*.

Tot de origine latină sînt și cuvintele următoare (cu derivatele lor): *ajun*, *a ajuna* (arom., *adzun*, din *adjuno-are*), *altar* (fme gl., la fel; istr.,

iin altare, acuz. altarem), *cer* (arora. și megl., tser, din caelum),
 e (din credo-ere), *cruce* (arom. și megl., crutse, din crux, acuz.
i), *a cumineca* (arom. și megl., cuminic, din comrnunico-are), *a*
i (arom., ncurun ,• megl., ancurun, din corono-are), *a închina* (arom..
 l., mi-nclin, din inclino-are), *o Ingenunchia* (arom., ndzinucled-z;
 anzinuclu, din vulg. ingenuculaie, din geniculum = genunchi),
 din angelus, luat din grecescul ἄγγελος, arom. și megl., angil),
 (arom., dzur ,• megl-, zur, din juro-are), *minune* (mirio, acuz., mi-
), *nun*, cu diminutivele *nunaș* și *nănaș* ('arom. și megl. nun, din*
), *nuntă* (pi. nunti, din nuptiae sau nuntiae), *păcat* (arom. și
 oicat ; istr. ꞑ peccat, din peccatum), *părinte* (din parens, acuz., pa-
 I, a se *ruga* (rogo-are), *rugăciune* (megl., rugătsuni, istr. rugă, din
 acuz., rogationem], *timplă* (templum), *a toca* (tocco-are), *sînt*
 sfînt, arom., sîmtu ,• megl., samt ; istr. sănt din sanctus, păstrat îa
 e populare ale sărbătorilor : Sîntion, Sîntoader, Sîngeorgiu, Sîn
 înce/tru, Sîmedru, Sînnicoară, Sîntilie, Sîntamărie, Sînziene ș.a.).
 asemenea, sînt de origine latină și o serie de cuvinte care pri-
 urite împărțiri ale anului bisericesc. De pildă cuvîntul *săptâmi-*
n, *siptămîna* , - megl., săptămînă) derivă din septimana — subîn-
 es = ziua a șaptea. Zilele săptămînii au fost adoptate de creș-
 calendarul roman păgîn care le denumea după anumiți zei:
iics) -= ziua lunii, Martis (a lui Marte), Mercurii (a lui Mercur),
 lui Jupiter, gen. Jovis), Veneris (a Venerei), Saturn (a lui Sa-
 Solis (a soarelui). In secolul IV aceste denumiri păgîne erau altît
 lăcinate în masele creștine, încît unii Sfinți Părinți și scriitori
 ?ti s-au ridicat împotriva lor. Rezultatul a fost că abia denumi-
 nelor două zile (care erau în legătură mai strînsă cu Biserica)-
 t fi schimbate, prin sabbaitum și dominica (dies). Românescul
 nu vine însă din ebraicul sabbatum, ci din latinescul vulgar
 • In ce privește numele lunilor, poporul a folosit numiri mai
 >t de origine latină : ianuarie — gerar sau cărindar, februarie
 sau făurar, martie — mart sau mărțișor, aprilie — prier (în aro-
 'rir), mai — florar, iunie — cireșar sau cireșel, iulie — cuptor,
 - gustar, septembrie — răpciune, octombrie — brumărel, no-
 brumar, decembrie — undrea sau indrea, adică luna Sfintu-
 ei (arom., Andreilu). Actualele numiri ale lunilor, din limba
 sînt la origine latinești, dar trecute prin filieră bizantino-slavă
^{te} în parte după modul apusean mai nou.

Trebuie remarcat faptul că toți termenii de origine latină privind credința sînt complet diferiți de cei folosiți în Biserica apuseană. Aceasta înseamnă că străbunii noștri nu au fost evanghelizați de misionari «oficiali» veniți din Apus — așa cum au susținut unii istorici —, ci aceștia ne-ar fi impus termenii lor de credință, lucru destul de ușor de înfăptuit, din moment ce vorbeam aceeași limbă latină. De altfel, pe atunci creștinismul era același pe tot cuprinsul imperiului roman, abia mai târziu se va ajunge la deosebiri cunoscute între Bisericile de Apus și de Răsărit. Creștinarea strămoșilor noștri s-a făcut de la om la om, făurindu-se pe loc termenii potriviți pentru exprimarea noilor noțiuni de credință. De aceea noi nu avem termeni ca : *Deus* (Dumnezeu), *creator muncii* (făcătorul lumii), *ecclesia* (biserică), *fides* (credință), *oratio* (rugăciune), *pater* (tată, părinte), *incarnatio* (înrupare), *assumptio* (înălțare), *redemptio* (răscumpărare), *resurrectio* (înviere), *remissio* (iertare), *regnum Dei* (împărăția lui Dumnezeu), *virgo* (fecioară) etc, ci termenii menționați mai sus, formați în cadrul «romanității dunărene» sau în spațiul carpato-balcanic (sau daco-mo.e-sic) de către populația de limbă latină de aici.

Deși bogată în ce privește noțiunile de bază ale credinței, terminologia creștină de origine latină este mai săracă în privința organizării Bisericii și cultul ei. Dar aceasta nu trebuie să ducă neapărat la concluzia că n-ar fi existat o administrație bisericească rudimentară. Dimpotrivă, socotim că anumiți termeni latini au fost înlocuiți de înșăși ierarhia bisericească în momentul cînd vechea slavă a devenit limbă oficială de cult. Unele cuvinte cu înțeles religios sînt de origine grecească, intrate în limba noastră fie direct, fie prin intermediul limbii slave vechi, cum vom arăta în alt loc.

Anumiți termeni creștini de origine grecească au intrat în limba noastră încă din secolele II—VI, prin mijlocirea unor organizații bisericești aflate în spațiul numit al «romanității dunărene», așa cum erau episcopiile din Tomis și de pe malul drept al Dunării (din Iugoslavia și Bulgaria de azi) și prin iasa numiții «horepiiscopei», care activau și în nordul Dunării, în Dacia propriu-zisă. Deși majoritatea acestor episcopii și slujitorii lor foloseau limba latină în cult, totuși au preluat > serie de cuvinte grecești, cum s-a întîmplat, de altfel, în întreaga Biserică creștină. Ne gîndim îndeosebi la cuvintele: înger, apostol, episcop, preot, diacon, biblie, evanghelie, liturghie, prescura, mînăstire, călugăr, icoana etc, care s-au menținut în limba noastră pînă azi. wui

Concluzii: *Din cele expuse, rezultă că terminologia creștină e origine latină din limba noastră, privind noțiunile fundamentale de credință și viață religioasă, este cel mai bun argument pentru o creștinare, dacă nu generală, în orice caz în mare parte, a populației daco-romane până în secolul IV. Trebuie remarcat și faptul că aceste credințe nu s-au născut într-un mediu izolat, adică numai în fosta provincie Dacia Traiană, ci s-au format în întreg spațiul balcano-dunărean, în grupul de provincii cunoscute sub numele de Illyricum omanitate (dunăreană). Dovadă sînt cuvintele din aromână, meglioromână și istoromână menționate mai sus. Ele ne arată apoi că poporul român era complet încreștinat la venirea slavilor și chiar a contribuit la creștinarea acestora, din momentul în care s-au așezat provinciile imperiului roman de răsărit (bizantin).*

Cuvintele de origine latină din terminologia noastră bisericească atestă că încreștinarea geto-dacilor s-a făcut concomitent cu romanizarea lor. Ele constituie un argument hotărîtor în sprijinul teoriei că populația romanizată din Dacia și după anul 271—275, căci numai această populație putea să-și manifeste sentimentele religioase în cuvintele latine înșirate mai sus. Creștinismul daco-roman, împreună cu limba poporului care îmbrățișase noua credință au fost factorii principali care au contribuit la menținerea unității acestuia, în locul populațiilor migratoare care s-au abătut pe teritoriul Daciei.

pentru exemplificare, redăm un *text cu termeni bisericești exclusiv de origine latină* : «Străbunii noștri au îmbrățișat legea cea nouă a lui Hristos cuprinsă în Sfînta Scriptură din secolul IV, iar o parte încă din secolele II și III. Ei credeau că este un Dumnezeu atotlic, care este un Tată drept și bun pentru toți, că Fiul Său, Domnul Iisus Hristos, a venit în lume și ne-a răscumpărat prin ea. Sa pe cruce și a înviat a treia zi din mormînt; că avem un nemuritor și că este o judecată dreaptă, la care cei buni vor clătiți. Ei se rugau lui Dumnezeu, ajunau miercurea și vinerea, Pe cei păcătoși, făceau ce este bine și se fereau de ce era rău, 'u în împărăția cerurilor și în învierea morților.. Prin botez se înviau alți semeni ai lor, care ascultau de la ei cuvîntul lui Dum-

Credincioșii aveau biserici, cu altar, tîmplă și cruci, în fața cărora se închinau, iar toaca îi chema la rugăciune în duminici și sărbători, Preotul lor, care le era ca un părinte, îi învăța, îi boteza, îi cununa *hi* cîșlegi, zile în care puteau să mănînce de fruptt, îi mărturisea și îi dezlega de păcate, apoi îi cumineca, cel puțin o dată pe an, în păresimij îi îndemna să asculte de învățăturile Bisericii. Aveau cimitire cu moț-J minte, în care erau așezate osemintele fraților, surorilor și părinților răposați, făceau privegheri și comînduri pentru sufletele lor nemuritoare. Sărbătorile pe care le țineau erau acestea: Duminica, Crăciunul, Floriile, Pastile sau Învierea Domnului, înălțarea, Rusaliile, Sîntionul, Sîngiorzul, Sîntămăria și altele. Iar rugăciunea lor cea mai cunoscută era aceasta : «Tatăl nostru, Carele ești în ceruri, sfințească-se numele Tău, vie împărăția Ta, facă-se voia Ta, precum în cer, așa și pe pămînt, pîinea noastră cea de toate zilele (în textele vechi: «cea sățk oasă» = din satium) dă-ne-o nouă astăzi și ne iartă nouă păcatele | noastre, precum și noi iertăm greșităilor noștri (în textele vechi: datoriile și datornicii, din debitor) și nu ne duce pe noi în *ispită* ci ne *mintuiește* de cel rău». După primele două sinoade a toată lumea (325 și 381) rosteau și această învățătură de credință sau credeui : «Cred în tr-unui Dumnezeu Tatăl, atotțiitorul, făcătorul cerului și al pămîntului, al tuturor celor văzute și nevăzute. Și întru unul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu unul născut, Care din Tatăl S-a născut mai înainte de toți *vecii*. Lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut, iar nu făcut, Cel de o ființă cu Tatăl prin Care toate s-au făcut. Care pentru noi oamenii și pentru a noastră *mintuire* S-a *pogorît* (în textele vechi : venit) din ceruri și S-a *întrupat* (în textele vechi: împielit) de la *Duhul* Sfînt și din *Fecioara* Măria (în textele vechi : fată) și S-a făcut om. Și s-a *răstignit* pentru noi în zilele lui Pontiu Pilat și a *pătimit* și s-a îngropat și a înviat a treia zi după Scripturi. Și S-a înălțat la ceruri și sade de-a dreapta Tatălui și *iarăși* va să vie cu mărire să judece viii și morții, a Cărui împărăție nu va avea *sfîșit*. Și întru *Duhul* Sfînt, Domnul de viață făcătorul, Care de la Tatăl purcede (în textele vechi: vine sau este), Cea ce împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și mărit, Care a *grăit* prin *prooroci*. Și întru una, sfîntă, *sobornicească* și apostolească Biserică, • mărturisească un botez spre iertarea păcatelor, aștept învierea morților și viața veacului ce va să fie. Amin» (cuvintele cu litere cursive nu sînt de origine latină).

,iit ■

4 ztib;

*• — isloria B.O.R.

BIBLIOGRAFIE

- cționar etimologice: A. de CIHAC, *Dictionnaire d'etymologie iane- L Elements latins compares avec les autres langues romanes*; II. *Ele-aves, magyars, turcs, greco-modernes et albanais*, Frankfurt, 1870—1879;¹ SEX-CARIU *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache I. L^a teinisches*. Heideberg 1905; I. A. CANDREA și O. DENSUSIANU, *Dicționarul etimologic limbii române. Elemente latine*. A — Putea, București, 1907—1914, 4 fasc. nat); I. A. CANDREA și GH. ADAMESCU, *Dicționarul enciclopedic ilustrat, românească*, 2 voi. București, 1931 (partea I: Dicționarul limbii române din de astăzi de I. A. Candrea, 1472 p.); ACADEMIA R.S.R., *Dicționarul limbii contemporane*, 4 voi. București, 1955—1957; ALEJANDRO CIORANESCU, *Dicționar Etimologico Rumano*. Biblioteca Filologica Universidad de la Laguna, 1958, 182 p.; ACADEMIA ROMÂNĂ și ACADEMIA R.S.R., *Dicționarul limbii rom. I—II* (în 5 voi.) sub red. lui Sextil Pușcariu, București, 1913—1944 și uă, tom. VI—XI (cu mai multe părți), sub red. Iorgu Iordan, Alexandru Graur Coteanu, București, din 1965 continuă *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. 1984; G. PASCU, *Dictionnaire etymologique macedo-roumain*, și, 1925; T. PAPAHAĞI, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, 1963.
- crări generale: OVID DENSUȘIANU, *Histoire de la langue roumaine rigines*, Paris, 1902; XXXI + 510 p. și ed. în limba română: *Istoria limbii române* îngrijită de J. Byck, București 1961; ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Originea u*, 2 voi. Iași, 1923—1927, XL + 889 p. (I) + 829 p. (II); SEXTIL PUȘCARIU, *omână I. Privire generală*, București, 1940, XIV + 457 p.; AL. ROSETTI, *imbii române, I. Limba latină*, ed. IV, București, 1962 (și în voi. *Istoria limbii de la origine pînă în secolul al XVII-lea*, Buc, 1968, ed. a II-a, Buc, 1978, 1986); G. IVĂNESCU, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, XVI + 766 p.; I. FLATINA *dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, 1985, 226 p.
- crări speciale: G. CHITU, *Cuvintele creștine în limba română*, în ia lui Traian, an. X, 1882, p. 452—459, 607—611 și an. XI, 1883, p. 82—83 nat); LAZĂR ȘĂINEANU, *Terminologia creștină la români*, în voi. *Incer-ipra semaseologiei române*, Buc, 1887, p. 28—64; CONST. C. DICULESCU, *ia creștinismului la români. Argumentul filologic*, București 1910, 32 p.;
- PĂRVAN, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, XVI + 223 p. (îndeosebi p. 85—144); G. POPA-LISSEANU, *Romanica, dorice, filologice și arheologice*, București, 1926, 264 p.; TH. CAPIDAN, *Ba-i BOR*, an. LVI, 1938 nr. 1—4, p. 3—12; NICULAE M. POPESCU, *De la pri-lapriveghetoare*, în *BO~R*, m. LXI, 1943, nr. 4—6, p. 207—224; NICULAE M. ■U, *Florile și savMia*, în *BOR*, nr. LXIII, 1945, nr. 7—8, p. 363—377; IOAN U, *Privire asupra cuvintelor cu sens religios din fondul principal lexical at omâne*, în *MO*, an. VIII, 1956, nr. 6—7, p. 343—359; H. MIHAESCU, *Limba i provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960; P. AEBISCHER, *ecclesia. Etude de stratigraphie linguistique*, în «Revue de linguistique ro-XXVII, 1963, p. 119—164; ION POPINCEANU, *Rcligion, Qlaube und Aber. In der rumänischen Sprache*, Niirnberg, 1964, 312 p.; I. IONESCU, *Despre ori-înțelesul cuvîntului Crăciun în limba română*, în *MO*, an. XXIII, 1971, nr. p. 802—822; D. BĂLAȘA, *Cuvîntul românesc Ciăciun in antroponimie, topo-olclor și etimologie*, în *MO*, an. XXV, 1973, nr. 1—2, p. 97—140; I. IONESCU, *originea cuvîntului «Crăciun» în limba romană*, în *GB*, an. XXIV, 1975, nr. 11 1264—1276; DUMITRU STĂNILOAE, *Vechimea și spiritualitatea termenilor români în solidaritate cu ale limbii române, în general*, în *B.O.R.*, an. XCVII, ■³—4, p. 563—590; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Le christianisme roumain à l'epoque asions barbares*, în *Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg*, voi. XI (XV), ^{111a}. 1984, p. 217—266.

III

MARTIRI CREȘTINI IN ȚINUTURILE DUNĂRENE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI IV

^ăspîndirea noii învățătură creștine a întîmpinat de la început unele piedici și greutăți. In afară de prigonirile pe care le-au îndurat din partea iudeilor și a păgînilor, relatate în cartea Faptele Apostolilor, creștinii au avut de înfruntat persecuții mult mai grele, mai sîngeroase și de lungă durată din partea autorității romane de stat și care au pus Biserica însăși în grea cumpănă. Prigoanele sîngeroase au început sub împăratul Nero (54—68) și au durat pînă la începutul secolului IV. Ele nu au fost continui, dar, în orice caz, au durat mai mult de jumătate din perioada cuprinsă între anii 64 și 313. Persecuțiile sînt numite de obicei după împărații care le-au dezlănțuit sau au dat edicte speciale de urmărire și pedepsire a creștinilor. In tot timpul celor două veacuri și jumătate de persecuții, creștinismul a fost socotit ca religie nepermisă (religio illicita), deși unii împărați sau guvernatori au avut față de creștini o atitudine indiferentă sau chiar binevoitoare. Iată principalii împărați persecutori : Nero (54—68), Domițian (81—96), Traian (98—117), Hadrian (117—138), Antonin Piu (138—161), Marcu Aureliu (161—180), Septimiu Sever (193—211), Maximin Tracul (235—238), Deciu (249—251), Valerian (253—260), Aurelian (270—275) și Dioclețian (284—305).

Ne interesează numai ultima persecuție, adică a lui Dioclețian, întrucît în cursul acesteia cunoaștem un număr însemnat de creștini din ținuturile dunărene, care au primit cununa muceniei.

Dioclețian a fost un mare reorganizator al imperiului roman zguduit de atîtea crize. Pentru o mai ușoară conducere a imperiului, și-a asociat la domnie pe un vechi tovarăș de arme, Maximian, întîi cu titlul de cezar, apoi de august, încredințîndu-i-se în același timp conducerea

tului, în timp ce Dioclețian și-a păstrat Orientul. Imperiul era nsă unitar și legile se dădeau în numele ambilor auguști. Fie-
fărat și-a luat ca ajutor cîte un cezar : Dioclețian pe Galeriu,
imian pe Constanțiu Chior. În 305 cei doi auguști s-au retras de
jcearea imperiului, urmîndu-le Galeriu (305—311) în Orient și
țiu (305—306) în Occident, fiecare alegîndu-și cîte un cezar. Din
jge cezar, apoi august peste Occident, Constantin cel Mare
337), fiul lui Constanțiu Chior. în același timp, în Orient ajunge
poi august, Licinius (307—324). Tot atunci, Dioclețian a făcut
împărțire teritorială a imperiului, în patru prefecturi: a Orien-
Lpitala Nicomidia), a Iliricului (capitala Sirmium), a Italiei (ca-
[ediolanum și Roma, mai tîrziu Ravenna) și a Galliei (capitala

La rîndul lor, prefecturile erau împărțite în 12 (apoi 14) dio-
)6 (mai tîrziu peste 100) de provincii. Acum a devenit provincie
>gea de azi, sub numele *Scythia Minor*.

lezlănțuirea persecuției sale, Dioclețian a fost instigat mai mult
riu, el însuși persecutînd sau înlăturînd pe creștini din armată,
că mama acestuia era o păgînă convinsă, originară din nordul

La îndemnurile lui Galeriu, împăratul Dioclețian a dat patru
npoțtriva creștinilor. Primul, clin 24 februarie 303, prevedea dă-
lâcașurilor de cuît, interzicerea adunărilor și arderea cărților
î același an s-a dat al doilea edict care prevedea uciderea preo-
oi al treilea, care-extind ea această pedeapsă la toți credincioșii
sacrificau. în sfîrșit, în primăvara anului 304 s-a dat cel de al
edict, care prevedea uciderea tuturor creștinilor — preoți și
care nu voiau să sacrifice zeilor. Se știe că în statul roman
sra strîns legată de viața politică și socială, cinstirea zeilor
iirea cultului cuvenit lor fiind considerate ca «obligații civice»,
știnii refuzau să se închine zeilor și să le aducă jertfe, fapt
:are s-a ajuns l-a persecutarea lor.

impui persecuției lui Dioclețian și Galeriu — ca și a urmașului
îiu — au suferit moarte nartirică pentru Hristos și Evanghelie
și strămoși ai noștri daco-romani. Numele unora din ei le cu-
din «actele martirice» ale timpului, mai importante fiind : *Bre-au*
Martirologiul siriatic, scris prin 370—380, *Martirologiul numit*
mian, o compilație din secolul VII, care stă la baza Martirol-
atolic de azi și *Sinaxarul Bisericii constantinopoitane*, o lista
• din secolul VIII, care stă la baza calendarului ortodox de azi.

mulți au rămas necunoscuți. Se cunosc cîteva acte martirice
e teritoriul țării noastre, care pot fi considerate drept *primele*

«creații literare» la noi (Epictet și Astion din Halmyris; Dasius din Durostorum sau Axiopolis, ■ Emilian din Durostorum ș.a.).

Printre martiri se numărau mulți slujitori ai altarului ■— episcopi, preoți, diaconi, citeți —, mulți soldați din armata romană, apoi credincioși de diferite vârste și profesii, funcționari, negustori, țărani, bărbați sau femei. Ei au pătimit mai ales în cetățile de pe malul drept al Dunării în provinciile Pannonia Inferior, Moesia Superior, Dacia Ripensis, Moesia Inferior și Scythia Minor, dar și în cele sudice : Dacia Mediterranea, Dardania și Dalmația. În aceste provincii trăia o populație traco-ilirică puternic romanizată încă înainte de transformarea unei părți din Dacia în provincie romană, peste care s-au așezat și unii dacoromâni din nordul Dunării, fie cu ocazia retragerii lui Aurelian, fie în alte împrejurări. Datorită faptului că poporul român s-a format atât în nordul cât și în sudul Dunării, în cadrul așa numitei «romanități orientale» sau «carpato-balcanice», care cuprindea provinciile amintite, • va trebui să pomenim aici pe toți aceia care au pătimit în acest întins spațiu geografic.

Astfel, în *Sirmium* (azi Mitrovița în Iugoslavia, pe atunci în provincia Pannonia Inferior) au pătimit moarte martirică preotul *Montanus* și soția sa *Maxima*, originari însă din orașul Singidunum. Ei au fost înecați în râul Sava, din ordinul guvernatorului Pannoniei, Probus, în ziua de 26 martie 304, zi în care se face și pomenirea lor. Acest Montanus este primul preot daco-roman cunoscut cu numele în istorie.

Tot în *Sirmium*, a suferit moarte martirică și tânărul *episcop Irineu*. Respingând îndemnul la apostasie ale familiei, rudelor, prietenilor și ale guvernatorului Probus, i s-a tăiat capul și apoi a fost aruncat în râul Sava, în ziua de 6 aprilie 304. La 9 aprilie a fost ucis cu sulita diaconul său *Dimitrie*. Pentru că moaștele celui din urmă erau făcătoare de minuni, prefectul Leonțiu al Iliriciei — «nstea acestui sfânt două biserici una în Tesalonic, în care i-a așezat moaștele, la 26 octombrie 413, iar alta în *Sirmium*, oraș căruia, slavii îl numesc „Mjî 9XJif”; după numele său. Viața acestui Dimitrie a suferit o completă transformare, de venind unul din sfinții cei mai cunoscuți din aghiografia ortodoxă. S-a dovedit că Sfântul Dimitrie pe care îl prăznuim la 26 octombrie este diaconul din *Sirmium* și că faptele relatate în Minei despre el ar fi legendare (J. Zeiller, Șt. Lupșa ș.a.). Prăznuirea la 26 octombrie se explică prin faptul că în acea zi i-au fost așezate moaștele în biserica din Tesalonic. . -jy*, ;?,,; y!;<.

■eași zi cu sfântul Dimitrie au pătimit, în Sirmium, mai multe
)i la 20 iulie în același an credinciosul *Secundus*, la 29 au-
,ta, Baail/a, iar la ,25 decembrie fecioara *Anastasia*, în cinstea
a cu același nume a lui Constantin cer Mare a zidit o bise-
ma ; în anul 458 moaștele i-au fost așezate în biserica cu hra-
Anastasia din Constantinopol. Tot în Sirmium au pătimit un
:u numele *Sineros*, apoi cinci pietrari din carierele de piatră
;cagora de lingă Sirmium (*Simpronianus, Claudius, Castorius,*
is și Simplicius), botezați de episcopul Chirii al Antiohiei care
în aceste părți ,■ au fost închiși de vii în sicrie de plumb și
n Dunăre.

mlae, la nord-vest de Sirmium (azi Vinkovce în Iugoslavia), a
rlzatt la 28 aprili e304 lectorul *Pojljon* din ordinul lui Pro-
)menit mai sus. Probabil tot atunci au pătimit aici și alți cîțiva
L părțile Sirmiumului, menționați într-un act martiric asemă-
îl Sfîntului Pollion. Aceștia au fost: lectorul *Hermogen*, preo-
lus, diaconul *Silvanus*, diaconul *Doriatus* și fratele său 'Ve-

ișul *Singidunum* (Belgradul de azi), pe atunci în Moesia Su-
murit pentru Hristos diaconul *Ermil* și temnicerul *Stratonic*,
convertise. Au fo_șt chinuiți și apoi aruncați în Dunăre într-o
irmarie (probabil în anul 307), sub împăratul Licinius.

ovincia *Dacia Ripensis* se cunosc martirii *Agheu, Gaius* și
Hermes din Bononia (azi Vidin, în Bulgaria). În *Dacia Medi-*
se pomenesc moaște ale' martirilor, făcătoare de minuni, la
zi Niș). În *Dardania* au pătimit frații pietrari *Fior* și *Lavru*

oesia Inferior este cunoscut Lupus la Novae (azi Sviștov). Cei
martiri — mai ales ostași — au fost în cetatea *Durostorum*
ra). între ei se aflau numeroși soldați care refuzau să aducă
zeilor și să participe la cultul împăratului. Se pare că toți au
i anul 298. Pomenim pe frații *Pasicrat* și *Valention*, decapitați
lje, ATarnîQn și *Nicandru* cu alți 47 de ostași, uciși într-o zi de
eteranul *luliu*, la 27 mai, ostașul *Hesichius*, la 15 iunie. Proba-
parte din Legiunea XI Claudia staționată pe atunci în Duros-
Ozovia, localitate 'lingă Durostorum, au fost decapitați, la, 28
îiLjfei credincioși țărani: *Quintilianus, Maximus* citețul și

Dadaș Jprimii doi au nume romane, al treilea pare să fie dac). înseamnă că învățătura creștină era cunoscută și în mediul rural. Numeroși alți martiri din Durostorum și împrejurimi au rămas anonimi.

În *Scythia Minor*, adică în Dobrogea de azi, cunoaștem o serie de martiri fie în *Tomis* (Constanța de azi), fie în alte localități. Astfel, după unele acte martirice, ar fi murit aici ca martir, într-o zi de 7 martie (în jurul anului 300), *episcopul Efrem* al Tomisului. Mai târziu au pătimit *Macrobiu*. și *Gordian*, originari din Asia Mică, surghiuniți aici și arși de vii, prin anii 320—323, sub împăratul Licinius (după Martirologiul *reTonimiaH*, __ Gordian ar fi fost episcop și ar fi pătimit la 15 septembrie). Odată cu ei au fost uciși și numeroși localnici, între care *Lucian*, *Zotic*, decapitați, *Vatcrian*, mort mai pe urmă, plângând pe mormintele fraților săi de suferință. Frații *Argpij* și *Lcis* au fost decapitați într-o zi de 3 ianuarie (alte Martirologii dau ziua de 2 ianuarie), prin anii 320—323 iar fratele lor *Mnrcif* ; J î aruncat în mare" penTrvT~că nu voia să~tie~îfl*olat--irr"itr«iata repăgîni-zată de împăratul Licinus. Pentru același motiv ar fi fost ucis tot *aci* și *episcopul Tit* (*Tjtus*) al Tomisului. Martirologiul ieronimian arată însă că Tit a fost numai părinte — trupesc sau sufletesc — al celor trei frați pomeniți mai sus, deci el n-ar fi pătimit. Numele martirilor cunoscuți din Tomis e însă mult mai mare — peste 60 — după cum arată Sinaxarul Bisericii constantinopolitane.

În *Axiopolis* (azi Hinog, lângă Cernavodă), au pătimit moarte martirică, probabil prin anul 303, *Chirii*, *Chindeas* (*Chindeus*) și *Tasius*. Numele lor este amintit și într-o inscripție pe o placă funerară, descoperită în vara anului 1947. Sfântul Chirii era foarte venerat în aceasta regiune, avînd cinci zile de prăznuire. *Tasius* se pare că este una și aceeași persoană cu ostașul martir *Dasius*, probabil din garnizoana locală (în unele acte martirice se spune că ar fi pătimit la Durostorum). Actul său martiric îi pune pătimirea în legătură cu sărbătoarea zeului Cronos, numită a saturnalelor, pe care ostașii romani o prăznuiau în fiecare an, cu petreceri de tot felul. Era obiceiul să se aleagă un ostaș care era îmbrăcat în veșminte împărătești și timp de 30 de zile putea să-și permită orice plăceri, iar în ziua propriu-zisă a sărbătorii era înjunghiat pe altarul zeului Cronos. Căzînd sorțul pe *Dasius*, acesta a refuzat să-și îndeplinească rolul, mărturisind că este creștin și că preferă să pătimească pentru Hristos. Moaștele martirului au fost duse la Durostorum, iar în 579 la Ancona (Italia), unde se păstrează și azi

a orașului, într-un sarcofag de marmură, cu o inscripție ca-aumele și orașul de origine. La Axiopolis avea trei zile de-
praznuire, 5 august, 4 și 8 octombrie, iar la Durostorum,
rie.

Iniyiis (azi Dunavăț), pe brațul Sfântul Gheorghe al Dunării,
e de vărsare, au pățimit într-o zi de .8 iulifi-4P^riⁿ anii 298— ii
Ełti.Głł,l -și-tînărulșău converiiit^Asfiori. Erau originari din
"și fugiseră aici ca să nu fie urmăriți pentru credința lor. Au
; convertiri printre localnici, apoi au fost aruncați în temniță
lin urmă li s-au tăiat capetele. Trupurile celor doi martiri au
■ate de creștinul halmyrian Vigilanțiu — convertit în timpul
Dr — și alții, lângă brațul Sfântul Gheorghe al Dunării, spre
Im. Părinții lui Astion, plecați în căutarea lui, au ajuns în
unde, auzind de cele întâmpiate, s-au creștinat, ei fiind cate-
in preot cu numele Bonosus și apoi botezați de episcopul
s din Tomis.

imeroshi creștini au primit cununa muceniciei în *Noviodunum*
înde un Martirologiu siriac pomenește de sfinții *Flaviqn* (25

rile arheologice efectuate în anul 1971 au dus îa descope-
bazilici cu trei nave și o absidă semicirculară în localitatea
ud. Tulcea), nu departe de vechiul Noviodunum. Specialiștii
zâ a fost construită la sfârșitul secolului IV sau la începutul
/. Valoarea acestei bazilici constă în cripta sa (martyrion),
3 altar. în interiorul criptei s-a descoperit o ladă mortuară,
/it ca mormînt colectiv, adăpostind osemintele a patru mar-
:ea superioară a pereților, în dreapta și în stînga lăzii, se gă-
inscripții grecești, cu semne incizate și vopsite în roșu. Ast-
;tele din stînga, sub monograma lui Hristos este scris : jAap^'Jpeî
pe peretele din dreapta, sub o cruce asemănătoare, dar de
mai mari, sînt scrise numele celor patru martiri: Zoticos,
imasis și Filippos ([lapTupe? Zu^txos, "AfraXoț, Kaaâotî, <DtXi-
TCoi). ■ Zoticos, Attalos și Filippos sînt cunoscute în lumea
elenis-îl de Kamasis este întîlnit — în forme asemănătoare
— în Unii cercetători presupun că au pățimit în cetatea
îvecina-oviodunum (Isaccea de azi), în timpul lui Dioclețian
sau Litrei sînt menționați de Martirologiul ieronimian ca
patimitori cetate, într-o zi de 4 iunie, iar Filippos este întîlnit
în Mar-iiriac la aceeași dată. Alții îi consideră «misionari» în
părțile

Buzăului, unde ar fi suferit martiriul în timpul persecuției lui Athanasie, iar trupurile lor ar fi fost duse dincolo de Dunăre și înmormântate la Niculițel.

Sub nivelul criptei martirice, s-au descoperit resturi dintr-un mormânt martiric mai vechi, destinat adăpostirii moaștelor a doi martiri necunoscuți. Pe lângă resturi de oase, s-au mai găsit aici două vase de ofrandă, precum și o placă de gresie cu o inscripție în limba greacă : «Aici și acolo sîngele de martiri». Se pare că aceștia sînt cei mai vechi martiri dobrogeni, poate din timpul persecuției lui Decius (249—251).

În a doua jumătate a secolului IV, pe locul în care au fost înhumați cei patru și peste mormîntul cu cei doi martiri necunoscuți, s-a ridicat bazilica paleocreștină de care este vorba, în scopul cinstitii lor în fiecare an. Probabil acest monument — sau mînăstirea ce se va fi ridicat aici — a dat satului și numele de Mănăstiriște, întîlnit în cîteva izvoare medievale. Bazilica de la Niculițel prezintă o mare importanță pentru istoria Bisericii noastre, căci aici s-au păstrat singurele moaște de martiri, descoperite pînă acum pe teritoriul țării noastre (azi sînt depuse în biserica mînăstirii Cocoș, situată în apropiere).

Această simplă înșirare de nume de martiri, care au pătimit pe teritoriile de formare a poporului și limbii noastre, este cea mai puternică probă despre existența creștinismului aici încă înainte de secolul IV. Numai admițînd existența unei vieți creștine aici, înainte de anii 298—305, ne putem explica numărul mare al celor ce au suferit moarte martirică pentru Hristos și Evanghelia Sa.

Persecuțiile împotriva creștinilor au încetat după 305, datorită și frămîntărilor interne prin care trecea imperiul roman. În primăvara anului 311, la 30 aprilie, Galeriu, grav bolnav în Sardica (Sofia de azi), a dat un edict de toleranță, de acord cu Constantin cel Mare și cu Licinius. Edictul constata zădărnicia persecuțiilor împotriva creștinilor, căroro li se acorda libertate de cult, cu condiția să se roage lui Dumnezeu pentru el și să nu tulbure ordinea publică. Murind în curînd, împăratul Maximin Daia a căutat să reînceapă persecuțiile. În curînd însă, la începutul anului 313, împăratul Constantin cel Mare, în înțelegere cu Licinius, a dat cunoscutul edict zis «de la Mediolanum» (azi Milano), prin care se proclama dreptul tuturor, deci și al creștinilor, la libertatea credinței și a cultului. Ei anulară toate hotărîrile luate pînă atunci împotriva creștinilor și declarau liberă trecerea la creștinism, urmînd ca toate bunurile luate de la biserici să le fie restituite. Bisericii i se recunoșteau oficial calitatea de instituție religioasă organizată. Astfel, din religie nepermisă și persecutată, creștinismul devine, de drept și de

qio licita», ba chiar religie favorizată. învățătura creștină s-a repeziciune în întreg imperiul roman, curioscînd o stare de se creează scaune episcopale, se convoacă sinoade ecumeni-^Hale, se întocmesc lucrări teologice, se zidesc biserici etc. Prin -324, Licinius a început să persecute din nou pe creștini, ca conflictelor care au izbucnit între el și Constantin cel Mare. ;știni au pătimit moarte martirică la Tomis, cum am arătat mai

imă încercare de reînviere a păgînismului a apărut abia peste te de veac, datorită împăratului *Iulian Apostatul*, 361—363 a pentru că abjurase creștinismul). El a dezlănțuit o prigoană i creștinilor, în cursul căreia au pătimit și credincioși din ținu-nărene. Astfel, la 18 iulie 362 a fost chinuit și ars pe rug în im ostașul *Emilian* (Aemilianus), fiul preiectului Durostorului i. Acesta a distrus cu ciocanul idolii dintr-un templu păgîn tunci la Durostorum. Văzînd că pentru fapta sa este chinuit un i denunțat singur. A fost bătut și apoi ars pe rug, din ordinul arului Traciei, Capitolin. Sfîntul Emilian a fost ultimul martir în provinciile romane dunărene.

o n c l u z i i : Se desprinde de aici constatarea că la începutul lui IV învățătura creștină era puternic înrădăcinată pe terito-e formare a limbii și poporului român și că exista o organi-isericească temeinică, cu episcopi, preoți, diaconi etc. Procesul ii poporului român și a limbii sale a mers paralel cu procesul tinării lui; deci poporul român s-a născut creștin. în același se constată că existau legături între cetățile dobrogene și Asia ceea ce duce la presupunerea că prin aceste legături s-a tavo-'ăsplndirea învățăturii creștine aici chiar și în secolele ante-
■ Observăm apoi că unii maitiri poartă nume latine, ceea ce tuie o dovadă în plus că ei făceau parte din populația daco-iă autohtonă.

BIBLIOGRAFIE:

- ALLARD, *La persecution de Diocletien et le triomphe de l'Eglise*, 2 voi. is, 1908; H. LECLERCQ, *Les martyrs. Recueil de pieces authentiques sur "s depuis les originea du christianisme jusqu'au XX-e siecle-*. t. II, Paris, 3OLF KNOPP—GUSTAV KROGER, *Ausgewählte Mäityieraklen* Tubingen, - QUES ZËIIXER, *les origines chreticnnes dans les provinces danubiennes e romain*, Paris, 1918, IV + 667 p. (îndeosebi p. 53—128); HIPPOLYTE E, *Saints de Tluace et de Mes/e*, Bruxelles, 1912 (extrait des *Analecta a. t. XXXI*, 1912, p. 161—192, 258—274); CAROL AUNER, *Martirii dobrogeni*, :a Catolică», an. I, nr. 2, 1912, p. 277—291; CAROL AUNER, *Sfinții din*

Tracici și din Moesia, în «Revista Catolică», an II, nr. 1, 1913, p. 78—84 ; G. PGPA-LISSEANU, încercare de monografiie asupra cetății Dristorul, București, 1913, p. 79—95 ; HIPPOLYTE DELEHAYE, Les martyrs Epictet et Astion, în «Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumaine», XIV, 1928, p. 1—5 ; NICULAE M. POPES-CU, Viata Sfintului Monlonus presviterul din Singidunum, în B.O.R., nr. 3—4, an. LII, 1934, p. 145—148 (reprodusă și în voi. Preoți de mir adormiți în Domnul, București, 1942, p. 6—10); RAYMUND NETZHAMMER, Epiktet und Astion. Diokletianische Märtyrer am Donaudeltes Zug 1936, 22 p. ; R. NETZHAMMER, Die cristlichen Märtyren am Ister, extras din voi. Hommage d Gr. Antipa, București, 1938, 4 p. ; SIMION RELI, Martiri creștini în țările daco-romane, în voi. Omagiu I. P. S. Sale Dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, Sibiu, 1940, p. 699—709; IOAN PULPEA (RA-MUREANU), Stintul mucenic Emilian din Durostor — Studiu critic și traducerea actului său martiric, în B.O.R., an. LXII, 1944, nr. 4—6, p. 125—140 ; TEODOR M. PO-PESCU, Martiriul simțului Dasius, în voi. Prinosis I. P. S. Nicodim Patriarhul României, București, 1946, p. 224—230 ; ȘT. LUPȘA, Stintul Dumitru mare martir din românismul dunărean, în «Telegraful Român», Sibiu, an. XCFV, 1946, nr. 41—42 și 43—44 ; I. BARNEA, O inscripție creștină de la Axiopolis, în ST, an. VI, 1954, nr. 3—4, p. 219—228 ; I. BARNEA, A propos des origines du christiunisme en Scythie Mineure, în «Dacia», revue d'archeologie et d'histoire ancienne, XII, 1968, p. 417—420 (răspuns la un articol care contestă existența creștinismului și a martirilor creștini în Dobrogea înainte de Constantin cel Mare, al lui R. CONSTANTINESCU, Les martyres de Du-rostorum, în RESEE, V, 1967, 1—2, p. 5—20); FRANCOIS HALKIN, Trois textes grecs inedits sur les saints Hermyle et Stratonice, martyrs à Singidunum (Belgrade), în Ana-lecta Bollandiana, 89, 1971, p. 5—45; FRANCOIS HALKIN, Saint Emilien de Duros-torum, martyr sous Julien, în Analecta Bollandiana, 90, 1972, p. 27—25; IOAN RAMUREANU. Stinți și martiri la Tomis—Constanța, în B.O.R., an. XCII, 1974, nr. 7—8, p. 975—1011 ; IOAN RAMUREANU, Stintul Irineu — episcop de Sirmiam, în ST, an. XXVII, 1975, nr. 3—4, p. 204—212; ENE BRANIȘTE, MarUri creștini la Dunăre în timpul persecuțiilor : Martiriul Sfintului Dasius, în Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena pe anul 1976, p. 85—95; ENE BRANIȘTE, Sfinții măr- ' iuristori și martiri cinstiți de strămoșii noștri pe pământul românesc dintre Dunăre și Mare, în lumina mărturiilor istorice, epigrafice și arheologice, în voi. Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos în trecut și astăzi, Galați, 1981, p. 111— 126; ENE BRANIȘTE, Martiri și sfinți pe pământul Dabrogei de azi, în voi. De la Dunăre la Mare, Galați, 1977 (ed. II, 1979), p. 34—62; NESTOR VORNICESCU, Una tlinre primele scrieri ale literaturii române străvechi: «Pătimirea sfinților Epictet și Astion» (de la cumpăna secolelor III—IV), în MO. an. XLI, 1989, nr. 1, p. 20— 74 (trad. actului de Prof. David Popescu, la p. 75—117).

Reproduceri din actele martirice se găsesc și în voi. *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele Istoricii României)*, II, București, 1970, p. 704—727. A se vedea și volumul *Sinți români și apărători ai legii strămoșești*, București, 1987, p. 133—207.

Martirii de la Niculitel : VICTOR H. BAUMAN, *Bazilica cu «martyricon» din epoca romanității târzii, descoperită la Niculitel (jud. Tulcea)*, în «Buletinul Monumentelor Istorice», an. XLI, 1972, nr. 2, p. 17—26; VICTOR H. BAUMAN, *Considerații preliminare asupra bazilicii creștine din satul Niculitel*, în «Pontica», Constanta, V, 1972, p. 547—564; VICTOR H. BAUMAN, *Nouveaux temoignages ckretiens sur les limes nord-scythique : la basilique à martyrium de basse epoque romaine decouverte à Niculitel (dep. de Tulcea)*, în «Dacia», revue d'archeologie et d'histoire ancienne, nouvelle serie, t. XVI, Bucarest, 1972, p. 189—202 + 16 fig. ; ■-. I. BARNEA, *Un martyrium descoperit la Niculitel, jud. Tulcea*, în SCIV, t. XXIV, 1973, nr. 1, p. 123—126 ; I. BARNEA, *Martyrion-ul de la Niculitel*, în B.O.R., an. XCI, 1973, nr. 1—2, p. 218—228; IOAN I. RĂMUREANU, *Martirii creștini de la Niculitel, descoperiți în anul 1071*, în B.O.R., an. XCI, 1973, nr. 3—5, p. 464—471 ; P. Ș. NĂȘ TUREL, *Quatre martyres de Noviodunum (Scythie Mineure)* în «Analecta Bollandiana», 91, nr. 1—2, 1973, p. 5—8 ; P. DIACONU, *Despre data pătimirii lui Zotikos, Kamassis, Attalos și Philippos*, în SCIV, 24, 1973, nr. 4, p. 633—641 ; V. H. BAUMAN, *Noi dovezi arheologice referitoare la vechimea martirilor de la Niculitel*, în B.O.R., I an. XCIV, 1976, nr. 5—6, p. 580—586; PETRE DIACONU, *D/n nou despre martirii de la Niculitel*, în voi. *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, I, Buzău, 1983., p. 278—283. ■-..... i~u~t.

IV

MĂRTURII ARHEOLOGICE DESPRE RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI ÎN NORDUL DUNĂRII ÎN SECOLELE III—IV

doua jumătate a secolului III, ca urmare a crizei economice riul roman, provincia Dacia a început să fie părăsită de oafaceri, de negustori, de stăpînii de sclavi și de mine de aur, ii 271—275 a avut loc retragerea oficială a armatei și admîn sudul Dunării, unde s-a creat noua provincie, Dacia Aure)acia nord-dunăreană s-au așezat vremelnice, pînă către sfîrșilui VI, cîteva populații migratoare : goți, huni, gepizi, avari, sfîrșitul secolului VI pînă în secolul X, s-au așezat slavii. Au străini care, din interese politice, au emis și susținut părerea provincie Dacia a fost complet evacuată de locuitori în 271 —oporul român s-ar fi format undeva în sudul Dunării, de unde jrat (sau «remigrat») în teritoriul de azi al României, cîndva)lele IX—XIII. Teoria a fost susținută de F. J. Sulzer, J. K. Eder, ngel, dar mai ales de geograful austriac Robert Roesler, în *lumanische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Ru*(Leipzig, 1871), -care va deveni «cartea de căpătîi» a adversa:inuității, numiți, de-acum înainte, «roeslerieni»>. Teza respec-roesleriană» — a fost susținută și de alți cercetători, lipsiți :ivitate, pînă în zilele noastre, dar cei mai mulți se contrazic n privința *locului* de formare a limbii și a poporului român, iles a *momentului istoric* în care ar fi avut loc pretinsa «remi-! teritoriile nord-dunărene.

teastă teorie a originii noastre «balcanice» au răspuns nume-țați români și străini, susținători ai «teoriei originii carpato-» sau ai «continuității», care, pe baza unor mărturii istorice, ce și lingvistice indubitabile, au respins categoric teza «roes-

leriană». Ei au dovedit că populația autohtonă daco-romană a continuat să trăiască în fosta provincie și după anii 271—275 și că poporul român s-a format atât în nordul, cât și în sudul Dunării mijlocii și de jos clin populația daco-romană și alte populații și seminții romanizate în acest teritoriu pe care nu l-a părăsit niciodată în decursul istoriei.

Vom prezenta, pe rând, câteva din argumentele teoriei continuității, în primul rând trebuie avut în vedere faptul că populația săracă de agricultori, păstori, meșteșugari, mineri etc, nu avea nici un interes să plece în sudul Dunării, ci prefera să trăiască între «barbari», nesupusă regimului fiscal excesiv din imperiu. Iar în cazul celor ce mărturiseau încă de atunci credința creștină, aceștia aveau tot interesul să rămână pe loc, pentru a-și manifesta nestingheriți sentimentele religioase și nicidecum să treacă între granițele imperiului unde creștinismul era considerat «religio illicita» (pînă în 313).

În 271—275, la retragerea aureliană, provincia Dacia era puternic romanizată, lucru realizat prin mulțimea coloniștilor aduși «ex toto - orbe romano», așezați aici după un plan oficial și sistematic, prin mulțimea soldaților și a veteranilor, pentru care limba latină era singura limbă de înțelegere (se cunosc peste 1500 inscripții în limba latină și abia 35 în limba greacă).

În nordul Dunării, realizată de Constantin cel Mare, rămase în stăpînirea imperiului, cu unele întreruperi, pînă la Justinian, a contribuit de asemenea la întărirea latinității (romanității) în aceste teritorii ale fostei provincii. În această privință, e concludentă și terminologia creștină de origine latină din limba noastră.

Pe de altă parte, nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că popoarele în migrație aveau tot interesul să atragă populația autohtonă de agricultori și păstori, care le asigura mijloacele de trai iar în unele împrejurări le întărea și forța militară.

Se cunosc numeroase cazuri de emigrări de populație din sudul Dunării în nord, la barbari, unde trăiau mai liberi și nesupuși la atîtea obligații ca într-un stat organizat, fapt consemnat și de unii istorici ai timpului (Paul Orosiu, Salvian din Gallia și alții). Împăratul Constantin cel Mare (306—337) a fost nevoit chiar să dea un edict, în timpul războaielor sale cu goții, prin care hotăra că aceia care le vor da ajutor vor fi arși de vii.

S-a întîmplat însă și un fenomen contrar, adică strămutări de populație din nordul Dunării în sud (de pildă, Dioclețian, nimicind pe carpicii din Moldova, i-a colonizat în Moesia). Observăm deci un permanent

de populație între nordul și sudul Dunării, căci Dunărea n-a
it nicicînd un hotar în cadrul romanității daco-moesice.

firese deci ca între populațiile migratoare și cea autohtonă să
naștere și unele relații de ordin cultural-civilizator. Trebuie de
ea să admitem că unele resturi din populațiile migratoare s-au
definitiv în Dacia, fiind asimilate cu timpul de autohtoni, sfîrșit,
trebuie remarcat și faptul că nici un izvor — literar, ar-c sau
de altă natură — nu amintește de vreo imigrare sau re-: a
românilor din Peninsula Balcanică în nordul Dunării, în se-
X—XIII. Rezultă de aici că spațiul de formare a poporului ro-
trebuie căutat numai în interiorul Peninsulei Balcanice, așa cum
adeptii teoriei roesleriene, ci atit în sudul, cît și în nordul

ajutorul istoricilor vine și lingvistica, prin cercetarea numelor
ri (toponimia) și de nuri (hidronimia) din țara noastră. Deși nu-
e rîuri de mărime mijlocie poartă nume slave, cele mai mari au
acice, folosite în epoca romană și, în continuare, pînă azi: Do-
Dunărea, Tisia — Tisa, Alutus — Olt, Maris — Mureș, Samus
eș, Crisius — Criș, Tibiscus — Timiș, Piretus — Prut. jtul că nu
s-au păstrat nume de orașe și localități antice în lim-â:iă nu
trebuie să ne ducă la concluzia că n-ar mai fi rămas o ie daco-
romană sau romanizată în Dacia, pentru că acestea —■ atragerea
aureliană — și-au pierdut treptat rolul politic, econo-social-
cultural pe care l-au îndeplinit în timpul stăpînirii roma-IIUS,
orașele erau primele lovite de către populațiile migratoare, îd
rolul orașelor s-a ruralizat și populația lor, devenind agri-
crescători de vite și păstori, iar în locul așezărilor mari din tre-
apărut cătune și sate, uneori cu o durată destul de scuită. Cer-
arheologice au dovedit că la Sarmizegetusa, Apulum, Porolis-în
alte orașe din timpul stăpînirii romane există urme ale unei
opulare, cu case de oameni săraci, ridicate între ruinele mo-,
elor de altădată. În ce privește daco-romanii din așezările să-i
au continuat să-și ducă viața în aceleași forme și obiceiuri ca
înainte. În diferite părți ale țării au fost scoase la iveală așezări
cu inventar agricol și meșteșugăresc, fără arme, fără obiecte de
u vase care păstrează forma și ornamentația ceramicii dacice.
a nu puteau să aparțină decît populației autohtone romanizate de
re a continuat să viețuiască împreună cu noile populații micpra-
Lipsa de știri literare privitoare la această populație rurală ră-
i fosta provincie, în secolele VI—X, se explică prin faptul că atît

istoricii bizantini cât și cei medievali se ocupau în lucrările lor numai de întâmplările războinice și de regulă de păturile dominante ale populației, și numai în măsura în care interesau imperiul bizantin sau țările apusene, ceea ce nu era cazul cu regiunile noastre în perioada respectivă.

Adeptii teoriei roesleriene n-au putut explica prin ce miracol un popor nou format — românii —, venind din sudul Dunării, s-a așezat — în nordul ei — exact în ținutul locuit cu secole în urmă de strămoșii lor, daci și romani. Dacă ar fi remigrat, rămîne inexplicabil faptul că regii Ungariei — stăpîni acum în Transilvania — n-au luat nici o măsură împotriva lor, căci o asemenea «remigrare» masivă ar fi produs tulburări în viața politică, socială, economică și chiar bisericească existentă atunci (în schimb, avem știri despre așezarea coloniștilor sași în Transilvania). De asemenea, este cu neputință de explicat cum acești «păstori», abia «reîntorși» din ținuturile locuite de strămoșii lor, să fi ridicat într-un timp relativ scurt atîtea biserici monumentale, unele împodobite cu picturi, care dăinuiesc pînă azi. În sfîrșit, este cu neputință ca ei să fi trecut de îndată de la ocupația lor de «păstori» la cea de «agricultori», căci în podișul Transilvaniei, ca și în cîmpia din stînga Tisei, păstoritul era aproape necunoscut.

Însuși faptul că în lucrările adeptilor «teoriei roesleriene» există numeroase contradicții cu privire la *locul* formării poporului român și mai ales cu privire la *data* «remigrării» lor constituie o mărturie a nețemeinicii acesteia. Iată, dar, atîtea fapte care confirmă că teoria lui Robert Roesler și a adeptilor lui mai noi este o teză neștiințifică, avînd la bază doar considerente de ordin politic și revendicări teritoriale.

Descoperiri arheologice paleocreștine în Transilvania. Teoria unei totale evacuări a populației romanice din Dacia și-a dovedit absurditatea și caracterul neștiințific nu numai prin-tr-o serie de argumente de ordin logic și istoric care pledează pentru continuitate, ci mai ales prin recente descoperiri arheologice. Acestea dovedesc *existența unei vieți în continuare*, în forme indubitabil romano-provinciale, în zeci de localități din Transilvania, între care multe cunoscute ca așezări din timpul stăpînirii romane.

Urme arheologice din secolul IV s-au descoperit la Sarmizegetusa, cimitire ale populației daco-romane s-au descoperit la Apulum, Porolissum, obiecte romane din același secol s-au găsit la Potaissa și în alte părți. Circulația monetară pe teritoriul provinciei, după retragerea lui Aurelian, constituie o nouă dovadă a continuității populației locale.

această prăvălie sînt deosebit de semnificative și obiectele patine din secolul IV, unele din secolul V, descoperite în diferite locuri, mai ales în fostele orașe romane. Ele dovedesc atât vechele creștinismului la noi, cât și continuitatea populației daco-romane bă latină. În felul acesta ele contribuie la infirmarea tezei lui Roesler și a adeptilor săi mai noi care neagă continuitatea noastră (după 271—275) cea daco-romană în Dacia, și cele mai reprezentative obiecte paleocreștine descoperite în vanaia, aparținătoare secolului IV :

blița votivă (donarium) de la Biertan. În anul 1775 au fost descoperite lângă satul Biertan, la sud-est de Mediaș (azi în județul Sibiu), un disc creștin și un disc, ambele din bronz. După descoperire, discul a ajuns mai întâi în colecția Brukenthal din Avrig, apoi a intrat în colecția Brukenthal din Sibiu (azi, la Muzeul de Istorie al României din Cluj). Deși acest donarium a fost semnalat încă de la mijlocul secolului trecut de numeroși cercetători, el a fost pus în valoare abia în anul 1941, de către profesorul Kurt Horedt de la Universitatea din Cluj. Discul este format dintr-o tăbliță dreptunghiulară de 32,5 cm și

12,6—13,2 cm., cu o inscripție latină, din litere ajurate (adică în grosimea bronzului tăbliței), așezate pe trei rânduri : EGO / VIVS VOT / UM POSUI (eu Zenovius am pus ofrandă, făgăduindu-mă).

Pe cele două laturi scurte au câte un adaos triunghiular prevăzut cu o figură. Pe laturile lungi era fixată, la mijloc, câte o toartă circulară superioară (care acum nu mai există) probabil că era atârnată de un candelabru sau de un candelabru, fapt ce sugerează existența unui cult, deci a unei biserici. De cea inferioară era agățată a doua parte a discului, și anume un disc, tot din bronz, avînd înscrisă în el numele lui Hristos (X - f P), tot cu litere ajurate. Deci și această parte era prevăzută cu două toarte circulare, avînd diametrul de 23,7 cm și lățimea de 19,5 cm).

Forma literelor, stilizarea textului și monograma au determinat pe cercetătorii să dateze acest donarium în secolul IV și să-l considere în mod unanim, drept obiect creștin. De asemenea, toți se pronunță asupra apartenenței sale la o comunitate creștină de daco-romani, căci dacă ar fi existat o asemenea comunitate, inscripția latină nu ar avea nici un rost, neavînd cine să o citească. Probabil a fost lucrată local, mai ales tăblița.

Toate piesele, adică tăblița cu inscripția, discul cu monograma și eventualul policantru de care atârna tăblița, duc la presupunerea ca exista un lăcaș creștin de cult, în care a fost atârnat darul respectiv. Iar un asemenea lăcaș atestă un nivel de viață mai ridicat, având construcții publice și cunoscându-se scrisul. În concluzie, inscripția de la Biertan este de o mare însemnătate istorico-bisericească, pentru că atestă vechimea creștinismului daco-roman, atestă persistența populației daco-romane, care vorbea latinește, după retragerea legiunilor și a administrației în sudul Dunării și, în sfârșit, atestă nivelul de viață al înaintașilor noștri în secolul IV.

Alte obiecte paleocreștine. În apropiere de ruinele fostului castru roman de la Porolissum (azi Moigrad — jud. Sălaj) s-a descoperit un vas cu inscripție și simboluri creștine, împreună cu alte fragmente ceramice — Mese de frer-și bronz, aparținând secolului IV. Probabil era un disc, a cărui parte interioară centrală se poate distinge prin monograma criptografică a lui Hristos, înscrisă într-un patrulater de formă trapezoidală. Spre una din bazele trapezului se află incizate simbolurile creștine: un pom și o pasăre. Alături apar alte câteva semne și pîini. Pe exteriorul laturilor trapezului se găsește inscripția: *Ego... vius sau ulus... vot... p...*, adică *Ego (Zeno) vius* sau *(Pa) ulus vot(um) p(osui)*.

Fragmentul ceramic de la Moigrad, care este un produs local, are un caracter sigur creștin. El dovedește atât vechimea creștinismului în Porolissum, cât și continuitatea populației daco-romane în aceste teritorii după anii 271—275.

Prin 1830—1840, în ruinele Potaissei (r. Tlirda), s-a descoperit o *gemă* (intaglie), care se păstra, în bogata colecție arheologică a lui Iosif Kemeny, istoric și arheolog din secolul trecut, în *gornuna Luncani (Grinde'nî)*, lângă Turda. Piesa a dispărut, probabil în cursul revoluției din 1848—1849, așa că o cunoaștem numai dintr-o descriere contemporană (J. F. Neigebaur), pe baza căreia s-au întocmit alte studii.

Gemă este de onix, de formă rotundă — ovală, cu dimensiunile de circa 1,1—1,3 cm. și are sculptată pe ea scena «Bunului Păstor». Pe un mic postament, este înfățișat un bărbat în picioare, redat din față, îmbrăcat în tunică. Pe umeri poartă un *midi*, căruia îi ține picioarele dinainte cu mâna stângă, iar dreapta și-o rezimă pe șold. La picioarele sale stă un alt miel, cu privirea în sus, spre bărbat. În marginea stângă a gemei, pe un mic pedestal, se înalță un copac cu două ramuri, înclinate deasupra bărbatului. Pe o ramură se află o pasăre. În partea dreaptă a gemei, se vede o corabie, din care cade un om în apă, în fața unui

marin gata să-l înghită. În jurul corăbiei se disting literele gre-9TS. Simbolismul acestor scene este ușor de explicat. Omul cu te «Bunul Păstor» (Mântuitorul), motiv întâlnit și pe alte monu-Teștine (picturi din catacombe, sarcofage, geme etc), pasărea umbelul, simbolul Duhului Sfânt, omul care cade din corabie și l marin simbolizează pe Iona înghițit de chit. în sfârșit, crip-creștină, formată din cuvintele IX012, întâlnită pe numeroase paleocreștine, trebuie citită : 'I (TIOU?) X (pioxo?) 0 (eoo) T (io?) adică «Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu Mântuitorul», iar cu y&uC înseamnă pește, acesta fiind unul din simbolurile creștine iele secole.

aa datează tot din secolul IV, după unii arheologi chiar din se- Este un exemplar destul de rar, având grupate la un loc atâtea ar și cu o minunată execuție tehnică. Provine probabil din Ră-:reștin grecesc.

în Transilvania s-a descoperit, într-un loc necunoscut, o altă ăstrată în colecția de antichități a Muzeului național ungar din ta. De dimensiuni reduse (IX0,8 cm.), gemă înfățișează tot 3unului Pastor,». Pe un mic postament stă un bărbat, îmbrăcat ă, pe cap cu un fel de căciulă, purtând un miel pe umeri, pe ne de picioarele dinainte cu mîna dreaptă, iar mîna stîngă pare i la spate ori așezată pe șold. Jos, în dreapta și în stînga lui, se ! un miel, în picioare, cu capetele în afară. Deasupra capetelor >i miei, se află cîte un pește așezat vertical, unul cu capul în ii cu capul în jos. În stînga păstorului (deci în dreapta privito- lecînd de pe același mic postament, se înalță un copac cu mai imuri, înclinate după marginea gemei. Deci avem o gemă com- >sebită de cea de la Turda. Datează din secolul III. mul 1927 s-a descoperit la Cluj-Napoca o *piatră funerară* ro-ire poartă inscripția: «D(is) M(anibus) Cl(audius) Valentinus mnis XX, Valeria Valentina filio piissim(o)»,-iar dedesubt, în im, formula : «s(it) t(ibi) t(erra) l(evis)». Această piatră fune-jînă a fost din nou folosită ca sicriu, de un creștin pe la înce-colului IV, cînd fața cu inscripția a fost așezată în jos, formînd tiei sarcofagului. Cu prilejul acestei reîntrebuițări, s-a săpat crucii în litera O din ultimul rînd (cuvîntul filio) și s-au tăiat stîngaci în cerc (la sit tibi terra levis), două litere : A și E, e ca semne pentru simbolurile A și 8. Azi se păstrează în Mu- eologic din Cluj-Napoca.

în lapidariul aceluiași Muzeu se păstrează partea superioară a unui monument funerar de pe la mijlocul secolului III, provenit, probabil, de la Ampelum (Zlatna). Pe cele două laturi mici se află câte un delfin. Pe unul din delfini a fost săpat ulterior, prin secolul IV, semnul crucii, probabil cu prilejul unei noi întrebuințări a monumentului ca piatră de mormânt pentru un creștin.

Tn Trjr|silvariia ș-an deșconerit și eîteva opaițe paleocreștine, pe care se află imprimat semnul crucii. T5e™pilda : două opaițe de lut la Apulum (unul în Muzeul Unirii din Alba Iulia, altul în Muzeul Brukenthal din Sibiu), uryspaiț de kroaz.desc&&&uLljLj^iâzi în Muzeul de Istorie al României), două opaițe de lut (aflate azi în Muzeul Țării Coșurilor din Oradea), un opaiț de* Bronz la^Por^ij^jujuifazi în Muzeul din Zalău), un ^alt.da |Ut>.ae-pare. un.^rodis-«i-a»ui ceremist daeo-roman, provenit din Sarmizegejusa, azi în Muzeul din Deva ș,a. Toate sînt socotite de arheologi ca aparțîndsecolelor-fV="V. Probabil provin din regiunile Orientului apropiat sau din Africa de nord. în cadrul săpăturilor efectuate la Sînmiclăuș A'b,a, in iasă—9#,-fcAKdjsc°perit un tipar de turnat cruci, din lul^r^datiț din.secolele .Y-TTYI-, ""*"

Populația rămasă în fosta capitală Ulpia Traiana Sarmizegetusa, adăpostită în vechile edificii publice, a distrus statuile și reliefurile păgîne, a refolosit la lucrări de construcții vechi altare, dar a lăsat și cîteva vestigii paleocreștine: un fund de vas ceramic cu un chrismon (monograma XP) incizat și altul pe care se zgîriase o cruce simplă.

Se adaugă la acestea și unele obiecte de uz casnic (amfore, străchini) cu simboluri creștine aplicate înainte de ardere, din secolele II—VI.

Cîteva obiecte paleocreștine s-au descoperit în *Banat*. Astfel, în 1841, cu prilejul construirii bisericii ortodoxe din Băile Herculane, s-a descoperit un inel oval de aur cu gemă, pe care sînt gravați un păun și un delfin, simboluri specific creștine. Gemă se păstrează într-un muzeu din Viena, unde a intrat îndată după descoperire.

Tot în Banat s-au găsit: un inel de bronz cu cruce, în rîul Caras ; un opaiț de bronz în formă de pește la Lipoya, folosit probabil în vreun lăcăș""de""cuTt;"trn^mel debronz cu cruce în SacoșuTurcesc, lîngă Timișoara (azi în MuzeuT~attrTîmișoara)7 un capac de™îuț cu cruce la Tibiscuni (Jupa, lîngă Caransebeș).

Cîteva obiecte au fost descoperite în Banatul iugoslav de astăzi, care făcea parte din fosta provincie romană Dacia: o cruce de metal alb, fără ornamentație, cu un orificiu pentru suspensie, la Vîrșeț ; două cruci mici, identice, la Dubovăț.

Oltenia, s-au descoperit câteva piese paleocreștine la Romula (azi jud. Olt), oraș înfloritor în părțile de sud ale Daciei. Aici s-au ouă opjite în Cluci, o cruce, ușița de bronz, bucătăria cu pești și o icoană din piatră care provin din câteva locuri. Una pe care sînt gravai doi delfini, alta cu o cruce simetric de o parte și de alta a unei cruci, o alta cu mi susținînd o cruce ș.a.

Răcari — jud. Dolj (fostul castru de la Saldae), s-a descoperit delabru fragmentar din bronz bază decorată cu pești și o cruce, probabil într-un lăcaș de cult (secolele V—VI), la Burnbegiu; decorat cu o cruce; la Drobeta-Turnu Severin, un monument cruciform (secolele V—VI). Numeroase obiecte paleocreștine descoperite în Suceava (azi Celei-Corabia), de care ne vom ocupa în continuare.

mele biserici paleocreștine în nordul Dunării. În 1963, în cadrul lucrărilor arheologice efectuate în pretoriul castrului roman de la Fălticeni, jud. Olt, conștientul în timpul lui Septimiu Sever (193—211), pe la mijlocul secolului III, s-a descoperit un lăcaș de cult creștin din a doua jumătate a secolului al IV-lea, ridicat în locul fostelor clădiri romane. A îndeplinit această funcție pînă la începutul secolului V. Are o lungime de 16 m și o lățime de 7 m, cu o absidă la capetele de răsărit (sacelum) și o lungime de 16 m. A fost construită rudimentar, din cărămidă și țigle, legate cu lut cleios. În biserică s-au descoperit pe o placă, precum și un mormînt, probabil al unui martir.

În cadrul cercetărilor arheologice efectuate în anii 1977—1979 în Pozolissum (azi Moigrad-Sălaj) s-a constatat că un templu păstrat refăcut și refolosit ca lăcaș de cult în perioada post-romană. Noua construcție avea planul unei bazilici paleocreștine, cu în absidă fostului templu păgîn. Bisericile de la Slăveni și Moigrad sînt mărturie asupra continuității populației daco-române creștinate din Dacia, fiind cele mai vechi lăcașuri de cult creștine cunoscute în nordul Dunării.

scrierea acestor materiale paleocreștine, majoritatea datînd din secolul IV, precum și răspîndirea lor pe teritoriul fostei provincii Dacia sînt iduie să facem câteva constatări. Prima este aceea că avem reținute obiecte cu simboluri creștine sau monumente romane din secolele II—III «înceștinate» în secolul IV, toate fiind găsite întîlnite în afară de bisericile paleocreștine de la Slăveni și Moigrad, din

secolul IV, pînă acum singurele monumente de acest gen cunoscut în ținuturile daco-romane din nordul Dunării, nu cunoaștem nici un monument paleocreștin de mari proporții. Explicația acestui fapt trebuie căutată numai în condițiile cu totul particulare, de ordin politic și social-economic, care s-au creat aici, la periferia lumii romano-bizantine în secolele IV și V.

O altă constatare este că majoritatea obiectelor descrise mai sus nu sînt produse locale, ci sînt originare din Italia, din Africa de nord, din Pannonia, din Illyricum, de unde au ajuns în teritoriile carpatice pentru a satisface nevoile religioase ale unor comunități daco-romane creștine. Originea lor constituie o mărturie de ordin arheologic, că învățătura creștină a pătruns în Dacia din sudul Dunării, dar și o mărturie asupra legăturilor pe care le aveau strămoșii noștri cu aceste regiuni. De fapt, după părăsirea Daciei, fosta provincie era orientată, sub raport economic și cultural, spre Illyricum, Pannonia și nordul Italiei. Aceste prime constatări nu exclud, firește, puțința existenței unor creștini izolați și în secolele anterioare, lucru pe care l-am subliniat și cu alt prilej.

În ce privește posesorii acestor materiale paleocreștine — ținînd seama de răspîndirea lor teritorială, de caracterul lor, ca și de realitățile populare și social-economice din fosta provincie — cercetătorii susțin, pe bună dreptate, că ele nu puteau să aparțină decît populației daco-romane rămasă aici după 271—275.

În nici unul din complexe arheologice aparținătoare goților nu există obiecte cu caracter creștin. La populațiile migratoare de pe teritoriul fostei provincii Dacia (în speță la goți și la gepizi), noua învățătură va pătrunde ceva mai tîrziu.

Viața creștină în Cîmpia Munteniei și în Moldova. N-am amintit pînă acum dacă a existat o viață creștină în teritoriile dacice rămasă în afara stăpînirii romane, adică în Muntenia și Moldova de mai tîrziu. Am arătat mai sus că romanizarea s-a produs și în aceste teritorii, datorită caracterului proromanic al limbii geto-dacilor, ca și contactului lor direct cu cei care vehiculau limba și spiritualitatea latină în spațiul nord-dunărean. Cercetările arheologice au dovedit că exista și o viață creștină — în forme populare — chiar și în teritoriile care n-au fost incluse în anul 106 în provincia «Dacia Traiană». Urme romane și creștine s-au descoperit în ultimii ani la Barboși (fostă comună suburbană, astăzi componentă a municipiului Galați), la circa un km de vărsarea Șiretului în Dunăre. Aici au fost staționate două detașamente din Le-

e I Italica și V Macedojojca, precum și două unități [Mattiacorum și, temporar, Classis Flavia.Mpesica (unitate de na-e fluvială). In aceste unități au existat desigur și soldați creștini au făcut cunoscută nouă învățatură și în rîndul populației din ierea castrelor romane. Același lucru l-au putut face și unii ne-creștini veniți aici în afaceri comerciale. La încreștinarea loilor din zona respectivă vor fi contribuit și unii misionari din vii-provincie Scythia Minor, în care creștinismul era cunoscut încă colul I.

ate sigure asupra creștinismului în părțile de sud ale Moldovei îra tot descoperirile arheologice. Chiar în *Bârboși* (identificată ii cu vechea Piroboridava) s-au descoperit cîteva obiecte paleo-ie: două cruci de sedef, de dimensiuni mici, o amforă cu literele ristos) și altele, toate aparținătoare secolului III. In așezarea dae la CîndeșiL-Vrancea (la sud de Focșani) s-au descoperit o cru-și o cupă getică cu cruce, datate din secolele I—II.

din sedef, din secolele II—III s-au descoperit la *Mitoc-Botoșani*. nța unor vase de lut avînd semnul crucii, din secolele IV—V, ca iția și orientarea unor morminte specifice creștinilor, toate desco-la *Tăcuta* (între Vaslui și Iași), constituie mărturii grăitoare de-îspîndirea creștinismului în această parte a țării, rmele paleocreștine din Moldova aparțin mai ales secolelor V— De pildă, s-au descoperit numeroase vase de lut avînd incizat l crucii, la *Horga Epureni-Vaslui*, *Murgeni-Vaslui*, *Dodești-Vas-icău*, *Botoșana-Suceava*, *Șipot-Suceava* ș.a. S-au descoperit chiar re sau matrițe din os pentru confecționarea unor obiecte crești-special cruciulițe, la *Davide/ii-Neamț*, *Traicm-Bacău*, *Costești-Iași*, *ma-Suceava*.. O matriță lucrată din os de elefant, descoperită la *ti-lași* are incizate imaginile a trei personaje, probabil preoți.

morminte creștine aparțin aceleiași perioade, adică secolelor V *Dănești-Vaslui*, *Săbâoani-Neamț*, *Secuieni-Neamț* ș.a. serie de tipare pentru cruciulițe s- < au descoperit în Cîmpia mun-*Străulești* (azi în București), *Du/ceanca-Teleorman*, *Olteni-Tele-*, *Budureasca-Ploiești*, *Cîndeșii-Buzău* și în alte părți. Tiparele tive presupun o producție în serie, ceea ce arată că și în terito-^{ud} Și est-carpatică trăia o numeroasă populație creștină. Toate

descoperiri aruncă o lumină puternică atît asupra creștinării pei romanizate din aceste părți, cît și asupra continuității ei. In -re, menționam și faptul că, după o statistică efectuată în 1984

de arheologul clujean Mircea Rusu, numărul așezărilor în care s-au descoperit obiecte paleocreștine la noi, din secolele III—VII, se ridică la 117, din care 31 în Moldova și Muntenia.

Concluzii: *Materialele paleocreștine descrise mai sus constituie o mărturie puternică în sprijinul tezei continuității populației romanice în Dacia carpatică după retragerea lui Aurelian. În același timp, ele sînt o mărturie că învățătura creștină avea, în secolul IV, rădăcini adînc înfipte în pămîntul pe care trăim. Toți istoricii și arheologii admit că după Constantin cel Mare — mai precis după 313 — se poate vorbi de o generalizare a creștinismului în lumea daco-romană din nordul și sudul Dunării.*

BIBLIOGRAFIE

Pentru problema continuității se pot consulta : *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub redacția prof. univ. D. BERCIU, București, 1963, 461 p. ; VLA-DIMIR ILIESCU, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor istorice*, în SCIV, 22, nr. 3, 1971, p. 425—442; A. ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972 (ed. franceză, 1975); LIGI A BIRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul iostei Dacii*, București, 1979, 138 p.; DUMITRU PROTASE, *Autohtonii în Dacia*, voi. I. *Dacia romană*, București, 1980, 311 p.; NICOLAB STOICESCU, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică. Istorical problemei. Dovezile continuității*, București, 1980, 247 p.; NICOLAE STOICESCU și ION HURDUBETIU, *Continuitatea daco-românilor în istoriografia română și străină*, București, 1984, 231 p.; ANTONIE PLAMADEALA, *Romanitate, continuitate, unitate*, Sibiu, 1988, 303 p.; G. I. BRĂTIANU, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, Ediție îngrijită de Stelian Brezeanu, București, 1988, 212 p.

A se vedea și: C. DAICOVICIU, E. PETROVICI și GH. ȘTEFAN, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucarest, 1963, I. NESTOR, *Les données archeologiques et le probleme de la formation du peuple roumain*, în RRH, 3, 1964, p. 383—423; D. BERCIU, *Probleme privind tormarea poporului român în lumina cercetării arheologice actuale*, în Revista de Istorie, t. 28, 1975, p. 1154—1169.

Descoperiri arheologice paleocreștine. Lucrări generale. D. PROTASE, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 141—158 (toate obiectele); EMILIAN POPEȘCU, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 293—396; I. BARNEA, *Les monuments paleochretiens de Roumanie*, Roma, 1977; I. BARNEA, *Arta creștină în România. I. Secolele III—VI* Album... Studiu introductiv și prezentarea planșelor de... București, 1979, 278 p. (cu 118 pi. în text).

Descoperiri în Transilvania. A. NANU, *Monumentul creștin de la Potaissa. Contribuție la istoria creștinismului daco-roman*, Odorhei, 1926, 25 p.; KURT HOREDTE, *Bine lateinische Inschriit des 4 Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1941, 8 p. + 1 pi. (extras din «Anuarul Institutului de Studii Clasice», IV, 1941—42, p. 10—16; (donariul de la Biertan) ; C. DAICOVICIU, *O senzațională descoperire arheologică*, în rev. «Transilvania», Sibiu, an. LXXII, nr. 8, 1941, p. 576—579 (donariul de la Biertan — studiu reprodus și în voi. *Dacia*, Cluj, 1970, p. 522—525); I. BARNEA, *Contribuții la studiul creștinismului în Dacia*, în RIR, voi. XIII, fasc. 3, 1943, p. 31—42 (sarcofagul de la Napoca, donariul de la Biertan, inelul de la Mehădia); BUCUR MITREA, *Une lampe chretienne decouverte en Transylvanie*, în «Dacia», IX—X, 1941—1944, București, 1945, p. 507—511 (oapitul de la Apulum, azi în Muzeul Bruckenthal); BUCUR MITREA, *O gemă creștină din Turda*, în RIR, voi. XVI, fasc. I, 1946, p. 51—

4ACREA, *A propos de quelques decouvertes chretiennes en Dacie*, în *Da--XII, 1945—47, București, 1948, p. 281—302 ; I. I. RUSSU, *Materiale arheo-ileocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman, a X*, nr. 5—6, 1958, p. 311—340 (toate obiectele); CLOȘCA L. BALUȚĂ, *O aleocreștină din Dacia*, în «Apulum», VI, 1967, p. 619—624; C. C. GIURESCU, *atea inscripției creștine în limba latină de la Biertan (județul Sibiu)*, în M.O.

nr. 5—6, 1970, p. 473—478 ; ION BARNEA, *Monumenti paleocristiani della aiana*, în voi. *Corse di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 45 eg ; MARIUS MOGA, *Vestigii paleocreștine în Banat*, în voi. *In memoriam Daicovicu*, Cluj, 1974, p. 259—266 ; NICOLAE VLASSA, *Două piese de din Transilvania*, în AMN, 13, 1976, p. 215—230; NICOLAE GUDEA, *inscripție și simboluri creștine de la Moigiad. Contribuții la istoria creștinismului în Dacia după retragerea aureliană*, în *Acta Musei Porolissensis*, voi. III, 179, p. 515—523 ; MIHAI BĂRBULESCU, *Vechi urme creștine*, în voi. *Monu-orice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului*, oca, 1982, p. 55—74 ; NICOLAE DĂNILA, *Considerații asupra noilor materia-ogice paleocreștine din Transilvania*, în BOR, an. C, nr. 7—8, 1982, p. 731—734 ; *CEA RUSU, *Paleocreștinismul nord-dunărean și etnogeneza românilor*, în uj-Napoca, XXVI, 1983—1984, p. 35—84 (și extras); NICOLAE DĂNILA, *ileocreștine din Dacia*, în BOR, an. CIV, nr. 3—4, 1986, p. 72—85 ; NICOLAE și IOAN GHIURCO, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheolo-dea*, 1988, 274 p. + 13 h. + 39 planșe.

operiri în Oltenia. DUMITRU TUDOR, *Antichități creștine în Romula*, în > *Olteniei*, an XII, nr. 66—67, 1933, p. 211—220; D. TUDOR, *Oltenia roma-f*, București, 1958, 532 p. ; OCTAVIAN TOROPU, *Romanitatea i'irzie și stră-'m Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, 267 p.; D. TUDOR, *Biserica tină de la Slăveni-Olt din secolul al IV-lea*, în MO, an XiXXI, nr. 1—3, 1979, D5 ; D. TUDOR, *Biserica paleocreștină de la Slăveni-Olt*, în SCIVA, tom. 30, 9, p. -153—458; I. IONESCU, *Biserica de la Slăveni-Olt*, în BOR, an XCVIII, 1080, p. 822—831; NICOLAE DĂNILA, *Viața creștină în Oltenia în secolele I lumina documentelor romano-bizantine*, în M.O., an XXXVI, nr. 5—6, 1984, 41.

operiri în Moldova. DAN GH. TEODOR, *Elemente și influențe bizantine în în secolele V—XI*, în SCIV, 21, nr. 1, 1970, p. 97—128 ; GHENUȚA COMAN, *arheologice privind creștinismul în Moldova secolelor VI—XII*, în *Danubius*, i. V, 1971, p. 75—99 ; DAN GH. TEODOR, *Cele mai vechi urme creștine din în MMS*, an. L, nr. 7—8, 1974, p. 561—573 ; DAN GH. TEODOR, *Teritoriul ic în veacurile V—XI*, Iași, 1978, 223 p.; I. MITREA, *Dovezi ale prezenței mlui în secolul al V I-lea în Moldova*, în MMS, an. LV, nr. 3—6, 1979, p. tea de sud a Moldovei, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, Vaslui, 1979, 1, p.

GHENUȚA COMAN, *Noi cercetări arheologice cu privire la secolele V—tea de sud a Moldovei*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, Vaslui, 1979, 1, p. DAN GH. TEODOR, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile -*. Iași, 1981 ; ADRIAN GABOR, *Mărturii arheologice privind vechimea creș- în sudul Moldovei*, în MMS, en. LXII, nr. 1—2, 1986, p. 83—91 ; NICOLAE *Materiale arheologice paleocreștine din Moldova*, în MMS, an. LXIII, nr. • 63—81 ; V. CHIRICA, *Creștinismul Ia est de Carpați în lumina mărturiilor -e*, în MMS, an. LXV, 1989, nr. 1, p. 69—75.

operiri în Muntenia. MARGARETA CONSTANTINIU, *Elemente romano-bi- ! cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei e VI—vii eri*: în SCIV_ XVJII(1965) p. 665—678 ; NICOLAE DĂNILA, *Tipare cruci din secolele IV—VI descoperite pe teritoriul României*, în BOR, an -8, 1983, p. 557—561 ; ILIE CATRINOIU, *Rolul Bizanțului în viața religioasă -nia în secolele IV—VI în lumina izvoarelor literare și arheologice*, în BOR, nr. 7—8, 1983, p. 589—599.

V

CREȘTINISMUL DACO-ROMAN ÎN NORDUL DUNĂRII ÎN SECOLUL IV. MĂRTURII LITERARE-ISTORICE

Am arătat în paginile precedente că de pe la mijlocul secolului III, ca urmare a crizei economice prin care trecea imperiul roman, Dacia a început să fie părăsită de oamenii de afaceri, iar în anii 271—275, sub împăratul Aurelian a avut loc părăsirea oficială a fostei provincii, prin retragerea administrației și a legiunilor în sudul Dunării.

În Dacia s-au așezat apoi pe rând, și vremelnic — alături de populația autohtonă daco-romană —, o serie de populații migratoare : goții, huni, gepizi, avari, slavi, iar mai târziu pecenegi și cumani.

Migrația goților. Cei dintâi care și-au făcut apariția au fost goții, un popor de neam germanic, originar din Peninsula Scandinavică și din părțile de nord ale Europei Centrale. Probabil pe la începutul erei creștine au început să doboare treptat spre sud, în mai multe valuri. O parte din ei se găseau, încă de la sfârșitul secolului II, în nordul Mării Negre, în silvostepa dintre Nipru și Don. Un alt grup, cunoscut sub numele de gepizi, a coborât mai târziu. Începând cu prima jumătate a secolului III se cunosc și ciocniri între goți și armatele romane din Dacia și Moesia. Atacurile lor împotriva imperiului le-au făcut de regulă împreună cu triburile de carpi din Dacia rămasă în afara provinciei romane, în anul 251 împăratul Trebonianus Gallus — în urma unei înfringeri a oștilor romane la Abrittus, — a încheiat chiar o pace cu goții, cedând coaliției goto-oarpice unele teritorii din Dacia, cu condiția să nu mai atace posesiunile romane.

Pe teritoriul țării noastre, goții (cu cele două mari ramuri ale lor : sârăriteană, a *ostrogoților* sau a greutungilor, și apuseană, a *vizigoților* și a tervingilor) s-au putut așeza numai către sfârșitul secolului III, iar

numai în secolul IV, întâi ca federați sau clienți ai imperiului, și Aurelian le-a cedat Dacia pentru a putea salva provinciile Moesia și Illyricum. Cercetările arheologice au dovedit că ea gotică asupra fostei provincii Dacia a fost mai mult nominală fiind prezenți mai ales sub forma unor tabere în mijlocul ei autohtone. De aceea, ei n-au avut nici o influență asupra romanilor romanizați din Dacia, iar limba daco-romanilor n-a fost influențată de a goților. N-au mai rămas de la ei decât unele vestigii le găsim în Transilvania cât și în câmpia munteană. După așezarea Dacia, au avut noi lupte cu imperiul roman. De pildă, în anul 332 a fost condusă de fiul lui Constantin cel Mare, Constantin II, la Hîrău, atacînd și învingînd pe goți.

În anul 332, împăratul a ajuns din nou sub stăpînire romană, pentru trei decenii. A început de îndată și construirea de întărituri pe malul Dunării. Cu câțiva ani înainte se construise un pod de piatră ană, la Sucidava (azi Celei), la gura Oltului. Șoseaua romană de la Olt spre Transilvania a fost refăcută. În apropiere de [] s-a ridicat cetatea numită Constantiniana Daphne. Toate acestea erau destinate apărării populației romanizate rămase în nordul țării care din punct de vedere economic, cultural și militar era încă o parte integrantă a populației din imperiu. Mai tîrziu, în anul 369, împăratul Valens a întreprins două expediții împotriva goților în nordul Dunării, acestea avînd în frunte un renumit conducător, regele Athanaric.

În anul 376, goții au fost înfrinți de huni, unde în regiunile răsăritice, fapt care a determinat o emigrare masivă a lor în nordul Dunării, unde au avut noi lupte cu împăratul Valens, în cursul cărora și-a pierdut viața (378). O parte din ei au rămas definitiv în nordul țării au plecat înspre apus. Vizigoții au ajuns pînă în sudul Galiei în Spania, unde au întemeiat un regat, iar ostrogoții au izbutit, în anul 476, să ocupe Italia (493), ajungînd sub regele lor teodoric la o mare înflorire. Puținii goți rămași în părțile noastre au dispărut în masa populației autohtone.

Deși faptului că se așezaseră aici unele triburi germanice, desigur, procesul de romanizare s-a menținut și întărit. La au contribuit mai mulți factori, între care : menținerea cetăților de pe malul stîng al Dunării, predominarea economiei romane în toată Dacia, existența podului de piatră peste Dunărea și șoselei către Transilvania. Faptul că populația din Dacia

și-a păstrat în mare măsură caracteristicile ei etnice și culturale, este o dovadă în plus că romanizarea a fost un proces profund și durabil. Acest lucru este confirmat și de faptul că în secolul VI, după ce au fost înfrinți de huni, goții au rămas în număr mare în nordul țării și au continuat să trăiască în condiții de relativă libertate sub stăpînire romană.

vorbea limba latină, i-a îngăduit să păstreze legături neîntrerupte cu populația de aceeași limbă din sudul Dunării, pentru că Moesia Superior, Dacia Ripensis și Mediterranea, Dardania, Prevalitania, care țineau de prefectura Illyricului, Moesia Inferior și Scythia Minor, care țineau de prefectura Orientului (dieceza Tracia), erau, cu excepția unor orașe, teritorii de limbă latină.

;

Creștinarea goților. Goții au cunoscut creștinismul încă pe când locuiau în nordul Mării Negre. Ajungând la Dunăre, numărul creștinilor s-a înmulțit, căci învățătura creștină era răspândită acum printre ei de numeroșii captivi pe care îi aduceau cu prilejul expedițiilor lor în Asia Mică și în Peninsula Balcanică și, poate, de unii soldați de neam got care slujeau în armata romană. Ajungând pe teritoriul țării noastre de azi, e posibil să fi contribuit la încreștinarea unora din ei și unii credincioși daco-romani. Se știe că în 332, după ce goții au fost înfrinți de Constantin cel Mare și se încheie un tratat de pace prin care ei devin aliați (foederati) ai împăratului, li s-a impus — între alte condiții — și *libertate pentru creștini*.

La Sinodul I ecumenic de la Niceea (325), a luat parte și episcopul *Teofil* «al Goției» (Gothiei), care era un ortodox. Probabil el era episcopul creștinilor din «țara Gothiei», cum se numea pe atunci Dacia nord dunăreană ocupată de goți.

Ulfila. După spusele istoricului bisericesc Socrate, Teofil ar fi fost *învățătorul și predecesorul* lui Ulfila (Ulfilas). Acesta era descendentul unei familii grecești din Capadocia, deportată în «țara goților», pe la mijlocul secolului III, unde s-a asimilat acestora. Probabil unul din părinții lui era got. S-a născut în primul deceniu al secolului IV, în nordul Dunării și s-a bucurat de o educație îngrijită. Pe lângă limbile greacă și gotă pe care le cunoștea din familie, a învățat și limba latină, care se vorbea în aceste părți. Nu știm când și de cine a fost hirotesit în treapta cea mai de jos în ierarhia bisericească, cea de citeț sau lector, • probabil de însuși Teofil. În genere se afirmă că în anul 341, ar fi fost trimis la un sinod semiarian ținut în Antiohia, unde ar fi fost hirotonit episcop de către semiarianul Eusebiu al Constantinopolului, fost al Nicomidiei. După o ipoteză mai nouă, hirotonia lui s-ar fi făcut de același Eusebiu, dar nu în Antiohia, ci la Conatantinopol, în anul 336, părere care ni se pare mai apropiată de adevăr. Istoricul Filostorgiu scria că Ulfila a fost hirotonit episcop pentru «toți creștinii din țara getică», avînd desigur în vedere faptul că în nordul Dunării locuiau odinioară geții, acum daco-romani.

istoricii Socrate și Sozomen, Ulfila a fost la început ortodox, icidean și numai mai târziu, din interese politice, a trecut la căci goții voiau să intre în legături cu imperiul de Răsărit, mei atât împăratul cât și episcopul capitalei erau arieni. Reîn- (_ după unii în părțile Buzăului —, Ulfila a început să pro- ;că cu însuflețire pe Hriistos, mai ales că mulți dintre goți erau acest scop, el a creat un alfabet propriu, gotic, și a început i *Bibliei* în limba gotică.

itatea sa misionară a fost însă tulburată în curînd de o prigoa- țuită împotriva goților creștini de conducătorul lor Aorich, în Acesta l-a obligat să treacă în Moesia, împreună cu un mare onășionali creștini. După părerea unor cercetători, s-ar fi așe- LȘUI Nicopolis ad Istrum, după alții la Durostorum, unde și-a rarea evanghelizatoare, fiind totodată și un cîrmuitor politic de acolo. în nordul Dunării se pare că i-a continuat activi- îpiscop numit *Goddas*. Bucurîndu-se de ocrotirea împăraților i II (337—361) și Valens (364—378), care erau arieni, Ulfila i jurul său o adevărată școală teologică, trimițînd misionari la cei din neamul său. Acolo a terminat de tradus *Biblia* în ică, pentru cei de un neam cu el, lăsînd netraduse cărțile Re- ucît acestea ar fi constituit un îndemn pentru goți de a reveni irile lor războinice. «Biblia gothica», cum se numește tradu- are la bază textul grec. Cînd a fost cazul, a creat cuvinte noi, ma de spiritul limbii gote, iar unde n-a găsit cuvinte potrivite, pe cele grecești. Traducerea lui Ulfila a fost apoi mult timp e neamurile germanice, circulînd în numeroase copii-manu- [mai vestit e *Codex Argenteus Upsaliensis*, din secolele V— 0 participă la un sinod în Constantinopol, fapt consemnat de ocrate și Sozomen, cînd a acceptat mărturisirea de credință ă a acestui sinod.

mii 370—372 a izbucnit, în nordul Dunării, o nouă persecuție iă pornită de regele got Athanaric. Cu acest prilej, o altă :re goții creștini nord-dunăreni, conduși de Fritigern, au tre- >esia, obținînd, la stăruințele lui Ulfila, drept de azil din par- atului Valens, care profită de situație pentru a le impune ore- riană.

o activitate misionară de 40 de ani, Ulfila și-a dat obștescul l anul 383 la Constantinopol (după alții în 381 sau 382), unde emat la un sinod, de către împăratul Teodosie (379—395).

Unul din ucenicii săi, *Auxentius*, ajuns episcop în Durostorum după moartea lui, a scris un fel de panegiric despre dascălul său, cu titlul *Epistula de Ude, vita el obitu Uliilae* (Scrisoare despre credința, viața și sfârșitul lui Ulfila), cu unele date biografice. Între altele, în scrisoare se spunea că Ulfila predica în ținuturile dunărene în trei limbi, greacă, latină și gotă, și că «a lăsat mai multe tratate și comentarii în aceste trei limbi».

Sub împăratul Constanțiu II (337—361) a fost exilat în Scythia Minor un călugăr eretic, *Audius*, originar din Mesopotamia, condamnat de un sinod pentru propovăduirea unui rigorism exagerat. Trecând și în nordul Dunării, între goți, a insuflat unora din ei rigorismul său moral, fapt care a dus și la înființarea unor mănăstiri. A fost hirotonit episcop de către un altul care aderase la învățătura sa. La rîndul său, a hirotonit și el alți episcopi, între care cunoaștem pe *Uranius*, originar tot din Mesopotamia, și *Silvanus*, un localnic.

După moartea acestora, nu mai știm nimic despre audienii din nordul Dunării. Probabil au părăsit secta sau au fost alungați de aici în timpul persecuției regelui got Athanaric. Toate aceste știri le avem de la scriitorul bisericesc Sfântul Epifanie de Salamina (c. 315—403), în lucrarea sa *Panarion* sau *împotriva tuturor ereziilor*.

Rezultă, din cele înfățișate pînă aici, că învățătura creștină la goți s-a lăspîndit și pe teritoriul de azi al patriei noastre și că tot aici s-a creat primul lor alfabet și s-a început lucrarea de traducere a Sfintei Scripturi în limba gotică.

Persecuțiile goților împotriva creștinilor din Dacia. Din Izvoarele timpului avem și alte știri în legătură cu viața creștină la goții așezați în țara noastră. Am arătat mai sus că Aorich dezlănțuise o persecuție împotriva creștinilor, în jurul anilor 347—348, care a determinat emigrarea lui Ulfila în sudul Dunării (persecuția e atestată și de o cateheză "a Sf. Chirii al Ierusalimului, care amintește de unii martiri goți și perși .uciși atunci). Activitatea misionară a lui Ulfila în nordul Dunării, întreruptă în 348, a fost continuată de ucenicii săi. Între aceștia, unul cu numele *Eutihie*, originar din Capadocia, este amintit într-o corespondență a Sfântului Vasile cel Mare de prin anii 373—374. Probabil și-a sfârșit viața printre goți, înainte de marea persecuție a lui Athanaric din anul 372.

Această persecuție s-a dezlănțuit în urma războaielor pe care le-a purtat cu împăratul Valens, care trecuse în nordul Dunării de două ori. Războiul s-a încheiat cu victoria lui Valens, care a încetat să mai considere pe goți vasali credincioși, suprimîndu-le și subsidiile pe care le

iu din imperiu. Drept răzbunare, prin anii 370—372, Athanaric a o persecuție sîngeroasă împotriva creștinilor din regatul său, pe

bănuia că sînt în legătură cu imperiul. Persecuția este descrisă storicul bisericesc Sozomen.

imele unor martiri din acest timp sînt consemnate într-un fragile calendar got, păstrat numai pentru zilele de 23 octombrie—30 srie, precum și din alte acte martirice. între ei se numărau preoții și Batwin sau Bathusios cu doi fii și două fiice, un călugăr Arpila, bați, 7 femei și un altul, în total 26 de martiri, cunoscuți cu nu în afară de alții, anonimi. Ei ar fi îndurat martiriul la porunca sf local cu numele Vingurich. Se crede că au fost arși de vii în-merică, undeva la vărsarea Argeșului în Dunăre, așa cum ar reieși relatarea lui Sozomen. O notiță din sinaxare arată că rămășițele : martiri au fost strînse de o creștină cu numele Gaatha, soția Dnducător got, și fiica ei Dulcilla, care le-au transportat, cu ajureștinului Vellas, la Cizic, pe malul asiatic al Mării de Marmara, e afla o colonie de goți creștini. Dulcilla a rămas acolo, iar Ga-

Vellas, reîntorși în Gothia, au fost uciși cu pietre, îaxarele pomenesc și de alți martiri ai persecuției lui Athanaric. fost *Sfîntul Nichita*, ars de viu, ca și martirii din calendarul got, ntr-oz de 15 septembrie. Probabil era descendent al unei familii tiv greci creștini aduși de goți din Cilicia ori din alte părți ale 4ici. Numai așa se poate explica faptul că moaștele i-au fost du--ilicia și așezate într-o biserică din orașul Mopsuestia, într-o zi eptembrie, în preajma Sinodului IV ecumenic din 451. Din aceas-ire a moaștelor într-o biserică ortodoxă, dar și din faptul că este t în Mineiele noastre, deducem că era ortodox. în secolul XV le sale au fost mutate în biserica Sfîntul Nicolae din Veneția. itatea lui la noi se datorește nu numai faptului că a păstorit pe ii țării noastre, ci și pentru că purta același nume cu episcopul anei, care, în anii următori, a desfășurat o intensă activitate iră și catehetică la daco-romanii din sudul Dunării. Uneori a și ifundat cu acesta și numit «Romanul» ,• alții — spre a-l deosebi numit «Gotul».,

rtiriul Sfîntului Sava. Știri mult mai bogate avem însă despre un tir din persecuția lui Athanaric, și anume despre Sfîntul Sava. ea sa este relatată de un izvor contemporan, și anume de o re a *Bisericii din Gothia către Biserica din Capadocia, scrisă* 3—374, cu prilejul mutării moaștelor sale în Capadocia, către de e însuși actul său martiric.

Din cuprinsul scrisorii, reiese că Sava era grec de neam, credincios ortodox, care trăia în feciorie, post și rugăciune, într-un sat din Muntenia de azi, între păduri, cântînd psalmi în biserică. Cînd cîrmuitorii goți au început prigoana împotriva creștinilor, silindu-i să mănînce din cele jertfite idolilor, Sava a respins încercarea consătenilor săi păgîni de a-l scăpa, oferindu-i spre mîncare cărnuri nejertfite, substituite de ei celor jertfite idolilor. În același timp, îndemna și pe ceilalți creștini să refuze o astfel de propunere. Acest lucru a supărat pe păgîni, care l-au alungat din sat, neîngăduindu-i să se reîntoarcă decît după trecerea unui timp.

Apropiindu-se sărbătoarea Paștilor din anul 372, persecuția lui Athanaric împotriva creștinilor a pornit cu și mai multă cruzime. Din această pricină, unii dintre ei — preoți și credincioși — au fost nevoiți să se refugieze «din Gothia»-, peste Dunăre, în «România» fPwpavta), ; adică într-una din provinciile imperiului roman de răsărit, fie în Moesia, fie în Scythia Minor. între cei care au plecat era și preotul satului respectiv, Sansala (Sansalas). Sfîntul Sava, după cum ne spune actul său martiric, s-a îndreptat însă spre un alt oraș (ek âtepav iroXiv), al cărui nume nu-l știm, la preotul Guttica (Guththicas), pentru a prăznui Pastile împreună. Pe drum, i s-a arătat un bărbat foarte înalt și strălucitor la vedere, care i-a poruncit să se întoarcă la preotul Sansala. La acestea, Sava i-a răspuns că «Sansala a părăsit țara» și a pornit mai departe. O zăpadă abundentă a troienit însă drumul, astfel că a fost nevoit să se reîntoarcă în sat. Aici l-a găsit pe preotul Sansala, revenit între timp, pe ascuns, la păstoriții săi. A prăznuit Pastile împreună cu el și cu ceilalți credincioși. Dar în a treia noapte după Sfintele Paști, a sosit în sat Atharid, fiul unui «regișor» (*faoi'kiaxoz*) got, Rholes-theos, cu o ceată de prigonitori. Preotul Sansala și Sava au fost prinși, supuși la chinuri și siliți să aducă jertfă idolilor, lucru pe care l-au refuzat. În fața răspunsului lui Sava, care a ofensat pe Atharid însuși, au hotărît să fie înecat în râul Buzău (Mouaatoî). I-au prins un butuc de lemn după gît, aruncîndu-l în adîncul apei, în timp ce dreptul Sava da laudă lui Dumnezeu că l-a învrednicit să pătimizească pentru El. Ucigașii i-au scos trupul neînsuflețit din apă pe malul râului și l-au părăsit, iar pe preotul Sansala l-au lăsat pradă chinurilor îndurate pînă atunci. Probabil el a fost cel care a purtat grija înmormîntării trupului martirului Sava. Săvîrșirea sa din viață s-a petrecut la *12 aprilie* 372, a cincea zi după Paști, fiind în vîrstă de 38 de ani.

La scurt timp după pătımirea lui s-a răspîndit vestea despre acest nou martir, ajungînd pînă la Sfîntul Vasile cel Mare, arhiepiscopul Ce-

din Capadocia (c. 330—379). Lucrul acesta nu este de mirare e gîndim la numeroșii capadocieni aduși în ținuturile dunărene, ăstrau legăturile cu pămîntul lor de baștină. Așa se face că prin 3_374, Sfîntul Vasile a adresat o scrisoare guvernatorului Sci-ci, Iunius Soranus, tot un capadocian și probabil rudă cu el, ru-L să-i trimită moaște de sfinți (scrisoarea 155 din colecția Migne, ;il). Rugămintea i-a fost îndeplinită trimițîndu-i-se chiar moaștele ui Sava, însoțite de acea lungă «Scrisoare a Bisericii lui Dumne-i Gothia către Biserica lui Dumnezeu din Capadocia și către toa-ricile (comunitățile) locale ale Sfintei Biserici universale», redac-limba greacă, care, de fapt, este actul martiric al Sfîntului Sava. scrisoare se arăta ca moaștele au fost duse mai întîi «în Roma-[elî "c/jv 'Pco]j.avfav) care ar fi Scythia Minor, în a cărei metropolă, își avea reședința și guvernatorul Iunius Soranus. Probabil ele : la Tomis, iar de aici, «cu voia sfatului clerului (prezbiteriul)» ^țiato? TOO icpeoPutepîoo), au fost trimise în Capadocia. In acest caz, rea lor s-a făcut prin osîrdia episcopului de atunci al Tomisului, lupă toate probabilitățile, era Vetranion sau Bretanio, atestat în gur în scaun în anul 369. Mai mult, episcopul tomitan a alăturat :risoare personală către Sfîntul Vasile cel Mare.

iii cercetători au emis opinia că și scrisoarea Bisericii din Gothia itocmită tot de episcopul Vetranion, care se poate să fi avut sub rea sa duhovnicească și pe credincioșii din ținuturile Buzăului, jătimise Sfîntul Sava, deci era îndreptățit să se ocupe de întoc-actului martiric al unui sfînt din eparhia sa. Era și firesc, pentru ius Soranus nu putea trata problema trimiterii moaștelor Sfin-5ava în Capadocia decît cu ierarhul locului, deci cu Vetranion.)il scrisoarea s-a întocmit pe baza relatărilor lui Sansala, el fiind : ocular al pătimirii Sfîntului Sava.

data după primirea darului, Sfîntul Vasile a mulțumit prin două :i, socotite de unii ca adresate nu episcopului de Tomis, ci lui u al Tesalonicului. Cercetînd însă cuprinsul lor, se constată cu ță că adevăratul lor destinatar era episcopul tomitan, deci o dori plus că el era și autorul actului martiric. Astfel, în ambele scri-îstinatarul este numit «theosevis», termen rezervat clerului și în-3i episcopilor. Iar în cea de-a doua scrisoare, Sfîntul Vasile scia : cinstit pămîntul patriei tale (Capadocia, n.n.) cu ua martir care a t de curînd pe *pămîntul barbar* (Gothia, n.n.) care este *învecinat vostru*» (Scythia Minor, n.n.). *atmi'c ni. Kmq oniyiu iiii*aat uou

Rămîne de lămurit și problema cărui neam aparținea Sfîntul Sava supranumit Gotul. Atît numele capadocian, cît și faptul că Sfîntul Vasile cel Mare, guvernatorul Iunius Soranus, amîndoi capadocieni, precum și Sfîntul Vetranion, originar poate tot din acele părți, au depus atîta stăruință pentru mutarea moaștelor sale în Capadocia, ne fac să credem că Sfîntul Sava este originar tot de aici, deci un descendent al captivilor greci aduși de goți în Dacia. În ce privește pe preotul Guttica, acesta, după cum îl arată și numele, era got. Despre Sansala, considerat got, s-a emis ipoteza că ar fi de o origine daco-romană, ceea ce pare puțin probabil.

C o n c l u z i i : *Din toate cele relatate pînă aici, se pot desprinde mai multe constatări. În primul rînd, aceea că în nordul JDunării pulsa o viață creștină intensă, fiind aici biserici, preoți, cîntăreți (Sfîntul Sava «cînta psalmi» în biserică) și credincioși care prăznuiau anumite sărbători (învierea Domnului). Învățătura creștină era atît de răspîndită și la sate, încît chiar și țărani pagini priveau cu simpatie pe creștini, pe care căutau să-i apere de prigonitori (cazul Sfîntului Sava, pe care consătenii lui au vrut să-l scape de pedeapsă). Rezultă de aici că era posibilă conviețuirea «barbarilor» cu populația daco-romană. O altă constatare este aceea că creștinii din nordul Dunării, deși au trăit între goți — din care mulți erau arieni —, țineau rînduiețile ortodoxe potrivit celor hotărîte de Sinodul I ecumenic de la Niceea. Dacă Sfîntul Sava și cei doi preoți ar fi fost arieni, desigur nu se depunea nici o stăruință pentru aducerea moaștelor sale în Capadocia. În stîrșit, constatarea cea mai prețioasă pentru noi este aceea că populația daco-romană a continuat să existe și sub goți, păstrînd legături neîntrerupte cu populația de limbă latină din sudul Dunării (România). Mai mult chiar, se observă o influență daco-romană în creștinismul goților, cum este cazul iiecei conducătorului got botezată cu numele latin Dulcilla, apoi cîțiva sfinți din fragmentul de Calendar got, care aveau de asemenea nume latine.*

Ca o concluzie generală, putem afirma că învățătura creștină — ortodoxă — era atît de puternică în teritoriile de azi ale patriei noastre în secolul IV, încît din rîndul credincioșilor de aici unii și-au jertfit viața pentru Hristos, învrednicindu-se astfel de cununa muceniei.

BIBLIOGRAFIE

- ila și în creștinarea goților. C. ERBICEANU, *Goții în Dacia și freștinarea lor în sec. III și IV*, în B.O.R., anul XII, 1888, p. 134—139; C. ER-*Uliila. Viața și doctrina sa sau starea creștinismului în Dacia Traiană și ' în sec. IV*, în B.O.R., anul XXI, 1898—1899, p. 121—152, 273—301, 370—517, 685—710, 763—769 (și extras : București, 1898 — cu traduceri din ac-irilor) ; VASILE PARVAN, *Contribuții epigraice la istoria creștinismului m*, București, 1911, XVI + 223 p. (p. 149—158) ; JOSEPH MANSION, *Ies Iu christianisme chez les Goths*, în «Analecta Bollandiana», Bruxelles, 1914, , 5 30 ; J. ZEILLER, *Ies origines chretiennes dans les provinces clanubien-irnpire romain*, Paris, 1918, IV + 667 p. (mai ales p. 407—542); CONSTAN-ICULESCU, *Contribuție la vechimea creștinismului în Dacia. Din istoria re- / gepizilor*, în «Anuarul Inst. de Istorie Națională», III, 1924—1925, p. 357 extras: Cluj, 1925, 20 p.); J. ZEILLER, *Auxence*, în «Dictionnaire d'histoire jgraphie ecclesiastique», t. V, Paris, 1930, col. 936—938; IORGU STOIAN, *s episcop arian de Durostor*, în B.O.R., an. LVI, 1938, nr. 7—8, p. 329—355 l latin și traducerea românească a vieții lui Ulfila) j VASILE GHEORGHIU, *irgentus Upsaliensis*, București, 1939, 58 p. + reproduceri; E. A. THOMP-» *Vizigots in the Time ol Ullita*, Oxford, 1966; KARL KURT KLEIN, *Gofen- uliila als Bischof und Missionar*, în «Geschichtswirklichkeit und Glaubensbe- Festschrift für Bischof D. Dr. h. c. Friederich Müller», Stuttgart, 1967, p. NICOLAE (CORNEANU), mitropolitul Banatului, *Biblia lui Wullila*, în MB. 1970, nr. 7—9, p. 550—558 (și în voi. *Studii patristice. Aspecte din vechea creștină*, Timișoara, 1984, p. 245—255); IOAN RAMUREANU, *Mișcarea au-n Dacia Pontică și nord-dunăreană (sec. IV—V)*, în B.O.R., an. XCVI, 1978, , p. 1053—1070 ; KURT SCHÄFERDIECK, *"Wulfila. Vom Bischof von Gotien tnbischof*, în Zeitschrift für Kirchengeschichte, 90. Bänd. Helt 2—3, 1979, p. EMILIAN POPESCU, *Creștinismul în părțile Buzăului pînă în secolul al n voi. Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, voi. I, Buzău, 1983, ?7 (a se vedea și p. 231—258 din același volum).
- rtirii creștini din Goți a. Cele trei scrisori ale Sf întului Vasile au fost publicate în original de J. P. Migne, *Patrologia greacă*, voi. 32; H. /E, *Saints de Thrace et de Mesie*, în «Analecta Bollandiana», XXXI, 1912, p. ; R. KNOPF și G. KROGER, *Ausgewählte Märtyriakten*, Tiibingen, 1929, p. Traduceri românești și comentarii: G. ZOTTU, *Stîntul Sava martir got*, în II, 1883, p. 169—180 ; GHERASIM TIMUS, *Epistola Bisericii Gotiei*, în B.O.R., 0—1891, p. 817—822; *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele Istoriei Ro- ii*, București, 1970, p. 710—715 și 720—727; IOAN DINU, *Citind martiriul Sava Gotul*, în revista «Tomis» an. XV, 1938, nr. 9—10, p. 20—24; PETRE JREL, *Les ades de Saint Sabas le Goth. (BHG—1607)*, *Histoire et arcMolo- ESEE*, t. VII 1, 1969, p. 175—185; I. IONESCU, *Sansala, primul preot cres- roman atestat documentar*, în M.O., XXII, nr. 5—6, 1970, p. 485—490; ȘTE- ZXE, *1600 de ani de la moartea Sîntului Sava Gotul*, în B.O.R., an. XC, 1972, p. 556—568; VASILE GH. SIBIESCU, *Stîntul Sava «Gotuh. La 1600 de ani cenicia sa*, în G.B., an. XXXI, 1972, nr. 3—4, p. 335—388; EPIFANIE NORO-0 *de ani de la moartea martirică a Sîntului Sava Gotul*, în M.M.S., an. 1972, nr. 3—i, p. 146—158 (și în voi. *Pagini din istoria veche a creștinismu-mâni*, Buzău, 1986, p. 216—238) ; IOAN IONESCU, *Pomenirea Stîntului martir tul*, în M.O., an. XXIV, 1972, nr. 3—1, p. 180—193; VASILE GH. SIBIESCU, e *Sîntului Vasile cel Mare cu Scythia Minor (Dobrogea)*", în «Ortodoxia», J. 1979, nr. 1, p. 146—150 (cu cele două scrisori, în românește); IOAN RĂ-*U, *Acrele martirice. Studiu introductiv, traducere, note și comentarii de...* !; 198.²¹ P- 311^—328-(voi. 11 din colecția Părinți și scriitori bisericesti); ION ^i *Stîntul mare mucenic Nichita (și «Pătımirea* sa)*, în S.T., an. XLI, 1989,

VI

/ CREȘTINISMUL DACO-ROMAN ÎN SUDUL DUNĂRII ÎN SECOLUL IV. SINOADELE ÎMPOTRIVA ARIENILOR

D

upă retragerea legiunilor romane, a administrației și a păturilor înstărite în sudul Dunării, în 271—275, s-a creat acolo o nouă provincie, Dacia Aureliană, împărțită în curînd în două : Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea, situate între cele două Moesii. Marea masă a locuitorilor din nordul Dunării —■ agricultori și păstori —■ a rămas pe loc, conviețuind, în continuare, cu felurite neamuri migratoare care s-au abătut pe teritoriul fostei provincii. Legăturile dintre populația romanizată din nordul și din sudul Dunării au fost permanente. Se cunoaște o neîncetată emigrare a populației din imperiu la barbari (adică în nordul Dunării), lucru pe care îl afirmă și scriitorii Paul Orosius și Salvian din Gallia. Am arătat și în altă parte că poporul și limba română s-au format în cadrul așa numitei «romanități dunărene» sau «orientale» a imperiului, în care intrau provinciile din spațiul carpatodanubiano-balcanic.

Creștinismul în sudul Dunării. După cum s-a putut constata, învățătura creștină a pătruns în Peninsula Balcanică prin lucrarea misionară a Sfîntului Apostol Pavel și a ucenicilor săi. Desigur aceștia au făcut aici hirotonii de episcopi, preoți și diaconi care le-au continuat activitatea misionară. Așa se face că în provinciile Illyricului a existat o viață creștină mult mai bogată decît în nordul Dunării.

La începutul secolului IV întîlnim un șir întreg de episcopii în provinciile Illyricului, mai cu seamă pe malul drept al Dunării. Numărul lor a crescut după anul 313, cînd s-a promulgat edictul de la Medioîanum. Astfel, în provincia *Pannonia Inferior* (Secunda) existau scaune episcopale în orașele : *Mursa* (azi Osiek), *Sirmium* (Mitrovița), capitala

iei, fostă și reședință imperială în secolul IV, probabil la *Cibankovce* sau *Vinkovaț*) și *Bassianae* (Petrovaț, pe Dunăre). În *Superior* : *Singidunum* (Belgrad), *Viminacium* (Kostolaț), *Horlari* (Ciupria) și *Margum* (Dobrovița), azi toate în Iugoslavia, a *Ripensis* : *Aquae* (Negotin, în Iugoslavia), *Ratiaria* (Arcer), *Martis* și *Oescus* (Gigen), toate în Bulgaria de azi. Poate să ii an scaun episcopal și în *Bononia* (Vidinul de azi). în Dacia *Medii*: *Naisus* (Niș), *Remesiana* (Bela Pelanca), amîndouă în Iugole azi, și *Serdica* sau *Sardica* (azi Sofia). în *Dardania* : *Scupi*), *Ulpiana* (Lipljan), azi amîndouă în Iugoslavia, și altele, mai [semnate. în *Moesia Inferior* : *Novae* (Sviștov), *Sexanta* (*Sexa-Prista* (Russe), *Appiaria* (Riahovo), *Durostorum* (Silistra), *Abritzgrad*), *Nicopolis* (Nikiup, la sud de *Novae*), *Marcianopolis*), lîngi Marea Neagră și *Odessos* sau *Odysos* (Varna), Hoățaria de azi. în *Scythia Minor* exista o episcopie la *Tomis* (Cpia-ia care s-au dăugat ulterior alte 14 episcopii, de care ne vom atf-uri capitol special.

îfară de aceste episcopii din provinciile romane sud-dunărene, în imediata vecinătate a fostei provincii Dacia Traiană, existau episcopii, în celelalte provincii ale Ilyricului: Sa via, Pannonia r (Prima), Dalmația și Praevalitania, încît numărul tuturor episdunărene se ridica la peste 40.

nunitățile și episcopiile din Pannonia Inferior, Moesia Superior, ia.Dacii sud-dunărene și Dardania erau latine, după cum dovelele inscripții funerare, precum și numele ierarhilor. în Moesia și *Scythia Minor* numele ierarhilor și inscripțiile sînt fie în fie în latină. Din felurite mărturii contemporane se știe că unii >copii acestor ținuturi erau oameni învățați, polemiști, scriitori și de limbă latină, cîteodată apărători ai ținuturilor pe care le iu. Unii au suferit moarte de martiri, ca Irineu din Sirmium. Înd seama de caracterul misionar al creștinismului din primele , este sigur că noua învățătură a lui Iisus Hristos a pătruns din >uriării în nordul ei și prin mijlocirea scaunelor episcopale pe am menționat, dintre care aproximativ 15 erau așezate pe malul l Dunării, sau în imediata sa apropiere : *Singidunum*, *Viminacia*, *Castra Martis*, *Oescus*, *Novae*, *Sexanta Prista*, a. *Durostorum*, *Abrittus*, *Nicopolis*, *Marcianopolis*, *Tomis* etc. pîndirea creștinismului în afara orașelor mari — mai ales după de la Milah — a dus la instituirea unor slujitori speciali care să i în comunitățile mai îndepărtate de orașe, în mediul rural.

Aceștia erau cunoscuți sub numele de horepiscopi (x«>pe7naxo7rot), adică episcopi «de sat» sau «de țară» (r, j^dopa-a? = sat), avînd hirotonie de episcopi. Ei erau trimiși sau delegați de episcopii lor să cerceteze preoții eparhiei, să instaleze preoți în parohii, să hirotonească ei înșiși preoți și diaconi (acestea din urmă numai cu aprobarea episcopului), să facă hirotesii în treptele inferioare (citeți, ipodiaconi, exorciști), să săvîrșească taine și ierurgii. Aveau și dreptul să participe, cu vot deliberativ, la lucrările Sinoadelor ecumenice și locale. Sînt întîlniți începînd cu secolul III (după unii cercetători chiar din secolul II), pînă prin secolele XI—XII. Mai multe canoane ale unor sinoade se ocupă de ei (can. 13 al Sin. Antiohia, can. 13 al Sin. Neocezareee, can. 13 al Sin. Ancira, can. 8 al Sin. I ec, can 10 al Sin. Antiohia din 332, can. 2 al Sin. IV ec, etc).

Deși nu avem mărturii istorice-literare despre lucrarea horepiscopilor în nordul Dunării, totuși, trebuie să admitem că unii din ei au activat și aici, ca trimiși ai episcopilor de la scaunele amintite mai sus. Existența lor se impune dacă ne gîndim și la faptul că prin anumite canoane (can. 2 al Sin. II ec, can. 6 al Sin. din Sardîca, can. 57 al Sin. din Laodiceea), se interzicea hirotonia de episcopi pentru sate și orașe mici; or, după retragerea aureliană înfloritoarele orașe din fosta provincie Dacia Traiană s-au ruralizat. De aceea, aici, în Dacia Carpatica, horepiscopii au fost în drept să-și exercite atribuțiile treptei lor din împuternicirea episcopilor din sudul Dunării sau a celui din Tomis. Ei hirotoneau preoți, diaconi sau hiroteseau grade inferioare, cercetau bisericile existente și pe preoți, instalau preoți, săvîrșeau diferite slujbe, pregăteau catehumenii pentru botez sau predicau acelora care nu cunoșteau încă învățătura creștină. Cateheza, predica și slujba lor erau săvîrșite în limba latină vulgară, cunoscută de daco-romanii de aici.

Un timp au activat în Biserica veche și așa numiții episcopi «periodeuți», sau «periodevți» (ireptoSeiniq? = îngrijitor al sufletelor), numiți și «exărhi», iar latinește «visitatores», care aveau hirotonie de arhieru. Ei stăteau în cetatea de scaun a episcopului eparhiot, dar se deplasau în eparhie cînd dispunea acesta, deci erau un fel de arhieru vicari în accepțiunea de azi, inferiori horepiscopilor. Au apărut în secolul IV și s-au menținut pînă prin secolele VIII—IX. Unii periodeuți au putut activa și în teritoriile din nordul Dunării ca trimiși ai episcopilor din sudul ei, îndeplinind însărcinările pe care le-am pomenit mai sus pentru horepiscopi.

Pătrunderea creștinismului în nordul Dunării, la populația daco-romană de acolo prin acești horepiscopi și episcopi misionari, a fost ușu-

de faptul că sub Constantin cel Mare, imperiul roman de fâsă-
tbutit să cuprindă o largă fișie de teritoriu în cîmpia olteană și
mă (hotarul nordic fiind cunoscut sub numele de «brazda lui No-
împăratul a construit chiar un pod peste Dunăre între Sucidava,
Celeiul de azi) și Oescus (Gigen, în Bulgaria), pentru a, lega pro-
din sud cu teritoriile din nordul Dunării. Acest teritoriu a fost
ăpînirea romanilor pînă în 378, în timpul împăratului Valens,
au cucerit goții, în urma victoriei lor asupra romanilor la Adria-
Atacurile hunilor din anii 442 și 447 au înlăturat din nou stăpî-
omană de pe ambele maluri ale Dunării. Ea s-a refăcut — parțial
tiu scurt timp — abia sub împăratul Justinian (527—565), care a
ilit stăpînirea romano-bizantină în nordul Dunării.

nodul I ecumenic. Tulburări pricinuite de arieni în sudul Dunării.
e multor episcopi din sudul Dunării este cunoscut din timpul
elor pricinuite de erezia preotului Arie din Alexandria, care
că Fiul este o creatură a Tatălui, fiind creat din altă substanță
ință decît Tatăl și că este schimbabil. Pentru cercetarea acestei
turi, împăratul Constantin cel Mare a convocat primul Sinod ecu-
la Niceea, în anul 325, care a condamnat erezia lui Arie și a
lat primele șapte articole din Simbolul credinței, care lămureau
jzp.irea Fiului («Fiul lui Dumnezeu, unul născut, Care din Tatăl
îscut mai înainte de toți vecii... născut, iar nu făcut, Cel de o
cu Tatăl, prin Care toate s-au făcut...»).

i acest Sinod au participat 318 Sfinți Părinți, cel mai de seamă
:or al Ortodoxiei dovedindu-se Sfântul Atanasie cel Mare al Ale-
iei. Intre participanți s-au numărat și cîțiva episcop^din părțile
sne : *Dominius* sau *Dommm^djrjL^ijrjniuin*, *Protogenes* din Sardica,
din Scupi (numele este semnificativ) și *Pistus* din Marcianopolis.
bil la lucrările Sinodului a luat parte și un "Sptsco 3e T6mîs7 căci
:ul Eusebiu de Cezareea, în «Viața împăratului Constantin», scria
ici schitanul nu lipsea din ceata» ; probabil se numea Aloicu—Am
t mai sus că printre participanți s-a numărat și episcopul «Teof/I
thiei».

i urma condamnării sale de către Sinod, în toamna anului 325,
a fost exilat în părțile Illyricului. Aici a izbutit să atragă la erezia
i tineri episcopi, care au devenit apoi mari apărători ai arianismu-
tdeplinind un rol însemnat în controversile ariene din secolul IV.
»a erau *Vălens* din Mursa și *Ursacîus* din Singidunum.

După condamnarea lui Arie la Sinodul I ecumenic, prietenii săi, în frunte cu episcopul Eusebiu al Nicomidiei, voind să înlăture termenul ortodox «de o ființă cu Tatăl» (ojioocnoi), au pus în circulație un termen nou, apropiat ca formă de primul, și anume că «Fiul este *asemănător* cu Tatăl în substanță sau ființă» (ofjioiour.o?), pentru ca să poată mai ușor amăgi pe neștiutori. În felul acesta, a luat naștere o nouă grupare eretică, a arienilor moderați, numiți și «semiarieni» sau «eusebieni», după numele căpeteniei lor.

Au urmat alte frământări, care au dus la convocarea unor sinoade locale. De pildă, în 335 s-a ținut un sinod la Tyr, în care semiarieni, participând în majoritate, au condamnat pe Sfântul Atanasie cu depunerea din scaun. Hotărârea a fost aprobată și de împăratul Constantin cel Mare, care a exilat pe Sfântul Atanasie la Treveri (azi Trier, în Germania).

Tulburările nu s-au potolit nici după moartea lui Arie (336) și a lui Constantin cel Mare (22 mai 337, în Duminica Rusaliilor), botezat numai cu câteva zile înainte de moarte de semiarianul Eusebiu al Nicomidiei. Unul din fiii săi, Constantin II, augustul Galliei, a îngăduit Sfântului Atanasie și altor episcopi ortodocși exilați să se întoarcă la scaunele lor. În drum spre Alexandria, Sfântul Atanasie s-a oprit în părțile noastre, la Viminacium, unde a întâlnit pe un alt fiu al fostului împărat, Constanțiu Augustul Orientului.

În 338 s-au ținut alte sinoade, la Alexandria (ortodox), la Constantinopol (semiarieni) la Roma (340—341), convocat de papa Teodosiu, și la Antiohia (341), numită «Sfântul Ierarh înnoirii» (atunci s-a sfințit noua catedrală, începută de împăratul Constantin), cu participanți în majoritate ortodocși.

Sinodul de la Sardica. Datorită faptului că unele probleme nu erau rezolvate și că în 341 sejmuseră două sinoade, unul al orientaliților și unul al occidentalilor, împăratul Constantin cel Mare și Constanțiu Augustul Orientului au socotit că a sosit timpul să se reexamineze

toate problemele ramase în suspensie, inclusiv situația Sfântului Atanasie al Alexandriei. În urma unei schimbări de concepție, cu aprobarea celor doi auguști, Constanțiu Augustul și Constanțiu (Constantius) al Orientului, s-a hotărât ca episcopii celor două jumătăți ale imperiului să se întrunească la Sardica (Serdica, Sofia de azi), în Dacia Mediterranea, ultimul oraș al imperiului occidental, aproape de Tracia, de unde începea stăpânirea lui Constanțiu. ■ > ■, ; - : ; ».

adul s-a întrunit în *toamna anului 343* și au participat aproape 70 de episcopi. Aproape jumătate dintre ei erau din provinciile de la nord și vest. Cealaltă jumătate (aproximativ 80) erau din provinciile de la sud și est : Italia, Gallia, Spania și Africa, grupați în jurul bătrânului Osius din Cordoba, conducătorul Bisericii (romane la Sinodul de la Niceea). Alții erau din provinciile Orientului, majoritatea semia-

tru cunoașterea situației creștinismului în provinciile dunărene sriului roman, este necesar să se cunoască numele episcopilor aarticipanți la lucrările Sinodului. Astfel, din Pannonia Inferior ipat *Eutherius* din Sirmium, capitala Illyricului occidental și re-imperială în secolul IV. Din M.»esia Superior...auparticipat episcoposimus din J^ojTejuin JvIaigi*-.iar *Arnanthjs^din* Viminacium a reprezentat de preotul *Maximus* (Sfântul Atanasie cel Mare în Episcătre" arieni amintește pe episcopul Cyriac.iis.jdiQ Viminacium, >dox). Din Dacia Ripensis au venit episcopii *Vitalis* din Aquae_ (sau Saiyus) din Castra Martis și *Valens* din Oescus. Sfântul 3 amintește și de episcopul *Silvestru*, care probabil a fost al Raiupă alții s-ar fi numit Paufflin). Din Dacia Mediterranea au luat iscopii *Protogenes* din Sardica, cei care a participat și la lucră-s-Iului I ecumenic, și *Gaudehtius* (jGjaudenjiu) jdn Naisus, amîn-lucători ai Sinodului, împreună cu *Osius.dirju-CQldQbau_Din Qâii*. Îiarticipat episcopii *Paregorius* din Scupi ^i *Macedonius* din Printre ef"se~numTflu™șr c?î doi tineri episcopi atrași de Arie i sa, în timpul exilului său în Illyricum : *Valens* de Mursa și ^deSingidunuin, care, încă de la Sinodul din Tyr, din 335, au credmfâTrETWÎtssră și luptau împotriva Sfântului Atanasie. La bun început s-au ivit neînțelegeri între sinodali, căci răsări-pus drept condiție prealabilă a participării lor ca episcopii de-ei mai înainte, și anume Atanasie al Alexandriei, Marcel al și Asclepios din Gaza, să nu fie admiși la lucrări. Episcopii și apuseni n-au voit. În această situație — cu toată încercarea icare a episcopului Osius din Cordoba — episcopii răsăriteni ședințe aparte, apoi au părăsit orașul, mutându-se la Philippc-:i Plovdiv), în Tracia, unde și-au ținut sinodul lor. În ciuda re-orientalilor, episcopii illyrieni și occidentali au continuat lucră-odul a împlinit o întreită misiune : s-a ocupat de dreapta cre-acată de semiarieni ,• a cercetat situația episcopilor depuși din ie semiarieni,- s-a ocupat de abuzurile și violențele săvârșite arieni (eusebieni) împotriva multor episcopi, preoți sau ere-

dincioși trimiși în exil — unde sufereau fel de fel de lipsuri — sau închiși, pentru că au respins erezia lui Arie și a lui Eusebiu din Nicomidia și au refuzat să intre în comuniune cu adepții acestora.

■8-a dovedit, cu acest prilej, vinovăția arienilor și a semiarienilor, prin actele lor de violență, falsurile lor, întemnițările slujitorilor Bisericii, incendierea unor biserici, introducerea de episcopi arieni în locul celor depuși. Sinodul a constatat, de asemenea, că învinuirile care se aduceau Sfântului Atanasie, lui Marcel din Ancyra și lui Asclepios din Gaza erau neîntemeiate, hotărînd să fie excomunicați cei care le ocupau în acel moment scaunele. Odată cu aceia au mai fost excomunicați și alți episcopi semiarieni, inclusiv cei doi arieni din părțile locului : Valens de Mursa și IJ.SJ.CJJAS din Singidjurn.

LaMII Vilul luuiu>iior, Părinții de la Sardica au stabilit un număr de 23 de canoane, referitoare™»-> r,u figflg;" la alegerea episcopilor, la irepturile și datoriile lor. De pildă, canoanele 1,2, 11 și 12"!TganrwțiH-;. țările de episcopi de la un scaun ia altui dacă ele aveau ca scop interese personale. Can. 6 confirma vechea tradiție ca la alegerile de episcopi să ia parte și poporul. Can. 7, 8 și 9 dezaprobau călătoriile și intervențiile episcopilor la curtea imperială, afara de cazul cînd erau ei înșiși chemați. Can. 1, 13, 14 și 15 cereau ca episcopii să locuiască în eparhiile lor, neputînd să lipsească — în caz de nevoie — mai mult de trei duminici. Se cerea de asemenea ca nici un episcop să nu hirotonească pe clericii altui episcop, fără consimțămîntul aceluia.

Din toate acestea, rezultă că Sinodul de la Sardica a fost unul din cele mai importante din seria sinoadelor convocate pentru aplanarea tulburărilor provocate de arieni și de semiarieni. Din păcate, hotărîrile Sinodului n-au putut fi aplicate decît în provinciile Illyricului și ale ■> Occidentului, căci în Răsărit împăratul Constanțiu a continuat să sprijine, pînă la moarte (-j- 361), pe semiarieni. În aceste împrejurări, nici n Sfintui Atanasie n-a putut să-și reocupe scaunul din Alexandria. El a rămas mai mult de un an în provinciile romane sud-dunărene, propovăduind dreapta credință și întărind pe credincioși în rezistența lor , față de ereticii arieni. Pastile anului 344 le-a sărbătorit la Naîsus, la episcopul Gaudențiu, iar Pastile anului 345 la Aquileea, în vestul lilyriculm.

Semiarienii și arienii au continuat să agite spiritele, încît a fost nevoie să se întrunească noi sinoade, în a doua jumătate a secolului IV, pînă cînd erezia ariană (combătută și de marii Sfinți Părinți : Atanasie al Alexandriei, Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz și Grigorie de Nissa) a început să dispară. Deci, Sinodul de la Sardica n-a putut aduce

liniștea în Biserică. Cu toate acestea, pentru istoria vieții creștine în provinciile sud-dunărene și chiar din nordul Dunării, acest Sinod deosebită importanță. ■

În timpul rînd, se poate constata existența unei organizări temei-isericii creștine în provinciile romane sud-dunărene, cu nume-discopate, care desfășurau o intensă activitate misionara-pasto-sste episcopii desigur aveau un număr suficient de slujitori — și preoți, în frunte cu un episcop —, precum și un număr mare ncioși. Constatăm apoi că episcopii de aici — implicit și cre- _ mărturiseau Ortodoxia niceeană.

. tulburări în Biserica sud-dunăreană. Tulburările cauzate de i semiarieni au continuat și după Sinodul de la Sardica, și apărut noi erezii. Astfel,

um, în care păstorise Eutherius, întâlnit între JParinții _ de ~Mli2^~oc^at--da-Am■ ■ ereziarh oYigmar din Âncyra, în Galatia.

■ le Fotin (Photinqs)^jJcemcai episcopului Marcel al Ancyrei, ilîTăt"Tar*Sardica. Acest itotin reproducea, cu exagerări, doctrina rului său Marcel, care se înrudea cu aceea a unui mare ereziarh Iul III, Pavel din Samosata, condamnat la un sinod din Antio-mul 268. Fotin învăța că Iisus s-a născut în chip natural din vi aria, deci nega existența elementului divin în El. Nu admitea Logosul divin a avut o existență personală înainte de a se în-Hristos. iisus Hristos n-a fost decît un om, care, datorita" ■ vir-3 superioare, a meritat sa fie numit Fiul lui Dumnezeu, "/: ițătura greșită a lui Marcel și Fotin a fost condamnată de patru l o c a l e , t i n u t e ^ ^ i o M ^ ^

își condamnat de atîtea sinoade, Fotin și-a păstrat totuși scaii*-jrită popularității și aprecierii de care se bucura în fața păsto-are s-au opus la exilarea sa.

irna anului 350—351 Constantin, augustul OrișjQ.tuiui, și-a sta-sdînța în Sirmium, metropola Illyricului, oaje. a devenit pentru li, ar^i_S^2P^{ET}~T^{5nîit*cr al}n Mpefiuluf "roman și, totodată, centrul >c al lumii creștine" Mușindu-și reședința aici, împăratul "a"fpst s o seamnă~d*e epis'copi arieni și semiarieni. Sprijiniți de împa-'ti episcopi au devenit inițiatorii și conducătorii unor sinoade ■ tau să dea o formulă de credință pentru întreaga Biserică și să 'ască pacea. Astfel, în 351 s-a

condamnat pentru a cincea bară pe Fotin, trimis în .exil.și Inlo- ■ ^fe.rrfiinius de Cizic,}n arian radical, care depășea prin păreriile

sale chiar și pe Arie. Membrii sinodului au alcătuit un simbol de credință, cunoscut sub numele de «prima formulă de la Sirmium», care putea fi interpretată și în sens ortodox. În 357, arieni extremiști sau radicali au ținut primul sinod la Sirmium, în prezența împăratului Constantine cel Mare prezidat de episcopul Germinius, secolul IV, cîștigat de episcopii arieni Valens și Ursacius. Sinodul a redactat a doua formulă de la Sirmium», care exprima principiile arianismului radical anonian (avojou — neasemănător). În anul 358, în primul sinod la Ancyra, condus de episcopul locului, liaile, ca și L., a condamnat arianismul radical, adoptînd o formulă de credință semiariană sau omiustiană. În vara aceluiași an s-a ținut al patrulea sinod la Sirmium, sub conducerea aceluiași Vasile al Ancyrei, cu participarea unor episcopi orientali illyrieni și occidentali, adoptîndu-se «a treia formulă de la Sirmium», care combătea arianismul radical, antitrinitarismul lui Pavel de Samosata și erezia lui Fotin, reprezentînd totuși mai mult doctrina semiarienilor.

Dar la scurt timp după încheierea sinodului, cunoscuții intriganți Geminus, Valens și Ursacius au convins pe împărat să caute o nouă formulă teologică, mai cuprinzătoare, care să mulțumească toate grupările creștine. Au fost convocate două noi sinoade, unul la Ariminium (Rimini) în iunie, al doilea la Seleucia, în iulie, în anul 359, pentru Orient. Cele două sinoade au aprobat «a patra formulă de la Sirmium» sau «crezula de la Seleucia» (22 mai 359), care conținea o formulă de credință omiană («Fiul este asemănător cu Tatăl după Scripturi»), acceptată în 360 de un sinod din Constantinopol, ca formulă oficială de credință în tot imperiul roman.

Deci, datorită amestecului direct, uneori brutal, al împăratului Constantin în treburile Bisericii, s-a ajuns la această situație care a produs multe suferințe Bisericii răsăritene. Credința pe care trebuia să o mărturisească atunci orice creștin era aceea a lui Germinius, Valens și Ursacius, care, alături de Arie și Eusebiu de Nicomidia, au fost figurile cele mai reprezentative ale arianismului în secolul IV.

Ultimele sinoade împotriva arienilor. Victoria arianismului asupra Ortodoxiei n-a putut dura. După moartea lui Constantin II (361), a urmat la tron nepotul său Iulian cel Ajustat (361—363), care abjurase credința creștină, apoi Iovian (363—364) și Valens (364—378) alături de arianismul în Răsărit. Sub împărații Valentinian I (364—375) și Valentinian II (375—392) în Apus, dar mai ales sub Teodosie cel Mare (379—395), în Răsărit, s-a dat Ortodoxiei posibilitatea de a obține victoria definitivă asupra arianismului.

2g3_â_început reconstituirea ierarhiei Dxtodoxe în provinciile ale imperiului roman. De pildă, din anul 366 se păstrează uși sub forma unui proces verbal) între episcopul Germinius dincioșf laici apărători ai Ortodoxiei niceene. La scurt timp, - întoarcerea lui Germinius la Ortodoxie. Au rămas arieni ens", TJsacius și alți câțiva episcopi condamnați de un sinod jm^JttJ2fia».^iPâJ^JRâJ@aș«a.J,,și de unele sinoade ținute i Spania. Cu toate acestea, ei și-au păstrat scaunele pînă la ipă 371).

i, după moartea lui Germinius, scaunul episcopal de la Sirst ocupat de nrtrnrinvn^ Aiifim;^ 1^ alegerea și hirotonia Galopat și marele părinte "Bisericesc Sfintul Ambrozie al Milanus a început lupta pentru nimicirea ultimelor rămășițe ale ui în provinciile Illyricului.

■

, în iulie JJS.»H-sLttRUt.ua nou sinod la Sirmium (al cincilea), a împăiatului Grațian, la care au participat un mare număr

? i ortodocși din Illyricum și din nordul Italiei, sub conducerea îs din Sirmium. și a Sfintului Ambrozie al Milanului. Sinodul itît nimicirea ultimelor rămășițe ariene în provinciile illirice, ț Lbateră ereziei macedonienilor sau pnevmaitomahilor, care dumr.ezeirea Sfintului Duh și deoființimea Sa cu Tatăl și cu

eplcmbrie 381, s-au deschis lucrările unui nou sinod, convo- ^ lăratul Grațian la Aquileea, oraș situat la frontiera Italiei și la care au participat 35 de episcopi din Italia, Illyria, Gallia Din imperiul roman de Răsărit n-a participat nimeni, întrucât mentali, cei din dieceza Tracia și idin Illyricul răsăritean) ră la Sinodul II ecumenic, convocat de împăratul Teodbsies care s-a ținut la Constantinopol în primăvara și vara acelu- tr.e participanți s-au impus tot Sfintul Ambrozie și Anemius m, precum și Valerian al Aguleii, care a prezidat lucrările.

c

îatematizați acum episcopii arieni Șgcundianus~4.m Siagidto^, ; Iladiuș din Ratiaria și preotul Attalus din N(iricu.m. Acesta A nul sinod ținut în provinciile romane ale Illyricului împotri- >

îl, arianismul și-a încetat oficial existența în aceste provincii, mt numai la goți, care primiseră credința creștină sub formă i ales sub împărații Constanțiu și Valens, datorită activității i Ulfila. De la ei l-au îmbrățișat și celelalte neamuri germa-ite cu ei, pretutindeni pe unde au trecut, din Dacia Carpatică "

și Moesia Inferior pînă în Italia, Gallia, Spania și Africa de Nord. Deci hotărîrile Sinoadelor ortodoxe din Sirmium, la 378, și din Aquileea, la 381, reprezintă biruința definitivă a Ortodoxiei asupra arianismului în provinciile romane ale Illyricului.

O ultimă tulburare doctrinară în ținuturile sud-dunărene a pricinuit așa-zisul Bonosus (sau Bonus) nu era altceva decît o continuare a erezii ariane. El nu era altceva decît o continuare a ereziei ariane, fiindcă el nu era altceva decît o continuare a ereziei ariane. În anul 391 un sinod general convocat la Elvium în Italia, a luat în considerare, printre altele, episcopii din Illyricum și cei din Macedonia, sub președinția episcopului Anisius din Teșaj. Arpătașul format pe Siricius al Romei de cele constatate, dar el a refuzat să pronunțe o sentință, lăsînd crîotorta seama episcopilor din Illyricum și Macedonia să continue să rămînă un timp în scaun, în ciuda sentinței de depunere pronunțată de episcopii din Illyricum, fiind înlocuit, în cele din urmă, cu ortodoxul Mafcian. Printre alții, Bonosus a fost combătut și de un scriitor contemporan dintr-o regiune învecinată, preotul pmiJ, din Bannonia care inițial a fost îmbrățișată și de goți, care au dus-o cu ei pînă în Apusul Europei.

Concluzii: Am făcut această incursiune în istoria arianismului în provinciile dunărene învecinate cu Dacia Carpatică, spre a cunoaște frământările pe care le-a produs erezia în rîndul clerului și credincioșilor din așa-numita «romanitate dunăreană». Nu avem știri despre pătrunderea arianismului la credincioșii daco-romani din nordul Dunării. De altfel, din cele expuse, se poate desprinde constatarea că arianismul își câștigase prea puțini aderenți în sudul Dunării, doar în rîndul unor episcopi — care s-a dovedit de atîtea ori nestatornici — îndeosebi în jurul orașului Sirmium. Trebuie reținut că ereziarhul Fotin era un oriental, și nu un localnic. Deci, se poate conchide că marea masă a clerului și credincioșilor daco-romani sud-dunăreni au păstrat nealterată Ortodoxia niceeană.

Mai reținem și faptul că majoritatea episcopilor cunoscuți de aici poartă nume latine, deci și ei, ca și păstoriții lor, au aparținut populației romanizate din aceste părți, între care se numărau și mulți daco-romani. Deci istoria frământărilor din această perioadă nu este altceva decît istoria vieții bisericești a unora dintre strămoșii noștri daco-romani.

stîrșit, trebuie subliniat că legăturile neîntrerupte dintre ținu-ad-dunărene și cele din nord (economice, culturale, schimburi •ilație etc.) au ușurat răspindirea și generalizarea învățaturii ; pe teritoriul de azi al țării noastre. La această acțiune au uit, în mod «organizat», numeroasele episcopii așezate pe țăr- *pt al Dunării, care puteau trimite ușor episcopi misionari, copi, preoți, diaconi, ipodiaconi, la locuitorii care vorbeau limbă latină, căci după cuvîntul lui Vasile Pârvan «Dună- fost niciodată un dușman hain, care să despartă pe frați, ci un prieten bun care i-a unit» (Contribuții epigrafice, p. 201)_t

BIBLIOGRAFIE

ELIS LE QUIEN, *Oriens Christianus, in quatuor patriarchatus digestus; quo ecclesiae, patriarchae, caeterique, praesules totius Orientis...*, Tomus pri- , 1740, VIII + 1479 col. + I p. (reproducere : Graz, 1958); CARL JOSEPH sloi/e des conciles, d'apres les documents originaux. Nouvelle traduction rreege et augmentee par' H. Leclercq, voi. I, partea I—II, Paris, 1907 (re- vlew York, 1973), 1239 p.

E PÂRVAN, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, 911, XVI, 222 p. (îndeosebi p. 8—73); JACQUES ZEILLER, *Ies origins dans les provinces danubiennes de l'empire rmain*, Paris, 1918, IV -fi :ione anastatica, Roma, 1967, îndeosebi p. 129—176 și 205—350); MAT--JKA, *A history oi Christianity in the Balkans*, Chicago, 1933, 202 p.; EILLER, *L'expansion du christianisme dans la peninsule des Balkans du I-cr de*, în «Revue internationale des etudes balkaniques» I, t. 2, Belgrad, 41-1—419 (vezi și recenzie-traducere a lui Niculae M. Popescu, în B.O.R., !5, nr. 9—10, p. 541—544); IOAN I. RAMUREANU, *Sinodul de la Sardica 3. Importanta lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-ro-r.*, an XIV, 1962, nr. 3—4, p. 146—182; IOAN I. RAMUREANU, *Sinoa-Sirmium dintre anii 348 și 358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium*, în , 1963, nr. 5—6, p. 266—316; IOAN I. RAMUREANU, *Creștinismul în pro-tane dunărene ale Iliricului la sîrșiiul secolului IV. Sinodul de la Sir-'8 și Acvileea din 381*, în S.T., an XVI, 1964, nr. 7—8, p. 408—450 : LES-*NARD, *The Council of Serdica 343 A. D.*, Sofia, 1983, 224 p. + ilustr^

VII

CREȘTINISMUL DACOROMÂN LA SFÎRȘITUL SECOLULUI IV ȘI ÎN SECOLUL V

ÎN

numeroasele diviziuni și dispute din sânul ereziei ariene i-au pregătit, pe încetul, ruina. La aceasta au contribuit nu numai diferitele sinoade, care au luat atitudine împotriva arianismului, ci și marii das căli ai creștinătății, Sfinții Vasile cel Mare, Gngorie de Naziaizj5iGri-g"J2fLłJS-NIS5fi fa Rășgjrml^rTfi~Qj^Pj£^YiJJlj5_5ij^ m^i07I^ p din Milan în Apus, care au continuat opera Sfântului At^nasiē*^c^"KȚăreTTTeXTffl^>at greii lovitură a dat-o arianismului împăratul Teodosie"cei Mare "(379—395), prin edictul emis în Tesalonic la 28 februarie 3807 care interzicea această erezie și recomanda supușilor săi să respecte credința niceeană. în același timp, s-a continuat lupta împotriva păgînismului. Astfel, împărații Teodosie din Răsărit și Grațian în Apus (375—383) au dat o serie de edicte împotriva păgînismului (închiderea flmplelor, interzice rea sacrificiilor etc), culminînd cu edictul din februarie 391^ care decre ta creștinismul ca singura religie admisă în imperiul roman. Se poate spune, pe drept cuvînt, că împăratul Teodosie cel Mare a desăvîrșit opera începută de Constantin cel Mare, creștinismul devenind religie de stat, cu o poziție specială față de toate celelalte confesiuni și crezuri re ligoase. Măsurile sale au fost continuate de fiii săi Arcadius în Răsărit (395—408) și Honoriusi î n Apus (395—423), ^ ^ i l ^ Z

a ordonat să fie distruse templele ce mai existau. împăratul Marcian (450—457) a fost primul care a primit coroana imperială din mîna patriarhului de Constantinopol.

Erezia pnevmatomahă. Sinodul II ecumenic. Cu toată poziția creștinismului, pe deplin consolidată în imperiul roman, el a continuat sa fie agitat din cauza numeroaselor erezii și dispute teologice apărute în

ianismului. Din moment ce Arie înyăjjiș,e_-că Fiul. ește_o crea-
 atălui, era firesc ca unii să considere Duhul Sfînt ca o creatură
 Lucrurile s-au întîmplat întocmai, căci în curînd a apărut o
 •zie a celor care nu recunoșteau dumnezeirea Duhului Sfînt, nu-
 nevniatomahilor (to itvsujia -GCTO? == duh) sau a macedonienilor,
 nele celui mai de seamă reprezentant al ei, episcopul caterisit al
 tinopolului, semiarianul Macedonie (urmat, după moartea sa, de
 iu al Nicomidiei). Mai multe sinoade, ca și numeroase scrieri
 ilor Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz și ale altora, îndrep-
 iotriva pnevmatomahilor, n-au putut opri întinderea rătăcirii,
 jeea, în dorința de a restabili liniștea în Biserică, împăratul
 > cel Mare a convocat un nou Sinod ecumenic la Constantino-
 nul 381. Cei 5C[de episcopi prezenți au aruncat anatema îm-
 tuturilor ereticilor, inclusiv a pnevmatomahilor, și au alcătuit
 :i articole pe care le-au adăugat la simbolul de ia Niceea, for-
 istfel «Simbolul de credință niceo-constantinopolitan», prin ca-
 ărturirea și dumnezeirea Duhului Sfînt.

idul a dat și șapte canoane, dintre care al treilea precisa ca
 ii de Constantinopol urmează în rang imediat celui de la Roma,
 Llonstantinopolul era «Roma cea nouă».

ținuturile dunărene nu au participa-y^Sinod ulJ.I.,fi;unieric: de-
 (în unele izvoare numit Terentius) al Tomisului
 iri MoesiaInfe/ ior,jentru că ceilalți erau

ți tocmai atunci la

ia nestoriană. Sinodul *III&cum&fiTc*. În primele decenii ale se-
 / cunoaștem alți episcopi sud-dunareni angajați în disputele teo-
 ie timpului. Astfel, în multe dispute în problema hristologica
 și problema întrupării Logosului. În 427 ajunge pe scaunul'de
 :op din Constantinopol un călugăr -antiohian cu numele Nesto-
 susținea, împreună cu alți adepți, că Sfînta Fecioară Măria nu
 ascatoare de Dumnezeu» (&soi6xo<);, ci numai «Născătoare' de
 ^pwrcoxoxo;). Împotriva noii erezii s-a ridicat cu hotărîre Sfîntul
 piscopul Alexandriei, așa cum se ridicase Sfîntul Atanasie îm-
 arianismului. Au început lungi polemici între Sfîntul Chirii și
 itorii dreptei învățături, pe de o parte, și Nestorie cu adepții
 ltă parte.

iprința împăratului Teodosie II, s-a convocat cel de al treilea
 =umenic pentru a restabili pacea în Biserică, Sinodul, întrunit
 a condamnat învățăturile lui Nestorie, aprobînd

cele «12 anatematisme» întocmite de Sfântul Chirii și stabilind că în Iisus Hristos sînt două firi : una divină și una umană, dar o singură per soană, cea divină a Fiului lui Dumnezeu. Legătura dintre ambele firi e o legătură firească, ipostatică, nu numai una morală. Sfînta Fecioară Măria a fost numită «Născătoare de Dumnezeu» (dsoToxoî). Nestorie a fost înlăturat din demnitatea arhierescă și excomunicat (f 451, în exil). La Sinodul de la Efes au participat, din părțile noastre, episcopul *Timotei al Trpmisului*, care a semnat, ca al(170-lea) participant, cele 12 anatematisme și condamnarea lui Nestorie. Au participat de asemenea din ordinul împăratului, *Dorotei* din Marșianofoliš, adept al lui Nestorie, depus de sinod și exilat, și alți participanți o «Contestație» împotriva măsurilor luate față de Nestorie — n-a fost depus de sinod (probabil a revenit asupra semnăturii). Doi alți episcopi din păștile dunărene s-au opus de asemenea condamnării lui Nestorie : *Petronius* de *Novae*, și *Ajargiajm*; *yun* rittus. Dorotei a fost înlocuit cu forța prin *Polycarp* de *Tia SexarfRT* al Appiariei și *Balcanius* al Nicopolei au demisionat, din solidaritate.

episcopilor dunăreni participanți s-au arătat favorabili lui Nestorie, deși marea masă a credincioșilor a rămas străină de aceste frămîntări.

Erezie monofizită. Sinodul IV ecumenic. La scurt timp după Sinodul al treilea ecumenic, o nouă tulburare s-a ivit în sînul Bisericii. Un bătrîn arhimandrit din Constantinopol, Eutihie, care a luptat împotriva lui Nestorie, a căzut într-o erezie tocmai opusă, învățînd că Mîntuitorul avînd o singură persoană a avut numai o singură fire, cea dumnezeiască, pentru că cea omenească, luată la întrupare, a fost absorbită cu totul de prima. Prin urmare, trupul Domnului a fost numai unul dumnezeiesc, nu și omnesc. Erezie aceasta a fost numită monofizitism sau monofizism (de la cuvintele *ti.6vo*; — singur și *puoi* = fire).

Sesizat de această nouă învățătură, episcopul Flavian al Constantinopolului a convocat un sinod local, în anul 448. care l-a condamnat pe Eutihie. Din părțile dunărene a participat numai episcopul *Saturnin* din Klardanor, jirmașul lui Dorotei. În același timp, scria lucrări de combatere a monofizitismului, din nefericire pierdute. La cererea împăratului Teodosie Hy favorabil lui Eutihie, s-a întrunit un nou sinod la Constanti-

în anul 449, pentru revizuirea procesului, dar s-a ajuns la o nouă iare a ereziarhului. La acest sinod au participat, din ținuturile Î, episcopii : *Gregorius* (urmașul lui Ioan), *Satur* [arcianp] și *Secundianus* al Novaelor. Văzându-se corYdanie s-a adresat lui Teodor Trapesiotei, și lui Dioscor al riei. Primul a înfierat pe Eutihie, ca «eretic periculos», în *juftica ad Flavianum*, care expunea învățătura despre cele două irsoana Mântuitorului.

Dioscor a găsit că învățătura lui era ortodoxă, protestînd la împotriva depunerii lui Eutihie și cerînd să fie convocat un d ecumenic. La stăruințele lui Dioscor și ale lui Eutihie, împăDdosie II a convocat un nou sinod ecumenic, pentru luna aua Efes. Președinția i s-a încredințat lui Dioscor al Alexan-re, prin mijloace silnice, a obținut de la participanți condarnvătăturii despre cele două naturi (diofizism) în persoana Mîni și, în același timp, reabilitarea lui Eutihie și depunerea lui din scaun. Acesta, din pricina maltratărilor suferite, a murit eva zile. Din pricina abuzurilor săvîrșite, acest sinod a intrat e sub numele de «sinodul tîlhăresc». Din părțile dunărene a tt numai *Diogenianus din Remesiana*.

uirarea și confuzia create în Bisencti'de acest sinod au fost po;ic' după urcarea pe tron a împăratului Marcian (450—457). i convocat în toamna anului 451 cel de al patrulea Sinod ecu-a Calcedon (în fața Constantinopolului, pe litoralul asiatic), la participat între 520—630 de episcopi, cifră neatinsă pînă atunci a Sinod ecumenic. Cu tot numărul mare, din părțile dunărene lirn pe nimeni, probabil, din cauza hunilor care devastau atunci sgiuni. Singur episcopul Alexandru al Tonusului a semnat hoSinodului, dar ulterior, după înclieieTSa" U-ti'zbaleiUor. Sinodul a tizat pe Eutihie, a depus pe Dioscor din scaun și a semnat *dogmatică a lui Leon I*, recunoscută drept ortodoxă. Doctrina iscă a fost defînita prin următoarea mărturisire de credință : cățara și mărturisim cu toții pe unuj și același Fiu, pe Domnul isus Hristos, Care este Dumnezeu adevărat și om adevărat. Ca eu, El s-a născut din Tatăl mai înainte de toți vecii, fiind întru smenea Tatălui. Ca om, s-a născut din Sfînta Fecioară Măria, area de Dumnezeu, fiind întru toate asemenea nouă, afară de •ele două firi ale Mîntuitorului sînt unite în mod neamestecal imbat, neîmpărțit și nedespărțit».

Sinodul a dat 28 de canoane, cel mai important pentru noi fiind ultimul, întrucît preciza poziția ierarhică a Patriarhiei de Constantinopol față de cea rîxmană și de restul patriarhiilor. Canonul stabilea că scaunul din Constantinopol trebuie socotit al doilea — după cel din Roma —, bucurîndu-se de aceeași cinste și de aceleași privilegii, întrucît «Roma cea nouă» este capitală a imperiului, ca și «cea veche». Astfel, Sinodul IV ecumenic a stabilit ordinea ierarhică onorifică a celor cinci patriarhate (pentarhie) pe criteriul importanței lor politice ■■Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim (definitivată în can. 36 al Sinodului trulan) ; prin can. 28 al aceluiași Sinod, s-a acordat Constantinopolului jurisdicție peste Pont, Asia, Tracia și «ținuturile barbare», adică cele nord-dunărene ocupate atunci de huni.

Tulburările pricinuite de monofizism au continuat și după Sinodul de la Calcedon, mai ales în Palestina și Egipt. Toate acestea, la care s-au adăugat numeroasele proteste ridicate în urma alegerii fizitului Timotei ElurJELuros) ca patriarh al

turor ierarhilor din imperiul cerință părărea asupra hotărîrilor de la Calcedon și asupra alegerii de la Alexandria. între cei care au fost consultați, se numărau și unii episcopi din ținuturile dunărene, cu excepția celor din Moesia Superiori^{JaⁱRirjensis}, probabil dezorganizate atunci de barbari, și a celor din Pannonia, devastată de huni în 451. Lujaesc și răspuisurile

scrisoarea împăratului a fost trimisă și lui Zoșimuș al Șaxdtf faif S-aii lispT

tina ~~ș^Qrdj^{Diod}.a^apoi ale~~ sufraganiilor lu

șește; poate că a murit înainte de a da răspunsul), care e^{JWIIIM*} din Odyssos, *Monolilus* din Durostorum. *Marcellus* din Nicopolis. *Petrus* din Novae, *Maitialis* din Appiaria și chiul apăTaToTârnîTieW

Tomisului. Se remarcă unitatea perfectă a acestor răspunsuri — conformă de altfel cu opinia mării majorități a episcopatului din Răsărit — și anume : menținerea hotărîrilor Sinodului de la Calcedon și înlăturarea lui Timotei Elur din scaunul Alexandriei.

Cu acestea, se încheie știrile despre episcopii de la Tomis și din sudul Dunării, care au luat parte, într-un fel sau altul, la disputele teologice din secolele IV—V.

ntul Niceta de Remesiana. Dintre episcopii din sudul Dunării au impus în viața bisericească la sfârșitul secolului IV și începutului următor trebuie menționat în chip deosebit Sfîntul „Niceta n lesiana, în Dacia Mediterranea. Orașul Remesianar se afla pe ma-

ie CongifijQjinjaraoJLJj^^

^T^"Wgrgt^^^5_vrava). Azi, pe vatra vechiului oraș roman, se înfrățesc Bela Pelanka (în apropierea graniței iugoslavo-bulgaro-vu se cunoaște nimic despre începuturile acestui scaun episcopesc, ar fi rămas pierdut în istorie, dacă n-ar fi fost ilustrat în literatura antică. Nu se știe când și-a început păstoria. Într-o scrisoare se face amintire de un episcop cu numele Nichas, pe care unii îl socotesc o deformare a celui de Nicetas. Oarecari știri asupra activității sale misionare avem din două poeme (XVII și XVIII) ale Sfîntului Paulin, episcopul „Nîplei, Jîn_rțalia. Aceste poeme scrise cu prilejul celor două vizite pe care Niceta i le-a făcut în anii 398 și 402, când va fi avut prilejul să-i relateze anumite

și din activitatea sa misionară, pe care episcopul Paulin le-a pus în discuție de o sensibilitate deosebită.

În primul poem se desprinde că Niceta urma să plece din Nola departe de Dacie (la «daci arctici»), la scaunul său, unde își desfășura activitatea misionară. «într-un ținut necunoscut al lumii — fîntul Paulin — barbarii învață prin tine să cînte pe Hristos cu romani și să trăiască puri în pace senina». Rezultă de aici că de «romanizare»

numeroasele triburi «barbare» de aici (besi, sciți ș.a.). În continuare se menționează și popoarele care-l pot numi pe Niceta «părinte», scrie că tine te numește părinte întreaga regiune a Borei; la predicile sale cu sine părăsește pornirile

fiindu-i tu învățător. Alargă la jînăis-M&u și amîndouă felurile „Lcej. ce cultiva pamjnjalpâajfttenor, și cei ce poartă dăciulijfje. cresc turrfie Bogate de vite pe malurile mănoase».

„^,^^^—^^^

baza acestor indicații, s-au purtat lungi discuții și s-au formulat ipoteze în legătură cu «aria misionară» a Sfîntului Niceta. Varnan, de pildă, a ajuns la concluzia că a predicat pe ambele maluri ale Dunării, fiind «apostolul dacoromânilor» (după el au afirmat la Iași, Iorga, C. C. Giurescu, Radu Vulpe, Ioan G. Coman etc. alții au o atitudine rezervată). Profesorul Dionisie Pippidi a reacestei problemei formulînd ipoteza — pe care o acceptăm Niceta a predicat numai în sudul Dunării «în imediata

apropiere a scaunului său episcopal» (acest punct de vedere l-au susținut, în lucrările lor, și Samuil Micu și Petru Maior). În adevăr, este greu de presupus că Sfântul Niceta ar fi trecut pînă în nordul Daciei, din moment ce între Remesiana și Dunăre erau scaunele episcopale cunoscute : Aquae Ratiaria, CjstniJ^r^j[^][^]

Era firesc ca evangheliizarea ținuturilor nord-dunărene să se facă prin aceste scaune episcopale, și nu prin unul mai îndepărtat. Nu trebuie trecut cu vederea canonul 2 al Sinodului II ecumenic care prevedea că : «episcopii să nu-și întindă jurisdicția asupra altor Biserici afară de dieceza lor...» (dispoziții asemănătoare sînt și în can. 13 al Sin. din Antiohia ; alte canoane opresc pe episcopi să exercite puterea sfințitoare pe teritorii străine : can. 35 apostolic, can. 22 al Sin. din Antiohia, can. 11 al Sin. din Sardica, can. 48 al Sin. din Cartagina).

În orice caz, activitatea Sfântului Niceta s-a desfășurat într-o regiune populată cu daco-romani în jurul Remesianeii, căci numai pentru aceștia putea să predice și să scrie în latinește. De aceea scria Sfântul Paulin că «aleargă la el geții și amîndouă felurile de daci : cei ce cultivă pămîntul în interior (probabil din Dacia Mediterranea) și cei ce poartă căciuli de oaie și cresc turrîe^MSoga!e^e[^]vm^{*r}pe^{*^}Su7iTe mănoase» (Dacia Ripensis). Este posibil ca activitatea lui să se fi desfășurat și în TSaciăKiperisis, pentru că Remesiana nu era departe de hotarul dintre cele două Dacii.

În ce privește originea sa, trebuie să-l socotim daco-roman, de vreme ce Sfântul Paulin, în poemul XVII, numește Remesiana drept «patria»[^] «orașul», «orașul părintesc» sau «casa părintească» a lui Niceta. Faptul că folosește limba latină în scris și în predică — deși în ținutul respectiv se folosea și limba greacă — este un argument în plus care pledează pentru originea sa daco-romană.

Pe lîngă predica vorbită, Sfântul Niceta a lăsat și unele lucrări scrise, îndeosebi catehetice. Cea mai de seamă lucrare se intitulează *Libelli instructionifi* (f^rtir[^]jfitje învățatură] sau *Catehismul* — în șase cărți — pentru cei ce se pregăteau să primească taina Sfântului Botez. Tot lui îi aparțin lucrările dogmatice: *De zatione Udei* (Despre rațiunea credinței), DeJLaU^{^^}g«iS&L^{^^}

Duh[^]De,,
£ simbolul credinței, una din cele mai vechi tâlcuiri ale
^{^^}E^{^^}SMSSJMÎ[^]M[^]MJ-espse diferitele rumiri ale Domnului nosWuIisusHristos), probabil și *De jertfa mielului pascal*) etc. Șirul lucr'Șrîlor smseTde Sfântul Niceta este completat de două y
cuvîntări cu caracter privegherea robilor lui Dumnezeu), De *psalmo-practic-liturgic* : De

io (Despre folosul cântării de psalmi) și imnul *Te Deum lauda-* "Tine, Dumnezeule, Te laudăm). În prima cuvîntare— cu 9 ca- vorbește despre privegherea în timpul nopții, în a doua de- >sul cântării de imne bisericești și de psalmi, iar *Te Deum lau-* ste un cunoscut imn de preamărire a lui Dumnezeu (nu trebuie at cu slujba numită *Te Deum*, ce se săvîrșește la anumite so- i)-

de reținut faptul că Știutul Nioeta folosește în scrisul său mai jere ale Sfinților Părinți răsăriteni, ceea ce arată că el n-a fost ionar» trimis de Roma în părțile noastre, așa cum au încercat dnte unii istorici.

se cunoaște nimic despre sfîrșitul său. Ultima dată era amintit 414, întj^una_ din scrisorile lui Inocențiu I, episcopul Romei. A :ut în rîndul sfinților, fără să se știe cînd. Martirologiile romane uiesc în 7 ianuarie. în Mineiul ortodox, la 15 septembrie, este urnele lui Nichita Romanul, iar la 3 aprilie, Nichita Mărturisi- u știm însă care din ei este episcopul Remesianeii. în orice caz, ■a lui s-a păstrat mult timp în colindele noastre ca sfînt păzitor

toată propovăduirea orală și scrisă a Sfîntului Niceta se des- :oiistatarea că el a luptat pentru păstrarea credinței ortodoxe, hotărîrilor primelor două Sinoade ecumenice, apărînd-o de ixile greșite și de superstițiile păgîne care circulau în vremea :e acestea îl înfățișează ca pe un mare teolog al vremii sale, iind un rol de seamă în viața bisericească de atunci. Cele două i în Italia și prietenia cu Sfîntul Paulin de Nola, activitatea >nară, lucrările sale teologice, ca și sfințenia vieții lui fac din Niceta al Remesianeii una din figurile reprezentative ale crești- i daco-roman.

rențiu de Novae. Mai nou s-a emis ipoteza că prin anii 401— istorit la Novae, în Moesia Inferior, un episcop cu numele *Lau-* autorul a două omilii, una *De poenitentia* (Despre pocăință), *eZeemosyng* (Dpspre milostenie), care par să fi fost adresate unor - ăți de credincioși daco-romani.

la mijlocul secolului al V-lea, episcopiile sud-dunărene au in- nou într-o fază, destul de lungă, lipsită de date istorice. Despre im ele (mai ales cele din Moesia Inferior) nici nu mai există erioare, iar despre altele se întîlnesc știri noi abia peste o jumă- veac și chiar mai mult, dar și acelea sînt foarte nesigure. Nu-

meroasele incursiuni ale populațiilor migratoare au distrus înfloritoarele scaune episcopale de altădată, dezorganizând întreaga viață politică, socială și bisericească.

Jurisdicția bisericească asupra provinciilor romane sud-dunărene. în anul 297, sub împăratul Dioclețian (284—305) întinsul imperiu roman a fost împărțit în patru prefecturi conduse de câte un prefect, cu 12 dieceze (dioceze) în frunte cu un vicar (numit uneori și exarh — eSapxoî) și cu 101 provincii (numite de greci eparhii — ewzp^îa), fiecare cîrmuită de câte un praeses sau proconsul. Fiecare provincie era ~~... de efjecijparohii~~

Reformele administrative ale lui Dioclețian au fost continuate de Constantin I cel Mare SOg^^SST^care în anul~33QTMa. ridicat numărul

" ^ l ^ a * ^ i f i

"330Hfosta cofome"gre^ealra^a*^zantion a fost inaugurată oficial ca noua C^pîfaîă'^îr^perruT^'Torriänrsu sub numele de Constantinopol. Prima prefectură era a Orientului (capitala la Nicomidia), cu diecezele : Egipt, Siria, Asia, Pont și Tracia. A doua prefectură era IUyricul (capitala tie Ia Sir^j^m^j^e^iaJ^esalonic). cu diecezele: IUyricul occidental (capitala la Sirmium), Dacia (capitala la Sardica) și Macedonia (capitala ia Tesalonic). Dacia și Macedonia formau împreună Illyricul orientai. A treia prefectură era Italia (capitala iaRoma, ulterior Mediolanum sau Ravenna), cu diecezele Italia (partea de nord a Italiei), Roma și Africa. Ultima prefectură era Gallia (capitala la Treveri, azi Trier, în Germania), cu diecezele: Gallia, Sp_ania și Britännia. " *_

În secolul IV, Imperiul roman era cîrmuit de multe ori de rîte doi împărați, unul în Occident^glul în Orient.. JJar in anul 303, durjjă moartea lui Teodosie cel Mare, puterea imperială a fost împarUti între errTioirii al săi : Arcadiu devine împărat^jiLcelor dpud.prefectun diri 'Kasarit (Orient șjlllyrfcum^aijcapitala la, GQftj^antinopolj idi Hou >> m âTcelor din Apus, cu capitala, la Sar^enn^en^f^e^i,-ac^>s4 «u-a -mai-cât^siiEto șitul unității teritoriale a Imperiului roman. Trebuie sa precizăm că IUyricul apusean (cu provinciile Noricum, Pannonia și Dalmația) a fost înglobat acum în prefectura IlaTte7^U_r^e^T^tTv^a^!^*Trîip^mirc)man do Apus. Illyricul răsăritean (cu diecezele Macedonia și Dacia — în ultima intrau provinciile Dacia Ripensis, Dacia Interior, Dardania, Moesia Superior, Praevalitania) constituia prefectura propriu-zisă a Illyricului, cu capitala cînd la Tesalonic, cînd la Sirmium, și era încadrată în Impe-riul roman de Răsărit (cu puțin înainte de 386, Dacia Mediterranea fu-

ărțită în două : Dacia Interior și Dardania). Provincia Moesia și Scythia Minor (constituită ca provincie sub Dioclețian) erau în dieceza Tracia, care intra în prefectura Orientului, deci în perimetrul roman de Răsărit. În secolul al IV-lea (anul 424—437) și în perioada următoare până atunci Imperiului roman* de Apus, au fost înființate și în regiunile de Răsărit și puse — împreună cu Daciile sud-dunărene — sub conducerea unui *praefectus praetorio Illyrici*, cu reședința la Sirmium la Scupi și Tesalonic. Dalmația a rămas legată de Italia până în secolul VII, iar organizarea bisericească depindea și ea

de această împărțire administrativ-teritorială a avut repercusiuni și în organizarea eclesială pentru că Bisericile locale s-au orientat în dezvoltarea lor după cea politică. În acest fel, episcopii provinciilor erau în jurul episcopului din capitala diecezei, care s-a numit după numele reședinței, metropolis). Așa au luat naștere diocesele, prin concentrarea mai multor episcopii învecinate. În timp, scaunul episcopal din Sirmium a ajuns la o strălucire înaltă, întrucât aici a fost mult timp, în secolul IV, reședința imperiului prefecturii Illyricului. Aceeași situație va fi avut și episcopul din Sardica, devenit «mitropolit» al Daciei. Episcopul din Maris devine mitropolitul Moesiei Inferior, iar cei din restul orașelor devin sufragani. Cu timpul, episcopul Tomisului a ajuns și el la o înaltă poziție.

În secolul al V-lea a început să se răspândească părerea că înșiși mitropoliții din provincii să fie subordonați unui exarh, care-și are scaunul în capitala administrativă, mitropoliții din Tomis și Marcianopolis au sosit să fie «exarh» al lor pe «mitropolitul» din Heracleea, capitala diecezei. Dar ajungând Bizanțul (situat în această dieceză) la o înaltă dezvoltare, sub numele de Constantinopol, trebuia să i se facă un loc de primă importanță, de aici, desigur printre cei mai de seamă cîrmuitori ai creștinilor. De aceea, prin canonul 3 al Sinodului II ecumenic dat episcopului din Constantinopol primatul de onoare, după ce a roclămit, prin canonul 2, jurisdicția episcopului din capitala diecezei asupra Bisericilor cuprinse în această circumscripție administrativă, episcopul din Heracleea era depus de rangul său de episcop al Traciei, rămânând numai «mitropolit» al provinciei Europa Inferioară, începînd cu anul 381, Moesia Inferior și Scythia Minor dețineau scaunul din Constantinopol recunoscut oficial ca Patriarhie ecumenică. Teotim I al Tomisului a participat la sinea-

dele din Constantinopol din 400 și 403, luînd apărarea Sfîntului Ioan Gură de Aur; la cel din 403 îl întîlnim — tot ca apărător al Sfîntului Ioan — pe episcopul *Lupichian* sau *Lupicinius* al Appiariei).

Episcopiile din Moesia Superior, din cele două Dacii și din Dardania, care pînă la 379 (respectiv 395) au aparținut Imperiului de Apus, au nesocotit la început sistemul mitropolitan, deși episcopul de Sardica, de pildă, pare că se bucura de mai mult prestigiu decît ceilalți episcopi din Dacia Interioară. Odată alipite la imperiul de Răsărit, s-a trecut la organizarea bisericească după modelul celor din jur, astfel că ■— fără să știm cînd și cum — episcopii ^{M^r \ g^m gid]im]J3L.RafriMiai} «Sătru. Hir[^] ^.;dS.C11.t>*~fffl dPTfT^{it} "iTrlTf rTTq' "W^m*^t lucru rezultă dintr-o scrisoare a papei Celestin, din anul 424, adresată mitropoliților din Illyricul răsăritean, cît și din faptul că la Sinodul ecumenic de la Efes (431), Iulian al Sardicei semna : «Iulianus episcopus Sardicensis metropoli-tanus».

Dar nenumăratele schimbări în administrația civilă, ca și trecerea unor provincii de la un imperiu la altul au produs tulburări și în viața bisericească. Ele au fost determinate de dorința episcopilor Romei de a se amesteca în treburile Bisericilor din Illyricum, în ciuda can. 2 al Sin. II ecumenic, care prevedea ca «episcopii să nu-și mai întindă jurisdicția asupra altor Biserici în afară de dieceza lor, nici să nu producă tulburări în Biserici...». Concepția despre «monarhia papală» a fost dezvoltată de Damasu^{T H^AfW^Rm ^ȘJricius]384—399^} și mai ales de Inocențiu I^{j^401—417)}, toți amestecîndu-se în problemele interne ale r Seîcmîosc încercările lui Damasus de a face din exarhul Asholiu al^{TesqloriiQ^T^ujjiTJTJ^C⁻³¹_*¹^_8¹!-f-^} episcopii din Illyricum nu erau supuși episcopului Romei în secolul IV ne-o dovedește faptul că sinodul general bisericesc din Capua (în Italia, lîngă Nola), convocat în anul 391 pentru înlăturarea unei schisme ivite în Antiohia și pentru cercetarea ereziei episcopului Bonosus din Naisus, a încredințat prima cauză, spre judecare, sinodului episcopilor egipteni, sub președinția celui din Alexandria, iar cea de a doua, episcopilor Illyricului, sub conducerea lui Anisiu al Tesalonicului. Condamnat cu depunerea din treaptă, Bonosus s-a adresat episcopului Ambrozie al Milanului (nu lui Siricius al Romei), întrebîndu-l dacă este cazul să se supună hotărîrii. A primit un răspuns afirmativ. De altfel, însuși Siricius, într-o scrisoare către Anisiu al Tesalonicului, recunoștea că singurul for competent pentru judecarea lui Bonosus este sinodul episcopilor illirleul.

2 vreo trei decenii, Bonificiu I al Romei (418—422) a încercat, -es, sa-și supună Illyricul, amestecându-se în alegerea mitro- din dieceza Macedoniei. Prilejul pentru această imixtiune s-a irotonia lui Perigen ca episcop de Paleopatre, de c.ăt.rp. «Uțro^ oriatului. Nefiind primit de credincioși, mitropolitul Corintului voit să-l țină lingă el ca arhiereu ajutător, dar la moartea sa, erigen i-a ocupat scaunul, fără să fie ales. Se înțelege oă atît i cit și episcopii «sufragani» Mitropoliei de Corint au protes- jen a încercat atunci să obțină recunoașterea unor ierarhi de stigiul, cum erau cei din Roma și Tesalonic. A urmat un schimb iri între Bonificiu al Romei și Ruf al Tesalonicului, prin care ?rea recunoașterea lui Perigen ca mitropolit la Corint. Cu toate a arătat favorabil, au protestat restul episcopilor din provincia npreună cu Atic al Constantinopolului. Acesta a izbutit să ob- ecret din partea împăratului Teodosie II, cu data de 14 iulie 421, se hotăra: «încetînd orice inovație, poruncim să se respecte)bicei și canoanele bisericesti de mai înainte, care le-au ținut n, și în toate provinciile Illyricului, încît dacă s-ar ivi aeva ce îndoială, aceea trebuie să se rezerve sinodului bisericesc și ju- inte, cu știrea prea cucernicului domn, șeful prea sfintei legi tantinopol, care se bucură de prerogativa Romei vechi», rîr.ea era îndreptată nu numai împotriva amestecului episcopu-i în treburile bisericesti din Illyric, ci și împotriva autonomiei jxarhului din Tesalonic. De acum înainte, orice problemă con- ă din provinciile Illyricului urma să fie rezolvată sinodal, prin scaunului din Constantinopol. Deci, toate Bisericile din prefec- icului, care făcea parte din imperiul de Răsărit, erau supuse Protestele lui Celestin al Romei (422—432) către

ori, îndeosebi %e^gsiM&i^iââ9—46AUJ& încercat să¹ aJule sie, urmașul lui Ruf la^Tesalonic (434—453), să se afirme ca iar fără rezultat—'''~***'''*TM '''~'' '''*'''—><<<^

rtanța hotărîrii de mai sus a crescut și mai mult, după de fos- incii occidentale ale Illyricului (Pannoniile și Noricum) au fost în Imperiul de Răsărit, prin anii 424—437, deci, implicit, erau aunului din Constantinopol. Pnn^Co^^g^Jeodosian, din anul revedea din nou supunerea Illyricului scaunuluTifiîî'tonstan- Șa cum era stabilit încă din 421.

Cu toate acestea, după ce Proclu al Constantinopolului a trimis o scrisoare teologică episcopilor din Illyricul occidental, Sixt III al Romei (432—440) se adresa, în 437, atât lui Proclu cât și episcopilor ilirieni, amintindu-le de «drepturile» sale în aceste regiuni, cerându-le să asculte de exarhul din Tesalonic, ca de vicarul său, ceea ce a rămas fără urmare. Însuși istoricul bisericesc romano-catolic Jacques Zeiller recunoștea ca de-acum înainte Illyricul a fost pierdut pentru Roma (Cf. *Les origines chretiennes...*, p. 372—373 și 381—382).

Teoria despre jurisdicția papală în Illyric și despre un «vicariat» al papei la Tesalonic își are originea în unele copii de acte aflate în manuscrisul 5751 de la Vatican, pe baza cărora un episcop Teodosie încerca să ia Roma, în 531, reșezarea ca episcop la Larissa (în Thesalia) a lui Ștefan, destituit de Epifanie al Constantinopolului. Teodosie prezenta copii de acte care prevedeau dreptul de amestec al Romei în treburile bisericești ale Illyricului răsăritean, dar autenticitatea lor a fost pusă la îndoială de însuși papa Bonifaciu II (530—532).

Alte schimbări în organizarea bisericească s-au produs cu prilejul Sinodului IV de la Calcedon, din 451. Acest Sinod a recunoscut oficial demnitatea patriarhală stabilă a Romei și a afirmat că «dacă vreodată s-a înnoit prin puterea împărătească sau se va înnoi în viitor, atunci împărțirea parohiilor bisericești (și a eparhiilor) să urmeze (alcătuirilor) organizării civile și de stat». Iar prin canonul 28 al aceluiași Sinod, se acordau scaunului din Constantinopol, Roma cea nouă, aceleași prerogative ca și Romei celei vechi, dându-i-se jurisdicție peste

săârțițele în provinciile dunărene, care tocmai în perioada respectivă căzuseră sub huni.

Concluzii: *Din faptele prezentate aci, rezultă că în secolul V, Biserica daco-romană a trecut prin mari hăm'intări, pricinuite de unele populații migratoare, dar mai ales de ereziile vremii: nestorianismul și monofizismul. În ciuda faptului că o parte din titularii f scaunelor episcopale de aici s-au arătat favorabili nestorianismului, marea masă a credincioșilor a ținut și mărturisit și pe mai departe învățătura ortodoxă, așa cum a fost formulată în Simbolul niceo-constantinopolitan. Vechile scaune episcopale, care s-au menținut în parte și acum, ca și disputele teologice ale timpului, la care s-au angajat și ierarhii de aici, arată că în provinciile dunărene a pulsat o intensă viață creștină și în acest secol.*

BIBLIOGRAFIE

cu Sinoadele III și IV ecumenice: CARL JOSEPH HEFE-> *des conciles, d'après les documents originaux*. Nouvelle traduction fran-gee et augmentee par H. Leclercq, voi. II, partea I—II, Paris, 1908, repro-w York 1973, 1400 p. ; IOAN MIHALCESCU, *Sinodul III ecumenic din București, 1931 ; 7500 ani de la Sinodul al IV-lea ecumenic din Calcedon multe studii în rev. «Ortodoxia»* an. III nr. 2—3, 1951, p. 173—492; *Das Chalkedon. Geschichte und Gegenwart...* herausgegeben von ALOYS GRIL-d HEINRICH BACHT, 3 voi., Wiirzburg, 1951—1954.

copiile sud-dunărene: JACQUES ZEILLER, *les origines chretien-s provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, IV + 667 p. Edi-atica, Roma, 1967 (indeosebi p. 344—376); MATTHEW SPINKA, *A his-istianiiY in the Balkans*, Chicago, 1933, 202 p.

Miceta de Remesiana: JACQUES ZEILLER, *Un ancien eveque peut-etre auteur du Te-Deum ? Saint Niceta de Remesiana*, în *Comptes-VAcademie des Inscriptions et Belles Lettres*, Paris, 1942, p. 356—369 (și i I. Barnea în B.O.R., 1943, 7—9, p. 409—411); IOAN G. COMAN, **Aria a Simțului Niceta de Remesiana*, în B.O.R., an. LXVI, 1948, nr. 5—6, p. OAN G. COMAN, *Operele literare ale Sântului Niceta de Remesiana*, în 1957, nr. 3—4, p. 200—232 ; D. M. PIPPIDI, *Contribuții la istoria veche o :d. II*, București, 1967, p. 497—516 (capitolele privitoare la Niceta de Re-originile creștinismului daco-roman); ȘTEFAN C. ALEXE, *Stintul Niceta na si ecumenicitatea patristică în secolele IV și V*, București, 1969, 141 p. S.T., an. XXI, 1969, nr. 7—8, p. 453—587) ; IOAN G. COMAN, *Scriitori Un epca străromână*, București, 1979, p. 93—174.

e lui Laurentiu de Novae. Studiu introductiv de Pr. Prof. Dr. Dumitra i Prof. Dr. Jean Gribomont. Traducere de Prof. David Popescu și Prof. :ă în M.O. an. XXXVIII, 1986, nr. 4, p. 23—55, nr. 5, p. 58—69 și nr. 6,

dictia bisericească în Illyricum: ȘTEFAN LUPȘA, *Religia în R.T.*, an. XXVIII, 1938, nr. 7—8, p. 341—355 și nr. 9, p. 397—410 (răs-rarea tendențioasă cu același titlu a lui Nicolae Lupu, apărută la Blaj în \N ȘESAN, *Iliricul între Roma și Bizanț*, în M.A., an. V, 1960, nr. 3—4..

VIII

EPISCOPIA TOMISULUI

C

-ea mai veche instituție bisericească — cunoscută pînă acum pe teritoriul patriei noastre — este Episcopia Tomisului — Constanța de azi — a cărei existență poate fi urmărită documentar în secolele IV—VI.

Știri despre orașul Tomis. «Cetatea pontică» Tomis este una din cele mai vechi așezări de pe țărmul vestic al Pontului Euxin. A fost întemeiată prin secolele VII sau VI î.Hr. de coloniști greci veniți din Milet, înfloritor centru cultural și economic donian. În primele veacuri ale existenței sale, Tomisul a fost o «factorie» (εἰσαγωγὴν), o modestă așezare comercială, dependentă de marile colonii grecești din apropiere : Histria la nord și Callatis la sud. Cu timpul, importanța sa economică și politica a m[^]epiif[^]acreasc[^]rb[^]tîndu-și monedă proprie și încheind legături cu băștinașii din împrejurimi. Între anii 72'71—61 î.Hr., teritoriul dintre Dunăre și Mare a intrat sub dependența romană. În aceste împrejurări, Tomisul a fost nevoit să primească ca t civitas foederata»7[^]nn[^]mc[^]?p*6Trar[^]în[^]plwincia Macedonia. Prin anul 60 î.Hr., Tomisul, ca și celelalte cetăți grecești din Dobrogea, a ajuns în conflict cu geții lui Eurbista, trebuind să accepte dominația lor, rămînînd în această situație pînă la moartea regelui get (44 î.Hr.). După anul 28 î.Hr., Tomisul și celelalte cetăți grecești de pe țărmul apusean al Pontului Euxin au acceptat protectoratul roman. În anul 8 î.Hr., a fost exilat în Tomis marek trăit aici pînă la moarte (17 d[^]HrJ[^]ln anul 46_dLHf[^], întreață), de azi a fost cucerită de romani, fiind anex[^]a*!« provincia Moesia. În timpul lm_Diodeiian_(284—305), Dobrogea a fost dezlipită de aceasta și transformată în provincie[^]parte, sub numele de Scythia Minor.

[a cunoscut o ^SăiX^iâi? - ascendentă de natură economică,

comurîiâte pontică», o uniune de cinci cetăți (Pentapolis): nis, Callatis, Dionysopolis și Odessos, la care se adaugă și jsembria (devenind Hexapolis). în Tomis era reședința penică a cîrmuitorului acestei confederații, încît orașul a dezvoltat și administrativ al ținutului înconjurător, ui imperiului roman, Tomisul și-a păstrat autonomia, menrechile instituții tradiționale grecești și dreptul de a bate >prie. întreținea relații economice-culturale cu toate marile urnii grecești din acel timp. Cea mai mare dezvoltare a cu> pe la mijlocul secolului II d.Hr. intitulîndu-se — pînă la colului următor — «metropolă a «Pontului». Decăzut în a ate a secolului III, Tomisul a cunoscut o nouă înflorire căaceluiși secol, devenind capitala noii provincii Scythia rma reorganizării administrative săvîrșite de împăratul Djio-

t și renumele său au atras însă numeroase populații migrași mai ales huni. Renăscut în secolul VI, îndeosebi sub îmstinian (527—565), în primii ani ai secolului VII orașul a tăpînirea avarilor, pustiindu-se cu timpul. Prin secolele X— l vechii cetăți s-a înfiripat o modestă așezare de pescari, ntreg teritoriul dintre Dunăre și Mare a intrat în stăpînirea ■, iar de la sfîrșitul secolului XII, în cea a conducătorilor loam român. La sfîrșitul secolului XIV a ajuns în stăpînirea cel Bătrîn, cu întreg teritoriul dintre Dunăre și Mare. Către mniei lui a căzut sub turci, care i-au dat numele Kiistendje. revenit sub stăpînire românească, de cînd a început să se tru ca azi să devină cel mai însemnat port maritim și — în P — unul din cele mai însemnate centre economice și culnoastre.

creștină în Tomis. în perioada sa de maximă înflorire eco->misul a cunoscut și noua învățatură adusă în lume de Mînus Hristos. Din moment ce în cetățile grecești de pe litoralul Pontului Euxin a predicat însuși Sfîntul Apostol Andrei, de-^ut acest lucru și la Tomis, metropola regiunii. De asemenea, rea unor locuitori au contribuit coloniștii romani și negusto-^li care s-au stabilit aici, unii militari (legiunea V Macedonica sa din Palestina, azi Iglița, la sfîrșitul secolului

I, iar prin 167/168 a fost. m[^]țaiăJUuEfiiiASSâL[^]&d[^]iSPt³ unor creștini izo-laff fn I5aGrogeaește confirmată și de o gemă — descoperită în a doua jumătate a secolului trecut la Constanța, ajunsă în British Museum din Londra — pe care specialiștii o consideră din secolul IV (alții din secolul II), una din cele mai vechi mărturii arheologice creștine din țara noastră. Are gravat pe Mîntuitorul răstignit pe cruce, avîndpe fiecare parte a sa cîte șase[^]aptTSTOTiTT[^]f[^]oTeasupra cuvîntu] tyftu». C- T[^]umărul ridicat de martiri care au pătimit în Scythia Minor sub Diocetian și apoi sub Licinius dovedește vitalitatea și vechimea creștinismului în raidurile populației de aici. Edictul de la Mediolan din 313 a dus la sporirea simțitoare a numărului creștinilor, la ridicarea de numeroase lăcașuri de cult (bazilici), la întărirea organizației bisericești și la înflorirea culturii teologice.

Episcopia Tomisului. Era firesc ca numărul tot mai mare de creștini din Scythia Minor și mai ales starea înfloritoare la care a ajuns capitala ei, să reclame pentru această provincie înființarea unei episcopii la Tomis. Nu cunoaștem însă data și împrejurările în care a luat ființă. N-ar fi exclus ca însuși Sf. Apostol Andrei să fi hirotonit un episcop pentru Tomis. Este atestată documentar abia în anul 369.

Înainte de această dată sînt amintiți unii episcopii la Tomis, dar în izvoare mai puțin sigure. De pildă, în actul pămîririi sfinților mucenici Epictet și Astion la Halmyris, se relatează că părinții celui din urmă au pornit de undeva din Răsărit în căutarea fiului lor plecat de acasă în preurelă cu preotul Epictet. Ajungînd la Halmyris și aflînd de moartea lor martirică, s-au încreștinat și ei, fiind catehizați de preotul Bonus și botezați de episcopul locului, *Evangelicus*. Bazați pe actul martiric pomenit mai sus, unii istorici îl consideră ca primul episcop cunoscut al Tomisului,

După *Evangelicus*, ar fi păstorit la Tomis un episcop cu numele *Efrem*, pomenit în sinaxarul zilei de 7 martie, ca trimis de episcopul *Fcinon* al Ierusalimului (300—314) să propovăduiască în Scythia, unde a pătimit moarte demartir, în T[^]er)ecuției lui Diocetian. După alte sinaxare, ar fi pătimit ca martir, în timpul lui Licinius, 3 _____ (Titus), fiindcă refuzase prestarea serviciului militar, incompatibil cu slujba sa arhierască. Din această pricină, a fost chinuit și apoi aruncat în mare, într-o zi de 2 sau 3 ianuarie, probabil în anul 320. După «Martirologiul ieronimian» însă, [^]efrix[^]ațir'presTăTrll'TeT[^] ar fi fost impusă lui Marcellinus umi] «jjn fiii trupești sau sufletești ai episcopului și care a fost apoi aruncat în mare (frații acestuia, Argeu și Narcis, au murit martiri tot ajunc,[^] „Ar rezulta totuși că _____

la Tomis un episcop -rmMH&ele ..X/f. O inscripție pe o piatră fudecoperită la Tomis, păstrată fragmentar, pare să indice — >ărerea unor cercetători — numele acestui Tit («Aici odihnește

g

I ecumenic de la Niceea din 325 a participat piscop din părțile Sciției, poate chiar din Tomis. Prezența lui este mată, destul de neclar însă, de E^ș^bjai^âLCezareei (-j- 340) în ■a sa *Despre viața împămtuii-t<&enstanî.in* (cartea III, cap. 7), în iirmă că «nici schitanul nu lipsea din ceată», adică dintre parti-i la sinod. După o listă a participanților, ar fi vorba de episcopul de la Tomis (Marcus Tomensis). De prezența episcopului din însă să ne îndoim, căci Eusebiu era mar- ilar al evenimentelor și participant la lucrările sinodului. Presu- că episcopul de Tomis va fi fost alături de apărătorii dreptei e, împotriva rătăcirii lui Arie, pentru că toți urmașii săi în s-au arătat apărători hotărâți ai Ortodoxiei, imul episcop de Tomis a cărui existență nu poate fi pusă la în- a fost *Vetranion* sau *Bretanio*, întâlnit în scaun în anul 369, cu [unui conflict avut cu împăratul roman Valens (364—378). Aces- ase o lungă campanie împotriva goșilor pe care i-a învins, în- cu ei pace la NqviQdj^rium (Isaccea), în vara sau la începutul â»«JtBJJllui ^369. Dup*9*^n^eierea păciT," s-a îndreptat spre Con- apol, oprindu-se, în drumul său, și la Tomis. Istoricul bisericesc m (secolul V) relatea în *Istoria sa bisericească* cum împăratul, ra un aprig susținător al arianismului, a intrat în biserica în ujea episcopul Vetranion, încercînd să-l determine să intre în une cu arienii. Episcopul n-a primit, ci, dimpotrivă, printr-o cu- rostită în fața împăratului și a credincioșilor prezenți, a apă- ătătura celor 318 Sfinți Părinți de la Niceea, apoi a părăsit pe t, retrăgîndu-se cu toți credincioșii într-o altă biserică. Impă- considerat gestul episcopului ca o sfidare la adresa sa și de i poruncit să fie exilat. Dar exilul său n-a durat mult, căci tot tul, temîndu-se de o răscoală «a sciților», nemulțumiți de înla- păstorului lor, i-a îngăduit să se întoarcă la scaunul său. elashi Sozomen, în relatarea faptelor de mai sus, îl prezintă pe ion ca «bărbat destoinic și renumit prin virtutea vierii sale, du-¹ mărturisesc și sciții înșiși», iar istoricul Teodoret, episcopul „f^92—^^^scria că era «plin de credință... a înfruntat stricarea ör sl *aracfeTegfie¹ săvîrșite de Valens împotriva sfinților» (= ere- ilor).

Tăblița votivă de la Biertan - j. Sibiu (sec. IV), cu inscripția Ego Zenovius votum posui. Jos, un disc cu monogramul lui Hristos în interior, format din literele grecești Hr(istos). A fost în Muzeul Brukenthal din Sibiu, azi în Muzeul Național de Istorie a României din București.

~ Istoria
BOR.

Gemă de la Potaissa — Turda
(mărită), cu mai multe scene: Păstorul
cel bun cu un miel pe umăr, un copac
cu o pasăre, simbolul Duhului Sfânt,
Iona aruncat în mare și literele grecești
IXOTE = pește. Azi dispărută.

xIHPAKA
IArNCO
HCftHAC

Opaț de lut, cu **semnul crucii**,
descoperit în **Transilvania**.

Inscripție funerară creștină **din**
Tomis (sec. V—VI), cu inscripția
grecească: Aici odihnește Heraclide,
citeț al sfintei Biserici universale.

H.OM

Discul de argint aurit al episcopului Paternus al Tomisului, refăcut înainte de anul 518, cu monogramul lui Hristos, literele grecești A și Q, precum și cu o inscripție în jur, în limba latină: Ex antiquis renovatum est per Paternum reverentiss(imum) episc(opum) nostrum. Amen.

Opaț de pământ descoperit la Tomis (sec. IV), având în centru chipul lui Hristos, cu inscripția: Pacem meam do vobis, iar de jur împrejur busturile celor 12 apostoli.

Inscripțiile descoperite în
Ijca cu martyrion de la
oliței (sec. IV-V), care
semnează numele celor
u martiri: Zotikos, Attalos,
^sis și Filippos.

Vedere generală exterioară a construcțiilor care protejează bisericuțele din
masivul calcaros de la Basarabi (Murfatlar) - j. Constanța.

Intrarea în altarul bisericuței B1 de
la Basarabi cu diferite cruci săpate în
masivul de cretă.

Bazilica cu atrium lateral din Callatis (sec. IV-VI). Reconstituire.

Opaț de bronz cu toarta în formă de cruce, descoperit în comuna Luciu - j. Ialomița (sec. V-VI). Azi în Muzeul National de Istorie a României.

Basilica cu transept din Tropaeum Traiani (sec. IV-VI). Reconstituire.

Inscripția descoperită în bazilica de la Sucidava (Celei), cu numele preotului Lukonokos fiul lui Lykatios (sec. V—VI).

Fig. 1. K

tfir

Inscripții incizate pe pereții bisericuțelor de la Basarabi.

Incidentul relatat mai sus aruncă o lumină puternică asupra creștinismului din Tornis, căci scoate în evidență vechimea sa și viața religioasă intensă de aici, dragostea și respectul credincioșilor față de episcopul lor — ceea ce presupune că el avea o oarecare vechime în scaun —, buna organizare bisericească a provinciei (cu scaun episcopal) și existența a cel puțin două bazine în oraș (una în care slujea episcopul și alta în care s-a retras împreună cu credincioșii săi).

Cei mai mulți cercetători susțin că autorul *Scrisorii Bișeriâi din Gothia către șeadin Capadocia*, care însoțea moaștele Sfântului Sava, "T Vasile cel Mare, după primirea moaștelor, a mulțumit pentru ele, prin două scrisori. Dacă autorul scrisorii de mai sus este episcopul Vetranion, atunci desigur lui i-au fost adresate și scrisorile de mulțumire din partea Sfântului Vasile cel Mare.

Nu știm cât a păstorit în scaunul de la Tomis. Pentru sfințenia vieții sale, dar mai ales pentru dârzenia cu care a apărat credința ortodoxă, episcopul Vetranion a fost trecut în rîndul sfinților, pomenirea lui făcîndu-se în fiecare an, la 25 ianuarie.

Alți episcopi de Tomis. În anul 381, între participanții la lucrările Sinodului II ecumenic din Constantinopol, care a condamnat învățătura greșită a lui Macedonie, se număra și episcopul *Gherontie* al Tomisului. (Sozomen și o listă sinodală siriacă îl numesc Terejitius). S-ar părea că acesta a fost urmașul imediat al Sfântului Vetranion. La 30 iulie 381, împăratul Teodosie cel Mare îl îndatora să vegheze la păstrarea Ortodoxiei în orașele din Scythia Minor.

În anul 392 era amintit, ca episcop de Tomis, *^jgofinW*, desigur ales în scaun ceva mai înainte. În acel an, FericituT Teronim (-j- 420) scria despre el, în lucrarea sa «*De viris illustribus*», că «a scos scurte tratate sub forma unor dialoguri, în stilul vechii retorici, • aud că scrie și alte lucruri». Scurte fragmente din opera sa literară se păstrează în lucrarea Sfântului Ioan Damaschin († 749), *Sfintele Paralele* din care reiese că a scris omilii la unele texte evanghelice. Istoricul Sozoman scria despre el că era «scit» de neam (cum arată și scriitorul Nichifor Calist din sec. XIV, în Istoria sa bisericească) și că «traicul îi era modest», (*Ist. bis.*, VII, 26), iar Socrate spune că era «cunoscut de toți pentru evlavie și corectitudinea vieții» (*Ist bis.*, VI, 8). Dacă acceptăm afirmația lui Sozomen că era «scit», înseamnă că Teotim I a fost un localnic, un daoo-roman.

Păstoria sa a fost tulburată de atacurile hunilor, care au ajuns pîmă în apropierea Tomisului. Teotim, ca un bun părinte sufletesc al credincioșilor tomitani, le-a fost de mare ajutor în momentele grele prin

eau, știind să împlânzească pe huni oferindu-le felurite daruri >, fapt pentru care aceștia îl socoteau un «zeu al romanilor». I Teotim a încercat să facă și misionarism printre huni, fiind această lucrare de marele părinte bisericesc, Sfântul Ioan Gură arhiepiscopul Constantinopolului, care, poate la cererea sa, 399, a trimis misionari la «nomazii de la Istru», prin care pu- înțelegem pe huni.

apt, episcopul Teotim a fost un prieten devotat al acestui mare isericesc. Nu se cunosc împrejurările în care s-a încheiat prie- Astfel, în anul 400, episcopul Teotim a luat parte la un sinod de însuși prietenul său, în Constantinopol, în care s-au jude- rile episcopului Antonin al Efesului. În anul 403 era din nou intinopol luând apărarea Sfântului Toan Gură de Aur, împotriva pe care i-o aducea episcopul Epifanie al Salaminei — la în- atriarhului Teofil al Alexandriei — că are simpatii origeniste, n același timp și pe marele teolog Origen din Alexandria (c. . Aceste lucruri sînt relatate de istoricii bisericești Socrate an.

e știe cît a mai păstorit Teotim I în scaunul episcopal de la inînd seama de curăția vieții sale, de lucrarea sa misionară între huni, dar mai ales de rîvna sa pentru apărarea dreptei Biserica l-a trecut în rîndul sfinților, pomenirea lui iăcîndu-se -20 aprilie.

Teotim, întîlnim în scaunul vlădicesc de la Tomis pe epis- notei, fără să știm dacă i-a fost urmașul imediat. Numele său lit în legătură cu lucrările celui de al treilea Sinod ecumenic >, din anul 431, la care a fost condamnată erezia lui Nestorie. îat cele «12 anatematisme» ale Sfântului Chirii al Alexandriei, i sentința de condamnare a ereziarhului — care a fost întoc-tă și semnată chiar din prima ședință a sinodului —, fiind

170-lea semnatar. Nu știm cînd și-a încheiat păstoria, re că urmașul său imediat, întîlnit înainte de 448, a fost epis-n, care a participat activ la disputele teologice ale timpului, latin contemporan Marius Mercator, care a trăit și la Constan-ria despre Ioan că era «unul din cei mai buni teologi ai tim-unul din «cei mai aprigi adversari ai nestorianismului și euti-ui» (monofizismul), menținîndu-se mereu pe linia învățaturii se atribuie și unele traduceri din scriitorii bisericești greci latină, ca Teodor de Mppșuestia și Teodorei din Cir. ■.■'.;

În 449 întâlnim în scaunul tomitan pe episcopul *Alexandru*. Păstoria lui a început în timpul marilor framântări și dispute prilejuite de monofizism, învățătura greșită a arhimandritului Eutihie. Fiind condamnat de un sinod întrunit la Constantinopol în anul 448, Eutihie a făcut apel la împăratul Teodosie II, care a cernit revizuirea hotărîrilor aceluia sinod, în urma acestei dispoziții, în 449 s-a întrunit un nou sinod, tot la Constantinopol, care a menținut hotărîrile celui dintîi. Printre participanții la sinodul din 449, se număra și episcopul Alexandru al Tomisului, fiind al șaptelea semnatar («Alexander, reverendissimus episcopus Tomitanorum civitatis provinciae Scythiae»). În același an, s-a întrunit la Efes, așa numitul «sinod tilhăresc», care a reabilitat pe Eutihie. La acesta, episcopul Alexandru n-a luat parte. În toamna anului 451, împăratul Marcian (450—457) a rînduit să se convoace al patrulea Sinod ecumenic, la Calcedon, la care monofizismul a fost condamnat definitiv. Se crede că episcopul Alexandru n-a participat la lucrările sinodului, poate din cauza hunilor care făceau atunci numeroase incursiuni pe teritoriul eparhiei sale. În orice caz, ulterior, după încheierea dezbaterilor, a semnat hotărîrile sinodului care a condamnat pe Eutihie și învățătura sa și a depus pe patriarhul D^{co}?~aT"ÂTexa[^]"" drieri, susținătorii lui.

Păstoria lui Alexandru n-a fost lungă, pentru că în anul 458 Episcopia Tomisului avea un nou titular, pe *Teotim*. Acesta apare tot în legătură cu frământările pricinuite de monofizism. Fiind potolite acestea nici după Sinodul IV de la Calcedon, ba mai mult, fiind ales un patriarh monofizit la Alexandria, Timotei Elur, împăratul Leon I (457—474) a adresat în anul 458 o scrisoare tuturor ierarhilor din imperiul bizantin, cerîndu-le să-și dea în scris părerea asupra hotărîrilor luate la Calcedon și asupra alegerii de la Alexandria. Între cei consultați se afla și episcopul Teotim al Tomisului. În răspunsul său, episcopul tomitan scria că primește fără rezerve hotărîrile Sinodului de la Calcedon, iar în privința lui Timotei Elur socotea că trebuie să fie îndepărtat din Biserică. Răspunsul său constituie o nouă dovadă că episcopii din Tomis nu s-au abătut niciodată de la adevărata credință ortodoxă.

Episcopul Paternus. Abia în deceniul al doilea al secolului VI, întâlnim un nou episcop, cu numele *Paternus*. Numele lui apare în inscripția unui disc de argint aurit, refăcut înainte de anul 518. Probabil a aparținut catedralei episcopale din Tomis, de unde, prin secolul VII, a fost luat — poate de avari — și îngropat la Malaia Perescepina, lângă Poltava în Ucraina (descoperit în 1912, azi în Muzeul Ermitaj).

numele lui Paternus se leagă mai ales de anumite dispute hris-ale vremii. între altele, izvoarele istorice pomenesc de acțiunumișilor «călugări sciți», care cereau ca Biserica să accepte lor teologică (numită theopasită) : «unul din Sfinta Treime a în. trun», «sva *iffi* âfta? tptâSo? rceitovaevat oapîtî»~«unusde fffffllle passus est carne», socotind-o conformă cu adevărurile nț-Tale BlsSrícTTlînîversâie. Acțiunea lor se va fi desfășurat în- iția, de unde erau originari. Probabil episcopul lor canonic, Pa- i avut rezerve față de formula mărturisită de ei și poate chiar at măsuri împotriva lor. De aceea în anul 519 ei s-au dus la tinopol și s-au adresat în scris împăratului Justin II(518~527), x-/ pe Paternus și pe alți episcopi «din provincia lor» ca «nu Ie ;esc punctul de vedere în ceea ce privește credința». Pe Pa- ■au mai învinuit și de nestorianism în fața generalului intui armatei, care le-a devenit protector. în această situație, 5 a plecat la Constantinopol, spre a se dezvinovăți în fața ilui, lucru pe care l-a și făcut.

igării sciți au început polemica pe tema formulei lor, cu delepei, în frunte cu diacc^{ul} Djygsjjjuji^{^^LQi}), sosiți de curînd în imperiului bizantisP^{eniru}TSpfaapLaneze" schisma acachiană. anului 519, patru din călugării 'scTtî'tloan Maxențiu, Leonțiu, Mauriciu) au plecat la Roma, pentru a prezenta papei Hog-miz- nuKTTorTPapa a amînat mai bine de un an răspunsul, apoi i-a între timp și-au cîștigat simpatia lui Justinian, viitorul împă- :um și a unor clerici din Africa, exilați în Italia, care au con- formula lor drept ortodoxă.

icest timp, episcopuj^{atejnu}^a rămas la Constantinopol, căci a palfțicîp"âTla"âregerea noului patriarh ecumenic Epifanie. Ast- 20r^{M3e}*leîa'fBi c'afe~^TirTuaT'parîe Ta alegerea' noTnuTpatriarh au papei Hormizdas g,,scrisoare« prin care-l informau, despre ale- cuta. Al "șaptelea era semnat «Paternus, misericordia E)ei^epiSi rovinciae Scythiae metropolitanus»^{^"T3} în acest titlu, ar reieși că și alte scaune episcopale*"pe~teritoriul provinciei, deci sufragane ui, mitropolit fiind Paternus, cum vom arăta mai departe.

scopol *Valentiniancr*~Ve la mijlocul secolului VI, o nouă proeologică frămînta Biserica creștină. Este vorba de disputa în ¹ cu «Cele trei capitole», pe care monofiziții cereau să fie con- ⁵. ca preț al împăcării lor cu Biserica oficială. Acestea erau : ^a Și opera lui Teodor de Mopsuestia (•{• 428), scrierile episco- Bodoret al Cirului {-ț- 458) împotriva Sfintului Chirii al Alexan-

driei și a Sinodului III ecumenic și scrisoarea episcopului Ibas din Edessa (t 457) împotriva Sfintului Ciril, motivând că acestea ar contribui la menținerea dezbinării dintre ortodocși și monofiziți

În ciuda împotrivirii ortodocșilor, împăratul Justinian a condamnat, printr-un edict, la 544, «Cele trei capitole», măsură care a fost apoi aprobată de mulți ierarhi ai timpului. Papa Vigilius a fost chemat de împărat la Constantinopol și, printr-un «iudicatum», în-STȘ, a condamnat și el «Cele trei capitole». Măsura lui a nemulțumit însă pe mulți, mai ales pe clericii săi. Între aceștia erau și diaconii Rusticus (care îi era nepot) și Sebastianus, care, în anul 549, au scris și episcopului *Valentinian* din Tomis, informându-l de cele ce a făcut papa. Episcopul a scris de îndată papei la Constantinopol, cerându-i deslușiri asupra celor petrecute (scrisoarea nu ni s-a păstrat). La 18 martie 550 papa Vigilius a răspuns episcopului Valentinian («tiletissimo tratri Valentiniano episcopo de Tomis provinciae Scythiae»), scriindu-i că a aflat de la reprezentanții Bisericii din Tomis la Constantinopol despre neadevărurile ce s-au răspândit pe seama sa în Scythia. îi relatează, în continuare, ce a săvârșit în legătură cu «Cele trei capitole» și-l invită să vină la Constantinopol] spre a se convinge personal că n-a scris nimic împotriva celor patru Sinoade ecumenice și că nu s-a abătut cu nimic de la dreapta credință. Se pare că Valentinian n-a dat urmare invitației ce i-a făcut papa, fiind probabil lămurit de însăși scrisoarea sa. Pentru rațiuni pe care nu le cunoaștem, el n-a participat nici la lucrările celui de al cincilea Sinod ecumenic, întrunit la Constantinopol în 5 mai 553. Totuși, numele sau a fost pomenit de două ori în timpul lucrărilor.

Cu aceasta se sfârșesc știrile pe care le avem despre episcopul Valentinian, dar și despre Episcopia Tomisului. Deși informațiile istorice despre ea încetează cu anul 553, totuși ea își va fi continuat existența un timp, în pofida numeroaselor incursiuni ale avarilor, care, în^SS?, au distrus principalele așezări din Scythia Minor și Moesia Inferior.

Alte episcopii în Scythia Minor. Din scrisoarea adresată de călugării sciți împăratului Justin, amintită mai sus, precum și dintr-o scrisoare a solilor papali la Constantinopol către papa, din anul 519, rezultă că în secolul VI existau și alte episcopii pe teritoriul Scythiei Minor. Existența lor este confirmată și de unele descoperiri arheologice. Astfel, la Callatis (azi Mangalia), s-a descoperit un fragment dintr-o cruce cu o inscripție latină cu următorul text: «Hic facta est oratio epis-i^». (Aici s-au făcut rugăciuni în numele* Tpt5re pitor' Ștefan... restul lipsește). La Histria s-a descoperit un mare edificiu,

La Tropaeum Traiani s-a descoperit o bazilică de m&WUttă, a cșfejš.e găș@șt©ainJiaptisteriu,, ceea ce duce la presupunerea și un epiSfQ.p. La acestea se adaugă o informație dintr-o Listă r mitropoliilor, arhiepiscopiilor și episcopiilor din cuprinsuT" ei ecjflmjeni«^JA«Â»c«^u4a^»«eeoMtH*Ÿr^»și a fost redactată u. Este cunoscută sub denumirea de: *Notitia Episcopatum* și blicată în 1891 de bizantinologul Cari de Boor iar mai nou de Jean Darrouzes (Paris, 1981). în Scythia Minor erau trecute ;caune episcopale și anume : *Axiopolis* (*Hinog* — Cernavodă, stanța), *Capidava* (între Axiopolis și Troesmis, jud. Constanța), (*Hîrșova*, jud. Constanța), *Callatis* (Mangalia), *Constgntlqna* „, la nord de Histria, la capul Dolojman), *Histria* (Istria, jud. a), *Tropaeum Trqjmi* (Adamclisi, jud. Constanța), *Troesmis* îd. Tulcea), *Noviodunum* (Isaccea, jud. Tulcea), *Aegyssus* (Tulsovia (Mahmudia, jud. Tulcea), *Halmytis* (Dunavățul de jos, jud. *Zaldapa* (azi se pare Abtaat Kalessi), *DionYSopolis* (azi Balcic, ia). Se crede că toate acestea au fost înființate la începutul secolului în timpul împăratului Anastasie I (491—518), și au dăinuit până la căderea limesului dunăreali în anul/bu2T^nniințea lor este egătură cu o lege a împăratului Zenon (474—491) din jurul a(nu>rin care se acorda tuturor orașelor cu gradul de polis, dreptul :a un episcop propriu și un anumit teritoriu, untea acestora se afla ierarhul de la Tomis ca «episcopus me-nus», adică mitropolit. Probabil Paternus a fost primul mi-

nul 602 trupele bizantine de ia Dunăre se răscoală împotriva lui Mauriciu și se îndreaptă înspre Constantinopol, punînd pe centurionul Focas. Frontiera dunăreană, slăbită din cauza trupelor, se prăbușește sub avari, slavi și bulgari, care se respațiul balcano-dunarean. Slavii se așaza masiv în sudul Dunde, sub hegemonia bulgarilor, veniți de curînd și ei aici, întreprimul stat slavo-bulgar (679). După 971, pînă pe la sfîrșitul al XII-lea, Dobrogea ajunge din nou sub stăpînire bizantină, și distrugerea orașului Tomis și a celorlalte așezări urbane de Lvazie avaro-slavă din anul 602, nu mai avem știri despre ora bisericească de pe teritoriul fostei provincii Scythia Minor. că unele scaune episcopale au supraviețuit, îndeosebi cele ui regiunii. Anumite liste sau cataloage ale scaunelor episcopale secolul IX, înșirînd «arhiepescopiile autocefale», așază pe locul

1a
întîi «eparhia, rq, re se zice si Varna». iar pe locul
aliîoilea «eparhia Sciţiei —Tornjsii lîii>»¹ Prohahii eparhia noastră şi-a
păstrat în continuare numele sub care era cunoscută în istorie, dar îşi
va fi mutat sediul în alt loc. În sprijinul acestei ipoteze vin recentele
descoperiri arheologice, pe care le vom prezenta într-un alt capitol.

În privinţa limbii în care s-a vestit aici cuvîntul Evangheliei, de-
sigur că în cetăţile de pe ţărmul Mării Negre s-a folosit mai mult lim-
ba greacă, iar în restul provinciei, mai mult limba latină, căci aici trăia
o populaţie de mult romanizată (episcopul Ioan făcea tîlcuiri din gre-
ceşte în latineşte, iar despre Teotim I s-a scris că era «scit», deci daco-
român).

Jurisdicţia Episcopiei Tomisului desigur s-a întins nu numai asu-
pra Sciţiei Mici, adică aşupr^nnbrQry^ -jp g^TM şi peste teritorii de
dinc&To de Dunăre, nrh'rn în niirjnVMfvHnyn' V în ntăgnritiii Munteniei,
după cumjiezjiltă din actul martiric al Sfîntului Sava.

Teologi din Scythia Minor. O latură mai puţin cunoscută din istoria
vieţii bisericeşti din fosta provincie romană o constituie activitatea
literară-teologică desfăşurată de ierarhii tomitani, cît şi de unii călu-
gări din aceeaşi provincie. S-a putut constata că episcopul Teotim I
a scris «scurte tratate în forma unor dialoguri, în stilul vechii retorici»,
Ioan a scris în latineşte lucrări împotriva nestorienilor şi monofiziţilor,
apărînd Ortodoxia, iar de la Teotim II şi Valentinian s-au păstrat scri-
sori privitoare la disputele teologice ale timpului.

. Pe lîngă aceşti episcopi, din Scythia Minor s-au ridicat şi alţi teo-
logi, care au adus un aport substanţial la îmbogăţirea tezaurului teolo-
gic patristic. Între ei se remarcă Ioan Casian, Dionisie Exiguul sau cel
Mic, precum şi «călugării sciţi», care au adus o contribuţie de seamă la
îmbogăţirea patrimoniului patristic.

Ioan Casian este prezentat de cel mai vechi biograf al său, **GJaâa**
tadie din Marsilia, ca fiind «de neam scit» (natione scytha). Săpăturile
rheologice efectuate de Vasile Pârvan în 1912 au dus la descoperirea
a două înscricţii în pârînrop Şerernetu, lui (azi în satul Casian, jud. Con-
stanţa), care vorbeau de «Casieni», locuri care sînt socotite azi, de cei
mai mulţi învăţaţi, drept patria lui Ioan Casian. Născut aici, pe la 360,
a primit o educaţie aleasă, probabil într-unui din centrele de pe ţărmul
apusean al Pontului Euxin. Se pare că a intrat de tînăr într-o mînăstire
din regiune. Dornic să cunoască Locurile Sfinte, în juxul anului^jg^a
plecat cu sora sa şi cu un prieten, Qhgyyjjugjj» în Palestina, unde au stat
vreo cincî ani la o mînăstire în apropiere de Betleem. Au petrecut apoi

ani în marile așezări ascetice din Egipt, cunoscând pe marii hovnicești de acolo. Către anul 400 au venit la Constantino-Casian a fost hirotonit diacon de către Sfântul Ioan Gură de nînd în preajma acestuia pînă la al doilea exil al său (404). apoi la Roma, ca să apere cauza Sfântului Ioan Gură de Aur, l papei Inocențiu I rugămintea clerului și credincioșilor din aopol de a veni în ajutorul arhipăstorului lor, trimis a doua sil. Mîhnit de tragedia marelui său dascăl, Ioan Casian a ră-Dma, unde a fost hirotonit preot. De acolo către anul 415, a Massilia (azi Marsilia), unde a întemeiat două mînăstiri, una ri's'Rrftâ de călugărițe, cărora le-a dat primele reguli mona-A-pus, organizîndu-le după modelul celor răsăritene. A murit l 435, fiind venerat ca sfînt, încă de la început, în Marsilia.)rtodoxă îl prăznuiește la 29 februarie.

solog, Sf. Ioan Casian a combătut, nestorianismul, precum și i Fericitului Augustin despre supremația harului și predes-pera sa teologică este formată din trei lucrări: De *instituiția um et de octo principalium vitiorum remediis* (*Despre așeză-nînăstirești de obște (chinoviale) xj tfpspro 7?™^!»]?* rJH^JȘ' păcate capitale), în 12 cărți (primele patru sînt regulile mona-riu-zise, iar ultimele învață pe monah cum să lupte împotriva ate principale); *Conlationes Sanctorwn Patrum* (r.'>rw<?rhiri rn în 24 de cărți, capodopera sa, în care tratează despre menirea ii și lupta sa pentru desăvîrșire, sub forfaia unor convorbiri i] și Sf. Gherman le-au avut cu cei mai vestiți monahi din e *incarnatione Domini* (*Despre înțm^area^ommdui*), în 7 are de combatere a nestorianismului. Sfântul Ioan Casian este unul din reprezentanții de seamă ai

patristice de la începutul secolului V. El a făcut legătura LUS și Răsărit, prin principiile vieții monahale — fiind un ade-inte ai monahismului apusean —, dar și prin hristologia sa. >dus în Apus un gen literar nou, patericul, în care principiile ile vieții monahale sînt înfățișate prin convorbiri sau discur-te de părinții cu o înaltă viață duhovnicească.

isie cel Mic sau Exiguul este prezentat de biograful și prie-Cassiodor (prim-ministru sub Theodoric, regele ostrogoților), <de neam scit, dar de maniere întru totul romane, foarte pri-ambebele limbi, cunoscător perfect al Sfintei Scripturi și al Dog-Dionisie însuși, în prefața uneia din traducerile sale din Sfiri> l al Alexandriei în latinește, prezenta Sciția drept patria sa.

Intr-o altă prefață, la o traducere din același Sfânt Părinte, își arăta recunoștința față de un episcop cu numele de Petru, pentru binefacerile și strădaniile pe care le-a depus ca să-l îndrume în copilăria sa. Presupunem că este vorba de un episcop din Tomis, care îi va fi urmat în scaun lui Teotim II. Născut în jurul anului 470. Dionisie a inferat de tânăr într-o mănăstire din Scythia Minor, apoi a ajuns în Orient și la Constantinopol. Probabil în anul 496 a fost chemat la Roma, trăind o vreme în mănăstirea Sfânta Anastasia. A fost hirotonit preot. La Roma a lucrat în cancelaria papală, a tradus din grecește, a predicat, a instruit pe alții. Spre sfârșitul vieții (f c. 545) se pare că s-a retras în mănăstirea Vivarium, din Calabria, întemșfafa^de prietenul și admiratorul său Cassiodor, retras și el acolo.

Dionisie Exiguul a făcut mai multe traduceri din grecește în latinește. Se cunosc prefețele sale la zece traduceri din lucrări teologice, aghiografice și canonice. Dintre lucrările teologice pot fi menționate : Despre crearea MOMiui^ a Sfântului Grigorie de Nissa (tradusă la rugămintea unui preot cu numele Eugipiu), două *Scrisori* ale Sfântului Chirii al Alexandriei-către: episcCfpul Succesus ^inDîtiCSzâr^^Ts^^îfeL fpfeta2a,^smQdqJf.C^ noscută sub numele de Epistola XVII), inclusiv cele f2~anatematisme, *Jogaosul către armeni ^,paJjääAttui-Ba&clu al Constantinorxjlului*. A tradus apoi câteva lucrări aghiografice : ^{Utiel!}-p-, ^{La}t^-^fiptei,Jff(lhia,,»fff/q-ristiiea aflării capului Siintului Ioan Botezătorul și *Viata*

Tot el a tradus din grecește în latinește *Canoanele* zise «apostolice» ale primelor patru Sinoade ecumenice și ale unor Sinoade locale în două ediții sau versiuni (Codex canonum ecclesiasticorum), la sfatul unui «prea iubit frate Laurențiu». A întocmit și o «*colecție de decretale*» a opt papi, «colecția dionisiană», la cererea unui Iulian, se pare superiorul mănăstirii Sfânta Anastasia. Ambele colecții candnice s-au bucurat de o largă circulație în Biserica apuseană. I se atribuie și o culegere de texte patristice (florilegiu) din lucrările marilor Părinți bisericești de pînă la el (Sfinții Atanasie al Alexandriei, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nissa, Vasile cel Mare, Ciprian din Cartagina, Ilarie din Pictavium, Ambrozie al Milanului și Fericitul Augustin), mai ales texte referitoare la disputele hristologice și trinitare.

Dionisie Exiguul a avut, în același timp, bogate cunoștințe de astronomie, calendaristică și calcul pascal. Mai multe lucrări de acest gen îi sînt incluse în *Liber de Paschate*, sau Cartea despre Paști (Pascalia

g și regulile îndreptării ei, Precizări pentru stabilirea datei Elementele calculului calendaristic și pascal ș.a.). hip deosebit trebuie subliniat faptul că Dionisie a fixat crono->i creștine, începînd pentru prima oară numărarea anilor «de la 5a Domnului nostru Iisus Hristos, pentru ca să ne fie mai cu-începutul nădejdiei, iar pricina mîntuirii omenești (adică Patimile rului nostru) să lumineze cu mai multă strălucire». Fixînd-o jiul 754 (după unii la 753), în loc de 749 «ab Urbe condita», a eroare de patru sau cinci ani. Noua «eră», numită «a întrupă-la Hristos», sau «dionisiană», a fost adoptată încă din vremea Ha, în secolele I—VIII în Franța, iar cu timpul în toate țările

iltă că daco-romanul Dionisie Exiguul a fost un mare teolog, it mai ales de problemele dogmatice care frămîntau atunci canonist, traducător, dar, în același timp, un om de cultură cu alese cunoștințe de calendaristică și astronomie, căruia i se S «sistemul cronologic creștin», folosit azi în toată lumea. îcheierea acestor considerații, menționăm faptul că în cîteva recente se încearcă identificarea lui cu acel «Dionisie Pseudo-tul», căruia i se atribuie cunoscutele lucrări mistice : *Despre divine*, *Despre teologia mistică*, *Despre ierarhia cerească și erarhia bisericască*, la care se adaugă un număr de zece

■e «călugării sciți» amintiți în controversile teologice de la l secolului VI, mai pot fi reținute numele lui Lejaj^Ji^jaidiLetu l Vitalian (unii îl identifică cu marele teolog Leonțiu din Bi-£5—543), *Ioan MaxențiUț* cu opt cărțicele — *Libell*— în care cu felurite probleme hfistologice și antropologice, un dialog *fiSIQUQ^os^m* două cărți, și un *Libellus fidei* (Cărticica credin-*u diaconul* și alții. Despre cel din urmă sespune că ar fi tradus îre din Părinții greci în latinește și ar fi redactat un florilegiu, mi în ajutorul teologiei acestor monahi. In orice caz, monahii ezentau un curent teologic care¹ a atras atenția la vremea sa. îrșit, trebuie evidențiat și faptul că lucrările acestor ierarhi și în Scythia Minor sînt considerate azi ca primele manifestări ii culturale de nivel continental ale daco-romanilor, strămoșii r. «Ani fost puși în circulație europeană prin opere scrise în tina de oameni ca Niceta de Remesiana, Ioan Casiari, Ioan ie Tornis, Ioan Maxențiu, Dionisie cel Mic și diverși călugări ^el puțin trei cu numele de Ioan), așa cum, în același timp,

viitorul popor francez intra în aceeași circulație europeană, cu aceeași limbă, prin Ilarie de Poitiers, Martin și Grigorie de Tours, Sulpiciu Sever etc, poporul italian prin episcopi ca Ambrozie și scriitori ca Rufin, Ieronim, Paulin de Nola, iar poporul spaniol prin Prudențiu, Isidor de Sevilla etc». (Ioan G. Coman, în rev. *Ortodoxia*, an XXXIII, 1931, nr. 3, p. 361).

Concluzii: *Din cele prezentate, reiese că Episcopia Tomisului, cea mai veche instituție bisericească superioară pe teritoriul patriei noastre, a îndeplinit un rol însemnat în trecutul Bisericii creștine. Ea este întâlnită în istorie în secolele IV—VI, într-o perioadă de mari dispute hristologice, care au dus și la convocarea primelor cinci sinoade ecumenice, la care ierarhii tomitani au adus o contribuție însemnată, luptând pentru păstrarea unității Bisericii creștine și a dreptei credințe. În același timp, ei au ferit și pe credincioșii lor de învățăturile eretice, fiind în permanență pe linia adevăratei învățături ortodoxe, încât doi din ei au fost trecuți în rîndul sfinților. Au avut legături cu figurile reprezentative ale Bisericii din vremea aceea, ca Sfîntul Vasile cel Mare, Sfîntul Ioan Gură de Aur și mai tîrziu cu papa Vigilius al Romei.*

În același timp, trebuie remarcat și faptul că unii din ierarhii de la Tomis au fost cărturari de seamă, lăsînd opere scrise, ca Teotim Filozoful și Ioan, apreciate elogios de contemporanii lor. Pe lîngă ei, au activat și alți teologi de prestigiu, ca Sf. Ioan Casian, Dionisie Exiguul și «călugării sciți».

Ca o concluzie generală, putem afirma că Episcopia Tomisului reprezintă un moment de seamă atît în istoria Bisericii noastre, cit și în istoria întregii Biserici creștine.

■ • «isit-.vi i, iuA'tii'. . .) HAC; . . . ; >'.&
 .: ' . ■ — f . in MQt'J . Vifewu : . ■ ■ [p>»l
 T ■ .. t-l S» lUaq'.tri evi ■ : ,iyo8 as.' .-tsv)
 Pt " ,; . . . if . jvr ,(B I B L I O G R A F dE rs" \ , ' . nv : ■ - ♦ > " • »

Izvoare : *Fontes Historiae Daco-Romane (Izvoarele Istoriei României)*, III, București, 1970, XII + 768 p. ; *Actele martirice*, Studiu introductiv, traducere, note și comentarii de Pr. Prof. Ioan Rămureanu, București, 1982, 372 p. (vol. 11 din colecția; *Părinți și scriitori bisericești*).

CARL DE BOOR, *Nachträge zu den Notitiae Episcopatum*, în *Zeitschrift iur Kirchengeschichte*, XII, 1891, p. 519—534 și XIV, 573—599; JEAN DARROUZES, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Texte critique, introduction et notes, Paris, 1981.

Episcopia Tomisului: RAYMUND NETZHAMMER, *Das altchristliche Tomi. Ein Kirchengeschichte Studie*, Salzburg, 1903 (trad. rom. *Creștinătatea în vechea Tornî, Baia Mare*, 1904, 49 p.); V. PARVAN, *Nuove considerazioni sul vesco-vato della Scizia Minore*, în «Rediconti della Pontificia Academia Romana di Archeologia», 2, 1924, p. 117—135; V. LAURENT, *La Scythie Mineure iut-elle tepresent&*

- *Chalcidoine?* în «Études byzantines», t. III, 1945, p. 115—123 (trad. arhiepiscopul de Tomis la sinodul din Chalcedon ? în «Revista Isto-CXI, 1945. P. 19—27); NICULAE ȘERBANESCU, 3600 de ani de la fe documentară despre existența Episcopiei Tomisului, în B.O.R., an. 1968—io, p. 966—1026; EMILIAN POPESCU, *Contributions à la storique de la Peninsule Balkanique aux V-e—VIII-e siecles de notre [»* N. S., XIII, 1969, p. 403—415 j A. A. BOLȘACOV-GHIMPU, *Organi-i din Scythia Minor în secolul al VI-lea*, în G.B., an. XXIX, 1970, nr. 977 • A. A. BOLȘACOV-GHIMPU, *Episcopul din Tomis a participat ecumenic de la Niceea (325)*, în G.B., an. XXXIII, 1974, nr. 5—6, p. 437 AN POPESCU, *Organizarea ecleſiastică a provinciei Scythia Minor în n*, în S.T., an. XXXII, 1980, nr. 7—10, p. 590—605 (și extras), EMILIAN ie City of Tomis as an autocephalous Archbishopic of Scythia Minor emarks on the Chronology of Epiphanius Notitia, în Byzantidka, 6, 148 j EMILIAN POPESCU, *începuturile îndepărtate ale autocefaliei >doxe Române: Tomisul, arhiepiscopie autocetală*, în voi. Centenarul îisericii Ortodoxe Române, București, 1987, p. 327—353. ji din Scythia Minor: JEAN CASSIEN, *Conlerences. Introduc-itin, traduction et notes par Dom. E. Pichery*, Paris, 1955—1958, 1959 247 p. (volumele 42, 54 și 64 din colecția *Sourtes chretiennes*); JEAN .titutions cenobitiques. Texte latin revu, introduction, traduction et no-- Claude Guy, Paris, 1965, 531 p. (voi. 109 din colecția *Sources chre-*
- .N CASIAN, *Despre întruparea Domnului*. Introducere de Pr. Prof. Ioan traducere de Prof. David Popescu, în M. O., an XXXVII, 1985, nr. 7—8, ;i an XXXVIII, 1986, nr. 1, p. 44—83 și nr. 3, p. 71—94.
- HS-GALL! IAR<D, *Jean Cassien*, în Dictionnaire de spiritualite, II, 1, 1937, ; HENRI IRINEE MARROU, *La patrie de Jean Cassien*, în «*Orientalia iriodica*», Roma, XIII, 1947, nr. 3—4, p. 588—596; M. CAPPUYNS, *Jean Dictionnaire d'histoire et de geographie ecclesiastique*, XI, 1949, col. :u bogată bibliografie); JEAN CLAUDE GUY, *Jean Cassien. Vie et doc- lle*, Paris, 1961 i IOAN G. COMAN, *Contribuția scriitorilor patristici din ir-Dobrogea la patrimoniul ecumenismului creștin în secolele al FV-lea în «Ortodoxia»* an. XX, 1968, nr. 1, p. 3—25 (și versiunea franceză: *Le e l'oecumenisme chretien du /V-e au VI-e siecles en Scythie Mineure în «Confacts»* revue française de l'Orthodoxie, Paris, XXII-e annee, no. 61—85); IOAN G. COMAN, «*Sciții*», *Ioan Casian și Dionisie cel Mic și ' cu lumea mediteraneană*, în S.T., an. XXVII, 1975, nr. 3—4, p. 189—203, anceză «*Les Scyttes*», *Jean Cassien et Denys le Petfi et leurs relations de mediterraniien*, în *Klironomia*, voi. 7, t. 31, Tesalohic, 1975, și extras); OMAN, *Opere/e literare ale Sântului Ioan Casiari*, în M. B. an. XXV, -12, p. 552—569; IOAN G. COMAN, *Spiritualitatea patristică în Scythia doxia credinței*, în «Ortodoxia» an. XXIX, 1977, nr. 2, p. 153—172; 3MAN, *Scriitori teologi în Scythia Minor*, în voi. *De la Dunăre la Mare*, p. 63—83; IOAN G. COMAN, *Teologi și teologie în Scythia Minor in -VJ*, în BOR, an XCVI, 1978, nr. 7—8, p. 784—796; IOAN G. COMAN, *iricești din epoca străromână*, București, 1979, 376 p.; IOAN G. COMAN, *rtodoxiei românești în creștinismul daco-roman. Aniversarea a 16 secole Apărea episcopului Terentie-Gherontie de Tomis la Sinodul II ecumenic Constantinopol*, în *Ortodoxia*, an XXXIII, 1981, nr. 3, p. 337—361; NES- IICESCU, *Scrjeri patristice în Biserica Ortodoxă Română pină în secolul 'a > 1983*, p. 27—84 (și în voi. *Primele scrieri patristice în literatura noas- -XVI*, Craiova, 1984, p. 31—97).

GHEORGHE DRAGULIN, *Ieromonahul Dionisie Smeritul*, «Ex/guus» sau «cel mic». *Incercare de întregire bio-bibliografică*, în S.T., an XXXVII, 1985, nr. 7—8, p. 521—539; GHEORGHE DRAGULIN, *Un tiu de mare faimă al Arhiepiscopiei Tomi-aului în veacul al VI-lea la Roma*, în S.T., an XXXIX, 1986, nr. 3, p. 92—111; *Preiefele cuviosului Dionisie Smeritul sau Exiguul la unele traduceri în limba latină*. Studiu introductiv și bibliografie de Pr. Dr. Gheorghe Drăgulin, traducere de Prof. David Popescu, în M.O., XXXVIII, 1986, nr. 2, p. 76—125; Cuviosul Dionisie Smeritul sau Exiguul: Doua *Epistole despre problemele datei Paștelui și «Elementele calcului calendaristic și pascal»*. Studiu introductiv și bibliografie de Pr. Dr. Gheorghe Drăgulin, traducere de Prof. David Popescu, în M.O., an. XXXIX, 1987, nr. 1., p. 27—70; GHEORGHE DRAGULIN și AUG. DRAGULIN, *Cercetări asupra operei lui Dionisie Exiguul și Indeosebi asupra celei necunoscute plină acum*, în M.O. an. XL, 1988, nr. 5, p. 24—6a

VASILE SIBIESCU, *Călugării sciți*, Sibiu. 1936, 24 p. (extras din «*Revista Teologică*», Sibiu, an. XXVI, nr. 5—6, 1936, p. 182—205); IOAN PULPEA (RAMUREANU), *Episcopul Valentinian de Tomis. Corespondența lui cu papa Vigilius în chestiunea «Celor trei capitale»*, în B.O.R., an. LXV, 1947, nr. 1—3, p. 200—212; HENRI-IRBNEE MARROU, *Jean Cassien à Marseille*, în «*Revue du Moyeu Age latin*», I, 1945, p. 5—26.

DUMITRU STĂNILOAE, *Contribuția «călugărilor sciți» la precizarea hristologiei la începutul secolului VI*, în M.O., an XXXVII, 1985, nr. 3—4, p. 199—244;

Scrieri ale «călugărilor sciți daco-romani» din secolul al VI-lea (519—520), studiu introductiv de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae și traducere de Pr. Prof. Nicolae Petrescu și Prof. David Popescu, în M.O., an. XXXVII, 1985, nr. 3—4, p. 245—254, nr. 5—6, p. 391—440, nr. 9—10, p. 680—707 și nr. 11—12, p. 783—792.

'te
nu';

■

'M

M-

,.v.

âi,

nh

"33

IX

MONUMENTE DE ARTĂ BISERICESCĂ ÎN SCYTHIA MINOR (DOBROGEA) ÎN SECOLELE IV—VI

prezentat în alte pagini câteva știri despre viața creștină din /incie Scythia Minor și mai ales cele despre Episcopia exist-ecolele IV—VI da Tomis, străvechea cetate de pe malul vestitului Euxin. Viața creștină din Sjcjthia, iBOi de altădată o :onstitui din actele martirice ale celor ce au pătimit aici pens în primii ^tt ai secolului IV, în cursul singeroaselor prigoa-țuite de împărații Dîoclețian și apoi de LicimuȚliar mai târziu Apostatul. Ea poate'li reconstituita "însă*"șTcfm"numeroasele ^ologice cu caracter creștin, scoase la iveală încă de la sfîr-lului trecut în diferite părți ale Dobrogei. Campaniile de să-i Dobrogea au fost conduse de cunoscuții arheologi Grigorie (1850—1909), Vasile Pârvan (1882—1927), D. M. Teodorescu, mea noastră de către cercetători de la Institutul de Arheologie ești și Muzeul arheologic din Constanța. Vestigiile arheolo-)creștine din Dobrogea pot fi împărțite în trei grupe : inscrip-:e, obiecte de cult și basilici.

icriptii. Se cunosc, pînă în prezent, aproximativ 100 de in-eștine din secolele IV—VI, mai ales pe monumentele funerare, itate provin de la *Tomis*, metropola provinciei, iar restul de -fIstria), *Callatis* (Mangalia), Axiopolw(Hlnog_lîngă Cerna-mețum ^Pantelimon.* ,jud. .. ConsiaxLțaXJDinogetia (Garvăn, în rasului Galați) și din alte părți. Mai mult de jumătate sînt piatră locală sau pe marmură adusă din Grecia, iar restul pe e metal (argint, bronz, plumb, dut ars, os, sticlă sau alte ma-

Peste un sfert din ele sînt în limba latină, restul în limba greacă vorbită mai ales de populația din centrele urbane de pe țărmul Mării Negre. Din numele întîlnite, mai mult de o treime sînt grecești, tot pe-atîtea latinești, cîteva biblice, unul este gotic, două hunice etc. Creștinii menționați în inscripții aparțin tuturor straturilor sociale : slujitori ai Bisericii, magistrați, funcționari, negustori, ofițeri, soldați etc. Inscripțiile sînt însoțite de semnul crucii, de monograma lui Hristos ■= chrisma sau chrismon — (IX sau XP sau A 2), precum și de unele reprezentări simbolice caracteristice artei paleocreștine : peștele, porumbelul, păunul, vița de vie, frunza de palmier și altele.

Textul inscripțiilor — aproape toate funerare — este popular și ortodox. În ele se cere mila lui Dumnezeu pentru cei morți, se exprimă nădejdea în înviere și bucuria pentru fericirea vieții veșnice, se elogiază martirii, se fac rugăciuni pentru odihna celor adormiți sau se cere ajutorul lui Dumnezeu pentru cetatea refăcută. Iată cîteva din aceste inscripții: «Domnul este lumina mea și Mîntuitorul meu, de cine mă voi teme?» (grecește, Tomis) , • «Pe cei săraci ai lui îi voi sătura de pîine. Pe preoții lui îi voi îmbrăca cu mîntuire» (grecește, Tomis și Histria); «Pacea mea dau vouă» (latinește); «Pentru Theodule, soția me'a, care a fost fiica preotului Patricius» (latinește, Tomis); «Harul lui Dumnezeu. Fiți sănătoși, trecătorilor. Aici zace... de 51 ani. Odihnește-o, Dumnezeule, cu dreptii» (grecește, Tomis); «Aici odihnește Heraclide, citeț (anagnost) al sfintei și soborniceștii Biserici» (grecește, Tomis); «Simplicius, fiul lui Casian, de neam sirian și ca pregătire jurist și soția acestuia Melitis, fiica lui Aedesius, avînd strămoși nobili, după ce au trăit mulți ani și au cunoscut o bătrînețe cinstită, acum am ajuns printre cei drepti, în nădejdea învierii și a fericirii vieții veșnice» (grecește, Callatis); o inscripție așezată pe zidurile refăcute ale orașului Tomis avea cuprinsul: «Doamne Dumnezeule ajută cetății refăcute. Amin» (grecește); altele cuprind texte mai scurte: «Măria naște pe Hristos», «Lumină-viață», «Emanuel, cu noi este Dumnezeu», «Ai milă Doamne», «Doamne ajută» etc. La Tropaeum Traiani s-a descoperit singura inscripție greco-latină din epigrafia creștină, avînd textul: «crucea morții și a învierii». O inscripție votivă descoperită la Axiopolis (Hinog-Cernavodă) în 1947 pomenea trei mantiri care au pătimit aici, cunoscuți și din textele Martiriologiilor : Chirii, Chindeas și Tasius (Dasios).

Pot fi amintite apoi o seamă de alte pietre cu inscripții creștine. De HÎIjL pa im flnr; ^{^P} calcar, descoperit la Constanța (sec. IV—V), se. afla o inscripție grecească închinată «fericitului Timotei», probabil

de,,cjidad,botezat sub
fc^^, placă deji*toăr-daracHaex&ă-4a_{2a}p^^

§x fi^sec. VI). Toate inscripțiile datează între sfârșitul
ui III și secolul VI inclusiv.

iconom, admînîștfator «al bisericij^^îrițul Toan din
ă
una un ipodiagăn^jptă^^

;
î Callatis menționa numele episcopului Ștefan, iar o inscripție
tme-fCavarna, în"Buîgâria) consemna pe «Stephanus diacmius».
^dirric'lie^HHfli^ exis-
reunei erezii în Scythia Minor.

Obiecte paleocreștine. între acestea, pe primul loc trebuie men-
gema (cornalină) descoperită în a doua jumătate a secolului
la Constanța, aflată acum în British Museum din Londra. După
L unor specialiști, datează din secolul IV, chiar V, deși unii au
t s-o dateze, fără șanse de izbîndă, în secolul II. Pe ea este
Mîntuitorul gol, în mărime supraomenească, avînd de fiecare
:îte șase apostoli. Deasupra sa e cunoscutul cuvînt IXOTE =
nițiaiele cuvintelor 'I7]ooua Xpioxoî @sou lio? Sco-c^p = Iisus Hris-
il lui Dumnezeu Mîntuitorul.

alt obiect de valoare este *discul* refăcut de episcopul Paternus
isului, înainte de anul 518. Este din argint aurit, de dimensiuni
vînd diametrul de 61 cm și greutatea de 6,22 kg. Pe margini se
friză lîmpodobită cu o coardă de viță de vie ondulată, cu frunze,
i, figuri de animale, păsări, vase etc, toate în relief, și patru
Dane circulare, în care se află cîte o cruce. Friza este încadrată
ă ghirlande cu foi de laur. în adîncitura discului, de jur împr,e-
găsește inscripția: «ex antiquis renovatum est per Paternum,
ss(imum) episc(opum) nbstrum. Âmeh» [= a fost reînnoit
/echi prin Paternus, prea cinstittll riostru episcop. _Amjja). în cen-
iflă monograma lui Hristos (chrisma, X^fT^Tocupind toată adîn-
discului, încadrată de literele A și 2. Pe dosul talerului sînt im-î
patru sigilii de control, unul din ele purtînd chipul și numele
tului bizantin Așștasie I (491—518), de unde deducem că a fost
■ ceva mai înainte de 518. PtdîTsecoîud VII, discul a fost dus de
sau de bulgari, cum cred unii) și îngropat într-o ladă care cu-î
vreo 400 de obiecte de aur, între care și patru vase liturgice,

în greutate de 50 kg, la Malaiia Percep J, n>a. Jîngă Poltava (R.S.S. Ucraineană), unde a fost de^st^rpenTdeniște ciobani în 1912. Astăzi se păstrează în Muzeul Ermitaj din Petersburg.

Se pot consemna apoi *trei ulcioare cu chipul Sfintului Mina*, descoperite la Conștaj^tâ. Acestea provin dftTrnafaTe centru de pelerinaj de"" îă KarirT Abu Mina, la 25 km vest' de "Alexandria Egiptului, unde era mormîntul sfintului și unde erau purtate de pelerini, pline cu apă tămăduitoare luată din izvorul existent sub biserica în care se afla mormîntul. Aceste ulcioare constituie o dovadă asupra legăturilor dintre capitala provinciei Scythia Minor și Egipt în secolele V—VI, cînd au atins culmea înfloririi atît viața creștină din Tomis, cît și producția ulcioarelor din renumitul loc de pelerinaj de la Karm Abu Mina.

La Constanța s-au descoperit cîteva *plumburi comerciale* (acestea serveau la sigilarea baloturilor spre a garanta autenticitatea provenienței mărfurilor, dar și spre a certifica perceperea taxelor vamale). Unele din ele aveau imprimate monograma lui Hristos sau alte simboluri creștine. Vreo 50 de astfel de plumburi s-au descoperit în satul ^{^OST Sacidava} mm)- în colțul de^|v^s^i^!f^ej_aMBPe malul ^{T^^} aceste, trei ptezintă interes pentru noi. Pri-

P

- nral are ca reprezentare un animal, probabil un miel, deasupra căruia se afla monograma creștină (X -f P) ,• al doilea este prevăzut cu o cruce, avînd, probabil, la capetele brațelor ei cîte un pește ; al treilea mai păstrează jumătate din formula ""■^^i^iLl^' Doamne ajută). Toate trei datează din a doua jumătate a secolului IV.

Opaite creștine s-au descoperit în diferite părți ale Dobrogei. Unul din ele, din lut ars, a fost descoperit în 1906 laCoj^jgsig^ datează din sec. IV—V (azi în Muzeul de Istorie din București). Pe disc, în centru, este chipul lui Hristos binecuvîntînd cu ambele mîini. De o parte și de alta sînt două officii pentru turnat ulei, iar către marginea interioară a chenarului, o inscripție latină7"!p3rem mejarn<i^ chenarul discului se află busturile celor 12 apostoli, despărțiți în două grupe de o siluetă feminină, în picioare, deasupra capului lui Hristos și care abia se distinge, desigur Sfînta Fecioară Măria. O asemenea reprezentare iconografică este cea mai veche pe teritoriul țării noas- ■ tre și se pare unică pe un astfel de obiect.

Probabil la *iZon&iai4&** s-a descoperit un opaîț de bronz în formă > de pește, avînd pe o parte monograma lui Hristos, iar pe cealaltă, o

cruce cu brațe egale. La *Luciu* — jud. Ialomița, în apropiere de Dunar^T *i*
s-a găsit un splendiaoȚnr~dii^ bronz, cu o cruce masivă în partea su- \

(ambele în Muzeul de Istorie al României). La *Izvoarele* (fost) și *Istria* (ambele în jud. Constanța) s-au descoperit felurite î de bronz, aur și argint din secolele V-[^]-VT, . lax, la *I}q}Thosj_ (*j-|* în orașul Galați), *doua...fruci_ cu_ sedef* (secolul III), o amfora cu ma creștină și alte obiecte (secolele III—IV); *Yn*"Bună parte se i în Muzeul arheja.logic dia»Constaata, La *Tropaeum fraiani* s-a îr*o^cadeîniță (thuribulum) din lutjars, iar la, Dinpgefia odăiță»,„, , * ijUa-bfonz apar-ținătoare-secolujuj_ VI (ambele se păstrează în de Istqrie „,iiia..Bu.CUIgști). La Sacidavă (*izvoarele*) s-au descd¹-epotire și alte obiecte liturgice. " —~.

izilici paleocreștine. In vechile" centre grecești și romane din Minor, în care s-au efectuat săpături arheologice, s-au desco- nă acum, peste 35 de bazilici paleocreștine. Vom cerceta pe ;ele mai reprezentative, după localitățile în care au fost găsite. *romis*, deși cercetările arheologice sînt destul de anevoioase faptului că orașul nou este suprapus peste cel vechi, totuși s-au rit pînă acum șase bazilici. Una dintre ele este cea descoperită pe locul vechii gări a orașului, compusă din altar, naos cu trei narthex (pronaos) • sub altar se afla o mare criptă cruciformă. deră că datează din secolele V—VI, înlocuind, desigur, pe una ie. Alta, situată lîngă mare, a fost descoperită în 1989 ; fiind cea e din Dobrogea, se apreciază că aceasta era catedrala episco-

Fropaeum Traiani (azi Adamclisi), cetate întemeiată de Traian, de Constantin cel Mare și Liciniu, s-au descoperit pînă în pre- ci bazilici din secolele V—VI, dintre care patru pe strada prin- au în imediata ei apropiere, iar a cincea, o bazilică de cimitir, ele era bazilica de mairmură, numită așa după materialul între-la reconstituirea ei, în timpul împăratului Justinian (527—£6.5). j le care au scos-o la iveală în 1906 au constatat patru faze de ' -ție : prima, pe la 350, sub Constanțiu, a doua, la începutul se-V, a treia sub Justinian^ cînd a fost refăcută ca biserică episco-nstruindu-se alături de ea un baptisteriu, și a patra, la SîîfșTtuî¹i VI, înainte de invazia avarilor (lucrările nici n-au fost ter-■ Lungimea bazilicii (fără atrium) era de 25,50 m. Aceasta este *bazilică elenistică cu atium**, descoperită pînă în prezent în

■num. — spațiu deschis, înconjurat adesea de coloane, la intrarea unei ba-• -c = galerie deschisă, susținută de o colonadă, care se întinde de-a lungul lri, în jurul unei grădini sau piețe.

Dobrogea. Atrium-ul este înconjurat de trei portice, pe laturile de nord, vest și sud. În mijlocul atriumului se afla o fântână (phiale). Acest tip de atrium este o caracteristică a bazilicilor din secolele V—VI, care pe țărâmul apusean al A. si fi., și în Africa de Nord. Din atrium se intra în narthex (creație grecească din secolele V—VI) și caracteristică a bisericilor paleocreștine din Grecia și Constantinopol) prin două uși laterale (corespunzătoare porticelor de nord și de sud ale atriumului). Intrarea principală în bazilică se găsea pe latura îngustă de sud a narthexului, unde exista un mic portal (propylon). Din narthex se intra — prin trei deschideri — în naos, de dimensiuni mai mari, împărțit în trei nave, cea din mijloc avînd lungimea de 8 m, iar cele laterale de cîte 4 m. În partea de răsărit a navei centrale se păstrează baza balustradei (cancelli), care separa naosul de presbyterium. Acesta cuprindea absida și o parte din naos. În mijlocul lui se înălța altarul pro-priu-zis (prestolul), adăpostit sub un baldachin (ciborium). Trei încăperi s-au adăugat mai târziu în partea de răsărit a bazilicii.

La 3 m sud de atrium se afla clădirea dreptunghiulară a baptisteriului, cu trei încăperi. În cea de a treia încăpere se afla un bazin (piscina), în care se săvîrșea botezul. Pe latura de vest, între atrium și zidul de incintă al cetății, s-au descoperit temeliele unei construcții, probabil locuința episcopului, ridicată în secolul VI, odată cu baptisteriul.

A doua bazilică însemnată de aici era cea numită bazilica (navă transversală dreptunghiulară, așezată perpendicular pe latura estică, între naos și absida altarului), sau în formă de T, cea mai mare (33,80 m X 13,70 m), dar și cea mai renumită dintre lăcașurile de cult de la Tropaeum. Este imposibil să se știe dacă este singura bazilică cu transept în Dobrogea, dar mai ales pentru cripta cu moștenirea sîntelor din transept, care au dat naștere la multe pelerinaje aici. Naosul avea două rînduri de coloane care pătrundeau în transept, frîngîndu-se de două ori în unghi drept. Pe latura de nord a naosului era o construcție anexă, care îndeplinea funcția de baptisteriu. Deci planul bazilicii era : narthexul, naosul, baptisteriul, transeptul cu cripta și absida. Prin arhitectura ei, dar și prin dimensiuni, prezintă mari asemănări cu o bazilică din Filipi, în Macedonia. A fost construită la sfîrșitul secolului mai degrabă în corăbii —

O altă bazilică la Tropaeum Traiani este «bazilica cisternă», numită așa pentru că a fost construită deasupra unei cisterne romane. Ruinele ei închid un spațiu dreptunghiular (19,70 X 6,80 m), pe laturile lungi avînd cîte două ziduri paralele, la distanța de 0,75 m unul de altul, fapt

re unii au numit-o «bazilica dublă». S-a constatat, de aseme-
easupra cisternei romane s-au înălțat succesiv două bazilici,
loua jumătate a secolului IV, alta în a doua jumătate a seco-

ă bazilică, numită «forensis» sau «simplă», avea trei nave și
< tripartit, cu o* anexă neoBîȘrTtii'fcTterhiTgâT^rei încăperi anexe
de sud și două în afara colțului de nord-est. AJfe^sj^&^âgLi. •
Q(T^gwT^Tmii II... Mijola^ rjn^j, martiri (probabil s-au numărat
i 47 de soldați care au pătimit la 8 iunie 298, odată cu Mar-
candni); TB'azilica s-a ridicat pe la începutul secolului VI, sub
Anastasie I.

icea bazilică, în afara incintei, era una de cimitir (basilica
alis), simplă, fără narthex, construită cel mai devreme în
Constantin cel Mare.

stria, săpăturile arheologice au scos la lumină ruinele a șapte
jate din secolele V—VI, dintre oare șase în cetate și una de
î «extramurană». ' "

acestea, se remarcă *bazilica* cu^rjfd^ji_șgfQlfie<^^^VI, u for-
narthex, trei nave"e^aTaTe^prîn'***croua rînduri de coloane și o
ndcirculară, la răsărit (cu criptă), corespunzînd navei din mij-
>servat că nava din mijloc este cu mult mai largă decît cele
friptele de mici dimensiuni ale bazilicilor dobrogene (Tro-
stria) arată că ele nu acoperau trupul întreg al vreunui sfînt
r, ci numai o parte din moaștele acestuia. Deasupra lor se
ta masă. Astfel de cripte constituie o formă și poate chiar o
rmediară între criptele obișnuite — de mari dimensiuni — și
>bitură de sub sfînta masă, în care se depun azi sfintele moaș-
cei erau boltite și cîteodată îmbrăcate în plăci de marmură,
ia de est a cetății s-au descoperit ruinele a două mari con-
irticulaore, adevărate palate ale clasei aristocratice histriene,
i secolele V—VI. Una din acestea cuprindea și o sală drept-

i, terminată cu o absidă semicirculară în interior și cu cinci
îterior. Ea îndeplinea funcția de capelă particulară. O ase-
nstrucție este unică pe teritoriul țării noastre, ea fiind o ~
srzie a încăperii cunoscute sub numele de *hnsilic; q privatg*
palate romane, socotite de anumiți cercetători ca prototip al
destine. Caracterul de lăcaș de cult creștin al acestei săli
lulare cu absidă îl constituie anumite plăci de marmură des-

N
!CI, cu sculpturi în formă de arcade continui pe marginea fe-
Dare, care fac parte din așa numitele *meM^&a&^Micul^uimf* în-

tîlnite în vechile centre creștine răsăritene, ce serveau ca jertfelnic (sfînta masă). N-ar fi exclus ca această mare clădire (cu 10 încăperi), în care se găsea și capela descrisă mai sus, să fi servit ca locuință unui episcop. În adevăr, dată fiind importanța orașului, cît și numeroasele ruine de bazilici descoperite, avem toate motivele să credem că Histria a fost și reședința unui episcop (de fapt apare și în lista celor 14 scaune episcopale din Scythia Minor).

La *Callatis* (Mangalia) s-a descoperit o *basilică paleocreștină de tip sirian* (sau cu *atrium* ^*ajarat*), ceea ce constituie o raritate nu numai pentru teritoriul Dobrogei, ci pentru întreaga Peninsulă Balcanică. A fost construită la sfîrșitul secolului IV și la începutul celui următor. Inițial era alcătuită dintr-o sală dreptunghiulară neregulată, împărțită în trei nave longitudinale de două rînduri de coloane. Altarul, situat la sud, probabil era separat de sală printr-o simplă balustradă de lemn. Prin latura lungă de est, naosul avea două intrări care dădeau într-o curte laterală, de mari dimensiuni. Într-o a doua etapă, probabil la începutul secolului VI, sub împăratul *Anastase I* (491—518), latura de sud a sălii dreptunghiulare a fost împărțită, prin ziduri, în trei încăperi: cea din mijloc servea ca altar, cea dinspre vest ca prothesis (proscomidier), cea dinspre est ca diaconicon. Fiecare comunica astfel cu cîte una din navele laterale (probabil încăperea laterală care comunica cu diaconiconul îndeplinea funcția de baptisteriu). Naosul comunica spre est printr-o singură intrare cu aceeași curte interioară, transformată acum într-un somptuos atrium, mărginit de portice acoperite, susținute la cele patru colțuri de pilaștri în formă de L. În colțul SV al atriumului se afla un puț, din care se scotea apa necesară pentru Liturghie, botez etc.

Se remarcă trei elemente care o diferă de restul bazilicilor : orientarea altarului spre sud, lipsa absidei și plasarea laterală a atriumului, și nu longitudinal, în continuarea naosului sau a narthexului. Caracteristicile siriene ale bazilicii constau în lipsa absidei și împărțirea altarului în trei încăperi. Prezența acestei bazilici de tip sirian la *Callatis* trebuie pusă în legătură nu numai cu o influență orientală, ci chiar cu prezența unor sirieni în această colonie grecească din Scythia Minor.

La *Dinogetia*, azi Garvăn, la punctul numit «Biserița», s-a descoperit o bazilică de formă dreptunghiulară (16 X 9/70 m), terminată, la răsărit printr-o absidă. Zidurile sînt groase de 0,70—0,80 m, construite din piatră alternînd cu puțină cărămidă și legate cu mortar. Era pavată cu cărămidă. Interiorul era împărțit, în sensul lungimii, în trei

sau «nave», separate între ele prin coloane (nava centrală 170 m, iar cele laterale de 1,80 m fiecare). Absida este semi-și corespunde ca lărgime navei din mijloc. Printre dărâmăturile ei s-au găsit câteva resturi de tencuială, purtând urtură cu roșu, albastru închis și castaniu. S-au descoperit de numeroase obiecte mărunte, sigur creștine, din secolele IV—tarile arheologice au dus la concluzia că bazilica a fost con- în secolele IV—V și refăcută în timpul împăratului Anas-

>roe (azi Piatra Frecăței, jud. Tulcea, pe brațul Macin al Du- fost dezgropate fundațiile unei bazilici paleocreștine, ce pare timpul lui Constantin cel Mare și cea mai veche din Europa i. La *Axiopolis* (Hinog, lângă Cernavodă) s-au descoperii^ouă între care cea din interiorul cetății se pare că era episcopale steriu, iar în alta, în exterior, au fost înmormîntați rnartmi,, indeas și Tasius.

~ "————■ ■————""""*■—*_
trei bazilici "paleocreștine s-au descoperit la *Troesmis* (azi coaia) și la *Capul Dolojman* (probabil fosta Constăntiana, du- j-garoum), doua ia *Noviodunum* (azi Isaccea), cîte una zi Pantelimon), *Ibida* sau *Libida* (azi Slava Rusă), *Sa* >), *Qarsium* (Hîrșbva). 'UnlCl'e aCtsfcea, trebuie să ne rețină sa de la IbTda, de la sfîrșitul secolului VI, singura bazilică >gea cu trei abside la răsărit. Cea de la Izvoarele datează tot îcolele V—VI. Este una din cele mai mari bazilici din Dobro- 3X 11,35 m), fiind formată din nartex, naos și absidă semi-

71 s-a descoperit la *Niculitel* (jud. Tulcea) o bazilică de la lecolului IV sau începu*ftri><ellJi^ următor, sub altarul căreia o criptă cu moaștele a patru martiri creștini. O inscripție în ■acă, aflată tot acolo, arată că ele aparțineau martirilor : Zo- alos, Kamasis și Filippos, care au pătimit, se pare, în timpul secuții a lui Dioclețian (304—305).

iiie remarcat faptul că aproape la toate aceste bazilici s-au t și felurite piese sculpturale (baze, fusuri și capiteluri de co- ici de balustradă), toate decorate cu cruci, romburi și alte mo- mentale. In alte părți, s-au descoperit resturi de cruci (de pil- atis pe care s-au putut citi cuvintele : in morte resurrectio).

4. Bisericiuțele rupestre de la Basarabi (fost Murfatlar). În 1957 s-a descoperit un important centru monastic, format din șase bisericiuțe rupestre, unice de acest gen, având ca anexe câteva încăperi și galerii funerare, săpate într-o carieră¹ calcaroasă de la Basarabi, la 20 km de Constanța. Profesorul Ion Barnea, care a condus cercetările arheologice de aici, a socotit că ar data de la sfârșitul secolului al X-lea și începutul celui de-al XI-lea. De atunci încolo însă, tot mai mulți cercetători le consideră mult mai vechi și anume de la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui de-al V-lea.

RisFL^C1^L^3-Ji^--S^--i»MaMfl. p^rtf_jjx£.j3J^mCT,^i_||un]e. tie....fLX-3, 50 nijaLDlanul unei bazilicj, r^igaf^ft^s«»^f«^Wa«^Qi»jm prestol în formă de bloc dreptunghiular, naos și nartex (pronaos). Altarul era separat de naos printr-o balustradă (cancelii), înalta de 1,02 m și groasă de 0,33 m, iar naosul, de pronaos printr-o altă balustradă.

La est de încăperea E 3 se află *bisericiuța* E 5, comunicînd amîndouă prin trei deschideri. Are planul în formă de patrulater neregulat (fiecare latură de c. 3 m) și înălțimea medie de 2,20 m. Altarul este flancat de două nișe mai mici care îndeplineau funcția de prothesis și diaconicon. Era despărțit de naos printr-o balustradă (cancelii).

Bisericiuțele B 1, B 2, B 3, B 4 sînt săpate în partea¹ de est a aceluiași masiv de cretă de la *Basarabi*, avînd toate un plan simplu dreptunghiular, cu o absidă la est sau sud-est. Bisericiuța B 1 are dimensiunile de c. 6 X 2 m, înălțimea 2 m și trei încăperi : altar, naos și pronaos. Aici s-a aflat o inscripție, în litere chirilice mari : A t (T) S W • = anul 6500 = 992. Bisericiuța B 2 are dimensiunile de 4 X 2,20 m, avînd în mijloc prestolul. Bisericiuța B 3 (aflată sub B 2) este un paraclis funerar, care comunică spre vest cu câteva morminte cioplite în același masiv de cretă. Se compune dintr-o absidă (altar), naos și pronaos. Este singura din cele șase bisericiuțe al cărui prestol nu este lipit de peretele absidei, date fiind dimensiunile ei mai mari, care permiteau înconjurarea prestolului.

Bisericiuța B 4 se află sub B 3, avînd dimensiunile cele mai mari (7 X 3,50 m). Este cea mai importantă dintre ele, datorită reprezentărilor și inscripțiilor de pe stîlpii și pereții ei interiori. Pronaosul — încăpere dreptunghiulară îngustă — este separat de naos prin doi stîlpi pătrați, tăiați în masivul de cretă și alți doi, zidiți din «cărămizi» de cretă, lîngă pereții de est și vest ai bisericiuței. Printre acești stîlpi se trece în naos, încăperea cea mai largă, cu un stîlp mai mare în mijloc, către altar, și alți doi, mai mici, dispuși de-o parte și de alta. Alta-

-u o treaptă mai sus și comunică cu naosul prin trei intrări, i partea superioară (este singura care are trei intrări în altar, avînd numai cîte una în mijloc).

elași masiv cu bisericuțele și în strînsă legătură cu ele (mai 3 și B 4) se află mai multe morminte. Pe pereții acestor bise-t incizate zeci de cruci, chipuri de sfinți, unii în odăjdii, figuri (balauri, cai, cerbi, iepuri, cîini, păsări, porumbei, țînțari), reți, corăbii, unele cu catarge și lopeți, figuri geometrice etc. descoperit peste 60 de inscripții (grafite) cu caractere runice, e adaugă două cu slove glagolitice, aproape 20 de inscripții toate cu texte în slava veche, două în limba greacă. Cele în vă au un cuprins religios-comemorativ. De exemplu : «(Eu) mian ?) preotul merg pe drum (călătoresc), pun luminări pen sie mele... omule, în această biserică. Iar Dumnezeu să vă mi-i sfinții părinți. Amin. Dimian (luna) mai». Numele Aian pare iui turanic creștinat, iar Dimian pare să fie un nume de călu-

L
inscripție slavă are următorul cuprins, în traducere : «A venit aici, în acest loc... luna octombrie, 4. A venit la noi... ara ia ianuarie». O altă inscripție are cuprinsul : «în numele Tată- Fiului și al Sfîntului Duh, s-a închinat nedestoinicul rob Si- na data în biserică, în luna august, în 31». Probabil e vorba de îdnl local care s-a închinat aici, iar vreun călugăr sau preot nat faptul. Alta : «Jupan... Gheorghe... pe tine acolo... țara se e... Tăngan împreună cu tine... amîndoi s-au săvîrșit». Cele criptii grecești au cuprinsul : «Doamne ajută pe robul tău «Luna martie indictionul 10» (anul 982).

peste 60 de grafite socotite runice — încă nedescifrate — au :tul de studiu al multor cercetători, dar nu s-a ajuns la con-mim acceptate. Petre Diaconu și Petre Ș. Năsturel au emis ipo-inscripțiile de aici ar aparține rămășițelor tîrzii ale goților creș-lecolul IV, fiind scrise cu caractere runice. Victor Brătulescu • x i au caracterul alfabetului latin vulgar folosit prin secolele IO nr. 5—6, 1970, p. 594). Damian P. Bogdan le considera pe spt rune turcice de tip protobulgar, iar pe altele protoglagoli-rotochirilice. Preotul Alexandru Stănciulescu susține că este mai multe etape de scriere, căci sînt inscripții în limbile a-veche geimanică, veche germanică propriu-zisă și protobul- sle din caracterele specifice scrierii de aici le consideră ca o •nță a scrierii geto-dace. Unele din figurile zoomorfe incizate ¹ bisericuțelor de aici s-ar putea datora tot autohtonilor geto- - ;

daci; de pildă, cerbul și șarpele ocupau un loc de seama în folclorul și mitologia daco-geților. În orice caz, descifrările propuse pentru multe texte, ca și comentariile făcute pe marginea lor sau a unora din-reprezentările zoomorfe și antropomorfe incizate pe pereții bisericuțelor rupestre de aici nu sînt definitive, ci se prezintă doar ca ipoteze.

S-au formulat mai multe opinii cu privire la înseși monumentele rupestre de la Basarabi. S-a emis și ipoteza — pe care ne-o însușim — că este vorba de o așezare mînăstirească, o «lavră a peșterilor», cum vom cunoaște mai tîrziu. Primii viețuitori — sihastrii sau pustnici — s-au așezat în aceste locuri retrase, unde și-au săpat bisericuțe și chilii, în care să trăiască și să se roage, și cavouri, în care să fie îngropați. Presupunem că cea mai mare parte dintre viețuitori erau daco-romani. Cazuri similare întîlnim în toată istoria monahismului : stilpnicii din primele veacuri, pustnicii retrași în peșteri sau în pustiiurile Egiptului și ale Țării Sfinte, mai tîrziu marea lavră a peșterilor de la Kiev, apoi chiar și unele așezăminte rupestre de la noi, ca biserica rupestră Corbii de Piatră-Argeș, schitul «Negru Vodă» din comuna Cetățeni, în apropiere de Cîmpulung, peștera zisă a lui Nicodim de la Tismana, cunoscuta chilie a lui Daniil Sihastrul de la Putna, bisericile din gura peșterilor de la mînăstirea Bistrița în Oltenia, peșterile din zona Buzăului și din alte părți.

Complexul monastic de la Basarabi a avut o existență aproape permanentă, o viețuire continuă pînă la sfîrșitul secolului X sau începutul celui următor, transmițîndu-se elementele de cultură de la o generație la alta.

Concluzii: *Cercetările arheologice — mai ales cele efectuate în ultimele trei decenii — au adus o contribuție însemnată la cunoașterea vieții creștine în iosta provincie romană și apoi romano-bizantină Scythia Minor. Mulțimea bazilicilor (mai ales la Tomis, Histria și Tropaeum Traiani, ca și bisericuțele de la Basarabi), arată că aici pulsa o intensă viață religioasă creștină. Ele ne arată, în același timp, starea înfloritoare la care a ajuns arta bisericească în această perioadă și influențele pe care le-a exercitat asupra ei arta creștină orientală. Desigur săpăturile următoare vor aduce lumini noi asupra vieții creștine din acest colț de țară românească.*

BIBLIOGRAFIE

ria Scitiei Mici: R. VULPE, *Histoïe ancienne de la Dobroudja*, în *broudja*, Bucarest, 1938, p. 35—454 + XLV pi. + 2h; RADU VULPE și ION Din istoria Dobrogei II. Romanii la Dunărea de Jos, București, 1968, 591 p. p. 456—556).

licile paleocreștine: R. NETZHAMMER, *Die christlichen Alter-Dobrudscha*, Bukarest, 1918, VII + 223 p. ; EM. CONDURACHI, *Monument! leU'llirico*, în «Ephemeris Dacoromăna», IX, 1940, p. 1—118; PAUL NICOLAS *basiliques byzantines de Dolojman*, în «Bulletin de la section historique mie Roumaine», XXV, 1, 1944, p. 95—101; I. BARNEA, *Nouvelles consisur les basiliques chretiennes de Dobroudja*, în «Dacia», XI—XII, 1945—1948, p. 221—241; I. BARNEA, *Roman-Byzantine Basilicae discovered in between 1948—2958*, în «Dacia», nouvelle serie, II, 1958, p. 331—349; I. Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul Romăniei, în S.T., an. X, —6, p. 287—310; an. XII, 1960, nr. 3—4, p. 201—231 și an. XVII, 1965, nr. 3 181; DINU TEODORESCU, *L'ediice romano-byzantin de Callatis*, în «Dacia», 1963, p. 257—300; A. PETRE, *Quelques donnees archeologiques conceritinue de la population et de la culture romano-byzantine dans la Scythie VI-e et VH-e siecles de notre ere*, în «Dacia», n.s., VII, 1963, p. 317—353; ESCU, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, 1966, 86 p. ; I. BARNEA, *Elements d'art grec des basiliques paleochretien-Scythie Mineure*, în *Deltion tis crislianichis Archeologichis Eterias*, IV, 1964 I, 1966, p. 333—343; EM. CONDURACHI, *Historia*, ed. III, București, 1968, 35 [. ION BARNEA, *Dinogetia*, ed. II, București, 1969, 60 p. + 48 ii.; ION *Monumenti paleocristiani della Scizia Minore*, în *XVIII Corso di cultura ivennate e bizantina*, Ravenna, 1971, p. 23—48; VICTOR H. BAUMAN, *Bazilicryricon* din epoca romanității târzii, descoperită la Niculitel* (jud. Tulcea), ml Monumentelor Istorie», anul XLI, 1972, nr. 2, p. 17—26; ION BARNEA, *on de Niculitel in Bulletin d'archeologie sud-est europeenne*, Bucarest, 1975, 46; ION BARNEA, *Les monuments paleochretiennes de Roumanie*, Roma, 1977, p. 125—178); V. H. BAUMAN, *Citeva precizări rezultate din cercetarea elor paleocreștine din comuna Niculitel* (jud. Tulcea), în *Acta Musei Napo-V*, 1977, p. 245—267; EPIFANIE NOROCEL, *Bazilicile din Dobrogea*, în G.B., ii, nr. 3—5, p. 345—372 (și în voi. *Pagini din istoria veche a creștinismului* 1986, p. 92—142); ADRIAN RADULESCU, *Bazilici și monumente creștine în etnogenezei româneștii din sec. III—VII în Dobrogea*, în voi. *Monumente is-zvoare creștine*, Galați, 1987, p. 7—77. Pentru arhitectura bazilicilor a se TRE VINTILESCU, *Elemente de istoria artei creștine*, în BOR, an. LXXXIV, —2, p. 152—188 și nr. 3—4, p. 331—355.

- r i p t i i. ION BARNEA, *Creștinismul în Scythia Minor după inscripții*, în *l*, 1954, nr. 1—2, p. 65—112; I. BARNEA, *O inscripție creștină de la Axio-i.T.*, an. VI, 1954, nr. 3—4, p. 219—228; I. BARNEA, *Quelques considerations >criptions chretiennes de la Scythie Mineure*, în *Dacia*, n.a., I, 1957, p. 265—IAN POPESCU, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descopenănia*, București, 1976, 438 p. + 1 h. + ilustr. (indeosebi p. 35—292); I. *Inscripții paleocreștine inedite în Tomis*, în *Pontica*, 7, 1977, p. 377—385. vedea și voi. *Arta creștină în România : Secolele III—VI*. Studiu introductiv irea planșelor de I. BARNEA, București, 1979, 278 p.

e c t e p a l e o c r e ș t i n e : ION BARNEA, *Discul episcopului Paternus*, în ». București, II, 1944, p. 185—197; ION BARNEA, *Opaife creștine din Scythia RIR*, voi. XIV, fasc. 2, 1944, p. 168—176; GHEORGHE ȘTEFAN, *Anciens vesfiens q Dinogetia-Bisericuța*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 303—307; PE--ONU, *Urme vechi creștine descoperite în sud-vestul Dobrogei*, în BOR, an 363, nr. 5—6, p. 546—557; V. CULICA, *Croix romano-byzantine, decouver->QJ'a*, în *Dacia*, n.s. IX, 1965, p. 419—425; C. ICONOMU, *Opaife greco-romane*, 1967, 166 p. + 224 fig. ; TIT SIMEDREA, *Cel mai vechi document arheologic*

creștin găsit pe teritoriul țării noastre, în G.B., an XXVII, 1968, nr. 5—6, p. 719—720 (gemă de la Tomis) ; V. CULICA, *Obiecte de caracter creștin din epoca romano-bizantină găsite la Pirjoaia-Dobrogea*, în *Pontica*, II, 1969, p. 355—371 ; V. CULICA, *Antichitățile creștine de la Izvoarele* (j. Constanta) în BOR, an. XCIV, 1976, nr. 7—3, p. 377—382

Bisericiuțele de la Basarabi: ION BARNEA, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul României*, în S.T., an. XII, 1960, nr. 3—4, p. 211—219 și an. XVII, 1965, nr. 3—4, p. 160—172; I. BARNEA, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja*, în *Cahiers Archeologiques*, Paris, XIII, 1962, p. 187—208 ; I. BARNEA, *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi*, în SCIV, XIV, 1963, nr. 1, p. 189—195; P. DIACONU și P. Ș. NASTUREL, *Cîteva observații în legătură cu complexul arheologic de la Mur-tlar (Basarabi)*, în M.O., an. XX, 1968, nr. 11—12, p. 937—946; I. BARNEA și ȘTEFAN ȘTEFANESCU, *Din istoria Dobrogei, III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, 440 p.; ION BARNEA, *Monumenti bizantini in România ira ii VII ad ii VIII secolo, in XVIII Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 1971, nr. 71—93.

D. P. BOGDAN, *Grăditele de la Basarabi*, în «Analele Universității București. Seria Științe Sociale-Istorice», IX, 1960, p. 31—41 ; G. MIHAILA, *Inscripții slave vechi de la Muriatlar (Basarabi)*, în «Studii și Cercetări Lingvistice», București, I, 1964, p. 39—58 și în voi. *Contribuții la istoria cultura si literaturii române vechi*, București, 1972, p. 78—103; ALEXANDRU N. STĂNCIULESCU, *Contribuții la descrierea inscripțiilor de la Muriatlar*, în B.O.R., an. XCV, 1977, nr. 9—12, p. 1024—1034

rl

X

•ESTINISMUL DACO-ROMAN ÎN SECOLUL VI. 'ARHIEPISCOPIA JUSTINIANA PRIMA

militările pricinuite de marile erezii din secolul V, nestoria-monofizismul, au continuat și în secolul VI, mai ales în prima parte, angajând în discuții și câțiva episcopi din provinciile române dunărene.

Episcopul. Schisma acachiană. În anul 482, împăratul Zenon al II-lea (474—491) și patriarhul său Acachie sau Henoticon (svumzov), un «edict de tăiere a secerii» al celor trei patriarhi răsăriteni și de alți episcopi, prin care au ortodoxe hotărârile primelor trei Sinoade ecumenice, evăduțând problema dezbătută la Calcedon, tocmai ca să împăce oțși cu monofiziții și să aducă pacea în Biserică. Publicarea ei însă a avut un efect contrar celui așteptat, căci s-au produs și mai multe răscoluri. În anul 484, papa Felix III (483—492) a convocat un conciliu în Roma, care a înlăturat din scaun și a excomunicat pe patriarhul de Constantinopol (ortodox) și Petru Mongu (monofizit) din Alexandria. La rândul său, Acachie a șters numele papei din diptiarhale. În felul acesta, s-a produs o schismă între Roma și Alexandria, numită acachiană, după numele patriarhului, care a durat de 35 ani, din 484 până în 519, deci și sub împăratul Anastasie I-lea (518—527). În cursul acestei schisme, scaunul roman a încercat în mai multe rânduri să se amestece în treburile Bisericii din Illyricum. Din păcate, nu a reușit, cunoaștem și numele câtorva episcopi de aici, unii fiind împotriva Henoticonului.

Religiunea religioasă din imperiul bizantin s-a schimbat brusc sub împărat Justin (518—527), care va asocia apoi la tron și pe nepotul său Justinian, viitorul împărat (527—565). Chiar în anul urcării sale

pe tron, s-a întrunit un sinod împotriva monofizismului la Constantinopol, la care au participat și doi episcopi din Moesia Inferior : Joan
- Ig 519 s-a pus-trapăt'șt schis-- -
mei acachieTprin S¹6li?nareaT""âe către patriarhul ecumenic Ioan, a unei sentințe de enatematizare împotriva fostului patriarh Acachie și prin ștergerea numelui său din diptice.

Problema theopasită. în anul 519 apar alte discuții teologice provocate de așa-numiții «călugări sciți», originari din Scythia Minor, care au cerut să fie recunoscută oficial formula lor teologică : «unul din Sfînta Treime a pățimit în trup» (numita theopasită), în scopul apropierii monofiziților moderați de ortodocși. Ea a triumfat în urma unui edict dat de împăratul Justinian, la 15 martie 533.

Arhiepiscopia de Justiniana Prima. În 'P'Wioad'a* de relativă pace religioasă inaugurată de împăratul Justinian, a avut loc un fapt de seamă în legătură directă cu viața creștină din prefectura Illyricului. Este vorba de reorganizarea bisericească a acestei prefecturi, făcută din inițiativa sau, mai corect spus, din ambiția împăratului, care voia să ridice la o faimă deosebită satul său natal, Ṭ^y^jsjjyHk P° locul căruia a ridicat un oraș, numit Justiniana Prima. Prin *Novela XI din 14 aprilie 535*, împăratul dispunea să se înființeze o Arhiepiscopie autocernuă în acest nou oraș, unde era de acum și reședința prefecturii Illyricului. Pînă atunci, reședința prefecturii fusese la Tesalonic, mutată aici de la Sir-mium, din cauza năvălirii hunilor. În urma acestei mutări, episcopul din Tesalonic a dobîndit anumite prerogative asupra celorlalți episcopi din Illyricum, devenind arhiepiscop («nu prin stăpînirea proprie, ci la umbra conducerii politice, s-a învrednicit de anumite privilegii», se arăta în *Novela XI*).

Peste zece ani, Justinian a reluat dispozițiile cu privire la Arhiepiscopia Justiniana Prima, în partea întîi din *Novela CXXXI*, dată la 18 martie 545, redactată însă foarte pe scurt.

Localizarea Justinianeii Prima. O primă problemă care trebuie lămurită în legătură cu noua Arhiepiscopie este aceea a locului în care a fost situată, căci pînă în prezent n-a fost soluționată în chip satisfăcător., din cauza lipsei de informații exacte în izvoarele epocii respective. Istoricul contemporan Procopius din Cezareea scria că satul în care s-a născut Justinian se numea Ṭayrision (Tauresium) și că era situat în apropiere de Sederiana fY°^fil'Jfl^{ia}ṭi^{ull}(ie s-a născut unchiul său Justin, în provincia Dardania. Pentru a perpetua amintirea locului său natal, Justinian a ridicat, în apropiere de Tauresium, un oraș nou,

a dat numele de Justiniana Prima (UptbiTj 'Iouoxiviâv]). Unii ri au socotit că s-a ridicat pe locul localităților Tauresium sau a, alții au identificat-o cu orașul Scugj^{lf< >} & lfl^{l^} al T[^]rhnrhis Hmrpnit mai târziu A*n"rîda sau Ohrida, în provin-sHSfova.

iologii iugoslavi au ajuns la concluzia că Justiniana Prima (îmfostul Tauresium) se găsea pe locul actualului Tj[^]iⁿⁿ^Grad. circa 40 km sud-vest de Naîsus (azi Niș, în Iugoslavia; de l din Antiohia scria că Bederiana era în apropiere de Naisus). este, după părerea noastră, ipoteza cea mai acceptabilă. în sta, Justiniana Prima apare situată mult mai aproape de Dunăre :redea înainte.

;dicția Arhiepiscopiei Justiniana Prima se desprinde din însuși ovelei XI. Ea se întindea peste mitropoliile și episcopiile din efe provincii ale prefecturii Illyricului : Dacia JȘledilj^țanea, pensis, Moesia Superior (Prima), Dardania, Prevalitania, MaccurredâfSaûtaris) șTTTparte'din Pannonia Inferior (Secunda), în afla" cejateâ Baciana (Bassiana ?). Provinciile Moesia Inferior a Minor, neamiriîite în Novelă, rămîneau pe mai departe sub a patriarhului de Constantinopol.

la data înființării Justinianeii Prima, cele aproximativ 25 de mitropolii și episcopii), intrate în componența ei, se găseau sub a arhiepiscopului din Tesalonic. De acum înainte, acesta urma jurisdicție numai asupra**piIsvinciilor din dieceza Macedonia lăjipire, Thesalia, Ahaia, Creta), care erau de limbă greacă, uie remarcalfa^!uT*ca*Toat^*^rovinciile care intrau în compo-)ii Arhiepiscopiei aveau o populație romană sau romanizată latină și dunăreană a Illyricului oriental», cum o numește J. excepție făcînd Prevalitania, care era «adriatică». sdicția Arhiepiscopiei Justiniana Prima se"*irfflrîcreâTMInsă și asu-regiuni și cetăți construite sau renovate de Justinian în norarii, căci în Novela XI se spunea că hotarele imperiului s-au în nordul Dunării, amintind aici cetățile *Recidiva și Litteraîa* a) : «Crescînd cu ajutorul lui Dumnezeu împărăția noastră — in Novela XI —, așa îneît locuitorii de pe amîndouă țarmurile cercetează acum orașele noastre, și atît Viminacium, cît și Și Litterata, care sînt dincolo de Dunăre, se află iarăși sub s noastră, am socotit necesar ca însăși prea strălucita prefec- era în Pannonia să o mutăm de acolo în prea fericita noastră De fapt și Procopius de Cezareea — în lucrarea *De Aedificiis*

— spune că „Tu știmian” a ridicat «o mulțime de cetăți» în lucru confirmat și de unele cercetări arheologice efectuate azi. Puterea politică a imperiului romano-bizantin a scăzut — s-a extins peste Dunăre, în Banat și Oltenia și odată cu ea s-a extins și jurisdicția bisericească a Arhiepiscopiei Justiniana Prima.

În ce privește numele Recidiva, Vasile Pârvan a susținut că este o formă coruptă a numelui Arcidava (azi Vărădia, lângă Oravița), opinie care ni se pare acceptabilă, dat fiind faptul că se găsesc în aceeași zonă geografică (Viminacium — Litterata). Prof. D. Tudor, în schimb, vede în această denumire o formă coruptă a numelui cetății Sucidava (azi Celei — Corabia), ceea ce este puțin probabil. Litterata (Lederata) era situată de V. Pârvan pe malul stîng al Dunării, în fața cetății Viminacium (probabil Palanca Nouă de astăzi, în Iugoslavia).

Alte prevederi ale Novelei. Din textul Novelei a XI-a, reiese și în ce constă jurisdicția canonică a arhiepiscopului de Justiniana Prima. Din ea se desprinde că acesta nu era «numai mitropolit, ci și arhiepiscop», avînd «stăpînire puternică și supremă, arhierie desăvîrșită, măreție cît se poate de mare» în Bisericile amintite. El hirotonea mitropoliți și episcopi pentru scaunele vacante, îi investea cu demnitatea corespunzătoare și le făcea instalarea, după rînduiala canonică, fără vreun amestec din partea arhiepiscopului din Tesalonic. Trebuia să se îngrijească apoi de buna rînduiala a vieții și administrației bisericești din mitropoliile și episcopiile puse sub jurisdicția sa. Orice abatere de la disciplina și rînduiala bisericească săvîrșită în cuprinsul Arhiepiscopiei urma să fie judecată numai de el sau de clerici delegați de el.

Se făcea apoi amintire de faptul că Episcopia din Aquae, ... în Dacia Mesenivriei (în Tracia), fapt care a favorizat în viitor eretica ariana în întîmplarea respectivă. Pentru înlăturarea acestor două probleme de alegerea, hirotonirea și înscăunarea unui nou episcop de Aquae, care să readucă la dreapta credință pe cei căzuți în erezia bonosiană.

În cazul vacantării scaunului arhiepiscopesc, noul titular urma să fie ales, hirotonit (dacă nu era), investit și înscăunat după rînduiala obișnuită, prin sinodul tuturor mitropoliților și episcopilor din Arhiepiscopie, fără vreun amestec din partea episcopului din Tesalonic (dispoziție repetată și în Novela CXXXI). Această ultimă prevedere era desigur o ignorare a pretențiilor papilor de a considera scaunul de Tesalonic drept un vicariat al lor. Împăratul voia deci să asigure și mai trainic independența bisericească a noii Arhiepiscopii. Novela se în-

■ nu prevedea că în cazul căderii arhiepiscopului de Justiniana III erezie sau schismă, el urma să fie judecat și condamnat de iul de Constantinopol. Deci, se pune o nouă piedică în calea iilor papale în Illyricum.

t pentru evitarea amestecului Romei în Illyricum, dar și pentru ga prestigiului Arhiepiscopiei sale, împăratul a cerut nanei A 0.1=. ^35—536) să-i acorde titlul de locțiitoare a Patriarhiei romane, ca vicariat, ci ca «înlocuire», în cazuri de apelări la judecăți și îorific (XOTCOV eus/iov). Papa însă i-a dat un răspuns evaziv, ceea îdește că nu era dispus să¹ acorde titlul cerut. Justinian n-a obsea ce dorea nici cu prilejul unei călătorii a papei Agapet la itinopol. Recunoașterea acestei demnități a făcut-o abia Virjiins —555), ales papă cu concursul împărătesei Teodora. Novela r"dîn**1.8 martie 545, este expresia legală a acestei recunoașteri.

■ da titularului scaunului de Justiniana Prima drepturi depline în le puse sub jurisdicția lui, precum și titlul de locțiitor (locum — IOTTOV eitsx.iov) al scaunului Romei.

;buie subliniat că dispozițiile celor doua novele nu au adus cii Patriarhiei din Constantinopol. Autocefalia Arhiepiscopiei L'niana Prima, precum și marea ei putere jurisdicțională, nu au n vigoare nici legea din 421, nici canoanele sinoadelor ecumene- *iVi*. 3 al Sin. II și can, 23 al Sin. IV), ci reduceau numai dreptu- irhului din Tesalonic. Noua Arhiepiscopie, deși autocefală, păș- își legăturile dogmatice, canonice și de cult cu Patriarhia de atinopol.

toate prevederile clare ale celor două novele, din care rezultă autocefalie a noii Arhiepiscopii, totuși unii istorici catolici sus-- a fost decît un vicariat al papei (J. Zeiller ș.a.). În acest caz, de--ă novelele respective ar fi prevăzut ca alegerea, hirotonia, in-1 și înscăunarea noului arhiepiscop să fie făcute de papa și nu dul episcopilor săi sufragani.

alarii Arhiepiscopiei. Primul arhiepiscop de Justiniana Prima a (Catellianus). Dintre urmașii săi cunoaștem *ve.Benenatus*. În discuțiile asupra celor «trei capitole», condamnate y or umenic. în acesle noi framintări, apare și numele ^{5e}fi,P;4.iUj,L\$,§nenatus din- Jtastî-niana Prîrna, garQ'J^gnnase "edîcTQt. l«âlgtJ^Qn.dainnare_a .^Celo^lrej^Cdi,^!^!^!^^,^;^!^! 544." Âctul'său lțumit pe episcopii illyrieni, care, după un izvor contemporan, trunit în sinod, în anul Sj^hjatjmjid jie^u^ a a rămas fără urmări, iar împăratul Justinian, _&,£xilat în Eg|njL--

pe dușmanul său Frontinus. În 553, Benenatus era încă în scaun fiind reprezentat la Siliocivitate către mitropolitul Focas din Stobi. Trei din episcopii săi sufragani au refuzat să participe la sinod, cu toate că erau în capitală, motivând că nu pot participa fără întăritățile lor: Paul din Thracia (devenită Justiniana Secunda), care a semnat și Constitutum-ul, Proiectus din Naisus și Sabinianus din Zappara (Ulpiana și Zappara erau în Dardania). Atitudinea lor echivoca nu o putem explica. Cu puțin înainte, episcopul Vasilisc din Sardica rupsesse legătura cu papa Vigilius, după ce acesta a condamnat «cele trei capitale», fapt pentru care se pare că împăratul I-a trimis în exil.

Abia la sfârșitul secolului VI cunoaștem câteva scrisori adresate de Sfântul Grigorie cel Mare (590—604), unui arhiepiscop de Justiniana Prima, cu numele *Ioyk*. Dintr-una din ele, din octombrie 592, desprindem că Ioan fusese invitat de împărat să examineze apelul episcopului Adrian al Tebei, condamnat de mitropolitul său Ioan din Larissa, fiind depus și de Ioan al Justinianei Prima. Papa li cerea să în octombrie și noiembrie 594, avem alte două scrisori ale Sfântului Grigorie, una către episcopii din Illyricum și alta către arhiepiscopul Ioan, în care se vorbea de alegerea sa ca arhiepiscop. Unii istorici (Șt. Lupșa) au socotit că e vorba de un nou arhiepiscop cu numele Ioan, ales în 594, alții (J. Zeiller) au socotit că e o greșală în datarea scrisorilor (591 în loc de 594), deci ar fi un singur Ioan, ales în 591. În anul 601, papa Grigorie protesta, prin apocrisiarul său la Constantinopol, diaconul Antonie, împotriva intenției împăratului de a-l înlocui din scaun pe arhiepiscopul Ioan, pe motiv că era bolnav. Într-adevăr n-a fost depus, căci în anul următor papa îi trimitea o nouă scrisoare.

Din aceeași perioadă întâlnim un mitropolit din Dacia Mediterranea, pe Felix din Thracia, prin care, prin anul 602, pierd urmele Arhiepiscopiei de Justiniana-Prima și ale mitropoliilor și episcopiatelor din Peninsula Balcanică a slavilor și avarilor, urmași de bulgari în 679—680.

Împăratul Leon III Isaurul o desființează oficial, iar
Fragane~"au fo^«CTt«---suB~"îf!ff^icîa.T?PIStI larKiei de Con-
t

*rile Arhiepiscopiei de Justiniana Prima cu teritoriile din
nării.* Din însuși textul Novelei a XI-a rezultă că anumite
e malul stîng al Dunării, între care Recidiva și Litterata, au
nou în stăpînirea imperiului bizantin, lucru confirmat și de
rocopiufi din Cezareea. Aceste izvoare literare sînt întregite
â de descoperiri arheologice, care arată că Justinian a refă-:
parte din fortificațiile de pe linia Dunării și din interiorul
pentru a respinge cu succes atacurile «barbare». Probabil
ie a recucerii fostă provincie Dacia Traiană s-au refăcut, sub
capetele de pod mai vechi de pe malul stîng al Dunării și
nstruite altele noi : Litterata, situată în fața cetății Vimin-
abil Dierna •— Orșova, Drobeta. — Turnu Severin, Sucidava
furris — probabil Turnu Măgurele, Constantiniana Daphne
)escoperiri bizantine izolate, din secolul VI, — în unele ca-:
cu monede de la Justin, Justinian și alți împărați —, s-au
umai pe malul Dunării (Drobeta sau Sucidava), ci și în inte-
noastre (tipare pentru cercei și cruciulițe, descoperite pe
orașului București, obiecte mărunte descoperite în Transil-
'oldova de nord). Toate acestea dovedesc că populația daco-i
așezările rurale respective a trăit în continuă legătură cu in-
dreapta Dunării. Era firesc atunci ca și jurisdicția Arhie-
Justiniana Prima sa se întindă și asupra teritoriilor din
nării, cel puțin asupra celor stăpînite efectiv de imperiul
ib Justinian. N-ar fi exclus ca în localitățile Recidiva și Le-
nșionate în Novela XI, să-și fi avut sediul cîte un horepis->
de arhiepiscopul din Justiniana Prima.

paleocreștine în Sucidava. Dovada cea mai concludentă a a-
ături bisericești ne-o oferă cetatea Sucidava, azi Celei, pe
iglobat în orașul Corabia. Sucidava — însemnat centru co-
militar — a rămas în stăpînirea romană chiar și după pără-
ei de către Aurelian. Sub Constantin cel Mare a devenit o
bază militară, de unde au pornit expediții victorioase împo-
lațiilor din Dacia, recucerind zona de cîmpie a Olteniei și-la
de azi. În anul 447 Sucidava a fost distrusă de hunii con-

duși de Attila. În primii ani de domnie ai lui Justinian, a avut loc refacerea cetății, dar prin 599—600 s-a petrecut ultima ei distrugere, din partea avarilor.

În apropierea zidului cetății romane, s-au scos la iveală, în cursul săpăturilor arheologice conduse de profesorul Dumitru Tudor, în anii 1946—1947, resturile unei biserici din secolele V—VI. Era o clădire lungă de 20,90 m și lată de 10,20 m, compusă dintr-o mare sală patruleteră la intrare (10,20X17 m), o navă și o absidă semicirculară (altar) spre răsărit. În încăperea de la intrare s-au identificat urmele unui postament patruleter din zidărie, deasupra căruia se înălța un amvon de lemn. Mai târziu, pe aripa sudică a bisericii, s-au adăugat două cămăruțe din zidărie (2X3,55 m fiecare) care se pot identifica cu un diaconicon, în care se păstrau veșmintele preoțești și diferite obiecte de cult. S-au descoperit apoi trei morminte în interior și alte trei în exterior, precum și diferite obiecte creștine : opaițe cu toată cruciformă, cruciulițe de bronz, inclusiv un tipar de turnat cruciulițe, zeci de resturi de amfore purtând simboluri și inscripții creștine : «Maica Domnului», «Măria naște pe Hristos», «Fiul lui Dumnezeu», «Mila Domnului», «Dumnezeu prea strălucit», «Lumina lui Dumnezeu», A-2 etc.

În apropierea altarului, s-a făcut o altă descoperire prețioasă și anume un fragment de amforă din lut gălbui, pe care era o inscripție grecească : «Măria a născut pe Hristos Fiul lui Dumnezeu», precum și numele preotului *Lukonochos fiul lui Lykatios*. Se presupune că amfora era destinată fie pentru păstrarea vinului cultic, fie pentru apa sfințită.

După numele preoților de neam got, amintiți în fragmentul de calendar got și în actul martiric al Știutului Sava, acesta este un alt preot cunoscut în nordul Dunării. Faptul că inscripțiile sînt în limba greacă arată că amforele respective au putut fi aduse dintr-un mediu grecesc, poate chiar din capitala imperiului, sau că au servit unor militari care vorbeau limba greacă. Prezența unui preot de neam grec dovedește că el a putut veni tot din Constantinopol, poate pentru militarii din cetatea Sucidava, care vor fi vorbit grecește. Bazilica din Sucidava a fost destinată în primul rînd nevoilor spirituale ale garnizoanei locale, dar a avut și un însemnat rol în întărirea creștinismului pe teritoriul țării noastre. o;

operirile arheologice efectuate la Sucidava arată că această a un însemnat centru creștin, unde vor fi venit numeroși misiosudul Dunării, mai ales că orașul Oescus, unde exista o veche . era situat chiar în fața ei. Episcopia din Oescus, apoi ceie nadium și Aquae, pomenite și în Novela XI a împăratului Jus-și celelalte episcopii sud-dunărene cunoscute, au avut un rol i în viața bisericească a daco-romanilor sau străromânilor ăreni, prin hirotonii de preoți și diaconi, prin sfințiri de lăca;e și prin trimiterea de horepiscopi în aceste părți. Poate un >p sau chiar episcop a stat în Sucidava. Aflați sub jurisdicția opilor din capitala diecezei Dacia — Sirmium, apoi Tesalonic, 535 Justiniana Prima, — acești episcopi sud-dunăreni și hore-trimiși de ei în nordul Dunării, pot fi considerați cîrmuitorii :ești ai strămoșilor noștri în secolele IV—VI. îl, creștinismul nord-dunărean apare ca o continuare firească in sud, deci creștinarea — ca și formarea poporului nostru de au avut loc pe ambele maluri ale Dunării, în cadrul «romani -ărene» sau «carpato-balcanice», prin legături neîntrerupte cu roman de Răsărit.

lica **din** Morisena. O altă bazilică din perioada de care ne ocu- dstat la *Morisena* (azi Cenad, jud. Timiș), pe care arheologii , care au studiat-o cu prilejul săpăturilor efectuate în 1868, au în secolele IV—VI. Peste ea s-au ridicat, mai târziu, o biserică izantin sau romanic, apoi alta în stil gotic. Bazilica era con-n cărămidă arsă romană și din piatră cioplită, avînd un baptis-iouă cripte. N-ar fi exclus să-și îi avut sediul aici un alt hor-poate chiar un episcop. Săpăturile arheologice, care ar trebui ectuate aici, desigur ca vor limpezi unele aspecte din istoria nului în această parte a țării noastre.

o n c l u z i i : *Pe teritoriul țării noastre a existat — pînă la J-l secolului VI — o puternică viață bisericească, cu episcopi șj, horepiscopi, preoți, călugări (călugării sciți) și credincioși, in ei fiind oameni învățați, autori de lucrări teologice, cu lăca-e rugăciune și obiecte de culi. Legăturile acestora cu episco-^{m s}u'lul Dunării, unde locuia tot o populație daco-romană sau uzată, au fost permanente. Faptul că în nordul Dunării — pe de azi al țării noastre — njX se cunosc episcopii, trebuie*

explicat prin aceea că ele funcționau în centre urbane, ori, cum am arătat, acestea dispăruseră din fosta provincie (can. 6 al Sin. de la Sardica prevedea să nu se hirotonească episcopi pentru sate și orașe mici). În schimb, vor fi activat aici o seamă de horepiscopi, trimiși fie de episcopii sud-dunăreni, fie — mai târziu — de arhiepiscopii Justinianeii Prima. Clericii și credincioșii din părțile Dunării de jos n-au fost niciodată străini de marile trâmântări prin care a trecut Biserica universală în primele veacuri, pricinuite de diferitele erezii, care au dus la convocarea de sinoade ecumenice și locale. La acestea și-au adus contribuția și episcopii de la Tomis sau din orașele de pe țărmul drept al Dunării.

Deși se găseau sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol, bisericile din provinciile romane dunărene foloseau în cult limba latină, cu excepția unora din Moesia Inferior și Scythia Minor, unde se folosea limba greacă, dat fiind faptul că mulți din credincioșii de aici erau de origine greacă.

În ce privește preoții, aceștia vor fi fost în majoritate oameni fără multă învățătură. Totuși, unii din ei se vor fi pregătit la Constantinopol (Dionisie Exiguul, Ioan Casian etc.) sau în alte părți. În ce privește portul (costumul), ei nu se deosebeau de credincioșii lor cu nimic. Existența și-o asigurau desigur din lucrul mâinilor, așa cum făcuse și marele apostol Pavel, dar și din ofrandele credincioșilor. La rîndul lor, credincioșii erau oameni simpli, care aveau cunoștințe sumare din învățătura creștină (rugăciunea Tatăl nostru, mărturisirea de credință niceo-constantinopolitană), păstrate pînă azi în cuvinte de origine latină.

BIBLIOGRAFIE

<"

VASILE PÂRVAN, *Contribuții epigrafiice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, XVI + 222, p. ; JACQUES ZEILLER, *Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, IV + 667 p., Edizione anastatica, Roma, 1967 (îndeosebi p. 377—406) ; J. PARGOIRE, *L'Eglise byzantine de 527 à 847*, III-e ed., Paris, 1923.

JACQUES ZEILLER, *La site de Justiniana Prima*, în *Melanges Diehl*, I, Paris, 1930, p. 299—304; V. R. PETCOVICI, *Les touilles de Tsaritchin Grad*, în «Cahiers Archeologiques», III, Paris, 1948, p. 40—48 ; A. GRABAR, *Les monuments de Tsaritchin Grad et Justiniana Prima*, în «Cahiers Archeologiques», III, Paris, 1948, p. 49—63; D. BOSCOVICI, *Nouvelles touilles et recherches executees par l'Institut Archeologique de l'Academie Serbe des Sciences* în *Actes du IV-e Congres International ti'etudes byzantines*, t. II, Paris, 1951, p. 53—65; V. KONDIC et V. POPOVICI, *Tsa-*

ad. Site iortitie dans d'Illyricum byzantin, Belgrade, 1977, p. 299—420
îțais) i VLADISLAV POPOVICI, *La signiiication historique de iarchitec-*
euse de Tsatitchin Grad, în XXVI *Corso di cultura sull'arte ravennata e*
Ravenna, 1979, p. 249—311.

AN LUPȘA, *Creștinismul românesc a lost de la început ortodox*, în S.T. I, i—IO,
p. 815—837; ALEXANDRU A. MUNTEANU, *Arhiepiscopia Justiniana Jurisdicția*
ei, în S.T., an. XIV, 1962, nr. 7—8, p. 441—470; GH. ȘTEFAN,
Prima și stăpînirea bizantină la Dunărea de Jos m secolul al VI-lea, în
ta, 1974, p. 65—70; EMANOIL BĂBUȘ, *Justiniana Prima în lumina noilor* în S.T.,
an. XXXIX, 1987, nr. 1, p. 84—92; HANS-DIETER DOPMANN, *•matik von*
Justiniana Prima, în *Miscellanea Bulgarica*, 5, Wien, 1987. JDOR, *Prima*
basilică creștină descoperită In Dacia Traiană, Iași, 1948, 25 p. }. TUDOR,
Sucidava, București, 1966, 70 p. + 4 pi. + 150 fig. + 1 h. ; POPESCU,
Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în București
1976, p. 293—349; OCTAVIAN TOROPU, *Romanitatea târzie și i în Dacia*
Traiană sub-carpatică (secolele III—XI), Craiova, 1976, 264 p. COTOȘMAN,
Bazilica romană cu baptisteriu din Urbs Morisena, în B.O.R., VI, 1968, nr. 3—5,
p. 469—485.

PERIOADA A DOUA

(secolele VII—XIV)

■ ii-

A

1

I

BISERICA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLELE VII—XI

retragerea oficialităților romane în sudul Dunării, sub îndrumarea lui Sf. Ștefan Teotim, teritoriile rămase în afara părții de nord a patriei noastre, au rămas în continuare în posesia populației migratoare. Șirul acestora a început cu populația de neam germanic care a fost înfrântă în 376 de huni, populație nomadă de neam turanic. Aceștia au declanșat, mai ales în prima jumătate a secolului V, numeroase expediții de pradă în regiunile învecinate. În jurul anului 399 erau la Dunărea de Jos, unde episcopul Teotim I al Tomisului încerca să facă misionarism printre ei. Așezați în Câmpia Panonică, au ajuns o mare putere sub conducerea lui Attila. În 447, au distrus cetățile romano-bizantine situate pe Dunăre, între care și puternicul centru creștin de la Sucidava.

După moartea lui Attila (453), hunii au fost distruși de gepizii germanici, care au preluat stăpânirea asupra Pannoniei. Se cunoaște și un episcop al lor, arian, cu numele *Trasaric*, în a doua jumătate a secolului VI. Nici aceștia n-au stăpânit efectiv fosta Dacie romană, deși unele tabere militare gepide sînt atestate și în Transilvania. Înfrînți în anul 567 de avari și longobarzi, au fost împrăștiați și apoi asimilați de autohtonii din teritoriile pe care le-au stăpânit.

În urma lor, avarii, originari din centrul Asiei, s-au așezat în regiunile Europei centrale, din Transilvania pînă la Marea Adriatică, reprezentînd mult timp o forță militară de temut. Uneori singuri, alteori, împreună cu slavii, au atacat mereu hotarele imperiului bizantin. În urma incursiunilor lor, au avut de suferit și scaunele episcopale sud-dunărene. Istoricul bizantin Menandru Protector relatează că în 580 locuitorii din orașul Singidunum au putut convinge pe un han avar să le cruțe orașul, jurînd după rîtul său pagîn și apoi pe Evanghelie.

e i-a prezentat-o episcopul de acolo. În 591, un episcop de Sirse pare cu numele *Sebastian*, căruia Sfântul Grigorie cel Mare l-a scris două scrisori, își părăsise reședința, poate tot din cauza atacurilor, refugiindu-se la Constantinopol. O inscripție funerară greacă de la sfârșitul secolului VI, descoperită la Odessos, poartă numele episcopului *Dulcissimus* din Durostorum, probabil at acolo din pricina avarilor și slavilor. Prin anii 599—600, avarii trus definitiv Sucidava, puternicul centru militar, economic și bi-3C de pe malul stîng al Dunării. Desființarea Arhiepiscopiei Justiniana Prima, a Episcopiei Tomisului și a celorlalte episcopii de la ea de Jos se datorează tot acestor două popoare, mai ales în marea invazii avaro-slave în Peninsula Balcanică în anul 602. Una din incursiunile avarilor în sudul Dunării este înregistrată în *Cronica bizantine* ale lui Theofan și Theofanes relatează un care a reținut atenția multor istorici și lingviști. S-a întâmplat ai ostaș din armata imperială (condusă de Comentiolus, comandantul Traciei), care se îndrepta împotriva avarilor și slavilor, să-înceară din spatele câmpului. Un alt soldat, vrînd să-î atragă atenția celor înfrunțați, i-a strigat «în limba părintească»: «torna, frate» (la Theofilact: *retorna*). Expresia a produs panică între ei, care au crezut că este vorba de o retragere. Aceste cuvinte au fost considerate de mulți cercetători drept prima mențiune documentară a limbii române. Înseamnă că «limba părintească» din părțile Balcanice era o limbă romanică. Abia la sfârșitul secolului VIII, avarii au strâns de franci în Apus (în timpul lui Carol cel Mare) și de bulgari în Răsărit.

În ceea ce privește slavii, izvoarele literare și arheologice nu de acord în atestarea prezenței lor în teritoriile extracarpaticii noastre în secolul VI (istoricii bizantini Iordanes și Procopius descriu atacurile slave împotriva imperiului bizantin la Dunărea de Jos și pe pîndă, în cursul unei expediții avaro-slave din anii 586—587, dar fără să mai fie re-uit vreodată. Dar pătrunderea lor masivă pe teritoriul țării noastre a produs numai în cursul secolului VII, după cum dovedesc numerele așezări slave descoperite în urma săpăturilor arheologice. Spre deosebire de populațiile migratoare nomade (goți, huni, gepizi, avari), ■ fiind o populație de agricultori — s-au așezat definitiv pe meleciunile noastre, conviețuind timp de câteva secole cu autohtonii dani. Aceștia, prin superioritatea numerică, prin vechimea așe-

zării și organizării lor, prin stadiul superior al civilizației materiale și moștenirea romano-bizantină, au asimilat și au încreștinat pe slavi, deci elementul romanic din spațiul carpato-dunărean a ieșit biruitor în noua fază istorică a conviețuirii cu slavii, chiar dacă aceștia au deținut temporar conducerea vieții politico-sociale.

În același timp, mase mult mai mari de slavi au trecut în fostele provincii romane din sudul Dunării. O primă mare—penetrație a „avnț. loc în anul 602. în acel an, trupele bizantine de la Dunărea de Jos au proclamat împărat pe centurionul Focas și s-au îndreptat spre Constantinopol, pe care l-au cucerit. Frontiera Dunării fiind astfel slăbită, avarii și slavii au putut ocupa întinse teritorii pînă în Munții Balcani. Prin așezarea slavilor aici, populația romanică a fost dislocată, împărțită în două grupe mari : una la miazănoapte, cuprinzând pe *dacoromâni* (din care s-a despărțit o parte, aceea dinspre apus, ai căror urmași sînt *istroromâni de azi*) și cealaltă spre miazăzi, cuprinzînd pe *macedoromâni șcuisuomâm-* {din care-s-au^{spăzti}^

parte a populației romanizate din sud a trecut în nordul Dunării, iar o altă parte însemnată, care a rămas pe loc, a fost cu timpul slavizată. Deci, se petrec două fenomene cu totul deosebite : daco-românii de-naționalizează și asimilează pe slavi în nordul Dunării, iar slavii așezați în sudul Dunării dislocă și, în parte, slavizează populația romanică din fostele provincii Moesia Inferior, Dardania, Dacia Ripensis și Mediteranea. Înseamnă ca ținuturile nord-dunărene au devenit de acum înainte centrul de greutate al «romanității dunărene».

Din conviețuirea cu slavii au rămas în limba noastră un număr însemnat de cuvinte în toate ramurile de gîndire și activitate omenească (aproximativ 1/6 din lexic). Trebuie însă reținut că nu se poate forma nici o propoziție în limba română numai din cuvinte slave, fără a folosi și elemente latine.

Din veacurile VII—VIII se poate vorbi de poporul român și de limba română. În veacul al VUI-lea poporul român era chiar menționat în izvoare bizantine sub numele de *pxâxot*, de origine slavă, dar împrumutat de la germani, care denumeau prin «*vjyyh*^» popoarele de neam romanic sau celtic ; slavii l-au folosit numai pentru romanici și mai ales pentru români. Populația băștinașă era organizată în obști sătești (teritoriale) conduse de un «sfat al bătrînilor», avînd — pentru cazuri excepționale — și o căpetenie militară, un jude, jupan sau cneaz. Cu timpul, căpeteniile obștilor s-au transformat în adevărați stăpîni ai pămîntului, iar mandatul încredințat temporar conducătorului militar a devenit o funcție permanentă, uneori chiar ereditară. Așa,

naștere primele formațiuni politice, uniuni de obști, cnezate »), existente de obicei pe văile unor râuri sau depresiuni și care reptat, prin unirea lor, la formarea unor state românești.

•ația bulgarilor. Către sfârșitul secolului al VH-lea a avut loc bulgarilor, care și-au făcut apariția în sudul Dunării, în regiunea de azi, prin anii 679—ȘȘiX-sub conducerea lui Asparuh fiul lui Kubrat, venind din regiunile Volgăi (de unde și numele *TI*).¹ NișTÎT'tiC¹BHr0ii"¹dU¹ creat aici un stat protobulgar, recunoscut de imperiul bizantin, condus de un «han» (hagan), cu reședința în nord-estul Bulgariei de azi. Era format din trei elemente : baza : populația locală tracă, romanizată în cea mai mare măsură la sud de Dunăre, în prima jumătate a secolului VII și protobulgarii, puțini la număr, care formau o stare de dependență. La aceștia se adăugau grecii, resturi de goți și alte neamuri «barbare», așezate mai de mult pe aceste teritorii, oare altădată imperiului roman de răsărit. De la începutul bulgarilor aici și până către mijlocul secolului IX, a avut loc o slavizare lentă a acestora. Denumirea de «bulgar» și-a născut în mod inițial, ajungând să desemneze pe toți supușii statului bulgar, indiferent de originea lor etnică.

Statul bulgar a crescut considerabil sub hanul Krum, care a extins hotarele statului său și a purtat lupte împotriva bizantinilor (în 811, a căzut într-o luptă). În 813 a ocupat Izbica (Sofia), pentru ca în 813 să asedieze Izbica, dar fără rezultat.

Prezența lor în Peninsula Balcanică, atât slavii cât și protobulgarii. Dar în contact cu populația romanizată de aici, unii din ei au început să îmbrățișeze credința creștină, deși vechile scaune episcopale în sudul Dunării dispăruseră. Dar creștinismul era socotit un păcat în statul bulgar și de aceea unii hagai de la Pliska : conducători bulgari au încercat să-l prigonească. În 813 Krum a iritat printre cei care prigoneau pe creștini (se pare din interese economice având legături cu Bizanțul). Izvoarele istorice conțin (o versiune a *Vieții Sfântului Dimitrie, Cronica preotului Ilea* — Muntenegru ș.a.) relatează suferințele îndurate atunci când populația creștină romanizată de aici.

Prințesa «oficială» a bulgarilor a avut loc în anul 864, în timpul lui Boris I (852—889), care a primit creștinismul din interese economice și a primit în urma unui război cu bizantinii, în care

-aceștia au ieșit biruitori, luând numele nașului său, care era însuși împăratul Mihail II al Bizanțului. Întors acasă, a introdus creștinismul, prin preștii grecești veniți anume în acest scop, fie pe cale pașnică, fie cu forța. Introducerea creștinismului a avut urmări binefăcătoare asupra statului bulgar, căci, el s-a integrat în rîndul celorlalte creștine din Europa, iar pe de altă parte, creștinismul a înlăturat deosebirea etnică dintre protobulgari, slavi și populația autohtonă romanizată, condiție necesară pentru formarea unui popor bulgar unitar. Îndată după săvîrșirea acestui mare act, Boris a trecut la organizarea Bisericii bulgare. După o scurtă orientare spre Roma (1166-1169), Biserica bulgară a intrat definitiv sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol, care i-a trimis, în 870, un arhiepiscop-cu nupiele Iosif.

Misiunea fraților Chirii și Metodie. Opera de încreștinare a bulgarilor a fost desăvîrșită numai după ce s-a răspîndit în cuprinsul țării - cuvîntul Sfintei Scripturi și cărțile de slujbă în limba slavă, prin propovăduirea ucenicilor Sfinților Chirii și Metodie (Metodiu). Acești doi frați, originari din Tesalonic, sînt considerați de unii istorici ca fiind greci de neam, de alții, slavi, dar putea să fie și descendenți ai vechii populații romanice din Peninsula Balcanică. Metodie (n. 811), după ce a studiat în orașul natal, a slujit în armata Bizanțului, a ajuns comandant al armatei bizantine, a fost arhont al Strimonului, la frontiera cu Bulgaria. După zece ani, s-a retras, în anul 846, în mănăstirea Olivarilor din Macedonia. Aici, unde s-a călugărit. Fratele «mai mic, Confantului (n. 827), a făcut studii superioare la Constantinopol, a ajuns Bîbîș (profesor) la Sfînta Sofia, apoi profesor de filozofie la «Universitatea» din Bizanț (era supranumit «filozoful»). Prin 851-852, a fost trimis într-o misiune la arhiepiscopul de Constantinopol și-a reluat activitatea de profesor. După cîțiva ani, s-a retras în mînăstirea în care se afla și fratele său.

Aici, timp de cîțiva ani, cei doi frați au creat un alfabet slav și au tradus primele cărți din grecește în limba slavă, și anume în graiul vechi al slavilor din jurul Tesalonicului, numită și «slava veche bisericească» paleoslavă (*Culexii...Evanghelie, Culegeri din Apostol, Liturghierul, Psaltirea*). După părerea unor cercetători, alfabetul slav creat de Sfinții Frați s-a numit mai tîrziu «chirilic», în cinstea Sfîntului Constantin-Chiril. El a înlocuit așa numitul «alfabet glagolitic», mult mai complicat și care a existat mai de mult ca o scriere laică slavă, imitată după minuscula greacă (era format din semne luate din alfabetul latin, grec și ebraic, cu cîteva litere specifice pentru redarea sune-

ve). Primul alfabet se numea «glagolitic» din cauza cuvîntului «glagolita» (= el a spus), care apare foarte des în Sfînta Evanghelie, auzind repetîndu-se mereu acest cuvînt, au numit pe cei ;au Evanghelia glagoliți, iar alfabetul lor, glagolitic. Alfabetul este mai simplu, cu 43^jia £Bm»e,-,24 luate din ~serre"rea gfeac ^Il-- ad^gat 19_S1QXJB. din alfabetul .glagolitic, pentru

i

specifice limbii slave. Acest alfabet a fost apoi adoptat de tea -popoarelor* slave, precum și de români, care l-au folosit impui lui Alexandru Ioan Cuza. El stă la baza alfabetelor unora, ile slave moderne : rusă, ucraineană, sîrbă, bulgară. •e anul ,§58, Constantin — hirotonit între timp preot — și Me-

fost trTrnîș"f~ÎTr~țaiia ch'azarilor, în Crimeea, pentru a propovă- ința cea adevărată acestei populații care îmhrățig^.go inrUi^rrmj nul 863, cei doi frați au fost trimiși într-o misiune în Moravia

stat al slavilor din Moravia, Boemia și Panonia, creat la înce- la rugămîntea adresată împăratului Mihail III de

le Rostislav (846—869) de a-i trimite misionari cunoscători ai ave, pentru ctmvt*!^1 LWîa -poporului morav la creștinismul răstii au activat ea succes în Mor^yia la Vfilfrad. între anii 863— e au tradus -noi păzti,,din Sfînta Scriptură și cărți de slujbă în" sche slavă și au format un însemnat număr de ucenici, care sa dujitori ai Bisericii morave.

intensa lor activitate misionară a nemulțumit pe episcopii și atino-germani din jur, care au informat pe papa Nicolae I că dus în cultul divin o nouă limbă liturgică, pentru că după tra-e domina atunci în apus erau socotite numai trei limbi «sfinte»: greaca și latina. In 867 s-au îndreptat spre Panonia, unde stă- incipele Kocel, desfașurîwi și aîcXTo însuflețită lucrare misio-■" ecînd la Roma, au fost primiți cu multă bunăvoință de noul irian 1^1_1 (8,67—872), care a aprobat traducerea slavă a Sfintei î și a cărților de slujbă și a rînduit să fie hirotoniți ca preoți și ucenicii care veniseră cu ei. T. a 14 februarie 869, Constantin a i cele veșnice, la Roma, după ceT^U ■sJarT^împinainte, a fost nonahism, sub numele de Chirii.

70-Metadie a fost hirotonit de papa ca arhiepiscop al Panoniei /iei. Reîntorcîndu-se în Moravia, a găsit situă^ia'schimB^ta7câc'i ac:i2^c-..șyșat^pluk începuse să se orienteze din punct de vedere ^ bisericesc spre germanii învecinați. Metodie și-a continuat și în Moravia și Boemia, traducînd noi cărți și formînd noi deși a avut de luptat cu clerul latino-german, care se împotri-

vea la introducerea limbii slave în Biserică. A murit la 6 înefedințhd conducerea biseficii-die-Mr nicii săi. Pentru bogata lor activitate misionară, Bisericile slave au trecut pe cei doi frați în rîndul sfinților.

Opera începută de cei doi frați a fost continuată de ucenicii lor. Alungați din Moravia după moartea lui Metodie, unii dintre ei, între carey Climent, ajuns episcop la Ohrida^Constantin, ajuns episcop la Preslav, Kaum,Angheiaxie, Xoan-ixailiul^ay_ și-au îndreptat spre Bulgaria. Aici au fost primiți cu bunăvoință de țarul Boris, care le-a creat cele mai prielnice condiții de activitate. La Preslav (capitala taratului) și Ohrida au întemeiat două școli și cîteva mînăstiri (în secolul X s-a urfiin"țâT"mln"S5trreo^), în care au fost pregătiți nu meroși tineri, care au ajuns apoi preoți și oameni de carte. în felul acesta, Bulgaria, a devenit un focar al scrierii și culturii paleosiave. Prin încreștinare și prin «ritul bizantino-slav», s-a desăvîrșit slavizarea bulgarilor. Această intensă activitate culturală a ajuns la o mare în florire îndeosebi sub țarul Simeon (8fP--927),-4ncît epoca lui a fost numită «veacul"~îie-^rar~ar"l tîreratur'ii vechi .bulgarejjJQe^JffiTeir și' 'tjs ■— •- ^ten"rjoTfîc, "Bulgaria a cunoscut sub Simeon cea mai mare, expansiuiuQ,^TM" teritorială ; el a și așezat capitala la Preslav, în 893). De aici, prin secolul X, cultura slavă, în spiritul și tradițiile Sfinților frați Chirii și Metodie, s-a răspîndit și în alte țari slave : Rusia kieveană, Serbia, precum și în nordul Dunării, pe pămînt românesc.

Sub țarul Petru (927—969), fiul lui Simeon, patriarhul din Constantin0p.qL.Si împăratul Roman Lekapenos (919—jU4),--tm recunoscut autocefalia Bisericii bulgare, acordînd întîTstătătoruluT" ei (pe atunci Damian) aceleași drepturi pe care le-a avut arhiepiscopul de Justiniana Prima. Arhiepiscopii Bulgariei (care se intitulau și «patriarhi», deși Patriarhia ecumenică nu le-a recunoscut acest titlu) și-au avut reșe-

Durostorum, devenit apoi Dristra), iar după 984 la Ahrida (Ohrida). Istoricul bulgar Ivan Dujcev crede însă că reședința «patriarhului» Damian a fost la Preslav (unde era capitala statului încă din anul 893).

În anul 971, partea răsăriteană a Bulgariei de azi, precum și Dobro gea noastră, au _foșt cucerite, de_ împăratul bizantin Ioan Tzimiskes. creTndu^se^ici o unitate administrativ-teritorială sub numele «thema» Paristrion său ParadunoVon "(de"TINGă Dunăre), iar în .1018 Vașiit II— .~»

partna-,Rpn<?pan 1 -a..P,u 1 gar^f{Jp a-?.\ .«j. Mji.C.fidPIUâJLLJ^{R1} 1]] acesta, înce-tează existența statului bulgar. Tot atunci s-a sfîrșit autocefalia scau-

arhiepiscopal bulgar, care a fost pus sub dependența Patriarhiei onstantinopol, cu ierarhi de neam grec. în felul acesta, dominația itina a ajuns din nou pînă la Dunăre, așa cum fusese cu aproape i veacuri în urmă.

titul bizantino-slav la români. Așezarea unor grupuri de slavi pe >riul patriei noastre, activitatea fraților Chirii și Metode și a uce->r lor, precum și încreștinarea bulgarilor au avut urmări însem-și asupra vieții bisericești a strămoșilor noștri. Arătam mai sus că s-au așezat în colonii sătești în mijlocul autohtonilor — De care tem numi din secolele VII—VIII români —, și care i-au asimilat, după cum etnogeneza poporului român a decurs paralel cu în-inarea sa, tot așa asimilarea slavilor de către români a mers pa-cu încreștinarea lor. Asimilarea etnică a fost posibilă datorită su-rității numerice și stadiului ridicat de civilizație materială în care seau români, iar încreștinarea s-a făcut datorită faptului că învă-a lui Hristos, ca formă superioară de manifestare spirituală, a pu-ilocui foarte ușor vechile rituri pîgîne ale slavilor, iste adevărat că slavii stabiliți la noi și-au exercitat temporar do-fia asupra autohtonilor, chiar și după încreștinarea lor. Dar tocmai proces de suprapunere slavă ne ajută să înțelegem cum a fost cu ță introducerea limbii slave în cultul bisericilor românești din ii Dunării. Conducătorii slavi de la noi voiau în cult o limbă vie, ■asă de ei, și nu limba înțeleasă numai de autohtoni. Pînă atunci osii noștri «probabil făceau slujba bisericească într-o limbă lati-iropiată de cea veche» (P. P. Panaitescu). Introducîndu-se limba în tot spațiul carpatodunărean, ea a rămas ca limbă de cult și asimilarea completă a slavilor în masa autohtonilor. >upă opinia profesorului P. P. Panaitescu, liturghia în limba slavă ut fi introdusă la români începînd cu secolul X, aducînd, în spri-tezei sale, următoarele argumente :

iturghia bizantină în limba slavă a fost adusă în Bulgaria abia la ui secolului IX, prin ucenicii Sfinților Chirii și Metode și a cunos-epocă de maximă răspîndire în secolul X, din centrul cultural de sslav, spre vest și spre nord, adică la sîrbi și la ruși. Ea s-a in-s în Biserica românească înainte de cucerirea Transilvaniei de wl feudal ungar. Nici într-un caz nu s-ar fi putut introduce după ta dată, căci regii catolici ai Ungariei, ca și episcopii latini din ilvania, n-ar fi îngăduit acest lucru. Introducerea acestei liturghii nani nu s-a putut face decît într-o epocă în care în țara noastră

erau și locuitori slavi care vorbeau și înțelegeau limba veche slavă ; era vorbită îndeosebi de clasa conducătoare. Nu se poate admite că s-a introdus în slujbă o limbă pe care nu o înțelegea nimeni.

Fără îndoială că la introducerea limbii paleoslave sau a slavei vechi bisericești, fixată în scris de Sfinții Chirii și Metodie și de ucenicii lor, precum și a alfabetului chirilic, în nordul Dunării, au contribuit și ucenicii veniți din teritoriile sudice învecinate (Pereiaslaveț, Preslav, Dristra, Rila etc). Organizarea tinerei Biserici bulgare, cu unele episcopii chiar pe malul drept al Dunării, în locul fostelor scaune episcopale din secolele IV—VI (Durostorum, devenit Dîrstor sau Dristra și Bononia, devenit Bodinis-Vidin) a contribuit și mai mult la întărirea legăturilor noastre bisericești cu slavii sud-dunăreni.

Slavistul Pândelescu a dovedit — pe baza toponimiei și a unor argumente lingvistice —■ rajancilvlrija de nord-vest și, M.gr.flTnn-reșul s-au aflat în sfera de influență cultural-bisericească a Moraviei T ^

du-paimilij-uuT FerrTre'nT'in

IOT^roT"tîcenicT Prin acești ucenici moravi, ritul bizantino-slav a putut să fie introdus în părțile de nord și nord-vest ale Transilvaniei. Istoricul morav J. G. Stredovski (sec. XVIII), amintește de doi ucenici ai Sfinților frați care au activat în părțile noastre : Jandov în Dacia și Moznopon în Alpii Valahiei («in Alpibus Valachicis»), dar informația lui e contestată de numeroși istorici. De fapt, acești ucenici activau bucuros mai mult în regiunile de est și de sud, evitînd cele de apus, ca să nu ajungă în conflict cu clerul romano-germanic de acolo. jQ_Via/4jl /u/ JVouffî-4dui șeaLele_XIII—XIY^ afirmă. xă «eeacii din Moravia Mare s-au răspîndit în Mpeșia, Dacia și Dalmația».-Un istoric ceh a arătat că Transilvania de nord era strîns legată de Moravia Mare prin comerțul de sare, extrasă din ocnele noastre. De altfel, nu trebuie să uităm că în secolele VII—X eram înconjurați numai de slavi (Panonia, adică Ungaria de azi, făcea parte din Moravia Mare), cu alte cuvinte eram ca o insulă în mijlocul unei mări slave.

Lipsa de cărți de slujbă traduse în limba română (sau «proto» ori «străromână», deși ambii termeni sînt necorespunzători) presupunem că a fost un alt motiv care a determinat pe episcopii, horepiscopii și preoții noștri să adopte limba slavă, în care se începuse — prin Sfinții Chirii și Metodie — lucrarea de traducere a acelor cărți.

Distrugea statului bulgar în 971 și 1018, ca și acțiunea de «grecizare» a Bisericii bulgare în secolul al X-lea, prin arhiepiscopii greci din Ohrida și sufraganii lor, n-a avut nici o influență asupra vieții bi-

de la noi. În bisericile noastre a continuat să se slujească în te, iar întemeierea statului româno-bulgar al Asaneștilor, ia 3, a întărit și mai mult influența slavă' la noi. Nu trebuie trecut -ea nici faptul ca după 971, dar mai ales după distrugerea de-a primului stat bulgar în 1018, unii preoți sud-dunăreni (fie fie slavo-bulgari) s-au refugiat, datorită stăpînirii bizantine, în >unării, în țările locuite de români, unde și-au continuat activi-rturărească în limba slavă. În felul acesta, s-a adoptat limba către Biserica și clasa cnezială românească, fiind introdusă mai în cancelariile domnești din Țara Românească și Moldova, ■înțeles, poporul a continuat să vorbească românește. Acest nu trebuie sa ne surprindă, căci s-a petrecut și în alte țări pei: în Germania, mult timp limba Bisericii și a statului a fost ia, în Anglia, după cucerirea normandă, limba oficială a fost ceză, în timp ce poporul vorbea limba sa, adică germana, res-igleza. Polonezii, cehii și croații, deși de origine slavă, au adop-ilt limba latină. La noi, deși Liturghia și celelalte slujbe se fă-slavonește, predicarea cuvîntului lui Dumnezeu și spovedania u, ca și mai înainte, în limba vorbită de popor, adică în ro-

.1 luzantino-slav (sau bizantinjde_ljmbă slava) a fost rprejurarîe~a"e"âtunci — un mijloc de _ păstrare a Ortodoxiei. loșcută lupta dintre^Rorna și Biz,anî,din șecgieleîX-j-XI pentru gar-^apo&relor din Europa centrală și sud-estică (moray^cehi, jmai tîrziu unguri) în sfera lor de. influență, _cualte cuvjnțej^tin», respectiv «bizantin», Dacă românii ar fi folosit în conti-mba lor în cult, Romei, i-ar fi fost foarte* ușor "sa-i atragă la lin», rîat'îimd faptul'.^Cv'prheau o limbă rSuTrasemărialoar^ a -po.. .cace..o. folosea ea însăși în eulUil ei. Prin intr.ftducefi.a izantin de limbă slavă la noi, am rămas și pe mai departe sub ia bisericească a Patriarhiei de Constantinopol, fiind singurul e limbă și origine romanică de rit ortodox. «Această sinteză de 5 și ortodoxie, ea însăși un miracol și o formă de originalitate ajutat poporul român să se mențină, prin latinitate, neconfun-umea slavă, iar prin ortodoxie, neconfundat cu lumea naționa-catolice din vecinătatea apuseană». (Dumitru Stăniloae, *Rolul ^{le}i în iormarea și păstrarea iinței poporului român și a unității ^e>* în rev. *Ortodoxia*, an. XXX, nr. 4, 1978, p. 599).

Elemente slave în lexiconul nostru bisericesc. în împrejurările relatate mai sus, prin ritul bizantino-slav au intrat în terminologia bisericească a românilor o serie de elemente slave, care au rămas pînă azi. Spre deosebire de termenii creștini de origine latină, care privesc credința, făuriți în primele secole de însuși poporul aflat în curs de creștinare și care vorbea limba latină, termenii bisericești slavi au intrat în limba noastră pe măsură ce se introducea «ritul bizantino-slav» la noi de către conducătorii politici și bisericești de atunci, au fost folosiți în toată așa-numita «perioadă a slavonismului cultural» la noi. în momentul în care a început acțiunea de traducere a cărților de slujbă din slavonește sau grecește în românește — acțiune desăvîrșită spre sfîrșitul secolului al XVII-lea —, acești termeni au fost «românizați», fiind menținuți în limba noastră liturgică pînă azi. între aceștia se numără : *Duhul Sfînt* (duh sviatii) ; felurite nume de sfinți : *mucenic* (muceniku, micenicu, mucenița), *sfîntii* (viati), *Maica Precista* (bul. maica, slav. preacista), *inoșii* (moști) ; nume de persoane aparținătoare clerului : *duhovnic* (Huhoviniki), *mirean* (mireninu), stareț (stareți, starăți), *sobor* (săboru), *țircovnic* (țrăkovnicu), *vlădică* (vladika-stăpîn); nume de obiecte și veșminte liturgice: *cădele* (Tcâdilinița), *diver* (dviri), *jerți* (jrtva), *odăjdii* (odejda), *prapur* (praporu), *președ* (prestoli), *proia* (termenii vecni pentru acoperimintele sfințelor vase, din pokrovu), *strană* (strana), *troiță* (trojka) ; numele unor slujbe sau rînduiri bisericești : *maslu* (maslo = untdelemn), *molitvă* (molitva), *gribarnic* (înmormîntare, din pogribaniie), *prohod* (prohodu), *pomană* (pomenu), *post* (postu), *pravilă* (pravilo), *sfestanie* (osviaștenie), *slavă* (slava), *slujbă* (slujba), *taină* (taina), *utrenie* (utrenia), *vecernie* (vecernia) ș.a. De asemenea, au intrat în "limba" noastră unele cuvinte din limba slavă literară (cărți de slujbă, cîntări liturgice): *cazanie* (kazaniie), *ceaslov* (ceasoslovul), *molitvelnic* (molitviniku), *predoslovie* (predislovie), *propovedanie* (propovedaniie), *stih* (stihu), *stihiră* (sihira), *stihovină* (stihovina), *tipic* (tipicu) ș.a. Tot slave sînt și numele vechi (azi populare) ale unor sărbători: *Blagovestire* (Bunavestire), *Stretenie* (întîmpinarea Domnului), *Vovodnicie* (Intrarea în Biserică), *Probojenic* (Schimbarea la față), *praznic* (prazdnicu), precum și verbele : *a blagoslovi* (blagosloviți), *a se căi* (kaiți), *a ispiti* (ispitati), *a ispăși* (uspasiti), *a izbăvi* (izbaviti), *a spovedi* (ispovecți), *a milui* (miluiți), *a răstigni* (rastengnanti), *a sfinți* (sventiti), *a tîrnosi* (tîrnosiți) ș.a.

Anumiți termeni dogmatici, liturgici, dar mai ales din aceia care privesc organizarea bisericească, de origine greacă-bizantină, au intrat în limba noastră fie prin mijlocirea limbii slave în perioada «slavonis-

cultural», fie direct din grecește, mai cu seamă în perioada înce-
or organizării noastre de stat și bisericești. În această categorie
număra cuvintele: *har, mir, chivot, disc, potir, antimis, paraclis,*
metoc, trapeză, sihastru, "schimnic, ieromonah, egumen, prold-"
rhieru, mitropolit, exarh ș.a. Ate aceste cuvinte se referă însă la
cult și la organizarea biseri-

și nu la noțiunile fundamentale de credință, care — cum am
în alt loc — sînt de origine latină. Aceasta înseamnă că noi eram
ași cu mult înainte de venirea slavo-bulgarilor și nicidecum
irimit creștinismul de la aceștia, cum au voit să arate unii isto-
am luat de la ei numai anumite forme privind organizarea bise-
ă și cultul, pe care ei, la rîndul lor, le luaseră din Bizanț.
:epaturile scrisului slav în țările noastre, atestate documentar,
i din secolul al X-lea. De pildă, la Bucov, lângă Ploiești, s-au
îrit inscripții iragmentar0"lHTIÎnDÿ^ cKirilice,
[jîijperetele unui atelier d^e fferane^ care au fost atribuite în-
ui acestui secol (9D2—911). În localitatea Mircea^Vodă (jud.
îțif, s-a 3"e'scoperi'f^f!FÿrSenpție slavă din anii-943, în care era t
numele «jupanului^J)imitrie». După părerea unor cercetători, i
cunoscutul *Evangelier* slavon manuscris de la Reims, de la
ui secolului al XI-lea, ar fi scris pe teritoriul carpato-dunărean.
e *considerații privind viața bisericească a românilor*. Penetra-
re-slavă din anul 602 în fostele provincii romano-bizantine du-
a desfășurat înfloritoarea organizație bisericească întîlnită în
î IV—VI.

Sinodul VI ecumenic, numit și trulan, întrunit la Constantino-
580—681, care a osîndit monotelismul (învățătura că Mîntuitorul
0 singură voință), la Sinodul din 691—692 (numit quinisept, căci
:a, cu dispozițiuni disciplinare, Sinoadele de la 553 și 680—681),

Sinodul al VH-lea ecumenic de la Niceea din 787, care a res-
titui icoanelor, osîndind iconoclasmul, nu întîlnim nici un ie-
l ținuturile dunărene.

sa de știri sigure despre lucrarea unor episcopi sau horepiscopi
ui românesc de azi în secolele VII—X nu trebuie să ne ducă la
ia greșită că ei n-ar fi existat. Însăși încreștinarea treptată a
așezați pe teritoriul țării noastre duce în chip logic la conclu-
aici existau nu numai credincioși străromâni, ci și o ierarhie
ască, formată din episcopi (eparhioți sau periodeuți), horepis-
preoți, ăci încreștinarea presupune predică și botez, pe care
îțeau face credincioșii simpli, ci numai membrii clerului.

Apoi, trebuie să avem în vedere faptul că, în secolele IV—VII, Sinoadele ecumenice și locale, prin canoanele lor, ca și Sfinții Părinți și scriitorii bisericești au reușit să fixeze în scris doctrina sau mărturisirea oficială de credință a Bisericii, precum și principiile de organizare bisericească și formele de cult. Comunitățile creștine din nordul Dunării n-au putut rămîne străine de aceste schimbări, de acest «progres» în toate domeniile vieții bisericești, de hotărîrile Sinoadelor ecumenice, de așezămintele monahale care au început să ia ființă în diferite părți ale lumii creștine, de bisericile nou construite, de noile slujbe, de sărbătorile introduse în calendarul creștin, de cinstirea sfinților, a icoanelor, a moaștelor etc.

Aceste schimbări au cerut imperios ca și comunitățile de la noi sa se adapteze la noile situații. Dar un astfel de lucru nu-l puteau face credincioșii simpli, ci ei trebuiau să aibă în permanență în fruntea lor un conducător, care să dirijeze acest proces de mari transformări m viața bisericească, adică un episcop sau cel puțin un horepiscop ori un episcop misionar (periodeut). Dezvoltarea teologiei în genere, a artei creștine, ca și apariția atîtor învățături greșite în sînul Bisericii impuneau fiecărui preot datoria de a cunoaște, cît de puțin, aceste probleme. Dar- pentru aceasta ei aveau nevoie de o pregătire înainte de hirotonie («destoinic să învețe pe alții», I Tim. III, 2), pe care nu le-o putea da decît un cleric cu învățătură.

În același timp, ne punem întrebarea: dacă n-ar fi existat episcopi și horepiscopi, cine ar fi făcut hirotonia preoților de aici ? Admițmd ca ar fi supraviețuit numai scaunul episcopal de la Tomis, mutat undeva în nordul Dobrogei, în zona Dinogetia (Garvăn) — Noviodunum (Isaccea), totuși este greu de conceput ca un candidat la hirotonie din teritorii românești mai îndepărtate să fi făcut un drum pînă acolo. Iar dacă am admite teza greșită a unor cercetători că pentru două sau trei secole n-au existat episcopi nici în Dobrogea (și nici în sudul Dunării, în Bulgaria de azi, ocupată de slavo-bulgarii încă neîncreștinați), ar trebui să acceptăm că un candidat la hirotonie de pe tot cuprinsul țării noastre — inclusiv Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul — era nevoit să se deplaseze pînă în Tesalonic sau Constantinopol, ceea ce este de neconceput, căci o călătorie atît de lungă și obositoare era împreună pe atunci cu mari cheltuieli, cu riscuri, cu primejduirea vieții.

Toate acestea duc la presupunerea că episcopii aflători în teritoriile dintre Dunăre și Mare sau chiar episcopii rămași în sudul Dunării după migrațiile avaro-slavo-bulgare hirotoneau cîte un preot de

rădov sau călugăr din nordul Dunării, dacă nu ca episcop, în caz de horepiscop. Acestuia îi vor fi dat, potrivit canoanelor delor amintite mai sus, împuternicirea de a hirotoni preoți sau lujitori, de a sfinți biserici și de a săvârși orice alte misiuni la 3ia îndreptățit prin hirotonie.

De altă parte, trebuie să ținem seama și de faptul că în a doua parte a secolului al IX-lea, Bizanțul a început lucrarea de încreștina a trei popoare slave din jurul nostru : a moravilor, prin Sfinții Constantin (Chirii) și Metodie, după 863, a bulgarilor, încreștinați al» în 864, lucrare desăvârșită în deceniile următoare de ucenici or doi Sfinți Frați, ca și a sîrbilor, către sfîrșitul secolului IX și itul celui următor. Deși românii erau situați între aceste popoare izvoarele bizantine nu fac nici o amintire de vreun «misiune» pe iul țării lor. Nu o fac pentru că nu era necesară, aici existînd o organizare bisericească în frunte cu ierarhi de neam român.

Și istoria nu poate admite ca aceste trei popoare slave ve-reștinate uneori din dispoziția conducătorilor politici, să-și aibă a lor ierarhie superioară subordonată Patriarhiei din Constanti-j (Moravia numai pînă în 885), iar românii, creștinați cu șase-șapte înainte, odată cu formarea lor ca neam, să nu fi avut proprii lor

și un popor cu vechi tradiții creștine, cu o credință puternică ce avea ii adinei în istorie, care pot fi urmărite pînă în secolele II—III, ior care în jurul anului 900 apare organizat în puternice forma-olite și militare, avînd în frunte duci, cneji sau voievozi, cu ortificate, cu locuri întărite, cu biserici, cu o viață economică și avansată, presupune în chip categoric că avea și o organizare iască, în frunte cu episcopi și horepiscopi, conștienți de drep-i îndatoririle lor. Acest lucru este valabil pentru toate teritoriile de români.

Și zona de episcopii slave în sudul Dunării, mai ales la Vidin (vo-înonia) și Dîrstor (vechiul Durostorum), ne face să credem că i episcopii care vor activa de acum înainte pe pamînt româ-i putut primi hirotonia și în aceste centre, mai ales între anii 1, cînd Dobrogea a ajuns sub stăpînire bulgară, fără ca aceasta onlmuă. Dar, după 971, cînd teritoriul dintre Dunăre și Mare a n nou sub stăpînire bizantină, prin înființarea themei Paristrion îdunavon, candidații români la treaptă episcopală au putut cere

hirotonia la vreunul din centrele episcopale care au fost create aici, probabil în partea de nord, în zona Niculițel-Garvăn (fostele NoviodunuirJ și Dinogetia).

Mărturii arheologice creștine. În lipsa unor mărturii istorice-literare sigure, descoperirile arheologice oferă o imagine destul de concludentă asupra continuității vieții creștine din perioada de care ne ocupăm. Pe cele aparținătoare secolelor V—VII le-am prezentat în alt loc : vasele

ii-Vaslui ■. tiparele pentru confecționarea I
Traian-I
Olteni-Ț

Pentru secolele VIII—IX s-au descoperit, în Moldova, vase de lut lucrate la roată, cu semne c'e cruci (Fălciu, Murgeni, Podestii, toate în jud. Vaslui, Fundu Herței-Botoșani, ș.a.Y," doua cruciulițe deplumb descoperite la H/mcea-iași și una, din rocă vulcanică, odeyfi-Vaslui, engolpioane la Lunca-Botoșani etc.

În perioada secolelor IX—XI amintim trei inele de bronz, svînd
Stoicani-Galați, Fedestii-Vaslui și Birlcjl Vaslui). Aceleași perioade îi aparține un cap de cădelnița, lucrat din bronz, de tip sirian, descoperit la Cpfa "g-f"iiiftjV.¹ Suceava. De o importanță deosebită sînt și cele două ruri-relicvar din bronz, degrope-rite la Aditid-Vranq Javînd incizate Imaginea a doi sfinți și numele* Simțului Gheorghe) și la Duncșii-Vaslui, do asemenea cu imaginea unui sfînt, amîndouă din secolele XI—XIII Cimitire creștine s-au descoperit la Sroicgm-Galajii (sec. VIII—IX), Serdariz-Galați și Arsura-

¹ O cruce pectorală bizantină din bronz, din secolele IX—XII, s-a găsit la la^C^ffiuUlQjgMus^l. Pe avers este reprezentat Iisus răstignit, a\Tna deasupra capului o cruce mică, cu soarele în dreapta și luna în stînga, iar spre capetele celor două brațe orizontale pe Maica Domnului și Sfîntul Ioan Evanghelistul. Pe revers se află tot Maica Domnului, în atitudine de orantă.

În Transilvania s-au descoperit mai multe cruci de hron? la RrntoL-lîngă Mediaș (secolele IV—VIII), vase ceramice lucrate cu mîna, de tradiție dacică, OT8amenfatft.«*-grgtfi și alte simboluri creștine, la Poian, lîngă Tg. Secuiesc (secolele VI—IX).

icluzii: Rezultă din cele expuse că știrile privitoare la aolitică, socială și bisericească a românilor în perioada de care ocupat sînt foarte sumare. Cu toate acestea, perioada respectivă este foarte prețioasă, căci acum s-au pus bazele primelor alcătuite sub forma unor cnezate și voievodate, din care s-au dezvoltat apoi cele trei state medievale: Transilvania, Țara Românească și Moldova. Dacă nu se poate vorbi de manifestări exterioare ale poporului român, dacă el n-a avut așezări temeinice, cu orașe înflorite și stăpîniri întinse, aceasta se datorește în primul rînd deselor țări ale unor popoare pe pămîntul țării noastre (goți, huni, georgieni, slavi, bulgari, iar mai tîrziu, unguri, pecenegi, cumani și alții). Viața creștină a continuat totuși să dăinuiască, prin bisericile și de lemn, în care slujeau preoți de neam român, îndrumați de uscopi sau horepiscopi, prin sihastrii care trăiau în schituri și în poienile codrilor, prin credincioșii care se rugau și se închinau preoților lor în limba română, deși în cult s-a introdus încă veche slavă. Toate manifestările materiale și spirituale pe care le-am amintit aici sînt mărturii de mare valoare pentru dovedirea continuității românilor în teritoriile pe care le locuiesc și pînă azi.

BIBLIOGRAFIE

rări generale: FRANZIS DVORNIK, *Les Slaves. Histoire et civilisation antique aux debuts de l'epoque contemporaine*. Traduit de l'anglais par avlevski, avec la collaboration de Maroussia Chpolyansky, Paris, 1970, 1196 p.; ASTO, *The Entry of the Slavs into Christendom. An introduction in the History of the Slavs*, Cambridge, 1970.

știnarea bulgarilor: V. N. ZLATARSKI, *Geschichte der Bulgaren*, 3. Zsig, 1918, X + 182 p.; LUBOR NIEDERLE, *Manuel de l'antiquite slave*, vols. I, 1923—1926, VIII + 246 și VTI + 360 p.; D. ANGHELOV, *Bulgarische Geschichte*, Sofia, 1963, 470 p.; FRANZ DVORNIK, *Les Slaves, Byzance et Rome au Moyen Age*, Paris, 1926 (reproducere: Academic Internationale, Hattiesburg-Mississippi, 1969, + 360 p., cu introducerea lui Peter Charanis); MICHEL LASCARIS et A. T., *La date de la conversion des Bulgares*, în *Revue des etudes slaves*, XIII, -15; ENRICA FOLLIERI — I. DUICĚV, *Un'Acolutia inedita per i martiri di ell'anno 813*, în *Byzantion*, XXXIII, fasc. 1, 1963, p. 71—106.

ril și Metodie: FR. DVORNIK, *Les legendes de Constantin et de Methodius de Byzance*, Praha, 1933, X + 443 p. (reproducere: Academic Internationale, Hattiesburg-Mississippi, 1969); MILAN ŢESAN, *Tradițiile cirilometodiene*, în *Revista de Istorie*, IV, 1961, nr. 1—3, p. 59—83; P. DUTHILLEUL, *L'Evangelisation des Slaves*, Methode, Tournai (Belgium), 1963, 201 p. (recenzie detaliată de Iorgu Ivan, *Revista de Istorie*, X, 1965, nr. 11—12, p. 897—914); MICHAEL LACKO, *Saints Cyril and Methodius in Rome*, 1963, 235 p.; F. DVORNIK, *The Significance of the Missions of Cyril and Methodius*, în *The Slavic Review*, 23, 1964, p. 105—211; *Cyrillo-Methodiana. Zur Ichtung des Christentums bei den Slaven, 863—1963*, Koln-Graz, 1964, VIII + 334 p. + 2 h.; DAMIAN P. BOGDAN, *La vie et l'oeuvre des Freres Cyril et Methode*, Tesalonic, 1968 (extras); G. MIHĂILĂ, *La dilușion*

dans *Les pays roumains des écrits sur la vie et l'activité des ir'eres Cyrille et Methode de Thessalonique*, Tesalonic, 1968 (extras); G. MIHAILA, *Apariția scrierii slave și pătrunderea ei la nordul Dunării. Răspindirea în țările române a izvoarelor narative despre viața și activitatea fraților Constantin-C. hiril și Melodie*, în voi. *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 9—77 ; IO AN I. RAMUREANU, *Unsprezece secole de la activitatea misionară a Sfinților Chirii și Melodie*, în *Ortodoxia*, an. XIX, 1967, nr. 1, p. 17—31.

Alfabetul slav la români: I. BOGDAN, *De la cine și când au împrumutat românii alfabetul chirilic ?*, în voi. *Omagiu lui Titu Maiorescu*, București, 1900, p. 585—594 ; ILIE BARBULESCU, *Începutul scrierii cirilice în Dacia*, în rev. *Arhiva*, Iași, an. XXIX, 1922, nr. 2, p. 161—195; P. CANCEL, *Când au împrumutat românii alfabetul chirilic ?*, în voi. *Lui Nicolae Iorga, Omagiu*, Craiova, 1921, p. 67—70; CHIRIL PISTRUI, *Despre alfabetul chirilic și cel glagolitic*, în M.A., an. IX, nr. 3—5, 1964, p. 252—269 (cu bogată bibliografie asupra problemei cirilo-metodiene).

Ritul slav la români: DIMITRIE ONCIUL, *Papa Formosus în tradiția noastră istorică*, în voi. *Opere complete*, tom. I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1946, p. 311—322 și în *Opere alese*, voi. II, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 5—18 ; N. BĂNESCU, *L'ancien etat bulgare et les pays roumains*, Bucarest, 1947, 97 p. ; N. BĂNESCU, *Vechiul stat bulgar și țările române*, București, 1947, 36 p. (An. Acad. Rom. M.S. I, s. III, t. XXIX, p. 261—296); PANDELE OLTEANU, *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du nord et du Maramureș*, în «*Romanoslavica*», I, 1958, p. 169—196; E. TURDEANU, *Les Principales Roumaines et les Slaves du Sud: Rapports litteraires et religieus*, Miinchen, 1959; P. P. PANAITESCU, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, 398 p. (îndeosebi p. 185—201). *Elemente slave în limba noastră bisericească*. Pe lângă dicționarele citate la oap. II, se adaugă : AL. ROSETTI, *Istoria limbii române*, III, *Limbile slave meridionale*, ed. IV, București, 1962, 155 p. (și în voi. *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 283—411, ed. II, București, 1978, ed. III, București, 1986); G. MIHAILA, *împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiul lexico-semantic*, București, 1960; PANDELE OLTEANU, *Contribuții la studiul elementelor slave din cele mai vechi traduceri românești*, în L.L., VI, 1962, p. 67—97. Vezi și H. MIHĂESCU, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966, 227 p. (îndeosebi p. 83—102).

Descoperiri arheologice: DAN GH. TEODOR, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în sec. V—XI* în SCIV, 21, nr. 1, 1970, p. 97—128; GHENUȚA COMAN, *Mărturii arheologice privind creștinismul în Moldova secolelor VI—XII*, în *Danubius*, Galați, an V, 1971, p. 75—99; GHENUȚA COMAN, *Evoluția culturii materiale în Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V—XII*, în *Memoria Antiquitatis*, Piatra Neamț, 3, 1971, p. 479—497; SZEKELY ZOLTAN, *Elements byzantins dans la civilisation materielle des VI-e—VII-e siecles dans le sud-est de la Transylvanie*, în *Dacia*, n.s. 15, 1971, p. 353—358 ; EUGENIA ZAHARIA, *Donni.es sur l'arheologie des V-e—XI-e siecles sur ic teritoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în *Dacia* n.s., 15, 1971, p. 269—287; OCTAVIAN MĂRCULESCU, *O cruce pectorală bizantină găsită la Cîmpulung Muscel*, în B.O.R., an XCIII, 1975, nr. 3—4, p. 356—359 ; DAN TEODOR, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, 223 p. ; IOAN MITREA, *Influențe bizantine în cultura materială și spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei în secolele VI—IX*, în SCIVA, 30, 1979, nr. 2, p. 145—162; V. CHIRI CA, *Noi descoperiri de proveniență bizantină în spațiul est-carpatic al României*, în MMS, an. LXII, 1986, nr. 3—4, p. 259—262. A se vedea și I. BARNEA, *Arta creștină în România, 2. Secolele VII—X/U*. Studiu introductiv și prezentarea planșelor de..., București, 1981, 238 p., (cu 102 planșe în text).

II

BIȘERICA ROMÂNEASCĂ ÎN SUDUL DUNĂRII ÎN SECOLELE X—XIV

;zarea slavilor și apoi a bulgarilor în sudul Dunării a avut urmări asuprate asupra vieții bisericești a populației romanice din nordul marelui fluviu. Acest fapt a dus la scăderea numărului de biserici romanice de aici mai ales prin uciderile care aveau loc în timpul expedițiilor lor. Cu timpul, populația de aici a fost dislocată, împărțită în două grupe mari : una înspre miazănoapte, cuprinzând aromâni (din care s-a despărțit apoi o parte, aceea dinspre nord — aror urmași sînt istroromânii) și alta spre miazăzi, cuprinzînd loromâni sau aromâni, din care s-au despărțit apoi megleno-Numai macedoromânii au fost destul de numeroși, ca să poată fi înlocuiți total de către greci sau bulgari.

În sudul Dunării. În cursul evului mediu întâlnim o populație romanică — numită în izvoare vlahi — pe tot cuprinsul regiunii Balcanice, de la Marea Egee pînă la Dunăre și de la Marea Mărilor Negre pînă la Adriatică. Termenul «vlah» este de origine germanică. În izvoarele slavice de origine romanică sau cel puțin slavice din sud acest termen apare sub forma de *vlah*, ba și în slavilor de răsărit sub forma *voloh*. În izvoarele latine este în schimb forma *blacus*, *valachus* sau *vlachus* (în maghiară *oláh*, - în unele cancelarii apar și denumirea de *mavrovlah*).

¹ Știre sigură despre vlahii din Balcani se găsește în *Cronica* a lui Skylitzes-Kedrenos, în care se relatează că după moartea lui Basile I (976) bulgarii s-au răsculat, asumîndu-și con-

ducerea patru frați : David, Moise, Aron și Samuil, fiii Joni și
Nicola. Dintre aceștia, David și Aron au rămas în Kastoria și
«vlahi <^TX2JJ>^2J»

687 ; chervanagii = călăuze, însoțitori și paznici ai transporturilor). Fiind uciși tot atunci și alți doi frați, a rămas Samuil singurul conducător al Bulgariei {976—1014}. Statul lui Samuil avea ca nucleu Macedonia, iar capitala "Ta" Onnaa (azi în Iugoslavia). Centrul său de greutate se deplasase îndeosebi către regiunile de sud-vest ale Peninsulei Balcanice. Unii istorici au ajuns la concluzia că numele biblice ale celor patru frați arată originea lor românească balcanică și caracterul preponderent valah al statului III "Sanruâ JL^ mmu^_«TM°TM»* <mm, ^, / A doua oară sînt amintiți de "un" cronicar bizantin anonim, care arată că în anul 980 împăratul Vasile II Bulgaroctonul a numit pe Niculiță (NUCHJTixwî/.) Luudun+Qr militar p"s'r_yl finii ^jin HI arin. (Grecia de nord cu Thesalia și Eubeeea). Aceasta este prima organizație de stat românească în sudul Dunării : Vlahi a Mare, avînd formă unei autonomii locale în cadrul imperiului bizantin și care a dăinuit vreo patru veacuri. În anul 1066 a avut loc o mîșcare în lăcșaj LXlăfailQ^-d^

ducător avînd tot ^p&^urjtjj^ Niculiță. Alte știri despre răspîndirea și viața vlahilor din Peninsula saicâfuca aflăm la scriitorul bizantin Ke-Joyjmenps^apoi în cartea învățatei principese Ana Comnena (108J^r 1148], intjjjjAgjă.'^ < A^rifif^" (aniiintpc;tr; de un conducător al lor cu numele jj>udilă, în gnuI 109'4). Unii călători (nyjjjjiiLJiefti&aiAJ^ ca și~Tmii--GF«Trrcari ai cruciadelor amintesc de asemenea pe vlahi în lucrările lor.

în evul mediu, românii (vlahii) sud-dunăreni erau împărțiți în trei mari grupuri : sudic, nordic și apusean. Primul era cel sudic, cu așezări în Munții Pindului și în ținutul Jfl^QiflJMälQgre^_pîna la Golful Corint, șt anume : viaru'a""Mar'e"*In Thesalia^Vlahia Acarnania și Vlahia de Sus în Efix^jQ^poDulatie vlahă e întîlnită și în MâOTSniâ**^oprn>zisa, 'cu ținutul Moglenei și localitățile : ,Riit"iifl Ohrida, Verjă^yahflfdiaij^^o^cj^fl^^j^r. Alții locuiau în Peninsula Cjalcidică, între Salonic și Muntele Athos. Grupul nordic se afla pe ambeii? yyi'ydlly <a.lt*"Şwi^i;ilui DdLBHPfliiftus), cu prelungiri pîna la Dunăre (în jurul Sofiei, Tîrnovei etc.J^iar^la sud pîn.'i i : i Rumelia. Grupul apusean era așezat ^^JSg^^BQSP*^_^1^IB-toIP-QH^1-' S'af!IS!fl^TMfar

e

află în *Cronica* preotului din Diocleai Scriitor din par lui, de pe la 1150, care vorbește despre români «care lu d l 0 d â

vlahi», vlahi negri (numiți de italieni morlachi, nume generic dat) r din părțile Adriaticii pentru îmbrăcămintea lor din lână neantre hrisoavele jupanilor și țarilor sârbi, cam 40 de documente; le XII—XV) menționează pe vlahii apuseni. Multe din ele prizezarea lor în preajma unor biserici și mînastiri pe seama cărora m să lucreze sau să plătească bir.

reastă numeroasă populație valahă sau românească din sudul i a îndeplinit, la un moment dat, și un însemnat rol politic, cu d o soartă glorioasă, dar trecătoare. Am arătat și cu alt prilej ui bulgar a decăzut după moartea țarului Simeon (893—927). Pen- distruge, bizantinii au chemat în ajutor pe cneazuTSTvTalosîav de i, care a cucerit partea răsăriteană a Bulgariei. Nevrîncl să păă- "aceste regiuni, bizantinii au pornit împotriva lui și după lupte* u izbutit să-l alunga .jS?!)- Odată cu aceasta, Bulgaria de Ră- i capitala la fxe&ifl^iJlsJugiyDobrogea) a căzut în mîna împă- bizantin *logn* Tzimiskes.

:

:tea apuseană a fostului stat bulgar a continuat să existe încă' 3 o jumătate de veac, cu capitala la Ohrida, reprezentînd, sub amuil, o însemnată putere economică și militară. Și acest stat a

Q⁸ în timpul împăratului bizantirx3^{asile} ■*»: ca și pe timpul lui Justinian, Dună- juns din nou hotarul de miazănoapte al imperiului bizantin.

iperiul vlaho-bulgar». Statul bulgar s-a refăcut abia către sfîrși- >lului al XH-lea, în urma răscoalej_vlajW]oŃj^_bjJ.l^arilor în anuî 186 sub conducerea fraților Peiru și Asan (Asen), români din a Tîrnovei. Răscoala lor a izbucnit în urma impozitelor noi puse vtini asupra celor ce aveau turme de oi și cirezi de vite. Trupele e trimise de împăratul Isac II Angelos (1185—1195) au fost în- e românii și bulgarii dmsudul Dunării, cărora li s-au adăugat și cumani din nordul fluviului. în urma succeselor militare re- răsculații au izbutit să întemeieze un nou stat, cunoscut sub de «statul Asăneștilor», «imperiul vlaho-bulgar» sau «al doi-t bulgar». Capitala era la Tîrnovo, cetate situată pe riul Iantre, intui de nord al Munților Balcani.

nul conducător al noului stat a fost Asan, ucis în 1196, după ^cărui a urmat fratele său Petru, ucis și el în 1197. Cel de-al ^n"du"cai"oTTToi?t--frttle'!-<»f■ meâr mic Ioniță, supranumit Calo- 4 *97—1207). Acesta a reușit să întindă hotarele noului stat și să sa oficială din partea bizantinilor și a papei. La 8

noiembrie 1204, cardinalul Leo, trimisul papei Inocențiu III, 1-a încoronat la Tîrnovo"ca «rege "aTBulgarilor și vlahilor» (rex Bulgarorum et Blachorum).

În timpul domniei sale a avut loc un eveniment de mare însemnătate în istoria Bizanțului. Cavalerii apuseni, plecați în cruciada a patra, au cucerit Constantinopolul și au întemeiat imperiul latin de răsărit (1204), așezînd ca împărat pe contele Balduin de Flandra. Acesta, nevoind să recunoască pe Ioniță și statul lui, a ajuns la ciocniri armate cu el, încheiate cu prinderea și aruncarea lui în închisoare, la Tîrnovo, unde și-a sfîrșit zilele. Ee^{^^},âcujtJirap,,Jii5ă.,,a;XQ,șt ucis și Ioniță, pe cînd asedia Salonicul (1207). Dintre urmașii lui, s-a impus nepotul său [^]AiiJMii'i/i/^ liinSillSiiiJi&i^i) [^{suk} ^{care} slatul Asăneștilor a ajuns la cea mai mare întindere teritorială. După moartea acestuia, au urmat lupte între diferite partide de boieri care au făcut să crească anarhia și au slăbit statul. FinJ^sălLXâiimaaJ^fiâriXL24J^lJJ6J, apoi fratele său, Mi-
jjQIXJ^aji^l^6—125^jc^iycLiu.l primar aljseiilLdjn uimă, Căliman II (Ig56—1.257].[^] au fjj(șjyjglgi. In feluljicesta s-a^jins^și dinastia Asăneș-
î ^ J J G i I b ä b ä ä ~~~TM"

Originea românească" a Săneștilor o dovedesc mai multe categorii de izvoare : croaiGutiwiMfciiceias Choniates Akominatos, care precizează în mai multe rînduri că erau «vlahi», cronică germană a lui Ansbertus, cronicile franceze ale lui Qgo^rovdgJyJieharql.OUin, Henri de Valenciennes și Robert de QJ-ar/^pâg^um și unele documente ale cancela-
nei papale Acestea din urmă vorbesc de originea valahă a lui Ioniță, arătînd că se trage din vechii romani și numindu-l «rex Bulgarorum et Blachorum». Toți contemporanii, fie cronicari bizantini sau apuseni, fie ostași, călugări și negustori, ca și papa și regii, într-o impresionantă unanimitate, vorbesc de rolul conducător al vlahilor și de dinastia lor.

În scurt timp, statul întemeiat de ei a devenit un stat bulgar, iar mare parte din elementul românesc din Balcani a dispărut treptat în masa populației slavo-bulgare în mijlocul căreia trăia. Documentele istorice și toponimia atestă însă existența unei populații românești în sudul Dunării în urmă cu șapte veacuri. O parte dintre ei mai trăiesc și azi în diferite regiuni din Bulgaria, Iugoslavia, Albania și Grecia.

Viața bisericească a românilor sud-dunăreni. Izvoarele istorice prezintă și unele știri privitoare la viața bisericească a românilor din sudul Dunării. Prima datează din anii 101.9—1.020. cînd împăratul Vasile

deșfj^tf&&,3îai^

**^KÎ%triarhia» bulgară de la Ohrida, reducînd-o la rangul de arhiepisco-

dar tot autocefală. În locul patriarhului David, a așezat pe arhiepiscopul Ioan. Împăratul a dat trei diplome (decrete) care se ocupau cu organizarea și jurisdicția bisericească a noii Arhiepiscopii, care se întindea nu numai peste eparhiile bulgărești și sârbești, ci și peste cele care se aflau în teritoriile cucerite de la bizantini sub țarii Simeon și Petar.

La cererea arhiepiscopului Ioan, împăratul Vasile a restabilit, prin de-a doua diplomă, dată în mai 1020, ca întinderea Arhiepiscopiei să fie aceeași ca pe vremea tarului Simeon. Diploma menționează și cele 31 de episcopii care urmau să-i fie supuse, între care și de la Dîrstor (vechiul Durostorum) și Bodinis (Bononia — mai târziu Vidin). Din aceeași diplomă reiese că jurisdicția noului arhiepiscop se întindea și asupra vlahilor din Bulgaria, deoarece el avea să ia de la ei, de la toți (= episcopi și mitropoliți) dajdia caia, precum și de la vlahii care sînt (răspîndiți) în toată Bulgaria», prin aceasta, împăratul a creat pentru vlahi o situație privilegiată, în sensul că i-a scos de sub oblauirea duhovnicească a episcopilor. Unii istorici români (D. Onciul) au susținut că prin acești vlahi ieșea să-i înțelegem pe cei din nordul Dunării, alții (N. Dobrescu) au spus că e vorba și de cei din nord și de cei din sud. Ipoteza cea mai credibilă este cea a învățatului (Ștefan) Jirecek, adoptată și de istoricii Mihail Lascaris, Niculae M. Păpescu, Theodor Capidan, care susțin că este vorba de vlahii din Bulgaria.^x

Episcopia vlahilor. Dar așezarea tuturor vlahilor din sudul Dunării în jurul duhovnicească a arhiepiscopului de Ohrida era necanonică. De aceea, s-a simțit nevoia întemeierii unei episcopii proprii pe lângă Ohrida. Astfel, dintr-o listă din secolul XI a eparhiilor supuse Ohridei, aflăm că ultima dintre ele, a 24-a, era «Episcopia vlahilor (v. e. Sv. Xd/cov)». Dintr-o altă listă a acestor episcopii (Notitia episcoporum), de prin secolul XIII, aflăm că episcopul vlahilor se afla în Ohrida (6 & p6vos Bpeav6t7j? -jj-cot j3Xâx<ov), fără să i se delimiteze teritoriul de jurisdicție (ambele liste publicate de bizantinologul Heinrich Hirsch în rev. «Byzantinische Zeitschrift», I, 1892, p. 256—257). Cei mai mulți istorici identifică această localitate cu orașul Vranje, așezat pe malul de sud, în Iugoslavia de astăzi (alții, cu Vranovici, în Macedonia). Nu se cunoaște numele nici unui episcop, doar al unui preot pe un manuscris din secolul XI, păstrat în biblioteca bisericii Climent din Ohrida : «Ioan preotul prea sfintei episcopii a via- —

Episcopul vlahilor dispare apoi pentru cîtva timp, pentru a fi men] în 1315 în g^{no}1 an, cu prilejul cuceririi oraşuluiM^nigrj Ştefan Duşan donează mînăstirii Treskavac din Priiep biserica Sfintu] iN]icolae..iUn]Lerin, spre sud de Bitolia^Krje care a vîndut-o episcopu văTah, cu oamenii, cu" Viiie,--rtr^ctînpuî7cu Izvoarele şi cu toată stăpî-) nirea şi drepturile». Se pare că acest episcop îşi avea reşedinţa în Prilep sau în Lerin.

* De~aceeaşT~sîttrătie privilegiată s-au bucurat la început şi «toţii vlahii» din statul (taratul) sîrbesc, fiind puşi sub jurisdicţia Arhiepiscopiei autocefale sîrbe cu reşedinţa la mînăstirea Jicea, înfîfrițatir~îp 1219jie..xeg.eie_Sefan II^emania (s-au înființat atunci 12 eparhii, dintre care două erau pe Dunăre, la Belgrad şi Branicevo). Spre deosebire de vlahii din Bulgaria propriu-zisă, cei din regatul sîrbesc n-au reprezentat niciodată un factor politic, ci au fost păstori, crescători de vite şi cărăuşi.

Scoaterea vlahilor de sub jurisdicţia episcopilor locali şi supunerea lor directă faţă de arhiepiscopul din Ohrida şi cel din Jicea, ca şi crearea unei episcopii fără un teritoriu propriu, bine delimitat, era o abatere de la rînduielele canonice ale Bisericii Ortodoxe. Considerăm aceste abateri ca favoruri deosebite pentru populaţia veche valahă din aceste regiuni, care atunci nu mai avea un număr mare de credincioşi şi nici nu mai era stăpîna unui teritoriu propriu. Crearea unei episcopii a vlahilor va fi făcut ca unii din candidaţii la hirotonie din nordul Dunării — mai ales din teritoriile învecinate — să se fi îndreptat spre vlădiciei de aici.

Nu ştim în ce limbă au slujit preoţii vlahi din sudul Dunării. Credem că slujeau în limba lor romanică, poate şi în slavoneşte şi chiar în greceşte (mai ales între anii 1018—1185). Un lucru este însă mai presus de orice îndoială, şi anume că propovăduirea cuvîntului lui Dumnezeu (predica) şi spovedania s-au făcut în limba vorbită de credincioşi.

Trebuie să reţinem că în dialectele aromân, meglenoromân şi istromân s-au păstrat o serie de termeni bisericeşti de origine latină, asemănători — uneori identici — cu cei din dacoromână. Dar cea mai mare parte din terminologia bisericească a acestor trei dialecte este de origine slavă sau grecească. Aceasta se explică atît prin faptul că vlahii balcanici au trăit în mijlocul unor populaţii de limbă slavă sau greacă, cît şi prin faptul că ei n-au avut în cursul istoriei o organizaţie bisericească proprie **decît** rareori şi pentru perioade scurte de timp.

Lepiscopia (Patriarhia) de Tîrnovo. După întemeierea statului lor, scaunul arhiepiscopesc din Ohrida decade prin înființarea Arhiepiscopii la Tîrnovo (Ohrida rămîne abia cu cinci eparhii la care se adaugă alte cinci eparhii noi). Se știe că frații Pesar au ctitorit o biserică cu hramul Sfîntul Dumitru în satul lîngă Tîrnovo, existentă și azi, în care s-a dat și semnalul i din JL3ii5=>-i4&6, -Binecuvîntarea pentru pornirea răscoalei a eotul Vasile, probabil tot un vlah, care a și «uns» pe Petru ca ilgarilor și vlahilor. întemeindu-se noul stat, preotul Vasile a țat la treapta de arhiepiscop și hirotonit de către episcopul L Vidin și alți doi episcopi greci, devenind astfel cîrmuitorul Ortodoxe româno-bulgare cu reședința la Tîrnovo. Patriarhia că și Arhiepiscopia din Ohrida n-au recunoscut însă independenții Bisericii. Cu toate acestea, arhiepiscopul Vasile și-a organizat, hirotonind episcopi vlahi și bulgari în locul celor greci, i viața mînăstirească, rînduind preoți în parohii. În felul acestor vo a devenit singurul centru politic și bisericesc al vlahilor și jr din sudul Dunării. Pentru a-i ridica prestigiul Asan a adus iștele Sfîntului Ioan de Rila, iar Ioniță, pe ale Sfîntei Filofteia Jfîntului Ilarion, episcopul Megleniei din Macedonia.

i fiind atitudinea potrivnică a Bizanțului față de noul stat, Io-văzut nevoit să caute sprijin în Apus, la Roma, ca în felul ă capete o autoritate mai mare în fața vecinilor, dar și în fața r săi. De aceea, a început tratative cu papa Inocențiu III, care >scut pe Ioniță ca rege, iar pe arhiepiscopul Vasile, ca «primat», rang cu patriarhul de Constantinopol, cu condiția ca Ioniță și său să recunoască pe papa ca suveran și să se supună Bisericii :. Această situație n-a durat mult timp, căci în același an cavaciadei a patra au cucerit Constantinopolul, așezînd ca împărat ain de Flandra, care a căzut însă în mîinile lui Ioniță, fiind în-rîrnovo. Neînțelegerile dintre noii stăpînitores ai Constantirtopo-Asănești au dus la împăcarea celor din urmă cu bizantinii, care eat un nou imperiu la Niceea (1204—1261). Făcîndu-se împă-olitică, a urmat și cea bisericească, deci Biserica româno-bul-intrat din nou sub ascultarea Patriarhiei ecumenice, care din a stabilit reședința tot la Niceea. Patriarhul ecumenic Gherman ^fioscut, într-un sinod ținut la LarnnsâtosJft, 1^35, autocefalia i de Tîrnovo, iar corKttMtbri^ii ei, pe atunci Ioachim, titlul de "»,. Patriarhul Ioachirji^se bucura acum de un pfeltigiu și 1Ș

autoritate care depășeau cu mult pe ale arhiepiscopului Vasile, jurisdicția lui întinzându-se peste un teritoriu mult mai vast.

Patriarhia Tîrnovei a luat o dezvoltare deosebită, ridicându-se peste tot biserici și mînăstiri, în care se desfășura o intensă viață duhovnicească și culturală, cu preoți și călugări români și bulgari.

La Tîrnovo — cel mai puternic centru bisericesc din acest timp în regiunile balcano-dunărene — s-a înființat și o școală teologică în care învățau tineri români, bulgari și sîrbi, copiindu-se manuscrise în limba slavă. Această școală era condusă de mari cărturari și iscusiți mînuiori de condei, cum a fost cuviosul Teodosie (ajuns patriarh) și ucenicul său Eftimie. jji.375 Eftimie__a_fost ales patriarh de Tîrnovo. Ucenicul sau Grigorie Țamblac spune ca ar li îbsf vlah" derreani, dhrîmprejuri-mile Adrianopolului. Om cu o aleasă cultură, dobîndită la Sfîntul Munte și la Constantinopol, patriarhul Eftimie a creat un curent cultural-religios care s-a răspîndit și la popoarele din jur. El a îndreptat ortografia slavă, a scris — sau ă tradus din limba greacă — felurite lucrări liturgice, dogmatice, aghiografice. Numeroase manuscrise aparținătoare acestei școli au ajuns și în no'fdul Dunării, pe teritoriul țării noastre.

De la patriarhul Eftimie se păstrează și o corespondență cu egumenul Nicodim, reorganizatorul vieții mînăstirești din Țara Românească, precum și cu Anlim al Ungrovlahiei (c. 1381—c. 1401).

■ Am arătat în partea introductivă că după stingerea dinastiei Asăneștilor, imperiul de la Tîrnovo și-a pierdut caracterul românesc, existînd în continuare ca stat bulgar, decăzut din punct de vedere politic, economic și cultural. Abia în primele decenii ale secolului al XIV-lea, sub Teodor Sviatoslav (1300—1321), iar mai tîrziu sub Ivan Alexandru (1331—1371), s-a refăcut treptat situația internă și s-au extins granițele statului. Dar după moartea acestuia, Bulgaria a fost împărțită în două formațiuni distincte : un tarat la Tîrnovo, condus de fiul său, Ivan Șișman, și altul cu capitala la Vidin, condus de fratele vitreg al acestuia, Ivan Stracimir, rudă cu domnul Țării Românești (era nepotul de fiică al lui Basarab I și soțul Anei, fiica iui Nicolae Alexandru Basafab).

În anul 1393, taratul de la Tîrnovo a căzut sub turci. În absența țarului, capitala a fost apărută de Eftimie, ultimul patriarh de aici, care a fost dus de turci în exil în Bulgaria de sud, unde a și murit (1400).

Cu aceasia a dispărut și Patriarhia de Tîrnovo, care timp de aproape două veacuri a purtat grija duhovnică a credincioșilor vlahi și bulgari din sudul Dunării. În locul ei a rămas o simplă mitropolie, sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol. În 1396 a căzut sub turci și

[qar de la Vidin. In urma cotropirii acestor două state, numerici au fost prefăcute în moschei, preoții și călugării alungați. Mulți călugări, preoți și cărturari sud-dunăreni au trecut în nării, în Țara Românească și Moldova, unde și-au continuat cărturărească. Moaștele Sfintei Filofteia, aduse de la Tîrnoin, au fost mutate acum în Țara Românească, la Argeș. De nte, viața bisericească a vlahilor sud-dunăreni se pierde în jarilor, supuși pentru aproape o jumătate de mileniu jugului upritor.

c l u z i i: *Rezultă că românii sud-dunăreni au avut, în se- <;—XI, propria lor viață bisericească, uneori cu scaune epis- în care au păstorit desigur vlădici de neam român. Trebuie it și faptul că în toată perioada de care ne-am ocupat, scau- iscopale sud-dunărene au fost sub jurisdicția Patriarhiei de itinopol, căci relațiile temporare ale lui Ioniță cu papa Ino- II au rămas fără urmări.*

BIBLIOGRAFIE

r e: *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României) IU, intini (sec. XI—XIV)*, publicate de Al. Elian și N. Șerban Tanașoca, Bucu- 68 p.

nii din Balcani: JOVAN CVIJIC, *La Peninsule Balcanique, geo- laine*, Paris, 1918, III + 531 p.; G. MURNU, *Istoria românilor din Pînd,* ' 980—1250. *Studiu istoric după izvoare bizantine*, București, 1913, 230 p.; *Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Te- ucurești, 1919, 75 p. ; SILVIU DRAGOMIR, Vlahii și morlaci. Studiu din nismului balcanic*, Cluj, 1924, 135 p.; SEXTIL PUȘCARIU, *Studii istioio- icurești, 1926, XVI + 360 p.; A. SACERDOȚEANU, Vlahii din Calcidica, lemoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 303—311; TEODOR CAPI- noromâni, 3 voi. București, 1925—28; TEODOR CAPIDAN, *Romanitatea ucurești, 1936, 68 p. (Discurs de recepție la Academie) ;< TEODOR CAPI- io- români. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942, 274 p. + 3 h.; ION Originea românilor din Balcani și Vlahiile din Tesalia și Epir, București, An. Acad. Rom., M.S.I., s. III, t. XXVI, 1943—44); SILVIU DRAGOMIR, *ordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959, 224 p.; P. P. U, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, 398 p. 4- 1 h; ANU, *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566). Institutions, societe, Dndon, 1976 (cap. I—IV se ocupă de vlahi); P. Ș. NĂSTUREL, Les Vala- [ques QUX X-e—XIII-e siecles, în Byzantinische Forschungen, VII, 1979, p. IORGE MURNU, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste tie îngrijită și studiu introductiv de Nicolae Șerban Tanașoca, București,**

¹ Asaneștilor: A. D. XENOPOL, *L'empire valacho-bulgare*, în «fleo- ue», t. 47, 1891, p. 277—308; CONSTANTIN C. GIURESCU, *Despre Via- ~ 9^UJ, 1931, 18p-* (extras din Lucrările Institutului de Geografie al Uni- Cluj, voi. IV); N. BANESCU, *O problemă de istorie medievală .- crearea ' statului Asaneștilor (1185)*, în An. Acad. Rom. M.S.I., s. III, t. XXV

(1943), p. 543—590 (și ediția franceză : *Un probleme d'histoire medievale : creation et caractere du second empire bulgare (1185)*, București, 1943, 93 p); E. STANESCU, *Byzantinovlahica I. Les Vlaques à la lin du X-e siecle au debut de XI-e et la testation de la domination byzantine dans la Peninsule Balkanique*, în RESEE, VI, 3, 1968; BORISLAV PRIMOV, *Crearea celui de al doilea tarat bulgar și participarea vlahilor*, în voi. *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*, București, 1971, p. 9—56; GHEORGHE I. BRĂȚIANU, *Tradiția despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 49—80 (cap. Asăneștii); NICOLAE ȘERBAN TANAȘOCA, **Imperator Bulgariae et Vlachiae*, în jurul genezei și semnificatiei termenului «VJacWa» din titulatura lui Ioniță Asan, în *Revista de Istorie*, tom. 33, nr. 4, 1980, p. 651—674; NICOLAE ȘERBAN TANAȘOCA, *Din nou despre geneza și caracterul statului Asaneștilor*, în *Revista de Istorie*, tom. 34, 1981, nr. 7, p. 1297—1312; IULIAN MICULESCU, *Vlahii în spațiul carpato-balcanic de la siirșitul sec. XII p'mă la întemeierea statelor ieudale românești*, în B.O.R., an. Cil, 1984, nr. 1—2, p. 66—78 ; IULIAN MICULESCU, *Românii (vlahii) în spațiul carpato-balcanic pînă la întemeierea imperiului româno-bulgar*, în B.O.R., an Cil, 1984, nr. 3—4, p. 246—258 ; *Răscoala și statul Asaneștilor. Culegere de studii*, Coordonator Eugen Stănescu, București, 1989, 181 p.

Viata bisericească: N. DOBRESU, *Un episcopat românesc în sec. XI și XII în ^Convorbiri Literare*, an. XXIX, 1905, p. 575—576; N. DOBRESU, *întemeierea mitropoliilor și a eelor dinții mănăstiri din țară*, București, 1906, 128 p.; NICOLAE M. POPESCU, *Ioan «prevtuh Episcopiei aromânilor*, în B.O.R., an LII, nr. 7—8, 1934, p. 457—460 (și în voi. *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942, p. 11—15); SIMEON RELI, *Istoria vieții bisericești a românilor*, Cernăuți, 1942, p. 129—168 jI ION I. NISTOR, *Legăturile cu Ohrida și exarhatul Plaiurilor*, în *An. Acad. Rom., M.S.I.*, s. III, t. XXVII, 1944—45, București, 1946, p. 123—151 (și extras, 29 p.) ; M. GYONI, *L'eveche vlaque de l'archeveche bulgare d'Achris aux XI-e—XJV-e siècles*, în «*Etudes slaves et rouma/nes*», I, Budapest, 1948, p. 148—159 și 224—233; EPIFANIE NOROCEL, *Patriarhia bulgară de Tirново între anii 1235—J393*, în S.T. an XVIII, nr. 3—4, 1966, p. 146—159; CHIRIL PISTRUI, *Imperiul vlaho-bulgar <ți patrjariiii de Tir-novo*, în M.A. an XVII, 1972, 3—4, p. 201—209.

III

VIAȚA BISERICESCĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT ÎN SECOLELE IX—XIII

irația ungarilor. Din expunerile precedente am putut constata
3. privitoare la viața bisericească pe teritoriul patriei noastre
;le VI—IX sînt foarte sărace.

ecari știri cu privire la viața bisericească a românilor transil-
ivem începînd cu secolul IX, puse în legătură cu migrarea și
area ungarilor. Venind din sudul Ucrainei de azi, sub c'ondu-
i Arpad, în anul 896 ungarilor s-au așezat în Cîmpia Panonică.
iu început o serie de expediții în țările învecinate : în Moravid
care l-au destrămat în 906), în imperiul bizantin, ba chiar și
a și Germania, pînă cînd au fost înfrînți de împăratul Otio I al
ei, la râul Lech (955). în Cîmpia Panonică ungarilor au găsit o
3 romanică.

pind expediții în partea de răsărit a Tisei, au dat peste o
3 româno-slavă, care se îndeletnicea cu agricultura și creșterea
Pe lîngă o serie de mărturii cu caracter arheologic, lingvistic
imic, se cunosc și două izvoare scrise care atestă prezența ro-
în spațiul carpatic în momentul venirii ungarilor. O primă măr-
'onstituiQ, *Qignica rusă de la Kiev*, numită și a lui Nestor (sfir-
olului XI sau începutul celui următor), care arată că după ce
t niște munți înalți (Carpații), ungarilor -începură să se lupte cu
Ș' cu slavii care trăiau acolo». Alta este *Gesta. Hungarorum*
Ungurilor), a Magistrului P., notarul anonimH[7țric^1irrîîsf~al
3ela II (U31—1141), care și-a scris opera prin 1150. Magistrul
f. fără îndoială7~un cleric, care îndeplinea slujba de secretar
1 regelui și, în același timp — așa cum se obișnuia în Ungaria,

dar și în alte țări catolice —, capelan al curții regești. Asupra lui s-au purtat discuții de aproximativ 250 de ani (cine a fost, când a trăit, ce poziție socială a avut, care este valoarea istorică, a operei sale). Unii cercetători pledează pentru identificarea sa cu un notar al regelui Bela IV, alții îl socotesc un *magister* al abației benedictine din Pannonhalma, și alții îl identifica cu Petru, prepozit în Alba Regală, devenit episcop de Agria (Eger). Înclinăm spre prima ipoteză. •

Primele formațiuni politice românești din Transilvania. Bazat pe unele izvoare anterioare (confirmate însă și de unele contemporane), Anonymus arată că la așezarea ungarilor în Cîmpia Panonică, locuiau acolo slavi, bulgari și români. Relatează apoi felul în care a fost atacat voievodatul din Crișana (între Mureș, Someș și Porțile Meseșului), condus de «ducele» bihorean *Menemorut*, cu care au purtat cîteva lupte, în care oamenii acestuia au dat dovadă de mult eroism. Luptele s-au dat mai ales în jurul cetăților Sătmăr și Uherea, ultima fiind cucerită abia după 13 zile. Atunci Arpad se împacă cu Menemorut, & căruia fiică s-a căsătorit cu fiul lui. Cetatea Bihorea a rămas tot în stăpînirea lui Menemorut.

Al doilea voievodat era al lui *Glad*, în Banat, între Mureș și Dunăre. Și acesta a încercat să-și apere țara, concentrînd oaste numeroasă pe Timiș, formată din români, bulgari și pecenegi, dar rezistența lor a fost înfrîntă. Glad se refugiază în cetatea Cuvin (Keve), care a fost apoi cucerită. La cererea lui, s-a încheiat pace cu căpeteniile maghiare.

În sfîrșit, privirile căpeteniilor maghiare s-au îndreptat spre «Țara Transilvaniei» (Terra Ultrasilvana), unde era un voievod — între Porțile Meseșului și Izvoarele Someșurilor :— locuit de români și slavi, conduși de «ducele» român *Gelu*. Anonymus relatează că un conducător maghiar cu numele *Gelou*, la încheierea tratatului de pace cu Arpad, a pornit cu oaste în Transilvania, țară cunoscută prin «bunătatea» ei, în care domnea «un oarecare român» *Gelu*, peste «români și slavi», care nu aveau alte arme decît arcuri și săgeți («bonitatem terre Ultrasilvane, ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat; ...habitatores terre illius... essent Blașii et slavi quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas»). *Gelu* a încercat să se împotrivească ungarilor la Porțile Meseșului, pe urmă, la rîul Almaș, apoi a căutat să se salveze «în cetatea sa de lîngă rîul Sonăș» (ad castrum suum iuxta fluvium Zoraus positum), dar a fost prins lîngă rîul Căpuș și ucis. Descoperirile arheologice din satul *Dăbica* (circa 30 km nord-est de Cluj și 10 km la vest de Someșul Mic) au dus la concluzia că aici era cetatea «ducelui» *Gehi*, centrul stăpînirii sale politice. Desigur aceste infiltrări de triburi maghiare în Transilvania au

eterul unor expediții, asemănătoare celor făcute de ei și în ale Europei, după săvârșirea cărora se retrăgeau în Panonia. •elatărilor lui Anonymus se desprinde faptul că la sfârșitul se- și începutul celui următor, existau anumite formațiuni poli- eritoriul Transilvaniei, unele voievodate conduse de «duci» svozi». Puterea acestora rezultă nu numai din faptul că au iz- ochege asemenea organizații, din care-și strîngeau și oști, dar istruiseră și unele cetăți, ca Sătmarul, Biharea, Cuvinul, Or-)îca.

ansilvania propriu-zisă au existat însă și alte formațiuni poli- nești, care nu sînt amintite de Anonymus, deoarece n-au avut :u triburile maghiare în această perioadă de pătrundere a lor [vania. Existența unor cetăți la Țeligrad (Blandiana, lângă Alba îălgrad, cu urme de locuire din secolele IX—X — urme care populație românească înainte de pătrunderea ungarilor în nia —, duce la concluzia că a existat o formațiune politică și Mureșului, cu centrul în Bălgrad (azi Alba Iulia). xistat apoi așa numitele cețări», atestate documentar în seco—XIV, care și-au păstrat, pînă tîrziu, puternice urme de auto-mînească : Țara Bîrsei, Țara Făgărașului, Țara Amlășului, egului, Țara Zarandului, Țara Maramureșului etc. codatele transilvane, slăbite vremelnice prin atacurile triburi-iare din prima jumătate a secolului X, s-au refăcut după re-acestora, dezvoltîndu-se ca întindere și ca putere economico-Potrivit izvoarelor narative din secolele XII—XIV, în primii "olului XI, Transilvania era o țară întinsă și bogată, condusă pînitor puternic numit în cronicile mai vechi Gyula, iar în cele Gyula, Iul a, care este fără îndoială un urmaș al lui Gelu. Intin-ievodatului stăpînit de Gyula-Gyula era cu mult mai vastă , ii Gelu, avînd centrul în Bălgrad-Alba Iulia. El a fost înîrînt

I cel Sfînt, regele Ungariei, prin 1002—1003. iespre o stăpînire maghiară deplină în Transilvania și Banat ite vorbi nici acum, ci abia din ultimul sfert al secolului XI, un bazele organizării politice a voievodatului. Rămînînd pînă , afara stăpînirii lor, ungurii au numit-o Ultrasilva, Ultrasilva- <C >ilvana, Erdeelu, Erdeleu, ceea ce înseamnă țara «de dincolo ■». «de dincolo de codri», în accepțiune geografică, dar și poli- nsiva de ocupare a Transilvaniei, a durat aproximativ două

veacuri. Paralel cu ocuparea acestor teritorii, în jurul vechilor cetăți pe care le-au găsit aici s-au organizat, în secolele XII—XIII, comitatele regale (de pildă, comitatul Dăbîca este amintit din anul 1164).

Din aceleași instituții autohtone s-a născut și forma de organizare politică a întregii Transilvanii, voievodatul, care nu era altceva decît dezvoltarea — pentru întreaga țară — a vechilor «ducate» (voievodate) din secolele IX—XI. Această formă de organizare — voievodatul — a rămas o instituție specifică Transilvaniei pînă la mijlocul secolului al XUI-lea.

Pentru apărarea teritoriilor intrate în stăpînirea lor, regii Ungariei s-au folosit și de *secui* care, deși vorbesc limba maghiară, au o origine foarte discutată : fie urmași ai avarilor, fie ai unor populații turce sau ai unor triburi kabare (desprinse din statul kazarilor) ; după alți cercetători ar fi un amestec de elemente etnice diferite. Luptînd în avangarda oștilor maghiare, erau așezați, de obicei, la hotare. Astfel, sînt întîlniți inițial în Bihor, apoi, pe măsură ce au înaintat cuceririle ungare, pe Mureș și pe Tîrnave, iar la începutul secolului al XUI-lea, pe locurile în care trăiesc și azi, în sud-estul Transilvaniei.

Pe la mijlocul secolului al XII-lea regii unguri au adus în Transilvania coloniști *sași* ■—• din părțile Flandrei, Rinului de mijloc și Saxoniei — care să dea un nou impuls agriculturii, meșteșugurilor și comerțului. Colonizarea lor a continuat pînă pe la începutul secolului al

începuturile încreștinării ungarilor. Importanța ungarilor ca factor politic în Europa centrală a început să crească după ce au îmbrățișat creștinismul. E posibil ca unii dintre ei să fi cunoscut învățătura creștină încă din timpul șederii lor în stepele din nordul Mării Negre (fie de la bizantini, cu care întrețineau relații diplomatice, fie de la vecinii lor armeni), iar mai tîrziu de la ruși (tocmai atunci se petrecea încreștinarea acestora în ritul ortodox).

După stabilirea ungarilor în Cîmpia Panonică, au venit în contact cu unele popoare creștine ortodoxe (moravii, la început, apoi sîrbii, grecii, românii). O puternică înrîurire ortodoxă au primit de la populația băștinașă româno-slavă din cîmpia Tisei și de la românii din Transilvania, de la care au împrumutat unii termeni creștini ortodocși. Intre cuvintele împrumutate de la români se pot aminti : oltâr (altar), șzerit (sfînt), Karácsony (Crăciun), pogány (păgîn) ș.a. De la slavi au luat : kereszt (cruce, din krest), kereszteny (creștin), angyal (înger din gr.), vecsernye (vecernie), vizkereszt (bobotează, din vodocrest, luat din străromânescul apă botează), keresztelni (a boteza), numele zilelor și

ilor. Intre acestea se pot aminti : ianuarie — luna Prea Sfintei
re din timpul cînd soborul Maicii Domnului — azi a doua zi de
n __. se serba în ianuarie ; februarie — luna dinaintea postului
martie — luna intrării în post; aprilie — luna Sfîntului Gheor-
unie — luna Sfîntului Ioan Botezătorul ,• septembrie — luna Sfin-
lihai,- noiembrie — luna Sfîntului Andrei, asemenea lui Indrea
rea, nume dat de strămoșii noștri lunii decembrie. Și azi ungerii
: prima săptămîină din post «a untului» (vaj het), ceea ce ne
nrudirea cu «săptămîină brînzei» de la ortodocși.

t în această perioadă au adoptat și au păstrat pînă tîrziu unele
și obiceiuri ale Bisericii răsăritene, împrumutate de la românii
îi ortodocși. De pildă, de la români au împrumutat și obiceiul
lor. Popularitatea Sfîntului Ioan Botezătorul și a Sfîntului Dumi-
echii creștini maghiari se datorează tot influenței ortodoxe.

sprijinul tezei că ungerii au fost încreștinați întîi în ritul răsări-
influențați de români și slavi vin și alte mărturii. De pildă, sub
:el Sfînt sînt amintite cele patru posturi ale Bisericii răsăritene
ute tuturor». Hotărîrile unui sinod ținut la Szabolcs în anul
timpul regelui Ladislau cel Sfînt (1077—1095), arată că ungerii
peau postul cel mare după obiceiul Bisericii apusene, în zi de
i, ci luna, ca în Biserica Ortodoxă. Mulți preoți catolici unguri
sătoriți, urmînd deci practica Bisericii Ortodoxe care îngăduie
a preoților și a diaconilor de mir (celibatul preoților a fost ih-
i clerul catolic maghiar abia în secolul XII). Sinodul amintit mai
găduit întîia căsătorie a preoților numai în mod provizoriu, ca
rămînt, interzicîndu-le căsătoria cu văduve sau femei divorțate,
și recăsătorirea.

păstrat, de asemenea, de la ungerii ortodocși urme din rugă-
inor slujbe ale Bisericii Ortodoxe. Se păstrează o traducere în
aghiașă din secolul XI a rugăciunii ortodoxe de la sfințirea
reminiscentă a acesteia este și expresia maghiară : «e lung ca
î Sîntion»). Slujba înmormîntării se făcea la vechii unguri tot
îl Bisericii răsăritene (se păstrează o traducere maghiară a
rtodoxe a înmormîntării, din jurul anului 1200).

>i faptul că ungerii vorbesc pînă azi de două «legi», cea veche
cea nouă (uj hit), arată că la ei a pătruns mai întîi creștinis-
forma răsăriteană și abia mai tîrziu sub forma apuseană.

știnarea oficială a ungerilor. Pe lîngă înrîuririle creștine pri-
■^a populația română și slavă cu care au venit în contact, se
r^oi la unguri și de un misionarism oficial, venit din Bizanț,

despre-care scriu felurite izvoare contemporane și pe care-l admit și istoricii maghiari. Astfel, împăratul Constantin VII Porfirogenetul (944—959), în cartea sa *De administrando imperio* (948—952), în cartea sa *De administrando imperio* (948—952), pentru ca să reînnoiască pacea pe cinci ani cu imperiul bizantin. Informațiile împăratului au fost reluate și completate cu un veac și jumătate mai târziu de cronicarii bizantini Gheorghe Kedrenos (care se sprijină pe cronograful lui Ioan Skylitzes pentru perioada 813—1057) și de Ioan Zonaras. Acești doi cronicari adaugă informația că principele Bulcsu — numit de ei Bolosudes sau Bulosudes — a primit botezul la Constantinopol, naș fiindu-i însuși împăratul Constantin VII. Nu după mult timp a venit la Constantinopol principele Gylas sau Ghiula, care de asemenea s-a botezat primind numele de Ștefan și avînd ca naș pe același împărat. La plecarea din Constantinopol — ne informează Gh. Kedrenos — «a luat cu sine și pe un monah cu numele *Ierotei*, vestit pentru evlavia sa, hirotonit episcop al *Turciei* (corect : al Ungariei) de către Teofilact (patriarhul Constantinopolului, n.n.), care, ajungînd acolo (în Ungaria, n.n.), a întors pe mulți de la rătăcirea barbară la creștinism».

Mulți istorici socotesc că prin venirea lui *Ierotei* între unguri, a luat ființă o «Mitropolie» ortodoxă ungară dependentă de Bizanț. Este greu însă de precizat unde și-a avut reședința vlădicească. Afirmările unora că a fost la Alba Iulia nu pot fi luate în considerare, întrucît nu au nici un temei documentar. Însăși afirmația lui Kedrenos constituie un argument pentru teza noastră, căci în Alba Iulia nu existau «barbari» necreștini, ci români, care mărturiseau credința în Hristos încă de la apariția lor în istorie. De altfel, cercetările au dovedit că în acel timp ungurii nici n-au avut stăpînire asupra Transilvaniei. Mai aproape de adevăr este presupunerea că episcopul grec *Ierotei* a locuit pe undeva prin părțile Tisei sau ale Cîmpiei Panoniei, fără să aibă o reședință stabilă, ținînd seama mai ales de faptul că la începutul creștinării lor, ungurii nu puteau avea o eparhie strict delimitată din punct de vedere teritorial. În ianuarie 1028, între membrii sinodului patriarhal din Constantinopol, apare și «mitropolitul *Ioan* al *Turciei*» (izvoarele bizantine din secolele X—XI numesc pe unguri «turci», iar țara lor, «Turcia»).

Introducerea ritului apusean la unguri. La scurt timp după primirea creștinismului răsăritean de către conducătorii ungarilor, au început să pătrundă în Ungaria și misionari apuseni. Nu trebuie trecut cu vederea faptul că Ungaria se afla pe linia de întîlnire a civilizației romano-germane cu cea greco-slavă, respectiv a creștinismului apusean cu cel

an. Apoi, Roma papală nu putea lăsa o țară ca Ungaria să intre în creștinismul răsăritean, cum se întâmplase nu demult cu Bulgaria și Serbia, căci aceasta ar fi însemnat pentru ea o îndoită înfrântură politică și religioasă în același timp. Acțiunea misionarilor apuseni

ut după anul 973, când principele Geysa a încheiat o alianță cu cui său vecin Otto I al Germaniei (936—973), care din 962 de împăratul «sfântului imperiu roman de națiune germanică». Intre se obliga să trimită misionari catolici să predice în Ungaria să-i ocrotească. Acțiunea misionarilor apuseni s-a întărit mai mult după moartea Șaroldei, soția lui Geysa, susținătoarea Ortodoxiei în Ungaria, și după ce acesta s-a căsătorit a doua oară cu principesa cauielaida, sora unui principe polonez, susținătoare a catolicismului. Succesele misionare au înregistrat printre unguri episcopii Pilisszent: Passau și apoi Adalbert de Praga, ceh de origine. După sfatul libert și Adelaidei, Geysa și toată familia sa au îmbrățișat ritul de rit latin. Izvoarele catolice afirmă că Adalbert ar fi botezat în 985 și pe fiul lui Geysa și al Șaroldei, Wajk, în vârstă matură, cu numele de Ștefan (István). Cercetările mai noi arată însă că el nu este de la naștere botezat în credința ortodoxă a Răsăritului. Adalbert de Praga și misionarii cehi veniți cu el au evanghelizat apoi în întreaga Ungarie.

Ștefan «cel Sfânt» (997—1038), căsătorit cu principesa catolică Ghizela, a fost un mare sprijinitor al ritului latin în Ungaria. După tradiție, el a înființat în Ungaria două arhiepiscopii, una la Szabolcs (Strigonium), a doua la Calocsa, precum și opt episcopii (Szabolcs, Pecs, Vâcz, Eger, Győr etc.) și cinci abații (mănăstiri), toate în rit latin.

În orientarea principelui Geysa spre imperiul romano-german și prin înlocuirea Ortodoxiei cu catolicismul în timpul lui Ștefan cel Sfânt, s-a pus temelia unui stat ungar catolic, susținut cu ajutorul Scaunului papal. Cu toate acestea, a continuat să dăinuiască și creștinismul de rit răsăritean.

Episcopii românești din Transilvania în secolele IX—XI. Am emis ca ipoteză că de la începutul secolului IV până către sfârșitul lui IX, pe teritoriul țării noastre au activat așa numiții horepiscopi: fie de patriarhia de Constantinopol, fie de arhiepiscopia din Iustiniana Prima (secolul VI), fie de episcopii sud-dunăreni, precum și din Drobogea de azi (secolele IV—VI).

De asemenea, au putut activa aici episcopi «misionari» (perioadele de aceeași cîrmuitoare bisericești din afară. Din sec. IX — _

poate chiar mai dinainte —, odată cu cristalizarea primelor formațiuni politice cunoscute în teritoriile intracarpătice (Gelu, Menumorut, Glad și formațiunea din centrul Transilvaniei, în jurul orașului Alba Iulia), locul horepiscopilor a fost luat de episcopi. Cu alte cuvinte, în noua situație politică, cu conducători locali care-și aveau reședința într-o «cetate», instituția horepiscopatului s-a dovedit necorespunzătoare. De acum înainte, fiecare conducător politic voia să aibă în «cetatea» sa un «episcop eparhiot», care să-și întindă cîrmuirea și păstoriarea duhovnicească peste preoții și credincioșii din hotarele formațiunii politice respective. De altfel, așa s-a procedat și la popoarele slave învecinate, și era în tradiția și rînduiriile bisericești ortodoxe ca organizarea bisericească să urmeze celei politice.

Cele peste o sută de așezări omenești descoperite în teritoriile intracarpătice, existente în perioada de care ne ocupăm (deși arheologia prefeudală la noi este numai în faza de început), duc la presupunerea că în fiecare din ele exista și o comunitate creștină, o parohie condusă de un preot. Admițînd că existau numai o sută de preoți, aceștia trebuiau să aibă ei înșiși anumiți conducători spirituali, care să-i hirotonească, să-i învețe, să-i cerceteze.

O primă episcopie a putut exista la *Dăbîca*, centrul stăpînirii lui Gelu. Aici s-au descoperit pînă acum fundațiile mai multor biserici, cea mai veche fiind construită din piatră, considerată o biserică voievodală. A fost construită probabil în secolul IX, încetîndu-și existența două secole mai tîrziu, iar peste temeliiile ei s-a ridicat o biserică nouă. La locul numit «Boldîga», la c. 1,5 km de cetate, s-au descoperit fundațiile a trei biserici suprapuse. Cea de a doua este din secolul XI, deci prima trebuie să fie cu mult mai veche. Pe lîngă acestea, s-au mai descoperit și alte fundații de biserici. Una a fost ridicată mai tîrziu prin secolul XIII, fiind de mari dimensiuni.

Urmele de locuire ocupă o suprafață imensă, după cum dovedesc vetrele de foc, bordeiele, locuințele de suprafață, gropile de provizii, cuptoarele, zecile de morminte etc, care au fost scoase la lumină pînă în prezent. În chip deosebit ne interesează fragmentele de ceramică smălțuită, monedele și o cruce din bronz, toate de factură bizantină. Acestea constituie o dovadă evidentă a legăturilor economice, politice, dar și bisericești pe care le-au avut voievozii de la Dăbîca cu Bizanțul încă din secolul IX. Toate acestea duc la presupunerea că aici exista un scaun de episcop ortodox român.

Un alt episcop va fi activat în părțile de apus ale țării noastre, în Bihor și Arad, unde se întindea formațiunea politică a lui Menumorut.

[va fi stat în cetatea *Biharea* (la c. 10 km nord de Oradea), ; conducătorul politic (Menumorut, înaintașii sau urmașii săi). În aceste afirmații, avem în vedere relatarea lui Anonymus norut, în tratativele duse cu trimișii lui Arpad, invoca în sprijin suzeranitatea împăratului bizantin — pe atunci Ișoia (Fig. 2). Tot Anonymus scrie că Menumorut, aflat într-o situație în urma luptelor cu maghiarii, se pregătea să plece «în Reiese că voievodul bihorean avea legături strânse cu Bizanțul, ea nu se puteau limita pe atunci numai la probleme politice ornice, ci implicau și pe cele bisericești, fiind bine cunoscută Mzanțului de a atrage popoarele vecine prin mijlocirea Biseale, ortodoxe.

It argument, care ne face să credem că la Biharea a stat un irtodox, este faptul că în această cetate ungurii au slăbit sau «sediul» comitatului Bihor, atestat pentru prima oară în . Tot aici, la Biharea, a fost creată și o episcopie latină. Deci, centrul comitatului a fost fixat în cetatea fostului voievodat t al lui Menumorut, tot așa reședința episcopiei latine a fost n locul în care funcționase înainte cea ortodoxă, pentru ca sa rice urmă a vechii organizații statale și bisericești a populației ;. Acest fenomen se va repeta și în alte părți, cum vom arăta

rijmul ipotezei noastre vin însă și unele informații maghiare. :oricul Karácsonyi János, fost episcop la Oradea, afirma că Tern I cel Sfânt a cucerit teritoriile din stînga Tisei pînă la pă-Silvania»), care separă Transilvania istorică de ținuturile de ;ării noastre, așezînd un episcop latin în Biharea. Probabil în :rugerii cetății de către cumani, în anul 1091, sediul episco-st mutat la Oradea. Canonicul maghiar Gânoczy Antal din :ria în 1775 că prin mutarea episcopiei latine de la Biharea ia piscopul ortodox român a trebuit să părăsească orașul. Aceas- înă că episcopul ortodox pe care l-am așezat prezumtiv la i-a mutat la Oradea, unde a trebuit să facă loc, pentru a doua icopului latin.

It episcop a putut sta la *Alba Iulia*, unde majoritatea cercetă- ază reședința unui conducător politic. Deși ne-am pronunțat stabilirii lui Ierotei la Alba Iulia, el fiind un «episcop misio- :ru unguri, și nu pentru români, Considerăm că aici, în Alba

Iulia sau în alt loc în apropiere, și-a avut reședința un episcop de neam român, pe lângă conducătorul formațiunii politice de care am făcut amintire mai sus.

În sprijinul acestei păreri vin descoperirile arheologice efectuate la Alba Iulia, începînd cu anul 1968. Sub actuala catedrală romanică din secolele XII—XIII, s-a descoperit o «rotondă» (rotunda ecclesia) cu absidă semicirculară, aparținătoare secolelor IX—X, dar și urmele unui lăcaș de cult creștin, firește, mult mai vechi. Înseamnă că după retragerea autorităților romane din Apulum, s-a ridicat aici o biserică, probabil pe locul unui lăcaș de închinare păgîn, ca și la Densuș-Hunedoara, iar mai tîrziu o biserică rotundă. Peste aceasta s-a ridicat apoi catedrala episcopală catolică-maghiară (secolul XII, refăcută în secolul XIII).

În urma expansiunii regatului feudal ungar în Transilvania, s-a creat și un comitat al Albei, cu centrul în Alba Iulia (atestat prima dată în 1177), în locul vechii formațiuni politice românești din centrul Transilvaniei. Același lucru se va fi întîmplat și cu instituția bisericească a românilor ortodocși. În locul episcopiei ortodoxe de aici, a fost adusă episcopia catolică maghiară, întemeiată inițial la Tășnad (azi în jud. Satu Mare), mutată apoi la Cluj. Mutarea ei la Alba Iulia s-a petrecut în timpul domniei regelui Ladislau (1077—1095), probabil în anul 1092. Deci, ca și la Biharea, pesle organizarea bisericească ortodoxă s-a suprapus cea catolică maghiară. Această situație a fost sesizată în urma cu mai bine de un veac și jumătate de Petru Maior, care scria că episcopia catolică maghiară din Alba Iulia nu este de la regele Ștefan I cel Sfînt, ci «sau din vreo episcopie din cele vechi ale românilor sau... de la vreun episcop din aceia misionari e născută».

Înlocuirea lăcașurilor de cult și a instituțiilor bisericești ortodoxe cu altele noi, catolice, poate fi urmărită și în alte părți ale Transilvaniei. De pildă, sub biserica din cetatea Prejmer — jud. Brașov (sec. XIII) s-au descoperit temeliiile unei alte biserici, zidită de autohtoni, probabil în secolul VI, avînd planul «în cruce greacă». Planul respectiv este o mărturie a legăturilor pe care le avea Transilvania cu lumea bizantină. La Cluj și Meseș se știe de două mînăstiri românești care au devenit mai tîrziu catolice. Cu alte două de pe Valea Someșului s-a întîmplat la fel. Presupunem că și mînăstirile latine din Igrîș — Timiș, Sîniob — Bihor, Cîrța — Sibiu ș.a. au fost ridicate tot pe locul mior străvechi așezări monahale ortodoxe.

Putem deci conchide că *episcopiile catolice de la Alba Iulia și Oradea au luat naștere pe locul unor vechi episcopii românești.* ;tg

tă sa fie consemnat faptul că la Moigrad (jud. Sălaj) s-a descoperit un engolpion de tip kievean (secolele XII—XIII), din care se

(
i numai trei brațe ale crucii și două medalioane cu chipurile
iștilor Marcu și Luca, iar în partea centrală Maica Domnului.
ngolpion kievean s-a găsit la Saschiz, lângă Sighișoara ; altul

■
calitate necunoscută din Transilvania (păstrat în Muzeul de
în Cluj-Napoca). Cruci pectorale de tip bizantin au fost desco-
L apropiere de Sînnicolau Mare — jud. Timiș, la Arad și în
calități învecinate cu Ungaria (secolele XI—XII).

a creștină în Morisena. Știri mai amănunțite asupra unei vieți
de rit ortodox în Banat avem în primele decenii ale secolului i.
zvor istoric, care poarta titlul de *Vita Sandi Gerhardi*, amin-
Ohtum sau Achtum — un urmaș al lui Glad — care-și avea
i în cetatea Morisena (românește Murășana, Cenadul de azi,
Liș), în apropierea vărsării Mureșului în Tisa. Ohtum era or-
fusesse botezat în anul 1002 la Vidin. Stăpînirea lui se întindea
și sud-est pînă către riul Caras și spre Severin, iar înspre nord
Munții Apuseni. Viața Sfintului Gerard spune despre el că «a

’
Lcuviiințarea de la greci și a ridicat în numita cetate Morisena
;ire în cinstea Sfintului Ioan Botezătorul, așezînd în ea un egu-
căldgări greci, după rînduiala și ritul acestora». Călugării
amintiți aici sînt «ortodocși», căci în documentele medievale
urnirea de «greci» trebuie să înțelegem mai mult credința de-
LUI. Nimic nu ne împiedică să afirmăm că aceștia erau călugări

anii 1028—1030 Ștefan cel Sfînt a atacat pe Ohtum care a fost
ucis în luptă datorită trădării sfetnicului său Cianadinus. Aces-
ropat apoi pe creștinii căzuți în luptă în mînăstirea ortodoxă
■isena. După victorie, a devenit cîrmuitorul ținutului stăpînit
m, iar cetatea Morisena s-a numit «Cianadina» (azi Cenad, un-
Csanad), în cinstea învingătorului lui Ohtum.

putea ca această mînăstire să fi fost sub jurisdicția directă a
tinopolului, căci sub Vasile II Bulgaroctonul întreaga Bulgarie
îtat existența politică (Vidinul a căzut prin 1004). În acest sens
interpretate și cuvintele din *Viața Siintului Gerard* : «A primit
țare de *la greci* și a construit în numita cetate Morisena o
e».

-lași Cianadinus a dispus să se ridice o mînăstire, cu hramul
Gheorghe în localitatea Oroszlanus (Oroszlânos, azi Maidan,

în Iugoslavia, în apropierea graniței cu țara noastră). Concomitent, se desfășura și acțiunea regelui Ștefan de creare a unei episcopii catolice, în acest scop, regele Ștefan a chemat pe călugărul venețian Gerard și l-a numit episcop de «Cianadina». Noul episcop a adus 12 călugări de rit latin, care s-au așezat la noua mănăstire Sfântul Gheorghe. La scurt timp, au ocupat mănăstirea Sfântul Ioan, iar călugării ortodocși au fost mutați în mănăstirea cea nouă, Sfântul Gheorghe.

În 1868, cu prilejul demolării bisericii din Cenad, arheologii maghiari au descoperit urmele a trei biserici străvechi, în stiluri și dimensiuni diferite : cea mai nouă în stil gotic, a doua în stil romanic sau bizantin și a treia — cea mai veche — în stilul bazilicilor romane, având în față și un baptisteriu, cu un canal pe care se scurgea apa direct în Mureș. Cea de a treia, cu construcțiile anexe, era datată din secolul IV. Probabil urmele bisericii în stil romanic sau bizantin sînt ale mînăstirii lui Ohtum. Subînțelege că activitatea călugărilor ortodocși din mînăstirea Sfîntului Ioan Botezătorin' Morisena a avut o influență puternică asupra vieții bisericești a românilor din aceste părți.

În legătură cu mînăstirea ortodoxă de la Morisena, trebuie pusă și descoperirea a 23 vase de aur, în localitatea învecinată Sînnicolaul Mare, în anul 1799 (azi în Muzeul de Istoria Artei din Viena). Se apreciază că sînt din secolele IX—X. Multe din ele au inscripții cu caractere grecești, într-o limbă care a preocupat pe numeroși cercetători din diferite țări. De pildă, inscripțiile de pe fundul vaselor 9 și 10 au fost interpretate astfel : «dacă te cureți prin apă, vei fi eliberat de toate păcatele» ,• sau : «prin apă, Hristos a eliberat pe oameni, trimițînd noul Său Duh Sfînt» ; sau : «prin apă, du-ne Doamne la viața veșnică». Mai nou, anumiți cercetători consideră că unele inscripții ar fi scrise în graiul românilor bănățeni.

Indiferent care e lectura corectă, aceste inscripții dovedesc că la sfîrșitul secolului IX — sau chiar mai înainte — exista, în partea vestică a Banatului, un puternic centru creștin.

Episcopia de Dibiscos. După ocuparea Bulgariei apusene de bizantini, împăratul Vasile II Bulgaroțonul (976—1025) a reorganizat Arhiepiscopia de Ohrîdii prin trei diplome, date în anii 1019—1020. Una din diplome fixa lista eparhiilor supuse Arhiepiscopiei de Ohrida. Astfel, pe locul UL.era trecută episcopia de Branitza (azi Braniceyo, la răsărit de Belgrad, pe malul drept al Dunării), cu șase «castre episcopale» (prin castru în evul mediu "se înțelegea o cetate). Unul din aceste castre purta numele de Dibiscos. Bizantinologul maghiar M. Gyoni a demonstrat că aceasta era transcrierea în greaca bizantină a formei Tibisco, identifi-

castrul respectiv cu așezarea romană Tibiscum (azi Jupa — Caranș). Punctul său de vedere a fost împărțit și de alți bizantinologi fiari (între care și Morâvcsik Gyula) și români (Al. Elian, Răzvan idorescu). Istoricul I. D. Suciuc a susținut că în anii **1019,—1020** l municipiu Tibiscum nu mai exista, formându-se lângă el un sat sediul unui jupanat (de aici numele de Jupa). în acest caz cetatea rastrul Dibiscos din 1019—1020 nu este altceva decât Timișoara de :are în toate documentele din secolul XIII apare sub denumirea de rul Timiș». înseamnă că la începutul secolului XI exista o episco- omânească în Banat. Probabil că în urma evenimentelor din 1028 50, pe care le-am relatat mai sus, și-a încetat existența, pentru că ai avem alte știri despre ea.

Ute știri despre Biserica românească din Transilvania. Regele Co- n (1095—1116) a luat titlul de «rex Hungariae» și a introdus latina nbă de convorbire în administrația bisericească, a hotărât celiba- erului. Tot el a rînduit că, dacă unele moșii ale românilor au fost mînăstirilor și bisericilor catolice, să rămînă acestora. In felul a au ajuns românii iobagi ai Bisericii Catolice. în 1191, sub¹ Bela 172—1196), s-a înființat prepozitura din Sibiu, supusă direct Eszter- lui, pentru primii sași colonizați în Transilvania, printre români, iul său Emeric (1196—1204), papa Inocențiu III (1198—1216) a în- cunoscuta sa ofensivă împotriva Ortodoxiei de pretutindeni. n acest timp, mai existau mînăstiri ortodoxe între granițele rega- feudal maghiar, cum era cea de la *Oroszlanus*, alta numită *Hodo\$* Arad, amintită în 1177 într-o scrisoare a regelui Bela III, sub* nude Hodust. în hotarul satului Moigrad, vechiul Porolissum (în iere de Zalău), exista mînăstirea *Meseșeni*, atestată documentar 35, apoi în 1281, se pare inițial ortodoxă. Cercetările arheologice s la descoperirea unor chilii și bisericuțe rupestre în hotarul sa- Moigrad, Jac, Creaca și Brebi, toate în jud. Sălaj, la Cib -^ - jud. j «Chiliile" Ci buful)>|, la Varadia, în Banat, date în secolul al ^a Șî care prezintă analogii "cu bisericuțele rupestre din Capado-de la Basărabii.

rin 1204, regele Emeric al Ungariei informa pe papa Inocențiu III ele biserici ale «călugărilor greci», adică ortodocși, din regatul 2 ruinează «prin lipsa de grijă a episcopilor diecezani și diri. pri- melor greci înșiși». De aceea, propunea crearea unei episcopii *pen-* - supusă direct papei ori să așeze în acele mînăstiri călugări la- a această propunere, papa scria la 16 aprilie 1204, episcopului de ^a Și abatelui din Pelis (Ungaria), cerîndu-le să viziteze; acele

Alfabetul c i r i l i c

Literei e mari

A **B** **C** **D** **E** **F** **G** **H** **I** **J** **K** **L** **M** **N** **O** **P** **Q** **R** **S** **T** **U** **V** **X** **Y** **Z**
А **Б** **В** **Г** **Д** **Е** **Ж** **З** **И** **Й** **К** **Л** **М** **Н** **О** **П** **Р** **С** **Т** **У** **Ф** **Х** **Ц** **Ч** **Ш** **Щ**

а **б** **в** **г** **д** **е** **ж** **з** **и** **й** **к** **л** **м** **н** **о** **п** **р** **с** **т** **у** **ф** **х** **ц** **ч** **ш** **щ**

А **Ă** **Â** **Î** **ЕА** **ІА** **ІА** **ІУ** **СІ** **ГІ** **СS** **PS** **TH** **Y**

Literele mici

a **b** **c** **d** **e** **f** **g** **h** **i** **j** **k** **l** **m** **n** **o** **p** **q** **r** **s** **t** **u** **v** **x** **y** **z**
а **б** **в** **г** **д** **е** **ж** **з** **и** **й** **к** **л** **м** **н** **о** **п** **р** **с** **т** **у** **ф** **х** **ц** **ч** **ш** **щ**
а **ă** **â** **î** **еа** **іа** **іа** **іу** **сі** **гі** **сs** **ps** **(h** **y**

Cifrele cirilice

а	= 1	1	= 10	Âî	= 19	P	= 100	= 1000*
к'	= 2	ai"	= 11	к	= 20	()	= 200	к" = 2000
р	= 3	ăi'	= 12	А	= 30	f	= 300	р = 3000
А	= 4	ri	= 13	Ăl	= 40		400	Ă = 4000
	5	Ă'	= 14	fi	= 50	qs	= 500	= 5000
	6		15		60	X	= 600	= 6000
3	7	si'	= 16	o ^~	70	f	= 700	3 = 7000
H	8	31	= 17	fi	= 80	vv	= 800	H = 8000
Â	9	HI	= 18		90	ji	= 900	Â = 9000

* Miile se scriu cu semnul / pus în stînga cifrei.

f

'
f **f**

t

/

*

*

X A

7 **f** **y**
| |

■Ci

*/

rir

g_i

^i

e

%

f **r**

A

Y **Y**

e

A

U

w

t

MO

y

£*

Alfabetul cirilic. Literele de mână, majuscule și minuscule și corespondentele lor în alfabetul latin.

Una din fundațiile bisericilor descoperite la Dăbâca — j. Cluj (sec. IX—XI).

Cruce relicvar descoperită la Dinogetia-Garvăn, j. Tulcea (sec. XI). Azi în Muzeul Național de Istorie a României din București.

•/V
tic
lui

Cruce relicvar din bronz descoperită la Bîtea Doamnei - Piatra Neamț, cu ambele
a doua jumătate a sec. XII).

r

relicvar descoperite la Păcuil lui Soare - j. Constanța (sec. XIII-XIV).

mînăstiri grecești și să constate dacă se poate duce la îndeplinire propunerea regelui maghiar. Desigur, nu poate fi vorba de greci, ci de români. Înseamnă că în Transilvania, în secolul XII, existau puternice nuclee de viață monahală ortodoxă.

La 3 mai 1205, același papă scria arhiepiscopului de Calocea — sub jurisdicția căruia era și episcopul catolic de Oradea — că pe moșiile fiilor cneazului Bîlea (Bela cnese), există «o episcopie... care nu este supusa nici unei mitropolii», cerîndu-i să-l aducă sub ascultarea Bisericii romane. S-a afirmat că este vorba de o episcopie ortodoxă în părțile Bihorului, în ținuturile stăpînite odinioară de Menumorut. Putea fi, însă și în părțile Hunedoarei, unde se găsesc zeci de biserici românești din piatră din secolele XII—XIV, poate chiar mai vechi, unele fiind ctitorite chiar de cneji români cu numele Bîlea, cum sînt cele din Strei-sîngeorgiu și Crișcior.

Concluzii: *Din toate acestea, se poate constata că «ritul ortodox» a fost cunoscut de vechii unguri la începuturile creștinării lor. Deși în timpul regelui Ștefan cel Sfînt Ungaria a intrat în sfera creștinismului de rit apusean, totuși creștinismul ortodox s-a menținut și în secolele următoare.*

În Transilvania exista o puternică viață ortodoxă românească, după cum o dovedesc recente descoperiri arheologice de la Dăbîca, informațiile literare ale lui Anonymus și cele din Vita Sancti Gerhardi, precum și unele scrisori papale. Presupunem că au existat cîteva episcopii ortodoxe românești în secolele IX—XI, pe lângă formațiunile politice existente atunci: la Dăbîca, în cadrul voievodatului lui Gelu, la Alba Iulia, în voievodatul din partea de sud a Transilvaniei, la Biharea, în voievodatul lui Menumorut, și alta la Dibiscos, în vechiul Tibiscum roman, azi Timișoara, atestată documentar în anul 1020. Înainte de 1205, sediul episcopiei ortodoxe a Transilvaniei era în părțile Hunedoarei sau Bihorului.

BIBLIOGRAFIEI

Izvoare: Cronicile lui Nestor și Anonymus, precum și Viața Sfîntului Gerard, traduse de G. POPA-LISSEANU, *Izvoarele istoriei românilor*, voi. I și VII, București, 1934—35, 134 p. (I) + 238 p. (VII); *Anonymi Gesta Hungarorum și Legenda Sancti Gerhardi*, în *Scriptores teium Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestamm* (ed. E. Szentpetery), voi. I—II, Budapest, 1937—1938.

Lucrări generale: NICOLAE DRAGANU, *România în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, 683 p.; I. MOGA, *Ies Roumains de Transylvanie au Moyen-Age*, Sibiu, 1944, 152 p. (cu critica lucrării tendențioase a lui E. LUKINICH și COLAB., *Documenta hisioriam Valachorum in Hungaria illustrantia*

annum 1400, Budapest, 1941); KURT HORED, *Contribuții la istoria Tran-i sec. IV—XIII*, București, 1958, 195 p.; *Din istoria Transilvaniei*, (sub red. AICOVICIU), voi. I, ed. a 2-a, București, 1963, 354 p.; C. DAICOVICIU și "ANTINESCU, *Breve hisloire de la Transylvanie*, Bucarest, 1965, 467 p.; J. Voivodatul Transilvaniei, voi. I, Cluj-Napoca, 1971, 595 p. (ed. II, Cluj, II, Cluj-Napoca, 1979, 614 p.

eștinarea unguilor: R. VACZY, *Les racines byzantines du chris-ongrois*, dans *Nouvelle Revue de Hongrie*, annee 34, voi. 64, 1941, p. 99—IVANKA, *Griechische Kirche und griechisches Monchtum im Mittelalter-irn*, in *Orientalia Christiana Periodica*, 8, 1942, p. 183—194; V. LAURENT, *es Turcs et le proedre de Turquie*, dans *Bulletin de la Section Historique mie Roumaine*, 23, 2, 1943, p. 147—158 ; GY. MORAVCSIK, *Byzantine Chri-the Magyars in the Period of their Migration in The American Slavic and <ean Review*, 1946, voi. 5, nr. 14—15, p. 29—45 ; GYULA MORAVCSIK, *The Byzantine Chuich in Medieval Hungary*, in *The American Slavic and East Review*, 6, 1947, p. 134—151 ; M. GYONI, *L'glise orientale dans la Hon-e siecle*, dans *Revue d'Histoire Comparee*, XXV, 3, 1947, p. 42—49; GYU-VCSIK, *Bizanz es magyarsäg* (Bizanțul și unguirimea), Budapesta, 1953, 118 p.; L. TAUTU, *Griechische Kloster im Mittelalterlichen Ungarn*, in *Acta Histo-as Academica Daco-Romana*, IV, 1965, p. 41—66 ;! G. SZEKELY, *La Hongrie ; aux X—XII, siecles*, dans *Acta Historica Academiae Scientiarum Hunga-167*, p. 291—311; GYULA MORAVCSIK, *Byzance et le christianisme hon-loyen-Age*, in *XVI Corso di cultnra sull'arte ravennate e bizantina*, Raven-3. 313—341 ; GY. MORAVCSIK, *Byzantium and Magyars*, Budapesta, 1970 ; OMIDES, *A propos des relations ecclesiastiques entre Byzance et la Hon-e siecle: le metropole de Turquie*, dans RESEE, IX, 3, 1971, p. 527—533; CHE, *La Hongrie entre Byzance et Rome : probleme de choix religieux*, in *hrbuch*, VI, 1974—75, p. 9—23.

J RĂMUREANU, *inceputurile creștinării unguilor in credința ortodoxă a i*, în ST, an. IX, 1957, nr. 1—2, p. 23—57 ; IO AN RĂMUREANU, *Rolul ele-imănesc în creștinarea unguilor*, în BOR, an. XCVIII, 1980, nr. 1—2, p.

iperiri arheologice : ȘT. PASCU, M. RUSU etc, *Cetatea Dăbica*, în *Acta iocensis*, Cluj, V, 1, 1968, p. 163—202; MIRCEA RUSU, *Cetatea Moigrad și șesului*, în voi. Sub semnul lui Clio. *Omagiu Acad. Prof. Șteian Pascu*, Cluj, 15—279; NICOLAE DANILA, *Elemente bizantine în viața populației autoh-3anat și Transilvania în secolele VII—XIII*, in MB, an. XXXIV, 1984, nr. 707—725.

bisericească a românilor transilvăneni. AUGUSTIN BUNEA, *încercare de wnilor pînă la 1382*, București, 1912, 227 p. f VASILE MANGRA, *Contributoria Bisericii române*, Sibiu, 1917, 35 p.; ȘTEFAN LUPȘA, *Catolicismul și n Ardeal și Ungaria pînă la 2556*, Cernăuți, 1929, XV + 103 p. (extras din in XXXIX, 1928, nr. 11—12, p. 352—396 și an. XL, 1929, nr. 1—2, p. 86—CEA PACURARIU, *inceputurile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980,

bisericească în Banat: GH. COTOȘMAN, *Biserica românească din Banat venirea unguilor în Europa*, în *Altarul Banatului*, Caransebeș, an. III, 1946,). 158—164 și nr. 9—10, p. 225—230 ; I. D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Timișoara*, 1977, p. 24—49; EUGEN GLUCK, *Contribuții cu privire la isto-rărădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în *Ziridava*, Arad, 1976, p. 89—116 >. p. 243—278 ; EUGEN ARĂDEANUL (GLUCK), *Contribuții la istoria stră-Piscopiei Aradului*, în M.B., an. XXVIII, 1978, nr. 4—6, p. 215—226.

IV

VIAȚA BISERICESCĂ ÎN DOBROGEA ÎN SECOLELE VII—XIV

D.

Dobrogea sub populațiile migratoare. După crearea statului bulgaro-slav, la sud de Dunăre, pe teritorii aparținătoare pînă atunci imperiului bizantin, fosta provincie Scythia Minor a continuat să fie considerată ca parte integrantă a imperiului, deși avea o situație deosebită de trecut, cînd exista o administrație și o armată imperială permanentă. Lipsa unei organizații administrative și a unei armate stabile, a făcut ca noul stat bulgar să-și întindă stăpînirea și asupra Dobrogei, între anii 681—971, fără ca ea să fie totală sau continuă.

Pe teritoriul provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră se observă acum un proces de adînci transformări social-economice, ca și în restul Peninsulei Balcanice. Peste populația locală, mult rărită, s-au așezat alte populații. În urma invaziilor, vechile orașe s-au ruralizat (de pildă Tomisul e amintit de patriarhul Nichifor al Constantinopolului ca «sat» (= *xcopiov*). Cu toate acestea, locuitorii autohtoni au transmis populațiilor nou venite elementele superioare ale culturii romano-bizantine.

Imperiul a continuat să mențină anumite centre întărite îndeosebi pe țărmul mării, iar în interior pe cursul și la gura marilor râuri sau în anumite locuri retrase, apărate de natură (gurile Dunării, de pildă, au continuat să fie stăpînite de bizantini).

Un alt document epigrafic de mare însemnătate din această perioadă este inscripția slavă de la *Mircea Vodă* (jud. Constanța), din anul 943, cea mai veche inscripție în limba slavă veche cunoscută pînă în prezent (cea de la Bucov are numai cifre). Textul — în traducere — este acesta : «împotriva grecilor. În anul 6451, în timpul lui Dimitrie jupan...». Probabil era conducătorul unei formațiuni politice locale, în zona Cernavodă-Constanța.

brogea sub bizantini. In a doua jumătate a secolului X, împăralifor Focas (963—969) și-a îndreptat atenția și asupra bulgarilor, imperiul bizantin le plătea de mult timp un tribut anual pentru a frontierei dunărene. Potrivit unui vechi obicei bizantin, împăchemat împotriva ior pe cneazul Kievului, Sviatoslav. Acesta, l Bulgaria nord-estică, n-a mai voit să părăsească bogata regiune rii de Jos. Noul împărat Ioan Tzimiskes (969—976) a fost nevoit ească o acțiune hotărâtă împotriva lui Sviatoslav, în anul 971, s că trupele acestuia au prădat toată Peninsula Balcanică. împăizbutit să cucerească Preslavul Mare, capitala statului bulgar, irmat un asediu de trei luni, pe apă și pe uscat, împotriva cetăsstolon (Dorystolon, Dristra, Silistra, vechiul Durostorum), în refugiasse Sviatoslav. Silit să se predea, s-a obligat să părăseasurile Dunării de Jos (la scurt timp după aceasta, a fost ucis în ii pecenegii, la Cataractele Niprului). Toate aceste lucruri sînt s în *Cronica de la Kiev* sau a lui *Nestor (PovesV viemennih let)*. urma victoriei lui Ioan Tzimiskes, partea de nord-est a Bulgariei t sub stăpînire bizantină, pînă la granița de altădată a Dunării Teritoriile cucerite au fost organizate într-o unitate administra-litară numită «themă», care se întindea în partea de nord-est ■sulei Balcanice, pe un teritoriu ce nu poate fi delimitat precis, ațul munților Balcani, Dunăre — uneori chiar la nord de aceasta [area Neagră. Noua themă era condusă de un strateg, cu reșe-i Dorostolon, în mîna căruia erau concentrate cele doua puteri, i militară. Din a doua jumătate a secolului XI această themă ub denumirea de «*Paristrion*» (Паріотрїон) sau sub cea populară *dunavis* (ИлапаSouvaPiт) sau *Paradunavon* (ИлапаSoovaPov) deci «du-LU thema» de lîngă Dunăre. > raport bisericesc, Patriarhia bulgară de la Durostorum, recu-

de împăratul Roman Lecapen, din interese politice, a fost des-iar în locul ei s-a creat o mitropolie, dependentă de Patriarhia stantinopol. N-ar fi exclus ca sub jurisdicția acesteia să fi ajuns î episcopate de pe teritoriul de azi al Dobrogei, asupra cărora n însă mărturii sigure, poate de la Dinogetia, Noviodunum, Tro-^xiopolis etc, importante așezări medievale timpurii, •aturile arheologice au arătat (ceea ce s-a scris și în *Cronica litzes — Kedrenos*) că acum a început refacerea fortărețelor de riul *limes* scitic : Noviodunum, Dinogetia, Arrubium, Troesmis, ^ai Capidava, Axiopolis, Dorostolon ș.a. în același timp, s-a con-Puternică fortăreață pe insula Păcuiul lui Soare, la 18 kilometri

de Durostorum, pe Dunăre (spre N—E). Săpăturile arheologice efectuate aici au scos la iveală numai o parte neînsemnată din vechea cetate, restul fiind acoperit de apele Dunării.

După moartea împăratului Vasile II Bulgaroctonul (976—1025), s-a așezat în părțile Dunării de Jos o nouă populație migratoare, pecenegii, cunoscuți în izvoarele bizantine sub numele de paținachi, care în prima jumătate a secolului XI au făcut mai multe incursiuni de pradă și jaf în imperiu. În 1064, a urmat o nouă și îngrozitoare invazie în sudul Dunării, a uzilor.

Către sfârșitul secolului XI, avem o informație istorică despre unii conducători locali la Dunărea de Jos. Scriitoarea bizantină Ana Comnena, în cunoscuta sa lucrare *Alexiada*, arăta că în 1086 cumanii (numiți de ea sauromați) au dus tratative în părțile Dunării cu «șefii» unui «oarecare neam scitic»: Tatos (Tatul), Sestlav și Satzas (Satzas), primul stăpânind Dristra (Silistra), iar ceilalți «Vicina și celelalte» (orașe, ținuturi etc). Istoricii N. Iorga, N. Bănescu și alții, în zilele noastre, au ajuns la concluzia că este vorba de o organizare politică și bisericească românească, independentă de bizantini, la Dunărea de Jos. (Tatul este din aceeași rădăcină cu cuvântul tată, iar Sestlav ne duce cu gândul la Seneslav de mai târziu).

Despotatul lui Dobrotici (Dobrotiță). După aproape două secole de stăpânire bizantină, Bulgaria a izbutit să-și capete dreptul la o viață statală proprie în 1185—1186, prin răscoala Asăneștilor și crearea imperiului «vlaho-bulgar», de care ne-am ocupat. Dobrogea a păstrat acum tot timpul legături cu imperiul de la Niceea (1204—1261), creat după ocuparea Constantinopolului de către cruciați. Probabil au conținat să existe anumite formațiuni politice locale.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea, partea de nord a Dobrogei — inclusiv orașul Vicina — a ajuns în stăpânirea lui Basarab I, domnul Țării Românești. Tot atunci izvoarele istorice menționează un mic stat desprins din cel bulgar, înspre litoralul Mării Negre, în Dobrogea de sud și nord-estul Bulgariei de azi. Nucleul statului era vechea «țară a Cavarnei» — ținutul dintre Vama și Caliacra — pomenită într-o diplomă a lui Ioan Asan II. Jri_134g^e«ntWcătorul acestui stat, Balica, a intervenit în luptele din Bizanț, trimițând 1000 de ostași, sub conducerea lui *Dobrotici* (Dobrotiță) și a fratelui său Teodor, să sprijine pe împărăteasa Ana de Savoia, mama lui Ioan V Paleologul, împotriva lui Ioan VI Cantacuzino. Probabil prin 1348, acel Dobrotici a fost instalat în scaunul «țării Cavarnei», căci în curînd el apare ca «despot»

Bizanțului. Acest titlu se acorda membrilor familiei imperiale sau lemnitari importanți și conducători de state la hotarele Bizanțului care acesta voia să-i câștige de partea sa. El devine un mare ȋtor, obținând victorii împotriva taratului de Tîrnovo. Se pare că ervenit apoi unele diferende între el și împăratul Ioan V Paleocare la reîntoarcerea dintr-o călătorie în Italia și Ungaria, în ■1366, a fost prins la Varna și arestat de Dobrotici. O expediție să de feudalul italian Amedeo de Savoia a dus la eliberarea împăi prizonier, dar, în schimbul acesteia, i s-a recunoscut lui Dobrotonomia politică. El apare în anii următori în legături politice strînse cu Vladislav-Vlaicu al Țării Românești. îndată după a, orașele de pe malul drept al Dunării și Mangalia au recunoscut conducător pe Dobrotici. Intrînd în stăpînirea teritoriului din năre și Marea Neagră, acesta a îndeplinit un important rol poli^conomic în a doua jumătate a secolului XIV, intervenind în lup;ntu domnie în Bizanț și purtînd lupte cu coloniile genoveze de •ea Neagră.

1386, i-a urmat fiul său *Ivanco*, care purta, de asemenea, titlul ;spot». Acesta a încheiat o pace cu turcii, precum și un tratat :e și comerț cu genovezii. Probabil a căzut într-o luptă împotriva r în 1388.

>t atunci, Mircea cel Bătrîn, domnul Țării Românești (1386—1418), it Dunărea și a ocupat mai multe cetăți, pentru ca ele să nu cadă ia turcilor. Cu ajutorul populației locale Mircea a alungat pe iin Dobrogea, alipind-o, împreună cu Dîrstorul (Silistra), Țării Lești. De aceea, în 1389, el a adăugat la titlul său și pe acela de tor «al părților Podunaviei». In două documente latine din 1390 l se intitula «*terrarum Dobrodici despotus*». Probabil în urma de la Rovine (1394), turcii au pus stăpînire și pe Dobrogea (Silis-zuse încă din 1393). Mircea izbutește să le recucerească prin :înd se intitula domn «de amîndouă părțile peste toată Poduna-că pînă la Marea cea mare și singur stăpînitor al cetății Dîrsto-(în 1415 purta același titlu). Dobrogea a fost pierdută însă în rămînînd sub stăpînire otomană pînă în 1878.

iața bisericească. în ce privește viața creștină în această perioadă, ele descoperiri arheologice aduc prea puține elemente. Se con-> penurie aproape totală a inscripțiilor, categorie de documente cele mai prețioase pentru o mai bună cunoaștere a vieții ome-n teritoriul Dobrogei, în secolele VII—X. Inscripții în limba latji-re anii 681—971, deocamdată nu se cunosc. Amintim doar, două

piese epigrafice. Pe partea superioară a unui ulcior descoperit în așezarea feudală timpurie de pe ruinele cetății *Capidava* (jud. Constanța), atribuit secolelor IX—X, este incizată, de o parte și de alta a gîtului, o mare cruce cu capetele brațelor lățite și cu linii în formă de raze între brațe. În trei din brațele crucii sînt înscrise literele grecești MO (= MTJV^P 0eoo) și formula NH KO (sic) = vixa. În jurul crucii este incizat alfabetul grecesc, scris de la sfîrșit spre început, în sensul învîrtirii roții olarului (lipsește numai litera H). La sfîrșitul alfabetului, apare, tot cu litere grecești, numele *Petre* (deci în forma în care se pronunță azi). Această inscripție prezintă o mare importanță istorică și lingvistică, fiind considerată cea mai veche dovadă scrisă de limbă românească.

Vestigii creștine la Bisericuța — Garvăn. În fără de acestea, în Dobrogea s-au descoperit și fundațiile unor biserici din piatră și cărămidă, care, alături de cele de la Dăbîca, sînt cele mai vechi din țara noastră. Ruinele cetății romano-bizantine *Dinogetia* se află pe o insulă stîin-coasă (popină) din bălțile Dunării, cunoscută azi sub numele de *Bisericuța*, pe teritoriul satului *Garvăn* (jud. Tulcea), la 8—9 km sud-est de Galați sau 12 km nord de Macin. În așezarea medievală timpurie de aici, se înălța, în secolele XI—XII, o mică biserică de zid, ale cărei temelii s-au descoperit în 1950. Probabil de la ruinele ei s-a numit și popina pe care se afla «Bisericuța», denumire ce se păstrează pînă azi. Trebuie menționat că pe ruinele cetății romano-bizantine

acum, poitr ?^n 4r -hffllrrrierȚi*r*HiTfp[!TTTTfr~^ de locuințe la suprafață. Bisericuța — situată la aproximativ 40 m nord-vest de poarta principală a cetății romano-bizantine — are planul aproape pătrat, cu laturile de c. 6 X 6 m, cu o absidă la răsărit, semicirculară în interior și cu cinci laturi la exterior. A fost construită din piatră locală de carieră, de formă neregulată, provenită din ruinele clădirilor romano-bizantine. Zidurile bisericuței erau tencuite și pictate pe dinăuntru (în interiorul bisericuței s-au găsit bucăți de tencuială, unele cu resturi de pictură). În colțul de nord-vest s-a descoperit un mormînt, așezat chiar în grosimea zidului, aparținînd probabil ctitorului. Alte trei morminte s-au descoperit în interiorul bisericuței, iar în jurul ei, un cimitir întreg, în mormintele din exterior s-au descoperit două mici bucăți de stofă, țesute cu fir de aur și argint, și un mic fragment de broderie cusut cu fir de aur pe fond de mătase, aceasta fiind cea mai veche broderie cunoscută pînă acum pe teritoriul țării noastre. Planul, tehnica

truție și pictura biseriței de la Garvăn arată că este de orientină. A fost ridicată poate chiar în prima jumătate a secolului a căzut în ruină pe la mijlocul secolului XII. Este menționat și faptul că la 10—12 m vest de bisericuță s-au irți dintr-un clopot de bronz. Desigur a aparținut biseriței noastre. la *Bisericuța-Garvăn s-au descoperit câteva mici obiecte de cult,*

r de bronz pentru cruciulițe simple, lite exemplare de acest tip se lucrau pe loc. Dintre multele și ntele cruciulițe din secolele X—XII descoperite aici, trei preimportanță deosebită, taatedjn secolul XI. Prima constă^dejapt, ă cruce de bronz, una mai mare, jos, și alta mai mică, sus, amnat"eTin5îrTocT*3eci Legate""filtre ele; Este ttr exemplar care nu^

de
; incizată figura unui orant, avînd deasupra capului o inscripție că : «Sfîntul Gheorghe». Cruciuța mică (de 4,5 cm) are față :ă cu figura Mîntuitorului răstignit.

:cruce dublă relicvar, din bronz, are pe o față chipul lui Hristos t, iar la capetele brațelor laterale pe Fecioara Măria și Sfîntul Ioan. Sub brațele Mîntuitorului sînt inscripțiile grecești: «Iată , Iată mama ta». Pe fața cealaltă se află Maica Domnului ca încadrată de busturile celor patru evangheliști.

aici s-a descoperit o cruce relicvar de aur, cu lanț din același •rețios, cu dimensiunile de 7,8 X 6,2 cm (greutatea împreună îl = 77 gr.). Pe fața principală a crucii este aplicată, în relief, ui Hristos răstignit, iar în jurul Său sînt aplicate mici ornamente-ligran. Probabil această cruce a aparținut unui ierarh, existent Iul al XI-lea în așezarea feudală timpurie de la Bisericuța —

alt indiciu pentru existența unui episcop aici este și un mic ie plumb, cu inscripții și imagini sfinte. Pe avers se află chipul Domnului, reprezentată bust, cu mâinile ridicate în atitudine de ne (orantă), purtînd pe cap «vălul sfînt», iar pe piept un me-cu figura lui Hristos. De o parte și de alta a capului se văd ini-jreșteți M și 9 (înlocuind prescurtarea MP și 9 T (pentru MT)x7)P Pe revers, sigiliul are o scurtă legendă, în limba greacă, pe înduri : <j<ppa-j(U) Mtx(a7jX) it(o)ji.svâpxoo 'PcootaS (sigiliul lui Mihail, torul Rusiei). Arheologul Ion Barnea a dovedit că este vorba de 'litul grec Mihail al Kievului (1130—1145), retras la Constanți- —

nopol în 1145, unde a mai trăit pînă după liZJLJPrezența acestui sigiliu la Bisericiuța-Garvăn trebuie pusă în legătură cu vreo scrisoare a lui Mihail trimisă unui alt ierarh — trăitor în acest loc. Ca și crucea pectorală — relievar descrisă mai sus, acest sigiliu este un indiciu în plus asupra existenței unui scaun episcopal în așezarea de la Dinogetia-Garvăn, poate sub jurisdicția mitropoliei de Dorostolon, capitala themei Paristrion. Scrisoarea ierarhului de la Kiev — care nu s-a păstrat — va fi avut un caracter personal, și nu unul oficial. Poate a fost scrisă după ce Mihail a părăsit scaunul kievean, pe cînd se afla în Constanti-nopol.

Cu prilejul săpăturilor efectuate în 1953—1954, la vreo 3 km de comuna *Niculițel* (jud. Tulcea), pe dealul «Cetățuia», s-au descoperit temeliiile unei bisericuțe, din care se mai păstrează numai 1—4 rînduri de cărămidă la bază. A fost construită din fragmente de cărămizi romane, de forme, mărime și calitate deosebite, luate din marele val vecin. Temelia era așezată pe o stîncă nativă. Lungimea bisericuței era de 6 m (diametrul altarului avea 1,90 m). Cîteva monede și fragmente ceramice descoperite în locuințele din jur arată că bisericuța a existat în secolele XI—XII. În jurul ei s-au descoperit cîteva locuințe, precum și un mormînt, care presupun existența unei așezări mînăstirești în acest loc retras și apărut de pe Cetățuia. De altfel, Niculițelul este cunoscut în unele izvoare medievale, ca și în hărțile din secolele XVIII—XIX, și sub denumirea de Mînăstire sau Mînăstiriște. Această bisericuță este cea mai veche clădire de plan treflat cunoscută pînă acum în țara noastră.

Sondajele arheologice mai noi au dus la constatarea că o altă biserică din Niculițel, *Siîntul Atanasie*, aparține secolului al XIII-lea. Este alcătuită din naos și altar, avînd planul în formă de cruce înscrisă (așa numitul tip simplu). Partea centrală a naosului este acoperită cu o turlă scundă, circulară în interior și hexagonală în exterior. Fațadele sînt decorate cu o succesiune de firide înalte. Întreaga construcție este din cărămidă pătrată. Pronaosul a fost adăugat edificiului în secolele XVIII—XIX. Acestui tip de construcție îi aparțin și alte biserici din zona balcanică.

Probabil unul din cei trei conducători pomeniți de Ana Comnena în *Alexiada*, Satzias (Sacea), să fi stat undeva în jurul Niculițelului, iar orașul Isaccea de azi (situat în apropiere) să-și fi primit numele după el. În acest caz, putem presupune că pe lîngă Satzias va fi stat și un episcop (în zona Niculițel-Isaccea), continuator al străvechiului scaun de la Noviodunum (lîngă Isaccea actuală) din secolul VI. Cruci relievar

ira bizantină și cruciulițe din secolele XI—XIII s-au descoperit la și Isaccea (jud. Tulcea), la Capidava (jud. Constanța), la Pă-i Soare, în sud-vestul Dobrogei și în alte părți. La Enisala s-a rit și o cădelniță de bronz din secolele XIII—XIV.

i privitoare la organizarea bisericească. Mitropolia Vicinei. ele IV—VI viața bisericească din fosta provincie Scythia Minor •umată de Episcopia Tomisului, cu ierarhi de prestigiu, participările unor Sinoade ecumenice și autori de lucrări teologice dt gen.

ia anumite mărturii arheologice, ar rezulta că în fosta provincie

(
Minor au existat și alte scaune episcopale : Callatis (inscripția île episcopului Ștefan), Histria (un palat episcopal) și Tropaeum (un baptisteriu). Iar din anumite *Liste* ale episcopiilor supuse ici de Constantinopol rezultă că în secolul VI, în afară de To-existat scaune episcopale la Axiopolis, Capidava, Callatis, Car-Dnstantiana, Histria, Tropaeum Traiani, Troesmis, Noviodunum, s, Salsovia, Halmyris, Zaldapa și Dionysopolis. Toate acestea

irut în cursul marilor invazii avaro-slave de la începutul seco- f
VH-lea. /.

tam mai sus ca n-ar fi exclusă existența unui scaun episcopal

•
cetate romano-bizantină de la Dinogetia, unde s-au descoperit » viață bisericească din secolele XI—XII (biserița, crucea ilă, sigiliul arhiepiscopului Mihail al Kievului) sau în zona Niculițel, continuator al scaunului episcopal de la Noviodunum. ezi sigure despre o eparhie în Dobrogea avem numai în se- III—XIV. Este vorba de *Arhiepiscopia (Mitropolia) Vicinei*. Cea he știre despre această așezare o avem în *Alexiada* Anei Com-re relata că la sfârșitul secolului al XI-lea Tatos (Tatul) stăpî-tra (azi Silistra), iar Sestlav (Sestav) și Satzas stăpîneau «Vici-elalte» (XTJV Btxt/vav xai tâXXa). Este menționată apoi abia de la secolului al XIII-lea, fie în listele episcopale, fie în portulanele fie în alte documente. înflorirea acestei colonii grecești a fost legătură cu ocuparea Constantinopolului de către latini (1204), căreia s-au așezat aici un număr însemnat de greci, devenind important centru comercial de la Dunărea de Jos. Orașul a în->ă și datorită genovezilor, care au întemeiat aici un important e afaceri. Cucerirea Constantinopolului de către latini (1204) a

;
t apariția genovezilor în Peninsula Balcanică și pe litoralul Mă-

rii Negre. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a început să-și piardă din importanță, iar peste aproximativ un secol, și-a încetat existența.

Problema localizării Vicinei a fost mult discutată de istorici și geografi, fără să se ajungă la o soluționare definitivă. S-a propus identificarea ei cu diferite localități de azi : Macin, undeva între Isaccea și Tulcea, estuarul dunărean în fața Isaccei, Somova, toate în partea de nord a Dobrogei, în apropierea Dunării, iar mai nou tocmai în zona opusă, în ostrovul dunărean de la Pacuiul lui Soare, la circa 18 km de Siliștea, deci în apropierea graniței româno-bulgare.

Deci, pînă în prezent nu s-a ajuns la o concluzie acceptată de toți istoricii. De aceea, una din sarcinile importante ale arheologiei românești este identificarea Vicinei de altădată. Pînă atunci, ne însușim ipoteza acceptată de cei mai mulți istorici, că *Vicina se afla pe locul Isaccei de astăzi, vechiul Noviodunum, sau mai degrabă în ostrovul dunărean din fața ei*. Vicina ar fi un nume românesc, Vecina, deci așezat în apropiere de ceva, în speță de un alt oraș.

În înfloritorul centru comercial care a fost Vicina, a existat și o arhiepiscopie (mitropolie), cu ierarhi greci, dependentă de Patriarhia din Constantinopol (a existat însă și o mînăstire catolică, a franciscanilor, atestată documentar în prima jumătate a secolului al XIV-lea). În acest caz, Mitropolia de la Vicina ar fi o continuatoare a episcopiei pe care am presupus-o la Dionogetia-Garvăn, tot în nordul Dobrogei. Titularii acestor două scaune au putut avea și grija duhovnicească a credincioșilor români din teritoriile învecinate de peste Dunăre, adică din părțile sudice ale Moldovei și cele din răsăritul Munteniei.

Mitropolia Vicinei a luat ființă între anii 1204—1261, cînd imperiul bizantin își mutase capitala la Niceea, întrucît Constantinopolul era ocupat de cruciați. Se cunoaște un sigiliu al patriarhului cumejuc Ieremian II (1222—1240), descoperit într-un loc necunoscut din Dobrogea, care va fi însoțit vreo "Scrisoare trimisă de acesta mitropolitului de Vicina. În vara anului 1285 păstora la Vicina care lua parte atunci la lucrul în biserică Vlaherne din Constantinopol, — cînd a fost cunoscut unionist Ioan Vekkos — semnînd : «smeritul anstittl... mitrop... pazitei cetăți Vicina». În 1292 același Teodor semna cunoscutul «Tomos sinodal împotriva latinilor».

În jurul anului 1302, era mitropolit Luca, fără îndoială el cîrmuiea eparhia mai de mult. În același an a "mijlocit pe lîngă împăratul An-

cel Bătrîn Xi225—«4328) să primească în imperiu un grup de
" ee-1-TrfffirT'crin *Cronica* lui Gheorghe Pachymeres.
_____ ecumenic și.intr-un act din 1303, precum
corespondență dinT305—1306. în 1317—1318 sinodul patriar-
amirttre"de"mitropolitul Vicinei, fără să-i dea numele.

ima jumătate a secolului al XIV-lea însemnătatea Vicinei
i scadă, datorită deselor incursiuni ale tătarilor din nordul
jre, care au și ocupat-o apoi în primii ani ai secolului al XIV-
i37—1338jJ[ntîlnim ca titular al scaunului mitropolitan de la
Macarie. În momentul alegerii și investiturii sale, el se anga-
j ±n"îlȚa~patriarhului (pe atunci Isidor I) și a sinodului său că
părăsi turma duhovnicească ce i s-a încredințat" și nici feșe-
Vicina — stăpînită atunci «de o mîină de păgîni nelegiuți»
I, ci numai în caz «de mare nevoie și trebuință». Dacă va fi ne-
că acest lucru, se obliga să nu mai ceară «vreo ocîrmuire sau
L unei alte Biserici». înmai 1341 și m

^inodului, pairiarhaidin Constantinopol. în februarie 1347 este
î nou titular al scaunului de Vicina, cu numele Chir!7T"Probabil
ui-atxttrcileă orașul a ajuns în stăpînirea îui Basarab I. Lui
mitropolit de Vicina a fost *Iachint*, jgare,„îiLJcnjaL_l,359^ la
e_yqievodului Nicolae Alexandru Basarab al Țării Românești,
unoșcut de patriarhul ecumeTiitrealist I ca mitroptJirt^l"TTrlgTo-
»e altfel_ el. nici n-a păstorit mj^tj_mpi^ rin care era
.apro.bată.j»utarea»4ui- îacMTrt la scâunuT'aimntit, scrisoarea
patriarhului către domnul muntean, se spunea că ătea «de
cîțva timp mai înainte» la curtea domnitorului. După lui
Iachint, nu mai avem alte știri despre Mitropolia Vicinei.

o n c l u z i i : *Descoperirile arheologice efectuate în ultimele
i au adus lumină într-o seamă de probleme privind istoria bi-
iscă a Dobrogei. Toate acestea — 7a care se adaugă unele
- documentare propriu-zise — arată că viața creștină a conti-
ă pulseze în teritoriul dintre Dunăre și Mare și după trecerea
ezarea vremelnică a unor populații migratoare, credincioșii de
rînd biserici, preoți, așezări mănăstirești și chiar scaune epis-*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele Istoriei României III, Scriitori bizantini (sec. XI—XIV))*, publicate de Al. Elian și Nicolae Șerban Tanașoca, București, 1975, 568 p.; voi. IV, *Scriitori și acte bizantine (sec. IV—XV)*, publicate de Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae Șerban Tanașoca și Tudor Teoteoi, București, 1982, XII + 586 p.

Lucrări generale: N. BĂNESCU, *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos*, București, 1938, Acad. Rom. Discursuri de recepție, LXXII, 38 p.; N. BĂNES-CU, *Les premiers témoignages sur les Roumains du Bas-Danube*, în *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, Atena, III, 1922, p. 287—320 (versiunea română: *Ce/e mai vechi știri bizantine asupra românilor de la Dunărea de Jos*, în AIN, Cluj, I, 1921—1922, p. 138—160) j N. BĂNESCU, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest 1946, 193 p.; ION BARNEA și ȘTEFAN ȘTEFANESCU, *Din istoria Dobrogei, III. Bizantini, romani și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, 440 p.; RĂZVAN THEODORESCU, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XI¹)*, București, 1974, 379 p.; EMILIAN POPESCU, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 3976, 438 p. + 1 h + ilustr.; PETRE DIACONU, *Despre situația politică la Dunărea de Jos în secolul al XII-lea*, în SCIVA, 27, 1976, nr. 3, p. 293—307; PETRE DIACONU, *O iornație statală la Dunărea de Jos: Țara Dristrei*, în voi. *Documenie noi descoperite și informații aiheologice*, București, 1977, p. 37—40; l C. CIHODARU, *Românii din. tre Dunăre și Marea Neagră în secolele X—XIII*, în *Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza. Istorie*, Iași, 23, 1977, p. 67—81.

Descoperiri arheologice creștine: I. BARNEA, *Relațiile dintre așezarea de la Bisericuța-Garvân și Bizanț în secolele X—XIII*, în SCIV, an. IV, 1953, nr. 3—4, p. 641—647; I. BARNEA, *Sigiliul unui ierarh al Roșiei în așezarea de la Garvân*, în SCIV, an. VII, 1956, nr. 1—2, p. 189—197; GH. ȘTEFAN, I. BARNEA, MARIA COMȘA, EUGEN COMȘA, *Dinogetia, I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvân*, București, 1967, 409 p. + 198 fig. (cu toată bibliografia); I. BARNEA, *Noi descoperiri din epoca feudalismului timpuriu la Dinogetia-Garvân, jud. Tulcea (1963—1968)*, în «*Materiale și cercetări de arheologie*», 10, 1973, p. 291—331.

A. RĂDULESCU, *Un atestat străromânesc la Capidava*, în «*Pontica*», Constanța, III, 1970, p. 255—274. Vezi și GLORIA CEACALOPOL, *Crucea relicvar de la Capidava*, în SCIV, IX, 1, 1962, p. 192—194.

PETRE DIACONU, *Despre datarea «circumvalației» și a «bisericii treflate» de la Niculițel*, în SCIV, 23, 1972, nr. 2, p. 307—319; I. BARNEA, *Din nou despre datarea valului și a bisericii treflate de la Niculițel*, în SCIV, 24, 1973, nr. 2, p. 311—315; CRISTIAN MOISESCU, *Un monument medieval dobrogean necunoscut — biserica Sfântul Atanasie de la Niculițel (sec. XIII)*, în Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena pe anul 1976, p. 99—102; LIA și ADRIAN BATRINA, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii medievale din Dobrogea: biserica Sfântul Atanasie din Niculițel (jud. Tulcea)*, în SCIV, 4, 1977, p. 531—552; LIA și ADRIAN BATRINA, *Un vechi monument românesc pe teritoriul Dobrogei: biserica Silntul Atanasie din Niculițel (jud. Tulcea)*, în BOR, an. XCVI, 1978, nr. 3—4, p. 277—237, A se vedea și I. BARNEA, *Arta creștină în România, II. Secolele VII—XIII. Studiu introductiv și prezentarea planșelor de...*, București, 1981, 238 p. (cu 102 pi. în text).

V i c i n a : N. GRĂMADĂ, *Vicina. Izvoare cartografice, originea numelui, identificarea orașului*, în rev. «*Codrul Cosminului**», Cernăuți, I, 1924, p. 435—459; G. I. BRATIANU, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tătare et du commerce genois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, Bucarest, 1935, 197 p. + 8 pi.; G. I. BRATIANU, *Vicina II. Nouvelles recherches sur l'histoire et la toponimie medievale du littoral roumain de la Mer Noire* în «*Revue Historique de Sud-Est Europeen*», an. XIX, 1, 1942, p. 133—175; V. LAURENT, *la domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paleologue* în «*Revue Historique du Sud-Est Europeen*», an. XXII, 1945, p. 184—198; P. Ș. NĂȘTUREL, *Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui*

i grec, în SCIV, an. VIII, 1957, nr. 1—4, p. 295—305; PETRE DIACONU *localizarea Vicinei*, în «Pontica», 3, 1970, p. 275—295 (cu expunerea părerilor și întreaga bibliografie a problemei); CONSTANTIN C. GIURESCU *nea Vicinei și importanța acestui oraș pentru spațiul carpato-dunărean* în „Tulcea, II, 1971, p. 257—260 ; MIRCEA LERIAN, *In legătură cu ipoteza Vici-ova. Cîteva considerații pe marginea unor lotograme ale zonei Somova* în an. XCI, 1973, nr. 3—5, p. 472—474; AL. KUZEV, *Zur Lokalisierung der Stadt in Etudes balkaniques*, XIII, 3, Sofia, 1977, p. 112—125; P. Ș. NĂSTUREL, *i donc localiser Vicina ?*, în *BYzantinische Forschungen*, Bând XII Amster-37, p. 145—171.

■ *hie piscopia Vicinei*: V. LAURENT, *Les Regesta des Actes du at byzantin. Les actes des Patriarches, tasc. IV. Ies Regesta de 1208—1309* 971, XXVII + 634 p; V. LAURENT, *Le metropolite de Vicina Macarie et la la viile par les Tartares*, în «Revue Historique du Sud-Est Europeen» Buca-16, p. 225—232 ; i PETRE Ș. NĂSTUREL, *Două manuscrise grecești de la' Biblio-ională din Viena și însemnătatea lor pentru istoria românilor*, în «Almanahul ortodoxe române din Viena pe anul 1968», p. 101—103 (despre arhiepiscopul »ETRE Ș. NĂSTUREL, *Les iastes episcopaux de la Metropole de Vicina*, în *isch-Neugriechische Jahrbucher*, Athen, XXI, 1976, p. 33—42 (și extras); TEFAN CIOBANU, *Evoluția, rolul și însemnătatea Mitropoliei din Vicina*, în *tudii și cercetări de arheologie*, Tulcea, VI, 1977, p. 233—243; IOAN RAMU-*Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea Ortodoxiei în ținuturile românești*, >e 7a Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină Galați' . II, 1979), p. 149—169.

;e vedea și PETRE DIACONU, *Despre organizarea eclesiastică a regiunii Du ios (ultima treime a secolului X — secolul XII)*, în S.T., an XLII 1990 nr. 1 20.

VIAȚA BISERICESCĂ A ROMÂNILOR DIN TERITORIILE EXTRACARPATICE ÎN SECOLELE XII ȘI XIII

n. s. wi.

rintre ultimele populații migratoare care au trecut pe pământul țării noastre se numără două popoare de stepă, pecenegii și cumanii, care făceau parte din neamurile de limbă turca. Pecenegii — numiți în izvoare și bissemi sau pașinachi — erau împărțiți în mai multe triburi (uzi, berindei etc). Pe la sfârșitul secolului IX s-au așezat în regiunile de câmpie ale Moldovei de sud și Munteniei, iar unele triburi s-au răspândit și în Transilvania. Ei au exercitat asupra localnicilor o dominație mai mult nominală, pretinzându-le plata unui tribut.

Pe la mijlocul secolului XI, fiind bătuți de cumani, au fost nevoiți să-și părăsească așezările și să treacă în sudul Dunării. Cumanii (polovți) veniți în locul lor au exercitat o dominație politică asupra Moldovei și Țării Românești pînă la marea năvălire a tătarilor din 1241 fgrupe mult mai mari de cumani se găseau în stepele rusești, de la Urali pînă în Carpați). De la pecenegi și cumani ne-au rămas cîteva urme în toponimie și limbă (Bărăgan, Burnaz, Teleorman, Caraiman, Caracal, Covurlui, Bahlui, Vaslui etc).

Cavalerii teutoni în Țara Bîrsei. Intrucît cumanii constituiau o primedie pentru Transilvania, regele Ungariei Andrei JT (1195—1205) s-a adresat, în **1211**, lui Hermann de Salza, marele maestru al cavalerilor teutoni (ordin de călugări ostași de la Locurile Sfinte), dăruind acestui ordin Țara Bîrsei (quandum terram Borza nomine), care, din pricina numeroaselor incursiuni cumane, a ajuns «pustie și nelocuită» (deșerta et inhabitata). În schimb, erau îndatorați să apere hotarele **regatului** feudal maghiar împotriva cumaniilor, dîndu-le dreptul de a-și construi cetăți și orașe din lemn, dreptul de organizare proprie din punct de vede-

dic și bisericesc, scutiri de dări. Acceptând propunerea, cavalerii i au venit din Țara Sfântă și s-au așezat în Țara Bîrsei, unde au cinci fortărețe puternice din zid. În curînd, au trecut dincolo de i («munții zăpezilor»), cucerind partea de nord-est a Munteniei ea de sud a Moldovei, pînă la Șiret. Au ridicat mai multe cetăți ȋritoriile cucerite, ȋntre care este amintit și un «castru foarte ȋn- Dar aceste fapte ale lor, sāvȋrșite fāră știrea regelui, au fost so- 0ȋncălcare a ȋnțelegerii dintre ei, lucru pentru care le-a anulat și a pātuns cu ostile ȋn ținuturile lor (1222). În realitate, regele ea ca nu cumva teutonii sāvȋ ȋntemeieze ȋn aceste regiuni o stāvȋ independentā de Ungaria. Dar la scurt timp, ȋn urma intervenției ionoriu III, regele Andrei II le-a reȋnnoit dania, dȋndu-le stāvȋ peste teritoriile extracarpatiche, «pȋnā la hotarele brodnicilor» și a Dunāre» (brodnici, ȋn limba slavā = locuitori de la vaduri), ezarea teutonilor ȋn aceste regiuni a avut urmāri ȋnsemnate, cāvȋ rotirea lor s-au așezat aici numeroși locuitori, nu numai ȋn Țara ci și pe versantul de miazāzi-rāsārit al Carpaților. Numeroși sași , l din Transilvania s-au stabilit ȋn pārțile Cāmpulungului și Buzār alȋii, ȋn Moldova, ȋn pārțile Vrancei, Trotușului, Bacāului și ȋai la nord.

sigur, sașii și secuii trecuți peste Carpați au dus cu ei și unii :atolici pentru trebuințele lor duhovnicești. Acești preoți și cre-i catolici au pus bazele primelor comunitāți catolice ȋn Țara ȋascā și Moldova. În 1223 papa Honoriu III, la rugāmintea cava-teutoni, a scos aceste ținuturi de sub jurisdicția oricārui episcop punȋndu-le sub conducerea protopopului din Brașov, care depin-scaunul papal. ȋn anul urmātor, același papā a supus ținuturile ive direct scaunului papal, impunȋnd credincioșilor o dajdie de douā mārci de aur, care urma sāvȋ se ȋncaseze de la toți cre-ii catolici, o parte pentru papa, alta pentru cavaleri. : ȋn 1225 s-a ivit o nouā neȋnțelegere ȋntre regele Andrei II și • ii teutoni. Drept urmare, regele a cucerit Țara Bîrsei, apoi a nunții, luȋnd ȋn stāvȋnire toate ținuturile și așezārile extracarpa--erite de teutoni. Regele urmārea prin aceasta nu numai sāvȋ ȋm- eventualele nāvāliri cumane ȋn Transilvania, ci sāvȋ zādārniceas- izuința papei de a crea, la marginile regatului sāvȋ, o feudā pon- Cavalerii teutoni, alungați defȋnitiv din pārțile noastre, s-au n Prusia, unde au urmārit aceeași politicā de cotropire a teri-

ioriilor locuite de slavi. Încercările făcute în anii următori de papa pe lângă regele Ungariei, de a înapoia cavalerilor pământuri și bunurile lui Le, n-au dus la nici un rezultat.

Încreștinarea cumanilor. Arătăm mai sus că peste teritoriile de la miazăzi și răsărit de Carpați, cucerite de teutoni, se întindea — până atunci — dominația cumanilor. Aceștia fiind păgâni, s-au făcut încercări de convertire a lor la credința creștină — în rit catolic — din partea unor călugări dominicani (ordinul dominicanilor se înființase în 1215). Prima încercare pentru predicarea Evangheliei la cumani — ne reușită însă — s-a făcut între anii 1221—1223, deci înainte de marea bătălie de la Kalka (1223), când cumanii au fost distruși de ostile tătarilor lui Gingis-han. După această bătălie, cei rămași în viață s-au risipit prin satele rusești, ori s-au retras în ținuturile dintre Nipru și Carpați. La scurt timp, un nou grup de misionari s-a îndreptat spre cumanii din părțile Niprului, unde era centrul lor politic, izbutind să determine pe haganul Bortz-Membrock să îmbrățișeze creștinismul. În primăvara anului 1227, haganul a trimis o solie, în frunte cu fiul său Burch, la arhiepiscopul catolic maghiar Robert de Esztergom. Întâlnindu-l pe acesta în Transilvania, eu fost botezați toți membrii soliei. Îndată după aceasta, arhiepiscopul Robert a trimis o scrisoare la Roma, către noul papă Grigorie IX (1227—1241), prin care-l înștiința de dorința cumanilor de a se încreștina, cerându-i îngăduința să plece în misiune la cumani și «în țara vecină a brodnicilor» (în partea de sud a Moldovei de azi).

5

Printr-o scrisoare cu data de 31 iulie 1227, papa numea pe Robert «legat apostolic» în Cumania și «în țara vecină a brodnicilor», dându-i împuternicire să predice, să boteze, să zidească biserici, să sfințească preoți și chiar să numească episcopi.

După primirea acestei scrisori, arhiepiscopul Robert, însoțit de alți trei episcopi și de Bela, fiul cel mic al regelui Andrei II, a trecut Carpații de răsărit, botezând pe Bortz-Membrock, cu mulți oameni din neamul lui, naș fiind însuși principele Bela.

Episcopia cumanilor. Misiunea lui Robert de Esztergom în Cumania n-a durat mult, căci a numit ca episcop aici pe conducătorul dominicanilor din Ungaria (prior provincial), călugărul *Teodoric*, numire întărită și de papa (21 martie 1228). Episcopul Teodoric a cerut papei că pe viitor, atât el, cât și urmașii lui, să atârne direct de scaunul papal, lucru pe care papa Grigorie IX l-a aprobat în anul următor.

În ce privește locul de reședință al episcopului Teodoric, acesta va fi fost orașelul Milcov sau Milcovia. Greutatea identificării acestui

î în faptul că nu este amintit de nici un document medieval iese. Din poemul canonicului Rogerius din Oradea (sec. XIII): *Carmen Miserabile* (= Cîntec de jale), în care descrie în- arilor din anul 1241, aflăm că aceștia, după ce au trecut râul ajuns «în țara episcopului cumanilor» (ad terram episcopi Co-). Istoricul maghiar Liiko Gâbor socotește că ar fi fost unde- jdețul Olt, unde se găsesc sate cu numele Milcovul, Milcoveni. cercetători (D. Onciul, R. Rosetti, C. Auner și I. Ferent) con- orașul Milcov ar fi identic cu cetatea Crăciuna, în părțile ui, alipită de Ștefan cel Mare la Moldova, în 1482. Acad. Con- Giurescu credea că se afla pe teritoriul actualului oraș Odo- e greu însă de acceptat ca sigure aceste localizări, de aceea mim să considerăm că era situat undeva pe cursul mijlociu al ui.

opol Teodoric a intervenit pe lângă prințul Bela, viitorul rege să-i ridice o biserică episcopală. Se pare că inițial prințul a în- iitoarea ctitorie «cu întinse stăpîniri» și peste cîțiva ani a zidit :a episcopală. n 1241, marea invazie tătară a distrus din temelii scaunul Epis-

Milcovia. Izvoarele dominicane arată că au fost uciși 90 de Se poate ca atunci să-și fi găsit moartea și episcopul Teodoric,. • această dată nu mai avem nici o știre despre el. Marea inva-irilor, pe lângă atîtea distrugerii de vieți omenești și de bunuri , a însemnat sfîrșitul stăpînirii cumane în părțile noastre, dar pagandei catolice în teritoriile extracarpaticе, patronată de e regele Ungariei.

oate acestea, din anumite acte papale, se desprinde intenția i papal de a se continua acțiunea de răspîndire a credinței cato- îturile aparținătoare odinioară Episcopiei Milcoviei. De pildă^ li se da dominicanilor îputernicirea să convertească, să bo- i săvîrșească Sfintele Taine în teritoriile aflate în afara suve- scaunului papal, între care era menționată și Cumania. In 1279, olae III îputernicea pe legatul său în Ungaria, Filip, să-și dea isupra posibilităților de existență ale Episcopiei Milcoviei, care ie reînființeze. Încercările pentrvî reînființarea ei au fost relua^ >lul următor. ^

oarea papei Grigorie IX. Ceea ce ne interesează pentru mal' e o știre despre viața bisericească a românilor ortodocși, **dirt'**> L Este vorba de o scrisoare cu data de *14 noiembrie 1234*, adre*fl-

sată de papa Grigorie IX, din Perugia, principelui de coroană Bela, fiul și coregentul lui Andrei II al Ungariei, — viitorul rege Bela IV —, din care se poate desprinde atitudinea românilor din aceste părți față de pătrunderea catolicismului. «După câte am auzit — scria papa — în Episcopia cumanilor se află niște popoare care se numesc valahi (walati), care, deși se socotesc creștini, totuși, avînd rituri și obiceiuri diferite, savîrșesc fapte potrivnice acestui nume. Căci nesocotind Biserica romană, nu primesc tainele bisericești de la venerabilul nostru frate, episcopul cumanilor, care e în fruntea diecezei de acolo, ci de la oarecari falși (pseudo) episcopi, care țin de ritul grecilor (= ortodox n.n.). Și wniî din regatul Ungariei, atît unguri cît și teutoni și alți dreptcredincioși, locuind printre ei, trec la credința lor, și făcîndu-se una cu acei valahi primesc zisele taine (de la ei), nesocotindu-l pe acesta (episcopul cumanilor, n.n.), spre marea indignare a credincioșilor și spre nu mai puțină scădere a credinței creștine».

Data fiind această situație, papa dispunea ca episcopul Teodoric al cumanilor să rînduiască un episcop catolic din neamul lor, deci un român (...catholicum eis episcopum illi nationi...) ca vicar al său, pentru români. Iar principelui îi amintea de făgăduința pe care a făcut-o în scris și prin viu grai că va sili pe acei români să primească pe episcopul care urma să li se dea și sa i se acorde venituri corespunzătoare din dijmele care se strîngeau de la oi, din care să trăiască potrivit cu demnitatea sa episcopală. N-avem însă nici o dovadă că s-ar fi numit un astfel de episcop-vicar dintre români.

Această scrisoare prezintă un dublu interes. Pe de o parte, atestă existența unor episcopi ortodocși în teritoriile extracarpatiche, pe care papa îi numește disprețuitor «pseudoepiscopi», iar pe de altă parte, arată rezistența românilor ortodocși în fața acțiunii prozelitiste catolice, stăruința lor în credința ortodoxă, care era atît de puternică încît atrăgea și pe unii credincioși catolici secui și sași trecuți peste Carpați. Aceasta este prima atestare documentară sigură asupra existenței unor episcopi ortodocși români în cursul evului mediu. De altfel, însăși rezistența românilor ortodocși împotriva catolicismului presupune existența unei organizații bisericești în aceste părți, care să îndrume sau să conducă rezistența respectivă.

Faptul că misionarii veniți în Episcopia Cumaniei erau în majoritate unguri, sprijiniți de regii Ungariei, dovedea limpede că prin ei se urmărea nu numai catolicizarea românilor, ci și întinderea sferei de influență a statului ungar la sud de Carpați. ^

naște în chip firesc, întrebarea : cine erau acești episcopi și i aveau reședința ? În orice caz, nu poate fi vorba de episcopi lăreni, adică din imperiul vlaho-bulgar de Tîrnovo, existent pe căci în acest caz, nu s-ar fi vorbit de ungurii și sașii atrași la de de valahi. Din scrisoarea papei, rezultă că era vorba de o ie locală, în zona de influență a Episcopiei cumanilor. De ase- nu credem ca papa să fi avut în vedere pe arhiepiscopii de Viei nordul Dobrogei, căci aceia sînt atestați documentar numai din jumătate a secolului al XIII-lea. înseamnă că acești «pseudo- i» erau de neam român și purtau grija duhovnicească a unor ioși de același neam cu fi. își aveau reședința undeva în teri- iextracarpatice, în regiunile de curbură a acestora. Presupunem ăiau pe lînga șefii unor formațiuni politice românești, așa cum cedat în tot decursul istoriei noastre, organizarea bisericească întotdeauna celei politice. Cînd facem această afirmație ne gîn-a faptul că peste 13 ani, adică în 1247, avem prima atestare do-ira a unor cnezate și voievodate românești la sud de Carpați, iecare, și o ierarhie bisericească superioară. N-ar fi exclus ca l acei «pseudoepiscopi» din anul 1234 să-și fi avut sediul undeva Le Buzăului, după cum arată o veche tradiție, consemnată la sfr- colului trecut de cercetătorul Basil Iorgulescu.

i despre românii din Oltenia și Muntenia la 1247. în acest an, 3ela IV al Ungariei (1235—1270) a încheiat o înțelegere cu ca- din ordinul Sfîntului Ioan, numiți și ioaniți sau ospitalieri, pe

L chemat pentru apărarea hotarelor Ungariei de noi incursiuni tea tătarilor, dar și ca să ajute regatul maghiar în expansiunea ;ritoriile cuprinse între Carpați și Dunăre. în schimbul acestor cavalerii primeau mai multe posesiuni și privilegii. Diploma le-a dat-o regele Bela IV, la 2 iunie 1247, constituie un docu- ndamental al istoriei poporului nostru, întrucît atesta existența ltor cnezate și voievodate românești la sud de Carpați. Astfel, acorda cavalerilor ioaniți «toată tara Severinului cu munții i și cu toate locurile ce țin de ea, precum și cnezatele lui Ioan iȘ, pînă la rîul Olt, afară de țara voievodului Litovoi, pe care o omânilor, după cum au avut-o ei și pînă acum». În alt loc se că Litovoi avea în stăpînirea lui și Țara Hațegului. În stînga dania cuprindea «toată Cumania, de la rîul Olt și Munții Tran- ir în aceleași condiții ca și Țara Severinului, în afară de țara lui u voievodul românilor, pe care o lăsăm acestuia, să o ție ca și "m, în aceleași condițiuni, rînduite mai sus pentru țara Litua».

A

Localizarea acestor formațiuni politice a fost mult dezbătută în istoriografia noastră. În genere, se admite că stăpînirea lui Litovoi se întindea pe valea Jiului pînă la Dunăre prelungindu-se, în nord, pînă în Țara Hațegului, cnezatul lui Farcaș era probabil în Vîlcea (lup, în ung. «farcaș», în slav. «vîlc»), iar al lui Ioan, la sud, pe teritoriul fostului județ Romanați. Țara lui Seneslau cuprindea regiunea de munte, deal ; și șes din Muntenia vestică, deci actualele județe Argeș, Dîmbovița, . Olt, Teleorman și eventual Prahova. Legăturile strînse, consemnate de tradiție și de izvoarele documentare, între românii de pe ambele versante ale munților Făgăraș, tradiția despre «descălecarea» lui Radu Negru din Țara Făgărașului, ca și posesiunea acesteia de către domnii Țării Românești de mai tîrziu duc la presupunerea că voievodatul lui Seneslau cuprindea și unele părți din Transilvania de miazăzi, așa cum avea Litovoi în Țara Hațegului. Cercetările arheologice au adus probe că reședința lui Seneslau era la Argeș, unde s-a descoperit o așezare voievodală datînd din secolul al XIII-lea, sau poate la Cetățeni, cum vom arăta mai jos.

Ceea ce ne interesează în chip deosebit este faptul că din diploma amintită se desprinde că exista și o organizare bisericească în teritoriile respective. Între altele, diploma prevedea ca o parte din veniturile teritoriilor cedate să se împartă între rege și cavaleri, iar altele să rămînă în întregime acestora. De la prevederea respectivă făceau excepție *«bisericele clădite și cele ce se vor clădi în toate țările sus zise, din veniturile cărora nu păstrăm nimic pe seama noastră, rămînînd deci neatînse cinstea și drepturile arhiepiscopilor și episcopilor pe care se știe că le au...»* (Exceptis ecclesiis constructis et construendi in omnibus terris supradictis, de quarum redditibus nichil nobis reservamus, salvis tamen reverentiis et iuribus arhiepiscoporum et episcoporum, que habere dinoscuntur...). Este vorba de episcopi ortodocși locali sau de drepturile episcopilor catolici din regatul feudal maghiar ? D. Onciul - credea că este vorba de episcopul catolic de Severin, dar pe atunci nici < nu exista o episcopie acolo. Înseamnă că diploma avea în vedere pe © «pseudoepiscopii» amintiți la 1234, care vor fi stat pe lîngă cnejii și - voievozii pomeniți mai sus. Datorită faptului că în practica evului me- și diu organizarea bisericească urma celei politice, este de neconceput ca e voievozii Seneslau și Litovoi să nu fi avut pe lîngă ei un ierarh, care să , hirotonească preoți sau să sfințească biserici. Probabil ierarhul lui Se- .-r neslau purta titlul de «arhiepiscop» și va sta în preajma sa, fie la Argeș (pe locul bisericii domnești, cu hramul Sf. Nicolae, s-au desco-

fundatiile uneia din secolul al XHI-lea), fie la Cîmpuiung, căci iserica mînăstirii Negru Vodă de aici (din secolul al XIV-lea), s-au perit fundatiile unei ctitorii mai vechi (s-a descoperit aici și o pectorală bizantină, din bronz, din secolele IX—XII). Apoi, în hotomunei Cetățeni, la aproximativ 25 km de Cîmpuiung, pe Dîmbose află ruinele unei cetăți și ale unei biserițe rupestre, cunosub numele de «cetățuia și schitul lui Negru Vodă». Se pare că a a fost construită de teutoni, de la care a preluat-o vreun con) r român, cneaz sau voievod. Tot în hotarul acestei comune au escoperite fundatiile a trei biserici, una din secolul al XV-lea, a din secolul al XHI-lea, iar a treia și mai veche, precum și oase locuințe. înseamnă că aici, la Cetățeni, a fost un centru militar și bisericesc, deci o reședință a voievozilor atestați Lentar în 1247 și, implicit, a ierarhilor ortodocși atestați în ii 1247.

rarhul lui Litovoi a putut sta fie undeva pe Jiu, unde-și va fi avut ița voievodul, fie în «Tara Hațegului», stăpînită de el, unde exis:ă de atunci biserici de piatră românești, la Densus, Streisîngeorrei, Sîntămăria Orlea ș.a. (în 1205 arc așezat prezumtiv, în păr-' medoarei, acea episcopie «de pe moșiile fiilor cneazului Bîlea»)/ ii Farcaș se pare că și-a avut reședința la Rîmnic, unde va fi ierarhul sau. După 1291, cînd cea mai mare pirte a Banatului de î a ajuns în stăpînirea domnilor români, a putut sta și aici un), din moment ce în orașul Drobeta — Turnu Severin s-au desruinele a două biserici de ia sfîrșitul secolului al XIII-lea sau tul celui următor. în acest caz, pare justificată înființarea unei solii a Severinului», în 1370. Acești vlădici erau hirotoniți fie la o, fie la Vidin, fie la Vicina.

valerii ioaniți se pare că nu s-au așezat niciodată în teritoriile u fost dăruite, pentru ca nici o mărturie scrisă sau arheologică testă prezența aici. Cu toate acestea, regii maghiari continuau să iidere suzeranii cnejilor și voievozilor de la sud de Carpa_ți. La or, aceștia au continuat eforturile în vederea cîștigării unei inențe depline. Prin 1277, un voievod cu numele Litovoi (poate cel 7 sau fiul său), împreună cu fratele său Bărbat, au cucerit o pareritoriile sud-carpaticе aflate sub suzeranitatea maghiară și au plata tributului. S-a întreprins însă o expediție împotriva lor, în căreia Litovoi și-a pierdut viața, iar fratele său Bărbat a fost dus la curtea regelui maghiar și nevoit să se răscumpere «cu o

sumă foarte mare de bani». Episodul este relatat într-o diplomă a regelui Ladislau IV (1272—1290), din anul 1285. Din actul respectiv rezultă că voievodatul lui Litovoi era o formațiune politică puternică, dispunând de o oaste capabilă să înfrunte pe cea a regatului maghiar, dar și de resurse economice importante, după cum dovedește «suma foarte mare de bani» plătită de Bărbat pentru răscumpărare. Fără îndoială că un astfel de conducător a avut la curtea sa și un ierarh ortodox, după cum a trebuit să aibă și Bărbat, care i-a urmat la conducerea voievodatului respectiv. Deci, putem conchide că în secolul al XIII-lea, la sud de Carpați exista o ierarhie bisericească superioară.

Formațiuni politice în Moldova și viața lor bisericească. Cu mult timp înainte de întemeierea Moldovei, în teritoriile de la răsărit de Carpați existau felurite formațiuni politice românești. Astfel, *Cronica* rusească a lui Ipatie și documentele polone pomenesc, prin secolele "XII ^i XIII, pe așa numiții *bolohoveni* (boloh este un cuvânt- slav răsăritean, care redă cuvântul *hlah*, prin care sînt denumiți românii în ■documentele latine. Ei locuiau în părțile de nord ale Moldovei de mai tîrziu și în sudul statului slav al Haliciului. Izvoarele istorice îi arată trăind în sate și orașe, grupați în cnezate și voievodate, la început independente, dar cu timpul o parte din ele au fost încorporate în statul ■halician care, la rîndul lui, va fi încorporat în statul polon în 1349. Documentele polone arată că în sudul statului Haliciului existau -în secolele XIII—XIV — sute de sate românești (valahe), care se conduceau și după dreptul românesc (jus valachicum).

Tot cronicile rusești amintesc — în 1159, 1161 și 1174 — o altă formațiune politică, în centrul și sudul Moldovei, aceea a *berladnicilor*, al cărei centru se pare că era Bîrladul. La începutul secolului al XIII-lea, anumite documente ale cancelariei regale maghiare și bule papale pomenesc de *tnrn hrodnicilor tbrod*, în slavonă = vad, adică locuitori în regiunea vadurilor, rîurilor), în partea de miazăzi a viitorului stat Moldova. Era amintită, de pildă, în bula papei Grigorie IX din 1227 : «...țara vecină a brodnicilor». Cronicarul polon Dlugosz face amintire de «*tara Șepenițului*», .probabil un voievodat în nordul Moldovei. Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, bazat pe tradiție și pe unele particularități locale, arată că locuitorii din trei ținuturi ale Moldovei trăiau într-un «fel de republică» : Cîmpulung, Vrancea și Tigheciu (în stînga Prutului, la nord-vest de stepa BugeTTcu7ui).*7S:~cnezate și voievodate se pare că existau în regiunea *Codrului* (în răsăritul Moldovei), apoi în părțile *Orheiului și Lapușnei*. ¹³³

ipă marea invazie a tătarilor din 1241, teritoriile dintre Carpați ru au rămas sub dominația lor. Se cunosc acum și câteva știri >- literare despre români — sau vlahi — și organizațiile lor. De njsionarul franciscan Giovanni da Pian del Carpine, în drumul ; curtea hanului, în 1247, a întâlnit un voievod cu numele Olaha, nica lui Thomas Tuscus amintea un conflict din 1277 între bru- roabil ruteni) și români (blaci). În 1288, papa Nicolae IV tri- ălugări din ordinul predicatorilor în mai multe țări din Răsărit,, care și în «țara vlahilor».

^supunem că după cum cnejii și voievozii atestați la sud de în 1247, «aveau în jurul lor ierarhi, tot așa vor fi existat ie- rtodoceși în «Țara Bolohovenilor», a «Berladnicilor» și a «Brod- . Probabil unul din «pseudo-episcopii:> din 1234 va fi rezidat în această țară a «brodnicilor», despre care actele papale pre- ă era situată în vecinătatea Țării Bîrsei și a Cmnaniei" JvTnlt •far-m 1353, ast.fi atestat riorumontnr ooifropui. Chiri Rnmnnul. nysl (azi în Polonia), deci tocmai în «tarajbolohovenilor», în- ta acum în statul feudal polon.

ezi **arheologice despre viața bisericească.** Cercetările arheo- duc însă și anumite mărturii despre viața bisericească din Mol- această perioadă a evului mediu timpuriu. Astfel au fost des- aproximativ 20 de cruci-relicvar sau cruci-engolpioane, nu- pentru că **se purtau atîrnate pe** piept și conțineau părțile e moaște sau din lemnul sfintei cruci, datînd din secolele I. Unele din ele sînt de factură bizantină, cum este cea de- imea *B'iica Doamnei*, lîngă Piatra Neamț, cu reprezentarea. rului pe cruce, încadrat de Sfînta Fecioară Măria și de Sfîn- ;tol Ioan, avînd deasupra soarele și luna, iar pe fața cealaltă o cruce în mijloc, încadrată la capetele brațelor superioare uitorul și probabil de Sfînții Apostoli Petru și Pavel. Alte cvar sînt de origine veche rusească, descoperite la *Piatra Cindești-Neamț, Suceava-Șipot, Botoșani, Brăiești, Ibănești, i* (toate în jud. Botoșani), *Băiceni, Triiești* și *Cîrjoaia* în jud. *ăești și Dănești* în jud. Vaslui, *Căbești-Bacău, Orhei, Soroca* de la Trifești, de pildă, înfățișa pe Mîntuitorul răstignit, iar le celor patru brațe se aflau chipurile evangheliștilor în me- î aceleași localități s-au descoperit numeroase cruci pecto-

-nța lor constituie o dovadă despre existența în aceste teri-iei numeroase **populații** românești ortodoxe, care avea mul-»

tipice și îndelungate legături cu lumea bizantină sau cu cnezatele rusești învecinate, influențate de Bizanț. Desigur erau purtate de preoți sau de călugări, poate chiar de ierarhi, ceea ce constituie o dovadă în plus despre existența unei Biserici organizate în aceste părți ale țării noastre.

Prin satele românești — așezate prin văi adăpostite și mai ales la munte, conduse de câte un jude sau cneaz — existau bisericuțe din lemn, cu câte un preot care știa să citească în slavonește rugăciunile din Molitvelnic și din Liturghier. Însăși hirotonia acestora duce la concluzia că în țările românești existau episcopi, căci nu putem concepe ca prin candidat la preoție să facă un drum lung și obositor peste Dunăre ■ — la Vicina, Tîrnovo sau Vidin — pentru primirea hirotoniei.

Concluzii: *Scrisorile papale menționate mai sus, ca și unele descoperiri arheologice, dovedesc că în teritoriile extracarpatiche — viitoarele state Țara Românească și Moldova — au existat, în cursul secolului al XIII-lea, episcopi, preoți și biserici ortodoxe, pentru trebuințele sufletești ale credincioșilor români din aceste părți. Acești episcopi nu puteau sta în altă parte decât acolo unde era și conducătorul politic sau în vreo mînăstire ori schit în apropierea acestuia. Ne-am exprimat părerea că ei puteau să-și aibă sediul într-unui din schiturile din părțile Buzăului, la Argeș, la Cîmpulung sau la Cetățeni, la Rîmnic și la Severin, iar la răsărit de Carpați în Țara brodnicilor, a berladnicilor și a bolohoveniilor. Vlădicii de atunci, «pseudoepiscopii» din scrierile papale, cu puțină lor știință de carte, dar cu evlavie adîncă și cu dragoste față de păstoriții lor, au știut să-și țină credincioșii strîns legați de Biserica lor ortodoxă.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: E. HURMUZAKI — N. DENSUSIANU, *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. I, I, București, 1887; ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria României, C. Transilvania, veacul XI, XII și XIII*, voi. I (1075—12:30), București, 1951, LV + 428 p. și *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, voi. I (1247—1500), București, 1966.

Lucrări generale: SERGIU COLUMBEANU, *Cnezate și voievodate românești*, București, 1973, 144 p.; RĂZVAN THEODORESCU, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, 379 p.; N. GRIGORAȘ, *Românii de la est de Carpați și organizarea lor pînă la întemeierea statului românesc al Moldovei*, în «Cercetări Istorice». Muzeul de istorie a Moldovei, Iași, 8, 1977, p. 267—285; VICTOR SPINELI, *Iniormățiile istorice despre populația românească de la est de Carpați, în secolele XI—XIV*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol», Iași, 14, 1977, p. 1—21; GHEOR-

BRATIANU, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*. Ediție studiu introductiv și note de Valeriu Râpeanu, București, 1980, LXXVIII

crări speciale: R. ROSETTI, *Despre unguri și episcopiile catolice Iova*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist., t. XXVII, 1905, p. 247—332 (și 7 p.); C. AUNER, *Episcopia Milcoviei*, în «Revista Catholică», București, I, 533—551; I. FERENȚ, *Istoria catolicismului în Moldova. Epoca teutonă*, în *Itura creștină*, Blaj, an. IX, 1920, p. 136—154; 193—211, 238—246, 302—309; g'Ț, *Cumanii și episcopiile lor*, Blaj, 1931, 152 p. (extras din «Cultura Creștină», 1923); CONSTANTIN I. ANDREESCU, *Reacțiuni ortodoxe în contra cauzelor regiunilor carpato-dunărene în prima jumătate a sec. XIII-lea*, în «B.O.R.», 1938 nr. 11—12, p. 770—779, GHEORGHE I. MOISESCU, *Catolicismul în România până la sfârșitul veacului XIV*, București, 1942, XXIV + 150 p.; Z. PĂCIJ-INGARIA și acțiunea catolică în Orient, în «R.I.R.», an. XIV, 1944, nr. 1, p. 97. GHEORGHE I. MOISESCU, *Urmările schismei la români*, în «Ortodoxia», VI, 2—3, p. 339—364; AURELIAN SACERDOȚEANU, *Organizarea Bisericii Ortodoxe în secolele al IX-lea—al XVI-lea*, în «S.T.», an. XX, 1968, nr. 3—4, 257; A. A. BOLȘACOV-GHIMPU, *Episcopi ortodocși din țările române în secolul XVI-lea*, în «G.B.», an. XXX, 1971, nr. 1—2, p. 118—129; R. CONSTANȚA, *Note privind istoria Bisericii Române în secolele XIII—XV*, în «SMIM», p. 173—192.

SILE GH. SIBIYESCU, *Episcopatul cuman de la Milcovia (1227/1228—1241): condițiile înființării, rezistența băștinașilor români ortodocși*, în voi. «Spirituale istorice la întorsura Carpaților», I, Buzău, 1983, p. 284—320.

HOLBAN, «Popii» și Biserica românilor din Polonia., în «Arhiva», Iași, :VII, 1931, p. 25—30; TH. HOLBAN, *Contribuții la problema originii și evoluției vololovenilor*, în «Studii», revistă de istorie, an. XXI, 1968, nr. 1, p.

V GH. TEODOR, *Obiecte de cult din secolele XII—XIII pe teritoriul Moldaviei (M.M.S.)*, an. LI, 1975, nr. 1—2, p. 74—93; VICTOR SPINEL, *Les relations de la Moldavie avec la Byzance et la Russie au premier quart du XII-e siècle en lumière des sources archéologiques*, «Dacia», N.S., XIX, 1975, p. 227—240; VICTOR SPINEL și GABRIELA CORALIUC, *Date noi cu privire la circulația icoanelor de cult din secolele XII și XIII*, în «SCIVA», tom. 27, 1976, nr. 3, 330; I. BARNEA, *Arta creștină în România. 2. Secolele VII—XIII. Studiu iv și prezentarea planșelor de... București, 1981, 238 p. (cu 102 planșe în*

PERIOADA A TREIA

<Evul mediu: secolele XIV—XVIII)

C

i

ÎNCEPUTURILE MITROPOLIEI
UNGROVLAHIEI*MUC*

Oecolele XIV—XVIII constituie «evul mediu românesc» sau perioada «feudală», cu existența celor trei state românești independente, ajunse apoi sub suzeranitate otomană : Țara Românească, Moldova și Transilvania. Existența acestor state românești a fost neîntreruptă, fapt <ie însemnătate majoră nu numai în istoria poporului român, ci pentru întreg sud-estul european. În adevăr, după 1354, când turcii s-au instalat pentru prima oară în Europa (fortăreața Galipoli) au căzut, jind pe rând, în stăpînirea lor, o serie de state din vecinătatea țărilor românești : Adrianopolul (c. 1362, devenit capitală în 1365), Ahaia, principatul Atenei, Macedonia, taratele bulgare de Tîrnovo (1393) și Vidin (1396), imperiul bizantin însuși — cînd Mohamed II își mută capitala în Constantinopol, devenit Istanbul (1453), Serbia (1459), despotatul Moreea (1460), imperiul grec de Trapezunt (1461), Bosnia (1463), Herțegovina (1483), Muntenegrul (1496), Albania (în mai multe etape), Ungaria centrală (transformată în pașalîc, cu sediul la Buda, în 1541), la care se adaugă o serie de cuceriri în Marea Mediterană (însulele Lesbos, Thasos în sec. XV, Rodos și Cipru în sec. XVI), în Africa de nord și Asia, mai ales în secolul al XVI-lea.

La sfîrșitul secolului al XV-lea, în sud-estul Europei nu mai existau decît două state creștine libere : Țara Românească și Moldova, care au rămas în continuare cu un teritoriu distinct, cu hotare bine delimitate, cu propriile lor instituții politico-administrative, economice și sociale, cu un patrimoniu cultural-artistic propriu. Această continuitate statală se explică prin aceea că țările române au știut să folosească în chip judicios mijloacele politico-diplomatice ale vremii, pe de o parte recunoscînd suzeranitatea otomană, în schimbul unui tribut sau haraciu, iar în anumite cazuri, au recurs la rezistență ar-

mobilizarea tuturor forțelor populare capabile de luptă împotriva otomane, sprijinindu-se uneori și pe alianțele încheiate cu state creștine vecine. Turcii înșiși au fost nevoiți să recunoască individualitatea celor două țări românești extracarpatică, iar și a Transilvaniei — cu respectarea autonomiei lor interne, a granițelor teritoriale și cu interdicția — pentru musulmani — de a intra în țările românești și de a ridica moschei. Această ultimă cauză de altfel și faptul că țările noastre n-au fost ocupate de turci au avut o însemnătate covârșitoare pentru buna desfășurare a Bisericii ortodoxe din cele trei țări, scutind pe credincioșii ortodocși de «islamizare» forțată dusă în țările cucerite de turci, în Bosnia, Herțegovina și Albania.

În această perioadă — mai cu seamă în Țara Românească și Moldova — a desăvârșit organizarea canonică a Bisericii Ortodoxe Române, s-a dezvoltat cultura bisericească în limba slavonă și română (manuscrise, lucrări originale ș.a.), s-a dezvoltat arta bisericească, ramurile ei (arhitectură, pictură, sculptură, broderie, muzică), s-a dezvoltat monahismul, s-au stabilit legături cu alte Biserici Ortodoxe care au fost ajutate în permanență de domniile celor două țări extracarpatică.

În aceste țări Bisericiile din Țara Românească și Moldova se găseau sub protecția Patriarhiei ecumenice, mult redusă ca însemnătate față de cele din Imperiul Bizantin, ele au ajuns să dețină o adevărată «supremație» în rândul Bisericii ortodoxe din spațiul sud-est european și mediteranean și o «quasi-autocefalie» față de Patriarhia ecumenică. Domnii români și moldoveni au continuat politica «basileilor» bizantini în opera de patronare a Bisericii din țările lor, dar și a Bisericii ortodoxe căzute sub dominație otomană.

În 1277, în diploma cnezilor din Țara Românească se face amintire de anumite formațiuni politice — cnezate — în teritoriul dintre Carpații meridionali și Dunărea — de existența unor biserici, episcopi și arhiepiscopi. Pe baza acestor relatări, am ajuns la convingerea că pe lângă fiecare cnezat și cnezii pomeniți atunci: Iliodor, Ioan, Ștefan.

Și în alte formațiuni politice, încă necunoscute — a trebuit să existe câte un ierarh. Un ierarh va fi existat și mai târziu, la Litovoi, cel din 1277. După mișcarea lui Litovoi a urmat un deceniu aproape o jumătate de veac în care nu mai avem știri despre voievozii de la sud de Carpați. În 1324, cnezii din țările românești au înființat un stat unitar.

În locul formațiunilor politice anterioare exista un singur stat,

iar în locul cnezilor și voievozilor din secolul al XIII-lea există în persoana lui *Basarab I întemeietorul*, fiul lui Tihomir. Nu cunoaștem nici etapele și nici modul în care s-a desfășurat procesul de unificare a fostelor cnezate și voievodate. Este lucru stabilit astăzi că întemeierea Țării Românești s-a datorat voievozilor de la Cîmpulung și Argeș, care au început acțiunea de unificare a diferitelor cnezate și voievodate din dreapta și din stînga Oltului, sub o singură stăpînire românească. Desăvîrșirea unificării statului s-a făcut sub Basarab I (c. 1310—1352), cunoscut de tradiția populară sub numele de «Negru Vodă». În 1330, prin lupta pe care și-a avut-o cu regele Ungariei Carol Robert de Anjou (1307—1342) — după unii între Cîmpulung și Bran, după alții prin Lovișteasa —, Basarab I a izbutit să înlăture pentru totdeauna pretențiile de suzeranitate ungare și să desăvîrșască independența Țării Românești. Lupta este relatată în așa numita *Cronică pictată de la Viena* (Cronicon pictum Vindobonense), Țara pe care o cîrmuia Basarab se întindea de la Carpații Meridionali la Dunăre și de la Porțile de Fier pînă în teritoriile din nordul Dobrogei și în cel din stînga brațului Chiliei. După o îndelungată și strălucită viață și-a sfîrșit viața în 1352, fiind îngropat în biserica zisă «a lui Negru Vodă» din Iași.

Scaunul domnesc a fost ocupat, din 1352 pînă în 1364, de fiul său >JVico2fle_ĂiexoăctfU. Acesta a cîrmuit țara cu pricepere, desăvîrșindu-i organizarea, stînd în strînsă legătură cu statele slave din sud, Bulgaria și Serbia.

Organizarea bisericească. Presupunem că paralel cu unificarea politică a vechilor formațiuni cneziale și voievodale, a avut loc și unificarea organizației bisericești, adică în existența pe lângă fiecare cneaz sau voievod, un singur ierarh, cu titlul onorific de mitropolit. În practica Bizanțului și a altor state ortodoxe, orice organizație de stat implica și o organizație bisericească. Așa s-au petrecut lucrurile și în statele slave vecine. În 1204, în statul Asăneștilor, Ioniță a fost recunoscut ca «rege al bulgarilor și vlahilor», iar conducătorul Bisericii a fost ridicat la treapta de arhiepiscop, în 1217, marele jupan Ștefan Dușan a devenit rege al Serbiei, peste doi ani fratele său Sava era recunoscut arhiepiscop, iar cînd aceiași Dușan a luat titlul de «tar», arhiepiscopul său a devenit «patriarh al sîrbilor și grecilor». Aceleași lucruri trebuie să se fi petrecut și la noi. Cînd Basarab I a rămas singurul domn al Țării Românești, ierarhul de la curtea sa a devenit «mitropolit». J b

i cunoaștem cu numele nici un ierarh muntean pînă în anul 1359, șteateștat docujmen_ț^iiJacf^fJl__cjLrj_Jn^J3_48 eramitropolit de iar peste cîțiva ani (în orice caz, după 1352), a fost jmitat la [ung* sau Argeș. Transferarea unui mitropolit de la Vicina în în cele două orașe amintite se explică prin aceea că Vicina apar-' de cîteva decenii, Țării Românești. Astfel, în 1321 călătorul și ful arab Abulfeda relata că Isaccea (oraș situat lîngă Vicina) se a țara vlahilor». Iar o cronică în versuri despre expediția begu- ur din Anatolia la gurile Dunării (în 1337 sau 1338), spunea de- !hilia că se afla «la granița Valahiei», ceea ce ne face să cre- ă țara lui Basarab I se întindea pînă acolo. Deci avem două î care dovedesc că stăpînirea lui Basarab I se întindea peste am- luri ale Dunării maritime.

ir această organizare bisericească centralizată, în frunte cu un olit, nu avea încă recunoașterea canonică a Patriarhiei ecume- n Constantinopol, suprema autoritate bisericească în Răsărit. Re-iș- rea a obținut-o .J^icolae Alexandru Basarab, Jin J359 Existînd i mitropolit la noi înainte de această dată, atunci actul din 1359, srat mult timp ele istorici ca actul de întemeiere a Mitropoliei tlahiei, trebuie privit numai ca o *acceptare a unei stări jșxis- ll_nu de creare a unei noi instituții*.

au rjăștrat două acte privitoare Ja^ac^așt^ recunoașterej^ajribele ii_1359, scrise în limba greacă. Primul era «înscrisul» sȚ-fpa^o? sau jea sinodului Patriarhiei din ConștantinopoL princare mitropoli- hint — fost de Vicina — er_a jȚecunoscuț ca mitropolit L Al doilea act este scrisoarea patriarhului ecumenic -1354 și 1355— 1363), către domnitorul Nicolae Alexandru, prin aducea la ^cunoștință J^ioiljjj.^a sinodului. In hotărîrea sinodală ta că domnitorul Nicolae Alexandru, «g_țem|_nu__o dată, ci de !ilfl2_ri' P'.!!LJiSli!!2?il? SGte>>< ca Biserica din țara lui să fie sub j_rea c aiipm^a a scaunului Patriarhiei din ConstantinopoX"~de >ă primească un arKiereu hirotoniFde pâ!riarr*șPcare*'sa facă din sinodul patriarhal. în acest scop, domnul «a și chemat cu c'itva i pe Prea Sfințitul Mitropolit al Vicinei, din apropierea Im, și a primit cu foarte mare bucurie binecuvîntarea sa», țr h i e i ca deocamdată să recunoască transferareă~acestui Vicina «la Biserica a toată Ungrovlahia», urmînd ca după ^a iui, «să se aleagă altul și hirotonindu-se de către Prea Sfînta iiserică a lui Dumnezeu cea păstorită de noi, să fie trimis acolo PțȘi arhiereu legiuitajoată Ungrovlahia.»». Astfel, îachint de-

venea «Prea Sfințit mitropolit a toată Ungrovlahia, preacinstit și iubit frate în Domnul». Pe temeiul acestei hotărâri și în virtutea harului hirotoniei întru arhieru, noul mitropolit urma «să întărească pe citeți, în toată eparhia și enoria lui, să ridice în treaptă ipodiaconi și diaconi, să hirotonească preoți și să ia pe mina sa toate drepturile din orice parte ar fi». Se rînduia, în același timp, «ca toți clericii din acea țară și ceilalți sfințiți călugări sau laici, să-l asculte și să i se supună ca unui adevărat păstor, părinte și dascăl al lor, să primească bucuros și să împlinească toate câte va spune și cu ce-i va sfătui și învăța pe ei, ca ■privire la folosul lor sufletesc».

Prin scrisoarea adresată domnitorului Nicolae Alexandru, patriarhul îl înștiința că a holărît — împreună cu sinodul —, avînd și încuviințarea împăratului Ioan V Paleologul (1341—1376 și 1379—1391), ca Iachint «să fie de acum înainte... legiuit arhieru a toată Ungrovlahia», avînd dreptul să facă în eparhia sa «toate câte se cuvin unui arhieru legiuit». Îndatora totodată pe domn să facă, în numele său și al urmașilor, o «scrisoare cu jurămînt», prin care să «Efoniiță»că, și în viitor vor rămîne sub oblăduirea Patriarhiei de Constantinopol și vor primi arhieru de acolo. Scrisoarea se încheia cu îndemnul către domn de a se ține «strîns de «dogmele cele primite de toți și moștenite din părinți și sănătoase» și cu urarea ca Dumnezeu să-l țină «scutit de boli, bucuros, sănătos și mai presus de toată întîmpîarea cea neplăcută».

Deci prin aceste două acte se ratifica un fapt împlinit anterior, cu alte cuvinte, se legalizează situația lui Iachint, care fusese chemat «cu cîtva timp înainte» în fruntea Bisericii din Țara Românească. Nu se preciza însă de cît timp era Iachint pe lîngă voievod. Din hotărîrea sinodului patriarhal reiese că domnul a cerut încuviințarea strămutării lui Iachint «nu numai o dată, ci de mai multe ori», iar în scrisoarea către domn se amintea de «scrisorile domniei tale și din cele de la început și din cele din urmă», ceea ce arată că e vorba de un timp mai îndelungat. Din ambele scrisori reiese că inițiativa alegerii și mutării lui Iachint a aparținut domnitorului și că el a stăruit mult ca noul mitropolit să fie Iachint, și nu altcineva. Această stăruință se poate explica prin relațiile personale dintre ei doi, deci prin prețuirea de care se bucura Iachint din partea domnului, care va fi avut prilejul să-l cunoască, dat fiind că Vicina aparținea acum Țării Românești. N-ar fi exclus ca această stăruință a domnului să fi fost determinată și de faptul că Iachint va fi fost un bun cunoscător al limbii române și al celei slave.

Ită problemă care se pune este și aceea a cauzelor care l-au lat pe Nicolae Alexandru să se adreseze Patriarhiei ecumenice ecunoașterea organizării canonice a Bisericii din țara sa, și nu or Ortodoxe învecinate din Bulgaria și Serbia. Răspunsul este NTu s-a adresat patriarhului de la Tînioyo, căci pe la jumătatea i"â XIV-lea, statul, bulgar — la întemeierea căruia contribui-omâni, cu două secole în urmă — era în vădită decădere,..fapt i facilitat ocuparea lui de către i"J_S_ÎLLâ2?> Apoi, pe tărjjji ic,"ereziile din secolele anterioare, bogomilismul și adamitis-u și acvlm "clestul ^de răs3Îndițe, încît, pentru a statornici pacea îdincioși, marele patriarh Teodosie al Tîrnovei (t 1356) a fost ;ă convoace două sinoade ia Tîrnovo (1350 și 1355), pentru :a dreptei credințe și pentru condamnarea învățăturilor eretice în astfel de situații, domnul muntean nu se putea gîndi să legături canonice cu Biserica bulgară și să ceară binecuvîntarea ului de Tîrnovo pentru mitropolitul său.

s-a adresat Bisericii sîrbe, căci și aceasta se găsea într-o situa-nică neclară. În 1346 — după ce Ștefan Dușan Q^jj,—Î355) ^{sta} it ca «țar al sîrbilor și grecilor» — un sinod întrunit la Skoplje, irea patriarhilor de Tîrnovo și Ohrida, a proclamat pe arhi-il Ioanichie I de Ipek, ca patriarh sîrb, a cărui jurisdicție se în- numai peste vechiul regat sîrb, ci și peste teritoriile cuce-Șt^fan Dușan. Dar împotriva proclamării acestei noi Patriarhii,, :at patriarhul ecumenic Calist, care a aruncat anatema asupra , PȘiiIârului-.Jarului \$j^21L^2^iiJy'b' Anatema a fost ridicată anul 1375 de către patriarhul ecumenic Filotei, care a recu- în același timp, și Patriarhia sîrbă. Se înțelege că în asemenea rări, domnul Țării Românești nu se putea adresa Patriarhiei lată pe atunci sub anatema.

Tinea deci ca domnitorul Nicqlae^jAlegaodju..şJL -ff- _jdreşej;e iîi_de_Con^lantinoDjol. La aceasta era îndemnat de trei motive.. ii, fiindcă mitropolitul de Vicina (iepindea direct.de Patriarhie, nare numai ea și sinodul ei aveau dreptul să aprobe mutarea .altJLgparriie. Tn al doilea rînd, nu trebuie""sa"iVecem cu vederea scaunului patriarhal de Constantinopol, ca primul între patriar-3stolice"ăi? RfsarTtuluiTurmat de Alexandria^Antiohia și îefusa-^sfirşit7^m^n*tronam"ca oraşul Constantinopol era capitala impe-iSâSJ-iQ.' P^e atunci considerat încă cea mai însemnată putere în sud-estul Europei. De aceea, mutarea lui Iachint de la Vicina ⁿul Ungrovlahiei s-a făcut — după cum se arată în cele două

scrisori amintite mai sus — cu consimțământul «prea puternicului și sfântului împărat», care, în Bizanț, avea ultimul cuvânt nu numai în problemele politice, ci și în cele bisericești. Deci, actul din 1359 avea și o latură politică, pen'tru că domnul muntean avea nevoie de recunoașterea statului său de către împăratul Bizanțului, chiar dacă o făcea indirect. La rîndul său, împăratul avea interes să ajungă la o înțelegere cu Țara Românească, mai ales că tocmai în același an, în 1359, turcii își făceau prima dată apariția sub zidurile Constantinopolului.

Dar însăși Patriarhia avea interesul să satisfacă dorința domnului muntean, pe de o parte ca să aducă Biserica din Țara Românească în dependența ei directă — și prin aceasta creștea și prestigiul ei —, iar pe de altă parte, integrarea directă a acestei Biserici în ierarhia constantinopolitană însemna o întărire a rezistenței Ortodoxiei în aceste părți în care propaganda catolică se făcea tot mai simțită (a doua soție a lui Nico'lae Alexandru, doamna Clara, era catolică).

Reședințele Mitropoliei. Cunoscînd toate aceste lucruri, trebuie să ne punem întrebarea : unde și-a avut *reședința* Iachint ca mitropolit al Ungrovlahiei, pentru că cele două acte patriarhicești din mai 1359 nu precizează acest lucru ? O serie de istorici au susținut că reședința sa a fost la Argeș. Dar mulți istorici socotesc că după 1330, reședința primilor domni ai Țării Rornânegeți^ (Basarab I și Nicolae Alexandru) nu a fost aici, ci la Cîmpulung (C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu ș.a.), mai ales că în 1330 se pare că Argeșul a fost pustiit de ostile lui Carol Robert al Ungariei. Ei au și fost înmormîntați aici, în biserica zisă a lui Negru Vodă, cu hramul «Adormirea Maicii Domnului» (o inscripție' descoperită pe peretele bisericii domnești din Curtea de Argeș spune : «în anul 6860 (1352) la Cîmpulung a murit marele Basarab voievod»). Reședința. dorngejjgca,apare: la Argeș abia sub/ladjjsiav (Vlaicu) Vodă (1364—c. 1377), primul act emis la Argeș fiind din 1369. Dacă reședința primilor doi Basarabi a fost la Cîmpulung, atunci, în chip firesc, Trebuie să admitem că și reședința mitropolitului Iachint și a prezumtivilor săi înaintași a fost tot în acest oraș, desigur la biserica amintită, cu hramul «Adormirea Maicii Domnului». Cînd Vlaicu Vodă a mutat reședința domnească la Argeș, atunci va fi luat acolo și pe mitropolitul țării.

După ultimele cercetări, la Argeș a slujit drept catedrală mitropolitană biserica domnească cu hramul Sfîntul Nicolae, pe care unii istorici o socotesc ctitoria lui Nicolae Alexandru Basarab, poate începută chiar de Basarab întemeietorul, iar alții, dimpotrivă, o consideră

de Vladislav I. Se pare că aceasta a fost ridicată pe locul unei nați vechi, poate de la sfârșitul secolului al XHI-lea sau începutului următor. În prima jumătate a secolului al XV-lea, Vlad 1436—1442 și 1443—1446), fiul lui Mircea cel Bătrîn, a ridicat o nouă biserică mitropolitană, cu hramul Adormirea Maicii Domnii, la aproximativ 2 km de orașul Curtea de Argeș (pe moșia Ști) —, sfințită la 15 august 1439. Ridicarea acestei noi biserici are o semnificație : funerară, pentru a servi ca necropolă domnească. Vlad Dracul a fost îngropat la Tîrgșor, unde a fost decapitată, spre a sublinia continuitatea sa cu a vechilor Basarabici, voind să facă din ea centrul luptei cruciate împotriva otomanilor (pe turnul bisericii nu a încastrat stema țării, ci al dragonului). Mutând mitropolia de la biserica domnească în locul ridicat de el, voievodul urmărea să-i confere o notoritate și glorie. Probabil în 1475 sau 1484, în cursul unor cutremure de pământ sau impresionat pe contemporani, biserica lui Vlad Dracul a fost demolată.

fiind faptul că reședința domnească se mutase încă din timpul lui Vlad cel Bătrîn la Tîrgoviște, n-ar fi exclus ca mitropolitul să se fi mutat și el „către sfârșitul secolului XV” la minăstirea Dealu, situată în județul Giurgiu. Din actele interne, aflăm pe mitropoliții țării alături de a Gherghița, în 1482, la Tîrgoviște, în 1483, și la București, în 1508. Abia la 17 august 1517 reședința mitropolitană a fost mutată la Tîrgoviște, în biserica începută de Radu cel Mare și finalizată de Neagee Basarab.

locul vechii biserici a lui Vlad Dracul a ridicat apoi Neagee Minunata sau ctitorie de la Argeș, sfințită la 15 august 1517, devenită pînă azi admirația tuturor vizitatorilor. Pisania acesteia a Neagee a găsit biserica de la Argeș «dăruită și neîntărită».

Extinderea noii Mitropolii se întindea asupra întregii Țări Române, fiind numit în scrisorile patriarhale «mitropolit a toată țara». În ce privește numele de Ungrovlahia, cea mai acceptată interpretare este aceea că prin ea trebuie să înțelegem «Vlahia de la marea Neagră». Teritoriul Țării Românești era în creștere, iar populația ortodoxă se înmulțea mereu. Vladislav I (Vlaicu) Vodă a avut în Transilvania cunoscutele feude Amlășul și Făgărașul, iar în Banatul de Severin. În timpul lui Mircea cel Bătrîn hotărârile împotriva răsărit, ajungeau pînă «la marea cea mare», în «părțile de răsărit» și în «cetatea Dîrstorului», deci cuprindeau și Dobrogea.

Sub raport administrativ-bisericesc, se înțelege că ele au intrat sub ascultarea mitropolitului Ungrovlahiei.

Jurisdicția MitropoHei_r_ezultă_j>i din titulatura pe care o acorda fi^MM^U-SEUDlfrii^inițropolițuluiJării Românești în 1401 : «Prea sfințit mitropolit al Ungrovlahiei, prea cinstii și exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor». Prin «Plaiuri» s-au înțeles fie numai feudele" TfânsiiVa-rîene stăpînite de domnii munteni (D. Onciul), fie «regiunile subcarpatice din Banat și Transilvania» (I. Nistor). Socotim însă că «Plaiurile» cuprind întreagă Transilvania, iar titlul de «exarh» (gr. ISapxoî) acordat mitropolitului muntean avea sensul de reprezentant, delegat sau împuternicit al patriarhului de Constantinopol peste credincioșii ortodocși din Ungaria și Transilvania, unde nu-și putea exercita jurisdicția direct, întrucât se afla între granițele unui stat feudal catolic.

Concluzii: Rezultă că după întemeierea statului independent Țara Românească, prin strădaniile marelui domn Basarab I, a urmat, în chip firesc, organizarea bisericească a țării, prin fiul și urmașul său Nicolae Alexandru. Mitropolia Ungrovlahiei, recunoscută oficial de Patriarhia ecumenică în 1359, a avut un însemnat rol în îndrumarea și întărirea vieții religioase din Țara Românească.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: FRANZ MIKLOSICH și JOSEPH MOLLER, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani 1313—3402*, 2 voi., Viena, 1860—1862; Părțile privitoare la țara noastră au fost traduse de C. ERBICEANU, *Material pentru istoria bisericească și națională a românilor*. Extras din cartea «Acta Patriarchatus Constantinopolitani» de Fr. Miklosich și Joseph Müller, în B.O.R., an. XII, 1888, p. 116—133 și 192—202; E. HURMU-ZAKI — N. IORGA, *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. XIV, partea I, București, 1915; ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria României, B. Țara Românească*, veacul XIII, XIV, XV (1247—1500), București, 1953, XLIX + 431 p. (și reeditarea : *Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, voi. I (1247—1500), sub redacția P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, 635 p. ; JEAN DAR-ROUZES, *Le registre synodal du patriarcat byzanlin au X/V-e siecle. Etudes paleo-graphique et diplomatique*, Paris, 1971, 396 p. + 64 pi. et les index ; JEAN DARROU-ZES, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Texte critique, introduction et notes, Paris, 1981, XVI + 521 p. ; Voi. *Fontes historiae daco-romanae* IV. Scriitori și acte bizantine, secolele IV—XV, publicate de Haralambie Mihaescu, Radu Lăzărescu, Nicolae Șerban Tanașoca și Tudor Teoteoi, București, 1982, XII + 582 p.

Lucrări: DIMITRIE ONCIUL, *Originile Principatelor Române*, București, 1899, Vi + 252 p. (și în voi. *Opere complete*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1946, p. r⁷HrT²⁷⁵ și Opere aiesei Ir edr A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 560—715) ; GHEOR-vir }• BRĂTIANU, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*. Ediție îngnjita, studiu introductiv și note de Valeriu Râpeanu, București, 1980, LXXVIII + tcD^pV Constituirea statelor feudale românești (studii), București, 1980, 328 p. ; i>_hKBAN PAPACOSTEA, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988,

İLAE DOBRESCU, *întemeierea Mitropoliilor și a celor dinții minăstiri din rești*, 1906, 128 p. ; N. IORGA, *Condițiile de politică generală în care s-au Bisericele românești în secolele XIV—XV*, București, 1913, 25 p. («An. Acad. m. Sect. Ist., s. II, t. XXXV, m. 14, p. 387—411) (reprodus și în voi. *Studii ului mediu românesc*, București 1984, p. 95—115); C. MARINESCU, *înfînțarea or din Țara Românească și Moldova*, București, 1924, 22 p. («An. Acad. Rom.», t. Ist., s. III, t. II, nr. 6, p. 247—269) ; VASILE GRECU, *Bizanțul și catolitreutul nostru îndepărtat*, în S.T., an. II, 1950, nr. 9—10, p. 556—568 ; CON-C. GIURESCU, *întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, în B.O.R., an. LXXVU, ■ io, p. 673—697 ; PA VEL CHIHAIA, *Cele două locașuri ale Mitropoliei din Argeș, deduse din hrisoavele bisericii lui Neagoie Basarab*, în M.O., an. nr. 7—8, p. 597—612; IO AN IONESCU, *Despre primul locaș al Mitropoliei ânești din Curtea de Argeș*, în M.O., an. XXI, 1969, nr. 1—2, p. 55—60; GIURESCU, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, București, 1973, 496 p. ; THEODORESCU, *Bizanț, Balcani, Occident la Începuturile culturii medie-nești (secolele X—XIV)*, București 1974, 379 p.; IO AN IONESCU, *Localiza-i bizantine și împrejurările în care s-a îniiințat Mitropolia Țării Românești*, n. XXXVII, 1978, nr. 9—12, p. 1055—1071. Vezi și N. CONSTANTINESCU, *ice d'Argeș des voivodes roumains des XIII-e et XIV-e siecles*, în RESEE, 'LAMINIU MIRȚU, *în legătură cu problematica localizării primei capitale ieudal al Țării Românești*, în B.O.R., an. LXXXVIII, 1970, nr. 7—8, p. PA VEL CHIHAIA, *Cine a iost «Negru Vodă», întemeietor de cetăți și biserici ? în voi. Pagini de veche artă românească. De la origini pînă la voiului al XVU-lea*, București, 1970, p. 96—167.

MITROPOLIA UNGROVLAHIEI DUPĂ 1359. ÎNFIINȚAREA MITROPOLIEI SEVERINULUI

Fiind recunoscută Mitropolia Ungrovlahiei de către Patriarhia ecumenică în 1359, viața bisericească din Țara Românească a cunoscut un însemnat spor duhovnicesc, căci prin strădaniile noilor mitropoliți erau hirotoniți diaconi și preoți, se sfințeau biserici și mănăstiri, se caligrafiau cărți de slujbă bisericească și de învățătură. Mitropolitul Iachint și urmașii lui s-au bucurat de sprijinul larg al domnilor țării din acea vreme : Nicolae Alexandru (1352—1364), înmormântat la Cîmpulung alături de tatăl său, Vladislav sau Vlaicu Vodă (1364—c. 1377) și Radu I (c. 1377—c. 1383), amîndoi fii ai lui Nicolae-Alexandru, apoi Dan I (c. 1383—1386) și Mircea cel Bătrîn (1386—1418), fiii lui Radu I.

Mitropolitul Iachint. Despre Iachint nu mai avem știri documentare după recunoașterea sa ca mitropolit al Ungrovlahiei, timp de 10 ani. Abia în septembrie 1369, cînd Vlaicu Vodă da o «scrisoare ctitoricească» mănăstirii Cutlumuș din Muntele Ațhos, era amintit și mitropolitul Iachint. Domnul îl ruga să intervină pe lîngă egumenul aceleia[^] Hariton, ca monahii români de la Cutlumuș să nu mai fie supuși vieții «chinovic_ești»_de acolo, ci să li se îngăduie să ducă viață idioritmică.

În jurul anului 1370, unii răuvoitori l-au învinuit la Pajtnarhje că «desconsideră» Marea Biserică, probabil datorită faptului că n-a luat parte la ședințele sinodului patriarhal din Constantinopol. Patriarhul Filotei (1364—1376), bănuind că mitropolitul se gîndește ia_9_rup^{erc} 4g_Patriarhie, decija o autonomie a Bisericii[^] pe care o păstora, a trimis în vara anului 1370 pe Daniil Critopulos (Critopol), dicheofilaxul — deci un avocat sau jurist al Patriarhiei —, ca să cerceteze în ce măsură erau adevărate acuzele ce se aduceau bătrînului mitropolit. Venind ? Patriarhiei s-a convins ușor de netemeinicia acuzațiilor

aint. La plecarea lui Daniil din țară, mitropolitul a găsit de
 erje — prin el și prin vlădica Daniil al Vidinului, aflat în
 ^Țeă — PATliajjțului Pilotei, dezvinovățindu^șe de jicuzele
 ;au. El îi scria că este greu bolnav și că la suferințele tru-
 aȘăuga una, sjfletească pricinuita des, «puțina prețuire» din
 rhului, care îi sta «cao săgeată în inima» și îi «roade__ne-
 :tul». îi arăta apoi că n^a _participat la ședințele sinodului
 aici 1-a oprit domnul țării (Vladislav), avînd în vedere «lun-
 uîui și frica de a nu fi ucis», dar și pentru că era cuprins
 jltoare "slăbiciune trupească», fiind «slăbit cu totul și fără
 n aceeași scrisoare {-'.zziv.iov), mitropolitul Iachint Jncu-
 patriarh că domnul și boierii țării au trimis pe dicheofilaxul
)"pol7 «ca să fie sfinji^dăruitj^binecuvîntat ca arhie_j_eu__ a
)vlahia», avînd pentru aceasta «voia, îngăduința și^ierțarea»
 din scrisoare că mitropolitul Iachint dorea în chip sincer să
 de la conducerea Mitropoliei.

olia Sever inului. Mitropolitul Antim Critopulos (Critopol).
 mitropolitului Iachint a fost primită cu toată bunăvoința de
 aihul Filotei și sinodul său, care au luat o măsură înțeleaptă,
 ă au menținut pe Iachint în scaun, dar au hotărît să creeze un
 caun mitropolitan pentru Daniil Critopol. Și pentru a scuti pe
 aitropolit de eventuale neplăceri, în august 1370, Daniil a
 ă semneze o declarație, prin care se angaja că nu va aduce
 >ărare celui ce este acolo mitropolit al Ungrovlahiei și să
 via pentru mine toată Mitropolia», că nu i se va arăta potriv-
 npotrivă, îl va iubi și-l va cinsti.

ales ajoștțunș apoi în monahism, sub. numele de Antim, și
 .întru arhieru, la Patriarhie. În hotărîrea sinodală pentru nu-
 Antim, din octombrie 1370, se preciza că a fost hirotont
 Ly_ al unei_gărJ.i din Ungrovlahia, adică al unei jumătăți»
 "]]<; lAspoț Ou'f-fo^axiai; SYIXOVOTITO5 Tjțuoelui), «cealaltă jumă-
 d ca arhieru pe mitropolitul transferat (strămutat) mai dinain-
 Vicina», deci pje ja^hint. Noului'ierarh i s-a confarit rangul de
 al scaunului mitropolitan din Melitene (o fostă eparhie din
 bizantin, situată în Armenia, pe Eufrat — localitatea Eski
 de azi), al cărui loc îl va ocupa de acum înainte printre
 sinodului patriarhal, deci obținea o întîietate față de Iachint.
 egatură cu crearea noii Mitropolii pentru o parte a lîngrovla-
 pun mai multe probleme : motivul înființării, teritoriul de juris-
¹reȘedința, precum și titularii ei. În ce privește motivele înfiin-

țării, trebuie să avem în vedere în primul rînd acțiunea prozelitistă a franciscanilor în Țara Românească și în părțile Vidinului, ocupat de regatul feudal maghiar, între anii 1265—1369, acțiune Dornită de p_arja_JRban V, ajutat de regele Ludovic cel Mare al Ungariei. Se știe ca în tot cursul secolului al XIV-lea, regii Ungariei — în dorința lor de a-și extinde sfera de influență la sud și est de Carpați — au căutat să facă acest lucru și prin mijlocirea acțiunii prozelitiste catolice. De pildă, regele Carol Robert de Anjou făcea demersuri pe lingă papa pentru reînființarea Episcopiei catolice a *Milcoviei*, cerînd hirotonia capelanului său Vitus de Monteferro (1332). Nu știm însă dacă a fost hirotonit acel capelan și dacă va fi venit prin aceste părți, căci în 1347 regele Ludovic cel Mare făcea din nou mijlocire pentru înființarea unei episcopii în vechiul scaun al *Milcoviei*, cerînd să fie hirotonit călugărul Toma de Nympti, capelanul regal. Se pare că nici el n-a părăsit curtea regelui maghiar, căci peste șase ani scaunul *Milcoviei* era din nou vacant. În 1353 papa Inocențiu VI mimea ca episcop pe dominicanul polon Bernard, în 1364 Urban V numea pe dominicanul maghiar Albert de Usk, iar în 1371 Grigorie XI, pe Nicolae de Buda.

Catolicii din Țara Românească s-au bucurat de sprijinul doamnei Clara, a doua soție a lui Nicolae Alexandru Basarab. Papa Grigorie XI (de la Avignon, 1370—1378) intenționa să înființeze o episcopie catolică la Argeș. Cunoaștem — sporadic — titulari ai ei de pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea pînă la începutul secolului al XVI-lea. Tot în această perioadă de timp se întîlnesc și cîțiva episcopi catolici de Severin. Nu știm însă nici despre cei de la Argeș nici despre cei de la Severin dacă au șezut vreodată la scaunele lor episcopale sau au rămas în continuare în Ungaria. Ținînd seama de numărul mic de catolici sași și unguri așezați în diferite orașe din Țara Românească, precum și de starea materială slabă a acestor două scaune episcopale, credem că titularii lor au stat mai mult în Ungaria — majoritatea fiind unguri —, încît nu se poate vorbi de o acțiune prozelitistă a catoliei printre credincioșii ortodocși din Țara Românească.

Un alt motiv pentru înființarea unui nou scaun mitropolitan în Țara Românească era și înmulțirea populației țării, precum și extinderea hotarelor ei prin înglobarea ținuturilor Amlășului și Făgărașului și a Banatului de Severin. De altfel, în însuși actul sinodal, din octombrie 1370, se preciza că «poporul acelei țări s-a întîmplat să fie mult ; ba aproape nenumărat, nemaifiind de ajuns un singur arhieru la un atît de mare popor, ca să-l poată cerceta duhovnicește și să-l învețe cele de suflet folositoare și mîntuitoare».

ii că la înființarea noii mitropolii au stat și anumite «intente pe de o parte, din partea patriarhului și a sinodului ține pe iachint în scaun, iar pe de alta, dorința axelorei și de cererelăT domnului și arțarii jle_a avea un mitropolit mai bil să răspundă la multiplele cerințe duhovnicești ale creștinilor. Deci crearea noii mitropolii avea numai un caracter " TranT" e a face față, inițial, momentane.

privește întinderea teritorială și reședința acestei noi mitropolii em nici o indicație precisă în cele trei acte pomenite mai sus. actul sinodal de numire a lui Antim se exprima în termeni jprecizie, afirmînd numai că a fost hirotonit ca mitropolit «al din Ungrovlahia, adică al unei jumătăți». Această lipsă de ; menține și în actul sinodal din august 1372, pentru numirea lui Iachint la Argeș. Dar mărturiile documentare de mai jese j) e jarmașul_ku Antim^ Atanasie, mitropolit «al Severi-5 Se^epfvou) «saiU_dinspre Severin» (tuou țipou? OîrpfpoSXaxiaS TÎ)j js^splvov), iar eparhia sa era numită «a Ungrovlahiei de căni». Din aceste denumiri deducem că noua ^P3Thie_ăuprindea din_dreapjjiJ31tului, adică Oltenia de azi. ■ile de mai sus au făcut pe majoritatea istoricilor sa fixeze nuli mitropolii în jonișjil Severin, situat alături de vatra fostei nane Drobeta. Tradiția locală arată de asemenea că acest oraș vremuri reședință vlădicească. Există însă o seamă de lucruri ac să punem la îndoială părerea îndeobște acceptată că reșe-i mitropolii era la Severin. în primul rînd, e faptul că Severin-ituat într-o poziție dezavantajoasă, la granița a patru țări (Bulgarbia, Ungaria și Țara Românească), și departe de reședința dom-ar între anii 1375—1376 și 1383—1384, Severinul a fost ocupat ui feudal maghiar, organizîndu-l ca «Banat al Severinului». ică am admite că inițial Antim s-a stabilit la Severin, totuși, jiva ani, cînd Severinul a fost ocupat de unguri, el a trebuit » răsescă această reședință. Apoi, din moment ce mitropolitul Vidinului a găsit adăpost în Țara Românească înainte de 1372 iin pricina ocupării orașului său de către unguri, iar Sfîntul a părăsit mînăstirea Vodița (situată la cîtiva km de Severin) -ași cauză, atunci este limpede că scaunul noii mitropolii n-a imîne la Severin. Probabil tot din pricină că n-a fost aici reșe-adiceasca a lui Antim unele acte patriarhale o numeau Mitro-Jngrovlahiei de către Severin». Iar dacă în unele acte interne lircea cel Bătrîn apare ca «Mitropolia de Severin», prin acest '§>

nume trebuie să înțelegem «țara», «ținutul» sau «regiunea» Severin, nicidecum cetatea.

De aceea, socotim mai acceptabilă ipoteza că reședința Mitropoliei a fost la Râmnic, căci așa s-ar putea explica de ce pomelnicul Episcopiei de aici începe cu Basarab I și de ce a primit mai târziu denumirea de «Episcopia Râmnicului Noului Severin». Ne-am exprimat în altă parte părerea că dacă centrul cnezatului lui Farcaș din 1247 era la Râmnic, atunci implicit era acolo și un episcop. Deci, stabilirea sediului Mitropoliei Severinului la Râmnic apare ca o continuare firească a unei organizații bisericești mai vechi, în frunte cu un ierarh.

Ca mitropolit de Severin, Antim a participat, prin anii 1379—1380, la ședințele sinodului patriarhal din Constantinopol. Se cade să amintim că în cursul păstoririi sale ca «mitropolit de Severin», și-a desfășurat activitatea — în acea parte a țării noastre — egumenul Nicodim de la Tismana, reorganizator și îndrumător al monahismului la noi. Probabil tot în timp ce era mitropolit «de Severin», a dăruit mînăstirii Tismana o bedernița și un epitrahil, păstrate azi în tezaurul acestui sfînt lăcaș. O Evanghelie grecească ce i-a aparținut, scrisă pe pergament, în secolul al XH-lea, se află azi printre manuscrisele Universității din Bologna.

Mitropolitul Hariton. Bătrînul mitropolit Iachint, lăsat de patriarh și de sinodul său să păstorească la Argeș, n-a mai trăit mult. În august j.372 avem un nou jict sinodal, prin care era numit ca mitropolit al Ungrovlahiei *Hariton*, egumenul mînăstirii Cutlumuș din Muntele Athos, de care am pomenit mai sus, deși ne-am fi așteptat să-i urmeze Antim. Înseamnă ca Iachint a murit în prima jumătate a anului 1372 și va fi fost îngropat, după datină și rînduială, lîngă biserica mitropolitană de la Argeș, în care slujise.

Cine era noul mitropolit Hariton ? Grec de neam, înainte de a ajunge în scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei fusese egumen al mînăstirii Cutlumuș și protos, adică întîistătător sau conducător al mînăstirilor din Muntele Athos. În această dublă calitate, a venit în Jara Românească în timpul domniei lui Vlaicu Vodă, pentru ca să-l^roage să termine mînăstirea Cutlumuș, cu toate clădirile trebuitoare : biserică, trapeză, chilii, ziduri înconjurătoare — în forma unei cetăți — etc.

muntean a acceptat rugămintea lui Hariton, suportînd cheltuijate de ridicarea așilor clădiri, mai ales că temelia mînasost pusă de tatăl său, Nicolae Alexandru Basarab. Din cauza jurtări de grijă a domnilor munteni față de mînăstirea Cutlumuș, t cunoscută și sub numele de «Lavra Țării Românești». În sep-1369, cînd Vlaicu Vodă da Cutlumușului «scrisoarea ctitori- de care am pomenit mai sus, se vorbea și de rugămintea ce i-a a înlocui viața de obște (chinovicească), pe care a impus-o în ea sa, cu viața idioritmă, pentru că monahii români de acolo \ cu greu». Egumenul s-a învoit cu mare greutate, numai după eîntors la Athos și s-a sfătuit cu ceilalți viețuitori. Din această numărul monahilor români de la Cutlumuș s-a înmulțit, fapt speriat pe romei» (greci). De aceea, domnul îi asigura, prin serile care vorbim, că nu vor avea nici o tulburare din partea ro-

Drită legăturilor sale cu Țara Românească, dar și grijii pe care mînăstirii Cutlumuș, ctitoria celor doi domni români, Hariton it o personalitate bine, cijnoscută la noi, —el însuși spune în itul său că a venit în Țara Românească de șapte ori —, fapt us la numirea sa în scaunul mitropolitan în 1372, după moartea nt, fiind astfel preferat lui Antim Critopol, mai tînăr și de cu- TLJt pentru Severin. Actul său de numire, din 11 august 1372, datorită aleselor sale însușiri «a fost hirotonit mitropolit pen- tre a Ungrovlahiei, anume pește aejeajumătate pe carejo jinu- **Iachînt**», cealaltă rămînînd lui Antim. Noului ales i se da pu- așeze citeți și să hirotonească diaconi, preoți și chiar episcopi, ; egumeni la mînăstiri și să sfințească biserici. În continuare, că i s-a dat titlul onorific de «locțiitor al scaunului Amasiei» ai n sinodul patriarhal din Constantinopol. În continuare, actul că mitropolitul Daniil al Vidinului, refugiat la noi — din cauza temporare a Vidinului de către regatul feudal maghiar și a ndei catolice de acolo —, va avea dreptul să slujească cele ale i în oricare din cele două eparhii muntene, urmînd ca mitro- respectiv să-i dea cele necesare pentru trai, cît va socoti de • Așezarea lui Daniil al Vidinului la noi însemna o adevărată a Mitropoliei Ungrovlahiei, pentru îngrijirea duhovnicească a oșilor români și pentru a face față acțiunilor misionare cato- :iașurate mai ales în părțile Severinului, învecinate cu Ungaria, «post scriptum», scris de însuși Hariton pe actul său de nu- ga pe aceia care vor urma după el în scaunul mitropolitan «să

fi ctitori ai mînăstirii Cutlumuş». Se vede deci și de aci grija deosebită pe care o purta acestei mînăstiri.

Hirotonit desigur la Constantinopol, noul mitropolit a venit în Țara Românească, la scaunul său de la Argeș. El și-a păstrat însă calitatea de egumen la Cutlumuș, iar în 1376 a fost ridicat la cinstea de «protos», adică întîistătător sau conducător al tuturor mînăstirilor athonite. Alte știri despre el avem abia în 1378, cînd își făcea cel de-al treilea testament, în care arăta toate strădaniile sale pentru ridicarea mînăstirii Cutlumuș. Intre altele, amintea că a fost de șapte ori la Vlaicu Vodă și la soția sa, doamna Ana, care l-au ajutat cu toate cele necesare. Neavînd nici o avere, hotăra ca mantia și «veșmintele de schimb» să fie vîndute pentru răscumpărarea celor robiți de turci. Este interesant că atît cu prilejul cercetării amintite mai sus, cît și în testament, semna și ca «protos al Muntelui Athos», ceea ce înseamnă că și-a păstrat în continuare și această demnitate. Prin 1380, participa la ședințele sinodului patriarhal din Constantinopol. Toate acestea ne fac să credem că în cursul păstoririi sale, conducerea treburilor bisericești de la noi a rămas mai mult în sarcina lui Antim, iar Hariton a stat mai mult ••• la Athos, mai ales la Cutlumuș, de care era așa de mult legat sufletește.

A mai păstorit puțin timp, căci după 1379—1380, Mitropolia Ungrovlahiei era reprezentată la sinodul patriarhal numai de Antim Critopol.

Antim, mitropolit al Ungrovlahiei. Am arătat mai sus împrejurările în care a ajuns Antim mitropolit peste o parte a Țării Românești, în iunie 1370. Dar un act, databil între lunile septembrie 1379 și iunie 1380, menționează prezența la sinodul constantinopolitan a «smeritului mitropolit al Ungrovlahiei Antim». În mai multe rînduri este întîlnit în actele sinodului cu titlul onorific de «locțiitor al scaunului mitropolitan din Nicomidia» (în nord-vestul Asiei Mici), ocupînd locul al șaptelea între membrii sinodului patriarhal.

Mitropolitul Antim a purtat o corespondență cu marele patriarh Eftimie al Tîrnovei (1375—1393). Printre altele, patriarhul îl sfătua să nu accepte sub nici un motiv căsătoriile a treia și a patra, iar pe cea de-a doua, numai cu darea unui canon. Ii amintea apoi și despre «neorînduieșile vremii dT acum și tulburările ce ne-au cuprins pe noi aci, ca și pe voi acolo». E vreo aluzie la erezia bogomililor, care pare să se fi extins din Bulgaria și la nordul Dunării ? Sau e vorba de încercările de expansiune ale regatului feudal maghiar în sudul Dunării și în Țara Românească? Este greu de precizat. .A \

Ită știre interesantă asupra mitropolitului Antim datează de prin
;8—1389. în acest timp, fiind probabil la Constantinopol a fost
i o boală grea. Crezînd că nu va mai scăpa cu viață, a lăsat
și a îmbrăcat marea schimă monahală, sub numele de TimoteL
îgin (Lu -se si. fiiridLn dejDlmat.atea^puteri^oj^fizic^^i^înțelectuâTe,
patriarhal, în ședința din 15 februarieș^lJȘ.9, j^a îngăduit «să
îieria'ca și mai înainte», deși era împotriva can. 2 al sinodului
de la Constantinopol. În același an, este amintit în actele si-
patriarhal (de pildă, în iulie semna împreună cu «celălalt al
iahiei, Atanasie»).

8 ianuarie 1392, apare — alături de «mitropolitul Severinului
3» — ca martor, în fruntea divanului domnesc, într-un hrisov
Mircea Voievod pentru mînăstirea Cozia. Probabl_ tot. _el_ a în-
:, împreună cu Mircea, moaștele ȘfintejMViucenițe Filofteia^ori-
lin Tîrnovo, din Bulgaria, așezate, se pare, în biserica Mitropo-
Argeș (azi se păstrează în paraclisul bisericii lui Neagoe Ba-
s la Argeș). Moaștele Sfintei Filofteia au fost așezate mai întii
avo, sub țarul Ioniță, iar după căderea taratului sub turci
iuse la Vidin. Fiind ocupat și acest tarat în 1396, moaslele sfin-
):regit din nou, fiind duse la Argeș. *Viața Sfintei Fiiioilea* a
îfMmie, ultimul patriarh de Tîrnovo.

2âlă.,că.,jriițropolitij. Anțiin a păstorit_șijn,pjimii.ani ai secolu-
și că el este acel «prea sfințit mitropolit al Ungroylahiej JJjea.
k exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor» — fără să i se dea nu-
căruiia îi scria patriarhul ecumenic Matei I (1397—1410), în
1, rugîndu-l să primească în eparhia sa pe preotul moldovean
lirotonit de Iosif al Moldovei, pe atunci nerecunoscut de Patri-
umenică (mitropolitul muntean îl oprise pentru aceasta de la slu-
lor sfinte). Argumentele lui Nicolae Dobrescu pentru idenrifi-
:elui mitropolit cu Antim ni se par convingătoare. Ierarhul ne-
i actul patriarhal din 1401 se dovedește că susține cauza Pa-
în conflictul ce-l avea cu Moldova, deci era vorba de un ora
ei, care nu putea fi decît Antim. Apoi, însăși nenumirea sa în
spectiv pledează pentru identificarea sa cu Antim, căci fiind
lit de peste 30 de ani, numele său era bine cunoscut, chiar și
tantinopol, încît nu era necesar să-i fie trecut numele într-o
e- Își_va fi sfîrșit zilele după 1401, fiind îngropat undeva în jurul
iî d_e ia Ar9e,Ș' Păcat că din 1402—1403 încetează prin-

ci palul nostru izvor documentar : actele sinodului patriarhal, cuprinse în colecția *Acta Patriarchatus Cunstantinopolitani*.

Mitropolitul Atanasie al Severinului. La Mitropolia Severinului, Antim a avut un urmaș cu numele *Atanasie*. Era tot grec de neam, trimis în Țara Românească de Patriarhia ecumenică. Era consemnat ca mitropolit de Perqa și Attalia (în sudul Asiei Mici) în ianuarie 1387 și februarie 1389. în iulie 11189 este întâlnit pentru întâia oară la ședințele sinodului patriarhal, semnind ca «celălalt al Ungrovlahiei, Atanasie».. După 1389, este "menționat la sinod aproape "numai el, ceea ce înseamnă că Antim, fiind acum JJătrîn și bolnav, va fi trimis la sinod pe Atanasie ca să reprezinte întreaga Biserică din Țara Românească. Numai așa s-âr"~putea explica trecerea lui Atanasie în pomelnicul Mitropoliei Ungrovlahiei, îndată după Antim. La 8 ianuarie 1392, apare în actul de la Mircea cel Bătrîn, pentru Cozia. în actele sinodale, este întâlnit pînă în anii 1402—1403, semnînd, fie ca «smeritul mitropolit al Ungrovlahiei», fie ca «al Ungrovlahiei dinspre Severin», fie, în sfîrșit, ca «al parțu Ungrovlahiei dinspre Severin». în fir pastă vrpmp a îndeplinit unul din rele mai nefaste roluri, alăturîndu-se dușmanilor patriarhului Matei I., "între care cel mai însemnat era mitropolitul iviacane al Anryrpi ^t^r!.^' sie a refuzat orice supunere față de patriarh și de împăratul Manuil II Paleologul (1391—1425). Faptul că nu mai esie pomenit după 1403, l-a făcut pe bizantinologul francez Vitalien Laurent să susțină că ori s-a stins clin viață, ori a fost caterisit pentru purtarea sa, ori — dacă s-a mai bucurat de protecția lui Mircea — s-a reîntors la scaunul sau în Țara Românească. Atitudinea sa față de patriarhul ecumenic este un indiciu în plus că el n-a fost trecut în scaunul mitropolit de Argeș după moarfa lui Antim. Documentar, după Atanasie nu întâlnim aji n7itropoliți"7e~Se^rTn7~'

Concluzii: *Rezultă că actul recunoașterii Mitropoliei Ungro- 5 vlahiei din 1359 a avut urmări favorabile asupra vieții bisericești din Țara Românească. în 1370 s-a ajuns la Înființarea unei noi mitropolii, pentru teritoriile din partea de apus a țării. Deși titularii acestor două scaune mitropolitane erau greci de neam, ei s-au ardat cu multă înțelegere față de păstoriții lor români, desăvîșind organizarea bisericească pe care au găsit-o aici. Prin înființarea mitropolii și prin vlădicii greci veniți la noi s-au întărit și mai mult legăturile de veacuri pe care le aveam cu Patriarhia din Constanti-nopol.*

BIBLIOGRAFIE

- izvoarele și lucrările menționate la capitolul precedent se adaugă : GR. IS *Un document privitor la împărțirea Mitropoliei Țării Românești*. în voi. re lui Nicolae Iorga, Cluj, 1931, p. 292—296; STOICA NICOLAESCU, *Păsto-ropolitului primat al Ungrovlahiei. Hariicn*, Craiova, 1932, 13 p. (extras din *le Olteniei*), XI, 1932, nr. 59—60) ; I. DONAT, *Reședințele celei de-a doua •lii a Țării Românești*, în «Arhivele Olteniei», XIV, 1935, nr. 77—78, p. 67—.
- SACERDOTEANU, *Ceva despre mitropolitul Hariton al Ungrovlahiei (1372— n BO.R., an. LIV, 1936, nr. 1—2, p. 52—61; NICULAE M. POPESCU, Antirn t, în B.O.R., an. LXIV, 1946, nr. 10—12, p. 601—005; V. LAURENT, Contribu-l'histoire des relations de iEglise byzantine avec l'Eglise roumaine au debut e siecle*, în «Bulletin de la Section Historique do l'Academje Roumaine», t. 945, București, 1947, p. 165—184 (și în extras), PETRE Ș. NASTUREL, *Cuviosul i cel Siințit și odăjdiile mitropolitului Antim Crilopol de !a Tismana*, în M O., 1959, nr. 7—8, p. 413—430; NICOLAE ȘERBĂNESCU, *Mitropolia Ungrovla-* B.O.R., an. LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 722—826 (îndeosebi p. 730—740) ; D. \ *De la Mitropolia Severinului la Mitropolia Olteniei (1370—1970)*, în M.O., i' 1970, nr. 5—6, p. 333—354; NICULAE ȘERBĂNESCU, *Mitropolia Severinului. te de ani de la întiințare*, în B.O.R., an. LXXXVIII, 1970, nr. 11—12, p. 1191
- PETRE Ș. NASTUREL, *La partition de la Metropole de Hongrovlachie, în 1/ Bibliotecii Romane din Freiburg. voi. VI (X). serie nouă, 1977/1978, p. 293 și extras); NICULAE ȘERBĂNESCU și NICOLAE STOICESCU, Mircea cel 00 de ani de lu urcarea pe tronul Țării Românești*, București, 198', p. 12!—142.**
- R. MAZILU, *Siinta Filolteia de la Argeș. Lămurirea unor probleme istorico-Monogralie hagiografică*, București, 1934, 100 p. + 2 pi. («An. Acad. Rom.», .: III, t. VI, 1932—1934, p. 217—316).

'-n

vb-

•••

iu

ÎNCEPUTURILE MITROPOLIEI MOLDOVEI

Î

1 întemeierea Moldovei. Am arătat în alt loc că înainte de «deseă-

st[^]il[^]11* me dieval

îf î

propriu-zis, existau aici unele formațiuni politice îcoafe. Întrucît tătarii treceau adeseori în Transilvania și Ungaria după pradă și după robi, regii maghiari au fost nevoiți să întreprindă mai multe expediții împotriva lor. Cea mai însemnată a avut loc în anul 1343, sub regele Ludovic cel Mare (1342—1382), cînd tătarii au fost înfrînți și siliți să se retragă peste Nistru, în cîmpiile din nordul Mării Negre și în Crimeea. Pentru a putea apăra pe viitor Transilvania de incursiunile lor, acest rege a luat sub suzeranitatea sa teritoriile dintre Carpați și Șiret, constituind aici — cu sprijinul populației autohtone, românești, — o «marcă» de apărare a Transilvaniei și Ungariei. În 1352 sau 1353, în frunța teritoriilor de la răsărit de Carpați a ajuns voievodul român Dragoș din Maramureș, care și-a stabilit reședința la Baia, domnind vreo doi ani. I-a urmat fiul său, Sas, tot cu o domnie scurtă, de patru

a trecut din Cuhea voievodul Bogdan însoțit de fiii, rudele și apropiații. Șăi. El a silit prin luptă pe fiii lui Sas să părăsească țara, apoi — jjujțat de uiii locuitori ai Moldovei — ajțespins mai multe atacuri ale regelui Ungariei, care voia să rgășeze pe Balc. În felul acesta, Bogdan a izbutit să întemeieze statul independent Moldova. Dacă întemeierea Țării Românești s-a dat Q^fat rejMJȚn diferitelor formațiuni politice dintre Dunăre și Carpați, ^sJi]LJi£ £2nducător local — fie voievodul de la Cîmpulung, fie cel de la [^]r9^e?-niL. întemeierea Moldovei s-a făcut prin reunirea diferitelor formațiuni folitice preexistente între Carpați și Nistru, de către un con-

r venit de p[^]tje jnunli. Cu alte cuvinte, în Moldova este vorba înscăiecgie — întâi a lui Dragoș, apoi a lui Bogdan, amândoi veniți iramureș —, în timp ce în Muntenia întemeietorul era un conr local.

i Bogdan i-a urmat în scaun fiul său *Lațcu Vodă* (c. 1365—1375), extins hotarele țării spre nord. El a întreținut relații de bună vecinătate cu Polonia, îngăduind, în acest scop, înființarea episcopiei la Siret, în 1370. El a fost determinat să facă acest lucru din interese politice, într-o perioadă de ofensivă a catolicismului, fiind deci nevoit să acorde concesiuni celor două episcopii catolice învecinate, Polonia și Ungaria, reunite în 1370 sub aceeași conducere a regelui Ludovic cel

al Ungariei. El a fost episcop a fost Andrei Jastrzebiec din Cracovia, hirotonit în Cracovia, care a stat mai mult în Polonia (în 1388 a fost mutat ca episcop la Vilna, în Lituania), urmat de Ioan Sartorius (t. 1394) și Șteiririni-Zajaczek (t. 1412), care se pare că nici n-au venit la noi, ci rămăsese în Polonia.

În anul 1375 a fost înființat episcopatul *Petru Mușai*, care a stabilit scaunul episcopal la Suceava, de lângă orașul său.

Episcopia bisericească în noul stat Moldova. Istoriografia noastră nu afirmă acum susținea că sub Bogdan I și Lațcu n-a existat o organizare bisericească ortodoxă. Teza este inacceptabilă. Din momentul în care Bogdan I a înființat biserica episcopală din Iași (iar tradiția îi atribuie și Bogdănești, lângă fosta capitală Baia), nu se poate concepe să nu apară în Ungaria și episcopii bisericești, adică un vlădică sau un episcop, care să slujească la Curtea Regală și să hirotonească preoții săi bisericești, într-un cuvânt, să îndrume viața bisericească din noul stat independent în Moldova, așa cum avea contemporanul său Nicolae cel Mare la Basarab la Argeș. De asemenea, trebuie să admitem că Lațcu a fost acceptat înființarea unei episcopii catolice la Siret, pentru credincioșii catolici din țara sa, iar pentru credincioșii ortodocși, rămăsese majoritatea covârșitoare a populației, să nu fi avut nici o problemă, mai ales că soția sa Ana și fiica sa Anastasia au fost bune creștine, lucru de care se plîngea și papa Urban V în 1372. Deci, trebuie să admitem — ca și în cazul Țării Românești —, că

episcopii au frunte cu un singur ierarh — au început să aibă titlul de episcop,

fi^oi 4^e JSII?QE2ilt. Presupunem — ca și Dimitrie Dan și alți istorici — că primii ierarhi ortodocși din șt^uJMiidependent Moldova și-au avut reședința la Rădăuți, avînd djTęptjatedrală bișgrica cu hramul Sfîntul NÍcolae, ctitoria îui Bogdan I (unii istorici cred că și scaunul domnesc al lui T-togdar Tîrfost tot Ta "Rădăuți). Cînd facem această afirmație, ne gîndim la faptul că în^a doua jumătate a secolului al^xV-lea și la începutul celui următor, scaunul vlădicesc de la Rădăuți era cunoscut în documentele interne și sub numele de «Mitropolia», deși cîrmuitorului i se spunea episcop. Deci, se acorda scaunului de acolo un titlu onorific, pe care îl avusese, de drept, cu un secol și mai bine în urmă. Apoi, faptul ca domnii moldoveni excepția lui Petru I) au fost înqrop_ați în biserica Sf. Nicolae vine tot în sprijinul tezei că TaRadăuți a fost inițial scaunul de întîistătător al Bisericii din Moldova, și poate însuși scaunul domnesc. În sfîrșit, un «Pomelnic (al) sfîntei Mitropolii Rădăutului și sfîntei mînăștirjx copiat în 1780, după un exemplar mai vechi (publicat de prof. Petru Rezuș), înșiră pe domnii moldoveni începînd cu Bogdan I, iar între vlădici, sînt înșirați, pînă la Ioanichie al Rădăuților (primul atestat documentar, în 1472), alți opt vlădici. Aceștia erau : *Nicolae, Ștefan, Iosif, Meletie, Lavrențig, Grigorie, Savqși Ghelasie*. Întrucît pentru secolele XVI—XVIII numele și succesiunea ierarhilor sînt absolut exacte, n-avem motive să punem la îndoială existența primilor opt ierarhi din Pomelnicul în cauză. Poate după numele primului vlădică — Nicolae — catedrala din Rădăuți, zidită în timpul său și al lui Bogdan I, a primit hramul Sfîntul Ierarh Nicolae din Mira Lichiei.

Pentru a înțelege mai bine problemele legate de întemeierea Mitropoliei Moldovei, este necesar să facem o scurtă incursiune în istoria Bisericii Ortodoxe din Haliciul învecinat (Galiția de mai tîrziu). În 1349 cnezatele rusești de Halici și Lvov au ajuns în stăpînirea regelui Cazimir cel Mare al Poloniei (1333—1370), iar în 1352 hotarele Poloniei s-au extins pînă la hotarele Moldovei de nord. Pentru credincioșii ortodocși ucrainieni din Halici, se crease un scaun episcopal încă de la începutul secolului XII, sub jurisdicția Mitropoliei de Kiev. Prin 1303—1305 Episcopia a fost ridicată la treapta de Mitropolie, fiindu-i supuse cîteva eparhii rusești, în 1328 era din nou episcopie, supusă Kievului, în 1341 iarăși mitropolie, iar în 1347 era pusă sub jurisdicția Kievului, pentru a treia oară, ca episcopie. După cucerirea Țării Haliciului de către poloni, regele Cazimir a cerut patriarhului ecumenic Filotei, în 1370, să ridice pe episcopul Antonie al Haliciului la treapta de mitropolit, amenințînd că în cazul unui răspuns negativ va silii pe toți ere-

șii ortodocși ucrainieni din regatul lui să treacă la catolicism, ceasta, regele polon urmărea să rupă legăturile supușilor săi or-
din Țara Haliciului cu scaunul mitropolitan din Kiev și *Moșii*,
indirect, să înlăture pretențiile ducilor lituanieni și ale cnejilor
mpre Țării Haliciului. în fața amenințării regelui polon, patriarhul
xlul său au acceptat, în mai 1371, reînființarea Mitropoliei de
— pentru a treia oară — cu patru eparhii sufragane din ținuturile
ului. în actul de numire al mitropolitului Antonie, patriarhul și
ii îi puneau în vedere să se adreseze mitropolitului Ungrovlahiei,
olo, împreună cu el, să se facă alegerile și hirotoniile». înseam-
Patriarhia se temea de o împotrivire a ierarhilor ruși la reînfiin-
vilitropoliei de Halici și mai ales la hirotonia de episcopi sufragani.
ebuie reținut și faptul că pînă prin secolele XIII—XIV exista o
oasă populație românească în părțile Haliciului, cu o organizare
ă și bisericească independentă. în 1353 întîlnim un episcop cu
e *Chirii Românul* în orașul Przemysl. Dată fiind situația Bisericii
3xe din Polonia învecinată, mai ales după 1371, trebuie să admi-
primii ierarhi moldoveni, probabil Nicolae și Ștefan — trecuți
lelnicul de care a fost vorba — au fost hirotoniți de episcopul de
devenit în 1371 mitropolit, asistat de unul sau doi ierarhi din
ila învecinate.

terneierea Mitropoliei Moldovei. Conflictul cu Patriarhia ecume-
ilevenind la problemele bisericești ale Moldovei, reținem că nu
3 exclusă existența unor ierarhi la Rădăuți, sub Bogdan I și ur-
săi, ierarhi care *vor* fi făcut față nevoilor imediate ale vieții bi-
jti din noul stat. Dar aceasta nu era decît o primă etapă în pro-
de organizare canonică-bisericească a statului moldovean, nînd
seama de noile realități politice din cadrul statului, trebuia și
pasul următor, adică înființarea unei Mitropolii cu o identi-
roprie, recunoscută de Patriarhia ecumenică și de împăratul bi-

Ca și în Țara Românească, reorganizarea Bisericii prin crearea
litropolii — sub egida directă a statului creat de români și pen-
inâni — era unul din însemnele obligatorii ale independenței și
intrarea oficială a statului moldovean în rîndul statelor euro-
u o identitate bine definită. Gu alte cuvinte, actul bisericesc tre-
a dobîndească și o semnificație politică.

•trivit ultimelor cercetări, Mj[țrop_olia Moldovei a luat ființă, cu
canonic recunoscut de Patriarhia ecumenică, *înainte de septem-*
^6 ea este atestată documentar pentru prima oară într-un

«Manual de cancelarie bizantin» intitulat "ExdeaiS vea (Expunere nouă). Se presupune că-ace'st eveniment s-a petrecut prin anii 1381—1386, deci în timpul domniei lui Petru Mușat (1375—1391) și a patriarhului ecumenic Nil (1379—1388). Cererea pentru înființarea noii Mitropolii nu putea să vină decât din partea lui Petru Mușat, care, în cei 16 ani de domnie, s-a dovedit un priceput organizator al noului stat, reușind să-i ridice puterea și prestigiul, dar și ctitor al mănăstirii Neamț, poate și al altor biserici sau mănăstiri. În orice caz, din momentul ce în septembrie 1386 Mitropolia Moldovei figura printre «provinciile eclesiastice bizantine», înseamnă că Petru Mușat obținuse mai de mult acordul Patriarhiei pentru crearea ei. Am putea formula ipoteza că Patriarhia va fi trimis și aici un mitropolit de neam grec, înainte de 1386, așa cum a făcut în Țara Românească în toată jumătatea a doua a secolului al XIV-lea.

Dar în curînd a izbucnit un conflict între Patriarhie și statul moldovean, în legătură cu titularul noii Mitropolii. La o dată pe care nu o cunoaștem (1387 sau chiar mai tîrziu), mitropolitul Antonie al Haliciului (f. 1391) a hirotonit doi ierarhi moldoveni, pe Iosif și Meiefie, firește, la cererea domnitorului țării, dar fără avizul Patriarhiei ecumenice. Presupunem că Iosif este fostul episcop de Rădăuți, consemnat pe locul al treilea în Pomelnicul amintit mai sus. Probabil Meletie a fost hirotonit ceva mai tîrziu, tot pentru Rădăuți, cînd Iosif a fost mutat la Șușeava, devenită capitala țării, el fiind considerat ca «întîistătorul» sau «mitropolitul» întregii țări. Hirotonia lor la Halici nu era necanonică sau ilegală (cum o va socoti Patriarhia), din momentul ce Mitropolia Haliciului depindea canonic de Patriarhia ecumenică. Nemulțumirea celei din urmă se datora faptului că domnul Moldovei nu-i ceruse în prealabil acordul pentru hirotonia celor doi la Halici, dar mai cu seamă pentru faptul că aceștia erau români de neam, Patriarhia urmînd să impună, ca și în Țara Românească, numai ierarhi greci. De fapt, într-un act patriarhal din 1355 se prevedea ca pe viitor să nu se mai numinească ierarhi locali, ci această cinste să fie rezervată exclusiv «pentru cîerul ridicat și binecuvîntat de Dumnezeu din slăvită cetate a Constantinopolului...». În situația creată în Moldova, exista teama ca Biserica de aici, prin ierarhii ei hirotoniți la Halici și mai ales prin Iosif, considerat de facto ca întîistător al acestei Biserici, ar urmări o completă «autocefalie» sau «independență» față de Patriarhie.

Așa se face că noul patriarh ecumenic Antonie (ian. 1389—iulie 1390 și aug. 1391—mai 1397, înlocuit cu un Macarie, în 1390—1391), a trimis în Moldova, se pare în prima sa păstorie, pe un grec cu numele

e, ca să cîştige bunăvoința domnului și a clerului, în vederea sale ca mitropolit. Putem deduce că patriarhul considera scaunul vacant, din moment ce Iosif fusese hirotonit la Halici izul Patriarhiei. Teodosie s-a reîntors însă la Constantinopol, și un rezultat.

În urma acestui eșec, patriarhul Antonie a transferat pe mitropolitul de Mitylene (din insula Lesbos) la Mitropolia Moldovei, în 1392—1393 (în martie 1393 semna actele Sinodului patriarhal și ritul mitropolit al Mavrovlahiei). În Moldova domnea acum Mușat (1391—1394). Deci, Patriarhia voia cu orice preț să impună, pentru a înlătura eventuale surprize, în genul celei de la înde, după moartea mitropolitului Antonie (1391), a fost ales în locul lui episcopul Ioan de Luțk, sprijinit de regele Poloniei Vladislav împotriva Patriarhiei, care voia să impună pe mitropolitul grec al Betleemului.

Acest act arbitrar al patriarhului a nemulțumit și mai mult pe ierarhi, care au respins pe mitropolitul Ieremia («l-au izgonit», cum se spune în un act patriarhal de mai târziu), atunci cînd a venit să-și ia în primire, în prima jumătate a anului 1394. Drept răspuns, el a emis anatema asupra întregii țări : domn, ierarhi, boieri, preoți și țărani. După ce s-a întors la Constantinopol, patriarhul a convocat un sinod de 6 sau 7 mitropoliți, care au confirmat măsura luată de el și au suspendat din funcție pe cei doi ierarhi moldoveni, mai ales acum erau sub anatema.

Se știe că după căderea țării bulgarilor sub turci (1393), Patriarhia bulgară de acolo a fost desființată și ultimul patriarh, Eftimia, trimis în exil. În această situație, un episcop bulgar a ajuns din nou sub jurisdicția Patriarhiei ecumenice și a fost trimis la Tîrnovo, ca locuitor de mitropolit, tocmai pe acest Ieremia (1394). În anii următori solicita mereu Patriarhiei să i se acorde scaunul Moldovei, considerîndu-se mitropolitul ei canonic. Astfel, conflictul Moldovei cu Patriarhia ecumenică se agrava. După întronizarea domnului Ștefan Mușat (1394—1399), s-au făcut negocieri din ambele părți, pentru aplanarea neînțelegerilor. În primăvara 1395, domnitorul a trimis o solie la Constantinopol, în fruntea căreia se afla Petru, cu scrisori către patriarh, rugîndu-l să ridice a aruncată de Ieremia și să recunoască pe Iosif și pe Meletie ca mitropoliți canonici în Moldova. Scrisorile domnitorului nu s-au păstrat; se știe că, în schimb, patru acte ale patriarhului Antonie, toate din mai târziu, care rezultă că patriarhul refuza, în termeni categorici, recu-

noașterea celor doi ierarhi. Prin primul act, patriarhul numea pe protopopul Petru — împotriva voinței sale, după cum mărturisea Antonie însuși — ca «exarh patriarhal» în Moldova, un fel de «locțiitor de mitropolit», încredințat cu «conducerea și administrarea prea sfintei Mitropolii a Rusovlahiei». Deci, avem încă o dovadă că Mitropolia Moldovei exista și că era considerată ca subordonată canonic Patriarhiei ecumenice. Protopopul Petru era investit cu toate prerogativele administrative ale unui ierarh, cu excepția hirotoniilor, care urmau să fie făcute după îndrumarea lui de către arhiereul pe care-l va alege el (exceptînd, desigur, pe cei doi).

Al doilea act era o scrisoare adresată domnitorului, prin care patriarhul îi cerea să alunge pe cei doi ierarhi, înștiințîndu-l că a numit pe protopopul Petru ca exarh «în Biserica mea care se află în țara ta». A treia scrisoare era adresată celor doi ierarhi aflați sub anatema, căroro le scria în termeni categorici și într-un limbaj care nu făcea cinste unui conducător bisericesc, cerîndu-le să plece din Biserica Moldovei, considerîndu-i, în continuare, «scoși din demnitate și afurisiți, ca niște oameni călcători de lege și răi, hoți, adulteri și tîlhari» (!). Le cerea apoi să se prezinte la Sinodul patriarhal din Constantinopol pentru a fi judecați. A patra scrisoare era un fel de «circulară», adresată tuturor locuitorilor din «prea sfințita Mitropolie a Rusovlahiei»: «preoți, ieromonahi, monahi, oameni de vază (boieri, n.n.) și restul poporului creștin», aducîndu-le la cunoștință hotărîrile pe care le-a luat, făgăduind ridicarea anatemei, dacă vor alunga pe Iosif și pe Meletie.

Se înțelege că scrisorile și amenințările patriarhului au rămas fără urmări, iar protopopul Petru nici nu și-a luat în primire slujba la care-l îndatorase patriarhul împotriva voinței sale.

În aceste frămîntări, în septembrie 1395, s-a ivit o nouă încercare de aplanare a neînțelegerii, pornită de data aceasta chiar din partea patriarhului ecumenic. Acesta, în înțelegere cu împăratul Bizanțului Manuil II Paleologul (1391—1425), a trimis pe mitropolitul de Mitylene (deci urmașul lui Ieremia la această Mitropolie) «în părțile Valahiei» (eU ti (lepîj TTÎ BÂot/tas, probabil în Țara Românească), spre a pune în rînduială cele ce i-a spus patriarhul «prin viu grai, cum și cele cuprinse în scrisorile către domnii de acolo». Avea și o misiune politică, și anume să se intereseze de posibilitatea realizării unei cruciade antiotomane. El urma să plece apoi «în părțile Mavrovlahiei (eU ii p.sp7j xîjț MaopoȘXaxtas), unde, cu cîțva timp înainte, iscîndu-se o pricină din partea unor episcopi, s-a aruncat asupra lor afurisenia». Patriarhul îi porunca mitropolitului să nu facă nimic în privința ierarhilor, dar

re la credincioși, îi dădea dezlegare «să facă cum va socoti mai păzind însă și rânduiala canonică, deoarece numai așa vor do-tărire măsurile pe care le va lua». ;igur, mitropolitul din Mitylene, n-a obținut rezultatele aștepta-
moment ce, în ianuarie 1397, patriarhul a trimis ca «dichiu și în părțile Haliciului pe mitropolitul Mihail al Betleemului, care iese acolo prin anii 1393—1394 (în cazul episcopului Ioan de 3 care regele Vladislav voia să-l pună mitropolit la Halici în-voinței patriarhului, ceea ce a și făcut în 1398). Acest Mihail misiunea de a încerca o împăcare a lucrurilor în Biserica Moldo-toate îndrumările date, se vede că nici misiunea acestuia n-a o împăcare în sensul dorit de Patriarhie, adică de a pune stă-
ie Biserica moldovenească.

pare că acesta a ridicat anatema aruncată asupra clerului și a ui, măsură aprobată și de sinodul patriarhal. Acest lucru rezul-o scrisoare adresată în mai 1401 de patriarhul Matei mitropo- i
Jngrovlahiei (în acel timp păstora Antim Critopol). Scrisoarea

j
ivă a fost pricinuită de plîngerea pe care o făcuse un preot din

;
a, anume Isidor, împotriva mitropolitului Ungrovlahiei care-l

l
ie la săvîrșirea celor sfînte, întrucît era hirotonit de Iosif al \ *
■ei, aflat sub anatemă. Patriarhul cu sinodul său au cercetat reotului Isidor, hotărînd că el poate săvîrși cele ale preoției, acă a fost hirotonit de Iosif, căci «deși acesta este sub învinui-aste însă fără har sfințitor, așa încît să-i fie oprite hirotoniile», ași scrisoare se relata că preoții și credincioșii au fost scoși de Ltemă de către sinodul patriarhal, excepție făcînd boierii și cei dici. ■'

re timp, se pare că a intervenit pe lînga patriarh și mitropolitul al Kievului, în vederea rezolvării neînțelegerii dintre Patriarhie .
ova, lucru ce rezultă dintr-o scrisoare pe care i-a adresat-o pa-Antonie, în ianuarie 1397, în care vorbea de «prea sfînta Mi-! a Mavrovlahiei». Aplanarea neînțelegerilor s-a făcut cîtiva ani siu, după moartea lui Antonie IV (-j- J397) și urcarea pe scaunul ial din Constantinopol a lui Matei I (1397—1410), precum și :uparea scaunului de domn al Moldovei de către Alexandru cel 00—1432).

cunoașterea mitropolitului Iosif. Pasul făcut spre împăcare prin •a anatemei aruncate asupra clerului și poporului, în 1395, a fost le un alt pas, hotărîtor, pe care l-a făcut noul domnitor al Mol-Alexandru cel Bun, Situația nu mai putea sa dureze, căci nici

moldovenii nu erau liniștiți știindu-se sub anatemă și în neînțelegere cu cea mai înaltă autoritate bisericească a Răsăritului ortodox, dar nici Patriarhia nu mai putea îngădui această situație, care putea folosi propagandei catolice, pierzând de sub influența ei o țară în plină dezvoltare. Iar pe plan politic, Bizanțul avea nevoie acum, mai mult ca oricând, de o unitate a tuturor creștinilor împotriva necredincioșilor. Așa se explică de ce solia trimisă de Alexandru cel Bun la Patriarhia ecumenică, prin iunie sau iulie Î401, cu rugămintea de a recunoaște pe mitropolitul Iosif, a întâmpinat acum toată înțelegerea. Delegația, formată din «boieri și ieromonahi», a înmănat patriarhului Matei I și sinodului său mai multe scrisori «și au răspuns și prin viu grai» tuturor întrebărilor cu privire la Iosif, la locul său de origine și la hirotonia sa. Scrisorile trimise din Moldova nu s-au păstrat. Se cunoaște, însă, în parte, cuprinsul acestora, din «cartea patriarhală» (gramată) înmănată delegației moldovene și din scrisoarea adresată de patriarh lui Alexandru cel Bun, amîndouă cu data de *26 iulie 1401*. Aceste două acte, cu un cuprins asemănător, expuneau pe scurt situația din Biserica Moldovei. Din gramata patriarhală — care este actul de recunoaștere al înfiistătătorului Mitropoliei — rezultă că solii moldoveni au relatat că vlădica Iosif «n-a venit de altundeva, precum ziceau unii, pe cînd a fost hirotonit și trimis în țară aceluia Ieremia, ci este localnic (•toitixos) și înrudit cu familia domnitoare a țării». Se arată apoi că a fost trimis de ei toți la mitropolitul Haliciului, «care luase învoire sinodală spre a hirotoni episcopi în episcopiile Rusiei Mici». Se menționa, de asemenea, că Iosif «a fost hirotonit de al Haliciului, încă de la început, ca drept episcop în Moldovlahia și nu în altă parte». Reiese din aceste cuvinte că Iosif n-a fost episcop de Cetatea Albă ('Aoicpoxaaxpov), cum s-a susținut în vechea noastră istoriografie, ci a fost hirotonit direct pentru Moldova. Intrucît unii din membrii sinodului «aveau mare îndoială» ca «nu cumva lucrul să fie într-alt chip», s-a hotărît să fie trimiși în Moldova doi delegați : ieromonahul Grigorie — identificat de unii cercetători cu învățatul Grigorie Țamblac, originar din Tîrnovo, viitor mitropolit al Kievului, — și diaconul Manuil Arhon, care să facă o cercetare în legătură cu validitatea hirotoniei mitropolitului Iosif. Nu se cunosc amănunte cu privire la modul în care și-au îndeplinit misiunea în Moldova cei doi trimiși patriarhali. Desfășurarea ulterioară a faptelor arată că ei s-au convins că tot ceea ce relatase delegația moldoveana la Constantinopol corespundea adevărului. Drept aceea, au prezentat un raport patriarhului, prin care propuneau ridicarea interdicției și anatemei rostite mai înainte împotriva lui Iosif și recunoașterea sa ca mi-

t al Moldovei. Raportul lor va fi fost pus în discuția sinodului sfârșitul anului 1401 sau începutul anului 1402. Doi membri ai [lui s-au pronunțat în favoarea lui Iosif, iar alți doi — partizani eremia — s-au opus. Patriarhul Matei a recunoscut însă pe Iosif ropolit al Moldovei. Decizia sa a fost contestată de Ieremia canonică. Aceasta a fost una din acuzele pe care le-au adus patriaridversarii săi, care au izbutit să-l înlătore pentru un timp din dar în cele din urmă a fost reintegrat. Mitropolitul Ieremia este în acte prin 1407—1408, făcînd mereu demersuri pentru recuea sa ca mitropolit canonic al Moldovei.

ptul că în ultimele scrisori patriarhale nu se mai amintea de)ul Meletie ne duce la presupunerea că el murise între timp. asta s-a încheiat dureroasa dezbinare care dăinuia de atîția ani loldova și Patriarhia ecumenică.

trivit unei puternice tradiții, reședința primului mitropolit al Mol-i fost la biserica Mirăuți din Suceava, ctitoria lui Petru Mușat, în apropierea curții domnești. Acest lucru îl consemnează și Călugărul, în interpolarea sa la *Letopisețul* lui Grigore Ureche. *lucerea moaștelor Sfântului Ioan cel Nou la Suceava*. Spre a con-i mai mult caracterul de scaun domnesc și mitropolitan al ora-luceava, la îndemnul mitropolitului Iosif, Alexandru cel Bun a ici. de la Cetatea Albă (lîngă strîmtoarea Kerci, la Marea de moaștele Sfîntului Ioan cel Nou. După ultimele cercetări acest i petrecut în anul 1415. Ioan fusese negustor grec în orașul Tre-a în Asia Mică și suferise moarte de martir în Cetatea Albă, în nului 1330, pentru că nu voise să abjure credința creștină, așa îndemneau tătarii, stăpînitorii de atunci ai cetății. Pe cînd alaiul iștele sale se apropia de Iași, domnitorul, mitropolitul, boierii, o e de preoți și credincioși i-au ieșit întru întîmpinare la locul nu-oiana Vlădicăi», însoțindu-l apoi pînă la Suceava. Acolo, moaș-. fost așezate în biserica Mirăuți. Un ieromonah Grigorie, iden-greșit pînă nu de mult tot cu Grigorie Țamblac, a întocmit o să lucrare aghiografică despre viața și patimile Sfîntului muce-LIÎ, noul ocrotitor al țării și al Bisericii moldovenești. Mai nou, edit ca acest Grigorie este un moldovean, iar lucrarea a fost în-i cîțiva ani mai tîrziu. Această *Viată a Siîntului Ioan cel Nou*, în slavonește, este prima operă originală cunoscută în Moldova. *știri despre mitropolitul Iosif*. Lipsa documentelor istorice nu să cunoaștem o serie de fapte petrecute în timpul păstori-Pără îndoială că el a fost cel care a sfințit ctitoriile domnitorului

Alexandru cel Bun sau ale dregătorilor acestuia (Bistrița, Moldova-
vița ș.a.).

În calitatea sa de întîistătător al Bisericii moldovenești, avînd reședința în capitala țării, mitropolitul a devenit sfetnic domnesc. Astfel, este amintit în sfatul domnesc din 2 iulie 1398, deci înainte de a fi fost recunoscut de Patriarhie. Poate chiar în primii ani de domnie, Alexandru cel Bun dăruia Mitropoliei moșia numită «Poiana Vlădicăi», unde s-a ieșit întru întîmpinarea moaștelor Sfîntului Ioan cel Nou (azi satul Vlădiceni, com. Buciumi, lingă Iași). La 7 ianuarie 1403, Alexandru cel Bun făcea o nouă danie Mitropoliei, și anume satele Averești pe Suceava și Hărcica (sau Hreața) de lingă Suceava, «pentru sănătatea noastră și pentru sufletele celor de mai-nainte sfînt răposaiilor domni». La 7 ianuarie 1407, mitropolitul da «popii chir Dometian» mînăstirile Neamț și Bistrița — numite «ale vlădiciei mele» — «ca să fie nedespărțite una de alta». Prin același act, egumenul Dometian primea dreptul de a-și alege singur urmașul în stăreție dintre călugării celor două mînăstiri.

Mitropolitul Iosif este pomenit pentru ultima dată într-un hrisov din 16 septembrie 1408, prin care Alexandru cel Bun dăruia două sate «bisericii Sfintei Vineri care-i în tîrgul Romanului», Leucusăuți și Dragomirești, pe Moldova. Actul era scris în Suceava «în fața preasfîntitului mitropolit Iosif». Alte știri despre el nu avem. Dat fiind faptul că prin anii 1416—1418 se găsea în Constantinopol un nou mitropolit al Moldovei, care cerea recunoașterea în scaunul de la Suceava, și că vlădica Iosif a întîmpinat moaștele Sf. Ioan cel Nou la Suceava în 1415, putem presupune că el și-a sfîrșit zilele prin anii 1415—1416.

El este pomenit și în documentele de mai tîrziu, cum este hrisovul lui Ștefan al II-lea din 6 iunie 1446, prin care dăruia mînăstirii Neamț «o mînăstire la Boiștea, unde a fost chilia vlădicăi Iosif și unde sînt călugărițe». Mitropolitul Iosif va fi viețuit un timp la această mînăstire și s-ar putea sa se fi retras către sfîrșitul vieții aici, în schimnicie. Desigur, a fost înmormîntat fie lingă biserica Mirăuți din Suceava, fie la una din mînăstirile «vlădiciei sale», Bistrița sau Neamț.

Goncluzii: *Din cele expuse, se desprinde că în secolul al XIV-lea existau în Moldova slujitori ortodocși (protopopi, preoți, călugări, călugărițe), cu lăcașuri de cult, care, în mod firesc, trebuiau să aibă și ierarhi.*

Iosif, primul mitropolit cunoscut în Biserica Moldovei, era un pămîniean, «înrudit» cu domnii țării, desigur călugărit și pregătit în-

năstire moldovenească. Lupta stăruitoare dusă de domn, de redincioși cu Patriarhia ecumenică pentru recunoașterea unui Ait din propriul lor neam a fost încununată de izbândă. Curadovenilor de a izgoni un mitropolit grec trimis de Patriarhie se împotrivi hotăririlor sinodului patriarhal dezvoltându-se o mare experiență bisericească pe care au dobândit-o într-un timp îndelungat. Avem deci toate motivele să presupunem existența unei bisericești organizate din timpuri mai îndepărtate, mitropolitul Iosif, primul întîistătător al Bisericii Ortodoxe române în Moldova, rămîne o mare personalitate bisericească, vrednică de pomenire.

BIBLIOGRAFIE

"

- arce: FRANZ MIKLOSICH și JOSEPH MULLER, *Acta Patriarchatus CoiU lani*, voi. II, Viena, 1862; CONSTANTIN ERBICEANU, *Material pentru ricească și națională a romanilor* (extrase din *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*), în BOR, an. XII, 1889, p. 116—133; E. HURMUZAKI—N. IORGA, *Documente la istoria românilor*, voi. XIV, partea I, București, 1915; ACADEMIA ROMÂNIA, *Amănunte privind istoria României. A. Moldova, veacul XIV—XV*, voi. I (1), București, 1954, LXXI + 530 p.; JEAN DARROUZES, *Ektesis Nea. Mantakia du XIV-e siecle*, în *Revue des Etudes Byzantines*, t. XXVII, 1969; JEAN DARROUZES, *Le registre synodal du Patriarcat byzantin du X/V-e de paleographieetdiplomatique*, Paris 1971, 396 p. + 64 pi. + les index; ÎROUZES, *Notitiae Episcopatus Ecclesiae Constantinopolitanae*. Texte cri- >duction et notes, Paris, 1981, XVI -f- 521 p.; Voi. *Fontes histohae daco-ro-*. *Scritori și acte bizantine. Secolele IV—XV*. Publicate de Haralambie Mi- idu Lăzărescu, Nicolae Serbau Tanașoca și Tudor Teoteoi, București, 1982, p-
- u cadrul general al problemei să se vadă : N. IORGA, *Condițiile de poli- ală în care s-au întemeiat Bisericele românești în secolele XIV—XV*, Bucu-, 25 p. (în *An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. II, t. XXXV, nr. 14, p. 387— "ISTANTIN C. GIURESCU, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din seco- ea pînă la mijlocul secolului al XVWea*, București, 1967, 380 p.; SERGIU ANU, *Cnezate și voievodate românești*. București, 1973, 114 p.; RĂZVAN ESCU, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale roma- nele X—XIV*, București, 1974, 379 p.; PETRU REZUȘ, *Contribuții la istoria lădăuți*, București, 1975, 153 p. + 24 fig. ; ȘERBAN PAPACOSTEA, *Geneza i evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, 258 p.
- rări : NICOLAE DOBRESCU, *întemeierea Mitropoliei și a celor dinții mănăs- 1st* București, 1906, 128 p.; C. MARINESCU, *îniințarea Mitropoliilor din mnească și Moldova*, București, 1924, 22 p. (în *An. Acad. Rom., Mem. Secț. t. XXXV*, ;!, p. 337—411); V. LAURENT, *Aux origines de l'Eglise moldave, ponte Jeremie et l'evêque Joseph*, în *Revue des Etudes Byzanfines*, t. V, 58—170; SCARLAT PORCESCU, /osii, *cel dinții mitropolit cunoscut al Mol.*

dovei, în MMS, an. XL, 1964, nr. 3—4, p. 126—138 ; V. LAURENT, *Le triepiscopat du patriarche Matthieu I-er (1397—1410). Un grand proces canonique à Byzance au début du XV-e siècle*, în *Revue des Etudes Byzantines*, t. 30, 1972, p. 5—166; NICULAE ȘERBANESCU, *Mitropolia Moldovei și Sucevei. Șase sute de ani de la prima mențiune documentară a existenței ei*, în BOR, an CIV, 1986, nr. 9—10, p. 109—127 ; ȘER-BAN PAPACOSTEA, *întemeierea Mitropoliei Moldovei. Implicații central și est-europene*, în voi. *Românii în istoria universală*, III, 1, Iași, 1938, p. 567—578; RĂZ-VAN THEODORESCU, *Implicații balcanice ale începuturilor Mitropoliei Moldovei*, în același volum, p. 543—566 (versiunea franceză, în RRH, t. XXIV, 1935, nr. 4, p. 267—286) ; ȘTEFAN S. GOROVEI, *În începuturile relațiilor moldo-bizantine*, în același volum, p. 853—879 (versiunea franceză, în RRH, t. XXIV, 1985, nr. 3, p. 183—207) ; CIPRIAN ZAHARIA, *Iosif I Musat, întiiul mare ierarh român* (București), 1937, 296 p.

Sîntul Ioan cel Nou de la Suceava: SIMION FL. MARIAN, *Sîntul Ioan cel Nou de la Suceava*, București, 1895, 206 p.; ORESTE LUȚIA, *Legenda Sîntului Ioan cel Nou de la Suceava în یرهسcurile de la Voroneș*, în rev. *Codrul Cosminului*, I, 1924, p. 279—354; PETRU REZUȘ, *Viața și faptele Sîntului Ioan cel Nou de la Suceava*, în MMS, an. XXXII, 1956, nr. 6—7, p. 322—337; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Une prétendu oeuvre de Gregoire Tsamblak: «Le martyre du Saint Jean le Nouveau»*, în *Actes du premier Congrès internațional des études balkaniques et s'Kl-est euro-peennes*, Sofia, 1971, p. 345—358; DAN HORIA MAZILU, *Proza oratorică în literatura română veche*, I, București, 1986, p. 181—203.

—'m>' ii'—..•
- 9 1 '■■■

9 b „'!•

-iii 'ij ■
'■■■ "ff+..

IV

% VIATA BISERICESCA A ROMÂNILOR DIN
TRANSILVANIA :OLELE XIV—XV ȘI ÎNCEPUTUL
SECOLULUI XVI

IX

ă ocuparea treptată a Transilvaniei de
cQarqă *Sicli* in (£"~^^mi.aTe\^QisSițch catolice de~aici și —
:u ea — o acțiune dejmgojxmg^ ^
ă de papi și de regii Ungariei. încă dinjmele decenii ale se-
ifxî-îea, s-au înființat două episcopii latine, puse sub jurisdic-
jpiscopiei de Qg^ggea^una la ^Rjilifigtir mutată în 1092_ la Qra-
Ja_Taşnad, mutată m^ujrtr^JajClu^iarîn 1092, la Alba Iulia,
ămas pînă azi. Odată cu acestea, s-au înființat șjLciteva mînăs-
ice (Sîniob, Igrîș, Cîrța, Cluj ș.a.J.Jn 1191 s-a înființat o «pre-
> la Sibiu, pentru sașii colonizați în Ardeal, supusă direct Ar-
)iei de Esztergom.

celași timp, regi^^Unciariei, de cele mai multe ori injștigaji de
luat. Jelurițe_mă_suri_de asupraire a Bisericii^Ortodoxe. De pildă,
papa Grigorie IX (1227—1241) a trimis ca «legat apostolic»,
ia, pe episcopul İacob Prenestin, ca să îndemne pe rege să con-
i sau să nimicească pe «schismaticii» din regatul său. La 23 fe-
234, el a obținut de la principele de coroană Bela (viitorul rege
un iurămînt. prin care se obliga să nimicească pe «toți ere-
iîȘii creștirii» djn țaxa__sa_ și să.i aducă sub ascultarea Biseri-
je. Către sfîrșitul anului 1234, același papă informa pe princi-
oroană Bela de existența acelor «pseudoepiscopi schismatici»,
geau chiar și pe unii dintre credincioșii catolici așezați pe te-
îpiscopiei cumanilor.

jnod al_rjrelațiilor catolici întrunit la Buda înflJŢQlln cap. L?D.
elor sale, intitulat «Despre preoții schismatici» (De sacerdoți-

bus schismaticis), preciza că acestora «nu *iesie* cult djiirjuiejzejesj:^^ cicioșilor nu le este îngăduitjyijijijj^^ dumnezeiesc"sau"intre în estfel de^^ap^lejjja^fivoie^să se aplice forța împotriva acestor preoți;>.

Deosebit de activ în prigonirea Ortodoxiei s-a arătat /•fQ^{Tlin:9}ihi Gentili[^].ițleqat apostolic» în Ungaria și Cumania, în primul deceniu al secolului al XIV-lea. Papa Ioan XXII⁶ (1324) a adresat mai irmiie scrisori regelui Cărmănescu (1342) sau unor cîrmuitorii politici și bisericești din Ungaria și Transilvania, cu felurite^{X^LruSi}aji privitoare la lupta lor_ antioitQdas.ă. În același timp, a sprijinit activitatea prezelitista a celor două ordine călugărești care lucrau în Transilvania : predicatorii (dominicani) și minorii (franciscani). Dar tot el recomanda episcopilor catolici din Ungaria să trateze cu blîndețe pe cei convertiți la catolicism și să nu pretindă dijme pentru ca să nu-i piardă.

Regele Ludovic cel Mare (1342-1382) a inaugurat o politică religioasă și mai dură față de români, începînd cu anul 1366. Printr-un prim act (28 iunie 1366) refuza să mai recunoască cneajlor români calitatea de nobili, dacă nu erau confirmați prin acte regale ; în schimb cei confirmați erau îndatorați să participe la acțiunile militare ale regelui, dar și să <oxtennine» pe «valahi». Printr-un alt act (fără data precisă) regele condiționa dreptul de slăpînire asupra pămîntului și recunoașterea calității de nobil de apartenența la confesiunea catolică. În sfîrșit, prin al treilea act (20 iulie 1366), regele ordona nobililor și altor proprietari de pămînt, cetăților și orașelor din comitatele Cuvin și Caras (se pare că un ordin asemănător s-a dat și către alte comitate) să aresteze pe <>preoții slavi sau schismatici» (ortodocși n.n.), care urmau să fie duși în fața comitelui Benedict Hymfy. în., așteptarea unor noi dispoziții regala cu privire la ei.

Reiese că prin aceste trei decrete regale, confesiunea ortodoxă era scoasă în afara legii, iar românii înlăturați din viața politică a țării; totodată era recunoscută o singură confesiune, catolicismul.

Dispozițiile menționate mai sus au fost reluate de regele Sigismund Luxemburg (1387—1437), care la 5 decembrie 1428, în urma stăruințelor călugărilor franciscani, a luat măsuri împotriva locuitorilor ortodocși din districtele Cărmănescu și Hațeg. Se preciza că nimeni în acele ținuturi nu putea deține vreo proprietate, nici cu drept de nobil, nici cu drept de cneaz, decît «dacă va fi cu adevărat catolic și va urma acea credință pe care o crede și o mărturisește Biserica ro-

De asemenea se prevedea pedeapsa confiscării moșiilor nobililor ilar care ar îndrăzni să adăpostească preoți ortodocși în distric- tinte. Se interzicea apoi nobililor, cnejilor și chiar țăranilor de și boteze copiii prin preoți ortodocși.

Îngă aceste măsuri care urmăreau distrugerea Ortodoxiei, s-au

uri4^xuiatenșifi^{care} S^{unii} 4^e „4i^s r^u 3ere..a^ușitilpr. In

fost trimis împotriva husiților liin Ungaria (unii din ei se refu- și în Transilvania) profesorul minorit Iacob de Marchia, care,

de un grup de călugări înarmați, a cutreierat Transilvania și 1. Pe lângă husiți — pedepsiți uneori cu moartea, — inchi- zito-

sbutit să convertească și câțiva «schismatici», adică români orto- desigur nobili. Se vede că acest Iacob a luat măsuri energice

iva ortodocșilor și a husiților, căci a fost invitat de mai mulți ti catolici în eparhiile lor pentru distrugerea acestora.

i^{în} ș^{cohl}i^{XI}^ri?mâniijprtodocși nu erau obligați să plătească 3isericii catolicej^jxcej^{ia}mb[^] bisericești,

ăteau birurile iobăgești obișnuite stăpînilor lor. Acest lucru re- intr-o scrisoare a papei către arhiepiscopii, episcopii și abații din

a, trimisă din Avignon în 1328, în care le relata că românii con- la credința catolică se lepădau de ea pentru că îndată după

tire erau supuși la dijme, pe care nu le plăteau ca ortodocși. Dar, gft^{seco2}, ierarhia catolică începe jșă pretindă dijme și dg la ro- Acest abuz a constituit unul din motivele care au determinat

in anul[^] 1437. Tn a doua jumătate a se- se ia măsuri pentru oprirea acestor abu- V din 1481 a lui Matei Corvinul, legea II

din 1495 a lui Vla-II). Dar în ultimii ani ai secolului același rege Vladislav II a it ca și românii ortodocși să plătească dijme capitlului catolic ba Iulia. ^{ir} toate aceste măsuri^{de}

jisup^{rire} a Bisericii^{și} i a credincioșilor j d j i i s ă la jezultatul dorit. Regii înșiși, deș^Fsprijineau

a papală de convertire la catolicism a ortodocșilor, n-au îndepli- ru toiuł măsurile de represiune preconizate de papi, căci alunga-

:hismaticilor» din Transilvania ar fi dus la pustiirea unor regiuni L, ceea ce nu era în interesul stăpînilor feudali, care și-ar fi pier-

rța de muncă. Doar unii nobili și cneji români din diferite părți ansilvaniei au trecut la catolicism, înstrăinându-se apoi și de

ii din care făceau parte, datorită măsurilor care s-au luat mereu nu poată deține proprietăți decît aceia care mărturiseau credința

ă (chiar și în prima jumătate a secolului al XVI-lea întîlnim «» .-.ttjj, TM *o[^] fto. [^] ^J&uxo. [^]us[^]iaSj, V<L

răpiri de moșii de la ortodocși, care erau date catolicilor). Acțiunea prozelitistă catolică a pierdut din intensitate după JISgg^anul dezastrului~de la Monaci, apoi după 1_541, cînd statul ungaria f^ost transformat de turci în pașalic, iar Transilvania devine principat autonom sub suzeranitate otomană, încetînd" cu totul după 1556, anul suprimării Episcopiei Tomano-cațplice dijiJuba Iulia și a altor așezăminte _catplice din Transilvani a. __

Sub raport politic-constituțional, reținem alte momente însemnate din istoria Transilvaniei. În urma răscoalei țărănești din 1437 s-a încheiat cunoscuta «uniune frățească», numită în mod curent «Unio trium nationum», formată din nobili, sași și secui. Înțelegerea a avut de la început un sens «social», de clasă, fiind îndreptată împotriva țăranilor și numai în al doilea rînd avînd rol «extern», de apărare a țării împotriva turcilor. Treptat, aceste trei «națiuni» își delimitează teritoriile proprii în cadrul Transilvaniei, adică își împart țara în trei, nobilimea însușindu-și «comitatele» (care din «regale» vor deveni «nobiliare»), secuii «pămîntul sau țara secuilor» (organizat în «scaune»), iar sașii, «pămîntul regesc» sau «crăiesc» (Fundus Regius sau Konigsboden), organizat tot în scaune.

Trebuie notat că «națiunile» secuilor și sașilor au avut de la început și un sens etnic. În privința primei națiuni, la început ea cuprindea pe toți nobilii, inclusiv pe români. Dar, cu timpul a primit și ea un înțeles etnic, prin aceea că au fost ridicate la rang nobiliar numai elemente de neam maghiar și de credință catolică. Datorită acestui lucru, treptat nobilimea românească s-a catolicizat și maghiarizat, condiții esențiale pentru a fi «nobil». În felul acesta, practic «națiunea nobilimii» începe să fie formată numai din maghiari.

Sub raport juridic, reținem faptul că după răscoala țărănească din 1514, condusă de Gheorghe Doja, Dieta din Pesta a adoptat o serie de măsuri care au agravat situația țăranimii dependente din Ungaria și Transilvania. Erau riguros formulate sarcinile feudale, se stabilea robota la o zi pe săptămîină, iar țăranimea dependentă era legată de glie, fără drept de strămutare. Măsurile respective vor fi codificate în 1517 de juristul Ștefan Werboczi, încît ele vor fi cunoscute fie sub numele său, fie sub acela de «Tripartitum» — codul în trei părți.

Știri despre organizarea bisericească ortodoxă. În_ măsuri represive, Biserica Ortodoxă și-a continuat activitatea în rîndul credincioșilor ei, avînd biserici, mînăstiri, preoți, protopopi, egumeni ȘL A^Hh^ În secolele XIII—XV întîlnim o seamă de biserici și mî-

Ńi de Eiâiâi dintr_e care majoritatea dăinuiesc jînă azi. adă neîndoielnică despre prezjmța și conținut_ătea noas-aeleaguri, în ciuda atîtor yicișjîidjsi.

sine înțeles că la aceste biserici slujeau preoți ortodocși, otopopi, iar în mînăstiri viețuiau călugări sau călugărițe, egumeni.

g

lâni, mai ales în Țara Hațegului, teritoriu asupra căruia • și-a extins stăpînirea mai tîrziu și unde s-a menținut puternică organizație socială, politică și bisericească cu cneji și protopopi români. De pildă, într-o inscripție din leșcoperită în biserica din Streisîngeorgiu (jud. Hunedoa-emnat și numele preotului Naneș, cel mai vechi nume de :ut în Transilvania. La 2 iunie 1360, cu prilejul unui scaun ât~românilor din districtul Hațeg, sîn^ amintiți 12 cneji, 6 om și protopopul Petru din Ostrov și, p.reoții Zampa din)a!c din bensuș^pragpmîrjdîn Tuștea și Bale din Peșteaaa. judeca, tot în Hațeg, un proces pentru o proprietate, între Dobrotă din Rîu-Bărbat și Barb, fiul lui Leel, din același sat. soare a călugărului minorit J^I^eLY _MjJtLâlv, din 1456, aflăm își păstiau cu sfințenie credința și obiceiurile strămoșești predicilor unui protopop cu numele Petru din părțile Hune-L5Q6)--gra numit ca protopop în Hunedoara preotul Petru din.-^^ .. O serie de alți preoți din Țara Hațegului sînt atestați docu-e sîrșitul secolukii al XV-lea. In Maramureș sînt consem-il Miroslav, în 1364, apoi alții, în secolul următor, unii din ei l de «nobili».

loment ce existau protopopi ortodocși, înseamnă că era șio. i bisericească. Trebuia să existe deci din cele mai vechi tinv te bisericeșii mai înalte, adică episcopi, care să sfințească lă-e ^ncEinafeTsâu să hirotonească pe cei care urmau să slujească umărul mare al bisericilor și preoților transilvăneni duce în >ede spre această concluzie.

r dacă am admite că scaunul episcopal de la Dăbîca și-a înce-înța după ce statul ungar și-a extins stăpînirea asupra voievo-Lui Gelu, în secolele următoare au putut exista ierarhi orto-alte părți ale Transilvaniei, care să fi avut grija duhovnicească cioșilor români de aici. Existența lor se impune mai ales în așa ^«Jări» diiLiliferitele părți ale Transilvaniei, atestate documen-e(.0^ -&IH, ca a Bîrsei, Făgărașului, Hațegului, Maramureșului SİȘIlliciele».riojnenite în secolul XIV și începutul celui următor :

Făgăraș, Hunedoara, Hațeg, altele în Zarand, Banat, Bihor, Sătmar., Crâșria^TChToaf, Cluj, Rodna etc, la care se adaugă voievodatul.)^{L&& **:} rnu^{^e}șiHuT«[re~â"supraviețuit ca instituție românească pînă în secolul al XIV-lea.

S-⁶—KiL^e—ÎBl^{re^>area} !. c*ne s* iⁿca atîtea biserici și cine hirotonea preoții români, cine institua protopopii pe care îi întîlnim în atîtea acte~^nedievaie ? De altfel, în voievodatul Transilvaniei, în fruntea căruia se aflau uneori și voievozi de neam român, precum și în,«țările» mai sus pomenite rămase mult timp în afara stăpînirii regilor Ungariei (Maramureș, Hațeg, Făgăraș etc), existau condiții prielnice pentru desfășurarea vieții bisericești ortodoxe, deci și pentru existența unor vlădici români.

Arhiepiscopul Ghelasie. În 1978 s^a Jfăcut o descoperire de mare însemnătate la mînăstirea Rîmei (jud. Alba) care aduce lumină și în această problemă. Este vorba de o inscripție care consemnează numele ^mS5!l^{rului} zu^g i^{rav} i[^]M4Uâ«aiit4ib, deci na.autohton, a[^]oi

scris eu

păcătoșul rob al lui Dumnezeu Mihul, adică zugravul de la Crișul Alb, cu încuviințarea arhiepiscopului Ghelasie... anul 1377, luna iulie 2». Rezultă că în acel an, cîrmuitorul bisericesc al românilor ortodocși transilvăneni era arhiepiscopul Ghelasie, *primul ierarh ortodox român înseamnă că exista și*

aici o organizare bisericească la fel cu cea din teritoriile românești extracarpatiche, în frunte cu un mitropolit. Desigur el nu avea recunoașterea Patriarhiei ecumenice așa cum au obținut-o cei din Țara Românească și Moldova. Această descoperire importantă dîce la concluzia căprezumptivii ierarhi de la Dăbîca sau cel menționat

■

^ j u avut urmași, care și-au stabilit reședința vlădicească în alte părți, acolo unde le îngăduiau împrejurările politico-sociale. Nu știm dacă GJelașie sta la Rîmeș sau în, altă par|g^Ș-ai putea însă ca eT* să ii făcut parte din obștea călugărilor acestei mînăstiri.

Mînăstirea Sfîntul Mihail din Peri. Avem însă și anumite știri documentare despre existența unor ierarhi ortodocși în Transilvania. Iri înînăstire ortodoxă în satul Peri (azi în R.S.S.

L i Ș L . 9 f

Ucraineană), cu hramuî[^]flnhjOShan!ghei Mihail, ctitorită de doi frați ȘTAGji.Dragoș și Drag, din■ Bedeu. Acest Drag os este viUorul conducător A J ă l i ^ u p ă ce urmașii lui au. fost alunga[^]de Bogdan Vodă nepoții săi — Balită[^]și Drag — au ajuns" comiți ai

ureșului, Ugocei și Sătmarului și mari proprietari de moșii în comitate din Ungaria de est și Transilvania, [i]ță și Drag au refăcut și vechea ctitorie a familiei lor din Peri, iid-o cu trei sate și alte proprietăți. în primăvara anului 1391, plecat la Constantinopol, ducînd o scrisoare semnată și de fra-i, prin care cereau ca mînaștirea cîtorită de ei să fie declarată iughie patriarhală. La <^S^gu§L_lirL3§V P^i.arhul Antonie IV •1390 și 1391—1397) a emis un tomos, prin care declara mînaș-avropighie, atîrnîrid deci direct de patriarh. Pe egumenul Paho-i investit cu titlul de exarh patriarhal, avînd unele atribuții re-s episcopilor : să învețe pe preoți și credincioși, să judece pro-bisericești, să sfințească biserici. Excepție

„care deshr^rau șfaftsttfi.d(î « făceau numai hiro-

^ac*r*patriârhai am 13917 Jurisdicți tflfl.Jflflfr. Pomeniți.

în ia egmenului- exar h din.Peri idea peste mai multe ținuturi dir^ nordul Transilvaniei: I^aram^i-iocea^ Bej^a^SăjaJ^ .Cjgeu,Unguraș și AJjmajul^bjh^an. Tot

patriarhul Antonie a numit pe ieromonahul Simion — din ace-jiăstire — în scaunul mitropolitan vacant al Haliciului, cu drep-exarh peste acel ținut, iar după moartea lui, cei doi frați-ctitori nputerniciți să aleagă un alt cîrmuitor al Bisericii de acolo. în :esta, Patriarhia ecumenică a dobîndit dreptul de patronat asu-or mase de credincioși români. Stavropighia patriarhală din Peri îlnit apoi un rol însemnat în viața religioasă și culturală a româ-ransilvăneni.

pune întrebarea : cine erau «arhieriei locali» pe care-i amintește ii patriarhal din anul 1391 ? La prima vedere, am fi înclinați să i că este vorba de mitropolitul de Halici sau de unul din cei patru ini ai săi, între care mai apropiat era cel din Przemysl (în 1353 iscop aici Chirii Românul). Este adevărat că Maramureșul era in apropierea Haliciului, cel mai însemnat centru bisericesc orto-n jur. Dar mînaștirea din Peri era mult mai apropiată de Transil-cu drumuri mai accesibile decît înspre Halici (unde trebuia să că peste Carpați). Ne-am exprimat și în alt loc părerea că lajpă;, ■^rul stăpînirii lui Gelu, unde s-au descoperit ruinele unor bi-ele prin secolele IX—XI, a existat un episcop ortodox, trimis de hla afn Constantinopol, date fiind legăturile lui Gelu cu Bizan-ai tîrziu, în 1205_ într-o scrisoare; a țaj3eillnocențiu JIL se făcea re de o episcopie ortodoxă «pe moșiile fiilor cneazului Bîlea», — în părțile Hunedoarei —, iar în 1377 era pomenit arhiepiscopul 'te HI inscripția de la Rîmeț. Iată deci atîtea mărturii din care

rezultă că în ținuturile de la răsărit de Tisa, locuite de români, existau ierarhi ortodocși încă din secolele X—XI, iar «arhieriei locali» amintiți în actul patriarhal din 1391 păstoreau în Transilvania.

Două informații istorice din secolul al XV-lea, privitoare la mînăstirea Sfintul Mihail, constituie pentru noi alte mărturii în sprijinul acestei teze. Astfel, în 1456—1458 era egumen al mînăstirii Simion Sălăjanul, în timpul căruia țofofntorii autohtoni și coloniștii din Cîmpulung (pe Tisa) răpeau din pășunile, pădurile, ogoarele și fînețele mînăstirii Peri și ale altor mînăstiri învecinate. La plîngerea egumenului, cornițele Maramureșului i-a obligat să le restituie și să plătească o amendă în bani. Numele egumenului, Simion Sălăjanul, îi arată originea transilvană, ceea ce dovedește că mînăstirea gravita spre Transilvania, șfnu spre Halici.

În ultimul deceniu al secolului al XV-lea, episcopul rutean Ioan de la Muncaci (azi Mucacevo, în R.S.S. Ucraineană) încerca să limiteze cît mai mult drepturile de exarh ale egumenului Ilarie din Peri, care s-a plîns regelui Vladislav II al Ungariei (1490—1516). La procesul judecat la Buda, înainte de regelu, pentru stabilirea jurisdicției egumenului* exarh și pentru dijmele încasate de la credincioși, egumenul Ilarie a cîștigat procesul, la care episcopul Ioan nici nu s-a prezentat. La 14 mai 1494, regele Vladislav a dat un hrisov egumenului Ilarie, prin care-i confirma privilegiile din 1391, cu condiția ca el să plătească anual jui, sa dea cînsTea; convenita episcopului de la Muncaci, «iar arhiepiscopului din Transilvania, celui de acum și celor viitori, să-i acorde supunerea și ascultarea cuvenită, ca unor superiori ui săi». Putem conșchide că dacă în 1494 «superiorul» egumenului din Peri era «arhiepiscopul Transilvaniei», «arhieriei locali» din 1391 erau tot de aici.

Ioan de Caffa. Abia în a doua jumătate a secolului al XV-lea sînt atestați documentar alți ierarhi ortodocși în Transilvania. Primul dintre aceștia a fost *Ioan*, stablițîn orașul Hunedoara înainte de anul 1456. După părerea unor cercetători, Ioan era descendentul unei familii românești din Caffa — azi Feodosia, lingă Cherci, în Crimeea, — unde apar documentar mulți români în serviciul factoriei genoveze. N-ar fi exclus ca el să fi păstorit un timp chiar în Caffa Crimeii ca preot sau chiar ca ierarh. A plecat de acolo, fie pentru că orașul era stăpînit de genovezii catolici, fie din pricina primejdiei tătare sau turcești. Probabil a fost numit episcop (sau mitropolit) al românilor transilvăneni cu ajutorul lui Iancu de Hunedoara, stăpînul cetății de aici (în 1453 șe terminaseră Lucrările de reamenajare a cetății). Pînă în ianuarie 1456,

Ioan își cumpărase casă în Hunedoara, avînd și alte bunuri le, și făcea vizite canonice în satele românești din părțile de Transilvaniei. Probabil biserica românească cu hramul Sfîntul Iancu, ridicată pe la mijlocul secolului al XV-lea, îi slujea drept loc de închinare. N-ar fi exclus să fi stat și în mănăstirea Prislop, a ucenicilor Sfîntului Nicodim, situată la vreo 15 km de Hunedoara.

În acest timp își desfășura activitatea în Transilvania; Ioan Capistrano (Giovanni Capestrano). Acesta a fost cheful Iancu de Hunedoara și de arhiepiscopul catolic maghiar în Ungaria din 1453, pentru ca să predice o cruciadă împotriva turcilor. În Transilvania, a fost neplăcut impresionat de mulțimea românilor «pădureți și schismatici». A trecut prin mai multe sate de pe malul inferior al Mureșului, obligînd, sub grele amenințări, pe toți canonicii și dregători, precum și pe episcopii din Oradea și Alba Iulă să ardă bisericile românești de pe moșiile lor și să alunge pe românii care nu voiau să primească botezul catolic. Dispozițiile rămase fără rezultat, căci dintr-o însemnare a călugărilor minorite se vede că «românii se puteau converti foarte greu, fiindcă pseudo-episcopii îi dăscăleau într-una cu rătăcirile lor, iar aceștia, la rîndul lor, învătătură de la prea răul și vicleanul vlădică Ioan de Caffa, episcop cu autoritate supremă în popor». Prin «pseudopreoi» și episcopii» desigur trebuie să înțelegem pe preoții ortodocși și pe Iancu de Hunedoara.

În acest timp era într-o vizită canonică în părțile Devei, Șoimoșului și Șimoneșului (ultimele două în jud. Arad, pe malul drept și, respectiv, stînga de la Șimoneș), în ianuarie 1453 vlădică Ioan a fost arestat din ordinul Iancu de Capistrano și trimis la Timișoara, la Iancu de Hunedoara, fost închis, iar în februarie a fost dus de către Capistrano la Peste cîteva zile însă, minoritul Szekely Mihály atrăgea atenția Capistrano că orice încercare de convertire a preoților români este imposibilă. El acuza de acest insucces pe protopopul Petru, care, prin el însuși, îndemna pe preoții români să-și păstreze credința ortodoxă. În ce privește convertirea credincioșilor, arăta că aceasta nu se poate face decît după expulzarea preoților ortodocși și dacă li s-ar lua scutirile de dări și de dijme.

În toată lucrarea inchiuzitorială desfășurată de Capistrano a rămas în evidență, pentru că acesta a murit în octombrie același an (Iancu de Hunedoara murise în august, răpus de ciumă, ca și inchiuzitorul). Se vede că Biserica ortodoxă a intrat de îndată în toate drepturile ei, căci

spre sfârșitul aceluiași an, Ladislau Hwniade, fiul lui Iancu, a permis credincioșilor ortodocși din Hunedoara să-și refacă biserica, arsă odată cu casa vlădicii Ioan de către «cruciații» lui Capistrano, în aprilie 1456.

Arestarea ierarhului ortodox din dispoziția lui Iancu de Hunedoara se pare că se datora unor împrejurări momentane : el avea nevoie de sprijinul lui Capistrano în predicarea cruciadei împotriva turcilor, mai ales că în 1454 începuse campania antiotomană în Serbia, terminată cu strălucita victorie pe care a repurtat-o asupra lui Mahomed II, la Belgrad, în iulie 1456. O scrisoare a lui Szekely Mihály către Ioan Capistrano *stă* mărturie că Iancu de Hunedoara luase aceste măsuri împotriva conștiinței sale. Numitul călugăr îi scria că numai după lungi stăruințe din partea sa și a castelanului Lipovei, au putut obține ordinul prin care dispunea să fie arestați preoții hirotoniți de vlădica Ioan, catehizarea și rebotezarea lor în ritul apusean. Același procedeu va fi fost folosit și în cazul arestării lui Ioan.

Fără îndoială că el nu a fost episcop, ci «mitropolitul» sau «arhi-episcopul» românilor ortodocși (în actele medievale mitropolii români apar sub denumirea de episcopi), așa cum a fost și Ghelasie cel din anul 1377.

Știri despre alți vlădici. În 1479 apare un nou ierarh pentru ortodocșii din Transilvania : mitropolitul *Ioanichie*. Numele său, sub forma «Iowannychik metropolitanus Nandoralbensis», apare într-o diplomă dată de regele Matei Corvinul, la 20 martie 1479. Prin această diplomă, dată la rugămintea lui Ioanichie, regele scutea pentru totdeauna pe preoții ortodocși români din Maramureș de orice dări către stat, precizându-se că ei erau «supuși pomenitului mitropolit». S-au purtat multe discuții în vechea noastră istoriografie asupra acestui ierarh. Unii istorici susțineau că este vorba de un mitropolit Ioanichie din Belgradul Serbiei (Nandor Alba), care ar fi avut jurisdicția și asupra credincioșilor români din Maramureș. Alți istorici, urmînd pe Petru Maior, susțin că dintr-o greșeală a cancelariei s-a scris Nandor Albensis în loc de Alba Iuliensis, deci mitropolitul Ioanichie și-ar fi avut reședința în Alba Iulia. Teza este inacceptabilă, căci n-a existat pe atunci o mitropolie românească la Alba Iulia, lucru ce nu l-ar fi îngăduit nici episcopul catolic de acolo. În sfârșit, alți istorici (Șt. Meteș, Șt. Lupșa s.a.) socotesc că Ioanichie ar fi fost sîrb de neam, refugiat din pricina expansiunii turcești undeva în Maramureș, cu reședința probabil la Peri, avînd jurisdicție peste sîrbii din Ungaria, dar și peste românii din

reș. Teza istoricilor din urmă, de asemenea, trebuie privită cu Mai degrabă s-ar putea formula ipoteza că este vorba de un î «Nandorensis», adică din Nandru (Nandor), sat situat la 10— e Hunedoara, deci ar fi un succesor imediat al lui Ioan cel din

îgătură cu scutirea de dări acordată preoților maramureșeni, i prin legea 3 din 15 iulie 1481, Matei Corvinul a scutit pe toți ii, fără nici o deosebire, de dijma catolică. În 1480, a amenințat papa cu trecerea Ungariei la Ortodoxie. Pe de altă parte, în îau, însăși acțiunea prozelitistă catolică a slăbit mult din in-

ropolia ortodoxă română la Feleac. Până nu de mult, în istorio-oastră bisericească se fixase opinia că înainte de anul 1488 se în Feleac lângă Cluj un «episcop grec» cu numele Marcu, care se o casă și alte bunuri imobile (grădină, finețe, ogoare) de la Vasile, căruia i-a înfiat fiul, pe Danciu, pe care l-a hirotonit i preot, iar în cele din urmă l-a călugărit și l-a hirotonit arhie-Lîndu-i în scaun sub numele de Daniil.

-un sludiu mai dezvoltat, am ajuns la constatarea că la Feleac sediul unei «episcopii» oarecare, cum s-a crezut mult timp în afia noastră bisericească, nici n-a fost «mutată» Mitropolia de la (cum credea pr. prof. Ștefan Lupșa), ci aici și-au stabilit sediul, proximativ șapte decenii, mitropoliții ortodocși români ai Tran-L Cu alte cuvinte, Feleacul reprezintă o etapă bine determinată :ia aceleiași instituții, adică a Mitropoliei Transilvaniei. Faptul •a avut de la început același sediu nu trebuie să ne surprindă, i voievozii Transilvaniei nu aveau aceeași reședință ci, de re- ■o stabileau acolo unde își aveau domeniile. Același lucru l-au mitropoliții Transilvaniei, adică stăteau fie în mînăstirea lor nie, fie undeva în apropierea autorităților politice, obicei întîl-i țările românești extracarpatică (Argeș — Tîrgoviște — Bucu-Suceava — Iași) sau în celelalte țări ortodoxe, căci potrivit car și rînduielilor ortodoxe, autoritatea bisericească urmează în-ia celei politice. Deci, așa cum Ioan de Caffa s-a așezat la ara, unde Iancu își ridicase cetatea, existentă și azi, probabil ii său Matei Corvinul a cerut mitropolitului ortodox al Transil- •& se așeze lângă Cluj, oraș care a ajuns sub el la o deosebită itate economică și politică.

Feleacul este atestat documentar încă de la locuitorii săi avînd mai de mult însărcinarea de a păzi drumul cînegoș dintre Cluj și Turda, în acest an, regele Ludovic cel Mare al Ungariei a scos satul de sub autoritatea voievodului Transilvaniei și a dregătorilor săi, alipindu-l la orașul Cluj și punîndu-l sub speciala sa ocrotire. Privilegiul respectiv a fost întărit apoi în 1415 de regele Sigismund de Luxemburg, iar în 1468, de Matei Corvinul. În 1478 tot Matei, iar în 1509 Vladislav II scuteau pe locuitorii Feleacului de orice dări către stat, ținînd seama de serviciile de pază pe care le făceau, ocrotind pe călători și pe locuitorii Clujului de hoți și răufăcători. Situația privilegiată a satului, cît și faptul că era situat în imediata vecinătate a Clujului, explică așezarea reședinței mitropolitului ortodox al Transilvaniei la Feleac.

Primul ierarh cunoscut la Feleac a fost *Daniil*. Este pomenit, în această calitate, într-o însemnare pe un *Tetraevanghel slavon* cu următorul cuprins : «Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu lucrarea Sfințitului Duh, s-a savîrșit acest Tetraevanghel din porunca Prea Sfințitului nostru *arhiepiscop* chir Daniil, în zilele marelui crai Matia. S-a scris pe numele Feleacului, aproape de orașul Cluj, unde și biserica a zidit, cu hramul Preasfîntei Maici Paraschiva, în anul 6997 (= 1488), luna octombrie 25 zile». Probabil jridjrea noii catedrale arhiepiscopale din Feleac s-a terminat tot cam pe atunci, iar arhiepiscopul Daniil îi dăruia acest *Tetraevanghel*. În anul 1497 jTetr^evangjueluljijost ffjjffjjffifaja^ jd.o, rjflta unui dregător al lui Ștefan cel Mare, după cum arată o altă inscripție slavonă: «Robul lui Dumnezeu Isac vistiernicul a ferecat acest Tetraevanghel pentru *Mitropolia* din Feleac în anul 1497 decembrie». -...,,.

La o dată care nu se poate stabili cu certitudine, mitropolitul Daniil adresa o scrisoare lui Urs Petru, judele Brașovului, și celor 12 pîrgari ai orașului, prin care îi ruga să-i adune cîte trei ducați de la credincioșii «de legea noastră grecească», ce trăiau necununăți, conscriși de preotul Nicola de la biserica Sfîntul Nicolae din Șchei. În semnătură și în sigiliu apare titlul său de *mitropolit*.

■ Desigur pe Daniil îl avea în vedere și hotărîrea regelui Vladislav II din 14 mai 1494, prin care egumenul Ilarie de la mînăstirea Sfîntul Mihail din Peri era supus «*arhiepiscopului din Transilvania*», care era superiorul său ierarhic. Probabil Daniil și-a încheiat păstoria în ultimii ani ai secolului al XV-lea sau în primii din cel următor.

Socotim că urmașul său a fost *Marcu*, pomenit într-un act mult mai tîrziu, din 25 decembrie 1550, dat de judele și jurații orașului Cluj, —

a unui proces —, preotului Ioan din Feleac, fiul «episcopului» Prin acest act se recunoștea preotului Ioan dreptul de moștenire bunurilor rămase de la tatăl său. Din actul respectiv aflăm că ! moșteniri le-a cumpărat din proprii săi bani *un episcop grec cu • Maieu*, de la Vasile preotul român, anume tatăl pomenitului -> *Danciu*, în timp ce Danciu era tânăr și cleric al aceluiași episcop pe care numitul episcop Marcu, dintr-o deosebită afecțiune, l-a ca pe un copil de suflet și i-a dat sus-numitele moșteniri, cum-cu banii săi proprii și i le-a lăsat ca să le stăpânească în veci», i se cunosc alte lucruri despre acest Marcu. Se poate formula că era un «vlah» sud-dunărean, trimis probabil ca mitropolit în vania de domnitorul Radu cel Mare al Țării Românești și de patriarh ecumenic Nifon II care, prin 1503—1505, a procedat la lizarea Bisericii din Țara Românească. În această lucrare să-în Țara Românească, se va fi ținut seama de faptul că mitropo-ngrovlahiei avea și calitatea de «exarh al Plaiurilor și a toată a».

sigur acel Marcu, venind la Feleac, se va fi integrat în mediul ;a românesc, așa cum au făcut și alți ierarhi străini care au acti-târile noastre.

Dbabii a păstorit pînă prin anul 1516, cînd o inscripție slavonă în biserica din Feleac, scrisă în acel an, pomenea un alt mitropo-a Feleac. Era scrisă de preotul Filip din Hațeg, «în zilele mitro-ni chir Șt.» Se observă însă numai inițiala numelui celui «mi-t), care a fost citită III (ȘT). De aceea, s-a presupus că e vorba mitropolit cu numele Ștefan. Lectura acelei inițiale trebuie să fie : însă cu rezerve, căci în slavonește nu se scria Ștefan, ci Stepan a ip). S-ar putea însă ca acest ipotetic Ștefan să fie numele de r al unui alt ierarh de la Feleac, consemnat în patru acte date celaria Clujului medieval sub numele *Danciu*. într-un act cu data de 26 ianuarie 1534, cîțiva români din Feleac ;au mărturie că preotul Ioan era fiul și urmașul legitim al epis-i Danciu, ceea ce înseamnă că moartea acestuia se petrecuse de În actul din 25 decembrie 1550 de asemenea era menționat >pul» Danciu, precizîndu-se ce bunuri îi reveneau fiului său Ioan, în Feleac. Alte știri nu mai avem despre el. Nu știm nici ce i avut ca vlădică, pentru că pe cel de Danciu, primit de la botez, ai putea folosi, acesta nefiind trecut în sinaxar. Probabil, ca unul

care va fi activat mult timp ca preot de mir, căsătorit, a rămas în amintirea consătenilor săi sub numele «Danciu», fapt pentru care a iost consemnat și în acte sub același nume. Arătam mai sus că numele său de călugăr putea fi Ștefan.

Dintr-un act cu data de 15 martie 1538, în care Danciu era pomenit din nou, rezultă că în scaunul mitropolitan al Transilvaniei păstorea atunci *Petru*, «episcop român din Feleac», rudă cu înaintașul său Danciu, probabil nepot de soră. Probabil Petru a fost hirotonit prin 1537 la Țirgoviște, de mitropolitul de atunci al Ungrovlahiei, Varlaam. Nu știm cât a păstorit. Nu mai avem alte știri despre el. Fără îndoială că Petru și-a încheiat păstoria înainte de 25 decembrie 1550, căci actul dat atunci de Cancelaria Clujului nu-l mai amintea. În orice caz, cu el se încheie șirul mitropoliților transilvăneni care și-au avut reședința în Feleac. Deși Marcu, Danciu și Petru apar în actele latinești menționate ca «episcopi», trebuie să-i socotim tot ca mitropoliți, cum au fost atît înaintașii cît și urmașii lor.

Din cele de mai sus, rezultă că avem cinci mărturii istorice sigure că la Feleac s-a stabilit sediul Mitropoliei transilvane pentru aproape șapte decenii : însemnarea de pe Tetraevanghelul din 1438 scris din dispoziția «arhiepiscopului» Daniil, inscripția de pe ferecatura aceluiași Tetraevanghel, care era al «Mitropoliei» din Feleac, semnătura «mitropolitului» Daniil în scrisoarea către brașoveni, demnitate care apare și în sigiliul pus pe aceeași scrisoare, știrea oferită de actul din 15 mai 1494, care amintea pe «arhiepiscopul din Transilvania», inscripția din 1516, aflată în biserica din Feleac, care amintea un «mitropolit» al cărui nume este greu de descifrat.

Presupunem că hirotonia, mitropoliților Transilvaniei se făcea în Țara Românească, deoarece încă din mai 1401, mitropolitul Ungrovlahiei (poate Antim Critopol) era numit de patriarhul ecumenic «exarh a[^]toată Ungaria și al Plaiurilor», prin «Plaiuri» înțelegînd Transilvania. Dreptul de exarh al mitropoliților Ungrovlahiei asupra celor din Transilvania se reducea la hirotonia vlădicilor de aici, poate și la înzestrarea cu Sfîntul Mir și cu moaște pentru noile biserici, dar mai ales ia grija pentru păstrarea tezaurului de credință ortodoxă. Din punct de vedere administrativ, Biserica Ortodoxă Română din Transilvania avea rînduielile ei specifice, o deplină autonomie, fără să se observe vreun amestec în treburile ei interne din partea Mitropoliei Ungrovlahiei.

Concluzii: *In secolele XIV—XV, românii transilvăneni au continuat să aibă propria lor organizare bisericească. Numărul mare biserici, mănăstiri, preoți și protopopi ortodocși români arată aici a trebuit să existe și un ierarh, care să hirotonească pe ei preoți, să rînduiască protopopi și să sfințească biserici. Din tele și inscripțiile cunoscute pînă în prezent, rezultă că în Transilvania exista o Mitropolie românească ortodoxă, ca și în Țara mănăscă și Moldova. Astfel, o inscripție descoperită la mînăseea Rîmeț consemnează numele arhiepiscopului Ghelasie, în anul ?7, primul ierarh român cunoscut cu numele în teritoriile intrapative. Din puținele acte privitoare la mînăstirea Sfîntul Mihail i Peri, reiese că în 1391 în Transilvania existau alți ierarhi rhieriei locali», iar în 1494 era amintit un «arhiepiscop» ortodox Transilvaniei. înainte de 1456, păstora vlădica Ioan, cu reședința Hunedoara, înlăturat de inchizitorul papal Ioan Capistrano. In 79 este amintit mitropolitul Ioanichie, care avea jurisdicție și peste nanii maramureșeni. In ultimele două decenii ale secolului. al -lea și în prima jumătate a celui de al XVI-lea, sediul Mitropoliei odoxe a Transilvaniei s-a stabilit — pentru aproximativ șapte de- uiii — 7a Feleac, unde au păstorit mitropoliții Daniil, Marcu, Dan,- (Ștefan ?) și Petru.*

BIBLIOGRAFIE.

: v o a r e : TIMOTEI CIPARIU, *Documente istorice bisericești*, în «Arhivul penlogie și istorie», Blaj, 1870, nr. XXXIX, p. 775—780; NICOLAE IORGA, *Docuromânești din arhivele Bistriței*, I—II, București, 1899—1900, CXVI + 103 p. (I) C + 147 p. (II)- NICOLAE IORGA, *Șteian cel Mare, Mihai Viteazul și Mitrodealului*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist, s. II, t. XXVII, București, 1904, reprodus și în voi. *Studii asupra evului mediu românesc*, București, 1984, - 399). ATANASIE MARIENESCU, *Izvoare pentru istoria bisericească ortodasc. II*, Sibiu, 1911, 56 p.; ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria ii. C. Transilvania*, 6 voi. (1075—1350), București, 1951—1955. i c r ă r i g e n e r a l e : NIȚICOLAE IORGA, *Sate și preoți dm Ardeal*, Bucu->02, 349 p.; AUGUSTIN BUNEA, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, 34, 307 + VI p.; VASILE MANGRA, *Ierarhia și Mitropolia Bisericii române nsilvania și Ungaria*, Sibiu, 1908, 127 p.; ȘTEFAN METEȘ, *Istoria Bisericii ■ii religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, voi. I, ed. II, Sibiu, 1935, + 596 p. (toate depășite).

¹ c r ă r i s p e c i a l e : Z. PĂCLIȘANU, *Propaganda catolică între românii din ?i Ungaria înainte de 1500. Studiu istoric*, Blaj, 1920, 31 p. (extras din «Cul- ?ștină», an. IX, 1920, p. 4—34); ȘTEFAN LUPȘA, *Catolicismul și românii din fi Ungaria pînă la anul 1556*, Cernăuți, 1929, XV + 103 p. (extras din «Can- i- XXXIX, 1928, nr. 11—12, p. 352—396 și an. XL, nr. 1—2, 1929, p. 86—143).

GRIGORE NANDRIȘ, *Despre mănăstirea din Peri*, în rev. «Graiul românesc», an fi, nr. 2, 1928, p. 21—26; ZENOVIE PACLIȘANU, *Cîteva contribuții la istoria mănăstirii din Perii Maramureșului*, în voi. *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 333—335 ; G. F. RAFIROIU, *Mănăstirea din Peri*, Oradea, 1934, 48 p.; RADU POPA, *Zm kirchlichen Organisation der Rumänen in Nordsiebenbürgen im Lichte des patriarchalischen Privilegiums von 1391*, în *Ostkirchliche Studien*, Würzburg, XXIV, 4, 1975 p. 309—317; DAMASCHIN CORAVU SEVERINEANUL, *Mănăstirea din Peri și im. portanta sa istorică*, în MO, an. XXXIV, 1982, nr. 7—9, p. 496—514.

SILVIU DRAGOMIR, *Cei mai vechi protopopi români*, în R.T., an. V, nr. 19—20, 1911, p. 531—534; Z. PACLIȘANU, *In jurul ierarhiei românilor ardeleni în secolul XV*, în R.I.R., voi. XIII, 1943, fasc. 2, p. 9—16; ȘTEFAN LUPȘA, *Biserica Ortodoxa Română din Ardeal și Ungaria în veacul XV*, în M.A., an. I, 1956, nr. 3—4, p. 268—277; an. II, 1957, nr. 3—4, p. 219—229 și an. III, 1958, nr. 1—2, p. 71—86; VICTOR POPA, *Consideratiuni critice cu privire la Mitropolia Transilvaniei din SLCOIUI al XV-lea și al XVI-lea și a raporturilor ei cu Moldova*, în M.B., an. VIII, 1958, nr. 7—9, p. 387—436; MIRCEA PĂCURARIU, *Începuturile Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei*, București, 1980, 152 p.; EUGEN ARĂDEANUL (GLUCK), *Din istoria eparhiei Aradului și Hunedoarei de, la mijlocul secolului al XV-lea*, în M.B., an. XXXII, 1982, nr. 1—3, p. 85—91 ; LIANA TUGEARU, *Biserica mănăstirii Rîmeț*, în *Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV — 1450)*, partea I, București, 1985, p. 149—172.

..;JV .:ii •

■:>o JW⁶

6/?!*<↳

,a

.h:.:.:in iji;:, /.. [ulu ;■; S al

hr>

V

**ÎNCEPUTURILE MONAHISMULUI
ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ.
NICODIM DE LA TISMANA**

mele știri despre viața mînăstirească la români. S-a susținut mp în istoriografia noastră bisericească și profană că viața ilă la noi ar fi început numai din a doua jumătate a secolului -lea, prin mijlocirea slavilor sud-dunăreni și că adevăratul ei ietor pe pămînt românesc ar fi fost Sfîntul Nicodim de la a. Cercetările mai noi au infirmat cu totul această ipoteză, îd ca la noi a existat o viață monahală cu mult înainte de ;a mînăstirii Vodița de către Nicodim.

e adevărat că în țările slave sud-dunărene exista o străveche ălugărească. în_ Bulgaria, a trăit, în secolul X, vestitul pustnic ș la Rila, cinstit după moarte ca sfînt ocrotitor al Bulgariei, introducerea unei vieți călugărești în această țară, cu pravilă îiială deplină, s-a făcut abia în secolul XIII, sub înrîurirea molui athonit. De pildă, viitorul mare patriarh bulgar Teodosie :ut ucenicia la Athos, apoi a întemeiat cîteva mînăstiri în

sîrbi, viața mînăstirească s-a introdus odată cu consolidarea , în a doua jumătate a secolului XII, sub despotul (jupan) NemanjeT(1186—1196), care a zidit mînăstirea Studenița, în , precum și Hilandarul la Muntele Athos, iar fiii săi Sava, arhiepiscop al Serbiei, și regele Ștefan II (1196—1227) au at mînăstirea Jicea. Irġ Rusia, cea mai însemnată așezare mo-a fost Lavra Peșterilor (Pecerska) din Kiev, înființată în se-^ de Antonie, părintele monahismului rusesc. In amîndouă lave sud-dunărene precum și în Rusia, viața monahală a fost

puternic influențată de Muntele Athos, cel mai însemnat centru monahal răsăritean, despre care avem prima știre documentară din anul 963.

Monahismul românesc este mult mai vechi decât al vecinilor noștri slavi. Din paginile precedente, am constatat existența unor «călugări sriți» — adică din ^provincia Scythia Minor, Dobrogea de azi — din secolele IV—VI. În teritoriile intracarpătice, îndată după anul 1000, voievodul Ohtum a^ridicat...o_rnînăstire cu hramul Sfîntul Ioan Botezătorul, în cetatea Morisena, în care au fost aduși «călugări greci», deci ortodocși, în frunte cu un egumen. După 1028—1030, Cianadinus, biruitorul lui Ohtum, a ridicat o nouă mînăstiro ortodoxă, cu hramul Sfîntul Gheorghe, la Oroszlanus, în care au fost aduși călugării din mînăstirea Sfîntul Ioan, cedată unor călugări latini. În aceeași perioadă, s-au întemeiat și alte mînăstiri ortodoxe în Ungaria și Transilvania, care au dăinuit mult timp. În 1204 de pildă, papa Inocențiu III cerea episcopului catolic din Oradea să cerceteze mînăstiri le «călugărilor greci» din regatul Ungariei, aflate în ruină, să vadă dacă se pot reorganiza chiar prin acei călugări sau dacă se pot reuni într-o episcopie catolică.

Fără îndoială că, în afară de aceste așezări monahale atestate istoric, vor fi existat și altele. Feluriți pustnici sau sihastru de neam român vor fi trăit prin locuri retrase, prin peșteri, prin poienile ascunse al<; codrilor, respectînd pravila vieții călugărești. Biserițele de la Bagarabijjeștera zisa a Sfîntului Nicodim de la Tismana, chilia jui Janiil Sihastrul de la Putna, peșterile de la Ialomicioara, Bistrița-Vîlcea, bisericuțele Tupeștri^3inpărțile Sjiłaju,lui Buzăului, de la Cib, jud. Alba, de la Vărădiajn..Banat, altele în părțile Orheiului, sînt mărturii de veche viață sihăstrească, trăită de pustnici de neam român.

În sprijinul vechimii așezărilor monahale românești vine și toponimia, căci nruțe nume de sate și de locuri confirmă existența unei vieți_rnoncihale la noi din timpuri străvechi. însuși numele de «sihăstria» asociat cu al unor mari așezări monahale din Moldova (Neamț, ?Hil!âi—Șficu, Suceyița_ș.a.), ca și cuvîntul «pustie», pus în legătură cu ^Jlșle JaînMștiri din Țara „Româneasca, sînt o dovadă în acest sens. Tntr-un hrisev din 12 martie 1399 al domnului moldovean Ștefan, întîlnim numele satului Poiana Călugăriței. La acestea se adaugă alte nuri de localități: Călugăreni (peste 15), Călugăru, Călugări, Valea Călugărească, Călugărița, Călugăreasa, Chilia, Chilia,,. Chilieni, Chiliile, ^ySăfiilMi-MmăȘtioara, Schitu și numeroase altele, toate dovedind vechimea monahismului românesc.

Avem însă și dovezi documentare care confirmă existența unei mișcări de călugărești în Țara Românească înainte de venirea Sfintului Nicolae, deci înainte de ridicarea marilor mănăstiri românești. Se știe că în secolul al XIV-lea s-a dezvoltat, îndeosebi la Athos, cunoscuta mișcare de renaștere spirituală și teologică, *isihasmul* (vjouxîa — liniște), prin care se poate realiza o mai mare apropiere de Dumnezeu. Pentru aceasta, se recomandă retragerea călugărului de lume, meditația ascetică, și rostirea neîncetată a «rugăciunii lui Iisus» sau «a inimii» (Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine pășitorul) ca să se ajungă la o stare de concentrare și de pace lăuntrică. Cei mai de seamă reprezentanți ai acestei mișcări au fost Sfinții Ieremie Palama (f. 1360), urmat de Nil Cabasila (f. 1361), Simeon Metafrastul (f. 1429), toți trei arhiepiscopi ai Tesalonicului, și alții. După unele surse pe această temă, isihasmul a fost proclamat ca doctrină oficială a Patriarhiei ecumenice, într-un sinod ținut în biserica Vlaherne din Constantinopol (27 mai 1351). De acum înainte, mitropoliții și episcopii aparținând de Patriarhie s-au recrutat mai mult dintre adepții acestei învățături. De la Athos, spiritualitatea isihastă s-a răspândit în țările din Bulgaria, Serbia, Rusia și țările române. În acest nou curent de trăire duhovnicească au fost atrași și unii călugări de neam român. De pildă, s-a dovedit că între călugării care au ucenicie pe lângă Sfântul Grigorie Sinaitul (f. 1346), în țările române de la Paroria, în apropiere de Adrianopol, au fost și români.

În sușii cuvântul românesc *sihăstrie* (ca și derivatele sale : sihăstru, sihăstrie) — cu rezonanța lui de mare vechime și caracterul lui arhaic, răspândit în toate regiunile țării — derivă din cuvântul slavonic *sihastia* (iociuri de liniștire), ceea ce constituie o dovadă că isihasmul a fost cunoscut la noi și că a influențat intens viața monahală din țările române.

În 1359, în hotărârea sinodală de transferare a lui Iachint de la naș în scaunul Ungrovlahiei (desigur el însuși un isihast) se precizează că «toți clericii din această țară și toți cei sfințiți călugări și laici să-l laude și să i se supună lui». Acest text dovedește existența în acel timp a unui număr însemnat de călugări, din moment ce ei formează din cele trei categorii de locuitori amintite : preoți, *călugări*, laici. În actul din august 1372, „pentru alegerea lui Hariton ca mitropolit al Ungrovlahiei, se precizează că el are dreptul «să așeze păduhovnicești și *egumeni* la cinstitele lăcașuri de acolo».

I? 11

Biserica mănăstirii Putna, ctitoria lui Ștefan cel Mare, necropola sa și a familiei, ridicată între anii 1466-1470, sfințită la 3 septembrie 1470 de mitropolitul feoctist I. Este în plan triconc, fiind pentru prima oară în Moldova camera mormintelor (gropnița) și pridvorul închis. Re construită între anii 1654-1662, apoi pe la mijlocul sec. XVIII, sub mitropolitul Iacob Putneanul și restaurată în anii din urmă.

Biserica din Voroneț, una din capodoperele artei medievale românești, ctitoria lui Ștefan cel Mare din anul 1488, construită în plan triconc, cu turlă pe naos, zugrăvită în exterior în 1547, când i sa adăugat și un pridvor închis. Restaurată între anii 1961-1965.

din Borzești - jud. Bacău,
tefan cel Mare din anii
plan dreptunghiular, fără
igată decorație a fațadelor
:aturi oarbe și firide, cera-
:ă etc, ancadramente la
gotic).

Sf. Cruce din Pătrăuți,
tefan cel Mare din 1487,
i mici, în plan triconc,
naos; pictură interioară

Biserica din Arbore - j. Suceava, ctitoria lui Luca Arbore, pîrcălab de Suceava (1503), de plan longitudinal, fără turlă. Pictura interioară a fost executată de Dragoș, fiul preotului Coman din Iași, în anul 1541.

Biserica înălțării din mănăstirea Neamț, ctitoria lui Ștefan cel Mare din 1497, monumentul cel mai reprezentativ al epocii sale. Este construită în planul specific bisericilor moldovenești din a doua jumătate a secolului XV, avînd cinci încăperi: pridvor închis, pronaos, gropniță, naos și altar. În exterior se observă contraforți masivi din piatră fățuită, ferestre în chenare gotice, arcaturi oarbe sub cornișă.

Nicodim, pentru mănăstirea Humor. Domnitorul are plete blonde și ochi albaștri, îmbrăcat într-o mantie de brocard roșu deschis, cu fire de aur, fiind redat îngenunchiat, oferind Evanghelia Sf. Fecioare Măria, așezată pe tron, cu pruncul Iisus în brațe.

Biserica din Bălinești, ctitoria logofătului Ion Tăutu (1492-1493), construită din piatră și cărămidă, cu plan dreptunghiular, fără abside laterale, cu un turn-clopotniță scund pe latura de sud, în dreptul intrării în pronaos. Are o bogată decorație exterioară, remarcându-se brîul cu discuri de ceramică smălțuită de sub cornișă, împodobită cu fresce în interior de Gavriil ieromonahul și ucenicii lui, în 1493.

Biserica mănăstirii Tismana, ridicată de ieromonahul Nicodim, cu ajutorul domnitorului Radu I, reconstruită de Radu cel Mare la începutul secolului XVI, apoi refăcută în 1844-1849. Este construită din piatră și cărămidă, în plan triconc, cu turla pe naos și pronaos.

Biserica domnească din Curtea de Argeș, începută de Basarab I și terminată de fiul său Nicolae Alexandru (mijlocul sec. XIV). Are planul în formă de „cruce greacă înscrisă”, vizibil în exterior la acoperișurile bolților semicilindrice; este construită din cărămidă aparentă (trei rânduri), care alternează cu piatra brută (un rând).

Vedere generală a mănăstirii Cozia, pe malul Oltului. În față, paraclisul construit de egumenul Amfilohie în 1583.

Biserica mănăstirii Cozia, ctitoria lui Mircea cel Bătrîn (c. 1387-1388). Este construită din piatră necioplită care alternează cu trei rânduri de cărămidă, în plan triconc, cu o turlă pe naos. Pridvorul deschis s-a adăugat în timpul lui Constantin Brîncoveanu (1707). În exterior se observă o bogată decorație în piatră (rozete, ancadramente la ferestre etc).

r

Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, ctitoria lui Bogdan I (c. 1359-1365), cu un plan bazilical, fără turlă, întărită cu contraforți. Pridvorul a fost adăugat de Alexandru Lăpușneanu în 1559.

^ Biserica de lemn din Volovăi J- Suceava, ctitorită, după tradiție ae Dragoș Vodă (mijlocul sec. XIV) ¹ în comuna Putna - j. Suceava.

ntîmpinarea moaştelor Sf. Ioan cel Nou de la Suceava de către Alexandru cel Bun
nicii săi, mitropolitul Iosif cu membrii clerului, în 1402. Frescă în biserica
mănăstirii iţa (c. 1595-1596). »~f

Biserica Sf. Treime din Şiret, prima biserică cu plan triconc din Moldova,
:ruită din piatră brută, faţadele avînd un frumos decor din ceramică smălţuită.

Biserica din Densuș - j. Hunedoara, ctitoria cneștilor locali, construită din pietre și leșpezi funerare aduse din Sarmisegetusa romană (sec. X-XIII). Deasupra naosului se ridică un turn.

Biserica din Leșnic - j. Hunedoara, ridicată în jurul anului 1400 de cneazul Dobre Românul, de tip sală, cu valoroase picturi de epocă.

scripția descoperită în biserica din Streisîngeorgiu — j. Hunedoara, sînt consemnate numele preotului Naneș și al zugravului Teofil, și anul 1313—1314. Este cea mai veche pisanie din arta medievală ască.

Biserica din Gurasada - j. Hunedoara, ctitorie cnezială din secolul XIII. Este construită din piatră brută. Altarul și naosul au o formă patrulobă, deasupra lor ridicându-se o turlă pătrată. Ulterior sa adăugat tinda și turnul clopotniță cu un foișor de lemn.

.ti,

si»

Biserica din Strei - j. •?«ffff
cnejilor locali, construită din piatră brută
turn-clopotniță pe fațada vestică (ser

Biserica mănăstirii Rîmeș - j. Alba (sec. XIV), construită din piatră, cu o formă dreptunghiulară, cu un turn-clopotniță pe pronaos. O inscripție pomește pe arhiepiscopul Ghelasie al Transilvaniei, zugravul Mihul de la Crișul Alb, precum și anul 1376.

|

îghiște - j. Bihor, cticecolele XIV-XV, azi

Vlaicu

Am consemnat în altă parte hrisovul ctitoricesc dat d0£r, gșăță Vodă în septembrie 1369, în care se amintește și de rugăminte/itni.j.că «protosujui»^ HarișorT de-a înlocui viața de obște cu cea idi pentru monahii români de la Cutlumuș. timp —

Săpăturile arheologice — mai ales cele efectuate în ultimul^ sci au adus noi lumini asupra începuturilor monahismului româi> /juniș

În Munții Buzăului, de pilda, există o șerie_ de bisericuțe 1 Fundă- (com. Colți), cu hramul Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul^ Vechi tura (com. Bozioru), cu hramul Schimbarea la Față, Agaton^sif etc. și Agatonul Nou, chilia lui Dionisie Torcătorul, peștera lui Iercetări Au fost considerate ca existînd din secolele XII—XIII, dar creștine, mai noi pun începuturile unora din ele chiar în primele secole t_n orice deci ar fi contemporane cu cele de la Basarabi (Murfatlar). ft-un, cu caz, în perioada medievală sînt atestate documentar ca scl viețuitori și diferite proprietăți. Negru

Biserica săpată în stîncă de la Cjejâ|eni, numită «a _ l^ste con-Vodă», pe malul stîng al Dîmboviței, la 25 km de Cîmpulung, siderată din secolul al XIII-lea, ca și temelile a două din ,n descoperite în hotarul aceleiași comune. Biserica rupestră J n deJPiafrd (com. Corbi-Argeș) este considerată de cercetăril^urii_e ei fca existență încă de la începutul secolului al XIV-lea, pi^astră. constituind poate cel mai vechi ansamblu pictural din țara iberici mai

La Curtea de Argeș s-au descoperit fjunđațiile unei biL secolul vechi, pe locul bisericii cu hramul Sfîntul Nicolae ridicată modestă al XIV-lea. N-ar fi exclus să fi existat aici și o mănăstirnarf ar fi din lemn, care, după tradiția consemnată de cîntecul pop* probabil ctitorită de «Negru Vodă», adică de Basarab întemeietorul_e Rîmnic, tot în timpul său exista o mănăstire pe locul Episcopiei ^», conți - pentru că pomelnicul acesteia începe cu «Io Basarab Voiev^ Mircea. nuînd cu urmașii săi Alexandru, Vladislav, Radu, Dan ^ e_j d_e_c_i Aceștia sînt — potrivit uzului tuturor pomelnicilor — ctito_ea și dez-acea care au contribuit, într-un fel sau altul, la întemeie/voltarea mănăstirii. 15 martie

Un hrisov slavon inedit de la Alexandru Aldea, din cuprinde 1433 — descoperit în mănăstirea Simonpetra de la Athos ^de a urma știrea prețioasă că a fost dat mănăstirii Bolintin din dorința. înseamnă «pe strămoșul său Basarab și pe tatăl său Mircea». Această^ l_t fiind, că mănăstirea respectivă exista încă din timpul lui Basarab",^^ este, poate, chiar ctitoria lui. Datorită acestei descoperiri, Boli^ documen-după cunoștințele noastre, cea mai veche mănăstire atestat'

ara Românească. Un logofăt al lui Mircea cel Bătrîn, Filos, căluib numele Filotei, se pare că a refăcut o mănăstire \:u hramul îstire» în pădurea cea mare, la Bolintin, probabil pe Argeș, la t de București. În stadiul actual al cercetărilor nu se știe dacă rba de un singur lăcaș sau de două.

afară de aceste lăcașuri, tradiția atribuie alte câteva tot întelui țării. De pildă, mănăstirile Arnota (Del Chiaro, secretarul icoveanu, spune că a fost întemeiată de Negru Vodă), Drăgăngă Roșiorii de Vede), Bălteni '(în mijlocul «codrului Vlăsiei») oare (lângă Oltenița) sînt atribuite de tradiția locală lui «Negru

sm deci atîtea mărturii toponimice, arheologice, documentare radiție, care atestă existența unei vieți mînăstirești pe pămînt se din timpuri foarte îndepărtate. Presupunem că inițial a apărut 0 viață sihăstrească în peșteri și locuri retrase, așa cum se l în veacurile primare, ca apoi să apară și mînăstiri propriu-ganiza'te după rînduielele cunoscute și păstrate în Răsăritul . Din cele expuse, se desprinde faptul că preoții și credincioșii u cunoscut prin ei înșiși, nemijlocit, înainte de venirea Sfintului l în Tara Românească, viața mînăstirească athonită, organizată incîpiie isihasmului, atît de răspîndit în Răsăritul ortodox în XIV. Deci, teza veche a istoriografiei noastre, potrivit căreia l a fost «întemeietorul» vieții călugărești în țara noastră, tre-rectată, în sensul că el a fost numai un priceput organizator și îtor al ei, după izvod bizantin-athonit, potrivit suflului duhovni-is de isihasm. Putem spune deci că «opera lui Nicodim înseamnă lt sfîrșitul unei evoluții istorice a vieții mînăstirești în Țara iască decît începutul ei» (P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria românești*, p. 331).

•rganizarea vieții mînăstirești din Țara Românească de către **Nicodim**. Știrile pe care le avem asupra originii, copilăriei, ti-și, în genere, asupra întregii vieți a lui~NicoHîm jgînă]a__yeni-yiXșja Românească sînt foarte_sărace și adesea contradictorii, ai vechi izvoare despre viața sa le avem abia din secolele 'iVU1: notele de călătorie ale diaconului arab Paveî din Aîep, *osebită a cuviosului Nicodim sfințitul*, cu sinaxarul respectiv . 1767) și *Viața preacuviosului părintelui nostru Nicodim sîn-ocmită de ieromonahul Ștefan de la Tismana*, în 1839. pre locul de naștere și originea lui Nicodim nu avem mărturia izvor istoric sigur. **Din** mulțimea opiniilor formulate pînă

acum, reținem pe a lui Nicolae Iorga și Victor Brătulescu care susțineau că acest Nicodim se trăgea dintr-o familie de aromâni din părțile Prilepului, în Macedonia (azi în Iugoslavia). În schimb, învățatul sârb Djordje Radojici² din Novi Sad susține că s-a născut în Prilepac, o cetate în apropiere de Novo Brdo, celebru centru minier din Serbia medievală, din tată valah și mamă sârboaică, înrudită cu cneazul Lazăr al Serbiei, părere pe care o împărtășim. Așa se explică de ce a venit el în părțile noastre și s-a dovedit atât de atașat de poporul român.

S-a călugărit la Athos, centrul trăirii spirituale și al gândirii ortodoxe de atunci, probabil la mănăstirea Hilandar. De aci, a revenit în Serbia, oprindu-se un timp lângă Dunăre, în ținutul Cladovei, la locul numit Șaina. Împreună cu ucenicii care s-au strâns în jurul său a ridicat acolo o bisericuță cu hramul Sfînta Treime. Tradiția populară sârbească îi atribuie și întemeierea mănăstiriilor Vratna și Mănăstirița, în regiunea Craina, nu departe de târgușorul Cladova. Deaici, a trecut în ținuturile învecinate din nordul Dunării, la Vodița, pe pământ românesc. S-a susținut că Nicodim ar fi venit la noi din pricina turcilor, în urma biruinței lor de la Crmen (septembrie 1371). Dar adevăratul motiv al venirii sale la noi trebuie căutat în ocuparea pentru câțiva ani a Vidinului (inclusiv regiunea Craina) de către regele Ludovic cel Mare al Ungariei (1342—1382). În 1366, teritoriile cucerite au fost organizate într-un «banat al Bulgariei». Dar concomitent cu organizarea sa politică-militară, se desfășura și o puternică acțiune de catolicizare, dusă de franciscani, nu numai aici, ci și în ținuturile înconjurătoare. Dacă Nicodim se afla în acest timp într-o mănăstire din Craina, eventual ca egumen, era firesc ca în împrejurările date, să fi avut de suferit, fapt care a determinat trecerea lui în Țara Românească. În orice caz, stăpînirea ungară asupra Vidinului a încetat din 1369. Cu toate acestea, primejdia catolică a rămas. Dovadă este scrisoarea papei Urban V din 19 ianuarie 1370, prin care felicita pe doamna Clara — cea de-a doua soție (catolică) a lui Nicolae Alexandru — pentru convertirea fiicei sale, țarina Bulgariei, soră vitregă a lui Vlaicu Vodă. Așa se explică și rămînerea mitropolitului Daniil al Vidinului în Țara Românească, unde se va bucura de o deosebită considerație, cum reiese și din actul de numire al mitropolitului Hariton. Înțelegem atunci de ce a rămas și Nicodim la noi chiar după revenirea Vidinului în stăpînirea bulgară în 1369 (țarul Stracimir a fost reinstalat aci, dar ca vasal al regelui Ungariei).

năstirea Vodița. În aceste împrejurări, s-a ridicat o năstire, la Vodița, — probabil pe locul unei așezări sihăstrești ■hi — ca un centru de rezistență ortodoxă la frontiera cu ;udal maghiar, care patrona acțiunea de catolicizare în te-amintite. Cea mai veche mențiune despre prezența lui Nico-Țara Românească se face în hrisovul prin care Vladislav Vodă a înzestrat mînăstirea Vodița, zidită și zugrăvită din a lui Nicodim, «cu munca sa și a fraților» și cu cheltuielile rului. Dup^ ultimele cercetări, hrisovul respectiv s-a dat — tîrziu — în vara anului 1372. înseamnă că zidirea mînăstirii icit venirea lui Nicodim la noi — a avut loc cel mai tîrziu —1371, lucrările terminîndu-se fie în toamna anului 1371, fie 1372, iar zugrăvirea, în anii următori. Săpăturile întreprinse la ruinele Vodiței au dus la concluzia că Nicodim a ridicat îouă mînăstire, pe locul uneia mai vechi, cum s-a procedat î alte cazuri, pe tot pămîntul românesc. N-ar fi exclus ca I Nicodim să fi venit în țară și unii dintre monahii români la Athos, de care făcea amintire și hrisovul ctitoricesc dat șului în 1369.

uisovul dat Vodiței la Cj37^ Vlaicu Vodă înșira satele care ț_ hărăzite pentru întreținerea viețuitorilor, scutirile, vasele și odăjdiile dăruite. Prmjacelași hrisov, se rînduia ca după lui Nicodim «să nu aibă voie nici un domn să așeze în :ela pe cîrmuitor, nici arhiereu, nici altul nimeni, ci precum hir Nicodim și cum va orîndui, așa să ție călugării cei de singuri să-și puie cîrmuitor». Prin aceste prevederi, mînăstirea devenea o *šamovlgstie*^, adică o ctitorie jie_sine stătătoare, ie sub orice autoritate din afară, încît se conducea numai IEOiL ?i,,Șfibor, practică folosită și la Athos_t de unde Sfîntul _a adus-o în Țara Românească.

nu¹ 13_7Ș, Nicodim a participat la o misiune_de împăcare între ia^de Constantinopol și Biserica sîrbă, care_ se proclamase ie autocefală în 1346, sub țarul Ștefan Dușan, fără consimță-:elei dintîi. Solia, trimisă de cneazul Lazăr al Serbiei, era for-n Isaia de la Hilandar, Teofan, fostul protos al Athosului, ahul Nicodim și doi ucenici ai lui Isaia. Probabil, în urma m^{si} u nⁱ Nicodim a primit rangul de arhimandrit din partea ~J: CUMlen^c e, dacă nu-l va fi avut mai dinainte.

Mînăstirea Tismana. Nu se știe exact cînd s-a reîntors Nicodim de la Constantinopol în Țara Românească. Cert este că nu și-a mai putut continua activitatea la Vodița, cuprinsă — cel mai tîrziu în 1376 — în noua unitate militară administrativă ungară, care era banatul de Severin. Din această cauză a inițiat zidirea unei noi rnînastiri, la *Tismana*, pe rîul cu același nume (jud. Gorj). Se pare că datorită serviciilor aduse la Constantinopol, la ridicarea acesteia s-a bucurat și de anumite ajutoare materiale din partea cneazului Lazăr al J!erbiei. În orice caz, știrile privitoare la zidirea Tismanei sînt și mai sărace decît cele pentru perioada anterioară. O însemnare contemporană, făcută de vreun călugăr din mînăstire, pe un hrisov din 1424, amintește două evenimente : «s-a sfințit biserica la leat 6886 (1377/1378)» și «a murit părintele nostru Nicodim la leat 6915» (— „îitQqlv Cum data celui de-al doilea eveniment s-a dovedit că este exactă, nu avem nici un motiv să ne îndoim și de exactitatea celei dintîi. Prima mențiune a Tismanei într-un act de cancelarie datează din 3 octombrie 1385, cînd Dan I (c. 1383—1386) îi făcea "anumite dani, întărindu-i totodată dania de patru sate făcută de tatăl său, cît și cele făcute Vodiței de bunicul său Vladislav. «Am aflat în țara domniei mele — spunea hrisovul lui Dan I — la locul numit Tismana, o mînăstire nu întru toate terminată, pe care sfinț răposatul binecinstitorul voievod Radu, părintele domniei mele, a ridicat-o din temelie, dar n-a terminat-o din pricina scurtării vieții... drept care — continuă el — a binevoit domnia mea... să clădească pe deplin acest hram... și să-l întăresc cu toate darurile și veniturile...». Sînt înșirate apoi daniile făcute de Dan însuși, precum și confirmarea celor făcute anterior Tismanei de către Radu și Vodiței de către Vladislav.

Rezultă că acela care a ridicat mînăstirea «din temelie», fără ca s-o termine, a fost Radu I (c. 1377— c. 1383). Faptul că el a făcut anumite dani chiar înainte de terminarea mînăstirii presupune o anumită grabă, explicabilă prin aceea că fosta obște de la Vodița — alungată sau refugiată din regiunea Severinului — pierduse vechile proprietăți, respectiv mijloacele de trai. Deci dania lui Radu apare ca un fel de «compensație» pentru pierderea vechilor posesiuni. În speranța reocupării Severinului, Radu nici n-a dat atunci un hrisov de întărire a daniilor respective, ci s-a dat, cum am văzut, numai sub Dan I.

Trebuie reținut și faptul că prin 1383—1384 Severinul reîntra în stăpînirea Țării Românești. Din actul menționat al lui Dan I, reiese că la data emiterii lui obștea condusă de Nicodim stăpînea două mînăs-

reintrase în posesia tuturor satelor și veniturilor Vodiței (se de «călugării din amîndouă mînăstirile», care «să fie de sine i»).

i reținem și un document din 1387, de la Mircea cel Bătrîn, din iese că lucrările de zidire s-au încheiat numai sub el. Pro- a vorba numai de o extindere a complexului mînăstiresc și de irea deplină a noii ctitorii cu venituri și moșii.

altă știre despre Nicodim datează din 4 septembrie 1389, cînd să printre martori într-un hrisov dat mînăstirii Cozia de Mircea rîn. Este amintit însă în cîteva acte de danie pentru Tismana. ă, într-un hrisov din 27 iunie 1387, se prevedea ca viețuitorii lăstirile Vodița și Tismana «să fie de sine stătători și, după i cîrmuitorului lor, să nu le pună nimeni cîrmuitor, nici eu Mircea voievod, nici altul dintre cei de după mine, ci numai ;i să aleagă pe cine vor binevoi, nici să strice orînduiala și lui Nicodim și porunca mea». Aceleași prevederi există și hrisov datat — cu probabilitate — la 11 mai 1399, cînd îi făcea danie de cinci sate. Printr-un alt hrisov (fără dată), îi făcea : de opt sate, întărind și daniile anterioare și reamintind dreptul ilor de a-și alege singuri conducătorul. Printr-un hrisov din ;le două mhiăstiri primeau unele sate din Serbia, de la despotul ii) sîrb Ștefan Lazarevici. Aceste numeroase danii, mai ales în i făcut ca Tismana să devină una din cele mai înstărite mînăstiri i. In ce privește Vodița, este amintită pentru ultima dată într-un al lui Radu cel Frumos, din 10 iulie 1464. Proprietățile ei au treptat, în stăpînirea Tismanei.

adiția mai atribuie lui Nicodim și ridicarea primelor așezări rești de la Topolnița (la 8 km de Vodița), Coșuștea-Crivelnic, Iotrului și Vișina, toate în Oltenia, de^la Prislop, în Țara Hațe- S-a afirmat de asemenea că primele mînăstiri din Moldova —

, are și Neamțul — ar fi ctitorite de ucenici ai săi. Este însă greu iis că acei cîțiva «frați», cu ajutorul căroră a întemeiat Vodița iana, au avut timp să se răspîndească în atîtea părți ale pămîn- smănesc și să ridice, într-un timp relativ scurt, atîtea mînăstiri.

admite că mînăstirile respective sînt contemporane cu Sfîntul nii deci din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, și că prin- de organizare date de el mînăstirilor Vodița și Tismana au țat și viața duhovnicească din alte mînăstiri românești. -t ivitatea cărturărească a lui Nicodim. Se cunosc și cîteva rivitoare la activitatea cultural-teologică a lui Nicodim. Este

vorba despre o corespondentă purtată de el cu ultimul patriarh de la Tîrnovo, Sfîntul Eftimie. Acesta era un teolog cunoscut și foarte apreciat, înțeles de țările ortodoxe, încît mulți ierarhi de seamă i se adresau în scris pentru a-i cere lămuriri în felurite probleme dogmatice și morale (mitropoliții Ciprian al Kievului, Antim Critopol al Ungrovia-hiei și alții). Șe cunosc două scrisori ale patriarhului Eftimie către Nicodim de la Tîsmana (a doua fragmentar). În prima scrisoare, patriarhul răspundea la șase întrebări dogmatice puse de Nicodim privitoare la îngeri, iar a doua constituia un răspuns cu privire la curăția morală a celor ce doresc să se preoțească. Din analiza întrebărilor puse în scris de Nicodim, rezultă că el n-a fost numai un bun organizator al vieții călugărești, ci și un temeinic cunoscător al Sfintei Scripturi, un călugăr dornic să cunoască și să adîncească cele mai subtile probleme teologice.

Prin anii 1404—1405, cuviosul Nicodim a caligrafiat pe pergament un frumos *Tetraevanghel* în limba slavă bisericească (de redacție sîrbă). Acesta este primul manuscris cu dată sigură scris pe teritoriul țării noastre păstrează în Secția de artă feudală a Muzeului de Artă al României). Manuscrisul prezintă un interes deosebit sub raport artistic, lingvistic și istoric-literar. De o mare frumusețe artistică sînt frontispiciile de la începutul fiecărei Evanghelii, cu o vegetație vie de flori frumoase și fructe. În părțile laterale ale frontispiciilor se găsesc păsări cu penaj strălucitor. Titlul fiecărei Evanghelii e scris cu litere aurite. Izvorul de inspirație al decorației acestui manuscris se află în arta bizantină. Miniaturile lui Nicodim se încadrează mai mult în arta bizantină și în cea sud-est europeană, și nu în miniaturile românești de mai tîrziu. De un real interes artistic este și *ierecătura* Tetraevanghelului, care prezintă, pe cele două fețe, Răstignirea și învierea, cu o deosebit de izbită reliefare a personajelor. La fila 316 se află însemnarea : «Această sfîntă Evanghelie a scris-o popa Nicodim în Țara Ungurească, în anul al șaselea al prigonirii lui, iar de la începutul firii socotim 6913» (1404—1405). Mulți cercetători consideră că s-a scris la mînăstirea Prislop, aflată atunci în «Țara unguerească». Nu putem ști care este sensul cuvîntului «prigonire» din acest text. Mitropolitul Tit Simedrea susținea că prin «goană» (prigonire) trebuie să înțelegem retragerea sa într-o «sihăstrie», deci o goană după «isihie», la Prislop sau în altă parte.

La 23 noiembrie 1406, Mircea cel Bătrîn a dat un nou hrisov «părintelui și rugătorului domniei mele popii Nicodim», respectiv mînăstirii Tîsmana. Peste o lună, adică la 26 decembrie 1406, cuviosul Nicodim

retat din viață, fiind înmormântat la Tismana. Cu timpul, întîm-u-se minuni la mormîntul său, a fost cinstit ca sfînt, prăznuirea avîrșindu-se în ziua morții sale. În locul său, soborul a ales ca Len pe Agafton.

Concluzii: *Din cele expuse, rezultă că Sfîntul Nicodim a ;t un mare organizator al vieții monahale la noi, după rînduielele haste de la Athos, un luptător dîrz împotriva acțiunilor prozelite catolice patronate de regatul feudal ungar în regiunile balcanonărene și un bun cunoscător al problemelor teologice. Rînduielele tornicite de el la cele două mari ctitorii ale sale din Țara Româjscă au slujit drept pildă pentru numeroasele mînăstiri pe care au ridicat maș tîrziu domnii Țării Românești și ai Moldovei.*

BIBLIOGRAFIE

:voare: IEROM. ȘTEFAN DE LA TISMANA, *Viața prea cuviosului pă' Nicodim siintitul...* ed. Iosif Bobulescu, București, 1883, XI + 82 p. și ed. iova, 1935; ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria României, B. Țara iască în veacurile XIII, XIV și XV (1247—1500)*, București, 1953, L + 431 p. itarea: *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, voi. I (1247—3ub redacția P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, 635 p. escoperiri arheologice: GH. I. CANTACUZINO, *Probleme ale giei ruinelor fostei mînăstiri Vodița*, în SCIV, tom. 22, 1971, nr. 3, p. 469—INU V. ROSETTI, *Șantierul arheologic Cetățeni*, în *Materiale și cercetări gice*, voi. VIII, 1965, p. 73—88 j PA VEL CHIHAI, *Cetatea și schitul lui Vodă de la Cetățeni-Muscel*, în GB, an. XXVIII, 1969, nr. 1—2, p. 111—130 j CHIHAI, *Un complex necunoscut de sihăstrie din munții Buzăului*, în SCIA, r/d plastică, 1, 1973, p. 3—20; PA VEL CHIHAI, *Date noi despre bisericuțele ' din Munții Buzăului*, în GB, an. XXXIII, 1974, nr. 5—6, p. 507—517; CARMEN DUMITRESCU, *Biserica rupestră Corbiei de Piatră, cel mai vechi ansamblu îră cunoscut astăzi*, în SCIA, t. 22, 1975, p. 23—51 ; Voi. *Vestigii rupestre nții Buzăului* (publicat de Arhivele Statului Buzău), Buzău, 1980, 88 p.; CONSTANTINESCU, *Schituri sau sihăstrie rupestre buzoiene, mărturii ale i creștinismului și continuității noastre pe aceste meleaguri*, în voi. *Spîțe și istorie la întorsura Carpaților*, I, Buzău, 1983, p. 321—340. imele mînăstiri: Sfîntul Nicodim: NICOLAE DOBRESCU, *Întemeierea liilor și a celor dintîi mînăstiri din țară*, București, 1906, 128 p.; AL. ESCU, *Mînăstirea Tismana*, ed. III, București, 1909, 488 p. + 40 pi.; TIT EA, *Mînăstirea Vodița. Glosă pe marginea unui document inedit*, în B.O.R., r' < 1947, nr. 1—3, p. 63—76; CONSTANTIN C. GIURESCU, *Întemeierea 'iei Ungrovlahiei*, în BOR, an. LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 673—697; TIT EA, *Glosă pe marginea unei însemnări (în Tetraevanghelul lui Nicodim)*, în XIII, 1961, nr. 1—4, p. 15—24; TIT SIMEDREA, *Viața mînăstirească în Țara*

Românească înainte de anul 1370, în BOR, an. LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 673—687; VENIAMIN MICLE, *Despre monahismul ortodox anterior secolului al XIV-lea*, în G.B., an. XXXVII, 1978, nr. 3—4, p. 300—317; P. Ș. NĂSTUREL, *D'un document byzantin de 1395 et de quelques monasteres roumains*, în *Travaux et memoires* (Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance), 8, Paris, 1981, p. 345—351. E. TURDEANU, *Les premiers ecrivains religieux en Valachie: l'hegoumene Nicodeme de Tismana et le moine Philotee*, în «Revue des etudes roumaines», II, 1954, p. 114—144 (și în voi. *Etudes de litterature roumaine et d'ecrits slaves et grecs des Principautes Roumaines*, Leiden, 1985, p. 15—37); E. LĂZĂRESCU, *Nicodim de la Tismana și cultura românească, I (pînă la 1385)*, în «Romanoslavica», Istorie, XI, 1965, p. 237—284; DJORDJE SP. RADOJICIC, *Bulgaroalbanitoblahos* et <Serbo-albanitobulgaroblahos*, deux caracteristiques ethniques du Sud-Est Europeen du XIV-e et XV-e siecles. Nicodeme de Tismana et Gregoire Camblak*, în «Romanoslavica», XIII, București, 1966, p. 77—79; ION RADU MIRCEA, *Cel mai vechi manuscris miniat din Țara Românească : Tetraevanghelul popii Nicodim (1404—1405)*, în «Romanoslavica», XIII, 1966, p. 203—221 ; VICTOR BRATULESCU, *Sîntul Nicodim*, în MO, an. XXII, 1970, nr. 5—6, p. 587—598; D. BĂLAȘA, *Sîntul Ignatie Teoiorul și Sîntul Nicodim de la Tismana*, în MO, an. XXIII, 1971, nr. 9—10, p. 634—651 ; PATRIOTA CODAU, *Cuviosul Nicodim cel Simțit de la Tismana*, în BOR, an. XCIII, 1975, nr. 1—2, p. 194—207 (și extras); NESTOR VORNICESCU, *Cuviosul Nicodim de la Tismana ctitor de siinte locașuri*, în MO, an. XXVIII, 1976, nr. 11—12, p. 923—931. (Alte studii în același număr, semnate de Radu Crețeanu, Sebastian Chilea, Scarlat Porcescu, Gheorghe Drăgulin, Ioasaf Ganea și Dumitru Bălașa).

VI

.iii

k, MÎNĂSTIRI ȘI BISERICI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XIV-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XV-LEA

jaginile precedente am prezentat știrile pe care le avem despre mahala din Țara Românească în cursul secolului al XIV-lea, asupra rolului îndeplinit în reorganizarea acestei vieți de intui Nicodim de la Tismana. Urmează să prezentăm știrile le avem "asupra altor mînăstiri și biserici muntene și moldo-cursul aceluiași secol.

îstiri și biserici din Țara Românească. Una din cele mai în-așezări monahale din țara noastră este *mînăstirea Cqzig*, voievodală din a doua jumătate a secolului al Xiy-lea, necro-Mircea cel Bătrîn și a familiei sale. Prima mențiune docu-despre această mînăstire o găsim în două hrisoave de danie ircea, ambele cu data de 20 mai 1388. Din cuprinsul primului ;zultă că domnul «a ridicat din temelie o mînăstire în numele i de viață începătoare și nedespărțitei Troițe (Treimi)... la mit Călimănești pe Olt, care a fost mai înainte satul boierului mele Nan Udobă...». în continuare, dăruia mînăstirii satele i Cricov, o moară în hotarul Piteștilor, precum și un mertic mual de la curtea domnească : 220 de găleți de grâu, 10 buți 10 burdufuri de brînză, 20 de cașuri, 10 vedre (burdufuri) de 3 sloi (bucăți) de ceară și 12 bucăți de postav, li întărea și osii, care i-au fost dăruite de unii boieri. Intre altele se făcea de «o moară la Rîmnic pe care a dăruit-o *Dan Voievod* și colo dăruită de jupan Budu, cu voia *părintelui domniei mele >ievod...*». Prin același hrisov se rînduia ca «mînăstirea Cot-

rneana să fie supusă, cu toate cele ce se țin de ea, mînăstirii mai sus scrise și de acolo să se stăpîneasă». Se rînduia apoi ca după moartea egumenului, soborul singur, fără amestecul puterii politice sau bisericesti, să aibă dreptul să aleagă pe noul cîrmuitor al ambelor mînăstiri. Se prevedea deci aceeași rînduială a samovlastiei, precum și unirea celor două așezări monahale — Cozia și Cotmeana — sub o singură conducere, ca și în cazul mînăstirilor Vodița și Tismana.

Prin cel de al doilea hrisov, cu aceeași dată, Mircea dăruia mînăstirii Cozia satele : Călimănești, Jiblea, Bărdățani, Seaca și Hinățești, toate scutite de dări și munci domnești. În anii următori i-au fost dăruite alte sate (peste 10), bălți cu pește, mori, produse alimentare (grâu, brînză, caș, vin, miere etc). Toate aceste danii au făcut din Cozia a doua mînăstire a țării (după Tismana), în ce privește starea materială.

Din primul hrisov, constatăm că egumenul de atunci al Coziei era *Gavriil*, poate un ucenic al Sfîntului Nicodim; i-au urmat *Soîionie* (c. 1406—1418) și *Iacob* (1421) ș.a.

În ce privește vechimea mînăstirii Cozia, cei mai mulți cercetători, pe baza cuvintelor mai sus citate din primul hrisov, aji considerat că prima biserică la Cozia a fost începută de Radu I, continuată de Dan I, dar, fiind nimicite de vreme, a fost nevoie că Mircea să ridice «din temelie» o nouă mînăstire prin 1387—1388. Această părere a fost rectificată de acad. prof. Constantin_C_Giurescu, arătînd că prima așezare mînăstirească de la Cozia era cu mult anterioară lui Radu I. În adevăr, Radu I, care se știe ca a fost un domn mare, iubitor de frumos, de fast și de podoabă, n-a putut ridica la Cozia o clădire atît de șubredă, încît să fie nevoie, abia după un deceniu, să fie înlocuită cu una nouă, de către fiul său Mircea. De aceea, C. C. Giureșc a jconsidera că primul lăcaș de la Cozia datează din prima jumătate a secolului al XIV-lea, iar mînăstirea pe care o vedem azi are într-adevăr ca prim ctitor pe Mircea Voievod care a ridicat-o «din temelie».

În ce privește numele acestei mînăstiri, observăm că documentele nu o numesc într-un singur fel. În primul document din 20 mai 138'8, era menționată prin cuvintele : «la locul numit Călimănești, pe Olt» (ca și în cel din 8 ianuarie 1394), iar în al doilea act din 1388 : «la locul numit Nucet, pe Olt, adică Cozia». Aceste două numiri apar și în hrisoavele de danie din anii următori. Denumirea de Cozia s-a impus numai în ultimele hrisoave ale lui Mircea. Explicația acestor două denumiri constă în aceea că mînăstirea era situată într-o regiune cu nuci, pe valea Oltului, între Călimănești și muntele Cozia, formînd o

tă pădure de nuci, un *nucet* (acest nume e o moștenire romană în grupa cuvintelor terminate în -etum; ex. Ulmetum în Dobrogea în evul mediu se mai întâlnesc asemenea toponime: Brădet, Frăsinet, Socet, Păltiniș etc). Iar Cozia nu este altceva decât numele în limba pecenegă-cumană a termenului nucet (coz = nucă), schimbarea numelui de Nucet în Cozia se datorează faptului că în același timp, încă un lăcaș cu numele *Nucet*, în județul Dâmbovița. Dan I este primul voievod care a ajutat Nucetul din Dâmbovița. În acest caz, înlocuirea numelui Nucet cu cel de Cozia este motivată, urmărindu-se o distincție între ctitoria din Vâlcea și cea de la Jovița. Distincția era necesară mai ales acum, când se dădeau mănăstiri atâtea hrisoave de dănie, pentru a nu se face confuzii și să se ajunge la revendicări din partea vreuneia din ele. Din moștenirea lui Mircea cel Bătrîn din Vâlcea a fost aceea care și-a schimbat numele înseamnă că Nucetul din Dâmbovița era o așezare călugărească veche. Mănăstirea Nucet din Dâmbovița a fost refăcută de la temelii, la sfârșitul secolului al XV-lea, când a ridicat biserica, apoi pe la începutul secolului al XVII-lea, iar în 1712 s-a restaurat de clucerul Ianache Văcărescu. Măgărelele dăniilor pe care le-a primit, Nucetul dâmbovițean a luat din cele mai bogate mănăstiri din Țara Românească, având terenuri sau părți de sate, apoi vii, vaduri de moară, mori, heleșteie, izvoare etc.

primul hrisov dat Coziei de Mircea cel Bătrîn la 20 mai 1388, în care se menționează și existența mănăstirii *Coțmegna* (jud. Argeș), care era pusă în dependența Coziei. Probabil ființa încă din timpul lui Vlașcu (Vlaicu) Vodă, căci pomelnicul ei, alcătuit în 1781, începe cu «Mircea Voievod», urmat de Radu, Dan, Mircea cel Bătrîn și alții (II-lea). După părerea altor cercetători, prima biserică de la Cozia a fost ridicată de Radu I, iar a doua, de Mircea cel Bătrîn. Nu este clar, constatăm și existența altor mănăstiri în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn. Unele din ele există — cu refaceri ulterioare — azi, altele au dispărut.

Cozia, la nord de București, a fost zidită pe insula din lacul lacului cu același nume, lac înconjurat altădată de întinsul Vlăsiei. Era deci foarte bine apărată, putând să slujească în același timp și ca loc de adăpost, în caz de nevoie. Printr-un document din domnia lui Mircea Vodă întărea «rugătorului domniei mele popii ărași de la Snagov» satul Ciulnița, pe Buzău, pe care i-l dăruise domniei mele, jupan Staico, *mănăstirii domniei mele de la*

Snagov». Nu putem ști dacă Mircea este ctitorul mînăstirii, așa cum ar reieși din cuvintele de mai sus, pentru că într-un mormînt din vechea biserică — anterioară celei de azi — s-au găsit monede de la Vlaicu Vodă, ceea ce ne face să credem că exista din timpul lui. N-ar fi exclus ca Mircea să fi ridicat o biserică nouă, sau, cel puțin, să o fi mărit pe cea veche. În orice caz, el a făcut danii acestei mînăstiri, după cum reiese dintr-un hrisov al fiului său Dan II, din 7 octombrie 1428, prin care îi confirma două sate, cu bălți, dăruite de Mircea.

Potrivit tradiției, un ucenic al Sf. Nicodim, cu numele Dionisie, a ridicat mînăstirea Vjșing, tot sub Mircea cel Bătrîn, situată la ieșirea Jiului din defileul Bumbesti-Livezeni. Cercetări mai noi o datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Este atestată documentar de patru hrisoave de la Neagoe Basarab. Într-unui din ele se face pomenire de hotarele mînăstirii «din zilele lui Mircea voievod». Prezența acestei mînăstiri tocmai pe Valea Jiului apare ca o completare firească a șirului de mînăstiri de la poalele Carpaților : Vodița, Tismana, Cozia. Astăzi, fosta mînăstire e în ruine.

Din același timp data și schitul *Brădet* (jud. Argeș), ctitorit de Mircea cel Bătrîn pe locul unui lăcaș mai vechi. Pomelnicul ctitorilor începe cu el, iar în biserică, fresca ctitorilor ne înfățișează chipul voievodului, ținînd în mîna dreaptă o cruce, iar în stînga biserica, avînd alături pe soția sa, din numele căreia nu se pot citi decît ultimele două litere ...ra (probabil doamna Mara).

N-ar fi exclus ca și mînăstirea *Dealu*, de lîngă Tîrgoviște, să existe tot din timpul marelui voievod. La 17 noiembrie 1431, Alexandru Aldea dăruia acestei mînăstiri două sate (Alexeni și Răzvad) «pentru veșnica pomenire a sfîntului răposatului părintelui domniei mele Mircea Voievod și apoi, și a domniei mele». Cum de la moartea lui Mircea nu trecuseră decît 13 ani, s-ar putea ca mînăstirea să fi fost ridicată în primele decenii ale secolului al XV-lea.

Mînăstirea OlayQQJăc, numită la început *Strugalea* (la sud de Găești), cu hramul Bunavestire, datează tot din timpul lui Mircea, căci un hrisov dat la 20 iunie 1507 de Radu cel Mare preciza că acel domn îi dăruise două sate : Călugărenii de pe Neajlov și Călugărenii din Teleorman. Alte două sate i-a dăruit Vlad Dracul, în 1441, cu scutirea lor de toate impozitele către domnie.

În județul Mehedinți s-au descoperit ruinele unei vechi mînăstiri cu numele *Coșuștea* sau *Crivelnic*, din secolul al XIV-lea. Documentar, apare însă abia la 10 aprilie 1493 («egumenul de la Coșușta»).

! *mai vechi bisericijde mir*. Dintre bisericile de mir din această 7~se cunosc doar ruinele câtorva din ele, precum și unele mai târziu. Astfel, în *Drobeța-Țuinu Seyerin* se păstrează Jun-două biserici cu câteva frânturi de ziduri, apoi, în *Curtea de uinele bisericii* cunoscute sub numele popular de *SfriNjcoară*. și structură, toate aceste trei aparțin unor tipuri de lăcașuri tiare cunoscute în veacurile XII și XIII. Cele din Drobeta-Turnu sînt de dimensiuni reduse (12,50 X 7,50 m și 12,75 X 7,40 m.), ica Sîn Nicoară, ceva mai mare (15,50 X 8,50 m). Amintim apoi «JVegru *Vodă*» din Cîmpulung, cu hramul Adormirea Maicii ii, în care au fost înmormîntați Basarab întemeietorul și fiul :>lae Alexandru. înseamnă că a fost ridicată înainte de 1352, rții lui Basarab. A fost distrusă de un cutremur prin 1628, în ii Alexandru Iliăș, iar după șapte ani a fost refăcută de meș-Matei Basarab.

îltimii ani ai domniei lui Basarab I, s-a început construirea *domnești de la Argeș*, cu hramul Sfintul Nicolae, ridicată, pe eia mai vechi, din prima jumătate a secolului al XHI-lea, pro-n timpul lui Seneslau. Lucrările au continuat sub Nicolae iu și sub Vladislav-Vlaicu. Concepută ca lăcaș de închinare și domnească, noua biserică trebuia să fie o construcție momiși să întrunească anumite calități artistice și tehnice care să dorința de afirmare a unei domnii independente, ca aceea de 30, a lui Basarab I. Ctitorii au chemat la Argeș o echipă de din ținuturile de veche artă bizantină din preajma Constanti-li, căroră le-au cerut să zidească o biserică reprezentativă oua situație înfloritoare a Țării Românești și care a slujit apoi tedrală mitropolitană.

ăstiri și biserici **din Moldova**. Fără îndoială că au existat și și în Țara Românească, schituri de lemn, ridicate în locuri în munți sau în codri, în care viețuiau diferiți pustnici sau După tradiție, Bogdan I ar fi ridicat un schit lângă Baia, cu-ub numele de *Bogdânești*, în apropierea căruia s-a ridicat mai înăstirea Rîșca. Știri documentare întîlnim abia din a doua ! a secolului al XIV-lea.

cea mai renumită așezare monahală din Moldova este eg *Neamț*. După tradiție, această mînăstire a fqșt întemeiată [arii Șofronie, Pimen și Silvan, veniți cu ucenicii]or_ din ținu-id-dunărene. N-ar fi exclus ca aceștia să fi fost ucenici ai Nicodim de la Tismana sau călugări români care trăiseră un

timp la Athos. Probabil pentru aceștia, Petru I Mușat (1375—1391) a ridicat aici o biserică de lemn. În adevăr, într-un hrisov de la mitropolitul Iosif al Moldovei din 7 ianuarie 1407, prin care mănăstirile Neamț și Bistrița erau puse sub ascultarea aceluiași egumen Dometian, se făcea amintire și de «două sate ale mănăstirii la gura Neamțului... pe care le-a dat sfânt răposatul domn Io Petru Voievod și două mori și două vii, una pe care a dat-o Petru Voievod și alta a cumpărat-o vlădicia mea...». Reiese că mănăstirea exista în timpul lui Petru Mușat, dacă nu va fi fost și mai veche. Se pare că el a fost înmormântat aici, căci Ștefan cel Mare nu a pus și pentru el o piatră de mormânt în biserica Sfântul Nicolae din Rădăuți, așa cum a făcut cu ceilalți înaintași și strămoși ai săi.

Biserica de lemn a lui Petru Mușat a fost înlocuită cu una de zid ridicată de Alexandru cel Bun. Actualul complex mănăstiresc de la Neamț mai păstrează de la acest domnitor numai turnul-clopotniță, pe sub bolta căruia se pătrunde în incintă. Biserica de azi, cu hramul înălțarea Domnului, a fost ctitorită de Ștefan cel Mare, în 1497.

Alexandru cel Bun a făcut mănăstirii Neamț mai multe dani: sate, iazuri cu pește, prisăci, mori, felurite mertice ș.a. Daniile au continuat sub fiii săi Iliăș și mai ales sub Ștefan, cel din urmă fiind îngropat aici. Este interesant un hrisov de la Ștefan II, din 6 iunie 1446, prin care închina mănăstirii Neamț o altă mănăstire, de la *Boiștea*, «unde a fost chilia vlădicii Iosif». Prin același hrisov, rânduia ca preoții din satele mănăstirii să asculte numai de egumenul ei. Urmașul său, Petru II, îi întărea dreptul de proprietate peste 16 sate (22 august 1447), iar Petru Aron scutea satele mănăstirii de orice obligație față de domnie, punându-le sub ascultarea directă a egumenului. Alte numeroase dani i-au fost hărăzite de Ștefan cel Mare. Toate acestea au făcut din ea una din cele mai înstărite mănăstiri ale țării. Între zidurile ei s-a desfășurat, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, și o activitate cultural-artistică, pe care o vom prezenta în altă parte.

Mănăstirea Sfântul Nicolae din Poiană, pe Șiret, este menționată pentru prima oară documentar la 2 iulie 1398, când Ștefan I îi dăruia două sate. Mai târziu, s-a numit *Pobrata* (în slav. = înfrățire, frăție), iar azi, *Probota*. Mitropolitul Dosoftei al Moldovei (t 1693), cercetând o serie de documente, azi dispărute, afirma că mănăstirea Sfântul Nicolae din Poiană a fost ridicată de sihastri, încă «de la începutul țării». Pe locul vechii mănăstiri, domnitorul Ștefan I (1394—1399), împreună cu un frate al său vor fi construit o mănăstire nouă, din piatră. Biserica acestei mănăstiri a fost restaurată de Ștefan cel Mare. Ruinându-se și

Petru Rareș, îndemnat de mitropolitul Grigorie Roșea, pe jumen al mînăstirii, a construit, la o mică distanță de ruinele înăstiri, o biserică nouă, terminată în 1530, existentă și azi. a biserică, Ștefan cel Mare a înmormîntat pe mama sa Oltea jmbrie 1465) și pe soția sa Evdochia (-j- 14 septembrie 1467). lor funerare se găsesc azi în biserica nouă, a lui Petru Rareș. u, au fost îngropați aici Petru Rareș, soția sa, doamna Elena, îtefan (în gropniță) și alții (în pridvor). Mînăstirea a ajuns la economică înfloritoare datorită daniilor făcute de Alexandru (în 1404). Aceeași grijă au arătat mînăstirii fiii săi Iliăș și iu nepotul său Alexandrei, care i-au întărit vechile danii sau altele noi. De pildă, Alexandrei Vodă, la 27 iunie 1449, întărea lui dreptul de a judeca și pedepsi pe oamenii din satele i. Astăzi este biserică de mir.

^{ica} i«2«ăstfre Alo7d ov'i^a este atestată de un document din ibrie 1402, dar fără să dea numele ctitorilor. Alexandru cel Bun atunci mai multe danii. La 15 februarie 1410, același domnitor nînăstirii munții Suhardul Mare și Suhardul Mic. Hrisovul menționa ; «am dat și am miluit mînăstirea noastră nou zidită î în Moldovița». Deci putem susține că mînăstirea care exista i fost ridicată de un alt domn sau de un boier și reconstruită e 1410 de Alexandru cel Bun. Domnitorul ctitor i-a făcut apoi Leroase danii în anii următori: sate, eleștee cu pește, scutiri etc. Alte danii i-au făcut fiii săi Iliăș și Ștefan, soția sa Ana >oieri. Un cutremur sau o alunecare de teren a avariat grav ;a lui Alexandru cel Bun (săpăturile arheologice au scos la rmele incintei). Actuala mînăstire Moldovița este ctitoria lui reș, situată cam la 300 m de locul celei vechi. *tâijeg. Bjšrița* lîngă Piatra Neamț (numită în unele documente rea de la Piatra lui Crăciun»), a fost ridicată de Alexandru Ctitoria acestui voievod se pare că a înlocuit una mai veche, ita la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Lucrările de construcție ale ăstiri s-au încheiat înainte de 7 ianuarie 1407, cînd Alexandru a acceptat ca mînăstirea sa și cea de la Neamț să fie împreu-» o singură conducere, a egumenului Dometian, căruia i se dreptul de a-și alege singur urmașul în egumenie, fără vreun din afară. Domnitorul ctitor i-a făcut numeroase danii. Astfel, ie 1415 îi dăruia două sate și îi întărea altele, dăruite de trei a 11 iulie 1428 îi închina 50 de biserici «să fie uric mînăstirif... entitul și cu sfințirea preoților, neclintit. Și nici un mitropolit,

nici slugile lui, nici dregătorii lui să nu se amestece întru nimic...». La 6 februarie 1431, îi dăruia vama de la Tazlău, patru prisăci, îi închina mînăstirea Sfîntul Nicolae, «unde a fost Huba», cu satul, moara și «siliștea de pe Nichid». Daniile au continuat și sub urmașii săi. În felul acesta, Bistrița era una din cele mai înzestrate mînăstiri ale Moldovei. Drepturile pe care le avea asupra celor 50 de state puneau mînăstirea într-o situație privilegiată, asemănătoare cu a episcopului de Rădăuți, care avea sub jurisdicția sa tot numai 50 de sate. Alte dani i-au făcut Iliș și Ștefan. În biserica mînăstirii au fost îngropați domnitorul ctitor (-j- 1432), soția sa Ana (-j- 1418) și alții. După el au făcut lucrări de restaurare Ștefan cel Mare (se păstrează de la el un turn-clopotniță cu un paraclis) și Petru Rareș, ca apoi să fie reconstruită de Alexandru Lăpușeanu, în forma în care o avem astăzi.

Mînăstirea Humor, lîngă orașul Gura Humorului, este unul din cele mai vechi și mliTTimportante lăcașuri de închinare din Moldova. Este menționată documentar la 13 aprilie 1415, ca o ctitorie a unui mare dregător, vornicul Oană. Mînăstirea s-a bucurat de o atenție deosebită din partea lui Alexandru cel Bun, care i-a dăruit, la 13 aprilie 1415, «un sat la obîrșia Solonțului... și seliștea lui Dieniș». Alți domni — mai ales Ștefan cel Mare — i-au întărit daniile avute din timpul lui Alexandru cel Bun sau au făcut altele noi. Prin 1528—1530, mînăstirea vornicului Oană a fost distrusă de un cutremur sau de o revărsare a pîrîului Humor. Atunci a construit logofătul Toader Bubuiog biserica existentă și azi, la aproximativ o sută de metri de cea veche.

O notiță, care rezuma un act patriarhal din 1395, făcea amintire de două mici mănăstiri ale lui «*Iațco din Mavrovlahia*», una cu hramul Adormirea Maicii Domnului, alta cu hramul Sf. Dumitru. Acest Iațco — membru în Sfatul domnesc — ruga atunci pe patriarh «să le primească în calitate de ctitor». S-a stabilit că prima din ele era mînăstirea de călugărițe numită mai tîrziu «a lui Iațco» sau «din țarina Sucevei» (azi în Suceava), căreia Alexandrei Vodă îi făcea dani în 1453. A doua se găsea, probabil, pe locul bisericii Sf. Dumitru din Suceava, ctitoria de mai tîrziu a lui Petru Rareș.

Mînăstirea Vlșnevăț — dincolo de Prut — numită mai tîrziu *Chiprieni* (popular Căpriană), poate după numele lui Chiprian, primul egumen cunoscut, este menționată documentar la 10 februarie 1429, cînd Alexandru Vodă cel Bun dăruia această mînăstire — împreună cu cinci sate — soției sale Mălina, «să-i fie uric cu tot venitul».

O altă mînăstire era cea a lui Vărzar, amintită în 1420, numită mai tîrziu, după numele întemeietorului ei, *Vărzărești*, tot dincolo de

a părțile Rădăuților, la *Horodnic*, era o mănăstire de călugărițe, mul Înălțarea Sfintei Cruci.

>roape de actuala *mănăstire Putna*, spre răsărit, există o bisericuță în stîncă, azi degradată. Aci a fost săpată o chilie, în care ar fi, potrivit tradiției, Daniil Sihastrul. N-ar fi exclus să fi existat bisericuță de schit, mult mai veche decît ctitoria lui Ștefan re.

m de asemenea că pe locul mînăstirii *Voroneț* a lui Ștefan cel a existat alta, mai veche. Pomelnicele mînăstirilor *Pîngărați* și *ani* îl arată drept prim ctitor pe Alexandru cel Bun. icumentele aceluiași domnitor, precum și ale urmașilor săi, men-:ă și alte mînăstiri, azi dispărute. între acestea se numără mî-a *Bogotin* sau *Bohotin*, pe care voievodul o punea, în 1411, sub trea mînăstirii Bistrița. Tot așa este cazul cu o mînăstire de călu-în părțile Tazlăului Sărat (înainte de 1399), o altă *mînăstire lău*, într-un loc dăruit de Alexandru cel Bun în 1424 lui Toader anume pentru întemeierea ei, *mînăstirea popii Draghie* (1444), *irea lui Ciunca Stan* (1445), în părțile Tecucilor, *mînăstirea de Îozieni-Roman* (1446), o *mînăstire la Boiștea*, unde a fost «chilia ii Iosif și unde sînt călugărițe», amintită într-un document din :înd era dăruită mînăstirii Neamț (lîngă satul Grași, azi Dum— Tîrgu Neamț, probabil mînăstirea în care s-a călugărit și a primul mitropolit, Iosif), *mînăstirea postelnicului Ignat din Soci*, *nînăstiri ale lui Cer nat Ploscarul* și numeroase altele, a doua jumătate a secolului sînt menționate mînăstirile de la *ti*, probabil în zona Vasluiului, *Didești*, în aceeași regiune, în părțile Neamțului ș.a.

istența altor biserici și mînăstiri, anterioare celei de a doua și a secolului al XV-lea, o indică și cîteva toponimice (Mînă-Dealul Mînăstirii, Chilio, Călugăreni, Călugărița etc). Pe lîngă mînăstiri, pomenite în documentele vremii, vor mai fi existat e, despre care nu avem nici o știre.

conoscute sînt atestate documentar tot din jumătate a secolului al XIV-lea. O astfel de biserică a existat *ovăț* (Olovăț), în Moldova de nord, ctitorită de Dragoș Vodă ată de Ștefan cel Mare la Putna. După tradiția locală, — con-ă și în *Letopisețul* lui Nicolae Costin —, aici ar fi construit o ă de lemn Dragoș Vodă, în care ar fi fost îngropat, apoi a fost de Ștefan cel Mare la Putna. Actuala biserică nu poate fi con-

siderată însă de la Dragoș Vodă, căci lemnul n-ar fi rezistat de atunci și pînă astăzi.

Cea mai însemnată dintre vechile lăcașuri de închinare moldovenești este, fără îndoială, *biserica Sfîntul Nicolae din Rădăuți*, considerată ctitoria lui Bogdan I, de la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea. Biserica și-a păstrat pînă azi forma inițială, cu excepția unui pridvor, adăugat în 1559 de Alexandru Lăpușneanu. Potrivit cercetărilor mai noi, Bogdan ar fi ridicat aici doar o biserică de lemn, iar actuala biserică, din piatră, ar fi ctitoria lui Petru Mușat. În această biserică au fost înmormîntați r Bogdan I, ctitorul bisericii, și urmașii săi : Lațcu, Roman I, Ștefan I, Bogdan (fratele lui Alexandru cel Bun), alt Bogdan (fiul lui Alexandru cel Bun), Anastasia, fiica lui Lațcu, Stana, mama lui Ștefăniță Vodă, și Ioanichie, primul episcop atestat documentar la Rădăuți. Pe mormintele primilor șase, Ștefan cel Mare a pus lespezi funerare frumos sculptate și inscripții în limba slavonă.

O altă biserică veche este *Sfînta Treime din Șiret*, atribuită de tradiție voievodului Sas (c. 1354—c. 1358). Ultimele cercetări o atribuie însă lui Petru Mușat. Se păstrează integral pînă azi, fiind cel mai vechi monument de plan treflat al arhitecturii bisericesti din Moldova.

Cel mai vechi monument de artă bisericească din Suceava, atestat documentar, este *biserica[^]Mhăuți*. Exista încă din primii ani ai veacului al XV-lea, cînd Alexandru cel Bun a așezat în ea moaștele Sfîntului Ioan cel Nou, dar asupra datei construirii și asupra ctitorului, știrile sînt contradictorii. Părerea cea mai acceptabilă este că biserică a fost zidită în timpul lui Petru Mușat (1375—1391), pentru că domnia lui a fost cea mai lungă și mai liniștită în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, iar sub raport constructiv a fost cea mai rodnică. De asemenea, Petru Mușat este primul de la care s-a păstrat un act emis la Suceava și despre care se știa că și-a avut reședința în acest oraș. Biserica Mirăuților a slujit drept catedrală mitropolitană pînă la zidirea bisericii Sfîntul Gheorghe din Suceava, la începutul secolului al XVI-lea.

Un alt vechi lăcaș de închinare din Moldova a fost *biserica^{_}Sj[^]nta^{azi}* dispărută, căreia Alexandru cel Bun îi dăruia două sate, la 16 septembrie 1408. Se pare că a fost pictată în jurul anului 1415, căci atunci Alexandru cel Bun dăruia două sate zugravilor Nichita și Dobre, angajîndu-i sa zugrăvească două biserici, «una din Tîrgul de Jos și alta, care va fi voia noastră». În această biserică a fost înmormîntată doamna Anastasia, soția lui Roman I (1391—1394)

lui Alexandru cel Bun. Am putea deci presupune că Roman fost ctitorul bisericii, mai ales că el a construit și prima cetate an.

dar, domnii români, imitînd pe împărații bizantini, au ridicat o e mînăstiri și biserici, hărăzindu-le privilegii și danii bogate. ctitoriile domnești, erau multe mînăstiri ctitorite de boieri, iar - mai sărace — de călugări și credincioși. Mînăstirile se deo- le bisericiile de mir prin aceea că slujeau interesele generale și Bisericii (lăcașuri de cultură, locuri de apărare în caz de bolnițe etc), pe cînd bisericiile slujeau pentru trebuințele i ale credincioșilor dintr-o singură parohie. In timp ce o bise- putea zidi fără a fi dăruită cu bunuri mobile sau imobile, o 5 trebuia înzestrată cu moșii și venituri îndestulătoare pentru ;le viețuitorilor ei. Daniile erau făcute pentru veșnicie, fiind apoi de domnii următori, care, de multe ori, hărăzeau și ei daruri. Cu timpul, la darurile fondatorilor, se adăugau și ale are erau trecuți apoi între ctitori.

tatea de ctitor aducea o serie de drepturi, dar mai ales de Astfel, ctitorii aveau dreptul să fie pomeniți, fie la liturghie, săvîrșirea de parastase (uneori se preciza în hrisoavele de ce zile urmau să fie săvîrșite pomenirile), dreptul de a li se chipul în pronaos (cu întreaga familie, uneori), de a fi înmor- :n interiorul bisericii, de a li se aminti numele în pisania bise- mînăstirii respective. Iar între datorii, cea mai de seamă era î a înzestra mînăstirea respectivă cu toate bunurile necesare usținerea ei.

mie remarcat apoi și faptul că primele mînăstiri mari din Țara iscă s-au organizat ca samovlastii (autodespotii), sub directa re a Sfîntului Nicodim de la Tismana. în Moldova, întîlnim și dăruiri d'e mînăstiri la credincioși mireni, ceea ce nu se în- în Țara Românească.

oncluzii: /n a doua jumătate a secolului al XIV-lea și ma jumătate a celui următor, în Țara Românească și în >va pulsa o intensă viață călugărească. Numărul ridicat de -i și mînăstiri, fie din lemn, tie din zid, menționate documen- această perioadă, arată că în cele două țări a trăit și o i numeroasă. Se constată de asemenea că exista o puternică n arta construcției, precum și meșteri autohtoni. Numai

cunoscând înfăptuirile artei moldovenești din această perioadă, ne putem explica strălucita înflorire artistică din epoca lui Ștefan cel Mare, cu integrarea ei în circuitul valorilor universale.

■

BIBLIOGRAFIE

A. Țara Românească

Izvoare: Academia R.S.R., Documente privind istoria României. B. Țara Românească, veacul XIII, XIV, XV (1247—1500), București, 1953, L + 431 p. și reeditarea: *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească, voi. I (1247—1500)*. Sub redacția P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, 635 p.

Lucrări generale: NICOLAE DOBRESCU, *intemeierea Mitropoliilor și u celor dinții mănăstiri din țară*, București, 1906, 128 p. *Arta creștină în România. 3. Secolul al XIV-lea*. Studiu introductiv și prezentarea planșelor de Dr. Corina Popa, București, 1983, 192 p.

Lucrări speciale: CONSTANTIN C. GIURESCU, *Două monumente religioase din veacul al XIV-lea: Nucetul sau Cozia din Vilcea și Nucetul din Dimbovița*, în M.O., an. XIII, 1961, nr. 1—3, p. 38—49; TIT SIMEDREA, *Fost-au două slinte lăcașuri la Cozia?*, BOR, an. LXXIX, 1961, nr. 11—12, p. 1018—1032 (susține ră ar fi existat o mănăstire la Cozia, alta la Călimănești); EMIL LAZĂRESCU, *Data zidirii Coziei*, în SCIA, IX, 1962, nr. 1, p. 107—137; AUREL I. GHEORGHIU, *Nucetul*, în GB, an. XXV, 1966, nr. 1—2, p. 118—138.

RADU GRECEANU și EUGENIA GRECEANU, *Istoricul și restaurarea tostei mănăstiri Cotmeana*, în voi. *Monumente istorice. Studii și lucrări de icstaurare*, II, 1967, p. 52—89; LIA BĂTRINA și ADRIAN BĂTRINA, *Contribuții la datarea bisericii lostei mănăstiri Cotmeana*, în M.O., an. XXVI, 1974, nr. 5—6, p. 470—476.

NICULAE ȘERBANESCU, *Istoria mănăstirii Snagov*, București, 1944, 221 p. + 11 pi.; I. IONAȘCU, *Vechimea mănăstirii din pădurea cea mare de Ia Bolintin*, în RIR, VII, 1937, p. 323—338.

ILIE GH. DIACONESCU, *Vatra mănăstirii Glavacioc în secolele XV—XIX*, în BOR, an. XCVIII, nr. 9—10, 1980, p. 1047—1077.

ȘTEFAN ANDREESCU și MATEI CAZACU, *Biserica mănăstirii Vișina — un monument din veacul al XIV-lea*, în MO, an. XXI, 1969, nr. 1—2, p. 61—65; ȘTEFAN ANDREESCU și MATEI CAZACU, *Mănăstirea Vișina, un monument din veacul al XIV-lea*, în BMI, an. XXXIX, 1970, nr. 4, p. 43—46.

VIRGIL DRAGHICEANU, *Schitul Brădetul*, în BCMI, XVI, 1924, p. 68—73.

GHEORGHE I. CANTACUZINO, *Cercetări arheologice la Brădet-Argeș și problema datării monumentului*, în BMI, an. XXXIX, 1970, nr. 2, p. 56—59.

PAVEL CHIHAIA, *Etape de construcții în incinta mănăstirii Negru Vodă din Cîmpulung Muscel*, în SCIA, nr. 1, 1961, p. 208—221; PAVEL CHIHAIA, *Date în legătură cu biserica vechii curți domnești din Cîmpulung Muscel*, în BOR, an. LXXIX, 1961, nr. 11—12, p. 1033—1049; VIRGIL DRAGHICEANU, *Despre mănăstirea Cîmpulung*, în BOR, an. LXXXII, 1964, nr. 3—4, p. 284—335; PAVEL CHIHAIA, *Biserica voievodului Nicolae Alexandru din Cîmpulung Muscel (a. 1352—1633)*, în GB, an. XXX, 1971, nr. 3—4, p. 303—316 și nr. 11—12, p. 1109—1119.

Curtea Domnească din Argeș, București, 1923 (BCMI, X—XVI, 1917—1923), cu mai multe studii; O. TAFRALI, *Monuments byzantins de Curtea de Argeș*, 2 voi. Paris, 1931, XXI + 352 p. (I), 16 p. + 158 pi. (II); V. BRATULESCU, *600 de ani de la zidirea bisericii domnești*, în BOR, an. LXX, nr. 11—12, 1952, p. 876—889; V. DRAGHICEANU, *În legătură cu biserica domnească de la Argeș*, în MO, an. VII, 1955,

12, p. 555—562; PA VEL CHIHAI, *Cele două lăcașuri ale Mitropoliei din Argeș, deduse din hrisoavele bisericii lui Neagoe Basarab*, în MO, an. XIX, 7-8, p. 597—612; MARIA-ANA MUSICESCU și GRIGORE IONESCU, *Bise-mească din Curtea de Argeș*, București, 1976, 55 p. + ilustr.

BÂRCĂCILĂ, *Minăstirea Coșuștea-Crivelnic (Mehedinți)*, în BCMI, voi. 1935, p. 165—184 (extras: Vălenii de Munte, 1938, 22 p.).

Moldova

v o a r e : *Documente privind istoria României. A. Moldova, veacul XIV, XV, 384—1475*), București, 1954, LXXI + 530 p.

c r ă r i : N. GRIGORAȘ, *Primele minăstiri și biserici moldovenești*, în *ri-istorice*, XX (s. nouă III), Iași, 1947, p. 114—130; TIT SIMEDREA, *i-vindute și dăruite în secolul XV*, -în BOR, an. LXVII, 1949, nr. 1—2, 3; ȘTEFAN BALȘ — CORINA NICOLESCU, *Minăstirea Neamț*, București, 5 p.; ȘTEFAN BALȘ — CORINA NICOLESCU, *Minăstirea Moldovița*, Bucu-58, 127 p.; ȘTEFAN BALȘ, *Minăstirea Humor*, București, 1965; N. GRIGORAȘ LPROȘU, *Biserici și minăstiri vechi din Moldova*, București, 1968, 70 p. + *Studii despre minăstirile Neamț și Moldovița*, în M.M.S., an. XXXVIII, 1962, p. 314—506 și an. XXXIX, 1963, nr. 7—8, p. 371—545; TOMA G. BULAT, *7a istoria Bisericii moldovene plină la Ștefan cel Mare, după mărturii noi*, ., an. XLV, 1969, nr. 5—6, p. 324—347; IOAN IVAN și SCARLAT PORCESCU, *ea Neamț, Iași*, 1981, 372 p.

ntru bibliografia detaliată a monumentelor de artă bisericască idă și lucrările lui NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia localităților și monu-■ feudale din România. I. Țara Românească*, voi. I—II, Craiova, 1970, 800 p.; ova, Craiova, 1971, 426 p. și *Repertoriul bibliografic al localităților și monu-medievale din Moldova*, București, 1974, 985 p.

MÎNĂSTIRILE ȘI BISERICILE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA, BANAT ȘI MARAMUREȘ ÎN SECOLELE XIII—XV

«Credincioșii ortodocși români din Transilvania, Banat, Bihor și Maramureș au avut biserici și mănăstiri — lucrate din lemn, din nuiile împletite sau din piatră și cărămidă, — a căror existență poate fi urmărită cu aproximativ un mileniu în urmă. De pildă, în vara anului 1966 s-au descoperit la Dăbâca, pe Someș, una din reședințele voievodului Gelu, temeliiile mai multor biserici din secolele X—XI. Prima mănăstire cunoscută din izvoarele istorice este cea de la Morisena (Cenadul de azi), cu hramul Sfântul Toan Botezătorul, ridicată de voievodul Ahtum, în jurul anului 1002. În urma ocupării mănăstirii de către călugării latini, — după 1028 — cei ortodocși au fost așezați în mănăstirea ortodoxă cu hramul Sfântul Gheorghe de la Maidan (la granița româno-iugoslavă de azi).

Numărul mănăstirilor ortodoxe din Ungaria și Transilvania a sporit mereu, încât în anul 1204, papa Inocențiu III (1198—1216) delega pe episcopul său de la Oradea să le cerceteze și să constate dacă nu era posibilă înființarea unui episcopat dependent de Roma.

În secolele XIII—XV, s-au ridicat tot mai multe biserici și mănăstiri, mai ales în părțile Hunedoarei și în Banat, realizări majore ale arhitecturii și picturii românești. Acest proces este strâns legat de afirmarea politică și militară a cnezatelor și voievodatelor românești. Documentele vremii fac adeseori amintire de voievozii și cnejii români, re mai ales de cei care se remarcă prin fapte de vitejie în campaniile antiotomane care se desfășurau atunci.

Bisericile din Transilvania. Printre cele mai vechi monumente de biserică în ființă și astăzi se numără biserica din *Denșuș*, în

iategului, un «edificiu straniu și singular ca formă și structură tonică» (V. Drăguț), una din cele mai interesante construcții itecturii europene. Este construită din pietre romane, provenite nele Sarmizegetusei învecinate (altare votive, lespezi fășuite, >, statui etc), din bolovani de rîu și din cărămidă, și s-a scris mult despre această biserică, ea continuă să ridice de întrebare în ce privește vechimea și fazele de construcție, tatea cercetătorilor atribuie monumentul secolelor XII—XIII, deși mulat ipoteza că ar putea data, într-o altă formă, din secolul X ar fi vorba chiar de un edificiu roman ruinat, folosit apoi ;rică. A fost împodobită cu picturi de către meșterul zugrav și ajutoarele sale, în anul 1443, fapt consemnat de o inscripție, cunosc ctitorii acestui lăcaș de închinare și nici ai ansamblu-tural. Se presupune că aceștia din urmă sînt cnejii din familia L sau Mușana din Densuș, atestați documentar din secolul -lea.

vara anului 1975, s-au făcut descoperiri de interes istoric-artis-:epțional la biserica din piatră din satul *SJreișingeorgju* (azi it în orașul Călan), pe malul drept al Streiului. Intre altele ;coperit o pisanie în limba slavonă, scrisă în anii 1313—1314, :e rezultă că biserica s-a ridicat «spre ajutorul și _iertarea. P&-» cneazului Baica și ale preotului Naneș. în aceeași inscripție trwemrjjațjumele ^ugravului Teofiî. Este cea mai veche pisanie xeaga artă medievală românească. S-au descoperit și porțiuni :tura murală executată atunci. Trebuie relevat, însă, că sub și pictura murală din 1313, se află un strat și mai vechi de eală, socotit *cel mai vechi ansamblu pictural cunoscut pînă întreaga țară*. Pe baza acestei descoperiri, s-a stabilit că bise-î piatră de aici a fost construită înainte de mijlocul secolului lea, dar pe locul unei biserici din lemn, de aceleași dimensiuni, mult mai veche. Biserica actuală este deci *cea mai veche clă-imânească păstrată integral*. în 1408—1409 biserica a fost re-de cneazul Cîndreș și soția sa Nistora, după cum arată o altă , lîngă tabloul lor votiv.

aproximativ 2 km de această biserică, în satul Sfrei, pe malul l rîului cu același nume, se află o altă valoroasă biserică monu-storic, o ctitorie cnezială de la începutul secolului al XIV-lea. - tip longitudinal, formată dintr-o navă, altar pentagonal, cu un opotniță care domină împrejurimea, construită din piatră brută

I
și din piatră fățuită la muchii. A fost împodobită cu picturi în interior și exterior.

În imediata apropiere a orașului Hațeg, la *Sîntămăria Or/ea*, se află o biserică de dimensiuni mai mari, de tip occidental, romano-gotic, ctitorită în ultimul pătrar al secolului al XIII-lea de cnezii din familia Cîndea. Are ziduri înalte, din piatră brută și piatră fățuită la muchii, cu portale și ferestre cu coloane, cu un turn-clopotniță cu cinci nivele. În interior se păstrează un valoros ansamblu de picturi murale. Biserica a ajuns mai târziu în stăpînirea catolicilor, apoi a calvinilor, odată cu maghiarizarea familiei Cîndea, devenită Kendeffy și trecerea ei la alte confesiuni.

La acestea, se adaugă alte numeroase monumente de artă bisericească din secolele XIII—XV, situate în Țara Hațegului și Valea Streiu-Jui. Amintim ruinele bisericii de la *Cetatea Colțului* în apropierea satului Rîu de Mori, la poalele Retezatului, ctitorită în secolul al XIV-lea de cnezii Cîndea, care stăpîneau aceste locuri încă din secolul al XIII-lea. Biserica a servit drept paraclis al curții cneziale. O altă ctitorie a secolului al XIV-lea este biserica din *Ostrov*, în apropiere de Densuș și Sarmizegetusa romană, cu un frumos turn-clopotniță, adăugat în secolul următor. Biserica păstrează o frumoasă icoană de hram, azi în parterul turnului-clopotniță, reprezentînd pe Maica Domnului cu pruncul în brațe.

Tot secolului al XIV-lea îi aparțin bisericile din *Slnpetru*, în apropiere de Hațeg, ctitorie a cnejilor locali, cu picturi ascunse sub var, *Nucșoara* și *Peșteana*. De altfel, aproape în toate satele menționate, documentele din secolele XIV—XV fac amintire de cneji locali, de multe ori participanți la luptele antiotomane conduse mai ales de lăncu de Hunedoara

În chip deosebit trebuie menționată mînăstirea *Prislop*, cu hramul Sfîntul Ioan Teologul, situată la aproximativ 15 km de orașul Hațeg, în hotarul satului Silvașu de Sus. Prima biserică a fost ridicată la sfîrșitul secolului al XIV-lea, probabil de ucenici de-ai Sfîntului Nicodim de la Tismana, refăcută mai târziu din temelii de domnița Zamfira, fiica lui Moise Vodă al Țării Românești (1529—1530), refugiată și apoi căsătorită în Transilvania. A fost îngropată în această mînăstire (Ț 1580). În aceeași zonă a Hunedoarei și Hațegului existau mînăstirile *Plosca*, — se pare ajutată de familia lui lăncu de Hunedoara — și cea de la *Cerna* (numită și Negoiu) ; se pare că amîndouă au fost distruse în secolul al XVIII-lea.

»I*

O regretabilă greșeală a dispărut, în anii din urmă, biserica lingă Hunedoara, ctitorită, potrivit tradiției, tot în secolul de cnejii satului, înrudiți cu Iancu de Hunedoara, care-i cu privilegiu și moșii.

noiembrie 1458, regele Matei Corvinul acorda românilor din l dreptul să-și ridice o biserică de zid în oraș. În urma acestei a ridicat biserica cu hramul Sfintul Nicolae, formată inițial vă și un altar, lărgită cu un pronaos pe la mijlocul secolului a, restaurată apoi în 1634 și pictată peste 20 de ani. Înaintea > desigur o altă biserică, în care va fi slujit Ioan de Cafia.

i județul Hunedoara, pe Valea Mureșului, întâlnim alte bise- nente istorice. Un interes aparte prezintă biserica din *Gura- B* îd din secolul al XIII-lea, cu o formă ciudată, patulobă, care,, i printre cele mai expresive realizări ale arhitecturii medie- a nești din Transilvania. Părții de răsărit (altar și naos), cu o ,j ată, i s-a adăugat mai târziu o tindă scurtă și un turnul anului 1400, a fost ridicată biserica din *Leșnic*, cu un an-s picturi murale originale, pe pereții de sud, vest și nord ai restul, mai târziu), între care se remarcă tabloul votiv, în- robabil pe cneazul Dobre Românul, ctitorul bisericii, pome-ă -:rte de atunci.

ca din *Roșcani* este ctitorită de cnejii din familia Caba, în lătate a secolului al XV-lea. Tot acestui secol îi aparține și in *Bîrsău*, în apropierea Devei, refăcută în secolul următor Dciarovici, a cărei fiică, Elena, a fost căsătorită cu Petru cel anul Țării Românești.

ui orașului Brad — nu departe de Țebea — se află alte două le realizări ale artei medievale românești : bisericile din L *Ribița*. Prima a fost ridicată în jurul anului 1400, de jupînul oția sa Visa, zugrăviți — alături de ceilalți membri ai fami-- într-un tablou votiv, iar cealaltă de frații cneji Vladislav

iră de aceste biserici hunedorene, în ființă pînă azi, sau în umentele fac amintire și de alte biserici românești, azi dispă- pildă, în *Deva* exista o biserică cu hramul Sfintul Nicolae, itre sfîrșitul secolului al XIV-lea (avea stema regelui Ludovic al Ungariei, 1342—1382), răpită mai târziu de calvini. Spre ecolului trecut, a fost descoperită pictura ei ortodoxă (aco- ă atunci cu var) dar la scurt timp a fost demolată. q»;

... Alte biserici românești au fost ridicate în secolele XIV—XV, în diferite sate din județul Alba de azi.

Biserica mînăstirii *Rîmeș*, așezată într-un cadru natural de o rară frumusețe, prezintă asemănări cu bisericile hunedorene din secolele XIII—XV. Recent au fost scoase la lumină foarte izbutite fresce din secolul al XIV-lea, precum și o inscripție din 1377, în care sînt pomeniți arhiepiscopul Ghelasie și zugravul Mihul de la Crișul Alb.

Biserica din *Zlatna* a fost ctitorită de cneazul Tanislav Hrabor și soția sa Anica, în anul 1424. Inițial, era formată din altar și dintr-o navă cu turn-clopotniță spre vest. Către sfîrșitul aceluiași secol, a fost împodobită cu picturi murale, păstrate fragmentar.

La *Lupșa*, în Munții Apuseni, există două biserici din secolul al XV-lea : una cu hramul Sfîntul Gheorghe, din zid, ctitoria cneazului Vladislav din 1421, și alta cu hramul Sf. Nicolae, din lemn, a unei foste mînăstiri. Bisericile «din *Săndulești*, Ungă Turda, și din *Cicău*, lângă Aiud, aparțin aceluiași secol.

Biserica fostei mînăstiri de la *Geoagiu de Sus* datează de la sfîrșitul secolului al XV-lea sau începutul celui următor. Aici și-au avut reședința — în a doua jumătate a secolului al XV-lea mitropoliții Hristofor, Sava și Gheorghe.

Biserica din *Sîntimbiu* datează, după unii cercetători, tot din perioada de care ne ocupăm (secolele XIII—XV), păstrînd fragmente de picturi originale. La *Guhova de Sus* și *Lopadea Veche*, ambele lângă Aiud, se găsesc ruinele unor vechi biserici românești de piatră, care datează tot de prin secolele XIV—XV.

În celelalte părți ale Transilvaniei, ne reține atenția biserica *Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului*, asupra căreia au adus lumină recente cercetări arheologice (1975). Primul lăcaș de închinare se presupune că era din lemn, ridicat pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea sau începutul celui următor. A doua construcție era o biserică din piatră de pe la sfîrșitul secolului al XV-lea, zidită cu sprijinul lui Vlad Călugărul al Țării Românești, mărită, într-o fază ulterioară, cu un exonarthex cu contraforți, apoi restaurată spre sfîrșitul secolului al XVI-lea. În secolele următoare, biserica a suferit mai multe adăugiri și modificări, cele mai multe săvîrșite cu ajutorul domnilor Țării Românești și ai Moldovei.

În județul Cluj, bisericile din *Băița*, lângă Gherla, și Mica, lângă Dej, sînt considerate, de unii cercetători, ca aparținînd secolului al XVII-lea.

Mitropolitul Daniil, care-și avea reședința în *Feleac*,... a zidit în Ucest sat o biserică cu hramul Cuvioasa Paraschiva, înainte de 1488,

cistentă și azi — după cum arată însemnarea de pe Tetraevanghelul acolo din îndemnul său. După tradiție a fost zidită cu ajutorul lui n cel Mare. În ultimii ani ai secolului al XV-lea a fost ridicată Irala episcopală de la *Vad*, cu ajutorul lui Ștefan cel Mare. Bise- din *Ciceu-Mihăiești* și *Cetatea de Baltă* (zugrăvită în 1525) au •idicate tot cu ajutorul unor domni moldoveni, poate al lui Ștefan [are sau al urmașilor săi imediați.

'ot ortodoxe au fost la început și bisericile reformate de azi din *na de Mureș* și *Fintinele*, cu picturi din secolele XIV—XV, ca și ruta bisericească reformată din *Roteni* (toate în jud. Mureș).

;îteva biserici din părțile de sud ale Transilvaniei sînt socotite ii ale unor domni munteni. De pildă, bisericile din *Scorei* (Mircea ătrîn, dăruia ocina Scorei egumenului Stanciu și fratelui său I, *Rășinari*, jud. Sibiu, *Rîșnov* și *Zărnești* — jud. Brașov, *Cut* — dba ș.a. Izvoarele timpului pomenesc și alte biserici transilvănene coale XIV—XV: *Peștișu Mic* (jud. Hunedoara) în 1330, *Rediu* (jud. în 1398, *Rîu Bărbat* (jud. Hunedoara) în 1411, *Almașu Mare* (jud. în 1418, *Lancrăm* (jud. Alba) în 1439, *Deda* (jud. Mureș) în 1451, *m Fizeșului* (jud. Sălaj) prin 1470, *Săliște* (jud. Sibiu) și altele. cument din 14 decembrie 1450 pomenea bisericile de lemn din ;, *Sîngeorz* și *Năsăud*, pe valea Someșului Mare.

ajoritatea acestor biserici românești au un plan asemănător : o orgitudinală, în continuarea căreia se află altarul, iar în partea i un turn-clopotniță, de multe ori ridicat mai tîrziu. Toate sînt lensiuni reduse. Așa cum am arătat, majoritatea au fost pictate va chiar în exterior, cum a fost cea din Strei. Unele păstrează destul de numeroase, altele numai fragmente. Meșterii erau din părțile Jocului. Ei vor fi contribuit la formarea unei «școli» de pictură românească. La canoanele și formele stilistice bizan- ecute prin filiera Țării Românești, meșterii transilvăneni au t și unele elemente locale (mai ales în cazul costumelor ctito- u chiar al altor personaje, precum și unele elemente occidentale Strei), dînd naștere unei picturi cu totul originale, mărturie a i artistic al poporului nostru.

Șricile ^și mînăstirile **din** Banat. Aici, documentele vremii île urme arheologice atestă existența mai multor mînăstiri ro-, din secolele XII—XV.

(jud. Timiș), la 2 km de frontiera cu Iugoslavia, potrivit tradiției, din secolul al XV-lea (satul Partoș este con- însă în registrul dijmelor papale în 1333, apoi în cîteva acte

din secolul următor). În secolul al XVII-lea s-a retras aici, trăind pînă la moarte (1656), Sfîntul Ierarh Iosif, mitropolitul Timișoarei.

Mînăstirea Săraca (jud. Timiș), cunoscută și sub numele de Șemlac, Șemliug, Șumig sau Morava, datează tot din secolul al XV-lea (prima fundație era din secolul al XH-lea, • în 1270 era amintită mînăstirea de lîngă Șumig). A fost arsă de turci, după ocuparea Banatului. În 1730 a fost restaurată, dar în 1778 a fost desființată de Habsburgi (reînființată abia în 1934). În apropiere se găsea mînăstirea Slngeorge, tot din secolul al XV-lea.

În partea de sud a Banatului, în apropiere de Vîrșeț, se găseau alte mînăstiri ridicate în aceleași secole: *Srediștea Mică* (azi în Iugoslavia), *Vărădia* (distrusă de turci, apoi refăcută în secolul al XVIII-lea) și *Mesici*. Aceasta din urmă ar fi fost zidită în secolul al XIII-lea de un călugăr venit din mînăstirea Hilandar, apoi refăcută de despotul Iovan Brancovici, la sfîrșitul secolului al XV-lea, arsă de turci în 1552, refăcută în secolul al XVIII-lea.

Alte cîteva mînăstiri, ortodoxe erau situate pe Dunăre, datînd tot din secolele XIV—XV, poate chiar mai vechi: *Voilovița* și *Cubin* (azi în Iugoslavia), *Zlatița*, *Cusici*, *Baziaș*, *Ogradena Veche* sau *Mrăcunea* (lîngă Cazane). Cele mai multe au fost distruse în timpul deselor incursiuni turcești, mai ales în 1552, cînd Banatul a fost ocupat de turci, fiind refăcute apoi în secolul al XVIII-lea, în urma încetării dominației lor.

La *Ilidia*, în apropiere de Oravița, s-a descoperit o biserică din secolele XII—XIII și o biserică fortificată, atribuită secolelor XIII sau XIV.

Biserica din *Lipova* este atestată documentar încă din secolul al XIV-lea. În secolele XVI—XVII, a servit drept catedrală a episcopilor care-și aveau reședința în acest oraș. A fost transformată și mărită în mai multe rînduri, fiind azi una din operele reprezentative ale artei românești din Banat. În pronaosul bisericii se păstrează fragmente de pictură din secolul al XV-lea. Biserica din *Lugoj*, azi dispărută, era probabil o ctitorie a Ecaterinei Perianu, de prin 1402. A fost demolată în a doua jumătate a secolului trecut, cînd se mai puteau vedea picturile, între care se remarcă și chipul protopopului Gavriil. În 1378 era amintită biserica din satul dispărut *Valea*.

■

Biswielle din Arad, Bihor și Maramureș. În părțile Aradului, menționăm și bisericile din *Hălmagiu* (sec. XIV—XV), ctitorie a cnejilor locali, și *Dezna* (sec. XIV, peste care s-a ridicat cea actuală din secolul XVIII) ș.a.

înăstirea *Hodoș*^*Bodro*^ pe valea inferioară a Mureșului, pare ie, după ultimele cercetări, din secolele XIV—XV (o mînăstire

Hodoș, era pomenită încă din 1131, 1156 și 1177). Nu departe ista, tot pe valea Mureșului, se afla mînăstirea ortodoxă, azi ă, *Bezdin*, ridicată în secolul al XVI-lea, pe locul uneia mai listrusă în timpul mării invazii a tătarilor din 1241—1242 (în i pomenită «mînăstirea de la Isou», despre care se presupune [a pe locul celei de la Bezdin).

Bihor se cunosc de asemenea mai multe biserici din secolele T. La *Voivozi* s-au descoperit fundațiile unei mîhăstiri — bi- i chilii — din secolele XIII—XIV. O altă biserică veche din fost cea din *Seghiște* (*Șediște*), azi în ruine. A fost ctitorită de jcali la sfîrșitul secolului al XIV-lea sau începutul celui de al ajungînd apoi sediul unui protopopiat pentru parohiile din teiușului. Cel mai vechi strat de pictură — care poate fi urmă- r prin intermediul descrierilor și al fotografiilor făcute înainte)leta distrugere — aparține secolului al XV-lea, cu forme ase- ire celor din bisericile hunedorene.

uri murale ortodoxe, de la începutul secolului al XV-lea (și i cirilice), aveau și bisericile din *Tărcăița*, *Retnetea* și *Tileagd*, - prin secolele XVI—XVII — în stăpînirea calvinilor maghiari. Maramureș, cercetările arheologice au dus la descoperirea rui- sericilor din *Giulești*, ctitoria cnejilor de acolo (secolele XIII— din *Cuheia* (azi *Bogdan Vodă*), locul de reședință al voievodu- lan, din secolul al XIV-lea. Cea din urmă este o biserică de u o navă dreptunghiulară, absidă poligonală și un turn-clopot- latura de vest, deci tipul obișnuit al bisericilor din sudul aniei.

iare documentare fac apoi amintire de mînăstirea *Șfintul Mihail* , ctitoria Dragoșizilor, azi în ruine, pe care frații Bale și Drag nat-o Patriarhiei din Constantinopol în 1391, cînd a fost decla- tvropighie. Alte mînăstiri existau la *Birsana* și *Cuheia* din ni ai veacului al XIV-lea.

în secolele XIV—XV sînt atestate documentar bisericile din 64), *Biserica Albă* (1373), *Apșa de Mijloc* (1428 și 1440), *Sarasău* ■a. Datorită faptului că majoritatea bisericilor maramureșene astruite din lemn, cele din secolele de care ne ocupăm n-au intemperiiilor vremii pînă în zilele noastre. . II*^

• - **Concluzii:** Deși de proporții reduse, cu o înfățișare modestă, /construite rudimentar, bisericile de piatră românești din Transilvania, ctitorii ale cnejilor și credincioșilor români din secolele XIII—XV, prezintă o deosebită importanță istorică și artistică, ■bi Picturile lor murale originale (după unii cercetători chiar de la *Csiârșițul secolului al XHI-lea), — realizate de meșteri români, ori-ⁿ- ginari din partea locului sau veniți din alte ținuturi locuite de ;, ;. români — sînt, pentru acel timp, cu mult mai bogate decît cele din ^Țara Românească și Moldova. Inscricțiile murale, care au mai putut fi descifrate, au dus la cunoașterea unora din cnejii ctitori iit (Streisîngeorgiu, Ribîța, Crișcior, Zlatna), precum și la cunoașterea - ^primilor zugravi de neam român. Dar mai presus de toate, aceste ui străvechi ctitorii românești sînt mărturii grăitoare ale continuității ^românilor în Transilvania propriu-zisă, Banat, Bihor și Maramureș. .li . . .

"■;,,;,"

BIBLIOGRAFIE

- Lucrări de sinteză: Istorie. ȘTEFAN METEȘ, *Minăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, CXXVIII + 364 p.

Arhitectura bisericilor din Transilvania. VIRGIL VATĂȘIANU, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930, VIII + 225 p. (extras din ACMIT pe 1929, p. 1—222); SILVIU DRAGOMIR, *Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor in sec. XIV și XV*, Cluj, 1930, 40 p. (extras din ACMIT pe 1929, p. 223—264); CORIOLAN PETRANU, *L'art roumain de Transylvanie*, Bucurest, 1938, 97 p. (extras din voi. *La Transylvanie*, Bucurest, 1938, p. 469—562); VIRGIL VATĂȘIANU, *Istoria ariei ieuclae în țările române*, voi. I, București, 1959, XII + 1018 p.; GRIGORE IONESCU, *Istoria arhitecturii în România*, voi. I, București, 1963, 540 p.; VASILE DRĂGUȚ, *VecW monumente hunedorene*, București, 1968, 72 p. -f 47 ilustr.

Pictura: ȘTEFAN METEȘ, *Din istoria artei religioase române. Zogravii bisericilor române*, Cluj, 1929, 168 p. + 48 pi. (extras din ACMIT pe 1926-28) j I. D. ȘTEFANESCU, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siecle*, Paris, 1930—1932, IX + 439 p. + 30 pi. (I); 8 p. + 100 pi. (II); I. D. ȘTEFANESCU, *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Peinture murales de Valachie et de Moldavie. Avec 56 planches hors texte et 15 gravures dans le texte*, Paris, 1938, IX + 166 p. + 1 h ; VASILE DRĂGUȚ, *Picturi murale exterioare în Transilvania medievală*, în SCIA, seria Arta plastică, t. 12, nr. 1, 1965, p. 75—102; VASILE DRĂGUȚ, *Pictura murală din Transilvania (sec. XIV—XVI)*, București, 1970, 115 p. + 67 ilustr.; I. D. ȘTEFANESCU, *Iconogralia artei bizantine și a artei feudale românești*, București, 1973, 269 p.; MARIUS PORUMB, *Pictura românească în Transilvania*, voi. I (sec. XIV— XVIII), Cluj-Napoca, 1981, 180 p. + 117 ilustr. Arfa creștină în România. 3. *Secolul al XIV-lea*. Studiu introductiv și prezentarea planșelor de Corina Popa, București, 1983, 192 p., și 4. *Secolul al XV-lea*. Studiu introductiv, antologie și prezentarea, planșelor de Vasile Drăguț, București, 1985, 240 p.; *Repertoriul picturilor murale medievale din România* (sec. XIV — 1450), partea I-a, București, 1985.

Alte lucrări: SILVIU DRAGOMIR, *Ctitorii bisericii din Birsău*, în ACMIT pe 1930—1931, Cluj, 1932, p. 139—148; CORIOLAN PETRANU, *Un vecW monument istoric : biserica din Roșcani*, în voi. *Omagiu I. P. S. Sale Dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului...*, Sibiu, 1940, p. 643—646; CANDID C. MUȘLEA, *Istoria bisericii*

3 din *Șcheii Brașovului*, 2 voi. Brașov, 1943—1946, 427 + 455 p. i EUGEN X, *Cercetări și observații asupra bisericii din Densuș*, în voi. *Sesiunea a Direcției Monumentelor Istorice*, București, 1963, p. 109—124; IOANA IE PANAIT și MARINEL DAIA, *Biserica românească din Săndulești* (ud. tMM, Seria MIA, 1974, nr. 2, p. 86—88 ; MARIA ELENA IONESCU, *Cîteva rivire la biseiica Sîntul Nicolae Vechi din Rîșnov*, în RMM, 1976, nr. 2, MARIUS PORUMB, *O veche ctitorie românească-biserica din Cicăa* (Iud. AMN, XIII, 1976, p. 285—290; MARIUS PORUMB, *Biserica ortodoxă din ' Sus* (Iud. Alba), *un vechi monument de arhitectură medievală romanească*, XV, 1978, p. 307—310; MARIUS PORUMB, *Două ctitorii românești din XV-lea: biserica Si. Gheorghe și mînăstirea Lupșa*, în AMN, XVI, 1979, 5; MARIA MOCANU, *Biserica ortodoxă Adormirea Maicii Domnului din Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV—1450)*, București, 1985; MIRCEA PĂCURARIU, *Istoria mînăstirii Prislop, I*, 190 p.

> rici și mînăstiri din Banat: VICTOR VLADUCEANU, *Mînăstiri Timișoara*, 1947, 144 t>.; ION B. MUREȘIANU, *Mînăstiri din Banat*, Timi-6, 174 p.; I. D. ȘTEFĂNESCU, *Arta veche a Banatului. Arhitectura*, p/cfu-3, *icoanele*, Timișoara, 1981, 168 p.; I. MILOIA, *Mînăstirea Săraca, centru și artă bănățeană*, Timișoara, 1932, 32 p. (extras din «Ana/eJe Banatului*», GHEORGHE COTOȘMAN, *Mînăstirea Mrăcunea*, în B.O.R., an. LXXXVII, 11—12, p. 1212—1221 ; OLIVER VELESCU și ADRIAN CORVATESCU, *Un din vestul țării: mînăstirea Bezdin*, în B.M.I., an. XLI, 1972, nr. 1, p. 49— (RGHE I. CANTACUZINO, *Date istorice privind trecutul unei mînăstiri: i Șemlacul Mic*, în M.B., an. XXIV, 1974, nr. 4—6, p. 299—309; ȘTEFAN ILIE UZUM, *Date noi asupra bisericii și iortiiicației de Ia Ilidia*, în «Acta ocensis*», Cluj, 1972, p. 555—564; Vezi și NICOLAE STOICESCU, *Biblio-ilităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973, 192 p.

! rici din Arad și Bihor: MOISE POPOVICIU, *Un vechi monument părut (biserica din Seghiște)*, Beiuș, 1934, 24 p.; RADU POPA, *Valea secolele XIII—XIV* (mînăstirea din Voivozi), în voi. *Centenar muzeal X-cdea 1972*, p. 215—219; EUGEN ARĂDEANUL, TEODOR BODOGAE și 3MANDI, *Mînăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980, 225 p. ; GHEORGHE *Biserica voievodală din Hălmațiu*, în MB, an. XXX, 1980, nr. 7—9, p. ECATERINA CINCHEZA-BUCULEI, *L'ensemble de peinture murale de Iconographie et iondateurs*, în RESEE, XXII, 1, 1984, p. 3—25.

: rici și mînăstiri din Maramureș: Despre mînăstirea hail din Peri, vezi bibliografia de la capitolul IV; RADU POPA, *Biserica din Cuhea și unele probleme privind istoria Maramureșului în secolul i*, în SCIV, t. XVII, 1966, nr. 3, p. 511—528; RADU POPA și MIRCEA *Ctitoria cnezilor giuleșteni. Un nou monument românesc din piatră în :*, în SCIV, t. XX, 1969, nr. 2, p. 267—285.

VIII

MITROPOLIILE UNGROVLAHIEI ȘI MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

V.

iața bisericească din Țara Românească. După moartea lui Mircea cel Bătrîn (31 ianuarie 1418) a urmat o perioadă de declin în istoria Țării Românești, cu lupte neconținute pentru tron între urmașii lui Mircea, numiți Drăculești (după numele liului său, Vlad Dracul) și urmașii lui Dan I, numiți Dănești. În astfel de împrejurări, turcii, aflați în plină expansiune, nu mai găsesc rezistența din timpul lui Mircea (cu excepția lui Vlad Dracul, 1436—1442 și 1443—1447). În 1453 a avut loc căderea Constantinopolului sub loviturile nimicitoare ale lui Mahomed II, cu urmări atât de nefaste pentru tot sud-estul Europei. Turcii au ajuns astfel nu numai stăpînii marelui oraș întemeiat cu unsprezece veacuri în urmă de împăratul Constantin cel Mare, ci și o mare putere politică a lumii. Toate aceste schimbări în istoria sud-estului european au avut urmări însemnate și în viața țărilor românești și, implicit, în viața Bisericii.

Pentru istoria Bisericii din Țara Românească, secolul al XV-lea este cel mai sărac în izvoare. În afara de câteva nume de vlădici trecuți în pomelnice, ca și de apariția incidentală a unora din ei în câteva acte interne, nu avem alte știri despre ei. Faptul că vlădicii țării apar atât de rar în actele interne se explică prin aceea că domnii și-au mutat reședința de la Argeș la Tîrgoviște (se pare că și Mircea stătea aici, dar mai ales Alexandru Aldea), apoi la București, începînd cu Vlad Țepeș (primul act emis la București fiind din 1459), pe cînd mitropoliții au continuat să rămînă la Argeș. Se mai adaugă și faptul că din 1402 încetează singurul izvor documentar extern din secolul anterior și anume : Actele Patriarhiei de Constantinopol.

Această penurie a izvoarelor documentare — interne și externe — face ca să nu cunoaștem nici măcar numele mitropoliților Ungro-

în prima jumătate a secolului al XV-lea. În pomelnicele Mitropoliei și ale altor așezăminte bisericesti apare un mitropolit cu numele *Teodor*, îndată după Antim și Atanasie. Numele unui nou mitropolit va fi consemnat documentar abia în a doua jumătate a secolului.

Viața bisericească în Moldova. Ajându-se la începutul secolului XV, mitropolitul a purtat o grijă deosebită față de Biserică, în tot cursul domniei sale. În același timp, a arătat tolerant și față de cei ce aparțineau altor confesiuni creștine. Astfel, printr-un hrisov dat la 30 iulie 1401, hotărârea înființării unei școli, cu un școlar la Suceava, pentru credincioșii armeni din Moldova, recunoscând pe episcopul lor Ohanes.

A acordat sprijin și credincioșilor catolici poloni, sași, unguri și alții din țara sa, așa cum au făcut și unii dintre înaintașii săi. Astfel, în 1405, lângă vechea episcopie catolică la Șiret, s-a înființat o nouă episcopie la Baia prin anul 1405—**1413** (primul titular a fost Ioan de Baia). Domnitorul însuși a zidit o biserică de piatră pe seama ei. La începutul secolului XV, mai cunoaștem câteva nume de episcopi până prin 1434, iar la începutul secolului al XV-lea. Desigur, ei vor fi mai puțini în Polonia decât în diecezele lor din Moldova, sărace și cu puțini credincioși. Ca și în trecut, predica misionarilor catolici și dominicani în Moldova n-a putut răzbi în sufletele credincioșilor români, așa încât toată lucrarea lor s-a redus la cârmuirea bisericească a credincioșilor catolici,

și în timpul lui Alexandru cel Bun au găsit adăpost în Moldova între adepții lui Jan Hus (husiți). Se știe că învățătorul cunoscut, profesor și predicator englez John Wiclif (f. 1382), care a tradus Sfânta Scriptură în limba engleză, a pătruns și în Boemia, datorită gâurilor care existau între Universitățile din Oxford și Praga. Admiratorii săi se număra și profesorul și preotul ceh Jan (Ioan) Hus (1373—1415), care a luat pe față apărarea ideilor lui Wiclif și i-a dat o parte din scrieri în limba cehă. Ca și Wiclif, Hus s-a ridicat împotriva unor abuzuri ale papalității, îndeosebi împotriva indulgențelor propovădite de Hus — asemănătoare în multe priviri cu cea ortodoxă — era în fond o încercare de întoarcere la tradiția străvechi al apostolilor slavilor, Chirii și Metodie. El era un apărător și al libertății credincioșilor din țară, sub forma pâinii și a vinului (într-o formă), obicei de mult părăsit de Biserica apuseană, apoi introducerea limbii poporului în biserică, adică traducerea Sfintelor Scripturi și săvârșirea slujbelor în limba vorbită, pentru a fi înțeleși de credincioșii. În rest, el nu s-a abătut cu nimic de la dreapta cale a Bisericii, fixată de Sinoadele ecumenice. Cu toate ace-

tea, Conciliul întrunit la Konstanz (1414—1418), despre care vom vorbi mai jos, l-a condamnat cu arderea pe rug, sentință executată la (iulie 1415. În anul următor a avut aceeași soartă prietenul său Ieronir de Praga.

Moartea lor a pricinuit multă tulburare în Cehia, ducând la CUI noscutele războaie purtate de cehii husiți, conduși la început de Jac Zizka. Prigoniți în țara lor, mulți adepți ai învățaturii lui Hus și-au găsit adăpost pe pământul țării noastre. Se pare că încă de prin 1420 au venit în Moldova cete de husiți de obârșie slovacă și maghiară. Alți husiți au căutat adăpost în Transilvania, dar fiind "persecutați dej episcopii catolici Ioan din Oradea și Gheorghe Lepeș din Alba Iulia, ca și de inchiizitorul papal Iacob de Marchia, au fost nevoiți să-și caute refugiu tot în țara îngăduitoare a Moldovei.

Pe la jumătatea anului 1437 o mare parte din husiții din Ungaria și Transilvania, conduși de preoții lor Toma și Valentin, s-au așezat în Tîrgu Trotuș, apoi în alte părți. La Trotuș, cei doi preoți au făcut prima traducere a Sfintei Scripturi în limba maghiară.

Ceea ce ne interesează pe noi aci este faptul că Alexandru cel Bun a dovedit — așa cum a făcut de altfel întregul nostru popor în decursul istoriei sale — ■ că n-a îngăduit ura confesională sau religioasă, ci fiecare a fost lăsat să trăiască «în legea lui».

Urmașul mitropolitului Iosif. Acesta apare pentru ultima dată într-un hrisov din 16 septembrie 1408, prin care Alexandru cel Bun înzestra biserica Sfînta Paraschiva din Roman — viitoarea catedrală episcopală — cu două sate. Socotim că și-a încheiat păstoria prin 1415, căci abia în 1416 se face amintire de un nou titular al scaunului mitropolitan.

În privința urmașilor săi, există numeroase lacune de informație, atît în ce privește numele, cît și anii lor de păstorie. Documentele interne nu fac pomenire de nici un mitropolit între anii 1408—1455, așa încît sîntem nevoiți să recurgem la cîteva izvoare grecești, destul de confuze de altfel. De pildă, Silvestru Syropulos, scriitor din secolul al XV-lea, care a lăsat o *Istorie a Sinodului florentin din 1438—1439*, scria că un mitropolit al Moldovei — căruia nu i se da numele — a venit la Constantinopol, dar patriarhul ecumenic Eftimie a refuzat să-l recunoască, interzicîndu-i chiar intrarea în capitală. Abia după moartea acestui patriarh (27 martie 1416), împăratul Manuil II Paleologul (1391—1425) a reușit să impună sinodului patriarhal numirea mitropolitului de Poleanina (probabil localitatea Diorani, în nordul Greciei) ca" mitropolit al Moldovei, făcîndu-l să plece la eparhia sa chiar în

L exclus ca acest mitropolit de Poleanina din 1416 să e de *Macarie*. O inscripție grecească de pe un epitaf amintește de mitropolitul Macarie «al Moldovlahiei și al iă mare». Această însemnare a fost reproducă într-un itin tradus în românește și copiat în 1732 (semnalat în nvățatul episcop Melchisedec al Romanului). Putem adie din 1428 este identic cu mitropolitul de Poleanina, din 1416. Unii istorici au crezut că acest Macarie a că motivul nerecunoașterii sale și al refuzului de a fi îstantinopol de către patriarhul Eftimie a fost tocma^ mânească, deci moldovenii încercau și acum să-și impună din propriul lor neam, așa cum făcuseră și în cazul lui Laurent însă arată că urmașul lui Iosif a fost grec și că i numit la Suceava a fost mitropolit de Poleanina, iar pri- >așterii lui de către patriarh trebuie căutată în amestecul n numirea sa ca mitropolit al Moldovei. Despre mitropo- nu se mai știu alte lucruri și nici cum și-a sfârșit viața. xandru cel Bun a acceptat pe Macarie impus de împăratul Î poate explica prin aceea că dorea să mențină relații de imperiul bizantin.

de la Konstanz. În acest timp a avut loc un eveniment de emnătate în istoria întregii Biserici creștine. Este vorba sau conciliul ținut în orașul Konstanz (în sudul Germaniei la iulacul cu același nume), între anii 1414—1418, socotit apuseană drept al XVI-lea ecumenic, deși era mai mult un pusean» al cîrmuitorilor bisericești și de state. Sinodul a :at la dorința lui Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei ?) și împărat al Germaniei (1410—1437), avînd un întreit turarea schismei papale, existînd pe atunci trei papi, la gnon și Pisa, condamnarea învățăturilor lui John Wiclif și i, în sfârșit, încercarea de a face unirea celor două Biserici eparate oficial prin actul de la 16 iulie 1054. încercările de îeau de multe ori din partea împăraților Bizanțului, nădăj- prin unire vor primi ajutorul papei și al suveranilor din wopei împotriva primejdiei otomane. Așa se face că și la 3d a sosit o delegație a împăratului Manuil II Paleplogul 25) și a patriarhului Iosif II (1416—1439), formată din cîțiva in Constantinopol, precum și din 19 ierarhi ortodocși, între găsea și Grigorie Țamblac, devenit, între timp, mitropolit al ■ Delegația răsăriteană a sosit la destinație la 18 februarie

1418, iar sinodul s-a închis la 22 aprilie 1418. Nu se știe cită atenție - s-a acordat problemei unirii celor două Biserici, din moment ce pe agenda sinodului au fost o serie de probleme mult mai grave care irămîntau Biserica apuseană.

Ceea ce interesează este faptul că la sinod au participat și delegați ai unor orașe din Țara Românească și Moldova. Știri confuze despre această participare se găsesc într-o descriere a lucrărilor sinodului pînă ia 1417 (un fel de «buletin informativ»), făcută de canonicul Ulrich von Reichenthal (sau Richenthal) intitulată : *Das Concilium so zu Constanz gehalten ist worden* etc. (s-a publicat în trei ediții, toate la Augsburg : 1483, 1536, 1575). Astfel, Richenthal relatează că din Țara Românească a participat un boier cu numele *ThobermurJTjULgomir*, iar din Moldova boierul Giorgius de Samusinis (Gheorghe din Sămușeni) și Stanislav Rotompan. Dintre orașele din Muntenia autorul citează : Lctngnaw (Cîmpulung?), *Ergx* (Argeș?), KyJo (Chilia?), Zurm (Severin?) și alte nume care nu se pot identifica. Din Moldova au participat delegați din zece orașe : *Suceava, Roman, Iași, Hîrlău, Bfirlad, Moderland (?), Mayda(?), Herat(?), Mentz(?), Molga(?)*. Este vrednic de reținut faptul că Biserica ^Ortodoxă românească — din Muntenia și Moldova — nu a~ăvut nici un reprezentant la sinod. Atît Mircea cel Bătrîn, cit și Alexandru cel Bun au fost reprezentați prin cîte un boier, fie din cauza legăturilor pe care le aveau atunci țările noastre cu regii catolici vecini (Sigismund, împărat al Germaniei și rege al Ungariei, Vla-dislav II Iagello al Poloniei și marele cneaz Vitold al Lituaniei), fie — mai ales în cazul lui Mircea — din pricina iminentului pericol otoman, căutînd deci — ca și împărații Bizanțului — un ajutor de la creștinii din Apus. Trebuie reținut faptul că aceasta a fost prima participare românească la o conferință internațională. În orice caz, solii domnilor români n-au putut discuta problema unirii celor jiuă Biserici, căci nu^ayeau nici un mandat în acest sens și desigur nici cunoștințe în materie. În ce privește reprezentanții orașelor, se observă că ei sînt recrutați mai mult din acelea în care trăia și j)_ populație catolică, lie , de origine maghiară, fie germană.

Sinodul de la Ferraiia — Florența. Cu aceasta, trecem la o altă participare românească, la un sinod ținut cîteva ani mai tîrziu, care a avut un ecou mult mai puternic în lumea creștină. Este vorba de Sinodul de unire ținut la Ferrara și Florența (Firenze), în Italia, în 1 438—1439. Împăcarea între cele două Biserici, urmărită aici, era determinată tot de interese politice, împăratul Ioan VIII Paleologul

448) căutînd sprijin militar și material în Apus, în fața pri-
tot mai amenințătoare a turcilor.

puțin timp înainte de deschiderea lucrărilor Sinodului, două
ale, din 10 și 11 martie 1436, ne dau știri despre un mitropolit
al Moldovlahiei. Acesta era un ierarh ortodox, grec de neam,
lise la Roma spre a îmbrățișa unirea cu Biserica apuseană,
numit arhiepiscop «al Moldovei», încredințîndu-i puteri foarte
vederea atragerii moldovenilor și bulgarilor la unirea cu Bise-
nei. Nu avem însă nici o știre care să ateste prezența sa în

i.

437, Moldova avea ca mitropolit pe *Damian*. Știri despre el
n *Istoria Sinodului de unire de la Ferrara-Florența*, scrisă de
eclesiarh al Patriarhiei Silvestru Syropulos (tipărită la Haga,
în traducere latină, sub titlul «Vera Historia Unionis non verae
aecos et Latinos sive concilii Florentini»), iar mai puține în
mitropolitului Dorotei din Mitilene, un alt participant la sinod,
area lui Silvestru desprindem că Damian era grec de neam
s al patriarhului ecumenic Iosif II, care-l ridicase la vrednicia
ipolit al Moldovei. Deci, Moldova n-a mai putut să se împotri-
^atriarhiei, care a impus pe scaunul mitropolitan pe omul ei
dere. Se știe ca între anii 1435—1442 cei doi fii ai lui Alexan-
B"n_r Iliș și Ștefan, și-au împărțit țara în două, Iliș^fr&mnind
ara de sus», cu scaunul la Suceava, iar Ștefan peste «țara de
scaunul la Roman. Ștefan a ridicat, în această perioadă — cum
ata mai încolo — scaunul episcopal de la Roman la treapta
>polie, pentru a avea aceeași organizare bisericească, pe care
ara cîrmuită de fratele său.

i fiind această situație, Patriarhia a putut foarte ușor să-și,,lna-
_arhul ei în Moldova, pe scaunul de la Suceava, fără să mai
e împotrivire, ca în cazurile lui Teodosie și Ieremia. Tot
)s relatează că în timp „ce^la Constantinopol se făceau precjă-I",,-
Ș.2borul florentin, împăratul și patriarhul au trijriis_ș&risori
l_șL&Îrmiuțprilgr de state ortodocși, îndemnîndu-i șă, participe
:„Q_ astfel de solie a fost trimisă și în Moldova^ la cei doi dom-
î atunci, Iliș și Ștefan, și la mitropolitul Damian, ca să ceară
pentru sinod. Despre mitropolitul Damian, care nu este dat
numele (în general numele proprii lipsesc în lucrarea lui
D^S)i mai scria că plecase din Constantinopol înspre Moldova cu
^Ejnainte (probabil la sfîrșitul anului 1436 sau lei începutul
mător). Primind jrțvjțatfă "pentru participarea la sinodul de

unire, a venit din nou în capitala Bizanțului, împreună cu logofătul Neăgoe (care este pomenit și în unele acte interne) și cu protopopul Conștăjatin (se paTe"-locfiioruî» «mitropolitului» de Roman). De aici, la 24 iunie 1437, delegația răsăriteană de aproape 700 de persoane, în frunte cu împăratul Ioan VIII Paleologul și patriarhul Iosif II, au plecat spre Italia, sosind acolo pe la începutul lunii martie 1438. Participau reprezentanți ai celor patru Patriarhii apostolice răsăritene (Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim), ai Bisericii Ruse (mitropolitul grec Isidor al Kievului și Moscovei), ai Bisericii din Georgia (mitropolitul Grigore) și ai Moldovei. Mitropolia Ungrovlahiei (respectiv domnitorul de atunci Vlad Dracul, 1436—1442), Arhiepiscopia sârbă de la Ipek (respectiv despotul Gheorghe Brancovici) și Arhiepiscopia bulgară de la Ohrida nu și-au trimis delegați. Participarea delegațiilor moșteniți la Sinodul de la Florența este amintită în unele acte în limba latină (de pildă, în mandatele de piață achitate de vistieria papală delegaților joldoyeni și întregii, scrisoare a papei Eugeniu IV), ca și în unele Cronici românești, dar destul de confuz (*Letopisețul la Putna*, *Letopisețul* lui Grigore Ureche și *Descrierea Moldovei* a lui Dimărie Cantemir).

Din aprilie în octombrie 1438, au avut loc la Ferrara discuții neoficiale în vederea pregătirii terenului pentru unire, iar deschiderea oficială a sinodului s-a făcut abia în octombrie. Cu ocazia așezării membrilor sinodului pe locurile care li s-au hotărât, mitropolitului Moldovei s-a acordat locul opus între ierarhii răsăriteni el fiind și cel al Șevășiei. În timp ce lucrările se țineau la Ferrara, Silvestru amintește pe mitropolitul Damian de două ori.

La începutul anului 1439, Sinodul a fost mutat la Florența. Damian este menționat acum de trei ori, în cadrul discuțiilor asupra purcederii Sfântului Duh «și de la Fiul», fiind împotriva învățaturii despre «filioque». Reiese că el, având în față în rândul delegaților ortodocși și că în discuțiile dogmatice care s-au purtat a apărut Ortodoxia, pe care i-a stat în putință, respingând învățătura despre filioque și numai silit de împărat și de patriarh a acceptat unirea.

Semnarea actului de unire s-a făcut la 6 iulie 1439, în urma unor discuții îndelungate și mai ales în urma presiunilor exercitate de împărat asupra delegaților ortodocși. S-au purtat discuții mai ales asupra celor patru înari puncte deosebitoare între Biserica Ortodoxă și cea catolică (numite și «filioque»), care, în cele din urmă, au fost acceptate de răsăriteni : 1. Plimațu de la Fiul ; 2. învățătura jiespj-e J?urcederea Simțului Duh «de la Fiul» [«filioque») ,• 3. învățătura despre purga-

loc curățitor, între iad și rai», 4. săvârșirea Sfintei Euharistii nedospită sau azimă. Au iscălit 115 apuseni și 33 ortodocși, e și «smeritul mitropolit al Moldovlahiei și ținând locul celui tui, Damian», precum și «protopopul Constantin și locțiitor al litului) Moldovlahiei» (al celui de la Roman). Logofătul Neagoe, al voievodului Moldovlahiei», declarase cu puțin timp înainte jblema unirii va urma pe patriarh și pe mitropolitul său.

ările «unirii florentine». După iscălirea actului de unire, de-îsăriteni s-au întors în țările lor. După cum era și firesc, «uni-ută la Florența n-a avut urmări în Răsărit, întrucât n-a fost în sinceritate^ ci din interese politice, care — pînă la urmă — s-au putut realiza. Ea a fost înlăturată mai întîi de Biserica a Rusă, în 1441, iar peste doi"ani de patriarhii-- de Alexandria, și Ierusalim, întruniți la Ierusalim. Văzînd că nu primește aju-solicitate și promise pentru salvarea imperiului de pericolul împăratul Ioan VIII Paleologul n-a mai publicat decretul de fiindu-i teama de dezlănțuirea unei nemulțumiri generale — ajutat în stăruințele lor unioniste pe cei doi patriarhi care it lui Iosif: Mitrofan II (1440—1443) și, după depunerea Grigorie III Mammas (1443—1450). După moartea lui Ioan eologul, a urmat fratele său Constantin XI Dragasses (1448—tuiul împărat bizantin. Această schimbare a făcut posibilă o împotriva unirii, în cadrul căreia s-a ținut un sinod antiunio-^onstantinopol, în 1450, iar patriarhul Grigorie a fost înlăturat n în același an.

înțelege că unirea de la Florența n-a avut nici un ecou în clerului și credincioșilor moldoveni. Ghenadie Scholarios, pri-riarh ecumenic după căderea Constantinopolului sub turci 456), a lăsat știrea că mitropoliții Vidinului și Tîrnovei, pre-Damian al Moldovei au revenit asupra iscăliturii lor. Dimitrie r^ în *Descrierea Moldovei*, relatează că întrucît mitropolitul ;i_j(căruia nu-i da numele) semnase unirea de la Florența va vrerii solului trimis cu el de Alexandru cel Bun (!),... nu a ăznit să se întoarcă în Moldova». Deși istoricii de pînă acum i Damian și-a reluat scaunul de la Suceava păstorind pînă prin nsiderăm totuși — potrivit celor afirmate de Dimitrie Cante-^ ?Ș;î5^n. n-a rnai venit în Moldova. Sau, chiar dacă s-a re-^u Și-a păstrat pentru multă vreme scaunul. El va fi rămas la tinopol, pe lîngă Patriarhie, considerîndu-se totuși «mitropolit ovlahiei». Numai așa ne putem explica lipsa numelui său din

documentele interne, din cronici, ca și din pomelnicele Mitropoliei Moldoveh în acest caz, conducerea Mitropoliei va fi fost încredințată ierarhului ierhierarhului Roman, pe atunci Calist. Deci, domnii moldoveni au preferat să le rămână Biserica fără mitropolit, decât să primească un unionist, grec de neam.

Mitropolitul Ioachim. La 15 ianuarie 1447, împăratul Ioan VIII Paleologul a mutat pe mitropolitul grec Ioachim de la scaunul de Agatopol (azi Ahtopol, în sud-estul Bulgariei pe țărmul Mării Negre) la Mitropolia Moldovei]. Mutarea sa aici s-a explicat tocmai prin aceea că era „adept al unirii de la Florența. După cercetări mai vechi, ar fi păstorit în Moldova până prin 1449—1455, când s-a produs și aici o mișcare împotriva unirii, așa cum s-a întâmplat în alte țări ortodoxe, unde a fost nevoit să se refugieze în Polonia. Din două acte polone, nedatate, scrise în limba latină, adresate de arhiepiscopul Cracoviei, una papei, alta colegiului cardinalilor, reiese că «Ioachim Zoczaviensis episcopus ex Moldavia», fiind alungat din scaun, s-a hotărât să accepte unirea cu Roma. Ulterior a plecat el însuși la Roma.

De la acest mitropolit a rămas o enciclică — scrisă în limba greacă — adresată «creștinilor, unde s-ar afla, ierarhi, ieromonahi, egumeni, călugări și tot binecuvîntatul popor al Domnului», semnată de «mitropolitul Moldovlahiei Ioachim», prin care îndemna pe toți să primească și să ajute cu dragoste creștinească pe cei fugiți din țară în timpul căderii sale sub turci (29 mai 1453). Tot de la el se păstrează (într-un manuscris grecesc de la Academia Română) un Canon la prea cinstita adormire a Maicii Domnului, cu însemnarea că este «facerea smeritului mitropolit al Moldovlahiei Ioachim».

Pe baza primului manuscris rămas de la Ioachim, s-a emis ipoteza că el a păstorit în scaunul de la Suceava până după 1453, anul în care s-a petrecut marele dezastru al căderii Constantinopolului, căci altfel nu și-ar fi îngăduit să semneze ca «mitropolit al Moldovlahiei». Ar însemna că el a păstorit sub șase domnitori, pierzându-și scaunul prin 1453 sau 1454. Dacă am accepta această teză, atunci mai degrabă și-a pierdut scaunul nu din pricina vreunei mișcări antiunioniste, ci datorită frământărilor și luptelor pentru domnie, luînd partea vreunui din domni și atrăgându-și astfel urgia urmașului său în scaun.

Pe lângă această ipoteză, s-ar mai putea formula încă una — care ni se pare mai plauzibilă — și anume că Ioachim nici n-a fost primit de moldoveni ca mitropolit de Suceava. Teza se poate sprijini pe două argumente. Primul este acela că Ioachim era dintre adepții unirii de

■ența. _ Or, se știe că moldovenii doreau să-și păstreze credința, manifestându-se împotriva unirii făcute acolo. *Letopisețul I Putna* consemnează cu nemulțumire că la Florența ortodocșii sînt înșelați de latini și mulți dintre „dixnii au venit cu...bărbile "fapt relatat mai tîrziu și de Dimitrie Cantemir în *Descrierea /ei*. Moldovenii erau desigur nemulțumiți și de atitudinea pe avut-o la Florența mitropolitul Damian, deci nu mai voiau să i scaun tot un adept al unirii. În al doilea rînd, nu trebuie trecut ererea faptul ca moldovenii au dorit întotdeauna să aibă pe scaulădicești ierarhi din propriul lor neam. Probabil că în urma ui moldovenilor de a-1 primi, Ioachim se va fi retras în Polonia i-a manifestat dorința de a îmbrățișa credința catolică. Faptul na enciclica amintită ca «mitropolit al Moldovlahiei» nu trebuie surprindă, căci el se considera arhipăstorul canonic al acestei a cum se considera cu șase decenii înainte și mitropolitul . împrejurările critice în care se găsea Bizanțul (permanenta fare otomană, ocuparea scaunului patriarhal de adepți ai unirii ne) nu mai permiteau acum nici un amestec al Patriarhiei ecumeviața bisericească din Moldova. înseamnă că treburile Mitrolin Suceava au fost conduse de episcopul Romanului *Calist*, are în acte și cu titlul de «mitropolit», iar pe piatra sa funetitlul de «arhiepiscop și mitropolit».

Concluzii -*Știrile despre Mitropolia Ungrovlahiei în această adă sînt foarte lacunare, incit nici nu se poate stabili șirul 'iilor. În Moldova, organizarea bisericească a fost în continuă altare, datorită mai ales lui Alexandru cel Bun, care a reușit 'tină recunoașterea ierarhiei naționale în țara sa. Știrile despre ui moldoveni provin mai mult din izvoarele externe. în pofida zărilor de unire făcute de Sinodul de la Florența — 7a care au :ipai și reprezentanți ai Bisericii din Moldova, — clerul și ncioșii de aici au rămas strîns atașați de credința ortodoxă, ormulat și ipoteza că după Sinodul de la Florența, mitropo-Oamian nu și-a mai reluat scaunul, iar Ioachim nici nu a păs-îfectiv în Moldova.*

BIBLIOGRAFIE

a Românească. Izvoare: Academia R.S.R., *Documente privind isto-*
 "Iq't^R *lata Românească*, veacul XIII, XIV și XV (1247—1500), București,
 4-31 p. și reeditarea : *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*,
 *■¹⁵Q0), sub redacția lui P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București,

Lucrări: NICOLAE DOBRESCU, *Din istoria Bisericii Române. Secolul al XV-lea*, București, 1910, 180 p.; NICULAE ȘERBANESCU, *Mitropolifii Ungrovlahiei*. iv BOR, an. LXXVII, nr. 7—10, 1959, p. 722—826.

Moldova. Izvoare: MIHAI COSTĂCHESCU, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, 2 voi. Iași, 1931—1932, XXXVI + 557 p. (I) și XXVI + 956 p. (II); ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria României, A. Moldova*, veacul XIV—XV, voi. I (1384—1475), București, 1953; *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, voi. I (1384—1448), București, 1975, LV + 605 p.

Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaiteșcu, București, 1959, XIV -f- 332 p.; GRIGORE URECHE, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. II, P. P. Panaiteșcu, București, 1958, 263 p.; DIMITRIE CANTEMIR, *Descrierea Moldovei*, ed. Constantin Măciucă, București, 1967, 328 p. și ed. Academiei, București, 1973, 403 p.

Episcopia armeană: P. P. PANAITESCU, *Hrisovul lui Alexandru cel Sun pentru Episcopia armeană din Suceava* (30 iulie 1401), în «Revista Istorică Română», IV, 1934, p. 44—56; ZAREH BARONIAN, *575 de ani de la înființarea episcopiei armene din Moldova*, în B.O.R., an. XCIV, 1976, nr. 7—8, p. 754—759.

Episcopiile catolice: R. ROSETTI, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, «An. Acad. Rom.», M.S.I., s. II, t. XXVII, 1905, p. 247—332 (și extras, 76 p.); C. AUNER, *Episcopia de Șiret*, în «Revista Catolică», an. II, 1913, p. 226—245, an. III, 1914, p. 567—577, C. AUNER, *Episcopia de Baia*, în «Revista Catolică», an. IV, 1915, p. 89—127.

Hușiții: I. MACUREK, *Husitismul în România*, în «Revista Istorică», XIV, 1928; ȘERBAN PAPACOSTEA, *Știri noi cu privire la istoria husitismului în-Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în «Studii și Cercetări Științifice-Istorie», Tași, voi. XIII, fasc. 2, 1962, p. 253—258; CONSTANTIN C. GIURESCU, *Cauzele refugierii hușiților în Moldova și centrele lor în această țară*, în «Studii și articole de istorie», 3, 1966, p. 27—44; DANUȚ I. MĂNU, *Pătrunderea husitismului în țările române și apariția primelor texte religioase în limba română*, în G.B., an. XXXIII, 1974, nr. 3—4, p. 284—293.

Urmașul mitropolitului Iosif: NICOLAE DOBRESCU, *Din istoria Bisericii române. Secolul al XV-lea*, București, 1910, 180 p.; V. LAURENT, *Contribution à l'histoire des relations de l'Eglise byzantine avec l'Eglise roumaine au debut du XV-e siecle*, în «Bulletin de la section historique de l'Academie Roumaine», t. XXVI, 1945, p. 165—184 (și extras 22 p.); CIPRIAN ZAHARIA, *Iosif I Mușat, întâiul mare ierarh român*, (București), 1987, 296 p.

Sinodul de la Konstanz: ULRICH von RICHENTAL, *Chronik des Constanzer Konzils*, hrsg. von M. R. Buck. Hildesheim 1962. A se vedea și voi. *The Council of Constance. The unification of the Church*. Translated by Louise Ropes Loomis. Edited and Annotated by John Hine Mundy and Kennesly M. Woody, New York and London, 1961, XIII + 562 p.; GRUIA (ȘTEFAN POP), *Moldovenii la sinodul din Constanța*, 1418, în R.T., an. IX, 1915, nr. 13—15, p. 207—215; CONSTANTIN I. KARADJA, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden), în anul 1415*, în «An. Acad. Rom.», M.S.I., s. III, t. VII, 1926, p. 59—91 (și extras, 32 p.); CONSTANTIN I. KARADJA, *Portretul și stema lui Grigorie Țamblac și misiunea sa la conciliul din Constanța*, în «An. Acad. Rom.», M.S.I., s. III, t. XXVI, m. 6, 1943—1944, p. 141—150 + 10 pi.; DANUȚ I. MĂNU, *Sinodul conciliarist de*

'a (1414—1418) și participarea Bisericii Ortodoxe din Moldova și Muntenia, XXV, 1973, nr. 5—6, p. 377—386.

dul de la Florența: JOSEPH GILL, *Conciliorum Florentinului. Doct scriptores*. Voi. I. Res Ferrariae Gestae, Roma, 1953, XCI + 228 p. ; s Florentiae Gestae, Roma, 1953, 488 p. ; V. LAURENT, *Les *Memoires» ecclesiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Florence (1438—1439)*, Paris, 1971, 715 p. 4- 10 pi. Un rezumat al Istoriei u se găsește în lucrarea lui Athanasie de la Păros : *Arătare pe scurt a iilor dogme ale credinței*, trad. rom. Neamț, 1816, p. 399—423; părțile [a români au fost traduse de C. Erbiceanu, în B.O.R., an. XV, 1891—1892, A se vedea și Voi. *Fontes Historiae Daco-Romanae IV. Scriitori și acte secolele IV—XV*, publicate de Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, rban-Tanașoca, Tudor Teoteoi, București, 1982, p. 365—383; C. AUNER, i *soborul din Florența*, ed. II, București, 1915, 60 p. (extras din «Revista IV, 1915); GRUIA (ȘTEFAN POP), *Moldova in sinodul de unire din 439*, în R.T., an. XI, 1921, nr. 1—3, p. 57—71 și an. XII, 1922, nr. 4—6, : PETRE Ș. NĂSTUREL, *Cîteva însemnări despre sinodul de la Florența*, n. XI, 1959, nr. 9—12, p. 643—648 ; P. Ș. NĂSTUREL, *Quelques observa-'union de Florence et la Moklavie*, în Siid-Ost Forşungen, 18, 1959, p. ^VEL CHIHAIA, *In legătură cu absența delegației Țării Românești la e la Fer rar a — Florența (1438—1439)*, în G.B., an. XXXVII, 1979, nr. 1—2,

opolitul Ioachim: MICHEL LASCARIS, *Joachim, metropolite de ■t les 'clations de l'Eglise moldave avec le patriarcat de Pec et l'archve-îs au XV-e siecle*, Bucarest, 1927, 32 p. (extrait du «Bulletin de la Section de l'Academie Roumaine», XIII, 1927, p. 129—159); P. Ș. NĂSTUREL., *ăderii Țarigradului pentru Biserica românească*, în M.O., an. XI, 1959, 45 —73 ; RADU CONSTANTINESCU, *Scrieri inedite ale mitropoliților din ?c. XV)*, în B.O.R., an. XCIV, 1976, nr. 7—8, p. 785—791.

T

IX

MITROPOLIILE UNGROVLAHIEI ȘI MOLDOVEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

IV Mitropolia Ungrovlahiei. Din alte pagini s-a putut constata că este foarte greu de stabilit măcar șirul ierarhilor munteni care au păstorit în prima jumătate a secolului al XV-lea. Pentru a doua jumătate a aceluiași secol izvoarele interne consemnează doar trei mitropoliți. Astfel, la 28 octombrie 1464 apare ca martor în fruntea boierilor din sfatul domnesc <<mitr[^]p.[^]itui[^]LJngrovlahiei, chkt[^]sif[^]»j[^]mtr-un act prin care Radu cel Frumos întărea vechile proprietăți ale mînăștj.rii Snagqv. Iojšifjes[^]te[^]tr[^]ecut în pomeiiiicu[^]J Mitropoliei. și al unor[^] mînăstiri. Presupmem[^]că[^]a[^] fost așezat m scaun de Vlad Țepeș [1456[^]—1462] sau[^] de Radu cel Frumos (1462—1475). Desigur a fost român de neam și pro[^]j[^]abil fost egumen la Cozia, căci în două acte din 1451 și 1457 întîlnim acolo un egumen cu acest nume (între 1464—1467 era egumen la Cozia un altul, cu numele Simeon). La presupunerea că era român de neam ne duce și faptul că după 1453 Patriarhia ecumenică cu greu ar mai fi putut numi ierarhi greci pe scaunul Ungrovlahiei (mai ales în timpul conflictelor lui Vlad Țepeș cu turcii). ArjFi. j[^]ieci, primul iar arh de tiej[^]ei[^]fojnân[^]cunoscu[^] în Țara[^] Roniânească. A[^]păstorit j3Îna[^]j;ji[^]re anul

Urmașul său cunoscut a fost *MăSarje*, despre care de asemenea nu se știe cînd și-a început păstoria. Prima lui atestare documentară este din 23 martie 1482, cînd apare la martor în fruntea-sfatului domnesc, într-un hrișov prin j[^]ireBasarab[^]cel[^]jrînăr[^]jîaii—Țepeluș (1477—1482) întărea proprietățile[^] mînăstirii[^] Snagoy. La 1 iunie 1482 este pomenit în aceeași calitate, într-un hrisov prin care Vlad Călugărul întărea proprietățile mînăstirii Tismana.

În afară de aceste două acte, s-au păstrat două scrisori chiar de la mitropolitul Macarie. Prima (c. 1481) era adresată lui Ștefan

y I, voievodul Transilvaniei (1479—1493), prin care-l ruga să
ă și pe mai departe în pace cu Basarab cel Tânăr și să pună în
;e pe soția acestuia și pe solii munteni. Prin a doua scrisoare,
alitul Macarie recomanda judeului și pîrgarilor sași din Brașov
îisul său Dragomir, împuternicindu-l să trateze cu ei orice pro-

jîflle ca și el a condus obștea monaha]ă de la Cozia, căci la
e 1475 era un egumen cu acest nume. Întrucît la 9 ianuarie
ozia avea un alt egumen, p_e_narion, presupunem că Macarie
ales în scaunul mitropolitan după luna noiembrie 1477, cînd a
lomon Basarab cel Tânăr, de care, cum am arătat, era destul de
t. Probabil a păstorit pînă în toamna anului 1487. pa moartea lui
Macarie, scaunul mitropolitan a fost ocupat de

care pare să fi fost adus tot din egumenia Coziei, căci, la
irie 1478, este pomenit aici un egumen cu acest nume. Alte
e ale mînăstirii Cozia nu se mai cunosc pînă la 17 aprilie 1488,
are ca egumen Visarion. Faptul că la această dată Vlad Călu-
.482—1495) întărea toate proprietățile Coziei ne face să credem
rion era nou numit în slujba de egumen. înseamnă că Ilarion
în scaunul mitropolitan în toamna anului 1487 sau în primăvara

3 pomenit pentru prima oară numai în 1493, în pisania schitului
în Vlașca). La 16 martie 1494, apare ca martor, în fruntea boien
n divan (cu titlul de «prea sfințitul mitropolit chir Ilarion»),
ad Călugărul întărea printr-un hrisov daniile făcute mînăstirii
de frații Craiovești. Nu se știe cît a păstorit, probabil pînă în
ni ai secolului al XVI-lea, căci prin anul 1503 Radu cel Mare
508J aducea pe fostul patriarh ecumenic >ffioH7~pentru~"reorgâ-
Bisericii din țara sa. Presupunem deci că vlădica Ilarion a fost
i bolnav în ultimii ani de viață, fapt pentru care domnul a fost
ă încredințeze reorganizarea vieții bisericești din Țara Româ-
mui om învățat și cu experiență, cum era fostul patriarh Nifon.

'opolia Moldovei. Dacă în prima jumătate a acestui secol știrile
Mitropolia Moldovei au fost destul de lacunare și mai mult din
externe, în a doua jumătate se cunosc știri ceva mai bogate,
e din izvoare interne. Viața bisericească de acum va ajunge
e de înflorire necunoscută pînă atunci, datorită, în primul rînd,
îi și îndelungatei domnii a lui Ștefan cel Mare (1457—1504).
se consolidează organizația bisericească, se ridică biserici și
¹ noi sau se refac cele existente, se acordă danii, scutiri sau

alte ajutoare mitropoliei, episcopiilor și mănăstirilor, se încheie legături cu alte Biserici Ortodoxe surori, iar unora li se acordă ajutoare materiale, înflorește cultura și arta bisericească (arhitectură, pictură, arte decorative) etc. în rîvna lui pentru prosperarea Bisericii Ortodoxe din țara sa, Ștefan cel Mare a fost ajutat și de cei doi mitropoliți care au păstorit în scaunul vlădicesc de la Suceava mai bine de o jumătate de veac.) Teoctist I¹ (1453—1477) și Gheorghe (1478—1508).

Mitropolitul Teoctist I. *Letopisețul de la Putna* (cu cele două variante) relatează că în timpul lui Alexandrei Vodă (1452—1454) «a fost binecuvîntat prea sfințitul chir Teoctist ca mitropolit de patriarhul Nicodim al Țării Sîrbești, în vremea binecredinciosului despot Gheorghe» (varianta II). Același lucru îl aflăm și din *Cronica zisă sîrbomoldovenească*, precum și în interpolata lui Axinte Uricariul la *Letopisețul* lui Grigore Ureche. Este vorba de patriarhul sîrb Nicodim de la Ipek (Peci), care a păstorit în timpul despotului Gheorghe Brancovici (arhiepiscopii sîrbi din Ipek purtau titlul de patriarhi încă din 1346, titlu recunoscut în 1375 și de Patriarhia din Constantinopol).

Asupra datei hirotoniei, ne oprim la anul 1453, bazați pe *Letopisețul* lui Grigore Ureche. Scaunul domnesc era ocupat atunci de Alexandrei, fiul lui Iliăș, deci nepotul lui Alexandru cel Bun.

Care au fost motivele pentru care Teoctist a fost hirotonit la Ipek, și jiu la Constantinopol sau în țară ? Explicația nehirotonirii la Patriarhia ecumenică este foarte simplă: în 1453 Constantinopolul căzuse sub turci, deci mitropolitul moldovean și însoțitorii săi nu au avut curajul să meargă acolo. Chiar dacă hirotonia lui ar fi avut loc în 1452, totuși el nu putea merge la Constantinopol, aflat pe atunci sub amenințare turcească. Mai adăugăm că în anii 1450—1454, scaunul de patriarh ecumenic era vacant, iar pînă atunci a fost ocupat de unîoniști. În plus, putem presupune că dacă moldovenii au refuzat să-l Primească pe Ioachim de Agatopolis ca mitropolit, desigur sinodul patriarhal ar fi făcut obiecțiuni asupra noului ales. Și ca ultimă motivare mai putem aminti și aceea că Biserica sîrbă nu și-a trimis delegați la Sinodul de unire de la Ferrara-Florența, deci moldovenii doreau ca mitropolitul să le fie sfințit de cîrmuitorul unei Biserici care nu putea fi acuzată de schimbarea credinței.

Faptul că a fost hirotonit în afara hotarelor țării ne face să credem că cel puțin unul din scaunele episcopale ale țării (Roman sau Rădăuți) era vacant, deci nu existau pe atunci în Moldova alți doi arhieri, cîți prevede rînduiala ortodoxă pentru hirotonia unui alt arhieru.

ainte de a ajunge în scaunul mitropolitan, Teoctist a fost desigur n la una din mănăstirile țării, poate la Neamț, pe atunci cea mai iată așezare călugărească din Moldova. Ca mitropolit, este po- în mai multe documente interne, făcând parte din divanul dom- l lui Petru Aron (1454—1457). Pentru prima oară apare în fruntea ilor acestuia într-un hrisov din 7 iunie 1455, apoi continuă să ;e în peste alte zece acte de cancelarie. Figurează de asemenea ;emnatarii actului din 1456, prin care Petru Aron, împreună cu țării, hotărau să plătească turcilor 2.000 de galbeni ungurești avem noi pace, iar țara noastră să nu se mai piardă», curînd, pe scaunul domnesc al Moldovei a urcat Ștefan cel Mare, ungarea lui Petru Aron, ucigașul tatălui său, Bogdan II. Grigore s scria în *Letopisețul* său că în aprilie 1457, după înfrîngerea lui Aron la Doljești și Orbie, «Ștefan Vodă strîns-au boierii țării mici și altă curte mărunță dimpreună cu mitropolitul Theoctist nulți călugări, la locul ce se chiamă Direptața și i-au întrebatu i : ieste-le cu voie tuturor să le fie domnu ? Ei cu toții au strigat glas : «în mulți ani de la Dumnezeu să domnești». Și decii cu au rădicatu domnu și l-au pomăzuitu spre domnie mitropolitul istu» (relatare asemănătoare și în *Letopisețul de la Putna*). mitropolitul Teoctist este întîlnit mereu în hrisoavele lui Ștefan re, în fruntea dregătorilor săi din sfatul domnesc. Pentru prima pare într-un hrisov de danie către mînăstirea Neamț, la 13 fe- i 1458, ca apoi numele să-i fie întîlnit în aproximativ treizeci de e, mai ales din primii ani de domnie ai lui Ștefan. înseamnă că meura de deplină încredere din partea marelui domn, stînd în boierilor din divan.

n cîteva acte domnești, Ștefan cel Mare făcea felurite danii Miei țării. Astfel, la 12 martie 1458 i-a întărit stăpînirea peste mai proprietăți (șapte sate, mai multe mori, vii, prisăci etc). Deși cunosc amănunte asupra acestor danii (ca în cazul celor ale nei de Roman), putem presupune că locuitorii satelor respective upuși direct mitropolitului și, ca atare, dregătorii și slujbașii ?ti nu aveau nici un drept de judecată în aceste sate, nici să ia sau să strîngă dările către domnie.

ropolitul Teoctist mai este pomenit cu prilejul sfințirii mînăs- itna, la 3 septembrie 1470, atît în *Letopisețul de la Putna* (cu >uă variante), cît și în *Letopisețul* lui Grigore Ureche (cu relatări latoare). Nu este exclus ca îndemnul la zidirea acestei mînăstiri °nit din partea mitropolitului. De asemenea, el va fi încurajat

și pe oamenii de carte din mănăstirile Moldovei, mai ales de la Neamț, Putna și Moldovița.

Mitropolitul Teoctist a murit la 18 noiembrie 1478, fiind înmormântat în pridvorul bisericii din mănăstirea Putna. Deasupra mormântului său, Ștefan cel Mare a pus o lespede de piatră sculptată, cu o inscripție. Faptul că a fost înmormântat aici, în necropola lui Ștefan și a familiei sale, ne arată aleasa prețuire de care s-a bucurat mitropolitul Teoctist din partea marelui domnitor. Unii cercetători au afirmat că era rudă cu familia domnitoare a Mușatinilor. Acest lucru este posibil, de vreme ce s-a bucurat de o cinstită deosebită din partea a trei domni care se trăgeau din aceeași familie a Mușatinilor (Alexandrei, Petru Aron și Ștefan cel Mare), iar Petru Aron și Ștefan cel Mare l-au așezat în fruntea boierilor din sfatul domnesc, ca apoi Ștefan să-i rânduiască înmormântarea chiar, în ctitoria sa de la Putna.

Urmașul lui Teoctist în scaunul vlădicesc de la Suceava a fost mitropolitul *Gheorghe*. *Letopisețul* lui Grigore Ureche ne dă știrea că după moartea lui Teoctist «au stătut altul, <jheorghe mitropolitul». Înainte de a ajunge mitropolit, va fi fost egumen la una din mănăstirile țării, poate la Neamț. Se vede că era un om cu carte și se bucura de multă prețuire din partea lui Ștefan cel Mare, de vreme ce s-a trecut peste episcopii de la Roman și Rădăuți (dacă nu cumva a fost el însuși episcop la Roman după 1473, când episcopul Tarasie este pomenit pentru ultima oară în acte).

Sub acest mitropolit, Ștefan cel Mare a zidit sau a refăcut cele mai multe din ctitoriile sale. Deci mitropolitul Gheorghe a fost acela care a sfințit bisericile respective. De asemenea, sub el a continuat lucrarea cărturărească, în limba slavonă, în mănăstirile moldovenești, îndeosebi la Neamț, Putna și Moldovița.

În documentele lui Ștefan cel Mare, numele mitropolitului Gheorghe apare pentru prima oară într-un hrisov din 20 septembrie 1479, prin care se făcea un schimb de sate între mănăstirea Putna și Mitropolie. Este pomenit apoi într-un hrisov din 1480 și în alte două din 1490. Apare — alături de sufraganii săi de la Roman și Rădăuți și de boierii țării — în tratatul de pace și alianță încheiat între Ștefan cel Mare cu Jan I Olbracht (Ioan Albert), regele Poloniei, la 12 iulie 1499.

Ultimul act în care este menționat datează din 17 noiembrie 1502, prin care Ștefan cel Mare hotăra ca preoții din satele mănăstirii Putna să asculte numai de mănăstire. Mai știm despre mitropolitul Gheorghe că, la îndemnul lui, un călugăr copia un manuscris slavon în anul 1503,

istirea Zografu din Muntele Athos. Tot el va fi slujit — în soborului de arhieriei, preoți și diaconi — la îngroparea lui Ștefan cel Mare, trecut la cele veșnice la 2 iulie 1504, în cetatea de Sucevea și așezat în gropnița domnească de la Putna, ctitoria pe care a lăsat în urmă a fost Ștefan cel Mare, fiul lui Ștefan cel Mare. Înainte de moarte mitropolitul Gheorghe a îmbrăcat o cămășă monahală, sub numele de David. A trecut la cele veșnice la 1 aprilie 1508.

Întrebăm aici că jurisdicția Mitropoliei Moldovei se întindea, în jurul Ținuturilor din partea «de sus» a Moldovei : Suceava, Dorohoi, Hirliu, Cîrligătura (în jurul Tg. Frumos), Iași, Hotin, Orhei, Lăpușna. Ținuturile Moldovei de sud, precum și Tighina și Chilia aparțineau Episcopiei Romanului.

Putem deci afirma că în a doua jumătate a secolului al XV-lea, țara din Moldova a fost într-un necontenit progres, datorită în primul rând fiind grijii deosebite pe care i-a arătat-o Ștefan cel Mare, și a păstoririlor îndelungate ale mitropoliților Teoctist și Gheorghe.

PROBLEMA «AUTOCEFALIEI» SAU «INDEPENDENȚEI» BISERICILOR ROMÂNEȘTI DIN MUNTENIA ȘI MOLDOVA

Pentru a înțelege mai bine întreaga evoluție istorică a vieții bisericești în cele două țări românești extracarpătice, trebuie să reținem că «autocefalia» Bisericii Ortodoxe Române a fost recunoscută de Patriarhia ecumenică abia în 1885, totuși, încă de la începerea organizării politice a Țării Românești și a Moldovei, dar mai ales de la căderea Constantinopolului în 1453, Bisericile din aceste două țări organizate pe principiul etnic-teritorial — s-au afirmat cu o încredință egală autocefaliei, neîngăduind nici un amestec jurisdicțional cu vreuna ierarhii bisericești din afară.

În cazul Moldovei de a primi un mitropolit grec impus de Patriarhia Constantinopolului nu era decât un semn vădit al dorinței domnitorului a țării de-a avea o Biserică «independentă» sau «autocefală», existența Bisericii moldovene este limpede exprimată în «Pravila» sau «îndreptarea Legii» din 1652, în care se arată că întîmplător ei «nice Ohrideanului nu se pleacă, nici Țarigrădeanului» (Patriarhilor de Ohrida și Constantinopol). Dimitrie Cantemir în

«Descrierea Moldovei» menționa că mitropolitul țării «nu este supus vreunui dintre patriarhi», iar într-o scriere din 1723 autocefalia Bisericii moldovene era exprimată prin cuvintele : «nu este plecată nici unui patriarh», sau «nu se pleacă nici Ohridului, nici Constantinoplei». De aceeași situație se bucura și Mitropolia Ungrovlahiei. Este semnificativă, în acest sens, hotărârea luată de Leon Tomșa și divanul domnesc în 1631, când s-a statornicit: «să nu fie volnic patriarhul (ecumenic, n.n.) a trimite aicea în țară nici vlădică, nici episcop, nici egumeni, ci pe cine va alege țara și sfatul vlădică sau piscup, acela să fie. Numai să trimită la patriarhul să dea blagoslovenie, cum au fost de veac».

Acest lucru rezultă clar din cercetarea drepturilor unei Biserici autocefale. Astfel, în privința exercitării puterii învățătorești, Bisericile românești au păstrat în permanență unitatea dogmatică, canonică și de cult cu celelalte Biserici ortodoxe surori, dar, în același timp, ele au alcătuit cărți de cuprins doctrinar (catehisme, mărturisiri de credință, scrieri dogmatice-polemice) pentru credincioșii români, dar și pentru cei de alte neamuri (greci, slavi sud-dunăreni, arabi) căzuți sub dominație otomană ; au vegheat la păstrarea Ortodoxiei în Transilvania în fața acțiunilor prozelitiste catolice, calvine și unite ; au angajat discuții și colaborări cu alte Biserici creștine (ca în cazul Sinodului de la Iași din 1642), fără a li se impune hotărârile dogmatice ale vreunei alte Biserici ,• și-au organizat propriul lor învățămînt teologic.

În privința exercitării puterii sacramentale (sfințitoare), Bisericile românești au canonizat singure sfinți (Ioan cel Nou de la Suceava, Nicodim de la Tismana, Nifon al Constantinopolului) ; au instituit sărbători pentru aceștia sau pentru sfinții ale căror moaște au fost aduse pe pămînt românesc (Sfîntul Grigorie Decapolitul, Sfînta Filofteia, Cuvioasa Paraschiva, Sfîntul Dimitrie Basarabov) ; au introdus singure limba națională în cult, au apreciat singure validitatea tainelor săvîrșite de catolici sau de protestanți ,• au introdus elemente specifice, locale, în arhitectură, pictură și muzică bisericească, toate fără vreo aprobare prealabilă din partea vreunei alte Biserici.

Cu privire la exercitarea puterii jurisdicționale sau de conducere, Bisericile din Țara Românească și Moldova au fost cîrmuite de mitropoliți și episcopi din propriul lor neam (excepții au fost numai în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în secolul al XVIII-lea, cînd au păstorit și ierarhi greci, dar numai în Țara Românească). Alegerea ierarhilor se făcea în țară, de către o adunare («sobor»), formată din mari dregători și egumenii mănăstirilor mai însemnate. Mitropolitul

dintre episcopii sufragani, foarte rar dintre egumeni, dacă se de o reputație deosebită. Episcopii...ejrajJL_aleșij de regulă, din- de trei p̄ersoanejjsau..tranșfexațLde la jin^ șcaun_La_ [oldova (de la Huși la Rădăuți, la Roman și apoi la IjîoEl£L3 întărită de domnul țării, care făggju. așa . numita,^în-, a noului ales prin înmînarea cîrjei, semnul văzut cereT"în cazul mitropoliților, alegerea era anunțată *ii* ecumenice, — lucru pe care-l făceau și alte Biserici auto-r care trimitea așa numitul IxSoot? — act de recunoaștere.

se făcea ijLlâEiLj-iS^{cc^} P^ui^R aUi trei^arhierei_ (uneori erau a hirotonie și arhierei străini, dacă se aflau în țară). Acest alegerii, investirii și hirotonirii în țară a,,fost...^QcoJiiJtoiot-^a *elementul principal sau caracteristic^ al autocefaliei^* în 'FTuație, mitropolitii celor două țări — și cu atât mai puțin — nu făceau parte din Sinodul p.atxiaxJaai,,4iaXorisiari±iriopol. 3, mltropoîții munteni și moldoveni aveau datoria să pome-3 patriarhul ecumenic Ja slujbe și să primească SfîntuLMir nstântinopol, nefiind. în. țară un .număr de 12 ierarhi pentru lui. Totuși, se cunosc cazuri cînd Mirul a fost sfințit în țară, jăseau aici ierarhi străini în număr corespunzător, care erau L sfințire alături de ierarhii români.

icile de la noi și-au stabilit singure legile sau rînduiele de î și de organizare, fără ca acestea să fie aprobate de vreo iin afară. Au păstrat singure, în tot decursul istoriei, relații Bisericele Ortodoxe surori, fără intermediul vreunei alte Bi- ocefale. Și-au judecat singure ierarhii, în caz de abateri. Și-au jurisdicția asupra credincioșilor din cuprinsul țării lor și chiar ara (exemplu, biserica din Lvov în secolele XVI—XVII, bise- Europa centrală și apuseană în secolul XIX). tă că Bisericele românești s-au bucurat de o largă indepen-i autocefalie față de Patriarhia ecumenică în tot decursul eși n-a existat un act oficial de recunoaștere a ei, pînă în

XIX-lea, cum vom constata în alt loc.

rturile dintre Stat și Biserică. Drepturile și datoriile mitropo- ținem de la început că mporturiie_dmrjî_Ș^{l^R^}.Șy...medievale_se prezintă exact ca și în imperiul bizantin, l^țșt--5- Mun5ă_£Qlab_orare între aceste două Jn^țuții^ care^{tea}u^concepe una fără alta. Această strînsă interdependență din faptul că reședința mitropoliților țării s-a stabilit acolo reședința conducătorilor politici (Argeș, mai tîrziu Tîrgoviște

Și București în Țara Românească, Suceava, apoi Iași în Moldova). Ca și în Bizanț, domnii români se considerau protectorii Bisericii, căreia i-a acordat sprijin permanent, fiemoral, fie material. Ei erau cei mai de seamă ctitori de mănăstiri și biserici, pe care le înzestrau cu toate cele trebuiri care le scuteau de o seamă de impozite, le acordau felurite proprietăți și privilegii; în același timp, acordau asistența necesară ierarhilor în toate problemele bisericesti, dar și civile, se interesau de pregătirea clerului de mir, de situația lui materială și morală. Cu ajutorul celor două țări erau adevărați «protectori» ai Bisericii din țara lor. În același timp, ei au continuat politica imperială bizantină față de toate Bisericile Ortodoxe din sud-estul Europei și din Orientul Apropiat, mai întâi prin ajutorarea masivă și sistematică a Patriarhiei ecumenice și a celorlalte trei Patriarhii «apostolice» (Alexandria, Antiohia și Ierusalim), a unor Biserici ortodoxe naționale sau a unor centre monahale, în primul rând a Muntelui Athos.

După relatările lui Dimitrie Cantemir în lucrarea «Descriptio Moldaviae», în secolele XIV—XVI mitropolitul țării făcea încoronarea și înscăunarea domnului în cadrul Jinei slujbe speciale în catedrala mitropolitană — ca și la încoronarea bazileilor bizantini — după care urma o nouă ceremonie la palatul domnesc, mitropolitul rostind primul un cuvânt de felicitare. Mai târziu, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea când dominația otomană se accentuează, iar domnii români sîriți direct de Poartă, se făcea o nouă slujbă de încoronare la catedrala patriarhală din Constantinopol (Tstanbul), de însuși patriarhul ecumenic, în prezența membrilor sinodului patriarhal și a înaltului ierarh, după vechiul ceremonial imperial bizantin. Cu alte cuvinte, domnii români erau considerați — după 1453 — ca succesori legitimi ai bazileilor de altădată, devenind în această ipostază) protectori de drept ai Locurilor Sfinte ortodoxe, ai Ortodoxiei în genere. Ajungînd în fața București sau Iași, domnilor români li se făcea a doua încoronare, menționată mai sus, de către mitropolitul țării, în prezența înaltului cler și a marilor dregători.

Mitropoliții celor două țări aveau aceeași situație în stat pe care o avea patriarhul în raport cu bazileul bizantin. Jndața după înscăunare, nutrijitorul devenea al doilea demnitar al țării (după domnitor), avînd un însemnat rol politic-social, el fiind în plus și îndrumătorul vîrtutuale și duhovnicești din țara sa. Șotuzui, cununia, înmormîntarea membrilor familiei domnitoare erau săvîrșite de mitropolitul țării (numai în caz de boală sau vîrstă înaintată de unul din episcopii sufragani). Mitropolitul era considerat ca primul sfetnic al domnitorului,

de „episcopi”, al „statului”, fiind întâlnit în această calitate ambele țări — încă din a doua jumătate a secolului al Fot el era trimis în fruntea unor solii ca să încheie tratate înțelegeri sau chiar alianțe antiotomane cu țările vecine (re-țării, principatul Transilvaniei, Rusia, Polonia). De multe ori, Jra. „C. olui a XVIII-lea și „începutul celui de al XIX-lea” acanță a scaunului domnesc, mitropolitul deyenfa „lociitor”. Prin natura sluibei sale, el era nevoit să urmeze orientarea domnitorului. În caz contrar, de multe ori mitropolitul era în mod abuziv din scaun de domnul țării și trimis la mănăstanie, dacă amestecul lui în problemele interne era socotit pentru stat sau pentru domn.

Bătălia vizită (Constantinopol, ia și Ierusalim) sau arabi (Antiohia), ale unor mitropolii egumeni greci, fie „slavi sud-ieni”, după ajuteriale sau chiar în probleme de ordin Editiei politului, dar și episcopii sufragani îndrumau întreaga activitate din eparhiile lor (copierea de manuscrise, tipografiile, a toate gradele) sau arhiva în drumau agera de

Sfăgia lă din cadrul mănăstirilor (bolnițele), îndemnau, ce ușureze soarta țăranilor prin desființarea unor impozite că-

spolitul, uneori și episcopii sufragani, judeca nu numai abaterile de orice fel ale locuitorilor de pe moșiile ei sau ale Episcopilor. De multe ori mitropolitul sau episcopii medinați de domnii țării și cu judecarea unor procese civile obișnuite. În acest caz, mitropolitul judeca împreună cu săi sufragani sau chiar cu unii ierarhi străini aflați în țară ; ompletul de judecată, prezidat de mitropolit sau de un episcop, it din clerici de la centrul eparhial. În cazul când judecata o unul însuși, mitropolitul era de față, în dreapta lui. Judecata după «prăvilă», colecție de canoane bisericești și legi bizanțocanon), adaptate la realitățile românești. Tot pe plan social, înționat faptul că îndată după instalare mitropolitul și episcopii aveau statutele («catastifele») breslelor meșteșugărești din eparhiei lor (de regulă, din orașul de reședință). ictorul vietii bisericești propriu-zise, mitropolitul avea în grijă episcopii sufragani (care un sobor de mari dregăgumeni), pe care îi hirotonea și îi instala în eparhiile lor. domnitorul avea dreptul să-și spună cuvântul asupra persoă-

nei propuse. Fiecare ierarh veghea, în eparhia lui, la desfășurarea învățării de credință ortodoxă, abnormelor vieții morale (actele de stare civilă, ca și activitățile erau în atribuția Bisericii). Ei săvârșeau slujbele de jurisdicție a bisericilor ridicate în eparhia lor, făceau iudiciu canonic, făceau numiri de preoți și diaconi pentru parohiile vacante, hirotoneau preoți, săvârșeau slujbe în catedralele lor sau în bisericile eparhiei. De regulă, domnii Țării Românești și ai Moldovei asistau la slujbele din catedralele respective și ai Moldovei asistau la slujbele din catedralele respective sau cu prilejul primirii unor înalți străjini.

La conducerea eparhiei, mitropolitul și episcopii erau ajutați de un personal administrativ, recrutat mai ales dintre călugări, primul între ei fiind vicarul (protosinghel); pentru fiecare ținut sau județ funcționa un protopop. Reședința mitropolitană (sau episcopală) era situată alături de catedrală, împreună cu clădirile cancelariei și locuințele personalului administrativ și de slujire, formând un adevărat complex administrativ-bisericesc.

Mitropoliții, ca și episcopii sufragani, aveau o serie de drepturi: să li se zugrăvească chipul în bisericile grădinate, să fie îngropați în catedrala mitropolitană (sau episcopală) ori într-una din mănăstirile țării (fie la cea la care a fost egumen, fie la una pe care o ctitorise el însuși); să beneficieze de o parte din veniturile eparhiei respective și să încaseze o serie de taxe

Biserica Ortodoxă din Transilvania, deși nu era dependentă de vreoa altă Biserică din afară, avea, totuși, o situație deosebită, din cauza împrejurărilor politice defavorabile de aici, fiind considerată o «Biserica rată».

Am arătat în alt loc că mitropolitul Ungrovlahiei a devenit, înainte de anul 1401, «exarh al Plaiurilor», demnitate onorifică superioară celei de mitropolit. Înseamnă că el era un fel de

intracarpatic, («Plaiuri») în care ea nu-și putea impune direct autoritatea, întrucât pînă în 1541 teritoriile respective au fost ocupate de regatul catolic ungar, care nu ar fi admis aici nici o imixtiune din partea unui patriarh ortodox din afară. Ca urmare a acestei stări de lucruri, deși Mitropolia Transilvaniei și-a păstrat autonomia, totuși, titularul ei era hirotonit (pînă în 1698) de către mitropolitul **royla Efei 7ia Argeș**, Tîrgoviște, București,...

e sufraganii lui sau de unii arhierei străini. Qe_jifi_frimea>

psa unor conducători politici români în Transilvania, domnii mănăști au sprijinit în permanență Biserica românească din ania, fie prin ctitorirea unor biserici și mănăstiri, fie prin a unor subvenții anuale în bani sau a unor ajutoare ocazionale reșminte, cărți etc). Pentru toate acestea, erau considerați ca i «protectori» ai Bisericii Ortodoxe transilvane. La începutul al XVT-lea s-a creat eparhia Vadului, cu o existență de peste dependentă sub raport bisericesc și material de Mitropolia i și de domnii de acolo. În felul acesta, s-a făcut și mai mult initatea de neam și de credință a românilor de pe ambele ale Carpaților. ă 1541, deci în «epoca principatului», se știe în mod sigur că

mitropolitului Transilvaniei se făcea de un «sobor», format opopii eparhiei, întrunit la Alba Iulia. Alegerea era întărită cută) de principele Transilvaniei, după care urma hirotonia [es în Țara Românească.

BIBLIOGRAFIE

Vmf

) a r e : ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria României. B. Țara :ă. Veacul XIII, XIV și XV (1247—1500)*, București, 1953, L + 431 p. și : *Documenta Romaniae Historica .B. Țara Românească*, voi. I (1247—1500), ia lui P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, 635 p.

GDAN, *Documentele lui Șteian cel Mare*, 2 voi., București, 1913, LXXII + și XLVIII + 343 p. (II); ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria A. Moldova. Veacul XIV—XV*, voi. I (1384—1475); Veacul XV, voi. II), București, 1953 și reeditarea: *Documenta Romaniae Historica. A. /ol. II (1449—1486)*, București, 1976, 648 p.

r ă r i : *Țara Românească*. NICOLAE DOBRESCU, *Din istoria Bisericii >ecolul al XV-lea*, București, 1910, 180 p. ; NICULAE ȘERBĂNESCU, *M7-Jngrovlahiei*, în B.O.R., an. LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 722—826 (îndeosebi 4)- *dova*. NICULAE M. POPESCU, *N-a existat un mitropolit moldovean i anii 1491—1498*, în B.O.R., an. LII, 1934, nr. 11—12, p. 738—743; NICULAE CU, *Gheorghe David, mitropolitul Moldovei ff 1508, aprilie 1)*, în B.O.R., 336, nr. 1—2, p. 1—13.

ÎATULESCU, AL. I. CIUREA, GH. I. MOISESCU, I. PULPEA (RĂMUREANU), BANESCU și L. STAN, *Șteian cel Mare și Slint, binecredincios domn și l dreptei credințe*, în B.O.R., an. LXXII, 1954, nr. 7, p. 701—742; TEODOR LACHE, *Șteian cel Mare și viața religioasă din vremea sa*, în B.O.R., an. ⁵⁷- nr. 5, p. 414—437; A. V. BOLDUR, *Biserica în timpul domniei lut Mare*, în B.O.R., an. LXXXII, 1964, nr. 7—8, p. 717—729 (mai ales pentru, » Teoctist); VIOREL IONIȚA, *Un mare ierarh din trecutul Bisericii noastre ; al Moldovei*, în M.M.S., an. LXIII, 1987, nr. 6, p. 59—66.

Problema autocefaliei: LIVIU STAN', *Despre autocefalie*, în *Ortodoxia*, an. VIII, 1956, p. 369—396; LIVIU STAN, *Despre autonomia bisericească*, în *ST*, an. X, 1958, p. 376—393; LIVIU STAN, *Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei*, în *MMS*, an. XXXVI, 1960, nr. 3—4, p. 170—214; *Voi. Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1987, IV + 538 p.

Raporturile Bisericii cu Statul: SIMEON RELI, *Ceremonii și obiceiuri religioase în viața socială-politică din trecutul românesc*, în *Candela*, an. XLI, 1930, nr. 4—6, p. 175—196; SIMEON RELI, *Relațiile dintre Biserică și Stat în România veacurilor trecute*, în *Candela*, an. XLIV, 1933, p. 21—43; ȘTEFAN BERECHET, *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor*, în *B.O.R.*, an. LVI, 1938, ni. 11—12, p. 741—761 (și extras); GHEORGHE CRONȚ, *Clericii în serviciul justiției*, în *B.O.R.*, 1938, an. LVI, nr. 11—12, p. 823—884 (și extras); ȘTEFAN BERECHET, *Biserica și domnia în trecutul românesc*, în *B.O.R.*, an. LXIII, 1945, nr. 9, p. 424—442 (și extras); GHEORGHE CRONȚ, *Dreptul de ctitorie în Țara Românească ș: Moldova. Constituirea și natura juridică a fundațiilor în Evul Mediu*, în *SMIM*, an. IV, 1960, p. 77—116; VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIIU-lea*, București, 1980, 296 p.; ANDREI' PIPPIDI, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIIH*, București, 1983. 274 p.

^EPISCOPIILE ROMANULUI ȘI RĂDĂUȚILOR ÎN SECOLUL AL XV-LEA

in paginile precedente s-au putut constata că în secolul al XV-
erica Ortodoxă din Moldova a fost jtatr-o conținuă _ pros^perare,
ma; 9B ^^ ii2P^n^2fÎ^n^Și^13âiȘ^Ș.^1!^ Aleîcandru cel Bun ii
cel Mare. In timpul celui dinții s-a creat o nouă eparhie, la
iar în tirnjguLJui.. Ștefari^se^remarcă păstoriile mitropoliților
I și Gheorghe, care cuprind toată jumătatea a doua a secolu-
[V-lea. In asemenea condiții, era firesc să se desăvîrșească și
irea Bisericii moldovene.

icopia Romanului. înființarea acestei Episcopii a fost pe larg
tă în istoriografia noastră, întrucît nu avem știri precise în
aceasta, prima atestare documentară a ei fiind din anul 1445.
si episcop Melchisedec Ștefănescu socotea că Episcopia. Roma-
i care a păstorit el însuși mai tîrziu, a fost înființată înaintea
:andru cel Bun, iar acesta a fost numai organizatorul ei. Așți
ori. (Nicolae Iorga, Nicolae Dobrescu, Constantin C. Giurescu,
Reli, Scarlat Porcescu, Gheorghe Moisescu, Alexandru Gonța
Siderăj^sj^pejbună dreptate, ca întemeietor al Episcopiei Roma-
. Alexandru cel Bun, părere pe care o împărtășim și noi. [ui
Roman precede întemeierea statului, dar o grijă deosebită
it domnitorul Roman Vodă (1391—1394), eăiuiaJL.^se.. dațqrește
Luirea sau reconstruirea cetății locale. Probabil el a ridicat aici
i hramul Sfînta Vineri (Cuvioasa Paraschiva), în care a
doamna^Anastasia,...soția^ șa. La 16 septembrie 1408,
Alexandru cel Bun, a înzestrat aceasta biserică, cu două sate,
"tfi> «cu moara ce este la fîntînă» și «altul peste Moldova,
fost Brațul» (Dragomireștii de mai tîrziu), precum și un vad

peste Moldova, din jos de Roman. N-ar fi exclus ca acest document de înzestrare a bisericii Cuvioasa Paraschiva să fie din perioada întemeierii Episcopiei. Această ipoteză este sugerată de un hrisov de întărire a daniei lui Alexandru cel Bun, dat de nepotul său Ștefan cel Mare[^] la 4 aprilie 1488, în care se preciza că dania din 1408 era pentru :<sfânta noastră biserică a Mitropoliei din târgul Romanului». Probabil tot această biserică episcopală o avea în vedere Alexandru cel Bun când angaja, în 1415, pe doi zugravi, Nichita și Dobre, să zugrăvească «două biserici, una în Târgul de Jos (Roman) și alta care va fi voia noastră, afară de bisericile de la Rădăuți».

Tradiția socotește ca întemeietor al Episcopiei tot pe Alexandru cel Bun. Astfel, în interpolația lui Misail Călugărul la *Letopisețul* lui Grigore Ureche se scrie: «Mai făcut-au ș-al doilea episcop, după mitropolit, la sînta mînăstire ce ieste în oraș. în Roman și i-au dat eparhiia o parte de ținuturi de suptu munte den gios». Adăugăm și faptul ca în ^vremurile,,tulburi care au urmat după moartea lui Alexandru cel Bun (1432) și pînă la ocuparea scaunului domnesc de către Ștefan cel Mare (1457), deci exact un sfert de veac, cu atîtea schimbări de domni și lupte pentru tron, nu erau împrejurări.prielnice pentru desăvîrșirea organizării bisericești, deci pentru înființarea de noi scaune episcopale,. Dimpotrivă, în epoca lui Alexandru cel Bun — care a creat și episcopii pentru credincioșii altor culte — au existat condiții favorabile pentru organizarea Mitropoliei cu două eparhii sufragane. Așadar, socotim că întemeierea acestei Episcopii s-jijfăcut de către Alexandru cel Bun, în jurul anului 1408.

La baza hotărîrii de înființare a noii eparhii au stat desigur două considerente : pe de o parte era întinderea mare pe care o avea acum \ țara, greu de cîrmuit de un singur ierarh, iar pe de altă parte, nevoia de a avea cel puțin doi arhieri în țară, ca, în cazul vreunei vacanțe episcopale, aceștia să poată hirotoni pe noul ales, eyitînd astfel trimiterea candidaților la arhierie în afara hotarelor țării.

Primii ierarhi la Roman (sau primul) nu slut-cunoscuți, pînă în anul 1445,. în *Pomelnicul* slavon de la mînăstirea Bistrița, început în anul 1407, se întîlnesc și doi arhieri din secolul al XV-lea, care nu tiu putut fi identificați ; *Ioan* și *Sarnui*.S-ar putea ca ei să fi fost primii episcopi ai Romanului.

Am arătat și în alt loc că durjă moartea lui Alexandru, cel[^]E[^]tf au avut loc lupte pentru domnie între fiii săi jji[^] ^ Stpfaf, pînă ce, în 1435, au ajTOș.Ja înțelegerea ca fiecare să domnească peste o jumătate de țară, Iliș peste jumătatea de nord («țara de sus»), cu scaunul

eava, iar Ștefan peste partea de sud («țara de jos»), cu scaunul se la Roman. Pentru că mitropolitu.Ltăril_îșL avea scaunul la za, unde domnea Iliăș Vodă, presupunem că fratele său Ștefan ridicat pe episcopul de Roman la rangul de mitropolit, ca să ă și în acest fel prestigiul «țării de Jos» peste care domnea, lucru rezultă dintr-un raport cu data de ^Omlie^I^y, menționat medic bavarez, în care se arăta că în Moldova existau pe atunci hiepiscopei, dar mai ales din faptul că Biserica Moldovei a avut prezentanți la Sinodijj^jlmFeiTara^^Elarjenta : pe greul Damian evei și pe protopopol Constantin «loțiiitor al Moldovlahiei» (de eci al Episcopiei de Roman, devenită acum mitropolie. Această 3 se va fi menținut pînă după decembrie 1442, cînd Ștefan — iciderea fratelui său — a rămas singurul domnitor. Cu toate că itătorul scaunului de Roman a devenit acum din nou episcop, în anii care au urmat Episcopia de aici era numită în multe iterne «Mitropolia Țării de Jos» sau «Mitropolia din Tîrgul Ro-ii», iar episcopul era numit «mitropolit». Aceste titluri șft întil-i acte timp de aproape două secole. De pildă, într-un act din 1613, era pomenită și «sfînta Mitropolie de Roman». S-ar putea însă și o altă explicație, anume că aceste titluri onorifice nu ică pe deplin clarificate. Se cunosc și alte cazuri asemănătoare : lă, pînă în secolul al XV-lea și chiar mai tîrziu, nu s-a făcut /ie clară între hirotonie și hirotesie ; apoi, pînă în prima jumă-secolului nostru, termenii de autonomie și autocefalie, s-au în același înțeles, deși au sensuri diferite, mul episcop de Roman atestat documentar este Cq/isjL pomenit hrisov dat în Roman, la 30 septembrie^ 144J. Desigur păstoria îceput mai de mult. Am arătat în alt loc că nu este exclus ca pi îrmuit întreaga Biserică a Moldovei, poate ca «loțiiitor de mi-^după ce Damian n-a mai fost .aggeptaț^de moldoveni. Prin ii amintit, Ștefan II, care domnea acum singur, dăruia «prea lui *mitropolit* chir Calist al Romanului, un tătar, anume Pasca, arii noștri de la Neamț...», li lăsa lui Calist dreptul ca «după a lui sau îl va lăsa bisericii, sau îl va da oricui, sau îl va »>. Se preciza, în continuare, că dacă «îl va ierta», atunci «unde el în țara noastră să trăiască acolo slobod, după legea româ-(na voloscom zaconea), iar nimeni să nu îndrăznească să-i iscă de robie și să nu-l poată lua», îe ani mai tîrziu, la 31 iulie 1451, printr-un hrisov dat tot în de Bogdan II, tatăl lui Ștefan cel Mare, erau dăruii mînăstirii

Neamț doi tătari, Pașco și Petrică, «...precum i-au dat de la început frații noștri Ștefan voievod și Petru voievod». Numele de Pașco, puțin deosebit de Pasca, ne duce la presupunerea că este vorba de același tătar. Înseamnă că episcopul-mitropolit Calist nu mai era în viață în 1451 și că ori dăruise pe acest tătar mînastirii Neamț, înainte de moarte, ori că n-a dispus nimic în legătură cu el, ajungînd astfel din nou în stăpînirea mînastirii.

O piatră de mormînt descoperită la mînăstirea Neamț are următoarea inscripție în limba slavonă : «mormîntul părintelui nostru mitropolitului chir Calist arhiepiscopul Moldovlahiei...».

Se pare că este piatra de mormînt a episcopului-mitropolit Calist de la Roman, de care ne ocupăm. J'm arătat mai^sus că vlădicii Romanului — inclusiv Calist — erau numiți în documente și «mitropoliți», deci nu ayem motive să Sirmăm~J¥*"e"pîsF6pu^r^aîist de la Roman a trebuit sa aiunqă în scaunul de la Suceava pentru a i se da titlul de h i j i] i

Faptul că a lăsat mînastirii Neamț pe acel tătar cu numele Pasca și că a fost înmormîntat aici dovedește că el era de «postrig», adică tuns în călugărie la această mînăstire. În acest caz, presupunem că înainte de a ajunge episcop la Roman a fost egumen la Neamț.

O nouă știre despre Episcopia Romanului ne oferă un document dat de Ștefan cel Mare la 12 aprilie 1458, prin care-i întărea satele Leucușani și Dragomirești, cu toate dările ce reveneau domniei din partea locuitorilor, precum și cu anumite venituri. Se prevedea că judecătorii de ținut, ca și dregătorii de tîrg, nu puteau să judece pe oamenii supuși Episcopiei, ci acest drept era rezervat episcopului sau i protopopului. La 13 decembrie 1465 domnitorul întărea «Mitropoliei de Roman» o danie făcută de pîrcălabul Isaia de Chilia.

Printr-un alt hrisov, din 13 martie 1466, se acorda Episcopiei «slobozenie» de dări, pe cinci ani, pentru oamenii care se vor așeza în satul Negoiești. Judecarea lor, pentru orice fapte, urma să se facă numai de către episcop sau de dregătorii lui și numai acela care va fi nemulțumit cu judecata «să aibă îndreptare înaintea noastră».

Prin acestea, Ștefan cel Mare începe seria daniilor sale pentru Episcopia Țării de Jos, pe care le vom întîlni și în anii următori. Constatăm deci că Episcopia de Roman — ca și Mitropolia de altfel — își avea proprietățile și privilegiile sale, administrația și jurisdicția sa, precum și dregătorii ei, în fruntea cărora stătea episcopul.

Știri despre un alt episcop de Roman avem abia.-laJ-3-attau&t.lâS.4, °iS£L apare într-un document, dat de marele

li *Tarasie*. Aceasta nu înseamnă că el și-a început păstoria numai N-ar fi exclus ca Tarasie să fie urmașul imediat al lui Calist, iăși fi început păstoria prin 1451. Este pomenit, „în..peste—, zece tente interne jale Jui Ștefan cel Mare, ca făcînd ,garte .dijnj3iv..arrul *ISC*, alături de mitro_golitul_ Teoctist. In unele apare ca. „episcop, ile ca «mitropolit», iar m Pomelnicul de lajBistrița ca «arhiepiscop». *itopisețul de hi Putna și Letopisețul* lui .Grigore, Ureche amintesc îscopul Tarasie al Romanului ca făcînd parte din soborul care "protia mitropolitului Teoctist — a^jșfjn^^ mînăstirea^Putna, la embrie 1470. Este menționat pentru ultima oară într-un document [octombrie 1473. S-ar putea ca el să fi murit la scurt timp după ă dată.

rmașul său în scaun a fost episcopul -frfașiJjSr Nu se poate însă în ce an a urcat în scaunul vlădicesc oe la Roman, căci JJ_ lit pentru prima__oață re _epj_scoj3ul_ de__ Roman a adresat-o Școvej.

tă împrejurările care au dus la alcătuirea acestei scrisori. In cu prilejul sfințirii bisericii Uspenia din Moscova, mitropolitul nție, cu întregul sobor de slujitori, a înconjurat biserica mergînd iva cursului soarelui, după cum este rînduiala ortodoxă. întru-re:o cneaz al Moscovei Ivan III (1462—1505) s-a arătat nemul-cu această rînduiala tipiconală, ajungîndu-se chiar la discuții în-îrele cneaz și mitropolit, s-a hotărît să se ceară și părerea unor i mai apropiați. Printre cei întrebați era și episcopul Vasile al [ului. Scrisoarea sa de răspuns s-a întocmit la 2 februarie 1484, itropolia de jos a Moldovei», deși se intitula «smeritul episcop ■gul Romanului, Vasile». Din cuvintele scrisorii «din nou dăm :e marei tale sfințeniei», presupunem că între episcopul Vasile ■opolitul Gherontie a mai fost un schimb de scrisori. Prin scri-de care ne ocupăm, episcopul moldovean, îi arăta că «în legea scă (= ortodoxă n.n.) nimic nu se face în sfînta biserică după soarelui, ci tot îndărăt, fie la sfințire, fie la toacă sau orice ■ ce se săvîrșește în sfînta biserică, toate ss fac împotriva ui soarelui». Desigur răspunsul lămurit al episcopului Vasile capăt neînțelegerilor dintre marele cneaz și mitropolit în le-cu înconjurarea bisericii. Probabil ierarhul moscovit avea știri episcopul de Roman de la fiica lui Ștefan cel Mare, Elena, iă în 1483 cu Ivan cel Tînăr, fiul marelui cneaz Ivan III.

Episcopul Vasile este amintit în mai multe documente interne.. La 4 aprilie 1488, Ștefan cel Mare întărea «Mitropoliei» de Roman satele Leucușani și Dragomirești, iar la 15 octombrie 1488, dăruia «Episcopiei» alte cinci sate, spre pomenirea lui. În sfârșit, la 31 august 1499, Ștefan Vodă dăruia un alt sat, cumpărat de el însuși, «rugătorului și duhovnicului nostru chir Vasilie, episcopul de la Mitropolia de jos de la Tîrgul Romanului». În felul acesta, domeniul episcopal de la Roman era format acum din opt sate.

La 12 iulie 1499, episcopul Vasile figurează, alături de mitropolitul Gheorghe, episcopul Ioanichie al Rădăuților și de marii dregători ai țării, în tratatul încheiat de Ștefan cel Mare cu Jan I Olbracht, regele Poloniei, întărind actul cu pecețile lor. A murit la scurt timp după 31 august 1499, când este atestat documentar pentru ultima dată. În primele luni ale anului 1500, Romanul avea un nou episcop, pe Teoctist, fost egumen la Neamț, viitor mitropolit al Moldovei.

Se cade să amintim că episcopii de Roman se bucurau de o mai mare cinste în rîndul celorlalți episcopi din Moldova (de la Rădăuți și mai tîrziu de la Huși). De obicei, la scaunul mitropolitan era promovat episcopul de Roman. La solemnitățile bisericesti stătea în partea dreaptă a bisericii, alături de mitropolit, pe cînd ceilalți doi stăteau în partea stîngă. Din vechime, numai egișcorjul de Roman avea dreptul să poarte cîrjă argintată în eparhia sa, iar în capitală Riilța- cîrjă neagră ca și ceilalți doi episcopi. Abia din 1739, mitropolitul Antonie a acordat episcopului Ghedeon de la Roman dreptul de a purta cîrjă argintată și la solemnitățile din capitală. De asemenea, pînă în secolul al XVIII-lea, episcopii moldoveni se îmbrăcau cu Țacșji numai în eparhiile lor și în capitală se îmbrăcau cu lefon. Episcopul de Roman avea dreptul să poarte și mitră și eparhia sa. Abia în 1756 mitropolitul Iacob Putneanul a acordat episcopului Ioanichie al Romanului dreptul de a purta sacos și mitră și în capitală. Cîrjile deosebirile acestea s-au înlăturat, încît episcopii sufragani au ajuns să poarte aceleași veșminte și insigne arhieresti ca și mitropolitul, chiar și la slujbele săvîrșite în capitala țării.

Jurisdicția Episcopiei de Roman se întindea peste ținuturile din sudul Moldovei : Roman, Bacău, Trotuș, Adjud, Putna, Vaslui, Bîrlad, Tecuci, Covurii și peste unele de dincolo de Prut, tot în părțile sudice : Tigheciu, Tighina, Chilia. De aceea ea este numită de unele documente interne «Episcopia» sau «Mitropolia» «Țării de Jos». Cu excepția anilor 1435—1442, ea a fost «sufragană» Mitropoliei din Suceava.

iscogia Rădăuților. Ca și în cazul Episcopiei Romanului, s-au multe discuții asupra începuturilor Episcopiei de Rădăuți, unii socotind ca întemeietor al ei pe Alexandru cel Bun, alții pe cel Mare.

expunerea privitoare la începuturile Mitropoliei Moldovei, ne-am a vechea părere a lui Dimitrie Dan (însușită între timp și de tezuș) că primul sediu al ierarhilor, moldoveni a fost la Rădăuți, jă biserica Sfântul Nicolae, ctitoria lui Bogdan I și necropolă înscrisă în "Carta de înălțare a scaunului al XIV-lea. într-un pomel-mai târziu al Episcopiei de Rădăuți —, copiat în 1780 după un ar mai vechi — sînt trecuți următorii ierarhi : *Nicolae Ștefan, Wehetele și Ghelasie*. Presupunem că s și Ștefan au păstorit în timpul lui Bogdan I și Lațcu. Iosif este icat în scaunul mitropolitan de la Suceava, din cauza căruia s-a unoscutul conflict cu Patriarhia ecumenică. După mutarea scau-lădicesc de la Rădăuți în Suceava și ridicarea lui Iosif la treapta ropolit, lajgădăuți o simplă episcopie. ș.a.u_maj._de.glabă. Y, \L\\$, P^c atunci sub conducerea lui Meletie, cel

acum înainte, ierarhii de la Rădăuți aveau jurisdicție foarte] să, mai ales dacă o comparăm cu a Mitropoliei și mai târziu; piscopiei de Roman. Astfel, într-un hrisov de la Ștefan cel Mare 30, aflăm că avea doar 50 de parohii în jurul Rădăuților. Pînă 2 vlădicii de la Rădăuți nu sînt întâlniți în sfatul domnesc, cum titropolitul țării și episcopul de Roman. Apoi ei au avut — și în e următoare — o situație de inferioritate față de episcopii de al căror scaun a fost înființat mai târziu, în timpul lui Alexan-1 Bun. De pildă nu ,ave,au,, dreptul să poarte cîrjă argintată și îici în eparhia lor, iar sacosul îl puteau îmbrăca numai în eparhia cînd în capitală slujeau în felon.

n timpul lui Alexandru cel Bun se cunosc și cîteva mențiuni do-tare despre Episcopia Rădăuților. Astfel, printr-un hrisov cu data ilie 1413, Alexandru cel Bun dăruia satul Coțmani, cu toate cătu-ile, doamnei Anastasia «soacra noastră» (! ?), dispunînd ca «după srea ei din viață» acestea să rămîină «Episcopiei de Rădăuți a ui Nicolae... pentru ca sfînta Episcopie să se bucure de venitul veci». în adevăr satul Coțmani, după moartea Anastasiei (1420), îs bisericii Sfîntul Nicolae, respectiv Episcopiei de Rădăuți, fapt nat și de piatra funerară pusă Anastasiei de Ștefan cel Mare, 3, în această biserică («...a dat Coțmanul acestui lăcaș»). Un

hrisov, emis de cancelaria aceluiși domnitor, la 26 august 1503, întărea «acestei sfinte Episcopii satul Coțmani... dreapta ei ocină, dania înaintașilor și bunicilor noștri». Prin acel hrisov, îi erau întărite, de altfel, și satele dăruite de Ștefan cel Mare. De asemenea, printr-un hrisov domnesc din 15 martie 1490, Ștefan cel Mare hotăra ca jurisdicția Episcopiei să se întindă peste cele 50 de sate «care au fost date de bunicul nostru de Alexandru voievod». Prin același hrisov, se menționa că s-a făcut un schimb de sate între mînăstirea Putna și Episcopia de Rădăuți, luate «din uricul Episcopiei de Rădăuți și din partea ce au avut episcopii de Rădăuți, de la bunicul nostru Alexandru voievod», lată deci atîtea probe documentare care atestă existența scaunului episcopal de la Rădăuți în timpul lui Alexandru cel Bun.

Presupunem că în prima jumătate a secolului al XV-lea au păstorit la Rădăuți episcopii Lavrentie, Grigorie, Sava și Ghelasie, trecuți în pomelnicul de la 1780. Faptul că Grigore Ureche nu amintește participarea episcopului de Rădăuți la sfințirea mînăstirii Putna (argument invocat de cei care susțineau că Episcopia s-a înființat după această dată) se poate explica fie prin vacanța scaunului la acea dată, fie prin boala sau bătrînețea titularului de atunci, care, în astfel de împrejurări, n-a putut participa.

Episcopul Ioanichie. Primul episcop atestat documentar...este Ioanichie, pomenit într-un hrisov dat de Ștefan cel Mare mînăstirii Putna, la 25 aprilie 1472. În anii următori, el apare în cîteva alte acte emise de cancelaria domnească. Astfel, prin hrisovul domnesc din 15 martie 1490, Ștefan cel Mare hotăra ca jurisdicția Episcopiei să se întindă peste cele 50 de sate, cu preoții lox date încă, de Alexandru cel Bun. Toate acestea erau în zona Cernăuți-Șuceava, iar cîteva, înspre Dorohoi. Prin hrisovul pomenit, Ștefan cel Mare a luat ultimele șase sate și le-a dăruit mînăstirii Putna, dînd în schimb Episcopiei de Rădăuți alte șase biserici, din care două în Cernăuți. Schimbul s-a făcut cu învoirea episcopului Ioanichie, fiind de față și Gheorghe, mitropolitul Sucevei, cu toți dregătorii țării. Prin același hrisov, marele voievod preciza că toate bisericile care se vor mai ridica pe viitor, împreună cu preoții lor «să asculte de Episcopia noastră de la Rădăuți a sfîntului Nicolae și cu darea și cu plocoanele, și cu toate pricinile și cu tot venitul bisericesc».

Pe lîngă acestea, pentru întreținerea episcopului și a slujitorilor de la Episcopia, a primit de la Alexandru cel Bun 11 sate (moșii) care i-au fost întărite și de Ștefan cel Mare, printr-un hrisov dat la 26 august 1503. În aceste sate, Episcopia percepea toate dările cuvenite domniei,

²< — Istoria B.o.R.

nscopii aveau și alte drepturi, care în mod obișnuit reveneau torilor domnești. Din două documente (30 august 1479 și 23 august întărit la 26 august 1503), rezultă că numai episcopul sau «vor- lui aveau dreptul să judece pe oamenii din Rădăuți și din satele arțineau de Coțmani (în actul din 1479 era numită «Mitropolia :ă»). Deci, Episcopia Rădăuților, în ciuda teritoriului de juris- limitat la 50 de sate, mult redus față de Mitropolie și de Episcopia aului, avea o stare materială satisfăcătoare.

niscopul Iqanirhie este jwrnej^j^ej^jrj^ctelfijjiierne emise siob MÎ iM"l JffiSâ-jdfi—acesta. pe m^inruntul_lui_Lațcu în 1480, în tratatul de aHanță^mche^tJ^J.^uJieJjip^de Ștefan [are cu Jan I Olbracht, regele ^Poloniei. Ultima dată e amintit "însemnare pe un ~Minei pe noiembrie, copiat de preotul Ignatie oțmani (1 iunie 1504), «prin stăruința și binecuvîntarea și dania)iscopului de Rădăuți, chir Ioanichie». A murit în 1504 și a fost mîntat în partea dreaptă a pronaosului bisericii Sfîntul Nicolae Sdăuți. .-.J^l

o n c l u z i i : *Episcopiile Romanului și Rădăuților —■" prima în tea de sud a Moldovei, iar a doua cu 50 de sate în nordul ei — îndeplinit rosturi de seamă în viața bisericească și de stat încă primul secol al existenței lor. Puținii lor ierarhi cunoscuți pînă un au lost oameni de seamă, care s-au bucurat de dragostea, țuirea și ajutorul material al domnilor țării, în frunte Ștefan cel Mare.*

BIBLIOGRAFIE

ivoare: *Aceleași ca la cap. Mitropolia Moldovei în secolul al XV-lea.*

ucrări: MELCHISEDEC (ȘTEFĂNESCU), *Cronica Romanului și a Episco- Roman...*, voi. I, București, 1874, IX + 353 p. + 2 pi. ; NICOLAE DOBRESCU, *oria Bisericii române. Secolul al XV-lea*, București, 1910, 180 p. j SCARLAT SCU, *Episcopia Romanului în secolul XV. Întemeiere și organizare*, București, '5 p. + 2 pi. ; ALEXANDRU I. GONȚA, *Mitropolia și episcopiile ortodoxe ■enesti în secolul al XV-lea*, în MMS, an. XXXIV, nr. 1—2, 1958, p. 21—36; EORGESCU, *Un ierarh necunoscut al Moldovei: Calist arhiepiscopul și mitul (1445— 1447)*, în BOR, an. LXXXVII, 1969, nr. 5—6, p. 563—572; IOAN Un ierarh moldovean cu numele de Calist înmormîntat la mînăstirea Neamț, țS, an. XLVI, 1970, nr. 1—2, p. 66—75 ; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Un temoignage 'n sur la Metropole de Roman (Moldavie)*, în *Revue des etudes roumaines*, XV, 1975, p. 198—202; SCARLAT PORCESCU, *Episcopia Romanului*, București, ■15 p.

IMITRIE DAN, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, VII + + 10 pl. ; PETRU REZUȘ, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți*, București, 57 P- + 24 fig.

MÎNĂSTIRILE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA
ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

T

Țara Românească. În secolul al XV-lea mînăstirile cunoscute în secolul anterior și-au continuat existența, primind felurite danii de la domnia țării. Se zidesc și cîteva mînăstiri și schituri noi, fără vreo însemnătate deosebită.

Mînăstirile ridicate sub îndrumarea Sfîntului Nicodim, adică Vodi/a și *Tismana* — amîndouă puse sub conducerea aceluiași egumen încă din <£3&| — s-au bucurat de numeroase privilegii din partea lui Mircea cel Bătrîn și a urmașilor săi. Prin mai multe hrisoave li se întăreau daniile anterioare și se cerea respectarea dreptului acordat călugărilor de a-și alege singuri cîrmuitorul. Din cele aproximativ 45 de hrisoave cunoscute, date Tismanei de la întemeiere pînă la sfîrșitul domniei lui Radu cel Mare (1495—1508), rezultă că mînăstirea se bucura de o situație materială excepțională, fapt care a contribuit la prosperarea vieții călugărești de aici. Desigur că la sporirea patrimoniului ei material și-au avut partea lor de contribuție și egumenii cunoscuți după Simțul Nicodim (f 1406) : Agafton (1407—d. 1428), Gherasim (1444), Matei (c. 1479—c. 1490), Ioanichie (c. 1491—c. 1503).

O altă mînăstire care a îndeplinit un rol deosebit în viața bisericească a Țării Românești, în această perioadă, a fost *Cozia*, ctitoria lui Mircea cel Bătrîn. Se cunosc 36 de acte, hărăzite acestei mînăstiri între anii 1388—1508. Prin toate i se făceau danii de sate, bălți, mori, nuri, scutiri etc, sau erau întărite cele vechi. La scurt timp după moartea lui Mircea, fiul și urmașul său Mihail I a întărit mînăstirilor Cozia și Cotmeana toate daniile anterioare (22 iunie 1418). Același lucru l-au făcut toți domnii următori, pînă la Radu cel Mare. Lipsesc numai hrisoavele de la Vlad Dracul și Vlad Țepeș. Nu ne îndoim că și acești doi domni i-au dat hrisoave, căci de la primul avem o con-

de trei sate ale mînăstirii Cotmeana, cu scutiri de dări și iar de la al doilea, confirmarea unui sat al Coziei, tot cu scutiri be și dări către domnie. Avînd o stare materială excepțională, șc ca mînăstirea să progreseze din toate punctele de vedere, egumenii ei, se pare că trei au ajuns pe scaunul mitropolitan al lahiei : Iosif, Macarie și Ilarion. Acest fapt arată prestigiul de-o care se bucura Cozia între celelalte mînăstiri ale țării, ce privește *Cotmeana*, ea a dus o existență mai modestă, găsind ub cîrmuirea aceluiași egumen de la Cozia. Cu timpul, a devenit ii acesteia.

năstirea Snagov, pomenită într-un hrisov de la Mircea cel Bătrîn, t hrisoave de danie de la Dan II (7 octombrie 1428), Vlad Dracul ie 1441), probabil din partea lui Vladislav II, care a zidit aici aclis cu hramul Bunavestire, în 1453, ale cărui uși de lemn, t sculptate, se păstrează în Muzeul de Artă din București. Tra-ribuie o biserică la Snagov lui Vlad Țepeș, ceea ce nu e sigur.)ă tradiție, Snagovul este locul în care a fost înmormîntat acest ■J- 1476). După el, Radu cel Frumos îi confirma — la 28 octom-54 — daniile anterioare, cu scutirea satelor mînăstirii de dările omnie, cu scoaterea lor de sub controlul dregătorilor domnești Ireptul, pentru călugări, de a-și alege singuri egumenul. Alte e de danie se păstrează de la Basarab cel Tînăr zis Țepeluș, ălugărul și Radu cel Mare.

pă cum se vede, și Snagovul avea o situație materială dintre ii bune. Fiind situată într-o poziție naturală avantajoasă, pe o în mijlocul lacului cu același nume, de jur împrejur cu păduri î străbătut, mînăstirea a fost apărată de pustiirile pe care le i desele lupte purtate pe pămîntul Țării Românești. Mai tîrziu, leplinit și un însemnat rol cultural.

năstirea Dealu, deși este considerată în general o ctitorie a u cel Mare, căci el a zidit biserica existentă pînă azi, este cu ii veche. Ea datează din primele decenii ale secolului al XV-lea, estată documentar în 1431. în 1451, Vladislav II îi întărea cîte ate din trei sate, un munte, vii și o casă, dăruite de un oarecare 'robabil mînăstirea va fi fost în atenția domnului, care îi va fi ¹ alte danii, din moment ce a fost înmormîntat aici (-j- 1456). năstirea a început să îndeplinească un rol deosebit în viața bi-șcă a Țării Românești abia după Radu cel Mare. Găsind vechile învechite sau ruinate, evlaviosul domn a început construcția i noi de la Dealu, cea mai măreață din cîte se zidiseră pînă

atunci pe pamîntul Țării Românești. Sfințirea a avut loc la 4 decembrie 1501. Zidirea chiliilor și a clopotniței a început din 26 august 1499, cum ne arată pisania păstrată de la această veche clopotniță. Zugrăveala a fost făcută sub Neagoe Basarab.

Mînăstirea Dealu a fost aleasă de Radu cel Mare ca loc de veșnică odihnă, fiind îngropat în pronaosul bisericii (1508). După unii cercetători, la Dealu a fost instalat și atelierul tipografic al călugărului Macarie, care a lucrat între anii 1508—1512.

Mînăsthea Glavacioc — atestată documentar în primul deceniu al secolului al XV-lea — nu mai apare în documente pînă la Vlad Călugărul, care i-a dăruit o jumătate de sat în 1493, apoi o braniște la SJatina, în 1495. De altfel, Vlad Călugărul a acordat acestei mînăstiri o deosebită atenție, ridicînd o nouă biserică, de zid, în care a și fost înmormîntat (septembrie 1495). Fiul său, Radu cel Mare, a isprăvit biserica în primul său an de domnie, dîndu-i și cîteva hrisoave de întărire a proprietăților. Azi, fosta mînăstire este biserică de mir, în satul Glavacioc.

Mînăstirea Govora (jud. Vîlcea), cu hramul Adormirea Maicii Domnului, refăcută în întregime de Radu cel Mare, exista cu mult înainte, poate chiar din timpul lui Mircea Voievod. Un document de la Radu cel Mare, din 1 august 1496, amintea de o vie «care le-a fost cumpărată de bunicul domniei mele Vlad voievod» (= Vlad Dracul, 1436—1447), deci ea exista în mod sigur în prima jumătate a secolului al XV-lea. Documentar, apare numai sub Vlad Călugărul, la 4 februarie 1488, cînd îi dăruia un sat. Prin alte cinci hrisoave o înzestra cu noi sate, vii, bălți, siliști. Fiul său, Radu cel Mare, a ridicat o nouă biserică, după cum arată pisania pusă cu prilejul restaurării din 1701. Iar în actul de la 1 august 1496, pomenit mai sus, se spunea : «...trudindu-ne, am ridicat-o după puteri și am înnoit-o». De la Radu cel Mare s-au păstrat 12 documente date Govorei. Cel mai însemnat a fost emis la 3 mai 1502 și în el se menționau și confirmau toate posesiunile, veniturile și merticele ei. Deci și Govora avea o situație materială dintre cele mai bune, fapt care a contribuit și la dezvoltarea - acestei mînăstiri, încît mai tîrziu a îndeplinit și un însemnat rol cultural.

Alte mînăstiri și schituri ale țării și-au dus viața în condiții modeste, cu biserici și chilii din lemn, în locuri mai retrase, în care principalele preocupări ale puținilor lor viețuitori erau rugăciunea și munca. Multe din ele existau de la începuturile Țării Românești, dacă nu chiar de mai înainte. Numai cu trecerea timpului, domniii țării sau

boieri, aflînd de existența lor, le-au dăruit moșii, odoare, scutiri ari și vămi etc, iar locul vechilor biserițe din lemn a fost luat iserici de piatră, de proporții mai mari. S-a întîmplat însă la multe iceste mînăstiri că aceia care au procedat la refacerea și la scoa- ! lor din starea în care se găseau au fost socotiți drept întemeie- ai lor, deși ele au putut să existe cu mult înainte a acestor schim- Unele din ele au dispărut, în curgerea vremii, cum a fost mînăs- cu hramul Bunavestire «din pădurea cea mare de la *Bolintin*», aiiță de cîteva ori în acest secol, ca apoi să dispară pe la mijlocul ului al XVII-lea. *Mînăstirea Comana*, cu hramul Sfîntul Nicolae (la sud de Bucu-

spre Giurgiu), datează de pe la mijlocul secolului al XV-lea, fiind :ită o ctitorie a lui Vlad Țepeș.

Mînăstirea Rîncăciuv, în părțile Muscelului, este pomenită într-un ment de la Radu cel Mare, din 19 iulie 1498, prin care-i confirma > danii pe care le avea încă sub Vlad Călugărul, deci mînăstirea chiar dinainte de acesta, poate de pe la mijlocul secolului al ea. Decăzînd, a fost refăcută pe la mijlocul secolului al XVII-lea Dierul Arsenie Vlădeanul, apoi în 1848. Azi e biserică de mir. *Aînăstirea Tînganu* (azi pe teritoriul municipiului București) a fost it. T de domnitorul Radu cel Frumos, după cum aflăm din *Letopi- cantacuzinesc* și din *Istoriile domnilor Țării Românești* a lui Radu seu. *Schitul Babele* (în Vlașca), azi dispărut, a fost ctitorit de Vlad jarul, prin 1492—1493, iar *schitul Tutana*, în părțile Argeșului, era nit într-un act de la Radu cel Mare din 1 aprilie 1497 («călugării Tutana»).

"ot într-un hrisov al aceluiași domnitor, din 4 iunie 1497, era Sită mînăstirea *Stintul Nicolae din Tîrgșor* (lîngă Ploiești), căreia 3rda scutire de «dăjdii vlădicești» și felurite danii. Se crede că ta a fost ctitoria lui Vlad Țepeș, pe locul căreia, Antonie Vodă 'opești a ridicat o nouă așezare monahală în a doua jumătate a ului al XVII-lea. De fapt, în Tîrgșor sau «Tîrgul Nou», cum i se punea în secolul al XV-lea, se găsesc ruinele a trei biserici. Des- na s-a admis că ar fi ctitoria lui Vladislav II (*Letopisețul canta- esc* îl arată drept ctitor).

■ *chitul Iezer*, din satul Cheia, lîngă Rîmnicu Vlcea, este amintit tr-un hrisov al lui Radu cel Mare, din 23 mai 1501, în care spunea rămas «sărac» din vremea strămoșilor domnului, «foștii ctitori».

îi dăruia acum un mertic anual de 3 găleți de grâu și 3 de orz din județul Romanați.

j

Din prima jumătate a secolului al XV-lea datează și mînăstirea de călugărițe de la *Ostrov* cu hramul Nașterii Maicii Domnului —, situată într-o insulă sau «ostrov» al Oltului, în Călimănești. Un hrisov de danie de la Radu cel Mare, din 26 aprilie 1500, spune că «am văzut-o părăsită de la binecinstitorii, sfînt răposatii domni, moșii și strămoșii noștri și m-am gîndit și domnia mea să înnoiesc și să întăresc și să «miluiesc și să zidesc, cît sîntem în putere...».

Dintr-un document din 1 septembrie 1506 aflăm că mînăstirea *Valea* «a ridicat-o și a înnoit-o și a întărit-o monahia Magdalina». Radu cel Mare îi dăruia «gălețile domnești» din Corbii de Piatră și Mălureni.

Un act de la Vlad Dracul din 16 septembrie 1440 aduce știrea că acest domn a dăruit unui ieromonah Dorotei un loc, «ca să ridice o mînăstire în hotarul Rîmnicului, la *Licura*, să fie în ctitoria domniei mele și, cît va fi viu, popa Dorotei să fie cîrmuitor și egumen al acelu loc, de nimeni neclintit. Iar popa Dorotei sa fie volnic să așeze în locul său, după moartea Ini, pe cine-i place și pe cine-l vor plăcea toți frații». Deci și în această așezare, întemeiată de un simplu călugăr, se respecta principiul samovlastiei. Alte știri despre ctitoria lui Dorotei și a lui Vlad Dracul nu se cunosc.

Printr-un hrisov de la Vlad Călugărul, din 10 septembrie 1486, domnitorul întărea «*minăstirii de la Cricov*» și egumenului Samuui, a patra parte clin satul Plopeni și un vad do moară pe Teleajen, care i-au fost •dăruite de marele vornic Drăghici din Mărgineni. Ctitoria sa apare mai tîrziu sub numele de mînăstirea *Mărgineni*, numită și Drăghicești sau a lui Drăghici (refăcută de mai multe ori, azi în ruine, nu departe de Cîmpina).

Către sfîrșitul secolului al XV-lea, marele pîrcălab Gherghina, unchiul lui Radu cel Mare, și soția sa Neaga au ridicat «din temelie» un nou lăcaș mînăstiresc la *Nucet* (jud. Dîmbovița), în locul celui vechi, existent înainte de zidirea Coziei (numită la început și Nucet). Printr-un hrisov, cu data de 15 decembrie 1501, Radu cel Mare întărea acestei mînăstiri toate proprietățile ei.

O mînăstire ridicată la sfîrșitul acestui secol, și care a ajuns apoi la o deosebită însemnătate bisericească și culturală, a fost ctitoria boierilor Craiovești de la *Bistrița* (jud. Vîlcea). Mînăstirea exista prin 1491—1492, de cînd se cunoaște un hrisov de la Vlad Călugărul (apoi un nou hrisov din 16 martie 1494), prin care îi întărea 7 sate, dintre

șase erau dăruite de cei patru frați Craiovești : Barbu, Pîrvu, a și Radu, iar al șaptelea, de un «jupan Hamzea», și o vie dăruită jpanu Staico logofăt». Domnul însuși îi dăruia «cășăritul» din ii Vilcea și «vama de la Secui, pe Jiu, toată». Mînăstirea avea l să încaseze toate «slujbele și dăjdiile» ce se cuveneau domniei ;le respective, în «afară de dare și de oaste». în fruntea martori-îzenți la redactarea actului din 1494, se afla mitropolitul Ilarion irovlahiei. In această mînăstire, boierii Craiovești au adus din moaștele Sfîntului Grigorie Decapolitul, care se păstrează aici stăzi.

oldpva. Mjnășjirile ,moldo^e,ne^tL,din_a...dmLa jumătate a seco-
'{XIV-lea și începutul celui de al XV-lea, Neamț, Sfîntul Nicolae *
dană (Probota), Moldovița, Bistrița, Humor, Bohotin, Chiprieni ;
mențin și în timpul domniei lui Ștefan cel

îl lor prin noi mînăstiri, schituri și biserici" ctitorite de el, de ii
familiei sale sau de unii dintre dregătorii săi. nsemnăm mai întîi
mînăstirile zidite de înaintașii săi_ în scaun, el le-a făcut numai
daniei. Mînăstirea *Mpldoyi^fl*, cu hramul știre, ctiToriaTuT
Alexandru cel Bun, s-a bucurat de cele mai ivilegii. Prin mai
multe hrisoave, marele voievod a confirriijat rii 11
șate,^ai_multe_iezere, prisăci și privilegii comerciale, ' sibi au
printre ũele maMnșărite mînăstiri din Moldova. iăstirea_ Șfînșul
Nicolae din^Poigna Șiretului, denumită *Pjobota^* urat, de
asemenea, de atenția deosebită a lui Ștefan cel Mare, pentru că
aici odihneau osemintele mamei sale Oitea (-f- 1465). umentele
care s-au păstrat din timpul său, rezultă că mînăstirea sate, care
se bucurau de drepturi depline, fiind scoase de sub
■^dregătorilor domnești. Preoții din satele mînăstirii erau scoși
autoritatea chiriarhului locului sau a protopopului și puși sub
mului încă de Alexandrei vodă (27 iunie 1449). Printr-un hrisov lie
1466, se acordau mînăstirii alte numeroase danii domnești, juns
una din cele mai înzestrate din Moldova.

a *Humor*, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, ctitoria de la
Suceava, s-a bucurat de veniturile pe care le _de la ctitoriși
de la fiii săi, fiind confirmate de un hrisov curata de 25
aprilie 1475 (cinci sate, °i o slatină și o prisacă). Fiind o
ctitorie boierească, nu s-a —H'-Vjle^i^e^^ujBțälile
celorlalte mînăstiri.

Mmăstireq de_cĹlugărițe Horodnic era_înzestrată încă de la Alexandru cel Bun cu un sat și o moară (confirmate de Iliăș Vodă la 15 iulie 1439). La 17 aprilie 1475, Ștefan cel Mare întărea mînăstirii două sate — despre care spunea că i-au fost dăruite de bunicul său —, ș_cmlind pe locuitorii din ele de orice obligație față de domnie («...nici la oaste să nu meargă»), dar cu îndatorirea «să păzească această mînăstire și să-i lucreze». Era o situație neîntîlnită la alte sate mînăstirești. Beneficiind numai de strictul necesar vieții, sigur că mînăstirea nu a putut prospera. De aceea, Ștefan Vodă a «închinat-o», adică a pus-o sub ascultarea mînăstmi_Putna, împreună cu satul ei Balasinești, la 16~martie 1490.

O altă mînăstire de călugărițe care s-a bucurat de daniile din partea lui Ștefan cel Mare a fost cea numită «a lui *Iațco* din țarina Sucevei», (*IJcard*) cu hramul Adormirea Maicii Domnului. Ea primise de la Alexandrei vodă, la 23 februarie 1453, dreptul de a întemeia un sat în hotarul mînăstirii, cu oameni din țară sau din Polonia, scutiți de dări și de slujbe către domnie, în folosul mînăstirii. Acest drept a fost confirmat și de Ștefan cel Mare. Ca și Horodnicul, a rămas o mînăstire cu venituri puține și care nu a îndeplinit decît un rol duhovnicesc.

O a doua categorie de mînăstiri sînt cele ctitorite în timpul lui Alexandru cel Bun sau chiar mai înainte, la care Ștefan cel Mare a făcut felurite^îmbunătățiri, adaosuri, prefaceri sau a_ridicat biserici noi. în această categorie intră mînăstirile Neamț, Bistrița și Dobrovăț..

Mănăstirea Neamț — ctitoria lui Petru Mușat — deținea o puternică bază materială încă din timpul lui Alexandru cel Bun. Sub Ștefan cel Mare au continuat daniile de sate, prisăci, efeștee, închinări de mînăstiri mai mici ș.a. Astfel, la 13 februarie 1458, îi întărea satul Băloșești și i se închina mînăstireja^de la Hangu, la 1 aprilie 1470 îi întărește «pnsaca_ljii Chiprian și cu mînăstirea care este la Vișnevăț (Vișnăț sau Chiprieni, n.n.) și cu toate poienile și prisacioarele, cîte sînt în acele hotare, pe care le-a stăpînit popa Chiprian» (dăruită de mătușa sa Chiajna, fiica lui Alexandru cel Bun, cum rezultă dintr-un act din 7 mai 1470). Prin același hrisov, îi întărea stăpînirea peste nouă sate. La 9 mai 1482 îi întărea trei sate, iar la 30 septembrie 1503, îi dăruia două sate, o prisacă și cîte șase pietre de ceară anual, din cele care se cuveneau domniei de la Tg. Neamț. Pentru această ultimă danie, călugării erau îndatorați să facă «paraclis» la toate liturghiile de duminică, pentru domn și soția sa Măria, cît timp vor fi în viață, iar după^rriioarte^parastas în fiecare miercuri seara și joia liturghie. Daniile mai mărunte nu le mai amintim. Din hrisoavele pomenite cu

j, am constatat că Ștefan II a dat călugărilor dreptul de juris-supra satelor supuse ei, precum și dreptul de a încasa de la acestora dările cuvenite, în mod firesc, chiriarhului locului, ceea ce a făcut din mănăstirea Neamț una din cele mai puternice din acel timp. Mai mult ca în alte mănăstiri moldovenești, desfășurat și o susținută activitate cultural-artistică, pe care ne zărețim în alt loc. Anul cel Mare n-a fost însă numai un binefăcător al mănăstirii,

ctitor al ei. Astfel, în incinta mănăstirii, alături de fosta biserică a lui Petru Mușat, a ridicat o nouă biserică, existentă și azi, cu înălțarea Domnului. Din pisania ei, în limba slavonă, reiese săprăvit la 14 noiembrie 1497. Ea a fost sfințită după biruința odrii Cosminului, repurtată asupra lui Jan Olbracht, regele

ituție materială „deosebită avea și mănăstirea Bistrița, ctitoria Lița lui Alexandru cel Bun, cu hramul Adormirea Maicii Domnului din 1428 domnitorul ctitor i-a închinat 50 de biserici, scoase autoritatea domnului și a chiriarhului locului, egumenul având repturi quasi-episcopale. Ștefan cel Mare i-a întărit, prin mai rizoave, toate daniile primite de la înaintașii săi. La 15 septembrie, îi întărea 18 sate, cu mai multe mori, prisăci, iezere, o torcă! Lină și altele. Prin același hrisov îi erau întărite «mănăstirea te hramul sfântului Bogoslov, mănăstirea cu moara de pe Bahlui, ea de la Bohotin cu moara și cu prisaca Coziia de la Bohotin». î hrisov, cu data de 11 iunie 1466, aflăm că un oarecare Ștefan îaș a vândut mănăstirii Bistrița (prin egumenul-arhimandrit Teo-mănăstire din sus de Tâmaș, unde au fost Marta călugăriță», cu e 60 de ughi. Printr-un hrisov din 3 februarie 1467, se prevedea itorii din satele mănăstirii să plătească acesteia dările cuvenite și domnești. De asemenea, egumenul și călugării aveau dreptul sce ei singuri pe oamenii lor și să ia gloaba de la oamenii lor», itre sfârșitul vieții, marele voievod făcea o danie personală :ii Bistrița : trei sate, mori și vii. Deci, mănăstirea Bistrița se printre așezările monahale cu cele mai largi privilegii din a.

toate acestea, Ștefan cel Mare și-a legat numele de mî-LJiistrița prin ridicarea unei clopotnițe cu paraclis, în KL42^^—■ i-JIFArău]. Sfântul Ioan "ceT~Nou~cfe~ Ia Șuceava7~care, cu' unele ^{Af} !_Și_ adaosmi, dăinuiește pînă azi. Probabil că odată cu împo-

dobirea mormintelor străbunilor săi, aflate în biserica mînăstirii, s-au efectuat și unele prefaceri de ansamblu. Potrivit tradiției, aici a fost înmormîntat fiul mai vîrstnic al lui Ștefan cel Mare, Alexandru (-j- 1496). Pe *Dobrovăț* existau două mînăstiri, una cu hramul Schimbarea la Față și alta cu hramul Pogorîrea Duhului Sfînt. Prima a primit de la Ștefan cel Mare trei sate, la 26 noiembrie 1499, iar a doua a fost cumpărată — împreună cu cinci sate — la 15 octombrie 1503 de Ștefan Vodă, de la urmașii unui Ivan Damianovici (acesta le avea încă din timpul lui Alexandru cel Bun). Pentru a-i asigura condiții de existență, domnul i-a dăruit acele cinci sate de pe rîul Dobrovăț. În anii 1503— 1504 zidește o nouă biserică de mînăstire, cu hramul Pogorîrea Sfîntu-lui Duh, azi biserică de mir.

y» A treia categorie de lăcașuri de închinare sînt mînăstirile și bisericile ctitorite și înzestrate în întregime de strălucitul domn moldovean. Între acestea, pe primul loc se situează *mînăstirea Putna*, cu hramul Adormirea Maicii Domnului. Zidirea ei a început la un an după cucerirea cetății Chilia, în vara cinului 1466 (4 iulie după versiunea întîi a *Letopiseșului de la Putna* și 10 iulie după versiunea a doua și după *Cronica zisă moldo-polonă*). Lucrările de construcție au durat patru ani, timp în care această măreață operă arhitectonică a fost dusă la bun sfîrșit de un arhitect grec, Teodor, ajutat de meșteri zidari, pietrari, zugravi și argintari veniți din Transilvania. Ion Neculce scria în lucrarea sa «*O samă de cuvinte*» : «Și așa au făcut mănăstirea de frumoasă tot cu aur poleită ; zugrăvala mai mult aur decît zugrăvală și pre dinlăuntru și pre dinafară și acoperită cu plumb. Și zicu călugării să fie fost făcut și sfeșnicile cele mari și cele mici și policantru și hora tot prisne de argint».

Sfințirea mînăstirii s-a făcut la 3 septembrie 1470, după victoria raportată asupra tătarilor la Lipiști, slujba fiind săvîrșită de un sobor de 64 de arhierei, egumeni, preoți și diaconi, în frunte cu mitropolitul Ștefan și jepiscopul Tarasie al Romanului, cum relatează *Letopiseșul de la Putna* și al lui Grigore Ureche. Strădania domnitorului ctitor de a crea Putnei o puternică bază materială se vedește din cuprinsul multor hrisoave emise de domn, prin care i se făceau felurite danii : sate, mori, prisăci, iezere, mertice anuale de vin, pește și sare, scutiri de vamă etc. Ar fi prea lungă înșirarea tuturor actelor sale de dănie, de aceea menționăm numai ultimul act emis în timpul vieții sale, la 2 februarie 1503, prin care i se întăreau mînăstirii toate daniile și privilegiile obținute pînă atunci (27 de sate, vii, sare de la ocnă, ceară, venitul unor vămi, mori, prisăci etc). Vrednic de amintit este și un

la data de 17 noiembrie 1502, prin care Ștefan cel Mare hotărâse să dea din satele mănăstirii Putna să plătească aceste dări ce chiriarii și să fie judecați de egumen, nu de slujbașii ei.

Daniil au făcut unii din boierii lui Ștefan, între care marele Iuga și alții. Largile privilegii ale mănăstirii, menționate aici înțarite și printr-un hrisov emis de Ștefăniță vodă, nepotul lui Ștefan cel Mare (1517—1527), la 21 august 1520. Numeroși urmași ai Ștefanului izestrat mănăstirea cu alte sate, vii, prisăci, mori etc, încât și economia a crescut neîncetat.

În timpul lui Ștefan cel Mare, cu îndrumarea primilor ei arhimandriții Ioasaf, Paisie zis cel Scurt și Spiridon, mănăstirea a devenit cel mai însemnat centru cultural și artistic al țării și prin faptul că este groznița lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi, pînă la Petru Rareș. Aici au fost înmormîntați: Măria de Mangup, a doua soție a domnitorului Ștefan cel Mare (1477), fiii săi Bogdan (f. 27 iulie 1479) și Petru (-j- 21 iulie 1480), domnitorul Ștefan cel Mare (-j- 2 iulie 1504), doamna Măria (-j- 1511), Bogdan cel Orb (f. 20 aprilie 1517), Măria, o fiică a Ștefanului cel Mare (-j- 18 martie 1518), Ștefăniță vodă (-j- 14 ianuarie 1518), Ioana Măria, prima soție a lui Petru Rareș (-j- 28 iunie 1529). Mormîntul bisericii se află în mormîntul mitropolitului Teoctist I (-j- 18 iulie 1478). Toate mormintele au lespezi funerare frumos sculptate în limba slavonă, știrea Putna, groznița lui Ștefan cel Mare și a familiei sale,

centru cultural și artistic al Moldovei, a rămas de strajă și astăzi, în secolul al XVIII-lea, ca o mărturie a faptelor strălucite ale marelui Ștefan cel Mare și binefăcător.

Ștefan cel Mare și dăruită cu privilegii. În jurul mănăstirii existau mai multe mănăstiri, dar cel mai important era cel al lui Daniil Sihastrul, căruia domnul Ștefan cel Mare i-a cerut sfatul. Daniil nu a fost o figură legendară cum s-a considerat un timp, ci o personalitate istorică reală. Printre pietrele funerare de la mormîntul său se află și o lespede pe care scrie: «Acest mormînt este al părințului meu Daniil, ca schimnic Daniil». Nu se știe cînd a murit, căci înmormîntarea a fost pusă mai tîrziu (după tradiție, ziua lui de prăznic este la 14 decembrie).

Prima atestare documentară a Voronețului este din 22 ianuarie 1520, cînd Ștefan cel Mare dădea călugărilor de la schitul de lemn de

acolo —■ în frunte cu egumenul Misail — scutire de vamă pentru două măji de pește care vor fi aduse de la Chilia sau din altă parte.

În locul vechiului schit de lemn, Ștefan Vodă cel Mare a ridicat actuala biserică, cu hramul Sfântul Gheorghe. Pisania bisericii arată că lucrările de construcție au durat mai puțin de patru luni, de la 26 mai pînă la 14 septembrie 1488. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, mitropoliții Teofan I și Grigorie Roșea s-au îngrijit de pictarea ei în exterior, cel din urmă adăugîndu-i și un pridvor. Este o biserică de dimensiuni reduse (25,50 m lungime, fără pridvor, 7,70 m lărgimea naosului și pronaosului, iar în dreptul sinilor laterali 10,50 m). Și această mînăstire s-a bucurat de privilegiu din partea ctitorului (trei sate, mori, prisăci, vii etc), nu însă de amploarea celor de la Neamț, Bistrița sau Putna.

A treia mînăstire ctitorită de Ștefan Vodă este cea de la Tgzidu, în părțile Buhușilor, cu hramul Nașterea Maicii Domnului. Se vede că intenționa să facă din ea un focar de cultură în părțile muntoase ale Țării de Jos, pentru că încă în 1481 (la 1 februarie și 12 martie) o înzestra cu trei sate, iar în 1491, îi făcea alte danii (cinci sate etc), întărite apoi de Ștefăniță Vodă la 4 iunie 1519. În acest ultim act se spunea că au fost închinat Tazlăului alte două mînăstiri : una cu hramul Sfântul Nicolae, unde a fost Huba, și alta la Răcătău, în hotarele Horgeștilor. Marele voievod a ridicat apoi o nouă biserică la mînăstire, lucrările de construcție desfășurîndu-se între 4 iulie 1496 și 8 noiembrie 1497, după cum arată pisania. Înzestrată cu atîtea sate și cu biserică nouă, călugării de aci se vor fi străduit să-și îndeplinească rostul urmărit de ctitor, ca și celelalte mînăstiri moldovene. În 1519, cu prilejul unei invazii a secuilor din Transilvania, au fost prădate toate bunurile ei. Așa se explică lipsa obiectelor de artă și cultură din epoca lui Ștefan cel Mare. Azi, ctitoria sa slujește ca biserică de mir.

Actuala biserică din localitatea Sîntu Ilie (azi înglobată în Suceava) — pe atunci mînăstire — a fost construită între 1 mai și 15 octombrie 1488. Se pare că a fost ridicată pe locul unei mînăstiri mai vechi, căci o însemnare anterioară anului 1443, pe un manuscris aflat azi în Biblioteca Universității din Basel, pomenea pe călugărul Macarie și duhovnicul Calinic.

Acestea au fost mînăstirile refăcute sau ridicate din temelie de evlaviosul domn Ștefan cel Mare și înzestrate cu largi privilegii. Putem afirma că mînăstirile moldovene au cunoscut o perioadă de mare înflorire în timpul domniei lui. Din documentele care au ajuns pînă la noi, putem constata că există o ierarhizare a privilegiilor acestor mî-

³e primul plan erau mînăstirile Putna, Bistrița, Neamț, Probota, te pe picior de egalitate cu episcopiile de Roman și Rădăuți, le și depășeau.

nitățile de care se bucurau aceste mînăstiri luau felurite asie *jurisdicție* a egumenilor asupra preoților din satele mînăstire erau scoși de sub autoritatea chiriarhului locului (Probota, Bistrița, Putna) ;

udicjgxej în baza cărora dregătorii domnești nu aveau dreptul eca pe_oârnenii șj greoții dependenți de unele mînăstiri pentru - lor, acest drept revenind" egumenilor (Probota, Neamț, Bistna) ;

i&solg, constînd în obligația locuitorilor din ^saj:ele_mînăstirești ăti dările către jrnînăstirea respectiv^_și_nu către domnie Bistrița, Putna, Horodnic, "a~îui Iațco din Suceava) ,•

■*omercMile*, ^ayîⁿ^ . P^e ^oie ^o parte, dreptul de a face comerț *i* vâmi, jte de altă parte, dreptul de ^Incasa vamă fMoldovița, istrița).

o arul satelor cu țărani dependenți de mînăstiri, confirmate de el Mărise ridica la aproximativ 125. Majoritatea lor erau danii i, altele danii particulare?"^l" ~"

a istoriografie din țara noastră a arătat că scopul urmărit de _el Mare prin înzestrarea acestor mînăstiri a fost acela _de_a terea manlpr boieri, care jn-au aprobat politica sa decît în estrîns. Domnitorul a ținut seama de faptul că în'vistierile sști putea găsi oricînd ajutorul bănesc de care avea nevoie înd țara era amenințată de turci sau de alți dușmani, a ținut e credința statornică a ierarhilor și a egumenilor față de el, serviciile de ordin social, cultural și moral pe care le aduceau ile — ca instituții sprijinite de stat — atît lui, cît și poporului)eci, atitudinea Bisericii avea un vădit caracter progresist, nbul atîtor danii și privilegii, domnul n-a urmărit decît un teres personal : acela de a i se face slujbe de pomenire, peri- familia sa, cît va trăi și apoi, după trecerea sa din viață. togă aceste mînăstiri mari, ctitorii domnești, se întîlnesc o seamă știri mai puțin însemnate, mai sărace, ctitorii particulare, multe Lb dependența celor dintîi. Așa a fost cazul mînăstirilor Vîșne-igu, Boiștea, apoi cele trei închinat Bistriței și una cumpărată, iă închinat Tazlăului, pe care le-am întîlnit în documentele

citade aci. In afară de aceste, actele timpului vorbesc de cîteva mînăstiri vîndute sau chiar dăruite, cu acte confirmate, de Ștefan cel Mare. De pildă, în 1460 îi întărea lui Ivul Voinescu «satul Voinești cu mînăstirea», pe care acesta le cumpărase cu 50 de zloți. In 1473 confirma lui Corlat stăpînirea peste satul Berchișești, cu mai multe bunuri, inclusiv «poiana Muncelul cu mînăstirea». De rețut că se întîlnesc numai două mînăstiri de călugărițe : *Horodnicul* și a lui *Iațco* din țarina Sucevei.

^Numărul *bisericilor de mir* ctitorite dejiomn^este mult mai mare decît al mînăstirilor și ele sînt răspîndite pe tot cupjinsul Moldovei. Merită să fie sublimat și faptul că aproape toate au fost construite în ultimele două decenii de viață și de domnie, după marile lupte cu turcii. Multe din ele au fost ridicate în amintirea unor biruințe aîe marelui domn și apărător al Moldovei timp de aproape o jumătate de veac.

între 8 iunie și 13 noiembrie 1487 a ridicat *biserica* din *Bădeuți*, nujdeparte de Rădăuți, cu hramul Sfîntul Mucenic Procopie, drept mulțumită pentru biruința de la Rîmnicul Sărat, împotriva lui Basarab cel Tînăr sau Țepeluș, domnul Țării Românești (1481), după cum relatează pisană. Tabjoul votiv reprezenta pe domn și familia sa, asistat de Sfîntul Mucenic Procopie, prezentînd ctitoria lui Hristos. Biserica a fost total distrusă de armata austro-ungară în primul război mondial.

La 13 iunie 1487, a început zidirea bisericii^ din *Pătrăuț*, lîngă Suceava, cu hramul Înălțarea Sfintei Cruci. La început a fost aici un schit de călugărițe. Este cea ir ai redusă ca proporții dintre ctitoriile lui Ștefan cel Mare. Și aici a fost un tablou votiv, reprezentînd pe domnitor și familia sa (azi repictat).

Biserica domnească din *Vaslui*, cu hramul Sfîntul Ioan Botezătorul, a fost zidită între 27 aprilie și 20 septembrie 1490, în amintirea strălucitei sale biruințe asupra lui Suleiman Pașa, în fața orașului Vaslui (10 ianuarie 1475). Distrugîndu-se în curgerea vremii, a fost rezidită în 1820, de Măria Cantacuzino, soția marelui logofăt Cristache Ghica. Din vechea biserică n-a mai rămas decît soclul de piatră și poate primul rînd de cărămizi.

Intre anii 1491—1492, s-a ridicat *biserica Sfîntul Nicolae Domnesc din Iași*. A fost refăcută de domnitorul Antonie Ruset (1675—1678) și apoi reconstruită din temelie, la sfîrșitul secolului trecut, de arhitectul francez Andre Lecomte du Noiiy. Biserica a avut un însemnat rol politic, căci fiind situată în apropierea palatului domnesc, în această biserică se făcea «ungerea» domnilor moldoveni, după mutarea scaunului domnesc la Iași, pînă la Alexandru Ioan Cuza.

JBZ

În anul 1492 s-a construit *biserica Sfântul Gheorghe* din Borzești (lângă orașul Onești de azi), sat în care, potrivit surselor, ar fi copilărit marele voievod. La 18 octombrie 1493—1494, s-a zidit *biserica Sfinții Petru și Pavel din Huși*. În 1756 — sub domnitorul Matei Ghica — biserica a fost dărâmată până la temelie și (alte refaceri au avut loc în 1795 și 1910), încât azi nu se mai cunoaște nimic din ctitoria lui Ștefan cel Mare. Aceasta a sosit ca catedrală a fostei episcopii de Huși, între anii 1598—1949. În timpul Războiului de la *iRazboieni* din anul 1476, Ștefan cel Mare a ridicat aici *biserica Sfinții Arhanghel Mihail*, terminată în 8 noiembrie 1496, deci la 20 de ani după luptă. Pisania bisericii este de năvălirea turcilor, ajutați de Laiotă Basarab și de de înfrângerea moldovenilor : «... și noi Ștefan Voievod și cu u Alexandru, am ieșit înaintea lor aci și am făcut mare război și cu voia lui Dumnezeu au fost înfrânți creștinii H : * păgâni. Și acolo multime mare de ostași ai Moldovei. ;-. Biserica era cîntu rugă sieși și doamnei sale Măria și fiilor săi Alexandru și întru amintirea și pomenirea tuturor dreptcredincioșilor : are au pierit aici...».

În 1496 a fost construită *biserica Sfântul Nicolae din Popăuți*, în Botoșani, care a suferit în cursul veacurilor mai multe fărâșuri. Se păstrează și turnul-clopotnița de la Ștefan cel Mare. În al XVIII-lea biserica a devenit minăstire, cum a rămas până în prezent din 1863.

În toamna anului 1498, a fost ridicată *biserica Sfântul Ioan - ui din Piatra Neamț*. În 1499 s-a ridicat alături de biserică un clopotniță.

În 1500—1502, marele voievod a ctitorit o biserică, cu hramul Sfintei Cruci, la *Volovăț*, în nordul Moldovei, pe locul unde otrivită tradiției, o biserică de lemn, ridicată de Dragoș Vodă. În septembrie 1503 s-a început zidirea ultimei biserici a lui Ștefan cel Mare, la *Reușeni* (jud. Suceava), cu hramul Tăierea capului Sfântu-Botezătorului, «pe acest loc, unde a fost tăiat capul tatălui său Voievod», cum glăsuiește pisania. Întrucît «pe Ștefan Voievod moartea», biserica a fost isprăvită de fiul său Bogdan III, la 1504.

Naosul bisericii domnești din Curtea de Argeș. Se vede unul din cei patru stâlpi care împart interiorul în trei nave. Frescele datează din anii 1352-1377. Se văd și câteva morminte din a doua jumătate a sec. XIV.

Nicolae Alexandru Basarab, fresca originală în biserica domnească din Curtea de Argeș.

împărtășirea apostolilor, pictură originală în altarul bisericii de la Voroneț.

Mircea cel Bătrîn și fiul său Mihail, frescă în naosul bisericii mănăstirii Cozia.

VCHA Ây_MAA,4 i.'A. AM
/>fiA»< I
j>MHjA»«3K4
i

Frontispiciu cu prima pagină din Evanghelia de la **Matei**, în **Tetraevangelul copiat de Sf. Nicodim de la Tismana**.

Tabloul votiv din biserica din Streisîngeorgiu - jud. Hunedoara, înfățișînd pe cneazul Cîndea Lațcu, soția sa Nistora și alți membri ai familiei, care au refăcut biserica în 1408^1409. Un interes aparte prezintă costumul popular al Nistorei.

raclisului mănăstirii Snagov, cea mai veche sculptură română păstrată (1453). Scenele sînt dispuse în trei panouri: Buna re pe lîngă Sf. Fecioară și înger, sînt redați David și Solomon «nți (mijloc) și sfinții militari Gheorghe și Dimitrie (jos), încăgă inscripție în limba slavonă, cu texte din Vechiul Testament.

Piatra de mormînt a lui Ștefan cel Mare în biserica mănăstirii Putna, ornamentată cu motive vegetale și înconjurată de o inscripție în limba slavă.

Sf. Evanghelist Marcu, miniatură în Tetraevanghelul copiat de ieromonahul Nicodim pentru mănăstirea Humor.

**Unul din ancadramentele f<
lor de la biserica mănăstirii**

Cădelniță de argint aurit
dăruită de Ștefan cel Mare mănă-
stirii Putna (1470), lucrată într-un
atelier din Transilvania, avînd o
bogată ornamentație în stil gotic.

n de
argint
Ștefan cel

Acoperământul de mormânt al Măriei de Mangup, soția lui Ștefan cel Mare (f 1477). Este redată cu ochii închiși, cu mâinile încrucișate pe piept, îmbrăcată într-o mantie de brocard albastru deschis și fire de argint, cu coroană pe cap, avînd în jur o inscripție în limba slavonă.

Artă a F. din București. 6 Sfi, NkOdim de 1a Tismana (1404-1405). Azi în Arta a

La toate aceste mînăstiri și biserici ctitorite de marele Ștefan Vodă se cunoaște exact data zidirii, datorită pisaniiilor lor. Sînt însă unele la care nu se pot face precizări cronologice, din lipsă de documente și pisanii. De pildă, *biserica Albă din Baia*, cu hramul Sfîntul Gheorghe, este atribuită de tradiție tot lui Ștefan, ridicată după 1467, anul înfrîngerii lui Matei Corvinul, la Baia. Grigore Ureche scria în *Letopisețul* j său că după izbînda de la Codrul Cosminului împotriva regelui Jan Olbracht (1497), «au zidit *biserica* pe numele *stîntului mucenicu Dimitric*, în tîrgu în Suceava».

Tradițiile locale atribuie marelui domn și bisericile din *Scînteia* (la nord de Iași), *Șcheia* [Roman]T71o7eljriT{lînga~Vă~slm), QoJ,/?grj (Iași), *Ștefănești* (Iași, pe Prut), *Șjix/le^Sucețgya*, pe platoul cetății de scaun, o biserică la mînăstirea *Căpriana* (dincolo de Prut), o biserică cu hramul *Sfîntul Nicolae* în cetatea Chilia, un *paraclis în cetatea Neamț*, altul în *cetatea Hotin*, poate și o *biserică în Cetatea Albă*.

în Transilvania, tradiția și unii istorici îi atribuie o biserică-mînăstire la *Vad*, pe Someș, în apropierea cetății Ciceu, stăpînită de marele domnitor, precum și biserica din *Feleac*, lingă Cluj (amîndouă au planul bisericilor sale din Moldova). La *RjJJ}J}icul Șăjgt*, în Țara Românească, exista, pînă în 1898, o biserică cu hramul Cuvioasa Paraschiva, ridicată de Ștefan cel Mare și refăcută de Constantin Brîncoveanu.

În afara hotarelor țării, a făcut danii însemnate și anumite zidiri la mînăstirea *Zografu* din Sfîntul Munte Athos. În orice caz, afirmația lui Grigore Ureche că Ștefan vodă cel Mare «au făcut 44 de mînăstiri» (înțelegînd desigur și bisericile) este foarte aproape de adevăr.

Pentru completarea acestei liste de biserici și mînăstiri ctitorite de marele Ștefan, trebuie să adăugăm și pe cele ale rudelor și ale dre gătorilor săi. Astfel, fiul său *Alexandru* (-f- 1496) a zidit *biserica Ador mirea Maicii Domnului din Bacău*, înainte de 1491. Logofătul *Ion Tăutu*, care a slujit cu credință pe domn aproape treizeci de ani, continuîndu-și dregătoria și sub Bogdan, a zidit o biserică cu hramul Sfîntul Nicolae la *Bălinești* (la sud de Șiret), terminată în 1499, în care a fost apoi înmormîntat (-j- 1511). Pîrcălabul de Suceava *Luca Arbore*, slujitor credincios al lui Ștefan, Bogdan și Ștefăniță (ucis însă de cel din urmă, în 1523) și-a ridicat o biserică la *Arbore* (lingă Rădăuți), în 1502, și *biserica din Șipote*, în 1507. Desigur, toate aceste mînăstiri și biserici au fost sfințite de vlădicii din timpul lui Ștefan cel Mare și anume mi-* iȘopolijii Teoctist și mai ales Gheorghe, precum și de episcopii Tarasid și Vasile de la Roman și Ioanichie de la Rădăuți.

;

iața duhovnicească. Trebuie să precizăm de la bun început că decursul istoriei noastre a existat o spiritualitate specific români o sinteză între cele două direcții ale spiritualității ortodoxe : *ntemplativă*, care recomanda retragerea totală de lume, în locuri >, unde se ducea o viață de reculegere și rugăciune, și cea *activă*, une accentul pe activitate, pe participarea la viața socială. Am spune că mișcarea isihastă a continuat în țările românești și 6,rioadă ei de apogeu, din secolul al XIV-lea, pînă aproape de noastre, prin atîția sihastri, unii cunoscuți, dar cei mai mulți rănonimi.

trivit tradiției, în secolul al XIV-lea au trăit cuvioșii Gherman, 2, Sofronie, Pimen și Silvan de la Neamț, iar în cel următor, e de la Boiștea, Iov sihastrul în apropiere de Rîșca, Silvestru, antele Ceahlăului, Agapie, întemeietorul unei sihăstriei devenită ziu mînăstirea Agapia ș.a. Secolul al XV-lea cunoaște chiar și «sfinți» români care — deși necanonizați de Biserică — au fost i ca atare de evlavie populară. Primul a fost însuși Sf. Nicodim fismana (-j- 26 decembrie 1406), trecut în sinaxar pentru prăznuîiua morții sale. Potrivit tradiției, «Sfîntul» Leontie de la Rădăuți gărit sub numele Lavrentie — a întemeiat sihăstria «schitul «La-) a satul Laura de azi, în apropiere de Putna), se pare fost o vreme?') de Rădăuți, după care s-a retras la sihăstria sa, sub numele j mnic Lavrentie. Probabil tot în secolul al XV-lea au trăit «sfinții»4 de la Moldovița, Iosif de la Bisericanii, începătorul «sihăstriei;! nuntele Bisericanilor». în a doua jumătate a secolului a trăit, în | utnei și Voronețului, Cuviosul Daniil Sihastrul, unul din duhov- sfătuitorii lui Ștefan cel Mare, amintit și de Ion Neculce în O e *cuvinte*, îngropat în pronaosul bisericii de la Voroneț. Tot tramne că ziua lui de prăznuire este la 14 decembrie. lavia credincioșilor români a sporit și prin aducerea moaștelor inți în mînăstirile noastre : ale Sfîntului Ioan cel Nou, care a irtirizat în Cetatea Albă, în jurul anului 1330, aduse de Alexan- | Bun și așezate în biserica Mirăuți din Suceava, ale Sfintei Filof-^U utate de la Tîrnovo la Vidin, iar după 1396 în catedrala mitro-" 5 de la Argeș, ale Sfîntului Grigorie Decapolitul, aduse mai tîrziu ^{trii} Craiovești din Serbia și așezate în ctitoria lor de la Bistrița snia ,• toate se găsesc în aceleași mînăstiri pînă azi.

Concluzii: *Din cele expuse, rezultă că în Țara Românească majoritatea mănăstirilor și schiturilor existente în această perioadă erau ctitorii domnești, care se bucurau de o stare materială deosebită (Tismana, Cozia, Snagov, Dealu, Govora). Dintre ctitoriile boierești, la o stare mai bună s-a ridicat Bistrița din Oltenia. La toate mănăstirile mari se respecta și acum vechea rânduială a samovlasției, adică dreptul soborului de a-și alege egumenul, fără vreun amestec din partea autorității de stat. Nu întâlnim cazuri de vânzări sau dăruiți de mănăstiri ca în Moldova. Pe lângă mănăstirile mari existau și câteva așezări monahale mai modeste, ridicate de unii călugări sau de credincioși.*

În privința ctitoriilor din Moldova, reținem că Ștefan cel Mare n-a iost numai un neîntrecut conducător de oști și apărător al gliei străbune, un iscusit diplomat și un bun chivernisitor al treburilor dinlăuntru ale țării, ci și un mare ctitor de lăcașuri sfinte, care a vegheat cu grijă la bunul mers al vieții bisericești din țara sa, la dezvoltarea culturii și artei. Bisericele și mănăstirile zidite și înzestrate de el pe întreg cuprinsul Moldovei, ca și minunatele tezaure cultural-artistice pe care le păstrează fiecare din ele, sînt mărturie grăitoare ale unei epoci de maximă strălucire, care poartă pecetea geniului creator al marelui domn.

BIBLIOGRAFIE

I z v o a r e : Aceleași ca la capitolul IX.

Lucrări de sinteză: NICOLAE DOBRESCU, *Din istoria Biserii Române. Secolul al XV-lea*, București, 1910, 180 p.; *Arta creștină în România, 4. Secolul al XV-lea*. Studiu introductiv, antologie și prezentarea planșelor de Vasile Drăguț, București, 1985, 240 p.

Monografii de mănăstiri. Țara Românească: AL. ȘTEFULESCU, *Mănăstirea Tismana*, ed. III, București, 1909, 488 p. + 40 pi.

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Două monumente religioase din veacul al XIV-lea. Nucetul sau Cozia din Vilcea și Nucetul din Dîmbovița*, în M.O., an. XIII, 1961, nr. 1—4, p. 38—49; AUREL GHEORGHIU, *Nucetul*, în G.B., an. XXV, 1966, nr. 1—2, p. 118—138.

NICULAE ȘERBĂNESCU, *Istoria mănăstirii Snagov*, București, 1944, 221 p. + 11 pi.

NICULAE ȘERBĂNESCU, *Mănăstirea Dealului*, în B.O.R., an. LXXII 1954, nr. 2—3, p. 283—305; CONSTANTIN NIȚESCU, *Mănăstirea Dealu*, în G.B., an. XX, 1961, nr. 7—8, p. 670—695.

I. MUȘEȚEANU, *Mănăstirea Glavacioc. Monografie istorică*, București, 1933, 96 p.

I. IONAȘCU, *Vechimea mănăstirii din pădurea cea mare de la Bolintin* în R.I.R., VII, 1937, p. 323—338.

CONSTANTIN I. POPESCU, *Mănăstirea Rîncăciiov*, în BOR, an LV, 1937, nr. 5—6, p. 311—328.

rL CERNOVODEANU, *Știri privitoare la o ctitorie a lui Vlad Vodă Călugărul ; ibele*, în G.B., an. XIX, 1960, nr. 5—6, p. 483—497.

X LAPEDATU, *Minăstirea Comana*, în BCMI, voi. I, 1908, p. 9—22.

BĂTRÎNA și ADRIAN BĂTRÎNA, *Evoluția ansamblului fostei mînăstiri în lumina cercetărilor arheologice*, în *Monumente istorice și de artă*, 1974, 16—32.

■ JSTANTIN C. GIURESCU, *O biserică a lui Vlad Țepeș la Tîrgșor*, în BCMI I 1924, p. 74—75; L IONAȘCU, *Minăstirea Tîrgșor, un lost metoh al spîmtelimon*, în B.O.R., an. LVI, 1938, nr. 7—8, p. 356—420 (și extras : București,

JAIT I. PANAIT, MIOARA TURCU, IULIA CONSTANTINESCU și PAUL ODEANU, *Complexul medieval Ținganu. Cercetări arheologice, numismatice e*, în voi. *Cercetări arheologice în București*, voi. II, București, 1965, p.

dova : G. BALȘ, *Bisericile lui Șteian cel Mare*, București, 1926, 331 p. (extras I, XIII, 1925) • ALEXANDRU I. GONȚA, *Domeniile feudale și privilegiile lor moldovenești în timpul domniei lui Șteian cel Mare*, în BOR, an. LXXV, 7, p. 438—455; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui I Mare*, București, 1958, 512 p. ; N. GRIGORAȘ, *Ctitoriile lui Ștefan cel Mare*, an. XLII, 1966, nr. 7—8, p. 523—539; *Monumente istorice bisericesti din a Modovei și Sucevei*, Iași, 1974, 453 p.

n o g r a f i i : — *Neamț* : mai multe studii în MMS, an. XXXVIII, nr. 5—6, 314—506; IOAN IVAN și SCARLAT PORCESCU, *Minăstirea Neamț*, Iași,

■ P-

oldovița : mai multe studii în MMS, an. XXXIX, 1963, nr. 7—8, p. 371—545.

ij,tna : mai multe studii în MMS, an. XLII, 1966, nr. 7—8, p. 428—594; *Minăstirea și comuna Putna*, București, 1905, IV + 262 p.

bistrița : mai multe studii în MMS, an. LX, 1984, nr. 7—9, p. 505—581.

„ST HOSTIUC (COSTEA), *Istoricul fostei mînăstiri de maici din Pătrăuli pe Cernăuți*, 1929, 51 p. (extras din «Candela», an. XL, 1929, nr. 7—9).

.ST COSTEA, *Minăstirea S'mt Uie, ctitoria voievodului Ștefan cel Mare 83—1938*, Cernăuți, 1940, 175 p. + 10 pi.

GONȚA, *Două mînăstiri moldovenești din secolul al XV-lea de pe Valea ului dispărute*, în MMS, an. XXXVI, 1960, nr. I—2, p. 121—126; VOICA PUȘCAȘU, *Minăstirea Dobrovățului. Date istorice*, în MMS, an. LIII, 1977, p. 159—174 și an. LIV, 1978, nr. 5—8, p. 521—534.

UA CONSTANTINESCU, *O ctitorie a lui Ștefan cel Mare în Țara Romă-biserica Cuvioasa Paraschiva din Rîmnicu Sărat*, în G.B., an. XXIV, 1965, p. 684—690.

GOROVEI, *Biserica de la Bălinești*, în MMS, an. LII, 1976, nr. 1—2, p. 108

îtru bibliografia detaliată a bisericilor și mînăstirilor din secolul . NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale inia. I, Țara Românească*, 2 voi., Craiova, 1970, 800 p. ; *II, Moldova*, Craiova, p. (extras din rev. M.O., 1966—1971) și NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul lic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, P-

^{n i} } \ S i h a s t r u l și alți cuvioși : CONSTANTIN TURCU, *Daniil Sihastrul torică, legendară și bisericescă*, în «Studii și cercetări istorice», Iași, XX,¹ ^46—259 (și extras); PETRE REZUȘ, *Viața și faptele Sfantului Daniil Sihal* >.T., an. VIII, 1956, nr. 3—4, p. 227—240; I. D. ȘTEFĂNESCU, *Cuviosul Da* „f” in B.O.R., an. LXXIV, 1956, nr. 6—7, p. 537—542. A se vedea și îl c BĂLAN, *Pateric românesc*, București, 1980, 735 p. ; Vcfl. *Sfinți români ori ai feții strămoșești*, București, 1987, p. 248—337.

XII

G'ARTA BISERICESCĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLELE XIV—XV

D.

ești aparține «istoriei artei», totuși în cadrul unui curs de Istorie a Bisericii românești trebuie să se acorde locul cuvenit și capitolelor privitoare la arta bisericească, la evoluția ei de la începuturi pînă azi. Natural, nu intrăm în tratarea amănunțită a arhitecturii, picturii sau a celorlalte ramuri ale artei, aceasta rămînînd în seama specialiștilor, ci vom face numai o prezentare în mare a acelor probleme de artă care stau în legătură directă cu studiul nostru.

Arhitectura. Ruinarea și transformarea ulterioară a ~~pjumaktf intr*~~ suri de închinare din[^]fQfa jfomdiiească...crefia?:ă dificultăți l

Fundațiile bisericîToF**He" la Dinogetia-Garvăn și de la Niculițel sînt semnificative pentru începuturile arhitecturii românești în piatră la noi (secolele XI—XII). Prima cuprindea o singură încăpere, de plan pătrat, cu o absidă spre răsărit, iar turla probabil se sprijinea pe patru arce semicilindrice. Era zidită în manieră bizantină, cu straturi de piatră brută, alternînd cu fișii de cărămidă aparentă. Ujgne de zugră-
■»«&lă în tempera, rămase pe unele fragmente de tencuială, duc la pre-Sfpunerea că lăcașul a avut o decorație interioară probabil cu motive .geometrice și florale (V. Vătășianu consideră că această bisericuță este o amenajare a unui baptisteriu din secolul IV).

Biserica de la Niculițel, din care s-au păstrat numai o parte din fundații, constituie prima atestare în țara noastră a planului numit «treflat». Era formată dintr-o navă dreptunghiulară, cu trei abside adiacente la est, sud și nord, din partea estică a edificiului. Tipul bisericii treflate e foarte vechi, fiind atestat încă din epoca paleocreștină (secolul IV), apoi în regiunile sud-dunărene unde se cunosc

de edificii din secolele XI—XII. Acest plan, în varianta numită «planul treflat», va fi frecvent folosit în arhitectura medievală din România și Moldova, începând cu a doua jumătate a secolului XIV-lea (în «planul treflat» cele trei abside se leagă direct de altele în capătul de est, iar în cel «triconc» ele sînt adosate reptunghi, ale cărui colțuri rămîn aparente între abside).

Te urme de biserici datează din secolul al XIII-lea. De pildă, a triconc avea și prima biserică a mînăstirii *Coșuștea-Crivelnic* Mehedinți (fundațiile ei se află sub resturile bisericii a doua, ridicată în secolul al XV-lea). La *Drobeta-Turnu Severin* s-au descoperit unei biserici în cetatea din grădina publică a orașului, de plan îghiular, cu pronaosul despărțit de naos prin două arcade sprijinite pe pilăstri și pe un stîlp pătrat, cu absida altarului semicirculară în rînd și pentagonală în exterior. Ruinele unui monument asemănător din aceeași perioadă, s-au descoperit în grădina liceului de plan dreptunghiular, pronaosul despărțit de naos printr-un peristil, cu altarul semicircular în interior și poligonal în exterior).

dimensiuni mai mari decît cele din Turnu Severin, *biserica Sîn i din Curtea de Argeș* (15,50X8,50 m), azi în ruină, ridicată în prima jumătate a secolului al XIV-lea, prezintă un plan îghiular, terminat la răsărit cu o absidă flancată de două nișe, rînd ca proscomidier și diaconicon. Peste pronaos se ridică clopotnița prismatică, lucrată din cărămidă, din care s-a păstrat parte. Restul zidurilor sînt din piatră brută alternată cu mai înduri de cărămidă aparentă, tehnică folosită în arta bizantină la începutul secolelor XII—XIII.

plan aparte, romanico-gotic, adus poate de meșteri *congt^ux*:- Transilvania, prezintă edificiul ale cărui urme au fost descoperite în actuala *biserică Negru Vodă din Cimpulung* : naosul împărțit în trei părți: centrală și două laterale, separate între ele prin două arce. Și absida poligonală atît în exterior, cît și în interior, construită, după toate probabilitățile, de Basarab I, ca biserică, ipolă domnească.

veche realizare a arhitecturii medievale din Țara Românească și care a ajuns pînă la noi în bună stare — este *biserica* din *Curtea de Argeș*, cu hramul Sfîntul Nicolae, a cărei construcție a început de prin anii 1351—1352. A servit un timp drept catedrală a Mitropoliei Ungrovlahiei. Este concepută după modelul unei biserici în formă de «cruce greacă înscrisă», creație a arhi-

lecturii bizantine din epoca QjM»*wrrfio7^r/_nao^siil aproape^pătrat se găsesc patru stâlpi care împart interiorul în trei nave, cea din mijloc mai mare. Pe acești stâlpi, prin intermediul pandantivilor, se sprijină furia. Patru bolți în semicilindru, dispuse în cruce, două în axul longitudinal, două în cel transversal, marchează, atât în plan, cât și în elevație, brațele crucii grecești, care a dat numele acestui tip de biserică. Altarul are trei abside orientate spre est, circulare în interior și în trei laturi în exterior, corespunzătoare, ca înălțime și lățime, celor trei nave, de care sînt alipite. Pronaosul are aceeași lățime cu naosul și aceeași înălțime ca și navele laterale, clar foarte îngust. În exterior, fiecare din elementele structurale ale monumentului sînt acoperite separat, încît apare și aici crucea greacă, trei dintre brațe terminîndu-se cu frontoane semicirculare, iar cel dinspre răsărit cu absida centrală. Turla este decorată cu 16 firide, din care 12 oarbe, iar 4 străpunse de ferestre înalte și subțiri. Zidurile sînt construite din piatră necioplită, legată prin mortar alb, alternînd cu trei rînduri de cărămidă aparentă, dispuse orizontal, care dau un minunat decor bicrom. Față de alte lăcașuri de tip bizantin cu care se înrudește, această ctitorie a Basarabilor de la „- Argeș este de mari dimensiuni (14,55X23,50 m, iar înălțimea, pînă la vîrf acoperișului, depășește 23 m). Cu toate că este un monument excepțional din punct de vedere tehnic și artistic și de mari dimensiuni, totuși biserica n-a servit ca model pentru monumentele de același tip construite mai tîrziu.

Se pare că aceleași epoci i-au aparținut alte două monumente în formă de «cruce greacă»: *biserica Mitropoliei din Tîrgoviște* (refăcută de Neagoe Basarab și dărîmată către sfîrșitul secolului trecut) și *biserica din Hhtești* (jud. Argeș, fost Muscel), dar cu anumite deosebiri față de cea din Argeș, încît prototipurile lor trebuie căutate în alte părți.

Bisericile mînăstirești din această epocă aparțin tipului triconc. Nu putem cunoaște însă cu exactitate formele arhitecturale inițiale ale bisericilor mînăstirilor Vodița și Tismana, căci prima este în ruina, iar a doua a fost înlocuită cu o nouă construcție la începutul secolului al XVI-lea. Biserica mînăstirii Cotmeana, de dimensiuni modeste, are trei abside, semicirculare în interior și cu trei laturi în exterior. Fațadele sînt construite în întregime din cărămidă aparentă, împodobite cu lungi firide care pornesc de la nivelul solului și se termină în arce semicirculare sub cornișa decorată în forma dinților de fier răstrău. Șiruri de discuri de teracotă smălțuită decorează fațadele în partea lor superioară, între arce și cornișă. 'ij

nai de seamă monument de arhitectură din această perioadă
ica mînăsiirii Cozia. Este în plan triconc, cu pronaosul pătrat,
eptunghiular, acoperit cu o boltă semicilindrică, în mijlocul
Ju-se o turlă, pe o bază pătrată și prin intermediul pandanti-
osul este prelungit spre est și lărgit pe ambele laturi de cîte
semicirculară în interior și cu cinci laturi în exterior. Fața-
construite din rînduri orizontale de piatră tencuită și din trei
3 cărămizi, împărțite în trei registre, de două brîie, care oferă
joc de culoare și de lumină în alb-roșu. În registrul de mijloc
;ă ancadramentele ferestrelor, împodobite de sculpturi cu mo-
;tale, împletituri de linii ș.a., mărginite de mici coloane cu
ucit și alte elemente decorative. Sub cornișă — formată din
zimți de cărămidă — biserica este împodobită cu un rînd de
n piatră sculptată. În mijlocul arcadelor — care corespund
ir din registrul mijlociu — sînt fixate rozete din piatră scup-
atele, arcurile din registrul de sus și arcadele ferestrelor nao-t
însoțite de cîte un rînd de mici ornamente de teracotă, în

flori cu patru petale, îngropate în mortar, între două rînduri
îizi aparente, așezate pe muchie. Turla este formată din 12
abătute de ferestre înalte și înguste.

prin structură, cît și prin elementele decorative, biserica mî-
2o?ia aparține unui tip des întîlnit în Serbia medievală (la
, Ravanița, Smederevo ș.a.). Repertoriul de motive decorative
:ă își are originea îndepărtată în monumentele armeano-geor-i
secolele XI—XII. Biserica mînăstirii Cozia, prin structura și
său sculptural, se situează printre cele mai importante creații
rale din întreg sud-estul european. Ea a servit ca model pen-
mai mare parte a bisericilor ridicate în Țara Românească în
următoare. În epoca de care ne ocupăm a inspirat construcția
fostului *schit Biâdet-Argeș*.

îndoială că în cadrul șantierelor de la Vodița, Tismana și
au format și numeroși meșteri locali, români. Prin munca și
;ea creatoare a acestora, s-au înălțat, tot în ultimul sfert al
al XIV-lea și în primele decenii ale celui următor, numeroase
rici, azi dispărute, dar atestate documentar : Vișina, Glavacioc,
Snagov, Dealu etc.

ă moartea lui Mircea, datorită situației politice foarte tulburi,
>aie și lupte neîntrerupte pentru domnie, arhitectura biseri-
Țării Românești a trecut printr-o perioadă de stagnare. Din
biserici care s-au zidit în secolul al XV-lea nu s-a păstrat nici

una întreagă sau într-o formă care să permită stabilirea trăsăturilor caracteristice sau legăturile cu monumentele arhitecturale din perioada precedentă.

În Moldova, biserica *Stîntul Nicolae din Rădăuți*, reprezintă «un adevărat act de naștere» al arhitecturii culte moldovenești» (V. Drăguț). Are planul unui edificiu romanice, basilical, unic în arhitectura moldovenească, fără turlă, cu o navă centrală și două lățeșale, despărțite între ele de șase stâlpi masivi, dar cu cele trei încăperi cerute de cultul catolic (altar, naos și pronaos). Este construită din piatră brută și cioplită, cu pereții tencuiți în exterior. Ea constituie o sinteză între arhitectura de tradiție bizantină (împărțirea spațiului interior : altar, naos și pronaos) cu anumite forme de arhitectură occidentală (planul romanice, cei zece contraforți și chenarele de profil gotic de la uși și ferestre, muchiile de piatră fățuită). Deși nu mai întâlnim în Moldova biserici de tip asilicai, totuși, anumite elemente arhitectonice de la ctitoria de la Rădăuți au fost preluate de unele biserici de mai târziu (de pildă, cele de plan dreptunghiular, fără turlă).

Al doilea prototip al arhitecturii moldovenești îl constituie *Șaș Vodă*, iar de cerșugăria mai noi lui Petru Jk Jișat, păstrată integral în forma ei inițială. De proporții reduse (11 m, grosimea zidurilor 1 m), construită din piatră brută, fără turlă, biserica introduce pentru prima oară în țară (trilobat), de origine sud-dunăreană, probabil prin intermediul Țării Românești. Biserica are un pronaos dreptunghiular și îngust, un naos flancat de două abside semicirculare și un altar, jotic semicircular cu două mici firide, folosite ca diaconicon și prescoidier. Interesează în deosebi decorația fațadelor exterioare. Absidele sînt decorate cu firide alungite, înălțimea lor depășind, cu puțin, jumătatea înălțimii bisericii, terminate la partea lor superioară cu arcade semicirculare și decorate — în timpane — cu cărămizi. Un brîu zimțat de cărămizi o înconjoară discontinuu. La partea superioară a zidurilor se desfășoară continuu pe abside și pe fațada sudică pînă în dreptul ferestrei pronaosului, o friză formată din două rînduri de discuri smălțuite, care alternează cu flori cruciforme.

Deasupra arcașelor semicirculare din cărămizi ale firidelor, se află de asemenea un rînd de discuri, care alternează cu flori cruciforme. Ferestrele, cu o singură excepție, au în partea superioară un chenar rectangular, format din două rînduri de discuri smălțuite și trei de flori cruciforme, încadrate de cărămizi simple sau smălțuite. Același decor încununează și firida în care se găsește icoana hramului, deasupra ușii

re. Forma planului și elementele decorative ale bisericii Sfînta din Șiret au stat la baza întregii dezvoltări a arhitecturii bisericești în Moldova din secolele următoare.

Biserica din Dolheștii Mari, ctitorită de familia Șendrea, probabil din secolul XIV sau începutul celui următor, păstrează planul dreptunghiular, fără turlă, al bisericii Sfîntul Nicolae din

slalte biserici ridicate în Moldova în ultima parte a secolului al XV-lea și începutul celui următor (la mînaștirile Neamț, Humor, Slicblae din Poiană, Bistrița, Mirăuți—Suceava, Sfînta Paraschiva în etc.), și s-au ajuns pînă la noi în forma lor inițială, încît nu s-a pierdut nici stilul lor arhitectonic. Cercetările arheologice arată că fosta biserică a mînaștirii *Moldovița*, azi în ruine, avea un plan asemănător cu al bisericii Sfînta Treime din Șiret, dar cu diferențe (absidele laterale poligonale, deci cu cinci laturi în loc de patru, patru pilaștri în colțurile naosului, subțierea zidurilor). Prima biserică de la *Humor*, azi în ruine, deși tot în plan trilobat, aduce unele

trăsături noi. De aceea, putem presupune că în timpul domniei înde-

lucrată de Ștefan cel Mare și pașnice a lui Alexandru cel Bun, cînd s-a dezvoltat o bogată cultură culturală-bisericească, arhitectura a evoluat și a fost îndru-

ștințată să treacă la tre o concepție constructivă proprie, aducînd modificări forme-

și elemente tipologice originale din arhitectura sud-dunăreană și din cea munteană. Cu timpul, se formase o «școală» de constructori autohtoni.

În timpul lui Ștefan cel Mare, tradițiile constructive, ale căror înflorire le-am întîlnit la Sfîntul Nicolae din Rădăuți și Sfînta Treime din Șiret, ca și soluțiile noi introduse sub Alexandru cel Bun, au fost

încît amplificate, încît arhitectura moldovenească a ajuns la o desăvîrșită expresie, concretizată în încheierea, așa nujnitului, «bisericești moldovenești».

În timpul lui Ștefan cel Mare, biserici-paraclis pe lângă curțile domnești sau boierești, cum s-a vădit din *Lujerii*, ctitoria boierului Teodor Vitold, pe la mijlocul secolului XV, *Sfîntul Ioan din Piatra Neamț* (1497), *biserica din Arbore*, pîrcălabului Luca Arbore (1502), ca și unele biserici de sat, cum sunt cele de Ștefan cel Mare (*Borzești*, *Volovăț*, *Reuseni*), păstrează planul dreptunghiular, al bisericii Sfîntul Nicolae din Șiret, la care se adaugă unele elemente specifice bisericilor de sat. Se observă și în cadrul acestui tip mai multe variante, mai mult dezvoltate în sistemul de boltire.

Planul arhitectonic predominant în timpul lui Ștefan cel Mare este cel al bisericii Sfînta Treime din Șiret. Dar și în cadrul bise-

ricilor de acest tip se observă anumite variații. Așa a fost, de pildă, biserica mînăstirii Putna, prima ctitorie a domnitorului, la care a fost introdus un element nou, și anume spațiul funerar dintre pronaos și naos, numit gropniță. Acest plan va fi preluat apoi și de alte mari mînăstiri moldovenești timp de peste două secole (în timpul său, la biserica înălțării de la Neamț și la Dobrovăț).

Marea epocă constructivă în domeniul arhitecturii bisericesti a început după anul 1487, epocă în care s-a cristalizat pe deplin stilul moldovenesc. Bisericile de plan triconc zidite acum sînt cele din *Pătrăuți, Voroneț, Sfîntul Ilie—Suceava, Sfîntul Nicolae din Iași, Sfîntul Gheorghe din Hîrlău, Sfîntul Nicolae din Dorohoi, Sfîntul Nicolae din Popăuți—Botoșani* etc. Spațiul interior era împărțit în pronaos, naos (separate între ele de un zid străpuns de o ușă) și altar, de regulă semicircular. Ele sînt dominate de o turlă zveltă pe naos, cilindrică în interior, iar în exterior cu 8, 12 sau 16 laturi, așezată, de regulă, pe o bază dublă, stelată. Acoperișurile erau înalte, fiecare parte a clădirii fiind învelită separat, pronaosul cu acoperișul în patru ape, iar absidele și turla cu acoperișuri conice, streșinile foarte late. Acest sistem de acoperiș este propriu constructorilor moldoveni. Se remarcă apoi prezența contraforților, a portalurilor de la uși, a ancadramentelor de la ferestre, de origine gotică. Pronaosul unora dintre aceste biserici — mai ales ale celor din orașe : Dorohoi, Botoșani, Bacău, Vaslui, Iași, dar și la Tazlău etc. — era supradimensionat, față de naos, pentru a mări spațiul cu destinație funerară, soluție întâlnită și în Țara Românească, dar necunoscută în restul arhitecturii bisericesti ortodoxe.

În chip special trebuie să ne oprim asupra bisericii cu hramul *înălțarea^TTomnuluT'dih" mlnășîrea Neamț*, o sinteză a elementelor esențiale caracteristice tipurilor întîlnite. În fața pronaosului se remarcă prezența unui exonartex, cu două uși (laturile de sud și nord), ambele încadrate cu rame simple, de piatră. Ușa pronaosului este încadrată de un monumental portal. Din naos se trece în camera mormintelor (gropnița), care, fiind introdusă în mijlocul bisericii, îi strică unitatea, separînd naosul de pronaos. Gropnița este despărțită de aceste două încăperi prin ziduri masive, străpunse de o ușă îngustă. Naosul are absidele laterale semicirculare în interior și cu cinci laturi în exterior. Deasupra se înalță o turlă. În întregul ei, biserica mînăstirii Neamț apare ca rezultat al unei interesante sinteze, din îmbinarea unor elemente vechi cu unele noi (exonartexul și gropnița), la care se adaugă minunata decorație exterioară (firide cu arcade, ocnite, discuri smălțuite). Toate acestea fac ca biserica mînăstirii Neamț să fie considerată,

ort arhitectonic, monumentul cel mai reprezentativ al epocii m cel Mare.

idele exterioare ale absidelor sînt decorate cu lungi firide erminate semicircular în partea superioară. Astfel de firide se >e turlă. Deasupra firidelor, dar și în restul bisericii, precum și a firidelor turlei, se află unul, dar de regulă două rînduri de adîncite în zid, arcuite tot semicircular. Deci ocnițele încon- itreaga biserică, precum și turla. Cele două baze ale turlei, de n formă de stea, sînt, de asemenea, decorate cu cîte un rînd de Ceramica smălțuită, apărută prima oară la Sfînta Treime din luată cu probabilitate la Putna, va fi permanent folosită la de- fațadelor exterioare ale bisericilor lui Ștefan cel Mare după *dO*. De regulă ceramica smălțuită — verde, brună, galbenă — m brîu de discuri situat sub cornișă (ca la biserica Sfîntul ie din Hîrlău, Sfîntul Nicolae — Dorohoi, Sfîntul Nicolae — și a înălțării de la Neamț). Se observă însă soluții noi, origi- osebite de cele de la Sfînta Treime din Șiret și mult îndepăr- exemple sud-dunărene. Trebuie reținut că decorul exterior je apogeul la biserica Sfîntul Gheorghe din Hîrlău, de mari .mi, care, luată în întregul ei, constituie o realizare arhitecto- ăvîrșită. Bogat decorate în exterior sînt și bisericile orășenești , Dorohoi și Popăuți—Botoșani, Piatra Neamț, Vaslui, Bacău, e din Borzești, Războieni etc.

e clădirile anexe ale mînăstirilor lui Ștefan cel Mare, mențio- •potnițele, niște turnuri așezate la mică distanță de biserică, a ultimul lor etaj, o încăpere specială, camera clopotelor. Se ă numai trei : la Popăuți, Bistrița și Sfîntul Ioan din Piatra plus «turnul tezaurului» de la Putna).

uită că din împrumuturile din arta bizantino-balcanică și din că, prelucrate în spirit autohton, la care se adaugă influenți populare, au luat naștere monumentele epocii lui Ștefan cel aere reprezentative pentru geniul artistic românesc, în general. ura epocii sale a exercitat o puternică influență asupra celei lele următoare, mai ales din al XVI-lea.

rransilvania, bisericile românești din județul Hunedoara, dar te părți, sînt de dimensiuni reduse și au un plan de «biserică-¹ navă longitudinală, în continuarea căreia se- află absida alta- micirculară, mai scundă și mai îngustă, iar în partea vestică, clopotniță, de regulă cu acoperiș piramidal (la unele adăugat ^{1U}). Acestui tip romanic (navă), împletit cu goticul (turnul

înalt), îi aparțin bisericile din *Strei, Sîntămăria Orlea, Ostrov, Hunedoara, Peșteana, Crișcior, Ribița, Rîmeș, Zlatna* etc. Același plan îl avea și biserica din Cuhea Maramureșului (Bogdan Vodă) — azi în ruină.

Un stil cu totul aparte prezintă biserica din *Densuș*, construită din pietre romane, aduse din ruinele Sarmizegetusei învecinate. Nucleul central îl constituie naosul, o încăpere pătrată, avînd în mijloc patru stîlpi — construiți din altare romane votive suprapuse —, deasupra cărora se ridică un turn masiv, desfășurat, în înălțime, pe patru nivele inegale. În prelungirea naosului se află altarul, destul de spațios. Mai tîrziu, pe latura de sud a altarului s-a adăugat o A'eșmîntărie, pe latura de sud a naosului un praclis, azi în ruine, iar pe latura de vest, o tindă, azi ruinată parțial. Acoperișul este format din lespezi dispuse în trepte.

Un plan aparte are și biserica din *Gurasada*, cu altar și naos în formă patruleobă, deasupra cărora se ridică o turlă pătrată. Ulterior s-a adăugat acestui patruleobă o tindă scurtă și un turn-clopotniță.

Biserica din *Streisîngeorgiu* are **aspect de navă dreptunghiulară**, - aproape pătrată, formată din naos și altar, ceva mai scund și mai îngust. Pe partea de apus a navei se ridică un mic turn-clopotniță, sprijinit pe peretele de apus și pe doi stîlpi de **zidărie** retrași în interior.

Biserica din *Cetatea Colțului*, care a servit ca paraclis al curții - cneziale, avea aspect de fortăreață, cu o navă îngustă și un mic altar pătrat, deasupra căruia se ridica un puternic turn fortificat, cu două etaje, la care se ajungea printr-o scară mobilă, în exterior, cu un acoperiș de piatră, în formă piramidală. Turnul făcea parte din sistemul defensiv al cetății. Biserica *Sfîntul Nicolae din Hunedoara* are naosul de tip cruce greacă înscrisă, dar cu absidă gotică.

În *Maramureș*, presupunem că bisericile de lemn aveau aceeași formă pe care o înfățișăm în secolele următoare : o navă centrală și un turn înalt pe latura de vest, cu un cerdac la intrare. Alte biserici de mai scunde au avut forma caselor țărănești din zona

Pictura. Printre ruinele bisericilor de la Dinogetia — Garvă/fi și "Niculițel s-au descoperit și câteva resturi de tencuială zugrăvită. Fragmente de frescă găsite în biserica cetății Severinului sau la schitul Negru Vodă (corn. Cetățeni în părțile Cîmpului), sau la biserica rupestră din Corbii de Piatră, duc la presupunerea că unele din bisericile ridicate în perioada de constituire a primelor formațiuni statale românești au fost împodobite cu picturi murale, lucrate în frescă (tehnică de a picta culori dizolvate în apă sau în var, pe tencuială

mai însemnat și mai amplu ansamblu iconografic din epoca a artei medievale românești îl constituie frescele din *biserica j că din Curtea de Argeș*. După părerile mai noi, picturile de aici ealizate între anii 1352—1377. Stilul se încadrează — în linii în cel al picturii bizantine din epoca Paleologilor, format și, în Bizanț (1261—1453), larg răspândit în Balcani (Athos, ia, Serbia, Bulgaria), radiind pînă în nordul Rusiei, la Nov- ■nbogătLL.cu _elemente specifice fiecărei țări care-l adoptase^j aT~pi'cturaI deTTa "Argeș prezinta^nuîneToasy¹ SnăTogii cu pic- stantinopoiitană (mai ales din biserică numită azi Kahrie ivînd însă și elemente din pictura balcanică, mai ales din cea i (Lesno^To, Peci, Deciani ș.a.).

ramul iconografic al bisericii domnești de la Argeș este cel în bisericile ortodoxe din Bizanț și țările balcanice. In _conca_ se află Maica Domnului cu pruncul Iisus în brațe, înca- _Sfîntui Nicolae și Sfîntul Ioan Gură de Aur și de Sfinții aii Mihail și Gavriil. Sub această imagine, pereții altarului irțiți în "patru registre transversale, pe care sînt pictate felu-e : Cortul mărturiei, împărtășirea apostolilor, ierarhi etc. In t amplu redat scene din viața, minunile și patimile Mîntui-Fuga în Egipt, Schimbarea""la Față, Spălarea picioarelor, ea din Ghetsimani etc), scene din viața Sfintei Fecioare între care se remarcă Adormirea (peretele de vest), sfinți și sfinți militari. Picturile turlei au dispărut, dar desigur aici. Pantocratorul, Tar în jurul sau, în registrele inferioare, cete 'i i și apostoli. S-au păstrat numai 12 profeți și evangheliștii >atru pandantivi). In pronaos s-au păstrat fragmente din Ju-i apoi (peretele de"est), apoi scene din viața Siîntului Nicolae, i Sfintei Fecioare la templu ș.a. Tot aici este reprezentată isis (Iisus pe tron înconjurat de Sfînta Fe"cToiîa""și""Sfîntul Ioan ui îugîndu-se Lui pentru cei păcătoși), ayînd_ la picioare, în-at, pe Nicoiae Alexandru Basarabycu evidente însușiri realiste, * •nferă caracterul unui adevărat portret (în naos se află — — și tabloul votiv al lui Vlaicu Vodă și al soției sale, sub care iinat lucrările de pictură).

ipunem că au fost împodobite cu picturi și alte lăcașuri de '■ din a doua jumătate a secolului al XIV-lea (bisericele din Cîm- ^odița, Tismana etc). Singurul ansamblu de pictură păstrat de _ ui secolului este cel din pronaosul *bisericii mînăstirii Cozjq - 1391*). Registrul inferior prezintă 26 de sfinți pustnici, jar^cele.

superioare 24 de scene din Acatistul Maicii Domnului, scene din viețile sfinților (Sinaxarul sau Menologul) și cele șapte sinoade ecumenice în restul bisericii, fresca a fost aproape total refăcută în primul deceniu al secolului al XVIII-lea de meșteri din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu. În naos pe perețele de vest, se văd portretele ctitorilor, Mircea cel Bătrîn și fiul său Mihail, îmbrăcați în costume de cavaleri apuseni, cu coroane pe cap, ținând biserica în mâini.

În ce privește icoanele portative, cea mai veche din Țara Românească — și singura păstrată din secolul al XIV-lea — este icoana Simțului Atanasie din mănăstirea Lavra de la Athos, refăcută mai târziu. Se presupune că a fost lucrată în Țara Românească și dăruită de Vladislav I mănăstirii Lavra, unde se află și azi. Pînă la începutul secolului al XVI-lea nu mai avem alte ansambluri picturale în Țara Românească.

În *Moldova* nu s-au păstrat picturi din secolul al XIV-lea. Dar fragmentele de frescă provenite de la un vechi paraclis din Suceava, ne duc la presupunerea că se manifesta încă de pe atunci interesul pentru pictura bisericească. Se pare că puținele urme de pictură ale bisericii din *Dolheștii Mari*, ctitoria familiei boierești Șendrea, datează de la sfîrșitul secolului al XIV-lea sau începutul celui următor și se leagă, stilistic, de cele din biserica Sfîntul Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș.

Nu au rămas picturi nici din epoca lui Alexandru cel Bun,, deși este de presupus că unele din ctitoriile sale au fost zugrăvite. Un document din anul 1415 pomenește pe zugravii Dobre și Nichita, care primeau două sate pentru împodobirea a două biserici : «una în Tîrgu de Jos (= Roman) și alta care va fi voia noastră, afară de bisericile de la Rădăuți sau o casă sau un pridvor». Un «Ștefan zugrav» stăpînea o moară pe Miletin. Tot în timpul lui Alexandru cel Bun și sub urmașii săi imediați și-a desfășurat activitatea cunoscutul caligraf și miniaturist Gavriil fiul lui Uric din mănăstirea Neamț.

În timpul lui Ștefan cel Mare toate ramurile artei, inclusiv pictura bisericească, au cunoscut o dezvoltare fără precedent. Probabil a existat o școală de zugravi, căci numai așa ne putem explica bofetăția temelor și a modelelor folosite, precum jmițața de stil a pjfturiiior Un ansamblu pictural se păstrează în biserica din *Lujeni*, ctitoria boierului Vitold, pe la mijlocul secolului (c. 1453) : Iisus în mormînt și ierarhi în altar, sfinți și tabloul votiv în naos, Judecata de apoi, sfinți și scene din viața Sfîntului Nicolae în pronaos.

abil prin anii 1479—1481 a fost împodobită cu picturi *biserica Nicolae din Rădăuți*, refăcute însă în secolul XIX. Se remarcă loul votiv, în naos, Spălarea picioarelor, Cina cea de Taină, pirea apostolilor, în altar.

1487 a fost ridicată *biserica Stintul Procopie din Milișăuți* .), lingă Rădăuți, distrusă de austrieci în timpul primului război . A avut un valoros ansamblu de pictură murală, cu un program ific bogat, cunoscut astăzi numai din descrierile mai vechi.

în 1487 a fost construită *biserica înălțarea Sfintei Cruci din Cuprinde un minunat ansamblu pictural, în care se impune votiv al lui Ștefan cel Mare și al familiei sale, dar mai ales Sfintei Cruci de către împăratul Constantin cel Mare (peretele al pronaosului, deasupra ușii de intrare), scenă neobișnuită în bizantină. Are o semnificație simbolică, voind să fie o chemare împotriva turcilor, adresată întregii creștinătăți. ■rica m2Ră,sUj.ILY,Qio.neț, ridicată în 1488, păstrează picturile din naos. In altar, rețin atenția Maica Domnului jmjjruncul Iisus Lnfhj, CJna_c^a_de_Tairiă; împărțășirea...apostolilor. _£u_JȘfintul Sfintul Sîng,eYI. Spălarea picioarelor, figuri de ierarhi. în naos ei registre — se păstrează Pantocratorul, apoi scene din viața)rului, îndeosebi cele legate de Patimi. Pe registrul de jos, pe de vest, se află tabloul ctitoricesc, reprezentînd pe Ștefan cel oamna Măria Voichița, o fetiță și un tînăr, probabil viitorul)gdan III.*

uri valoroase păstrează și *biserica Sfîntul Ilie*, din satul cu rame (azi încorporat în orașul Suceava), din 1488. Se remarcă din viața Simțului Ilie, în pronaos.

■rica *Sfîntul Nicolae din Popăuți-Botoșani*, zugrăvită în 1496, : scene care se remarcă prin claritatea lor, prin varietatea ilor compoziționale, prin dinamica gesturilor etc. Se remarcă 3 scenele legate de Patimi : Cina cea de Taină, Prinderea lui us înaintea iui Caiafa, Drumul spre Golgota, Iosif din Arimateia rupul lui Iisus, Luarea de pe cruce, Coborîrea la iad etc. Deși ■ din altarul și naosul *bisericii înălțării de la mînăstirea Neamț* u fost refăcute în secolul trecut, totuși ele au o importanță remarcabilă.

chip deosebit ne reține atenția *biserica Sfîntul Nicolae din* ', ctitoria logofătului Ioan Tăutu, împodobită cu picturi murale lonahul Gavriil, semnat pe tabloul votiv, în slavonește, primul

zugrav cunoscut cu numele din epoca lui Ștefan cel Mare, autorul uneia din cele mai remarcabile realizări artistice din tot Răsăritul ortodox. El a introdus o seamă de inovații, atât în ce privește conținutul, cât și de ordin formal. De pildă, a introdus friza în vechea pictură moldovenească pentru numeroasele scene din ciclul Patimilor, multe necunoscute zugravilor anteriori, iar în pronaos a introdus cele șapte sinoade ecumenice, preluate probabil din Țara Românească. A reluat unele scene din picturile anterioare moldovenești, cum este Descoperirea Sfintei Cruci. Figura logofătului Tăutu este plină de vigoare, fiind o mărturie a efortului pe care l-a depus artistul pentru a reda fizionomia sa autentică și a se desprinde de canoanele tradiționale. De notat și faptul că figurile din biserică din Bălinești sînt deosebit

de românești.» La realizarea acestui ansamblu pictural, ieromonahul Gavriil a avut cel puțin două ajutoare, ceea ce atestă existența unui atelier sau a unei școli de pictură bisericească, în care se instruiu diferiți ucenici. Specialiștii îl socotesc drept unul din cei mai mari artiști români din toate timpurile, «un clasic al picturii românești».

În încheiere, notăm că cercetările arheologice efectuate la ruinele fostei mînăstiri Sfințitul Nicolae din Poiana (Progota Veche) au dus la constatarea că existase aici o biserică zidită de Ștefan cel Mare, zugrăvită atât în interior, cât și în exterior.

Analiza picturilor din bisericile lui Ștefan cel Mare ne duce la concluzia că în timpul său exista o preocupare permanentă pentru împodobirea lăcașurilor de închinare. Unitatea stilului și a planului iconografic dovedește că zugravii lui Ștefan cel Mare nu proveneau din afara hotarelor Moldovei, veniți fiecare cu concepții și principii proprii, ci erau meșteri români, formați în același mediu artistic local, adică în aceeași «școală» moldovenească.

Tot aci este cazul să amintim cunoscutele opere miniaturistice din timpul lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, create de ieromonahul Gavriil Uric de la Neamț (Tetraevanghelul din 1429, împodobit cu 24 scene și fronfispicii, azi la Oxford), cele create de ieromonahul Nicodim de la Putna (Tetraevanghelul din 1473, cu portretul lui Ștefan cel Mare) și de ceilalți caligrafi și miniaturişti de la mînăstirile Putna, Neamț, Moldovița, Bistrița sau din alte părți, asupra cărora vom reveni.

În *Transilvania*, ne rețin atenția mai multe ansambluri picturale, mai ales ale bisericilor din județul Hunedoara. Astfel în vara anului 1975, s-au descoperit la *Întreisingeorgiu* fragmente din pictura murală

tată în anii 1313—1314 — probabil de zugravul Teofil, pomenit în inscripție din anul 1314 a.r. peste un strat în jurul vechii ugrăveală, cel mai cunoscut a noastră. În 1408—1409, biserica a fost refăcută de familia cneazului Cîndreș, după cum arată inscripția de lângă tabloul votiv zăcut: cneazul Cîndreș și soția sa Nistora, care susțin modelul ei lor, avînd, de o parte și de alta, pe jupînul Lațcu, fratele lui Ștefan, și pe Vlaicu, fiul aceluiași. Un interes aparte prezintă costumul istoric, asemănător cu al țărăncilor din regiune. Biserica minăstirii Rîmeș păstră, fragmentar, mai multe straturi vechi. Cea mai veche datează de la începutul secolului al XIV-lea. În al doilea strat de pictură se găsește și o inscripție, în care sînt înscrise numele meșterului Mihul de la Crișul Alb, deci un autohton, arhiepiscopului Ghelasie, precum și anul 1377. Deci în jurul anului 1377. În al doilea zugrav român, cunoscut cu numele în secolul al XIV-lea, teofîi de la Strei și George.

În cadrul restaurărilor efectuate în anii 1970—1972 la biserica din Strei s-au putut recupera o serie de picturi murale din interior, care constituie azi unul din ansamblurile picturale cele mai bine păstrate din țară. După aprecierea specialiștilor, ele datează din secolul al V-lea, lucrate probabil din dispoziția cneazului Petru, fiul lui Ștefan, cunoscut documentar în (1377). În exterior, pe latura de răsărit a altarului, apare figura de mari dimensiuni a Sfîntului Hrisost slab conservată. Pe peretele de sud al navei se disting mai multe scene cu sfinți, care altădată formau un amplu cortegiu. Urme slabe se păstrează și pe peretele nordic. În timpanul situat deasupra ușii de intrare de la turnul clopotniță (latura de vest) se păstrează, bine conservată, figura lui Hristos milostivul. Toate acestea duc la concluzia că biserica din Strei a avut exteriorul decorat integral cu picturi murale.

Între picturile din altar, o importanță excepțională prezintă cortegii de apostoli, iar între ei Sfîntă Fecioară cu pruncul. Pe bolta altarului apare figura lui Iisus, încadrată de doi îngeri. Tot în altar apar și scene cu sfinți, sfințe, episcopi. În naos apar figuri și scene cu: Bunăvestire (pe tîmplă), Nașterea, Botezul, închinarea magilor în Egipt (peretele de sud), iar în continuare, Cina cea de amărie (pe peretele de vest), deci scene din ciclul hristologic. În cadrul și în jurul altarului apare figura ctitorului ansamblului mural, probabil cneazul Petru, în atitudine de rugăciune cu mâinile împreunate, Poarele arhanghelului Mihail. În altar, pe peretele de sud, în re-

gistrul inferior, aproape de tîmplă, se află, după opinia unor cercetători, chipul meșterului care a împodobit biserica, redat în picioare, în ținută de epocă, îmbrăcat într-o obișnuită haină cu glugă. O inscripție alăturată, cu numele său, a fost interpretată de unii Grozie, de alții Ambrozie, iar mai nou s-a redat sub forma : «(Ambj^r^ziejirieșter, iar Ivanița a zugrăvit bisericși)». Ar însemna ca acesta să fie primul zugrav de la noi, care și-l-a lăsat numele și autoportretul. Mai plauzibilă este însă părerea că portretul în cauză este al ctitorului propriu-zis al bisericii, după cum în naos apare cel care a subvenționat lucrările de pictură. Meșterul zugrav numai își va fi semnat opera în altar. Se pare că el a avut două ajutoare.

Biserica din Sîntămăria Orlea de asemenea păstrează în interior un valoros ansamblu de picturi murale. Cercetători mai noi (V. Drăguț) le consideră anterioare celor de la Strei și din biserica domnească de la Argeș, executate probabil în 1311, dată aflată în inscripția votivă păstrată fragmentar. Toate scenele și amănunțele iconografice (proportțiile figurilor și modelarea lor cu umbre adînci și pete de lumină, costumele și fondurile arhitectonice) sînt specifice artei bizantine din epoca Paleologilor, căreia îi aparțin și frescele din biserica domnească de la Argeș. În navă se păstrează — în panouri vaste dispuse în trei registre — mai multe scene din viața Mîntuitorului, apoi scene din viața Maicii Domnului, înălțarea Sfintei Cruci, Judecata de apoi — cea mai veche reprezentare a acesteia în pictura românească —, Închinarea magilor, Adormirea Maicii Domnului. Cea mai frumoasă realizare din acest ansamblu pictural este Descoperirea Sfintei Cruci, pe peretele de nord. Cercetarea stilistică și iconografică a acestor fresce a dus la concluzia că ele au fost lucrate de un meșter format într-un mediu artistic de tradiție bizantină din Serbia (unele scene prezintă vădite asemănări cu cele din biserica sîrbească din Sopocani, executate în 1265).

Un alt ansamblu de picturi originale se păstrează în naosul *bisericii din Leșnic*, ridicată spre sfîrșitul secolului al XIV-lea, probabil de cneazul Dobre Românul. Cea mai amplă scenă este cea a Judecății de apoi. Între cei drepți, zugravul anonim a înfățișat și doi ostași în mișcare, primul ducînd pe umăr trupul neînsuflețit al unui ostaș căzut în luptă, cu o săgeată înfiptă în piept, iar al doilea ducînd, tot pe umăr, un țap, ca simbol al jertfei. Deasupra scenei se afla o inscripție în limba slavonă, cu următorul cuprins : «O, fratele meu, cît de mult am suferit în țară străină pentru păcatele mele». Este singura imagine de acest fel în iconografia românească, desigur o evocare a jertfelor de

lin timpul luptelor lui Dobre Românul și a altor cneji hunedopotriva turcilor.

biserica din Crișcior, ridicată în jurul anului 1400, se păstrează în cele mai izbutite tablouri votive din arta medievală română înfățișând pe jupînul Bălea, soția sa Visa și alți membri ai fa- Se păstrează însă și alte scene : Spălarea picioarelor, Cina cea ia, Purtarea Crucii, Adormirea Maicii Domnului ș.a. Este intere- prezența celor trei regi maghiari trecuți între sfinți : Ștefan, și Ladislau, probabil ca un omagiu pe care trebuiau să-l aducă români regatului ungar. În exterior, pe peretele nordic, se păs- resturi din scena Judecării de apoi.

biserica din Ribița, ridicată în 1417, se păstrează un alt tablou * care înfățișează pe jupanul (cneazul) Vladislav cu soția Stana ile lui, jupanul Miclăuș, cu soția Sora, prezentînd biserică Sfin- licolae. Sub macheta bisericii este înfățișată fiica lui Vladislav, itr-un costum obișnuit în regiune. Și aici au fost zugrăviți regii ii Ungariei. În altar se vad două figuri de îngeri. Frescele de la prezintă vădite asemănări cu cele de la Crișcior, încît se poate une că se datorează aceluiași artist anonim, fără îndoială un c (se dovedește un bun cunoscător al costumului popular local). :tuiile *bisericii din Densuș* au fost lucrate în 1443 de meșterul Ștefan, venit probabil din Țara Românească. Ele prezintă ase- stilistice cu cele din biserică domnească de la Argeș, mărturie iilor artistice ale Transilvaniei cu țările românești extracarpati- , sterul Ștefan — unul din marii artiști ai evului mediu românesc igrăvit registrele superioare ale naosului și altarul. Picturile de iiii centrali ai naosului — între care se remarcă Sfînta Treime și Marina — au fost lucrate de un localnic, influențat de arta ră.

obabil tot Ștefan de la Densuș a zugrăvit icoana de hram — Maica « ilui cu pruncul — din biserică satului *Ostrov*. Tot în secolul ■lea a fost împodobită cu picturi biserică din *Cetatea Colțului** ă însă în secolul anterior. Se mai păstrează unele fragmente, are impresionează mai ales Năframa Veronicăi. itre sfîrșitul secolului al XV-lea au fost zugrăvite bisericile *atna*, *Bîrsău*, *Peșteana*, cele din *Seghiște* (dispărută), *Târcăița*, -a, *Tileagd*, toate în Bihor, *Deva* (dispărută), *Sîntimbru-Alba*, •sul celei din *Lipova* ș.a. noi ^r teotas

Potrivit aprecierilor specialiștilor, numai picturile bisericii din Sântămăria Orlea sînt influențate de arta bizantină din epoca Paleologilor, fiind executate de un zugrav din sudul Dunării, pe cînd celelalte sînt realizate de meșteri români, fie din partea locului, fie veniți din alte ținuturi locuite de români. Se poate vorbi — mai ales în primele decenii ale secolului al XV-lea — de o adevărată «școală» de pictură locală în Transilvania, a cărei dezvoltare stă în strînsă legătură cu afirmarea politică și militară a cnezatelor și voievodate-
lor românești. Remarcăm și faptul că în Transilvania pictura pe pereții exteriori ai bisericilor a apărut cu mult înaintea celei din Moldova.

De notat că inscripțiile murale care au putut fi descifrate au dus nu numai la cunoașterea unora din cnezii ctitori, ci și la cunoașterea primilor zugravi de neam român : Teofil de la Streisîngeorgiu, Mihul de la Crișul Alb la Rîmet, Grozie, Ambrozie sau Ivanița de la Strei, Ștefan de la Densuș.

Artele decorative* PajTjUjilj^u^ajhjttert^
s-au dezvoltat și artele decorative : sculptura, broderia, arta metalelor prețioase (argintăria) și ceramica".

Sculptura în piatră. înT^TarJ Românească a avut două izvoare de inspirație : bizantino-oriental și apusean. Putem aminti "ici bogatul "3ec?îr~sculptat—de--pe* fațada" "Blserîcîi" înmăstirii Cozia, precum și diferite lespezi funerare : piak^de^jriormînt, ^i_ defgriflxatd,, zisă a lui Negru Vodă, aflată în biserica domnească de la Argeș (un bărbat culcat, cu mîna dreaptă pe pîe^tV *purfîncr'liarâ"șT""costum apusean), capacul de sarcofag care se presupune că ar fi acoperit mormîntul lui Radu I, din aceeași biserică (cu elemente vegetale, geometrice și arhitecturale), piatra de mormînt a lui Mircea de la Cozia.

Cunoscută fiind pînă azi înclinarea țaranului român pentru înflorituri sau crestături în lemn (furcă de tors, fluier, vase de lemn, mobilier casnic, stîlpi de cerdac, porți etc), estejic presupus că vechile noastre biserici și mînăstiri au avut numeroase piese sculptate în TenuT: tîmple, scaune arhieriești sau domnești, străni, analoage, cruci, jîși de intrare "etc. Materialul folosit eră lemnul de nuc, păr, paltin, tei, tisă. Motivele erau geometrice, vegetale sau de alt gen. Pe lemnul sculptat se punea, de multe ori, o poleială de aur. Din nefericire au ajuns pînă la noi prea puține piese sculptate în lemn. De pildă, din Țara Românească s-au păstrat ușile paraclisului — azi dispărut — de la mînăstirea Snagov (1453), cel mai vechi exemplar al acestui gen artistic la noi, remarcabile din punct de vedere al execuției tehnice,

□apuse din două canate, fiecare avînd cîte trei compartimente ri (în registrul prim Bunavestire, în care alături de înger și i mai apar David și Solomon, în registrul de mijloc patru sfinți, doi cîte doi, iar în registrul inferior doi sfinți militari pe cai), vldova, pe lîngă sculptura în stil gotic care decorează portai ferestrele bisericilor, a apărut un gen specific de sculptură va și anume pietrele de mormînt sau lespezile funerare. Erau din calcar sau gresie de proveniență locală, mai rar din mar: import. Toate au cîmpul central sculptat, de regulă cu palmete, ășpîndite în Bizanț și în tot Orientul creștin, avînd un chenar .1, pe care se află o inscripție în limba slavonă, totipul pentru decorația lespezilor funerare moldovenești îl con-pietrele de mormînt puse din dispoziția lui Ștefan cel Mare ica Sfîntul Nicolae din Rădăuți, pe mormintele înaintașilor săi:

I, Lațcu, Roman I, Ștefan I, Bogdan — fratele lui Alexandru —, Bogdan, fiul aceluiași, Anastasia, fiica lui Lațcu. Pe piatra nînt a lui Bogdan I apare semnătura lui «mistr Jan», care prosculptat și celelalte. N-ar fi exclus ca el să fi inițiat în meșterulturnii în piatră pe unii ucenici moldoveni, formînd astfel un [ier sau o școală de sculptură. Tot în timpul lui Ștefan cel Mare lucrate și alte pietre de mormînt: a doamnei Oltea, mama sa aj, a Măriei de Mangup (Putna), a doamnei Ana, soția lui iru cel Bun (Bistrița), a lui Ștefan II (Neamț), a mitropolitului ; (Putna), a voievozilor Bogdan și Petru, fiii domnitorului (Putna), din fiii și fiicele logofătului Ion Tăutu (Bălinești), a pîrcălabu- a (Arbore), a lui Daniil Sihastrul (Voronet), a hatmanului . și a soției sale (Dolheștii Mari) etc. Cea mai somptuoasă les- nerară este cea de pe sarcofagul lui Ștefan cel Mare, la Putna, ncă din timpul vieții lui. Schema cîmpului central o formează ia care șerpuieste și se întoarce în formă de opt, închizînd trei >ane în care se desfășoară buchete de frunze de stejar, fructe lă. Pe pereții laterali ai sarcofagului se găsesc alte motive orna- i cu tulpini îndoite, frunze, floricele etc.

deria. Modelele care au constituit izvorul direct al broderiei ro-^ .^medievale au fost luate din arta bizantina, care în secolul al a atins ultimul stadiu de dezvoltare. Menționăm că la JDinp-., ă ă n s-a descoperii; un fragment de broderie din secolele [-, „Fără îndoială că primele lăcașuri-de închinare ridicate de mu nteni și "moldoveni au fost înzestrate și cu odoarele nece- r eșniînte diâc6nești]3>reojeshlî^

dvere, prapori, acoperăminte de mormînt etc.[^] Ca mărturie,..iiL-aceest
sens7^i3~inr"act "tHm3747 prin care Vladislav "Vodă dăruia_Vodiței,
Intre altele : «o perechie""*3e"~63âjdii preoțești de mătase, perdele de
un epitrahil și mînecuțe cusute cu fir de argint». Este cea mai
veche mențiune privind o danie de broderii în țările noastre.
Din păcate, puținele piese păstrate datează abia din ultimii ani ai seco-
lului al XIV-lea și de la începutul celui următor. Este vorba de epitrahilul și bedernița de la Tismana (c. 1380—1389), epitaful de la Cozia
(1395—1396), azi în Muzeul de artă al României. Epitrahilul de la Tis-
mana cuprinde 80 de medalioane-perechi, cu chipuri de sfinți (evan-
gheliști, ierarhi, mucenici, îngeri), iar bedernița are în centru scena
Coborîrii la iad (Anastasis). Ambele piese au în medalioane monograma
mitropolitului Antim Critopol. Toate piesele consemnate aci nu diferă
cu nimic de produsele similare ale artei bizantine slave din Balcani,
încît nu putem ști dacă au fost lucrate la noi în țară sau în altă parte.

La începutul secolului al XV-lea s-au lucrat în Moldova — la
Neamț sau la Bistrița — primele piese de broderie românească cunos-
cute : un epitrahil de la Alexandru cel Bun (c. 1427—1431) și un epitaf
din 1428. Epitrahilul, păstrat o vreme în Rusia, azi pierdut, cuprindea,
în 16 medalioane, scene din viața Mîntuitorului, mai ales din ciclul
Patimilor, iar în alte medalioane, mai mici, figuri de sfinți. În partea de
jos, erau lucrate chipurile lui Alexandru cel Bun și al soției sale,
Mălina, cele mai vechi portrete voievodale cunoscute în broderia
românească.

În 1428, a fost lucrat, din inițiativa mitropolitului Macarie al Mol-
dovei, un epitaf (dus de ostașii lui Jan Sobieski în Polonia, în 1686,
păstrat în Muzeul din Lvov, de unde a dispărut în cursul celui de al
doilea război mondial). Un alt epitaf a fost lucrat tot în 1428, pentru
mînăstirea Bistrița, din dispoziția doamnei Mălina, soția lui Alexandru
cel Bun. În 1437 a fost lucrat la Neamț un epitaf, din porunca egumenu-
lui Siluan (azi în Muzeul de Artă al României), una din cele mai izbu-
tite broderii moldovenești și prototipul epitafelor de mai târziu. Repre-
zintă Scena Plîngerii, adică în centru este redat Iisus, întins, plîns de
Maica Sa și Măria Magdalena, în jurul său îngeri, iar în colțuri simbo-
lurile evangheliștilor.

Din timpul domniei lui Ștefan cel Mare menționăm _jmai multe epi-
trahile lucrate pentru mînăstirea Putna, între care unul lucrat înainte
~*tîe 14807 avîHSTrT medalioane 16 scene~din viața Mîntuitorului, iar la
capete portretele lui Ștefan cel Mare și al fiului său Alexandru (este
deci o piesă asemănătoare cu epitrahilul de la Alexandru cel Bun), altul

tirea Dobrovăț (c. 1504), pe care sînt înfățișați Mîntuitorul, ului, cei 12 apostoli, Ștefan cel Mare și doamna Măria Jicioare, ținînd cîte o cruce în mînă. Sînt de menționat apoi lucrute tot pentru mînăstirea Putna (între care, una din os pe Ștefan cel Mare și doamna Măria Voichița, amîndoi domnești și cu coroană pe cap), două epitafe pentru mînă- ;ița (1484 și 1494), altul pentru Dobrovăț (terminat numai j ;văl liturgic pentru biserica Sfîntul Nicolae din Rădăuți, un sentînd pe Sfîntul Gheorghe, care a aparținut mînăstirii la Athos, vreo opt epitrahile (azi toate la Putna) ș.a. de mare valoare este acoperămîntul de mormînt al Măriei soția lui Ștefan cel Mare, îngropată la Putna în 1477. Este i cu ochii închiși, cu mîinile "încruciate pe piept, într-o mantie de brocard albastru deschis și argint, cu coroană pe în jur o inscripție în limba slavonă. Este una din piesele jmarcabile și mai originale din arta românească, reprezen-Le desăvîrșire a stilului broderiei moldovenești, din timpul ;el Mare (perioada «clasică»). Fără îndoială, aceste piese de i fost lucrute la noi, mai ales în mînăstirile de călugărițe, miliile domnești sau ale marilor dregători.

ăiia sau grlg metaIeiQi,,QjeJi,aase, este o altă ramură a arte-tive. AJfost cunoscută de timpuriu pe teritoriul țării noastre, în ținuturile dunărene, unde s-au găsit numeroase podoabe* de cult de origine bizantină (discul lui Paternus, crucea-3 la Dinogetia etc).

îrziu, domnii Țării Românești și ai JMoldovai-.se adresau în-* Leșterilor sași din Transilvania (SibnijJBxa^oji^istrița^cerînct^cute felurite obiecte de cult, din aur, argint, argint aurit șf^ K~pietre pfl^foajșe, jpeM^ ■, uri, potire, anafornițe, ripide, ferecaturi (de evangheliare? .11 ruci, racle), la care se adaugă piese mai mari, cum sînt cristei- j -rate în aramă și clopotele, din bronz. jț ntăria din Țara Românească a fost influențată de artaapuSr» , [| Sljilăj^ant^ de cult '*IA*\ nînăstirilor de domnii țării se păstrează numai două piese : o

Sfîntul Nicodim, ambele aparținînd inițial mînăgtMLJisrriana. areprezință~'cn5îierîca de plan central, cu cinci turlle, decorate î cu portaluri în arc frînt, și cu ferestre ornate în stil gotic. Pare t executate într-un atelier transilvănean. Ferecătura Tetraevan-

ghelului — de tip slavo-bizantin — reprezintă pe prima față Răstignirea, încadrată de un chenar lat, împărțit în mici panouri cu figuri de sfinți, apostoli și îngeri, iar pe a doua față Coborîrea la iad (anastasis), încadrată de un chenar cu rozete și vrejuri împletite.

Din tezaurul artistic al Moldovei, prima piesă de argintărie cunoscută se numește "Tăvălașă" (Tăvălașă) a Sfântului Ioan cel Nou (azi în biserica "Sf. Iosif" din Suceava) și anume ferecătura laturii din față. Este lucrată din argint aurit și formată din 12 mici plăci metalice, dispuse în două registre și legate între ele prin benzi înguste de filigran de argint, fiind decorate cu motive florale. În aceste 12 plăci, argintarul a redat cu mult talent scene din martiriul Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, socotit pe atunci patronul sau ocrotitorul Moldovei. Este o piesă de mare valoare, remarcabilă prin deosebită expresivitate, a figurilor și gesturilor personajelor. Probabil a fost lucrată într-unul din atelierelor din jurul Curții domnești a lui Alexandru cel Bun. În 1448 s-a executat o ferecătura de la un Tetraevanghel — copiat de Gavriil Uric în 1436, — la cererea lui Lațcu Cânde din Rîu de Mori, castelanul Hațegului, probabil la mănăstirea Neamț.

În timpul „lui Ștefan cel Mare” argintăria moldovenească și-a atins apogeul. Multe din piesele de argintărie din timpul său au fost lucrate în atelierelor meșterilor sași din Transilvania (de pildă, în 1481, domnul moldovean cerea bistrițenilor să-i trimită înapoi pe Anton argintarul, plecat în Transilvania de frica turcilor). Cădelnița din argint aurit dăruită de domnul mănăstirii Putna reproduce în miniatură un turn de biserică, avînd o ornamentație bogată, în stil gotic. Este o operă deosebită perfectiune tehnică, realizată într-un atelier transilvănean. Alte opere reprezentative sînt: ferecătura Tetraevanghelului de la Humor (1487, scris în 1473) — avînd în față Coborîrea la iad, pe spate Adormirea Maicii Domnului —, două ripide, ajunse în insula Patmos, alte două la Putna, un panaghiar, aparținător inițial mănăstirii Neamț, și un altul, asemănător, dăruit de Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, bisericii Precista din Bacău, o ferecătura de Tetraevanghel, făcută cu cheltuiala vistiernicului Isac, pentru «Mitropolia din Feleac» (1498) etc, la care se adaugă cîteva clopote la Voroneț, Putna și Bistrița.

_____ piese de argintărie și în unele ateliere locale, în incinta mănăstirii: Neamț, Putna, Humor. De pildă, ferecătura Tetraevanghelului dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna, în 1487, poartă mențiunea

Concluzii: *Arta bisericească, cu toate ramurile ei, a cunoscut o deosebită înflorire în Muntenia sub Mircea cel Bătrîn, iar în Moldova sub Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare. Această înflorire se datora, în primul rînd, domnitorilor și vlădicilor țării, dar era și o consecință firească a dezvoltării generale a vieții econo-mice-comerciale, a legăturilor neîntrerupte dintre țările românești. Artiștii autohtoni din Țara Românească și Moldova au știut să îmbine capacitatea lor creatoare, bazată și pe străvechea tradiție locală, cu experiența artistică a popoarelor învecinate (bizantină și sud-slavă), ajungînd la o creație nouă, cu trăsături proprii, la o artă autentic românească. O astfel de artă s-a dezvoltat și în Transilvania, reprezentată de bisericile de piatră de aici, împodobite cu picturi executate de meșteri locali.*

BIBLIOGRAFIE

Lucrări de sinteză: Arhitectura. N. IORGA — G. BALȘ, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, 399 p. + 217 fig. + 112 pi.; N. GHICA-BUDEȘTI, *Evoluția arhitecturii în Muntenia*. I. *Originile și înnuririle străine, pînă la Neagoe Basarab*, în BCMI, XX, 1927, p. 121—158; GRIGORE IONESCU, *Istoria arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri p'mă la 1900*, București, 1937; CORIOLAN PETRANU, *L'art roumain de Transylvanie*, în voi. *La Transylvanie*, Bucarest, 1938, p. 469—£62 (și extras); VIRGIL VATAȘIANU, *Istoria artei teudale în țările române, voi. I, Alta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, 1959, XII + 1018 p. (pînă la sfîrșitul sec. XVI); GRIGORE IONESCU, *Istoria arhitecturii în România*, 2 voi. București, 1963—1965, 540 + 542 p. (voi. I. pînă la sfîrșitul sec. XVI); *Istoria artelor plastice în România*, 2 voi. București, 1968—1970, 459 + 302 p. (voi. I pînă la sfîrșitul sec. XVI); GR. IONESCU, *Histoire de l'architecture en Roumanie*, București, 1972, 589 p. + ilustr.

Pictura. I. D. ȘTEFĂNESCU, *Contribution à l'étude des peintures murales valaques (Transylvanie, district de Vîlcea, Tirgoviște et region de Bucarest)*, Paris, 1928, 90 p. + X pi. ; I. D. ȘTEFĂNESCU, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie de puis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1928, XII + 338 p. (voi.); 12 p. + XCVI pi. (album); *Nouvelles recherches. Etude iconographique*, Paris, 1929, VIII + 192 p. + 58 pi. (album); I. D. ȘTEFĂNESCU, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au X/X-e siècle*, Paris, 1930—1932, IX + 439 p. + 30 pi. (texte) + 8 p. + 100 pi. (album); I. D. ȘTEFĂNESCU, *L'art byzanlin et l'art lombard en Transylvanie. Peintures murales de Valachie et de Moldavie*, Paris, 1938, IX + 166 p. + LVI pi. + 1 h.; ȘTEFAN METEȘ, *Din istoria artei religioase române. Zugravii bisericilor române*. Cluj, 1929, VIII + 168 p. + 48 pi. (Extras din ACMIT, I, 1926—1928, Cluj, 1929); VIRGIL VATAȘIANU, *Istoria artei feudale în țările române*. Voi. I. *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, 1959, XII + 1018 p. (numai pînă la sfîrșitul sec. XVI); *Istoria artelor plastice în România*, 2 voi., București, 1968—1970, 459 + 302 p. (voi. I. pînă la sfîrșitul secolului XVI); VASILE DRAGUȚ ș.a., *Pictură românească în imagini*. București, 1970, 328 p. (cu 1111 reproduceri în text); I. D. ȘTEFĂNESCU, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973, 269 p.

Arta creștină în România. 3. *Secolul al XIV-lea*, Studiu introductiv și prezentarea planșelor de Corina Popa, București, 1983, 192 p.; 4. *Secolul al XV-lea*. Studiu introductiv, antologie și prezentarea planșelor de Vasile Drăguț, București, 1985,

Repertoriul picturilor murale medievale din România, (sec. XIV — 1450), i București, 1985; DANIEL BARBU, *Pictura murală din Țara Românească 'al XIV-lea*, București, 1986, 111 p. + 100 pi.

ele decorative. Lucrări de sinteză. N. IORGA, *Les arts mineurs en*, 2 voi. Bucarest, 1934, 52 p. + 129 p. (I) + 26 p. + 107 p. (II); N. IORGA, *rtă religioasă la români. I. Icoana românească. II. Argintăria românească, tarile românești. IV. Sculpturile în lemn, V. Țesăturile, Vălenii de Munte, n + 48 pi.*; CORINA NICOLESCU, *Argintăria laică și religioasă în țările ;c. XIV—XIX*, București, 1968, 374 p. + 275 fig. j CORINA NICOLESCU, *chi românești*. București, 1971, 54 p. + 79 pi.; CORINA NICOLESCU, *Arta prețioase în România*, București, 1973, 64 p. + 107 fig. ; MARIA-ANA CU, *Broderia medievală românească*, București, 1969c, 54 p. + 101 pi.; NA MUSICESCU și ANA DOBJANSCHI, *Broderia veche românească*, Bucu- 06 p. + 120 pi.

"OR BRĂTULESCU, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de artă religioasă* 1939, 172 p. + LXXI pi.; CORINA NICOLESCU, *Miniatura și ornamentul tușcrise în țările române, sec. XIV—XV/7/*, București, 1964, 80 p. + 62 fig.; CARU, *Vechi legături de cărți românești. Introducere în istoria legătoriei lia*, în S.C.B., serie nouă, XIII, 1974, p. 39—90.

a în Moldova. G. BALȘ, *Bisericile lui Șteian cel Mare*, București, p. + 486 fig. în text (extras din BCMI, XVIII, 1925); PAUL HENRY, *Les ; la Moldavie du Nord des origines à la lin du XVI-e siècle. Archi-peinture*, 2 voi. Paris, 1930, IV + 320 p. + 3 pi. (I); 68 p. + 10 pi. (II), n.: Prefața de Prof. Jean Delumeau. Postfață și note de Prof. Vasile aducere și indici de Constanța Tănăsescu, București, 1984, 304 p. + 68 iografice și planșe alb-negru; I. D. ȘTEFĂNESCU, *L'Eglise de Bălinești*, în . XXXVII, 1944, p. 7—40+25 ilustr. j PETRU COMĂRNESCU, *îndreptar monumentelor din nordul Moldovei* (arhitectura și fresca în sec. XV—XVI), 1961, 349 p.; voi. *Cultura moldovenească în timpul lui Șteian cel Mare. de studii îngrijită de M. Beza*, București, 1964, 686 p. (interesează în- udiile: CORINA NICOLESCU, *Arta în epoca lui Șteian cel Mare*, p. M." RIA-ANA MUSICESCU, *Considerații asupra picturii din altarul și naosul ii*, p. 363—417; SORIN ULEA, *Gavriil ieromonahul, autorul ireșcelor de ti*, p. 419—461; TEODORA VOJNESCU, *Portretele lui Șteian cel Mare în i sale*, p. 463—478; I. D. ȘTEFĂNESCU, *Broderiile de stil bizantin și mol- în a doua jumătate a secolului XV. Istorie, iconograiie, tehnică*, p. 479— GRIGORAȘ și I. CAPROȘU, *Biserici și minăstiri vechi din Moldova*, 1968, 70 p. + 72 pi. i CORINA NICOLESCU, *Arta epocii lui Șteian cel iții cu lumea occidentală*, în SMIM, VIII, 1975, p. 63—99; Vol. *Monumente ■ericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, 453 p. (cu bogată

u arhitectura, pictura și sculptura bisericilor din Transilvania să se vadă afia de la capitolul: *Minăstiri și biserici românești din Transilvania și ' în secolele XIII—XV*; VASILE DRĂGUȚ, *Biserica din Leșnic*, în SCIA, 2, 1963, p. 423—433; VASILE DRĂGUȚ, *Biserica din Strei*, în SCIA, plastică, t. 12, nr. 2, 1965, p. 299—317; VASILE DRĂGUȚ, *Din nou despre 'sericii din Strei*, în BMI, an. XLII, 1973, nr. 2, p. 19—26; VASILE DRĂGUȚ, *din Transilvania secolului al XV-lea: Ștetan de la Densuș*, în SCIA, plastică, t. 13, 1966, nr. 2, p. 233—245; VASILE DRĂGUȚ, *Picturile bise->întămăria Orlea — cel mai vechi ansamblu mural din țara noastră*, în XL, 1971, nr 3, p. 61—74; ECATERINA CINCHEZA-BUOJLEI, *Ansamblul de la Leșnic — o pagină de istoria românilor transilvăneni din veacul - în SCIA*, tom. 21, 1974, p. 45—48, E. CINCHEZA-BUCULEI, *Portretele 'ilor și pictorilor bisericii din Strei*, în SCIA, Seria artă plastică, XXII, —72;. E. CINCHEZA BUCULEI, *Le programme iconographique des absides a Riu de Mori et Densuș*, în RRHA, XIII, 1976, p. 81—103; E. CINCHEZA *Date noi privind pictura bisericii din Crișcior*, în SCIA, tom. 25, 1978; A, *Streisingeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer Geschichte des 11—14. Jahr-*

Iuuderts in Suden Transilvaniens, în *Dacia*, n.s., t. XX, 1976, p. 37—61 ; RADU POPA, *Streisingeorgiu, Mărturii de istorie românească din secolele XI—XIV în sudul Transilvaniei*, în *Monumente istorice și de artă*, 1978, nr. 1, p. 9—32 (alte șapte studii privitoare la această biserică la p. 33—62); MARIUS PORUMB, *Ctitori și artă românească în Transilvania secolului al XV-lea*, în *AHA*, Cluj-Napoca, XXIII, 1980, p. 97—121 ; G. MIHAILA, *Cele mai vechi inscripții cunoscute ale românilor transilvăneni (1313—1314 și 1408. Streisingeorgiu)*, în voi. *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, 1981, p. 7—27; MARIA MOCANU, *Biserica Sf. Nicolae din satul Leșnic, în Repertoriul picturilor murale medievale din România sec. XFV, la 1450*, partea I-a, București, 1985, p. 98—113; LIANA TUGEARU, *Biserica mănăstirii Rîmeț în același volum*, p. 149—172.

Artele decorative. C. BOBULESCU, *Aerul sau epitaful lui Alexandru cel Bun*, în *RSIAB*, XXIV, 1934, p. 65—74; EMILE TURDEANU, *La broderie religieuse en Roumanie, Les epitaphioi moldaves aux XV-e et XVI-e siecles*, în «*Cercetări Literare*», IV, București, 1940, p. 164—214 + 10 pi.; EMILE TURDEANU, *La broderie religieuse en Roumanie. Les etoiles des XV-e et XVI-e siecles*, în «*Buletinul Institutului Român din Sofia*», an. I, nr. 1, 1941, p. 5—62; I. D. ȘTEFANESCU, *Autels, tissus et broderies liturgiques*, în «*Analecta*», București, II, 1944, p. 103—129 -f-21 ilustr. ; MARIA ANA MUȘICESCU, *Date noi cu privire la epitrahilul lui Alexandru cel Bun*, în *SCIA*, nr. 1, 1958, p. 75—114; CORINA NICOLESCU, *Tezaurul de broderii și țesături al mănăstirii Putna în MMS*, an. XLII, 1966, nr. 7—8, p. 443—460; CORINA NICOLESCU, *Broderiile din Moldova. Aere și epitate. Stadiul cercetărilor*, în *MMS*, an. XLIX, 1973, nr. 1—2, p. 62—80 și 1973, nr. 9—10, p. 656—671 ; TEODORA VOINESCU, *Cea mai veche operă de argintărie medievală din Moldova*, în *SCIA*, an. XI, 1964, ni. 2, p. 265—289 (Vezi și TEODORA VOINESCU, *Vn hei-d'oeuvre de l'orphevreric moldave ancienne.- la chasse doree de Saint Jean le Nouveau*, în *RRHA*, t. II, 1965).

Muzica bisericească. PETRE BRINCUȘI, *Istoria muzicii românești (compendiu)*, București, 1969, 245 p. + 32 pi.; GHEORGHE CIOBANU, *Muzica bisericească la români*, în *B.O.R.*, an. XC, 1972, nr. 1—2, p. 162—195 (reprodus și în volumul *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, București, 1974, 440 p.); OCTAVIAN LAZĂR COSMA, *Hronicul muzicii românești*, voi. I, București, 1973, 450 p.; NICU MOLDOVEANU, *Izvoare ale cîntării psaltice în Biserica Ortodoxă Română. Manuscrise muzicale vechi bizantine din România (grecești, românești și româno-grecești) pînă la Începutul secolului al XIX-lea*, în *B.O.R.*, an. XCII, 1974, nr. 1—2, p. 131—280 (și extras).

XIII

LITERATURA BISERICESCA ÎN ȚĂRILE ROMÂNE IN SECOLELE XIV—XV

ii:

rganizarea canonică a Bisericilor Ortodoxe din Țara Româneas-i din Moldova, reorganizarea monahismului românesc prin Sfintul dim de la Tismana, ca și influenta învățaturii isihaste, deosebit de ritoare la Muntele Athos, au creat condiții favorabile pentru inten- irea acțiunii de caligrafiere de texte liturgice și teologice în marile știri românești. Până nu de mult se considera că literatura teolo- în Biserica noastră a apărut abia în secolul al XV-lea, fiind o inuatoare» a celei sud-slave, după căderea Bulgariei sub/turci. :ercetanle mai noi au dus la depistarea unor textef liturgice și e slave, scrise pe teritoriul țării noastre. Jncă dfn secoTeTe'XII— deci înainte de întemeierea celor două state, ^ȚsLra_JRomânească Idova, și înainte de căderea Bulgariei sub stăpînire otomânl~tT3§3 5). S-a: dovedit, de asemenea, că în mînăstirile noastre a luat naș-) literatură teologică originajă^ prin asimilarea creațiilor teo-- istprice_șj_literar£ bizantine, ajunse la noi prin filieră slavă

Sareană,, ".....".....
manuscrisele slavone copiate sau păstrate de români se poate aproape~tot~ceHs-a scris~rri*Titera:ttira patristică greacă din «epocă £ : S'fințr Atanasie cel" Măfe, Ciril al ^Alexandriei, Vasile cel Grigorie de Nazianz, Ioan Gură de Aur, Efreim Șirul etc, conti- cu scriitorii bisericești din secolele VI—VIII: Pseudo-Dionisie gitul, Sfinții Maxim Mărturisitorul, Ioan Scărarul, Ioan Damas- cu scriitorii din epoca post-patristică : Sfintul Simeon Noul Sfintul Grigorie Palama, Grigorie Sinaitul, patriarhul Calist al itinopolului ș.a.

La operele teologice, se adaugă unele colecții de canoane și giuifinBisericești (Pravila Sfinților Apostoli, Sintagma lui Matei Vii Tares etc), șs_ajnumitele cronografe, deci lucrări cu caracter istor (scrise de patriarhul NicfiîTbr, Gheorghe Monahul (Amartalos), Simii Magistrul și Logotetul, Ioan Zonaras, Constantin Manasses), numerq se cărtL apar{înătoare «literaturii populare» — toate ajunse în țări noastre prin traducerile slave făcute în sudul Dunării.

^Alături de aceste traduceri din limba greacă, Jrebuie menționa: și creațiile originale ale~ scriitorilor bulgari și sîrbi care au, circuli " îrf țările rqmânș. Așa au fost: "Viața lui Constantin Chirii Filozofu scrierile patriarhului Eftimie al Tîrnovei, Cronica bulgară anonimă și.i Din literatura sîrbă au pătruns la noi: Viața Sfîntului Sava, primi arhiepiscop al sîrbilor (c. 1174 — c. 1236), operă scrisă de călugări] Teodosie la sfîrșitul secolului XIII, Viețile regilor și arhiepiscopilcj sîrbi scrise de arhiepiscopul Danilo (c. 1270—1337), Zaconicul țaruli} Ștefan Dușan (carte de legiuiri slave din secolul XIV) ș.a. Merită s\ fie reținut faptul că multe din aceste opere istorice sau teologic* sud-slave s-au păstrat la noi în copii mai vechi și mai bune decîl cele scrise în locul de origine. De pildă, cele mai multe din operele patriarhului Eftimie s-au editat după copiile lui Gavriil Uric de lg Neamț, iar Cronica anonimă bulgară s-a păstrat într-un singur manuJ scris, copiat în Moldova înainte de 1561.

..Manuscrisele copiate în țările noastre au fost scrise în limba ^ slavă de redacție medio-bulgară, în ortografia stabilită de patriarhul Este îimba veche slavă, — numită de lingviști și slavă macedoneană sau veche bulgară, folosită în Ma- cedonia în sec. IX—X, în care au fost traduse texte bisericești din grecește de către Sfinții Chirii și Metodie cu ucenicii lor —, care a suferit însă influența limbii bulgare vii, vorbite în sudul Dunării. Tot așa s-a format slava de redacție sîrbească, rusă sau ucraineană, prin influența exercitată asupra vechii slave de către limbile vii, sîrbă, rusă și ucrainiană. Cancelaria Moldovei își scria actele în limba slavă de „redacție, rusă-ucrainiană. Limba slavă de redacție medio- "Tfuîgară a fost folosită atît în Țara ""Românească * și Moldova, cît și "îirTransilvaniar Specialiștii au ajuns la constatarea că, _după căderea ~sub "țăîciTfir^îgariajâe apus nu s-a mai practicat această redacție^ ci s-a folo^t_sJavona^e_j^dactjġ_ ^b^JA.ceasta înseamnă că «manu- scrisele slave din epoca maximei înfloriri a culturii române în limba slavonă, adică în secolele XV—XVI, aproape fără excepție scrise în medio-bulgară, urmînd ortografia eftimiană, sînt produsul direct al

irilor români și nu au venit din altă parte» (ZI. Iufu). Anumite larități paleografice (forma literelor, mărimea și lățimea lor, jntele inițialelor) sau chiar lexicale și gramaticale, care se se numai în țările noastre, ușurează identificarea manuscriseliate la noi în redacția medio-bulgară.

te greu de precizat numărul manuscriselor slavo-române păș->ână azi. După ultimele evaluări, numărul manuscriselor slave ,te azi în țară s-ar ridica la 2000 (în Biblioteca Academiei sînt e 800). Sute de alte manuscrise slavone scrise la noi sînt răs- . în marile biblioteci și muzee din Moscova, Petersburg, Sofia, e Athos și chiar în Apusul Europei (Viena, Miinchen, Oxford i Biblioteca Națională Chirii și Metodie din Sofia, cea mai mare i manuscriselor slavone de redacție medio-bulgară provin din omânești.

curgerea veacurilor, numeroase manuscrise slavo-române au din cauza diferitelor calamități care s-aia abătut asupra mînăsl-oastre (incendii, jefuiri, năvăliri de oști străine), prin însușirea călugării străini aflați în mînăstirile noastre, prin așezarea de :rise pe pieptul vlădicilor la îngropare etc.

muscrisele slave aflate azi în bibliotecile românești se pot îm- î două grupe : interne, adică scrise pe teritoriul țării noastre, rne sau străine, deci scrise în țările slave : Bulgaria, Serbia, Jcraina, Polonia sau la Muntele Athos și chiar la Constantinopol. i au ajuns la noi pe diferite căi, ca rezultat al circulației riselor slavone în țările care foloseau această limbă în cult, în 3 XIV—XVII. O bună parte din ele au fost aduse de unii că-bulgari refugiați în țările noastre, mai ales în Moldova, după i taratelor de la Tîrnovo (1393) și Vidin (1396) sub turci. Ma- île de redacție sîrbă păstrate în bibliotecile românești au fost ie la Athos sau din Bulgaria. Cele de redacție rusă aparțin mai :olului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, cînd au starețul Paisie de la Neamț și ucenicii lui.

Dă părerea slavistului ZI. Iufu, un număr de manuscrise slavone >st adus la Moldovița (azi sînt la Dragomirna), ia cererea lui iru cel Bun, din mînăstirea Studion din Constantinopol. Această re a fost un centru însemnat de caligrafiere de manuscrise în noua ortografie impusă de patriarhul Eftimie al Tîrnovei, ?i sprijinind pe copiii de la Studion. Aici s-ar fi alcătuit — itul secolului al XIV-lea — o mare colecție de scrieri aghio- și omiletice formate din 8 sau 10 volume (sbornice), în care

au intrat traduceri slave din literatura patristică, precum și o parte din literatura originală sud-slavă. Manuscrisele de la Studion, aduse la Moldovița, din care se păstrează șase, ar fi servit ca prototipuri ale literaturii slavo-române în secolul al XV-lea. Manuscrisele copiate la noi în secolele anterioare (XII—XIV) vor fi avut ca modele alte manuscrise slave sud-dunărene (de la Muntele Athos, Tîrnovo ș.a.). Același cercetător susținea că în cursul secolului al XV-lea, cărturarii moldoveni au transpus felurite cărți de cult și de învățătură, — scrise de cărturari sîrbi și bulgari la Muntele Athos în redacție sîrbă —, în noua ortografie a redacției medio-bulgare. În felul acesta, cărțile respective au fost incluse în circuitul cărților de cult și de învățătură slavo-române de redacție medio-bulgară, singura folosită de români.

Manuscrisele erau lucrate pe pergament sau pe hîrtie, procurate de la fabricile din Veneția, Silezia, iar mai tîrziu de la Brașov. Cheltuielile pentru procurarea materialului erau suportate de domnii țării, de vlădici, de unii egumeni sau mari dregători. Copierea se făcea în mînăstiri, de către călugării cărturari de atunci, și uneori în /afara mînăstirilor, de anumiți «dieci» sau «grămățici». Unii copişti și-au însemnat numele pe foile manuscriselor, cei mai mulți însă, mai ales călugării, n-au lăsat nici o însemnare.

Manuscrisele slavo-române prezintă nu numai o valoare istorică, ci și una artistică. De o valoare excepțională sînt îndeosebi miniaturile care reprezintă pe cei patru evangheliști, scene din viața Mîntuitorului, uneori chipul domnitorului țării sau al mitropoliților care au solicitat lucrarea respectivă. Un farmec deosebit îl dădeau și frontispiciile de la începutul capitolelor, care se pot împărți în trei grupe : geometrice (linii împletite în formă de cercuri, romburi, dreptunghiuri), florale (lujeri, lalele, garoafe, crini și alte flori stilizate) și zoomorfe (păsări și animale reale sau fantastice, vulturi, păuni, corbi cu crucea în cioc, stema Țării Românești, lei, urși, balauri înaripați ș.a.). De o deosebită varietate erau și ornamentele inițialelor (linii și spirale care se întretăiau în forme de vrejuri sau de petale, ori păsări și* animale între linii etc). Aceste modele au venit din Bizanț. La rîndul lor, minunatele motive decorative românești au influențat și manuscrisele rusești de mai tîrziu.

Cele mai vechi manuscrise slave în țările noastre. Unii învățați români și străini și-au exprimat părerea că două dintre cele mai vechi texte slave — *Savina Kniga* și *Codex Suprasliensis* — au fost scrise pe teritoriul țării noastre în secolul al XI-lea, după unii chiar în

al X-lea. Prima a fost denumită așa după câteva însemnări în care este menționat ian «popa Sava». Este un Evangheliar foi, scris pe piele, păstrat azi în Muzeul istoric din Moscova. ea manuscris, Codex Suprasliensis sau Suprasliskaia rukopisi, lenumit astfel datorită faptului că s-a descoperit în mînăstirea în apropiere de Bialystok (în Polonia). Este un miscelaneu, de foi, scris pe piele, din care o parte se păstrează în Leninta în Varșovia, alta în Liubliana. Prezentăm aceasta doar ca o litate.

cetătorii români Nicolae și Nicolae N. Smochină au dovedit *slav 682* din Biblioteca Academiei a fost scris de un român în ; XI—XII. Este un fragment — cu numai două foi — dintr-o ; cult în care se cuprind condace, tropare, prochimene, peasne, ; și evanghelii.

alt cercetător (Chirii Pistrui) a descoperit un *Triod — Pentii* în Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului, considerînd că s-a scris teritoriul țării noastre în prima jumătate a secolului al i. Există și alte numeroase manuscrise care datează din seco- XIII-lea scrise, după părerea unor cercetători, tot în țările . Așa sînt: un *Tetraevanghel* (la Putna), un alt *Tetiaevanghel* Bibi. Acad.), un *Apostol* (Ms. 20) scris de un diac Ștefan, *Oc-* is -ie la Caransebeș (a doua jumătate a secolului XIII, Ms. 450), gmente dintr-un *Tetraevangheliar* descoperit la Rîșnov-Brașov XIII sau XIV, Ms. 613) ș.a.

mărul manuscriselor slave a crescut apoi în secolul al XIV-lea : *ii bisericii Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului* (Ms. 313 Bibi. un fragment din *Vechiul Testament* găsit la Rîșnov (Ms. 677 :ad.), un *Țipic* (azi la Ujgorod — U.R.S.S.) ș.a. este manuscrise slave, copiate și difuzate în țările noastre ilele XIII—XIV, infirmă vechea părere a istoriografiei noas-trivit căreia cultura română în limba slavonă în secolele VI ar fi o simplă continuatoare a culturii bulgare de limbă sla-a cărturarii bulgari refugiați în nordul Dunării după căderea

Â

vTii\Urlc. Unul dintre cei mai activi și mai originali copişti de nse 'slave din vechea noastră cultură a fost ieromonahul *Gavriil* Lăstirea Neamț. Făcea parte dintr-o familie boierească, tatăl său indu-se la Neamț, sub numele de Paisie (de aceea își spunea Gavriil, fiul iui Paisie Uric). Activitatea lui s-a desfășurat la rea Neamț între anii 1413 și 1449. Numărul manuscriselor sigure

care au rămas de la el se ridică la 13, aproape toate fiind datate și semnate, la care se mai adaugă câteva, a căror paternitate e discutabilă. Dintre acestea, amintim pe primul loc *Tetraevanghelul* copiat în 1429, la cererea doamnei Mălina, soția lui Alexandru cel Bun, cu text paralel, slavon și grecesc, împodobit cu minunate frontispicii și cu miniaturi, care reprezintă pe evangheliști; se păstrează azi în Biblioteca Bodleiana din Oxford. Un alt *Tetraevanghel*, fără miniaturi, a fost copiat în 1436 pentru mănăstirea Neamț, are o ferecătură de argint lucrată la cererea și cu cheltuiala castelanului de Hațeg I. ațcu Cănde din Rîu de Mori, în 1448 (azi în Muzeul de Artă al României). Tot de Gavriil au fost copiate trei *Mineie* (probabil au fost copiate toate 12, dar nu s-au păstrat), *Omiliile Sf. Grigorie de Nazianz* cu comentariile lui Ni chita al Heracleei (1424), un *Sbornic* cu 16 Cuvîntări ale Sf. Grigorie de Nazianz și *Scara Sf. Ioan Sinaitul* (1413, azi în Moscova), un alt *Sbornic*, ce cuprinde Cuvîntări ale Sf. Ioan Gură de Aur și alte texte patristice (nedatat), două *Sbornice* cu vieți de sfinți și cuvîntări (1439 — în care e inclusă și Viața Sf. Ioan cel Nou — și 1441), *Mărgăritarele Sf. Ioan Gură de Aur* (1443), *Cuvîntările ascetice ale Sf. Vasile cel Mare* (1444), *Scara Sf. Ioan Sinaitul* (1446) etc. Majoritatea se păstrează azi în Biblioteca Academiei Române.

Gavriil Uric, cărturar și artist de excepție, a creat o adevărată școală de copişti, care a cunoscut o mare înflorire în timpul lui Ștefan cel Mare și care a influențat și stilul manuscriselor rusești.

Copiști și manuscrise din timpul lui Ștefan cel Mare. Dintre copişti care au activat în această perioadă în Moldova vom consemna, în primul rînd, pe cei care au caligrafiat cărți liturgice. O mențiune specială trebuie să facem asupra ieromonahului *Nicgdirn* de la Putna. În 1467, copia un *Minei* pe luna aprilie, pe seama mînăstirii Putna (azi în Moscova), iar în 1473 un *Tetraevanghel* pentru mînăstirea Humor (azi în Muzeul de Istorie al României), cea mai de seamă operă caligrafică-miniaturistică din epoca lui Ștefan cel Mare. Este scris pe pergament cu frontispicii și chenare bogate, cu icoanele celor patru evangheliști. *Tetraevanghelul* este renumit mai ales pentru portretul policrom al lui Ștefan cel Mare, în genunchi, oferind Evanghelia Sfintei Fecioare Măria, așezată pe tron, cu pruncul Iisus în brațe. Domnitorul, cu plete blonde și ochi albaștri, este îmbrăcat într-o tunică de brocart roșu deschis, cu palmete de aur. Fondul este jumătate de aur, jumătate verde deschis, chenarul negru cu flori roșii.

Un alt caligraf și miniaturist de seamă de la Putna a fost monahul *Casian*, care a scris un *Minei* pe august, unul pe noiembrie, probabil

>e octombrie (azi toate în mînăstire) și o *Psaltire* (1470, azi în burg). Tot la Putna monahul *Paladie* copia un *Tetraevanghel* - 1489), foarte izbutit din punct de vedere artistic și un *Liturghiei* 32, azi la Cluj), ieromonahul *Spiridon*, un *Tetraevanghel* (1502), Dbit cu numeroase miniaturi și frontispicii, inițiale înflorate etc, ui *Paisie*, un Minei pe martie (1504, pentru mînăstirea Dobrovăț).

mai_jie__seamă caligraf a fost diaconul

T P á h h l ^îîîîî

r *MănșlșlL*. -A- copiat mai ales *TetPaevâhghele* pentru ^tîîîîî""
 3fan Vodă și ale familiei sale: biserica Precista din Bacău, i
 lui Alexandru, fiul lui Ștefan (1491), Zografu (1492), Moldovița
 azi toate trei în Muzeul istoric din Moscova, biserica Adormirea
 Domnului din Hotin (1493, azi în Biblioteca de Stat din Miinchen),
 abite cu frontispicii și miniaturi reprezentînd pe evangheliști, un
JI din 1500, azi în Biblioteca Academiei (unii cercetători îi mai
 e un *Tetraevanghel*, aflat azi la Academie, Ms. 10). Probabil este
 : cu acel *Toader*, fiul preotului Gavriil, care a copiat un *Tetra-*
hel, la Suceava, în 1493, la dorința doamnei Măria Voichița, care
 ruit apoi mînăstirii de la Pătrăuți (în 1900 era la Fîntîna Albă,
 i nu se știe unde se află).

i lîngă aceștia, se pot aminti și alte nume de copîști: ieromonahul
 fiie de la Neamț (un Minei pe ianuarie, azi în Moscova), monahul
de, de la Voroneț (un *Tetraevanghel*, 1490, azi în Moscova), mo-
Filip (un *Tetraevanghel* pentru mînăstirea Zografu, 1502, azi în
 eca de stat din Viena), preotul *Ignație* din Coțmani (un Minei pe
 srie, 1504, scris la cererea episcopului Ioanichie al Rădăuților),

Mircea (un *Apostol*, 1463, azi la mînăstirea Hilandar), diacul
 un Minei pe februarie, 1492, cerut de logofătul Ioan Tăutu, azi în
 grămăticul *Dimitrie* (două Mineie pentru Dobrovăț și un frumos
vanghel, în 1512, împodobit cu miniaturi, frontispicii și inițiale),
Fedca, diacul *Trif* ș.a. Probabil logofătul *Ion Tăutu* a copiat o
 e, ajunsă la Muncaci, și un *Liturghier*, azi la mînăstirea Neamț.

mînăstirea Moldovița se cunoaște numele copistului *Anastasi-*
 nul, care a copiat un Minei pe ianuarie, în anul 1466. Deși ne-
 te, totuși lui îi aparțin alte cinci Mineie. Alte cîteva manuscrise
 Moldovița, nesemnate, aparțin tot secolului al XV-lea (azi se
 ază la Dragomirna un număr de 44 de manuscrise provenite de
 Idovița, numărul total al manuscriselor slave de la Dragomirna
 e 167).

i centru de caligrafiere va fi fost și mînăstirea Bistrița, ctitoria
 exandru cel Bun, în care s-a scris *Pomelnicul* de la Bistrița,

început în 1407, continuînd pînă în 1552 (Ms. 78 Bibi. Acad). Cuprinde numele domnilor Moldovei și ale membrilor familiilor lor, ale unor mari cneji ai Moscovei cu membrii familiilor, numele mitropoliților Moldovei, ale egumenilor și ale unor călugări de la Bistrița, ale unor mari boieri etc.

Dar în afara acestor cărți de slujbă, în timpul lui Ștefan cel Mare au fost copiate o seamă de *scrieri patristice și postpatristice*, care au avut o circulație foarte largă. Am amintit mai sus operele patristice copiate de Gavriil fiul lui Paisie Uric la mînăstirea Neamț, în prima jumătate a secolului al XV-lea. În 1470, un monah *Chiriac* copia, la Putna, un *Sbornic*, cuprinzînd 32 de cuvîntări pentru perioada Triodului, cele mai multe după Sfîntul Ioan Gură de Aur, altele după Sfîntul Vasile cel Mare, Sfîntul Efrem Șirul, patriarhul Calist al Constantinopolului ș.a. Tot lui i se atribuie un alt manuscris, format din două părți : prima cuprinzînd Viața Sfîntului Ioan Gură de Aur — scrisă de Gheorghe, patriarhul Alexandriei — și cîteva din cuvîntările sale, iar partea a doua, cuvîntările sale la Geneză.

Tot la Putna, monahul *Vasile* copia *Leavstvița Slîntului Ioan Scărarul*, ieromonahul *Jacob* copia un *Sbornic*, cu o serie de cuvîntări, învățături și vieți de sfinți, în legătură cu sărbătorile din lunile aprilie, mai și iunie, după Sfîntul Ioan Gură de Aur, Sfîntul Chirii al Alexandriei și alți părinți și scriitori bisericești. Un *Sbornic* cu un conținut asemănător, pentru luna decembrie, putea aparține aceluiași *Iacob*. între altele, cuprinde 14 cuvîntări la Nașterea Domnului, ale marilor Părinți bisericești. Nu este exclus ca la Putna să se fi scris un ciclu întreg de *Sbornice* (proloage) pentru întreg anul bisericesc. Tot la Putna s-au copiat — în timpul lui Ștefan cel Mare — un manuscris cu *101 Cuvinte de Învățătură ale Slîntului Efrem Șirul* și un altul cu *209 Cuvinte* ale aceluiași *Părinte*, un *Sbornic* cu felurite învățături ascetice luate din diferiți scriitori bisericești (intitulat însă : *Învățăturile părintelui Dorotei*). Notăm că *învățăturile pustnicești* ale părintelui *Dorotei* se păstrează într-un manuscris de la Academie, provenit de la Neamț, din aceeași perioadă, și în altul, aflat în Muzeul istoric din Moscova, scris în 1475 din dispoziția domnitorului, pentru mînăstirea *Zografu*, de copistul *Petru*.

Alte numeroase opere patristice au fost copiate la mînăstirea Neamț. De pildă : *Cuvîntările Slîntului Grigorie Teologul* (Ms. 141 și 142), *Leavstvița Slîntului Ioan Scărarul* (Ms. 143 și 292), *Cuvîntările Sfîntului Ioan Gură de Aur* (Ms. 148), mai multe *Sbornice*, cuprinzînd felurite cuvîntări bisericești, după mari Părinți ai Bisericii (Ms. 150,

2, 153, 154), lucrări ale Sfinților Părinți și ale marilor asceți 9, 160, 161), texte din Vechiul Testament (Ms. 141, toate în ca Academiei ș.a.).

la Neamț, ieromonahul *Ghervasie* copia *Sintagma* lui Matei es, în 1472 (tot el copiase o parte din Vechiul Testament în ianuscris aflat azi la Moscova). A doua copie a Sintagmei a ieromonahul *Iacob* de la Putna, în 1475 (azi în Bibi. Lenin din a), iar în 1495, grămăticul *Damian* făcea o altă copie (aflată Petersburg, biblioteca Saltikov-Scedrin). Sintagma din 1472 cufelurite canoane ale Sinoadelor ecumenice și ale Sfinților și unele legiuiri bisericești bizantine, așezate în ordine alfa-[24 de capitole), avînd la urmă un scurt vocabular latino-slav, explicarea unor termeni latini folosiți în pravile, afară de acestea, în mînăstirile Moldovei s-au copiat și unele teologice polemice, cum este Ms. 296 din Biblioteca Academiei, Lprinde lucrări ale unor Sfinți Părinți și scriitori patristici de ere a marilor erezii din primele veacuri creștine (Sfintul Ata-espre Sfintul Duh, altele împotriva nestorienilor, monofiziților, liților și iconoclaștilor). N-ar fi exclus ca aceste lucrări să fi duse din grecește în slavonește, în Moldova. Tot aici s-a copiat, t timp, cunoscutul roman popular *Varlaam și Ioasaf* (Ms. 132 ca-jemie).

ele manuscrise s-au copiat în afara hotarelor țării, dar pentru a. De pildă, diferite comentarii ale Sfinților Părinți și scriitori :ști la Cartea Iov au fost copiate la mînăstirea Zografu, de n, ucenicul mitropolitului Teoctist I, din dispoziția mitropolitu-orghe, în 1503. Menționăm că majoritatea manuscriselor copiate ui lui Ștefan cel Mare au fost cerute de însuși marele domnitor ctitoriile sale.

inuscritele din Țara Românească. Numărul lor este mult redus >rt cu al celor din Moldova. Dintre manuscrisele muntene con-i un *Penticostal* din prima jumătate a secolului al XV-lea, na lui *Matei Vlastares*, copiată în 1452 la Tîrgoviște de grămăragomir, la cererea domnitorului Vladislav II, *Tetraevanghelul* lui Furcă din 1470 (ultimele trei se găsesc azi în Leningrad), manuscrise slavone copiate în Țara Românească în secolul al se găsesc acum la Biblioteca Academiei : *Leastvița Stîniului cărării* și învățături ale marilor asceți (Ms. 68), *Cuvintări ale rinți Părinți* pentru ciclul Triodului (Ms. 73), un *Miscelaneu* (rîncălugăriei, a înmormîntării călugărilor, diferite rugăciuni, Ms.

238), diferite *Mineie* și alte cărți de slujbă. Multe din aceste manuscrise provin de la mînăstirea Bistrița, ctitoria Craioveștilor, unde se pare că a luat naștere o «școală» de caligrafie a manuscriselor, în genul celor din Moldova (Alexandru Odobescu descoperise aici, în secolul trecut, zeci de manuscrise grecești, slavone și românești, la care se adaugă sute de tipărituri).

Caligrafiera de manuscrise liturgice și teologice presupune și existența unor școli în marile mînăstiri din Moldova și Țara Românească, în vederea pregătirii de noi copiiști. Desigur, astfel de școli vor fi existat la Neamț, Putna, Moldovița, Voroneț, Bistrița Moldovei, Cozia, Bistrița Olteniei, în care s-a continuat activitatea de caligrafie și în secolele următoare. În aceste școli se învăța nu numai scrisul, ci și limba slavă, probabil, greaca și, desigur, teologia. Dascălii acestor școli erau înșiși călugării caligrafi sau alți viețuitori cu mai multă învățătură. Probabil termenul de «nastavnic» întâlnit în unele documente slavo-române designa un astfel de dascăl mînăstiresc.

Pe lângă acestea, existau alte școli, «voievodale», în capitala țării, în care se pregăteau diecii pentru cancelaria domnească. La acestea erau angajați alți cărturari ai vremii, din mediul laic, cunoscuți sub numele de «grămățici». Un astfel de profesor va fi fost Moise (Moișă), Filozoful de la Suceava, în timpul lui Alexandru cel Bun.

Copierea atîtor manuscrise a dus și la înjghebarea unor biblioteci, la Neamț și la Putna, unde s-a desfășurat o prodigioasă activitate de caligrafie, la Moldovița, unde au fost aduse manuscrise de la mînăstirea Studion din Constantinopol și în alte părți.

Manuscrisele slavone din Transilvania și Banat. Au fost descoperite aproximativ 150 de manuscrise slave din secolele XIII—XVII scrise în teritoriile intracarpatiche. *Triodul-Penticostar de la Sibiu* — menționat mai sus — a fost scris, poate, chiar în Transilvania. S-au depistat o serie de alte manuscrise slave din secolul al XV-lea și mai ales din al XVI-lea, scrise în Transilvania. De pildă, un *Telmevanghel*, scris probabil de un diac de țară, un *Liturghier*, o *Psaltire*, scrisă în Banat de un copist moldovean, *Proloage* (Viețile sfinților) pe septembrie și octombrie, scrise tot în Banat, toate în Biblioteca Academiei, Filiala Cluj. Alte manuscrise provin din Moldova, constituind o mărturie a neîntreruptelor legături culturale-bisericești dintre cele trei țări românești.

Desigur, mînăstirile Rîmeț, Peri, Prislop, Feleac, Vad, Geoagiu vor fi avut manuscrise liturgice slavone pentru nevoile lor cultice. Considerăm că *Tetraevanghelul* Sf. Nicodim din 1404—1405 în slavona de

știe medio-sîrbă a fost copiat la mînăstirea Prislop. Mînăstirea i Feleac avea un *Tetraevanghel*, copiat în 1488, cu o ferecătură rgint lucrată la cererea lui Isac, vistiernicul lui Ștefan cel Mare) ăstrează numai ferecătură), și un *Liturghier*, copiat în 1481, cu ispicii și inițiale înflorate în culori sobre (azi în Biblioteca Cea Universității din Cluj). în orice caz, studiarea depozitelor de iscrise slavone din Transilvania și Banat este abia la început, încît ; putem face încă o imagine clară asupra răspîndirii limbii și liteii slavone în aceste părți.

Jn centru cultural slavon de mare însemnătate a fost mînăstirea ș-Bodrog, în apropierea Aradului, unde s-au găsit 24 de manu-> (17 din ele sînt azi în Biblioteca Episcopiei Aradului). Majori-sînt cărți de cult și aparțin secolului al XVI-lea. Unele sînt î în slavona de redacție sîrbească, la Muntele Athos sau la unele itiri sîrbești, de unde au fost aduse de unii călugări la Bodrog. î sînt în redacție medio-bulgară. De un interes deosebit este copia *icanonului* cneazului Vladimir al Volîniei (1271—1288), alcătuit ui 1286. După părerea cercetătorilor, această copie (azi în Bica Episcopiei Aradului) a fost transpusă în secolul ai XV-lea de rturar român din vechea redacție rusă într-una bulgară, probabil ntele Athos.

Ite manuscrise slavone se păstrează în Biblioteca bisericii Sfîntul ie din Șcheii Brașovului, în Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a irniei și în alte părți.

ucrări teologice originale. în afară de aceste copii de cărți liturii de lucrări teologice patristice și postpatristice, venite la noi ilieră slavă sud-dunăreană, în țările noastre a luat naștere și ratură teologică originală, proprie românească, scrisă de teologi i pentru nevoile Bisericii românești. Se înțelege că la baza ei n cărțile Sfîntei Scripturi și teologia Sfinților Părinți ai Bisericii ene.

stfel, *Sfîntul Nicodim* de la Tismana — în afară de *Tetraevanghe*-iat în 1404—1405 — este autorul a două scrisori adresate patriar-Eftimie al Tîrnovei. Cunoaștem numai răspunsul patriarhului, din esprindem că Nicodim îi ceruse lămuriri în unele probleme dog-¹ Și morale (despre îngerii și despre viața morală a celor ce se eau pentru hirotonie).

altă lucrare originală din Țara Românească se datorează moți *Filotei* de la Cozia, fostul sfetnic al lui Mircea cel Bătrîn, lo-l Filos. El este autorul așa numitelor «*pripeale*», scurte texte

imnografice, care se cîntă cu stihuri din «psalmii aleși», la polieleu] sărbătorilor împărătești, ale Maicii Domnului și ale unor sfinți (psalmii aleși sînt grupări de psalmi, selecționați de scriitorul bizantin Nichifor Vlemides din sec. XIII, iar polieleul este cîntarea solemnă a psalmilor 134—135). începînd cu secolul al XV-lea, în Bisericile de limbă slavă și în cea românească, la privegherea de la praznicele împărătești, ale Născătoarei și ale sfinților mai însemnați s-au adăugat și cîte un «psalmi ales» și cîte o «pripeală», alcătuită de Filotei monahul. In Bisericile! slave «pripealele» au dispărut către sfîrșitul secolului al XV-lea, probabil în urma cunoscutei reforme a cărților liturgice făcută de patriarhul Nikon al Moscovei. In Biserica Ortodoxă Română ele se cîntă pînă azi. Pripealele au fost tipărite pentru prima oară în slavonește la Veneția, în 1536, de cunoscutul tipograf Bojidar Vukovici, a doua oară, tot la Veneția, în 1547, iar a treia oară, la Sebeș (jud. Alba), în Sbornicul imprimat acolo de diaconul Coresi, în anul 1580. In românește au apărut pentru prima oară în Psaltirea de la Buzău din 1703, continuînd apoi cu alte ediții ale Psaltirii sau ale Catavasierului (Rîmnic, Blaj etc). Au circulat și în numeroase copii în manuscris, cea mai veche fiind din 1437, realizată în Moldova.

In Moldova, prima scriere originală cunoscută a fost *Mucenicia Sfîntului și slăvitului mucenic Ioan cel Nou care a fost chinuit în Cetatea Albă*, redactată în slavona de redacție medio-bulgară. Este vorba de un negustor originar din Trebizonda (Trapezunt) din Asia Mică, centrul imperiului cu același nume și port la Marea Neagră, ajuns — pe corabia unui italian — în «Cetatea Albă», stăpînită pe atunci de tătari. S-a crezut că este vorba de Cetatea Albă de la gurile Nistrului, dar mai nou s-a emis ipoteza că ar fi vorba de o localitate cu același nume, lîngă strîmtoarea și orașul Kerçi, în Crimeea. In urma intrigilor celui italian, Ioan a fost judecat de cîrmuitorul tătar al cetății, chinuit și apoi ucis pentru că n-a voit să abjure credința ortodoxă. Pe lîngă aceste elemente aghiografice, lucrarea cuprinde și o scurtă descriere a cetății și a scaunului de judecată al «ighemonului tătar», iar la sfîrșit descrie pe larg aducerea moaștelor sfîntului Ioan zis «cel Nou» în cetatea de scaun a Moldovei, la Suceava, precum și întîmpinarea lor de către Alexandru cel Bun, de clerul și dregătorii săi.

Mult timp s-a acreditat în istoriografia românească părerea că această lucrare ar fi fost scrisă de învățatul Grigorie Țamblac (după unii «vlah» din Tîrnovo), în anul 1402, la Suceava. Cercetările mai noi au arătat că autorul este un «Grigorie monah și presbiter în marea Biserică a Moldovlahiei», deci un român. S-a dovedit, de asemenea, că

sfințului au fost aduse din Cetatea Albă la Suceava în anul nu în anul 1402, cum s-a crezut mult timp). Încă de atunci)an cel Nou a început să fie socotit ca un adevărat «patron» ;itor al Moldovei.

2 sfârșitul secolului al XV-lea, consemnăm o nouă lucrare ori-L Moldova : *scrisoarea episcopului Vasile al Romanului* către tul Gherontie al Moscovei, din 1484, în care lămurea o pro-urgică privitoare la înconjurarea sfintei mese și a bisericii la

î c l u z i i : *Primele manuscrise slave de pe teritoriul patriei e au iost realizate încă din secolele XII—XIII. Prin interme-nor traduceri sud-slave, au pătruns la noi aproape toate crea-;irituale ale Bizanțului: lucrări teologice, istorice, juridice, jiafice, populare. O serie de lucrări au fost traduse din gre-In slavonește chiar In mînăstirile noastre de cărturari români, rea de copiere de manuscrise slavone a ajuns la apogeu în ii al XV-lea, în Moldova, unde au luat naștere adevărate școli iești de miniatură și caligrafie, reprezentate prin Gavriil ieromonahul Nicodim, Teodor Mărișescu și alții. Se pot men-și citeva lucrări originale, tot în slavonește, între care, ilele monahului Filotei — în Țara Românească și Viața Sfin- .oan cel Nou în Moldova.*

J**

9*5

BIBLIOGRAFIE

tura slavonă în țările române: IOAN BOGDAN, *Scrieri alese.* nnt înainte de Emil Petrovici, Ediție îngrijită, studiu și note de G. Mihăilă, 1968; ILIE BĂRBULESCU, *Curentele literare la români în perioada sla-i cultural,* București, 1928; ECATERINA PISCUPESCU, *Literatura slavă palele Române în veacul al XV-lea. După manuscrisele slave din Biblio-iemiei Române,* București, 1939, 135 p. + IX pi. (și recenzia lui P. P. l, în R.I.R., IX, 1939, p. 327—335); EMIL TURDEANU, *Miniatura bulgară turile miniaturii românești,* în «Buletinul Institutului Român din Sofia», 2, București, 1942, p. 395—452 + XI pi.; EMIL TURDEANU, *Opera patriar-mie al Tîrnovei (1375—1393) în literatura slavo-română,* București, 1947, pi. (Extras din «Cercetări Literare», VI); EMILE TURDEANU, *La litterature •d XIV-e siecle et sa ditfusion dans les Pays Roumains,* Paris, 1947, 3 f. + 8 p.; DAMIAN P. BOGDAN, *Din paleograia slavo-română,* în voi. *Docu-vind istoria României.* Introducere, I, București, 1956, p. 79—168 (și extras); JRDEANU, *Les Principautes Roumaines et les Slaves du Sud: Rapports et religieux,* Miinchen, 1959, 14 p. (și în voi. *Études de litterature rou-d écrits slaves et grecs des Principautes roumaines,* Leirien, 1985, p. 1—14); *Despre prototipurile literaturii slavo-românc din secolul al XV-lea în XV,* 1963, nr. 7—8, p. 511—535; I. IUFU, *Minăstirea Moldovița centru mportant din perioada culturii române în limba slavonă (sec. XV—XVIII), . an. XXXIX,* 1963, nr. 7—8, p. 428—455; DAMIAN P. BOGDAN, *La mise des ions des manuscrits et des documents slaves de la Bibliotheque de*

V. Academie de R.S.R., în R.R.H., t. VII, 1968, nr. 4, p. 587—612; IOAN IUFU și ZLATCA IUFU, *Colecția Studion*, în B.O.R., an. LXXXVII, 1969, nr. 7—8, p. 817—«35 j P. P. PANAITESCU, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, XVI + 638 p. (îndeosebi primele șase studii); G. MIHAILA, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1973, 414 p.; DAMIAN P. BOGDAN, *Paleografia româno-slavi*, București, 1978, 391 p. (text) + 100 p. (album); NESTOR VORNICESCU, *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română p'mă în sec. XVII*, Craiova, 1983, 448 p. (și voi. *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV—XVI*, Craiova, 1984, 638 p.).

Manuscrisele lui Gavriil Uric': I. BIANU, *Documente de artă românească din manuscrise vechi*, fasc. I, *Evanghelia slavo-greacă scrisă în mină-tirea Neamțului din Moldova de Gavriil monahul la 1429*, București, 1922; E. TURDEANU, *Les lettres slaves en Moldavie: le moine Gabriel du monastere de Neamțu (1424—1449)*, în «Revue des Etudes Slaves», XXVII, 1951, p. 267—278 (și în voi. *Etudes de litterature roumaine et d'ecrits slaves et grecs des Principautes roumaines*, Leiden, 1985, p. 86—97); SORIN ULEA, *Gavriil Uric, primul artist român cunoscut*, în SCIA, t. XI, 1964, nr. 2, p. 235—263; ION RADU MIRCEA, *Contribution a la vie et à l'oeuvre de Gavriil Uric*, în RESEE, t. VI, 1968, nr. 4, p. 573—594; G. MIHAILA, *Manuscrisele lui Gavriil Uric de la Neamț și însemnătatea lor iilologică*, în voi. *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, 1981, p. 48—58; SORIN ULEA, *Gavriil Uric. Studiu paleografie*, în SCIA, 28, 1981, p. 35—62.

Manuscrisele din timpul lui Ștefan cel Mare: A. I. IAȚIMIR-SKI, *Manuscrise slave și rusești în bibliotecile din România*, St. Petersburg, 1905, LX -j-965 p. + XXI pi. (rusește); I. BOGDAN, *Evangheliile de la Humor și Voroneț din 1473 și 1550*, în «An. Acad. Rom.» Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXIV, m. 16, București, 1907, 12 p. + 6 stampe; EMIL TURDEANU, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în «Cercetări Literare», V, București, 1943, p. 99—240 + XIII p. (și extras); M. BERZA, *Ultimul manuscris miniat din epoca lui Ștefan cel Mare*, în SCIA, t. II, 1955, nr. 3—4, p. 109—131; M. BERZA, *Miniaturi și manuscrise*, în voi. *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 359—445; ANTON BALOTĂ, *La Hiterature slavo-roumaine à l'epoque d'Etienne le Grand*, în «Romanoslavica», I, 1958, p. 210—236; EMILE TURDEANU, *L'activite litteraire en Moldavie à l'epoque d'Etienne le Grand, 1457—1504*, în *Revue des Etudes Roumaines*, V—VI, 1960, p. 21—66 (și în voi. *Etudes de litterature roumaine et d'ecrits slaves et grecs des Principautes roumaines*, Leiden, 1985, p. 113—160); PAULIN POPESCU, *Manuscrise slavono din minăstirea Putna*, în B.O.R., an. LXXX, 1962, nr. 1—2, p. 105—145, și nr. 7—8, p. 683—711; EUGEN STANESCU, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, în voi. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Culegere de studii*, București, 1964, p. 9—45; EMIL LAZĂRESCU, *Trei manuscrise moldovenești de la Muzeul de artă al R.S.R.* în același volum (și extras, 48 p.); M. BERZA, *Trei Tetraevanghele ale lui Teodor Mărișescul în Muzeul istoric din Moscova*, în același volum, p. 589—639 (și extras, 50 p.); M. BERZA, *Unde a iost lucrat manuscrisul călugărului Filip din 1502?* în voi. *Omagiu lui Petru Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 275—282; SCARLAT PORCESCU, *Activități culturale la minăstirea Neamț în secolul al XV-lea*, în M.M.S., an. XXXVIII, 1962, nr. 5—6, p. 477—506; NESTOR VORNICESCU, *Scrieri bizantino-eceziastice în țările române (secolele XIV—XV)*, în M.O., an. XXIII, 1971, nr. 7—8, p. 479—493; G. POPESCU-VILCEA, *Miniatura românească*, București, 1981, 138 p. + 203 ilustrații color.

Alte manuscrise slave. P. P. PANAITESCU, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Il.S.R.*, voi. I, București, 1959, XX + 406 p.; NICOLAE N. SMOCHINĂ și N. SMOCHINA, *Unul dintre cele mai vechi texte slave scrise de un lomân (sec. XI—XII)*, în B.O.R., an. LXXIX, 1961, nr. 11—12, p. 1111—1141; I. IUFU, *Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania și Banat*, în «Romanoslavica», VIII, 1963, p. 451—468; I. IUFU, *Minăstirea Hodoș-Bodrog, un centru de cultură slavonă în Banat*, în M.B., an. XIII, 1963, nr. 5—8, p. 229—261; ZLATCA IUFU, *Manuscrisele slave din biblioteca și muzeul minăstirii Dragomirna*, în «Romanoslavica», XIII, 1966, p. 189—202; ION RADU MIRCEA, *Cel mai vechi manuscris miniat din Țara Românească - Tetraevanghelul popii Nicodim (1404—1405)*, în «Romanoslavica», XIII,

•221 • CHIRIL PISTRUI, *Unul din cele mai vechi manuscrise slave din* în S.T., an. XXII, 1970, nr. 3—4, p. 212—229. (Triodul Pentecostar de CHIRIL PISTRUI, *Manuscrisele slave din Biblioteca Episcopiei Aradului*, XXII 1972, nr. 1—3, p. 83—94; CHIRIL PISTRUI, *Manuscrise slave în Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj*, în B.O.R., an. XC, 1972, p. 1088—1103; CHIRIL PISTRUI, *101 manuscrise în Transilvania*, sec. XI—XIII, în R an XCIX, 1981, nr. 1—2, p. 123—130 și 1981, nr. 5—6, p. 643—653; IO-DIACONITĂ, *Octoiul de la Caransebeș*, în M.B., an. XXXII, 1982, 39—257; PAUL MIHAIL și ZAMFIRA MIHAIL, *Manuscrise slave în colecția* „ROMANOSLAVICA», XIII, București, 1972, p. 265—319. A se vedea IRĂTULESCU, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de artă religioasă*, 19 172 p. + LXXI pi.; CORINA NICOLESCU, *Miniatura și ornamentul răsărit din țările române*, sec. XIV—XVIII, București, 1964, 80 p. + 62 fig.

i. E. TURDEANU, *Les premiers écrivains religieux en Valachie: l'hérodème de Tismana et le moine Philothée*, în «Revue des études roumaines», II, 1954, p. 114—144 (și în voi. *Études de littérature roumaine et grecs des Principautés roumaines*, Leiden, 1985, p. 15—49, cu fotografie integrală a ediției din 1536, din *Zbornik za putnike*, tipărit la Venetia); S. TEODOR (-> TIT SIMEDREA), *Filotei monahul în ogrădă română*, în M.O., an. VI, 1954, nr. 1—3, p. 20—35; S. TEODOR EDREĂ), *Pripealele monahului Filotei de la Cozia*, în M.O., an. VI, 1954, 177—190; TIT SIMEDREA, *Filotei monahul de la Cozia. Data, locul și s-au alcătuit pripealele*, în M.O., an. VII, 1955, nr. 10—12, p. 526—541; EA, *Les «Pripele» du moine Philothée. Étude. Texte. Traduction*, în «*Romanian Studies*», XII, 1970, p. 183—225; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Une prétendue œuvre de imblak: Le martyre du Saint Jean le Nouveau*, în *Actes du premier colloque international des études sud-est européennes*, Sofia, 1981, p. 345—358; DAN UȘI, *Intâiul scriitor român*, în *Luceafărul*, nr. 19 (1097) din 14 mai 1983 și nr. 20 (1101) din 29 mai 1983; DAN HORIA MAZILU, *Proza oratorică din literatura română*, București, 1986, p. 181—203.

l n i c u l de la Bistrița. I. MINEA, *Pomelnicul de la mănăstirea «Cercetări Istorice»*, V—VII, 1929—1931, p. 344—348 și VIII—IX, 1932—1933, p. 88; DAMIAN BOGDAN, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 1.

■ u în v ă ț ă m î n t u l d i n s e c . X I V — X V s ă s e v ă d ă ȘTEFAN ZU, *Pagini nescrise din istoria culturii românești* (sec. X—XVI) Bucu-S03 p.

au/

XIV

LEGĂTURILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE CU CELELALTE BISERICI ORTODOXE ÎN SECOLELE XIV—XV

L» egăturile Bisericii românești cu celelalte Biserici Ortodoxe pot fi urmărite chiar din primele veacuri creștine. încă din secolul IV, Episcopia Tonusului, ca și episcopiile de pe malul drept al Dunării, depindeau direct de Constantinopol, fapt care a contribuit la întărirea legăturilor culturale-bisericești dintre aceste regiuni și capitala imperiului. Cîțiva episcopi de Tomis sau dintre cei de pe malul drept al Dunării au participat la lucrările unor Sinoade ecumenice, unde au avut prilejul să ia contact cu atîția alți episcopi din întreaga lume creștină și să contribuie la lămurirea unor probleme teologice controversate. Despre unii episcopi de Tomis avem știri că întrețineau legături de prietenie cu marii Părinți și scriitori bisericești din primele veacuri. Reamintim, de pildă, prietenia lui Teotim al Tomisului cu Sf. Ioan Gură de Aur, iar Sf. Vasile cel Mare cerea guvernatorului Sciției Mici moaștele lui Sava, cel martirizat de goți în 372. Marii teologi originari din Sciția Mică — Sf. întul Ioan Casian, Dionisie Exiguul și «călugării sciți» — au avut legături și au călătorit în întreaga lume creștină de atunci, contribuind la creșterea prestigiului Bisericii din patria lor. Legăturile bisericești cu Constantinopolul s-au menținut și în veacurile următoare, mai ales în timp ce Dobrogea de azi a fost sub stăpînire bizantină. Stau mărturie numeroasele monumente de arhitectură bizantină sau obiecte creștine de factură bizantină descoperite în diferite localități, nu numai în Dobrogea, ci și în alte părți ale țării. În secolele XIII—XIV, odată cu crearea Mitropoliei de Vicina, legăturile Bisericii românești din Dobrogea de azi au continuat, pentru că titularii acelei eparhii erau trimiși de Patriarhia din Constantinopol și luau parte la lucrările sinodului patriarhal.

urile țărilor române cu Patriarhia de Constantinopol. După ea statelor independente Țara Românească și Moldova, re-astre bisericești cu Patriarhia de Constantinopol s-au întărit. L. 1359, la rugămințile repetate ale domnitorului Nicolae a Basarab, patriarhul ecumenic Calist a recunoscut strămulachint din Vicina ca mitropolit al Ungrovlahiei. El a păstrat u Patriarhia în tot cursul păstoririi sale. Urmașul său Hariton, arii scaunului de Severin, Antim Critopol — devenit apoi mil Ungrovlahiei — și Atanasie, au fost numiți de Patriarhie, ibri ai sinodului patriarhal din Constantinopol. Legăturile cu t ecumenică au slăbit în urma Sinodului de unire de la Flo-t 1439, la care Țara Românească nu și-a trimis nici un ant.

himb, relațiile Moldovei cu Patriarhia ecumenică au fost la oarte încordate, datorită refuzului acesteia de a recunoaște i hirotonii săvârșite la Halici, a mitropolitului Iosif și a lui urmat de refuzul moldovenilor de a primi pe vlădicii greci și Ieremia. Conflictul s-a aplanat abia în iulie 1401, când pa-îcumenic Matei I a recunoscut pe mitropolitul Iosif. Cu acest triarhul a trimis în Moldova pe acel ieromonah Grigorie și iul Manuil Arhon, care sa facă o cercetare asupra validității L Hxitropolitului Iosif. După moartea acestuia, Patriarhia a iz-impună pe scaunul mitropolitan al Moldovei câțiva greci : mitropolit de Poleanina, în 1416, probabil Macarie (nume re pe un epitaf grecesc din 1428), pe Damian, în 1437, care >at la lucrările Sinodului de la Ferrara-Florența și pe Ioachim polis, în 1447, asupra căruia am formulat opinia că nu a fost moldoveni.

turile bisericești ale Țării Românești și ale Moldovei cu Pa-îcumenică s-au întrerupt după 1453, anul căderii Constanti-sub turci. Ele s-au reluat abia în primul deceniu al secolului sa. Noua stare de lucruri a avut urmări însemnate asupra ericești din țările române, în sensul că Patriarhia ecumenică ărei drepturi au fost mult restrânse de noua stăpânire oto- nu s-a mai putut amesteca fățiș în problemele interne ale T românești. Ea n-a mai putut impune ierarhi de neam grec, în scaunele mitropolitane de la Argeș și Suceava au fost urnai români.

ransilvania, legăturile românilor ortodocși cu Patriarhia ecu- iu fost neînsemnate. Consemnăm doar faptul că în 1391 ecu-

menicul Antonie IV a declarat mînăstirea Sîntul Mihail din Peri ca stavropighie **patriarhală**.

Legăturile țărilor române cu mînăstirile din Muntele Athos. Cunoscut încă din secolele VIII—IX ca loc de viețuire pentru numeroși sihastri, Muntele Athos — în Peninsula Calcidică, din Grecia de azi — a devenit cel mai de seamă centru de viață monahală ortodoxă după anul 963, cînd fostul ofițer și demnitar bizantin Atanasie a întemeiat aici Lavra cea Mare. În anul 1046, era pomenit în documente sub numele de «Sfîntul Munte», avînd pe atunci 180 de lăcașuri de Închinare, cu 2 000 de călugări. În 1213 erau vreo 300 de lăcașuri și ca la 3 000 de călugări. Astfel, Muntele Athos a devenit cel mai însemnat centru de viață culturală-artistică și duhovnicească din întreg Răsăritul ortodox. În secolul al XIV-lea, a trăit aici Sfîntul Grigorie Palama (-j- 1360) — inițiatorul unui nou chip de trăire duhovnicească, cunoscut sub numele de isihasm —, numeroși teologi și călugări cu viață îmbunătățită, dintre care mulți au fost ridicați în diferite scaune mitropolitane și chiar în cel de patriarh ecumenic.

Muntele Athos n-a fost însă numai un centru de spiritualitate ortodoxă-bizantină, ci aici au trăit, de la începuturile sale și pînă azi, monahi ortodocși de neamuri diferite. Astfel, unul din demnitarii regelui David al Georgiei, Ioan, cu fiul său Eftimie (care a tradus Biblia în limba georgiană — socotit ca sfînt) și cu fostul general Tornikios au pus bazele unei noi așezări monahale la Athos, cunoscută sub numele de mînăstirea Ivir sau a Ivirilor, pe la sfîrșitul secolului X. Tot în această vreme călugării de neam bulgar își aveau propria lor mînăstire, Zografu. Mînăstirea sîrbească Hilandar a fost ridicată de Sava — mai tîrziu arhiepiscopul Serbiei — și de tatăl său, jupanul sîrb Ștefan Nemanja, călugărit sub numele de Simeon (-j- 1200). Atît tatăl cît și fiul au fost trecuți în rîndul sfinților. Hilandarul a devenit apoi un însemnat centru de viață culturală-duhovnicească a sîrbilor în evul mediu, din care s-au recrutat numeroși arhiepiscopi, episcopi și preoți cărturari sîrbi.

Sfîntul Munte a influențat și viața duhovnicească din Rusia Kieveană. Părintele monahismului rusesesc, Antonie, întemeietorul renumitei Lavre Pecerska din Kiev, pe la mijlocul secolului al XI-lea, a trăit o vreme la Muntele Athos. În același secol, monahii ruși de la Athos aveau o mînăstire proprie, numită Xilurgos, iar în 1169, fiind în număr foarte ridicat, au primit mînăstirea Sfîntul Pantelimon, cunoscută apoi sub numele de Rusicon.

uri de reprezentanții acestor popoare ortodoxe, izvoarele is- ată că și românii au avut legături cu Muntele Athos încă din înființării primelor mănăstiri de aici. În câteva rînduri, îm- izantinii au fost nevoiți să oprească intrarea păstorilor vlahi ur sud-dunăreni — cu turmele lor la Athos, iar împăratul în IX Monomahul (1042—1055) a dat dispoziții să fie izgoniți tul Munte, unde îndrăzniseră să-și aducă și familiile. Actele i Zografu aminteau, în 1142, nume ca Ioan Vlahul, Ștefan Ma- il și Evdochia Vlahoiani. Iar o istorie a mănăstirii Esfigmenu între primii ei sihastri erau greci, sîrbi, ruși, dar și vlahi.

pînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, izvoarele vre- ind știri mai amănunțite despre petrecerea unor monahi ro- Athos, dar mai ales despre contribuția românilor și a Bise- la susținerea mănăstirilor de aici. Nenumărate documente slave și românești, inscripții de pe zidurile sfîntelor lăcașuri, ri pe manuscrise și cărți vechi dovedesc cu prisosință că toate le mănăstiri, ca și unele schituri în ființă azi la Sfîntul Munte au bucurat de ajutorul permanent al domnilor țărilor române mor credincioși români. Cu sprijin românesc s-au zidit din ori s-au refăcut numeroase biserici, au fost zugrăvite biserici, î și trapeze, s-au ridicat ziduri de apărare, turnuri de veghe și .a acestea se adaugă numeroase danii în bani, manuscrise și slujbă, odăjdii, icoane ferecate în aur și argint, epitafe și asute în fir de aur și împodobite cu pietre scumpe sau cu măr- și multe altele, care alcătuiesc pînă azi patrimoniul artistic al așezăminte spirituale.

toate acestea se adaugă numeroase moșii, păduri, vii, bălți !, ocne de sare, mori, prăvălii, venituri la vamă etc, hărăzite iiii români, mai cu seamă din secolul al XVI-lea, de cînd au așa numitele «închinări» de mănăstiri și schituri românești către ile din Muntele Athos. De altfel, după căderea sub turci a • de Tîrnovo (1393) și Vidin (1396), apoi după căderea imperiu- ntin (1453) și a despotatului sîrbesc (1459), țările române au ingurele ocrotitoare ale așezămintelor bisericesti din întreg l ortodox, aflate sub stăpînire otomană, îndeosebi a mănăstirilor Larga dărnicie românească a fost recunoscută de toți istoricii slavi, ca și de cercetătorii apuseni, încît episcopul rus Porfirie ■i. în cartea sa *Istoria Athosului* (Moscova, 1845), mărturisea ca «nici un popor ortodox n-a făcut atîta bine pentru Athos icut românii».

ns*.

Legăturile noastre mai strânse cu Athosul au început în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, sub domnitorul Nicolae Alexandru Basarab și mai ales sub fiul său Vladislav I sau Vlaicu Vodă. Cu ajutorul lor material, egumenul Hariton, mai târziu protos al Muntelui Athos și mitropolit al Ungrovlahiei, a refăcut din temelie mănăstirea *Cutlumuș*. Într-un hrisov din septembrie 1369, se relatează cum Hariton a venit la Vlaicu Vodă, rugându-l să termine lucrările de construcție începute de tatăl său, mai precis : să ridice o mănăstire cu ziduri înconjurătoare, biserică, trapeză, chilii, să-i dăruiască moșii și toate cele trebuitoare. Domnul român i-a îndeplinit rugămintea, angajându-se să suporte toate cheltuielile, iar Hariton să supravegheze lucrările de construcție și, astfel, să fie socotiți amândoi ctitori. La 11 august 1372, patriarhul și sinodul său au ales pe Hariton ca mitropolit al Ungrovlahiei. În 1376 a fost ales și în demnitatea de «protos» al Muntelui Athos. El a purtat o deosebită grijă Cutlumușului și în noua slujire arhierescă, lucru ce-l arată și în testamentul său.

Mănăstirea Cutlumuș a primit și alte danii românești, încât în unele acte era numită «marea lavră a Țării Românești». Numărul monahilor români a început să se înmulțească. De pildă, prin 1375 era catigumen al mănăstirii (deci, «un locuitor de egumen») ieromonahul muntean Melchisedec, fostul protopop Mibail, călugărit acolo cu câțiva ani mai înainte (cu fratele său, ieromonahul Iacob, și alții).

Anumite danii i-au făcut Mircea cel Bătrîn și unii din sfetnicii săi (după acte mai târzii, chiar ar fi refăcut-o). În 1398 unul din boierii săi, Aldea, dăruia satul Cireașovul, pe Olt, chiliei Sfântului Nicolae, aparținătoare de Cutlumuș. În 1475 sau 1476 Laiotă Basarab întărea Cutlumușului mai multe sate și bălți cu pește, cu scutirea lor de impozite. Aceleași danii au fost confirmate apoi printr-un hrisov de la Vlad Călugăruș, din 1488—1489, cu scutirea de orice impozite către domnie. La 29 ianuarie 1500 Radu cel Mare dăruia Cutlumușului satul Dănești și dijma de la Uibărești. În 1500 același domn îi făcea o danie anuală de 2000 de aspri; în 1502 a început refacerea chiliilor și a celorlalte clădiri mănăstirești și zidirea unui turn, lucrările fiind terminate abia în 1508, după cum arată o inscripție slavonă de acolo.

Dar în afară de Cutlumuș, au mai fost și alte mănăstiri athonite ajutate de domnii munteni în cursul secolului al XV-lea*. De pildă, la mănăstirea *Marea Lavră* se păstrează o icoană a Sfântului Atanasie Athonitul, dăruită de Vladislav I și soția sa Ana. La 9 februarie 1433, Alexandru Vodă Aldea dăruia mănăstirii *Zografu* un ajutor anual de 3 000 de aspri, la rugămintea egumenului Moise, venit atunci !a Țirgo-

șoțit de alți doi călugări. Dania a fost reinnoită de Radu cel înăstirea *Filoteu* a primit din partea lui Vlad Țepeș — la 12 iu-
_o danie anuală de 4 000 de aspri (la care se adăugau alți 300
neltuiala celor care vor veni să-i ridice). Dania a fost întărită
Călugărul. Tot acest domn a făcut o danie anuală de 6 000 de
năstirii *Slintul Pantelimon* sau *Rusicon*, la 12 iunie 1487. În
1496 fiul sau Radu cel Mare îi hotăra 3 000 de aspri pe an și
de cheltuială, iar în 1502 ridica dania la 4 000 de aspri pe an
pri pentru cheltuieli de drum.

sa lavră sîrbească *Hilandar* s-a bucurat de atenția aceleiași
lugărul care, în noiembrie 1492, îi făcea o danie anuală de
aspri (la care se adăugau 500 aspri cheltuieli de drum). Acest
fost apoi recunoscut, în câteva rînduri, de fiul său Radu cel
ot Vlad Călugărul hărăzea mînăstirii *Dohiaru*, la 24 martie
ajutor de 3 000 de aspri pe an, danie întărită de fiul său Radu
; la 20 martie 1497, adăugind 400 de aspri pentru acoperirea
ilor de drum ale celor care veneau să ridice banii. Vlad
Călugărul făcea o danie anuală de 4000 de aspri mînăsti-m și,
se pare, una de 5000 de aspri mînăstirii *Stintul Pavel* ajutată
și de boierii Craiovești, în 1501, cu o danie anuală de
aspri). În sfîrșit, în 1492, același Vlad Călugărul miluia schi-
il Ilie, la rugămintea fostului protos Cosma, cu 1 000 de aspri
100 de aspri pentru cei ce vor ridica dania (la cererea ace-
)sma, Radu cel Mare ridică dania la 2 000 de aspri, iar fratele
i cel Tînăr sau Vlăduț, la 5 000).

iltă că Vlad Călugărul și fiul său Radu cel Mare se numără
ei mai de seamă «ctitori și binefăcători» ai Athosului.

foarele Moldovei către mînăstirile de la Athos. Știrile privitoare
irele moldovenești către Athos sînt ceva mai tîrzii față de
cele i Românească. Aceasta nu înseamnă că daniile
moldovenești)ut numai de la mijlocul secolului al XV-lea.
Este de necon-

Alexandru cel Bun să nu fi făcut nici o danie la Athos. s
mai multe ajutoare moldovenești din secolul al XV-lea se
s-au îndreptat spre mînăstirea *Zografu*. În 1442, Iliăș, fiul lui
ru cel Bun, da unui egumen de la *Zografu* privilegiul de a veni
e an după un ajutor bănesc. Această mînăstire s-a bucurat de o
a solitudine din partea lui Ștefan cel Mare. Astfel, la 10 mai
hărăzit un ajutor anual de 100 de galbeni, din care s-a renovat
mînăstire și s-a început construcția unei bolnițe. Pentru aceasta
ă, a stabilit, în 1471, o nouă danie, de 500 de aspri pentru bol-
1475 a ridicat aici un turn pentru corăbii, lîngă mare, avînd

o inscripție la intrare, care pomenea numele său, reconstruit în 1517 de Bogdan III. În 1493 a refăcut trapeza mînăstirii, iar spre sfîrșitul domniei, prin 1501—1502, 'ntreaga mînăstire și a zugrăvit biserica mare. I-a dăruit și cîteva manuscrise : un Apostol, în 1463 (azi în Biblioteca Muzeului Istoric din Moscova), un Tetraevanghel copiat de monahul Filip în 1502 (azi în Biblioteca Națională din Viena), apoi o icoană a Sfîntului Gheorghe, în urma luptei de la Războieni, și două steaguri, înfățișînd pe Sf. Gheorghe. Daniile lui Ștefan Vodă către această mînăstire au fost atît de însemnate, încît monahii de aici îl socoteau drept ctitorul ei. El însuși pomenea, în unul din actele sale de danie, de «bolnița *din sflnta noastră mînăstire Zograt*, pe care, cu voia lui Dumnezeu, noi înșine am întărit-o».

La mînăstirea *Vatopedi (Vatoped)*, în urma stăruințelor egumenului Chirii, același domn moldovean a ridicat o «arsanauă» (mic șantier) pentru corăbii. Se mai păstrează o inscripție care-i amintește numele, precum și chipul său și stema Moldovei (1496). La mînăstirea *Sfîntul Pavel* a dat ajutoare pentru construirea unui apeduct, prin 1500, «pentru odihna mînăstirii și pentru veșnica noastră pomenire», cum spunea pisania, iar în 1501 a construit un baptisteriu.

La mînăstirea *Grigoriu* se păstrează o icoană a Maicii Domnului, dăruită de Măria de Mangup, soția lui Ștefan cel Mare. În jurul anului 1500, însuși marele domn a reînnoit mînăstirea «din temelii». La baza turnului zidit de el, se găsea o inscripție slavonă cu următorul cuprins : «Binecredinciosul domn Io Ștefan Voievod am făcut aceasta, 1502». Totodată i-a dăruit 24.000 de aspri, din care s-a cumpărat în Karies — sediul protosului Sfîntului Munte — vechea chilie Sfîntul Trifon, pentru a fi locuită de 4—5 călugări ai mînăstirii. Fiul său Bogdan a zidit, pe îngă această chilie, o biserică.

Fără îndoială că daniile românești la Athos au fost mult mai numeroase decît cele consemnate în hrisoavele ajunse pînă la noi. Trebuie să reținem însă că nu numai Athosul a beneficiat de dărnicia românească, ci și cultura și arta noastră bisericească au fost influențate de spiritualitatea athonită. De acolo se aduceau la noi manuscrise, veneau meșteri de icoane și zugravi, acolo viețuiau călugări români, care apoi, întorcîndu-se în Țara Românească și Moldova, făceau cunoscute și la noi rînduielile vieții călugărești athonite și învățătura isihastă a Sfîntului Grigorie Palama.

De aceleași ajutoare s-a împărtășit și străvechea mînăstire *Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai*, ctitoria marelui împărat Justinian. De pildă, la 15 septembrie 1497, Radu cel Mare i-a hărăzit un ajutor anual

Le aspri, la care se adăugau* 50Q de aspri pentru cei care:<ve-ncaseze.

aii au fost acordate subvenții și mînăstirilor de pe stîncile în Grecia centrală (Tesalia), la poalele Munților Pind.■■■■■■■■■

irile cu Bisericele slave. Apropierea geografică, la care se adău-omună în cult, ca și lupta comună împotriva primejdiei otocombinuit la dezvoltarea legăturilor bisericești ale țărilor și popoarele slave sud-dunărene. Am înfățișat, în altă parte, le aspecte ale vieții politice, sociale și bisericești în cadrul omâno-bulgar de Tîrnovo, înființat prin lupta comună a bul-a vlahilor sud-dunăreni, conduși de frații Petru și Asan, Bizanțului. În secolul al XIV-lea se pot urmări alte aspecte lor bisericești româno-bulgare, favorizate de legăturile poli-omnilor Țării Românești cu țarii bulgari de la Tîrnovo și rul Ivan Alexandru (1331—1371) era căsătorit cu Teodora, lasarab I, iar fiul lor Ivan Stracimir, țar de Vidin, era căsă-ia, fiica lui Nicolae Alexandru Basarab.

îpul domniei lui Vladislav I, mitropolitul Daniil al Viclinului /oit, din pricina ocupării orașului său de reședință de către igar, să se refugieze în Țara Românească, unde-l întîlnim încă [n august 1372, la alegerea noului mitropolit al Ungrovlahiei, ;e amintea că Daniil al Vidinului «sade într-un loc oarecare ivlahia», primind încuviințarea patriarhului și a sinodului său că cele ale arhieriei în oricare din cele două mitropolii ale tânești, urmărind să i se asigure cele necesare traiului, moaște și o corespondență purtată de mitropolitul Antim :u marele cărturar Sfântul Eftimie, patriarhul Tîrnovei (1375—:ropolitul Antim cerea lămuriri patriarhului asupra unor pro-jmatice sau de cult. într-o scrisoare de răspuns a lui Eftimie, a mitropolitului muntean de primejdiile interne și externe abătut asupra Bulgariei : erezia bogomilă și mai ales pri-;omană.

mosc apoi două scrisori adresate de patriarhul Eftimie Sfîhtu-ira de la Tismana, ca răspuns la cîteva întrebări ale acestuia. a priveau felurite probleme dogmatice-morale : despre îngerii, truparea Mîntuitorului, despre ființa și obîrșia răului în lume, micirea puterii diavolului prin cruce, despre viața morală a foiesc să se preoțească ș.a.

desființarea și ocuparea taratelor bulgare de la Tîrnovo (1393) (1396) de turci, au fost aduse în biserica domnească de la

Argeș moaștele Sfintei Filoftea, aflate pînă atunci la Vidin. Ele se păstrează pînă azi la Curtea de Argeș, în paraclisul de la mînăstirea lui Neagoe Basarab.

Tot atunci au trecut în nordul Dunării numeroși cărturari bulgari — preoți și călugări — căutînd adăpost în țările românești. Ei au adus o seamă de manuscrise slavone, între care și lucrări ale Sfintului Eftimie, copiate apoi în mînăstirile românești, din care unele au ajuns pînă la noi.

Probabil Alexandru cel Bun, în cursul îndelungatei sale domnii, va fi ajutat unele biserici bulgare căzute sub turci, ca și pe unii cărturari bulgari refugiați în Moldova. Iar Ștefan cel Mare a hărăzit, după cum ară arătat, danii însemnate mînăstirii bulgare Zografu din Sfîntul Munte. Unii călugări cărturari români aveau legături cu mînăstirea Rila, cel mai însemnat centru monahal din Bulgaria, deplasîndu-se acolo pentru copierea unor manuscrise.

Legături tot așa de strînse s-au încheat între Bisericile din țările române și Biserica Ortodoxă Sîrbă. De fapt, ele erau o urinare a relațiilor politice dintre domnii Țării Românești și țării sîrbi. Anca, fiica lui Nicolae Alexandru Basarab, era măritată cu țarul sîrb Ștefan Uroș. Apoi, în 1389, în lupta de la Kossovopolje împotriva turcilor, cneazul sîrb Lazăr a fost ajutat de ostași trimiși de Mircea cel Bătrîn, iar în primul deceniu al secolului al XV-lea cneazul Ștefan Lazarevici și-a găsit adăpost în Țara Românească.

Din Serbia a venit la noi Sfîntul Nicodim de la Tismana, reorganizatorul vieții mînăstirești de la noi, ale cărui osteneli le-am înfățișat în altă parte. Biserica Manastirița, în Craina, care — potrivit tradiției populare sîrbești — a fost ridicată de Sfîntul Nicodim înainte de a veni în Țara Românească, a fost ajutată și de domnitorul Radu I, care potrivit unor cronici sîrbești, ar fi fost căsătorit cu o fiică a cneazului Lazăr, eroul de la Kossovopolje. La rîndul său, acest cneaz dăruia mînăstirilor Vodița și Tismana zece sate în Serbia, precum și alte ajutoare, danie ce a fost recunoscută și de fiul său, Ștefan Lazarevici, printr-un hrisov din anul 1406. Către sfîrșitul secolului al XV-lea, se cunoaște o danie făcută de Vlad Vodă Călugărul mînăstirii Pcinia din Macedonia sîrbească. Același domn făcea danii — cum am arătat mai sus — mînăstirii sîrbești Hilahdar din Sfîntul Munte.

În ce privește legăturile bisericești moldo-sîrbe, amintim hirotonia" mitropolitului leoctist I de către patriarhul Nicodim al Ipekului, probabil în 1453. Ștefan cel Mare a fost unul din sprijinatorii Bisericii sîrbe, ajunsă sub stăpînire otomană (1459). La mînăstirea Hopovo

Pravilă a lui Matei Vlastares, copiată de grămăticul Damian, ca și fața binecredinciosului și de Hristos iubitorului domn evod... în Iași, în anul 7003 (1495)». Un *Tetraevanghel* mol-

I
iin 1504 se păstrează în Muzeul de Stat din Cetinje. Domni-

I
ovean apare și în pomelnicul mînăstirii Cruședol.

!
siunea otomană în Serbia a făcut pe mulți credincioși orto-să
se refugieze în părțile Banatului și Aradului, încă din
XIV-lea. Așezarea lor în aceste teritorii locuite de români
ichegarea unor noi legături bisericești româno-sîrbe,
unele știri și despre legăturile Moldovei cu Bisericile orto-
î de Răsărit (ucraineană și rusă). în secolul al XIV-lea, în-
>rii locuite de ucrainieni și bieloruși au fost ocupate de re-

■
n și de marele cnezat al Lituaniei. În 1385, cele două state
t o uniune dinastică, iar în 1569, prin așa-numita «uniune
lin», Polonia s-a unit cu Lituania. În acest fel, teritoriile
i Bielorusiei de azi (cu orașele Lvov, Halici, Kiev, Pereiaslavl,

i
Minsk, Smolensk, Vitebsk, Poloțk etc.) au ajuns pentru
icuri în stăpînirea Poloniei catolice. Credincioșii ortodocși
au avut strînse legături bisericești cu Moldova învecinată,
uni moldoveni cunoscuți cu numele, Iosif și Meletie, au fost
la Halici, centru ortodox, înainte de 1386, hirotonia lor acolo
:uroscutul conflict cu Patriarhia ecumenică.

\
pul domniei lui Ștefan cel Mare, legăturile bisericești româno-
)ont, ca urmare a relațiilor sale politice cu rușii. În 1463 se

i
cu Evdokia, fiica cneazului Olelko al Kievului, iar în ianua-
s-a săvîrșit la Moscova căsătoria fiicei sale Elena cu Ivan,
ștenitorul marelui cneaz Ivan III al Moscovei. Elena a murit
iind îngropată în mînăstirea Voznesenski din Moscova,
februarie 1484 se primea la Moscova scrisoarea episcopului
Romanului, adresată mitropolitului Gherontie al Moscovei, de

K
n ocupat în alt loc.

c l u z i i: Din puținele știri documentare pe care le avem j
legăturilor noastre cu celelalte Biserici Ortodoxe surori, se
de constatarea că ele pornesc chiar de la începuturile ce-
iă state românești independente. Ajutoarele românești s-au
it din belșug asupra mînăstirilor din Stîntul Munte Athos, ca

■
>ra altor așezăminte bisericești sud-dunărene, mai ales după
i statelor bulgar și sîrb sub stăpînire otomană. Domnii
au devenit astfel cei mai de seamă sprijinitori ai Ortodoxiei,

n erau odinioară împărații bizantini.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare: GRIGORE NANDRIȘ, *Documente slavo-române din minăstirile Muntelui Athos*, București, 1936, 312 p.; ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XIV—XV*, voi. I. (1384—1475); Veacul XV, voi. II (1476—1500), București, 1954, LXXII + 350 p. (I); XLVIII + 343 p. (II); B. *Tara Românească. Veacul XIII, XIV, XV (1247—1500)*, București, 1953, XLIX + 431 p. (și reeditarea: *Documenta Romaniae Historica*, voi. I (1247—1500), București, 1966, 635 p.

Lucrări: Legături cu Patriarhia ecumenică: ALEXANDRU ELIAN, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în voi. *Cultura moldovenească 3n timpul lui Șteian cel Mare. Culegere de studii*, București, 1964, p. 97—179 (și extras, 83 p.).

Legături cu Muntele Athos: N. IORGA, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist. s. II, t. XXXVI, m. 14, 1913—1914, p. 447—517 (și extras, București, 1914, 71 p.); TEODOR BODOGAE, *Minăstirea Cutlumuș din Sântul Munte, ctitorie românească*, în R.T., an. XXVII, 1937, nr. 1, p. 17—21 și nr. 2, p. 56—64; G. CIORAN, *Legăturile țărilor române cu Athosul și în deosebi cu minăstirile Cutlumuș, Lavra, Dohiaru și Sântul Pantelimon sau Rusicon*, Atena, 1938 (în grecește); EMIL TURDEANU, *Legăturile românești cu minăstirile Hilandar și Sântul Pavel de la Muntele Athos*, în «Cercetări Literare», an. IV, București, 1940, p. 60—113 (și extras); TEODOR BODOGAE, *Ajutoarele românești la minăstiriile din Sântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, LII + 354 p.; DAMIAN P. BOGDAN, *Despre daniile românești la Athos*, în «Arhiva Românească», an. VI, 1941, p. 263—309 (și extras: București, 1941, 47); M. GYONI, *Les Vlaques du Mont Athos au debut du XII-e siecle*, în *Etudes slaves et roumaines*, I, 1948, p. 30—42; GHEORGHE I. MOISESCU, *Contribuția românească pentru susținerea Muntelui Athos în decursul veacurilor*, în «Ortodoxia», an. V, nr. 2, 1953, p. 238—278 (și alte studii, în același număr); PAUL MIHAIL, *Relații externe bisericești ale lui Șteian cel Mare*, în M.M.S., an. XXXIII, nr. 3—4, 1957, p. 228—241; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Legăturile țărilor române cu Muntele Athos pînă la mijlocul veacului al XV-lea*, în M.O., an. X, 1958, nr. 11—12, p. 735—758; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Apercu critique des rapports de la Valachie et du Mont Athos des origines au debut du XVJ-e siecle*, în RESEE, II, 1964, nr. 1—2, p. 93—126; DAMIAN P. BOGDAN, *Quelques temoignages des liens roumano-grecs sous le regne d'Etienne le Grand, prince de Moldavie*, în «Bulletin de l'Association internationale d'etudes du sud-est eupropeen», 3ucarest, V, 1967, nr. 1—2, p. 120—128 + 4 pi. j VIRGIL CANDEA și CONSTANTIN SIMIONESCU, *Mont Athos. Presences roumaines*, Bucarest, 1979, 107 p.; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Dix contributions roumano-athonites (XIV-e — XVJ-e siecles)*, în *Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg*, voi. XII (XVI), 1985, p. 1—46; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIV-e siecle à 1654*, Roma, 1986, 375 p.

MARCU BEZA, *Urme românești în msăritul Qgariax*, <*d- M, bucurești, 1937, 211 p.

Legături cu Bisericile slave: EMIL TURDEANU, *Opera patriarhului Eitimie al Tlrnovei în literatura slavo-română*, în «Cercetări Literare», VI, București, 1946; EMILE TURDEANU, *la litterature bulgare au X/V-e siecie et sa diiusion dans les Pays roumains*, Paris, 1947; EPIFANIE NÔROCEL, *Sântul Eitimie, ultimul patriarh de Tîrnovo și legăturile lui cu Biserica românească*, în B.O.R., an. LXXXIV, 1966, nr. 5—6, p. 552—573; I. D. LAUDAT, *Eitimie de Tîrnovo și literatura slavo-română*. î" M.M.S., an. XXIII, 1973, nr. 7—9, p. 421—434; EMIL TURDEANU, *Din vechile schimburi culturale între români și iugoslavi*, în «Cercetări Literare», an. III, 1939, P. 141—218; GEORGE RADOJCICI, *Relațiile sirbo-române în veacurile XIV—XVII*, Novi-Sad, 1956 (în limba sîrbă); PAUL MIHAILOVICI, *Legături culturale bisericești dintre români și ruși în secolele XV—XX. Schi(ă istorică*, în RSIAB, XXII, 1932, p. 199—276 (și extras: Chișinău, 1932, 78 p.); G. BEZVICONI, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, 347 p.

■'?:. . XV ■. / ■ ; : 'V

MITROPOLIA UNGROVLAHIEI
ÎN PRIMA JUMĂTATE A
SECOLULUI AL XVI-LEA

ursul secolului al XVI-lea, în amîndouă țările române exttă-se constată o accentuare a dominației otomane, concreuzată; erea neîncetată a haraciului-, prin numirea domnilor direct "Berță, fiind schimbați foarte des, prin unele pierderi teritoriale ținutul înconjurător) etc. Cu toate acestea, se cunosc și acum ! mișcări de rezistență împotriva turcilor, pentru recîșiiyarea udependențe a celor două țări, conduse de domnitori ca Radu nați în Țara Românească, Petru Rareș și Ioan Vodă cel Viteaz /a, dar mai ales de Mihai Viteazul în ultimul deceniu al se- ulminînd cu strălucita sa victorie de la Călugăreni, din, 1595.

formarea Transilvaniei în principat (1541) a avut urmări în- isupra vieții românilor de pretutindeni, în sensul ca sporesc ăturile politice, culturale și bisericești dintre românii de pe srsante ale Carpaților/ Toate acestea au pregătit drumul spre ire politică a tuturor țomânilor, realizată de Mihai Viteazul 1600.

ața bisericească a Țării Românești se constată o renaștere ay mele două decenii, datorită celor doi domni sprijinitori ai i artei românești: Radu cel Mare (1495—1508) și Neagoe 1512—1521). În schimb, în deceniile următoare, pînă la sfîrși- lui, se constată o mare instabilitate a. mitropoliților și chiar ilor, căci ei fiind angajați și în viața politico-socială a țării, °ri erau înlăturați din scaun în mod abuziv, dacă nu împartă- itarea politică a domnitorilor'de atunci.

patriarhul Nifon în Țara Românească. În primii ani ai secolului al XV-lea (deceniul din timpul domniei lui Radu cel Mare (1495—1508), călugărul și al soției sale Smaranda (călugărită sub numele de Samonida), Biserica din Țara Românească, era dezorganizată. Cea de-a doua «Mitropolie» a țării, a Șeverinului, dispăruse de mult, iar mitropolitul de atunci, Ilarion, se vede că era bătrîn sau lipsit de priceperea trebuitoare unui conducător bisericesc. Așa se face că după moartea lui, întâmplata, probabil, prin anul 1503, Radu cel Mare, în dorința de a pune rînduială în treburile bisericești din țara sa — mai corect în ierarhia superioară — și-a îndreptat privirile asupra unui ierarh cu învățătură și cu experiență în treburile administrative și de conducere. Acesta a fost patriarhul

de Constantinopolului.

În lucrarea istorico-geografică intitulată *Viața și activitatea sa părintelui nostru Nifon, patriarhul Țării*, întocmită de profesorul (Etoiu-Îngrosos), mai marele mînaștirilor din Muntele Athos. Este prima lucrare istorico-geografică scrisă în Românească. Pe linga Biografica sfîntului, cu "unele" elemente tipice jucerăreleiază șamă de evenimente,]olitic pe.-trecute în Țara Românească între anii 1504—1520.

patriarhul Nifon se născuse în Peloponez, în anul 1435—1440, din părinți de neam grec, tatăl fiind o vreme în slujba despotului Gheorghe Brancovici al Șerbiei. A învățat carte grecească, apoi a fost călugărit sub numele de Nifon — în locul celui de Nicolae — și a fost hirotonit ierodiacon. A stat un timp în Albania, la Dirachio și apoi în Croația, la curtea despotului Gheorghe Slatoderbeg, unde a fost hirotonit ieromonah, mai târziu la raânăstirea Maicii Domnului din Ohrida și, în sfîrșit, la minastirecfbronisiu din Muntele Athos. Din liniștea acestei mînaștiri athonite, a fost ales mitropolit al Tesalonice, probabil în anul (1483,) iar spre sfîrșitul anului 1486, a fost ridicat la vrednicia de patriarh ecumenic. ., _

Acesta a fost Biserica din Constantinopol. În anul 1488, a fost îndepărtat din scaun de sultanul Baiazid I. A fost retras în mînaștirea Prodromul (Batezătorul) din insula așezată în fața orașului Sozopolis, pe țărmul Mării Negre (Bulgaria de azi), unde a zidit un schit jru Jiramul Sfîntul Nicolae. În anul 1496 a fost reales în scaunul patriarh ecumenic, dar, către sfîrșitul anului 1498, a fost îndepărtat pentru a doua oară și așezat în Adrianopol. De aici a fost adus în Țara Românească. Astfel, Nifon a fost primul dintre numeroșii patriarhi răsăriteni care vor veni

■cole de-a rîndul prin țapie^ noastre. _Se presupune că venirea
oi ar fi avut loc în anul(1503y
ans în Țara Românească, fostul patriarh ecumenic a convocat
jaſjif II Tîrgoviște, unde era reședința domnului — «pre toți* iii
de la toate mînăstirile țării Ungrovlahiei și tot clirosul Bise-
făcu săbor mare de-npreună cu domnul și cu toți boierii, cu
și cu mirenii...». Observăm că nu se face amintire de nici un
semn că scaunul mitropolitan de la Argeș nu era completat
îoartea lui Ilarion. Cu prilejul acestui sobor, continuă Gavriil
Nifon «tocmi toate obiceiurile pre pravilă și pre așezămîntul
r Apostoli. Decii hirotoni și doi episcopi și le deade și eparhie
i, care cît va birui; și-i învăță cum vor purta grijă și cum vor
ile cele cuvîntătoare carele sînt date-și în seamă, ca să se în-
ze toată țara de la arhieriei».

mai mulți istorici cred că este vorba de înființarea celor două
existente pînă azi : a Rîmnicului, în locul vechii «Mitropolii»
inului (de aici și titulatura acesteia de «Episcopia Rîmnicului
Severin») și a Buzăului. Interpretarea aceasta trebuie să fie
nsă cu multă rezervă, căci nu se poate sprijini pe nici o măr-
cumentară. De asemenea, socotim că s-a exagerat rolul lui Nifon
rganizarea» Bisericii muntene, prin anii 1503—1505. Măsurile
ep.+are vor fi pornit mai degrabă din partea celor doi domni
de cultură și artă din primele două decenii ale secolului al
: Radu cel Mare și Neagoe Basarab, iar mai tîrziu din partea
n de la Afumați și Radu Paisie, căci Nifon, în cei doi ani pe-
la noi, n-a putut duce la bun sfîrșit un program de mari pro-
șa cum arată panegiristul său Gavriil Protul. cum din relatările
acestuia nu avem nici o știre despre <ișe-reunii nou
mitropolit, înseamnă că Nifon și-a rezervat condu-
eburilor Mitropoliei Ungrovlahiei.

°iiiâQj?JLJ*^a(l^u .cel Mare, din cauză că n-a aprobat căsătoria -
aceștuia _cu un_ boier moldovean, întrucît era împotriva canoa-^ jP.
)e aceea, Tr(j5(ilj a părăsit țara, stabilindu-se Ta^iffăsjftEea
t în Muntele Athos, unde a și murit, la

515jdomnitorul Neagoe Basarab, care purtase de grijă lui Nifon *ii*
neînțelegerilor sale cu Radu cel Mare, i-a adus osemintele J<ca
să curățească și să tămăduiască greșeala Radului Vodă», cu mare
alai, au fost puse deasupra mormîntului lui Radu^, TM ifLJ^L-
^ăcîndu-se rugăciuni pentrifjertarea lui. Așezate

apoi într-un frumos chivot de argint, înapoia la mînăstirea Pionișiu. Pe mormîntul său, Neagoe Basarab a ridicat apoi o biserică, cu hramul Sfîntul Nifon. Călugării de acolo i-au trimis apoi lui Neagoe, în dar, capul sfîntului și o mînă, pe care el le-a dăruit ctitoriei sale "Tte la Argeș? Ele se păstrează astăzi în catedrala mitropolitană din "CTăiovă. "~

Cu prilejul sfințirii mînăstirii de la Argeș în 1517, a avut loc și canonizarea patriarhului Nifon, adică trecerea sa în rîndul sfinților, prima canonizare despre care știm că s-a făcut la noi în țară. S-a hotărît ca pomenirea lui să se facă în toate Bisericile Ortodoxe, în ziua morții sale, adică la 11 august.

Mitropolitul Maxim Brancovici. După plecarea lui Nifon de la noi, la cîrma Mitropoliei Ungrovlahiei a ajuns Maxim Brancovici. „Acesta jefă de neam șîrb, trăgîndu-se din familia despoților Brancovici. Din botez purta numeTe de Gheorghe.

Intrucît Serbia căzuse sub turci, încă din 1459 tînărul Gheorghe, împreună cu fratele său mai mare au pîbegit o vreme prin Ungaria, participînd chiar și la unele lupte împotriva turcilor. S-a călugărit apoi în mînăstirea Kupinici din vechiul Sirmium, luîndu-și numele cTe~Maxirn și în curînd a fost hirotonit preot (ieromonah). Venirea sa / _JrT Țara Românească se pare că s-a petrecut în jurul anului (1505) cînd era în țară și patriarhul Nifon, adus de Radu cel Mare pentru reorganizarea Bisericii. N-ar fi exclus ca domnul însuși să fi chemat în țară și pe ieromonahul Maxim, așa cum făcuse cu Nifon și cu călugărul-tipograf Macarie, despre care vom vorbi mai jos.

Numeroși cercetători socotesc că în soborul convocat de patriarhul Nifon, între cei doi ^piscopi aleși atunci era și ieromonahul "TvTaxim, întrucît o versiune a *Vieții* sale spune că Radu cel Mare «mai apoi îi făcu pe Maxim ieromonahul episcop». Hirotonia lui întru arhieru a săvîrșit-o desigur patriarhul Nifon — fie la Argeș, fie la Tîrgoviște —, împreună cu vreun ierarh de peste Dunăre.

După 1505, cînd patriarhul Nifon a părăsit țara, Maxim a luat în mînă conducerea treburilor Mitropoliei Ungrovlahiei, lucru pe care îl relafează și *Viața* sa, pomenită mai sus. Ca mitropolit, Maxim Brancovici a contribuit, cu autoritatea sa, la înlăturarea unui conflict și la încheierea j^ăcii între Radu cel Mare și Bogdan XII al Moldovei,, căroro le-a arătat că «sînt creștini și o semînție,». Această știre o aflăm în *Letopisețul anonim* al Moldovei, în *Cronica* lui Macarie, în *Cronica* zisă moldo-polonă, ca și în *Letopisețul* lui Grigore Ureche.

în mijlocirea acestui slujitor al Bisericii, s-a oprit vărsarea între munteni și moldoveni.

>are că mitropolitul Maxim a fost trimis de Radu cel Mare în anul 1508 la regele Vladislav al Ungariei și la sașii din Transilvania pentru a stabili relații de bună vecinătate, în acest scop. Probabil, cu această ocazie, regele Vladislav a dăruit domeniul Geoagiu de Jos (jud. Plunedoara), cu 19 sate în jur. Ispășit de asemenea i-a încredințat — în toamna anului 1508 domn Mihnea cel Rău, fiul lui Vlad Țepeș (1508—1509), care făcea regele Vladislav II la Budapesta, să-l înștiințeze de urcarea sa în țara Românească. Și-a îndeplinit cu succes misiunea, dar, nu aflăm în spusele biografului său, nu s-a mai întors în țara sa.

Primind jdelat

(la nord de Belgrad)

în care a

șiva ucenici.

.. ■ . . :

patru ani, pînă la

în anul 1512. Ținînd seama de evlavia a vieții sale, Biserica Ortodoxă sîrbă l-a trecut în rîndul pomenirea lui făcîndu-se în ziua morții sale, adică la 18 ianuarie în 1761 s-a tipărit la Rîmnic — în cartea intitulată *Pravilă :iuni pentru sfinții sîrbești* — și *Viața Sîntului Maxim arhiepiscop*

)

mul mitropolitan a rămas vacant vreo patru ani, sub domnia lui Radu cel Mare: Mihnea cel Rău (1508—1509), Mircea cel Bătrîn (1509—1510) și Vlad cel Tânăr (Vlăduț) fiul lui Vlad Călugărul (1510—1512) remururile tulburi în care au domnit ei nu le-au dat răgaz să și de alegerea unui nou titular al scaunului mitropolitan. Pe parte, se aștepta desigur reîntoarcerea lui Maxim la scaunul mitropolitan, dar n-a fost nici un vlădică între anii 1508—1512} reiese și din cele treisăzeci și două tipărite între acești ani de ieromonah

{*Liturghierul* 1508, Ocfoiului și *Tetraevanghelei* pomenesc vreun nume: de mitropolit, așa cum se obișnuia

opoiitul Macarie II. După venirea la domnie a lui Neagoe în 1512, s-a procedat de îndată la alegerea unui nou mitropolit. Protul relatează că domnul «ridică Biserica cea căzută și Macarie mitropolit a toată Țara Rumânească, Plaiului și Sevje:u blagoslovenia lui Pahomie, patriarhul de la Țarigrad». Cine opoiitul Macarie? Majoritatea cercetătorilor susțin că este una și persoană cu ieromonahul Macarie tipograful, care a tipărit

primele cărți slavone pe pământ românesc, menționate mai sus. Macarie era originar din Muntenegru, a învățat meșteșugul tiparului la Veneția, iar prin anii 1493—1496, a tipărit într-o mănăstire din Cetinie, capitala Muntenegrului, șase cărți slavone, din care se cunosc numai patru : *Octoihul* în două părți (1493—1494), *Psaltirea* (1495) și *Molitvelnicul* (1493—1495).

Pribegind în urma cotropirii țării sale de către turci, Macarie a ajuns la Tîrgoviște, la curtea lui Radu cel Mare, poate odată cu viitorul mitropolit Maxim. N-ar fi exclus să fi fost chemat chiar de domnul muntean. Din inițiativa acestui domn, sprijinitor al Bisericii și al culturii, Macarie a început lucrarea de tipărire de cărți în limba slavă la noi, devenind astfel primul tipograf din țările române.

Presupunem că alegerea lui ca mitropolit a avut loc în vara sau toamna anului 1512. Era și firesc ca un domn învățat și iubitor de cultură ca Neagoe să aibă și pe scaunul mitropolitan un ierarh cu aceleași preocupări, mai ales că și înaintașii săi, patriarhul Nifon și mitropolitul Maxim Brancovici, au fost tot oameni de carte.

Deși mitropolitul Macarie nu este pomenit în nici un hrisov de la Neagoe Basarab, totuși prezența lui în scaun este consemnată de Gavriil Protul, în *Viața Simfului Nișon*. Astfel, cu prilejul sfințirii mănăstirii lui Neagoe de la Argeș, la 15 august 1517, între numeroșii participanți — arhierii, egumeni și preoți, români sau de peste hotare, în frunte cu patriarhul ecumenic Teolipt —■ se afla și «Macarie mitropolitul țării». Același izvor relatează că peste două zile, deci la 17 august 1517, s-a hotărât mutarea scaunului Mitropoliei Ungrovlahiei de la Argeș la Tîrgoviște. S-ar putea ca această strămutare să fi avut loc mai de mult, iar acum se făcea numai recunoașterea sau oficializarea unei situații de fapt. Numele său este amintit și în pisanăa noii catedrale mitropolitane, cu hramul înălțarea Domnului, din Tîrgoviște, ctitorită de Neagoe Basarab, «...în zilele arhiepiscopului chir Macarie...», sfințită la 17 mai 1520, desigur tot de el.

Mitropolitul Macarie s-a bucurat de o deosebită considerație din partea lui Neagoe Basarab, de vreme ce în *învățăturile* către fiul său Teodosie întîlnim un capitol intitulat : «Cartea lui Neagoe Voevod către chir Vlădica Macarie și către alți egumeni, ieromonahi și preoți și către tot clirosul...» (cap. III, partea II). Capitolul respectiv cuprindea multe cuvinte de prețuire la adresa mitropolitului.

Se pune însă o întrebare : de ce nu a continuat Macarie activitatea tipografică dup¹! ce a ajuns în scaunul mitropo'itati, așa cum au făcut alți vlădici ridicați la această treaptă din rîndul călugărilor tipo-

trofan de la Buzău, Antim Ivireanul ș.a.) ? Am putea răspunde că ■ebuie căutată în starea în care se afla atunci Biserica din Țara scă. Timpul prea scurt petrecut la noi de patriarhul Nifon ropoiitul Maxim Brancovici nu le-a îngăduit să îndrepte stările ri existente, iar după aceea, scaunul mitropolitan a rămas mp de patru ani. În astfel de împrejurări, noul mitropolit a ui de a pune rînduală în viața Bisericii, de a purta grija ri-înăstirii de la Curtea de Argeș, a bisericii mitropolitane din e și a mutării scaunului Mitropoliei în acest oraș. În sfîrșit, Macarie nici n-a avut în jurul său oameni pricepuți în meș- iparului, care să-i continue munca. Din cele trei tipărituri ale ltă că toată truda i-a revenit lui, nepomenind vreun ucenic, vor face tipografii de mai tîrziu (Coresi, Antim Ivireanul ș.a.).

Neagoe Ba.sarab, prins în atîtea lucrări de construcție, nu va ace față cheltuielilor legate de tipărirea unor cărți noi. **Acestate** tivele pentru care Macarie a întrerupt activitatea tipografică i ajuns în scaunul mitropolitan, îndreptîndu-și atenția **mai** mult clemele administrative-gospodărești. Își va fi încheiat păstoria icelași timp cu domnul său Neagoe Basarab, care trecuse la dce la 15 septembrie 1521.

:ele expuse, rezultă că mitropolitul Macarie a fost o mare per- î bisericească și culturală, care a imprimat un duh nou în ericii din Țara Românească, în primul rînd prin introducerea

mitropoliți ai Ungrovlahiei. După Neagoe Basarab, a urmat iă agitată, cu lupte necontenite pentru tron și schimbări dese i. Intre ei s-a remarcat Radu de la Afumați, care a domnit în îduri în deceniul al treilea al secolului (ucis de boieri la ie 1529) și care a purtat nu mai puțin de douăzeci de «răz- :um arată inscripția de pe mormîntul său din biserica mînăs- 3ș, biruind în mai multe rînduri pe turci. În astfel de împre- iitice nu a putut prospera nici viața bisericească. Despre mitro- re au urmat în scaun lui Macarie, avem știri puține ; unii din t poate înlăturați din scaun, iar alții au trebuit să pribegească p prin Transilvania. Din două acte ale vremii, în care nu e nul, rezultă că sub domnitorul Vladislav III (1523—1525, cu ri), păstorea în scaunul Ungrovlahiei un mitropolit cu numele nseamnă că acesta a ocupat scaunul în ultimul an de domnie agoe Basarab sau curînd după aceea, păstrîndu-l în situația

deosebit de tulbure de atunci, cu schimbări foarte dese de domni, pînă prin toamna anului 1523.

Intr-un hrisov dat de domnitorul Radu Bădica, fiul lui Radu cel Mare (1523—1524), din 8 noiembrie 1523, era pomenit un nou mitropolit, cu numele *Ilarion*. În anii anteriori întâlnim la Glavacioc un eyumen cu acest nume, care &r putea să fie identic cu mitropolitul nostru. Ca și înaintașul său, a păstorit foarte puțin, pînă prin 1526, fiind poate înălțurat în timpul luptelor pentru tron și a deselor schimbări de domni.

Urmașul său a fost mitropolitul *Mitrofan*, care trimitea <>județului Lucaci» din Brașov o scrisoare a doamnei Despina Milita, soția lui Neogoe Basarab. A păstorit pînă prin 1534.

La 10 aprilie 1535, cînd Vlad Vintilă confirma anumite proprietăți ale mînăstirii Argeș, în hrisovul de confirmare era pomenit și «mitropolitul Țării Românești chir *Varlaam*». Probabil a fost ales spre sfîrșitul anului 1534. El apare în mai multe hrisoave ale domnitorului Radu Paisie (1535—1545), olt fiu al lui Radu cel Mare, prin care se întăreau Mitropoliei anumite danii.

Vlădica Varlaam este pomenit și în pisania bisericii Mitropoliei din Tîrgoviște, începută de Neogoe și terminată de Radu Paisie, în 1537, precum și în pisania bolniței de la Cozia, ridicată de același domn prin 1542—1543. Se păstrează de la el și o scrisoare din 1541, către judele Brașovului Hans Fuchs, în care se intitula : ((mitropolit a toată Ungrovlahia și exarh al tuturor Plaiurilor».

Către sfîrșitul păstoririi sale, s-a reluat activitatea tipografică la Tîrgoviște, prin «logofătul» sîrb Dimitrie Liubavici. Prima carte tipărită de acesta a fost un *Molitvelnic slavon*. Prefața cărții aduce știrea că tipărirea a început în timpul lui Varlaam și s-a terminat sub noul mitropolit Anania. Cum tipărirea unei cărți ținea pe atunci cîteva luni, putem deduce că păstoria mitropolitului s-a încheiat pe la mijlocul anului 1544.

Mitropolitul Anania. În ultimele luni ale anului 1544 — deci tot sub Radu Paisie — a fost ales ca întîistătător al Bisericii din Țara Românească episcopul Buzăului *Anania*. La 10 ianuarie 1545 era în scaun, fiind amintit în prefața *Molitvelnicului* lui Dimitrie Liubavici. Se pare că Anania era omul de încredere — sau chiar rudă — al familiei lui Neogoe Basarab, căci numai așa ne putem explica faptul că și-a cîjtit piatra de mormînt la mînăstirea Argeș, unde era îngropat ctitorul și familia sa. În sprijinul acestei ipoteze vine și faptul că a purtat o grijă deosebită doamnei Despina Milita, în timpul pribegiei acesteia în Transilvania. Date fiind legăturile sale cu familia lui Neogoe Basarab,

n presupune că și-a avut metania în mînăstirea de la Argeș, uritfe t, poate, și egumen.

Păstoria lui ca mitropolit a căzut în vremuri grele pentru țară, fiind mazilit Radu Paisie și înlocuit cu Mircea Ciobanul (martie i, acesta a început de îndată prigonirea și uciderea celor pe care-i ;ea potrivnici. Mitropolitul Anania, socotit om de încredere al îului mazilit, care era ginerele lui Neagoe Basarab, n-a fost it de noul domn. Numai așa se poate explica lipsa numelui său ctele interne ale lui Mircea Ciobanul. Socotim, totuși, că mitropo-Anania a rămas în scaun în timpul primei domnii a lui Mircea anul. Sub el, Dimitrie Liubavici a tipărit o nouă carte la Tîrgb-, și anume un *Apostol* slavon în două ediții, una pentru Țara inească și alta pentru Moldova (1547).

Jesigur mitropolitul Anania a hirotonit întru arhieru pe preotul din Peșteana (jud. Hunedoara), trimis în Țara Românească în de castelanul Ioan Fanchi din Hunedoara, care l-a recomandat Mircea Ciobanul pentru hirotonie, întrucît voievodul Transilva- <i-a dăruit episcopia românilor» de aici.

Jupa ce scaunul domnesc a fost încredințat lui Patrașcu cei Bun, ui Radu Paisie (1554—1557), vlădica Anania este pomenit în mai i acte ale acestui domn. În 1556 a trecut în Transilvania, de unde îs osemintele doamnei Despina Milita, moartă de ciumă la Sibiu înuarie 1554), pe care le-a îngropat la Argeș, lîngă ale soțului eagoe Basarab, fapte care sînt consemnate în inscripția de pe lîntul ei. Tot în această perioadă, a cumpărat o Evanghelie sla-în manuscris, cu 5.000 de aspri, pe care a dăruit-o Mitropoliei îrgoviște (azi în Viena).

Iurind Patrașcu cel Bun (26 decembrie 1557), scaunul domnesc a iat din nou lui Mircea Ciobanul, în ianuarie 1558. În această ie, mitropolitul Anania, considerat ca om de încredere al Tui șcu, a fost nevoit să-și părăsească scaunul și să treacă în Tran- ția, unde a rămas pînă prin anul 1564.

hi și-a mai reluat scaunul mitropolitan, căci Mircea Ciobanul îl letase, în a doua sa domnie, cu un nou titular. Vlădica Anania i trăit încă mdit timp, căci este întîlnit în cîteva acte, pînă spre ui anului 1580. Astfel, la 2 iulie 1564, fiind în București, da țirii Argeș un «înscriș», în care menționa toate lucrările și daniile re le-a făcut acestei mînăstiri k hi I i i și alte zidiri, veșminte și te de cult). Aceste dan i i bog,-|- întăresc presupunerea ră a fost en ai mîiăstirii lui Neagoe de a Argeș sau ca a fost călugărit

aici. Din mai multe acte, reiese că întreagă agoniseala vieții și-a lăsat-o Mitropoliei din Țîrgoviște (satele Săcuieni și Sîrbi, din Dîmbovița, cumpărate de el cu 45.000 de aspri). Între timp, a mai cumpărat alte părți de moșie în cele două sate, pe care le-a dăruit tot Mitropoliei —■ la 22 septembrie 1580 — reînnoind și vechea danie. Curînd după această dată a trecut la cele veșnice, pentru că la 5 decembrie 1580, Mihnea Turcitul (1577—1583), întărind Mitropoliei ultimele danii ale lui Anania, spunea că le-a cumpărat «de cînd era încă în viață». Înainte de moarte a îmbrăcat marea schimă monahală, sub numele de Antonie. Va fi fost îngropat la biserica Mitropoliei din Țîrgoviște — pe care o înzestrase cu atîtea bunuri —, cum de altfel a și cerut, prin diata sa din 22 septembrie 1580.

Concluzii: *In prima jumătate a secolului al XVI-lea, viața bisericească în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei a fost în plină dezvoltare. La aceasta au contribuit domni evlavioși, ca Radu cel Mare și Neagoe Basarab, sprijinitori ai culturii și artei bisericești în Țara Românească și, în același timp, sprijinitori ai tuturor Bisericii Ortodoxe din Răsărit. Ei au fost secondați în toate acțiunile lor de marii ierarhi cărturari Nifon, Maxim și mai ales Măcar ie. Vlădicii care au urmat n-au putut fi la înălțimea acestora, datorită împrejurărilor vitrege în care le-a fost dat să păstorească. Între ei, se impune mitropolitul Anania, ierarh cu alese însușiri gospodărești, care și-a lăsat toată averea Mitropoliei din Țîrgoviște.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare documentare: ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria României. Veacul XVI. B. Țara Românească*, voi. I, (1501—1525), voi. II (1526—1550), voi. III- (1551—1570), București, 1951—1953 și reeditarea : *Documenta Romaniae Historica*, voi. II (1501—1550), București, 1972.

Izvoare narative: Viața Sfintului Nifon. Ediții: B. P. HAȘDEU, în «Arhiva istorică a României», I, -2, București, 1865, p. 133—150; IOSIF NANIESCU și CONSTANTIN ERBICEANU, *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Țării radului*, București, 1888, 177 p.; TIT SIMEDREA, *Viața Simfului Nifon, patriarhul Constantinopolului. Introducere și text*, București, 1937, XIV -f 58 p. (și la B.O.R., an. LV, 1937, nr. 5—6, p. 257—299); VASILE GRECU, *Viața Stntului Nifon. C redacțiune grecească inedită*, tradusă și însoțită cu o introducere, București, 1944 ; G. MIHAILĂ și DAN ZAMFIRESCU, *Literatura română veche*, voi. I, București, 1969, p. 60—112, reproduc ediția Simedrea, cu introducere și note; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Recherches sur les redadion greco-roumaines de la «Vie de Saint Niphon II, P^a-triarh de Constantinople»*, în RESEE, t. V, 1967, nr. 1—2, p. 41—75.

O versiune a *Vieții mitropolitului Maxim Brancovici* a fost tradusă de B. P. HAȘDEU, în «Arhiva istorică a României», I, 2, p. 15 urm., alta de I. BOGDAN, *Vechile cronici moldovenești*, București, 1895.

NICULAE A. M. POPESCU, *Nifon „Pătră Mă” Constantinopolului*, 1914, 68 p. (An. Acad. Rom. M.S.I., s. III, t. XXXVI, 1913-1914, p. 731-732).
MAZILU, *Contribuțiuni la studiul vieții Simțului NUon, patriarhul Constanței*, București, 1928, N. DOBRESCU, *Reprezentanții adiuăcureTeinmse^ca ra Romanească la începutul secolului XV: patriarhul Niion, mitropolitul și mitropolitul Macarie*, în «Convorbiri Literare», XLIV 1910 n 348-364
GHE I. MOISESCU, *Viata Silntului Nifon, patriarhul rarigraduluLCvp7uefu, n a 4oO de an de la mutarSa sa căm. Domnul*, în B.O.R., an LXXVI

r i S S r
Mitropolitul Macarie: Studiul introductiv al lui P. P. PANAITESCU *ghierul lui Macarie*, București, 1961, LXXVIII + 273 p. ■ DAMASCHIN Tr. 2 o 4 2? T4n a
Tr. 2 o 4 2? T4n a
MUCĂNEȚU, în «Studii», -vista de istorie, an 3, nr. 2, p. 429-440 (teza inacceptabilă), PETRE S. NĂSTUREL, *Cine a iost al H-lea al Ungrovlahiei?*, în M.O., an. XIX, 1967, nr. 7-8 n 615 -fiT? dii despre Macarie, ca tipograf, la cap. începuturile tiparului
ULAE ȘERBĂNESCU, *Mitropolitul Anania. Contribuție ,a istoria Biser'cii m secolul XVI*, în G.B., an. IX, 1950, nr. 9-10, p. 33-46. *viser.cu*

mai pot consulta : CONSTANTIN C. GIURESCU, *La 450 de ani de la moar*, 366 3 8 6 T G Z I I T W 5 8 n
«ca religioosd a voievodului Neoaoe
al V-lea, Craiova, (1926), 51 p. ■ NICULAE ȘERBĂNESCU, *450 de ani de ia lui Neagoe Basarab. m G.B.*, an. XXX, 1971, nr. 9-10 p 936-971

XVI

MITROPOLIA UNGROVLAHIEI

IN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA ȘI PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XVII-LEA

in cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, știrile despre mitropoliții munteni sînt ceva mai bogate. Se observă însă aceeași instabilitate a lor în scaun, fiind înlocuiți, de multe ori, după bunul plac al domnitorilor.

Mitropolitul Efrem. După ce Mircea Ciobanul a ocupat pentru a doua oară scaunul domnesc (ianuarie 1558—21 sept. 1559), a urmat o aprigă prigoană împotriva marilor boieri. în cursul lunii februarie 1558, a avut loc un groaznic măcel, în cursul căruia și-au pierdut viața și episcopii de la Rîmnic și Buzău. Probabil mitropolitul Anania a părăsit țara, refugiindu-se în Transilvania chiar în cursul lunii ianuarie 1558, înainte de intrarea lui Mircea Ciobanul în București. Alegerea noului mitropolit *Efrem* se va fi făcut în același an, cînd Mircea Ciobanul s-a convins că Anania nu se mai întoarce. Documentar, este amintit pentru prima oară abia într-un hrisov din 17 septembrie 1559 (cu 4 zile înainte de moartea lui Mircea !), prin care domnul întărea Mitropoliei și «cinstului părinte arhimitropolit chir vlădica Efrem» o vie la Ștefănești, pe care o stăpînea mai de mult. A păstorit și sub fiul și urmașul lui Mircea, Petru cel Tânăr (1559—1568), care a întărit, prin mai multe hrisoave, anumite proprietăți ale Mitropoliei. Este pomenit și în predoslovia cărții *întrebare creștinească*, tipărită de diaconul Coresi la Brașov (1560).

După cîte se știe pînă acum, vlădica Efrem este primul care a primit o însărcinare din partea domnului de a rezolva anumite probleme administrative-judecătorești, care, în mod obișnuit, erau de competența domnului sau a dregătorilor săi. Este vorba de un act de

umpărare, încheiat la 14 noiembrie 1561, «înaintea vlădiciei clerului vlădiciei mele».

e cunosc motivele pentru care s-a retras din scaunul mitropolit de 27 august 1566, când era atestat un nou mitropolit, impui lui Petru cel Tânăr. A mai trăit încă mult timp, ca itropolit». A murit după 10 august 1582, când era pomenit, Itima oară în viață într-un hrisov de la Mihnea Turcitul. 7 august 1566 domnitorul Petru cel Tânăr întărea «sfinmnezeieștei Mitropolii din Tîrgoviște... și preacinstului pă-imitropolit chir vlădica Daniil» stăpînirea peste satul Ani-;che proprietate a Mitropoliei. Alte știri despre el nu avem. .t pînă prin 1568, când noul domn, Alexandru II Mircea (iunie)t. 1577), va fi rînduit alegerea unui alt întîistătător al Bise-Țara Românească. Deci erau acum trei «proin mitropoliți» Efrem, Daniil).

opolitul Eftimie I apare pentru prima oară într-un hrisov al mdru II Mircea din 8 septembrie 1568, prin care se întărea ei satul Aninoasa. Înainte a fost episcop la Rîmnic. Alegerea :ropolit s-a petrecut prin iulie sau august 1568. în anii urmă-pomenit în alte 12 hrisoave ale lui Alexandru II, semn că i de multă cinstire din partea lui. In alte hrisoave este întîlnit felurite procese. Numele său este amintit în prefața *Sborni-von*, tipărit de diaconul Coresi la Brașov în 1568—1569, și în *ictoihului slavon*, tipărit tot de Coresi în 1574—1575. acest mitropolit — cu sprijinul său și al domnitorului Alexan-ircea — s-a înființat prima tiparniță la mînăstirea Plumbuita, curești, de către ieromonahul Lavrentie și ucenicul său Iovan e baza unor fragmente din tipăriturile lor — păstrate în bi-iin Uniunea Sovietică, Bulgaria și România •—■ s-a constatat nte și ucenicul său au imprimat un *Tetraevanghel* în două 0 *Psaltire*, toate în slavonește. înseamnă că mitropolitul Efti-preocupat de problema tipăririi și difuzării de cărți de slujbă. itul Eftimie este primul ierarh din Țara Românească al cărui răvit se păstrează pînă azi, în biserica din Olteni—Vîlcea.

deosebire de înaintașii săi, Eftimie a murit în scaun. Un act exandru Vodă din 30 decembrie 1576 amintea de «răposatul chir Eftimie vlădica», ceea ce ne face să credem ca a trecut eșnice pe la mijlocul anului 1576.

l moartea lui, scaunul mitropolitan a fost ocupat de *Serafim*.

i în mai multe hrisoave de danie ale lui Alexandru II,

ale fiului său Mihnea Turcitul (1577—1583) și ale lui Petru Cercel, (1583—1585). În alte acte apare, împreună cu boierii din divan, judecând anumite procese, mai ales privitoare la stăpânirea de moșii.

Mitropolitul Serafim avea și preocupări cărțurărești, fiind în legătură cu diaconul tipograf Coresi din Brașov. Astfel, în postfața *Psaltirii slavone* din 1577, se spune că s-a tipărit cu «porunca domnului Io Alexandru voevod și a fiului său Io Mihnea voevod și a preasfințitului mitropolit Serafim». Ultima, și în același timp cea mai însemnată dintre tipăriturile coresiene, a fost *Evanghelia cu învățătura* sau *Cazanica* din 1581, o explicare a Evangheliilor din toate duminicile și sărbătorile anului. În prefață se arată că o versiune slavonă a acestei lucrări s-a aflat la mitropolitul Serafim al Ungrovlahiei, fiind dată apoi diaconului Coresi, care a tradus-o în românește, împreună cu învățații preoți Iane și Mihai de la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului. Cartea a fost tipărită de Coresi la Brașov, cu binecuvântarea mitropoliților Serafim al Ungrovlahiei și Ghenadie al Ardealului.

^, -----"■

Păstoria lui Serafim s-a încheiat, probabil, către sfârșitul lui 1585 sau începutul anului următor. Într-o prisanie pusă de el în anul 1588, la paraclisul Bunavestire de la Snagov, pe care l-a preînnoit, se spune că «au fost alungat din scaun». Înlăturarea din scaun i-a venit desigur din partea lui Mihnea Turcitul, când a ocupat pentru a doua oară scaunul domnesc (1585—1591), nemulțumit că mitropolitul a slujit cu credință pe dușmanul său Petru Cercel. Probabil s-a retras la mînăstirea Snagov, unde a preînnoit paraclisul amintit (ctitoria lui Vladislav II din secolul XV) și a făcut «și celelalte case de locuință și mici chilii». A murit în cursul anului 1590 și a fost îngropat în biserica mare a mînăstirii Snagov, avînd deasupra mormîntului o lespede de piatră cu inscripție slavonă. Astfel, mitropolitul Serafim se numără printre cei mai de seamă vlădici munteni din această perioadă.

După înlăturarea lui Serafim, în scaunul mitropolitan vacant a fost trecut episcopul *Mihail* al Rîmnicului, probabil în primele luni ale anului 1586. Este pomenit în cîteva hrisoave date de Mihnea voievod. Ca mitropolit, va fi primit vizita patriarhului ecumenic Ieremia II și a fostului patriarh Pahomie II, prin 1587 și 1588. Retrăgîndu-se din scaun către sfârșitul anului 1589 — fiind poate prea înaintat în vîrstă —, a mai trăit încă vreo doi ani. A murit între 4 august 1591 — când mai era în viață — și 7 martie 1592, când era numit «răposatul vlădică Mihail». . Urmașul său, *Nichifor*, probabil era originar din părțile Buzăului, căci avea legături cu mînăstirea Izvorani, situată în această regiune.

nimic despre el înainte de a fi fost ridicat în scaunul mitropolit. Este atestat documentar la 12 ianuarie 1589, ca «preasfințitul >polit chir Nichifor». Apare și în trei acte de judecată. Se a primit vizita patriarhilor ecumenici Ieremia II și Teolipt II (patriarh)), la reședința sa din Tîrgoviște, în 1592. >tim că a fost silit să-și părăsească scaunul în a doua jumătate 1592, când a ajuns domn al Țării Românești Alexandru cel Bătrân (1592—1593), fiul lui Bogdan Lăpușeanu al Moldovei, n mitropolitul Nichifor este întâlnit în acte tîrziu de tot, în-i care aflăm că «l-au chemat mai înainte Vasile», apoi în mai murit deci după această dată, probabil la mînăstirea Izvorani, pare că și-a petrecut ultimii ani de viață. Acestei mînăstiri i-a ii multe danii — moșii, vii, case, obiecte de cult —, din care ează copertile de argint aurite ale unui Tetraevanghel, cu i : «arhimitropolitul Nichifor a legat acest Tetraevanghel 7101» . S-ar putea să fie înmormîntat aici. i înlăturat Nichifor din scaun, domnitorul Alexandru cel Rău

locul său pe un mitropolit *Mihail* (al doilea cu acest nume), reea se va fi produs în toamna anului 1592. Ca și înaintașii săi, domn va fi dorit sa aibă pe scaunul mitropolitan un om de e. Mihail nu este pomenit în nici un act de la Alexandru ci numai în două acte de la Mihai Viteazul, din anul 1594.

opolitul Eitimie II. Decis sa înceapă lupta cu turcii, marele ihai Viteazul (septembrie 1593 — 9 august 1601), cum era și căutat să strîngă în jurul său numai dregători noi, din gene- E posibil ca odată cu schimbarea vechilor dregători să fi în- pe vlădica Mihail II, care nu-i va fi inspirat destulă încredere, sau a fost ocupat — după toate probabilitățile — în toamna 594, de mitropolitul *Eitimie*. Se pare că acesta era originar din Dîmbovița, unde avea mai multe proprietăți și rude. înainte nge în scaun va fi cîrmuit mînăstirea Cozia, unde întîlnim un cu acest nume în 1590. Marele domn îl va fi cunoscut pe cînd al Olteniei.

Îs la cîrma Bisericii din Țara Românească, mitropolitul Eftimie irat de o deosebită încredere din partea domnului său, care s în diferite solii peste hotare și l-a ținut pe lîngă sine în ărzindu-i — pentru serviciile aduse — mai multe moșii. Este pentru prima oară, în această calitate, în mai 1595, cînd a is într-o solie la Alba Iulia. Ta principele Sigismund Băthory al aniei, pentru a semna un tratat de alianță antiotomană. Din

delegație mai făceau parte episcopii Teofil al Rîmnicului și Luca al Buzăului, precum și mai mulți boieri. Tratatul a fost semnat la 20 mai 1595.

Mitropolitul Eftimie este întâlnit mereu în hrisoavele date de marele domn, după 1595. De pildă, la 13 aprilie 1596, a convocat un «sobor» la Tîrgoviște, în care a întocmit un «așezămînt» după care să se conducă mînăstiriile țării, întrucît în ele «au început niște obiceiuri carele nu sînt den porunca sfinții pravile».

Mihai Viteazul i-a încredințat judecarea unor neînțelegeri, mai ales în probleme de moștenire și stăpînire a unor moșii, ivite între diferiți locuitori ai țării. Prin mai multe hrisoave, domnul întărea Mitropoliei stăpînirea unor sate.

De asemenea, mitropolitul Eftimie apare în mai multe acte diplomatice ale marelui domn. Astfel, la 9 iunie 1598 s-a semnat, la mînăstirea Dealu, un tratat de către trimișii împăratului Rudolf II al Germaniei (1576—1612), de o parte, și de Mihai Viteazul, de «arhiepiscopul Eftimie» și opt boieri, de alta. Împăratul se obliga să-i dea lui Mihai plata pentru 5.000 de ostași, precum și armament, iar domnul român, recunoscînd suzeranitatea lui Rudolf, — însă «fără plata vreunui tribut sau vreunei dări» —, se obliga să lupte «pentru depărtarea turcilor și a altor dușmani de Transilvania, Țara Românească și părțile Ungariei». Între altele, în tratat erau și anumite prevederi privitoare la viața bisericească : «Cît privește legea (religia), Majestatea sa dă încredințare a nu împiedica întru nimic cele ce au fost ținute pînă acum în Țara Românească, nici a opri slujbele bisericești ale episcopilor și preoților lor, nici a sili pe domnul-voievod sau staturile și rangurile lui (să treacă) la altă religie». În aceeași zi, mitropolitul Eftimie — cu semnătura români ai actului — depuneau jurămînt de credință față de împăratul Rudolf.

După căderea lui Mihai Viteazul, scaunul domnesc al Țării Românești a fost ocupat de moldoveanul Simion Moghilă sau Movilă (noiembrie 1600 — iulie 1601), apoi de Radu Mihnea (septembrie 1601 — martie 1602) și din nou de Simion Movilă (noiembrie 1601 — iulie 1602). Se pare că mitropolitul Eftimie s-a atașat de Simion Movilă, căci prin, iulie 1602, cînd acesta a pierdut scaunul domnesc și s-a retras în Moldova, a fost urmat și de mitropolitul Eftimie, împreună cu cîțiva boieri munteni (dacă nu cumva a fost silit de domn la acest pas). De aici, pribegii au trimis cîteva solii și scrisori regelui Zygmunt (Sîgismund) III al Poloniei (1587—1632), comisarilor împăratului Rudolf II din Transilvania și hatmanului polon Zamoyski, rugîndu-i să-i ajute

meze din nou pe Simion Movilă în Țara Românească (într-o lin 1604 cereau permisiunea să se întoarcă «în țara lor și la e lor de locuință și în patria lor iubită»).

speranțele le-au rămas zadarnice, căci nu i-a ajutat nimeni, anul domnesc al Țării Românești a fost ridicat Radu Șerban 1). în această situație, vlădica Eftimie a fost nevoit să se în Țara Românească, desigur cu consimțământul noului domn. tr-un hrisov — în care nu este indicat anul — confirma o mai multe sate, pe care mitropolitul le lăsa, după moarte, e Stana și copiii ei. In hrisovul respectiv, se spunea despre)ribegit în țara Moldovei la Ieremia voievod» și că «a vrut)umnezeu de a venit părintele vlădica Eftimie din Țara în țară la domnia mea». Nu se știe cât a mai viețuit și unde ormîntat.

ele prezentate, reiese ca mitropolitul Eftimie a fost unul din ; seamă ai Țării Românești, fiindu-i dat să trăiască în zilele dar și în cele de cădere ale celui care, la un moment dat, s-a tuia : Io Mihail Voievod, clin mila lui Dumnezeu, domn al Lânești, al Ardealului și a toată țara Moldovei». ii

politul Luca din Cipru. După ce mitropolitul Eftimie și-a pă^a nul, Radu Șerban a numit un nou titular, în persoana epis^{fi} uca al Buzăului. Acest lucru s-a petrecut chiar în toamna-['])2, căci noul domn nu avea nici un interes să aștepte reîn^{Jf} unui mitropolit care i s-a arătat potrivit și — implicit —⁶ ă o stare de provizorat și de neorînduială în Biserica țării pă^o s-o cîrmuiască.

mitropolit era un grec din insula Cipru (de unde și numele¹ ui sau Luca din Cipru), «crescut din fragedă vîrstă în starea », cum ne spune un panegirist al său, mitropolitul Matei al ^u se cunosc împrejurările în care a ajuns în Tara Româ- ■ar putea să fi venit după ce țara sa, insula Cipru — stăpî- timp de venețieni —, a fost cucerită de turci. N-ar fi exclus i fost trimis de vreuna din mînăstirile din Răsăritul Ortodox L cele care le erau închinat în Țara Românească și apoi să fi atru totdeauna la noi. Nu știm cînd și în ce împrejurări a >cop al Buzăului. Qert este că la 10 septembrie 1583 sau 1584 i timpul lui Petru Cercel — era pomenit într-un act ca «prea îi prea sfințitul arhiepiscop chir Luca al Buzăului», ne subliniat faptul că episcopul Luca s-a bucurat de multă din partea lui Mihai Viteazul care, apreciindu-i calitățile în-

născute și pregătirea cărturărească, l-a trimis în mai multe solii peste hotarele țării. Astfel, în mai 1595, este întâlnit în misiunea diplomatică trimisă la Alba Iulia, la principele Sigismund Bâthory. În primăvara anului 1597, episcopul Luca a fost trimis de domnul său într-o misiune în țara Rusiei, Feodor, fiul lui Ivan cel Groaznic (1584—1598). În iunie, episcopul buzoian era la Moscova, unde, pe lângă o scrisoare de la Minai Viteazul, aducea, prin viu grai, rugămintea de ajutor împotriva turcilor. A fost primit de țar și de sfetnicul său Boris Godunov, iar la 4 iunie, țarul i-a dat o scrisoare, din care reieșea limpede scopul misiunii sale la Moscova. Întors în țară, episcopul Luca și-a continuat păstoria la Buzău, atât sub Mihai Viteazul cât și sub urmașul său imediat Simion Movilă.

Ca episcop, Luca Cipriotul a ridicat un schit (mănăstire) în satul Izvorani (jud. Buzău). Nu se cunoaște exact anul întemeierii, dar în 1600 era în ființă, căci Nicolae Pătrașcu, fiul și locțiitorul lui Mihai Viteazul, îi dăruia două vaduri de moară. Acestei mănăstiri i-a purtat apoi o grijă deosebită și după ce a ajuns în scaunul mitropolitan, înzestrând-o cu numeroase sate și alte bunuri mobile sau imobile (cîteva danii i-a făcut fostul mitropolit Nichifor). Mănăstirea zidită de vlădica Luca a fost distrusă de un cutremur în timpul lui Șerban Cantacuzino, fiind refăcută apoi de urmașii lui Luca (Jipa căpitanul și Stanciu Vernescu zis Cîrloavă), în timpul lui Constantin Brîncoveanu. Cu refaceri ulterioare, slujește azi ca biserică parohială în Izvorani.

După ce Radu Șerban a ocupat scaunul domnesc, iar mitropolitul Eftimie s-a retras în Moldova, noul domn a ridicat în scaunul de mitropolit al Ungrovlahiei pe episcopul Luca de la Buzău. Apare pentru prima oară în noua calitate într-un hrisov al lui Radu Șerban, din noiembrie 1603, prin care întărea mănăstirii Mărgineni satul Telega, dăruit de ctitorul ei, vornicul Drăghici. Din timpul păstoririi sale ca mitropolit, se cunosc zeci de acte în care e pomenit numele său. Prin unele se făceau danii sau întăriri de proprietăți, pentru Mitropolie și mănăstirea Izvorani, în altele figurează ca martor în divanul domnesc; unele erau cărți de judecată emise de el însuși în diferite probleme. De remarcat că s-a bucurat de prețuirea tuturor celor cinci domni care au cîrmuit Țara Românească din 1602 pînă în 1629, încredințându-i-se felurite procese spre judecare. Uneori judeca «cu soborul sfintei Mitropolii», alteori cu sufraganii săi de la Rîmnic și Buzău sau chiar cu unii arhierii greci aflați în țară (Matei al Mirelor, egumen la Dealu, și alții)-

QiiB") „shto «O

a grec ele neam, mitropolitul Luca — spre deosebire de alți neamul său ajunși la noi — s-a identificat întru totul cu poporul pe care-l păstorea. Mărturie în acest sens este și de a păstra autonomia Bisericii noastre față de Patriarhia Pentru aceasta, în septembrie 1615, patriarhul Timotei II tinopolului (1612—1621), împreună cu sinodul său, avînd și ntlul lui Teofan al Ierusalimului, au hotărît să înlătore «din Un cinstea iui» pe mitropolitul Luca, întrucît s-a arătat «ne-ji nesupus și uzurpator». În continuare, actul patriarhal pre-e cînd a fost numit mitropolit al acestei eparhii, nici nu vreodată, nici n-a binevoit a da peșcheșul anual legiuit sau pentru nevoile Bisericii în fruntea căreia stăm noi, precum ' [alți confrăți ai noștri arhieriei ; nici n-a arătat primire și : către oamenii bisericești, ci-i disprețuia și nu-i socotea t :>». Hotărîrea nu s-a aplicat.

; mitropolitul Luca știm că a păstrat legături și cu românii ;ni. Astfel, înainte de 1606, a hirotonit întru arhieriu pe ii Teoctist al Ardealului, iar în 1606, împreună cu acesta, pe preotul Neagoslav de la biserica Sfîntul Nicolae din movului, pentru «sumeția» lui.

iristul lui Luca din Cipru, mitropolitul Matei al Mirelor, ne pre el că era «deprins foarte la caligrafie». În adevăr, de la îas cîteva manuscrise grecești, care-l arată ca un caligraf isit: o *Evanghelie* isprăvită de scris la 20 martie 1588 (azi o *Evanghelie* terminată la 4 iunie 1594 (azi la Ierusalim), o 3 scrisă cu cheltuiala vel vistierului Hrizea în 1624, hărăzită Ivir din Muntele Athos și o *Psaltire*, începută de el și ter- ■ia prin 1634—1635 de un ucenic al său, arhieriu Iacov. De Dlitul Luca se păstrează și un antimis, sfințit de el, cu o in-are pare să fie cel mai vechi antimis cunoscut la noi (găsit Brădet-Argeș).

ntentele vremii pomenesc de un nepot al lui Luca din Cipru, Lorinț), căsătorit în satul Vernești de lîngă Buzău, din care v'asile Cîrlova, primul nostru poet modern. Urmași ai acestui au ajuns ctitori de rhînăstiri și biserici în părțile Bhizăului î Barbu, Grăjdana, Ulmeasa, bisericile din Vernești și Calvinii), o păstorire de aproape o jumătate de veac, mitropolitul Luca a cele veșnice în primele luni ale anului 1629. A fost înmor- ^ Mitropolia din Tîrgoviște, și nu la ctitoria sa de la Izvorani. • arte, bun caligraf, ctitor de așezăminte bisericești, cîrmuitor

priceput al treburilor bisericești vreme de aproape o jumătate de veac, diplomat iscusit, însuflețit de o dragoste sinceră față de patria sa adoptivă și de păstoriții săi, mitropolitul Luca Cipriotul se înscrie printre marii vlădici ai Ungrovlahiei din veacurile trecute.

Mitropolitul Grigorie I. Trebuie remarcat faptul că în timpul mitropolitului Luca s-a întărit mult și influența grecească în Biserica munteană. O consecință imediată a acestei influențe a fost și alegerea unui nou ierarh grec pe scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei, după moartea lui Luca. Este vorba de mitropolitul *Giigorie I*, ales sub domnitorul Alexandru Iliăș (1627—1629). A fost tuns în monahism la mănăstirea Ivir din Muntele Athos. Se pare că a venit în Țara Românească în 1613, când Radu Mihnea închina mănăstirea Radu Vodă din București mănăstirii Ivir. La începutul anului 1614, era egumen la Radu Vodă, lămînînd aici pînă în primele luni ale anului 1629, cînd a fost ridicat în scaunul mitropolitan.

În această calitate, s-a îngrijit de restaurarea mănăstirii Stelea din București, ctitorită de spătarul Stelea, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și închinată mănăstirii Ivir, arsă și ruinată în 1595 de ostașii lui Sinan Pașa. Vlădica Grigorie stătea mai mult în București, la Sielea, făcînd din ctitoria sa «scaun de vlădicie».

În primăvara anului 1632, a fost trimis de Leon Vodă în Transilvania să sfătuiască pe boierii munteni pribegiți acolo să se întoarcă în țară. În decembrie 1632, mitropolitul Grigorie și episcopul Teofil de la Rîmnic făceau parte dintr-o impunătoare solie care s-a prezentat în fața vizirului și a sultanului la Constantinopol, spre a da mărturie că țara vrea ca domn pe Matei Basarab. În martie 1633, Matei s-a întors în țară cu toți însoțitorii săi, fiind desigur uns domn de către mitropolitul Grigorie.

Și-a continuat păstoria și sub Matei Basarab, sprijinind activitatea tipografiei din Cîmpulung, care fusese trimisă domnului muntean de mitropolitul Kievului Petru Movilă. În timpul lui Grigorie, s-a tipărit aici un *Mohtvelnic slavon* (1635).

S-a retras din scaun în iunie sau iulie 1636. A murit la scurt timp, în septembrie 1636, cum ne încredințează piatra sa de mormînt, scrisă în limba greacă (azi se află în lapidariul bisericii Stavropoleos din București).

t*);****.

i n c l u z i i : *Viața bisericească din Țara Românească, în a jumătate a secolului al XVI-lea, a fost într-o neconținută nerăzăm și frământare, cauzată de prea multele schimbări de domnii ■cute în acel timp. Din acest motiv, uneori au ajuns pe scaunul ipolitan oameni fără o valoare deosebită, cu păstorii foarte e. Intre ei se remarcă Eftimie I (singurul care a murit în scaun) >.raiiim, ierarhi cu preocupări cărturărești, apoi Eftimie II, militul lui Mihai Viteazul.*

lucrurile s-au schimbat odată cu venirea în scaun a mitropoli-Luca din Cipru, care a izbutit să-și păstreze scaunul aproape decenii, pină la moarte. Sub el, s-a întărit însă și elementul 'se în Biserica din Țara Românească, fapt care va avea urmări tive pentru vremurile de mai tîziu.

BIBLIOGRAFIE

o a r o. ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria României. B. Țara ică*, veacul XVI, voi. III (1551—1570), voi. IV (1571—1580), voi. V (1581—ol. VI (1591—1600), București, 1952—1953; veacul XVII, voi. I (1601—1610); 311—1615); voi. III (1616—1620); voi. IV (1621—1625), București, 1951—1954 dice (1601—1625), București, 1960; ACADEMIA R.S.R., *Documenta Romaniae B. Țara Românească*, voi. XXI (1626—1627), voi. XXII (1628—1629), voi. 30 -1632), București, 1965—1969.

:rări generale. NICULAE ȘERBĂNESCU, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în i. LXX VII, 1959, nr. 7—10, p. 722—826; NICULAE ȘERBĂNESCU, «Crestimul irele voievod ce au tost domnu Țarei Rumânești și Ardealului și iMoidovei» ni de la moartea lui Mihai Viteazul, în M.O., an. XXVIII, 1976, nr. 9—10, 18.

:rări speciale. IOAN C. FILITTI, *Vlădica Luca (f 1629), strămoș al buzoian Vasile Cîrlova (1809—1831)*, București, 1935, 14 p.; I. IONAȘCU,, a Izvorani (Buzău), ctitoria episcopului Luca (1583—1604), în revista «Inge-u, an. VIII, 1936, nr. 3—4, p. 31—93 (și extras, Buzău, 1936, 65 p.); GABRIEL , *Episcopul Luca al Buzăului*, în G.B., an. XXIII, 1964, nr. 9—10, p. 897—914 ; I E CRONȚ, *Episcopul Luca al Buzăului, sol diplomatic al voievodului teazul*, în M.O., an. XXVII, 1975, nr. 5—6, p. 357—363; IOAN IONESCU, *'ui Luca din Cipru, un reprezentant al culturii bizantino-cipriote în Țara că*, în G.B., an. XXXIX, 1980, nr. 1—2, p. 78—94.

CIORAN, *Mînăstirea Stelea din București*, București, 1947; NICULAE SCU, *Precizări privind cronologia mitropolifilor Ungrovlahiei*, în B.O.R., X, 1961, nr. 3—4, p. 376-r380; IOAN-VASILE VOINEA, *Mitropolitul l al Ungrovlahiei*, în S.T./an. XXVI, 1974, nr. 9—10, p. 739—747.

XVII

EPISCOPIILE RÎMNICULUI ȘI BUZĂULUI ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

O.

'dată cu desființarea <<Mitropoliei>> Se^rirLului, în primii ani ai secolului al XV-lea, în Țara Românească a rămas un singur scaun - ^vTaaîcesc": Mitr^olia~Ungroviahiei. DaJtorKa^mimeroaselor lupte interne și schimbări de domni care au urmat după moartea lui Mircea ^ceT*BăTrîni*"hicT*"vTăță "Bisericească nu a prosperat, așa cum s-a întâmpiat, de pildă, în Moldova, în cursul glorioasei domnii a lui Ștefan ~oeT~WareT^p^enJi|tere~a" vieții bisericești" în Țara Românească a avut ^lpc_ abia în primele decenii ale secolului al XVI-lea, datorită celor doi domni sprijinitori ai culturii și artei BfserTce'stT," RăduZSiX.Majalsi Neaqoe Basarab. fiff£~

Cei mai mulți istorici socotesc că soborul de egumeni, preoți și mireni convocat de patriarhul Nifori/peTrffuă'~aîscută problemele legate de reorganizarea vieții bisericești în Țara Românească, a hotărât și înființarea a Jfouă^eparhii noi, Ji Rîmnicului și a Buzăului^ Singurul izvor pentru susținerea acestei ipoteze este relatarea lui Gavriil B^ul ""din *Viața MÎBÎMMIMBSiL*, Dar m^ucrafej_sa_jnii_j.e_d.au_ riumelecelor doi episcopi, nu sînt indicate reședințele lor și nu se vorbea de o delimitare precisă a noilor eparhii, spunîndu-se vag: «care cît va birui...».

La aceasta se adaugă și faptul că Gavriil nu amintește de participarea episcopilor de Rîmnic și Buzău, la sfințirea mînăstirii de la .Argeș, ^și ^k^ns^S^^Hahl^P^^^ mitropolitul Macarie — fețe bisericești de un rang inferior episcopilor (egumenii de la Athos și din țară). În sfîrșit, constatăm că izvoarele cumentare jnternejnu pomenesc nici un episcop de Buzău, pînă în ^oate acestea ne fac să privim cu rezerve afirmațiile lui Gavriil că Nifon a hirotonit doi episcopi cărora le-a dat ^«gparbigi, ho-

căci el — în calitatea sa de ucenic și panegirist al patriarhului — avea tot interesul să-i prezinte în culori cât mai luminoase activitatea desfășurată în Țara Românească.

În toate acestea, socotim că, principial, s-a hotărât înființarea lăsarului eparhiei în soborul care a avut loc în primii ani ai secolului [16]lea, probabil în 1503, dar timpul prea scurt petrecut de Nifon și tulburările care au urmat după moartea lui Radu cel Mare îngăduie ca ele să se organizeze după toată rânduiala canonică, lucru s-a făcut numai sub Neagoe Basarab și chiar mai târziu, iererei-e său, Radu/de la, Afumați,

Episcopia Râmnicului Această eparhie a fost cufărită pentru judejel/

scripă"O¹ în iⁱⁱ avînd 7 eședința dintru început în orașul Râmnic.

Exprimat în alt loc părerea că și fosta «Mitropolie» a Severinului a avut reședința tot în orașul Râmnic. Așa s-ar putea explica și denumirea «Episcopia Râmnicului Noului Severin», care apare în începutul de pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Cu alte cuvinte, eparhia era o continuatoare a secolului Liliștii

și a fost Maxim Brancovici, hîmțoniț de fosti jgătarh Nifon, lăpăsură 6 ani, a fost ridicat în scaunul mitropolicească presupunere s-a făcut pe "bază" ce este relatată într-o veche Vieții sale, că Radu cel Mare «îl făcu pe Maxim ieromonahul 3... și nu după multă vreme îl făcu arhiepiscop al Țării Munte-observăm însă că nu se precizează pentru ce jic episcopul hirotonit și a daugă apoi și făcu Qurny Băluț. Maxim Brancovici este întâlnit în nici un act intern și nici în pomelnicul Episcopiului De aceea considerăm că j y c i a

primul episcop de Râmnic a fost Maxim j „SIL. ICAJ J t a,, rezervă, neavînd probe documentare în acest sens. Probabil socotim că mitropolitul Tlarinn II al Ungrovlahiei (1523— 1 jost_ inițial episcop Târșă Rîmnic, din moment ce este trecut în

de Râmnic al cărui nume apare în actele timpului

în 1535 ir... la 1 aprilie j; 535, printr-o care întărea Episcopia Râmnicului multe bunuri.

■ fapt, hrisovul era dat «cinstului părinte episcop chir Paisie», și lui Leontie în scaun, care păstora la acea dată/Din cuprinsul sm însă de «părintele episcop Leontie», care a răscumpărat de

la Vlad Vintilă o ocină a Episcopiei, cu 500 de aspri. Se înșirau apoi cinci «ocine», cumpărate tot de Leontie pentru Episcopie. Dar prin același hrisov, se întărea Episcopiei «jumătate din podul de la Olt, lângă Rîmnic, pentru că l-a ținut și pînă acum la alți domni, care au iost înaintea domniei sale» și îi erau întărite mai multe danii făcute de Neagoe Basarab, de soția sa doamna Despina, de Radu de la Afumați și de doamna Anca, soția lui Moise Vodă. Toate acestea arată că Episcopia exista în timpul lui Neagoe Basarab. Din acest hrisov, rezultă că episcopul Leontie era un ierarh cu alese însușiri gospodărești, care a creat o bază materială corespunzătoare pentru eparhia

pe care o conducea. Presupunem că a stat în fruntea Episcopiei de Pîmnic de prin 1523 pînă către sfîrșitul anului 1534 sau poate chiar pînă în primele luni din 1535, căci abia la 1 aprilie 1535 era atestat titular.

este amintit în documentul de mai sus, prin care

Vlad Vintilă întărea Episcopiei vechile proprietăți. A doua mențiune documentară despre el este din 4 martie 1540, cînd apare sub titulatura de «părintele nostru arhiepiscopul chir Paisie al Rîmnicului». Alte știri despre el nu mai avem.

Letopisețul cantguczinescj, descriind domnia lui Mircea Ciobanul, arată că după ce-a ocupat scaunul domnesc a doua oară (1558—1559), a chemat pe toți boierii pribegiți în Ardeal, făgăduindu-le cu jurămînt că nu li se va întîmpla nici un rău. «Iar cînd au fost la martie 3 deni (1558) — continuă *Letopisețul* — cu meșteșug mare au chemat pe Stanilă vornicul și pe toți boierii și pe *amindoi episcopii* și toți egumenii cu mulțime de călugări, în cetate în București. Și așa, fără veste, au năpustit într-inșii pre beșliii lui și pre mulți turci de i-au tăiat pre toți, vărsîndu-se mult sînge nevinovat» (ed. C. Grecescu și D. Simonescu, 1960, p. 50). Presupunem că este vorba de episcopii de Rîmnic și Buzău, — mitropolitul Anania fugind din vreme în Transilvania —, dar numele lor nu le cunoaștem.

Alți cpiscopi de JRîmnic. Episcopul *EHimie* este întîlnit în unele pomelnice, precum și în pisaniile vechii catedrale episcopale și a bisericii din satul Olteni — jud. Vîlcea, care-l așează printre ctitori. Probabil a fost ales în anul 1559, după uciderea predecesorului său, în măcelul lui Mircea Ciobanul, păstorind pînă pe la mijlocul anului 1568, cînd a fost trecut în scaunul mitropolitan de la Tîrgoviște. S-a păstrat chipul său, zugrăvit pe pereții bisericii schitului Olteni, socolită ctitoria sa.

rmașul său a fost episcopul *Mihail*, ales în a doua jumătate a 1568. Documentar este pomenit abia la 9 ianuarie. JJ5Z.6. Numele - ca episcop — este amintit în peste zece hrisoave (pînă la 19 brie 1585), ca martor la unele danii, ca membru în divanul ;sc, alături de domn și de alți dregători, în judecarea unor ne peri sau în acte de danie către Episcopie. Ca ierarh a fost trecut preună cu înaintașul său Eftimie — între ctitorii catedralei din c și a schitului Olteni, cărora le-a făcut și danii. Tot sub el au ichinate Episcopiei schiturile Olteni și Dobrușa.

3 la sfîrșitul anului 1585 — sau mai degrabă la începutul lui — a fost trecut de Mihnea Turcitul în scaunul mitropolitan, în lui Serafim, înlăturat din scaun, păstorind pînă prin iarna anilor -1592, cînd a trecut la cele veșnice.

oul eDJłco_D__ł(feja.. a fost ales, probabil, în primele luni ale ; 1586, după trecerea lui Mihail în scaunul mitropolitan. Sub el, ipia a primit mai multe danii din partea unor credincioși. Intr-un apare sub titlul : «prea cinstitul părinte arhiepiscop chir Efrem Rîmnic». Este o nouă atestare documentară a acestei titulaturi, ste întîlnit în alte cîteva acte. Probabil a păstorit pînă prin 1591, a octombrie acel an Rîmnicul avea un nou cîrmuitor. Nu putem :ă s-arejtras dm scaunjorLa murit, j -r iL^-t&JtA

flaințe_jri_jcna.ij(jl525j a făcut ,Earțelj3Jri solia 'trimisă ...de Miliai^V UA)<' :ul la prinmele-jSigismund Bathory al Transilvaniei -^l- împreună tropolitul ^tjj.riiej^f episcopul Luca de la Buzău și cîteva dregători nnînd tratatul de alianță antiotomană, din 20 mai 1595. Fără încă a participat și la soborul convocat de Mihai Viteazul la Tîr-e, la 13 aprilie 1596, pentru a lua măsuri de îndreptare a vieții tirești. Este- pomenit și în două hrisoave ale marelui voievod. imul dintre acestea apare cu titlul de «preasfințitul arhiepiscop eofil al Rîmnicului».

resupunem că episcopul Teofil a fost „,acela care _a tuns îți me- n_rje_Te^dora, mama^lui Mih_ai. Viteazul, devenită monahiaJTeo- Mu putem ști eît a mai păstorit. Poate s-a retras din scaun după ea marelui domn, protectorul său, căci la 8 noiembrie 1601, în de danie a mîinii Teofana, prin care închina Coziei satele Frasini Studenița, Rîmnicul avea un nou episcop, pe *Etrem*. bservăm, deci, că știrile despre vlădicii Rîmnicului în secolul al ?a nu sînt prea bogate. Aceste știri se referă mai mult la probleme

de ordin material, și nu bisericesc, încît este foarte greu să ne facem o imagine limpede asupra activității pe care au desfășurat-o.

Episcopia Buzăului. Începuturile acesteia sînt tot atît de nelămurite ca și a [e_cjM ,dje JURji^^ s-a hotărît "toFîiTsoborul convocat'de fostul patriarh Nifon în ([503/ în urma căruia TTn'foto'nitdbi^episcopîTTncreHințindu-le și «eparhie hotărîtă». Cu toate acestea, organizarea ei canonică se va fi făcut abia, în Hltirniî anîxl c ^2SBi!LJ^j£Li^£^o^»55^£â^^ocotim c? la stabilirea scaunului episcopal în orașul Buzău au stat oarecari rațiuni istorice-bisericești. Am ipseu|onepiscopi_i>> pomeni ti de papa Grigorie IX activau undeva în regiunea jcurburii Carpații6r^Mfâr" îupă o veche tradiție unIT^ep'iscofi ar fi stat și în schiturile din Munții Buzăului. În acest fel, Episcopia de Buzău se prezenta ca o continuatoare firească a unor vechi stări de lucruriJ-Jiitr-un pomelnic scris la proscomidierul jMșericuțeT""rupestre Xgatonul Nou din Munții Buzăului, sînt trecuți: j^rjviepiscopuî Dosîțeî», domnitorul «Moise Voievod» (1529—1530), monahia Teodora și monahul Agaton. Ar putea fi un episcop al Buzăului în vremea aceluia domnitor sau clpar jmai dinainte și retras,ai«

^ p

mf i «îMri

după moartea lui Neagoe Basarab, domnii atît de efemeri ai țării cu greu se puteau gîndi la bunăstarea Bisericii. O excepție face doar Radu de la Afumați, care s-a preocupat de înzestrarea materială a Episcopiei Buzăului. În hrisovul său din 8 septembrie 1525, domnul arăta că a făcut mai multe danii Episcopiei și cîrmuitorului ei, *Paisie*. Însuși acest episcop a cumpărat mai multe părți de moșie la Vernești (jud. Buzău), întărite la 15 noiembrie 1530 de Vlad Vodă înecatul (1530—1532). La 7 mai 1535, Vlad Vintilă de la Slatina (1532—1535), dăruia «sfintei și dumnezeestii Episcopiei din tîrgul Buzăului și preacinstului părinte episcop Paisie, care petrece în această vreme în acest sfînt loc», două moșii. Tot el i-a făcut și alte danii.

Un act, despre care se spune că ar purta data de 7 iulie 1546 (7054), amintește un episcop de Buzău cu numele *Paisie*. Din această cauză, unii cercetători au socotit că au fost doi episcopi cu acest nume, alții că a fost unul singur, înlocuit cu Anania și apoi revenit în scaun. Dar, ne întrebăm : ce motive avea Radu Paisie (1535—1545) să înlătore din scaun pe episcopul Paisie, din moment ce pînă atunci îi arătase atîta atenție, întărind episcopiei felurite danii ? De aceea, considerăm că sîntem în fața unei greșeli de scriere sau de citire a datei, și anume, în loc ca actul să fie datat *am* (7051 = 1543), s-a scris 3HA adică 7054 (= 1546). Deci, la această dată corectă de 7 iulie 1543, «preasfințitul

episcop chir Paisie» dădea o scrisoare, prin care mărturisea că
episcopul Tintea «la moartea lui», după ce «și-a spovedit păcatele
episcopiei mele», a dăruit Episcopiei de Buzău o parte dintr-o
moară mori, vii și alte bunuri. S-ar putea ca această mărturie
să fi fost dată de Paisie înainte de moartea sa, ca Episcopia să
aibă act de proprietate asupra bunurilor respective. Înseamnă că
episcopul a păstorit pînă prin iulie-august 1543.

episcopi de Buzău. La 17 septembrie 1543, domnitorul Radu
Bucevici a emis un hrisov deosebit de important pentru noi, pentru că
conține un nou întărit al eparhiei, *Anania*, clar prezintă
aria ei teritorială. Desigur, actul a fost cerut domnitorului de
episcop, la puțină vreme după alegerea și înscăunarea sa, pentru
a avea un act scris asupra întinderii teritoriale a eparhiei pe care urma
să o păstreze.

Conținutul hrisovului, rezultă că Episcopia avea jurisdicție
în județul Buzău și județul Rîmnicul Sărat și județul Brăila și
Săculeni, aceste patru județe cu toată hirotonirea preoțească
«episcopie». Din cuvintele hrisovului : «după cum au așezat și au
fostii domni dinaintea noastră», reiese că întinderea terito-
riale a Episcopiei Buzăului a fost fixată în timpul înaintașilor săi în
așezarea tot de Neagoe Basarab sau de Radu de la Afumați, ica
Anania a păstorit la Buzău abia un an, căci în anul
1544, tot domnitorul Radu Paisie l-a făcut mitropolit
vlahiei. A păstorit la Tîrgoviște pînă la începutul anului 1558,
după care a retras, trăind apoi ca «proin mitropolit» pînă către sfîrșitul
anului 1580.

Există cîteva hrisoave privind Episcopia Buzăului și de la dom-
nitorul Ciobanul. Astfel, la 5 aprilie 1548 îi întărește stăpînirea
episcopiei dăruite de Miclea logofătul. Numele episcopului nu
este cunoscut. Abia peste doi ani, la 10 aprilie 1550, întărește «prea cinsti-
tului părinte episcop chir *Ieremia* al Buzăului și
episcopiei», părți din moșia Groșăneasa. Presupunem că acest
episcop a urmat în scaun îndată după Anania deci din ultimele luni
ale anului 1544. Numele său este pomenit și în cîteva hrisoave ale
episcopului de la Buzău. Înclinăm să credem că el a fost unul din cei doi
episcopi ucis de Mircea Ciobanul la 3 martie 1558. Numele său a fost
Ilarion, pomenit numai după ce și-a încheiat
ca «proepiscop» (corect «proin», deci fost episcop). Presupu-
m că a fost ales în primăvara sau vara anului 1558, după ce Mircea
Ciobanul a ucis pe cei doi episcopi. A păstorit sub Mircea Ciobanul

în a treia domnie a acestuia (1558—1559), apoi sub fiul său Petru cel Tânăr (1559—1568). Probabil a fost îndepărtat din scaunul vlădicesc după ce a ajuns domn Alexandru II (1568—1577).

Cel care a creat Episcopiei Buzăului o puternică bază materială a fost episcopul *Atanasie*. Se poate să fi fost ales în a doua jumătate a anului 1568, păstorind sub Alexandru II și sub fiul său Mihnea Turcitul (1577—1583), pînă în 1583. Este amintit în vreo 12 acte interne, majoritatea acte de danie în folosul Episcopiei pe care o cîrmuia, date de acești

8&&TM#<k*J£

•*JtHj4 ~ au

Urmașul său a fost episcopul *Luca din Cipru*. Viața și activitatea sa au fost prezentate pe scurt în capitolul consacrat mitropoliților Ungrovlahiei. Ca episcop al Buzăului este pomenit pentru prima oară într-un hrisov de la Petru Cercel, din 10 septembrie 1583 sau 1584. Hrisovul este de o mare importanță, prin faptul că ne înfățișează drepturile ce erau acordate «prea cinstiului și preasfințitului arhiepiscop chir Luca al Buzăului». Astfel, el avea dreptul să judece pe cei ce «strică altarele și cine nu postește cele 4 posturi și cine se iau neam cu neam și cine ia a patra femeie fără lege și de la oameni care se împreună, dar de bună voie și nu se cunună și care se împreună unul cu altul fără lege și bărbatul care lasă femeia fără lege sau femeia (care) fuge de la bărbat...». Hrisovul preciza apoi și pedepsele pe care le putea da episcopul : «însă de cununie să ia cîte 50 de aspri și de la bărbat și de la femeie, iar pentru înrudire fără lege, să-i despartă și să le ia după cum va fi vina, asemenea și de la a patra femeie și de la nași și cine se cunună, pe toți să-i judece sub opreliște». Interzice apoi amestecul dregătorilor domnești în judecata episcopului. Prin același hrisov, episcopului i se dădea dreptul să judece și pe preoți.

În timpul păstoririi sale starea materială a Episcopiei Buzăului a sporit neconținut. O danie însemnată a fost aceea a marelui vornic Mitrea și a soției sale Neaga, care i-au dăruit mînăstirea Tisău — ctitoria lor — «cu toate averile și ocinele și țigani și viile și cu tot venitul» (1593). Se mai adaugă și creșterea prestigiului Episcopiei, datorită întîistătorului ei, care era un om cult, folosit de către marele Mihai Viteazul în misiuni diplomatice destul de dificile, în Transilvania în 1595, apoi în Rusia, în 1597.

Păstoria lui la Buzău a durat pînă în toamna anului 1602, cînd noul domn Radu Șerban (1602—1610) l-a ridicat în scaunul mitropolitan.

n c l u z i i: *Episcopiile Râmnicului și Buzăului au cunoscut, zolul al XVI-lea, o stare de înflorire materială, prin numeroa-ianii ce le-au fost hărăzite de domnii Țării Românești sau de ireducioși. Fără îndoială că la ambele centre eparhiale se vor nat manuscrise pentru nevoile catedralelor episcopale sau ale icilor din eparhie; poate au avut în incinta lor și școli, așa cum vea în secolele următoare. între titularii lor din acest secol s-au ; episcopii Eftimie, Mihail și Teoîl de la Râmnic, precum și ', Atanasie și Luca din Cipru la Buzău.*

BIBLIOGRAFIE

a a r e. ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria României. Veacul va Românească*, voi. I (1501—1525), voi. II (1526—1550), voi. III (1551—1570), 571—1580), voi. V (1581—1590), voi. VI (1591—1600), București, 1951-7-1953 Indice (veac. XIII—XVI), București, 1956 (și reeditarea : *Documenta Roma-rica*, II (1501—1550), București, 1972).

rări. *Stlnta Episcopie a Râmnicului Noul Severin*, București, 1906, + 695 p. j NICULAE ȘERBANESCU, *Episcopii Râmnicului*, în M.O., an. XVI, —4, p. 171—212.

ȘRGA, *începuturile Episcopiei de Buzău (1544)*, în «Revista Istorică», 1923, '1; A. SACERDOȚEANU, *Așezământul lui Radu Paisie pentru Episcopia* în «Revista Istorică», an. XXII, 1936, p. 18—23; T. G. BULAT, *Începuturile Buzăului*, în G.B., an. XIX, 1960, nr. 9—10, p. 811—815; T. G. BULAT, *Buzăului. Titularii ei din secolul XVI*, în G.B., an. XXIX, 1970, nr. 7—8, '2; GABRIEL COCORA, *Episcopia Buzăului, o vatră de spiritualitate și mânească*, Buzău, 1986, 450 p.

u episcopii (mai târziu mitropolitii) Anania și Luca din Cipru, vezi biblio-la capitolele privind Mitropolia Ungrovlahiei în perioada respectivă.

XVIII

MITROPOLIA MOLDOVEI ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Ci

L-Jupă domnia rodnică și îndelungată a lui Ștefan cel Mare, a urmat o perioadă de declin în istoria Moldovei, accentuată mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Dominația otomană asupra Moldovei — ca și asupra Țării Românești de altfel — este tot mai apăsătoare, haraciul plătit Porții crește neîncetat, domnii nu mai sînt aleși de reprezentanții țării, ci sînt numiți direct de Poartă, plătind mari sume de bani, prestigiul lor scade, unii fiind uciși de turci, alții îmbrățișînd islamismul. Se înregistrează pierderi teritoriale (Bugeacul, Tighina), cresc luptele dintre unele partide boierești. În schimb, se observă o sporire a legăturilor politice, economice și culturale-bisericești dintre cele trei țări române, pregătind, într-un fel, prima lor unire politică, realizată de Mihai Viteazul, la 1600.

În acest secol de mari frămîntări, Biserica Ortodoxă din Moldova n-a fost scutită de vitregia vremurilor. Mitropoliții, ca și episcopii de la Roman și Rădăuți, au fost de multe ori înlăturați din scaunele lor de către domnii țării. Ierarhii — mai ales mitropoliții — erau, prin poziția lor însăși, angajați în treburile politice ale țării, trebuind să fie atașați domnului și orientării sale politice. În astfel de situații, cei care nu împărtășeau vederile domnitorului și ale marilor boieri care-l susțineau fie că erau înlăturați, fie că făceau <paretisis>, adică se retrăgeau din scaun de bună voie. Această instabilitate — accentuată mai ales în a doua jumătate a secolului — a avut urmări negative asupra dezvoltării întregii vieți bisericești. Șirul vlădicilor, dar mai ales anii lor de păstorire, se pot stabili cu greu, datorită puținelor știri documentare pe care le avem asupra lor.

ropolitul Teoctist II. După moartea mitropolitului Gheorghe (1508), care în ultimele zile ale vieții îmbrăcase schima cea albă cu numele de David, în scaunul văduvit a fost ales episcopul al Romanului. Știri despre viața și activitatea acestuia aflăm în *Crônica* slavonă a episcopului Macarie al Romanului, ucenicul său. Ierarhul cronicar ne dă știrea că «din tinerețe a fost închinat nezeu în mînăstirea Neamț», adică a fost călugărit acolo, unde și-a cîștigat o frumoasă pregătire cărturărească. Datorită celor sale duhovnicești și cărturărești, a fost ales egumen al mînăstirii Neamț, ascultare pe care a îndeplinit-o 17 ani. În timpul egumeniei sale, s-a ridicat și s-a sfințit biserica cu hramul înălțarea Domnului la Neamț, ctitoria lui Ștefan cel Mare (1497), care există și astăzi, după moartea episcopului Vasile al Romanului, a fost locul său, păstorind timp de 8 ani (1500—1508), iar în 1508 — în cursul lunii aprilie — a fost ales mitropolit al Moldovei, pînă la moarte.

Mitropolit, a uns ca domni pe Ștefăniță Vodă, în 1517, și pe Petru Rareș, în 1527. Tot în cursul păstoririi sale, a ridicat o nouă biserică mitropolitană la Suceava, cu hramul înălțarea Domnului (la mînăstirea Sfîntul Ioan cel Nou). A fost isprăvită în 1522 de fiul său Ștefăniță, «de sub ferestre în sus», și apoi

cu mîna prea sfințitului mitropolit Teoctist», cum arată pisadeasupra ușii de intrare în vechiul pridvor. În pronaos, pe peretele sud-estic, este pictat chipul mitropolitului Teoctist II, cu mîna dreaptă pe cap, îmbrăcat într-un sacos bogat ornamentat, cu multe vînd cîrjă arhierască în mîna dreaptă, iar cea stîngă îndoită

în mîna stîngă (Macarie îl numea «bărbat ca nimeni altul, învîntat de Moldovei»), mitropolitul Teoctist II a rînduit să se copieze manuscrise în limba slavonă, dintre care se cunosc : un *Tipic*, *Închinămintea* Neamț, și o *Psaltire*.

În timpul Mitropoliei s-a bucurat de cîteva danii, din partea domnilor moldoveni (de zloți tătărăști, dăruți de Bogdan III ș.a.). La rîndul său, mitropolitul a dăruit mînăstirii sale de metanie o prisacă, unde fusese înălțată o mînăstire, cu o poiană, precum și o parte din satul Orțești, așezări cumpărate cu banii săi.

Înainte de moarte, Teoctist II a îmbrăcat marea schima monahală albă cu iele de Teodor. A murit la 15 ianuarie 1528, fiind îngropat la mînăstirea Neamț.

Urmașul său a fost *Călistrat*, amintit în două însemnări slavone de pe un *Praxiu* (Faptele Apostolilor), copiat de monahul Evloghie (fost Ieremia vistierul), în mînăstirea Sălăjani, în părțile Sucevei. În 1529, Petru Rareș i-a încredințat o misiune diplomatică în Polonia. A păstorit pînă în vara anului 1530.

Mitropolitul Teofan I. Probabil era «de postrig» (călugărit) din mînăstirea Voroneț, căci mai tîrziu s-a ocupat de pictarea ei. Un număr de ani a fost episcop de Rădăuți, iar în 1530 a ajuns mitropolit. La 20 și 22 august 1530, Mitropolia primea două danii : satul Durnești pe Jijia, dăruit de Petru Rareș, și satul Opișecani, cu mori, dăruit de Onufrie Barbovschi, portarul de Suceava. Probabil prin 1532 a sfințit biserica mînăstirii Moldovița, refăcută atunci de Petru Rareș, iar la 30 august 1535, sfințea biserica Sfîntul Dumitru din Suceava, ctitoria aceluiasi domn.

Ca și înaintașul său Teoctist II, mitrop_ pJ^uJ__Teofan_^_a. avuțjileș.§^ preocupări cărturărești și artistice. Astfel, din dispoziția sa, un diacon Minai copia, în l"543~, "un" *Praxiu* (Apostol), în slavonește, scris pe pergament și împodobit cu arabescuri, în culori foarte izbutite, pe care l-a dăruit apoi Voronețului. _ , • «■*■ jf

Mitropolitul Teofan a avut un rol însemnat și în, Jnnoftga picturii din p/onaosiU_biser.i^jLdjf_JiLJk^pr.QftgJ_1, după cum arată o inscripție așezată deasupra ușii dintre pronaos și naos. De asemenea? presupunem că jsl a inițiat zugrăvirea exterioară ajrisericiideja Voroneț, / lucrare tejyninată numai sub urmașul "său*. mițjQppm£j.,Grigorie Roșcat în anulfi54^.

Teofan a trecut la cele veșnice în anul 1546, deci în același an cu Petru Rareș, cel care-l ridicase în scaunul mitropolitan. Probabil 3 fost îngropat în mînăstirea Voroneț, din moment ce i-a arătat atîta grijă în cursul păstoririi sale. În orice caz, prin împodobirea Voronețului cu picturi, mitropolitul Teofan I își înscrie numele între marii vlădici de altădată ai Moldovei.

Mitropolitul Grigorie Roșea. După spusele mitropolitului cărturar Dosbftci, ace^T~rfoir^îrmuîor al Bisericii moldovene a fost yăr cu domnitorul Petru Rareș^Născut prin deceniul opt al secolului al XV-lea, a fost călugărit la mînăstirea Voroneț, poate chiar de către Daniil Sihastrul, alături de care a fost pictat mai tîrziu aici. Prin 1523, a ajuns egumen la mînăstirea Probota (Pobrata), slujbă pe care a îndeplinit-o pînă în 1546. într-o scrisoare mai tîrzie a lui Grigorie Roșea adresată călugărilor de la Probota, afirma că el a îiidemnat pe Petru.. Rflxeș._și-

na Elena să refacă mînăstirga și să o declare necropolă dom-
 SII CiCuL^Pulttei. Se pare că Petru Rareș a început refacerea
 | Probota încă din primul an al egumeniei lui Grigorie Roșea,
 du-se în 1527, deci în primul său an de domnie. Lucrările de
 și de zugrăvire s-au desfășurat sub directa îndrumare a egu-
 Grigorie, fapt pentru care este amintit în doua inscripții. S-a
 t că prima biserică din Moldova zugrăvită în exterior a lost
 jheorghe din Hîrlău, după care a urmat Probota, al cărei an-
 pictural datează din 1532. Pictura originală de la Probota nu
 >ăstrează în întregime, cele exterioare degradîndu-se în cursul
 , iar cele interioare fiind acoperite cu alte picturi în secolele
 !IX. Ceea ce ne interesează aci este faptul că în exterior, în
 ușii de intrare în pridvor, sub pisanie, a fost zugrăvit egume-
 orie Roșea, după cum arată o inscripție. Portretul sau este însă
 îservat. Domnul a făcut apoi mînăstirii numeroase danii —
 ; sate — la care se adaugă și cîteva danii ale egumenului
 . Ea a devenit gropniță pentru Petru Rareș și cîțiva din mem-
 :liei sale.

ă 13 mai 1546, egumenul Grigorie Roșea a ajuns mitropolit al
 ;i. In această nouă slujire, a arătat o mai mare grijă Vorone-
 îriăstirea sa de metanie. Arătam mai sus ca înaintașul său
 a refăcut pictura din pronaos și a inițiat pictura exterioară a
 de la Voroneț. Murind în 1546, ghidul sau d-Âost transpus în
 > către noul mitropolit Grigorie. Astfel, hr Tot/', ^a^efaugar
 Aor și a împodobit întreaga biserică cu picturi exterioare, care
 ea o capodoperă a artei medievale românești. O inscripție de
 Fele de sud al pridvorului consemnează aceste strădanii ale
 bitului Grigorie. Meșterii zugravi, se pare sub îndrumarea lui
 'ristavul, au înfățișat pe mitropolitul Grigorie, alături de Daniil
 l, în partea stîngă a ușii de intrare în pridvor. Este zugrăvit
 picioare, îmbrăcat în veșminte arhieresti, cu sacos cu multe
 slistavros), iar pe cap cu camilafeă neagră. Barba îi este roșcată,
 e fire albe, ochii pătrunzători și vii, figura blajină. în mîna
 ține cîrja, iar în stînga un sul deschis, cu o inscripție votivă
 slavonă.

la vlădica Grigorie se mai păstrează la Voroneț jilțurile și
 r cu o mare variație de motive decoratrve, între care se re-
 îcaunul (jilțul) domnesc, o capodoperă a artei moldovenești,
 t dăruit Voronețului o cruce de mînă de dimensiuni neobișnuit
 . avînd 32 de scene, sculptate de popa Nichifor, în 1550, pre-

cum și trei procovețe. S-ar putea ca și piatra de mormânt a lui Daniil Sihastrul — îngropat în pronaos — să fi fost pusă tot de ucenicul său, mitropolitul Grigorie. Din dispoziția sa, același diacon Mihai care copiasse un *Praxiu* pentru mitropolitul Teofan I, a copiat un *Tetraevanghel* și pentru el, în 1550—1551, căruia i s-a făcut mai târziu — tot din porunca lui — o legătură artistică, cu frumoase gravuri din argint aurit (una din ele îl înfățișează pe Daniil Sihastrul).

N-ar fi exclus ca în timpul lui Teofan I și Grigorie Roșea să fi luat naștere la Voroneț o «școală» de cărturarie slavonă și română. Să nu fie faptul că pe lângă manuscrisele slavone afinite* aici s-au păstrat două din primele manuscrise românești: *Codicele Voronețean* și *Psaltirea Voronețeană*. Înseamnă că, așa după cum au îndrumat acțiunea de împodobire a bisericilor moldovenești cu picturi exterioare, cei doi mitropoliți au încurajat și acțiunea de traducere a cărților bisericești în limba română.

Mitropolitul Grigorie este întâlnit în scaun până la 21 martie 1551, când Iliș Vodă zis Turcitul (1546—1551), fiul lui Petru Rareș, întărea Voronețului câteva dani făcute chiar de mitropolit. În cursul aceluiași an, mitropolitul Grigorie s-a retras din scaun, fie din cauza vârstei înaintate, fie a vreunor neînțelegeri avute cu Iliș Vodă, sub care a început o acțiune de prigonire a bisericilor și a slujitorilor ei. Din *Cronica* lui Eftimie aflăm că domnul a impus la plata birului toate mănăstirile și pe toți slujitorii Bisericii, începând cu mitropolitul și cu reii doi episcopi, iar Macarie al Romanului a fost alungat din scaun. Retrăgându-se din scaunul mitropolitan, Grigorie Roșea s-a așezat la mănăstirea Voroneț, unde își avea metania și pe care o înfrumusețase cu câțiva ani în urmă. A murit la 5 februarie 1570, în vârstă de peste 90 de ani, fiind înmormântat în pridvorul bisericii de la Voroneț, după cum arată inscripția slavonă de pe piatra mormântului său, lucrată încă de când era în viață.

Prin supravegherea lucrărilor de refacere și de zugrăvire a Probotei, prin pictura exterioară și zidirea pridvorului de la Voroneț, prin îndrumarea activităților cultural-artistice de aici, prin activitatea desfășurată timp de 23 de ani ca egumen la Probota și 5 ani ca întîistător al Bisericii din Moldova, mitropolitul Grigorie Roșea și-a înscris numele între cei mai străluciți ierarhi ai Bisericii noastre.

Mitropolitul Gheorghe de la Bistrița. După retragerea lui Grigorie, noul domn Ștefan Rareș ridicat în scaunul de mitropolit pe Gheorghe, «de postrig» din mănăstirea Bistrița. S-ar putea ca între anii 1548—1551 să fi fost episcop la Roman, înlocuindu-l pe episcopul

r Macarie, alungat de Iliș Turcitul. Este amintit ca mitropolit singur act, din 19 februarie 1552. A păstorit puțin, pînă spre 1 anului 1552, căci la 1 septembrie acel an, Ștefan Rareș a căzut i unui complot boieresc, iar tronul a fost ocupat de Alexandru eanu (1552—1561 și 1564—1568). Acesta a pedepsit pe boierii rtida Răreșeștilor, care voiseră domn pe un oarecare Joldea, ind să fie sugrumată și văduva lui Petru Rareș, doamna Elena viei. Și fiindcă mitropolitul Gheorghe se număra printre oamenii adere ai lui Ștefan Rareș, a fost înlăturat și el. n 1555, proin mitropolitul Gheorghe, împreună cu boierul Negrilă Iți mari boieri se găseau în Polonia, de unde cereau turcilor și)r înlăturarea lui Alexandru Lăpușneanu din scaun. Presupunem mas în Polonia pînă ce Lăpușneanu a pierdut scaunul domnesc, întoarcerea în țară, s-a așezat desigur la mînăstirea sa de medică la Bistrița. într-un studiu recent am dovedit că acest mi-Gheorghe este ierarhul pomenit de călugărul Azarie și Grigore în *Letopisețele* lor, care a fost ars de viu de domnitorul Ioan el Viteaz (1572—1574), pentru a-și însuși bunurile sale, dar pentru ca să răzbune persecuția armenilor, petrecuta în timpul ii sale, mai ales că, după unele izvoare, Ioan Vodă era armean.

ropolitul Grigon > TT ^PaJ^N.fiamt. Către sfîrșitul anului 1552, Iru Lăpușneanu a încredințat scaunul mitropolitan lui Grigo-LI metania la Neamț, unde poate a fost egumen. Este amintit în ocumente și. inscripții contemporane. Așa de pildă, la 14 octom-tropolitul Grigorie II, înconjurat de un sobor de 116 preoți și a sfințit mînăstirea Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu, semnat și în *Letopisețul* lui Grigore Ureche.

1557, un ierodiacon Ilarion copia, din dispoziția mitropolitului ', un *Sbornic*, iar în 1562 plătea copierea unei *Alexandrii* în iavonă, amîndouă pentru mînăstirea Neamț. Prin 1559—1560, rigorie Nemțeanul, mitropolitul Sucevei», dăruia aceleiași mî-) cruce de mari dimensiuni, sculptată de același Nichifor, care 3 cruce și pentru mitropolitul Grigorie Roșea, de care am amin-us.

561, Moldova a fost vizitată de patriarhul ecumenic Ioasaf II; el a fost primit la Suceava nu numai de domn, ci și de mi-

Uca Grigorie de la Neamț a păstorit și sub Ioan Iacob Heraclid, în istorie sub numele de Despot Vodă (1561—1563) și sub omșa (1563—1564). Dar, din martie 1564 pînă în martie 1568,

scaunul domnesc a fost ocupat pentru a doua oară de Alexandru Lăpușneanu. Revenind în scaun, un număr însemnat de boieri a căzut victimă răzburării sale. N-a fost iertat nici mitropolitul Grigorie care «a pomăzuit» sau «a uns» pe cei doi domni pomeniți mai sus. Înălăturat din scaun, Grigorie de la Neamț a urmat pilda omonimului său de la Voroneț, retrăgându-se la mînăstirea sa de metanie, la Neamț. Este întîlnit aci, într-un proces al mînăstirii judecat la 28 octombrie, 1579. Din actul respectiv, s-ar părea că el a condus, după retragerea din scaun, obștea monahală de la Neamț. Nu știm cînd a murit. Fără îndoială că a fost înmormîntat la Neamț, unde-și avea metania și unde și-a petrecut ultimii ani ai vieții. Reiese, dar, că Grigorie Nemțeanul a fost un ierarh luminat, cu alese preocupări culturale și gospodărești.

Mitropolitul Teofan II. Din *Letopisețul* lui Grigore Ureche aflăm că, la 23 septembrie 1564, Alexandru Lăpușneanu «a pus mitropolit la Suceava pe Teofan, ucenicul lui Macarie». Deși mulți istorici au socotit ră această este fostul mitropolit Teofan I, reșezat acum în scaun, totuși este vorba de doi mitropoliți cu același nume. Teofan II își avea metania la mînăstirea Rîșca, a cărei zidire a început-o Petru Rareș la îndemnul episcopului Macarie al Romanului, prin 1542, fiind apoi zugrăvită sub Ștefan Rareș. Se pare că Teofan a fost egumen la Rîșca, pentru că o însemnare pe un *Tetraevanghcl* slavon arată că a fost dăruit de el bisericii de la Rîșca «zidită de mine». înseamnă că Teofan a supravegheat lucrările de construcție la Rîșca, așa cum făcuse Grigorie Roșea la Probota. Așa s-ar explica și afirmația lui Grigore Ureche că era «ucenicul lui Macarie» episcopul, care era legat sufletește de Rîșca, fiind și îngropat aici.

Ajungînd în scaunul domnesc Ioan Vodă cel Viteaz (1572—1574), Biserica a trecut din nou prin situații grele, căci mulți slujitori ai Bisericii au avut de suferit în timpul lui. Mitropolitul Teofan s-a refugiat de teama lui în Transilvania, fapt pentru care Ioan Vodă cerea bistritenilor să-l prindă.

Mitropolitul Anastasie. în locul său, Ioan Vodă a ridicat în scaunul mitropolitan pe episcopul Anastasie al Romanului. Acesta avea metania la Putna, unde a fost și egumen. Ca episcop la Roman, a păstorit 14 ani (1558—1572). Ca mitropolit, deși a păstorit cinci ani, este amintit doar în două acte de danie de la domnitorul Petru Șchiopul (1574—1579 și 1582—1591). A păstorit pînă către sfîrșitul anului 1577, cînd a fost înălăturat ori s-a retras din scaunul mitropolitan. Este întîlnit în cîteva acte ca «fost mitropolit», pînă la 20 octombrie 1587. A murit după această dată, desigur la Putna, unde își avea metania.

Iropolitul Teofan II a doua și a treia oară. Pe la începutul anu-3, Petru Șchiopul a readus în scaun pe mitropolitul Teofan II, întâlnit în câteva acte de danie ale acestui domn, mai ales pentru mînastirea Galata de lângă Iași, ctitoria sa. timpul domniei lui Iancu Sasul (1579—1582), se pare că mitro-Teofan II, cu episcopul Gheorghe Movilă de la Rădăuți și cu ri boieri au complotat împotriva acestui domn, fapt pentru care

siliți să pibegească în Polonia. Evenimentul este menționat isemnare pe *Tetraevanghelul* pomenit mai sus. aeriada absenței sale, treburile Mitropoliei au fost conduse — ate de locțiitor — de episcopul *Nicanor* al Romanului, căci act din anul 1579, se spune despre acesta că în timpul lui Iancu

luat, în mod abuziv, niște locuri ale mînăstirii Secu, «fiindcă vreme el a fost mitropolit și era stăpîn atunci să facă cum i-a a...».

ropolitul Teofan II și-a reluat scaunul în luna septembrie 1582, :tru Șchiopul a ajuns domn pentru a doua oară. Și de data este pomenit în mai multe acte de danie ale acestui domnitor. Lai 1584, însuși Teofan dăruia mînăstirii Galata «niște chilli, pe am făcut eu lângă mînăstire», un loc de prisacă și o poiană. 1588, Teofan s-a retras din scaun și s-a așezat la mînastirea i din Muntele Athos. Această mînăstire a fost ajutată cu bani :andru Lăpușneanu și familia sa, în vederea refacerii bisericii, , chilliilor, precum și a picturii. Se pare că mitropolitul Teofan icela care a resfințit-o, în urma lucrărilor de restaurare din 58. Retras la Dohiariu, poate îndată după ce și-a înaintat «pare- din scaunul mitropolitan, a viețuit acolo pînă la moartea sa, /1598. Pentru neprețuitul ajutor acordat mînăstirii Dohiariu, i l-au îngropat cu multă cinste în partea de nord (stînga) a i nartex al bisericii mari. Doamna Eiisabeta, soția lui Ieremia (1595—1606), a dat călugărilor de aici banii necesari pentru i unei pietre funerare de marmură, în perete, deasupra mormîn- atra are o frumoasă inscripție în grecește, cu stihuri antice. Pe din dreptul mormîntului s-a zugrăvit, mai tîrziu, chipul mi- ilui Teofan, în veșminte arhieresti, avînd o față ascetică, lungă, ă albă, ochii mari și pătrunzători. In felul acesta, și-a sfîrșit eparte de Moldova, osîrduitorul mitropolit Teofan II, după o ît de zbuciumată, închinată Bisericii și țării sale.

Mitropolitul Gheorghe Movilă (Moghilă). În 1588 domnitorul Petru Șchiopul a ridicat în scaunul mitropolitan pe episcopul Gheorghe Movilă al Rădăuților. Acesta făcea parte din cunoscuta familie boierească a Movileștilor, fiind fiul logofătului Ioan Movila (călugărit sub numele de Ioanichie) și frate cu viitorii domni Ieremia și Simion. Se pare că a învățat carte în Polonia. S-a călugărit de tânăr la mănăstirea Probota. Mulți istorici cred că mama sa Măria a fost fiica lui Petru Rareș, deci era firesc să îmbrace haina monahală în ctitoria bunicului său. De aici, a trecut ca egumen la mănăstirea Sucevița, pe atunci o așezare monahală neînsemnată. Către sfârșitul anului 1577, a ajuns episcop la Rădăuți. În această calitate este întâlnit în câteva acte de danie ale iui Petru Șchiopul și Iancu Sasul. Mult mai numeroase sînt însă actele domnești prin care se întăreau felurite danii făcute de episcopul Gheorghe mînăstirii Sucevița. Se pare că încă din vremea egumeniei sale, începuse ridicarea unei biserici aici, cu hramul Botezul Domnului, dăruindu-i mai multe sate. Ca episcop, ajutat de familia sa, a început ridicarea unei noi biserici, cu hramul învierea Domnului. Este biserica monumentală care se vede și azi la Sucevița, împodobită cu picturi în interior și exterior de către Ieremia Movilă. Gheorghe Movilă a fost zugrăvit pe peretele de nord-vest al naosului, în genunchi, îmbrăcat în sacos și omofor, avînd pe cap mitra, iar în mînă, crucea. Are o față lungă și subțire, încadrată de o barbă neagră. Gheorghe Movilă a dăruit ctitoriei sale șapte sate și alte proprietăți, încît Sucevița a devenit una din cele mai înzestrate așezări monahale și un centru cultu-ral-artistic de seamă, precum și gropniță a familiei Movileștilor.

Episcopul Gheorghe a păstorit la Rădăuți pînă pe la începutul anului 1588, cu o întrerupere în 1581—1582, cînd s-a refugiat în Polonia, împreună cu mitropolitul Teofan și cu unii boieri, din pricina domniei tiranice a lui Iancu Sasul (1579—1582).

Ca mitropolit a păstorit, pentru prima dată, pînă în august 1591. În acest timp a fost cercetat, la reședința sa din Suceava, de câteva înalte fețe bisericești de peste hotare : patriarhul ecumenic Ieremia II, însoțit de mitropolitul Ierotei al Monemvasiei, care erau în drum spre Rusia (1588—1589), patriarhul Sofronie al Ierusalimului și fostul patriarh ecumenic Teolipt II (în timp ce era episcop la Rădăuți a trecut prin Moldova patriarhul Ioachim V al Antiohiei). În 1589 au fost mutate moaștele Sfîntului Ioan cel Nou de la biserica Mirăuți în catedrala mitropolitană cu hramul Sfîntul Gheorghe din Suceava.

Mitropolitul Gheorghe Movilă a întreținut corespondență cu unele cercuri oficiale catolice, mai ales din Polonia, dar și cu unii papi, fapt

:are a fost judecat prea aspru de unii dintre istoricii noștri ;ti. Aceste legături aveau însă un substrat politic, căci prin ele rea menținerea în scaun a fratelui său Ieremia (1595—1606), cu Polonia catolică. Atît Petru Șchiopul, cît și Ieremia Movilă Ireptat privirile spre Polonia, nădăjduind într-o victorie a state-tine împotriva turcilor, mai ales că la sfîrșitul secolului al la stăruințele papei Clement VIII (1592—1605), luase naștere, în apuseană, *Liga Sfintă*, în vederea începerii luptei antiotomane. ă în timpul arhipăstoririi lui Gheorghe Movilă au fost acordate voruri catolicilor din Moldova se datorează atît scopurilor pe care le-am amintit aci, cît și atitudinii de înțelegere și de care a dat dovadă întotdeauna poporul nostru față de cei :redințe religioase. N-ar fi exclus ca scrisorile sale către papii XIII (1572--1585), Sixt V (1585—1590) sau către unii **prelați** din Polonia să fi fost întocmite de Bartholomeo Brutti, un trecut ia catolicism, ajuns sfetnic și om de încredere al lui :hiopul. În orice caz, mitropolitul Gheorghe Movilă a fost un idox și din nici una din faptele sale nu reiese vreo înclinare a ratolicism.

ugust 1591, domnitorul Petru Șchiopul, constrîns de nemulțumi-ăscoalele izbucnite din cauza dărilor impuse poporului, a pă-Idova, luînd drumul pribegiei. Odată cu el au plecat și cîțiva oierii devotați, între care se aflau și Movileștii, inclusiv mi-1 Gheorghe, precum și ieromonahul Teodosie Barbovschi, viito-:op de Rădăuți și apoi mitropolit. Amîndoi au însoțit pe domeag la Bozen în Tirol (azi în regiunea Alto-Adige în Italia), cartea domnitorului (iulie 1594), s-au stabilit în Polonia, unde u o parte din rudele și prietenii lor, unde au rămas mai puțin i. În august 1595, cînd Ieremia Movilă a ajuns domn al Moldo-ropolitul Gheorghe s-a întors în țară, reocupîndu-și scaunul : de la Suceava.

opolii Moldovei între anii 1591—1595. În cei patru ani pe-ie Gheorghe Movilă în Tirol și Polonia, pe scaunul mitropoli-i Suceava s-au perindat trei vlădici, schimbați după bunul plac ilor de atunci. Astfel, Aron Tiranul (1591—1595) a așezat în mitropolitan pe *Nicanor*, fost episcop de Roman și locțiitor de it. Acesta a fost egumen la Agapia (cea veche sau din deal), ada zidirii ei de către Petru Șchiopul, apoi episcop de Roman or de mitropolit (c. 1581—1582). Fiind ales episcop în timpul i Sasul, care-1 înlăturase din scaun pe Petru Șchiopul, la reve-

nirea acestuia la domnie, Nicanor a fost înlăturat de la Episcopia Romanului, retrăgându-se la Agapia. De aci, Aron Tiranul I-a pus în scaunul mitropolitan, în împrejurările relatate mai sus. Este pomenit în câteva acte interne.

În prima parte a anului 1594, tot Aron Tiranul a trecut în scaunul mitropolitan pe episcopul *Mitrofan* al Romanului, iar pe Nicanor i-a trecut la Roman, fapt neobișnuit pînă atunci. Nicanor este întîlnit, în această nouă calitate, în patru acte de danie (toate din 1594). În august 1595, cînd a ajuns domn Ieremia Movilă, iar fratele său Gheorghe și-a recăpătat scaunul mitropolitan, a trebuit să părăsească și Episcopia Romanului, făcînd loc fostului episcop Agafton, și să se retragă la mînăstirea sa de metanie. A trecut la cele veșnice prin 1607—1609, fiind îngropat la Agapia veche.

Ca mitropolit, Mitrofan este menționat în câteva acte de danie ale lui Aron Vodă, toate din 1594. Spre sfîrșitul aceluiași an, domnul I-a trimis la împăratul Rudolf II al Germaniei (1576—1612), spre a-i face o declarație de supunere, căci tocmai atunci luase naștere *Liga Sîintă* împotriva turcilor. Presupunem că Mitrofan era un om cu mai multă învățătură și cu mai multă prestață decît Nicanor, iar Aron Vodă va fi avut nevoie de el în tratativele sale politice cu imperialii. Așa s-ar explica «schimbul» de scaune făcut de cei doi ierarhi, de care am vorbit mai sus. În aprilie sau mai 1595, protectorul său Aron Tiranul, care-l făcuse episcop de Roman și apoi mitropolit, a pierdut scaunul domnesc. Mitropolitul Mitrofan a împărțășit aceeași soartă, fiind înlăturat din scaun de noul domn Ștefan Răzvan.

Acesta a ridicat la treapta de mitropolit al țării pe episcopul *Marcianic* al Rădăușilor, care păstora acolo de prin 1591. Ca mitropoît, a păstorit numai câteva luni, pînă prin august 1595, cînd protectorul său a fost scos din domnie de poloni, care au așezat în locul său pe Ieremia Movilă. Acesta a înlăturat pe mitropolitul Mardarie, spre a face loc fratelui său Gheorghe Movilă, reîntors acum din Polonia. Retrăgîndu-se din scaun, vlădica Mardarie a pribegit prin țări străine. Prin 1602 era la mînăstirea ortodoxă Sfîntul Gheorghe din Drohobycz (azi Drohobîci, în R.S.S. Ucraineană, la sud de Lvov), la care a ajuns și egumen, iar apoi, prin 1614, scria credincioșilor din Lvov că se găsește în Muntele Athos, unde a și murit, probabil la Stavronichita, căreia îi dăruia, tot în 1614, o strană de egumen, în lemn, cu incrustații de sîdef și fildeș. Legăturile sale cu credincioșii slavi din jurul Lvovului ne fac să credem că era un ucrainean.

;■*>***«

litropolitul Gheorghe Movilă a doua oară. Este întâlnit în mai multe acte de dănie ale fratelui său Ieremia. În cursul acestei noi istorii, a avut loc un fapt de mare însemnătate în viața bisericii a Moldovei, și anume : înființarea Episcopiei Hușilor. Acest eveniment, precum și alegerea și hirotonia primului ei titular, episcopul au avut loc între 6 mai și 15 decembrie 1598. Biserica cu hramul înființării Apostolilor Petru și Pavel din Huși, ctitoria lui Ștefan cel Mare a devenit catedrală episcopală. Jurisdicția noii Episcopii se întindea peste ținutul Fălciu, precum și peste ținuturile moldovenești din Prutulul (Tigheciu, Lăpușna, Orhei, Soroca).

În această perioadă, mitropolitul Gheorghe a întreținut legături cu mitropolitul Meletie Pigas al Alexandriei, care era și locțiitor de patriarh mic. În 1597 acesta i-a trimis câteva cărți și o mantie arhierescă.

În mai 1600, s-a produs o nouă tulburare în viața bisericească a Moldovei, după ce țara a fost ocupată de Mihai Viteazul. Odată cu plecarea lui Movilă au plecat atunci în Polonia și vlădicii țării : mitropolitul Gheorghe, episcopii Agafon de la Roman și Teodosie Barbovschi Rădăuți (Ioan de la Huși a rămas la scaunul său). Mihai Viteazul, domn al celor trei țări românești, a trimis după acești ierarhi pe nepotul său Teodor, cerându-le să se întoarcă în țară. Refuzând să se întoarcă, domnul a încredințat conducerea Mitropoliei lui *Dionisie* al Tîrnovei, omul său de încredere. Acesta era grec de neam, originar din insula Creta, descendent al împăraților Paleologi, după tată, Zantacuzinilor, după mamă. Ca mitropolit al Tîrnovei, a devenit un sfetnic apropiat al lui Mihai Viteazul, pe care-l îndemna să facă o ridicare generală a popoarelor din Balcani împotriva jugurcesc. L-a însoțit pe Mihai în Transilvania, apoi în Moldova. După moartea lui, a intrat în slujba împăratului Rudolf II al Germaniei, tot în scopul eliberării popoarelor creștine de sub dominația otomană. Era de o înaltă calitate de «întîistătător al prea sfintei Mitropolii a Sucevei»

Însărcinat de domn să convoace un nou «sinod», care să hotărască soarta ierarhilor plecați și să aleagă alții în locul lor. S-a convocat un sinod, alcătuit din patru ierarhi greci și doi ruteni (actualmente doi de ei amintea și de fostul mitropolit Nicanor, deși nu era prezent), întrunit la Suceava, la 2 iunie 1600. Cei prezenți au hotărât să trimită în țară ierarhii retrași în Polonia, împuternicind pe mitropolitul Gheorghe să hirotonească alți episcopi «după cum stă datina și obiceiurile bisericești».

În prima jumătate a lunii iunie 1600, au fost aleși episcopi noi : Filotei la Roman și Anastasie Crimca la Rădăuți.

Cunoaștem actele prin care făgăduiau credință lui Mihai Viteazul și mitropolitului Dionisie Rally (Filotei la 15, iar Anastasie Ja 19 iunie). Probabil atunci a avut loc și hirotonia lor.

De la Dionisie Rally, ca «întâistător» al Bisericii din Moldova, se cunoaște numai hotărîrea sinodală de mai sus și cele două jurăminte date de noii episcopi de Roman și Rădăuți. De la Mihai Viteazul — ca domn al Moldovei — au rămas cîteva acte prin care întărea felurite danii unor mînăstiri moldovene.

Dar în septembrie 1600, Mihai a pierdut Moldova. Ieremia Movilă, ajutat de poloni, și-a reocupat scaunul domnesc. Cum era și firesc, odată cu el s-a reîntors și mitropolitul Gheorghe cu episcopii Agafton de la Roman și Teodosie Barbovschi de la Rădăuți. Cu aceasta, s-a încheiat — pentru un timp — și activitatea celor doi vlădici aleși în timpul lui Mihai Viteazul.

Reocupînd scaunul mitropolitan, Gheorghe Movilă a păstorit pînă la moartea sa. În 1602 era pomenit în pisania bisericii mînăstirii Secu, ctitoria lui Nestor Ureche și a soției sale Mitrofana, pe care probabil a și sfințit-o. Presupunem că a murit în cursul lunilor ianuarie sau februarie 1605. A fost înmormîntat la ctitoria familiei sale de la Sucevița.

Rezultă că mitropolitul Gheorghe Movilă a desfășurat o activitate bisericască rodnică, în cursul celor aproape 25 de ani de păstorie efectivă la Rădăuți și la Suceava. Iar prin ridicarea și înzestrarea Suceviței, poate fi așezat alături de marii vlădici moldoveni ctitori de lăcașuri sfinte : Grigorie Roșea, iar mai tîrziu Anastasie Crimca.

Mitropolitul Teodosie Barbovschi. Urmașul său în scaun a fost Teodosie Barbovschi, pînă afuncT*episcop de Rădăuți. Se pare că făcea parte dintr-o veche familie boierească. Un Onufrie Barbovschi, portar de Suceava, apare în hrisoavele lui Ștefăniță Vodă și Petru Rareș. S-a călugărit la Probota, cam în același timp cu Gheorghe Movilă, de care a rămas atașat toată viața. S-ar putea să se fi așezat la Sucevița odată cu el și să fi supravegheat lucrările de construcție ale acestei mînăstiri, după alegerea lui Gheorghe Movilă ca episcop, de vreme ce este trecut în pomelnicele ei. În august 1591, a păstorit țara împreună cu Petru Vodă Șchiopu ajungînd în Tirol. După moartea lui, a venit în Polonia și de aci s-a reîntors în Moldova, îndată după urcarea lui Ieremia Movilă în scaunul domnesc. În vara anului 1598, a fost ales episcop de Rădăuți, desigur cu sprijinul Movileștilor. În mai-septembrie 1600, a pribegit și el în Polonia, împreună cu familia Movileștilor

rii care le-au rămas credincioși. În locul său, a fost ales Anasmea. Ca episcop de Rădăuți, este pomenit în câteva acte ale ia Movilă. Ca mitropolit este atestat documentar pentru prima 15 aprilie 1605, deși alegerea sa în scaun va fi avut loc în uni ale anului 1605. Este pomenit ca martor în aproape zece anie ale lui Ieremia și Simion Movilă.

Știm și faptul că mitropolitul Teodosie era preocupat de pro-rturărești. Se știe că a fost dascălul lui Ștefan, fiul lui Petru. În această calitate, se pare că a scris o lecție de «chronologie», palele întâmplări ale trecutului. Probabil tot el a corectat un von, copiat de un călugăr Prohor, precum și o *Pravilă*. Din

lui Teodosie, s-a copiat un manuscris slavon, cuprinzând *Untelor Paști*, cu un paraclis, irmoase, psalmi aleși, pripele, -a dăruit Suceviței. Tot acestei mînăstiri i-a dăruit un *Mcîit-*r Episcopiei de Rădăuți, un *Minei pe luna mai*. Înseamnă că reodosie a sprijinit activitatea culturală-caligrafică din a ecut la cele veșnice la 23 februarie 1608, fiind îngropat la

La 15 iunie 1608, era atestat documentar noul mitropolit : *Crimca*; presupunem că a fost așezat în scaun încă din

icluzii: *Din cercetarea știrilor documentare pe care le asupra mitropoliților Moldovei din secolul al XVI-lea, ne convinge că Biserica a trecut în această perioadă prin mari țări, provocate în primul rînd de însăși instabilitatea dom-3r în scaun. Totuși, mulți au desfășurat o rodnică activitate, "in-id cultura și arta vremii. Intre ei se impun : Teoian I și Gri-Roșca, restauratorii Voronețului, cel din urmă supraveghind cerea Probotei, Grigorie de la Neamț, Teoian H, care a su-heat construcția mînăstirii Rîșca, Gheorghe Movilă, ctitorul ței, și Teodosie Barbovschi.*

BIBLIOGRAFIE

are. ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria României. Veacul moldova*, voi. I (1501—1550); voi. II (1551—1570); voi. III (1571—1590); 51—1600). Veacul XVII, voi. I (1601—1605); voi. II (1606—1610), București, DIRECȚIA ARHIVELOR STATULUI, *Catalogul documentelor moldovenești Istorice centrală a Statului*, voi. I (1387—1620), București, 1957; MELCHI-

SEDEC (ȘTEFANESCU), *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mînăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, 320 p. ; N. IORGA, *Inscripții din bisericile României*, București, 1905, 312 p. ; *Cronicile slavo-române din sec. XV— XVI, publicate de Ion Bogdan*. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, XIV + 332 p. j GRIGORE URECHE, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, ed. II, București (1958), 263 p. ; P. P. PANAITESCU, *Manuscrise slavo din Biblioteca Academiei R.S.R.*, voi. I, București, 1959, XX + 406 p.

Lucrări generale. MIRCEA PĂCURARIU, *Contribuții la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, în M.M.S., an. LI, 1975, nr. 3—4, p. 221—257.

Lucrări speciale. CONSTANTIN COJOCARU, *Mitropolitul Grigorie Roșea*, în M.M.S., an. LIV, 1978, nr. 1—2, p. 61—70; S. RELI, *Doi episcopi ai Rădăușilor, apoi mitropoliți ai Moldovei din secolul al XVI-lea, loști pribegi prin țări apusene*, în «Candela», an. XL, 1929, nr. 10—12, p. 431—443 (Gheorghe Movilă și Teodosie Barbovschi); IOAN V. DURĂ, *Figuri de ierarhi moldoveni: mitropolitul Gheorghe Movilă*, în B.O.R., an. LXXXIX, 1971, nr. 1—2, p. 187—203; NICOLAE IORGA, *Sfătuitorul bizantin al lui Mihai Viteazul: mitropolitul Dionisie Rally Paleologul*, în «Revista Istorică», 1919, nr. 5, p. 26—35; DUMITRU DIMA, *Mitropolitul Dionisie Rally Paleologul și legăturile lui cu țările române*, în B.O.R., an. LXXXIII, 1965, nr. 5—6, p. 521—532; MATEI CORUGĂ, *Gheorghe al II-lea și Grigorie de la Neamț, doi mitropoliți necunoscuți, ai Moldovei din secolul al XVI-lea*, în B.O.R., an. LXXXIX, 1971, nr. 11—12, p. 1230—1243; SORIN ULEA, *Portretul unui ciitor uitat al m'măstirii Sucevița: Teodosie Barbovschi, mitropolit al Moldovei*, în SCIA, 2, 1959, p. 241—249; SCĂRLAT PORCESCU, *Organizarea Bisericii din Moldova pe vremea domniei lui Mihai Viteazul*, în M.M.S., an. LI, 1975, nr. 5—8, p. 398—406.

XIX

EPISCOPIILE ROMANULUI ȘI RĂDĂUȚILOR ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

în capitolul precedent, s-au putut cunoaște frământările prin care ; Mitropolia Moldovei în cursul secolului al XVI-lea, cauzate s de multele schimbări de domni care au avut loc atunci, iile sufragane, de la Roman și Rădăuți, au cunoscut aceleași vitrege, cu multe schimbări de ierarhi. Șirul acestora este stabilit cu exactitate, din pricina lipsei de izvoare documentare.

scopia Romanului. După moartea episcopului cărturar Vasile în u a fost ales egumenul *Teoctist* de la mînăstirea Neamț. Avem tiri prețioase despre viața sa, rămase de la ucenicul său *Maca-Cronica* acestuia aflăm că Teoctist a fost egumen la Neamț 17 ani, apoi episcop la Roman «8 ani împliniți». Din moment ai 1508 a fost ales în scaunul mitropolitan de la Suceava, încă moartea episcopului Vasile și alegerea lui Teoctist la Ro- avut loc în primăvara anului 1500. în mai 1508, a fost ales în mitropolitan de la Suceava, unde a păstorit pînă la moartea enită la 15 ianuarie 1528.

ă îndoială că în același an, adică în 1508, probabil vara, a fost nașul său la Roman, episcopul *Macarie I*. Acesta a fost egumen iț, unde este întîlnit în două acte (1503 și 1508). Documentar stat la Roman numai în două hrisoave de danie. I-a urmat în astul egumen de la Neamț, *Dorotei* (c. 1518—1531), atestat, de îa, în foarte puține acte interne.

scopul Macarie II. Urmașul lui Dorotei a fost episcopul cărturar ' *H*, ales în anul 1531. Din puținele însemnări autobiografice din sa, reiese că era «ucenicul» lui Teoctist, fostul episcop de Și apoi mitropolit. Ar însemna că se călugărise la Neamț, în

timp ce Teoctist era egumen acolo, ceea ce pare puțin probabil, căci Teoctist părăsise Neamțul în 1500. Mai degrabă i se socotea «ucenic» în ale cărturăriei, stînd mai mult în jurul lui Teoctist la Roman și apoi la Suceava. În 1523-4 se făcuse «teîni-«pă-fintele său», mitropolitul Teoctist. În același an, «cu darea și cu porunca mitropolitului chir Teoctist», arhimandritul Silvan de la Putna copia *Tipicul Slîntului Sava* pentru mînăstirea Neamț, unde era egumen un Macarie. Majoritatea cercetătorilor au afirmat ca acesta ar fi viitorul episcop de Roman. Pentru că în 1527 la mînăstirea Neamț era un nou egumen, Gherman, presupunem că Macarie a fost trecut ca egumen la Bistrița. În adevăr, în actul redactat la 16 ianuarie 1528, prin care călugărul Nichifor dăruia mînăstirii Neamț satul Dolhești, se menționa că «la răposarea sfînt răposatului părintelui nostru mitropolit Teoctist» erau de față episcopii de Roman și Rădăuți și «eromonah chir Macarie egumenul mînăstirii Bistrița», precum și alți preoți și mireni. Considerăm că acesta este «ucenicul» său, viitorul episcop aflat de față la moartea dascălului său.

Din însăși *Cronica* sa, aflăm că, la 3 aprilie 1531 a fost așezat «pe scaunul Episcopiei a părții de jos a țării», unde a păstorit apoi pînă în 1558. Deși a păstorit peste un sfert de veac, totuși nu este amintit decît în cîteva acte de danie. Păstoria lui Macarie II a fost întreruptă în anul 1548, cînd Iliăș Rareș 1-a înlăturat din scaunul vlădicesc, lucru pe care-l amintește el însuși în *Cronică*. Ucenicul său Eftimie arăta că a fost «alungat din scaun, pe nedrept și fără sobor și fără pravilă, cu sfatul și îndemnul mamei sale doamna Elena» și al altora. Probabil a fost înlocuit cu un episcop *Gheorghe*. I s-a redat scaunul abia în vara anului 1551, la venirea în scaunul domnesc a lui Ștefan Rareș, pe care l-a «pomăzuit» el însuși ca domn.

La îndemnul lui Macarie, Petru Rareș a ridicat două lăcașuri de închinare : catedrala episcopală din Roman, cu hramul Cuvioasa Paraschiva, existentă și azi, și mînăstirea Rîșca. Biserica episcopală a fost începută de Petru Rareș în 1542 și terminată sub fiul său Iliăș, în 1550, pe locul vechii biserici de pe timpul lui Roman I sau Alexandru cel Bun, în care era îngropată doamna Anastasia, soția lui Roman și mama lui Alexandru cel Bun. În pisania bisericii se menționează că îndrumarea lucrărilor de construcție a fost încredințată episcopului Macarie, aducîndu-și astfel o contribuție prețioasă la ridicarea uneia din cele mai impunătoare ctitorii voievodale românești.

Mînăstirea Rîșca de asemenea a fost ridicată de Petru Rareș, la îndemnul episcopului Macarie, în 1542, fiind zugrăvită apoi de fiul său

i, prin 1551—1552. La ctitorirea acestei mînăstiri, episcopul Macarie dus și aportul său material, căci ucenicul său Azarie scria în *za* lui că a fost «întemeiată» de dînsul, iar Grigore Ureche scria te «ziditoriul și începătoriul mînăstirii Rîșcăi». siscopul Macarie II ocupă un loc de seamă în istoria vechii cul-jmănești, prin *Cronica* slavonă care-i poartă numele, în care urca «să nu fie acoperite în mormîntul uitării lucrurile ce s-au în-t în vremurile și în stăpînirile trecute și care au ajuns pînă la *Cronica* lui Macarie continuă *Letopisețul moldovenesc* scris la lui Ștefan cel Mare, consemnînd faptele petrecute după moartea ia (1504). S-a păstrat în două variante : prima, care expune fap-înă în 1542, de unde a fost continuată de Eftimie, și a doua, xpune faptele pînă în 1551, de unde a fost continuată de călugă-arie. Figura centrală a Cronicii lui Macarie este Petru Rareș, dîn :a și îndemnul căruia a început să scrie încă din primii săi ani inie, pe cînd autorul era numai ieromonah. Trebuie remarcat însă ?i a trăit în epoca lui Petru Rareș, plină de fapte de seamă, n-a tot ce putea ști un contemporan. Continuînd *Letopisețul* scris ;ea lui Ștefan cel Mare, episcopul Macarie folosește în *Cronica* na panegirică, cu multe cuvinte de laudă și aprecieri — uneori î — la adresa lui Petru Rareș, înfățișînd în culori întunecate pe mni, îndeosebi pe Iliăș Rareș. La alcătuirea Cronicii, Macarie s-a iu numai de amintirile, observațiile și constatările proprii, ci și î izvoare, de vechile letopisețe ale țării, pe care le-a prelucrat pletat cu procedeele sale stilistice. Toți cercetătorii au remarcat' istă *Cronică* se deosebește de alte lucrări de acest gen prin forma iunere, prin stilul ei, plin de «epitete și fraze poetice». Uneia expresiile și figurile sale de stil le-a împrumutat din *Cronogra- is* de cronicarul bizantin Constantin Manasses (secolul XI). î lectura Cronicii, se desprinde c^ Macarie era un om de cultură, Stor temeinic al Bibliei, dar și al unor lucrări de istorie univer- îdeosebi al letopisețelor sud-slave. De aceea, pe drept cuvînt, xl său Azarie îl numea «alesul între filozofi» și «îndrăzneț în i meșteșugii și iscusit în cuvinte și foarte învățat ca nimeni însuși faptul că Petru Rareș i-a încredințat să ducă mai departe ețul țării ne arată că era un om cu aleasă pregătire cartură- Trebuie remarcat apoi și faptul că el a făcut un pas înainte în °Ște modul de expunere și descriere a faptelor, făcînd trecerea la *cronica* propriu-zisă.

Desigur, lipsa de obiectivitate în caracterizarea personajelor, e> punerea retorică a faptelor, stilul său împodobit cu prea multe figur poetice scad din valoarea Cronicii. Cu toate acestea, Macarie rămîn< un reprezentant de seamă al vechii culturi românești, creator al une adevărate «școli» de cărturărie slavonă în Moldova, căci continuatori Cronicii sale, Eftimie și Azarie, se consideră «ucenicii» săi.

În 1556 Alexandru Lăpușeanu a încredințat episcopului Macarie traducerea în slavonește și așezarea pe articole, după alfabetul slav a cunoscutei colecții de legi intitulată *Sintagma*, sau *Nomocanonul* Iu Matei Vlastares. Peste cinci ani, domfiTîr"Mol'dl)veTTrirăTe^*:Sifitâgfrîă {arului Rusiei Ivan IV cel Groaznic (1533—1584) ; din motive necunos- cute, lucrarea n-a ajuns la Moscova, ci numai pînă la Lvov.

Macarie a păstorit pînă la moartea sa (1 ianuarie 1558), fiind «în- gropat cu toată cinstea și în chip vrednic de sfinți de către ucenicii săi, în mînăstirea Rîșca întemeiată de dînsul», după cum relatează ucenicul său Azarie. Prin înfăptuirile sale bisericești, dar mai ales prin *Cronica* sa, rămîne unul din mării vlădici moldoveni din trecut.

Alți episcopi de Roman. A urmat în scaun *Anastasiu*, ales la în- ceputul anului 1558. Călugărul Azarie și Grigore Ureche scriau în Le- topisețele lor că a păstorit la Roman timp de 14 ani, adică pînă prin 1572. În plus, Grigore Ureche scria că era «om destoinic a umplea slujba păstoriei sale» și că împreună cu mitropolitul și episcopul de Rădăuți <<au cetit molitva de domnie» lui Despot Vodă. Avea metania la mînă- stirea Putna, unde este întîlnit ca egumen în 1556. Ca episcop de Roman, este amintit fie ca martor în unele acte de danie, fie primind danii pe seama Episcopiei. În 1572, Ioan Vodă cel Viteaz a ridicat pe Anastasiu în scaunul mitropolitan, în locul lui Teofan, unde a păstorit cinci ani, după care s-a retras.

După așezarea lui Anastasiu în scaunul mitropolitan, Ioan Vodă a DUS episcop la Roman pe *Nicanor*, din mînăstirea Agapia. Acesta a păstorit aici din 1572 pînă prin 1574—1575, cînd se pare că a fost înlă- turat de Petru Șchiopul.

Urmașul acestuia la Roman a fost episcopul *Eustatie*, trecut în do- cumente și sub forma *Evstatie* și *Istatie*, fost egumen la mînăstirea Putna. Ca episcop de Roman, este pomenit pentru prima oară la 18 apri- iie 1576, apoi în alte cîteva acte de la Petru Șchiopul, pînă în 5 februa- rie 1580. La cererea episcopului Eustatie, «ritorul și scolasticul» Lucaci de ia mînăstirea Putna a alcătuit o *Pravilă*, în românește și slavonește (Ms. 692 din Biblioteca Academiei), una dintre cele mai vechi opere juridice din țara noastră.

itoria lui Eustatie a durat pînă în 1580, cînd a fost înlocuit de Sasul cu *Nicanor* (a doua oară). S-a retras la Putna, mînăstirea metanie, unde a viețuit în schimnicie sub numele de Eremia. r a cîrmuit acum nu numai Episcopia Romanului, ci și Mitropocul lui Teofan II, refugiat în Polonia de teama lui Iancu Sasul, r-un act fără dată precisă (noiembrie 1582 — august 1583), era ca episcop de Roman *Agafon*. Un pomelnic al mînăstirii Secu ;te între binefăcătorii ei pe Agafon «ot Rîșca» (alt ierarh cu jnie nu se cunoaște în trecutul Bisericii noastre). De aci înainte, întîlnit în foarte multe acte de danie —• mai ales ale mînăstirii a — pînă către sfîrșitul domniei lui Petru Șchiopul. în 1591, ajuns domn Aron Tiranul, Agafon a fost înlăturat ori s-a re-scaun.

locul său, a fost rînduit un nou episcop, cu numele *Mitrofan*. irit la Roman pînă în prima jumătate a anului 1594, cînd a fost în scaunul mitropolitan, unde a păstorit numai cîteva luni, pînă ie 1595.

ocul lui Mitrofan, a fost readus la Roman fostul episcop *Nicanor*, n toamna anului 1591, ocupase scaunul mitropolitan din Su-Nu putem ști care au fost motivele pentru care Aron Tiranul :est «schimb» de ierarhi, căci aducerea unui mitropolit la con-unei episcopii era împotriva canoanelor. Presupunem că avea de un om mai energic — cum va fi fost mitropolitul Mitrofan ratativele sale diplomatice cu imperialii. Și de data aceasta lui Nicanor a fost de scurtă durată. în august 1595, scaunul z a fost ocupat de Ieremia Movilă, care a reșezat pe vechii în scaunele lor. Astfel, Gheorghe Movilă și-a reluat scaunul ic de la Suceava, iar Agafon, scaunul de la Roman. Nicanor îs la Agapia, unde a mai trăit pînă după 1607.

toria lui Agafon a fost întreruptă din nou în mai 1600, odată area Moldovei de Mihai Viteazul. S-a retras atunci în Polonia ă cu Ieremia Movilă, cu o parte din boierii săi, cu mitropolitul ie Movilă și cu episcopul Teodosie al Rădăuților. Sinodul în-i Suceava, la 2 iunie 1600, sub conducerea mitropolitului Dio-lly al Tîrnovei, a ales, în locul lui Agafon, pe arhimandritul egumen la Galata. Cunoaștem jurămîntul lui de credință, din ■ 1600, către noul domn Mihai Viteazul și către mitropolitul Rally. Păstoria lui Filotei a fost de scurtă durată, căci, în rie 1600, Mihai Viteazul a pierdut Moldova, iar scaunul dom-ost reocupat de Ieremia Movilă reîntors din Polonia. Odată cu

el au revenit la scaunele lor și vechii ierarhi. Probabil Filotei așezat la Galata, fiind ales apoi episcop de Huși, în 1606.

Revenind în scaun, Ağafton e pomenit în mai multe acte ale mii. A murit în cursul lunilor februarie-aprilie 1606. Așadar, episcopul u Ağafton a avut o păstorie de aproape două decenii, tulburată însă de vremurile vitrege prin care trecea pe atunci țara Moldovei.

Episcopia Rădăuților. Primul episcop de Rădăuți atestat documentar a fost *Ioanichie*, din 25 aprilie 1472 pînă la 1 iunie 1504. înseamnă că a păstorit mai bine de trei decenii sub Ștefan cel Mare, murind amîndoi în vara aceluiași an. A fost îngropat în pronaosul bisericii episcopale cu hramul Sfintul Nicolae din Rădăuți.

Urmașul său a fost episcopul *Pahomie*, atestat pentru prima oară la 18 noiembrie 1504, într-o inscripție pe o icoană a Sfintului Nicolae. Este pomenit apoi în cîteva acte de danie hărăzite de domnii țării episcopiei pe care o păstorea. Printr-un act din 18 februarie 1515, episcopul Pahomie dăruia mînăstirii Moldovița un loc de casă, de arătură și finețe în Berchișești. Această danie, cît și faptul că este trecut în pomelnicul Moldoviței ne fac să credem că se călugărise în această mînăstire.

Urmașul său a fost episcopul *Teotan*, amintit în această calitate la 16 ianuarie 1528. În vara anului 1530 a ajuns mitropolit.

Teodosie, urmașul său la Rădăuți, a fost ales probabil tot în 1530. Se pare că își avea metania la Neamț. Este amintit în mai multe acte de danie ale lui Petru Rareș. În 1549 a zidit o «eclesiarniță» (cliserhia) în mînăstirea Neamț, după cum arată o inscripție cu data de 7 iunie 1549. A păstorit pînă prin 1550.

Urmașul acestuia, a fost *Mitrofan*, cel amintit de Macarie în *Cronica* sa că ar fi uneltit pentru înlăturarea sa din scaunul episcopiei de la Roman. Era unul din oamenii de încredere ai familiei lui Rareș, respectiv ai fiilor săi Iliăș și Ștefan. Așa se explică faptul că la 13 și 15 iunie 1551, Ștefan Rareș îi făcea două danii personale, nu Episcopiei: satul Oniceni din ținutul Suceava și patru fălci și jumătate de vie în Dealul Voievodului. În primul act de danie se arăta că «sfinția sa ne-au fost nouă ca un părinte, cu bună învățătură din tinerețele noastre».

Fiind devotat familiei Rareș, socotim că păstoria lui a luat sfîrșit în ultimele luni ale anului 1552, cînd a ajuns domn Alexandru Lăpușneanu. Într-un act al acestui domn din 20 martie 1554 se menționa că «irăposatul chir Mitrofan» dăruia mînăstirii Probota satul Mărciani,

nutul Sucevei. Va fi murit prin 1553. Piatra sa de mormânt se vede în pridvorul bisericii mînăstirii Probota, lucrată încă în timpul sale, dar pe care nu s-a mai trecut data morții. Din cele de mai sus, reiese că el își avea metania la Probota, mînăstire refăcută de Itru Rareș, unde desigur a fost cunoscut de familia sa. Poate că el și egumen al mînăstirii, după ce Grigorie Roșea a fost ridicat la rangul de mitropolit.

Moștenitorul său a fost episcopul *Gheorghe*, probabil fostul egumen cu numele de la Putna, amintit la 11 aprilie 1546, sau fostul episcop Itru, trimis acolo de Iliăș Rareș la 5 ianuarie 1550. Va fi fost ales egumen pe la sfîrșitul lui 1552 sau începutul anului următor. Este ridicat în scaun — alături de ceilalți ierarhi — într-un act de danie

Alexandru Lăpușneanu hărăzit Putnei, la 31 august 1556. O asemenea însemnare, lăsată de un preot cu numele Mihai pe un *Litur-slavon*, copiat de el în 1558, dă știrea că în acel an au murit episcopii Macarie de la Roman și Gheorghe de la Rădăuți și că tot atunci a fost convocat din porunca lui Lăpușneanu, a «ales episcopi», din care domnul a întărit pe doi, pe Anastasie al Humorului și Eftimie al Rădăuților. Deci alegerea ierarhilor se făcea într-un sobor, format din boieri și egumenii mînăstirilor mari, care cereau domnului mai mulți candidați, dintre care el făcea alegerea. De asemenea, aceste reguli se făceau și multe excepții. Probabil episcopul Gheorghe a fost îngropat în biserica Sfîntul Nicolae din Rădăuți.

Episcopul Eftimie. La 17 decembrie 1556, era amintit un egumen al Humorului, Eftimie la Humor, iar la 5 aprilie 1558, un altul la Voroneț. Este exclus ca episcopul ales în acest an la Rădăuți să fie fostul episcop de la Humor, căci în 1562 era egumen acolo unul cu numele Ștefan. Se face amintire de el, ca episcop, într-o inscripție din biserica Sfîntul Nicolae din Rădăuți, cu data de 30 iunie 1559. Este trecut în actul alături de ceilalți ierarhi în actul din 20 august 1560, prin care Alexandru Lăpușneanu dăruia mînăstirii Vatoped o casă pentru vamă și un loc. Grigore Ureche îl amintește împreună cu ceilalți ierarhi ai Moldovei citind molitvele de domnie lui Despot Vodă, în toamna anului 1561. El a purtat multe discuții, dacă episcopul Eftimie este identic cu cel care a scris o *Cronică* din dispoziția lui Alexandru Lăpușneanu. Unii l-au identificat pe cronicar cu episcopul de Rădăuți (Ioan Itru și după el Dimitrie Dan). N. Iorga, apoi Ștefan Meteș socoteau că cronicarul ar fi fost egumen la Neamț, deși documentar nu există acolo un egumen cu acest nume, care, fiind amestecat într-o

răscoală împotriva lui Alexandru Lăpușneanu, ar fi fost nevoit să fugă în Transilvania. În sfârșit, Polihronie Sîrcu și după el P. P. Panaitescu identificau pe cronicar cu egumenul mînăstirii Căpriană, de dincolo de Prut, pe care Lăpușneanu l-a trimis la Moscova cu Sintagma lui Matei Vlastares, prelucrată de episcopul Macarie. Este greu de admis însă că Lăpușneanu a încredințat o asemenea lucrare — ca și misiunea în Rusia —■ unui egumen dintr-o mînăstire fără însemnătate, fără tradiții culturale și mult îndepărtată de scaunul domnesc, cum era Căpriană. În plus, P. Sîrcu susținea acest lucru numai pe baza unei «povestiri slave contemporane», deci un izvor îndoielnic (într-un act de prin 1654—1659 apare ca martor un «Iftimie fost egumen la Căpriană», deci s-a putut face o confuzie). Cei care erau împotriva identificării cronicarului cu episcopul se bazau pe faptul că autorul se numea «cei din urmă dintre egumeni, Eftimie ieromonah». Dar aceste cuvinte le scria în primii ani de domnie ai lui Lăpușneanu, când a primit însărcinarea de a scrie *Cronica* domniei sale și când era un simplu ieromonah, el ajungînd episcop abia în 1558. Chiar și Macarie se numește, în *Cronica* sa, «cel din urmă dintre ieromonahi».

Din aceste motive considerăm că a avut dreptate I. Bogdan, care a susținut că episcopul este una și aceeași persoană cu cronicarul Eftimie. Așa după cum Petru Rareș și-a ridicat cronicarul oficial, pe Macarie, la treapta de episcop, tot așa va fi făcut și Alexandru Lăpușneanu, voind prin aceasta să acorde mai multă autoritate cronicii oficiale a domniei sale.

Cronica lui Eftimie expune faptele din a doua domnie a lui Petru Rareș, continuînd cu domnia fiilor săi și apoi a lui Alexandru Lăpușneanu, dar numai pînă la 1554. Este deci o continuare a Cronicii lui Macarie, în prima ei variantă. Ca și aceasta, este mai degrabă un panegiric, și nu o scriere istorică, cu laude exagerate la adresa lui Lăpușneanu și cu prezentarea în culori întunecate a faptelor lui Iliăș și Ștefan Rareș.

Nu știm dacă episcopul Eftimie a murit în scaun ori s-a retras, așezîndu-se la Humor, deci în mînăstirea de metanie. Acolo se păstrează piatra sa de mormînt, cu inscripția : «Aici este groapa prea sfințitului nostru părinte Eftimie, fost episcop de Rădăuți și s-a înmormîntat unde s-a făgăduit lui Dumnezeu...», dar fără să indice anul morții, presupunem ea a murit la scurt timp după ce Lăpușneanu a pierdut scaunul (1561), căci altfel nu ne putem explica de ce n-a continuat *Cronica* și de ce n-a fost reșezat în scaun în 1564, când Lăpușneanu a ajuns domn pen-

doua oară. Deși *Cronica* sa prezintă domniile celor doi fii ai tru Rareș în culori sumbre, avînd în schimb numai cuvinte de la adresa lui Lăpușneanu (primii săi ani de domnie, 1552—1554), Eftimie rămîne unul din cărturarii de seamă din trecutul nostru. masul său a fost *Dimitrie*, ucis în Transilvania într-o luptă a gdan Constantin, pretendent la tronul Moldovei, cu imperialii, ecut și într-un Pomelnic al Episcopiei, copiat în anul 1780.

liscopul Isaia. Se pare că acesta și-a avut metania la Agapia, unde retras spre sfîrșitul vieții. Probabil de aici a fost dus de Alexandru ieanu la noua sa ctitorie de la Slatina, pentru a face din ea UE|K de cărturărie slavonă, așa cum erau și alte mari mînăstiri voie-. . înainte de anul 1561, Isaia a alcătuit acolo *prima colecție de* ¹ *moldovenești* cunoscută (descoperită de I. Bogdan la Kiev), * *ă* din *Letopisețul numit Putna I, Cronica lui Macaiie* (versiunea.. și *Cronica lui Eftimie*. In același manuscris (sbornic) se găseai' ■onică bizantină («cronografie pe scurt»), de la «crearea lumii» L 1475, anale sîrbești și o cronică bulgară. Probabil Isaia a lucrat runca lui Lăpușneanu și a episcopului cărturar Eftimie, care îi -îs la dispoziție și *Cronica* sa. în cursul celei de-a doua domnii Jexandru Lăpușneanu, prin 1564, a fost ales episcop de RădățișL r. domnul voia ca noul episcop să continue activitatea de cro- : lui Eftimie, deci nu putem împărtăși părerea altor cercetători st rînduit ca episcop de Ioan Vodă cel Viteaz, în 1572.

orice caz, strădaniile sale cărturărești, știința sa de carte și de traine au fost apreciate de acest domn, care l-a folosit în multe plomatice, fiind, după cuvîntul lui N. Iorga, «diplomatul în rasă» 'oan Vodă. încă în primele luni de domnie, numele său figura, de ale unor mari dregători, în omagiul depus de Ioan Vodă Poloniei. In februarie 1573, era în Bran, lîngă Brașov, urmînd ntîlnească cu voievodul, mai tîrziu principele Transilvaniei, Băthory (1571—1575). A fost trimis apoi la Moscova, pentru a pe țarul Ivan cel Groaznic că Ioan Vodă a dobîndit domnia ei și să-l roage să trimită în țară pe soția și fiul voievodului, le care era despărțit de mai mulți ani. In mai 1574, i s-a înmînat ului o scrisoare de răspuns, prin care domnul moldovean era it că soția și copilul muriseră, în timpul unei epidemii de ciumă. itors în țară în iunie 1574, cînd Ioan Vodă era ucis de turci, i înfrîngerii de la Roșcani. Și-a păstrat scaunul-vlădicesc și sub chiopul, fiind amintit în două acte de danie ale acestuia. .-. *

' În a doua jumătate a anului 1577, a părăsit scaunul vlădicesc, pentru că la 22 februarie 1578, întâlnim în locul lui un nou episcop, pe Gheorghe Movilă. Isaia s-a retras la mănăstirea Agapia, unde se afla și «proinepiscopul» Nicanor. Acolo a trăit pînă după 7 iulie 1581, cînd dăruia mănăstirii un panaghiar de argint, suflat cu aur și împodobit cu pietre prețioase, avînd și o inscripție în limba slavonă. A murit curînd după această dată. Prin toată activitatea sa de copist de manuscrise, de sol al lui Ioan Vodă cel Viteaz, episcopul Isaia trebuie așezat în rîndul marilor vlădici din trecut.

Alți episcopi de Rădăuți. Urmașul său, *Gheorghe Movilă*, a păstorit din 1577 pînă în 1588 cînd a fost ridicat în scaunul mitropolitan. Ca episcop de Rădăuți, a ctitorit mănăstirea Sucevița, cu biserica existentă și azi, cu hramul Învierea Domnului, căreia i-a făcut numeroase dani de sate. În 1587, patriarhul Ioachim V al Antiohiei, aflat în Moldova în drum spre Rusia, a dăruit episcopului Gheorghe o icoană a Maicii Domnului, pe care el a hărăzit-o apoi mănăstirii Sucevița.

Trecînd în scaunul mitropolitan, în cursul anului 1588, în locul său, la Rădăuți, a fost ales egumenul *Ghedeon* de la Rîșca, pomenit pentru prima dată la 20 decembrie 1588 într-un act al lui Petru Șchiopul, apoi în alte acte ale aceluiași domnitor. A păstorit pînă prin 1591, cînd s-a retras din scaun. S-a așezat la mănăstirea sa de metanie, la Rîșca, unde a murit la 21 noiembrie 1596, după cum arată inscripția de pe piatra sa de mormînt. De la el provine un scurt «Tabel cronologic» (c. 1588), scris fie de el însuși, fie de un cleric din jurul său, • este primul text istoriografie păstrat în limba română, avînd la bază diferite izvoare bizantino-slave.

În locul său, Aron Tiranul a pus episcop pe *Mardarie*. Este întîlnit în mai multe acte în 1594. În aprilie 1595, Ștefan Răzvan I-a făcut mitropolit păstorind cîteva luni, pînă prin august-septembrie 1595, cînd protectorul său a pierdut tronul. S-a retras apoi la mănăstirea Drohobycz din Galiția, apoi la Muntele Athos unde a și murit.

Urmașul său se numea *Amfilohie*, probabil călugărit la mănăstirea Putna, de vreme ce este trecut în pomelnicul ei. A păstorit puțin timp, pînă în vara anului 1598, cînd s-a retras ori a murit.

Îndată după el a fost ales *Teodosie Barbovschi* de la Probota, unul din oamenii de încredere ai lui Petru Șchiopul și L' Moviiștilor. În mai 1600, plecînd cu Movileștii în Polonia, scaunul său a fost ocupat (din iunie pînă în septembrie) de un nou episcop, *Anastasia Crimca*.

1 Movileștii, acesta a fost nevoit să părăsească scaunul. Teodosie
și a păstorit la Rădăuți pînă în primele luni ale anului 1605,
urmat lui Gheorghe Movilă în scaunul mitropolitan.

*Io n c l u z i i ' . Privind asupra vieții bisericești din Episcopia
nului în acest secol, constatăm că ea a avut ierarhi vrednici, ca
ist, Măcar ic Cronicarul, Anastasie, viitorul mitropolit, și
on.*

*a Rădăuți de asemenea au păstorit mai mulți vlădici vrednici,
\ri ai artei, ca Teofan și Gheorghe Movilă sau oameni de cei te,
imie și Isaia.*

BIBLIOGRAFIE

o a r e . Aceleași ca la capitolul: *Mitropolia Moldovei în secolul al XVI-lea*; lui Macarie și Eftimie se găsesc în voi. *Cronicile slavo-romune din Moldova*; publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, 1959, p. 74—120; numai în românește la G. MIHAILĂ și DAN ZAMFIRESCU, *română veche (1402—1647)*. Introducere, ediție îngrijită și note de ..., urești, 1969, p. 168—203.

scopia Romanului. MELCHISEDEC, *Cronica Romanului și a Episcopiei*, partea întâi, București, 1874, IV + 352 p.; MIRCEA PACURARIU, *Coli-i istoria Episcopiiilor Romanului și Rădăuților în secolul al XVI-lea*, Iași, 1976, nr. 5—6, p. 322—337.

ÎLAT PORCESCU, *Episcopul Macarie al Romanului*, în M.M.S., an. XXXVI, 5- C, p. 347—361; EMIL TURDEANU, *L'activite litteraire en Moldavie de 1600—1647*, în «Revue des etudes roumaines», voi. IX—X, 1965, p. 97—142 (și extras); P. BOGDAN, *Le Syntagme de Blastares dans la version du chroniqueur Macarie*, în *Ades du Premier Congres International des Etudes Balkaniques et Europeennes*, voi. VII, Solia, 1971, p. 187—191; SCARLAT PORCESCU, *Episcopia Romanului*, în rev. «Cronica Romanului», an. XX, 1943, p. 105—118; SCARLAT PORCESCU, *Episcopia Romanului*, București, 1984,

scopia Rădăuților. DIMITRIE DAN, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, 12, VIII + 264 p. + 21 fig.; S. RELI, *Doi episcopi ai Rădăuților apoi i ai Moldovei din secolul al XVI-lea, foști pribegi prin fările apusene, ilax*, an. XL, 1929, nr. 10—12, p. 431—443 (Gheorghe Movilă și Teodosie i); IOAN V. DURĂ, *Figuri de ierarhi moldoveni: mitropolitul Gheorghe i B.O.R.*, an. LXXXIX, 1971, nr. 1—2, p. 187—203; GH. PUNGA, *Adcvoiată a cronicarului Eitimie*, în AIIAI, XXV, 1988, p. 275—280.

A

MITROPOLIA TRANSILVANIEI, „...”, „...”,

■AL

i, a

Al, ti' _ , _."'_V_ . , _____”w,

.....XJX

Intr-un capitol anterior am prezentat puținele știri pe care le avem despre ierarhii ortodocși români din Transilvania în secolul al XIV-lea. Ne-am exprimat convingerea că românii au avut o ierarhie bisericească organizată canonic, în frunte cu un mitropolit. Primul a ■^f fost Ghelasie de la Rîmeț, în 1377, apoi, în secolul al XV-lea, Ioan din Caffa, stabilit în Hunedoara (1456), mitropolitul Ioanichie (1479), -[^]j. urmași de mitropoliții de la Feleac : Daniil, Marcu, Danciu, al cărui , -nume călugăresc nu-l cunoaștem, și Petru. Acest Petru a fost ultimul mitropolit de la Feleac (1538). După el, viața Mitropoliei Ortodoxe *i'^k <f* a Transilvaniei a intrat într-o nouă fază. Datorită schimbărilor poli- *iX%* tice survenite, însuși scaunul mitropolitan a fost mutat în alte localități.

Situația politică și confesională a Transilvaniei în secolul al XVI-lea. , £ Pentru a înțelege mai bine desfășurarea vieții bisericești a românilor transilvăneni în acest secol, este nevoie să prezentăm, în mare, însăși situația politică a Transilvaniei', precum și situația celorlalte confesiuni existente aici. V ■>

In lupta de la Mohács (29 august 1526}, armata ungară a fost zdro- / bită de turci, care au ocupat Buda (8 septembrie). în noiembrie și decembrie același an, au fost aleși ca regi ai Ungariei Ioan Zâpolya și Ferdinand de Habsburg, între care a început un îndelungat conflict, în 1529, Zâpolya, ajutat de turci și de Petru Rareș, și-a consolidat pozițiile în Transilvania, apoi s-a încoronat din nou ca rege, la Buda, în locul lui Ferdinand. In cele din urmă, între cei doi s-a ajuns la o înțelegere, încheiată la Oradea, în 1538, potrivit căreia Transilvania rămânea lui Zâpolya, urmînd ca, după moartea lui, părțile din Ungaria pe care le stăpînise el, ca și Transilvania, să revină Habsburgilor. . ^

}ar în 1540, murind Zâpolya, sultanul a recunoscut ca rege pe fiul oan Sigismund, schimbare care a dus la reizbucnirea războiului cu burgii. La 29 august 1541, turcii au ocupat din nou Bucla, trans-înd Ungaria centrală și sudică în pašalîc turcesc pentru aproape ie ani. Partea de nord a Ungariei rămînea sub stăpînirea Habs-lor, iar Transilvania, Banatul și așa numitul «Partium» (comitatele ar, Crasna, Solnocul de Mijloc și din Afară, Bihorul, Zarandul si ri Maramureșul) se constituiau într-un principat autonom cu ca- i la Alba Iulia, sub suzeranitate otomană.

n fruntea Transilvaniei autonome era un principe, ales de dietă, rmat apoi de sultan. Noul principat plătea tribut turcilor ca și Românească și Moldova. In vara anului 1552, Banatul și o parte ^rișana au fost ocupate de turci și transformate în pašalîc, cu ui la Timișoara.

⁵înă în 1551, în Transilvania conducerea efectivă a avut-o epis- [Gheorghe Martinuzzi, numit de sultan guvernator — ulterior liat cu imperialii — care cîrmuia în numele principelui rminor Ioan mund Zâpolya și al mamei sale, Isabella. Intre 1551—1556, Tran- aia a fost ocupată de Habsburgi. Dar în 1556, țara a ajuns din ;ub dominația otomană, iar Dieta, întrunită la Sebeș, a hotărît re- îrea familiei Zâpolya, ceea ce s-a și făcut, cu ajutorul domnilor ni Alexandru Lăpușneanu al Moldovei și Pătrașcu cel Bun al Românești.

îb Joan Sigismund, în Transilvania, au continuat anarhia internă dar tervențiile Habsburgilor și ale turcilor. După moartea lui (1571), mat mai mulți principii din familia Bâthory : Ștefan [1571—1575), a ajuns apoi și rege al Poloniei, fratele său Cristofor (1576—1581) l acestuia, Sigismund (1581—1597, 1598—1599). Aceștia au dus o ca de fidelitate față de turci. Doar Sigismund s-a orientat, în ultima a domniei, spre o apropiere de coaliția antiotomană, numită «Liga

ub raport politic-constituțional, în perioada «principatului», care ira pînă în 1688, clasele suprapuse ale celor «trei națiuni», coii- te în 1437, vor deține în continuare puterea politică în statul tra^i- i. Comitatele, scaunele și orașele își aleg reprezentanți în Dietă, lumai dintre nobili sau patricieni fruntași ,■ din rîndul nobilimii id și ai orășenilor fără o stare materială deosebită se aleg repre- nți doar în organele de conducere ale comitatelor, scaunelor și lor.

” ”

Din secolul al XVI-lea nobilimea începe să se numească treptat «națiune maghiară» (națiune liungarica, magyar națiune, magyar nemzet), în sens politic și constituțional. Deci «națiunea nobililor» devine «națiune maghiară». Întrucât cele trei națiuni politice se numesc acum «unguri, sași și secui», teritoriul Transilvaniei va fi numit «pământul (sau țara) ungarilor» — format din comitate —, «pământul secuiesc» sau «țara secuilor» și «pământul săsesc» (ori se folosea vechea denumire de «Fundus Regius»). În felul acesta, cele «trei națiuni» vor deține în continuare puterea politică, înlăturând pe români care constituiau populația majoritară a țării.

În secolul următor, cunoscutul cod de legi «*Appiobatae Constitutiones*», votat în 1653, a exclus cu totul națiunea română și credința ei ortodoxă de la cetățenie și de la orice drepturi politice sau publice, reconfirmând 'Sistemul politic' al celor trei națiuni.

Frământări deosebite s-au petrecut și în viața religioasă a țării, determinate de mișcările de Reformă din prima jumătate a secolului al XVI-lea (în 1543 Dieta de la Cluj proclama principiul libertății religioase în Transilvania). La scurt timp după apariția Reformei lui Luther, ideile sale au pătruns și în sași din Transilvania, aduse fie de negustorii sași care aveau legături cu marile centre comerciale și meșteșugărești din Europa centrală și apuseană, fie de tinerii sași care, reîntorcându-se de la studii din Germania, au propagat intens ideile lui Luther, mai ales în Sibiu și Brașov, principalele centre de răspândire a luteranismului între sași. Cel mai de seamă propagator al doctrinei luterane la ei a fost Johannes Honterus din Brașov (1498—1549), prin editarea lucrărilor lui Luther, în tipografia înființată de el acolo, precum și prin întocmirea și tipărirea unor lucrări proprii. Dieta Transilvaniei, întrunită în 1550 la Turda, a recunoscut luteranismul ca «religio (confessio) recepta».

În același timp, s-a propagat între maghiari calvinismul. Centrul de răspândire al acestei doctrine a devenit orașul Cluj, cel mai de seamă propagator fiind Gâspâr Heltai, un sas sibian maghiarizat, devenit predicator în Cluj. Întrucât a "fost cîștigat pentru această nouă confesiune însuși principele Ioan Sigismund, Dieta de la Aiud, din anul 1564, și-a recunoscut calvinismul ca religie oficială de stat.

În 1568 Dieta întrunită la Turda a recunoscut ca «religio recepta» unitarianismul, propovăduit printre unguri de Francisc David și de medicul Giorgio Blandrata.

Cele trei noi confesiuni protestante au dus la slăbirea considerabilă a pozițiilor catolicismului. Astfel, după moartea episcopului romano-

; Stratileo din Alba Iulia (1542), scaunul episcopal a rămas vacant i 11 ani, timp în care ideile Reformei s-au putut răspîndi cu re-
Line printre sași și unguri. După ce Transilvania a ajuns pentru
;imp în stapînirea lui Ferdinand de Habsburg (1551—1556), acesta
is ca episcop de Alba Iulia pe Paul Bornemisa (1553). Dar, după
rea lui Ioan Sigismund, Dieta, întrunită la Sebeș, în 1556, sub
cerea guvernatorului Petru Petrovici, a hotărît desființarea Epis-
catolice din Alba Iulia. Cîțrva ani mai tîrziu, s-a hotărît secula-
a averilor Bisericii catolice. Același lucru s-a întîmplat și cu
piile catolice din Oradea și Cenad, precum și cu toate mînăs-
catolice dintre Tisa și Carpați. Episcopul Bornemisa, precum și
și călugării catolici au fost expulzați din țară.

;cunoașterea oficială a celor trei noi confesiuni protestante a avut
i însemnate nu numai asupra vieții bisericești, ci și asupra celei o-
sociale din Transilvania. De pildă, a fost favorizată dezvoltarea
mîntului laic și a scrierilor în limba națională, iar prin separarea
ională a Transilvaniei de Ungaria catolică, s-a întărit lupta pen-
lependență a principatului Transilvaniei. Aceste schimbări au dus
bușirea regimului confesional catolic de pînă atunci și la inau-
a unui nou, în care rolul de confesiune dominantă, exclusivistă
pritoare a trecut de la catolici la calvini. Românii au scăpat de
rea catolică, dar au ajuns sub cea calvină. Trebuie sa reținem
ierica Ortodoxă, de care aparținea majoritatea zdrobitoare a
ției, adică românii, a rămas în vechea ei situație de «religie
ă».

itropolia Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea/*
rejurările confuze de după 1541, presupunem că scaunul de mi-
t ortodox al Transilvaniei a rămas cîțiva ani vacant, după Petru '
Feleac, mort înainte de 1550. Abia la 15 iunie 1553, castelanul '
anchy din Hunedoara scria sibienlor că a trimis în Țara Roma-¹
pe preotul *Ioan din Peșteana*, sat în Țara Hațegului, spre a fi iit
arhieru, întrucît voievodul Transilvaniei «i-a dăruit Episco- *'
manilor» de aici. În acest scop, i-a scris domnitorului Mircea *
tul, iar acum ruga pe sibieni să-i scrie și ei, ca să fie hirotonit *
i curînd. Desigur actul hirotoniei a fost săvîrșit de mitropolitul '
' care păstorea pe atunci (1544—1558). Rezultă, din scrisoarea *
că vlădica Ioan din Peșteana era numit pentru românii din toată"*
vania. Nu mai avem alte ștm despre el. Probabil s-a stabilit *
astirea Prislop, situată în **apropiere de Hunedoara**, — unde sta

și castelanul Ioan Fanchy, protectorul său —, dar și de satul sau natal Peșteana.

S-a susținut mult timp în istoriografia noastră că în prima jumătate a secolului al XVI-iea s-ar fi înființat o episcopie la *Geoagiul de Sus*, lângă Rîmeș. Se afirma, de asemenea, că primul episcop de aici, cunoscut cu numele, a fost *Hristoior*, numit de Isabella Zăpolya la 13 mai 1557. Adevărul este însă altul și anume că Hristofor este urmașul lui Ioan, dar cu sediul în mînăstirea de la Geoagiu. Prin documentul citat mai sus, se preciza că «[a rugămintea unor credincioși ai noștri], i s-a dat lui Hristofor «episcopia mînăstirii Geoagiului de Sus (sic), cu toate veniturile și cîștigurile de orice fel, obișnuite a se cuveni *acelei episcopii din vechime*», urmînd ca «din acea mînăstire să propovăduiască tuturor celor ce se cuvine credința grecească (= ortodoxă), iar pe cei răi și cu purtări rele, să-i certe și să-i pedepsească». În continuare, porunca tuturor preoților, călugărilor și credincioșilor ortodocși să recunoască pe Hristofor ca «episcop al mînăstirii Geoagiului de Sus (sic), să-l ascultați și să vă supuneți lui și să-i dați fără nici o împotrivire venitele lui *obișnuite din vechime*...».

Deși unii istorici au afirmat că Hristofor era numai un episcop-egumen al mînăstirii Geoagiu, totuși, din actul de mai sus rezultă limpede că este vorba de o «episcopie» existentă «din vechime» (expresia apare de două ori), care nu putea fi alta decît Mitropolia românilor transilvăneni. N-ar fi exclus ca Hristofor să fi fost ridicat la demnitatea de mitropolit din egumenia mînăstirii Geoagiu. Păstoria lui a fost de scurtă durată, căci la începutul anului 1560, era atestat un nou «episcop» (mitropolit) cu numele *Sava*, originar sau călugărit în Țara Românească.

Numele acestui Sava este pomenit în prefața *întrebării creștinești* a lui Coresi, tipărită în prima jumătate a anului 1560, «cu șlirea episcopului Savei Țarei Ungurești», și închinată mitropolitului Efrem al Ungroviahiei (c. 1558 — c. 1566) care, probabil, l-a și hirotonit.

Prin 1561, în împrejurări necunoscute, Sava a fost înlocuit de un ierarh cu numele *Gheorghe*, originar din Ocna Sibiului, căruia principele i-a încredințat «episcopatul românesc al bisericii din Geoagiul de Sus». Dar la 10 aprilie 1562, principele Ioan Sigismund a reșezat pe Sava în demnitatea avută.

Dintr-o scrisoare a lui Alexandru II Mircea al Țării Românești (1560—1577) către principele Ștefan Băthory al Transilvaniei, din 10 mai 1572, aflăm că «mînăstirea și episcopia» din Lancrem au fost zidite, cu consimțămîntul lui Ioan Sigismund, de către mai mulți boieri

i, «pribegiți» în Ardeal, între care și episcopul Sava (poate de lui Mircea Ciobanul). Tot pe atunci vlădica Sava și-a cumpărat asă în satul Lancrăm, cum aflăm dintr-un alt act. Înseamnă că i stabilit reședința în satul Lancrăm, în vecinătatea orașului ulia, capitala principilor Transilvaniei. Poate însuși Ioan Sigis-Zâpolya 1-a silit să se așeze aici, pentru a-i putea supraveghea șor activitatea. Păstoria lui a durat pînă către 1570, căci la nrbrie 1570, principele Ioan Sigismund i-a dăruit casa din Lancrăm pului (superintendentului) româno-calvin Pavel Tordași, întrucît)lecase din Transilvania. Presupunem că a avut unele neînțele- u principele calvin, poate din pricina opoziției ce va fi făcut andei calvine, și astfel a fost înlăturat din scaun. 5 octombrie 1571, principele catolic Ștefan Bâthory a încredin-iducerea Bisericii Ortodoxe românești din Transilvania unui iero-cu numele *Eitimie*, cunoscut prin «învățătură, știință, purtări î și viață cuvioasă», dîndu-i dreptul să propovăduiască, să slu-și să facă vizite canonice. Unii istorici (N. Iorga, Șt. Meteș) au greșit că Eftimie era un călugăr moldovean, care, din pricina cului într-o răscoală împotriva lui Alexandru Lăpușneanu, ar fi it să se refugieze în Transilvania. Împotriva vechii tradiții, după lădiciei Transilvaniei erau hirotoniți la Tîrgoviște, hirotonia lui d săvîrșit-o patriarhul Macarie al Ipekului. Probabil a fost acolo chiar de Ștefan Bâthory, fie din dorința acestuia de a încrederea turcilor, căci Macarie era frate cu renegatul Mehmet , marele vizir, și primise jurisdicție peste toți creștinii din centrală, ocupată de turci, fie că urmărea slăbirea legăturilor lor transilvăneni cu frații lor de peste Carpați. 3 august 1572, același principe înștiința pe dregătorii săi ca a fost hirotonit «episcop» de către patriarhul Macarie, dîndu-i i dreptul de a propovădui «oriunde în țara și părțile ungurești», ind dregătorilor «ca pe el și pe popii românești care țin legea i lăsați slobozi, fără nici o piedică, să umble, să petreacă, să , să învețe, sa facă slujbe și să servească Sfintele Taine ; dresă nu mai îndrăznească să se amestece în slujba lui și în încanenitului lui...». Înseamnă că jurisdicția lui se întindea peste toată irania, Bihor și Maramureș. La sfîrșitul lunii octombrie 1573, era în Brașov, probabil pentru a discuta cu diaconul tipograf Problema imprimării unor noi cărți în limba română. In ianua-tr era din nou în Brașov, ceea ce ne face să credem că, în inter-

valul de timp scurs de la prima vizită, a călătorit în Țara Românească. Nu avem nici o știre asupra locului în care și-a stabilit reședința. Presupunem că a fost în Alba Iulia, în marginea orașului, unde au avut-o și urmașii săi (casa din Lanocrâm, a lui Sava, fusese dăruită lui Pavel Tordași). Păstoria lui la Alba Iulia a fost de scurtă durată căci s-a retras din scaun în vara anului 1574.

Urmașul său a fost ieromonahul *Hristofor*, numit de Ștefan Bâthory tot atunci (6 iunie 1574). Nu știm din ce mînastire venea. Presupunem că a fost hirotonit la Țîrgoviște de mitropolitul Eltimie (1568—1576). Prin 1576, același principe a scos pe preoții și credincioșii români din comitatele Turda, Cluj, Dobîca, Solnocul dinlăuntru (interior), Solnocul de mijloc și Crasna, de sub jurisdicția lui Hristofor, încredințîndu-le spre păstorie nou-numitului episcop de Vad, Spiridon.

Păstoria lui Hristofor a durat vreo cinci ani. Probabil a murit înainte de 16 mai 1579, cînd a ieșit de sub tipar Tetraevanghelul slav de ia Alba Iulia, a lui Lorinț, căci nu era pomenit în epilogul ei. La 21 octombrie 1579 Dieta Transilvaniei, întrunită la Turda, hotăra : «Popii românești să-și aleagă episcop românesc pe cine vor voi, după re episcopul lor de pînă acum a murit și domnitorul (= principele) să întărească pe acela care îl vor alege dintre ei». Înseamnă că preoților români li s-a recunoscut dreptul pe care-l vor fi avut din vechime de a-și alege ei înșiși chiriariul, drept care s-a respectat în Biserica Ortodoxă din Transilvania pînă în 1697 și, din nou, din 1810 pînă azi.

Preoții români, adunați atunci în sobor, au ales ca *mitropolit* pe (*ihenadic*, primul care apare, în *mod oficial*, cu acest titlu. Desigur a fost hirotonit la Țîrgoviște de mitropolitul Serafim (1576—1585), pe care-l va fi cercetat și în 1582, cînd a făcut un nou drum în Țara Românească, în timpul lui, legăturile dintre mitropoliții celor două țări au fost și mai strînse. Prin conlucrarea lor s-a tipărit *Evangelia cu învățătură*, de către diaconul Coresi, la Brașov în 1580—1581, în prefața căreia Ghenadie era numit «luminatul mitropolit marele Ghenadie de în tot ținutul Ardealului și al Orăziei», iar Serafim, «arhimitropolit». Tot cu sprijinul lui Ghenadie a tipărit diaconul Coresi și un *Sbornic slavon* (Minei) la Sebeș, în 1580.

Ghenadie a fost primul mitropolit al Transilvaniei despre care avem știri sigure că și-a avut reședința în Alba Iulia. Astfel, un act din 16 ianuarie 1581 vorbea de un «*episcop* al românilor din comitatul Albei Transilvaniei», care avea «casă» în afara zidurilor cetății Alba

litul Antonio Possevino, care a petrecut mai multe zile în acest i martie 1583, scria că «românii ardeleni au în Alba Iulia un)lit a cărui demnitate este confirmată de principe». înseamnă că ;olicii și nici protestanții nu făceau distincție clară între noțiu- «mitropolit» și «episcop» din Biserica Ortodoxă. tropolitul Ghenadie a păstorit pînă la moartea sa, survenită putui anului 1585. In locul său, soborul preoților români a ales, ropolit, pe loan, egumenul mînăstirii Prislop. Principele Sigis-iăthory 1-a confirmat, la 20 martie 1585, ca «episcop al Bisericii .ști din Ardeal și părțile ungurești», fiind prezentat ca un «om

cumpătat, cu viață curată și evlavios... care a condus cu laudă rea cîțiva ani...». A fost egumen al mînăstirii după refacerea ei i de către domnița Zamfira, fiica lui Moise Vodă al Țării Româ- a fiind și îngropată aici. A fost hirotonit arhieru tot la Tîrgo- mde mai păstorea încă mitropolitul Serafim. La 18 august 1585 Brașov, venind cu o scrisoare de recomandare din partea lui

Turcitul, domnul Țării Românești (1585—1591), către principele md Băthory. Păstoria lui a durat pînă către anul 1605.

tiai Viteazul și Biserica Ortodoxă din Transilvania. — Mitro- Ioan de la Prislop a avut norocul să păstorească tocmai în lui Mihai Viteazul, cel care a izbutit să realizeze — pentru D prea scurt însă — unitatea politică a celor trei țări româ- \Xit în cursul scurtei sale domnii în Transilvania, dar și mai

marele domnitor s-a interesat de soarta Bisericii Ortodoxe de îtfel, m"U595;] cînd a trimis o solie la Alba Iulia, în frunte cu 'litulJEftimie și episcopii Teofil al Rîmnicului și Luca al Buzău- itru ca să încheie o alianță politică cu Sigismund Băthory, n-a ată nici Biserica românească. De aceea, în tratatul încheiat la 1595, era înscris și un articol privitor la Biserică, prin care se ;a ca tot clerul, de mir și monahal, să fie lăsat «în obiceiul și din vechime, cu ritul, ceremoniile și libertățile lor și chiar aată strînge în mod liber veniturile lor îndătinate». în conti- se preciza că toate bisericile românești din Transilvania «vor fi. isdicția sau ascultarea_ mitropolitului din Tîrgoviște, după dis- iea dreptului bisericesc și a rînduielilor acelei țări și își vor itrînge veniturile lor îndatinate și obișnuite». Am arătat și în r'te că mitropoliții Ungrovlahiei, în calitatea lor de «exarhi ai or>\ hirotoneau pe mitropoliții Transilvaniei, le dădeau Sfîntul

Mir și vegheau la păstrarea neschimbată a învățaturii ortodoxe. Așa trebuie înțeleasă «jurisdicția» de care se făcea amintire aici. Poate ca o urmare a acestui tratat, Sigismund Bâthory a îngăduit mitropolitului Ioan, la 4 iunie 1595, să adune de la preoții din Țara Făgărașului câte un florin pe an, după vechiul obicei, precum încasa de la preoții din restul țării, căci pînă atunci aceștia plăteau darea respectivă așa zișilor «episcopi» româno-cilvini.

În decembrie! 1596[^] cînd Mihai Viteazul a vizitat pe Sigismund Bâthory, a obținut de la el îngăduința să ridice o biserică-mînăstire în însăși capitala sa, la Alba Iulia, lîngă zidurile cetății, care..a servit apoi drept catedrală și reședință mitropolitană. Ea a fost ridicată în)15-9Xj cînd a fost îngropat în ea vornicul Danciu din Brîncoveni, tatăl iui Matei Băsarab, trimis în solie la Alba Iulia, unde și-a găsit sfîrșitul. Mihai Viteazul a[^] ctitorit și alte biserici în Transilvania: la Lujerdiu, ijLpărțile. Clujului și la Făgăraș. Credincioșii din Ocna Sibiului au ridicat o biserică de lemn cu ajutorul unui dregător al domnului român, vistiernicul Vasile, pe care au fost siliți să o răscumpere de la dări-mare în 1609, plătind o însemnată sumă de bani bisericii calvine de acolo.

Cu ajutorul lui Mihai Viteazul, a ajuns episcop la Muncaci egumenul Serghie de la Tismana, în 1597.

Dar marele domn al Unirii a fost preocupat și de ridicarea stării . materiale "și morale a preoțimii românești din- Transilvania.. Astfel Dieta, întrunită la Alba Iulia ~ia~20—27 iulie 1600, a hotărît — la dorința sa — ca preoții români să fie scutiți de robotă, iar cei care s-ar recăsători să fie pedepsiți cu două sute de florini.

S-a susținut în vechea noastră istoriografie, — îndeosebi în cea unită (A. Bunea, iar după el N. Iorga ș.a.) —, că Mihai Viteazul ar fi fost cel care a înființat Mitropolia Ortodoxă a Transilvaniei, cu sediul în Alba Iulia, așezînd aici pe primul ei cîrmuitor, Ioan de la Prislop. Adevărul este că Mihai Viteazul a ridicat numai o nouă biserică, ce trebuia să slujească drept catedrală mitropolitană, făcînd, alături de ea, și o reședință corespunzătoare pentru vlădica Ioan de la Prislop, pe cînd Mitropolia — ca instituție — era mult mai veche.

În primul rînd, avem o serie de mărturii documentare sau de alt gen privind «arhiepiscopii» sau «mitropoliții» Transilvaniei cu sediul în Feleac. Faptul că urmașii acestora n-au mai avut un sediu stabil se explică prin împrejurările politice nefavorabile. Avem apoi alte știri sigure că «mitropolitul» Ghenadie și-a avut reședința la Alba Iulia «lîngă

> cetății». Tot aici vor fi stat și înaintașii săi Eftimie și Hristo-
 îbuie avut în vedere și faptul că în actele emise în cancelaria
 ilor Transilvaniei, mitropoliții români apar sub denumirea de
 pi» ; însuși mitropolitul Ioan de la Prislop era numit, în decre-
 ;onfirmare, «episcop al bisericilor românești din Transilvania și
 ei ungurești», iar în diplomele principilor din secolul al XVII-lea,
 diții ardeleni erau numiți tot «episcopi», iar mitropolia — «epis-
 In sfârșit, trebuie să avem convingerea că dacă Mihai Viteazul
 ist acela care «a întemeiat» Mitropolia Transilvaniei cu sediul
 i Iulia, după căderea lui instituția creată de el ar fi fost cu
 ță suprimată.

[vinismul și românii ortodocși din Transilvania. Arătam mai
 prejurările în care s-a răspândit luteranismul între sașii tran-
 ni, precum și calvinismul și unitarianismul între unguri. Ro-
 u rămas și mai departe în vechea lor credință ortodoxă, socotită
 i, deși în 1543, Dieta întrunită la Cluj proclamase principiul
 ii religioase în Transilvania.

vechea istoriografie s-a afirmat că sașii ar fi încercat să pro-
 ivățătura lui Luther și printre români. Cercetările recente au
 că nu poate fi vorba de o astfel de propagandă la români. În
 calvinii maghiari, a căror confesiune a fost recunoscută ca
 de stat», în locul celei catolice, au folosit toate mijloacele a-
 și răspândi învățătura printre români. Scopul nemărturisit al
 acțiunii era identic cu cel pe care-l urmăreau catolicii, adică
 ■izarea credincioșilor români. În acest scop, cîrmuitorii calvini
 silvaniei (principi, superintendenți, membri ai Dietei, comiți etc.)
 sit felurite metode de atragere a românilor la calvinism : nu-
 nor «episcopi» româno-calvini, tipărirea de cărți calvine în ro-i,
 diferite măsuri de îngrădire a autorității mitropolitului orto-
 ;cum și a protopopilor și preoților săi etc. Această propagandă ut
 după 1556, anul desființării Episcopiei catolice din Alba ind
 sprijinită de principele Ioan Sigismund, convertit la calvi-slăbit
 în ultimele două decenii ale secolului al XVI-lea, sub i
 catolici din familia Băthory, ca apoi să se desfășoare cu :ă
 intensitate în tot cursul secolului al XVII-lea, cu sprijinul "
 al principilor calvini maghiari din acel timp. Ca și în cazul .
 ndei catolice din secolele anterioare, calvinismul a putut
 ioar puțini români, mai ales dintre aceia care dețineau felu-
 prietăți sau funcții publice, pentru ca să și le poată menține.

În anul 1566, întâlnim primul superintendent calvin pentru români, *Gheorghe din Sîngeorz*, probabil un preot român trecut în rîndul nobilimii. Presupunem că era originar din Sîngeorz — Trăscău (azi Colțești, jud. Alba), în apropiere de Aiud, sat locuit astăzi de maghiari. Reședința acestuia se pare că era în Teiuș. Dieta Transilvaniei, întrunită la Sibiu, la 30 noiembrie 1566, a dat tot sprijinul superintendentului Gheorghe, hotărînd ca «erezia» ortodoxă să fie înlăturată, iar slujitorii Bisericii Ortodoxe (episcopi, preoți, călugări) care «nu vor să treacă la religia cea adevărată» (calvinism, n.n.), să fie alungați din țară. Cu toate aceste măsuri, preoții și credincioșii români, în frunte cu mitropolitul Sava din Lancrăm, au opus rezistență. De aceea, în anul următor, Gheorghe de Sîngeorz se plîngea lui Ioan Sigismund că preoții români nu vin la sinoadele lui ca să asculte «curata învățătură evanghelică» pe care le-o predica el, nu-i achitau darea covenită, ci, dimpotrivă, îi adresau «cuvinte urite și calomnioase și diferite injurii». La 2 octombrie 1567, principele amenința pe români că dacă nu vor asculta pe superintendent, vor fi expulzați din țară, ca și catolicii, în 1556. Peste o lună, principele ordona și dregătorilor săi să dea tot sprijinul lui Gheorghe de Sîngeorz.

Dar toate aceste măsuri n-au folosit la nimic, pentru că în iunie 1568, Dieta întrunită la Turda constata că «sînt încă foarte mulți, români în țară care nu se supun episcopului calvin, ci ascultă pe popii lor cei vechi», cerînd pedepsirea acestora.

Activitatea lui Gheorghe de Sîngeorz s-a încheiat cu moartea sa, survenită prin 1563, căci la 8 februarie 1569, același principe calvin anunța pe dregătorii săi că a numit ca «episcop sau superintendent general al bisericilor românești din țara Ardealului» pe *Pavel din Tuidaș (Tordași)* — sat în apropiere de Orăștie —, obligîndu-i să-l ajute să propovăduiască în românește și să reformeze cultul ortodox. Noul superintendent a convocat o adunare (sinod) la Aiud, la 16 octombrie 1569, care a adoptat șase hotărîri privitoare la «reformarea» cultului ortodox : înlăturarea învățăturilor ortodoxe care — după părerea calvinilor — nu aveau temeiuri biblice (deci Sfînta Tradiție), înlăturarea cultului sfinților și rugăciunilor pentru cei morți, admiterea căsătoriei a doua la preoți, săvîrșirea slujbelor în românește, ca[^] lehzarea credincioșilor în învățatura calvină ș.a.

Arătăm mai sus că pentru neîmplinirea hotărîrilor luate de dH muitarilor calvini și poate chiar ale celor luate de acest sinod, mitro-)

ortodox Sava a fost înlăturat din scaun, iar la 4 noiembrie începe să dăruie casa și grădina sa din Lancrăm superintendentului Pavel din Turdaș (peste patru ani el a vândut toate aceste sășii din Brașov).

Într-o scrisoare a lui Pavel către bistrițeni — scrisă din Lancrăm în noiembrie 1570 — aflăm că prin dispoziția principelui a convocat un sinod, la Cluj, pentru ziua de 1 ianuarie 1571. În scrisoare se vede că preoții chemați la sinod erau îndatorați să aducă bani pentru tipărirea Psaltirii și a Liturghierului, tipărite în românește, ca aceia care nu se vor prezenta să fie pedepsiți. Mulți istorici socotesc că este vorba de Liturghierul și Psaltirea tipărite de la Brașov, în 1570. În realitate, Tordași avea în vedere Psaltirea scrisă cu litere latine și ortografie maghiară-săsească, tradusă în românește, și de Cartea de cîntece calvine, amîndouă tipărite în românește la Cluj.

Și Biserica românească s-a schimbat după moartea lui Ioan Tordași (14 martie 1571), cînd la conducerea Transilvaniei a venit un principe din familia catolică Bâthory. Cu toate acestea, adevăratul drozelitism printre români a continuat, datorită deputaților din Dieta țării, care au izbutit să impună unele hotărîri care îi erau deosebite de români. Astfel, la 21 aprilie 1577, curînd după moartea lui Ioan Tordași, Dieta întrunită la Turdaș hotără să se aleagă un nou principe pentru românii care, «luminați de Dumnezeu, au pălăgia grecească» (ortodoxă) și au trecut la calvinism. Noul ales, *Tordași*, era fiu sau rudă a lui Pavel. În timpul său au fost convertiți la calvinism 26 de credincioși români din satul Turdaș, unde [și avea sediul, căroră li s-au maghiarizat și numele (Ioan — Szatmáry János, Dumitru Jeledințan — Loszádi Demeter). Ulterior s-a luat și biserica de la credincioșii ortodocși și s-a construit o biserică calvină maghiarizată (există și azi credincioși calvini în localitate, descendenți ai românilor ortodocși amăgiți în urmăritorii veacuri).

Și la Cluj, cu sprijinul lui Mihail Tordași s-a înființat o tipografie, în care s-a imprimat în 1582 cunoscuta lucrare intitulată în limba română. Cuprindea în sine două cărți ale Vechiului Testament: Facerea și Ieșirea (s-au păstrat și fragmente din alte cărți biblice). Este o traducere după versiunea maghiară a Bibliei lui Heltai, tipărită la Cluj, în 1551. Din prefața Paliei aflăm că

în afară de Mihail Tordași, căruia îi aparține inițiativa și supravegherea traducerii și tipăririi, au colaborat și alți predicatori și dascăli români calvini : «Herce Ștefan, propoveduitorul Evangheliei lui Hristos în orașul Căărănsebeșului, Zacan Efrem, dascălul de dascălie a (Caran)-sebeșului și cu Peștișel Moisi, propoveduitorul Evangheliei în orașul Logoșului, și cu Archirie, protopopul varmighiei (= județului) Henedoarei». Notăm că aceste orașe bănățene au fost două centre însemnate de propagare a calvinismului.

Cu Mihail Tordași s-a încheiat șirul pretinșilor «episcopi» româno-calvini. În ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, principele catolic Sigismund Báthory a expulzat din Alba Iulia pe însuși superintendentul calvin maghiar, reșezînd aici un episcop catolic, în persoana lui Dimitrie Naprâgyi. Dar în secolul al XVII-lea, acțiunea prozelitistă calvină printre români s-a dezlănțuit cu și mai multă intensitate, fiind patronată de principii calvini care s-au succedat atunci la conducerea Transilvaniei.

Concluzii: *Mitropolia ortodoxă română din Transilvania, atestată documentar din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, și-a continuat existența, în chip neîntrerupt, în secolul al XVI-lea. Titularii ei n-au avut o reședință stabilă, ci, siliți de împrejurări, s-au așezat în apropiere de centrul stăpînirii politice a țării (de altfel, nici voievozii Transilvaniei nu aveau o reședință stabilă). Astfel, pînă pe la mijlocul secolului al XVI-lea reședința lor a fost la mînăstirea din Feleac, lingă Cluj, mutată apoi — probabil — la Prislop, lingă Hunedoara, apoi, în chip sigur, la Geoagiu și Lan-crăm lingă Alba Iulia și — în cele din urmă — chiar în acest oraș, devenit capitala piincipatului Transilvaniei.*

Prozelitismul calvin printre români, patronat de principele Ioan Sigismund Zâpolya, n-a dat rezultatele urmărite pentru că ierarhii, preoții și credincioșii români au rămas statornici în cre-dința strămoșească.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. AUGUST TREBONIU LAURIAN, *Documente istorice despre starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*, în «Magazin istoric pentru Dacia» voi. IU, București, 1846, p. 95—330; NICOLAE IORGA, *Documente românești din arhivele Bistriței*, partea I—II, București, 1899—1900, CXVI + 103 p. (I)+XLIX+147 p. (II); E. HURMUZAKI — N. IORGA, *Documente privitoare la istoria românilor*. voi. XI (1526—1626) și voi. XV, partea I (1358—1600), București, 1900 și 1913 ; NICOLAE IORGA, *Șteian cel Mare, Minai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în «An.

», Meni. Sect. Ist, s. II, t. XXVII, București, 1904, 35 p.; NICOLAE DO-
r'aqmonte privitoare la istoria Bisericii Române, Budapesta, 1904, 84 p.;
 IV HERLEA, VALERIU ȘOTROPA și IOAN FLOCA, *Vechile legislații*
I. Approbatae Constituitions, 1653, în MA, an. XXI, 1976, nr. 7—9,

ări generale. AUGUSTIN BUNEA, *Vechile episcopii românești a*
ieoaqiului, Silvașului și Bălgradului, Blaj, 1902, XII + 152 p.; NICOLAE
Ue și preoți din Ardeal, București, 1902, V + 349 p.; NICOLAE IORGA,
 Mare, *Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în «An. Acad. Rom.», Mem. II, t.
 XXVII, București, 1904, 35 p. (și în voi. *Studii asupra evului mediu* Ediție
 îngrijită de Șerban Papacostea, București, 1984, p. 368—399); ȘTEFAN *oria*
Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria, I, Sibiu,
 1935, XXXVI + 596 p. (p. 68—182).

ări speciale. ȘTEFAN LUPȘA, *Biserica Ortodoxă Română din Ardea!*
în veacul XV, în M.A., an. III, 1958, nr. 1—2, p. 71—86; ȘTEFAN LUPȘA,
Ardealului în veacul XVI, în M.A., an. V, 1960, nr. 7—8, p. 573—598; OPA,
Considerațiuni critice cu privire la Mitropolia Transilvaniei din XV-lea și
al XVI-lea și a raporturilor ei cu Moldova, în M.B., an. VIII, —9, p. 387—436;
 ȘTEFAN METEȘ, *Episcopia Geoagiului de Sus*, în M.A., j, nr. g—io, p.
 654—661; i MIRCEA PĂCURARIU, *inceputurile Mitropoliei ei*, București,
 1980, 152 p.

irma și românii ortodocși din Transilvania. ALEXANDRU
nstituțiile calvinești în Biserica românească din Ardeal, Blaj, 1895 (ten-
 REVESZ IMRE, *la Relormc et les Roumains de Transylvanie*, în «Archi-
 >ae centro-orientalis», III, 1937, p. 279—316 (și extras : Budapest, 1937,
 TRE FILIMON, *Protestantismul și românii din Ardeal. Combaterea unei*
e. Arad, 1938, 62 p.; JUHÁSZ ISTVAN, *A reformáció az erdely románok*
urna între românii din Transilvania), Cluj, 1940; ERICH ROTH, *Die Retor-*
Siebenbürgen, Bänd I—II, Koln—Wien, 1962; PA VEL BINDER și ARNOLD
 N. *Românii din Brașov în epoca Retormei*, în S.M.I., București, XIII, 1969,
 PAVEL BINDER, *Românii și Relorma. Scurte contribuții la istoria culturii*
în secolul al XVI-lea, în SLLF, III, 1974; KRISTA ZACH, *Zur Geschichte*
'sionen in Siebenbürgen im 16 bis 18 Jahrhundert, în *Sildost deutsches inchen*,
 XXIV/XXV Bänd, 1981/82, p. 40—89.

ie

t

rin 1489, Ștefan cel Mare a primit din partea lui MațteL-Cflmn.
 ^tffigaflei"ft"#58^-Î490), cetatea Ciceului, așezată pe Șomeșul
 Mare (nu departe de orașul Dej), și GeJLatea de Baltă, pe ȚîrniiianMic.1.
 (între" orașele Țîrnaveni și STăj de astăzi), cu __toațe^șefele din jurul
 lor. jfrjij^JT compensa^ a Cetății Albe,
 cucerite de turci în 1484. Ciceul avea un domeniu de 60 desateTcare
 se întindeau pe valea Someșului ajungînd, în nord, pînă în părțile
 lăpușului, iar spre apus pînă în părțile Chioarului. Cetatea de Baltă
 ev ea opt sate. Stăpînirea asupra acestor domenii i-a fost recunoscută
 lui Ștefan și de noul rege al Ungariei, Vladislav II (1492—1516).

In 1529, Petru Rareș ajlM-âj^ior.JiuJLUajul^
 triva lui Ferdinand de Habsburg^Jn lurjta, lor pentru coroana _lJnga- <ty
 riei. In jfMnibui _ajL£jstei_inJe_ryenții, Zăgolyj^ a _ confirmat domnului

și alte două orașe: Bistrița, cu peste 50 de sate, și Rodna, cu 23 de
 sate, precum și cetatea Ungurașul^cu 34 de sate. &

. -J_ .^ ~*tn anii următori, Petru Rareș a pierdut Ungurașul, iar celelarte
 Tj^posesiuni au fost pierdute după moartea sa. Prin 1558, Alexandru '

MAFi a l t ă , dar pentru scurt timp.

^x, ^ Stăpînirea acestor domenii de către domnii Moldovei a avut o^
 ~/ ^are~msemnătate "asupra vieții bisericești^ a românilor din satele apar-
 | ^ ă 7

/ Lăpușneanu a intrat din nou în stăpînirea Ciceului și a Cetății de

orașelor și cetăților amintite.. Se pare că în satul Vad — malul
 stîng al Someșului, foarte aproape de cetatea Ciceu, ambele în
 apropiere de orașul Dej — exista o mînăstire ortodoxă încă secolul al
 XIV-lea (în ungurește Vaduî""se"nuînea Rew Kolostor mînăstîrejr^Cei
 mai mulți cercetători consideră pe ..Ștefan cel ■ept ctitor jdjinei
 TnsencTTă^ad, ^xistență șLazi, ci

ător bisericilor ridicate în Moldova în ultimii ani ai domniei lui Ștefan cel Mare (ștefan cel Mare, însoțit de un ctitor al lui Petru Rareș). Zidirea și s-a făcut desigur după ce Ștefan cel Mare a ajuns în stăpânirea sa cumințite.

• Ștefan cel Mare — în înțelegere cu mitropolitul eorghe și cu episcopii He la" Roman și Rădăuți — a așezat în reci de la Vad un episcop ortodox, căci el avea nevoie, în fața feudaților " Tiumâț de un sprijin militar-politic, ci și 6 mărturie istorică — oarecum indirectă — rezultă că întemeietorul episcopiei Ștefan cel Mare. Într-o ipoteză a domeniului Ciceu, din anul 15 se pare că Ernsco| Eni" STâțuiă, pe care dpjnm_ inoldoveni" le" " Tîr" âit" dă d a i t d Pt R

~«3fn~~vecWfle»7"pe" Tîngar"âite" două dăruite de Petru R de ~3us" T Bogate Tde Jos, în apropiere de Vad. Probabil tot acest • a dăruit satele Soareș și Lunca în feuda Unguraș. Înseamnă că două i-au fost dăruite de un domn anterior, care socotim că Ștefan cel Mare. Jurisdicția Episcopiei se întindea peste satele și din feudele amintite mai sus. Excepție făceau jcele opt sate itoare Cetății de Baltă, mult îndepărtate de Vad, care aparțineau >1Jei de Feleac—Geoagiu — Alba I ~ Vactului fûi tf

1523, preoții Matei, Șandru (Alexandru) și Petru, împreună cu le pe valea Rodnei au cerut magistratului Bistriței să le peridice o mînăstire, în locul alteia mai vechi. La 23 septembrie fătul orașenesc le-a îngăduit să-și ridice mînăstirea pe rîul între j&tele Hordou (azi Coșbuc) și Telciu. Peste zece ani, la iarie' 53^ într-un act «de protecție», dat de magistratul Bistriței care se confirmau acelei mînăstiri anumite proprietăți (o pădure, terenuri despădurite), era pomenit și «episcopul Layr "»

^a4ÎfâJ2âii (probabil Layr este o transcriere greșită a greces- *

!Jâ g g
ir = domn), li socotim pe Ioan — cu rezerve — ca primul de Vad cunoscut cu numele.

1529, este amintit un episcop cu numele *Anastasiu*. Acesta era ean și unul din oamenii de încredere ai lui Petru Rareș. În rie 1529, Anastasiu conducea ostile lui Rareș împotriva bistririi la 11 octombrie semna cu ei un armistițiu (împreună cu >ul Simion Dracșin din Ciceu și/vistiernicul Tomșa). 1531, vlădica Anastasiu dăruia bisericii episcopale de la Vad ia a Sfîntului Nicolae, ferecată în argint aurit (azi în Muzeul al României), cu o inscripție în limba slavonă : «Ruga robului

lui Dumnezeu, episcopului Anastasie din Vadul ungurean, a ferecat această icoană în anul 7039 (= 1531), luna mai 15».

În 1538, vlădica Anastasie complota împotriva lui Petru Rareș, refugiat atunci în cetatea Ciceu, pentru a fi dat în mîna lui Ștefan Lăcustă, care-i ocupase scaunul domnesc (1538—1540). Despre acest complot al episcopului Anastasie, alături de dușmanii lui Petru Rareș, amintește și Grigore Ureche în *Letopisețul* său, arătînd ca după descoperirea lui, «silit-au cu meșteșug de i-au scos din cetate și i-au gonit Patru Vodă».

Anastasie s-a retras în Moldova, așezîndu-se la mînăstirea Putna, unde se pare că își avea metania. Acum a făcut acestei mînăstiri două danii, de cîte 100 de galbeni, pentru a i se face două pomeniri pe an. Probabil și-a reluat scaunul în 1541, cînd a revenit la domnie Petru Rareș, care iertase pe toți boierii trădători, căci abia peste cîteva ani întîlnim un nou episcop de Vad.

La 19 iulie 1546, Petru Rareș informa pe bistrițeni că «am ales pe acest episcop al nostru cu numele *Tarasie* la Episcopia de Vad», cerînd să-i acorde jurisdicție peste preoții și credincioșii de aici, cum a avut și «episcopul dinainte». Deci eparhia Vadului era considerată ca aparținînd Moldovei, jurisdicția ei întinzîndu-se peste satele care făceau parte din feudele lui Petru Rareș.

Tarasie a păstorit mai puțin de 4 ani, căci în 5 ianuarie 1550, Iliș Vodă, fiul turcit al lui Petru Rareș, scria bistrițenilor că a trimis un nou episcop la Vad, pe *Gheorghe*, rugîndu-i să-i dea scrisori către credincioșii ortodocși din părțile Bistriței ca să-i acorde veniturile episcopesci și să-l asculte. Probabil este fostul egumen Gheorghe de la Putna, pomenit într-un hrisov din 11 aprilie 1546.

În anii 1551—1556 Transilvania a ajuns în stăpînirea lui Ferdinand de Habsburg (principele Ioan Sigismund și mama sa Isabella Zapolya primind, în schimb, domeniile Oppeln și Ratiborn). Îndată după aceasta, noii stăpîni ai Transilvaniei au făcut o conscriere a tuturor proprietăților, în vederea stabilirii impozitelor. Astfel, în 1553 s-a făcut și conscrierea feudelor moldovene, trecute acum în stăpînirea Habsburgilor. Episcopia Vadului stăpînea încă cele șase sate menționate mai sus și o moară. Deși era înființată de domnii moldoveni, austriecii au menținut Episcopia Vadului, rupîndu-se însă, pentru un timp, legăturile ei cu Moldova. N-ar fi exclus ca episcopul Gheorghe să se fi retras îndată după aceasta în Moldova, unde, probabil, a ajuns episcop de Rădăuți, pe la sfîrșitul anului 1552 sau începutul lui 1553. ^

1556, Dieta Transilvaniei, întrunită în Sebeș (jud. Alba), a reț pe Ioan Sigismund Zâpolya și pe mama sa Isabella. Tot atunci rimis ostile în Transilvania, pentru a-i sprijini la ocuparea trodomnii celor două țări românești învecinate : Pătrașcu cel Bun i Românești și Alexandru Lăpușeanu al Moldovei. Probabil la inea lui Lăpușeanu, Petru Petrovici, consilierul principelui Ioan und, a numit ca episcop de Vad pe *Maica*, numire confirmată >rilie 1557 și de principesa Isabella Zâpolya. Din actul de confirflăm ca numirea lui Marcu a întâmpinat opoziție în eparhie, fapt care Isabella porunceă tuturor dregătorilor și nobililor țării să ască numirea, iar preoților, călugărilor, cnejilor și credincioșilor i din eparhie, să asculte de noul episcop și să-i dea, potrivit lui obicei, veniturile care i se cuveneau.

ăă în prezent toți cercetătorii au socotit că fostul mitropolit din ulia, Eftimie, după ce s-a retras din scaun (înainte de 6 iunie ar fi fost numit episcop de Vad. Cercetătorii respectivi se bazau tul că în 1585 episcopului de Vad i s-a acordat jurisdicție peste comitate care au aparținut înainte lui Eftimie. Am arătat și în : că trebuie să-l considerăm pe Eftirnie mitropolit peste întreg ui, după cum reiese chiar din actul lui de numire, deci și peste tele care pînă la el aparțineau eparhiei Vadului. După retrăgeam scaun, a fost numit ca mitropolit în Alba Iulia Hristofor (6 L574), iar comitatele din nordul Transilvaniei — deci cele aparire Vadului — au fost puse, prin 1576, sub ascultarea unui episcop nele *Spiridon*. Aceste comitate erau : Turda, Cluj, Dobîca, Soldinlăuntru (interior), la care au fost adăugate și Solnocul de și Crasna. Numirea lui Spiridon și peste ultimele două comitate ! explicația în prevederile tratatului de pace de la Speyer din dintre împăratul Maximilian de Habsburg și principele Ioan und, cînd au fost cedate Transilvaniei comitatele știute.

a păstorit timp mai îndelungat, căci abia în ultimii ani ai sei al XVI-lea, întîlnim un nou episcop de Vad, pe *Ioan* de la irea Cerna, din zona Hațeg-Hunedoara. Mult timp a fost cunoscut riografia noastră sub numele greșit de Ioan Cernea. Se crede că a murit într-o luptă la Satu Mare, la 14 ianuarie 1605, căci cro1 maghiar Szamoskozy István (c. 1565—1612) scria : «În cetate un episcop român, de curajul căruia se minunau toți. Acesta se cu un paloș mare nemțesc, de ridicat cu două mîini, și în locul ovea, mulți cădeau de mîna lui și unde lovea, nu lovea în zadar, s din urmă, a fost împușcat tocmai prin mijloc și a murit. Acest

episcop — mic de statură și cu plete lungi — a fost și aici în Cluj, în Basta ■, purta toiag suflat cu argint».

La 23 septembrie 1605 principele Ștefan Bocskay (1604—1606) înțarea din nou pe episcopul *Spiridon*, acordându-i jurisdicția peste comitatele Turda, Cluj, Dobîca, Solnocul dinlăuntru, Solnocul de mijloc și Crasna, dar și dreptul de «superintendent suprem», peste toate bisericile românești din Transilvania și «părțile ungurești». Fiind mai în vîrstă, principele Transilvaniei îi va fi acordat lui înțietatea «onorifică» între cei doi vlădici ortodocși ai Transilvaniei. În orice caz, la 29 aprilie 1608, noul principe Gabriel Băthory (1608—1613), probabil la sesizarea mitropolitului Teoctist din Alba Iulia, a limitat drepturile de jurisdicție ale lui Spiridon la comitatele care aparțineau, în mod obișnuit, Vadului, la care a adăugat și Maramureșul. El se intitula însă și de-acum înainte : «vlădica Spiridon de Ardeal și Maramureș și celelalte părți din țara ungurească». Presupunem că s-a retras în Moldova, prin 1614.

La 21 februarie 1615, principele Gabriel Bethlen (1613—1629) a numit ca episcop la Vad pe *Teoil*, din mînăstirea Prislop. Jurisdicția lui se întindea peste comitatele Turda, Cluj, Dobîca, Solnocul dinlăuntru, Solnocul de mijloc, Crasna și Maramureș, la care se adăugau acum Bihorul și districtele Bistrița și Gurghiu.

Urmașul sau pare să fi fost *Augustin*, probabil un moldovean. Deducem acest lucru din faptul că într-un act de numire al unui episcop român păstrat numai fragmentar, fără dată și fără să se poată vedea numele celui numit,, se arată că episcopul Augustin părăsise mînăstirea Vad, precum și bisericile românești din comitatele peste care a avut jurisdicție și s-a retras în Moldova. N-ar fi exclus ca episcopul nou-numit să fi fost moldoveanul *Dosoftei*, care între anii 1624—1627 a ajuns mitropolit în Alba Iulia. Sîntem îndemnați să facem această presupunere, bazîndu-ne pe însemnarea de pe Un *Tetraevanghel* slavon în manuscris din anul 1622, cu următorul cuprins : «eu vlădica Dosoftei ce am fost în Roman și Huși... așîșderea vlădică în Ardeal și în Maramureș...», f*'^

La 1 iuhie\1623]) Pjj£ipjele 5âS^{r^e^} Bethlen înțarea numirea lui *EfUmie ca* episcop de Vad — făcută de~îrateTe său Ștefan Bethlen• — cu jurisdicție' peste comitatele avute de Augustin, la care se mai adăugau Sătmardî și districtele Bistrița și Gurghiu. Cu_acest Eftimie se încheie^ șirul episcopilor de Văd. Mitropolitul Dosoftei din Alba Iulia trimitea'—prin anii 1624—1627 — un preot în părțile Bistriței să adune restanțele «osfeștaniilor și gloabelor» rămase «de la vlă-

mie încoace». La 4 decembrie 1628, mitropolitul Ghenadie II i Iulia se intitula «arhiepiscop în scaunul Bălgradului și al și al Oradiei și a Sătmăruului și a toată țara Ardealului și ».

>are că după moartea, retragerea în Moldova sau, în jurarea în a lui Eftimie, principele calvin Gabriel Bethlen n-a mai lăsat scaunul vlădicesc vacant de la Vad. Poate că în vlădiciei de unii veniți din preajma «ortodoxă» Moldovă — împiedicau acțiunii prozelitiste calvine patronate de principele Bethlen. Întotdeauna scaunelor vlădicesci, de la Alba Iulia și Vad, era [scadă și rezistența ortodoxă în fața aceluiași prozelitism, toate acestea de-acum înainte nu mai avem știri despre Episcopatul totuși se pare că s-au făcut încercări pentru ocuparea scaunului vlădicesc. Astfel, prin 1631 se găsea în satul Budișoruș) Tii părțile Bistriței, un episcop cu numele *Benedict*. La 1631 el trimitea de aici pe diacul său Teodor la mănăstirea , «pentru oarecari treburi sufletești». Probabil a fost hirotonisit în Moldova, anume pentru scaunul de Vad, pe care credem că nici nu a putut ocupa. Pe la sfârșitul anului 1633, până la începutul celui următor a condus provizoriu Episcopia Romanului, apoi s-a retras la Iași Sucevița.

•abil *Savu* (Sava), socotit de cercetători ca episcop al Maramureșului între anii 1650—1651, și-a avut reședința în mănăstirea din Iași din diploma de numire dată de principele Gheorghe Rákoczy II (1650) la 12 aprilie 1650, rezultă că jurisdicția lui se întindea asupra regiunilor : Solnocul din lăuntru, Solnocul de Mijloc, Sătmăr, dispartimentele și Maramureș, deci ținuturi care altădată făceau parte din scaunul Vadului. Lui Sava, principele i-a fixat un program de lucru în 7 puncte, fiind pus sub ascultarea superintendentului din Iași și a mitropolitului ortodox din Alba Iulia. Presupunem că decizia lui a fost determinată de trecerea unor episcopi ruteni de la Ortodoxie la unirea cu Biserica Romei. Pentru a împiedica răspândirea în părțile de nord ale Transilvaniei și în Maramureș, principele considerat necesară numirea unui nou episcop ortodox, peste episcopii aparținătoare Episcopiei de Vad. Probabil din pricina înfrângerii celor șapte condiții calvinești, vlădica Sava a ajuns la un acord cu Rákoczy, care, la 17 iunie 1651, înștiința pe bistrițeni trecut «pe căi tănuite» în Moldova.

*.

C o n c l u z i i : Din cele expuse, se desprinde că Episcopia Vadului a fost înteweiată de Ștefan cel Mare și considerată mult timp „ca o eparhie” moldovenească, întiucit jurisdicția vlădicilor de aici, 'seltinăeă peste feudele pe care le-au avut domnitorii moldoveni în "Transilvania, pîna pe la mijlocul^ secolului al XVI-lea%. Ulterior, "episcopiilor"~de aici li s-a acordat jurisdicție și peste alte comitate "din nordul Transilvaniei.^ Primii episcopi ai Vadului erau numiți de domnii din Moldova.^După pierderea feodelor respective, ei erau numiți de principii Transilvaniei, "probabil tot la recomandarea domnilor moldoveni. Era firesc ca și hirotonia episcopilor de Vad să o fi săvșșit mitropoiții Moldovei, la Suceava, asistați dei"suffSgăhTilor de la Roman și Rădăuți. M

Ca și mitropoiții de la Geoagiu—Alba Iulia, episcopii de la Vad au avut de înfruntat încercările principilor calviniști ai Transilvaniei de a răspîndi noua confesiune printre credincioșii români.

BIBLIOGRAFIE

I z v o a r e : N. IORGA, *Documente românești din arhivele Bistriței*, partea I și II, București, 1899—1900, CXVI + 103 p. (I) + XLIX + 147 p. (II); NICOLAE IORGA, *Șteian cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXVIII, București, 1904, 35 p. j NICOLAE DOBRESU, *Fragmente privitoare la Istoria Bisericii Române*, Budapesta, 1904, 84 p.; E. HUR-MUZAKI — N. IORGA, *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. XV, partea I și II, București, 1911—1913.

L u c r ă r i g e n e r a l e : AUGUSTIN BUNEA, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, XII + 152 p.; NICOLAE IORGA, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, 349 p.; AUGUSTIN BUNEA, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, 307 + VI p.; ȘTEFAN METEȘ, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, voi I, ed. II, Sibiu, 1935, XXXVI + 596 p.

L u c r ă r i s p e c i a l e : ȘTEFAN METEȘ, *înliințarea Episcopiei de Vad*, în «Revista Ortodoxă», București, an. I, 1912, nr. 1, p. 16—22; 1913, nr. 3—4, p. 80—86; 1913, nr. 5—6, p. 156—159; 1913, nr. 7—8, p. 227—242 (unele titluri diferă de la număr la număr); IOĂCHIM CRĂCIUN, *Știri despre episcopii Ioan Cernea al Vadului, Teodor al Vlrșeuului și Sava al Inăului la cronicarul ardelean Șteian Szamoskozx*, în voi. *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 125—128 ; ȘTEFAN PASCU, *Un vlădică român necunoscut — Marcu al Vadului (1557)*, în ST, an. VIII, 1956, ar. 3—4, p. 250—254 ; ȘTEFAN LUPȘA, *Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, în MA, an. V, 1960, nr. 7-8, p. 573—598.]

,noUiimoi> :■) JJ

Mu LITERATURA BISERICESQĂ
'.., ÎN MANUSCRIS ÎN ȚĂRILE ROMÂNE
-h~ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

i cursul acestui secol, în cuprinsul țărilor române se pot urmări ilte aspecte ale culturii bisericești în limba slavonă : se conaligrafiera de manuscrise liturgice sau teologice, dar se în- : și lucrări originale : teologice, istorice, juridice, muzicale. t de mare însemnătate și cu urmări binefăcătoare pentru, incultură românească îi constituie apariția primelor texte rocunoșcute, cu traduceri din cărțile Sfintei Scripturi, din lucră-nților Părinți și ale scriitorilor post-patristici, din «literatura ă» bizantină, traduceri făcute după numeroasele manuscrise ire circulau la noi.

mscrise slavone. Școlile de caligrafi din mânăstirile Neamț, ița, Putna, Voroneț, Bistrița din Oltenia, Cozia și-au conti-istența și în cursul secolului al XVI-lea. Este adevărat ca putut menține' la strălucirea pe care au cunoscut-o ,în secolul mar ales în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. în Țara iscă școlile de caligrafi și-au pierdut însemnătatea și datorită iței noului meșteșug al tiparului, căci, încetul cu încetul, cărrite au luat locul manuscriselor. Cu toate acestea, se păs-iază un număr apreciabil de manuscrise aparținătoare seco-XVI-lea. Este surprinzător că numărul manuscriselor cu con->logic — în speță texte din Sfinții Părinți și scriitorii post-— este relativ redus față de secolul anterior. S-au caligrafiat i cărți de cult: Liturghiere, Tetraevanghele, Psaltiri, Molit-Mineie etc.

; CoQsemnăm câteva nume de copişti și manuscrisele lor. În Moldova, se cunosc peste 40 de manuscrise slavone, numai din prima jumătate a secolului, mai ales Tetraevanghele. Din nefericire, majoritatea se găsesc azi în biblioteci și muzee de peste hotare : Moscova, Petersburg, Ierusalim, Rila ș.a. Amintim un *Tetraevanghel* al mitropolitului Teoctist II, scris în 1512, *Psaltirea* scrisă pentru același mitropolit de viitorul episcop *Macarie* de la Roman, în 1523, un *Tetraevanghel* scris tot de el în 1554. Călugărul *Evloghie* de la mănăstirea Sălăjeni (fostul vistiier Ieremia) copia un *Apostol* (1528, azi la Academie) și un *Tipic* (la Moldovița, azi la Dragomirna), probabil identic cu un *Evloghie* de la Putna, care a copiat un *Tetraevanghel* cu miniaturi. Egumenul *Silvan* de la Putna copia un *Tipic* pentru mănăstirea Neamț, la cererea mitropolitului Teoctist II (1523). Se vede că acest *Silvan* era un călugăr învățat, căci de la el a rămas și o *Pascalie*, întâi pe 81 de ani, începând din 1493, apoi o continuare a ei, pe o perioadă mai lungă, până la 1940. Un alt copist, diaconul *Mihai*, copia un *Apostol* pentru mitropolitul Teofan I (1543), dăruit Voronețului și un *Tetraevanghel* pentru Grigorie Roșea (1550—1551). Un *Isaia Pustnicul* de la Moldovița copia un *Tetraevanghel*, iar preotul *Trifan*, un *Minei* pe aprilie (înainte de 1574). Mateiaș logofătul, fost vistiernic, ctitorul mănăstirii Coșula și al bisericii din Horodniceni, a copiat un *Tetraevanghel*, în 1560, împodobit cu frontispicii și splendide miniaturi.

Dintre lucrările patristice și post-patristice copiate acum în Moldova, amintim *Leavșița* Sfântului Ioan Scărarul (Ms. 145, Bibi. Academiei, provenit de la Neamț) și *Cuvântările* lui Iosif Vrienios (18 cuvântări despre Sfânta Treime și alte 10 la diferite sărbători), copiate în Moldova — probabil la Neamț — la sfârșitul secolului XV sau începutul secolului XVI (Ms. 147 la Bibi. Academiei). Putem aminti și câteva *Pravile* (*Pravila* de la Bisericanii, din 1512, scrisă din porunca lui Bogdan III, *Pravila* de la Neamț, scrisă în 1557, din porunca mitropolitului Grigorie II ș.a.).

În Țara Românească consemnăm pe *diacul Dragomir* care a copiat un *Apostol* și două *Minei* pe ianuarie, *diaconul Gavriil*, un *Minei* pe mai, un *ieromonah Avramie*, un *Tetraevanghel*, *ierodiaconul Teofil* de la Bistrița, o *Psaltire* (1531), *ieromonahul Macarie* de la Cioclovina, o *Psaltire* (1574) și *ieromonahul Onufrie* care a scris un *Tetraevanghel* (1573). Un artist anonim a copiat un *Tetraevanghel* din dispoziția lui Alexandru II, împodobit cu multe miniaturi. S-au copiat și câteva manuscrise cu diferite cuvântări ale marilor Părinți răsăriteni. De pildă, de la un *monah Iacob* a rămas un *Sbornic* cu felurite cuvântări ale

Ioan Gură de Aur, Atanasie cel Mare, Vasile cel Mare, Grigorie Nisa, Epifanie al Ciprului ș.a. (Ms. 299 la Bibl. Academiei), mi *Ioan din Cratova*, în Macedonia, a copiat în Graiova *'raevanghele*, în 1580 și 1583 (alte trei copiate înainte se păstrează la Muzeul de artă religioasă din Sofia, două la mănăstirea

Transilvania, Banat și Maramureș, au fost copiate de către clericii slavonici, mai multe manuscrise — mai ales cărți de cult — pentru uzul unor sate. Ele dovedesc existența unei culturi slave cu caracter sătesc în teritoriile intracarpătice, re *lucrările originale* amintim o «laudă» în cinstea Sfântului Iosif, scrisă de vistiernicul *Simion Dedulovici* din Țara Românească, la începutul secolului (Ms. slav 278 la Bibl. Academiei), introducerea și o încheiere (concluzie) la *Viața Sfântului Ioan* scrisă de *egumenul Teodosie de la Neamț*, viitorul episcop de Iași prin 1531—1534.

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie. Este cea mai veche lucrare originală din toată literatura veche românească.

Genul «parenetic» (παρηγορητικός = sfătuiesc, îndemn), fiind un gen de educație moral-politică, o lucrare militară și de pedagogie, adresată în drumul pe fiul său Teodosie și pe domnii următori. Precedentele *învățăturile* împăratului Vasile Macedoneanul către Leon, cu lucrarea lui Constantin VII Porfirogenetul, *Despre căderea imperiului*, cu *învățăturile* cneazului rus Vladimir Moșcovit către fiii săi și cu opera contemporană *Principele* a florentinului Machiavelli. Majoritatea cercetătorilor români și străini îl consideră ca autor pe Neagoe Basarab, domnul Țării Românești. Trivia paternității s-au pronunțat D. Russo și P. P. Panaitescu, isiderând că ar fi opera unui călugăr român, scrisă, firește, în te.

Constantinescu socotește ca autor pe Gavriil Protul. În schimb, Ștefan Nil greco-Leandros Vranoussi și Petre Ș. Năsturel, susțin că *Învățăturile* — cel puțin partea a doua — ar aparține lui Manuil din Țara Românească, mare retor al Patriarhiei ecumenice între anii 1480 și 1530, care cerșea la îndemnul domnitorului, apoi întreaga operă ar fi fost tradusă și tradusă în slavonește la Curtea sa.

Opera are două părți mari. Partea întâi expune concepția deontologică de drept divin, cu îndatoririle monarhului față de Dumnezeu și de poporul său, continuând cu o amplă succesiune de lecturi

morale și pedagogice, extrase din Vechiul Testament (îndeosebi din cărțile Regilor), din panegiricul lui Constantin cel Mare scris de patriarhul Eftimie al Tîrnovei, texte din Noul Testament și din unele omilii ale Sfîntului Ioan Gură de Aur, fragmente din cunoscutul roman popular Varlaam și Ioasaf.

Partea a doua are 13 capitole, fiecare putînd constitui o lucrare aparte. Iată cîteva titluri : *Pentru cinstirea icoanelor* (cap. I), *Despre frica și dragostea de Dumnezeu* (cap. II), *Scrisoarea lui Neagoe Voievod către oasele maicii sale Neaga...* (cap. III), *Pildă pentru ceia ce fac milostenie și pentru viața lumii aceștia* (cap. IV, inspirat din Varlaam și Ioasaf, cartea populară *Fiziologul*, cu o predică originală despre milostenie, în care sînt citate și texte din Sfinții Părinți). Capitolele V—XI expun gîndirea social-politică, diplomatică și militară a autorului. Se întîlnesc aici numeroase texte din cartea *Umilința* a scriitorului bizantin Simion Monahul (secolul XI), citate din Sfinții Părinți și din cărțile populare. Cap. XII, intitulat *Pentru pecetluirea cărții aceștia*, este un «testament solemn» adresat lui Teodosie și domnilor următori, iar cap. XIII este intitulat *Rugăciunea lui Ioan Neagoe Voievod care au făcut la ieșirea sufletului său* (cu texte din Molitvelnic, din *Dioptra* lui Filip Solitarul, din *Cateheza la înviere* a Sfîntului Ioan Gură de Aur).

Din analiza cuprinsului *învățăturilor lui Neagoe Basarab*, rezultă că autorul tratează și o seamă de probleme de morală ortodoxă : iubirea față de Dumnezeu, milostenia, rugăciunea, fiind rediate aproape 20 de rugăciuni. Învățăturile se ocupă însă și cu numeroase probleme dogmatice : izvoarele de credință, atributele lui Dumnezeu, antropologia, Sfînta Treime, mîntuirea, pocăința, eshatologia, Maica Domnului, sfintele icoane etc. Într-un cuvînt, se întîlnesc aici — pe scurt sau mai pe larg — aproape toate capitolele Dogmaticii, cu numeroase referințe la cele două izvoare ale revelației : Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție.

Lucrări istorice din secolul al XVI-lea. Cea mai importantă lucrare întocmită la mînăstirea Putna se intitulează *Povestire pe scurt despre domnia Moldovei* sau *Letopisețul de la Putna*, cu două variante, amîndouă din timpul lui Ștefăniță Vodă (1517—1527), prelucrate după vechile anale moldovenești scrise la curtea lui Ștefan cel Mare (cunoscute sub numele de *Letopisețul anonim al Moldovei* sau *Letopisețul de cînd s-a început cu voia lui Dumnezeu Țara Moldovei*). Prima variantă a Letopisețului de la Putna expune faptele petrecute între 1359 și 1526, iar a doua, de la 1359 la 1518. Amîndouă au fost descoperite

Bogdan (prima la Kiev, a doua la Petersburg). Cuprind și iri privitoare la viața bisericească.

În acest secol, trebuie consemnate alte trei lucrări istorice în Moldova. Este vorba de *Cronicile* scrise în limba slava de Macarie al Romanului, Eftimie al Rădăuților și de călugărul Episcopul *Macarie* de la Roman, ucenicul fostului mitropolit II, a scris o Cronică în limba slavonă, în care relatează iapcute după moartea lui Ștefan cel Mare. O primă variantă a mergea pînă la 1542, alta pînă în 1551. Fiind scrisă din disui Petru Rareș, a folosit un stil panegiric, cu multe laude la cestuia. Ca model stilistic a folosit Cronica universală a lui in Manasses (secolul XII), scrisă în versuri și tradusă în de redacție medio-bulgară în prima jumătate a secolului al Amănunte asupra Cronicii sale am prezentat în capitolul conliscopilor de Roman.

randru Lăpușeanu a încredințat pe episcopul Macarie și cu a unui exemplar din Sintaga (Nomocanonul) lui Matei Vlasnduit pe articole, după alfabetul slav, lucrare solicitată de n IV cel Groaznic al Rusiei.

arătat în altă parte motivele care ne îndreptățesc să consi-î autor al celei de a doua Cronici pe episcopul *Eftimie* de la și nu pe egumenul cu același nume dġ la Căpriansa. El conti-nica dascălului său Macarie, exprimînd faptele petrecute între . și 1554, cînd domnea Alexandru Lăpușeanu, scriind din disicestuia. Este influențat de Macarie, dar și de bizantinul Ma. de unele scrieri istorice slave.

eia Cronică — și ultima în limba slavonă — a fost scrisă de l *Azarie*, un alt ucenic al lui Macarie al Romanului. A conersiunea completă a Cronicii acestuia, începînd cu anul 1551 1574, scriind din îndemnul lui Petru Șchiopul și al mitropoli-îastasiu. Deși este influențat de Macarie și de Manasses, are ilăcut, dovedindu-se un bun portretist și povestitor. Toți trei unele fapte petrecute în viața Bisericii moldovene (înlăturarea arie din scaunul episcopal, zidirea Slatinei ș.a.). Originalele îi Cronici se păstrează în biblioteci din U.R.S.S. solicitarea lui Alexandru Lăpușeanu, călugărul *Isaia* (viitorul de Rădăuți) a alcătuit prima colecție de cronici moldovenești, tinea Slatina, în anul 1561. Este de o mare însemnătate istori-ră. Cuprindea Letopisețul numit Putna I, Cronica lui Macarie mea scurtă și Cronica lui Eftimie. In același manuscris al co-

lecției de cronici moldovenești au fost incluse o «istorie universală», formată dintr-un cronograf bizantin, câteva anale sîrbești, o cronică bulgară, singura cunoscută pînă azi ș.a.

Spre deosebire de Moldova, prima cronică din Țara Românească a fost scrisă abia la începutul secolului al XVI-lea, dar și aceasta de un străin. Este vorba de lucrarea istorico-hagiografică *Viața și traiul Sfinției Sale părintelui nostru Niion patriarhul Țarigradului*, scrisă de Gavriil, protul Muntelui Athos, din îndemnul lui Neagoe Basarab. Mulți cercetători socotesc că Gavriil și-a redactat opera în greaca bizantină, din care s-a tradus în românește, slavonește și neogreacă. Alții, consideră, cu mai mult temei după părerea noastră, că a fost scrisă în slavonește. Viața Sfîntului Nifon nu este numai o operă hagiografică, cu date privitoare la viața și activitatea patriarhului Nifon ci și o cronică a anilor 1504—1520. Este adevărat că sub acest aspect, ea se prezintă ca un panegiric al lui Neagoe Basarab și ca un pamflet la adresa înaintașilor săi, îndeosebi a lui Mihnea cel Rău. Sînt cunoscute aici și multe aspecte ale vieții bisericești din timpul domniei lui Neagoe Basarab : ajutoarele acordate unor mînăstiri de la Athos sau din alte părți ale Răsăritului, sfințirea mînăstirii Argeș, cu o minunată descriere a ei, mutarea scaunului mitropolitan de la Argeș la Tîrgoviște etc.

Primele traduceri românești ale cărților Sfintei Scripturi. Această problemă, deși a preocupat pe mulți lingviști, istorici și teologi, rămîne încă deschisă. S-au formulat pînă acum mai multe păreri, potrivit cărora primele traduceri ale cărților Sfintei Scripturi în românește s-ar datora unor mișcări religioase reformatoare apărute în Apusul Europei;

Problema eficacității scrisului în limba română a preocupat pe mulți lingviști, dar și pe unii istorici și teologi. Primele texte românești ne-au parvenit fără nici o indicație asupra timpului și locului în care au fost realizate sau asupra mediului cultural care le-a determinat ; izvoarele documentare nu aduc nici ele lumină asupra acestei probleme. Nu este de mirare atunci că au fost puse în circulație opinii de o mare diversitate, dar nici una nu a putut da un răspuns satisfăcător și definitiv la întrebările: cînd, unde și în ce împrejurări politico-sociale sau culturale au apărut primele texte românești. Astfel, unii au atribuit aceste prime traduceri fie unei influențe catolice (Ilie Bărbuțescu, Ion Chițimia), părere care nu are nici un suport, fie mișcărilor reformatoare din Apusul Europei: husitism (Nicolae Iorga,, Sextil Pușcariu, Ioan Bianu, Ion Aurel Candrea, Al. Procopovici), sau.

antism, respectiv luteranism și calvinism (Ovid Densusianu, Ni-Drăganu, Alexandru Rosetti). În realitate, așa cum am arătat în acțiunile prozelitiste ale acestor noi confesiuni n-au avut succese printr-o realitate. Teoriile respective se elimină de la sine din lipsa de dovezi sau prin insuficiența probelor aduse, imediat «teorie» asupra apariției primelor texte românești este cea «națională» sau a «curentului național», a «impusului intern», susținută de ATD. Xenopol, preotul profesor Milan Șesani, Ciobănu, Panaitescu ș.a. Acești cercetători consideră că primele traduceri ale Sfintei Scripturi s-au făcut din dorința permanentă a călugărilor și credincioșilor români de a cunoaște în propria limbă /și nicidecum din îndemnul ori sub influența propagandei eterodoxe, în fața cărora preoții și ieromonahii români au rezistat întotdeauna. În schimb, Pândelescu, Irtoșu și Ion Gheție admit și unele influențe externe, nu de ordin religios, ci și social-politice, referindu-se la tendința europeană de renunțare la vechile limbi de cultură, în folosul limbii și impunerii limbilor naționale, privința datării primelor texte românești — religioase și popu-

de care ne vom ocupa mai jos, majoritatea cercetătorilor aparțin secolului al XVI-lea, iar prototipurile lor s-au realizat în secolul al XV-lea. Dar scrisul românesc n-a apărut așadar în toate sectoarele vieții culturale. Cel mai vechi text se cunoscute îl constituie scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung * scrisă de Hans Benkner din Brașov, în 1521. În condițiile istorice în care s-au redactat în românește texte mai simple (scrisori, acte), care n-au ajuns până la noi, și abia mai târziu s-a alcătuit un corpus literar (originale sau traduse), printr-un proces de învingere a unor dificultăți inerente de ordin lingvistic. Doar după înmulțirea unor astfel de încercări de a scrie în românește, s-a format treptat, în cursul timpului, în anumite condiții culturale, o tradiție a scrisului românesc.

;
 ~<^ privește locul în care au apărut primele traduceri românești, _ _ _ _ _
 'ărn că ele s-au făcut în centrul sau în sudul Transilvaniei, pen-în
 aceste regiuni existau o seamă de mănăstiri_ românești^ân 55
 create condițiile pentru desfășurarea unor activități
 ^Feleac, Rîmeș, Geoagiu, Prislop, bisericile cneziale din ju-
 [uneafăra, biserica "Sfintului Nicolae din Șcheii Brașovului, reșe-
 >itropolitană din Alba Tulia șiX77*De-ăitfeir"îrPăceste

și biserici a înflorit și o artă bisericească românească. Mitropoliții Transilvaniei — cu sediul la Feleac^ Geoagiu, apoi la Alba Iulia — ■ puteau îndruma această lucrare de talmăcire a cuvîntului Sfintei Scripturi în românește. Mai adăugăm^ și fapt^L-E? *ⁿ Transilvania și, — în general, în toate teritoriile intra-carpătice — Banat, Bihor, Mara;

u era o" BisprirS «nfirt«,]ă» pan «Ho

limba liturgică slavonă nu putea să aibă un caracter «oficial.», ca în Țara Românească și Moldova. Apoi, în Transilvania nu exista o limbă românească suprapusă (domn, marii feudali, clerul înalt) care să folosească ""slavona în actele de cancelarie "săiflri slujba Bisericii și care să sprijine activitățile culturale în această limbă, ci, dimpotrivă, un cler ortodox tolerat, identificat întru totul cu viața și înăzuințele credincioșilor lor iobagi. «Popii rumânești», de care vorbea Coresi în unele din tipăriturile sale, nu aveau mînăstiri mari în care să învețe limba slavonă, cum aveau cei din Țara Românească și Moldova. Toate acestea ne fac să credem că anumiți traducători recrutați din rîndurile preoților și călugărilor români au transpus, pentru propriile lor nevoi, primele cărți bisericești din slavonește în românește, precum și primele «cărți populare», care au cunoscut apoi o largă difuzare în mijlocul lor și al credincioșilor știutori de carte. Meritul acestor traducători anonimi stă în faptul că ei nu aveau în față un text anterior, deci ei transpuneau acum pentru prima oară textul Sfintei Scripturi în limba românească pe care o foloseau în vorbirea de fiecare zi.

Faptul că primele texte românești tipărite — mai ales cărți ale Sfintei Scripturi — au apărut la Sibiu "șfTă" Brașov, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe cînci în Țara Românească și Moldova ele au văzut lumina tiparului abia peste un veac, constituie un argument în plus că și primele traduceri românești, în manuscris, s-au făcut tot în Transilvania.

Primele manuscrise românești cunoscute. Cele mai vechi copii după traduceri românești ale Sfintei Scripturi sînt: *Codicele Voronețean*, descoperit în 1871 la Voroneț de Gr. Crețu (cuprinde partea ultimă din Faptele Apostolilor, de la cap. 18, Epistola Sfîntului Iacob și cele două Epistole ale Sfîntului Ap. Petru, ultima incompletă) ; *Psaltirea Scheiană*, provenită din biblioteca lui Sturza Scheianu, care la sfîrșit cuprinde și cîteva «cîntări» : a lui Moise, a Sfintei Fecioare,¹ rugăciunea Anei, mama lui Samuil ; *Psaltirea Voronețeană*, descoperită de preotul Simeon Florea Marian în 1882 la Voroneț — incompletă — și *Psaltirea Hurmuzaki*, donată Academiei de marele patriot

u Hurmuzaki, inițiatorul colecției de documente care-i poartă. Toate se păstrează în Biblioteca Academiei Române. între ele arcă Psaltirea Voronețeană, pentru că are și textul slavon din a tradus, după fiecare frază slavonă urmînd traducerea româ. Mult mai importantă este însă Psaltirea Hurmuzaki, pentru că este o copie după un manuscris anterior, așa cum sînt celei, ci însuși autograful traducătorului din șlavonește. Trebuie apoi că Psaltirea Hurmuzaki reprezintă o traducere deosebită ilalte două Psaltiri, ceea ce arată că existau mai multe centre se efectuau astfel de traduceri.

lipsa unor știri cu privire la data și împrejurările în care s-au aceste texte, lingviștii au recurs la analiza hîrtiei, a grafiei xicului acestora. Pe baza lor, s-a ajuns la constatarea că ele din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Aceasta înseamnă otipul lor era mai vechi, poate chiar din secolul al XV-lea.

grafie, ele foloseau așa numita scriptio continua, cuvintele spiate unele după altele, fără nici un spațiu între ele. Referl-fonetică, morfologie, sintaxă și lexic, textele respective pre^ lai multe particularități. Din punct de vedere fonetic, consen-tacisrnl, adică prefacerea lui *n* intervocalic în *i*, în cuvintele jine latină (bire—bine, vire—vine, lumiră—lumină). întîlnirn seamă de cuvinte de origine latină care nu se mai folosesc azi căror înțeles s-a schimbat (agru = ogor, pămînt, gint = neam, ; = frică, a păsa = a merge, a deșidera = a dori ș.a.). Multe slavonești au rămas în forma slavă, fie că n-au fost înțelese ucători, fie că erau încă folosite în regiunea respectivă (aslam ată, cadilă = tămîie, stepenă — treaptă ș.a.). Apar și o seamă nte de origine maghiară (barat = prieten, a celui = a înșela, = prispă ș.a.), ceea ce constituie o nouă dovadă că prototipurile texte s-au tradus în Transilvania.

ii textele rotacizante sînt traduse într-o limbă greoaie, cu multe ;e străine, cu particularități arhaice și dialectale, din care am it numai cîteva, totuși ele prezintă o importanță deosebită, în-tau la baza traducerilor ulterioare ale cărților Sfintei Scrip-îcum și la baza limbii noastre literare de mai tîrziu. afară de copiile descrise mai sus, se mai cunosc cîteva, fă-: în secolul al XVI-lea. Astfel, preotul *Bratu* din Brașov a co-

Io59—1560, primul manuscris slavo-român datat, care cuprin-ele Apostolilor, aproape în întregime, și epistolele : Iacob, I și ' I Și II Ioan, Iuda și I Corinteni, unele integral, altele cu lipsiii

neînsemnate, fiecare cu o scurtă introducere. În același manuscris se mai află fragmente din scrierile unor Sfinți Părinți sau scriitori bisericești, scurte fragmente din Facere și Evangheliile de la Matei, Luca și Ioan, rugăciuni apocrife, psalmul necanonic 151, Omilia la Paști, atribuită Sfântului Ioan Gură de Aur. Este o copie după un manuscris slavo-român mai vechi. De remarcat că textul Apostolului tipărit de Coresi în 1563 este diferit de al celui copiat de popa Bratu, ceea ce arată că existau mai multe traduceri românești, independente. Fragmentele din Evangheliile confirmă de asemenea existența unei traduceri anterioare a Sfintelor Evangheliile. Vom arăta într-un alt loc aportul preoților cărturari de la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului la îndreptarea vechilor traduceri ale Sfintei Scripturi, care au fost puse apoi în tipar de către diaconul Coresi. Desigur va fi existat și o traducere a Sfintei Liturghii, de vreme ce a fost tipărită de Coresi la Brașov, în 1570.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea constatăm că se copiau manuscrise românești și în Muntenia. Gramăticul Radu din Mănicești — lingă Roșiorii de Vede — copia un *Tetravanghel* în 1574 (azi în British Museum din Londra), din dispoziția lui Petru Cercel, aflat atunci în exil în insula Rodos. În postfața slavonă a acestuia, gramăticul Radu nota că a copiat «multe cărți sfinte dumnezeiești și anume: Tetraevanghele și sfinte Psaltiri și Penticostare și Mineie și Octoihuri și Trioduri și Metafraste (Viețile Sfinților) și Pravile și Tipicoane și Sfinți Apostoli, căci am scris multe, mari și mici și am pătruns în adâncurile Sfintelor Scripturi, cât nu se poate cugeta cu mintea omească». O parte din cărțile slavone copiate de el se găsesc în bibliotecile din Bulgaria și Iugoslavia. Desigur, unele au fost copiate în românește.

La Brașov dascălul *Vasile* de la biserica Sfântul Nicolae (viitor protopop și autorul unei cronici românești) copia în românește, în 1616, părți din Biblie, după un manuscris mai vechi (cu 93 p.), având textul complet al Genezei și Proverbelor, capitole din Ieșire, Isaia, Ieremia, Zaharia. Probabil manuscrisul său a fost mult mai complet, dar s-a pierdut.

Avem dovezi și despre traducerea unor lucrări teologice în românește în secolul al XVI-lea. Astfel, în 1680, preotul *Urs* din Cotiglet-Bihor nota pe o Cazanie copiată de el, că a transcris-o «după Păucenia lui Io Alexandru Vodă din Țara Moldovei». Prof. Atanasie Popa din Cluj a dovedit că este vorba de o Cazanie românească în manuscris din timpul lui Alexandru Lapușeanu. ^«i iji '.- Ubb ■ hq

brașoveni /ane și *Mihai* traduceau *Omiliile* patriarhului nic Ioan Calecas (1334—1347), după versiunea slavonă tipărită; ludov, în 1569, fiind tipărite de diaconul Coresi, în 1581, sub •*vanghelie cu învățătură* (Cazanie). Astfel, încetul cu încetul, se i bazele literaturii teologice românești.

ima pravilă românească în manuscris. Către sfârșitul secolului al a, între oamenii de carte din Moldova se remarcă figura «ritoricolasticului» *Lucaci*, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți iiii noastre culturi. Originar din satul Costești, în stînga Prutil' făcut studii în Polonia. În 1581, la cererea fostului episcop de Eustatie (c. 1575—c. 1580), retras atunci la Putna (cu numele imnic Eremia), ritorîli Lucaci a întocmit o *Pravilă*, în româneș-lavonește (păstrate în Ms. slav 692 din Biblioteca Academiei), n cele mai vechi lucrări juridice din țara noastră. Întregii! :ris are 354 foi, cu text slav, slavo-român și român. Textul este format din «Pravila Sfinților Apostoli» și a Sinoadelor iice (f. 9—170), fragmente din Nomotanonul lui Ioan Zonară, mocanon prescurtat și altele. Un interes deosebit prezintă foile 10, care cuprind o Pravilă românească, prelucrată după Sfîntul ostit^rul (sau «Ajunașul», cum îl numea\ Lucaci). avila românească a lui Lucaci era un manual practic, trebuitor* yr In aplicarea penitențelor și în raporturile lor cu credincioșii, teresant că el a omis din textele slavone folosite tot ceea ce nii undea cu problemele sociale ale poporului nostru, adaptîndu-le? nțele sale. Fiind o prelucrare după texte slavone care au circu-

teritoriul țării noastre, și nu o traduce, Lucaci a izbutit sa setul românesc într-o limbă clară, mult apropiată de cea de azi. acestea așază pe Lucaci printre fruntașii culturii românești" :olul al XVI-lea.

Transilvania, *preotul Ion Românul din Slnpetru* (jud. Hunedoa-îia, în anii 1620—1621, *Pravila Sfinților Părinți 318 și după m-ra marelui Vasile* (f. 128—136 din așa numitul Codex Neagoea-s. 3821 în Bibi. Academiei). /

irțile populare. Secole de-a rîndul poporul nostru a citit și a gus-numitele «cărți populare», cu elemente legendare sau fantastice numeroase devieri de la adevărata învățătură a Bisericii. Cele uite au ajuns la noi din lumea orientală și bizantină, prin inter-limbii slavone. Traducerea lor în românește a început odată cu e traduceri de cărți bisericești de care ne-am ocupat mai sus,

O primă categorie o formează așa-numitele *cărți apocrife*, adică texte cu caracter biblic, apărute în primele veacuri creștine, puse sub nuraie unor persoane din Vechiul și Noul Testament. Pentru că ele cuprindeau lucruri ascunse, secrete sau proveneau de la autori necunoscuți s-au numit apocrife (ircoxpîtpstv = a ascunde). Între aceste texte se numără : Legenda lui Adam și Eva sau Zapisul lui Adam, Cartea tainică a lui Enoh, Testamentul lui Avraam, Vedenia proorocului Isaia, Cuvîntul proorocului Daniil despre împăratul Nabucodonosor, Proorocia Sibilei (Sivilei), Legenda lui Afrodițian (legată de închinarea magilor), Evanghelia zisă a lui Nicodim, venite, probabil, de la bogomili din sudul Dunării.

O altă categorie de lucrări o constituie așa-numita *literatură apocaliptică*, cu texte privitoare la viața de dincolo : Apocalipsul Sfîntului Apostol Pavel, Apocalipsul Maicii Domnului sau Călătoria Maicii Domnului la iad, Viața și moartea lui Avraam, Apocalipsul apocrif al Sfîntului Apostol Ioan, Legenda Duminicii sau Epistolia Domnului nostru Iisus Hristos.

Textele aghiografice descriau fapte supranaturale legate de viața unor sfinți : Legenda Sfîntei Vineri, Legenda Sfîntului Sisinie, Viața Sfîntului Alexie ș.a.

Aceste trei categorii de texte au avut o largă circulație printre preoții și credincioșii români. Răspîndite prin copii în manuscris, au fost strînse de timpuriu la un loc, în sbornice sau codice. Cel mai vechi este *Codex Sturdzanus* (numit așa de B. P. Hașdeu, după numele lui Dimitrie A. Sturdza, care i l-a împrumutat pentru studiu și apoi l-a dăruit Academiei). Cuprinde : Povestea Sfîntei Duminici, Cuvîntul Sfîntului Apostol Pavel de ieșirea sufletelor, Cuvînt de îmblare pre la munci sau Sfînta Măria vrea să vază cum se muncesc rodul creștinesc, Cuvînt pentru ieșirea sufletului din trup, Rugăciunea Sfîntului Sisin, Cuvînt despre viața și moartea lui Avraam, cum a venit arhanghelul să ia sufletul său, Sfînta Vineri, întrebarea creștinească, Tîlcovania Evangheliei de la giudeț, Tatăl nostru cu tîlc ș.a. Majoritatea textelor din Codex au fost copiate de preotul *Grigorie din Măhaci* (azi Mahăceni, j. Alba) între anii 1583—1619, restul de alte mîini.

Aceste texte populare se întîlnesc și în alte codice de acest fel: *Codicele Teodorescu*, *Codicele Marțian* (cu Apocalipsul apocrif al Sfîntului Ioan Bogoslovul), *Codicele de la Cohalm* (cu Viața Sfîntului Alexie), redactate în graiul vorbit în părțile de sud ale Transilvaniei, *Manuscrisul de la leud*, copiat în Maramureș în deceniile trei—patru ale secolului al XVII-lea (cu Legenda Duminicii, învățătura Sf. Ioan

Aur la Paști și învățătură despre împărtașanie). înseamnă că at mai multe traduceri, independente unele de altele, făcute rsiuni slave întrucîtva deosebite. In orice caz, potrivit cercetă-pîină acum, cele mai vechi traduceri românești ale cărților apo-u făcut în Transilvania, reprezentînd prima fază a scrisului în sporului, alături de traducerile de cărți bisericești despre care >it mai sus. La o scară mai redusă, traducerile românești ale populare s-au răspîndit și în Țara Românească și Moldova. această literatură cu subiecte apocrife, apocaliptice și aghio-s-au adăugat, în secolele următoare, cîteva *lucrări didactice*, un conținut moralizator. Intre ele se numără *Fiziologul*, o car-ibiește luate din domeniul științelor naturale, în care animale,)ești și reptile sînt descrise cu obiceiurile lor și interpretate ca ri ale unor idei morale și religioase. Tot un conținut irioralie-a și cartea intitulată *Fiore di Virtu* (cunoscută la noi sub nu-i *Albinușa* sau *Floarea darurilor*), alcătuită în secolul al XIV-:alia. Probabil, în românește s-a tradus încă de la sfîrșitul seco-XV-lea, în Moldova. Alte traduceri s-au făcut din slavonește. L versiunile traduse din slavonește este cea copiată de preotul *nanul* din Sînpetru Hunedoarei, în 1619—1620 (inclusă în *Co-igoeanus*). Pentru prima dată s-a tipărit în 1701 de Aritim Ivi-a Snagov, sub titlul *Floarea Darurilor*^duși. Atraducerea făcută ceste de ieromonahul român Filotei.

argă răspîndire în toate păturile sociale românești a avut așa *literatura de prevestire*, venită la noi din Bizanț, prin mijloci rilor sud-dunăreni. Este reprezentată prin mai multe texte. Ast-*danicul* sau *Zodiacul* era o carte care prezicea viitorul după iu luna în care s-a născut omul. Cel mai vechi text românesc :opiat de popa Ion Românul în Codex Neagoeanus. Tot litera-prevestire îi aparținea *Gromovnicul*, o carte cu caracter astro-are pretindea că dezvăluie soarta omenirii sau a semănăturilor)dia în care va cădea tunetul (în slav. grom. = tunet) și *Trept-are* prezicea viitorul omului după diferitele mișcări ale trupului ochilor, clipirea' genelor ș<a.). Această literatură a avut o ma- ;îndire printre credincioșii noștri. Dovadă sînt numeroasele copii texte tipărite, • ■ "w>

sfîrșit, consemnăm cunoscutele *romane* joopuJare^Q^klexandria; tarea faptelor lui Alexandru cel Mare, și *Varlaath și Ieasaf*, o e a vieții ascetice -==— în fond, o prelucrare în spirit creștin a i a învățaturii ascetice a lui Budha. Ca și celelalte opere apar-

AYMAO f{/,U i. ■ * CHA B»ÎA« . , j

Pagină din Tetraevanghelul slavon
al lui Macarie (1512).

VI - Istoria B.O.R.

Inițiale înflorate în tipăriturile Lui Macarie.

Pagină dintr-un Tetraevan-
nel slavon tipărit în Belgradul
erbiei în 1552, prezentînd
adite asemănări în tipăriturile
« Macarie. în mijlocul frontis-
iciului este redată stema Țării
romanești.

Pagină din Tetraevanghelul slavon al lui Filip Moldoveanul (Sibiu, 1546).

◆ TCBU
^ njiHHOCHMI. • MKO EÂrOMMH Ai f CM IIOMfIAO
&4TH H
5HH4 WTBOf ro XHt|4 MfiEXFOIDAH • fiOMHAOB*
TO H4 gi(KftHM (!<IAM •"•' ^HCA (1WMC CTIH
MTH I|^IKH4MI> • B*f 5KHAHI|Jf • TMBO
UfT<tBA{HK rjStjfdgi. • BXCK^HM

TI

Pagină din Octoihul slavon al lui Coresi (Braşov, 1575).

TOd T6

UJHXO3HC6 ♦

MI

AHMEH->

Pagina finală din Psaltirea românească a lui Coresi (Braşov, 1570).

1 *. norrifxXM*

nîin«rXAi

îrt.l,

S04U

• €*!HH«fB4

■

• tui f siXm cici ntrrc
mii

2

Pagină din Evanghelia cu învățătură a lui Coresi (Braşov, 1581).

U5H f^E«A 4 AH'i
W#|ItIUH

JCîitf

*t tfJ«||HHftâif§ fWJttlHH "• IfAff SiCiSCCm

IDH

o": r

Pagină din Palia de la Orăștie (1582).

lf

ica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, în jurul căreia și-a desfășurat activitatea diaconică. ■ rotrivit tradiției, construcția bisericii actuale a început în ultimele decenii ale secolului XVI, cu ajutorul lui Vlad Vodă Călugărul al Țării Românești, pe locul unei mai vechi, A fost restaurată ulterior cu ajutoare de la Petru Cercel al Țării Românești (1583), de Ștefan al Moldovei (1595-1597), apoi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, când a fost adăugată două paraclise laterale. Refaceri în 1941-1946 și în anii din urmă.

1

Biserica Sf. Gheorghe din Suceava, ctitoria domnitorilor Bogdan cel Orb și Ștefăniță (1514-1522), de proporții monumentale, în plan triconc, cu turlă pe naos, cu cinci încăperi (inclusiv gropnița și pridvorul închis). Păstrează remarcabile picturi murale originale în interior și exterior.

Biserica mănăstirii Probota, ctitoria și necropola lui Petru Rareș (1530), în plan triconc, cu turlă pe naos. A fost împodobită cu picturi în interior și exterior (1532), din care se păstrează numai fragmente.

oisenca mănăstirii Govora -
j. Vilcea, ridicată de Radu cel
Mare, pe locul uneia mai vechi
(1495-1498). A fost „înnoită” de
Matei Basarab, apoi „prefăcută
din temelie” în 1710-1711, prin
grija lui Constantin Brîncoveanu
și a egumenului Paisie, cînd a fost
împodobită cu picturi în interior.
Este în plan triconc, cu turlă pe
naos și un pridvor cu coloane de
piatră. Restaurată în 1957-1959.

•nashrii Dealu, lîngă Tîr-
fe domnitorul Radu cel
'J> Pe locul unei așezări
>ma jumătate a secolului
' Plan triconc, cu turlă pe
două turlă pe partea de
■^{ultr}Un fr^{urnos} decor
Zar^{de} în^{gustă} și în^{suferi}
t^{it} «ioare, ultima
cînd i s-a redat
in^b»erica
ihai Viteazul și
f^r«d Mare și ale alto
>manești.

Biserica mănăstirii Snagov - Ilfov, ridicată de Neagoe Basarab (1512 - 1521), pe locul alteia mai vechi, de la sfârșitul sec. XIV sau începutul sec. XV. Naosul are planul „în cruce greacă înscrisă”, cu două abside laterale. Proscomidierul și diaconiconul sînt foarte dezvoltate, avînd fiecare cîte o turlă. Alte două turlle, mai mari, se înalță pe naos și pronaos. Împodobită cu picturi în 1563. A fost refăcută de Constantin Brîncoveanu, apoi în 1815, 1904 și 1936.

Biserica mănăstirii Argeș, ctitoria lui Neagoe Basarab (1512-1517), ridicată pe locul unei biserici mai vechi din timpul lui Vlad Dracul, sfințită la 15 august 1517 de patriarhul ecumenic Teolipt. Este construită din marmură, piatră și mozaic, împodobită cu fresce de renumitul zugrav Dobromir (c. 1517 - 1526), din care se mai păstrează o parte în Muzeul Național de Artă. Are un plan triconc, cu patru turlă, o bogată decorație exterioară, în piatră sculptată, cu motive geometrice și vegetale stilizate, de factură orientală. În față e un mic aghiazmatar. Între anii 1875-1886 a fost restaurată sub îndrumarea arhitectului Andre Lecomte du Nouy, care a ridicat și actualele clădiri din incintă.

Bolnița mănăstirii Cozia din 1542, o realizare arhitectonică excepțională, în plan triconc, cu o turlă pe naos. Exteriorul prezintă un reușit decor bicrom, din cărămidă care alternează cu suprafețe tencuite, ce imită piatra fățuită, cu firide lungi și înguste. În interior se găsesc valoroase fresce lucrate de zugravii David și Raduslav, în 1543.

iv.-^
:f^j

i

M

Neagoe Basarab, doamna Despina și copiii lor, frescă originală în biserica mănăstirii Argeș. Azi în Muzeul Național de Artă.

ica fostei mănăstiri Humor, ctitoria logofătului Toader Bubuiog și a Anastasia (1530), cu plan triconc, fără turlă, împodobită cu picturi în cy-berior de „Toma pictor din Suceava”, în 1535.

:m/1"

ica schitului Ostrov din Călimănești - j. Vilcea, întemeiat în secolul 17 de Neagoe Basarab, în plan triconc, cu turlă pe naos și un pridvor de atura vestică.

Mănăstirea Moldovița, vedere generală, ctitorită de Petru Rareș, în 1532, pe locul uneia mai vechi, de la începutul secolului XV. A fost zugrăvită în interior și exterior în 1537 și înconjurată cu ziduri și turnuri de apărare. Restaurată între anii 1954-1959.

Chilia lui Daniil Sisastrul, în satul Putna - j. Suceava.

exterioară de la Voroneț, pe latura de sud (1547). în primul registru se observă chi-
•litului Grigorie Roșea și al lui Daniil Sihastrul, iar în continuare scene din martiriul

Catedrala episcopală din Roman, începută de Petru Rareș și terminată de fiul său Iliș (1542-1550), pe locul uneia mai veche, se pare din timpul lui Roman Vodă. Alături se vede turnul de intrare în incinta episcopiei, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Biserica mănăstirii Slatina, ctitoria lui Alexandru Vodă Lăpușeanu (1554-1558), de mari proporții, sfințită la 14 octombrie 1558 de mitropolitul Grigorie II.

Biserica din Feleac, lângă Cluj (începutul sec. XVI), cu plan de biserică-sală, iluție gotice. A servit aproximativ o jumătate de veac drept catedrală mitro-
uiă.

Biserica din Vad - j. Cluj, ctitoria lui Ștefan cel Mare, avînd planul bisericilor moldovenești din epoca sa. Turla - specifică bisericilor din Transilvania - a fost adăugată ulterior. Restaurată recent.

Biserica domnească din Tîrgoviște, fost paraclis al curții domnești, ctitoria domnitorului Petru Cercel (1585). Are un plan în cruce greacă înscrisă, cu trei turlă, cu un larg pridvor deschis pe latura de vest. A fost împodobită cu picturi de zugravul Constantinos.

Biserica mănăstirii Prislop - j. Hunedoara, ridicată de domnița Zamfira, fiica lui Moise Vodă al Țării Românești, în 1564, pe locul uneia mai veche, din secolul XIV. Este construită din piatră brută, cu un plan triconc, cu turlă pe naos, prezentînd asemănări cu bisericile din Țara Românească.

Mănăstirea Sucevița, vedere generală, una din capodoperele artei medievale românești. A fost ctitorită de mitropolitul Gheorghe Movilă, cu ajutorul fraților săi, vornicul Ieremia și paharnicul Simion, viitori domni, în ultimele două decenii ale secolului XVI. Împodobită cu picturi interioare și exterioare de frații Ioan și Sofronie, probabil în 1595-1596 și înconjurată de ziduri și turnuri de apărare. Restaurată între anii 1958-1969.

mănăstirii Bucovăț-Craiova, refăcută în 1571—1572 de marele ban Ștefan
I, logofătul. Este în plan triconc, cu turlă pe naos, exteriorul avînd un
r bicrom, format din cărămida și tencuială, cu arcaturi oarbe dispuse în două

irea Constamonit din Muntele Athos, ajutată de Ștefan cel Mare, Neagoe
Bucur și Petru Rareș.

irea Cutlumuș din Muntele Athos, socotită „marea lavră a Țării Românești”,
ajutată de Vlaicu Vodă și ajutată de Radu cel Mare, Neagoe Basarab, Vlad
III și domni munteni.

a Zografu din Muntele Athos, refăcută de Ștefan cel Mare și ajutată de ni moldoveni și munteni.

:a Pantocrator din Muntele Athos, ajutată de Vlad Țepeș, Vlad Călugărul Brneoveanu.

,««*..

ținătoare literaturii populare, aceste două romane s-au răspândit la noi întâi în slavonește (au fost mult folosite în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*). O copie slavonă după *Alexandria* s-a făcut în 1562 la mînăstirea Neamț, la cererea mitropolitului Grigorie II. Cea mai veche traducere românească se păstrează în același Codex Neagoeanus, copiat de preotul Ioan din Sînpetru.

Cel mai vechi manuscris slavon al romanului Varlaam și Ioasaf, datînd din secolul al XIV-lea, a fost găsit la mînăstirea Neamț. Prima traducere românească cunoscută s-a făcut în 1649, de către învățatul boier muntean Udriște Năsturel. Probabil va fi existat o traducere mai veche, fiind apoi răspîndită în numeroase copii-manuscris.

Această literatură «populară» (cărți apocrife, legende apocaliptice, legende aghiografice, cărți didactice, cărți de prevestire și romane populare) arată preocupările de carte ale preoților și credincioșilor noștri din veacurile trecute. Din diferitele însemnări găsite pe numeroasele manuscrise păstrate, reiese că ele erau citite sau copiate de preoți de mir, de călugări și de credincioși din toate părțile pămîntului românesc. Merită să fie reținut și faptul că numărul textelor românești cunoscute în secolul al XVI-lea se ridică la aproximativ 60 (manuscrise și tipărituri aparținătoare genurilor consemnate mai sus). Ele provin din toate zonele țării, dar mai ales din părțile sudice ale Transilvaniei. Nu încapă îndoială că cifra menționată reprezintă doar o parte din ceea ce s-a realizat de-a lungul unui secol într-un număr însemnat de centre culturale. Împrejurări nedorite au dus la pierderea atîtor alte mărturii de limbă și de cultură românească.

Concluzii: În tot cursul secolului al XVI-lea, în cele trei țări românești au existat permanente preocupări cărturărești, fie teologice, fie istorice-literare. Preoți și călugări caligrafi au continuat munca de copiere de manuscrise slavone - cărți de cult, pravile, opere patristice și post-patristice. Se înregistrează o serie de lucrări originale în slavonă: Letopisețul de la Putna, Cronicile lui Macarie, Eftimie și Azarie și — probabil — Viața Sfîntului Nifon, la care se adaugă opera de căpătîi ia literaturii române vechi, învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie.

Tot în acest secol, avem primele dovezi sigure despre traducerea unor cărți ale Sfîntei Scripturi în limba română (Psaltirea, Evangheliile, Faptele Apostolilor, părți din epistolele pauline și sobornicești), realizate din dorința preoților și a credincioșilor români de a citi sau a asculta cuvîntul lui Dumnezeu în propria lor limbă. În a

ia jumătate a secolului, se pot semna primele traduceri românești de cuvântări bisericesti (patristice și post-patristice) și primele vile. Într-o perioadă pe care nu o putem determina cu certitudine au început să se traducă în românește numeroase cărți de «Heteră populară», care au cunoscut apoi o largă răspândire între oții și credincioșii români.

BIBLIOGRAFIE

- anuscritele slave din sec. XVI. P. P. PANAITESCU, *Manuscrite în Biblioteca Academiei R.S.R.*, voi. I, București, 1959, XX + 406 p.; PAULIN CU, *Manuscrite slavone din mănăstirea Putna*, în B.O.R., an. LXXX, 1962, nr. 105—145 și 1962, nr. 7—8, p. 688—711; I. IUFU, *Minăstirea. Moldovița, central important în perioada culturii române în limba slavonă* (sec. XV— în M.M.S., an. XXXIX, 1963, nr. 7—8, p. 428—455; EMILE TURDEANU, *L'acitteraire en Moldavie de 1504 à 2552*, în *Revue des études roumaines*, IX—X, i. 97—142 (și în voi. *Etudes de litterature roumaine et d'ecrits slaves et grecs mcpautes roumaines*, Ibidem, 1985, p. 161—208); CHIRIL PISTRUI, *Manuscrite în Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu*, în M.A., an. XV, 1970, -12, p. 827—838; CHIRIL PISTRUI, *Manuscrite slave în Transilvania*, în B.O.R., :il, 1974, nr. 3—4, p. 425—435; CHIRIL PISTRUI, *101 manuscrite slave din vania*, în B.O.R., an. XCVI, 1978, nr. 1—2, p. 127—148; nr. 3—4, p. 303—310 5—6, p. 608—624; DAMASCHIN MIOC, *Manuscrite slavo-române în bibliotecă*, în S.M.I.M., VII, 1974, p. 277—291; ELENA LINȚA, LUCIA DJAMO-DIACO și OLGA STOICOVICI, *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*, ști. 1981, 325 p.
- nvățăturile lui Neagoe Basarab; Ediții. VASILE GRECU, *În-ile lui Neagoe Basarab domnul Țării Românești (1512—1521)*. Versiunea gre-, editată și însoțită de a introducere și traducere în românește, București, Versiunea slavă la P. P. PANAITESCU, *Cronicle slavo-române...*, p. 215— nvățăturile lui Neagoe Basarab către iul său Theodosie. Text ales și stabilit rica Moisi și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a orginalului slavon de milă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, 26 p. (cu bogată bibliografie).
- t u d i i. I. C. CHIȚIMIA, *Considerații despre «Învățăturile lui Neagoe Ba-în «Romanoslavica»*, VIII, 1963, p. 309—339; DAN ZAMFIRESCU, *Învățătu-i Neagoe Basarab. Problema autenticității*, în voi. *Studii și articole de literă->mână veche*, București, 1967, p. 69—183; NICOLAE STOICESCU, *La politique Jgoe Basarab et ses Preceptes pour son tils Theodosie*, în R.R.H. IX, 1970, nr. 1, -42; p. p. PANAITESCU, *Contribuții la istoria culturii românești*, București,). 154—273 (patru studii; se pronunță împotriva paternității); DAN ZAMFI-, *Neagoe Basarab și învățăturile către iul său Theodosie. Probleme contro-*, București, 1973, 451 p.; ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Neagoe Basarab domn urii românești*, în voi. *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1981, -62; Să se vadă și voi. omagial: *Neagoe Basarab 1512—1521. La 460 de ani urcarea sa. pe tronul Țării Românești* (publicat de Societatea culturală «Nea-isarab» din Curtea de Argeș), București, 1972, 453 p.
- romcile moldovenești. IOAN BOGDAN, *Vechile cronici moldoveneana la Ureche, cu studiu, traducere și note*, București, 1891; I. BOGDAN, *inedite atingătoare de istoria românilor. Adunate și publicate cu traduceri otațiuni de...* București, 1895; I. BOGDAN, *Letopiseșul lui Azarie*, în «An. Rom.», Mem. Sect. Ist. s. II, t. XXXI, București, 1909 (și extras); P. P. PANAI-

TESCU, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*. Ediția revăzută și completată de P. P. PANAITESCU, București, 1959, XVI + 332 p. Să se vadă și G. MIHAILA și DAN ZAMFIRESCU, *Literatura română veche (1402—1647)*, voi. I. București, 1969, 309 p. (cu reproducerea integrală a Letopisețului de când s-a început Țara Moldovei și a cronicilor lui Macarie, Eftimie și Azarie).

Studii. P. P. PANAITESCU, *Les chroniques slaves de Moldavie du XV-e siècle*, în «Romanoslavica», I, 1958, p. 146—168 (și în voi. *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 125—153); P. P. PANAITESCU, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în S.M.I.M., V, 1962, p. 195—256 (și în voi. *Contribuții la istoria culturii românești...* p. 390—476); E. TURDEANU, *L'activité littéraire en Moldavie de 1504 à 1552*, în «Revue des études roumaines», Paris, IX—X, 1965, p. 97—142; G. MIHAILA, *Istoriografia românească veche (sec. al XV-lea) — în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în «Romanoslavica» XV, 1967, p. 157—202 și în voi. *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 104—163.

Viața Sfântului Nifon. TIT SIMEDREA, *Viata și traiul Sfântului Nifon patriarhul Constantinopolului. Introducere și text*, București, 1937, XIV + 58 p. -f 6 pi. (extras din B.O.R., an. LV, 1937, nr. 5—6, p. 257—299; această ediție a fost reprodusă și de G. MIHAILA și DAN ZAMFIRESCU, *Literatura română veche*, I, București, 1969, p. 60—112); VASILE GRECU, *Viata Sfântului Nifon. O redacțiune grecească inedită*, București, 1944, 195 p. + 5 pi.; PETRE Ș. NĂSTUREL, *Recherches sur les redactions greco-roumaines de la Vie de Saint Niphon II patriarche de Constantinople*, în R.E.S.E.E., V, 1967, nr. 1—2, p. 41—75.

Începuturile scrierii lui în limba română. IOAN BIANU, *Despre introducerea limbii românești în Biserica românilor*, în «An. Acad. Rom.». Discursuri de recepție XXIV, București, 1904; MILAN ȘESAN, *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sfintei Scripturi*, Cernăuți, 1939, 155 p. (extras din «Candela», an. L, 1939); ȘTEFAN CIOBANU, *Începuturile scrisului în limba românească*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Lit. s. III, t. X, 1941 și MILAN ȘESAN, *Introducerea limbii române în biserică*, în M.A., an. II, 1957, nr. 11—12, p. 818—833; P. P. PANAITESCU, *Începuturile scrisului în limba română*, în S.M.I.M., IV, 1960, p. 117—189; P. P. PANAITESCU, *Începuturile scrisului în limba română. Noi contribuții*, în S.C.B., V, 1960, p. 107—134; P. P. PANAITESCU, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, 230 p.; ION GHEȚIE, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, 210 p.; MILAN ȘESAN, *Despre limba liturgică la români*, în M.A., an. XX, 1975, nr. 1—2, p. 7—28; ION GHEȚIE și ALEXANDRU MAREȘ, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, 464 p.

Primele texte românești. IOAN AL LUI G. SBIERA, *Codicele Voronețean*, cu un vocabular și studiu asupra lui de..., Cernăuți, 1885, VI + 354 p.; și recenziea lui I. Bogdan în *Convorbiri Literare*, nr. XX, 1886, p. 78—88; MARIANA COSTINESCU, *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de..., București 1981, 488 p. + 86 facs.

Psaltirea Voronețeană a fost publicată, cu caractere cirilice, de C. GIUGLEA, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, XI, 1910, p. 444—467 și t. XII, 1911, p. 194—209 și 475—487; G. GĂLUȘCA, *Slavisch rumänische Psalterbruchstück, Halle, 1913*, (textul slav și românesc).

A se vedea și voi. Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea. Text stabilit și indice de Gh. Chivu ș.a. Introducere de Al. Mareș, București, 1979 j I. BIANU, *Psaltirea Scheiană (1482)*, Ms. 449 B.A.R. publicat de... tomul I, Textul în facsimile și transcriere cu variante din Coresi (1577), București, 1889; I. A. CANDREA, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din secolul XVI și XVII, traduse din slavonește*, 2 voi. București, 1916, CCXXXVIII + XI p. (I, studiu și 550 P¹ - î II. text și glosar.).

MIHĂILĂ, *Observații asupra manuscrisului slavo-român, al popii Brațul 1560*, în S.L.L.F., voi. II, București, 1972, p. 301—345; G. MIHAILA, *Primul ris românesc precocesian datat: Codicele popii Brațul din Brașov (1559— i sursele sale*, în voi. *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, 1981, p. : IULIU IȘA și VASILE OLTEAN, *Descoperirea unui manuscris românesc al ie la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea la Șcheii dui*, în M.A., an. XX, 1975, nr. 6—8, p. 537—544.

torul Lucaci și Pravila sa. NICOLAE N. SMOCHINĂ și N. JINĂ, *O Pravilă românească din veacul al XVI-lea : «Pravila Sfinților Părinți ivățătura lui Vasile cel Mare», întocmită de ritorul și scolasticul Lucaci în L.B.O.R.*, an. LXXXIII, 1965, nr. 11—12, p. 1043—1062; I. RIZESCU, *Raportul versiunea slavă și cea românească a ■Pravilei ritorului Lucaci» (1581)*, în . XVII, 1968, nr. 5, p. 439—448 j I. RIZESCU, *Pravila ritorului Lucaci, 1581. abilit, introducere și indice de...*, București, 1971, 246 p., text + 144 p. foto-

se vedea și P. P. PANAITESU, *Începuturile dreptului scris în limba română. dii*», revistă de istorie, an. VII, 1954, nr. 4, p. 215—228; IOAN N. FLOCA, *e dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română*, Sibiu, 1969, XVI + 218 din M.A., an. XIV, 1969, nr. 1—3, X + 188 p.).

ărțile populare (lucrări de sinteză și texte). B. P. HASDEU, *Cuvente rini. Cărțile poporane ale românilor în sec. al XVI-lea în legătură cu liiera-porană cea nescrisă. Studiu de filologie comparativă*, voi. II, București, 1879, |- 766 p. (operă reeditată în 1979); MOISE GASTER, *Chrestomație română, ipărite și manuscrise (sec. XVI—XIX) dialectale și populare cu o introducere, că și un glosar româno-francez*, 2 voi., Leipzig—București, 1891; N. DRA-

Două manuscrise vechi: Codicele Teodorescu și Codicele Marțian, Bucu- 914; NICOLAE CARTOJAN, *Alexandria în literatura românească. Noi con- Studii și text*, București, 1922 (se publică și textul din Codicele Neagoeanus); ȘINA SIMIONESCU, *Monumente literare vechi. Codicele de la Cohalm*, Iași, *J. CARTOJAN, *Cărțile populare în literatura românească*, 2 voi. București, 8. v reeditarea : București, 1974, XXX + 338 p. (I) + 568 p. (II). ION C. CHI- și uAN SIMIONESCU, *Cărțile populare în literatura românească. Ediție îngri- studiu introductiv de...*, 2 voi. București, 1963, XL + 454 p. (I) + 414 p. (II); ^ TEODORESCU și ION GHETIE, *Manuscrisul de la Ieud. Text stabilit, stu- logic, studiu de limbă și indice*, București, 1977, 160 p.; ION GHETIE și ALE- IŪ MAREȘ, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 365—402.

XXIII

ACTIVITATEA TIPOGRAFICĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA. IEROMONAHUL MACARIE, DIMITRIE LIUBAVICI ȘI IEROMONAHUL LAVRENTIE

U. n moment deosebit de însemnat în viața bisericească a țărilor române îl constituie introducerea tiparului în primul deceniu al secolului al XVI-lea, cea mai revoluționară creație tehnică de la începutul evului modern. A apărut în cultura românească la aproximativ 60 de ani de la invenția tiparului de către Johannes Gutenberg, la aproximativ două decenii de la tipărirea primelor cărți în limba slavonă, și la numai 8 ani după- perioada incunabilelor (care durează pînă în 1500 inclusiv).

Datorită necunoașterii alfabetului slav în Apusul Europei, unde începuse să se răspîndească tehnica tiparului, imprimarea de cărți slave s-a produs ceva mai târziu. Cea dintîi carte tipărită cu alfabet slav este un *Missale Romanum* (Liturghier), cu caractere glagolitice amestecate cu chirilice, pentru croații catolici (1483). Locul tipării se presupune că a fost Veneția, unul din cele mai însemnate centre tipografice ale vremii.

Peste zece ani, deci în 1493, s-a tipărit la Veneția a doua carte cu caractere glagolitice, tot pentru croații catolici, cunoscută sub numele de *Breviarum Illyricum* sau *Breviarum Croaticum*, în tipografia lui Andreas Toressani (Andrea Torresano), colaboratorul și socrul celebrului tipograf venețian Aldo Manuzio zis «cel Bătrîn» — sau Aldus Manutius ■— (1449—1515). Aceștia au pus în funcțiune cea mai renumită tiparniță din cîte s-au cunoscut pînă atunci (un exemplar din acest *Breviar* se păstrează în Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu).

În 1494 apare primul centru croat al tiparului glagolitic, la Senj prin tiparnița lui Silvestr Bedricici, în care s-au imprimat șapte cărți.

Întimul deceniu al secolului al XV-lea au luat ființă primele tipăriți în Europa. Astfel, în 1491 au fost tipărite în Cracovia, capitala de atunci a Poloniei — în atelierul tipografic al lui Schweipol Fiol, originar din Franconia — primele două cărți slavone ortodoxe : *Octoihul* și *Ceaslovul*. În jurul aceluiași timp au fost tipărite și un *Triod* și un *Penticostal* (un exemplar se păstrează în colecția bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Rodnica activității lui Fiol a fost întreruptă în anul 1492, fiind învinuit de ereticism de către inchiziție și autoritățile catolice din Polonia, care au confiscat tipografia sa. După război, tipografia a fost reluată în capitala statului Zeta (Muntenegro), între anii 1493—1495. Tipografia se afla sub patronajul principelui Gheorghe Cernoieș (1492—1496) al Zetei, numită de pe atunci și Cerna Gora, adică Muntele Negru. Se crede că tipografia din Cetinie a fost creată de către tipograful Andreas Toressani, care imprimase și Breviarul croat în slavonă și 3 cărți glagolitice din 1493. Legăturile tipografice din Cetinie cu Cracovia se explică nu numai prin apropierea geografică a Muntenegruului de Republica Venețiană, ci și prin legăturile politice dintre cele două țări. Astfel, Gheorghe Cernoieș era căsătorit cu o nobilă venețiană, Elisabeta Erizzo, iar tatăl său Ioan trăise mult timp ca ambasador în Veneția, pînă la redobîndirea domniei. Apoi, însuși politica muntenegreană se baza pe sprijinul Veneției, iar tipograful din Cetinie era un ieromonah Macarie, care se presupune că a învățat acest meșteșug tot în tipografia din Cracovia. Probabil a fost trimis acolo de mitropolitul Vavila al Muntenegruului și de Gheorghe Cernoieș anume pentru pregătirea tipografică cu slove chirilice. De altfel, atelierul tipografic din Cetinie făcea comerț nu numai cu cărți, ci și cu litere și prese. ■. În tipografia lui Gheorghe Cernoieș din Cetinie au apărut primele cărți în slavonă bisericească de redacție sîrbă, necesare culturii ortodoxe : *Octoihul*, partea întâi, cu primele patru psalme (1493), partea a doua (1494), *Psaltirea* (1495), *Molitvelnicul* (circa 1496) și un *Triod înflorat*. Tipărițile de la Cetinie se remarcă prin grafică : caractere de tipar simple și clare, text tipărit în negru și roșu, numeroase inițiale ornate în stilul venețian. Stereotipurile, frontispiciile alcătuite din motive florale sau împletituri de mugușuri, gravuri, uneori pe pagini întregi, și activitatea tipografică a lui Gheorghe Cernoieș au fost foarte durabile, căci în 1496 țara sa a fost ocupată de turci. Tot atunci a fost întreruptă și activitatea tipografică din Cetinie.

Ieromonahul Macairle. La 12 ani după căderea Zetei (Muntenegru-lui) sub turci, au început să apară cărți în limba slavonă, sub patronajul domnilor Țării Românești. Deci, este vorba de a treia officină chirilică europeană, care se va situa înaintea celor din Praga (1517), Veneția (1519), Gorajde în Hertegovina (1519), Viena (1525) și a altor tipar- nițe sud-slave panrusești. Ca meșter tipograf al primelor trei cărți apărute la noi în limba slavonă (*Liturgier* 1508, *Octoih* 1510 și *Tetia-evanghel* 1512) era indicat «ieromonahul Macarie». S-au purtat pînă acum multe discuții dacă acest meșter tipograf este «ieromonahul Macarie din Cerna Gora», sau sînt două persoane diferite. Majoritatea cercetătorilor admit că este un singur meșter tipograf, cu numele Macarie, originar din Muntenegru, care, după ce și-a încetat activitatea în Cetinie, a reluat-o în Țara Românească.

Se pot invoca mai multe argumente în sprijinul identificării lor : *J* același nume, aceeași treaptă în ierarhia bisericească, aceeași postfață (epilog) în *Octoihul* din Cetinie din 1494 și în *Octoihul* și *T^{etiaeva}B-ghelul* tipărite în Țara Românească în 1510—1512[^] pomenirea — la rînduiala proscomidiei în *Liturgierul* din 1508 — a sfinților naționali sîrbi (Sava, primul arhiepiscop ~âT" S6rDlerT12i9[^]—1235) și a tatălui său Simion, fostul «jupan» Ștefan Nemanja (1171—1196), apoi călugărit), ceea ce ne arată că tipograful Macarie venise dintr-un mediu sîrbesc. La acestea se adaugă și legăturile existente între familia Cernoie- vici și Țara Românească: între anii 1505—1508 a păstorit în scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei Maxim Brancovici, ^ ca mirean Gheorghe, fiul ultimului despot sîrb independent Ștefan Brancovici. AcjKi_Me.xim jîra văr (după unii nepot de soră) cu ^ Gheorghe Cernoievici, principele Muntenegrului, care sprijinise activitatea tipografică în Cetinie. N-ar ji exclus ca însuși Maxim Brancovici să fi recomandat domnitorului Radu cel Mare pe ieromonahul tipograf Macarie. La acestea, se mai a3auga și considerentul că numai un tipograf care învățase acest meș- j teșug într-un mare centru tipografic european putea să-l aducă -și pe pămînt românesc.

înființarea tipografiei în Țara Românească — a treia în care s-au imprimat cărți slave ortodoxe — nu era întîmplătoare. Radu cel Mare, cunoscut prin acțiunile sale de reorganizare bisericească și prin cti toriile sale, avea nevoie de o tipografie de cărți în limba slavă pentru -1 bisericile din țara sa, dar și pentru celelalte Biserici Ortodoxe care fo- loseau limba slavonă în cult (Moldova, Transilvania, țările slave si" ' £ dunărene căzute sub turci). De altfel, aici era și un mediu prielnic 1 tru desfășurarea unei activități tipografice, datorită faptului c^v 1

erau singurele în sud-estul Europei peste care nu se întinsese în turcească.

Unii cercetători afirmă că Macarie ar fi venit cu «buchile» sale tipografice în Țara Românească, alții susțin că Radu cel Mare a cuminstalat o instalație tipografică nouă, chiar de la Veneția, prin mijlocirea ariei, cunoscută în orașul dogilor. Ambele păreri sînt greu de susținut, mai ales dacă ne gîndim la distanțele geografice dintre centrele tipografice și Țara Românească. De aceea, socotim că în-țara Românească, a fost instalată o tipografie, ajutat de unii călugări români, a tăiat și a lucrat literele în țară, în Țara Românească. Cînd facem această afirmație avem în vedere faptul că literele celor trei tipărituri din Țara Românească nu sînt diferite /esc cu cele din Cetinie. Apoi, peste o jumătate de veac, ieromonah

Mardarie din mînăstirea sîrbească Mîrkša, care a tipărit un ghid slavon în 1562, la Belgrad, a lucrat el însuși literele, din metal și din aramă și din altele, cu mare trudă și năzuință», iar ceva timp mai tîrziu, un ieromonah Lavrentie și ucenicul său Iovan au lucrat timp de câțiva ani matrite și clișee pentru *Tetraevanghelul* tipărit în 1582 la Iași, lângă București. Faptul că în decurs de doi ani nu se tipărit o carte constituie un argument în plus că este vorba de un tipărit rudimentar, lucrat în țară, și nu de unul comandat într-un atelier tipografic, cum este Veneția. Literele pentru frontispicii și inițiale au fost lucrate tot în țară,

tiparele diferite manuscrise slavo-române. Și cum aceste tiparele erau în lemn, este neîndoielnic că s-au executat la noi în țară, iar utilizarea în lemn a constituit întotdeauna un capitol important în tipografia noastră veche.

■ *ghierul din 1508*. Prima carte tipărită de ieromonahul Macarie a fost un *Liturghier* (el îl intitulează *Liturghie*). Din epilogul cărții aflăm că tipărirea s-a început în timpul domniei lui Radu cel Mare (1495—aprilie 1508) — deci prin 1507 — și s-a isprăvit în Iași cel Rău (apr. 1508—oct. 1509), la *10 noiembrie 1508*. Tot în Iași se arată că a «trudit» la tipărirea cărții «smeritul ieromonah Macarie». Este o carte de format mic, cu 128 foi.

În ghierul se povățuiește către preot a Sfîntului Vasile cel Mare, Rînoscomidiei, Liturghiile Sfîntului Ioan Gură de Aur, a Sfîntului Ioan cel Mare și a Darurilor mai înainte sfințite, alte cîteva rînduimite în Liturghiere : Rînduiala Litiei, Rînduiala binecuvîntărilor, Rînduiala ecfonisele de la Vecernie și Utrenie ș.a. Rînduiala Proscotării și Liturghia Sfîntului Ioan Gură de Aur constituie o traducere

textuală a Diataxei (Rînduiei) liturgice alcătuită de patriarhul Filotei al Constantinopolului (1354—1355 și 1364—1376), pe cînd era egumen al mînăstirii Sfîntul Atanasie din Muntele Athos. Este cea mai fidelă traducere slavonă a acestei rînduiei grecești. De notat că nu este identică cu traducerea făcută de patriarhul Eftimie în secolul al XIV-lea.

Însemnătatea Liturghierului lui Macarie constă nu numai în faptul că reprezintă prima carte tipărită în țările românești, ci și pentru că este prima ediție a acestei cărți de cult. Prima ediție a Liturghierului în limba greacă a apărut abia în anul 1526 la Veneția și concomitent la Roma.

Liturghierul lui Macarie s-a răspîndit în toate cele trei țări românești, precum și în țările de limbă slavonă. La noi în țară se cunosc cinci exemplare : trei la Biblioteca Academiei, unul la Biblioteca Centrală de Stat, altul în Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului (provine de la biserica din Alun, jud. Hunedoara). În secolul trecut, Alexandru Odobescu semnalase șapte exemplare numai în mînăstirea Bistrița, dintre care două sînt azi la Biblioteca Academiei. Se mai cunosc exemplare la Belgrad și la Moscova.

Liturghierul lui Macarie a circulat și în numeroase copii în mînăscris. Ediția slavonă a Liturghierului tipărit la Brașov de Șerban, fiul lui Coresi (1588), este o reeditare a celui din 1508. Abia Liturghierul - Slujebnic, tipărit la Dealu în 1646, se îndepărtează de tipul macarian, orientîndu-se — ca tipic și cuprins — spre cel ucrainean, corectat și tipărit de mitropolitul Petru Movilă al Kievului. Mai mult chiar : Liturghierul lui Macarie reprezintă prototipul Liturghierelor slavone tipărite la Veneția pentru slavii sud-dunăreni (1519, 1527, 1554, 1570), cu ușoare modificări de text și tipic, precum și prin adăugarea unor noi rînduiei liturgice. S-ar putea ca ieromonahul Pahomie, care a îngrijit prima ediție de la Veneția, din 1519, să fi fost un ucenic sau colaborator al lui Macarie în tipografia de la Cetinie.

Octoihul din 1510. A doua carte imprimată de Macarie în Țara Românească a fost Octoihul (Osmoglasnicul), care a ieșit de sub tipar la 26 august 1510, în timpul domniei lui Vlad cel Tînăr zis Vlăduț (1510—1512). Este un tip interesant și rar al acestei cărți, pentru că nu este nici un Octoih Mare, care cuprinde cîntările Vecerniei și Utrăniei pentru toate zilele săptămîinii, pe toate cele opt glasuri, și nici un Octoih Mic, care cuprinde aceleași slujbe, pe cele opt glasuri, dar numai pentru zilele de sîmbătă și duminică. Este un tip mixt, cuprinzînd slujbele din toate zilele săptămîinii pe glasul 1, iar cele de pe glasurile 2—8 numai din zilele de sîmbătă și duminică. Deși Macarie a tipărit și :

^r *Mare* de la Cetinie din 1493—1494, totuși, pentru imprimarea în 1510 a avut ca model un alt manuscris, provenit din Țara Românească. Cu mici schimbări, Octoihul mixt al lui Macarie a servit ca pentru Octoihul slavon tipărit de Coresi la Brașov în 1557. *aevanghelul din 1512*. A treia carte a lui Macarie, *Tetraevanghelul* s-a terminat de tipărit la 25 iunie 1512, cum se arată în el, deci în primul an de domnie al lui Neagoe Basarab. În cele patru Evanghelii, așezate în ordinea lor canonică : Matei, Luca și Ioan, dar cu indicarea pe margine a pericopelor, astfel îi să știe în ce duminică sau sărbătoare urmează să citească respectivă. Abia în *Evanghelia* tipărită la București, în anul în care a fost tipărit pentru prima dată pericopele evanghelice în felul acesta ; și azi, după zilele liturgice ale anului, începând cu Duminică însemnătatea Tetraevanghelului lui Macarie stă în fapt că ma tipăritură de acest gen, pentru toți credincioșii ortodocși și seau limba slavă în cult. Prezintă un interes deosebit și prin său grafic, fiind cel mai izbutit dintre tipăriturile macariene. *aevanghelul din 1512* este cunoscut în două ediții. În afară a obișnuită, se cunosc mai multe exemplare pe pergament cu un format mai mare al paginii, cu minunate frontispicii și colorate cu mîna, cu aur, carmin albastru și verde peste cerpografică, încît lasă impresia unui manuscris (așa făcuse și orul tiparului, Gutenberg, cu Biblia sa de 42 de rînduri). *aevanghelul* lui Macarie a cunoscut o largă răspîndire. Mărau exemplarele găsite peste hotarele țării (Petersburg, mai în Moscova, mînăstirea Hopovo în Iugoslavia). A fost reeditat în 1546, de Filip Moldoveanu, și la Belgrad, în 1552, de meșlograf Mardarie ieromonahul din mînăstirea Mîrkșa. Ediția de reproduce și stema Țării Românești, ceea ce ne face să credem tipărit cu ajutorul domnitorului de atunci, Mircea Ciobanul, și comandat un număr de exemplare și pentru Biserica țării în 1562, a fost reeditat, dar fără stema Țării Românești, de același meșlograf, care a lucrat acum și literele (un exemplar se găsea în Biblioteca Mitropoliei de la Blaj, azi la Biblioteca Universității din Brașov). Probabil edițiile coresiene ale Tetraevanghelului (Brașov 1562, 1583) sînt reproduse după cel din 1512.

ba celor trei cărți tipărite de ieromonahul Macarie în Țara Românească este slavona bisericească de redacție medio-bulgară. ^{ta} t, în altă parte, că limba slavă a fost consfințită ca limbă ¹ în secolul IX prin traducerea cărților bisericești făcute de

Sfinții Chirii și Metodie. Dar limba bisericească slavă din secolul IX (numită de unii «veche bulgară»), pe atunci o limbă vie, a rămas cu timpul o limbă moartă, folosită numai de Biserică. Ea a suferit însă diferite influențe din partea limbilor vii, ale popoarelor slave care o întrebunțau în cult, încît s-au născut «redacțiile» medio-bulgare, medio-sîrbă și rusești ale limbii bisericești slave.

Trebuie sa mai subliniem bogăția și frumusețea ornamentelor care împodobesc cele trei tipărituri macariene, mai ales Liturghierul și Tetraevanghelul. Frontispiciile sînt formate din vrejuri împletite, cu coroane în părțile laterale, alcătuiind uneori cercuri întretăiate sau un pătrat, în centrul căruia se află stema țării — vulturul cu crucea în cioc. O altă podoabă artistică a cărților tipărite de Macarie o constituie inițialele ornate, deci litere mari desenate în același stil ca și frontispiciile, adică prin împletire de vrejuri florale și de plante. Toate acestea sînt asemănătoare cu frontispiciile și inițialele din vechile noastre manuscrise. Unele ornamente sînt în negru, altele în roșu. Tot în roșu sînt imprimate unele nume proprii și unele titluri. În *Octoih* se află și o planșă ilustrată — singura în toate tipăriturile lui Macarie — reprezentînd pe Sfinții Iosif, Teofan și Ioan Damaschinul.

Legătura celor trei tipărituri este cea obișnuită în acel timp : coperti de lemn îmbrăcate în piele, cu închizători metalice, desene geometrice cu chenare și mici ornamente. Prin măiestria execuției, tipăriturile lui Macarie din Țara Românească stau cu cinste alături de cele mai artistice tipărituri europene din acea vreme, cu mult superioare celorlalte lucrări de acest gen în limba slavonă.

În ce privește locul tipăririi celor trei cărți, majoritatea cercetătorilor sînt de părere că este Țirgoviștea, mai precis mînăstirea Dealu, situată în apropierea capitalei, unde călugării știutori de carte puteau ajuta la corectarea textului și chiar la cules. Alte păreri privitoare la locul tipăririi (Bistrița din Oltenia — Barbu Teodorescu, și mai ales Veneția — Al. Odobescu și Virgil Molin) sînt infirmate de ultimele cercetări asupra tipăriturilor lui Macarie. Astfel, s-a dovedit că tipografia lui Aldo Manuzio-Toressani n-a funcționat în anii 1510—1511 (deci tocmai cînd a apărut *Octoihul* lui Macarie). Apoi, întreg aspectul celor trei tipărituri ale lui Macarie — limba slavonă de redacție medio-bulgară folosită la noi, în biserică și în cancelaria domnească a Țării Românești, ornamentele identice cu ale manuscriselor de la noi, hîrtia de proveniență felurită etc. — ne arată că ne găsim în fața unor opere locale. Se adaugă și aspectul tipografic mai puțin

ireșeli de tipar, omisiuni, nepotriviri între text și tabla de care puteau să se producă numai într-o tipografie începând încă din cele venețiene, cu o bogată experiență tehnică, nici unul din bogatele cataloage ale editurii lui Manuzio nu figurează tipărițiile lui Macarie.

„Dovadă că tipărițiile lui Macarie au fost imprimate în scaun» de la Țirgoviște o constituie și prezența stemei lănești în toate cele trei cărți (în tipărițiile lui S. Fiol din apare stema Poloniei, iar în cele de la Cetinie, stema familiei ci). De altfel, cea de a doua tipografie a Țării Românești a i tot la Țirgoviște, unde era reședința domnului și a mitro-Ungrovlahiei.

uielile de tipar erau suportate de domn — cu alte cuvinte, -, iar cărțile se pare ca erau oferite în dar unor biserici și *, din țară sau din sud-estul european, aflat pe atunci sub otomană.

i celor trei cărți — de proveniență italiană — a putut fi»T prin mijlocirea negustorilor din Sibiu, cu care Țara Româ-Q ea legături comerciale permanente.

itate tipografică condusă de ieromonahul Macarie a încetat !. Am arătat și într-o altă parte că ne însușim părerea celor, cercetători că în acest an Macarie a fost ridicat în scaunul», IOLit al Ungrovlahiei, în locul compatriotului său Maximj. i. Presupunem că în urma alegerii lui ca mitropolit, n-a mai^ activitatea tipografică, întrucât era ocupat cu lucrarea de,f-, ire bisericească din timpul domniei lui Neagoe Basarab — încă sub Radu cel Mare —, precum și cu supravegherea\zi- scutelor lăcașuri sfinte ctitorite de acest domnitor.

emenea, considerăm că în timpul celor cinci ani de activitate i în Țara Românească, Macarie nu și-a putut forma ucenici și-i continue opera. Cu toate acestea, Neagoe Basarab a fost de gândul de a tipări cărți noi. Acest lucru reiese dintr-o a sa, adresată judeului și celor 12 pîrgari din Brașov, prin iia să i s& trimită «niște tipare ce ne sînt de trebuință», i la Brașov mai de mult.

rteLiubavici. Activitatea tipografică în Țara Românească a_r ta peste trei decenii, în timpul domniei lui Radu Paisie '*t <*> 15). Probabil el a chemat în țară doi meșteri tipografi sîrbi, J\ _ rul Mo'se și pe «logofătul» Dimitrie Liubavici. Cel din urmă > u Feodor Liubavici, care tipărise un *Liturghiei*, o *Psaltire*; și i

un *Molitvelnic*, în mînăstirea Gorajde din Herțegovina (1519—1523), și nepotul unui alt cunoscut tipograf sîrb, Bojidar Vukovici, proprietarul unei tipografii în Veneția, unde a imprimat mai multe cărți în limba slavonă (1518—1540). Afi Dimitrie Liubavici cît și călugărul Moise au lucrat în tipografia lui Vukovici din Veneția. Apoi, Dimitrie Liubavici a deschis o tipografie în mînăstirea sîrbească Gracianița, unde a tipărit un *Octoih*, în 1539. Dar la 10 ianuarie 1545, călugărul Moise isprăvea de tipărit un *Moltivelnic* slavon, «cu matrițele lui Dimitrie Liubavici... în cetatea de scaun Tîrgoviște». înseamnă că Dimitrie Liubavici venise în Țara Românească prin 1544, aducînd cu el și pe colaboratorul său Moise și matrițele cu care vor fi turnat apoi literele. Deci, este vorba de o tipografie particulară, nu a domnitorului sau a Bisericii.

Notăm că *Molitvelnicul* avea ca anexă o *Pravilă a Sfinților Apostoli și a sfinților preacuvioși părinții noștri și celui de al șaptelea sobor : despre preoți și despre mireni*; este prima carte de legi tipărită în țara noastră.

Tot cu matrițele și sub îndrumarea lui Dimitrie Liubavici, ajutat de doi ucenici, Oprea și Petru, s-a tipărit la Tîrgoviște o altă carte slavonă, și anume un *Praxiu*, adică un *Apostol* (din gr. •rcpâSei? tibv duo-otoXwv). Tipărirea a început la 18 august 1546 și s-a isprăvit la 18 martie 1547, în timpul primei domnii a lui Mircea Ciobanul (1545—1552), lucruri ce le aflăm din epilogul (postfața) cărții.

Din acest *Apostol* s-au tras exemplare și pentru Moldova, în epilogul cărora numele lui Mircea Ciobanul era înlocuit cu al lui Iliăș Rareș, domnul Moldovei (1546.—1551), și al mamei sale Elena, soția lui Petru Rareș. Poate că îndemnul la tipărirea acestei ediții va fi pornit de la una din familiile domnitoare — doamna Chiajna, soția lui Mircea Ciobanul, fiind soră cu Iliăș Rareș —, sau de la mitropolii de atunci: Anania al Ungrovlahiei și Grigorie Roșea al Moldovei.

Ca și în cazul *Tetraevanghelului* din 1512, ordinea pericopelor la acest *Apostol* nu este cea folosită azi, ci se respectă ordinea canonică din Noul Testament: Faptele Apostolilor, Epistolele sobornicești și Epistolele pauline, fiecare din cele 22 de cărți avînd scurte considerații introductive (isagogice). La urmă, sînt date indicațiile necesare pentru citirea pericopelor în zilele liturgice.

După cercetări recente, în tipărirea lui Dimitrie Liubavici s-a mai tipărit un *Minei* (mai degrabă *Antologhion*) — descoperit în Biblioteca Salticov-Șcedrin din Leningrad și un *Tetraevanghel* (1546—1551), acesta fiind tot o comandă pentru Moldova.

no

Lba tuturor cărților tipărite de Dimitrie Liubavici este cea slăbă redacție medio-bulgară. Tipăriturile lui sînt împodobite cu frontispicii, reproduse de mai multe ori, unele sînt alcătuite aescuri, avînd în mijloc stema Țării Românești (sau a Moldovei, l' Apostolului), întregul frontispiciu fiind încadrat cu o incu titulatura domnitorului respectiv. Se întîlnesc de asemenea ase inițiale înflorate. Tiparul este în negru și roșu. Țile imprimate de Dimitrie Liubavici au cunoscut o largă. ie nu numai în țările noastre (un exemplar din Apostol s-a rit în fosta mînăstire din Sibiel, jud. Sibiu), ci și la popoarele udunărene. Stau mărturie numeroasele exemplare aflate în cile noastre, precum și în cele din Athos, Moscova, Petersburg, și Sofia. Deci tipografia condusă de Dimitrie Liubavici a conrogramul de înzestrare a Bisericii românești cu cărțile necesare J săvîrșirea slujbelor, venind însă și în sprijinul Bisericilor de avă aflate sub dominație otomană.

buie reținut și faptul că Dimitrie Liubavici a format în ate-țu tipografic primii ucenici de neam român care sînt cunoscuți ele. Cu alte cuvinte, s-a început înlocuirea treptată a meștebi cu meșteri români, ajungîndu-se, în mod firesc, de la cartea la cea românească. In epilogul Apostolului erau menționați aici : Oprea și Petru. Acest Oprea va prelua conducerea tipo- Tot el va tipări un *Octoih* în 1557 la Brașov, împreună cu l' Coresi. Deși nu este amintit în cărțile imprimate de Dimitrie :i, Coresi și-a făcut ucenicia în tipografia acestuia. 1557, Coresi, ajutat de zece ucenici, a dat la tipar un *Triod-itar* slavon, la Tîrgoviște, cerut de Pătrașcu cel Bun. Lucrarea ut la 8 iulie 1557 și s-a terminat abia la 30 iulie 1558, în a >mnie a lui Mircea Ciobanul (1558—1559). Este o realizare ică de seamă, cu 11 gravuri inspirate din Sfînta Scriptură, care agini întregi. N-ar fi exclus ca pînă în anul 4558 să fi fost im- și alte lucrări, care nu au ajuns pînă la noi. Cu Triodul-itar, activitatea tipografiei la Tîrgoviște a încetat pentru 90 de ani.

•**monahul Lavrentie.** Abia peste un sfert de veac, **mai** întîlnim 'afie în Țara Românească, de data aceasta lîngă București, pitală a țării. Mult timp s-a crezut că prima tiparniță bucureș- luat ființă abia în ultimul sfert al veacului al XVII-lea, odată irea cărții *Cheia înțelesului*, în 1678. Cercetările **mai** noi au

dovedit că, începînd cu anul 1573, un ieromonah cu numele Lavrentie, ajutat de ucenicul său Iovan (Ioan) au lucrat matricele și clișeele necesare imprimării unor cărți noi în limba slavă.

După zece ani (1582), ei au tipărit un *Tetraevanghel* în limba slavonă, de redacție medio-bulgară, în două ediții, precum și o *Psaltire*, din care s-au păstrat numai cîteva file (anul de apariție nu este cunoscut). Din *Tetraevanghel* au fost depistate pînă acum 11 exemplare, păstrate în marile biblioteci din Petersburg, Moscova, București, Cluj, Sofia, Plovdiv, Sviștov, ceea ce dovedește largă sa circulație în toate bisericile de limbă slavă.

Tipografia lor a fost instalată «lîngă orașul București, pe rîul Colentina», în mînăstirea cu hramul Sfîntul Prooroc Ioan Botezătorul, numită mai tîrziu Plumbuita, cum ne informează epilogul *Tetraevanghelului*. Ei au lucrat cu sprijinul domnitorului Alexandru II Mircea (1568—1577) și al mitropolitului Eftimie (1568—1576) care, deși nu mai erau în 1582 în scaunele lor, au fost totuși pomeniți în epilogul de care este vorba. Deci, Bucureștiul avea o tipografie încă din anii 1573—1582, în care au lucrat ieromonahul Lavrentie și ucenicul Iovan (Ioan), fără îndoială români.

Concluzii: *Prin strădaniile cărturărești ale ieromonahului Macarie, iar mai tîrziu file ieromonahului Moise și ale lui Dimitrie Liubavici, s-au pus bazele activității tipografice pe pămîntul românesc. Datorită lor Țara Românească s-a numărat printre primele țări cu producție de carte din sud-estul Europei. Cărțile tipărite de ei au îndeplinit nu numai un însemnat pol cultural și bisericesc ci, prin faptul că au circulat în toate cele trei țări românești, au fost un factor important în înfăptuirea unității sufletești a românilor de pretutindeni. Iar prin circulația lor în țările slave sud-dunărene aflate sub dominație otomană, aceste tipărituri au fost de un real ajutor popoarelor respective, în păstrarea limbii și a culturii lor, chiar și sub stăpînire străină.*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. IOAN BIANU și NERVA HODOS, *Bibliografia românească veche*, tomul I, 1508—1716, București, 1903, IX + 572 p. și tomul IV (DAN SIMONESCU), *Adăugiri și îndreptări*, București, 1944, XIII + 372 p.

Lucrări. Macarie, *Liturghierul lui Macarie*, 1508. Cu un studiu de P. P. Pănaiteșcu și un indice bibliografic de Angela și Alexandru Duțu, București, (1961) LXXV 4. 274 (ediție fototipică în culori).

EXANDRU ODOBESCU, *Despre unele manuscrite și cărți tipărite atlate în ea Bistrița*, în «Revista Română», București, I, 1861, p. 807—830; EMILE *Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVI-e* Paris, 1895, 43 p.; P. P. PANAITESCU, *Octoiul lui Macarie (1510) și ori-ipografiile în Țara Românească*, în B.O.R., an. LVII, 1939, nr. 9—10, p. 528— extras : 28 p. + 2 pi.); BARBU TEODORESCU, *Prima tipografie a Țării Românești (1508—1512)*, în B.O.R., an. LXXVI, 1958, nr. 10—11, p. 983—1004; MOLIN și DAN SIMONESCU, *Tipăriturile ieromonahului Macarie pentru mănăscă. La 450 de ani de la imprimarea Liturghierului, 1508*, în B.O.R., an. 1958 nr. 10—11, p. 1005—1034; ENE BRANIȘTE, *Liturghierul slavon tipărit în 1508. Studiu liturgic*, în B.O.R., an. LXXVI, 1958, nr. 10—11, p. 1035; P. P. PANAITESCU, *Liturghierul lui Macarie și începuturile tipografiei în imănă*, în ediția citată, p. V—LXIII, reproduc și în voi. *Contribuții la istoria românești*, București, 1971, p. 274—339; DAMASCHIN MIOC, *Date noi cu privire la Macarie*, în «Studii», revistă de istorie, t. XVI, 1963, nr. 2, p. 429—rerea inacceptabilă că Macarie a fost egumen la Hilandar, între 1525—1533); RUFFINI, *Il primo libro romeno : Il *Liturghier* di Macarie del 1508*, Torino; VIRGIL MOLIN, *Observații și opinii noi în legătură cu tipăriturile ieromonahului Macarie*, în M.M.S., an. XLIII, 1967, nr. 5—6, p. 382—388; L. DEMENY, *Limbrillique de Macarios de Valachie*, în R.R.H., VIII, 1969, nr. 3, p. 549—r SIMEDREA, *Epilogul din Octoiul slavon (M. Dealu 1510) și identitatea de a lui Macarie din Țara Românească (1508—1512) cu Macarie din Muntene-13—1496*, în M.O., an. XXII, 1970, nr. 7—8, p. 605—620 (respinge opinia că singură persoană).

nitrie Liubavici. DAN SIMONESCU, *Un Octoih al lui Bojidar Vucovici la noi urile acestuia cu tipografia românească*, în R.I.R., an. III, fasc. II—III, 1933, 233; ION N. BEMBEA și NICOLAE N. BEMBEA, *Apostolul tipărit în 1547 la te de Dimitrie Liubavici*, în B.O.R., an. LXXVIII, 1960, nr. 5—6, p. 510—536; MONESCU, *Tipografiile sîrbi în slujba vechiului tipar românesc*, în *Analele ii de Limba Română*, Panciova, 3—4, 1973, p. 533—569; A se vedea și DAN ÎSCU și VICTOR PETRESCU, *Tîrgoviște — vecni centru tipografic românesc*, te. 1972, 135 p.; DAN SIMONESCU și GHEORGHE BULUȚA, *Pagini din isto-ii icmănești*, București, 1981, 192 p.; DEMENY LAJOS și LIDIA A. DE-Carte, *tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986, - 8! ilustr.

omonahul Lavrentie. L. DEMENY, *Noi contribuții la activitatea tipografică a entie*, în R.B., t. XXII, nr. 4, 1969, p. 219—227; AL. MAREȘ, *Un capitol din 'iparului românesc din secolul al XVI-lea*, în S.C.L., an. XXI, 1979, nr. 6, 667; L. DEMENY, *Tipărirea bucureșteană în secolul al XVI-lea*, în «Studii», de istorie, t. 25, 1972, nr. 2, p. 203—224; P. ATANASOV, *Tipografia din 'i a ieromonahului Lavrentie*, în R.B., an. XXV, 1972, nr. 3, p. 171—175; <DRV MAREȘ, *Activitatea tipografică a ieromonahului Lavrentie în lumina i informații*, în L.R., an. XXI, 1972, nr. 4, p. 307—315; IOAN IONESCU, *Ti-Lavrentie ieromonahul*, în M.O., an. XXIV, 1972, nr. 5—6, p. 385—391; NIȘERBĂNESCU, *Tipografia ieromonahului Lavrentie de la mînăstirea Plutn n București (sec. XVI)*, în S.T., an. XXVIII, 1976, nr. 1—2, p. 20—39.

ACTIVITATEA TIPOGRAFICĂ ÎN
TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVI-LEA.
FILIP MOLDOVEANUL ȘI DIACONUL CORESI

6 >

În limbă tipografiile muntene menționate în capitolul anterior, în prima jumătate a secolului al XVI-lea funcționa o tipografie și la Sibiu, care imprima cărți cu litere latine, în limbile latină și germană, dar și cărți slave și românești, cu caractere cirilice, pentru românii ortodocși. Aceasta a fost prima tipografie din Transilvania, întemeiată în 1528 sau chiar mai înainte de Theobaldus Gryphius din Reutlingen. Prima carte ieșită de sub teascurile acesteia a fost *Gramatica latină* a lui Thomas Gemmarius (1529), folosită ca manual în școala sibiană; a urmat și un *Tratat despre ciură*, în limba germană, scris de medicul Sebastian Pauschner (1530). Nu se păstrează nici un exemplar din aceste tiparituri.

T. Gryphius (-j- 1540) a avut ca discipol pe Lukas Trapoldner, care și-a deschis în Sibiu o tipografie proprie. În cadrul acesteia a funcționat și o secție româno-slavă, cu caractere cirilice, sub conducerea lui *Filip Moldoveanul*, identificat de Nicolae Iorga, încă din 1931, cu acel Philippus Pictor (sau Maler), menționat de peste 50 de ori în actele magistratului din Sibiu, între anii 1521 și 1554.

În secolele XV—XVI, o parte din preoții și dascălii români din Rășinari erau angajați ai magistratului sibian ca «scribi» sau «scriitori la cetate», și ca soli în relațiile diplomatice ale Sibiului cu Țara Românească, cum a fost preotul Bratu, adus la Rășinari din Brașov. După 1521, conducătorul «secției românești» a cancelariei magistratului sibian a devenit Filip Pictor sau Maler, ajutat uneori de preoții rășinari Matei și Dumitru sau de alți români (cneazul Ivan din Rășinari, Ioan Literatul — Ioannes Litteratus ș.a.). În această calitate, el apare și sub numele de «Magister Philippus Pictor et scriba litterarum vala-

n», ceea ce arată că era un «pictor» sau caligraf profesionist, pentru scrierea corespondenței în românește. După 1537, mabibiului i-a încredințat mai multe misiuni diplomatice în Țara ască, pentru a negocia probleme de interes comun, ca încheialianțe politice, culegerea de știri privitoare la mișcarea tur. In 1555, postul de «scriitor la cetate» a fost preluat de fiul i, Ioachim, care a funcționat, în aceasla calitate, pînă către 3.

îngă activitatea sa de «scrib» și «diplomat», Filip Moldoveanul L un iscusit meșter tipograf (unii tipografi din acel timp erau [i și sub numele de «maler»). în anul 1544, a tipărit în Sibiu un *n românesc*, azi pierdut (Timotei Cipariu îl văzuse în 1838 la /em însă două știri contemporane despre tipărirea acestei cărți, ste o mențiune în «Socotelile» orașului Sibiu, cu data de 16 4, din care rezultă că s-au plătit lui «Phillippus Pictor» doi fiotru tipărirea Catehismului românesc, o sumă însemnată pe ^ . doua știre este furnizată de o scrisoare din 1546, a preotului n Adalbert Wurmloch, adresată cărturarului Johann Hess din (azi Wroclav), în care relatează că «s-a tradus Catehismul în limnă și s-a tipărit la Sibiu, capitala noastră a sașilor din Transil-a litere sîrbești (= chirilice, n.n.). Mulți dintre preoți au priistă carte, socotind-o sfințită, alții însă o disprețuiesc», oritatea cercetătorilor au socotit că este vorba de un Catehism (Al. Rosetti afirma ca are la bază Catehismul mic al lui Lu-gînd apariția lui de mișcarea de răspîndire a Reformei printre mai ales că, în 1543, Universitatea săsească din Sibiu hotărîse ocuitorii de pe «Pămîntul crăiesc», indiferent de naționalitate, iască noua învățătură a lui Luther, în fruntea orașului aflîndu- Haller, un luteran convins. Nu împărtășim această părere, că apariția Catehismului ar fi o urmare a mișcării de Reformă >așii transilvăneni, totuși nu putem accepta teza că el a fost t după Catehismul mic al lui Luther, sau că a fost tradus din e, cum au afirmat alți cercetători.

îndoială că acest Catehism conținea principalele rugăciuni și ri creștinești pe care le întîlnim și în Catehismele de mai tîr- e 10 porunci, Simbolul credinței, Tatăl nostru ș.a., cunoscute i masă a credincioșilor români în propria lor limbă, chiar dacă - săvîrșea în slavonește, încrt nu era nevoie_să^ fie ((traduse).¹r este mult mai potrivit să fie numit *Catehismul românesc din*

1544. Faptul că n-a fost primit de toți preoții români, cum relatează în scrisoarea sa pastorul Wurmloch, nu trebuie să ne surprindă, căci unii dintre ei, tradiționaliști, obișnuiți de sute de ani cu limba slavonă în cult, au acceptat la început cu greu schimbarea limbii liturgice, ceea ce pe atunci constituia un act revoluționar, considerat de unii o alunecare spre erezie, mai ales că introducerea limbii naționale în cult era cerută de toate confesiunile protestante care au luat naștere atunci.

A doua carte tipărită de Filip Moldoveanul la Sibiu a fost *Tetraevanghelul slavon* din 1546, o reeditare a celui tipărit de Macarie în 1512. Se cunosc două exemplare, unul incomplet, în Biblioteca M.E. Salticov-Scedrin din Petersburg, altul, complet, în Biblioteca Universității din Ujgorod, ambele provenite din Moldova. Cel din Leningrad a aparținut domnitorului Gheorghe Ștefan (1653—1658).

Ceea ce trebuie remarcat la această tipăritură este stema Moldovei pe pagina din față a filei 289. Prezența ei dovedește legăturile dintre primul tipograf român din Transilvania, Filip Moldoveanul, cu țara sa de origine, dar mai presus de toate arată că *Tetraevanghelul* sibian a fost realizat și pentru moldoveni, așa cum va fi și Apostolul tipărit de Dimitrie Liubavici la Țîrgoviște, în 1547. Nu este exclus ca el să fi fost cerut de Petru Rareș și de mitropolitul său Teofan I, ierarh cu alese preocupări cărțurărești.

Tipărirea *Tetraevanghelului* la Sibiu este dovedită prin stema orașului Sibiu : două săbii încrucișate, așezate cu vârful în jos, având deasupra o coroană, și care apare în cuprinsul cărții de patru ori.

Din epilogul exemplarului din Ujgorod aflăm câteva date privitoare la numele tipografului și la data imprimării : «eu Filip Moldoveanu m-am trudit a săvârși această carte... în anul 7054, de la nașterea lui Hristos 1546... și s-a sfârșit, în luna iunie 22 zile». În același an apare, în actele sibiene, numele lui Philipp Pictor, deci identificarea făcută de Nicolae Iorga și apoi de alți cercetători este justificată.

Dar *Tetraevanghelul* de la Sibiu prezintă un interes deosebit pentru istoria culturii românești și prin faptul că este prima tipăritură de la noi împodobită cu xilogravuri. Cercetările făcute de specialiști au arătat că pînă la data imprimării acestei cărți nu au mai existat xilogravuri asemănătoare, ceea ce arată că ele au fost realizate de Filip Moldoveanul. La sfîrșitul *Evangheliilor* după Matei, Luca și Ioan se află, pe o pagină întreagă, chipul Mîntuitorului șezînd, în toate trei figurînd și monograma lui Filip. La începuturile *Evangheliilor*, se află simbolurile evangheliștilor respectivi, iar la sfîrșitul cărții mai apar, pe o pagină întreagă, simbolurile celor patru evangheliști, alături de

Moldovei. Aceste gravuri sînt o creație artistică românească lă, mult superioare — ca tehnică de execuție și ca aspect artisticelor întîlnite în alte tipărituri contemporane. Frontispiciile și le înflorate imită pe cele din tipăriturile lui Macarie. Literele iate tot de Filip, imită, de asemenea, tiparul macarian. Toate creații originale dovedesc că Filip Moldoveanul a fost un tipriț și un gravor de o înaltă măiestrie artistică, treia carte imprimată de Filip Moldoveanul la Sibiu a fost *Te-ighelul slavo-român* (numit impropriu de cercetători : *Evanghe- -n 1551—1553, prima tipăritură în limba română cunoscută pînă* exemplar, incomplet, se păstrează în Biblioteca de Stat Saltedrin din Petersburg. Un fragment s-a descoperit în biserica din i-Alba. Deși nu avem indicații asupra tipografului și a datei i, ca în Tetraevanghelul din 1546, totuși asemănarea literelor" două tipărituri, care merge uneori pînă la identitate (îndeo-îra M zisă «cu poale» și inițiala M, imitînd coroana Sibiului și se mai întîlnește în celelalte tipărituri românești din secolul al L), arată că s-a tipărit de același meșter tipograf și în aceeași ie. Studiul filigranelor hîrtiei — provenită din fabrica de la — a dus la concluzia ca Tetraevanghelul a putut fi tipărit între >1—1553.

privința textului românesc, s-a stabilit că este vorba de o tramai veche din slavonă, făcută în Moldova, de unde a fost Kobabil, de însuși meșterul tipograf. S-a afirmat că Tetraevanse datora tot unei pretinse «propagande» luterane printre rorărere însușită și de unii teologi. Cercetătorii respectivi se bae faptul că luteranii ar fi urmărit compromiterea ierarhiei orîn fața credincioșilor, numind — în textul românesc — pe arcare a osîndit Ia moarte pe Iisus «mitropolit», iar pe Caiafa (piscup), arhieriei Legii vechi fiind numiți tot «piscupi». Nu în aceste denumiri o influență luterană, ci doar o traducere punzătoare a grecescului $\delta\pi\lambda\iota\sigma\tau\eta\varsigma$, explicabilă în primele traromânești ale Sfintei Scripturi (același lucru îl putem spune raducerea termenului de «fariseu» cu «duhovnic»). Considerăm Tetraevanghelul slavo-român este o carte ortodoxă, probabil tot de domni Moldovei, poate de Ștefan Rareș (1551—1552).

cele expuse, rezultă că Filip Moldoveanul a
ultură pentru timpul său, cunoscător al limbilor latină, germa-
de magistratul sibian pentru corespliciența cu
>mânești extracarpatică și în felurite misiuni diplomatice. El a

fost primul tipograf și gravor de neam român, care a pus bazele primei tipografii românești, care lucra paralel cu cea slavă de la Tîrgoviște, condusă de Dimitrie Liubavici, În același timp, a fost un mare artist și priceput tipograf, care a lăsat primele gravuri în cărțile noastre bisericești, dar și primele cărți românești : *Catehismul* din 1544 și *Tetraevanghelul slavo-român* din 1551—1553.

Cu Filip Moldoveanul încep deci tipăriturile în limba română, care vor continua apoi, într-un ritm tot mai susținut, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Tipăriturile diaconului Coresi. Activitatea tipografică a Jui Macarie, Dimitrie Liubavici și Filip. Moldoveanul a fost continuată de un alt tipograf și cărturar de seamă, *diaconul Coresi*. Originar din Tîrgoviște, a învățat meșteșugul tiparului în atelierul lui Dimitrie Liubavici, deși nu este amintit în epilogurile cărților imprimate de acesta. Pentru prima oară, Coresi este amintit împreună cu Oprea Logofătul, un alt ucenic al lui Liubavici, în postfața (epilogul) *Ocfolhului* slavon, tipărit la Brașov între 12 iunie 1556 și 14 ianuarie 1557 «din porunca jupînului Haniș Begner, județul Brașovului». În același epilog, erau amintiți domnii celor trei țări românești : Ioan Sigismund și Isabella Zâpolya în Transilvania, Pătrașcu cel Bun al Țării Românești și Alexandru Lăpușneanu al Moldovei, iar în frontispiciu, cartea avea stema Țării Românești. Din acest epilog, se observă limpede că scopul urmărit de cei doi tipografi, dar mai ales de editorul Hans Benkner, judele sau primarul Brașovului, era ca lucrarea să fie primită de românii de pretutindeni. Desigur, Benkner nu se angajase la tipărirea Octoihului «din dragoste pentru dumnezeieștile și sfintele beserici», rum declara în postfață, ci numai din interese materiale, el fiind și proprietarul unei «mori de hîrtie» în Brașov.

Diaconul Coresi s-a reîntors apoi la Tîrgoviște. Aici a tipărit a doua sa carte, un *Triod-Penticostar* în slavona de redacție medio-bulgară. În epilog se menționa că s-a tipărit din dispoziția lui Pătrașcu «(4 Bun, de către diaconul Coresi, ajutat de cei zece ucenici ai săi, în cetatea de scaun Tîrgoviște», între 8 iulie 1557 și 30 iulie 1558. Însemnătatea acestei tipărituri constă nu numai în faptul că este prima ediție a acestei cărți la noi, ci mai ales în cele 11 splendide gravuri în lemn, fiecare ocupînd o pagină întreagă (Iisus pe cruce, îngroșarea, învierea, Vindecarea slăbănogului din Capernaum, Iisus în templu, Convorbirea cu samarineanca, înălțarea, Pogorîrea Duhului Sfînt ș.a.). Se întîlnesc de asemenea cîteva frontispicii asemănătoare cu ale tipăriturilor lui Macarie, precum și inițiale înflorate.

iabil în cursul anului 1559, Coresi a trecut munții, stabilindu-
[șov. Cu aceasta, activitatea tipografiei din Tîrgoviște a încetat
tproape 90 de ani. Așezarea lui Coresi la Brașov se datora
că aici a găsit teren prielnic pentru continuarea activității
tipograf și mai cu seamă pentru imprimarea de cărți în limba
căci în Transilvania circulau de mai multă vreme felurite tra-
Dmânești ale Sfintei Scripturi, tradiția slavonă nefiind atît de
ă precum era în Țara Românească și Moldova. În jurul bise-
îtul Nicolae din Șcheii Brașovului luase naștere un adevărat
ultural românesc, sprijinit îndeosebi de preoții de la această
de obicei oameni de carte, unii angajați ai Sfatului orășenesc
edactarea scrisorilor românești și pentru îndeplinirea unor
diplomatice în Țara Românească și Moldova. Se adăuga apoi
sul comercial al sașilor brașoveni, cîștigați pentru noua doc-
terană, care puneau la îndemîna lui Coresi hîrtia de care avea
>entru tipar.

3rașov, diaconul Coresi a desfășurat o activitate multilaterală
exă aproape un sfert de veac. Contrar părerii vechii noastre
afii, care susținea că el era un salariat —• pentru cărțile sla-
românești — al tipografiei săsești-luterane din Brașov, îniin-
marele reformator Johannes Honterus și preluată de Valentin
cercetările mai noi au arătat că diaconul Coresi a avut un
ipografic propriu, pentru că nici un document nu confirmă pre-
i în cadrul tipografiei săsești. S-a stabilit, de asemenea, că el
5 cu sine slovele chirilice ale tipografiei din Tîrgoviște, ci a
oit să-și confecționeze altele noi. În schimb, putem presupune
LS de la Tîrgoviște măcar o parte dintre ucenicii săi, unii fiind
i în epilogurile cărților sale brașovene. Desigur, atelierul său
alat undeva în afara zidurilor Brașovului, în cartierul româ-
îei, lîngă cunoscuta biserică cu hramul Sfîntului Nicolae, aju-
atîtea ori, în cursul veacurilor, de domnii munteni și moldo-
:olo era sprijinit de preoții bisericii, dar și de unii meșteri și
1 români. De fapt Coresi nici nu putea să-și desfășoare activi-
re zidurile Brașovului, a cărui viață economică-industrială era
ă de sectarismul intransigent al breslelor, în care românii nu
miți.

chei, deci «extra muros», Coresi s-a bucurat de sprijinul oficia-
isești din Brașov (judele Hans Benkner, mai tîrziu Lucas Hir-
'arc considerau tipărirea cărților românești și slavone ca o afa-
comercială, menită să dea de lucru fabricii de hîrtie din Bra-

șov și să aducă câștiguri în cazul unor investiții. O dovadă concludentă, în acest sens, o constituie *Evanghelia cu învățatură* din 1581, patronată de luteranul Lucas Hirscher, în prefața căreia era atacată înșăși confesiunea acestuia, iar în 1582 tot el scria că «se vinde foarte bine» în Moldova și Țara Românească. Spre deosebire de calvinii maghiari, sașii luterani n-au urmărit nicioadă convertirea românilor la luteranism.

În 1560—1561, a apărut o primă carte românească, *Tetraevanghelul*. În epilog se menționa că editorul a fost tot «jupînul Hanăș Begner», meșteri tipografi fiind «diaconul Coresi ot Țirgoviște și Tudor diiacul». Tipărirea acestei voluminoase cărți, de 246 foi, a durat nouă luni, de la 3 mai 1560 pînă la 30 ianuarie 1561. La baza acestei ediții a *Tetraevanghelului* au stat vechile traduceri românești ale Sfintei Scripturi, cu îndreptările de limbă necesare făcute desigur de preoții de la biserica Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului. O cercetare a textului duce la constatarea că în unele locuri se întîlnesc remarcabile frumuseți de limbă, iar în altele apar scăderi surprinzătoare și numeroase nonsensuri. Iată, de pildă, o pericopă dintre cele mai izbutite : «De început era Cuvînt și Cuvîntul era cătră Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvînt. Toate acelea fură, și fără de El nimea nu fu ce fu. Intru acesta viața era și viața era lumină oamenilor. Și lumină întru întunec lumina și întunecul el nu-l prindea. Fu un om trimis de la Dumnezeu, numele lui Ioan. Acesta vine întru mărturie, de sa mărturisească de lumină, toți credința să aibă lor». În epilogul cărții se arăta că s-a tipărit «să fie popilor rumânești să înțeleagă să învețe rumânii cine-s creștini». Editorul se adresa către «toți sfenții părinți oare vlă-, clici, oare episcopi, oare popi», rugîndu-i «să nu judece, nici să săduiască», înainte de a citi cartea, prevăzînd că această inovație ar putea să nemulțumească pe unii. Cartea este împodobită cu patru frontispicii, la începutul *Evangheliilor*, asemănătoare cu cele din *Tetraevanghelul* lui Macarie.

Probabil din pricină că această primă ediție a *Tetraevanghelului* românesc n-a avut prea multă căutare, — mai ales în Țara Românească și Moldova, unde tradiția slavonă era mai puternică —, judele Hans Benkner a dat la tipar, în 1562, cu munca acelorași tipografi, o ediție slavonă a *Tetraevanghelului*. În curînd, însă, Coresi tipărește un *Apostol* (Praxiu) în românește, • după cercetări mai noi, a fost imprimat în 1566, și nu în 1563, cum s-a crezut mult timp.

O altă carte tipărită de Coresi la Brașov a fost *întrebarea creștinească*. S-au păstrat numai 11 foi (probabil a avut 14). Lipsesc tocmai

de titlu și ultima, probabil cu o postfață, din care s-ar cunoaște ecizie locul și timpul apariției, meșterii care au lucrat și chiar ei exact. Totuși, datorită asemănarilor între litera acestei cărțului ie tipărituri coresiene ulterioare, ca *Tetraevanghelul* românesc 560—1561 și *Psaltirea* românească din 1570, putem deduce că el neșterul tipograf și că lucrarea a apărut la Brașov, în anul 1561. într-un «prolog» al acestei cărțului se arată că broșura a fost tra-jin slavonește de «niște creștini buni», «cu știrea episcopului Sa-ărei Ungurești», fiind dedicată mitropolitului Efrem al Ungrovlac. 1558—c. 1566). Ne îndoim că a fost tipărită cu binecuvîntarea va din Geoagiu, pomenit în prolog. Mai degrabă socotim că cei iădici ortodocși sînt pomeniți numai pentru ca broșura — care dea și unele învățături eterodoxe — să poată fi difuzată printre cioșii ortodocși.

ajoritatea cercetătorilor afirmă că *întrebarea creștinească* nu ar t o nouă ediție a *Catehismului* sibian din 1544. Părerea lor tre-rimită însă cu multă rezervă, din moment ce nu s-a păstrat nici >mplar din acela. S-a afirmat de asemenea că s-ar fi tradus din ite — avînd multe asemănări cu Catehismul mic al lui Luther — î ungurește. Adevărul este că textul acestui Catehism românesc te fi pus pe două coloane cu al vreunui catehism german sau r. Am putea presupune că traducătorii au avut în față un izvod L care au fost introduse și unele învățături influențate întmcîtleforma protestantă. Textul este expus sub forma a 28 de întretot atîtea răspunsuri. între altele, sînt redată : Cele 10 porunci, ii credinței, Tatăl nostru. Numărul tainelor era redus la două : și împărțășania. Vorbind despre «ispășire», se arată că la ea ge numai «prin credință dereaptă», iar aceasta o aflăm numai a Evanghelie, respingîndu-se astfel, tacit, Sfînta Tradiție. Cîrn îxplicăm prezența acestor învățături ? Fie că diaconul Coresi i suficiente cunoștințe teologice (mai ales de teologie simboline gîndim că și mitropolitul Petru Movilă al Kievului, peste un veac, socotea învățătura despre purgatoriu ca ortodoxă !}, litorul cărții, Hans Benkner, i-a impus să tipărească broșura în i învățături proprii noii sale confesiuni.

ura se pare că a avut o circulație destul de largă. Se păstreau^U a copii în manuscris : una transcrisă de popa Grigorie din pârtrată în așa numitul *Codex Sturdzanus*, alta în *Codicele*

Altă carte românească tipărită de Coresi — probabil tot în 1561 — a fost *Pravila Sfinților Părinți*, păstrată fragmentar. Este cea mai veche pravilă românească tipărită. Era o traducere — după o versiune slavonă — care avea la bază Nomocanonul atribuit lui Ioan Postitorul, patriarhul Constantinopolului (-[• 619). Cuprinde o serie de «canoane» care se prevăd pentru felurite păcate, absolut trebuitoare pentru duhovnici, în scaunul mărturisirii, dar și unele norme cu caracter laic, penal.

Cu această lucrare se încheie prima perioadă din activitatea lui Coresi la Brașov, aceea a asocierii editoriale cu judele Hans Benkner. După moartea acestuia (1565), Coresi s-a asociat cu nobilul maghiar Forro Miklos, unul din propagatorii calvinismului în Transilvania. Ajutat de el și pentru el, a tipărit două cărți, în românește, într-un singur volum, în anul 1567. Unii cercetători consideră că nu s-ar fi tipărit la Brașov, ci la Cluj sau Aiud, importante centre calvine. Prima era *Tilcul Evangheliilor*, un amestec curios de învățături protestante și ortodoxe. Se găsesc aici atacuri împotriva cultului sfinților, a cinstirii icoanelor, a ierarhiei bisericești, a cultului morților, dar, în același timp, în contradicție cu doctrina calvină și cu cea luterană, se întâlnesc și citate din scrierile Sfinților Părinți răsăriteni. Cartea cuprinde și multe învățături calvine (predestinația, sola fideismul etc), la care se adaugă o critică violentă a clerului.

Cele aproximativ 250 de foi ale cărții cuprind 49 cuvântări pentru duminici și 8 pentru sărbători. Cercetările mai noi au dovedit că sînt traduse din slavo-ucraineană (se păstrează două copii slavo-ucrainiene tîrzii — Postila din Tekovo și Postila din Neagovo — identice cu Cazania lui Coresi). Textul pericopelor evanghelice este aproape identic cu cel din Tetraevanghelul din 1560—1561. La sfîrșit, era un text intitulat «dojana cetitorilor», cu atacuri vehemente la adresa ierarhiei superioare și a cîrmuitorilor laici.

Tilcui Evangheliilor avea ca anexă o altă carte, intitulată greșit — în toate studiile și tratatele de Istorie literară — *Molitvelnic*. În realitate este o *carte de cîniccc și slujbe calvine*, în care numărul tainelor era redus la trei (Botez, Cununie, împărtașanie), iar cultul, ia predică, felurite im ne și psalmi. «Slujbele» din această carte au fost traduse după cartea tipărită la Cluj de predicatorul calvin Gaspar Heltai (ediția a. doua în 1559, sub titlul : «Agenda sau actele bisericești pe care le săvîrșesc de obicei miniștrii și păstorii sufletești creștini»). Potrivit cercetărilor mai noi, cîntecele (imnele) din acest pretins *Molitvelnic* au fost traduse — în proză — după *Cartea de cinteco* a

ui calvin maghiar Szegedi Gergely, a cărei primă ediție a apărut Astfel de cîntece, după cartea lui Szegedi, au circulat și în ise românești. Se presupune că traducătorul (compilerul) lor inește a fost superintendentul româno-calvin Gheorghe de z.

)ă tipărirea acestei cărți, începe o nouă etapă în viața și acti-lui Coresi, aceea în care devine editor pe cont propriu. De iainte, a dat o nouă orientare activității sale editoriale, punînd l pe tipărirea de cărți în slavonește, cerute în Țara Românească, a de tipărire de cărți în limba slavonă, patronată de domnii și liții din Țara Românească, trebuie considerată ca o formă de a Ortodoxiei în fața protestantismului — care cerea introdu-mbii naționale în cult.

i cărțile slavone tipărite în această perioadă : *Sbornicul* (Minei nice), în două părți (1569), tipărit cu ajutorul a cinci ucenici, *ii Mare*, în două părți (glasurile 1—4 și 5—8), în 1574—1575, ;u ajutorul a opt ucenici, *Psaltirea* (1573, 1576 și 1577), *Triodul* cu ajutorul a opt ucenici, *Liturghierul* (1568), *Tetraevanghelul* ipoi o nouă ediție în 1583), împreună cu meșterul tipograf i. Nu știm în ce împrejurări, în anul 1580, Coresi a tipărit un *slavon* (Minei), în orașul Sebeș, lângă Alba Iulia, «din po-rea osfințitului mitropolit al Ardealului Kir Ghenadie». în 1577 t o *Psaltire slavo-română*, a doua tipăritură bilingvă cunoscută i.

tăm că în majoritatea epilogurilor acestor tipărituri sînt pome-nnii și mitropoliții din Țara Românească. Astfel, *Sbornicul* din 'ctoihul (ambele părți), *Psaltirea* din 1577 și *Triodul* pomenesc candru II Mircea și pe fiul său Mihnea, devenit Turcitul, ca și opolitul Eftimie (iar *Psaltirea* pe noul mitropolit Serafim), ceea arată că tipăriturile respective erau cerute de domnii Țării îȘti și că au apărut cu «binecuvîntarea» mitropoliților Ungro-*Psaltirea* slavo-română din 1577 nu are însă nici o mențiune t gen.

ncomitent cu aceste cărți slavone, Coresi a tipărit și cîteva cărți iȘti, ceea ce constituia pe atunci un act cu adevărat revolu-La cele cinci apărute pînă în 1567, se adaugă acum alte trei ri românești ortodoxe : *Psaltirea* și *Liturghierul* în 1570, *Evan-cu învățatură* din 1580—1581. *Psaltirea* are un format mare, cu !00 file, pe cînd *Liturghierul* este de format mic, cu 42 file.

Pentru tipărirea Psaltirii, Coresi a avut la îndemână manuscrise mai vechi (ex. copii după Psaltirile Scheiann, Voronețeană, Hurmuzaki sau altele, care nu vor fi ajuns pînă la noi).

În ce privește Liturghierul (din care se păstrează un singur exemplar, în Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului), deși în mod curent se consideră că traducerea și tipărirea lui era cerută de oficialitățile calvine din Transilvania, considerăm, totuși, că ea se datora și nevoilor proprii ale bisericilor românești. Părerea că s-a tradus și tipărit la cererea episcopului româno-calvin Pavel Tordași nu are nici un suport documentar sigur. Este adevărat că într-o scrisoare a «episcopului» româno-calvin Pavel din Turdaș către bistrițeni, din 9 decembrie 1570, le făcea cunoscut că a convocat un «sinod» al preoților români la Cluj, impunîndu-le să aducă un florin pentru cumpărarea Psaltirii și 32 de dinari pentru cumpărarea Liturghierului. Presupunem că este vorba de Psaltirea românească, dar cu litere latine și cu ortografie maghiară-săsească, și de Cartea de slujbă (cîntări) pentru predicatorii calvini, tipărite în 1570, probabil la Cluj, sau poate chiar de pretinsul «Molitvelnic» din 1567. Nu vedem ce rost avea să publice cîrmuitorii calvini ai Transilvaniei un Liturghier ortodox, de vreme ce «sinodul» calvin de la Aiud, din 16 octombrie 1579, luase măsuri energice pentru «calvinizarea» cultului ortodox, iar în 1567 se tipărise acel «Moltivelnic» cu psalmi și cîntări calvinești.

Această primă traducere românească a Liturghierului cuprindea numai Liturgia Sfîntului Ioan Gură de Aur. Avea la bază un prototip slavon în manuscris, diferit de cel tipărit de Macarie în 1508. Ca și în alte tipăriri coresiene, traducerea Liturghierului este, în mare măsură, aservită textului. Se pare că traducerea s-a făcut numai cu puțin timp înaintea tipăririi, căci numai așa se explică o serie de cuvinte și expresii traduse greșit, ca și unele omisiuni. Dacă ar fi fost o traducere mai veche, ele ar fi fost îndreptate. În privința traducătorului (sau traducătorilor), ne raliem la părerea cercetătorilor mai vechi, că aceștia au fost preoții de la biserica Sfîntul Nicolac din Șcheii Brașovului, care au ajutat pe Coresi și la traducerea altor cărți în românește. Am putea socoti Liturghierul românesc din 1570, exprîmîndu-ne în termenii de azi, ca «o ediție de probă».

Ultima carte tipărită de Coresi — și în același timp cea mai însemnată dintre toate — a fost *Evanghelia cu învățătură* sau *Cazania*, numită și *Cazania a doua*, prima fiind considerată Tîlcul Evangheliilor din 1567. A fost dată în tipar la 14 decembrie 1580 și isprăvită la 28 iunie 1581. În prefață se arăta că judele Brașovului, Lucas

ix — cu cheltuiala căruia s-a și tipărit —, a găsit și a primit un ar din această carte tipărită în slavonă, de la mitropolitul L al Ungrovlahiei. În continuare, în aceeași predoslovie se ca Lucas Hirscher s-a sfătuit cu mitropolitul Ghenadie din alia și «cu mult cliros de preuți ce le trebuia această carte», u încuviințarea mitropolitului Serafim, a dat-o «Iu Coresi diace era meșter învățat într-acest lucru, de o scoase den cartea că pre limba rumânească, împreună și cu preuții de la be-Șcheailor de lângă cetatea Brașovului, anume popa Iane și lihai». Deci, cartea se prezenta ca o operă de colaborare transmunteană, atât prin împreună lucrarea diaconului Coresi cu preoți șcheieni, cât și prin binecuvântarea dată de cei ptoi iliți, primul oferind chiar și exemplarul după care s-a făcut rea.

anghelia cu învățătura a fost tradusă după Cazania imprimată ele tipograf rus Ivan Feodorov la Zabłudov (Lituania), în 1569, rea lui Grigorie Hotchievici, hatmanul Lituaniei. La rîndul ei, i din Zabłudov, tipărită după manuscrise slavo-ruse mai vechi, a bază o colecție de omilii grecești, majoritatea scrise de iul ecumenic Ioan Calecas (1334—1347).

pă cum Cazania din Zabłudov avea rostul de a întări sufletește iincioșii ortodocși din Ucraina și Lituania, expuși propagandei i, tot așa versiunea ei românească avea rostul de a apăra Orși și de a întări pe credincioșii ardeleni în vechea lor credință. Cazania din 1581 se prezintă drept cea mai însemnată carte trină ortodoxă tipărită la noi în cursul secolului al XVI-lea, ărirea era patronată de un om de afaceri luteran. Cele peste foi ale cărții cuprind textul pericopelor evanghelice din durai- le peste an și din unele sărbători, reproduse după *Tetraevan-* din 1560—1561, cu comentările sau omiliile respective, înce-

Duminica Vameșului și Fariseului și terminînd cu Duminica a ipă Rusalii. De notat că lipsesc cazaniile din șase duminici, ire și la Duminica Ortodoxiei (lipsa acesteia s-a interpretat ca snță luterană, exercitată prin Lucas Hirscher, editorul cărții). oții Iane și Mihai de la biserica Sfîntul Nicolae din Șchei — ca traducători ai cărții — erau unii din cei mai învățați preoți l timp (Mihai învățase în Serbia). Probabil au ajutat pe Coresi ipărirea altor cărți; în Liturghierul slavon tipărit de Serbau

Coresi în 1588, preotul Mihai figurează ca «isprăvitoriu». amintea celor doi preoți, domnii de peste munți, Pătrașcu cel

Bun și Aron Tiranul, au acordat ajutoare materiale bisericii la care slujeau, iar preotul Minai a ridicat o nouă școală românească la Brașov, în 1597.

Cu această lucrare, se încheie șirul tipăriturilor lui Coresi. Trebuie să notăm că numărul tipăriturilor coresiene nu e stabilit definitiv ; în orice caz, sînt peste 25, ceea ce reprezintă mai mult de jumătate din întreaga producție de carte — în limbile slavonă și română — din secolul al XVI-lea (peste 11.000 de pagini). Au fost semnalate și câteva fragmente de tipărituri presupuse ca aparținînd tot lui Coresi.

Ucenicii» lui Coresi. Consemnăm aci și cărțile tipărite de «ucenicii» formați în atelierul tipografic al diaconului Coresi, în afară de diacul Tudor și Mănăilă, ale căror nume le-am întîlnit. Astfel, în 1565, un diac Călin, ajutat de patru ucenici, a reeditat *Tetraevanghelul* slavon din 1562 (cu același text, uneori aceleași ornamentații și frontispicii).

În 1567 «jupînul Lorinț, diacul din Brașov și cei patru ucenici» au scos de sub tipar un *Octoih*, «în cetatea Brașov», prin 1577—1578, o *Psaltire*, iar în 1578, un *Octoih mic*, toate în slav oneste. Se pare că acest Lorinț a pus bazele unei întreprinderi tipografice proprii, căci în prima jumătate a anului 1579 a tipărit un *Tetraevanghel slavon* la Alba Iulia, cu interesante frontispicii și inițiale, într-o formă diferită de cele întîlnite în tipăriturile anterioare.

Deși epilogul menționa că s-a tipărit «din porunca marelui voevod Batăr Criștov» (Christofor Bâthory), inițiativa tipăririi a avut-o mitropolitul Hristofor II, răposat în cursul aceluiași an. Diacul Lorinț a obținut de la principele Transilvaniei monopolul pentru editarea *Tetraevanghelului* slavon pe 30 de ani, primul privilegiu de acest gen în țările noastre.

Palia de la Orăștie. Alți doi ucenici ai lui Coresi, și anume fiul său «Șerban diiacu, meșteru mare a tiparelor și cu Marien diiac» au dat la lumină o altă însemnată lucrare în limba română, cunoscută sub numele de *Palia de la Orăștie*. Lucrul a început la 14 noiembrie 1581 și s-a isprăvit la 14 iulie 1582. Cuprinde primele două cărți ale Sfintei Scripturi : Facerea și Ieșirea. Numele de *Palia* (ițaXatd = cele vechi) a fost dat chiar de traducători.

Traducerea *Paliei* în românește s-a făcut sub înrîurirea propagandei pe care o desfășurau calvinii printre români, în vederea atragerii lor la noua confesiune reformată. Din predoslovia cărții, aflăm că inițiativa traducerii și a tipăririi a aparținut lui Mihail Tordași «ales piscopul românilor în Ardeal», ajutat de alți patru propagatori ai calvinismului : «Herce Ștefan, propoveduitoriul Evangheliei lui Hristos

șui Căvărănebeșului, Zacan Efrem, dascălul de dascălie a (Cajeșului și Peștișel Moisi, propovăduitoriul Evangheliei în orașul ilui și cu Achirie, protopopul varmighiei Henedoarei).

aceeași predoslovie se arată că s-au tradus toate cele cinci cărți Moise și «patru cărți ce se cheamă Țărstva (Împărați) și alți ci cățiva». S-au tipărit însă numai primele două cărți din Pentafacerea (Bîtia) și Ieșirea (Ishodul). Textul propriu-zis e prece! câteva considerații isagogice sumare (foile 2—5).

ce privește originalul după care s-a tradus, predoslovie spunea :ă cele cinci cărți ale lui Moise (Pentateuhul) «sămt întoarse și den limba jidovească pre grecește, de la greci sârbește și în-5 limbi (și) din acelia scoase pre limbă rumânească». Daj—In ii predoslovie se arată că s-a tradus «cu mare muncă» «den limovească și grecească și sârbească pre limbă românească». Este reu de admis că acești cinci tălmăcitori vor fi cunoscut temeinic ; ebraică și greacă. Cercetările făcute asupra Paliei au dovedit ducătorii s-au folosit, în primul rînd, de *Pentateuhul maghiar*, de predicatorul calvin Găspâr Heltai la Cluj, în 1551. In textul esc apar numeroase cuvinte de origine maghiară, nume proprii minafia *ot*, caracteristică acuzativului maghiar, unele construcii de spiritul limbii române. Traducătorii au avut însă în față ui latin al Vulgatei (dovedit de numele proprii cu terminațiile i os) și poate un text slavon în manuscris, căci prima Biblie slapărut la Ostrog, în 1581 (cuprinde și cuvinte slave specifice, zate în limba română).

își Palia era tipărită cu un anumit scop, străin intereselor ortosi românești, totuși ea reprezintă cea dintîi traducere roniâneasloscută din cărțile Vechiului Testament, eșterul Șerban, fiul lui Coresi, a mai tipărit un *Liturghier sla-*

Brașov, în anul 1587. In epilog era amintit domnitorul Mihneui al Țării Românești, iar ca «isprăvitoriu», adică diortositor, l Mihai de la biserica Sfîntul Nicolae din Șchei. Probabil tot i a tipărit la Brașov, în perioada 1589—1590, o nouă ediție din ea *slavo-iomână* și din *Psaltirea slavonă*.

semnătatea tipăriturilor coresiene. Marele merit al lui Coresi cela că a fost primul cărturar care a luptat în mod conștient introducerea limbii române în Biserică, pentru răspîndirea i Je carte în românește. Activitatea lui reprezintă o continua-> desăvîrșire a mișcării care a dat cele dintîi cărți traduse în ro-

mânește. Datorită tipăriturilor coresiene, scrisul românesc s-a răspândit tot mai mult, începându-se procesul de lungă durată al înlocuirii limbii slavone din slujba bisericească și din cancelariile domnești.

În privința textelor românești care au stat la baza tipăriturilor coresiene, toți cercetătorii sînt de acord că este vorba de traduceri mai vechi, care au fost apoi revizuite și îndreptate în vederea tipăririi, înlăturîndu-se, pe alocuri, provincialismele și arhaismele. Această muncă de îndreptare au făcut-o preoții de la biserica Sfîntul Nicolae, din care doi sînt pomeniți cu numele în ultimele tipărituri coresiene.

Osteneala lor este amintită indirect și în *Istoria bisericii din *Șcheii Brașovului* a lui Radu Tempea, ca și în unele izvoare contemporane. De pildă, într-un *Octoih* manuscris din 1570, copiat de Oprea diacul, era notat că s-a făcut «de pre izvodul ce iaste în biserica Șcheailor *de lîngă cetatea Brașovului, de l-au scos den limba sîrbească pre limba rumânească sfinții părinți cine *au iost nainte intru acest loc*». Deci «opera de introducere a limbii române în biserică nu a fost patronată, nici inițiată de luterani sau de calvini, ci trebuie socotită ca o operă de inițiativă românească, ortodoxă, o pagină de istorie internă» (P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului...*, p. 150). Tipăriturile lui Coresi au contribuit deci la formarea unei limbi literare și liturgice românești unitare. Deși au trecut patru veacuri de la apariția lor, ele pot fi citite cu ușurință pînă astăzi.

Prin tipăriturile românești ale lui Coresi s-a făcut și mai mult simțită unitatea de limbă, de credință și de origine a românilor de pretutindeni. Notăm, între altele, că în unele din tipăriturile sale românești, termenul «romanus» este tradus cu «rumân», deci tălmăcitorii aveau conștiința limpede a originii romane a poporului nostru. Conștiința unității de neam se reflectă și în epilogurile unor cărți românești : «am scris aceste sfînte cărți de învățătură să fie popilor rumânești, să înțeleagă, să învețe rumânii cine-s creștini» (Tetraevanghelul din 1561), sau : «dacă văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai *noi rumânii n-avem...*, începutu-s-au a se scrie aceste sfînte Psaltiri» (Psaltirea din 1570) ; «Ce folos e lor (= credincioșilor, n.n.), dacă popa grăiește în limbă străină rumânilor, sârbeaște (= slavonește, n.n.), de nu înțeleg, sau pe altă limbă ce nu vor înțelege ascultătorii ?... popa să fie știutorul cărților, că așa va putea învăța...» (Evanghelia cu învățătură din 1581). Iar în prefața Paliei se spunea : «le-am scris vouă, rumâni, să le cetiți». În introducerea Paliei, numele nostru etnic apare sub forma *român*, și nu *rumân*.

lte din epilogurile cărților slavone tipărite de diaconul Coresi c pe domnii și mitropoliții din Țara Românească, ceea ce con-3 dovadă concludentă că erau cerute de aceștia, țile lui Coresi s-au răspândit pe o arie geografică foarte întinsă «ținuturile locuite de români. De pildă, Întrebarea creștinească îla Sfinților Părinți s-au găsit în Ieud-Maramureș, Evanghe-1560—1561 la mînăstirea Ciolanu-Buzău, Psaltirea din 1570 la Olteană, alta în Lazuri-Bihor. Reiese deci că tipăriturile core-u avut și un rol însemnat în întărirea conștiinței unității de i românilor de pretutindeni. Iar tipăriturile slavone ale lui au fost folosite nu numai în bisericile din cele trei țări româ:i și în bisericile ortodoxe de limbă slavă, lucru dovedit de s exemplare care se găsesc în diferite biblioteci și mînăstiri de otare. Cu alte cuvinte, de roadele muncii lui Coresi s-au putut și credincioșii ortodocși români și slavi de pretutindeni.

Concluzii: Se desprinde, din cele expuse, că diaconul Coresi intrat în istoria poporului și a Bisericii noastre ca unul din nai de seamă tipografi și editori pe care i-a avut cultura română. Două sînt coordonatele majore care îi caracterizează înde-ita activitate editorial-tipografică: a făcut începutul pătrunde-'mfni române în slujba bisericească și a contribuit la crearea limbii literare românești unitare. Prin toate strădaniile sale, si se prezintă ca un adevărat deschizător de epocă în istoria irii românești.

BIBLIOGRAFIE

'oare. IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche 1508—1716*, București, 1903, IX + 572 p. 'și tomul IV (DAN SIMONESCU), și *îndreptări*, București, 1944, XIII + 372 p.

crări de sinteză. In afară de tratatele de istoria literaturii române s mai pot consulta: P. P. PANAITESCU, *începuturile și biruința scrisului română*, București, 1965, 230 p.; MIRCEA TOMESCU, *Istoria cărții romă-la începuturi pînă în 1918*, București, 1968, 216 p. + 116 ii. + VIII pi. ; 3ȚIE, *Începuturile scrisului în limba română, Contribuții filologice și lingvis-urești*, 1974, 210 p.; DEMENY LAJOS și LIDIA A. DEMENY, *Corfe, tipar ite la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986, 350 p. + 81 ilustr.

ărițurile lui Filip Moldoveanul. NICOLAE SULICA, *Ca-' românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov). Precizări cu privire la izvoarele nuarul Liceului de băieți «Al. Papiu-Uarian» din Tîrgu Mureș pe anii 1932— gu Mureș*, 1936, p. 47—101 ; I. CRĂCIUN, *Catehismul românesc din 1544 urmat îlte catehisme româno-luterane - Birseanu, Sturdzan și Marțian. Texte roumairt tis*, Sibiu-Cluj 1945—46, 168 p. ; VIRGIL MOLIN, *Interpretări noi în legătur-itehismul de la Sibiu*, în M.A., an. V, 1960, nr. 1—2, p. 36—54 (consideră Părit la Brașov) j SIGISMUND JAKO, *Tipografia de la Sibiu și locul ci în*

Icoană din sec. **XVI** reprezentînd
Coborîrea de pe cruce. În stînga,
doamna Despina, văduva lui Neagoe
Basarab, își plînge fiul, Teodosie,
mort prea de timpuriu.

Chivot dăruit mării
tării Dionisiu de Nea
Basarab.

"#> . *

ă originală în catedrala episcopală din Roman, cu scene din viața Si. Nicolae.

P..i-eș și familia, frescă originală în naosul bisericii mănăstirii Moldovița (1537).

:k

Ieremia Vodă Movilă și familia, frescă originală în naosul bisericii mănăstirii Sucevita (c. 1595-1596).

Epitaf de la mănăstirea Sucevita (1592-1593), azi în muzeul mănăstirii.

■mm

—————

■ ■ OJOIS 1 ^» ti

•erămîntul de mormînt al lui Ieremia Movilă (f 1606), înfățișat într-o mantie de bro-
> avînd sus, în dreapta, stema Moldovei, iar în stînga biserica mănăstirii Sucevița. Azi
mănăstirii.

Acoperământul de mormânt al lui Simion Movilă (f 1609), tatăl mitropolitului Petru Movilă al Kievului. Este redat cu ochii închiși, îmbrăcat în haină de brocard, cu coroana pe cap. Azi în muzeul

k

teazul, frescă în biserica mănăstirii Călui - j. Olt, ctitoria Buzestilor, lucrată de l în 1594.

Doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul, cu fiul lor Nicolae Pătrașcu, frescă în biserica mănăstirii Căluș, lucrată de Mina zugravul în 1594.

'omnului cu Pruncul. Icoană pe lemn de la schitul Valea Mare - Argeş (prima colului Yviri

istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea, în A.I.I.C., VII, 1964, p. 97—115; L. DEMENY și DAN SIMONESCU, *Un capitol important din vechea cultură românească (Tetraevanghelul, Sibiu, 1546)*, Supliment la S.C.D.B., 1965, nr. 1, 18 p. + 17 pi.; ION GHETIE, *Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, în S.C.L., XVII, nr. 1, 1965, p. 47—79 (reprodus și în voi. *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții ilologice și lingvistice*, București, 1974, p. 139—171); L. DEMENY, *Le premier texte roumain imprimé*, în R.R.H., an. IV, 1965, nr. 3, p. 385—412 (același studiu sub titlul: *O tipăritură slavo-română precoresiană*, în «Studii», revistă de istorie, an. XVIII, nr. 5, 1965, p. 1001—1038); FERENC HERVAY, *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben (Sibiu) et les premiers Hvres en langue roumaine*, în rev. «Magyar Konyvszemle», Budapest, nr. 2, 1965, p. 119—127; FERENC HERVAY, *L'imprimerie cyrillique de Transilvanie en XVI-e siècle*, în «Magyar Konyvszemle», Budapest, 1965, nr. 3, p. 201—216; SIGISMUND JAKO, *Editarea cărților românești la Sibiu în secolul al XVI-lea. Noi rezultate în domeniul cercetărilor cu privire la prima carte tipărită în limba română*, în A.I.I.C., VIII, 1965, p. 115—126; ARNOLD HUTTMANN și PA VEL BINDER, *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanu, primul tipograful român. Evoluția vieții culturale românești la Sibiu în epoca umanistă*, în L.L., 16, 1968, p. 145—174; LIDIAA. DEMENY, *Xilografurile lui Filip Moldoveanu*, în S.C.I.A., Artă plastică, t. XVI, nr. 2, 1969, p. 229—241; SIGISMUND JAKO, *Pe urmele Catehismului românesc din anul 1544*, în R.B., an. XXIII, 1970, nr. 11—12, p. 716—720 (și în voi. *Philobiblon iransilvan*, București, 1977, p. 117—127); LUDOVIC DEMENY, *La typographie cyrillique de Sibiu au milieu du XVI-e siècle*, în «Roumanian Studies», II, 1971—72, Lei-den, 1973, p. 30—47; JAKO ZSIGMOND, *Tiparul cu litere latine din Sibiu în secolul al XVI-lea*, în voi. *Philobiblon transilvan*, București, 1977, p. 93—116; EVA MIR-ZA, *Un iragment din Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551—1553)*, în L.R., j 978, nr. 2, p. 173—175.

Ediție critică. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*. Studiu introductiv filologic de Emil Petrovici; Studiu introductiv istoric de L. Demeny, București, 1971, 419 p.

Tipăriturile diaconului Coresi. Ediții critice. SEXTIL PUȘCA-RIU și AL. PROCOPOVICI, *Diaconul Coresi. Cartea cu învățătură (1581)*, voi. I (textul), București, 1914, 8 + 566 p.; voi. II (studiu) n-a mai apărut; NICOLAE DRĂGANU, *Un iragment din cel mai vechi Molitvelnic românesc*, în «Dacoromania», II, Cluj, 1922, p. 254—326; I. BIANU, *Texte de limbă din secolul XVI... I, întrebare creștinească...*, București, 1925, 22 p.; I. BIANU, *Texte de limbă din secolul XVI... Lucrul apostolesc. Apostolul — tipărit de diaconul Coresi la Brașov la anul 1563*, București, 1930, XIV + 632 p.; FLORI CA DIMITRESCU, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești 1574*. Ediție alcătuită de..., București, 1963, 425 p.; SPIRI-DON CÂNDEA, *Textul Liturghierului românesc publicat de diaconul Coresi*, în M.A., an. V, 1960, nr. 1—2, p. 70—92; AL. MAREȘ, *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de..., București, 1969, 186 p. + 84 facs.; B. P. HAȘDEU, *Psaltirea publicată românește în 1577 de diaconul Coresi*, ediție în caractere chirilice și transcriere latină de..., voi. I, București, 1881 (textul), voi. II, București, 1888 (studiu); STELA TOMA, *Coresi, Psaltirea slavo-română, 1577, în comparație cu Psaltirile coresienc din 1570 și 1589*. Text stabilit, introducere și indice de..., București, 1976, 780 p.; *Texte românești din secolul al XVI-lea*. I. Catehismul lui Coresi, II. Pravila lui Coresi... Ediții critice de Emanuela Buză ș.a. Coordonator Ion Gheție, București, 1982.

Lucrări generale: LUCIAN PREDESCU, *Diaconul Coresi*, București, 1933, 104 p. (și recenzia lui DAN SIMONESCU, *Diaconul Coresi, Note pe marginea unei cărți*, București, 1933, 21 p.); R. D. MAZILU, *Diaconul Coresi. Contribuții*, Ploiești, 1933, 63 p.; BARBU TEODORESCU, *Personalitatea diaconului Coresi și rolul lui în cultura românească*, în B.O.R., an. LXXVII, 1959, nr. 3—4, p. 287—306; VIRGIL MOLIN, *Coresi editor și tipograful*, în B.O.R., an. LXXVII, 1959, nr. 3—4, p. 307—321; VIRGIL MOLIN, *Despre diaconul Coresi. La 400 de ani de la începutul activității sale de la Brașov și de la tipărirea primei cărți românești*, în G.B., an.

359) nr. 7—12, p. 633—656 ; • SPIRIDON CÂNDEA, *Diaconul Coresi — sim- < rai sau și traducător al cărților românești tipărite de el ?* în M.A., an. VII,

3 6, p. 325—344; VIRGIL MOLIN, *Date noi cu privire la activitatea dia- Zoresi ca editor*, în B.O.R., an. LXXXI, 1963, nr. 7—8, p. 781—791 ; L. DE- \ dus oare Coresi tipărița de la Tirgoviște la Brașov ? în LX., XIX, 1968,) • DAN SIMONESCU, *Un mare editor și tipografi din secolul al XVI-lea*,

XI, 1969, p. 53—60; ARNOLD HUTTMANN, *Considerații privind veni- mulu'i Coresi la Brașov*, în «Cumidava», Brașov, 1968, p. 103—108. MIRCEA U Cartea românească în perioada coresiiană, în voi. *Probleme de biblio- curești*, 1970, p. 51—67; VASILE COMAN, *Insemnătatea culturală și reli- tipăriturilor coresiene*, în M.M.S., an. XLVI, 1970, nr. 11—12, p. 638—645; HUTTMANN, *Date vechi și noi privind activitatea tipografică a diaco- resi*, în S.C.B., XII, 1972; OCTAVIAN NIȚU, *Relația dintre «tipografia dia- Coresi», din Șcheii Brașovului și «tipografia honteriană» din cetate*, în n XCIII, 1975, nr. 3—4, p. 426—446; ION GHETIE, *Coresi — traducător ii*, în L.R., an. XXVIII, 1979, nr. 4, p. 325—332; GERNOT NUSSBÄCHER, *ci și hrisoave. Studii*, București, 1987, p. 159—177.

i ă r i t u r i l e l u i C o r e s i . ANDREI BIRSEANU, *Catehismul luteran* , în «An. Acad. Rom.» Mem. Sect. Lit., s. XIII, t. 1, nr. 3, București, 1923, p. 33 extras, 8 p.); NICULAE ȘERBĂNESCU, *Ia 400 de ani de la apariția «In- creștinești»*, în B.O.R., an. LXXVII, 1959, nr. 11—12, p. 1033—1052; ION Citeva *precizări în legătură cu datarea Catehismului lui Coresi*, în S.C.L. 1966, nr. 5.

BAN CIOCULESCU, *Patru sute de ani de la apariția Tetraevanghelului lui* , n B.O.R., an. LXXIX, 1961, nr. 1—2, p. 161—168; AL. MAREȘ, *Precizări raducerea Tetraevanghelului lui Coresi*, în S.C.L., an. XVIII, 1967, nr. 6, 67.

«TANTIN I. KARADJA, *Despre Lucrul apostolesc al lui Coresi de la 1563*, xnd. Kom., Mem. Sect. Lit., s. III, t. II, m. 6, București, 1924, p. 545—555 ;, 11 p. + 3 pi.); ȘT. PASCA, *Probleme în legătură cu începuturile seri-năresc. Versiunile românești din secolul al XVI-lea ale Apostolului*, în 1957, p. 47—95; N. CORLĂTEANU, *In jurul unei controverse filologice ile dintre «Codicele Voronețean» și «Lucrul apostolesc al lui Coresi»*, în :, 1960, nr. 3, p. 443—457; PÂNDELE OLTEANU, *Contribuții la problema Hor și promovării scrisului românesc. 400 de ani de la apariția «Tilcului llor» (1564) al lui Coresi*, în L.L., XVI, 1964, nr. 2, p. 189—211 ; PAN-TEANU, *Presupusul original unguresc al Cazaniei I din 1564 a diaconului orectarea unei erori*, în voi. *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, B45—650; PÂNDELE OLTEANU, «*Postilla de Neagovo*», *In lumina «Caza-diaconului Coresi (c. 1564)*, în Rsl. XIII, 1966, p. 105—131 ; A. HUTTMANN DER, *Cu privire la datarea și geneza Cazaniei I tipărită de diaconul Co-.R.*, an. XVI, 1967, nr. 2, p. 109—117; ALEXANDRU MAREȘ, *Cînd și unde rit Tilcul Evangheliilor și Molitvelnicul românesc*, în L.R., an. XVI, 1967, .19—130.

NASIE POPA, *Originalul cîntecelor din Molitvelnicul tipărit de Coresi în L.R.*, an. XV, 1966, nr. 3, p. 255—265; TITUS FURDUI, *Date noi privi- *Tllcul Evangheliilor» și «Molitvelnicul românesc» al lui Cocesi^in Biblio-rcetarea*, III, 1979.

DLAE SULICĂ, *O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea : Li- diaconului Coresi tipărit la Brașov în 1570*, Tg. Mureș, 1927, 16 p.; I CÂNDEA, *Primul Liturghier românesc tipărit*, în M.A., an. IV, 1959, nr. 722—771.

!LE MANGRA, *Cercetări literare-istorice, I. Psaltirea diaconului Coresi, i 157Q în Brașov...* București, 1896, 29 p.; L. DEMENY, *Psaltirile chirilice i Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în S.C.B., serie '■• București, 1974, p. 91—112.

VASILE GRECU, *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învățatură a diavonului Coresi din 1581 ; Omiliile patriarhului Caleca (1334—1341)*, București, 1939, 166 p.; MARI A RĂDULESCU, *Originalul slav al Evangheliei cu învățatură a diaconului Coresi...*, București, 1959, 105 p. . PANDELE OLTEANU, *Les originaux slavo-rasses de plus anciennes collections d'homelies roumaines*, în Rsl., an. IX, 1963, p. 163—192; SILVIU HĂRĂGUȘ, *O carte de doctrină și pietate ortodoxă. Evanghelia cu învățatură (1581)*, în B.O.R., an. LXXXVII, 1969, nr. 7—8, p. 740—773; A. HUT-TMANN și P. BINDER, *Geneza Cazaniei a U-a (1581) și legăturile diaconului Coresi cu tipografia latină din Brașov*, în S.L.L.F., I, București, 1969; IOAN TURCU, *Evanghelia cu învățatură din anul 1581. Considerații și precizări, accente* în B.O.R., an. XCIX, 1981, nr. 7—8, p. 888—911 ; IOAN IONESCU, *Patru sute de ani de la tipărirea Evangheliei cu învățatură a diaconului Coresi la Brașov în 1581 și mesajul ce-l poartă*, în G.B., an. XL, 1981, nr. 11—12, p. 1154—1177.

N. IORGA, *Octoihul diaconului Lorinț*, în «An. Acad. Rom.» Mem. Sect. Ist. s. III, t. XI, nr. 7, București, 1931, p. 201—204; AL. MAREȘ, *In legătură cu activitatea tipografică a diaconului Lorinț*, în R.L., an. XIX, 1970, nr. 2, p. 129—137; ARNOLD HUTTMANN și PA VEL BINDER, *Contribuții la cunoașterea vieții și activității diaconului Lorinț*, în *Studii de limbă literară* Ț; filologie, voi. li, București, 1972 p. 243—258.

AL. MAREȘ, *Despre un presupus Liturghier slavon coresi Qii și despre datarea unei cărți tipărite de Șerban Coresi*, în R.L., an. XVII, 1968, nr. 5, p. 455—462.

Palia. Ediții critice. MARIO ROQUES, *Les premieres traductions roumaines de l'Ancien Testament. Palia d'Orăștie (1581—1582). I. Preface et livre de la Genese publies avec le texte hongrois de Heltai et un introduction par...* Paris, 1925, LXXXI + 213 p. (vezi și recenzia lui N. DRAGANU, în «Dacoromania», IV, 2, 1924—26, p. 1107—1113 și OVID DENSUȘIANU, în «Grai și Suflet», III, 1927); VIORICA PAMFIL, *Palia de la Orăștie, 1581—1582. Text-Facsimile-Indice.* Ediție îngrijită de..., București, 1968, XIV + 499 p.

IOSIF POPOVICI, *Palia de la Orăștie*, în «An. Acad. Rom.» Mem. Sect. Lit., s. II, t. 33 (1910—11), p. 517—538; VIORICA PAMFIL, *Elemente regionale în lexiconul Paliei de la Orăștie*, în C.L., III, 1958, p. 227—248; NICULAE ȘERBANESCU, *Palia de la Orăștie. Patru sute de ani de la imprimare*, în B.O.R., an. C, 1982, nr. 7—8, p. 692—713; IOAN IONESCU, *Palia de la Orăștie (1581—1582). Patru secole de la tipărire*, în G.B., an. XLI, 1982, nr. 7—8, p. 536—550; Voi. *Palia de la Orăștie (1582—1892. Studii și cercetări de istorie a limbii și literaturii române*, București, 1984, 195 p.

Colaboratorii lui Coresi. NICOLAE SULICĂ, *Preoții de la biserica Sfintul Nicolae din Brașov ca precursori ai lui Coresi*, în rev. «Athenaeum», București, 1939, nr. 1, p. 31—44; nr. 2, p. 127—134; nr. 3, p. 253—261 ; nr. 4, p. 344—359; NICOLAE SULICĂ, *Minunata cetate a Brașovului. Cărturarii brașoveni ai secolului al XVI-lea ca ctitori ai limbii noastre literare*, Brașov, 1943, 59 p.; SPIRIDON CÂN-DEA, *Brașovul, cea mai «minunată cetate» pentru activitatea diaconului Coresi*, în M.A., an. VII, 1962, nr. 1—2, p. 116—132; PA VEL BINDER și ARNOLD HUTTMANN, *Mediul cultural românesc al Brașovului în epoca coresiană*, în L.R., an. XX, 1971, nr. 1.

ui* A litlbn,

M

XXV

IASTIRILE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA IN SECOLUL AL XVI-LEA. VIATA MONAHALĂ

f

mânăstiri din Țara Românească și Moldova, ridicate în secolul XIV—XV, și-au continuat existența și în cursul celui de al XVI-lea, deținând un rol de seamă în viața bisericească a țării. La începutul secolului, s-au adăugat noi mânăstiri, care au ajuns să rivalizeze cu cele vechi. Mânăstirile ridicate acum erau ctitorii voievodale, dar mai târziu boierești, dovadă a rolului crescând pe care începeau să joace marea feudală în viața politică, socială-economică și bisericească a țării. O seamă de schituri și sihăstiri risipite pe tot cuprinsul țării noastre, ridicate din evlavia călugărilor, a preoților și a țărănilor, completează numărul așezărilor monahale de

mânăstirile din Țara Românească. Fără îndoială, cel mai de seamă este lăcașul sfânt în acest secol a fost Neagoe Basarab. Între lăcașurile sale se numără *mânăsthea de la Argeș*, cel mai somptuos și mai cult al epocii post-bizantine. În vremea zidirii, era situată la o mică distanță de oraș, pe moșia numită Flămânzești. Lucrările de construcție au început, probabil, în 1514 și au durat mai mulți ani. Sfințirea nouă a lăcașului s-a făcut la 15 august 1517, de către patriarhul ecumenic, înconjurat de un sobor de mitropoliți, egumeni și preoți, și s-a săvârșit în prezența sfințirii este relatată de Gavriil Protul, în lucrarea sa - aghiografică *Viața Sfintului Nifon, patriarhul Constantino-*

politică, prilejul sfințirii, probabil ca o compensație pentru faptul că sediul Mitropoliei se muta la Tîrgoviște, patriarhul ecumenic

Teolipt și soborul — la dorința ctitorului — au hotărât ca egumenii ei să dețină rangul de arhimandrit, cu dreptul de a purta bederniță la slujbe, cinste pe care n-au mai avut-o decât egumenii de la Tismana. Pe lângă numeroase vase și obiecte de cult, mînăstirea a fost înzestrată cu felurite bunuri de către Neagoe Basarab și doamna Despina-Milița.

Lucrările au continuat și sub Radu Vodă de la Afumați, căsătorit cu Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab (casele domnești, zugrăveala bisericii). Biserica a devenit gropnița familiei ctitorului, fiind înmormîntați aici : Neagoe Vodă și doamna Despina (călugărită sub numele Platonida), Radu de la Afumați și soția sa Ruxandra, sora ei Stana, căsătorită cu Ștefăniță Vodă al Moldovei (monahia Sofronia) și alți trei copii ai lui Neagoe, morți de mici. Lucrată în piatră, marmură și mozaic, bogat împodobită de renumitul zugrav Dobromir (1526), biserica mînăstirii Argeș a stîrnit admirația tuturor străinilor care au vizitat-o, fiind socotită nu numai cea mai frumoasă biserică de pe pămîntul românesc, ci și una din capodoperele artei universale.

Neagoe Basarab a ctitorit și alte mînăstiri și biserici din Țara Românească, între care : *biserica Mitropoliei din Tîrgoviște* — terminată și zugrăvită de Radu Paisie —, *biserica Sfîntul Gheorghe* din același oraș, *schitul Ostrovul* din Călimănești, pe locul unuia mai vechi, din secolul al XV-lea. De asemenea, a zugrăvit bisericile mînăstirilor *Dealul*, ctitoria lui Radu cel Mare, și *Glavacioc*, refăcută de Vlad Călugărul și Radu cel Mare, a refăcut biserica mare de la *Snagov* și pe cea de la *Tismana*. Tuturor acestora le-a întărit hrisoavele de danie mai vechi. Ajutoarele pe care le-a acordat pentru refacerea unor biserici din afara hotarelor țării le vom arăta în altă parte.

Dintre urmașii săi, menționăm pe Vlad Vodă Înecatul care a ctitorit mînăstirea *Vîforlta*, în apropiere de Tîrgoviște, și pe Vlad Vintilă, ctitorul mînăstirii *Menedic* în părțile Buzăului, cunoscută și sub numele de *Vintilă Vodă*.

Un alt mare ctitor de lăcașuri sfinte a fost Radu Vodă Paisie (1535—1545), care a ridicat *schitul* Vctiea-Argeș, mînăstirea *Mislea-Prahova* și bolnița *mînăstirii Cozia* (1542—1543).

Mircea Ciobanul a ctitorit biserica numită *Curtea Veche* din București, care, cu unele prefaceri ulterioare, dăinuiește pînă azi (cunoscută sub numele de biserica Sfîntul Anton, în apropiere de hanul lui Manuc), unde a și fost îngropat, și mînăstirea *Cîrnul* (jud. Buzău). A refăcut schitul *Iezerul* sau *Cheia* (jud. Vîlcea), existent din secolul anterior, a continuat lucrările de refacere la *Snagov*, începute de h

Basarab. Soția sa, Doamna Chiajna, și fiul lor, Petru cel
iu zidit biserica Sfântul *Nicolae din Cîmpulung*, numită și
domnească. L doua jumătate a secolului, trebuie să-l amintim pe
Pătrașcu

ctitorul mînăstirii *Gorgota (Golgota)*, în apropiere de Tîrgo-
al bisericii cu hramul *Cuvioasa Paraschiva (domnească)* din

ăstirea «de ia *podul Colentinii*» sau *Plumbuita*, azi în *București*,
începută de Petru cel Tînăr, fiul lui Mircea Ciobanul, lucrările
itnuate de domnii următori: Alexandru II Mircea și Mihnea
, • Alexandru Mircea a ctitorit și *mînăstirea Sf. Troiță «din jos
iești»*, refăcută din temelie în urma incendierii ei de către

Radu Mihnea (la începutul secolului următor), după numele -a
numit, apoi, mînăstirea *Radu Vodă*. Soția lui Alexandru doamna
Ecaterina (Salvaressi), a ridicat mînăstirea *Slătioarele* » nele
Mari (jud. Vîlcea).

a domnit puțin, a ridicat cîteva lăcașuri de închinare și
odă Cercel : biserica *Adormirea (domnească)* din Tîrgoviște
ca din *Bătușari* (azi în Curtea de Argeș), a refăcut, în parte,
5a *Mislea*, ctitoria lui Radu Paisie, care fusese «pustiită» de
Ziobanul.

at-a Turcitul a refăcut mînăstirile *Tutana* (jud Argeș), exis-
l secolul al XV-lea, și *Glavacioc*. Soția sa, doamna Neaga, a
> nouă mînăstire, din zid, la *Aninoasa—Cislău* (azi dispărută),
uneia mai vechi, făcută din lemn de înaintașii săi : Vlaicu
și soția sa Anca (monahia Elisafra). Tradiția atribuie doam-fa
și mînăstirea *Ciolanu* în părțile Buzăului, ii Viteazul a ridicat o
nouă biserică cu hramul *Stîntul Nicolae*, ești, pe locul vechiului
lăcaș ridicat de Gheorma banul. Cti-

este cunoscută sub numele de mînăstirea (biserica) *Mihai
ot* el a refăcut schitul *Clocociov*, azi în orașul Slatina, exis-
i de la începutul secolului al XVI-lea. în Transilvania, Mihai
a ridicat o nouă catedrală mitropolitană în Alba Iulia și,
biserici în Lujerdiu—Cluj și în Făgăraș.

i Vodă Șerban (1602—1611), pe cînd era boier, a refăcut
;a *Comana* la sud de București, care exista de pe la mijlocul
al XV-lea. Aici au fost aduse osemintele sale, în 1640, de
unde murise.

ceste mînăstiri și biserici ridicate de domnii Țării Ror&4nșști,
gă numeroase ctitorii boierești. Intre acestea amintim pa

cele ridicate de boierii Craiovești (frații Barbu, Pîrvu, Danciu și Radu), la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor. Cea mai însemnată dintre ctitoriile lor a fost *Bistrița* (jud. Vîlcea), pomenită pentru prima oară într-un hrisov de la Vlad Călugărul din 1491—1492. Distrusă din temelie de Mihnea cel Rău în 1509, a fost refăcută de Craiovești în timpul domniei lui Neagoe Basarab (probabil în 1519, cum arată o pisanie). Tot ei au ctitorit mînăstirile *Brîncoveni* (jud. Olt), la sfîrșitul secolului al XV-lea, *Sadova* (jud. Dolj), și *Strehaia* (jud. Mehedinți), schitul *Păpușa*, metoc al Bistriței, în apropiere de ea, și biserica *Sfîntul Dumitru* din Craiova, ridicate la sfîrșitul secolului al XV-lea sau începutul celui următor. Probabil tot ei au ctitorit schitul *Jdrelea* numit și *Zdrălea* sau *Roaba* (jud. Dolj).

De la clucerul Manea Perșanu au rămas trei ctitorii : biserica *Sfînta Vineri (Paraschiva)*, biserica *Sfîntul Nicolae Andronești*, amîndouă în Tîrgoviște, și mînăstirea *Seaca-Mușetești* (jud. Olt), toate în deceniul al doilea al secolului.

Tot unor boieri le aparțin și mînăstirile *Căluu* (jud. Olt), ctitorită de Vlad banul și frații săi Dumitru pîrcălabul și Balica spătarul, *Găiseni* (jud. Ilfov), de marele vornic Drăghici (în timpul lui Neagoe Basarab), *Gura Motrului* sau *Motru* (jud. Mehedinți), de marele logofăt Harvat la începutul secolului, *Verbila* (jud. Prahova), atestată documentar la 1527, de Dragomir spătarul, Toma banul și Caraci vistierul, *Stăncști* (jud. Vîlcea), de Giura logofătul și Mogoș banul, în 1536, *Dobrușa* (jud. Vîlcea), poate de la sfîrșitul secolului al XV-lea, atestată documentar în 1520.

În a doua jumătate a secolului, amintim mînăstirile : *Vieroș* (jud. Argeș), zidită de Iordache Golescu yornicul, *Cobia* (jud. Dîmbovița), de Badea stolnicul, *Bucovățul vechi* sau *Coșuna* (azi în Craiova), existentă din prima jumătate a secolului, refăcută de marele ban Ștefan și fiul său Pîrvu logofătul în 1572, *Stelea* din Tîrgoviște și mînăstirea *Sfîntul Ioan* din București (distrusă), ctitorite de Stelea spătarul, *Mârțuța*, în marginea Bucureștilor, de vistiernicul Dan, *Banu* din Buzău, de Andronic Cantacuzino vistierul, *Cătălu* sau *Clătești* {jud. Ilfov, dispărută}, de marele spătar Stan, *Grui* (jud. Ilfov), de Borcea logofătul, *Panaghia* (jud. Dîmbovița, dispărute), de Mihai clucerul, *Hotărani* (jud. Romanați, azi Olt), de marele vornic Mitrea, *Crcești* (jud. Dolj), de Hamza banul, *Strîmba* (jud. Gorj), de Stoica logofătul, schitul *Flămînda* (jud. Vîlcea), de marele logofăt Teodosie Rudeanu, j mînăstirea *Cernica* de lîngă București, de marele vornic Cernica

în jurul anului 1600. Probabil ctitorii boierești erau și mînăș-său (jud. Buzău), *Segarcea* (jud. Dolj), atestate documentar pe :ul secolului și altele.

-e sfîrșitul secolului al XVI-lea au ajuns la situații deosebite lin familia Buzeștilor {frații Radu, Preda și Stroe). Ei au și «înfrumusețat» mînăștirile *Stănești* și *Călui*, care a devenit familiei lor, au ridicat o mînăștire de lemn la *Mamul* (jud.

Se pare că tot ei au refăcut și mînăștirea *Surpatele* (jud. atestată documentar încă de la începutul acestui secol, ntim aici și cîteva biserici și mînăștiri ctitorite de unele fețe ;ti : mînăștirea *Izvorani*, în părțile Buzăului, a lui Luca din atre sfîrșitul secolului, cînd era episcop de Buzău, schitul in jud. Vîlcea, făcut de episcopii Rîmnicului Eftimie și Mihail, nitropoliți, în a doua jumătate a secolului, paraclisul *Ador-1 la Cozia*, făcut de egumenul Amfilohie (1583). O monahie, na, fosta soție a lui Hamza banul, a rectitorit schitul *Corbii 2* (jud. Argeș), săpat în stîncă. Desigur unii călugări — mai iștri — au ctitorit și alte schituri și mînăștiri mai modeste, se materiale insuficiente, care au dispărut în curgerea veaculele din ele sînt atestate însă de izvoarele documentare ale (*mînăștirea lui Radu Postelnic*, *mînăștirea Cornilie*, în părțile , și altele).

istiriile din Moldova. Fiul ,și urmașul lui Ștefan cel Mare, III cel Orb, a isprăvit, în toamna anului 1504, biserica din începută de tatăl său. În 1514 a început construirea unei noi *mitropolitane* la Suceava, cu hramul Sfîntul Gheorghe. A Linată de fiul său Ștefăniță, în 1522, cînd a fost sfințită de tul Teoctist. O cuprinzătoare pisanie deasupra ușii de intrare ii pridvor consemnează aceste etape ale construcției bisericii, a fost împodobită cu picturi, iar în 1589 au fost aduse aici Sfîntului Ioan cel Nou, din biserica Mirăuți, fapt pentru ăstirea este cunoscută și sub numele acestui sfînt. În același Șchiopul i-a zidit turnul-clopotniță. :are a izbutit să ridice iarăși Moldova la prestigiul de care se

în timpul domniei lui Ștefan cel Mare a fost Petru Rareș. construcțiile de mînăștiri și biserici au cunoscut un mare :epîndu-se acum și picturile exterioare ale bisericilor, din te se păstrează pînă azi : Sfîntul Gheorghe din Hîrlău, Humor, Moldovița, Bălinești, Arbore și Voroneț.

Prima, și cea mai însemnată dintre ctitoriile lui Petru Rareș, a fost *Pobrata* sau *Probata*, zidită în apropierea vechii mînăstiri Sfîntui Nicolae din Poiana Șiretului. Aici a fost ridicată o biserică, probabil din lemn, la sfîrșitul secolului al XIV-lea (menționată documentar la 1398), probabil de Ștefan I Mușat, în locul căreia s-a ridicat a doua biserică, din piatră, pe la mijlocul secolului al XV-lea. În aceasta au fost înmormîntate doamna Oltea (1465), mama lui Ștefan cel Mare, și, probabil, Evdochia din Kiev (1467), prima sa soție. La îndemnul vărului său, egumenul Grigorie Roșea, viitorul mitropolit, Petru Rareș a ridicat a treia biserică a mînăstirii, existentă pînă azi. Lucrările s-au isprăvit în 1530, iar peste doi ani, biserica a fost zugrăvită în întregime, în interior și exterior. Ea a devenit necropolă domnească, în locul Putnei, fiind înmormîntați aici Petru Rareș, doamna Elena și fiul lor Ștefan (în gropniță), la care se adaugă cei înmormîntați în pridvor (boieri, episcopul Mitrofan de Rădăuți și alții).

În 1532, a început construcția unei noi mînăstiri la *Moldovița* (cea veche este atestată documentar din 1402). Pictura interioară și exterioară, una din cele mai prețioase realizări ale artei moldovenești, s-a făcut în 1537.

Mînăstirea *Rîșca*, în apropiere de Fălticeni, a fost ridicată de Petru Rareș în 1542, la îndemnul episcopului Macarie al Romanului, fiind zugrăvită abia în timpul fiului său Ștefan (1551—1552). După spusele lui Azarie și ale lui Grigore Ureche, însuși episcopul Macarie a contribuit la ridicarea mînăstirii. După unii cercetători, prima biserică din zid de la Agapia a fost ridicată tot de Petru Rareș și doamna Elena.

Tot Petru Rareș este ctitorul cîtorva biserici : *Adormirea din Baia* (1532), *Sfîntui Dumitru din Suceava* (1534—1535), în care este îngropat fiul său Bogdan, *Sfîntui Dumitru din Hîrlău* (c. 1540), *biserica Sfînta Paraschiva (domnească) din Tg. Frumos* (c. 1541) ; reface paraclisul din *cetatea Hotinului*. Cea mai însemnată dintre bisericile ridicate de el este, fără îndoială, *catedrala episcopală din Roman*, cu hramul Cuvioasa Paraschiva, pe locul unei biserici mai vechi, existentă din primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun. Lucrările de construcție au început în 1542, catedrala fiind terminată abia în 1550 de fiul său Iliăș. Picturile ei — îndeosebi scenele legate de viața Sfîntului Ioan cel Nou — sînt printre cele mai izbutite din epoca respectivă.

Soția lui Petru Rareș, Elena, a ctitorit *biserica Doamnei* sau *Uspenia*, *biserica Sfîntui Gheorghe* (sau domnească), ambele în Botoșani, și *biserica învierii* (sau Văsresenia) din Suceava.

ia pilda domnilor țării, mai ales a lui Petru Rareș, mulți boieri au ridicat biserici de mir, în satele lor, fie mănăstiri. Astfel, postolul Cosma Șarpe a ctitorit biserica din *Văleni* — Roman în 1519, I Gavriil Troțușan și soția sa Ana, au ridicat biserica din *Suceava* (1522, zugrăvită câțiva ani mai târziu), Onufrie chieș portarul de Suceava — biserica *Adormirea* din Suceava, Iurii Nicoară Hîra — biserica din Zahareșfi-Suceava, iar creștii Iurie și Dancu au zidit biserica *Dancu* din Iași, demolată la începutul secolului nostru. Ieremia, fostul vistiernic al lui Ștefan cel Mare, al urmașilor săi, călugărit sub numele de Evloghie, a ctitorit biserica *Sălăjani* sau Sălajeni (Suceava), în anii 1527—1528, pe lângă închinat-o mănăstirii Moldovița. Vistiernicul Mateiaș este ctitorul bisericii Coșuia-Botoșani (1535, zugrăvită în anii următori) și al cii din Horodniceni-Suceava (1539).

mai însemnată ctitorie boierească a fost însă *Humorul*. În secolul al XV-lea, în reșea veche a mănăstirii a lui Oană vornicul — pomenită în 1415 —, în cel de al treilea deceniu al secolului al XVI-lea, marele Toader Bubuiog și soția sa Anastasia (fiica logofătului Ioan Iurie) au ridicat o nouă biserică, isprăvită la 15 august 1530. Ctitorul s-a sfârșit de seamă a patru domni moldoveni : Ștefan cel Mare, III, Ștefăniță și Petru Rareș și a condus oastea moldoveana la Obertyn (1531). La daniile pe care le avea din secolul al XV-lea, s-au adăugat acum cele făcute de noul ctitor, întărite printr-un al lui Alexandru Lăpușneanu din 1554—1555. Ctitorul și soția sa au fost înmormîntați în biserică, în gropniță (-j- 1539). Biserica din Humor și-a câștigat un renume deosebit nu numai prin pictura sa (apare pentru prima oară pridvorul deschis), ci mai ales în pictura exterioară, de o valoare excepțională, lucrată de Iurie Toma din Suceava (1535). În secolele XV—XVII, Humorul a fost un oraș printre mănăstirile mari ale Moldovei, cu vechi tradiții culturale și artistice (aici a fost egumen viitorul episcop de Rădăuți croniciarul).

În secolul al XVI-lea, se pot consemna câteva ctitorii ale lui Alexandru Lăpușneanu, Petru Șchiopul, ale Movșii și ale unor boieri. Cea mai de seamă ctitorie a lui Lăpușneanu este mănăstirea *Slatina*, situată la circa 40 km de Fălticeni. Lucrările de construcție au început în 1554 și au durat mai mulți ani. Sfințirea s-a făcut la 14 octombrie 1558, de către mitropolitul Grigorie Iurie înconjurat de un sobor de 116 preoți și diaconi. Din corespondența sa cu orașul Bistrița, rezultă că s-au ridicat unele

construcții și după această dată. Lăpușneanu intenționa să prefacă Slatina într-un însemnat centru cultural-artistic, ca și celelalte mari ctitorii voievodale moldovenești (de pildă, aici a activat călugărul cărturar Isaia, viitorul episcop de Rădăuți). Deși a fost înzestrată cu mari bogății de către ctitorul ei, le-a pierdut în timpul domniei lui Despot Vodă (1561—1563) — care i-a topit argintăria — și a lui Ioan Vodă cel Viteaz. Slatina este necropola lui Alexandru Lăpușneanu și a familiei sale.

A doua ctitorie a lui Lăpușneanu a fost mănăstirea *Pîngărați*, în apropiere de Piatra Neamț. Potrivit tradiției, aici ar fi existat o așezare de sihastri, veniți de la Bistrița, întemeiată de un monah Simion, încă din timpul lui Ștefan cel Mare. Prin 1560, Alexandru Lăpușneanu a ridicat aici o biserică de piatră, înzestrînd-o cu moșii și alte venituri, încît a cîștigat o deplină autonomie față de Bistrița, devenind ea însăși mănăstire. Tot pe valea Bistriței, în apropiere de Piatra Neamț, a ridicat o mănăstire de călugărițe cu hramul Schimbarea la Față, la *Vînători* (numită și Vînătorii Pietrei sau ai Bistriței sau mănăstirea de peste vale). Distrusă în 1600, în timpul campaniei lui Mihai Viteazul, a fost refăcută de Ieremia Vodă Movilă, care i-a hărăzit mai multe dării. A dăruit pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Se pare că tot Lăpușneanu a fost ctitorul mănăstirii Sfîntul Nicolae «din țarina Iașilor», închinată Zografului, numită din această pricină «mănăstirea de la greci» (azi nu mai există).

În sfîrșit amintim refacerea din temelie a *bisericii mînăstirii Bistrița* (1554), ctitoria lui Alexandru cel Bun. De asemenea, a adăugat un pridvor la biserica Sfîntul Nicolae din Rădăuți și un turn-clopotniță la biserica Sfîntul Dumitru din Suceava. Prin acestea din urmă, fostul stolnic Petrea, ridicat în scaunul domnesc cu sprijinul marilor boieri, voia să-și legitimeze calitatea de domn, prezentîndu-se drept descendent al ctitorilor acestor sfinte lăcașuri. Soția sa, doamna Ruxandra, fiica lui Petru Rareș, a ctitorit biserica *Pietista Marc (Adormirea) din Roman*, între anii 1568—1569.

Petru Vodă Șchiopul a zidit o nouă biserică la *Agapia* (din deal) — în 1587 era arătată ca «nou zidită» — care azi nu mai există. A fost ajutat de egumenul Nicanor, care, pentru scurt timp a fost episcop la Roman și mitropolit. Tot el este ctitorul mănăstirii *Galata* din Iași. Prin 1576—1578, a ridicat o primă biserică (Galata din vale), dar năruindu-se, probabil în urma vreunui cutremur, a ridicat biserica de azi (Galata din deal), în a doua domnie, între anii 1582—1583.

ca lui Petru Șchiopul, Măria, împreună cu soțul ei, vistiernicul Fzigara, au ridicat mănăstirea *Hlincea*, de lângă Iași, către l secolului al XVI-lea. Aron Vodă Tiranul (1591—1595) a zidit știre «în țarina Iașilor» care s-a numit apoi *Aron Vodă* sau *nu*, închinată mai târziu mănăstirii din Sozopole, apoi la Halki. toria sa se mai păstrează azi numai biserica.

sfirșit, amintim mănăstirea *Sucevița*, strălucita ctitorie a fa-Vloviștilor. Se pare că zidirea mănăstirii începuse înainte de 183, când Gheorghe Movilă, pe atunci episcop de Rădăuți, dăii multe sate «mănăstirii sale nou zidite, pe care sfinția sa a s-o zidească». Lucrările au durat mai mulți ani, episcopul — itropolitul — Gheorghe fiind ajutat și de frații săi, mai ales 595, când Ieremia a ocupat scaunul domnesc. In 1601, acesta a bit biserica cu picturi în interior și exterior, care așază Suce-re capodoperele artei feudale românești.

tre ctitoriile boierești din a doua jumătate a secolului, amintim lăcaș al mănăstirii *Golia* din Iași, ridicat de logofătul Ioan Drobabil în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu. O altă boierească a fost mănăstirea *Balica* din Iași, întîlnită în do-; și sub numele de Galata de Jos sau S~finții Arhangheli și care i refacerea din secolul al XVIII-lea — se va numi Frumoasa, orită de Melentie Balică hatmanul (fiul din prima căsătorie a fiica lui Petru Rareș) și soția sa Ana, care au ridicat noua monahală probabil între anii 1583—1586, fiind de îndată în-mănăstirii Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai. Fiul lor, Isac, și apoi hatman, a desăvîrșit-o și a înzestrat-o cu sate și alte In ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, Toader Moghilă) postelnicul — frate cu cei doi domni Movilești — ridica "ea de la *Burdujeni* de lângă Suceava, căreia i s-a spus, după lui, și Todireni.

în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, un Zosin vistierni-levenit monahul Zosima), ajutat de Alexandru Vodă Lăpuș-a ridicat un schit, din lemn, pe valea Secului. Dintr-un act de - Șchiopul, reiese că viețuitorii schitului, conduși de egumenul ilul Dosoftei, lucraseră la defrișarea codrului. Deci, era vorba 0 așezare sihăstrească. In anul 1602, Nestor Ureche, marele ii Țării de Jos, și soția sa Mitrofana, părinții cronicarului Gri-l ridicat — mai sus de vechiul schit — o nouă mănăstire, cu r chilii și ziduri de piatră care dăinuiesc pînă azi, cunoscută nele de Secu sau mănăstirea de la Pîrîul Sec (Xiropotam). Ea

a devenit un însemnat centru de viață călugărească și cărturărească, din care s-au ridicat, în secolul al XVII-lea, marele mitropolit Varlaam și alți ierarhi.

Unele mânăștiri, așezate pe diferite moșii, erau dăruite' altor mânăștiri, mai mari, sau chiar unor persoane particulare, fenomen pe care l-am semnalat în Moldova și în secolul anterior. De pildă, în 1519, Ștefăniță Vodă întărea mânăștirii Tazlău mai multe sate, precum și două mânăștiri : una «unde a fost *Huba*», alta la *Răcățău*. În 1521, același domnitor întărea Bistriței satul *Călinești*, cu o mânăștire și cu o vie. În 1528, Petru Rareș dăruia lui Bogdan medelnicerul satul *Găiceni* «și cu mânăștirea». În 1558, Alexandru Lăpușeanu întărea unui Nistor și rudelor sale satul *Drăgești* pe Cobîla, cu un loc de moară și cu o mânăștire, iar în 1560, tot el dăruia mânăștirii Rîșca satul Popești, pe pîrîul Vaslui, împreună cu mânăștirea *Tiestiana*, cu mai multe prisăci și poieni, pe care le pierduse fostul paharnic Lupu pentru «hiclesie». Mânăștirile mici, schiturile și chiliile sihaștrilor se găseau sub ascultarea unei mânăștiri mai mari, din care se desprinseseră. De regulă, mânăștirile mici, nou-ctitorite, erau închinat unora mai mari, fiind socotite «metoace» ale acestora.

În afară de aceste mânăștiri ctitorite de domnii țării și de marii boieri, înzestrate cu moșii, cu danii și scutiri, hrisoavele vremii fac amintire de alte așezări monahale, desigur din lemn, ctitorite de unii călugări sau chiar de unii credincioși, cu resurse materiale neîndestulătoare, cu un număr mic de viețuitori, desigur din aceia care doreau să trăiască o viață cu adevărat «călugărească» sau «sihăstrească». Așa va fi fost așezarea sihăstrească de la *Bisericiani*, cu călugări plecați de la Bistrița, cărora, potrivit tradiției, Ștefăniță Vodă le-ar fi ridicat o biserică, *schitul de pe Rarău*, ridicat, tot după tradiție, de Petru Rareș sau *schitul lui Zosin*, de care am făcut amintire mai sus. În două documente de la începutul secolului al XVII-lea, se vorbea de câteva chilii sihăstrești în afara zidurilor mânăștirii Secu, prin codrii din jur : a lui Moise, Prohor, Veniamin, Spiridon și Chiriac. Așa au luat naștere felurite sihăștrii în care trăiau în permanență numeroși pustnici. De regulă, cel cu viață mai aleasă devenea «duhovnicul» și îndrumătorul celorlalți, care se considerau «ucenicii» lui. Ei nu pierdeau însă complet contactul cu lumea, căci în zilele de duminică și sărbători cobo-
%au la biserica sihăștriei (de regulă din lemn, în care slujea unul din ei), pentru ca sa ia parte la slujbe, să se spovedească și să se împărtășească, în același timp, cei care erau hirotoniți preoți erau căutați

cioși, pentru a-și mărturisi păcatele, pentru a li se citi rugă-
i ales în caz de boală, ori pentru a primi un cuvânt de învă-

i *monahală*.

În secolele anterioare au trăit și acum o seamă de călugări îmbunătățiți, care au dus o viață de neîncetată rugăciune și continuând astfel tradițiile specifice monahismului românesc, îi «părinți duhovnicești» ai acestui veac izvoarele documentar mai ales tradiția populară, consemnează pe cuvioșii Eufroghie de la Agapia veche, Pahomie sihastrul, care ar fi în-e Alexandru Lăpușeanu să ridice mănăstirea Slatina, în lo-re sihăstrise el însuși, Dosoftei Dascălul, menționat mai sus, rmuit schitul lui Zosin vistiernicelul mai bine de 40 de ani,)r al multor călugări și sihastrii de pe valea Secului, între iitorul mitropolit Varlaam al Moldovei. Un Ioan sihastrul a re cei dintii călugări retrași la locul «Valea Sihastrilor» și hăstriei», în aceeași regiune.

crarea mitropolitului Dosoftei al Moldovei, *Viața și petrecel-
lor* (Iași, 1682—1686), sînt menționați patru «sfinți» moldo-
itori în acest veac, necanonizați de Biserică, ci socotiți ca
credincioșii care le-au cunoscut ostenele duhovnicești încă
ii vieții : Rafail de la Agapia, Inochentie și Eustatie de la
[Ioan de la Rîșca (probabil episcopul de la Huși, apoi la Ră-

Lurile tulburi prin care au trecut mănăstirile românești în se-
*CVT-lea au împiedicat desfășurarea unor activități culturale
, așa cum s-a petrecut în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.
acestea, în mai multe mănăstiri s-au copiat și acum felurite
>e ori s-au lucrat obiecte de artă bisericească: la Neamț, -
iumor, Voroneț, Slatina, schitul lui Zosin, în Moldova; la
Deaiu, Argeș, Colentina (Plumbuita), în Țara Românească.

la Putna s-au scris cele două variante ale Letopisețului zis
;na, în timpul lui Ștefănița Vodă. Tot aici au activat proto-
statie și Antonie, iar către sfîrșitul secolului, «ritorul și sco-
Lucaci, alcătuitorul Pravilei slavo-române de care s-a amin-
ă parte. La Colentina (Plumbuita) Bucureștilor, ieromonahul
și ucenicul său Iovan au pus bazele acelei tiparnițe, în care
mat *Vetraevanghelul*, în două ediții, și *Psaltirea*. În celelalte
s-au caligrafiat numeroase manuscrise slavone. În unele din

ele existau modeste «școli», în care călugării mai tineri sau candidații la preoție învățau carte : scrisul, cititul, cântările bisericești și rânduiala slujbelor.

La Putna a funcționat — în ultimele decenii ale secolului al XV-lea și în tot cursul celui de al XVI-lea — o școală elementară și una medie. După părerea profesorului Ștefan Bîrsănescu, cea din urmă avea caracterul unui seminar, pregătind pe viitorii preoți. Se predă aici gramatica, retorica, logica și muzica, precum și limbile greacă, slavonă și română. Ca profesori vor fi funcționat protopsaltii Eustalie și Antonie, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, ritorul Lucaci, spre sfârșitul lui. Școala a avut o deosebită însemnătate în cultura românească, promovînd preocupările de istorie, drept, lingvistică, științe exacte, muzică. O altă școală a fost cea condusă de dascălul Dosoftei din schitul lui Zosin, în care s-a pregătit și viitorul mitropolit cărturar Varlam.

În această perioadă începe să se contureze tot mai mult opera de asistență socială organizată de mînaștirile românești. La Putna, de pildă, s-a făcut o copie după un tratat de medicină, scris în limba latină. Prezența acestuia ne face să credem că la Putna unii călugări aveau și cunoștințe medicale. De altfel, o însemnare pe un Minei slavon din 8 martie 1536 arată că atunci a ars mînaștirea împreună cu bolnița din jurul ei. Înseamnă că mînaștirea dispunea de o bolniță pentru îngrijirea călugărilor bătrîni și bolnavi încă din primii ani ai secolului al XVI-lea, poate chiar din timpul lui Ștefan cel Mare.

Cîteva bolnițe întîlnim și în Țara Românească. Într-un act cu data de 24 iulie 1524, de la Vladislav III, care a înlocuit în cîteva rînduri pe Radu de la Afumați, aflăm de existența unei bolnițe la Simidreni și «a altui loc de binefacere care este în fața porților bisericii de la mînaștirea Argeș, numit locul primitor de călători». Deci mînaștirea avea două unități de asistență socială distincte : un spital și un adăpost pentru călători sau pentru străini (xenodochion), amîndouă situate în satul Flămînzești, în apropierea rînăștirii. Erau întreținute de mînaștire. Izvoarele istorice ne arată că bolnița mînaștirii Argeș — atestată documentar încă mult timp — avea case în jur, în care erau întreținuți nu numai călugări bolnavi, ci și credincioși laici.

Cam în același timp, prin 1520—1521, boierii Craiovești au ridicat o bolniță lângă mînaștirea ctitorită de ei la Bistrița, iar în 1542—1543 s-a ridicat bolnița din fața mînaștirii Cozia. În clădirile din jurul lor se desfășura această lucrare profund umanitară: îngrijirea călugărilor

și bolnavi, a unor credincioși suferinzi, și găzduirea — pe timp de regulă trei zile — a unor călători străini, imărul călugărilor trebuie să fi fost destul de ridicat. Din actele cunoaștem numeroși boieri și preoți de mir care, spre sfârșitul după ce rămâneau văduvi, se călugăreau. Așa a fost cazul fost iestiernic Ieremia, devenit Evloghie monahul, ctitorul mânăstirii, sau Toader Baloș, devenit monahul Teofilact, tot în Molvornicul Bîrseanu, călugărit la Snagov, monahia Magdalena, oție a lui Hamza banul, care a rectitorit schitul Corbii de Piașnahia Eupraxia, mama lui Vlăduț Voievod (1510—1512), moreofana (în mirenje Teodora), mama lui Mihai Viteazul, călu-La Cozia, deși era mînăstire de călugări.

: fapt, numărul mînăstirilor de călugărițe era pe atunci destul us, în comparație cu al celor de călugări : Valea și Ostrov în omânească, Socola și Vinătorii Pietrei în Moldova și altele. *inducerea minăstirilot.* în Țara Românească s-a respectat mult înduiala «samovlastiei», pe care am întîlnit-o încă din secolul r-lea. Cu trecerea timpului însă, acest drept a fost încălcat de >mnitori, vlădici sau boieri, încît egumenii nu mai erau aleși de sobor, ci numiți de autoritatea bisericească sau politică, mzarile care se făceau cu ocazia numirii de egumeni au pro-grijorarea firească a conducerii bisericești. De pildă, în 1592, o gramată dată de patriarhul ecumenic Ieremia II, aflat în Țara ească, se rînduia ca «alegerea egumenului să se facă numai ugării ce lăcuiesc în fiștecare mănăstire, iar nu și de boierii centru ca să nu se dea tulburare și scandilă călugărilor și iero-ilor ce se vor afla acolo și pentru binele și odrăslirea mănăsti-)oruncind ca acela care ar îndrăzni să ajungă egumen cu ajuto-terii laice să fie oprit de la slujirea celor sfinte, pare că această carte n-a dus la îndreptarea lucrurilor, căci la ilie 1596, mitropolitul Eftimie II al Ungrovlahiei a convocat un? la Tîrgoviște, la care au luat parte și cei doi episcopi sufragani, al Rîmnicului și Luca al Buzăului, egumeni, dregători, călugări 3ți, stabilind anumite măsuri pentru o mai bună organizare a călugărești. Intre altele, se hotăra ca egumenia să nu se mai mită, fără voia soborului», sau să fie încredințată unor «oameni ■ din alte țări, fără nici o milă la sfînta casă», lucruri care au «risipă și sărăcie». S-a interzis, de asemenea, ierarhilor și dre-^{Or} țării să se mai amestece la numirea egumenilor, dîndu-se

deplină libertate soborului pe cine să aleagă, precum și «să ia seama și de venit și de cheltuială». Călugării nu-și puteau părăsi mînăstirea decît «dacă va pofti a locui la pustie, la vreun schit, pentru folosul sufletului lui sau la Sfîntul Munte, să nu fie oprit». Abaterile călugărilor erau judecate de egumen împreună cu soborul, iar cele mai grave, înaintea divanului domnesc. Egumenii mînăstirilor mari — domnești sau boierești — făceau parte din «soborul» sau adunarea de clerici și mireni încredințată cu alegerea unor noi ierarhi, care, de regulă, erau aleși tot din rîndul lor. Ca și în secolul anterior, egumenii aveau dreptul să judece pe locuitorii satelor mînăstirești pentru orice faptă.

Consemnăm și faptul că în mînăstirile mari întîlnim și un «cati-gumen», un fel de locțiitor. Egumenul era ajutat de duhovnic (sau chiar mai mulți), care îndruma viața religioasă-morală a obștei (prin slujbe, mărturisiri ș.a.) și de econom, care administra bunurile mînăstirii. Duhovnicul era ajutat de eclesiarh, care avea în grijă să inventarize biserica și să se îngrijească de întreținerea ei, și de canonic, care conducea ceremonialul, mai ales în duminici și sărbători mari. Economul de asemenea avea mai multe ajutoare : vistiernicul (casierul), chelarul, care făcea aprovizionarea cu alimente, trapezarul, care se ocupa cu pregătirea și supravegherea sălii de mese a obștei (trapeza), arhondarul care se ocupa cu primirea străinilor în încăperi special amenajate în acest scop (arhondaric), bolnicerul, care se ocupa cu «bolnița» mînăstirii, în care erau îngrijiți călugării bolnavi și bătrîni, bibliotecarul, care avea în grijă manuscrisele și cărțile mînăstirii.

În mînăstirile românești, rugăciunea s-a împletit întotdeauna cu munca. Drept aceea, pe lîngă obligația participării tuturor călugărilor la slujbe (utrenie, liturghie, pavecerniță, miezonoptică, slujbe speciale în timpul postului etc), fiecare avea cîte o ocupație. Cei cu învățătură erau hirotoniți preoți (ieromonahi) sau diaconi (ierodiaconi) și încredințați cu săvîrșirea slujbelor amintite ; alții se ocupau cu copierea de manuscrise necesare pentru slujbe sau pentru lectura obștei (mai tîrziu unii vor fi tipografi). În mînăstirile care aveau școli, unii călugări slujeau ca dascăli. Ceilalți erau îndatorați la diferite munci manuale : muncă la cîmp, creșterea animalelor (vite cornute, cai, oi, porci, păsări), agricultură, viticultură, pomicultură etc. Alții se ocupau cu prăvăliile și morile mînăstirii ori duceau produsele ei pe pie-

sfacere. In cele mai multe mînăstiri existau felurite ateliere ; lucrau cele necesare viețuitorilor : postavuri, rase, potca-
 îlnte liturgice, încălțăminte, luminări, ateliere pentru nevoi-
 arești ale obștei. în mînăstirile de călugărițe existau atelie-
 it și brodat. Cu alte cuvinte, fiecare monah trebuia să aibă
 3, principiu care se respectă în mînăstirile românești pînă,
 ganizarea internă, prezentată sumar aci, o vom întîlni și în,
 iterioare, încît nu vom mai reveni asupra ei.

mînăstirile mari dețineau o serie de proprietăți : terenuri
 ii, păduri, finețe, bălți cu pești, mori, prisăci, case etc.
 ; erau dăruite fie de ctitori, fie de unii credincioși, fie de
 riți către sfîrșitul vieții (cazul boierilor pomeniți mai sus),
 e rînduri, mai ales cu ocazia schimbării domnilor, vechile
 le danie erau reconfirmate de noul domnitor. Mînăstirea în-
 avea posibilități materiale, cumpăra noi bunuri mobile și
 fneori, boierii abuzivi încălcau hotarele și proprietățile mî-
 e erau adesea scutite de dări de către domnii țării. în ca-
 iționale — mai ales cînd se majora haraciul — erau impuse
 : dări, cum reiese dintr-un hrisov al lui Mihnea Vodă Turcitul,
 lăstirești erau de asemenea scutite de multe din dările obiș-
 » domnie.

ori mînăstirile erau pustiite de ostile străine care invadau
 m act de la Ștefăniță Vodă din 1519 se arăta că «săcuii din
 jreasca.... au prădat mănăstirea Tazlău... și au tăiat și au
 legiile...». Un hrisov al mînăstirii Golgota din Țara Româ-
 n 1597, arăta că este «dărîmată de către procleții turci și
 •ala și fără odăjdii înlăuntru și călugărașii goi și săraci». Lulți din viețuitori erau uciși sau luați în robie cu prilejul
 morociri care se abăteau asupra țărilor noastre. Un docu-
 1533 aduce știrea că mînăstirea Bistrița din Oltenia a fost
 ie ostași unguri, care «au tăiat pe călugări». Alteori viețui-
 îstirilor cădeau jertfă răzbunării unora dintre domnii țării*

Iacob de la Slatina, unul din oamenii de încredere ai lui,
 Lăpușneanu, a fost îngropat de viu de Ioan Vodă cel Vi-
 u că s-a opus la luarea tezaurului mînăstirii. în 1509, Mihnea»
 imicise cu tunurile mînăstirea Bistrița, ctitoria Crai<Weștilor,r
 >ăi, iar mai tîrziu Mircea Ciobanul a pustiit mănăstirea Mislea*
 aintașului său, Radu Paisie.

Spre sfîrșitul secolului, în amîndouă țările, întîlniF chinări» de mînăstiri și schituri românești unor așez cești ortodoxe din Răsărit. Prin «închinare» mînăstirea scoasă de sub ascultarea ierarhului locului și pusă unei mînăstiri de la Muntele Athos, Muntele Sinai, de Grecia, sau a uneia din cele patru patriarhii: Consta xandria, Antiohia și Ierusalim. Timp de trei secole, doi manești și ai Moldovei au închinat «Locurilor Sfinte» năstiri, schituri și biserici românești cu toate sfîrșitul secolului al XVI-lea, mînăstirile Mihai Vodă (Plumbuita) din București au fost închinat mînăstirile Gruiu și Călui, Patriarhiei Ierusalimului, is

mînăstirea lui Balică hatmanul și biserica Sfînta Paras au fost închinat mînăstirii Sfîntei Ecaterina din Aceste închinări au dus curînd la nemulțumiri, la călugării români și cei greci trimiși să le cîrmuiască, tot felul din partea acestora.

în Transilvania numărul bisericilor și al mînăstir durate din piatră și cărămidă în acest veac este relații mare a înstrăinării unora din cnejii din trecut de neari lor strămoșească. Menționăm aci doar bisericile și mînăst cu ajutorul domnilor sau dregătorilor din Țara Româti dova. De pildă, biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovu fi bucurat de sprijinul lui Neagoe Basarab. Către sfîr Petru Cercel al Țării Românești «a ridicat tinda biseri a înfrumusețat altariul și biserica cea veche cu toate lor», iar Aron Vodă al Moldovei «au isprăvit» ceea lăinat de domnul muntean și «o au zugrăvit și au mai în anul 1595» cum relatează *Istoria* acestei biserici, de protopopul Radu Tempea II.

ș catedrale vlădicești, precum și bisericile din Ciceu-Mil tea de Baltă au fost ridicate fie de Ștefan cel Mare, domnie, fie de Petru Rareș, toate aflîndu-se în fe de domni moldoveni în Transilvania.

Mînăstirea de la *Geoagiu de Sus* cercetători, tot din secolul de care ne ocupăm. In prona trează un tablou votiv, reprezentînd un voievod care macheta bisericii, care, după opinia unora, ar fi Mihai continuat existența și vechea mînăstire de la Rîmeș.

Arătăm și în alt loc că bisericile de la Vad și

-a îndeplinit și în acest secol misiunea ei de reședință vlă- și îndrumătoare a vieții culturale-bisericești pînă pe la mij-

te de anul 1563 a fost refăcută biserica din *Bîisău* (jud. Hu- de Mara Ociarovici și fiica sa Elena, fosta soție a lui Tînăr al Țării Românești (1559—1568).

știrea *Prislop* a fost rezidită de către domnița Zamfira, ului domn muntean Moise Basarab (1529—1530), fapt con- de lunga inscripție-epitaf de pe mormîntul ei (scrisă în lati- care se află și stema Țării Românești. Mînăstirea a îndepli- semnat rol bisericesc-cultural, din rîndul călugărilor ei ridi- doi vlădici : mitropolitul Ioan din Alba Iulia și episcopul la Vad. în apropierea ei se găseau mînăstirile *Plosca* și *Cerna*, irute, care de asemenea au îndeplinit un rol cultural în românii hunedoreni (de la cea din urmă s-a ridicat un e Vad, Ioan de la Cerna).

-o scrisoare a domnitorului Alexandru II Mircea al Țării i (1568—1577), adresată principelui Ștefan Băthory la 16 aflăm că «mănăstirea și vlădica din *Lancrăm*» au fost zidi- ini ani în urmă de cîțiva boieri munteni pribegi în Ardeal.: Lereț, Radu stolnicul, Sava vlădicul (de la Geoagiu), jupî- tniia, clucereasa Stanca și Mihăilă vistierul.

*

îcembrie 1596, cînd Minai Viteazul, însoțit de cîțiva din :ăi, a cercetat pe Sigismurid Băthory în Alba Iulia, a obținut sta îngăduința să ridice o nouă *catedrală în Alba Iulia*, cu și chiliile din jur pentru mitropolitul ortodox al Transilva- sdrala cu clădirile din jur au fost ridicate în anul următor, st îngropat în ea vornicul Danciu din Brîncoveni, tatăl vii-)mn Matei Basarab, mort aici, și apoi Aron Vodă al Moldo- la Vințu de Jos.

omnul unirii este ctitorul a două biserici de mir : din *Lujer- ij*) și din *Făgăraș* (în 1617 aceasta nu mai exista). Unul din săi, vistiernicul Vasile, a contribuit la ridicarea bisericii *Sibiului*.

îgă aceste ctitorii «voievodale», s-au ridicat nenumărate alte e mir, majoritatea din lemn, care n-au ajuns pînă la noi, din eoților și credincioșilor români transilvăneni. Se vor fi ridi- um o parte din mînăstirile și schiturile românești ortodoxe te de izvoare sau de tradiții locale mai tîrzii.

în **Banat, Bihor și Maramureș** mînăstirile pe care le-am consemnat într-un capitol anterior și-au continuat și acum activitatea lor de ordin duhovnicesc și cultural.

Firește, mînăstirile și schiturile din lemn din Transilvania, Banat și Maramureș nu dispuneau de posibilitățile materiale ale celor din Țara Românească și Moldova și nici de sprijinul conducerii de stat, fapt pentru care n-au putut depăși cadrul lor obișnuit de lăcașuri de rugăciune, în care se adunau credincioșii, mai ales cu prilejul zilelor de hram.

Concluzii: *Numărul mînăstirilor din Țara Românească și Moldova a fost în continuă creștere, fiecare domn căutînd să-și veșnicească numele prin ridicarea unui lăcaș de închinare, care să slujească apoi drept gropniță pentru familie. Pilda lor a fost urmată și de unii dintre dregătorii lor. Toți își înzestrau ctitoriile cu numeroase moșii și alte bunuri. în schimb, unii călugări, în dorința de desăvîrșire, de o trăire duhovnicească superioară, au ridicat modeste schituri din lemn — cu ajutoare primite de la domni, dar mai ales din ofrandele credincioșilor —, departe de marile așezări, în locuri retrase, în codri și în peșteri. Ca și în secolele anterioare, mînăstirile n-au fost numai lăcașuri de rugăciune și de muncă, ci și așezăminte în care s-a dezvoltat literatura, muzica, arta — cu toate ramurile ei —, precum și asistența socială.*

BIBLIOGRAFIE

§§[^]
)

Izvoarele sînt cele indicate pentru istoria Mitropoliilor Ungrovlahiei și Moldovei în secolul al XVI-lea.

Pentru bibliografia tuturor mînăstirilor din țările noastre se pot consulta: NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, 363 p.; NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România I. Țara Românească*, 2 voi. (Craiova), 1970, 800 p., II, MoWova, Craiova, 1971, 426 p.; NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, 984 p.

Dintre ultimele lucrări privind mînăstirile din Țara Românească se pot consulta : TOMA C. BULAT, *Mărturii documentare despre mînăstiri din eparhia Buzăului*, în B.O.R., an. LXXXVIII, 1970, nr. 7—8, p. 812—830; DAMASCHIN MIOC și colab., *Repertoriul mînăstirilor monumente istorice din Țara Românească*, în M.O., an. XXIV, 1972, nr. 7—8, p. 558—584 (continuă); NICULAE ȘERBĂNESCU, *Istoria bisericii mînăstirea Curtea de Argeș*, în B.O.R., an. LXXXV, 1967, nr. 7—8, p. 730—754 (alte studii privind Argeșul în același număr, p. 755—829 și în G.B., an. XXVI, 1967, nr. 7—B, p. 718—830; MO., an. XIX, 1967, nr. 7—8, p. 510—612); D. BĂLAȘA, *Mînăstirea Căluul sau Cepturoaia*, în M.O., an. XIII, 1971, nr. 7—8, p. 513—534; D. BĂLAȘA, *Mînăstirea Sadova*, în M.O., an. XIII, 1971, nr. 11—12, p. 849—871 j NESTOR VORNICESCU, *Ctitorii mînăslirii Bucovăț: Stepan, marele ban și fiul său*

re/le logofăt, M.O., an. XXIV, 1972, nr. 9—10, p. 668—699; D. BĂLAȘA, *trecutul mănăstirii Coșunq—Bucovățul Vechi*, în același număr, p. 726—731; D. BĂLAȘA, *Documente privitoare la mănăstirea Coșunq Vechiu*, în M.O., an. XXV, 1973, nr. 3—4, p. 269—307.

ăstiri mai puțin cunoscute în Moldova. ALEXANDRU *Minăstirea de la Greci din Iarina Iașilor, o ctitorie dispărută a lui Alepusneanu*, în M.M.S., an. XXXV, 1965, nr. 1—2, p. 50—59. ALEXANDRU *Un așezămint de cultură de la Alexandru Lăpusneanu pe Valea Secului ctitoria lui Nestor Ureche; schitul lui Zosin*, în M.M.S., an. XXXVIII, 3—12, p. 694—712; ALEXANDRU I. GONȚA, *Minăstirea Balica din Iași, din veacul al XVI-lea a boierilor Buzești din Țara Românească*, în M.M.S. 34r nr. 5—6, p. 273—28; ALEXANDRU I. GONȚA, *O nouă ctitorie necunos-Alexandru Lăpusneanu: minăstirea de peste vale de Vinătorii Bistriței*, an. XLII, 1966, nr. 3—4, p. 178—191; N. GRIGORAȘ, *Biserica Aroneanu*, an. XLIII, 1967, nr. 7—8, p. 521—541; N. GRIGORAȘ, *Un vechi lăcaș de ipărut: mănăstirea Sălăjani*, în M.M.S., an. XLIV, 1968, nr. 7—8, p. 422—431; AN S. GOROVEI, *Minăstirea Trestiana*, în M.M.S., an. XLIV, 1968, nr. 9—10, p. 568; CONSTANTIN MOSOR, *Biserica Dancu din Iași, scurtă prezentare*, în M.M.S., an. XLVI, 1970, nr. 1—2, p. 52—61; IOAN IVAN, *Biserica iostei Bisericiani*, în M.M.S., an. XLVI, 1970, nr. 11—12, p. 692—700.

ta internă a mănăstirilor. IOASAF POPA, *Știri despre viața scă din Țara Românească în veacul al XVI-lea, după documentele pu-Academia R.S.R. în anii 1951—52*, în M.O., an. IX, 1957, nr. 7—8, p. 469 se vedea și teza de doctorat a lui VASILE V. MUNTEAN, *Organizarea r românești în comparație cu cele bizantine (până la 1600)*, București, + 6 p. (extras din S.T., an. XXXVI, nr. 1—2, și 3—4 din 1984).

Iile mănăstirești. ȘTEFAN BIRSANESCU. *Școala greco-slavo-românească de la mănăstirea Putna*, în R.P., an. XV, nr. 6, 1966, p. 20—31. A se vedea același, *Școala de la mănăstirea Putna*, în voi. *Pagini nescrise din istoria româneștii (sec. X—XVJ)*, București, 1971, p. 235—244.

nsilvania și Banatul. ȘTEFAN METEȘ, *Mănăstirile românești din Banatul Ardealului*, Sibiu, 1936, CXXXVIII + 363 p.; ION B. MUREȘIANU, *Mănăstirile Timișoara*, 1976, 174 p.

stența socială. SIMEON RELI, *Medicina călugărească în trecutul în «Candela»*, an. XLV, 1934, p. 16—31 (și extras); PAUL PRUTEANU, *În istoricul spitalelor din Moldova*, București, 1957, 305 p.; V. GONȚA, *Un spital de mănăstire la Putna în veacul al XV-lea*, în M.M.S., K, 1963, nr. 9—10, p. 592—601; NESTOR VORNICESCU, *Îngrijirea sănătății în mănăstiri*, în M.O., an. XX, 1968, nr. 1—2, p. 65—69; NICOLAE AMANU, *Contribuții la istoricul bolnifei de la Simidreni și al xenodichii de la Argeș*, în B.O.R., an. LXXXVI, 1968, nr. 11—12, p. 1382—1391; Colectiv, *ia medico-istorică a bolnițelor mănăstirești*, în M.O., an. XXI, 1969, nr. 681—704; nr. 11—12, p. 879—912; an. XXII, 1970, nr. 1—2, p. 39—64; ROIU, *De la bolnița mănăstirească la spitalul organizat*, în M.O., an. XXIII, 5—6, p. 359—369; PETRE MIROIU, *Casa de oaspeți și spitalul mănăstiresc de la Argeș*, în M.O., an. XXIV, 1972, nr. 7—8, p. 517—527.

XXVI

ARTA BISERICESCĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

În primele decenii ale secolului de care ne ocupăm, sub domniile lui Radu cel Mare (1495—1508) și mai ales sub Neagoe Basarab (1512—1521, Țara Românească a devenit cel mai însemnat centru al artei românești, așa cum a fost Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare. Cîțiva ani mai tîrziu, acest rol revenea din nou Moldovei, în timpul lui Petru Rareș, vrednic îndrumător și sprijinitor al vieții culturale și artistice, sub care s-au realizat acele capodopere ale artei românești, picturile exterioare de la Humor, Moldovița, Arbore și Voroneț, care au dus faima geniului artistic românesc în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii. În a doua jumătate a secolului, arta românească a intrat într-o perioadă de declin, ca să renască apoi în Moldova, pentru scurt timp, sub Movilești, în ultimii ani ai secolului al XVI-lea și primii din cel următor.

Arhitectura. Singura sursă pentru cunoașterea dezvoltării arhitecturii în *Țara Românească* în secolul al XVI-lea sînt cele aproximativ 35 de biserici care s-au păstrat, ctitorii domnești sau boierești. Se mențin principalele tipuri de biserici întîlnite în perioada precedentă : cel treflat în forma triconcului, foarte des întîlnit, cel în «cruce greacă înscrisă», folosit mai rar, de regulă la bisericile de mari proporții, și cel dreptunghiular, fără abside laterale, întîlnit izolat, la numai cîteva monumente, azi ruinate, cunoscute numai prin săpături arheologice (Tisău, Lapoș) și doar la o singură biserică păstrată pînă azi, deși cu modificări ulterioare (Sfîntul Gheorghe din Tîrgoviște, ctitoria lui Neagoe Basarab). Dar în cadrul acestor trei tipuri, variantele sînt foarte numeroase, mai ales în ce privește pronaosul, precum și decorația fațadelor. Aceste variante au fost create prin îmbinarea unor

de din secolul al XIV-lea fie între ele, fie cu altele, venite mai târziu din afară, ori prin introducerea de inovații născute la noi. Bisericele ridicate în acest secol erau de proporții reduse. Caracteristică a celor din prima jumătate a secolului era tendința de simplitate.

Se prezintă câteva din monumentele mai reprezentative ale Bisericii minăstirii Dealu, de tip triconc, este în fond o prelu-tipului structural, cristalizat încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea la Cozia. Naosul reproduce, ca formă și structură, tipul trilobului, care a fost modificat proporțiile, pentru a-i imprima o formă mai zveltețe. Turla octogonală de pe naos este, de asemenea, de dimensiuni mici. Cu totul aparte se prezintă pronaosul, dreptunghiular, printr-un arc dublu, în două încăperi inegale. Pe cea mai mare lîngă naos, se ridică două turlă mici, tot octogonale. Fațadele sunt construite în întregime din piatră fîșuită, împărțite în registre de un brîu care încinge întreaga biserică pe la jumătatea înălțimii. Amîndouă registrele cuprind un lanț de arcade oarbe, și înalte. Cele șase ferestre din registrul inferior sînt încadrate în registre de piatră. În registrul superior se află opt ferestre de piatră. Intrarea — pe vest — este flancată de două turlă acoperite pe toată suprafața lor cu o migăloasă împletitură de turlă geometrice, avînd în mijlocul lor două plăci de piatră în care s-a săpată pisania. Cele trei turlă octogonale au cîte opt ferestre înalte și înguste, cu o bogată decorație geometrică sculptată, care sînt inovațiile introduse aci, prin construirea întregului parament exterior fîșuită, prin somptuoasa decorație exterioară, prin silueta exterioră și armonioasă, biserică minăstirii Dealu se numără printre cele mai desăvîrșite realizări arhitecturale din Țara Românească. Între cele mai bogate în decorații exterioare și mai evoluate în ce privește de plan este biserica minăstirii Argeș, ctitoria lui Neacșu Pătrarab, tîrnosită la 15 august 1517. Naosul este un triconc, pe care se înalță o turlă octogonală, atît în exterior, cît și în interior, cu două abside perfect egale. Pronaosul este de formă dreptunghiulară și are cu mult în lărgime naosul — și cuprinde patru părți dintr-un vestibul dreptunghiular la intrare, în continuare un spațiu pătrat, cu 12 coloane — complet diferite una de alta — din care unele susțin o turlă, cu puțin mai scundă decît cea de pe naos și lateral, între coloane și ziduri, alte două încăperi, destinate să servească drept gropnițe. Părțile lor dinspre vest sînt încadrate de două turlă mici, ale căror fețe, împreună cu ferestrele și ra-

mele care le încoronează, sînt răsucite față de verticală, la una de la dreapta spre stîngă, la alta invers (ca la unele minarete de geamii turcești din Adrianopol și Constantinopol). Naosul este despărțit de pronaos de patru din cele 12 coloane de care ani amintit. Un chenar de poartă, prins între cele două coloane din mijloc, formînd un fel de portal, amintește locul ușii. În fața bisericii, s-a construit un mic aghiazmatar, lucrat în genul fîntînilor decorative care se găseau în fața unor moschei turcești.

Decorația sculptată a fațadelor, cu întregul parament în piatră fățuită, este deosebit de bogată. Sînt împărțite în două registre printr-un brîu, format din toruri (ciubece) răsucite ca o frînghie, fiecare decorat cu alte motive. Registrul inferior, așezat deasupra unui soclu proeminent și bogat profilat, este decorat cu o serie de panouri dreptunghiulare, încadrate în rame formate din cîte trei ciubece de piatră rotunjite. Unele panouri sînt străpunse de ferestre înalte și înguste (restul au ferestre oarbe). Registrul superior este decorat cu un șir de arcade oarbe, avînd în mijloc cîte o mare rozetă din piatră. Cornișa este formată din două șiruri suprapuse de stalactite și alveole de stil arab, cărora le urmează o friză îngustă, formată dintr-o țesătură continuă de ornamente geometrice și florale stilizate. Toată această bogată și variată decorație sculptată este de origine armeano-georgiană, persană, arabă și otomană. Se presupune că meșterul decorator (după unii Manolli din Niasia, legendarul Manole) și cioplitorii în piatră au fost străini. Arhitectul însă (poate același ca la Dealu) se crede că a fost un român.

Planul triconc, preluat de la Cozia, a fost folosit și în construcția altor biserici mînăstirești din prima jumătate a secolului al XVI-lea : mînăstirea Tismana, schitul Ostrov (Călimănești), mînăstirea Căluș, mînăstirea Valea, schitul Stănești, bolnița Coziei. Biserica de la Tismana este construită din piatră, cu fațadele decorate cu lungi firide, fără decoruri sculptate, cu o turlă octogonală pe naos și cu o altă 4urlă pe pronaosul pătrat.

Bolnița Coziei — construită în 1541 după planurile ieromonahului «Maxim maistorul, învățător de zidărie» — păstrează, în linii mari, structura bisericii mari de aici, dar cu aceeași tendință spre verticalitate, care se întîlnește și la alte biserici din perioada respectivă, avînd și un pridvor pătrat, pe latura de vest. Fațadele sînt împodobite cu firide lungi și înguste, iar paramentul este din cărămidă aparentă care alternează cu suprafețe tencuite care imită piatra fățuită. Tot acest decor al fațadelor face din bolnița Coziei o adevărată bijuterie

mânești din secolul al XVI-lea. La *Căluu* impresionează atât bișnuit de mare pentru dimensiunile bisericii, cit și decora- lor. În a doua jumătate a secolului, planul triconc — cu di- iante — a fost preluat de *biserica zisă «Curtea veche din >*, *biserica mînăstirii Bucovăț* (înainte de 1571), *biserica Mihai București* (1589—1591). 1 în «cruce greacă înscrisă» este înțilnit la naosul actualei

mînăstirii Snagov. Dar brațele laterale nu se termină ca semicirculare ca la Sfîntul Nicolae Domnesc din Argeș, ci jesc fiecare cu cîte o absidă, circulară în interior și cu cinci îterior. La est, absida altarului este flancată de două absi- espunzînd proscomidierului și diaconiconului), fiecare înco- cîte o turlă. Alte două turlle, mai mari, se înalță pe naos și >s. Fațadele sînt din cărămidă, cu două rînduri de arcade >rapuse. Pridvorul deschis, absidele laterale într-o biserică greacă înscrisă, turllele mici de pe proscomidier și diaconi*! i alte elemente, vădesc aci o influență atonită. ⁵

serica zisă «a Mitropoliei» din Tîrgoviște, refăcută de Nea* ab, (dărîmată la sfîrșitul secolului trecut), s-a construit, tot pridvor asemănător cu pronaosul deschis de la Snagov. Că- ul secolului, tipul «în cruce greacă» a mai fost folosit la iomnească din Tîrgoviște (1583). Două alte biserici : *Sfînta idu Vodă* din București (c. 1570) și a fostei mînăstiri *Cobia- i* (1571—1572) caută să adapteze planul bisericii lui Neagoe eș cu pronaosul dezvoltat în lărgime, încoronat cu trei tur- osul, trilobat, e încoronat cu o turlă și mai mare. Biserica *Tutana* (1582) caută să urmeze planul bisericii de la Deaiu ibat, pronaos dezvoltat în lungime, trei turlle). Lă deci că deși avem relativ puține monumente, totuși acest moscut cele mai îndrăznețe experiențe și căutări din întrea-ie a arhitecturii din Țara Românească.

oldova, activitatea constructivă a înregistrat o stagnare rtea lui Ștefan cel Mare. Bogdan III cel Orb abia a isprăvit tălui său de la Reuseni și apoi, mult mai tîrziu, în 1514, a direa unei noi catedrale mitropolitane în Suceava, cu hra- il Gheorghe, terminată sub fiul său Ștefăniță, abia în 1522. eproduce, în mare, planul bisericii înălțării de la Neamț, cu nodificări. Spațiul destinat gropniței este unit cu naosul, este astfel dimensiuni mari, necesare unei catedrale mitro-

Dintre ctitoriile boierești, *biserica din Văleni* a postelnicului Cosma Șarpe (1519) și cea din *Părhăuți* a logofătului Gavriil Troțușan (1522) reproduc tipul întâlnit la Arbore și Reuseni. Cea din urmă aduce unele elemente noi și anume un pridvor deschis, pe latura de apus, primul în Moldova, peste care se suprapune un foișor masiv cu funcție de clopotniță. Această inovație autohtonă — a cărei origine trebuie căutată tot ia Arbore și Reuseni — a inspirat pe meșterii care au creat pridvoarele deschise ale bisericilor lui Petru Rareș. Zidurile sînt masive și lipsite de orice fel de decorație, încît pare mai degrabă o cetate decît un lăcaș de cult.

Arhitectura bisericască a cunoscut o nouă perioadă de înflorire în cursul domniei lui Petru Rareș, care, prin activitatea sa de ctitor și îndrumător al vieții culturale-artistice, a dezvoltat tradițiile constructive ale epocii lui Ștefan cel Mare. Meșterii săi — fie sași aduși din Bistrița, fie localnici, ca Ioan Zidarul din Suceava — s-au inspirat în special din două ctitorii ale lui Ștefan : biserica Sfîntul Gheorghe din Hîrlău și biserica Înălțării de la Neamț.

Prima și cea mai măreață creație arhitectonică a epocii sale a fost *biserica mînăstirii Proboia*, care i-a servit apoi ca necropolă. Își are prototipul în biserica înălțării de la Neamț, de plan triconc, cu cinci încăperi distincte : exonartex (pridvor) închis, pronaos, gropniță, naos și altar, separate între ele prin ziduri groase străpunse de uși (altarul e separat de naos prin catapeteasmă). În exterior, absidele sînt decorate cu arcade ,oarbe, deasupra cărora se ridică două rînduri de -ocnițe, mari și mici (cele mici se prelungesc și pe zidurile gropniței și pronaosului).

Biserica mînăstirii Humor, ctitoria logofătului Toader Bubiog, este de plan triconc, dar fără turlă, singura de acest fel în epoca respectivă în Moldova. Deși de dimensiuni mai mici, are aceeași împărțire ca și Probota. Aduce însă și elemente noi : camera mormintelor este mai scundă, iar pe o scară îngustă se urcă la o nouă încăpere, situată deasupra ei, o veșmîntărie—teaur sau tainiță (adoptată apoi ilti Moldovița, Sucevița, Galata). Apoi, în locul pridvorului închis de la Probota, apare unul deschis, tip care va fi preluat și de alte monumente.

Biserica mînăstirii Moldovița reia planul și structura bisericii Sfîntul Gheorghe din Hîrlău, cu plan triconc și turlă pe naos, deși distribuția încăperilor repetă pe cea de la Humor : pridvor deschis, pronaos, gropniță cu veșmîntărie—teaur, naos, trilobat cu turlă și altar. * Atît Humorul cît și Moldovița sînt împodobite cu picturi exterioare.

camera mormintelor, specifică bisericilor mânăstirești, bintul Dumitru din Suceava a preluat planul și sistemul de i la Moldovița. Tot de plan triconc, de mari proporții, este î episcopală din Roman, care a suferit însă mai multe pre-jrioare.

ca mânăstirii Rișca, precum și ctitoriile boierești de la *Co-rodniceni* sînt de tipul celor mai simple triconcuri ale epo-fan cel Mare.

; ctitoriile lui Alexandru Lăpușneanu, biserica mânăstirii îfacere totală a celei a lui Alexandru cel Bun, se aseamănă ilan cu Probota (aceeași distribuție interioară și același fel Biserica mânăstirii *Slatina* interpretează modelul bisericii an din Piatra, fără abside laterale vizibile în exterior, ci să-în grosimea zidurilor naosului, cu dispoziția obișnuită a în-din secolul al XVI-lea : pridvor închis, pronaos, gropniță, tar, cu turlă pe naos.

ui monument reprezentativ al arhitecturii moldovenești din «clasică» îl reprezintă rnânăstirea *Sucevița*, ctitoria Movileș-rica reia planul de la Neamț, cu toate elementele adăugate lui Petru Rareș : exonartex (pridvor închis), pronaos alungit ;u două cupole (ca la Probota), gropniță cu veșmintărie—L ia Humor), naos trilobat cu turlă zveltă pe două baze altar. Ca elemente noi sînt două pridvorașe deschise care :rările în exonartex, unul pe latura de sud, altul pe cea de alt element nou îl constituie cele trei ferește care luminează sidă.

imele decenii ale secolului al XVI-lea și la începutul celui e face simțită tot mai mult influența arhitecturii din Țara că : pridvorul deschis, decorarea fațadelor cu registre în >municarea dintre naos și pronaos printr-o triplă arcadă, în (Hlincea, Aroneanu, Galata, Secu). Biserica mânăstirii Secu,, iconc, cu o turlă pe naos și una pe pronaos, are fațadele îm-două registre printr-un brîu și împodobite cu lungi arcade deasupra arcadelor turelilor se află un rînd de ocnițe mol-

insilvania, numărul bisericilor românești din piatră sau zid î redus, ca urmare a înstrăinării unora din cnejii și voievo-colele anterioare sau a trecerii lor în rîndul țărănimii de lenține tipul de biserică sală, de plan dreptunghiular, cu un

turn-clopotniță la intrare. Bisericile de lemn aveau același plan dreptunghiular, asemănătoare cu casele țărănești, unele cu un turn clopotniță sau cu o prispă, pe latura de vest. În deceniul al optulea s-a rezidit biserica mănăstirii Prislop, de către domnița Zamfira, fiica lui Moise Vodă al Țării Românești. Este în plan triconc, cu o turlă pe naos, în stilul bisericilor muntene.

Pictura. Așa cum am arătat și în altă parte, dispariția monumentelor din secolul al XV-lea face cu neputință urmărirea procesului de evoluție a picturii din *Țara Românească* de la sfârșitul secolului al XIV-lea, când s-a pictat pronaosul Coziei și pînă la începutul secolului al XVI-lea, când s-a pictat biserica mănăstirii Argeș

Pictura în frescă a cunoscut o perioadă de maximă înflorire, mai ales în primele decenii ale secolului, în timpul domniei lui Neagoe Basarab și a urmașilor săi imediați. Dintre picturile din timpul său, - consemnăm, în primul rînd, pe cele din biserica mănăstirii Dealu (1515), lucrate de meșterii Dobromir, Jitian și Stanciu, și din biserica mănăstirii Bistrița, ctitoria boierilor Craiovești (1519), lucrate de același Dobromir, împreună cu Dumitru și Chirtop. Din nefericire, aceste două ansambluri de pictură murală au dispărut.

Cea mai însemnată ctitorie a lui Neagoe Basarab, biserica mănăstirii Argeș, a fost împodobită cu picturi executate tot de Dobromir zugravul (c. 1517—1526) cu unele ajutoare, dar ansamblul său pictural a fost înlăturat cu prilejul restaurării din 1875—1886 și înlocuit cu o pictură nouă, executată de artiști străini. Principala compoziție era tabloul votiv, cuprinzînd mai multe panouri pe pereții de sud și de vest ai pronaosului. Cel mai interesant este tabloul care înfățișează pe Neagoe Basarab cu soția sa Despina Milita în veșminte domnești, cu coroană pe cap, ținînd chipul bisericii pe mîini, avînd în fața lor șase copii. Alte tablouri redau pe doamna Ruxandra, fiica lor, căsătorită cu Radă Vodă de la Afumați, sub care s-au isprăvit lucrările de zugrăvire, Nicolae Alexandru, Mircea cel Bătrîn, al cărui chip a fost copiat după cel de la Cozia, Radu cel Mare, cneazul sîrb Lazăr. Se păstrează, de asemenea, figuri de sfinți militari, scena Deisis, cu trei personaje (Mîntuitorul, Sfînta Fecioară Măria și Sfîntul Ioan Botezătorul înaripat), împăratul Solomon, figuri de îngeri etc. Cu prilejul restaurării amintite, panouri din vechea frescă a secolului al XVI-lea au fost duse, prin grija lui Gr. Tocilescu, la Muzeul Național de Antichități din București (azi se păstrează în Muzeul de Artă al României, Secția Artă Veche românească, și în Muzeul de Istorie al României).

samblul de picturi realizate de Dobromir și colaboratorii săi mare a mînăstirii Bistrița nu s-a păstrat nimic. În schimb, picturile bolniței, executate în anul 1520, se pare de către Chirtop, ucenicii lui Dobromir, care reprezintă o realizare a picturii medievale românești. În conca altarului, se află inului, înconjurată de îngeri și de prooroci, pe pereți, mării ■ în naos se disting Pantocratorul, scene din ciclul hristori de sfinți și de cuvioși. Tabloul votiv al ctitorului, măriu Craiovescu (călugărit sub numele Pahomie) și soția lava, impresionează îndeosebi prin maniera realistă a repre-

rul Dobromir era fie un vlah sud-dunărean, fie un sîrb stăi, ca și alți cărturari de același neam (mitropoliții Maxim și Macarie, fostul tipograf), sprijiniți de soția lui Neagoe oamna Despina Viilița. Originea sa sud-dunăreană este do- de analiza stilistică a frescelor sale de la Argeș, care semănări cu cea a mînăstirii Cruședol, cît și de reprezenta- ; ctitori a cneazului sîrb Lazăr, fapt unic în pictura medîe- nească. Cu toate acestea, el s-a integrat cu totul în mediul ulturală-artistică și socială românească. În orice caz, Dobros unul din mării artiști ai evului mediu românesc, un ade- umător de «școală» în primele decenii ale secolului al

56, a fost împodobită cu zugrăveli biserica mînăstirii Stă-, :a, ctitoria logofătului Giura și a soției sale Vilaia, înfățișai blou votiv. Deși, în genere, se respectau canoanele icono- noscute, se observă totuși o încercare de desprindere de ;antină tradițională și de autohtonizare a ei. :a bolniței de la Cozia, împodobită de David zugravul și fiul ilav, în 1542— 1543, cuprinde un ansamblu pictural complet strat. În altar, pe lîngă reprezentările obișnuite, apar și sce-ața Maicii Domnului, în naos, scene din Viața și patimile îlui, iar în pronaos, Filoxenia lui Avraam (Sfînta Treime la în Mamvri), Acatistul Maicii Domnului și Viața Sfîntului zătorul, Arătarea Domnului către Toma ș.a. Se observă deci)tă narativă pe care am întîlnit-o la biserica domnească de și care va deveni una din trăsăturile caracteristice ale picai tîrziu din Țara Românească.

Le remarcă apoi tabloul votiv în care sînt redați Mircea cel du Palsie (Petru Voievod), doamna Ruxandra și fiul lor

cu, precum și portretul marelui spătar Stroe, «ispravnicul» lucrărilor de la bolniță, redat cu trăsăturile sale reale.

Picturile bisericii mînăstirii Snagov, realizate pe la 1563, în timpul lui Petru cel Tânăr (1559—1568), fiul și urmașul lui Mircea Ciobanul, constituie cel mai amplu ansamblu iconografic din secolul al XVI-lea în Țara Românească. Este opera unui mare artist format tot în școala lui Dobromir zugravul. Programul iconografic respectă, în mare, canoanele tradiționale (în pronaos sînt redat Acatistul Maicii Domnului, scene din Viețile sfinților și Sinoadele ecumenice). Tablourile votive redau figurile domnilor munteni Neagoe Basarab cu fiul său Teodosie și Mircea Ciobanul cu trei fii și doamna Chiajna, dar de ^două ori : pe peretele de sud al pronaosului și pe cel de vest al naosului.

Frescele din pronaosul bisericii mînăstirii Tismana se datorează unui alt Dobromir, «din Tîrgoviște», și sînt executate în 1564, cu cheltuiala vornicului Nedelco Bălăceanu (poate că tot acest Dobromir a zugrăvit și Snagovul, apoi Bucovățul).

Pictura bisericii mînăstirii Bucovăț (Craiova) a fost recent restaurată și scoasă de sub stratul unei repictări din secolul trecut. Pictura altarului și naosului a fost realizată în 1574, fiind opera unui artist de mare talent, iar a pronaosului, cîțiva ani mai tîrziu (1579—1539), de un zugrav mai puțin priceput. În naos, se remarcă tabloul votiv al lui Alexandru II Mircea, al soției sale Ecaterina Salvaressi și al fraților săi Milos și Petru Șchiopul (probabil zugrăvirea s-a făcut cu cheltuiala acestuia), iar în pronaos, tabloul votiv al ctitorilor bisericii — marele ban Ștefan și fiul său Pîrvu clucerul. O cronică murală — singura în acest secol în limba slavonă în Țara Românească — este notată deasupra tabloului votiv al lui Alexandru II, relatînd, pe scurt, viața sa și a familiei. Tot în naos sînt zugrăvite : Duminica tuturor sfinților, scene din ciclul Patimilor, Adormirea Maicii Domnului, figuri de sfinți ,• în pronaos, sinaxarul, iar în altar, Liturghia arhierescă și împărtășirea apostolilor.

Decorația murală a bisericii mînăstirii Călușu — refăcută în secolul trecut — a fost executată de un zugrav grec cu numele Mina. S-a acordat o atenție deosebită tabloului votiv — pe trei pereți ai pronaosului — în care sînt reprezentați frații Buzești, la care se adaugă două mari panouri în pronaos, care înfățișează pe Petru Cercel și Mihai Viteazul. Avem știri și despre un alt zugrav grec care a stat la curtea lui Mihai Viteazul, Nicolae din Creta. Jp

tim aci și câteva *icoane* zugrăvite în cursul secolului al XVI-nai veche icoană datată, care a ajuns pînă la noi, aparține Dobromir. Este o icoană a sfîntului ierarh Nicolae, binecu-u Sfînta Fecioară în miniatură, avînd, în partea inferioară, ativ al familiei voievodale : Neagoe Basarab, doamna Des-a, cu trei fii și două fiice.

ierica mînăstirii Argeș, pronaosul propriu-zis era separat de prin coloane, cum am arătat mai sus. Intre coloane se >t icoane mari, cu fața dublă, din care s-au păstrat numai 1 aceeași perioadă datează câteva icoane ale Maicii Dom-³runcul, o icoană a lui Iisus Pantocratorul, de la schitul Pîr-scenă a Plîngerii lui Iisus, de la Argeș (transpunere pe iui epitaf brodat), icoana sfinților sîrbi Simion — în haine îic — și Sava — în veșminte arhieresti —, la picioarele îit îngenunchiate doamna Despina și fiicele ei Ruxandra și borîrea de pe Cruce, toate de la Argeș. Cea din urmă este le impresionantă. Maica Domnului poartă trupul neînsuflețit îs, avînd lîngă ea pe Sfîntul Evanghelist Ioan și pe Măria a. în colțul din stînga este zugrăvită doamna Despina* care brațe trupul neînsuflețit al fiului său Teodosie, pe care-l ază Maicii Domnului.

>m și faptul că numeroase icoane românești sînt larg răs-. Balcani, prin bogatele danii ale lui Neagoe Basarab. De chivotul dăruit mînăstirii Dionisiu erau montate numeroase upă părerea cercetătorilor iugoslavi, iconostasul mînăstirii a fost lucrat de zugravi români, în timpul lui Neagoe Ba-în Țara Românească, fie la fața locului.

Mova, sub domnia lui Bogdan III, viața artistică a Moldovei printr-o perioadă de/declin. Sub Ștefăniță Vodă, s-au reairile din naosul și altarul bisericii Sfîntul Nicolae din Do-oria lui Ștefan cel Mare. Valorosul ansamblu de aici con-ițiile picturii din epoca sa, urmînd îndeaproape distribuția că din biserica Sfîntul Nicolae-Popăuți.

a moldovenească își atinge apogeul în cursul domniei lui eș, cel mai de seamă ctitor de lăcașurj sfinte în Moldova, in cel Mare. In timpul lui s-au realizat cele mai ample an-picturale din întreaga artă românească. Locul decorului de ade și ocnite, precum și al ceramicii smălțuite, obișnuite la ele lui Ștefan cel Mare, a fost luat acum de pictura murală, 'ijloc«ie împodobire a exteriorului. Astfel de picturi exteri-

oare apăruseră și în unele biserici din Transilvania, încă din secolul al XIV-lea (Strei) și al XV-lea (Crișcior, Ostrov). Recentele săpături arheologice au dus la depistarea ruinelor unei biserici la Moldovița, din timpul lui Ștefan cel Mare, pictată în interior și exterior. Deci fenomenul artistic al picturii exterioare moldovenești — am putea spune generalizat sub Petru Rareș — a fost prefațat de aceste moaste biserici ardeleni, precum și de unele biserici ale lui Ștefan cel Mare.

Primul ansamblu pictural s-a realizat acum la *Dobrovăț* (1529), ctitoria lui Ștefan cel Mare. În altar și naos se respectă programul tradițional (ca la Popăuți), dar în camera mormintelor apare, pentru «prima oară în Moldova, Sinaxarul (Menologul), temă întâlnită la Cozia încă din secolul al XIV-lea. Pereții pronaosului sînt decorați cu scene din viața Mmțuitorului, iar timpanele, cu reprezentarea celor șapte Sinoade ecumenice. De acum înainte aceste două teme — sinaxarul și Sinoadele ecumenice — vor constitui o caracteristică a bisericilor mînăstirești din Moldova în secolul al XVI-lea. Tot în pronaos apare, pentru prima oară, chipul Sfîntului Ioan cel Nou, socotit patronul Moldovei ; de asemenea, Scara Sfîntului Ioan Sinaitul, Minunea Sfîntului Sava din Ierusalim și Minunea Sfîntului Atanasie cel Mare, numeroși sfinți cu figuri ascetice, într-un stil sever, ceea ce a făcut pe cercetători să emită părerea că meșterul zugrav de la Dobrovăț a fost un călugăr. Unele scene (Sfîntul Ioan cel Nou) și unele detalii (Sfîntul Ilie în căruță țărănească, forma moldovenească a unor biserici pe care le țin sfinții din cele trei teme de mai sus) pledează pentru originea sa românească.

În 1530 s-a zugrăvit biserica *Sîntul Gheorghe din Hîrlău*, atît în interior, cît și în exterior. Decorația exterioară a fost distrusă la începutul secolului nostru, cu prilejul unei restaurări, iar cea interioară, afectată de restaurările ulterioare. Se respecta și aici programul iconografic de la biserica Sfîntul Nicolae—Popăuți, continuîndu-se astfel tradițiile școlii moldovenești de pictură din secolul anterior. Sînt remarcabile Sinoadele ecumenice.

În 1532 s-a zugrăvit *Probota*, viitoarea necropolă domnească refăcută și împodobită de Petru Rareș la stăruințele lui Grigorie Roșea, pe atunci egumen al mînăstirii. A fost zugrăvită și în exterior, dar din acest decor se păstrează doar urme slabe (Imnul Acatist, Asediul Constantinopolului, Arborele lui Iesei, chipul lui Grigorie Roșea). Picturile din interior, deși afectate de intervențiile restauratorilor din secolul trecut, lasă totuși să se întrevadă că au fost executate de un

cu reale aptitudini de desenator și colorist, bun cunoscător al așezării și colorării în pridvor impresionează scena Judecării de apoi, în pictura Athosului, redată pentru prima oară în Moldova, laosului cuprind cele șapte Sinoade ecumenice și sinaxarul. altar sînt temele obișnuite (în naos apare și tabloul votiv). a *Sîntul Gheorghe din Suceava*, devenită catedrală mitro- fost zugrăvită în 1534, din dispoziția lui Petru Rareș, după nografică tradițională. Fiind o biserică de dimensiuni mari, onim a decorat suprafețe întinse, în compoziții mari, cu maje. Dintre scenele hristologice ale naosului, reține atenția ignirii, Rugăciunea din grădina Ghetsimani. Foarte inte-și tabloul votiv, mai ales Ștefăniță Vodă, unul din cele e portrete din arta românească medievală. în pronaos se mitropolitului Teoctist II, cel mai vechi portret de ierarh în bisericile noastre. Din puținele picturi exterioare care ă — numai pe fațada de sud — se mai pot distinge scene Acatist, Asediul Constantinopolului, Parabola fiului risipi- ile lui Iesei, unii filozofi din antichitate, Cînul (cete d^ Lgăciune), Scara Sfîntului Ioan Scărarul, Judecata de apoi. a fostei mînăstiri *Humor* a fost împodobită în întregime cu t în interior cît și în exterior, realizate în anul 1535 de :tor din Suceava, curtean al slăvitului și măritului domn Petru Voievod». S-a zugrăvit pe el însuși, călare, străpun- mcea pieptul comandantului cavaleriei turcești în scena Sonstantinopolului. Zugravul Toma păstrează aproape ne- schema iconografică a bisericilor pictate în trecut, cu tribuție a scenelor. Amintim în naos tabloul votiv care în-3 domnitorul Petru Rareș, soția sa Elena și unul din fii, cu haine domnești, oferind biserica Mîntuitorului. In grop-ă portretele votive ale ctitorilor, marele logofăt Toader soția sa Anastasia, fiica logofătului Ion Tăutu, iar în pro- anul Daniil de Suceava și soția sa Teodosia, care au făcut nai multe danii. Tot Aci, în pronaos, atrag atenția : Sfînta ugîndu-se, înconjurată de 16 îngeri în mișcare și 24 de poi Sinoadele ecumenice și trei registre suprapuse cu sfinți, ile artistice deosebite cu care era înzestrat Toma din Su-> cu prisosință din picturile exterioare ale Humorului. Din emperiilor, picturile de pe peretele de nord sînt, în cea ^{3ar}te, șterse. Se recunosc fragmenfe-din Acatistul Sfîntului

Gheorghe, Arborele lui Iesei, filozofi antici, egumenul Paisie, care cîrnuia atunci mînăstirea. Peretele de răsărit al pridvorului deschis era rezervat Judecării de apoi. În continuare, pe peretele de sud — în dreptul pronaosului — este figurat Imnul Acatist în 24 de scene, distribuite în trei registre, după cunoscutul imn închinat Sfintei Fecioare, care a salvat Constantinopolul în 626, cînd a fost atacat de perși. Impresionează mai ales Soborul Fecioarei. Sub ele este înfățișat Asediul Constantinopolului, în trei scene. Dar pictorul, prezentînd asedierea fostei capitale a Bizanțului de către perși, în anul 626, i-a înlocuit cu turci, înzestrați cu artilerie. Această ingenioasă interpretare avea o semnificație mobilizatoare, voind să atragă atenția asupra pericolului otoman și să îndemne poporul la lupta pentru apărarea Moldovei. Tot pe peretele sudic, în dreptul gropniței, apar Rugul în flăcări, Parabola fiului risipitor, Viața Sfintului Nicolae (15 scene).

Cele trei abside sînt împărțite în șase registre suprapuse, în care sînt zugrăviți îngeri, prooroci, apostoli, ierarhi, mucenici și cuvioși, toți cu privirile spre axul absidei de răsărit pentru a se închina, cerînd parcă ajutor pentru izbăvirea Moldovei de primejdia otomană. Această impresionantă procesiune de sfinți în rugăciune, cunoscută sub numele de Cînul, este cea mai complexă reprezentare din întreaga iconografie ortodoxă, o operă de autentică măreție. În picturile de la Humor se remarcă maturitatea de gîndire și îndrăzneala artistului în tratarea feluritelor teme, unele neobișnuite pînă atunci, calitatea coloritului, aptitudinile pentru redarea portretelor, armonia compozițiilor, acordul dintre detalii și întreg. Prin opera nemuritoare pe care a creat-o la Humor, Toma din Suceava poate fi considerat nu numai un maestru desăvîrșit al picturii românești, ci și un mare artist european al secolului al XVI-lea.

Ansamblul de pictură interioară și exterioară de la *Moldovița* s-a executat în anul 1537, din porunca lui Petru Rareș. Se observă asemănări cu Humorul în ce privește distribuția temelor și viziunea stilistică, deși nu este vorba de o reală identitate. S-ar putea ca zugravul anonim care a lucrat aici să fie format în aceeași școală de pictură ca și Toma, iar o parte din meșterii ajutători să fi lucrat la decorarea ambelor monumente. Gama cromatică este mai **bogată** decît la Humor, cu mai mult galben și albastru, imaginile mai ample, cu o vădită tendință de umanizare a figurilor, cu mișcări vii și variate, cu o mare putere de exprimare a sentimentelor.

ra interioară se desfășoară, în general, potrivit schemei încotrăditaionale. Pe perelele de vest al naosului se află tabloul Petru Rareș, doamna Elena cu cei doi fii, Iliăș și Ștefan, cu impe și coroana pe cap —, tablou mult mai fastuos și mai decît la Humor. Sînt remarcabile și anumite scene din ciclul în naos, Sinoadele ecumenice și mari imnografi, vieți de pronaos etc.

privește picturile exterioare, pe perelele de sud — în drep-osului — sînt redade cu o deosebită amploare cele 24 de sce-înului Acatist, tot în trei registre, iar sub ele, Asemiul Con-alului. în dreptul camerei mormintelor se află Arborele lui îțiva filozofi din antichitatea greco-romană. Arborele lui Ie-într-un colorit strălucitor, într-o manieră monumentală, pe ță întinsă, sub forma unei grădini uriașe cu ramificații stu-'ormă deosebit de sugestivă de evocare a întregii genealogii ;orului. Pe pereții celor trei abside se desfășoară Cinul, cu rocesiune de heruvimi, îngerî, prooroci, apostoli, mucenici și n atitudine de rugăciune, cu privirile spre axul absidei alta-ie tronează Sfînta Fecioară Măria. Pe perelele de nord — l pronaosului — se mai disting scene din Vămile văzduhului, din viața Sfîntilor Ioachim și Ana, precum și din lucrarea văduire a apostolilor. In pridvor, pe perelele de răsărit, este compoziția complexă a Judecării de apoi (este de remarca! licii Domnului în grădina raiului), precum și cîteva momente facerea lumii.

iul 1541 a fost realizat ansamblul de pictură interioară și a de la biserica Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul din sare, ctitoria din 1502 a pîrcălabului de Suceava Luca Arbo-n 1523 de Ștefăniță Vodă. Picturile de aici — făcute cu chel-iei, sora ctitorului — sînt considerate opera lui «Dragoș zu-popii Coman din Iași», unul din marii artiști români din toa-ile (în unele lucrări este redat sub forma Dragosin). rile din interior — care respectă distribuția iconografică tra— au avut mult de suferit din cauza intemperiilor și a unor Se păstrează doar cîteva fresce, între care și Descoperirea nici, în pronaos. Este a doua — și ultima — în pictura me-

Moldovei, cu o semnificație simbolică, voind să mobilizeze a luptă împotriva primejdiei otomane.

n pronaos sînt de reținut cîteva figuri de sfînte, de o expre-Leosebltă (de pildă, Sfînta Marina), alături de Viața Sfîntului

Ioan Botezătorul și Sinoadele ecumenice. O importanță istorică deosebită prezintă și cele două tablouri votive, unul în pronaos, altul în naos. În primul, Luca Arbore și soția sa Iuliana sînt înfățișați cu doi copii, toți în haine de ceremonial, iar într-al doilea, cu cinci copii, probabil la cîțiva ani după cel din pronaos, cînd numărul copiilor crescuse.

Dar ceea ce conferă bisericii de la Arbore o înfățișare cu totul aparte este pictura sa exterioară, de o rară valoare artistică, una din cele mai de seamă creații ale artei medievale românești. Organizarea iconografică din exterior prezintă substanțiale modificări față de monumentele anterioare. Pe fațada sudică se păstrează marea compoziție în 24 de scene, a Imnului Acatist, însoțită, ca de obicei, de scena Ase-diului Constantinopolului, la baza Imnului. Este de remarcat, în primul rînd, că Ase-diul este reprezentat pentru prima oară în pictura exterioară moldovenească. În al doilea rînd, relevăm și faptul că este vorba aici de Ase-diul persan din 626, și nu de cel turcesc din 1453, cum arată și o inscripție.

În continuare, apare Judecata de apoi, în dreapta ușii de intrare, tot pe fațada sudică. Deși nu este atît de bine păstrată ca la Moldovița și Voroneț, totuși această scenă ocupă aici, pentru prima oară în decorația exterioară, locul central. Ceata celor păcătoși e înfățișată ca o procesiune continuă, formînd cel mai monumental grupaj de personaje din pictura murală moldovenească. O altă compoziție de mare amploare o constituie Cinul, adică Rugăciunea tuturor sfinților, pe absida altarului, redați în șase registre, cu privirile îndreptate spre axul absidei altarului. Din nefericire, această procesiune nu s-a păstrat în cele mai bune condiții.

Scenele cele mai bine păstrate, și în același timp cele mai valoroase, se găsesc pe peretele de vest, care ar putea fi puse în legătură cu decapitarea lui Nichita, fiul lui Luca Arbore, în 1523. **Este** o succesiune de teme din viața Sfinților Gheorghe, Dimitrie, Nichita și Paraschiva, iar altele, legate de crearea lumii și viața primilor oameni. Armonia compozițională, precizia și finețea desenului, modelarea figurilor, preocuparea constantă de a individualiza personajele de vârste și categorii sociale diferite, ritmul și eleganța siluetelor, dar mai ales gama cromatică, mult mai luminoasă decît în alte părți, inovațiile și distribuția scenelor fac din fațada vestică a bisericii de la Arbore una din cele mai izbutite creații ale artei medievale românești. Autorul este un artist de geniu, sau, după cum îl consideră un istoric de artă belgian, cel mai mare pictor din Răsăritul ortodox în secolul al **XVI-lea**.

susținut și în alt loc că inițiativa pentru zugrăvirea exteriorului a pornit din partea mitropolitului Teofan I, care a și pictura din pronaosul acestei biserici (-j- 1546). Zugrăvirea lui și a exteriorului s-a terminat numai în 1547, în timpul păs- mitropolitului Grigore Roșea. Ca și la celelalte monumente ale strălucirea Voronețului i-o conferă picturile sale exterioare, stituie o culme a picturii din timpul lui Petru Rareș. Desfășu- în fond albastru, viu, inspirat de strălucirea naturii înconju- aceste picturi se prezintă ca un covor încărcat de culori, în- rivirile prin farmecul de nedescris al armoniilor, prin finețea i, prin frumusețea figurilor redată cu talentul unui adevărat , prin temele inedite pe care le cuprinde, prin anumite ele- ecific moldovenești.

tul anonim — socotit de unii «Marcu Pristavul», semnat aci iit de la schemele iconografice tradiționale, introducând însă e inovații și modificări. Ca și Dragoș Coman la Arbore, aria Voroneț acordă un loc central Judecării de apoi, pe care it-o pe întreg peretele de vest, realizând cea mai amplă și atică compoziție, unică în arta întregii Biserici ortodoxe, cu erioară scenelor similare din celelalte biserici moldovene, ui de sus, în centru, se află Dumnezeu-Tatăl (Cel vechi de - un triptic, desfăcut de îngeri în zbor. în registul următor tă scena Deisis, adică Iisus Hristos pe tron, ca judecător al onjurat de Sfânta Fecioară, de Sfântul Ioan Botezătorul, de cîte șase de fiecare parte, așezați pe lavițe mozaicate. In r se văd cete de îngeri. De la picioarele lui Iisus pornește e foc», colorat în roșu închis, focul Gheenei, care se lărgeș- pînă la soclu, pentru a cuprinde pe cei păcătoși. în registrul este redat «Tronul Hetimasiei», adică pregătirea scaunului iecată, cu diferite teme simbolice (protopărinții, Sfântul Duh 3 porumbel ș.a. ,• o parte a scenei este deteriorată), rtea stingă a privitorului se văd cetele proorocilor, ierarhi-licilor și cuvioșilor, îndrumați de Sfântul Apostol Pavel, iar opusă, cetele necredincioșilor, cărora Moise le arată înfricoșată care- i așteaptă. între acești «păcătoși», zugravul de la . inclus și pe dușmanii de atunci ai Moldovei, adică cete de s tătari, în costumele lor specifice, cu turbane pe cap. Artis-ovedit aici măiestria deosebită, izbutind să individualizeze rsonaj, cu expresii dramatice, care redau teama, deznădej-iința.

Dramatismul de aici este continuat în registrul al patrulea, unde apare, în mijloc, cumpăna dreptății, în care sînt cîntărite faptele fiecărui, lupta dintre îngeri și diavoli pentru sufletele oamenilor. Cu mult umor popular sînt redați diavoli, ducînd suluri, pe care sînt înscrise păcatele oamenilor, pentru ca să le obțină sufletele. Tot aici este o primă scenă din învierea morților — pe «rîul de foc» — continuată de alta în registrul al cincilea. Aceste două scene dovedesc multă originalitate, învierea celor morți pe pămînt fiind redată diferit de a celor morți în ape. Arhanghelii nu folosesc trîmbițe, ci buciume obișnuite în Moldova. O bună parte din registrul al patrulea și mai bine de jumătate din cel de al cincilea sînt ocupate de viziunea raiului.

Pe fațada sudică sînt zugrăviți Sfîntul Gheorghe, patronul bisericii, mitropolitul Grigorie Roșea și Daniil Sihastrul cu suluri în mînă (în stînga ușii de intrare), apoi Viața Sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava, în 12 scene, compoziție specific moldovenească. În continuare, în dreptul pronaosului, Arborele lui Iesei, Acatistul Sfîntului Nicolae și chipurile unor filozofi greci. Fațadele absidelor sînt acoperite de șase registre, în care apare impresionanta procesiune a Cinuîi : îngeri, serafimi, prooroci, apostoli, ierarhi, mucenici și cuvioși în atitudine de rugăciune, cu privirile spre axul absidei altarului, unde tronează ipostazele dumnezeirii.

Pe fațadele de nord, deși grav afectate de intemperiiile vremii, se mai văd scene din Facerea lumii (între care și Legămîntul sau Zapisul lui Adam, de proveniență folclorică), Vămile văzduhului, Acatistul Maicii Domnului.

Interiorul pridvorului, zugrăvit tot atunci, cuprinde Sinaxarul, adică episoade din viața sfinților, după cele 365 de zile ale anului, începînd cu luna septembrie. Ca și în exterior, se remarcă aici unele elemente specific moldovenești : Sfîntul Ilie într-o căruță obișnuită de țară, unele personaje sînt îmbrăcate în costumele dregătorilor și ostașilor moldoveni din timpul lui Petru Rareș etc. Este o dovadă că meșterul principal cu ucenicii săi erau moldoveni. Toate acestea — redate aci foarte sumar — fac ca pictura Voronețului să fie socotită una din capodoperele artei universale.

Tot în cursul domniei lui Petru Rareș au fost zugrăvite bisericile din *Bălinești*, ctitoria mai veche a logofătului Tăutu (numai exteriorul), *Adormirea* din Baia (după 1532, anul construirii), *Sfîntul Dumitru* din Suceava, construită în 1535, zugrăvită în 1537 (impresionează ta-

.v, mai ales al Elenei Rareș), biserica mînastirii *Coșula*, ză-
 :în 1537—1538, biserica din *Părhăuți*, ridicată de marele lo-
 /rii Trotușan, în 1522, zugrăvită prin 1539—1540 (sînt re-
 îndeosebi figurile de mucenițe, de dimensiuni aproape natu-
 levărată galerie de portrete). Cu excepția Părhăuților, ceie-
 rici amintite aci au fost împodobite și cu picturi exterioare,,
 ea au dispărut în curgerea celor peste patru veacuri care
 s de la realizarea lor (la Baia se mai văd urme din Imnul
 asediul Constantinopolului și Arborele lui Iesei). a epocă a
 picturilor murale din timpul lui Petru Rareș s-a ;u
 decorația exterioară a Voronețului. După el, istoria Mol-
 levenit tot mai zbuciumată, iar primejdia otomană, tot mai
 ;oare, luptele dintre partidele boierești tot mai puternice,
 înviore a activității cultural-artistice s-a produs în timpul
 ndru Lăpușeanu. Este de remarcat faptul că acest domnitor
 it de dorința de a produce o înnoire în arta moldovenească
 leșteri și culori din Polonia, un grec a pictat Rîșca, în 1560
 dogele Veneției să-i trimită pictori). Prin grija lui s-au zu-
 tedrala episcopală din Roman, biserica mînastirii Rîșca, bi-
 năstirii Slatina, cea mai însemnată din ctitoriile sale, biseri-
 venească din Lvov și, probabil, bisericile mînăstrilor Bistrița
 ați.

rile din pronaosul și pridvorul *catedralei din Roman* sînt
 nale. Celelalte au fost refăcute, în mare parte, mai tîrziu. Ele
 tradițiile epocii lui Petru Rareș, punîndu-se accentul pe re-
 ;nelor narrative (Viața Sfîntului Nicolae, a Sfîntului Ioan cel
 a Suceava și a altor sfinți), cu frumoase peisaje pe fundalul
 ilor.

ica mînastirii *Rîșca*, ridicată în 1542, a fost zugrăvită în 1552
 i Rareș, la îndemnul episcopului Macarie al Romanului. Pic-
 'ioară și exterioară aparține lui Stamatello Cotronas, grec din
 mte. Cea interioară a fost în întregime repictată în secolul
 îa. Cea exterioară prezintă deosebiri însemnate față de cele
 ii lui Petru Rareș. Pe peretele de sud este redată Judecata de
 în continuare, pe absida sudică, Scara Sfîntului Ioan Sinaitul
)r temă care apare pentru prima oară în decorația fațadelor
 Și la Dobrovăț, în pronaos) și care era o vădită influență a
 aului atonit. Restul picturilor exterioare nu se mai păstrează.

Urme slabe de pictură se mai pot distinge pe turla bisericii mînăstirii *Slatina*. Notăm și faptul că în anul 1570 se face prima atestare asupra existenței unei bresle a zugravilor de biserici și icoane la Suceava.

Către sfîrșitul secolului s-a realizat ultimul ansamblu de pictură exterioară din Moldova, la biserica mînăstirii *Sucevița*, ctitoria Movileștilor. Potrivit unei însemnări pe un vechi manuscris, această lucrare a fost realizată în anul 7104 (1595—1596) de doi moldoveni, frații Ioan și Sofronie, care lucraseră și icoane la Pîngărați (după alte cercetări, s-ar fi făcut în 1601).

Picturile de la Sucevița se evidențiază prin bogăția ansamblului,, prin strălucirea coloritului, în care predomină verdele-închis, prin excepționalul simț al proporțiilor, prin interesul pentru narațiune, prin stilul lor simplu, grafic, prin introducerea de elemente din natură și mediul înconjurător : dealuri, ape, copaci, flori, iarbă, costume de epocă etc. În interior, canonul iconografic tradițional a fost îmbogățit cu teme noi, unele foarte rare. De pildă, în altar sînt redată, în patru registre, înălțarea Domnului (în locul imaginii tradiționale a Sfintei Fecioare cu pruncul), Cortul Mărturiei, Acatistul Maicii Domnului (numai cu 17 scene), împărțirea apostolilor, ierarhii etc. în naos sînt redată teme din viața Mîntuitorului, deși cu unele abateri de la canonul tradițional etc. Tot în naos, pe peretele de sud-vest și de sud, se desfășoară friza cu tabloul votiv al lui Ieremia Movilă și al membrilor familiei. Pe peretele de nord-vest și nord, apare o scenă liturgică în care este redat momentul culminant al Liturghiei credincioșilor, precum și două portrete, al mitropolitului Gheorghe Movilă, în chip de liturghisitor, oferind darul său, și al tatălui său Ioan Movilă, călugărit sub numele de Ioanichie. În camera mormintelor, în zeci de scene, cu sute de figuri, este redată Viața lui Moise. În bolțile pronaosului apare Pantocratorul și Filoxenia lui Avraam, iar sub calotă, cele șapte Sinoade ecumenice.

Pereții pronaosului cuprind Sinaxarul, deci cîte o scenă pentru fiecare zi a anului, cu episoade din viața unuia din sfinții zilei respective. Impresionează mulțimea personajelor, în costume din regiuni și epoci diferite, și varietatea elementelor care alcătuiesc fundalul scenelor (cetăți, ziduri de incintă, peisaje etc). Pe registrele inferioare sînt redată viețile Sfinților Gheorghe și Nicolae.

În pridvorul închis sînt reprezentate Judecata de apoi, momente din Viața Sfîntului Ioan cel Nou — în 14 scene —, teme din Vechiul Testament, figuri de sfinți iconografi, iar pe boltă inscripții și scene

Cel mai mare interes istoric și artistic îl prezintă scena în redat Alexandru cel Bun înconjurat de curtea sa, întâmplările Sfântului Ioan, în fața Sucevei.

ce dă un farmec de nedescris Suceviței sînt picturile extezentate în compoziții mari, într-o gamă cromatică vie, strălucitoare în contrast cu verdele mohorât al fondului. Cu mici excepții, terioară urmează iconografia tradițională, rețele de sud se află Arborele lui Iesei, printre ramurile vîd și scene din Viața Mîntuitorului (Nașterea, întîmpinarea, a etc), un registru cu filozofi «elini» (Aristotel, Platon, Pitagora etc), în același Arbore al lui Iesei. Partea superioară a ită de Imnul Acatist — în 24 de scene — (a doua oară la și Acoperămîntul Maicii Domnului (Pocrovul), inspirat de oanelor rusești (deci apare în locul Asediului Constanța-1

■eții absidelor este ampla desfășurare a Cinului, în șapte reînța Treime, Maica Domnului, îngerii, heruvimi, serafimi,* prooroci, apostoli, ierarhi, martiri și cuvioși. ada nordică este redată tema cea mai caracteristică de la . ti anume Scara Sfîntului Ioan Sinaitul (Climax), care se pre- , variantă a Judecării din urmă, dar cu amănunte împrumu- , adîția și folclorul românesc. Este de admirat contrastul iz-e ordinea lumii cerești și dezlănțuirea înfricoșătoare a lumii

e remarcat aici faptul că aproape toate picturile moldove-1* ales cele exterioare, înfățișează și unele realități din Mol- [_ arătat că Asediul Constantinopolului avea o semnificație"" era o chemare la luptă împotriva primejdiei otomane. Re- i ilor și a tătarilor între cei «păcătoși», la Voroneț, era un >, i exprima ura și nemulțumirea împotriva asupritorilor țării, ț scene sînt zugrăvite peisaje și animale din Moldova, cos- ț regători și ostași, arme (suliță, sabie, săgeată), obiecte de,, (ștergare, ii), instrumente muzicale (bucium, cobză), căruțe • Ști (ca a Sfîntului Ilie la Voroneț), ca și obișnuita reprezen- v tii Sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava. Toate acestea sînt ' îcludente că autorii ansamblurilor respective erau moldo- im. 'l

ia intemperiilor vremii, picturile exterioare ale acestor bi- l- ezistat vremurilor, oglindind evoluția stilului pictural mol- • în timpul lui Petru Rareș. Ele constituiau pe atunci ade-

vărate «cărți ilustrate deschise la toate paginile», cum le considera francezul A. Grabar, adevărate «Biblie pentru cei neștiutori de carte» și necunosători ai slavonei în care se slujea, făcând credincioșilor atât educație religioasă, cit și patriotică. Ele au intrat de mult în circuitul valorilor universale, fiind cele mai reprezentative opere de artă medievală românească, mărturii grăitoare ale geniului creator al poporului nostru.

În ce privește *icoanele*, acestea alcătuiau, de multe ori, decorul bisericilor de mir, mai ales ale celor din lemn, lipsite de pictură murală. Un exemplu caracteristic îl oferă biserica fostului schit Văleni, de lângă Piatra Neamț, ctitoria lui Petru Rareș, în care s-au găsit 139 de icoane, dispuse după schema iconografică tradițională. Strânse de pe la diferite mănăstiri și biserici, ele constituiau cea mai prețioasă colecție de icoane din secolele XVI—XVII, în țara noastră.

Alte icoane s-au păstrat la mănăstirea Pîngărați, la schitul Vînătorii Pietrei, Putna, Humor etc. Desigur în unele mănăstiri existau școli de iconari. Cele mai vechi icoane moldovenești, din prima jumătate a secolului sînt Schimbarea la Față (Agapia), Maica Domnului cu Pruncul (Varatec, adusa de la Văleni), înălțarea (Putna), alte două cu aceeași temă la Pîngărați și Humor, Deisis și Arhanghelul Mihail (Humor), Judecata Sfîntului Ioan cel Nou (fragment dintr-o veche raclă a sfîntului), ușile împărătești ale bisericii din Cîrligi-Bacău etc.

În Transilvania se păstrează puține urme de picturi murale. Se pare că prin 1525 a fost zugrăvită biserica din Cetatea de Baltă, feudă moldovenească. Apoi, domnița Zamfira a refăcut și înfrumusețat biserica mînăstirii Prislop. Se pare că zugravii lui Mihai Vițeazul, Nicolae din Creta și Mina, au lucrat și în Transilvania. O icoană din anul 1531 a Sfîntului Nicolae — din nefericire repictată — a fost dăruită de episcopul Anastasie, Episcopiei de la Vad, pe care o păstora. O altă icoană, Maica Domnului cu pruncul, din 1564, s-a aflat în biserica Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului (de proveniență cretană), un triptic, din 1555, în biserica din Agîrbioiu (jud. Cluj), un alt triptic la Bica-Mînăstireni (jud. Cluj), trei icoane în biserica din Budești—Susani (jud. Maramureș).

Sculptura în piatră a cunoscut o înflorire maximă tot în primele decenii ale secolului. Decorațiile sculptate ale fațadelor de la Dealu și Argeș, de origine orientală, vor constitui, pentru mai bine de un secol, un permanent izvor de inspirație pentru artiștii din Țara Românească. La unele biserici se observă și motive de inspirație gotică (Crețulescu din Tîrgoviște și Sfîntul Gheorghe din Cîmpulung).

;ra de mormînt a lui Neagoe Basarab, aflată în biserica de la va constitui prototipul sculpturii lespezilor funerare din Munstru tot secolul al XVI-lea și o parte din cel următor. În central se află o cruce dublă, sprijinită pe un pedestal, avînd ia superioară o roză a vînturilor. Inscripția funerară formează l marginal. În această decorație de tip geometric se pot remente comune manuscriselor și broderiilor, uatră funerară de alt tip, păstrată tot la Argeș, este cea care

mormîntul lui Radu de la Afumați (-j- 1529). În partea supe- cîmpului central este reprezentat voievodul călare, cu mantia i, sceptrul în mîna dreaptă și coroana pe cap. Este cea mai sculptură decorativă din vechea artă românească. Sub călăreț, împul central, se găsește o amplă inscripție care consemnează și «războaiele» lui Radu de la Afumați, o adevărată pagină de

În jurul cîmpului, inscripția funerară propriu-zisă este în- :ă de bogate ornamente împletite. Lespedea funerară a boie- bu Golescu (-j- 1574) din biserica din Vieroș-Argeș este direct i de cea a lui Radu de la Afumați, deși mai simplă, fără or- ile chenartflui, dar cu o inscripție în formă de cronică, pe central.

biserica din Stănești-Vîlcea se află lespedea funerară a lui azescu (ț 1602), cu figura sa, în luptă cu tătarul Ghirai, tot ;xt amplu. Alte lespezi funerare repetă, în mare, aceeași com- jeometrică, avînd crucea ca motiv central și inscripția slavonă ar, ca și piatra de pe mormîntul lui Neagoe Basarab. Moldova, tradiția statornicită în timpul lui Ștefan cel Mare de lobi lespezile funerare a continuat să rămînă un gen specific)tură decorativă. În marile ctitorii domnești (Probota, Moldo-itrița, Slatina, Sucevița) sau cele boierești (Humor), în camera elor sau în pronaos se găsesc numeroase pietre funerare, așe-

la nivelul solului, fie înălțate pe un soclu. Cele mai interese de sculptură funerară se păstrează la Probota (Petru Rareș, Elena, Ștefan Rareș). Cu toate că se reia atît vechiul motiv al ir cît și compoziția de pe lespezile mormintelor familiei lui :el Mare de ia Putna, totuși în sculptura funerară de la Pro- ire o tematică decorativă nouă, mai complexă decît a palmetei, i din brocardurile și țesăturile care veneau din Orient și din t. De la elementele geometrice se trece la cele florale, puternic fenomen întîlnit și în celelalte arte aplicate din Moldova)j secol.

Adevărate opere de artă sînt și stemele sculptate în piatră. Pe unele pietre funerare, precum și în pisaniile bisericilor (Probota, Bistrița, Sfîntul Dumitru din Suceava), apare capul de bour, cu stema între coarne, avînd soarele în dreapta, luna în stînga.

Dintre *piesele sculptate în lemn* s-au păstrat din Țara Românească ușile împărătești ale bisericii mînăstirii Cotmeana, cu o viziune decorativă tipic orientală — o ornamentică vegetală stilizată — și două cruci sculptate în lemn și ferecate în argint.

În schimb, în Moldova sculptura în lemn a cunoscut o înflorire neobișnuită pînă atunci. S-a păstrat o mare varietate de piese : iconostase, jilțuri, strane, tetrapoade, analoage etc, remarcabile prin unitatea de stil și de concepție. Piesele respective au o ornamentație bogată, cu motive variate, între care unele de tradiție populară, asemenea creștăturilor țărănești. La piesele de mobilier predomină motivele geometrice și vegetale stilizate (frunze, conuri de brad, fructe). Se observă și prelucrarea unor motive importate din Occident sau Orient (de pildă, motivul gotic, întîlnit în Transilvania, compus din semicercuri și ogive, cercuri și inimi întretăiate). Dintre motivele decorative orientale, amintim «entrelacul», format din împletituri care se înlănțuie sau se întretaie, și palmeta, motiv devenit clasic în sculptura moldovenească din secolele XV—XVI.

Între piesele mai reprezentative se pot menționa : jilțurile de la Probota, Voroneț, Moldovița și Slatina, stranele de la Humor și Rîșca, tetrapodul de la Probota, o ușă la Tazlău (lucrată de «Cozma maistru», în 1596). Un exemplu unic ne oferă jilțul de la Voroneț — lucrat din dispoziția lui Grigorie Roșea — pe care se află sculptată o friză cu oameni și animale într-o scenă de vînătoare.

Iconostasele folosesc aproape exclusiv elemente vegetale stilizate, pe suprafețe mari, rîndurile de icoane fiind despărțite prin frize sculptate. Cele mai impunătoare și mai izbutite sub raport artistic, adevărate capodopere ale genului, sînt iconostasele de la Voroneț, Humor și Moldovița, cu reliefurile acoperite în întregime cu aur. Cel de la Moldovița a fost lucrat de «popa Gavriil din Suceava», în anul 1593.

Deosebit de interesante sînt și crucile sculptate — miniatural — și apoi ferecate. Axul vertical, precum și brațul (sau brațele) transversale sînt sculptate — cu multă migală — cu scene biblice, rareori cu figuri de sfinți. Cîteva din aceste piese sînt lucrate de meșteri români : «popa Nichifor» de la Neamț, de la care au rămas două cruci, una lucrată pentru Grigorie Roșea (32 scene), alta pentru Grigorie II, «maistorul Dosoftei» de la Putna, care a lucrat o cruce — tpt. cu 32

— dăruită Slatinei de postelnicul Matei Crăciun ; popa Ilie : la Agapia în 1593).

deria. Secolul al XVI-lea reprezintă o perioadă de înflorire a :i în Țara Românească și în Moldova. Mulțimea și varietatea de broderie de la începutul acestui secol presupun existența eliere organizate desigur pe lângă mînăstirile de călugărițe. sînt unele elemente proprii broderiei românești, care o deo- le cea bizantino-baclanică.

fara Românească, de pildă, se cunosc numeroase epitrahile, pe it redat figurile Mîntuitorului și ale unor sfinți, iar în partea ra, pe poale, figurile donatorilor. Așa sînt epitrahilul păstrat știrea Xenofon din Muntele Athos, care reprezintă pe Neagoe cu fiii și doamna Despina cu fiicele, epitrahilul din 1521, le Barbu Craiovescu și soția sa Neagoslava mînăstirii Bistrița ază pe Barbu, călugărit sub numele de Pahomie, în veșminte îști), alte cîteva epitrahile, mînecuțe, poale de icoană etc. iveră dăruită de Neagoe Basarab și soția sa mînăstirii de la azi în Muzeul Kremlinului) reprezintă Coborîrea de pe cruce, l coltul din stînga, jos, pe doamna Despina cu trei fiice, Stana, :a și Anghelina, în genunchi, cu coroane și veșminte ca și în ciitoricesc din biserică. Două poale de icoană au fost dăruite l Vodă Vintilă mînăstirii Cutlumuș. Domnitorul este înfățișai iă cu soția sa Rada și fiul lor Drăghici, în aceeași atitudine ăcăminte ca și în reprezentările familiei lui Neagoe Basarab. firșitul secolului, se păstrează o alta dveră — pentru schitul — care redă Răstignirea, brodată în fir de aur, avînd jos e donatorilor : banul Preda Buzescu și soția sa Cătălina (un l înfățișînd pe același Preda cu soția și copiii se păstrează la "ile din Meteore-Grecia, 'iar un alt epitrahil, cu Stroe Buzescu sa Sima, se află în Iugoslavia).

VIoldova, mulțimea broderiilor reflectă stadiul de maturitate la Linsese această artă și face evidentă existența unei școli mol- >ti de broderie cu veche tradiție. In general, piesele brodate stilul statornicit în secolul anterior. Se remarcă numărul mare anajelor în mișcare, o compoziție bogată, în care elementul v joacă un rol important. Dvera cu scena Adormirii Maicii ui — lucrată în jfir de aur și argint — ■ dăruită de Bogdan III 'ii Putna în 1510, impresionează mai ales prin dimensiunile sale .92 m). Portretul domnitorului este redat în partea dreaptă, jur împrejurul scenei centrale sînt redat, în medalioane, 12

cetăți, în care au predicat apostolii. Este una din cele mai originale broderii din arta post-bizantină, remarcabilă prin calitățile artistice ale compoziției, desenului și cromaticii. A fost lucrată de călugării Zosima și Mardarie, primii meșteri brodeuri români cunoscuți. Alte piese sînt : epitaful dăruit de vistiernicul Gavriil Trotușan mînăstirii Voroneț, procovățul dăruit Putnei de Elena Rareș, epitaful dăruit Voronețului de Grigorie Roșea (azi la Dragomirna).

Alexandru Lăpușneanu a dăruit mînăstirii Slatina două dvere, una în 1561, alta nedată. Prima reprezintă Schimbarea la Față, avînd în partea de jos portretele donatorilor, îngenunchiați. A doua reprezintă înălțarea, avînd în partea inferioară ctitorii, de data aceasta redați în picioare. Tot de la Alexandru Lăpușneanu a rămas un epitaf dăruit Slatinei în 1556.

La sfîrșitul secolului ne reține atenția epitaful lucrat cu cheltualia lui Ieremia Movilă pentru mînăstirea Sucevița, iar la începutul secolului următor, un epitaf dăruit de Nestor Ureche și soția sa Mitrofana mînăstirii Secu, lucrat de călugărița Filofteia din Constantinopol. De o reală valoare artistică-istorică sînt și cele două acoperăminte de mormînt ale lui Ieremia și Simion Movilă (1606 și 1609). la primul, Ieremia este redat ca om viu, îmbrăcat într-o somptuoasă mantie de brocart de aur, avînd sus, în dreapta, stema Moldovei, iar în stînga, modelul mînăstirii Sucevița. Este unul din cele mai expresive portrete din arta medievală românească. împrejur este un chenar cu o inscripție slavonă. Cel de al doilea acoperămînt redă pe Simion Movilă cu ochii închiși, cu mîinile încrucișate pe piept, îmbrăcat în haină de brocart, cu coroana pe cap. In jur, un chenar cu semipalmete, cruci și stele, iar în afara lui, un alt chenar, cu o lungă inscripție în slavonește.

Argintăria. Ca și în cazul broderiilor, numărul mare de obiecte de cult cu care au fost înzestrate mînăstirile din țară, precum și alte așezăminte bisericesti din Răsăritul Ortodox, presupun existența unor ateliere locale, la sfîrșitul secolului al XV-lea și în cursul celui de al XVI-lea (o scrisoare a lui Neagoe Basarab către aurarul Celestin din Sibiu pomenea de exercitarea acestui meșteșug al argintăriei de către români). Multe piese erau lucrate însă tot de meșteri sași din Sibiu și Brașov, altele de meșteri din Banat (Petru Smeredeva din Beciche-recul Mare, Condo Vlahul, Dumitru Zlătarul din Lipova). între piesele păstrate menționăm : chivotul dăruit de Neagoe Basarab mînăstirii Dionisiu din Muntele Athos, cădelnița și chivotul dăruit de Craiovești

i Bistrița, trei panaghii, cu reprezentarea unor scene reli-
 mul dăruit de Drăghici Vintilescu Snagovului, în 1491, altele
 vești, mănăstirilor Bistrița și Tismana), ferecătura Tetraevan-
 ui dăruit de postelnicul Mareea mănăstirii Bistrița (1510). În
 umătate a secolului, se cunosc alte ferecături, mai multe cruci
 în lemn și ferecate în argint aurit ș.a. [oldova, numărul
 meșterilor locali era mult mai mare decât al

Țara Românească, deși se cunosc și piese lucrate de meșteri
 silvania (de pildă, aurarul Ștefan din Cluj lucra pentru mînăs-
 ina în 1557). e sfârșitului secolului al XVI-lea și începutul celui
 următor, se

numele moldoveanului Gligorie Moisiu. Se remarcă o modi-
 tematicii tradiționale, renunțându-se la scenele cu multe perii
 favoarea unor figuri izolate. Dintre piesele reprezentative,
 câteva ferecături, toate cu scene religioase, avînd chenare cu
 și felurite ornamente, o anaforniță și o cristelniță (refăcută
 din materialul celei dăruite de Ștefan cel Mare), ambele dă-
 Alexandru Lăpușneanu mănăstirii Putna, ferecătura unor cruci
 sculptate (una dăruită de Grigorie Roșea Voronețului, alta
 uidru Lăpușneanu Slatinei), un panaghii de la Pîngărați (azi
 ia) și altele. Multe piese de argintărie au ajuns în posesia
 >zăminte bisericești din Răsărit, ca urmare a daniilor făcute
 itorii noștri. Altele au dispărut în timpul războaielor purtate
 it românesc.

ica bisericească. în țările române — mai ales în Moldova și
 mînească — au existat, în acest secol, permanente preocu-
 muzică bisericească bizantină-psaltică. Astfel, la sfârșitul se-
 il XV-lea și începutul celui următor, a activat la Putna călu-
îstatie «ritor, protopsalt și domesticos» (prin termenul din
 tem înțelege un dirijor al corului mănăstirii), om cu o aleasă
 centru timpul său. De la el au rămas mai multe lucrări mu-
 ompoziții) într-un manuscris aflat azi în Biblioteca Lenin din
 u Dintr-o însemnare, cu data de ~44r-iunie 1511, aflăm că Eus-
 scris această carte de cîntări din creația sa». între compozi-
 Itice proprii se număra și o cîntare (cratima) închinată Sfîn-
 Ln cel Nou de la Suceava. În același manuscris se găsesc și
 țile altora : *Agathon*, *Agalian*, *Antim* etc. Manuscrisul este
 ia muzicală de tranziție (între cea medie bizantină și cea
 'tină), cu textul în slavonește și grecește.

În 1545, un alt protopsalt de la Putna, ieromonahul *Antonie*. — probabil urmașul lui Eustatie — a alcătuit un nou manuscris (aflat în Biblioteca Universitară din Iași), în care sînt incluse și poziții ale lui Eustatie și ale altor cîntăreți de la Putna. Notația bizantină, iar textul grecesc și slavon. Au fost atribuite secolului al XVI-lea și alte două manuscrise psaltice slavo-grecești aflate în Biblioteca Academiei Române (Ms. 283 și 284). Alte două se găsesc la mînaștirile Putna și Dragomirna. Se apreciază că toate au fost la Putna. Ele cuprind și compoziții ale altor autori, dintre care se crede că erau putneni : *Antim, Longhin, Dositei, Theodul, Ioasaf, metian Vlahul* (probabil un român din sudul Dunării) și alții. scrișele putnene conțin cîntări de la Vecernie (Fericit bărbatul, chimene), Utrenie (Polielee, Slave), de la Laudele praznicelor îtești și ale sfinților mari, de la cele trei Liturghii (Aliluia, Sfîntele nezeule, Heruvice, Axioane, Chinonice) etc.

Aceste manuscrise, ca și numele cîntăreților, dovedesc că mînaștirea Putna a existat o adevărată școală de muzică bisericească psaltică. După părerea unor cercetători, ea s-a impus și în afara hotarelor țării, influențînd și muzica bisericească rusă. Printre dascălii școlii trebuie numărați cei doi protopsalți, Eustatie și Antonie. În opinia unora din scrișorii din jurul acestei păreri se invocă și o scrisoare a lui Alexandru neanu, din 6 iulie 1558, trimisă comunității ortodoxe din Lvov, care-i invită să trimită «patru cîntăreți tineri și buni și noi îi învăța cîntarea grecească și sîrbească» (slavonă, n.n.). Se arată, acolo, că au fost trimiși «la învățătură» și tineri din Przemysl. Probabil era vorba de tineri români, căci în ambele orașe locuiau atunci mulți români. Școala de psaltichie a lui Lăpușneanu a funcționat, după unii, la Suceava. Mai degrabă credem că este vorba școala de la Putna a lui Eustatie și Antonie.

Mitropolitul Teofan I trimitea la Zografu în Sfîntul Munte protopsaltul (și «domesticos») *Varlaam* (fără să-i cunoaștem mînaștirea de metanie) să copieze un Liturghier ; a terminat copierea la februarie 1532.

Muzica psaltică se cultiva și la școala de pe lîngă biserica lui Nicolae din Șcheii Brașovului, înființată încă la sfîrșitul secolului al XV-lea. Un dascăl cu numele *Oprea* preciza că era și «psalt den-tii» al acelei biserici. Această constatare ne face să afirmăm că pa atunci muzica bisericească de factură bizantină era comună tuturor celor trei țări românești, lucru dovedit, de altfel, și de circulația manuscriselor psaltice în toate ținuturile locuite de români.

oncluziile care se impun sînt evidente. Secolul al XVI-onstituie perioada «clasică» a artei medievale românești, în s-au creat cele mai reprezentative opere de arhitectură, pic-sculptură, broderie și argintărie. între ele se impun biserica Urii Argeș, prin arhitectură, pictura din interior și decorația lentului, iar în Moldova de nord, picturile exterioare ale bise-, din care s-au păstrat în întregime cele de la Humor, Mol-i, Arbore, Voroneț și Sucevița.

BIBLIOGRAFIE

- lucrările de sinteză de la cap. *Arta în secolele XIV—XV. ■ rări s p e c i a l e* : Arhitectura. G. MALȘ, *Bisericile moldovenești din XVI-lea*, București, 1928, 397 p. + 425 fig. în text (BCMI, XXI, 1028); MRY, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVI-e chifecture et peinture*, 2 voi. Paris, 1930, IV + 320 p. + 3 pi. (I) + 68 p. (II) ; N. GHICA-BUDEȘTI, *Evoluția arhitecturii în Muntenia, II. Vechiul esc din veacul al XVI-lea*, în B.C.M.I., XXIII, fasc. 63—66, 1930, p. 1—63.
- : u r a : La lucrările de sinteză amintite la capitolul Arta în secolele XIV e vedea și : VICTOR BRATULESCU, *Frescele din biserica lui Neagoe de București*, 1942, 96 + XXX pi. ; PA VEL CHIHAI, *Cîteva date în iegă-irtretele votive din «biserica lui Neagoe» din Curtea de Argeș*, în M.O., 1962, nr. 7—9, p. 449—472; VICTOR BRATULESCU, *Zugravi de biserici în vsacul al XVI-lea*, în M.O., an. XV, 1963, nr. 3—4, p. 197—206; 3RATULESCU, *Zugravul Dobromir*, în M.O., an. XV, 1963, nr. 5—6, p. VICTOR BRATULESCU, *Frescele lui Dobromir, zugravul minăstirii Curtea* In M.O., an. XIX, 1967, nr. 7—8, p. 582—597 (alte studii despre minăsiș în același număr al revistei, în B.O.R., an. LXXXV, 1967, nr. 7—8, p. ; în G.B., an. XXVI, 1967, nr. 7—8, p. 715—829).
- LE DRĂGUȚ, *Pictura murală din Țara Românească și din Moldova și : sale cu pictura Europei de sud-est în cursul secolului al XVI-lea, în XXXIX, 1970, nr. 4, p. 17—31 ; ȘTEFAN ANDREESCU, Portretele murale igov și Tismana*, în B.O.R., an. LXXXVIII, 1970, nr. 1—2, p. 175—190, LAURA DUMITRESCU, *Pictura de la Bucovăț*, în B.C.M.I., an. XL, 1971, 63—72; CARMEN LAURA DUMITRESCU, *Pictura secolului al XVI-lea -lita minăstirii Bistrița-Vilcea*, în S.C.I.A., Seria artă plastică, 1972, nr. 2, 4; CARMEN LAURA DUMITRESCU, *Programe iconografice în pronaosul de minăstire din Țara Românească, în secolul al XVI-lea*, în S.C.I.A., plastică, 1973, nr. 2, p. 257—272; CARMEN LAURA DUMITRESCU, *irală din Țara Românească, în veacul al XVI-lea*, București, 1978, 122 p. ; ȘTEFAN VLADUȚ VASILIU, *Pictura religioasă din Muntenia și Oltenia al XVI-lea*, în B.O.R., an. XC, 1972, nr. 11—12, p. 1238—1248. JTE LUTIA, *Legenda Sîntului Ioan cel Nou de la Suceava în trescurile oneș*, în rev. «Codrul Cosminului», Cernăuți I, 1924, p. 279—354; NICU-IĂNESCU, *împresurarea Țarigradului în zugrăveala bisericilor noastre, în i»*, an. V, 1953, nr. 3, p. 438—463; M. A. MŪSICESCU și M. BERZA, *Sucevița*, București, 1958, 197 p. ; PETRU COMARNESCU, *îndreptar ar-<onumentelor din nordul Moldovei* (arhitectura și fresca în sec. XV—XVI), 1961, 349 p. ; SORIN ULEA, *Portretul tunerar al lui Ion — un tiu necu-lui Petru Rareș și datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în I, 1, 1959, p. 61—70 ; SORIN ULEA, *Portretul unui ciitor uitat al minăstita.- Teodosie Barbovschi mitropolitul Moldovei*, în S.C.I.A., VI, 2, 1959, ^ î SORIN ULEA, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare ?*», în S.C.I.A., X, 1, 1963, p. 57—83 (și în R.R.H., II, 1963, p. 29—71) f ■EA, *Datarea ansamblului de pictuă de la Rîșca*, în S.C.I.A., X, 1963, nr.

2, p. 433—437. IRINEU CRĂCIUNAȘ, *Pictura bisericii de la minăstirea Moldovița*, în M.M.S., an. XXXIX, 1963, nr. 7—8, p. 389—417; SORIN ULEA, *Datarea ansamblului de pictură de la Sântul Nicolae—Dorohoi*, în S.C.I.A., IX, 1964, nr. 1, p. 69—79; VICTOR BRĂTULESCU, *Pictura Sucevitei și datarea ei*, în M.M.S., an. XL, 1964, nr. 5—6, p. 206—228; SORIN ULEA, *Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sântul Gheorghe din Suceava*, în S.C.I.A., XIII, 2, 1966, p. 207—231; SORIN ULEA, *Autorul ansamblului de pictură de la Rîșca*, în S.C.I.A., XV, nr. 2, 1968, p. 165—173; ALEXANDRU EFREMOV, *Ion și Soironie zugravii minăstirii Sucevița, pictori de icoane*, în «Revista Muzeelor» nr. 6, 1968, p. 503—508; VASILE DRĂGUȚ, *Dragoș Comaș, maestrul frescelor de la Arbore*, București, 1969, 30 p. + 78 pi.; VASILE DRĂGUȚ, *Arbore*, București, 1969, 37 p. + ilustrații; MARIA ANA MUSICESCU și SORIN ULEA, *Voroneț*, ed. II, București, 1971, 24 p. + ilustr.; SORIN ULEA, *Un pictor grec en Moldavie au XVI-e siècle: Stamatelos Kotronas*, în R.R.H.A., 7, 1970, p. 13—26; IRINEU CRĂCIUNAȘ, *Temele iconografice reprezentate în pictura exterioară din Moldova*, în M.M.S., an. XLVII, 1971, nr. 9—12, p. 631—644; IRINEU CRĂCIUNAȘ, *Acatistul Maicii Domnului în pictura bisericească din Moldova*, în M.M.S., an. XLVIII, 1972, nr. 5—6, p. 297—340; VASILE DRĂGUȚ, *Humor*, București, 1973, 40 p. + ilustr.; VIRGIL VATAȘIANU, *Pictura murală din nordul Moldovei*, București, 1974, 38 p.; I. CAPROȘU, *Biserica Arbore*, în M.M.S., an. L, 1974, nr. 5—6, p. 404—419; WILHELM NYSSÉN, *Fămînt cîntînd în imagini. Fresce exterioare ale mănăstirilor din Moldova*, București, 1978, 196 p. (trad. pr. prof. Dumitru Stăniloae); SORIN ULEA, *Le peintures extérieures moldaves. — ou, quand et comment est-elle apparue*, în R.R.H. t. XXIII, no. 4, 1984, p. 285—311.

Pentru icoane, vezi între altele: I. D. ȘTEFĂNESCU, *Icoane de artă în Moldova*, în M.M.S., an. XXXV, 1959, nr. 9—12, p. 589—599 (icoanele de la Văleni); MARIUS PORUMB, *Icoane din Maramureș*, Cluj, 1975, 48 p. + 50 pi.

Artele decorative: În afară de lucrările de sinteză amintite la capitolul Arta în sec. XIV—XV, să se vadă: EMILE TURDEANU, *La broderie religieuse en Roumanie. Les epitaphes moldaves aux XV-e et XVI-e siècles*, în «Cercetări Literare», București, IV, 1940, p. 164—214 + 10 pi.; EMILE TURDEANU, *La broderie religieuse en Roumanie. Les etoiles des XV-e et XVI-e siècles*, în «Buletinul Institutului Român din Sofia», an. 1941, nr. 1, p. 5—62; ION BĂNAȚEANU, *Broderii și țesături liturgice din Țara Românească (veacurile al XIV-lea — al XVI-lea)*, în *lumina cercetărilor mai noi*, în G.B., an. XXVI, 1967, nr. 1—2, p. 66—82; ION BĂNAȚEANU, *Țesături și broderii liturgice din Moldova (veacurile XV—XVIII) în lumina cercetărilor mai noi*, în G.B., an. XXVI, 1967, nr. 5—6, p. 511—525; ION-RADU MIRCEA, *Un sculptor în lemn din secolul al XVI-lea: maistorul Dosoftei*, în S.C.I.A., an. XII, I, 1964, p. 95—102; PAVEL CHIHAIĂ, *În legătură cu pietrele de mormînt ale ctitorilor bisericii minăstirii Argeș*, în G.B., an. XXXII, 1973, nr. 11—12, p. 1258—1277.

Școala muzicală de la Putna: R. PAVA, *Cartea de cîniece a lui Eustatie de la Putna*, în S.M.I.M., V, 1962, p. 335—347; GHEORGHE CIOBANU și CRISTIAN GHENEA, *Un creator de muzică la începutul secolului al XVI-lea*, în rev. «Muzica», București, 1964, nr. 5—6, p. 60—61; GH. CIOBANU, *Școala muzicală de la Putna*, în rev. «Muzica», 1966, nr. 9, p. 14—20; GR. PANTÎRU, *Manuscrise muzicale inedite de la minăstirea Putna*, în B.O.R., an. LXXXVII, 1969, nr. 11—12, p. 1257—1264 + VIII pi.; GR. PANTÎRU, *Școala muzicală de la Putna*, în «Studii de muzicologie», București, t. VI, 1970, p. 29—67.

GHEORGHE CIOBANU, MARIN IONESCU și TITUS MOISESCU, *«Școala muzicală de la Putna». Manuscrisul nr. 56/544/576 I de la minăstirea Putna. Anlolo-ghion*. Ediția îngrijită, prefațată și adnotată de..., București, 1980, 447 p. (p. 73—398 facsimile).

Antologionul lui Eustatie protopsaltul Putnei, Ediție îngrijită și adnotată de Gheorghe Ciobanu și Marin Ionescu. Prefață și studiu introductiv de Gheorghe Ciobanu, București, 1983, 512 p. A se vedea și OCTAVIAN LAZĂR COSMA, *Hronicul muzicii românești, voi. I, Epoca străveche, veche și medievală*, București, 1973, 480 p.; ANNE E. PENNINGTON, *Muzica în Moldova medievală. Secolul al XVI-lea*. Cu un eseu de D. Conomos. Ediție îngrijită de Titus Maiorescu. Traducere din limba engleză de Constantin Stihî Bocs, București, 1985, 287 p. + 38 pi.

XXVII

PREOTIMEA ORTODOXĂ ROMÂNĂ ÎN SECOLELE XIV—XVI

rezențare a vieții preoților români pînă la sfîrșitul secolului ea este desigur foarte anevoioasă din lipsa izvoarelor documentare asupra acestei probleme. Dacă despre cîrmuitoarii lor bisericești — mitropoliți și episcopi — știrile sînt atît de sărace, încît nu ci măcar reconstitui cu exactitate șirul lor, cu atît mai sărace despre smeriții preoți de mir din felurite sate și cătune, care duc viață grea, alături de fiii lor duhovnicești. Și aceasta este veche și neîntreruptă în Biserica noastră, de la înce-răspîndirii învățaturii creștine pe pămîntul țării noastre și

Întîlnim cîteva nume de preoți daco-romani în timpul persecuțiilor ale împăratului Dioclețian, cum a fost preotul Monpresvitera Maxima, din Singidunum, care a primit moartea în cetatea Sirmium, la 26 martie 304, zi în care se face și moartea lui Ștefan cel Mare și a lui Ștefan cel Mare. Acesta este primul preot daco-roman cunoscut cu numele în același timp, într-o zi de 13 ianuarie, a pătimit în Sirmium diaconul Ermil, care convertise și pe temnicerul său Straton la Halmyris, în Scîția Mică, preotul Epictet, care convertise și pe un soldat. Părinții acestuia din urmă au fost încreștinați de preotul Ștefan cel Mare, poate un daco-roman. Într-o inscripție funerară latină din Sirmium, este pomenită Theodule, fiica preotului Patricius. În a doua jumătate a secolului IV, într-un fragment de calendar got, apar numele Verca și Bathusios, iar în actul martiric al Sfîntului Ștefan cel Mare amintiți preoții Gutica și Sansala, de neam got. O inscripție grecească pe o amforă, descoperită în bazilica de la Suceava (secolele V—VI), apare numele preotului Lukonocos, fiul Ștefan cel Mare, probabil de neam grec. Desigur, numeroasele biserici și cîtine din Scîția Mică, Suceava și Morisena, erau deservite

de preoți daco-romani sau greci. Mai târziu, cunoaștem nume de preoți «vlahi» chiar și în sudul Dunării, ca acel «Ioan, preotul preasfintei episcopii a vlahilor», semnat pe un manuscris din secolul al XI-lea, sau preotul Vasile, care a fost alături de frații Petru și Asan în cunoscuta lor răscoală împotriva bizantinilor din anul 1185, devenit apoi arhiepiscop de Tîrnovo.

Preoții de mir sînt atestați apoi în unele izvoare documentare în cursul evului mediu, în toate cele trei țări române. Pe baza puținelor știri pe care le avem, încercăm să reconstituim viața și preocupările preoțimii românești de mir, în secolele XIV—XVI.

Preoțimea românească din Transilvania. În cursul acțiunii prozelitiste catolice din secolele XIII—XV, se face adeseori amintire de preoții «schismatici». Așa de pildă, sinodul episcopilor latini întrunit la Buda, în 1279, interzicea acestor preoți săvîrșirea cultului după ritul ortodox și construirea de biserici. În 1366, regele Ludovic cel Mare al Ungariei poruncește dregătorilor din județele Caras și Cuvin din Banat, să aresteze pe toți preoții «schismatici» din acele părți și să-i ducă înaintea comitelui Benedict Heem, «care va face cu ei ce îi va porunci regele». O măsură asemănătoare a luat și regele Sigismund de Luxemburg, în 1428, interzicînd activitatea preoților ortodocși în districtele Caransebeș, Mehadia și Hațeg. Acestea sînt numai cîteva din măsurile luate de «regii apostolici» ai Ungariei împotriva preoților români transilvăneni. Nu avem știri despre felul în care au fost duse la îndeplinire dispozițiile respective. În orice caz, unii preoți vor fi avut de suferit de pe urma lor.

În ciuda acestor măsuri represive, în documentele timpului apar mulți preoți și chiar protopopi români transilvăneni, unii bucurîndu-se de o situație deosebită. Cele mai vechi știri le avem despre preoții din Țara Hațegului, unde stăpînirea regatului feudal maghiar s-a întins mai târziu, menținîndu-se o puternică organizare românească, în frunte cu cneji, juzi, protopopi și preoți. Astfel, în inscripția murală de la biserica din Streisîngeorgiu, din 1313—1314, este consemnat numele preotului Naneș. La 2 iunie 1360, s-a ținut un scaun de judecată în Hațeg, sub conducerea vicevoievodului Transilvaniei, la care au luat parte -i- alături de 12 cneji și 6 țărani — 5 slujitori ai Bisericii : protopopul Petru din Ostrov, însoțit de preoții : Zampa din Clopotiva, Bale din Peșteana, Dale din Densuș și Dragomir din Tuștea, sate din aceeași regiune. Acest Petru este cel mai vechi protopop român cunoscut cu numele.

jumătate de veac, la 17 februarie 1411, se judeca o chesoprietate, tot în Hațeg, între protopopul Dobrotă din Rîun credincios din același sat. Numele preoților și al țarani-făcut parte din acest scaun de judecată nu mai sînt no-Lembrii scaunului de judecată din Hațeg se alegeau în fie-i: la intrarea în funcție depuneau un jurămînt. Ei judecau i și obiceiul districtului Hațeg», iscăbind hotărîrile luate în e proprietate sau de altă natură.

ași ținut hunedorean, întîlnim și un alt protopop cu nume-ra pomenit într-o scrisoare a călugărului minorit Mihály î 10 februarie 1456, în care relatează că românii hunedoreni credința și obiceiurile datorită predicilor acestui protopop-nătate de veac, adică în 1506, Beatrice, văduva lui Ioan [regelui Matei, numea ca protopop la biserica din Hune-eotul din Socet.

e de documente latinești consemnează alte nume de >doçși din Țara Hațegului: Toma din Vadu (1444), i Valea Dîljii (înainte de 1479), Dan din Sălașu 1496), Vladislav din Șerel (sfîrșitul secolului XV), eagă «dinastie» de preoți din satul Peșteana : Mihail (1479 eodor (1492), Ioan (1496), Nicolae (1505) și Petru (1508), e obicei din rîndul familiilor cneziale românești. în același iese au trăit pretesele Teodora și Măria, de la care se m potir de argint, cu o inscripție slavonă, din anul 1496.

în părțile Hațegului și Hunedoarei, românii aveau o pu-anizație bisericească, cu vlădici (Ioan de Caffa, în 1456), pi și preoți. Existența preoților este confirmată și de nu-î al bisericilor de piatră din acest județ, cele mai multe iă azi.

vremii consemnează și alți preoți transilvăneni, în felu-urări. De pildă, la 29 iunie 1349, printr-o diplomă dată de itin al Oradei cneazului Petru din Vintere, se acorda scutire ircinile și dările iobăgești pentru cîte un preot din fiecare JI Vinterei. Rezultă, din această diplomă, ca preoții români aniile Episcopiei latine din Oradea suportau toate sarcinile ături de credincioșii lor țărani și că erau mai mulți preoți

La fiecare schimbare de episcop latin, protopopii români ui Beiuș, cu reședința în Seghiște, trebuiau să ceară diplome i acestor scutiri și pentru întărirea drepturilor lor pro-

topopești. Se cunosc numele a trei protopopi care au cerut înnoirea acestor drepturi: Dan în 1503, Ioan în 1538 și Petru în 1554.

În Maramureș, întâlnim nume de preoți încă din secolul al XIV-lea, cum au fost, de pildă, Miroslov din Ciulești în 1364, Balotă din Apșa de Mijloc și Costea din Văleni în 1415 și alții, unii din ei avînd titlul de nobil sau «homo regius».

Preoți «valahi» se întîlnesc și în Polonia, în satele înființate de ciobanii ajunși cu turmele pînă în acele părți. Se bucurau de o stare materială mulțumitoare, cu pămînt de arătură și ofrande din partea credincioșilor. Ei plăteau și anumite dări — deși de multe ori erau scutiți — între care și cea numită «poczta», la Paști și la Crăciun : un iepure, o capră, o vulpe sau alt animal și «cașuri valahe». Uneori erau păstoriți de vlădici din neamul lor, cum a fost acel Chirii Românul, episcop în Przemysl, în 1353.

Știrile despre preoții români transilvăneni sînt ceva mai bogate în cursul secolului al XVI-lea. Din ele ne putem face o imagine — nu îndeajuns de limpede — despre starea religioasă, morală, socială, materială și culturală a preoțimii noastre de acum patru veacuri.

În genere, preoții de mir duceau același trai ca și credincioșii țărani pe care-i păstoreau. Faptul acesta îl consemna, în jurul anului 1700, iezuitul Andreas Freyberger, dar nu avem nici un motiv să ne îndoim că starea celor din secolele anterioare ar fi fost alta.

În ce privește viața religios-morală a preoțimii ardelene, cu greu ne putem face o imagine limpede asupra ei. Totuși, putem accepta ca sigur faptul că majoritatea lor — deși fără învățătură și fără o stare materială mulțumitoare — erau buni îndrumători sufletești ai credincioșilor lor țărani. Unii din ei erau ctitori de lăcașuri sfinte. Probabil preotul Naneș va fi contribuit la ridicarea bisericii din Strei-sîngeorgiu, din moment ce era consemnat în inscripția votivă. În 1523, preoții Matei, Șandru și Petru, împreună cu cnejii din Valea Rodnei, solicitau aprobarea primarului Bistriței să ridice o mînăstire între Hordou și Telciu. Unii preoți de mir — pentru evlavie și poate pentru învățătura lor — erau ridicați în scaunul de «arhiepiscop» sau «mitropolit» al Transilvaniei, cum au fost Danciu și Petru din Feleac, sau Ioan din Peșteana.

Starea morală a preoțimii ortodoxe cunoaște un regres după începutul acțiunii prozelitiste calvine printre români. Astfel, «sinodul» convocat de «episcopul» româno-calvin Pavel Tordasy la Aiud, la 19 octombrie 1569, a admis recăsătorirea preoților români văduvi, măsură

canoanelor și rînduieșilor bisericești ortodoxe. Dar această e a fost revocată de Dieta Transilvaniei, convocată la Alba re 20—27 iulie 1600, la dorința lui Minai Viteazul, rcările de atragere a preoților și credincioșilor români la n — sprijinite de principele Ioan Sigismund Zâpolya — n-au îici un rezultat, cum ne încredințează însuși «episcopul» ro-lvin Gheorghe de Sîngeorz, care în 1567 se plîngea principe-reoții români nu-l ascultă, nu vin la sinoadele sale, nu-i dau e un florin, ci, dimpotrivă, «îl batjocoresc cu vorbe urîte și Dase și cu diferite înjurii». In urma acestei plîngerii, Ioan Si- atrăgea atenția preoților că dacă nu vor asculta de superin-și de «adevărul Evangheliei» (adică de învățătura calvină), :goniți din țară. In același an, principele era nevoit sa dea o ;poziție, ca toți preoții români să slujească în românește și să învățăturile calvine, cerînd în acest scop ajutorul organelor n subordine.

iofida acestor dispoziții, calvinismul n-a putut abate pe preoții și români de la credința lor strămoșească. Doar *Palia* de la amintește pe colaboratorii lui Mihail Tordâsy, cu unele ros-Lugoj, Caransebeș și Hunedoara, centre în care calvinismul a a+ oarecari succese printre români. Alți cîțiva preoți români *Lăți*» întîlnim în părțile Bihorului (Achim din Căbești, care i la un sinod calvin la Oradea, în 1569, Mihai din Nimăești, s-au acordat anumite scutiri, ca și preoților calvini, în 1609 și îzultă că marea masă a preoților români, în ciuda presiunilor te asupra lor de oficialitățile calvine, au rămas în credința lor 5, împreună cu credincioșii pe care-i păstoreau. :e privește nivelul cultural al preoților transilvăneni, el se re-n cele mai multe cazuri, la strictul necesar pentru un smerit al altarului : scrisul, cititul, cîntările bisericești, rînduieșile ti-'-, unele rugăciuni și învățături. Majoritatea preoților nu cu-limba slavonă în care slujeau, potrivit tradiției, ci învățau "le și rînduieșile liturgice pe de rost.

ații proveniți din familii preotești primeau unele cunoștințe de î la părinții lor, alții de la preoți mai în vîrstă, de la anumiți în mînăstiri și la reședințele vlădicești (Feleac, Vad, Geoa-îcrăm, Alba Iulia). O școală românească propriu-zisă exista a biserica Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului, întemeiată în ani ai secolului al XV-lea, cu limba de predare slavona, deve->i școală românească pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Avea

două cicluri : primul — elementar — era destinat pentru pregătirea negustorilor și meseriașilor, al doilea, pentru pregătirea preoților din Brașov și Țara Bîrsei sau chiar din regiuni mai îndepărtate. Datorită acestei școli, preoții de la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului au avut întotdeauna o pregătire superioară celorlalți preoți transilvăneni. Unii din ei întrețineau legături cu domnii Țării Românești, mijlocind, probabil, anumite afaceri comerciale ale acestora cu sașii brașoveni (de pildă la sfîrșitul secolului al XV-lea, preoții Costea și Coman, care au fost invitați în Țara Românească). Ei erau folosiți și de oficialitatea Brașovului, în calitate de «scriitori la cetate», adică interpreți și corespondenți pentru limba română ai Sfatului orășenesc. În această calitate, făceau parte din personalul administrativ al Sfatului, cu un salariu anual, fixat cu timpul la 12 florini, la care se adăuga uneori și un premiu, la sfîrșitul anului. Erau trimiși adeseori cu felurite misiuni la domnii Țării Românești și ai Moldovei, între acești soli ai sașilor brașoveni, notăm pe preoții Petru U zis cel Tînăr, trimis la Petru Rareș, Grama, cu misiuni la Petru Rareș, Mircea Ciobanul și Pătrașcu cel Bun, fratele său Toma, apoi Dobre, Voicu, Iane, Mihai ș.a. Preoții și protopopii Iane și Minai, amîndoi cu aleasă pregătire (Mihai învățase la Ipek), au fost principalii colaboratori ai diaconului Coresi în lucrarea sa de revizuire și tipărire de cărți românești. La rugămintea lor, domnii români de peste munți au acordat felurite ajutoare pentru refacerea bisericii la care slujeau, iar preotul Mihai a ridicat o nouă clădire pentru școala românească din Șchei.

Sfatul orașului Sibiu folosea adeseori ca «scriitori la cetate», interpreți și trimiși în Țara Românească, pe unii dintre preoții români din Rășinari. Așa a fost preotul Bratu, la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor, care era însă originar din Brașov-Șchei, fiul preotului Petru, zis cel Bătrîn, adus de sașii sibieni anume pentru slujba la cetate și așezat ca preot-paroh în Rășinari. Aceasta înseamnă că românii n-aveau pe atunci o biserică în Sibiu.

Se cunosc însă preoți cu oarecare preocupări cărturărești și în alte părți ale Transilvaniei, mai ales copiiți de manuscrise, cum a fost popa Grigorie din Măhaci (Turda), care a copiat un *Miscelaneu teologic*, cunoscut sub numele de *Codex Sturdzanus*, între anii 1533—1619.

În ce privește starea materială, spre deosebire de țărani, preoții români din Transilvania erau scutiți de robota, iar în unele cazuri și de dijme. Aceste scutiri le acorda regele Ungariei, iar mai tîrziu — după 1541 — principele Transilvaniei. Cea mai veche scutire cunos-

e din anul 1479, cînd regele Matei Corvin acorda tuturor preoții din Maramureș — chiar și celor ce vor urma în viitor reșterea de toate dările «ordinare sau extraordinare» către stat. Transilvaniei — întrunită la Turda, la 24 mai 1548 — scutea pe români de «darea cincizecimii» (darea oilor, din 50 de oi se lua un miel și o mioară). Dar aceste scutiri erau nesocotite adeseori de proprietarii de pămînt, încît la 24 aprilie 1578, Dieta din Orăștie să se mai impună dări preoților români. Minai Viteazul după cucerirea Transilvaniei, a cerut Dietei — întrunită la Sibiu în anul 1600 — să hotărască scutirea tuturor preoților români de se vede că hotărîrea luată la dorința domnului român n-a respectată după căderea lui, căci în 1609 principele Gabriel scutea din nou pe preoții români de sarcinile iobăgești, dintru înainte să se mute de pe o moșie nobiliară pe alta.

Și oare că mulți preoți au ajuns în starea de iobăgie, unii aveau stare materială mulțumitoare. În Țara Hațegului, anumiți preoți recrutau din rîndul cnejilor români, iar în Făgăraș și în Măgurele erau nobili. Tot așa, în părțile Sălajului, unde întîlnim 'ievozi. De aceeași situație se bucurau și preoții din Brașov și Ilrsei.

În credincioșii lor, preoții primeau felurite ofrande pentru slujbă care le săvîrșeau, fără să le cunoaștem în amănunte. Dieta din Sibiu, din 1579, hotărîrea ca fiecare familie românească trecută la Sibiu să dea predicatorului o claie de grîu. În tratatul de alianță din Sibiu la 20 mai 1595, la Alba Iulia, între principele Sigismund Bărbăntescu și Mihai Viteazul, se prevedea, între altele, ca preoții să-și poată strînge liber veniturile lor *îndătinate* și obiș-

nuțim, preoții erau obligați să plătească anumite taxe fie pentru terenurile lor de pămînt, fie vlădicilor. De pildă, în Țara Făgărașului plăteau 10 florini și 50 de dinari pe an, preoții hirotoniți dintre iobagi plăteau onorar curții din Făgăraș, care ajungea pînă la 30 de florini de preoți foști iobagi plăteau 15 florini. Preoții de pe teritoriile Chioar și Șimleu plăteau proprietarului de pămînt 6 — cîte un florin și 25 de dinari pe an. Preoții dădeau cîte un florin pe an mitropolitului. Alte daruri îi cereau mitropolitului. De pildă, în anul 1585, preoții din Țara Făgărașului erau scoși de sub ascultarea mitropolitului din Alba Iulia și erau în subordinea predicatorului calvin maghiar din Făgăraș, căruia îi dădeau un florin pe an. Dar în 1595, principele Sigismund Ba-

thory a permis mitropolitului Ioan de la Prislop să încaseze darea de un florin de la acești preoți, după cum o încasa și de la preoțimea din restul Transilvaniei.

Există știri despre unii preoți care luau parte, alături de credincioșii lor, la felurite mișcări cu caracter social-național. Astfel, din oastea lui Mihai Viteazul a făcut parte și preotul Teodor clin Sîngeorzul Bistriței, care a luptat în fruntea credincioșilor săi. În 1601 a fost ucis în piața Clujului, împreună cu Baba Novac, căpitan în oastea lui Mihai Viteazul, și un preot român, probabil tot pentru vina de-a fi luptat alături de «domnul unirii». Dieta întrunită în octombrie 1600, apoi în ianuarie 1601, hotăra ca preoții români care au fost alături de Mihai Viteazul, în timpul scurtei sale domnii în Transilvania, să fie expulzați din țară.

Se cunosc și unii vlădici participanți la mișcările social-naționale ale poporului sau la diferite lupte : Anastasie al Vadului, care în 1529 conducea trupele lui Petru Rareș împotriva Bistriței, Ioan de la Cerna, episcopul Vadului, căzut — cu paloșul în mână — în luptele de la Sătmăreș, în anul 1605.

Deci, preoțimea ortodoxă română din Transilvania a fost în permanență alături de aspirațiile poporului pe care-l păstora.

Preoțimea din Moldova și Țara Românească. Știrile despre preoții ortodocși din aceste două țări încep încă din secolul al XIV-lea. Sînt pomeniți în hotărîrea Sinodului Patriarhiei ecumenice din mai 1359, privind strămutarea lui Iachint de la Vicina în scaunul Ungrovlahiei, ca și în actul mitropolitului grec Ieremia (c. 1393), prin care arunca anatema asupra domnului, vlădicilor, preoților și credincioșilor din Moldova. Se vede că Biserica Moldovei — deși nu avea recunoașterea Patriarhiei ecumenice — era totuși organizată temeinic, căci actele vremii consemnează numeroși protopopi moldoveni. Astfel, în primăvara anului 1395, domnitorul Ștefan Mușat a trimis la Constantinopol pe protopopul Petru, pentru ca să încerce o împăcare cu Patriarhia, pe tema recunoașterii celor doi vlădici, Iosif și Meletie, hirotoniți la Halici. El a fost numit de patriarhul Antonie ca «dichiu» sau reprezentant al său în Biserica Moldovei, slujbă pe care nici nu și-a luat-o în primire, fiind numit împotriva voinței sale. În mai 1401, un preot moldovean cu numele Isidor se înfățișa la patriarhul ecumenic Matei, plîngîndu-se că n-a fost primit în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei de către mitropolitul Antim Critopol, sub cuvînt că este hirotonit de Iosif, cel nerecunoscut de Patriarhie. Patriarhul și sinodul său

ii în să preotului Isidor slujirea celor sfinte, dându-i și o scrisoare în acest sens, către mitropolitul Antim. În aceeași scrisoare, mitropolitul era îndrumat să așeze preoți-duhovnici, pentru ca să nu răiincioșii nespovediți.

Între protopopii moldoveani, cu rosturi însemnate în viața Bisericii, a fost Constantin, probabil locuitorul mitropolitului din jarticipant la lucrările Sinodului de la Ferrara—Florența din 1439, semnând și actul de unire al Bisericilor din 6 iulie 1439. În secolul al XV-lea, se pomenesc, de asemenea, câteva nume de protopopi moldoveni. De pildă, într-un act din 1427 erau pomeniți trei protopopi ai satului Simion. Tot în timpul lui Alexandru cel Bun, păstosul Saia, fosta cetate de scaun a domnilor Moldovei, un preot e Iuga, pe care acest domn și fiii săi l-au miluit cu câteva vedea că era un om de încredere al lui Alexandru cel Bun. În zilele sale, ajungând să aibă o situație materială dintre cele

mai bune, cîțiva preoți ctitori de lăcașuri sfinte. De pildă, unul e Ioil, căruia Ștefan Vodă îi dăruia, în anul 1434, «o pustie în jur... să-și facă mînăstire». Desigur fusese preot de mir, și un fiu, Giurgiu, pomenit în același act (probabil Ioil era părinte de călugăr). Ei au și ridicat o mînăstire, căci în 1456, când Aron le întărea stăpînirea peste satul Onești pe Cîrligăre, se pomenesc mînăstirile lor...». Un alt preot ctitor de mînăstire a fost pomenit într-un act de la Ștefan II din 1444, prin care dăruia Toader din Bîrlad o moară și alte locuri «unde au fost mînăstirile lui său, a popei Draghie». Desigur, acești preoți s-au călugărit în mînăstirile ctitorite de ei.

În țara Românească, se întîlnesc mai puțini preoți în actele din protopop Mihai, călugărit la Cutlumuș, în Muntele Athos, (sub numele de Melchisedec), protopopul Hariton, în 1412, și Idea, în 1506 și alții. Și aici, ca și în Moldova, unii din ei erau liți de domni, pentru serviciile făcute, cu felurite proprietăți, iar irul preoților și al diaconilor va fi fost destul de ridicat, în cinstea de care se bucurau slujitorii Bisericii în fața creștinilor, dar și avantajele de ordin material pe care le oferea. După regulă, preotul lăsa, înainte de moarte, la biserica la care era ctitor; unul din fiii săi. Pentru supravegherea lor, ierarhii se slujeau de protopopi, probabil câte unul în fiecare ținut. Abaterile preoților de ierarhi sau de protopopi.

Din anumite acte interne, aflăm că preoții din satele mînăstirești din Moldova erau scoși de sub ascultarea mitropolitului și puși sub a mînăstirii respective. De pildă, în 1446, Ștefan II dăruia mînăstirii Neamț bisericile și «pe toți popii» din șase sate aparținătoare acesteia, ca să fie mînăstirii noastre «uric cu toate veniturile». Iar în 1449, Alexandrei Vodă întărea egumenului mînăstirii Sfîntul Nicolae din Poiana (Probota) dreptul de a judeca și a pedepsi pe oamenii din satele mînăstirești, interzicînd dregătorilor domnești «să umble în aceste sate». În privința preoților, hrisovul respectiv preciza ca ei să asculte de mînăstire, «cu tot venitul pe care-l au și-l dau mitropolitilor și protopopilor». Se rînduia apoi ca orice nou mitropolit, sau protopop «să nu aibă nici o treabă și nici un amestec cu acești popi».

Printr-un hrisov al lui Ștefan cel Mare dat mînăstirii Putna, la 15 martie 1490, îi întărea stăpînirea peste 16 biserici din ținuturile Suceava și Cernăuți, stabilind ca «oricîte biserici cu popi se vor face și se vor înnoi de aci înainte și oricîți popi se vor pune în toate aceste sate mînăstirești... ei toți să asculte de această sfîntă mînăstire a noastră de la Putna și acolo să plătească dare și tot venitul ce se cuvine unui mitropolit de la popi. Și pe toți acești popi să-i judece egumenul de la mînăstirea Putna, iar protopopii sau vornicii oricărui mitropolit sau episcop să n-aibă o treabă, cu acei popi, în veci». Aceleași dispoziții se repetau și într-un hrisov din 17 noiembrie 1502.

Toți preoții erau datori să plătească o dajdie anuală mitropolitului (sau episcopului de Roman și Rădăuți), să-i trimită plocoane la anumite sărbători și o parte din venitul bisericilor. Acest lucru rezultă dintr-un hrisov dat de Ștefan cel Mare Episcopiei de Rădăuți, la 15 martie 1490, în care se arată că preoții acelei eparhii erau puși sub ascultarea episcopului Ioanichie «cu dajdia, cu plocoanele și cu toate pricinile și cu tot venitul preoțesc». Nu se preciza însă în ce constau acestea. Mai tîrziu, știm că darea era de un galben anual, iar ploconul, o piele de vulpe sau de jder. Fiecare preot plătea o anumită sumă de bani pentru hirotonie.

Unii dintre preoți se bucurau, încă din aceste secole, de multe scutiri de dări către domnie, așa cum se va întîmpla și în secolele următoare. De pildă, la 21 martie 1528, preotul Luca din Suceava era scutit de Petru Rareș de toate dările și slujbele către domnie, privilegiu care se extindea și asupra urmașilor săi. La 13 februarie 1585, Petru Vodă Șchiopul scutea pe toți preoții și diaconii din Iași de dările și slujbele către domnie.

și în Transilvania, preoții munteni și moldoveni munceau la ilături de păstoriții lor, purtau aceeași îmbrăcăminte, cămașă ari, cojoc și opinci — deosebindu-se de ei doar prin barbă și țite. Unii dintre ei cunoșteau felurite meșteșuguri. În afară de le de pe moșia lor, preoții munteni și moldoveni trăiau din le credincioșilor, fără să știm în ce constau acestea. O situație ia aveau preoții de la bisericile ctitorite de domnii țării, numești».

i preoți luau parte la luptele purtate de domnii lor împotriva otomane, pentru păstra-ea independenței țării lor, cum a fost Stoica din Fărcaș (azi în jud. Dolj), în oastea lui Mihai Viteazul. ce privește învățătura preoților din Țara Românească și Mol-esigur se pregăteau fie în familiile lor — dacă erau fii de preoți î una din mînăstiri. Ea se reducea la scris, citit, cîntările bise-rînduiala slujbelor și noțiuni elementare de teologie, deci strictul pentru un păstor de suflete. Cunoaștem cîteva nume de preoți cum a fost Ignatie din Coțmani, un diacon Mihai, în prima e a secolului al XVI-lea, pe care i-am amintit și în alt loc. carcăm faptul că preoții de mir din Țara Românească și Mol-i s-au putut ridica la o stare culturală deosebită — cum erau la Brașov, de pildă —■ pentru că aici rolul precumpănitor în sericească îl deținea cinul călugăresc.

rea **religios-morală a credincioșilor**. Viața preoțimii românești iată a avut urmări pozitive și asupra vieții duhovnicești a ui însuși, căci slujitorii Bisericii au însoțit poporul român în L sa istorie, de la începuturi, de cînd elementul dac s-a contopit roman, pînă în zilele noastre. Biserica românească a propo-încetat un duh de pace, de respect reciproc și de frăție față de alte neamuri și credințe religioase, lucru pe care-l măr-î îndelunga și pașnica conviețuire cu cei de alte neamuri — maghiari, secui, sași, șvabi, sîrbi, evrei, polonezi, ruteni, lipo-ai tîrziu turci și tătari — care s-au așezat printre români, ntr-un număr neînsemnat. Deși Biserica din Țara Românească ova avea statutul de «Biserică de stat» sau «oficială», ea nu nit pe nimeni pentru convingerile sale religioase, după cum -ut acest lucru nici autoritățile de stat românești și cu atît în credincioșii. Ierarhii, preoții și credincioșii români au do-¹ numai o atitudine de respect, ci chiar de ajutorare frățească

față de credincioșii altor culte, așa cum nu întâlnim în nici o altă țară a Europei medievale, în care se cunosc atâtea «războaie religioase» ori arderea pe rug a «ereticilor și schismaticilor». Biserica Ortodoxă Română n-a persecutat nicicând pe credincioșii aparținători altor culte, n-a încercat să facă prozelitism printre ei, n-a lucrat pentru înstrăinarea sau «românizarea» celor de alt neam, ci fiecare a fost lăsat «în legea lui», adică în credința lui, după o foarte cunoscută expresie populară românească. Mulțimea lăcașurilor de cult ale naționalităților menționate mai sus, de pe întreg pământul românesc, multe ridicate cu secole în urmă, confirmă această profundă realitate românească.

Dar e tot atât de adevărat că prin strădaniile ierarhilor și preoților români din Transilvania — deși cu puțină învățură, dar conștiinți de misiunea lor în mijlocul poporului — acțiunea prozelitistă catolică, iar mai târziu cea calvină, n-au dus la nici un rezultat, păstrându-se nealterate atât învățătura ortodoxă cât și sufletul și neamul românesc, unitatea de neam cu românii din teritoriile extracarpatice.

În privința vieții duhovnicești, credincioșii români au avut în permanență drept pildă de urmat nu numai viața călugărilor «îmbunătățiți» din numeroasele mănăstiri și schituri românești — pe care îi cercetau în multe împrejurări —, ci mai ales viața preoților de mir care trăiau în mijlocul lor, duceau același trai, împărtășeau împreună bucuriile și necazurile. Numărul mare de schituri și mănăstiri ridicate din daniile credincioșilor de rînd, ca și mulțimea călugărilor și călugărițelor din ele, recrutați din familii de țărani, dar și din cele de preoți și boieri, sînt mărturii grăitoare asupra religiozității profunde a poporului român în veacurile trecute.

Este lucru știut ca fiecare sat românesc își are de veacuri biserica sa, ctitorită din jertfele materiale ale enoriașilor, meșterii constructori și adeseori zugravii lor fiind recrutați tot dintre ei, ca și preoții. Veșmintele liturgice erau adeseori lucrate de soțiile preoților ori de alte femei din parohie, iar cărțile cumpărate cu mari jertfe materiale la centrele eparhiale de către preoți și credincioși care făceau uneori cîte un drum lung pentru procurarea lor (de multe ori se plătea în natură — animale sau cereale).

În atmosfera vieții patriarhale de acum cîteva veacuri, credincioșii fiecărei parohii participau în zilele de duminică și sărbătoare la slujbele din bisericile lor, oficiate de preoți din neamul și satul lor, recomandați de ei înșiși pentru hirotonie. La slujbe, el era ajutat de-

îreț (numit în Ardeal cantor, iar în unele regiuni dascăl și ică învățător, întrucît se ocupa și de instruirea copiilor din e un paracliser (crîsnic, făt, pălămar). După liturghie, în bise- în curtea ei — în care se afla și cimitirul cu osemintele pă- moșilor și strămoșilor — preotul cu bătrînii satului discutau probleme de interes obșteasc ori aplanau unele neînțelegeri ■e credincioși.

afluență covîrșitoare asupra sufletului românesc au exercitat bisericești — îndeosebi Sf. Liturghie, care în anumite zone a să fie săvîrșită în limba poporului încă din a doua jumătate ui al XVI-lea, la care se adăugau spovedania și împărțășania, i de două ori pe an, posturile (cele patru mari de peste an și miercuri și vineri), Cazania în românește, citită după slujbă, r și producțiile folclorice : colinde, cîntece de stea, legende e. Toate acestea au oferit credincioșilor nu numai o învăță- credință, potrivit cu nevoile și gradul lor de pricepere, ci ;rit mai ales norme de viață morală, pilde de aleasă viețuire și de dragoste de pămîntul strămoșesc și de semeni, note ale spiritualității ortodoxe românești.

ir l u z i i : Pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, preoții cși transilvăneni au fost expuși la felurite neajunsuri din misionarilor și inchizitorilor papali, sprijiniți în lucrarea lor ui Ungariei. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a t acțiunea prozelitistă calvină, izbutind să cîștige cițiva români, care urmăreau doar scopuri de ordin material. In), cei din Țara Românească și Moldova nu au trecut prin astfel ercări.

vea culturală a preoților ortodocși din cele trei țări româ- 'e limita la cunoștințe elementare de teologie și la cunoaș- feluritelor slujbe. Ei se pregăteau ân familie sau un unele iri. Intîlnim însă și excepții, adică preoți cu pregătire mai dobîndită chiar peste hotarele țării, cum erau cei de la bise- Intul Nicolae din Șcheii Brașovului.

soții — mai ales cei de la parohiile rurale — duceau o viață ie nevoi, agonisindu-și cele necesare traiului prin muncă, de credincioși pe .care-i păstoreau. Cu toate aceste lipsuri, i preoți ortodocși români de altădată au ținut mereu trează, - tele păstoriților lor, credința în Dumnezeu și dragostea față tintul strămoșesc.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare. E. HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. I și voi. II, 1—5 și voi. XV, 1, București, 1890—1913; N. IORGA, *Scrisori și inscripții ardelenne și maramureșene*, I—II, București, 1906, LXVIII + 302 p. (I) + 336 p. (II); ACADEMIA R.S.R., *Documente privind istoria României*, A. Moldova, veac XIV—XVI, 6 voi., București, 1951—1954; B. Țara Românească, vec. XIII—XVI, 7 voi., București, 1951—1953; C. Transilvania, veac. XI—XIV, 6 voi., București 1951—1955.

Lucrări. C. BOBULESCU, *Fefe bisericești în războaie, răzvrătiri și revoluții* Chișinău, 1930, VI + 118 p. ; ■ NICULAE M. POPESCU, *Preoție veche românească*, în B.O.R., an. LIII, nr. 7—8, 1935, p. 327—331 ; NICULAE M. POPESCU, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942, 224 p. ; ȘTEFAN LUPȘA, *Clerici români meșteșugari*, în S.T., an. II, nr. 7—8, 1950, p. 395—426; NICULAE ȘERBĂNESCU, *Atitudinea preoțimii ortodoxe iată de dreptele năzuințe ale poporului*, în B.O.R. an. LXXV, nr. 3—4, 1957, p. 220—242.

Pentru preoțimea din Transilvania, se adaugă: N. IORGA, *Safe și preoți din Ardeal*, București, 1902, 349 p. ; SILVIU DRAGOMIR, *Cei mai vechi protopopi români*, în R.T., an. V, nr. 19—20, 1911, p. 531—534; ȘTEFAN LUPȘA, *Caiolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la 1556*, Cernăuți, XV + 103 p. ; ȘTEFAN LUPȘA, *Istoria bisericăscă a românilor bihoreni*, voi. I, Oradea, 1935, 146 p. ; ADRIAN ANDREI RUSU, *Preoți români ortodocși din districtul Hațegului în secolul al XV-lea*, în M.B., an. XXXII, nr. 10—12, 1982, p. 644—653.

NICOLAE SULICĂ, *Preoții de la biserica Siintui Nicolae din Brașov ca precursori ai lui Coresi*, în rev. «Athenaeum», 1939, nr. 1, p. 31—44; nr. 2, p. 127—134 ; nr. 3, p. 253—261 ; nr. 4, p. 344—359 ; CANDIID C. MUȘLEA, *Istoria bisericii Slintul Nicolae din Șcheii Brașovului*, voi. I, București, 1943, 427 p.

T. HCSLBAN, *Popii și Biserica românilor din Polonia*, în «Arhiva», organul Societății istorico-filologice, an. XXXVIII, nr. 1, 1931, p. 25—30.

■.j.i.

bs.i

■.

• .(

tu; «£,

XXVIII

LEGĂTURILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE CU CELELALTE BISERICI ORTODOXE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Legăturile Bisericii Ortodoxe Române din Țara Românească și din a — mai puțin din Transilvania — cu Bisericile Ortodoxe de [reacă și slavă, atestate documentar încă din a doua jumătate ului alXIV-lea, au luat o dezvoltare deosebită în cursul seco- XVI-lea. Aceste legături s-au manifestat prin călătoriile unor Lî, mitropoliți, episcopi sau călugări greci în țările noastre, utoare, prin numeroasele danii făcute de domnii români Patri- apostolice de Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusa- rnînăstirilor de la Muntele Athos, de pe stîncile de la Meteo- ltor așezăminte bisericești din Macedonia, Tesalia, Epir, din grecești și din Țara Sfîntă și la Muntele Sinai, prin vlădicii jării români care călătoreau la «Locurile Sfinte» (Ierusalim, •a.), prin manuscrisele sau cărțile tipărite la noi, care circulau î țările ortodoxe, prin lupta comună pentru apărarea Ortodo- ste patru veacuri, cărțile scrise sau imprimate în centre tipo- românești, fie în limbi de largă circulație, cum erau slavona și fie de circulație mai restrînsă ca limbile arabă, gruzină, sîrbă iră, au cunoscut o largă răspîndire în Balcani și în Orientul t, ținînd trează conștiința națională și ortodoxă a popoarelor e de Semilună, întărindu-le încrederea în adevăr, dreptate și î, precum și speranța în refacerea statelor naționale de altă- cturi murale în bisericile Athosului sau și în alte părți din artodoxă greacă și sud-slavă, veșminte și broderii liturgice, piese liturgice, argintărie, toate lucrate de meșteri români sau iativă și cu sprijin material românesc, formează și azi o bună

parte din patrimoniul cultural-artistic al multor așezăminte bisericești (centre patriarhale sau eparhiale, mănăstiri, biserici) și al unor prestigioase instituții culturale (muzee, biblioteci) din Bulgaria, Iugoslavia, Grecia, insulele grecești, Cipru, Turcia, Siria, Israel, Egipt.

Cultura, arta și în genere spiritualitatea post-bizantină au supraviețuit încă patru secole după 1453, anul marelui dezastru al căderii Constantinopolului sub turci, dezvoltându-se pe pământul Țării Românești și al Moldovei, cu sprijinul material și moral al domnitorilor acestor două țări, considerați ca urmași ai «basileilor» de altădată. Datorită acestora, țările române au devenit «Bizanțul după Bizanț», după expresia pusă în circulație de marele savant Nicolae Iorga. Toate acestea au contribuit la ridicarea prestigiului Ortodoxiei românești în toată lumea creștină.

Legăturile cu Patriarhia ecumenică. Semnarea actului unirii în Sinodul de la Florența, la 6 iulie 1439, a dus la slăbirea treptată a legăturilor țărilor române cu Patriarhia ecumenică. Aceste legături s-au întrerupt aproape cu totul după dezastrul de la 29 mai 1453, când strălucitul imperiu bizantin de altădată și-a încetat definitiv existența.

Ele au fost reluate la începutul secolului al XVI-lea prin fostul patriarh ecumenic *Nifon II* (1486—1488 și 1496—1498), care, în jurul anului 1503, a fost adus de domnitorul Radu cel Mare în Țara Românească, "pentru a proceda la reorganizarea vieții bisericești de aici. Amănunte asupra șederii și activității sale în Țara Românească întâlnim în lucrarea panegiristului său, Gavriil Protul. Ajungând la neînțelegeri cu domnitorul, în 1505 a părăsit țara, așezându-se la mănăstirea Vatoped în Sfântul Munte, apoi la Dionisiu, unde a și murit la 11 august 1508.

Urmașul său în scaunul patriarhal, *Ioachim I* (1498—3 562 și 1505—1506), a făcut, prin 1505—1506, o călătorie pînă în Moldova, desigur pentru a strînge ajutoare bănești. Dar domnitorul de atunci, Bogdan III. fiul lui Ștefan cel Mare, a refuzat să-l primească. S-ar putea da mai multe explicații acestui refuz : fie pentru că Ioachim era socotit un uzurpator, obținînd scaunul patriarhal prin simonie și prin îndepărtarea înaintașului său Pahomie de către turci, fie pentru că vlădicii și boierii moldoveni se temeau că prin venirea lui s-ar încerca o nouă supunere a Bisericii moldovene față de Patriarhia ecumenică. În urma acestei neașteptate umilințe, patriarhul s-a îndreptat spre Țara Românească, unde și-a dat obștescul sfîrșit, la Tîrgoviște, cuprins «de mînie și înjosire».

În moartea lui, scaunul patriarhal a fost reocupat de *Pahomie* (1505 și 1506—1514), care, prin 1513, făcea un drum în ambele țări române, fiind însoțit de câțiva călugări și preoți, pentru a ajuta. Peste patru ani, Țara Românească a fost cercetată de patriarhul ecumenic *Teolipt I* (1514—1520), invitat de Neagoe Basbuc, patriarhul de la Argeș. Sub *Teolipt*, Patriarhia a primit cu plumb biserica mare a Patriarhiei și s-au refăcut chipurile patriarhului *Ieremia I* (1520—1522 și 1523—1545) se spune că a fost în 1545, la Vrața, pe când se întorcea din Țara Românească. După jumătate de secol, patriarhul *Ioasaf II* (1545—1565) făcea o călătorie în Moldova, prin 1561. Se cunosc câteva daruri acum Patriarhiei de către Alexandru Lăpușneanu din Ruxandra. În 1564, *Ioasaf* era în Țara Românească, alaiul de nuntă al celor doi gineri ai doamnei Chiajna, văduca Mircea Ciobanul, unul din ei, Stamate, fiind nepot al patriarhului. Prin 1570, se pare că a trecut prin Moldova după ajutoare și a fost patriarhul *Mitrofan III* (1565—1572 și 1579—1580). În timpul păstoririi lui *Șchiopul*, domnul Moldovei, a dăruit Patriarhiei o casă, în orașul de la Constantinopol, primind o scrisoare de mulțumire de la patriarhul și a sinodului său. După el, au mai călătorit în țările noastre patriarhii *Pahomie II* (1584—1585) și *Teolipt II* (1586).

În anul patriarh ecumenic care a călătorit prin țările române în anul 1586 și care a adus o contribuție însemnată la întărirea legăturilor ecumenice cu Patriarhia de Constantinopol a fost *Ieremia II* (1579, 1580—1584 și 1587—1595). În timpul păstoriei pentru a doua oară, *Mihnea Turcitul* a dăruit Patriarhiei metocul românesc din Constantinopol, numit Vlah Săraii, cu hramul Maica Domnului Mîngîieștii, în care s-a mutat sediul Patriarhiei (1586), pentru câțiva ani. *Ieremia* a făcut o călătorie în Rusia, în vederea ridicării scaunului metropolitan al Moscovei la rangul de patriarhie, fiind însoțit de patriarhul ecumenic al Monembaziei (Monemvasia). În drumul lor, au fost și în țările noastre. Cei doi prelați greci au fost primiți «cu cinste» la București de mama lui *Mihnea Turcitul*, domnitorul țării. De la București, patriarhul *Ieremia II* a trecut în Moldova și a stat mai mult timp la curtea lui Petru *Șchiopul*, apoi a trecut în Rusia. Aci, în fruntea unui sobor de ierarhi, a înscăunat pe sine ca patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse, la 26 ianuarie 1589. După el, în țările noastre, cei doi ierarhi au trecut din nou prin țările române.

La București, patriarhul Ieremia a desfășurat o rodnică activitate, contribuind la intensificarea legăturilor noastre cu Patriarhia ecumenică. De pildă, în octombrie 1591, a prezidat un sinod, în care s-a hotărât ca noua mănăstire Sfântul Nicolae din București, refăcută de Minai Banul, viitorul domn — cunoscută mai târziu sub numele de Mihai Vodă —, închinată mănăstirii Simonpetra de la Athos, să fie pe viitor stavropighie patriarhală. Se acorda acum, pentru prima dată, statutul de stavropighie unei mănăstiri din cuprinsul Mitropoliei Un-groviahiei. Hotărârea era determinată de faptul că așezămintele fundaționale ale ctitorilor erau nesocotite adeseori de marea boierime, impunând egumeni peste voința soborului. În secolul următor, s-au creat alte stavropighii, urmărindu-se tot asigurarea libertății mînăstirilor.

În ultimii ani ai secolului al XVI-lea, țările române au avut strînse legături cu patriarhul *Meletie Pigas* al Alexandriei (1590—1601), care a fost, pentru scurt timp, și locțiitor de patriarh ecumenic (1596—1598). Încă înainte de a ajunge patriarh de Alexandria, întreținea corespondență cu Mihnea Turcitul cînd era exilat în insula Rodos, după prima domnie în Țara Românească. Bucurîndu-se de încredere din partea turcilor, a intervenit pentru încheierea păcii între Mihai Viteazul și sultanul Mohamed III. A avut și un schimb de corespondență cu domnul român, în problema menținerii păcii cu turcii. Promise din partea sa și un ajutor de 100 de galbeni din care și-a făcut o cîrjă. La îndemnul lui Mihai Viteazul, mitropolitul Eftimie al Ungrovlahiei a cerut patriarhului Meletie o *Biblie* îndreptată și un *Nomocanon*. I-a trimis Biblia, iar în privința Nomocanonului îl înștiința că a dispus să-i fie copiat. În aceeași scrisoare (din 6 august 1597), patriarhul informa pe mitropolitul Eftimie că a cumpărat două biserici în Constantinopol, Sfântul Dimitrie și Maica Domnului de la Xiloporta, «ca să nu ajungă în mîna necredincioșilor», rugîndu-l să-i trimită un ajutor în bani, «căci nu e cu puțință ca noi, fără ajutor, să trăim și să stăpînim bisericile lui Dumnezeu în mijlocul necredincioșilor».

Meletie Pigas a întreținut corespondență și cu Ieremia Vodă Movilă, care-l invitase, în cîteva rînduri, în Moldova, și i-a trimis ajutoare la Constantinopol. Fratele său, mitropolitul Gheorghe, îi ceruse¹ unele «cărți de iertare», precum și o mantie arhierescă. Ieremia Movilă făgăduise lui Meletie că va construi o nouă reședință pentru patriarhul ecumenic (dintr-o scrisoare a acestuia rezultă că stătea în Constantinopol cu chirie), cerînd, în schimb, **ridicarea Bisericii moldovene la rangul de arhiepiscopie**. Rugămintea domnului moldovean

fi îndeplinită, căci în vara anului 1598, Meletie Pigas s-a i scaunul său din Alexandria. De acolo, a răspuns domnului a că înființarea arhiepiscopiei o putea hotărî numai un si- lre să fie invitați și ceilalți patriarhi. În schimb, a trimis mi- ii Gheorghe, în semn de mare cinstitie, o mantie cu patru cum purtau patriarhii răsăriteni.

igă patriarhii ecumenici care au cercetat țările române, au ji alți numeroși ierarhi de neam grec, cei mai mulți sub as- Patriarhiei de Constantinopol. Reamintim, de pildă, pe vlă- misie Rally al Tîrnovei, sfătuitorul lui Mihai Viteazul, care «întîistătător al prea sfintei Mitropolii a Sucevei», Nectarie i, Gherman al Cezareei lui Filip și Teofan al Vodenei, pre- ;inodul de la Suceava, din iunie 1600, care a hotărît depu- scaun a ierarhilor moldoveni retrași în Polonia. Mitropoli- sie al Larissei, în Tesalia, avea legături cu Mihai Viteazul, a eliberării grecilor de sub stăpînirea otomană. În jurul anu- a organizat o mișcare revoluționară, cu ajutorul domnului ir a fost înăbușită de turci.

:urile cu celelalte Patriarhii apostolice. Relatam mai sus că le decenii ale secolului al XVI-lea, prin *Meletie Pigas*, au egăturile țărilor române cu Patriarhia ortodoxă din Alexan- turai, deosebit de intense în secolul următor.)e atunci se semnaleză primele contacte cu *Patriarhia orto-bă a Antiohiei*, cu sediul la Damasc. În 1587, patriarhul *Ioa-l Antiohiei*, în drum spre Rusia, a trecut și prin țările noastre, polit însoțitor a făcut o descriere în versuri arabe a acestei rămasă în manuscris. Prezența lui în Moldova este atestată coană a Maicii Domnului pe care patriarhul antiohian a dă- Gheorghe Movilă, pe atunci episcop la Rădăuți, care, la rîn-a dăruit-o mînăstirii Sucevița, ctitoria sa și a familiei, același secol cunoaștem primele ajutoare românești către *Pa-din Ierusalim* și către alte așezăminte din Țara Sfîntă, mai 3 mînăstirea Sfîntul Sava, ctitoria împăratului Justinian. Aju- aânilor era necesar acum mai mult ca oricînd, pentru că în isalimul căzuse sub ocupație otomană. Legăturile politice din- ia și Franța au favorizat așezarea unor călugări catolici în ită, încît Patriarhia trebuia să caute noi mijloace de rezis- potrive acțiunii de subminare a Ortodoxiei dusă de aceștia.

Gavriil Protul scria, în *Viața Sfintului Niion*, că Neagoe Basarab «au dăruit și au îmbogățit... și sfînta cetate a Ierusalimului, Sionul, care este mama Bisericilor... dinpreună cu toate bisericile dinprejurul ei». Prin 1533, se vorbea de refacerea mînăstirii Sfîntul Sava prin stăruințele «domnilor Valahiei» (probabil Vlad Vintilă) și ale egumenu-lui Ioachim «Valahul» de la Muntele Sinai. În 1560, Alexandru Lăpușneanu dăruia Sfîntului Mormînt și mînăstirii Sfîntul Sava satul Ocna. Mai tîrziu, Patriarhia ierusalimului și bisericile ei au primit ajutoare din partea lui Petru Șchiopul, care, în 1576, dăruia mînăstirii Sfîntul Sava satul Stroești. În 1583, dăruia călugărilor de la Sfîntul Sava un loc în Iași, ca să-și facă acolo o biserică. S-a și ridicat o biserică, închinată acelei mînăstiri, Sfîntul Sava, din Țara Sfîntă, fapt pentru care biserica din Iași este cunoscută sub numele de Sfîntul Sava. În 1600, Mihai Viteazul, pe atunci domn al celor trei țări românești, îi dăruia niște case domnești.

Tot pe atunci au fost închinat Sfîntului Mormînt mînăstirile Gruiu (jud. Ilfov), ctitoria lui Borcea logofătul, și Căluuiu (jud. Olt), ctitoria fraților Buzești. Se pare că patriarhul *Soironie IV* al Ierusalimului (1579—1608) a făcut și o vizită în Moldova, pe cînd era domn Petru Șchiopul, apoi în Țara Românească, la curtea lui Mihnea Turcicul. La Sfîntul Mormînt se păstrează cîteva manuscrise provenite din țările noastre : două *Tetraevanghele*, unul de la doamna Elena Rareș, altul de la fiul ei Ștefan Vodă Rareș, împodobite cu frontispicii în culori, o *Psaltire*, «întocmită» de un ieromonah Evloghie de la Putna ș.a.

Legăturile cu mînăstirile din Muntele Athos. Daniile către mînăstirile atonite au continuat în tot cursul secolului al XVI-lea, domni români fiind și acum aproape singurii sprijinitori ai acestor mînăstiri. În acest secol întîlnim primele «închinări» de mînăstiri, schituri și biserici românești către cele din Muntele Athos.

De o atenție specială s-a bucurat vechea ctitorie românească, mînăstirea Cutlumuș, căreia Neagoe Basarab i-a întărit mai multe sate, pe care le stăpînea mai de mult, i-a oferit o subvenție anuală de 10.000 de aspri, la care se adăugau 700 aspri pentru întreținerea bolniței și 500 pentru cheltuielile de drum ale celor care ridicau banii. S-a ocupat direct de înfrumusețarea și zugrăvirea bisericii, a ridicat aici o nouă biserică, cu hramul Sfîntul Nicolae, cu toate clădirile necesare (chilii, trapeză, hainită, casă de oaspeți și alte construcții gospodărești). A refăcut în întregime și biserica mare a mînăstirii

\.tanasi (Marea Lavră), înzestrând-o cu numeroase odoare și u-i o subvenție anuală.

ituri strânse a păstrat cu mînăstirea Dionisiu, unde a murit îngropat îndrumătorul său, fostul patriarh Nifon II. La Dionisiu Vodă a ridicat și o biserică cu hramul Sfîntul Nifon. Pentru sale ajutoare către această mînăstire, a fost zugrăvit, împreună cu Teodosie, în arhondaric. Mînăstirii Hilandar i-a făcut, în 1517, o danie anuală de 7000 de aspri. Au mai primit ajutor de la partea lui mînăstirile Ivion (o conductă pentru aduce-ea întocmor («mări zidiri... și multe daruri»), Sfîntul Pavel (un apărare), Xiropotamu (o trapeză), Vatopedi (Vatoped), Hilandarii Craiovești au făcut danii însemnate mînăstirii Xenofon : te și o baltă, care vor alcătui averea schitului Zdrălea sau ud. Dolj) și o subvenție de 2000 de aspri, iar mînăstirii Sfîntului, o altă subvenție tot de 2000 de aspri.

re urmașii lui Neagoe Basarab, au făcut danii la Athos : Vlad (la Constamonitu sau Castamonitu și la Cutlumuș), dar mai și d Vintilă, cu danii anuale la mînăstirile Marea Lavră, Cutlumped, Dohiaru, Zografu, Xiropotamu, Hilandar, și Radu Paisie, itirile Sfîntul Gheorghe, Xenofon, Dohiaru, Sfîntul Pavel, Stata, Simonpetra. Din aceste danii s-au făcut renovări însemnate mînăstiri. De pildă, în 1533 s-a zugrăvit biserică mî-Vlărea Lavră, s-a refăcut Stavronichita etc. ,• în 1545 a fost zugrăvit biserică mînăstirii Xenofon cu cheltuiala vornicului Constanțatului său Radu.

doua jumătate a secolului al XVI-lea marele postelnic Ghiginar din Pogoniana Epirului, a făcut din mînăstirea «Sfîntul din Pîlcov», de lîngă București, un metoc al mînăstirii Simonpetra mînăstirea athonită și metocul ei au primit mai multe moșii ea unor boieri munteni și a soției unuia din ei, Caplea, danii de domnii țării. La rugămintea egumenului Evghenie de la tra, marele ban al Olteniei, Mihai, viitorul domn al primei ridicat în București un nou metoc pentru această mînăstire . tot cu hramul Sfîntul Nicolae, cunoscută pînă azi sub nu-

Mihai Vodă, înzestrată cu toate cele de trebuință, inclusiv ite. În octombrie 1591, patriarhul ecumenic Ieremia II, fiind "ești pe cînd se întorcea din Rusia, a întărit dreptul de stăpînă mînăstirii Simonpetra asupra noii ctitorii bucureștene, declarată vropighie patriarhală. Din veniturile pe care le încasa de la

acest metoc bucureștean, mănăstirea Simonpetra a fost reclădită în întregime, iar Mihai Viteazul a fost zugrăvit acolo ca ctitor.

Printr-un hrisov de la Mihnea Vodă Turcitul din 14 iunie 1583, a fost închinat mănăstirii Constamonitu de la Athos schitul Sfintul Nicolae de lingă Gherghița. Tot el, în 1585, a închinat Xiropotamului mănăstirea de la Colentina Bucureștilor, cunoscută apoi sub numele de Plumbuita, ctitoria lui Petru Vodă cel Tânăr. Același Mihnea dăruia, în 1589, un ajutor anual de 15.000 de aspri mănăstirii Hilandar. În prima domnie (1582), întărise mănăstirii Ivir mai multe sate, dăruite de Stelea Spătarul. În 1592, doamna Măria, soția lui Ștefan Vodă Surdul, dăruia mănăstirii Lavra o parte din averea ei din București, iar în anul următor, noul domn Alexandru cel Rău îi dăruia moșia Băicoi.

Dintre domnii moldoveni care au ajutat mănăstirile atonite, menționăm pe Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, Petru Șchiopul și Ieremia Movilă. Astfel, Petru Rareș, la rugămintea egumenului de Ia Hilandar, dăruia mănăstirii un ajutor anual de 3000 de aspri (aceeași danie o făcea și Petru Șchiopul în 1583). Cu ajutorul lui, s-a început, la 1535, zidirea din temelie a mănăstirii Caracalu. Tot cu ajutorul lui Rareș a fost refăcută, zugrăvită și înzestrată biserica mare de la Dionisiu, pe care el o numea, într-un act de danie, «mănăstirea noastră» (sfințită în 1546).

Marele logofăt Gavriil Troțușan — sfetnicul lui Ștefăniță Vodă și al lui Petru Rareș — a zidit noi chilii și o fântână la mănăstirea Pantocrator.

Mănăstirea Vatopedi a primit danii în bani din partea hatmanului Ioan Sturza, dar mai ales a lui Alexandru Lăpușneanu : un local pentru vamă în orașul Salonic, în valoare de 65.000 de aspri și un ajutor de 300 de galbeni. După moartea lui, soția sa Ruxandra i-a dăruit câteva moșii. Cu cheltuiala lui Lăpușneanu s-a pictat iconostasul bisericii mari de la Dionisiu, pe care se păstrează o lungă inscripție slavonă, iar doamna Ruxandra, fiica lui Petru Rareș, a suportat cheltuielile de zidire a trapezei și a bolniței, la care se adaugă sume însemnate de bani pentru plata datoriilor. Cu ajutorul mitropolitului Teodosie Barbovschi s-a construit la Dionisiu un paraclis, cu hramul Sf. Nicolae. Mănăstirea Dohiariu, prădată și dărîmată de turci, a fost rezidită din temelie și zugrăvită, tot cu cheltuiala lui Alexandru Lăpușneanu și a doamnei Ruxandra, cum arată pisania păstrată pînă azi. Se pare că sfințirea a făcut-o mitropolitul Teofan II al Mol-

r după moartea noului ei ctitor, sultanul Selim II a scos ia
 îrile mînăstirilor de la Sfîntul Munte care nu-și plătiseră
 tunci, doamna Ruxandra și fiul ei Bogdan Vodă au răscum-
 rile Dohiariului, plătind suma de 165.000 de aspri (azi 2700
 Reamintim că mitropolitul Teofan II al Moldovei, părăsin-
 mul în 1587, s-a stabilit la Dohiariu, unde a murit în anul
 ost îngropat în primul nartex al bisericii mari, avînd de-
 irmîntului, în perete, o piatră funerară, cu o inscripție în gre-
 peretele din dreptul mormîntului, a fost zugrăvit mai tîrziu
 său.

oamna Ruxandra a ajutat mînăstirile Zografu cu 52.000
 aracalu, cu 35.000 aspri, pentru răscumpărarea avutului lor
 turcilor. Petru Șchiopul a făcut danii în bani la Marea La-
 siu și Zografu, Castamonitu, Simonpetra, iar Ieremia Movilă
 toare în bani mînăstirilor Marea Lavră, Hilandar, Zografu și '
 îita.

tirea Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai, străveche ctitorie
 Uni Justinian, s-a bucurat secole de-a rîndul de dărnicia ro-.

Arătăm mai sus că în 1533 era egumen acolo un Ioachim
 ncă de la sfîrșitul secolului al XV-lea (1497), primea o danie
 5000 de aspri și alți 500 pentru cei care vor veni să-i ridice,
 lui Radu cel Mare. Daniile au fost continuate de alți domni
 amânești : Vlad înecatul (15500 de aspri), Radu Paisie, Petru
 și Alexandru II Mircea. Cel din urmă a ridicat aici și un

nosc și cîteva danii ale domnilor și boierilor din Moldova.
 hatmanul Melentie Balică a închinat Muntelui Sinai biserica
 Sfîntii Arhangheli din marginea Iașilor, mînăstirea Frumoa-
 tîrziu. Petru Șchiopul a dăruit mînăstirii din Sinai mai mul-
 Lăți, iar Aron Vodă Tiranul îi întărea dreptul de proprietate
 ii sat din ținutul Tigheciu.

năstirea Sfînta Ecaterina din Sinai s-au descoperit și cîteva
 3 provenite de la noi : o Evanghelie în limba greacă, de la

II Mircea al Țării Românești, o altă Evanghelie, în limba
 'Piață și înfrumusețată cu cheltuiala lui Ieremia Vodă Mo-

Izvoarele documentare și narative consemnează și alte danii românești către așezămintele bisericesti din Răsărit. între acestea se numără și mînăstirile de la sfîncile Meteore, în apropiere de Munții Pindului, în Grecia. De pildă, Vladislav III al Țării Românești a dăruit mînăstirii Sfîntul Ștefan de la Meteore un deget din moaștele Sf. Ioan Botezătorul, iar mai tîrziu un vornic Dragomir i-a dăruit capul Sf. Haralambie.

în 1540 Radu Paisie al Țării Românești a făcut mînăstirii Sfîntul Gheorghe de la Meteore o danie anuală de 3000 de aspri (plus 300 cheltuieli de drum pentru cei ce ridicau dania).

în 1577 călugării tuturor mînăstirilor de la Meteore solicitau sprijinul lui Mihnea Turcitul, căci fuseseră nevoiți să-și amaneze pămînturile pentru plata datoriilor către turci. în scrisoare, ei făceau amintire și de daniile ce le-au fost oferite, pe vremuri, de Neagoe Basarab.

în 1585 mînăstirea Bucovăț (Coșuna) de lingă Craiova a fost închinată mînăstirii Sfîntul Varlaam din Meteore. Nu se știe cînd a fost închinată mînăstirea Butoiu (jud. Ialomița) către cea cu hramul Sf. Ioan Botezătorul de la Meteore.

Mînăstirea *Vlatadon din Salonic* primea o danie anuală de 2500 de aspri din partea lui Mihnea Turcitul. Iar Petru Șchiopul al Moldovei oferea o danie anuală de 5000 de aspri mînăstirii Sfîntul Ioan Evanghelistul din insula *Patmos*.

Notam și faptul că toate mînăstirile de la Meteore, ca și alte așezăminte bisericesti din Balcani au fost ajutate și de «vlahii» care trăiau în aceste regiuni.

Legăturile cu Bisericile slave sud-dunărene. încă din primul deceniu al secolului al XVI-lea, s-a deschis un capitol însemnat din istoria legăturilor bisericesti româno-sîrbe. Acum a păstorit în scaunul Ungrovlahiei mitropolitul de neam sîrb Maxim Brancovici, care a avut un rol important în aplanarea conflictului dintre Radu cel Mare și Bogdan III al Moldovei.

Tot în primul deceniu al secolului al XVI-lea a venit în Țara Românească ieromonahul Macarie din Muntenegru, care a tipărit primele cărți slave la noi : *Liturghierul* (1508), *Octoihul* (1510) și *Tetraevanghelul* (1512), din care s-au găsit unele exemplare și în bisericile și mînăstirile sîrbești. A fost ales apoi în scaunul de mitropolit al

liei, în locul lui Maxim Brancovici, păstorind pînă către anul din Serbia au venit alți doi tipografi: logofătul Dimitrie care — ajutat de un alt sîrb, ieromonahul Moise — a tipăgoviște un *Molitvelnic*, în 1545, apoi un *Apostol*, în 1546—douii ediții, pentru Țara Românească și Moldova, toate în

31 însemnat în strîngerea legăturilor bisericești româno-sîr-mînăstirea Bistrița din Oltenia, ctitoria boierilor Craiovești, și tui secolului al XV-lea, refăcuta prin 1519 (doi dintre fraești erau căsătoriți cu sîrboaice). În această mînăstire, Ale-dobescu a descoperit vreo 80 de manuscrise și tot pe atîtea one, dintre care multe de redacție medio-sîrbească. Barbu u a cumpărat din Serbia moaștele Sfîntului Grigorie Deca-late în acea țară după căderea Constantinopolului sub turci, ezat în ctitoria sa de la Bistrița. Din îndemnul lui, s-a tăl-i grecește în slavonește, Viața Sfîntului, după un text adus ioi călugări din schitul Iagorova.

cia românească s-a revărsat asupra multor mînăstiri și bi-xloxe din Serbia și Macedonia. Numele lui Radu cel Mare Românești apare în pomelnicele mînăstirilor Sfîntul Prohor donia sîrbească, Deciani și Sopociani, desigur ca urmare a ir pe care le-a hărăzit acestora. În 1501, împreună cu un-Gherghina pîrcălabul de Poienari (ctitorul mînăstirii Nucet Dvița), au zidit o mînăstire la Lopusnia, în Craina. ri de numeroasele ctitorii din țară și din lumea grecească Neagoe Basarab și-a îndreptat atenția și spre Biserica orto-ă, lipsită de ocrotire. Grijă lui față de această Biserică este tă, căci soția sa, Despina Milita, era fiica fostului despot din 'an Brancovici, și nepoata mitropolitului Maxim. l, vlădica Maxim a fost ajutat de Neagoe să ridice mînăsti-dol, fapt pentru care numele său a fost trecut în pomelnicul ilături de al soției sale, al fiului său Teodosie și al lui Pîrvu u. Cîteva icoane de pe iconostasul bisericii de la Cruședol icrate de meșteri români, ajungînd aici desigur ca danie a Despina. Tot ea a dăruit mînăstirilor Cruședol și Deciani îlon brodat. Din *Viata Silviului Nifon* aflăm că Neagoe Ba-lai ajutat mînăstirea Oreșcovița, unde se păstrează moaștele Grigorie făcătorul de minuni. Aici a zidit o tindă, «un cer-

dăcel de piatră», pe care «l-au zugrăvit frumos și l-au poleit». La metocul acestei mănăstiri, Menorlina, a ridicat «o casă mare să fie de odihna mănăstirii». A ajutat apoi mănăstirile Trescovița, în regiunea Prilep, Bitolia, Kusnița din Macedonia, Cuceina, în vestul Iugoslaviei de azi.

Dintre domnii Moldovei, Petru Rareș și soția sa Elena, tot o sîrboaică, sînt trecuți în pomelnicele mănăstirilor Cruședol, Sopociani și Lesnovo. Alexandru Lăpușneanu și soția sa Ruxandra — fiica lui Rareș — au dăruit un epitaf mănăstirii Mileșevo din sudul Serbiei. Petru Șchiopul era trecut în pomelnicul mănăstirii Cruședol. Se cunosc apoi danii mărunte : manuscrite, cărți, diferite obiecte de cult, oferite altor mănăstiri sîrbești. Protopopul Ioan Sîrbul din Cratova, în Macedonia, stabilit în Craiova, a copiat aici două Tetraevanghele, unul în 1580, ajuns mai tîrziu în mănăstirile sîrbești Racovița și Remetea și altul în 1583, cu miniaturi, azi în Muzeul de Artă al României. Numeroase obiecte de artă de proveniență românească se păstrează în diferite muzee și biblioteci din Iugoslavia. Alte ajutoare au fost hărăzite de domnii români mănăstirii sîrbești Hilandar din Muntele Athos.

După reînființarea vechiului patriarhat sîrb din Ipek, în 1557, au luat naștere scaune vlădicești ortodoxe în Banat, la Timișoara și Vîrșeș, precum și în părțile Aradului, la Lipova și Ineu, păstorite de ierarhi sîrbi sau români, care-și întindeau oblăduirea duhovnicească atît peste sîrbi, cît și peste români care constituiau majoritatea populației.

În *Bulgaria* de azi întîlnim cîteva lăcașuri de închinare ctitorite și ajutate de domni români. Radu cel Mare al Țării Românești a rezidit, prin 1493, deci înainte de a ajunge domn, mănăstirea Kremikovski, în apropiere de Sofia, în care și-a îngropat doi copii morți acolo, Dragna și Teodor. Se păstrează și azi tabloul votiv care-l înfățișează împreună cu familia sa. Bogdan III al Moldovei dăruise două dvere mănăstirii Rila ; mai tîrziu, mitropolitul Grigorie Roșea i-a dăruit un acoperămînt pentru sfînta masă, iar Isaia al Rădăuților, o Evanghelie. Vechiul turn de piatră al mănăstirii Rila are săpată deasupra porții stema Moldovei, iar pe catapeteasma bisericii se află stemele Moldovei și Țării Românești. Prezența lor este o mărturie a daniilor bogate hărăzite de domnii români acestei mănăstiri.

mînăstirea Rila, ca și în Bibliotecile Naționale din Sofia și se află cîte un exemplar din Tetraevanghelul tipărit de iero-Macarie, în 1412, ca dovadă a răspîndirii tipăriturilor de la îdul Dunării. Desigur, vor fi fost mulți călugări de neam bulgar: s-au așezat în mînăstirile românești învecinate, în care se i o înfloritoare viață cultural-artistică și duhovnicească. De *Viața Sfîntului Gheorghe cel Nou* de la Sofia este descrisă preotului Ștefan din Penkovița la curtea lui Radu cel Mare, runoscut pe fostul patriarh Nifon II și pe Maxim Brancovici. români au acordat ajutoare însemnate și mînăstirii Zografu tele Athos, cu monahi de neam bulgar.

turile cu Bisericile urcaineană și rusă. Domnii și vlădicii din au întreținut legături bisericești și cu rutenii ortodocși din lolon catolic și din marele cnezat al Lituaniei (în 1385 s-a creat : dinastică a lor, prin dinastia Jagello, iar în 1569, s-a hotărît >r la Lublin). Ocupația polonă, împreună cu asuprairea cato-tenilor și bielorușilor ortodocși, a făcut ca numeroși candidați e de neam rutean să se îndrepte spre Moldova, în vederea i. în acest fel, vlădicii moldoveni își aduceau un modest apărarea Ortodoxiei din Polonia, în fața asupraitorilor și a smului catolicilor. Stă mărturie despre aceasta actul de numi-scopului Macarie al Lvovului, dat în 1539 de regele Sigis-al Poloniei (1506—1539), în care se spunea că scopul numirii :ela «ca preoții ortodocși din Polonia și Rutenia să nu mai fie >e viitor să se ducă în Moldova sau în alte țări străine spre a niți sau pentru treburile lor religioase».

doua jumătate a secolului, se pot înregistra cîteva ajutoare î oferite de domnii Moldovei. Astfel, Alexandru Lăpușneanu it biserica ortodoxă din Lvov (distrusă de un incendiu în. i hramul Adormirea Maicii Domnului (Uspenia), terminată în anul următor, i s-a adăugat un paraclis cu hramul Sfîntul e, iar peste cîțiva ani a fost zugrăvită. Se cunoaște o copie a bisericii, în limba slavonă, în care erau pomeniți toți membrii lui Lăpușneanu. Ctitoria lui a avut o existență foarte scurtă, trusă de un nou incendiu în 1571. în 1591, s-a început con-unei noi biserici în Lvov — care a durat aproape patru de- tot cu ajutor moldovenesc, oferit de Petru Șchiopul, Ieremia

și Simion Movilă și alți membri ai familiei Movileștilor, marii boieri Luca Stroici, Isac Balică și Nestor Ureche, iar spre sfârșitul lucrărilor, de Miron Vodă Barnovschi. Datorită multelor ajutoare venite din Moldova, acest lăcaș de închinare era cunoscut sub numele de «biserica moldovenească».

Către sfârșitul aceluiași secol, în scaunul episcopal de la Rădăuți a păstorit episcopul Mardarie (1591/92—1595), ridicat apoi, pentru câteva luni (1595), în scaunul mitropolitan de la Suceava. Înălțurat din scaun de Ieremia Movilă, vlădica Mardarie a ajuns mai târziu egumen al mănăstirii Sfântul Gheorghe din Drohobycz (Drogobîci) în Galiția, apoi la Muntele **Athos**, de unde scria credincioșilor din Lvov pînă în 1614. Aceste legături ne fac să credem că era de neam rutean.

Deși mai îndepărtați, am avut legături culturale-bisericești și cu credincioșii ruși și cu țarii Moscovei. Cîteva pelerini ruși, în drumul lor spre Locurile Sfinte, au trecut și prin țările noastre. De pildă, Ivan Peresvetov, care a petrecut cinci luni la curtea iui Petru Rareș la Suceava, lăsînd și însemnări asupra călătoriei și asupra domnului moldovean, sau Trifon Korobeinikov, primit de Aron Vodă, în 1593, care a lăsat note interesante asupra bisericilor din Iași.

Legăturile cu Moscova s-au întărit mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În 1561, Alexandru Lăpușneanu a trimis țarului Rusiei Ivan IV cel Groaznic un exemplar din Nomocanonul sau Sinagma lui Matei Vlastares, tradus și rînduit după literele alfabetului slav de învățatul episcop Macarie al Romanului, prin viitorul episcop de Rădăuți, Eftimie. Nu știm de ce exemplarul solicitat n-a ajuns acolo, ci a rămas în mănăstirea Sfântul Onufrie din Lvov. Cîteva ani mai târziu, în 1574, era în capitala statului rus episcopul Isaia al Rădăuților, trimis de Ioan vodă cel Viteaz.

În primăvara anului 1597, Mihai Viteazul a trimis într-o misiune diplomatică la Moscova, la țarul Feodor Ivanovici (fiul lui Ivan cel Groaznic, 1584—1598), pe episcopul Luca la Buzăului, pentru a-i cere sprijinul împotriva turcilor. A primit o scrisoare din partea țarului, precum și darul său către domnul român : 200 de galbeni, cinci perechi de blăni de samur și de vulpe neagră.

Concluziile care se desprind de aici sînt evidente. Prin nenumăratele ajutoare materiale oferite de domnii români așezămintelor bisericești din Răsărit (cele patru patriarhii, mănăstirile din Muntele Athos, Sinai, Meteore etc), țările române au devenit

nătoarele întregii Ortodoxii din spațiul balcanic și est-mediian, adică din Carpații nordici pînă în Egipt și de la Marea Neagră pînă în Siria și Țara Sfîntă. Ajutoarele lor au contribuit nu numai la ridicarea culturii și artei ortodoxe, ci, am putea spune, exagerare, chiar la supraviețuirea Ortodoxiei sub dominație iugoslavă.

BIBLIOGRAFIE

oare. GRIGORE NANDIȘ, *Documente slavo-române din mînăstiriile Athos*, București, 1936, 312 p. ; ACADEMIA R.S.R., *Documente privind omăniei. A. Moldova*, veacul XVI, 4 voi. București, 1951—53; B. Țara Neagră, veacul XVI, 6 voi. București 1951—53; TIT SIMEDREA, *Viata Sfîntului patriarhul Constantinopolului. Introducere și text*, în BOR, an. LV, 5—6, p. 257—299 și extras, București, 1937, XIV + 58 p. + 6 pi. Reprodusă în HAILĂ și DAN ZAMFIRESCU, *Literatura română veche*, voi. I, București, 190—112.

rări speciale. *Sinteze*. NICOLAE IORGA, *Byzance apres Byzance. Histoire de l'Histoire de la vie byzantine*, Bucarest, 1935, 272 p. + 22 pi. și *ttanz după Bizanț*, București, 1972, 300 p.

ături cu Constantinopolul. NICULAE M. POPESCU, *Patriarhii lui prin țările românești: Veacul XVI*, București, 1914, 48 p. ; NESTOR POPESCU, *Legăturile Patriarhiei din Constantinopol cu Biserica românească în XVI-lea*, în M.O., an. X, 1958, nr. 3—4, p. 190—202; ALEXANDRU ELIAN, *Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Ortodoxe de la întemeiere pînă la 1800*, în BOR, an. LXVII, 1959, nr. 9—10, 55; NICULAE ȘERBĂNESCU, *Patriarhul Meletie Pigas și legăturile lui cu țările*, în BOR, an. LXIII, 1945, nr. 11—12, p. 699—716 și 1946, nr. 7—9, p. 352. ; BOTEZ, *O scrisoare inedită a lui Mihai Viteazul către patriarhul Alexan-drie Pigas*, în BOR, an. LXXXIII, 1965, nr. 5—6, p. 584—592. 3RGA, *Siătuitorul bizantin al lui Mihai Viteazul: mitropolitul Dionisie ilogul*, în «Revista istorică», V, 1919, p. 26—35; DUMITRU DIMA, *Mitropolie Ralli Paleologul și legăturile lui cu Biserica și țările române*, în BOR, [II], 1965, nr. 5—6, p. 521—532; IOAN IVAN, *Patriarhi ortodocși în Moldova*, în LI, 1975, nr. 9—12, p. 668—698.

ături cu Muntele Athos. N. IORGA, *Muntele Athos în legăturile noastre*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist. s. II, t. XXXVI, 1913—14, p. 447—517 (și extras : București, 1914, 71 p.) ; N. IORGA, *Portretele loștri la Muntele Athos*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist., s. III, 1928, 5 p. + VII pi. (și extras); G. CIORAN, *Legăturile țărilor Athosul și indeosebi, cu mînăstirile Cutlumuş. Lavra, Dohiaru și Sfînlul sau Rusicon*, Atena, 1938 (în grecește); EMIL TURDEANU, *Legăturile cu mînăstirile Hiiandar și Siiniul Pavel de la Muntele Athos*, în «Cer-rare», an. IV, București, 1940, p. 60—113 (și extras); TEODOR BODOGAE, *Românești la mînăstirile din Siintul Munte Athos*, Sibiu, 1940, LII + 'AMIAN P. BOGDAN, *Despre daniile românești la Athos*, în «Arhiva », an. VI, 1941, p. 263—309 (și extras : București, 1941, 47 p.) ; GHEORGHE -U, *Contribuția românească pentru susținerea Muntelui Athos în decursul în «Ortodoxia»*, an. V, 1953, nr. 2, p. 238—278; RADU CREȚEANU, *de iamille dans les donations roumains au Mont Athos*, în voi. *Etudes et post-byzantines*, I, Bucarest, 1979, p. 135—151 ; VIRGIL CÂNDEA și

CONSTANTIN SIMJONESCU, *Mont Athos. Presences roumaines*, Bucurest, 1979, 107 p.; PETRE Ș. NASTUREL, *Dix contributions roumana athonites (XIV-e — XVII-e siecles)*, în Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg, voi. XII, 1985, p. 1—46 ; PETRE Ș. NASTUREL, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherche, sur leurs reiations du milieu du XIV-e siecle à 1654*, Roma, 1986, 375 p.

Legături cu alte Biserici de limbă greacă: N. IORGA, *Fundațiuni religioase ale domnilor români In Orient*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist. s. II, t. XXXVI, 1913—14, p. 863—880 (și extras), 18 p.; N. IORGA, *Fundațiunile domnilor români In Epir*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist. s. II, t. XXXVI, 1913—14, p. 881—916 (și extras) 35 p.; N. IORGA, *Legăturile românești cu Muntele Sinai. Observații la comunicarea lui M. Beza*, în «An. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist. s. III, t. XIII, București, 1933, 12 p.; MARCĂ BEZA, *Urme românești in Răsăritul Ortodox*, ed. II, București, 1937, 211 p.; ȘTEFAN BAZILESCU, *Relațiile lui Neagoe Basarab cu lumea ortodoxă in atara granițelor Țării Românești*, în MO, an. XXIII, 1971, nr. 9—10, p. 676—690 și an. XXIV, 1972, nr. 5—6, p. 374—384; ȘTEFAN ANDREESCU, *O dantie românească la Meteore*, în *Revista de Istorie*, t. 34, 9, 1981, p. 1738—1746; PETRE Ș. NASTUREL, *Donation roumaine à Saint Georges des Meteores (1540)*, în *Europe Sud-Est*, Athenes, 1971, p. 36—38; ARIADNA CĂMARIANO-CIORAN, *L'Empire et les pays roumains*, Jannina, 1984, 292 p.

Legături cu Bisericile slave. EMIL TURDEANU, *Din vechile schimburi culturale între români și iugoslavi*, în «Cercetări Literare», an. III, 1939, p. 141—218 ; GEORGE RADOJCIC, *Relații srbo-române in veacurile XIV—XVII*, Novisad, 1956 (în limba sîrbă); RADU FLORA, *Din relațiile srbo-române (Privire de ansamblu)* Panciova, 1964, 235 p. ; NICULAE ȘERBANESCU, *Legăturile bisericești, culturale și politice între români și sîrbi*, în MO, an. XV, 1963, nr. 5—6, p. 307—317; ION RADU MIRCEA, *Relations culturelles roumano-serbes au XVI-e siecle*, în RESEE, I, 1965, nr. 3—4, p. 377—419.

PAUL MIHAILOVICI, *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia 1468—1866*, în RSIAB, XXIII, 1933, p. 327—435 (și extras, Chișinău, 1933, 112 p.); ANDREI RADU, *Mnăstirea Kremikovski, ctitorie a lui Radu cel Mare*, în «Buletinul Institutului Român din Sofia», an. I, 1942, nr. 2, p. 477—491.

P. P. PANAITESCU, *Fundațiuni religioase românești in Galiția*, în BCMI, t. XXII, 1929, p. 1—19; ION I. NISTOR, *Ctitoriile românești in Polonia și Ucraina*, în «Codrul Cosminului», Cernăuți, t. VIII, 1933—34, p. 83—109; PAUL MIHAILOVICI, *Legături culturale bisericești dintre români și ruși in secolele XV—XX. Schiță istorică*, în RSIAB, t. XXII, 1932, p. 199—276 (și extras, Chișinău, 1932, 78 p.); G. BEZVICONI, *Călători ruși in Moldova și Muntenia*, București, 1947, 464 p.; G. BEZVICONI, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, 347 p.; EKKEHARD-VOLKL, *Das Rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslaven im 15. bis 17-Jahrhundert*, Wiesbaden, 1975, p. 123 p.

A

INDICE DE NUME

- călător și geograf arab, 256.
patriarhul Constantinopolului,
- ot calvinizat în Căbești, 616.
episcop de Praga, 218. soția
principelui Geysa, 218. papă,
190(— episcop al Tebei,
- salt la Putna, 608.
egumen la Tismana, 312, 371 ;
jp la Roman, 480, 488, 489.
iapă, 176.
salt la Putna, 608.
rtir, 86.
gâr scit, 148.
tum), voievod în Morisena, 222,
327.
usk, episcop catolic, 265.
)t muntean, 620.
episcop la Tomis, 130, 147;
i Ștefan cel Mare, 379, 384, 385,
421 i — cel bun al Moldovei,
282, 283, 319, 320, 321, 322, 323,
340, 341, 342, 351, 362, 363, 368,
377, 378, 379, 394, 399, 401, 406,
416, 419, 425, 434, 437, 485, 569,
620; — Aldea, domnul Țării
ti, 305, 317, 337, 433; — II Mir-
nul Țării Românești, 452, 467,
543, 554, 566, 580, 591, 634; —
inul Țării Românești și al Mol-
).
- domnul Moldovei, 376, 377,
- n, pr. prof., 114, 140. ,
istoric, 90.
piscop în Nicopolis, 120, 173.
episcopul Milanului, 124, 137,
zi și Grozie.
- Amfilohie, episcop de Rădăuți, 493;
— episcop la Hotin, 13; — egumen la
Cozia, 568.
Amedeo de Savoia, feudal italian, 230.
Ana, soția lui Alexandru cel Bun, 321; —
sora lui Luca Arbore, 596. Anania,
episcop al Buzăului și mitropolit
al Ungrovlahiei, 447-448, 449, 451, 463,
465, 466, 468, 498, 541. Anastasia, fiica
iui Lațcu Vodă, 323,
383, 406; — soția lui Roman I. 323, 362,
485 ; — muceniță, 86. Anastasie, episcop
de Roman și mitropolit
al Moldovei în sec. XVI, 475, 480, 487,
490, 520; — episcop la Vad, 510, 511,
619 ; — copist la Moldovița, 420.
Anastasiu I, împăratul Bizanțului, 150, 160,
164, 172.
Andreescu Ștefan, istoric 53, 54, 325, 641.
Andrei, Sf. Apostol, 62, 63, 64, 68, 142, 143,
169; — II, regele Ungariei, 239, 240, 241,
243.
Andronic, cel Bătrîn, împărat al Bizanțu-
lui, 236.
Anemius, episcop în Sirmium, 124-Anisius,
episcopul Tesalonicului, 125, 137.
Anghelos Isac II, împăratul Bizanțului, 204.
Arighelarie, cărturar slav, 191. Anonymus,
cronicar maghiar, 212, 213, 214,
225. Antim, psalt la Putna, 608, vezi
Critopol și
Ivireanul, 609. Antonie, părintele
monahismului rus, 302,
431 ; — mitropolit al Haliciului, 275, 276,
277, 278; — IV, patriarh ecumenic, 277,
278, 279, 280, 292, 431 ; — protopsalt la
Putna, 574, 575, 609; — din Popești,
domn al Țării Românești, 374.
Antonin, episcop al Efesului, 146; — • Piui,
împărat roman, 83. Antonovici Ioan
(Iacob), episcop, istoric,
37, 46, 47.

- Arăpașu Teoctist, patriarh, 6, 7, 20, 53.
 Aorich, conducător got, 108, 109. Arbore
 Luca, pîrcălab la Suceava, 385, 394.
 Arcadius, împărat al Bizanțului, 127, 135.
 Archirie, protopop în Hunedoara, 507,
 558.
 Argeu, martir la Tomis, 87, 143. Arhon
 Manuil, diacon, 281, 430. Arie, eresiarh,
 118, 119, 121, 123, 144. Arpad, conducător
 maghiar, 212, 213. Asan, întemeietorul
 statului româno-bul-
 gar, 204; — Ioan II, 205, 229. Asănești,
 dinastie, 204, 205, 255. Asclepios, episcop
 în Gaza, 120, 121. Asholiu, arhiepiscopul
 Tesalonicului, 112,
 137.
 Asparuh (Isperich), conducător bulgar, 188.
 Astion, martir în Haimiris, 85, 88, 143.
 Atanasie cel Mare, sfînt, 118, 119, 120, 121,
 127, 153, 414; — mitropolit al Severinului,
 266, 270, 271; — episcop la Buzău,
 467.
 Athanaric, rege got, 10G, 108, 109, 111.
 Atharid, conducător got, 111. Atic,
 patriarh al Constantinopolului, 138.
 Attalos, martir în Noviodunum-Niculițel,
 88, 166.
 Attalus, preot în Noricum, 124. *i?
 Attila, conducător hun, 172, 185. ➤
 Audius, episcop arian, 109. *s>
 Augustin, Fericitul, 152, 153; — episcop
 la Vad, 513. Auner Carol, pr. istoric, 70,
 90, 242, 249,
 347. Aurelian, împărat roman, 62, 68, 76,
 93, 105,
 106.
 Auxentius, episcop de Durostorum, 111.
 Avramie, copist muntean, 517. Azarie,
 cronicar moldovean, 474, 486, 487,
 520, 529, 569. Q
- B**
- >
- Badea, stolnicul, ctitor la Cobia, 567. T)
 Baba Novac, căpitan, 619. >
 Bale, fiul lui Sas, 273, 334; — preot i«
 Peșteana, 290, 613. -,
 Balcanius, episcop în Nicopolis, 129.
- Balduin de Flandra, împărat în Bizanț, 205,
 208.
 Balea, cneaz, ctitorul bisericii din Strei-
 sîngeorgiu, 328.
 Balică, Melentie, hatman, 512, 634.
 Balifă, fiul lui Sas, 291, 292.
 Balotă, preot în Apșa de Mijloc, 615.
 Balș Ștefan, istoric de artă, 326; — George
 51, 411, 412.
 Barb din Rîu Bărbat, 290.
 Barbovschi Onufrie, portar de Suceava,
 471, 481, 570; — Teodosie, episcop de
 Rădăuți, 480; — și mitropolit al Moldo-
 veii, 481, 482, 633.
 Barnea Ion, arheolog, 29, 30, 91, 103,
 167, 170, 171, 201, 237, 250.
 Barnovschi Miron, domnul Moldovei, 639.
 Basarab I, 209, 255, 256, 259, 305, 318, 367,
 436, 503; — cel Tânăr (Țepeluș), 349,
 350, 372, 383, vezi și Neagoe.
 Bassila, martiră, 86.
 Băthory, Ștefan, voievod, 580; — Cristof or,
 496, 557 j — Gabriel, 513, 618; — Sigis-
 mund, 454, 457, 464, 496, 500, 503, 507,
 618; — Ștefan, 489, 492, 496, 500, 501,
 principii ai Transilvaniei.
 Bauman Victor H., arheolog, 91, 170.
 Batwin (Bathusios), martir got, 110, 612.
 Bălan Teodor, editor, 37.
 Bălașa Dumitru, preot istoric, 54, 82, 313,
 581, 582.
 Bălăceanu Nedelcu, vornic muntean, 591.
 Bălășel Teodor, preot folclorist, 27.
 Bălcescu Nicolae, 34.
 Bălea, cneaz, ctitorul bisericii din Crișcior,
 292, 330.
 Bănescu Nicolae, bizantinolog, 201, 210,
 229, 237.
 Bărbat, cneaz, *sec. XIII*, 246, 247.
 Bătrîna Adrian și Lia, 325.
 Bela II, 212, 213; — IUI, 224; — IV, 241,
 242, 286, regi ai Ungariei.
 Bembee Ioan și Nicolae, cercetători, 544.
 Benedict, episcop de Vad, 514.
 Benenatus, arhiepiscop al Justinianei Pri-
 ma, 176-177.
 Beniamin din Tudela, rabin călător, 203.

- 3ans, jude în Brașov, 522, 549, 552, 553. , arheolog, 103. Ștefan, istoric, 37, 51, 361. ;piscop catolic, 265. lai, istoric, 427. iabriel, principele Transilvaniei, =u, cercetător, 51, 439, 641. G., istoric, 641. prof. acad., 27, 41, 51, 521, 531
- vel, prof., 508, 563. az în Transilvania, 225, 272, 292. n, cercetător, 33. i Ștefan, profesor, 428, 575, 582. Giorgio, propagator al unitaria-i, 497. , Constantin, pr. istoric, 49, 413,
- Ștefan, principele Transilvaniei,
- feodor, pr. prof. 31, 42, 52, 336, i. 35, 39, 48, 273, 274, 275, 318, 323, i i — II, 364, 384, 406 i — III cel , 354, 380, 384, 385, 400, 435, 170,), 586, 592, 627, 635, 637, domnii îi; — fratele lui Alexandru cel 3 i — fiul lui Alexandru cel Bun, 3; — fiul lui Ștefan cel Mare | 380, 406 i — Ioan, slavist, 201, i, 427, 491, 494, 520, 530; — Da-, slavist, 35, 200, 426, 427, 428, :, 494, 640; — Duică G., prof. 51. I, 138j — II, 139, papi. jnosus), episcop în Naîsus, 125,
- preot în Scythia Minor, 88, 143,
- gofătul, ctitorul minăstirii Grui,
- li bizantinolog, 150.
- r bulgar, 188, 189, 191.
- i Paul, episcop catolic Alba Iulia,
- nbrok hagan cuman, 241.
- Brancovici Gheorghe, despotul Serbiei, 441, 534; — Maxim, mitropolitul Ungrovlahiei, 443, 444, 445, 446, 449, 462, 535, 540, 590, 635, 636, 638.
- Bratu, preot în Brașov, 524; — în Rășinari. M5, 617.
- Braniște Ene, pr. prof., 91; — Marin, pr. istoric, 54.
- Brătianu Gheorghe I., profesor 51, 103, 211, 237, 250, 261.
- Brătulescu Victor, istoric de artă, 51, 53, 307, 313, 360, 412, 428, 610, 611.
- Brîncoveanu Constantin, domnul Țării Românești, 12, 385, 399, 457.
- Bubulog Toader, logofăt, ctitorul Humorului, 321, 570, 594.
- Bulat Toma G., istoric, 49, 53, 54, 326, 450, 468, 581.
- Bulcsu, demnitar maghiar, 202.
- Bunea Augustin, istoric, 48, 226, 300, 503, 508.
- Burebista, 60.
- Buzești, frați (Preda, Radu, Stroe), boieri munteni, 568, 591, 604, 606.
- Caba, familie de cneji în Roșcani, 330.
- Cabasila Nil, arhiepiscop, 304.
- Calecasioan, patriarh ecumenic, 526.
- Calinic cel Sfînt, episcopul Rîmnicului, 11, 13.
- Calist, episcop la Roman și locțiitor de mitropolit, 345, 364, 365; — I, patriarh ecumenic, 236, 414.
- Calistrat, mitropolit al Moldovei, 471.
- Calvin Jean, reformator, 497.
- Calvus, episcop în Castra Martis, 120.
- Candrea I. A., filolog, 82, 521, 531.
- Cantacuzino Șerban, domn al Țării Românești, 457.
- Cantemir, Dimitrie, domn al Moldovei, 33, 247, 343, 344, 346, 347, 354.
- Capidan Teodor, filolog, 74, 82, 206, 210.
- Capistran Ioan, inchizitor, 294, 295, 300.
- Capitolin, guvernator al Traciei, 90.
- Carol Robert de Anjou, regele Ungariei, 255, 259, 265, 287.

- Carpine, Giovanni da Pian del, misionar franciscan, 248.
- Cartoian Nicolae, prof., 51, 532. Casian, copist la Putna, 419; — vezi si Ioan.
- Castorius, martir, 86. Catelian, arhiepiscopul Justinianei Prima, 176.
- Cazacu Matei, istoric, 325. Celestin, papă, 137, 138. Cercel Petru, domn în Țara Românească, 453, 456, 467, 566, 579, 591.
- Cernoievici Gheorghe, principe in Muntenegru, 534, 535, 540. Chanadinus, sfetnicul lui Ohtum, 222. Chiajna, soția lui Mircea Ciobanul, 566. Chihai Pavel, 262, 312, 325, 326, 348, 610, ©11.
- Chindeas, martir, 87, 159, 166. Chiprian, egumen la Căpriană, 321. Chiriac, copist la Putna, 421. Chirii, martir, 87, 159, 166; — arhiepiscop la Vicina, 236 ; — Românul, episcop în Przemysl, 276, 292, 615. Chirii al Alexandriei, sf., 128, 148, 152, 153, 414 ; — apostolul slavilor, 189-193, 198, 200, 415. Chirtop, zugrav In Țara Românească, 589, 590.
- Chițimia I. C, prof., 530, 532. Ciobanu Gheorghe, muzicolog, 413, 611 ; — Ștefan, profesor, 37, 51, 522, 531; — Virgil, 38. Ciobanul Mircea, domnul Țării Românești, 448, 451, 463, 466, 498, 500, 538, 541, 542, 565, 566, 578, 591, 617, 628. Cipariu Timotei, istoric filolog, 37, 47, 43, 300, 546.
- Ciprian, mitropolitul Kievului, 280, 311. Ciuhandu Gheorghe, pr. istoric, 51. Ciurea Alexandru, pr. prof. 52, 56, 360. Cîndea, familie cnezială, ctitorul bisericii din Sîntămăria Orlea, 329 ; — Lațcu, pîrcălab la Hațeg, 419. Cîndreș, ctitor al bisericii din Streisîngeorgiu, 328, 402. Cîrlova Vasile, poet, 458.
- Clara, soția lui Nicolae Alexandru, 265, 307.
- Claudius, martir, 86. Clement VIII, papă, 478; — episcop de Ohrida, 191.
- Cocora Gabriel, pr. istoric, 53, 460, 463. Codrescu Theodor, editor documente, 34.
- Coman, preot în Brașov 617 ; — Ghenuță, arheolog, 104; — Ioan G., profesor, 31, 70, 132, 140, 155, 156, 520. Coimona Ana, scriitoare, 229, 233, 234, 303. Commodian, poet 67. Comșa Eugen, arheolog, 237.
- Condo Vlahul, argintar, 607. Constantin cel Mare, împărat, 24, 72, 73, 84, 86, 89, 90, 93, 103, 106, 107, 119, 127, 135, 162, 164; — II, împărat, 106, 119; — episcop in Preslav, 191; — vicar al Mitropoliei Moldovei, 364, 620.
- Constanțiu II, 108, 109, 119, 121, 122, 124; — Chior, 84, 167, împărați romani.
- Coresi, diacon tipograf, 12, 451, 452, 453, 499, 500, 506, 525, 526, 537, 541, 542, 549-563, 617.
- Corivan Nicolae, istoric, 54. Corvinul Matei, regele Ungariei, 288, 295, 296, 297, 385, 509, 614, 618. Costachi Veniamin, mitropolitul Moldovei, 13. Costăchescu Mihai, editor documente, 35, 347. Costea, preot în Brașov, 617; — preot în Văleni, 615 ; — Erast, pr. cercetător, 388.
- Costin Miron, cronicar, 39 ; — Nicolae, cronicar, 322. Cotoșman Gheorghe, pr. istoric, 54, 182, 226, 336.
- Cotronas Stamatelo, zugrav la Rișca, 600.
- Craiovești, boieri munteni (Barbu, Danciu, Pîrvu, Radu), 350, 375, 386, 434, 567, 590, 606, 608, 632, 636. Crăciun Iloachim, prof., 40, 43, 515, 560; — Matei, postelnic în Moldova, 606.
- Crețulescu Narcis, arhiereu, 46.
- Crimca Anastasie, episcop, apoi mitropolit al Moldovei, 13, 422, 480, 481, 493.

Antim, mitropolit al Ungrovlahiei, 263-264, 266, 269, 270, 271, 280, 407, 430, 436, 619, 620. ■ orghe, istoric și jurist, 55, 361,

sile, arheolog, 170, 171.

:andru Ioan, 383.

episcop în Viminacium, 120.

D

scop în Scupi, 118.

rtir, 87.

. Constantin, arheolog, 29, 103,

t în Densus, 290, 613.

episcop în Neutina, 131. ,
papă, 124, 137.

ritropolit al Moldovei, sec.
XV, , 346, 364, 430; — copist
moldo-!2.

[, 309, 316, 337 ; — Dan II, 316,
mi ai Țării Românești; — proto-
eghiște, 615 ; — Dimitrie, preot
17. 368, 370, 388, 490, 494.
itropolit la Feleac, 296, 298, 299,
; — vornic în Brîncoveni, 303.
tropolit al Vidinului 266, 268,
i — mitropolit al Ungrovlahiei
I, 452; — mitropolit la Feleac,
, 331, 495; — Sihastrul, călugăr
ian, 169, 303, 322, 380, 386, 388,
, 599.

ean, editor, 31. Jean,
bizantinolog, 150, 155, 261,

îrtir, 85.

riarh de Ohrida, 206; — zugrav
Românească, 590. ii, vezi
Grigore Si. ege dac, 60. mare
preot, 60. tpărat roman, 83, 89. i
Simion, copist, 518. Hippolyte,
30, 90, 91, 114. udovic,
cercetător, 560, 561, 562,

Densusianu Nicole, istoric 249; — Ovid,
filolog, 72, 74, 82, 522.

Despina Milita, soția lui Neagoe Basarab,
447, 448, 463, 522, 565, 606, 636.

Despot Vodă, domnul Moldovei, 474, 480,
571.

Diaconu Petru, arheolog, 91, 168, 170, 171,
237, 238.

Diculescu Const., istoric, 82, 114.

Dimitrie, diacon martir, 85; — copist mol-
dovean, 420; — episcop de Rădăuți, 492;
— jupan în Dobrogea, 196.

Dioclețian, împărat roman, 31, 61, 63, 64,
66, 68, 83, 84, 136, 141, 143, 158, 166, 411,
612.

Diogenianus, episcop în Remesiana, 130.

Dionisie, mitropolit al Larissei, 630; —
Exiguul, teolog în Scythia Minor, 23,
151-155, 157, 439; — Pseudoareopagitul,
154.

Dioscor, episcop al Alexandriei, 130, 147.

Dittas, episcop în Odysos, 131.

Dobre, preot în Brașov, 617 ; — zugrav în
Moldova, 323, 363, 399; — Românul,
cneaz în Leșnic, 330, 403, 404.

Dobrescu Nicolae, istoric, 11, 20, 49, 70,
72, 262, 284, 312, 325, 347, 360, 362, 370,
387, 450, 508.

Dobromir, zugrav muntean, 589, 590, 591,
592.

Dobrotă, protopop în Riu-Bărbat, 290.

Dobrotici (Dobrotiță), conducător în Do-
brogea, 223, 230.

Domețian, egumen la Neamț-Bistrița, 283,
320; — vlahul, psalt, 609.

Dominius (Domnus), episcop în Sirmium,
118.

Domițian, împărat roman, 60, 83.

Donatus, diacon martir, 86.

Dorotei, episcop în Marcianopolis, 129; —
episcop de Roman, 484; — ctitor și egu-
men la Licura, 375.

Dositei, psalt, 609.

Dositie, «arhiepiscop» (la Buzău), 165.

Dosoftei, mitropolit al Transilvaniei, 21,
31, 513 ; — mitropolit al Moldovei, 319,
574 ; — stareț la schitul lui Zosin, 574-
575; — sculptor, 605.

- Dracșin Simion, pîrcălab în Ciceu, 510.
 Drag, fiul lui Sas Vodă, 281, 292, 334.
 Draghie, preot moldovean, 322, 620.
 Dragomir, preot în Tuștea, 290, 613; — co-
 pist în Țara Românească, 422, 517; —
 spătar și ctitor la Verbila, 567.
 Dragomir Silviu, istoric, acad., 36, 50, 210,
 301, 335.
 Dragoș, domn al Moldovei, 273, 281, 322,
 323, 384; — zugrav la Arbore, 526.
 Drăganu Nicolae, filolog, 14, 28, 225, 522,
 561, 563.
 Drăghici, vornic, ctitor la Mărgineni, 375,
 457, 567.
 Drăghiceanu Virgil, istoric și arheolog,
 325.
 Drăguliu Gheorghe, preot, 157, 313.
 Drăguț Vasile, istoric de artă, 55, 335, 412,
 610, 611.
 Duțev Ivan, istoric bulgar, 191, 200.
 Dulcilla, creștină gotă, 110.
 Dulcissimus, episcop în Durostorum, 186.
 Dumitrescu, Carmen-Laura, istoric de ar-
 tă, 312, 610.
 Dumitru, zugrav în Țara Românească, 589,
 590.
 Duras-Diurpaneus, conducător dac, 60, 4D
 Dură Ioan, istoric, 494. ■*tt-
 >
 Dușan Ștefan, țar sîrb, 207, 255, 258, 415.
 Dvornik Franz, istoric ceh, 200. ;, !n
 >iad
- E**
- Eder J. K. istoric, 92.
 Efrem, episcop martir de Tomis, 87, 143;
 — episcop de Rîmnic, sec. XVI, 451, 452,
 464; — sec. XVII, 464; — mitropolit 3Î
 L'ngrovlahiei, 550.
 Eftimie, patriarh al Tîmovei, 209, 269, 270,
 278, 311, 415, 424, 436, 519, 537; — pa-
 triarh ecumenic sec. XV, 340; — I, 452,
 460, 529, 543, 554; — II, 14, 154, 455, 456,
 460, 629, mitropoliți ai Ungrovlahiei; —
 episcop de Rădăuți și cronicar, 485, 486,
 487, 490, 491, 492, 494, 502, 520, 570, 571,
 639; — mitropolit al Transilvaniei, 500,
 501, 512, 513, 514. \
- Elena, fiica lui Ștefan cel Mare, 366, 438;'
 — soția lui Petru Rareș, 472, 569, 594,*
 600, 604, 631, 637.
 Eliade Mircea, 70.
 Elian Alexandru, bizantinolog, 28, 52, 210,
 224, 237, 439, 640.
 Efrem, ierom. la Prislop, 40, 44. ; i
 Elur Timotei, patriarh, 131.
 Emeric, regele Ungariei, 224. ■-
 Emilian, martir în Durostorum, 85, 90.
 Enăceanu Ghenadie, episcop istoric, 42, 46,
 70.
 Engel J. Chr., istoric, 92.
 Epictet, martir în Halmiris, 85, 88, 143, 612.
 Fpi'anie din Salamina, 109, 146; — arhi-
 episcop în Constantinopol, 148. /
 Erbiceanu Constantin, istoric, 46, 114, 2617
 284, 449.
 Ermil, diacon martir, 86, 612.
 Eugeniu IV, papă, 343.
 Eusebiu al Cezareii, istoric, 31, 63, 64, 118,
 144; — episcop al Constantinopolului
 (fost al Nicomidiei), 107, 119, 123.
 Eustatie, episcop la Roman, 487, 488, 526;
 — ritor și protopsalt la Putna, 374, 575,;
 508; — de la Probota, 574. /
 Eutherius, episcop în Sirmium, 120, 122.
 Eutihie, eresiarh, 109, 129, 147. Euiropius,
 istoric roman, 61. Evangelicus, episcop la
 Tomis, 88, 143. Evdochia, soția lui Ștefan
 cel Mare, 320,
 438, 569.
 Evdochie, episcop în Appiaria, 129.
 Evloghie, monah (fost Ieremia vistierul),
 471, 517, 570, 576.
 Exiguul, vezi Dionisie.
- F**
- Fanchi Ioan, castelan în Hunedoara, 443,
 498.
 Farcaș, cneaz român, 244, 246, 254, 287.
 Felix III papă, 172; — episcop de Sar-
 dica, 177.
 Feodor Ivanovici, țarul Rusiei, 457, 639.
 Feodorov Ivan, tipograf rus, 556.
 Ferdinand de Habsburg, ales rege al Un-
 gariei, 495, 498, 509, 511. ■-

orie, 250.
os), martir în Noviodunum-
}8, 166; — de Fermo, legat pa-
— călugăr copist, 420, 435;
Hațeg, 298: — v. și Moldo-

exandru, pr. prof. 11, 52.
istoric, 38, 51, 460.
intă, 208, 210, 270, 355, 386,

i), autor al Pripealelor și cti-
intin, 306, 410, 424, 425. iarh
ecumenic, 263, 264, 275,
aiscop de Roman și Huși, 480,
- Stetagorețul, traducător, 528.
Dolt, tipograf, 534. tir, 88 ; —
episcop al Constan-i, 129.

diac. prof., 532.
86.

rat al Bizanțului, 150, 187.
Actor, editor, 31. s,
propagator al calvinismului,

itinos), eresiarh, 122, 123, 125.
Anareas, iezuit, 615. jnducător
got, 108. nitru, pr. istoric, 49.

G -n,

■Ură gotă, 110.
ir, 86.

Dărat roman, 84, 89.
tal, canonic maghiar, 220.
episcop în Naîsus, 120, 121.
imen la Cozia, 315 ; — zugra-
icii din Bălinești, 401 ; — fiul
miniaturist 399, 401, 409,
19, 421, 427; — diacul, copist
Românească, 517; — Protul
Athos, 441, 442, 444, 445, 461,
564, 631 i — sculptor, 605.
-esvioldax, Alexandru, 45.
irich, bizantinolog, 206.
'od român, 213, 219, 282, 290,

Gemmarius Thomas, 545. Georgescu Ilie,
preot istoric, 53, 370. Gerard, episcop
catolic în Morisena, 222. Germinius,
episcop în Cizic, 122, 123, 124. Geysa
(Gheza), principe maghiar. 218. Ghedeon,
episcop la Rădăuți, 493. Ghelasie, episcop
la Rădăuți, 275, 368 ; —

arhiepiscop în Transilvania, 291, 293,
295, 331, 369, 402, 495. Ghenadie I, 501,
502, 503, 553, 556;

— II, 344, mitropoliți ai Transilvaniei,
514.

Gheorghe, mitropolit al Moldovei, sec. XV,
353, 354, 367, 385, 422, 510; — mitropolit
al Moldovei, sec. XVI, 473-474; — mi-
tropolit la Geoagiu, 499; — episcop la
Rădăuți, 498 ; — episcop la Vad, 511 ; —
episcop la Roman, 485; — din Sîngeorz,
superintendent calvin, 505, 554, 616; —
Ștefan, domn al Moldovei, 547.

Gherasim, egumen la Tismana, 371.

Gherghina pircălabul, ctitor la Nucet, 316.

Gherman, prietenul Sf. Ioan Casian, 151,
152; — II, patriarh ecumenic, 235; —
mitropolii al Cezareii, 630.

Gherontie, episcop la Tomis, 128, 145;
— mitropolit al Moscovei, 366, 426, 438.

Ghervasie, copist la Neamț, 422.

Gheție, Ion, filolog, 522, 531, 532, 560, 561,
562. Ghibănescu Gheorghe, editor
documente
35.

Ghica-Budești, G., arhitect, 51, 610.
Ghizela, soția lui Ștefan cel Sfînt, 218.
Gingis Han, 241. Giura logofătul, ctitorul
mînăstirii Stănești,

567, 590. Giurescu Constantin, istoric,
36, 48; —

Constantin C, istoric acad., 20, 210, 238,
242, 259, 262, 312, 315. Gluck Eugen,
cercetător, 20, 51, 53, 55, 72,

104, 132, 226, 301, 336, 347, 362, 387, 388,
450.

Glad, voievod în Banat, 213, 219. Godas,
episcop, 108. Godunov Boris, ministru,
457. Golescu Iordache, ctitor Vieros,
567; —

Albu, boier muntean, 604.

- Golubinski Evghenie, istoric bisericesc rus, 45.
 Gonța Alexandru, istoric, 54, 370, 388, 582.
 Gorazd, episcop în Moravia, 191. Gordian, martir în Tomis, 87. Gorovei Ștefan, istoric, 54, 55, 285, 388, 582.
 Grabar Andre, istoric de artă francez, 603.
 Grama Alexandru, istoric, 48, 508. Grațian, împărat roman, 123, 124, 127. Graur Alexandru, filolog, 82. Grămadă Nicolae, profesor, 237. Greceanu Radu, cărturar muntean, 39. Grecescu Constantin, cercetător, 39. Grecu Vasile, bizantinolog, 51, 262, 419, 449, 530, 531, 563. Grigoraș Nicolae, istoric, 54, 55, 249, 326, 388, 412. Grigorie de Nazianz, 127, 128, 153, 414;
 — de Nissa, 127, 153; — Decapolitul, 355, 376, 386; — Palama, 304, 414, 431; — Sinaitul, 304, 414, 435; — IX, papă, 241, 242, 243, 265, 286; — XI, papă, 177; XIII, papă, 24, 438; — arhiepiscop al Moldovei, numit de papa, 342; — I, mitropolit al Ungrovlahiei, 459; — II, mitropolit al Moldovei 474-475, 517, 529, 570, 605; — episcop la Rădăuți, sec. XV, 275, 368, 369; — preot copist în Măhaci, 282, 425, 526, 527, 552, 617.
 Grozie (Ambrozie), zugrav la Strei, 403, 405.
 Gryfius Theobaldus, tipograf, 546. Gudea Nicolae, arheolog, 104. Gutemberg Johannes, 533, 538. Guttica, preot got, 111, 113, 612. Gyoni M., istoric maghiar, 223. Gyula, conducător maghiar, 214, 217. a
- Harnack Adolf, istoric și teolog, 70.
 Hasdeu Bogdan Petriceicu, 34, 72, 449, 532, 561.
 Heem Benedict, comite, 613.
 Heli, martir, 87.
 Heltai Gâspar, reformator, 497, 506, 553.
 Heraclide, citeț în Tomis, 159. Herce Ștefan, predicator calvin, 507, 557.
 Herman de Salza, mare maestru teuton, 240.
 Hermes, martir, 86. Hermogen, martir, 86.
 Hesichius, martir 86. Hess Iohann, pastor în Breslau, 546. Hirscher Lucas, jude în Brașov, 556. Hitchins Keith, prof. american, 54, 55. Hîra Nicoară, ctitorul bisericii din Zaha-rești, 570.
 Hodoș, Nerva, 27, 40, 543, 560. Holban Teodor, cercetător, 250, 625. Honoriu, împărat roman, 127, 135; — III, papă, 240. Honterus Johannes, reformator brașovean, 497, 550.
 Horedt Kurt, arheolog, 96, 103, 226.
 Hormizda, papă, 148. Hotchievici Grigorie, hatmanul Lituaniei, 556. Hraboru Tanislav, ctitorul bisericii din Zlatna, 331. Hristofor, mitropolit la Geoagiu, 499; — mitropolit în Alba Iulia, 501, 557.
 Hurmuzaki Eudoxiu, istoric, editor 3e documente, 35, 249, 261, 284, 507, 515, 524, 625.
 Hus Jan, reformator, 338, 340. Huttman Arnold, cercetător, 562, 563.

H

- Hadrian, împărat roman, 61, 83.
 Haller Petru, iude în Sibiu, 546.
 Hamzea, banul, ctitorul mînăstirii Crețești, 567, 568, 576;
 Hariton, mitropolitul Ungrovlahiei, 267, 269, 305, 307, 436, 493; — protopop muntean, 620.
 Iachint, mitropolit de Vicina, 236, 256, 257, 258, apoi al Ungrovlahiei, 263, 264, 266, 267, 268, 304, 430, 619.
 Iacob, episcop de Durostorum, 129; — egumen la Cozia, 315; —• copist la Putna, 421, 422; — copist în Țara Românească, 517; —■ egumen la Slatina, 578; — de Marchia, inchizitor papal, 288, 339.

- îdislav, regele Poloniei, 278,
 unedoara, 293-295, 296, 329, 330.
 cărturar din Brașov, 453, 526,
 r moldovean, 321. -----
 ■desa, scriitor bisericesc, 149.
 imis mitropolit în Moldova 278,
 430, — I, 628 și II, 453, 477,
 patriarhi ecumenici; — epis-
 uzău, 466.
 ărinte bisericesc apusean, 145,
 le Praga, reformator, 339. iscop
 al «Turciei» 200, 217; — t al
 Monemvasiei, 477, 628. i
 Coșmani, preot copist, 420, 622.
 ixandru Papiu, istoric, 34. meri
 la Peri, 293, 297. tropolit al
 Ungrovlahiei în sec.
 372, 417, 418, 441; — XVI, 447,
 episcop de Buzău, 466-467; —
 ii Megleniei, 208; — copist mol-
 474.
 moldovean în sec. XV, 319, 321
 364, 433, 474; vezi și Rareș.
 de ia Probota, 574.
 , 134; — III, 152, 205, 210, 224,
 327 j — VI, 265, papi. îtriarli
 de Tîrnovo, 208 ; — mi-il
 Moldovei, 345, 346, 351, 430;
 .rh ecumenic, 477, 627; — pa-
 Antiohiei, 493, 630 ; — egumen
 631, 634; — «scriitor» la Ceta-
 :lui, 516.
 piscop de Iustiniana Prima, 177;
 îpiscop de Ohrida, 206; — nu-
 de Larissa, 177; — episcop de
 29, 146; — episcop la Odysos,
 mitropolit al «Turciei» (Unga-
 !: — episcop de Luț, 278, 280;
 pus episcop de Roman, 363 ; —
 de Huși și Roman, 458, 480; —
 de Vad, 510, 619; — episcop
 de , 293, 296; — de Caffa,
 mitro-
 Hunedoara, 293-295, 309, 495,
 din Peșteana, mitropolit al
 aniei, 498, 499, 615 ; — de la
 mitropolit al Transilvaniei,
 502-504, 580, 619; — de Riza, epis-
 cop catolic, 339; — cneaz român,
 sec. XIII, 244, 254; — V Paleologul, 229,
 230, 257; — VI Cantacuzino, 229; — VIII
 Paleologul, 341, 343, 345 (împărați ai Bi-
 zanțului); — Vodă cel Viteaz, domn al
 Moldovei, 440, 474, 475, 490, 492, 493,
 571, 578; — protopop în Seghiște, 615;
 — protopop în Kratovo, 518, 637; —
 (Românul), preot în Sînpetru, 526, 528 ;
 — preot în Episcopia vlahilor, 206, 613;
 — zugrav la Sucevița, 601; — zidar în
 Suceava, 507 ; — Exarhul, cărturar slav,
 191, 429; — Casian, sfînt, teolog scit, 31,
 151, 152; — Damaschin, sfînt, 145, 414;
 — Gură de Aur, sfînt, 146, 155, 414, 419;
 — de Rila, sfînt, 191, 208, 302; — cel nou
 de la Suceava, sfînt, 282, 283, 323, 355,
 378, 386, 409, 425, 426, 477, 568, 569, 593,
 600, 601.
 Ioanichie, egumen la Tismana, 371 ;
 — episcop la Rădăuți, 275, 323, 367, 369-
 370, 385, 420, 489; — copist la Neamț,
 400; — mitropolit în Transilvania, 295,
 296, 300, 495 ; — patriarh de Ipek, 258;
 — de la Cerna, episcop de Vad, 511, 512.
 Ioasaf — II, patriarh ecumenic, 474, 628;
 — psalt moldovean, 609.
 Ionașcu Ion, istoric, 104, 114, 325, 544.
 Ionescu Grigorie, prof. 326, 335 ; — Ioan,
 pr. istoric, 38, 45, 82, 262, 460, 563.
 Ioniță, țar în Tîrnovo, 204, 205, 210, 255.
 Iordanes, scriitor bizantin, 186.
 Iorga Nicolae, 11, 15, 16, 20, 33, 35, 42,
 48, 51, 72, 132, 210, 229, 261, 284, 300, 307,
 362, 411, 412, 439, 468, 490, 492, 503, 507,
 508, 515, 547, 563, 627, 640, 641.
 Iosif, primul mitropolit al Moldovei, 270,
 275, 277, 279, 280, 284, 319, 322, 340, 343,
 368, 430; — mitropolit al Ungrovlahiei,
 ' 372, 438 ; — mitropolitul Timișoarei, 333;
 — II, patriarh ecumenic, 340, 342, 343,
 344.
 Iov, patriarhul Moscovei, 628; — sihas-
 trul, 386.
 Iovan, tipograf muntean, 452, 536, 543.
 Iovian, împărat bizantin, 123. Irineu,
 episcop martir, 86.

- Isac, vistiernicul lui Ștefan cel Mare, 297, 409, 424.
- Isaia, episcop de Rădăuți, 14, 420, 492, 493, 494, 520, 637, 639; — călugăr la Hilandar, 309; — pîrcălab la Chilia, 365; — diac copist, 420; — Pustnicul, copist la Moldovița, 517.
- Isidor, preot moldovean, 270, 619, 620; — mitropolit al Kievului, 343; — patriarh ecumenic 236. Iufu Ion, slavist, 53, 416, 426, 427, 530; — Zlatca, slavistă, 416, 427. Iuga, preot în Baia, 380, 620. Iulian, episcop în Sardica, 129, **137**; — A-postatul, împărat roman, 90, 123, 158. Iuliu, papă, 119; — martir, 86. Iustin Martirul și Filozoful, sf. 67. Ivan III, mare cneaz al Rusiei, 366, 438; — IV cel Groaznic, 457, 487, 520, 639; — cneaz în Rășinari, 545; — Ioan, diac, cercetător, 326-370, 388, 640.
- Ivanco, conducător în Dobrogea, 230. Ivănescu G., filolog, 71, 72. Ivireanul Antim, mitropolitul Ungrovlahiei, 13, 14, 21, 27, 75.
- J** **1.-M4**
- Jako Sigismund, cercetător, 560, 561.
- Jan I Olbracht (Ioan Albert), rege al Poloniei, 353, 367, 370, 378, 385.
- Jandov, ucenic al Sf. Ciril, 193.
- Jastrzebiec Andrei, episcop catolic la Siret, 274.
- Jirecek Constantin, bizantinolog, 206.
- Justin I, împăratul Bizanțului, 148, 149, 172, 178.
- Justinian, împăratul Bizanțului, 93, 118, 142, 148, 162, 172, 173, 176, 178, 179, 204, 435, 634.
- K**
- Kamasis, martir în Noviodunum-Niculitel, 88, 166.
- Karadja Constantin, cercetător, 347.
- Karácsonyi János, istoric maghiar, 220.
- Kedrenos Gheorghe, cronicar bizantin, 202, 217.
- Kemeny Iosif, istoric și arheolog, 97.
- Kogălniceanu Mihail, 34.
- Kocel, principe, 190.
- Korobeinicov Trifon, călător rus, 639.
- Kozak Eugen, cercetător, 33.
- Lactanțiu, scriitor creștin, 76.
- Ladislaw IV Cumanul, 247; — cel sfânt, 216, regi ai Ungariei.
- Laiotă Basarab, domnul Țării Românești, 433.
- Lapedatu Alexandru, prof. acad., 51.
- Lascaris Mihail, bizantinolog, 206.
- Lațcu, domnul Moldovei, 274, 323, 368, 406; — ctitorul bisericii din Streisîn-georgiu, 402.
- Laurent Vitalien, bizantinolog, 37, 52, 155, 263, 268, 271, 272, 284, 285, 320, 340, 348.
- Laurențiu, episcop în Novae, 134.
- Laurian August Treboniu, 34, 507.
- Lavrentie, episcop la Rădăuți, sec. XV, 275, 368, 369, 386; — ieromonah tipograf, 452, 536, 542, 543.
- Lavru, martir, 86.
- Lazarevici Ștefan, cneazul Serbiei, 310, 437.
- Lazăr, cneazul Serbiei, 307, 308, 309, 437, 589, 590; — egumen la Snagov, 316.
- Lăcustă Ștefan, domnul Moldovei, 511.
- Lăpușneanu Alexandru, domnul Moldovei, 321, 474, 475, 476, 487, 489, 490, 491, 492, 496, 509, 512, 520, 525, 549, 570, 571, 572, 573, 574, 578, 588, 600, 607, 608, 618, 631, 633, 637, 638.
- Lăudat I. D., prof., 54.
- Lăzărescu Emil, cercetător, 427.
- Lecapen Roman, împărat al Bizanțului, 191, 228.
- Leon I, împărat al Bizanțului, 131, 147; — papă, 130, 138; — domn al Țării Românești, 439; — VI, Filozoful, împăratul Bizanțului, 220; — III, 178.
- Leontie, episcop de Rîmnic, 462, 463.
- Leonțiu, călugăr scit, 154; — prefectul Iliricului, 85.

- ieorghe, episcop catolic în Alba 39.
 împărat roman, 66, 68, 84, 86, 87, 113, 158, 162.
 neaz român în 1247, 244, 245, 246, cneaz în 1277, 246, 247, 254.
 orghe, pr. istoric, 54. Dimitrie, tipograf, 11, 447, 540-1, 579, 636.
 psalt, 609.
 potul lui Luca din Cipru, 458; —, 557.
 episcop din Vicina, 235; — din îpiscop de Buzău, 445, 456-459, și mitropolit al Ungrovlahiei, 639.
 tor și protopsalt la Putna, 487, 575.
 artir, 87.
 el Mare, regele Ungariei 265, 297, 307, 330, 613. >r, istoric maghiar, 244. ;, fiul lui Lykaios, preot, 612. i, istoric acad., 37, 50. Ean, preot istoric, 9, 11, 52, 85, 162 226, 295, 296, 300, 301, 508,
 rtir, 86.
 rtin, reformator, 497, 504, 546.
- M**
- irhiepiscop de Vicina, 236; — it al Ancyrei, 279; — mitropoildovei în sec. XV, 340, 407; — t al Ungrovlahiei sec. XV, 349, I — tipograf apoi mitropolit al ihiei, sec. XVI, 11, 373, 443, 444, 449, 461, 535-540, 543, 590, 635, episcop de Roman; — II, Croîpiscop de Roman, 13, 470, 473, 489, 490, 491, 494, 517, 520, 569, patriarh ecumenic, 277; — paİpek, 500; — episcop de Lvov, opist în Țara Românească, 517; Boiște, 386.
 ereziarh, 128, 145. :.
 episcop în Ulpiana, 120.
- Macrea Mihai, arheolog, 104.
 Macrobiu, martir, 87.
 Magdalena, ctitora schitului Corbii de Piatră, 568.
 Maior Petru, 32, 44, 45, 133, 221, 295.
 Mamas Grigorie, patriarh ecumenic, 344.
 Manasses Constantin, cronicar bizantin, 415, 486, 520.
 Mangra Vasile, mitropolit, istoric, 47, 226, 300, 562.
 Manolache Teodor, 53.
 Manolli din Niaesia, arhitect, 585.
 Manuil II Paleologul, împăratul Bizanțului, 271, 279, 339, 340.
 Manuzio Aldo (Aldus Manutius), tipograf, 533, 539, 540.
 Marcel, episcop al Ancyrei, 120, 121, 122.
 Marcellus, episcop în Nicopolis, 131.
 Marcelin, martir din Tomis, 87, 143.
 Marcian, martir, 86, 164; — episcop în Abrittus, 129, 131; — episcop în Naîsus, 125; — împărat în Bizanț, 127.
 Marcu, mitropolit la Feleac, 296, 298, 300 495, 512; — pristavul de la Voroneț, 472; — Aureliu, împărat roman, 59, 61, 83; — episcop de Tomis, 118, 144.
 Mardarie, tipograf sîrb, 536, 538; — brodeur, 607 i — episcop de Rădăuți, apoi mitropolit al Moldovei, 479. 639.
 Mareș Alexandru, filolog, 531, 532, 562, 563.
 Măria, de Mangup, 380, 406, 408, 435; — Voichita 380, 400, 408 (soțiile lui Ștefan cel Mare); — fiica lui Ștefan cel Mare, 380; — soția lui Petru Rareș, 380.
 Marian, Simion Florea, preot folclorist, 27, 285, 523.
 Mălina, soția lui Alexandru cel Bun, 407, 419.
 Marina Justinian, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, 20.
 Marinescu Constantin, istoric, 262, 284, 300.
 Martialis, episcop în Appiaria, 131.
 Martinuzzi Gheorghe, guvernator, 496.
 Martirius, episcop în Marcianopolis, 128.
 Matei I, patriarh ecumenic, 271, 280, 281, 282; — egumen la Tismana, 371,

- 458; — mitropolit al Mirelor, 456, 457; — preot în Rășinari, 546; — preot în Valea Rodnei, 615, vezi și Corvinul.
- Mateiaș vistiernicul, ctitor, 570.
- Mauriciu, călugăr scit, 148; — împărat al Bizanțului, 150.
- Maxențiu Ioan, călugăr «scit», 148, 154.
- Maxim, citețul, martir, 86; — episcop în Diocletiana, 131; — ieromonah și «maistor» la Cozia, 585.
- Maxima, martiră, 85, 612.
- Maximian, împărat roman, 83, 84.
- Maximilian de Habsburg, 512.
- Maximin Daia, 89; — Tracul, 83, împărați romani.
- Maximinus, episcop de Trevert, 119.
- Mănăilă, tipograf Brașov, 554, 557.
- Mărișescu Teodor, copist la Neamț, 420, 426.
- Măzăreanu Vartolomeu, arhim. 40, 44.
- Meletie, episcop la Rădăuți, *sec.* XV, 275, 277, 279, 282, 368, 430, 619.
- Menumorut, duce în Bihor, 213, 219, 220.
- Metăș Ștefan, istoric, 50, 54, 295, 300, 335, 411, 490, 508, 515, 582.
- Metodie, sf., creștinătorul moravoslavilor, 189-193, 198, 200, 415.
- Miclăuș, ctitorul bisericii din Ribița, 330, 404.
- Micu Samuil, 44, 133.
- Migne Jacques Paul, editor, 30, 31.
- Mihai, diacon copist în Moldova, 471, 473, 517, 593; — preot cărturar în Brașov, 453, 526, 556, 557, 558, 617; — preot filocalvin în Nimăiești, 616; — clucerul, ctitor mînăstirea Panaghia, 567; — Vi-teazul, domnul celor trei țări românești, 14, 19, 440, 454, 455, 456, 457, 464, 467, 469, 470, 481, 488, 502, 503, 566, 591, 603, 618, 619, 622, 629, 630, 631, 632, 633, 639.
- Mihail, arhiepiscop al Kievului, 232, 233, 234; — mitropolit al Betleemului, 278; — I, episcop la Rîmnic, apoi mitropolit al Ungrovlahiei, 453, 464; — II, mitropolit, 454; — II, domn al Țării Românești, 371, 399; — III, împărat al Bizanțului, 189; — Paul, pr. istoric, 53, 428, 439, 641.
- Mihăescu Haralambie, filolog, 201, 237, 261, 284, 348.
- Mihăilă G., filolog, 40, 200, 201, 413, 427, 449, 494, 530, 531, 532, 640.
- Mihnea cel Rău, 521; — Turcitul, 449, 452, 453, 464, 536, 558, 567, 578, 628, 631, 633, 635, domni ai Țării Românești.
- Mihul, zugrav din Crișul Alb, 291, 331, 402, 405.
- Miklosich Fr., istoric austriac, 37, 261, 284.
- Mina, zugrav la Căluș, 603.
- Mioc Damaschin, istoric, 325, 346, 360, 450, 530, 544, 584.
- Mircea Ion Radu, cercetător, 313, 437, 611, 641; — cel Bătrîn, domnul Țării Românești, 230, 242, 260, 263, 266, 270, 271, 305, 306, 310, 311, 314, 315, 316, 317, 332, 337, 341, 371, 390, 391, 405, 437, 589, 590.
- Mironescu Athanasie, mitropolit primat, 46.
- Miroslav, preot în Giulești, 290, 615.
- Misail, egumen la Voroneț, 381; — Călugăru, 282, 363.
- Mitrea Vornicul, ctitor la Tisău, 467; — Bucur, arheolog, 103.
- Mitrofan II, 344 și III, 628, patriarhi ecumenici; — episcop la Rădăuți, 489; — episcop de Roman și mitropolit, 479, 488.
- Mladin Nicolae, mitropolit, 53.
- Mohamed II, sultan, 295, 337.
- Moise, tipograf la Țirgoviște, 540, 541, 636; — Filozoful, cărturar din Suceava, 423; — Basarab, domnul Țării Românești, 463.
- Moisescu Gheorghe I, preot *istoric*, 11, 20, 31, 52, 250, 360, 362, 439, 450, 640; — Cristian, arhitect, 55, 237.
- Moisiu Gligorie, argintar moldovean, 608.
- Moldo van Ioan Micu, istoric, 39, 47, 48, 413.
- Moldoveanu Filip, tipograf în Sibiu, 11, 538, 545, 549.
- Molin Virgil, cercetător, 544, 560, 561, 562.
- Mongu Petru, patriarh al Alexandriei, 172.
- Monofilus, episcop în Durostorum, 131.
- Montanus, preot martir, 85, 612.
- Montdesert Claude, editor, 31.

- k Gyula, bizantinolog maghiar, familie de domni moldoveni; — :ta, soția lui Ieremia, 476; — ;he, episcop de Rădăuți, 476, 483, 3_494; — apoi mitropolit al Mol-13, 630; — Ieremia, domn, 456, î, 479, 481, 482, 488, 571, 572, 607, !, 639; — Ioan (Ioanichie), logofăt, • Petru, mitropolit al Kievului, 27, 7; — Simion, domn, 455, 456, 457, 2, 607, 639; — Toader, postelnic r al bisericii din Burdujeni, 572. l, ucenicul Sf. Ciril, 193.
- u Ion B., pr. istoric, 54, 336, 582. ., filolog, 210.
- a Măria Ana, istoric de artă, 55, 2, 413.
- andid, pr. istoric, 51, 335, 625,
- N**
- Grigorie, editor documente, 38, .. 439, 640.
- eot în Streisîngeorgiu, 290, 328,)
- Dimitrie, episcop catolic în Alba 37.
- artir în Tomis, 87, 143. /
- rturar slav, 191.
- Petre Ș., istoric, 55, 82, 114, 168, I, 237, 238, 272, 285, 313, 348, 370, J, 449, 450, 518, 641 ; — Udriște, r muntean, 529.
- boier moldovean, 343, 344;
- rab, domnul Țării Românești 40, , 317, 373, 437, 440, 442, 443, 444, i, 447, 448, 449, 461, 462, 463, 465, 3, 521, 529, 530, 538, 540, 565, \ 583, 584, 586, 589, 590, 591, 592,), 628, 631, 632, 636, 637.
- i, preot în Brașov, 458.
- mitropolit al Ohridei, 630.
- oan, cronica-r, 39, 379, 386.
- Ștefan, jupan sîrb, 207, 302, 431,
- areț la Neamț, 13.
- eresi&rh, 128, 129, 131, 153. :&
- Nero, împărat roman, 83.
- Nestor, cronicar rus, 212, 225, 228.
- Netzhammer Raymund, arhiepiscop, isto-ric, 52, 91, 155.
- Nicandru, martir, 86, 164.
- Nicanor, episcop la Roman și locțiitor de mitropolit, 478, 479, 437, 488, 493.
- Niceta, episcop de Remesiana, 132, 133, 134, 140.
- Nichifor, patriarh ecumenic, 227, 415; — mitropolit al Ungrovlahiei, 453, 454; — sculptor la Neamț, 470, 605.
- Nichita (Romanul), martir, 110; — zugrav în Moldova, 323, 363, 399.
- Nicodim de la Tismana, 11, 209, 266, 267, 302, 303, 306-313, 314, 318, 324, 329, 355, 371, 386, 408, 414, 423, 424, 436; — pa-triarh de Ipek, 437 ; — copist la Putna, 401, 419, 426.
- Nicola, «comite», 203; — preot în Bra-șov, 297.
- Nicolae, III, 242 și IV j — de Buda, epis-cop catolic, 265; — episcop de Rădăuți, 275, 276, 368 ; — din Creta, zugrav, 594, 603; — Alexandru Basarab, domn al Țării Românești, 236, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 263, 265, 274, 318, 398, 430, 436, 437.
- Nicolăescu-Plopșor C, arheolog, 70.
- Nicolescu Corina, istoric de artă, 55, 326, 412, 413, 428.
- Nicostratus, martir, 86.
- Niculiță, conducător al vlahilor din Elada, 203.
- Nifon II, patriarh ecumenic, 40, 298, 350, 355, 441-443, 446, 449, 461, 627, 632, 638.
- Nistor Ion I., istoric, 35, 51, 410, 211, 641.
- Nistora, soția cneazului Cîndreș din Strei-sîngeorgiu, 328, 402.
- Norocel Bpifanie, episcop 53, 70, 170, 211.
- O**
- Oană (Ivan), ctitorul Humorului, 321, 376.
- Odobescu Alexandru, 35, 423, 537, 539, 544, 636.
- Ociarovici Mara, ctitoră la Bîrsău, 330, 579.

- Ohanes, episcop armean la Suceava, 338.
 Ohtum, vezi Ahtum.
 Oltea, mama lui Ștefan cel Mare, 320, 406, 569. Olteanu Pândeale, slavist, 193, 201, 522, 562,
 563. Onciul Dimitrie, istoric, 48, 201, 206, 241, 261.
 Onufrie, * copist în Țara Românească, 517.
 Oprea, preot în Brașov, 559; — ■ psalt în Brașov, 609; — tipograf, 541, 542.
 Origen, scriitor bisericesc, 67, 146.
 Orosius Paul, scriitor antic, 93, 115.
 Osius, episcop în Cordoba, 119, 120.
 Otto I, împăratul Germaniei, 212, 218.
 Oțetea Andrei, istoric, acad., 35.
 Ovidiu, poet roman, 63, 64, 141.
- Pachymeres Gheorghe, cronicar bizantin, 236.
 Pahomie, egumen la Peri, 292; — copist la Voroneț, 420; — II, 453, 628, patriarhi ai Constantinopolului; -r- episcop de Rădăuți, 489.
 Paisie (cel scurt) egumen la Putna, 380; — copist la Putna, 420; — episcop la Rîmnic, 463; — episcop la Buzău, 465, 466.
 Paladie, copist la Putna, 420. †
 Palladius, episcop în Ratiaria, 124.
 Pamfil Viorică, filolog, 563. s
 Panait Ioana Cristache, istoric, 55, 336.
 Panaitescu P. P., istoric, 35, 39, 41, 51, 55, 69, 72, 74, 65, 192, 201, 210, 259, 306, 312, 325, 346, 347, 360, 427, 450, 483, 491, 494, 522, 530, 531, 544, 559, 560, 641.
 Papacostea Șerban, istoric, 261, 284, 285, 347.
 Papahagi Pericle, filolog, 74, 82.
 Pasicrat, martir, 86.
 Pascu Ștefan, istoric acad., 28, 55, 226, 515.
 Paternus, episcop în Tomis, 147, 148, 160.
 Patricius, preot în Tomis, 159.
 Paul, episcop în Ulpiana, 177. †
 Paulin, episcop de Nola, 132.
 l'auschner Sebastian, medic, 546. >I
- Pavel, Sf. Apostol, 62, 63, 64, 65, 66, 115 i
 — din Samosata, eresiarh, 122, 123; — clin Alep, arhidiacon arab, 42, 306.
 Păcățian Teodor V., istoric, 37. Păcurariu Mîrcea, pr. istoric, 56, 226, 301, 336, 483, 494, 508. Pătrașcu cel Bun, domnul Țării Românești
 448, 466, 496, 512, 542, 549, 556, 566, 617.
 Pârvan Vasile, arheolog, 29, 30, 48, 68, 70, *
 74, 82, 114, 126, 151, 155, 158, 175.
 Peresvetov Ivan, călător rus, 639. Perianu Ecaterina, ctitora bisericii din Lugoj, 333.
 Perigen, episcop Paleopatra, 138. Perșanu Manea, clucer, ctitor de biserici,
 567. Peștișel Moise, pastor calvin în Lugoj, 507,
 558.
 Petranu Coriolan, istoric de artă, 51, 335, 411. Petru, episcop la Novae, 131; — diaconul,
 călugăr «scit», 154; — țar bulgar, 191; — conducătorul statului româno-bulgar, 204, 205; — mitropolit la Feleac, 299, 300, 495, 498; — cneaz în Strei, 402; — cneaz în Vintere, 614; — protopop moldovean, 279, 619; — protopop în Ostrov, 290, 613; — protopop în Hunedoara 614; — protopop în Seghiște, 615; — preot în Valea Rodnei 615; — cel Bătrîn, preot în Brașov, 617; — cel Tânăr, preot în Brașov, 452, 457; — preot în Socet, 290; — fiul lui Ștefan cel Marc, 320, 321, 406; — I Mușat, 274, 277, 319, 323, 377, 378; — II, 319; — cel Tânăr, domn al Țării Românești, 330, 467, 566, 591, 633, 634; — Aron, 319, 352, 353.
 Petronius, episcop de Novae, 129.
 Pigas Meletie, patriarh al Alexandriei, 480, 629, 630.
 Pimen, călugăr la Neamț, 318, 386. Pippidi, D. M., istoric, 132, 140. Pistrui Chirii, pr. prof., 201, 211, 418, 128,
 530.
 Pîclișanu Zenovie, istoric, 250, 300, 301.
 Pîrvu, logofătul, ctitorul mînăstirii Bucovăț, 567.

mădeală Antonie, mitropolit, 20, 42, 53.
4, 103, 530.

icarp, episcop în Sexanta Prista, 129.
lion, martir, 77, 86.

p Ștefan (Gruia), istoric, 347, 348.

ia Atanasie, prof. 54, 562; — Victoi
rof., 301, 525; — Lisseanu G., prof. 91,
15; — Radu, istoric, 301, 336, 412, 413.
ea Nicolae, episcop, istoric, 47, 206.

escu-Cilienii, Ioan, pr. istoric, 54; —
nilian, arheolog și istoric, 30, 52, 103,
4, 156, 170, 182, 237; — Nicolae M.,
eot acad., 38, 49, 82, 91, 211, 272,
0, 450, 625, 640; — Teodor M. prof.,
, 91.

jvici Eusebiu, prof. 47; — Gheorghe,
stopop, istoric, 47.

șcu Scarlat, preot, istoric, 53, 284, 313,
>, 362, 370, 388, 427, 483, 494,
rogenetul Constantin VII, împărat al
antului, 217, 518.

nb Marius, 335, 336, 413, 611.

rvino Antonie, iezuit, 502.

i.stin Iacob, episcop catolic, 288.

îs, guvernatorul Pannoniei Inferior,

i, arhiepiscopul Constantinopolului,

pius din Cezareea, istoric, 172, 173.
186.

povici Alexe, filolog, acad., 521.

r, copist moldovean, 482. tus,

episcop în Naïsus, 177. e

Dumitru, arheolog, 103.

enes, episcop în Sardinia 119, 120.

Guvriil, 40.

conducător al vlahilor din Balcani,

u Ilarion, arhieru, istoric, 37, 47;

îxtil, filolog, 51, 72, 74, 62, 210, 521,

iu] Gherasim, egumen 13; — Var-
ieiu, egumen, 13.

Q

anus, martir, 86.

ji

R

Radu, — I, 263, 309, 314, 315, 316, 437,
440; — cel Frumos, 310, 349, 372, 405;
— cel Mare, 298, 317, 350, 371, 372, 373,
374, 375, 433, 434, 435, 441, 442, 444, 443,
447, 461, 462, 535, 536, 540, 565, 583, 589,
634, 635, 637; — de la Afumați, 33, 440,
416, 442, 462, 463, 465, 466, 565, 575; —
Bădica, 447; —■ Mihnea, 455, 566; — Pai-
sie, 442, 447, 448, 465, 540, 565, 566, 578,
551, 590, 634, 635; — Șerban, 456, 457,
467, 566 (domni ai Țării Românești); —
grămăticul din Mănăcești, 525.

Raduslav, zugrav în Țara Românească, 520.

Rafail de la Agapia, 574.

Rakoczy Gheorghe II, principe al Transil-
vaniei, 514.

Rally Paleologul Dionisie, mitropolit al
Tîrnovei, 480, 481, 488, 630.

Rareș Petru, domnul Moldovei, 440, 470,
471, 472, 475, 485, 486, 489, 491, 492, 495,
509, 510, 511, 520, 541, 547, 569, 571, 573,
583, 587, 588, 592, 593, 594, 595, 596, 599,
600, 602, 604, 617, 619, 621, 633, 637, 639;
— Iliăș, 483, 486, 489, 490, 491, 511; —
Ștefan, 415, 485, 486, 489, 491, 569, 600,
631.

Rădulescu Adrian, arheolog, 170, 237.

Rămureanu Ioan, preot, istoric, 31, 52, 56,
70, 91, 114, 126, 155, 209, 226, 238, 360,
362.

Reichenthal (Richenthal), Ulrich von, ca-
nonic, 341, 347. Reli Simion, profesor de
teologie, istoric,

12, 50, 70, 91, 211, 361, 362, 370, 494, 582.

Rezuș Petru, pr. prof. 275, 284, 285, 363,
388.

Robert, arhiepiscop de Esztergom, 241.

Roesler Robert, teorie neștiințifică, 92, 96.

Rogierius, canonic în Oradea, 242. Roman

I, 278, 323, 324, 406, 485, domn al

Moldovei.

Romulus, preot martir, 86. Rosetti

Alexandru, filolog, 71, 72, 74, 82,

201, 222; — Radu, istoric, 242, 250, 347.

Rostislav, principe morav, 190.

- Roșea Grigorie, mitropolitul Moldovei, 13, 320, 381, 471, 473, 474, 475, 482, 517, 541, 569, 598, 599, 605, 607, 637.
- Rotompan Stanislav, boier moldovean, 341.
- Rudeanu Teodosie, logofăt, ctitorul schitului Flămîncla, 567.
- Rudolf I, 355 ; — II, 479, împărați ai Germaniei.
- RUI, arhiepiscopul Tesalonicului, 138.
- Rufini Mario, prof., 544.
- Ruset Antonie, domii al Moldovei, 383.
- kusu Mirceu, 103, 104.
- Russo Demostene, bizantinolog, 51.
- Russu I. I., istoric, 104.
- Ruxandra, soția lui Radu de la Afumați, 565, 628 ; — soția lui Alexandru Lăpuș-iiiaiu, 571, 633, 634, 637,
- S**
- Sabbatian, prefectul Durostorului, 90.
- Sabinianus, episcop în Zappara, 177.
- Sacerdoțeanu Aurelian, istoric, 20, 28, 42, 43, 51, 53, 54, 201, 261, 272, 468.
- Salvaressi Ecaterina, ctitoră la Slătioarele, 566, 591.
- Salvian din Gallia, scriitor antic, 93, 115.
- Sanniil, tar bulgar, 191, 203, 204 ; — probabil episcop la Roman, 363.
- Sansala, preot got, 111, 113, 612.
- Sartorius Ioan, episcop catolic la Șiret 274.
- Sas, fiul lui Dragoș, domn în Moldova, 273, 323.
- Sasul Iancu, domn al Moldovei, 476, 477, 479, 488.
- Saturnin, episcop în Marcianopolis, 129, 130.
- Satzas, conducător în Dobrogea, 229, 233, 234.
- Sava, zis Gotul, martir, 110, 111, 112, 113 ; — arhiepiscop al Serbiei, 255, 302, 431, 535 ; ~ episcop la Rădăuți, 275, 362, 368 ; — mitropolit la Geoagiu, 499, 500, 505, 552 ; — ■ Aurel, editor, 37.
- Savu (Sava), episcop la Vad, 514.
- Scriban Filaret, arhiereu, 11, 45.
- Sebastiari, episcop în Sirmium, 186.
- Secundianus, etj?^{sc}P în Novac, 124,
- Secundus, martir\86.
- Seneslau, voievody român sec. XIII 2441 245, 254, 318.
- Serafim, mitropolit aV Ungrovlahiei 459J 453, 464, 501, 502, 5K6.
- Serghie, episcop în Munckci și Maramureș I 503.
- Sestlav, conducător în DobÂogea, 229, 234
- Sibiescu Vasile, pr. prof. 250.
- Sigismund 111, regele PolonieiY 455 ; — Ce Luxemburg, regele Ungariei, 287, 297, 340, 341, 613.
- Sihastrul, vezi Daniil.
- Siluan, egumen la Putna, 485, 517 ; — călugăr la Neamț, 318, 386, 407.
- Sitvanus, diacon martir, 86 ; — episcop arian, 109.
- Simedrea Tit, mitropolit, istoric, 38, 10, 49, 311, 312, 428, 449, 541, 640.
- Simeon, țar bulgar, 191, 204 ; — arhiepiscop al Tesalonicului, 301.
- Simion, magistrul și logotetul, cronicar, bizantin, 415 ; — protopop în Moldova, 620 ; — Sălăjanul, egumen la Peri, 293.
- Simonescu Dan, prof., 27, 39, 40, 44, 51, 53, 54, 463, 532, 543, 544, 560, 561, 562.
- Simplicius, martir, 86.
- Simpronianus, martir, 86.
- Sinan pașa, 459.
- Sineros, martir, 86.
- Siricius, papă, 125, 137.
- Șirul Efrem, sf., 114.
- Sîrcu Polihronie, cercetător, 491.
- Sixt III, papă, 139 ; — V, papă, 478.
- Skanderbeg Gheorghe, despot albanez, 441.
- Skylitzes Ioan, cronicar bizantin, 217.
- Slavici Ioan, 35.
- Smeredeva Petru, argintar în Becicherecul Mare, 607.
- Smochină N. și N. N., cercetători 427, 532.
- Sobieski Jan, regele Poloniei, 407. Socrate, istoric bisericesc, 31, 108, 145, 146. Soironie, egumen la Cozi a, 315 ; — călugăr la Neamț, 318, 386,- — zugrav la Suce-

'ia.an, împărat roman, 59, 83.
 "rapoldner Lucas, tipograf în Sibiu, 545.
 Vasaric, episcop arian la gepizi, 185.
 "rebonianus Galus, împărat roman, 105.
 "vil, diac copist, 420.
 rriřan, preot copist, 517.
 'rotuřan Gavriil, logofăt, ctitor Părhäuti, 570, 587, 600, 607, 633. ^udor D., arheolog, 29, 104, 174, 182; — diacul, tipograf, 557. furcu Constantin, istoric, 54, 388. furdeanu Emil, cercetător, 41, 51, 20!, 313, 413, 426, 427, 428, 434, 439, 530, 671, 640, 641.
 fuscus Thomas, cronicar , 248. fzigara Zottu, vistiernic, ctitor Hlincea, 571. rzimisk.es Ioan, împăratul Bizanțului, 202, 204, 228.
 famblac Grigorie, ieromonah, apoi mitropolit al Kievului, 209, 281, 282, 340, 430. Cepeř, vezi Vlad. fintea armařul, 466.

U

Ulea Sorin, istoric de artă, 55, 412, 483, 610, 611.
 C|lfila, episcop got arian, 67, 107, 108, 109, \124.
 Umur, beg în Anaiolia, 256. /p-in.
 Uranius, episcop arian, 109. :!>
 Urban V. papă, 265, 274, 307.
 Ureche Grigorie, cronicar, 39, 282, 343, 347, 351, 352, 363, 369, 379, 385, 474, 475, 481, 483, 486, 487, 490, 511, 569, 639; — Nestor si Mitrořana, ctitorii minăřtiri; Secu, 572.
 Urechia Vasile Alexandrescu, istoric, 35.
 Ursacius, episcop arian în Singidunum, 118, 120, 121, 123; 124.
 Ursilius (Ursicius), episcop în Scupi, 131.
 Urs, preot în Cotiglet, 297, 525.

V

Valens, împărat roman, 106, 108, 109, 118, 123, 124; —■ episcop arian în Mursa, 120, 121, 144; — episcop în Oescus, 120.
 Valentin, martir, 86 ; — preot husit, 339.
 Valentinian I, 123 ; — II, 123, împăraři ai Bizanțului ; — episcop în Tomis, 148, 149, 151.
 Valerian, împărat roman, 83 ; — martir în Tomis, 87 ; — episcop în Marcianopolis, 131.
 Varlaam, mitropolitul Ungrovlahiei sec. XVI, 447 ; — mitropolitul Moldovei, sec. XVII, 14, 21, 74, 75, 573, 574.
 Vasile cel Mare, sfânt, 108, 111, 112, 113,, 121, 127, 128, 145, 153, 155, 414, 419; — episcop de Ancyra, 123 ; — arhiepiscop de Tırnovo, 208, 613; — episcop la Roman, 366-367, 385, 438, 470, 481; — copist la Putna, 421, 422; — preol în Fc-leac, 296, 298; — protopop, cronicar, Brařov-Șchei, 44, 525; —■ II, Bulgaro-ctonul, împăratul Bizanțului, 203, 205, 206. 222.
 Vasilescu Emilian, diac. prof., 70.
 Verca, preot got, 110.
 Vlad, Călugărul, 372, 374, 375, 433, 434, 437, 441, 444, 465, 567; — Dracul, 260., 317, 337, 37i, 373; — înecatul, 565, 530, 634; — Țepeř, 337, 349, 371, 372, 374, 375, 434; -- Vintilă, 463, 465, 565, 606, 637 ; — cel Tınăr (Vlăciut), 328, 434, 144, 537 ; — Sfifron, pr. prof., 52.
 Vladimirescu Tudor, 14, 19.
 Vasilisc, episcop în Sardica, 177.
 Vătășianu Virgil, istoric de artă, 51, 335, 388, 411, 611.
 Vellas, creștin got, 110.
 Venustus, martir, 86.
 Verca, martir got, 110, 612.
 Veress Andrei, editor documente, 35.
 Vetranton, episcop la Tomis, 112, 113, 144, 145.
 Vigilius, papă, 149, 155, 177.
 Vingurich, conducător got, 110.
 Vintilescu Drăghici, boier muntean, 608.

Vjsarion, egumen la Cozia, 350; — copist moldovean, 122.

Visa, ctitoră la Crișcior, 330.

Vitalian, general bizantin, 134, 237, 238.

Vitalis, episcop în Aquae, 120.

Vitold Teodor, boier moldovean, 39-1, 390.

Vitns de Montefero, capelan, 265.

Virtosu Emil, istoric, 28, 522.

Vladislav I (Vlaicu), 230, 259, 260, 263, 267, 268, 305, 306, 309, 316, 317, 398, 399, 407, 433, 436 ; — II, 288, 293, 297, 318, 372, 374 ; — III, 416 (domni ai Țării Românești); — II, ctitorul bisericii din Rîbița, 330, 404 ; — v. și Iagello.

Viaicu, ctitor la Streisingeorgiu, 402 ; — clucerul, ctitor la Aninoasa-Cislău, 566.

Vlastares Matei, canonist, 487.

Vlemides-Nichifor, scriitor bizantin, 425.

Voicu, preot în Brașov, 617.

Voileanu Matei, istoric, sec. XX, 38.

Voinescu Teodora, istoric de artă, 55, 412, 413.

Vornicescu Nestor, mitropolit, 53, 54, 91, 156, 313, 427, 581, 582, 640.

Vukovici Bojidar, tipograf, 425, 541.

Vulpe Radu, arheolog, 132, 170.

W

Wagner Valentin, conducător de tipoyraie în Brașov, 550.

Wiclif John, reformator englez, 338, 3 10.

Wurmloch Adalbert, pastor în Bistrița,

546, 547. Werbocki Ștefan, jurist maghiar, 289.

X

Xenopol, A. D., istoric, 20, 48, 72, 210,

Z

Zacan Efrem, traducător al Paliei, 507, Zajaczek Ștefan Martini, episcop ca: la Șiret, 274. Zamfira, ctitora mînăstirii Prislop, 329,

580, 582, 603. Zamfirescu Dan, istoric, 40, 55, 428, 494, 530, 531, 640.

Zamoyswi Toma, cancelar polon, 455.

Zamolxis, zeul daco-getilor, 69.

Zampa, preot în Clopotiva, 290, 613.

Zăpolya Ioan, voievod al Transilva: 495, 496, 498, 509, 511 ; — Ioan Simund, principe al Transilvaniei, 496, 499, 500, 504, 505, 506, 507, 512, 549. — Isabella, soția lui Ioan, 199, 511, 549.

Zeiller Jacques, istoric francez, 52, 85 114, 126, 139, 140, 174, 177, 131.

Zenon, împăratul Bizanțului, 150, 172.

Zizka Jan, revoluționar ceh, 339.

Zlătarul Dumitru, argintar din Lip 607.

Zonaras Ioan, cronicar bizantin, 415.

Zosin vistiernicelul, ctitorul schitului sin, 572, 573, 574, 575. Zosima, brodeur moldovean, 607. Zosimus, episcop în Horeum Margi, 12C

episcop în Sardica, 131. Zotic (Zoticos), martir în Noviodunum

culitel, 87, 88 ; — martir în Tomis, Zub Alexandru, istoric, 56.

INDICE DE LOCURI

- us (Razgrad) — ■ scaun episcopal, 116.
- Vrancea, descoperiri arheologice, — ținut, 367. îdiam, 61.
- opol, oraș, 293, -J-il. us, scaun episcopal, 150, 234. 101, 125. , 386, 478, 479, 487, 493, 519, 589,
- i-Cluj, biserică, 603.
- .lba, sinod calvin, 505, 553, 615; — 497.
- >mitat, 221.
- [ia, loc, 214, 457, 496, 566, 618; — pie catolică, 286, 288, 289, 498, 504, î0; — episcopie ortodoxă, 220, 221, - sediul Mitropoliei ortodoxe, 235, 10, 501, 502, 504, 522, 616; — ca-, 509; — dietă, 615. 253, 254, 441.
- Maior, loc. în Dacia, 62. ia, patriarhie, 15, 49, 137, 343, , 358, 423, 579, 630; — sinod, 119.
- Mare-Alba, biserică, 332. c-doara, 537. iuzău, schit, 305. a, 260, 265.
- oraș în Dacia, 62, 99. ?pd, 123.
- Vrgeș, 566.
- >atriarhie, 14, 15, 343, 344, 357, 630; — sinoade, 107, 119, 122.
- :iahovo), episcopie, 116. ijloc-Maramureș, biserică, 334,
- >Ș în Dacia. 61, 65, 99.
- episcopie, 116, 133, 175,
- Aquileea, sinod, 124, 125, 128.
- Arad, oras-episcopie, 637.
- Arbore-Suceava, biserică, 385, 387, 394. 596, 597.
- Argeș, oraș-capitală, 245, 337 ; — biserica Sinnicoară, 318, 390; — biserica domnească, 255, 256, 259, 260, 305, 318, 390, 391, 398, 403, 405; — biserica lui Nasgoe, 443, 445, 446, 447, 448, 461, 565, 575. 584, 585, 589, 591, 603, 604, 606; — episcopie catolică, 265; — ■ reședință vlădicească, 259, 260, 267; — minăstire, 13.
- Ariminium (Rimini) — Italia, 123.
- Arsura-Vaslui, descoperiri arheologice, 199.
- Asanești, sat lângă Tîrnovo, 203.
- Asia Mică, 63, 64, 65, 66.
- Asia, dieceză, 37, 48, 49, 88, 90, 107, 110, 131, 135, 139.
- Athos, Muntele, 14, 30, 34, 203, 267, 268, 302, 303, 304, 307, 308, 319, 357, 416, 424, 431, 432, 433, 434, 493, 579, 594, 606, 631, 634; — cu mînăstirile: — Constamonit, 632, 634; — Cutlumuș, 263, 267, 268, 269, 305, 308, 433, 606, 609; — Dionisiu, 441, 442, 443, 592, 600, 607, 627, 632, 633, 694; — Dohiaru, 434, 476, 632, 633 ; — Filoteu, 434 , - — Grigoriu, 435 ; — Hilandar, 302, 307, 308, 333, 334, 457, 632, 633, 637; — Ivir, 431, 434, 458, 459; — Marea Lavră, 431, 630, 633, 634; — Pantocrator, 632, 633 ; — Sf. Pavel, 435, 632 ; — Sf. Pantelimon (Rusicon), 431, 434 ; — Simonpctra, 629, 632, 633, 634; — Stavronichita, 479, 634 ; — Vatoped, 435, 442, 480, 607, 632 ; — Zografu, 354, 385, 408, 421, 422, 431, 432, 434, 435, 609, 634, 638; — Xenofon, 606, 632; — Xilurgos, 431 ; — Xiropotam, 632.
- Averești, sat pe Swceava, 283.
- Avignon, reședința papilor, 288, 310.

- Axiopolis (Hinog-Cernavoda), 65, 87, 88;
— bazilici, 166, 234; — scaun episco-
pal, 150, 228; ~ inscripții, 158, 159; —
cetate, 85.
- B**
- Babele-Viașca, schit, 350, 374.
Bacău, descoperiri arheologice, 102; — bi-
serica Adormirea (Precista), 385, 395, 396,
409; — ținutul, 367.
Baia, capitala Moldovei, 274, 238; — epis-
copie catolică, 238; — biserica Adormi-
rea, 569, 599; — biserica Albă, 385.
Banatul Severinului» v. Severin.
Bârboși, Galați, obiecte paleocreștine, 101,
102.
Barbu, schit, 458.
Basarabi-Conștanta, biserici rupestre, 167,
171, 224, 303, 305.
Bassianae (Patrovat), scaun episcopal, 116.
Bazia.s. -mînăstire în Banat, 333.
Bădeuți-Suceava, biserică, 383, 400.
Băiceni-Iași, descoperiri arheologice, 2-18.
Băile Herculane, descoperiri arheologice,
99.
Băița-Cluj, biserică, 331.
Bălinești-Suceava, biserică, 385, 400, 401,
499.
Bălteni-Mfov, biserică-schit, 306.
Bederiana, cetate, 173, 174.
Beiuș-Bihor, 334, 614.
Belgrad-Iugoslavia, 295, 536, 537, 512.
Bereg, județ, 292.
Berladnici, țară, 247, 248.
Beroe (Piatra Frecăței), bazilică, 166.
Bezdin-Arad, mînăstire, 334.
Bialistok-Polonia, 418.
Bica Mănăstireni-Cluj, biserică, 603.
Biertan-Sibiu, donariu creștin, 96, 97.
Biharea, cetate, 213, 214, 220, 221; — epis-
copie ortodoxă, 220, 225, 286.
Bihor, comitat, 496, 513; — ținut, 215, 291,
534, 591.
Biserica Albă-Maramureș, 334.
Bisericieni-Neamț, mînăstire, 322, 376, 573.
Bistrița, district, 513; — mînăstire în Mol-
dova, 283", 300, 301, 350; 378, 381, 387,
394, 401, 406, 407, 409, 420, 423, 473, 474,
485, 571, 573, 588, 600, 604;
fire în Oltenia, 17, 169, 375, ; J, S
423, 516, 517, 537, 560, 567, 575, P,
608, 636; — oraș în Transilvase""
510.
Bitinia, provincie în Asia Mică,
Bitolia-Iugoslavia, 203, 637. Bîrlad,
ținut 367. Bizanț, v-
Constantinopol. Bîrlălești-Vaslui,
descoperiri
199.
Bîrsa, țară, 239, 240, 248, 290. Bîrsana-
Maramureș, mînăstire, 334. Bîrsău-
Hunedoara, 330, 404, 579. Bitca
Doarnnci-Neamf, descoperiri
logice, 248. Boemia, 190. Bogata de
Sus și de Jos, sate ale £
piei Vadului, 510. Bogdănești,
mînăstire în Moldova,
318. Bohotin (Bogotin),
mînăstire în
322, 376, 378. Boiștea, mînăstire
lingă Neamț, 319,
387. J
Bolintin-Ilfov, mînăstire, 305, 306, 374, ' f
Bolohoveni, țară, 217, 248. f
Bononia (Bodinis), azi Vidin, scaun e ~\$
copal, 86, 116.
J Borzești-Bacău, biserică, 384, 394, 396.
M Bosnia, 203, 253, 254. /
f. Botoșana-Sucoava, descoperiri arheologii
"&" 102, 199.
Botoșani, bis. Sf. Gheorghe (domneasca/
569; — mînăstirea Popăuți, 384, 395, 3gtF
400; — bis. Uspenia (Doamnei), 569.
Bozeu în Tirol, 322, 478. Brașov, oraș, 240;
— biserica Sf. Nicolae,
12, 297, 331, 418, 424, 453, 458, 500, 522,
534, 538, 550, 579, 609, 616; — tipărituri,
500, 501, 506, 523, 548, 549, 557, 607; —
școală, 617.
Bratol-Sibiis, descoperiri arheologice, 199.
Brădet-Argeș, schit, 317, 392, 458. BrăeșU-
Botoșaiu", descoperiri arheologice,
248.
Brăila, ținut, 440, 466. -Brebii-
.Sălaj, biserici rupestre, 224.